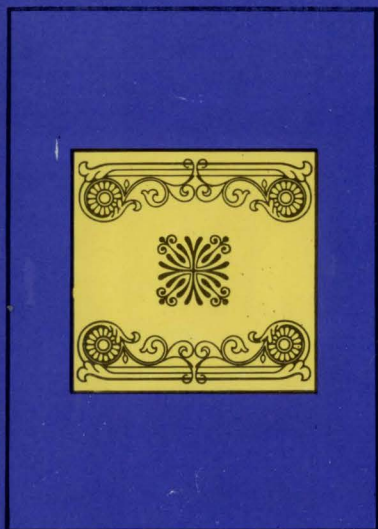

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ

„Tradiția istorică și cultul trecutului au, la neamurile luminate, tocmai acest rost, de a hrăni sentimentul de continuitate spirituală între strămoșii ori anticii idealizați și între luptătorii pentru ideal ai vremurilor de azi“

Contribuții epigrafice, 1911, p. XIV

„Tradiția este, în viața omenirii, continuitatea în lupta și munca pentru cultură. Fiecare generație trece celei următoare și fiecare veac și mileniu trece celor mai târzii rezultatele experiențelor lor. Fără tradiție nu există cultură: nici omul simplu, nici geniul nu poate avea nimic fără tradiție“.

Ider și forme istorice, 1920, p. 168

„Cînd semenii tăi te urcă în vârful piramidei sociale, trebuie să arzi tot sufletul tău pentru a rămîne acolo; nu pentru tine, că tu ești un om, trecător, dar pentru oameni, pentru idealul lor, pe care nu trebuie să-l lași să decadă, pentru sublimul pe care trebuie să-l faci să înflorească în inima contemporanilor tăi, chiar de-ar fi să-l crești cu tot singele vieții tale, pe care numai o dată o ai“.

Datoria vieții noastre, 1919, p. 18
V. PĂRVAN

VASILE PÂRVAN
Scieri

VASILE PÂRVAN

Scrieri

TEXT STABILIT,
STUDIU INTRODUCȚIV ȘI NOTE
DE

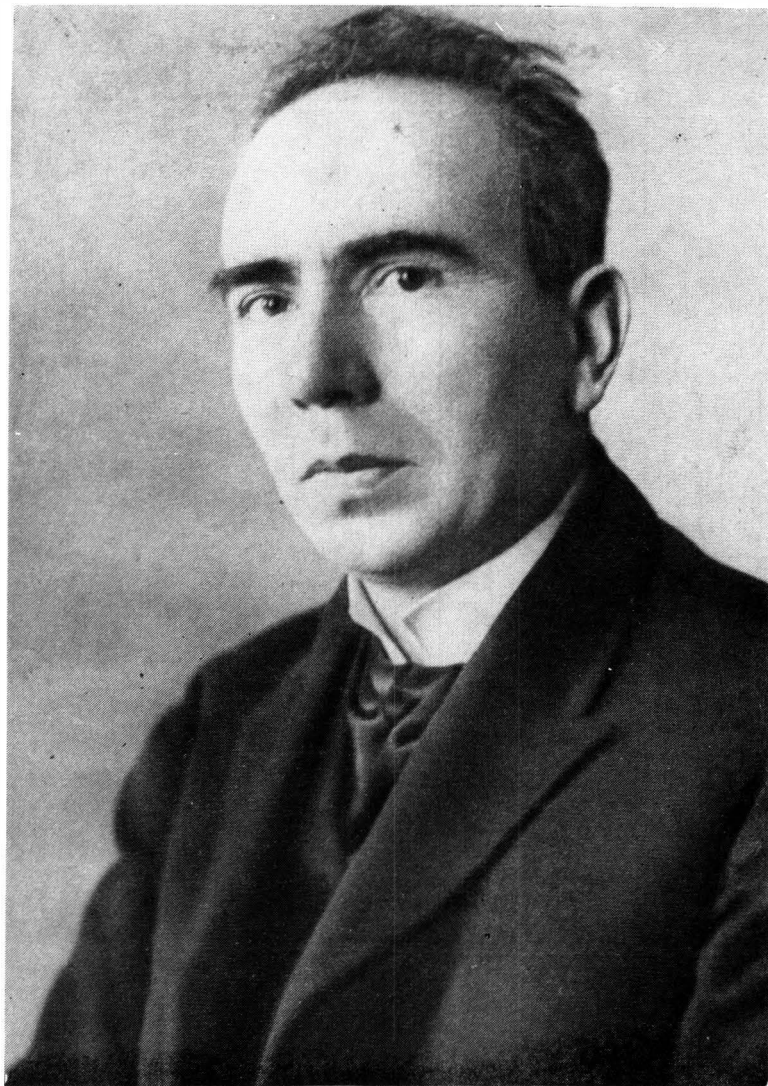
ALEXANDRU ZUB

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ, BUCUREȘTI, 1981

Coperta și supracoperta:
SIMONA NICULESCU

Vasile Pârvan

PREFAȚĂ

După cele trei excelente volume pe care le-a publicat în cursul ultimilor cinci ani asupra personalității, corespondenței și bibliografiei lui Vasile Pârvan, harnicul și valorosul cercetător Alexandru Zub prezintă acum un al patrulea, constînd dintr-o culegere de „Scrieri” ale ilustrului învățat, dintre cele de dimensiuni reduse, risipite în diverse periodice, în volume separate, în Analele Academiei Române, ori chiar cu totul inedite. E vorba mai ales de articole din ziare și din reviste de cultură generală, de comentarii, eseuri, referate, cu preocupări foarte felurite: culturale, sociale, filosofice, istorice, concepute în afară de opera sa special științifică ori cel mult pe marginea acestor opere, pe toată durata intensei sale activități intelectuale, începînd de la 18 ani, de pe băncile liceului, pînă la prematura sa moarte la vîrsta de mai puțin de 45 de ani, cînd se afla în plină desfășurare a extraordinarelor sale însușiri de gînditor și de savant. Publicarea la un loc a tuturor acestor manifestări oferă astfel prilejul de a se cunoaște de aproape și temeinic formarea, evoluția, dezvoltarea calitativă și larga extensiune a acestui spirit superior, exponent de frunte al culturii românești. Întreprinzînd o atare ponderoasă culegere, Al. Zub aduce nu numai încă o pioasă contribuție la înțelegerea integrală a personalității lui Vasile Pârvan, dar, implicit, face un serviciu și științei istorice, pentru care scoaterea din uitare a atîtor *scripta minora* produse de unul din corifeii săi, nu poate însemna decît o îmbogățire. Căci aceste scrieri, elaborate în cea mai mare parte spontan, reprezintă *documente* prin excelență, atît prin diversitatea și originalitatea conținutului lor, cît și prin datele pe care le oferă cu privire la stadiile succesive ale gîndirii lui Pârvan, în legătură strînsă cu dezvoltarea ideilor sale științific-filosofice și cu atitudinea sa patriotică și democratică față de marile evenimente din istoria neamului trăite de el.

Ceea ce ar putea surprinde pe cititor în această culegere de scrieri atît de variate ca gen, ca preocupări, ca stil, este izbitorul lor inegalitate calitativă. Amestecul unor articole instantaneu redactate ori al unor referate și acte banale laolaltă cu cele mai elaborate și mai strălucite perle ale gîndirii și talentului lui Vasile Pârvan, ca cele reproduse din volumele sale „Idei și forme istorice” și „Memoriale”, poate să pară prea disproportionat cîi căută într-o lectură satisfacțiile estetice ale armoniei și măsurii. Numai că lucrarea nu urmărește efecte de acest fel, ci scopul său, eminent documentar, este de a atesta diversele faze din activitatea unui mare spirit. Interesul său este cu deosebire de ordin istoric cultural. Inegalitatea elementelor sale diverse este din plin compensată prin unitatea provenienței lor, emanate fiind din gîndul

unuia și aceluiași autor. Dealtfel stridența acestei inegalități Al. Zub a căutat s-o atenueze grupînd judicios scrierile respective în patru categorii, scrierile fiind prezentate înăuntrul fiecărui grup în ordine cronologică. Cititorul este ajutat astfel să urmărească desfășurarea naturală a preocupărilor lui V. Pârvan cu o mai clară înțelegere, fără inconvenientul saltului brusc de la o categorie la alta.

Evoluția preocupărilor generale ale lui Vasile Pârvan este evident determinată de aceea a activității sale științifice. La început, în anii săi de studii universitare la București, el nu se interesa decît de problemele istoriei medievale și moderne a românilor, articolele sale din ziare și reviste reprezentînd ecoul merituoselor sale studii de istorie națională, ca acelea referitoare la Alexandrel Vodă, Bogdan Vodă, Ștefan cel Mare, Alexandru Cuza, Papiu Ilarian etc. Anul 1904, cînd, după ce își luase licența în Istorie, a obținut o bursă de studii în Germania pentru specializare în istoria antică, a însemnat o decisivă cotitură în viața sa spirituală. În cei cinci ani cît a trecut prin universitățile din Jena, Berlin, Breslau (azi Wrocław în R. P. Polonă), sub îndrumarea somităților științifice ale timpului, a depus o muncă uriașă pentru a-și însuși, în toate aspectele și cît mai profund, o specialitate pe care nu avusese prilejul să o cultive în țară, dar pe care tocmai el era chemat s-o illustreze și s-o ridice la cel mai înalt nivel. Dar nu numai atît. În același timp, în contact cu filosofia vechilor eleni și cu aceea contemporană, atît de mult promovată în Germania, pe care le-a studiat cu pasiune, el și-a desăvîrșit propriul sistem de cugetare rațional-idealistic, fixîndu-și adevărul la doctrina stoică și înclinînd către principiile lui Hegel. Iar sub influența bunului său prieten, estetul Marin Simionescu-Râmnicănean, pe care acolo l-a întîlnit mai întîi, și-a dezvoltat cu mult zel interesul și pentru arte, de la cele plastice pînă la arhitectură și muzică. În felul acesta Pârvan a devenit stăpînul unui imens tezaur de cunoștințe și de idei din variate direcții, care i-au stimulat excepționala capacitate de gîndire originală și i-au perfecționat însușirile emnente de istoric, serios dovedite încă din țară. Maeștrii săi germani l-au considerat de la început ca pe un „egal al lor” (*ebenbürtig*), cu greu acceptînd insistența lui de a le frecventa cursurile și seminariile numai ca un student venit să învețe. La început, și în Germania, paralel cu studiile sale generale, el a continuat să se ocupe de istoria medievală a românilor, dar pe măsura specializării în noua direcție și-a stabilit la antichitate atenția pentru istoria patriei, începînd prin a publica, în 1906, lucrările sale științifice despre „Organizația provinciei Dacia Traiană” și despre „Salsovia”, prilej de a-și formula încă de pe atunci un program pentru cercetarea trecutului străvechi al țării noastre, cu idei pe care apoi avea să le pună în practică atît de fericit și cu rezultate atît de rodnice pentru viitor.

Urmărind succesiunea scrierilor din prezenta culegere, vedem reflectîndu-se deslușit decisiva întorsătură pe care au însemnat-o în preocupările lui Vasile Pârvan anii de studii în străinătate și trecerea de la studiul istoriei medievale la acela al antichității, coincizînd și cu trecerea de la o vîrstă încă foarte tînră la maturitate. În articolele din etapa inițială încă mai apar considerații exagerate, atitudini preconcepute, generalizări prea categorice, cusururi inerente unei fragede vîrste, care totuși nu scad valoarea fondului, totdeauna serios și original, pe cînd ulterior exprimarea sa alertă avea să facă loc notei grave și ponderate, caracteristică deplinei formații a personalității sale. De asemenea, cititorul acestor scrieri va mai putea distinge efectul unei noi

răscruci din activitatea științifică a lui Vasile Pârvan, de data aceasta în însuși cadrul istoriei antice, când, începînd din 1922, fără a părăsi terenul cercetărilor sale limitate la antichitatea clasică greco-romană, ci dimpotrivă lărgindu-l, va îmbrățișa cu pasiune și cu o tenace stăruință studiul trecutului preroman al regiunilor carpato-danubiene, ceea ce îl va duce pe de o parte la realizarea monumentalei sale sinteze de protoistorie „Getica”, iar pe de alta la consolidarea școlii sale arheologice, căreia i-a asigurat o robustă vitalitate, mereu în progres, din generație în generație, pînă la ampla dezvoltare din clipa de față. Dar, examinînd cu atenție scrierile lui Vasile Pârvan din prezenta culegere, cititorul va putea semna și alte legături cu momente importante din activitatea sa științifică, din manifestările sale civice ori din biografia sa.

În scrierile sale din tinerețe, dinainte de plecarea la studii în străinătate, printre afirmațiile și generalizările sale apodictice despre care am amintit aci mai sus, sîntem surprinși să observăm unele accente de xenofobie și chiar de francofobie, izolate desigur, dar nu mai puțin străine de tonul lui de mai tîrziu și de generoasa sa atitudine obișnuită de largă solidaritate umană. În realitate, nu e vorba de expresii ale unei porniri de exclusivism naționalist, ci de cuvinte întîmplătoare ale unui protest de ordin social, ușor de explicat prin starea de spirit din țara noastră în primii ani ai secolului XX, când, pe de o parte, în cuprinsul Statului român de atunci, clasele autentice ale poporului nostru, cele muncitorești și cu deosebire țărănimea, suportau din greu nedreptele asupriri ale exploatării, atît din partea claselor privilegiate de moșieri și de bogătași, excesiv franțuziți, cît și din partea arendașilor străini, ceea ce avea să ducă la cumpletele răcoale din 1907, și când, pe de altă parte, milioanele de români din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, gemeau sub persecuțiile șovine și sociale ale grofilor maghiari. Ecurile indignării produse în toată lumea de odiosul proces al Memorandului erau încă proaspete, iar măsura maghiarizării forțate prin învățămînt, riguros planificată de Legea lui Apponyi, tocmai atunci în curs de elaborare, nu putea decît să mobilizeze revolta întregului neam românesc. În acea atmosferă de frămîntare a conștiinței național-sociale, dominată de curentul literar de la „Sămănătorul”, cu tendințele sale pozitive, dar și cu exagerările sale, s-au produs începuturile activității publicistice a lui Vasile Pârvan din anii de studii universitare și nu e de mirare că acea atmosferă l-a influențat. Cît despre „francofobia” sa, nu trebuie înțeleasă decît ca o reacțiune față de atitudinea claselor bogate, care, disprețuind cultura românească, socotită inferioară, ca specifică țăranilor, se exprimau exclusiv în limba franceză, ca un mijloc de orgolioasă distingere socială, importînd și imitînd tot ce era mai superficial în modul de viață parizian. Nici Vasile Pârvan, nici maestrul său Nicolae Iorga, promotorul acestei reacțiuni, nu combăteau decît francomania antipopulară și antinațională a ciocoimii, iar nu însăși cultura superioară franceză, ale cărei valori și-le însușiseră și le admirau și ei, ca toți intelectualii români.

După înfăptuirea unității naționale, Vasile Pârvan își va nuanța mai precis concepțiile patriotice în raport cu influențele spirituale străine, circumstanțindu-le sensurile. Un moment de hotar în această privință mi se pare a fi articolul său „Părerile unui trădător de neam”, publicat chiar în 1914, la izbucnirea primului război mondial, o pledoarie în care, opunîndu-se acelor care cereau intrarea imediată a României în război alături de Tripla Înțelegere pentru a ajuta Franța, el își justifică opinia în favoarea

unei atitudini de expectativă armată și de pregătire temeinică și multilaterală în ce privește intervenția, inevitabilă la un anume moment, în marea conflagrație pentru liberarea românilor din monarhia austro-ungară. În această broșură el socotea necugetată acțiunea acelora „care din prea mare dragoste pentru Franța uită datoriile elementare de prudență pe care le au pentru propria lor patrie română”, încheind : „Salvarea Franței nu trebuie să treacă peste cadavrul României”. Pe de altă parte, cu obiectivitatea sa filosofică, arăta înțelegere și față de îndărătnicul șovinism maghiar : „De o mie de ani ungurii trăiesc în idealul lor de dominație imperialistă ; cel din urmă sergent de stradă se crede un reprezentant al marii idei de stat unitar maghiar și luptă convins și aprins pentru ea”. Războiul cu un astfel de popor „va fi un război greu și lung și trebuie să-l pregătim serios și puternic”. Evenimentele aveau să-i dea dreptate.

Iar în momentul istoric de după Marea Unire cînd, în 1919, lui îi va reveni sarcina de onoare de a ține, într-un cadru festiv, prima prelegere a Universității românești din „Dacia superioară”, el va spune, printre multe alte idei nobile despre „Datoria vieții noastre”, admițînd necesitatea participării culturii românești la progresul întregii omeniri și a dezvoltării ei prin legăturile cu celelalte culturi, următoarele : „a încerca să facem din cultura noastră o prelungire colonială a culturii franceze, italiene, germane ori anglo-saxone este o greșeală”, „căci cultura acestor națiuni este ceva organic, ne-transmisibil : ea reprezintă un suflet specific, diferit de al nostru”. Spre a conclud : „Nu cultura superioară a unei națiuni, ci cultura a cît mai multor națiuni are a ne interesa ; numai așa putem ucide mimetismul ieftin al formelor și să simim la gîndire, la luare de poziție personală, originală”. Totuși, în aceeași ordine de idei, el recunoștea cît de mult datorește poporul român Franței pentru progresele sale culturale și politice din epoca modernă, pînă și în ce privește consolidarea conștiinței sale latine, declarînd că după ce multă vreme această conștiință se aprinsese prin contactul direct cu Roma, „de la 1789 pînă azi ideea culturală creatoare romană e activă în națiunea noastră prin mijlocirea Franței”, dar adăugînd că „o exclusivitate a inspirației noastre prin Franța ne-ar duce — prelungită prea mult — la situația intolerabilă de colonie culturală franceză”. „Ideea romană trebuie deci readusă la puritatea ei principiară, impregnată cît mai mult de suflul ei originar-antic, eleno-roman, iar reacțiunea noastră față de această idee trebuie din ce în ce mai mult intensificată național-daco-romană.”

După desăvîrșita biruință a poporului român, nu se va mai întîlni în scrierile lui Pârvan nici o aluzie ostilă la adresa vecinilor noștri sau a altor popoare, atitudinea sa devenind chiar foarte dispusă pentru o prietenie cordială cu minoritățile din țara noastră întregită. Cu deosebire a ținut să învețe ungurește, consultînd în original toată literatura arheologică maghiară pe care a folosit-o cu prilejul întocmirii operei sale „Getica”. A întreținut relații colegiale foarte afectuoase cu distinsul arheolog László Ferencz din Sf. Gheorghe, autorul săpăturilor din așezarea neolitică de la Ariușd, căruia după moarte i-a evocat amintirea într-un cald articol din primul volum al revistei arheologice „Dacia”. Îmi permit să aduc aci și o mărturie personală de pe atunci, cînd eram Membru al Școlii Române din Roma și cînd, într-o zi, Vasile Pârvan, ca Director al acestei Școli, m-a luat cu el într-o vizită protocolară pe care ținuse s-o facă instituției similare ungare din capitala Italiei. În conversația cu directorul maghiar, dusă pe italienește în termenii cei mai amabili,

noi am ascultat cu o cuviincioasă tăcere lamentațiile acestuia strecurate printre cuvinte, despre „marea nenorocire” în care căzuse patria sa, deposedată de teritoriile popoarelor liberate în urma dezmembrării monarhiei habsburgice. La plecare, pe stradă, la observația mea despre lipsa de temei a acestor plângeri, înțeleptul Magistru mi-a spus că, în deplina mulțumire pentru marea dreptate istorică ce ni s-a făcut, trebuie să-i înțelegem și pe foștii inamici în durerea decăderii lor, chiar dacă au meritat-o cu prisosință.

Iar ca o dovadă că accentele sale „francofobe” dinainte de război n-aveau decît o limitată semnificație socială de ordin intern românesc, fără a prejudicia simpatia sa fundamentală pentru cultura franceză, Vasile Pârvan va cultiva o foarte strînsă prietenie cu lumea științifică și culturală a Franței. Va număra prieteni personali devotați printre somitățile științei franceze, va ține conferințe la Academia de Inscripții și la Sorbonna, căreia îi va deveni „professeur agrégé”, iar în lucrările sale de protoistorie, în frunte cu „Getica”, va acorda o atenție primordială pătrunderii în Dacia a influențelor celtice (adică ale strămoșilor preromani ai francezilor), cu repercusuni și asupra ulteriorului proces de romanizare de la noi. Numeroase sînt rapoartele întocmite de el la Academia Română și reproduse în prezenta culegere, în care prezintă elogios personalitățile de frunte ale istoriografiei franceze.

În concepțiile sale generale despre istorie, despre dezvoltarea studiilor istorice, despre relațiile dintre popoare și culturi, despre originea și istoria poporului român, despre liniile esențiale de urmat în dezvoltarea culturii românești, ca și în patriotismul său și în simpatia sa pentru clasele muncitorești și în afecțiunea sa profundă pentru țărănime, Vasile Pârvan a manifestat o atitudine consecventă, pe care culegerea de față ne permite s-o constatăm de la primele sale scrieri din tinerețe pînă la cele mai de frunte producții ale maturității, diferențele de la o fază la alta a evoluției sale spirituale reducîndu-se la amănunte de stil și de considerații cu totul secundare. Dacă nu ne-ar sugera decît această constanță a înclinărilor și preocupărilor sale fundamentale, a ideilor sale grave despre lume și viață, și ar fi de ajuns pentru a considera bogata serie a scrierilor sale aci adunate un prețios tezaur de documente destinate a completa imaginea personalității sale de multilateral gînditor și de desăvîrșit istoric. Fiindcă, în conturarea exactă a acestei imagini nu trebuie să se uite nici un moment că Vasile Pârvan a fost, mai presus de orice, un mare savant al istoriei, că terenul activității sale, baza gîndirii sale, a fost istoria, concepută de el ca o știință, dar și ca o atitudine față de devenirea cultural-umană în toată complexitatea și universalitatea ei și că înseși manifestările lăaturalnice din prezenta culegere, prilejuite mai ales de problemele speciale ale patriei, n-au fost produse decît de pe poziția lui de istoric și în lumina acestei concepții vaste despre istorie.

Munca tenace și riguroasă a lui Alexandru Zub, de a strînge la un loc toate scînteile răzlețite din flacăra creatoare a puternicului și cuprinzătorului spirit al lui Vasile Pârvan, merită, ca și în cazul celorlalte trei volume pe care le-a consacrat Memoriei marelui cărturar, o aleasă apreciere. Iar eu, pe lângă elogii, îi exprim aci, tînărului și dotatului cercetător ieșan, și gratitudinea mea personală pentru pasionata sîrguință, atît de inteligent și de subtil îndeplinită, de a evidenția opera și personalitatea neuitatului meu Magistru.

INTRODUCERE

Vasile Pârvan și epoca sa

Cîteva inițiative editoriale și numeroase exegeze atestă faptul că în ultimii ani personalitatea lui Vasile Pârvan — istoric, arheolog, filosof, îndrumător de amplu și durabil prestigiu — a reintrat în circuitul valorilor curente, de care noile generații se cuvinte să profite. S-au retipărit în mai multe ediții (1957, 1958, 1967, 1972) excelentul volum ce reunește prelegerile de la Oxford ale istoricului (*Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*)¹, fragmentar *Memorialele* (1973)², iar în urmă sinteza, de mult intrată în patrimoniul clasic al literaturii noastre istorice, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* (1974)³. S-au publicat apoi scrisorile și actele personale (1973), cîte s-au putut depista⁴, o monografie schițînd efigia cărțurului (1974)⁵ și o întinsă bibliografie, la îndemîna cercetătorilor, a editorilor, a cadrelor didactice și a oricărui iubitor de cultură românească⁶, pentru a nu mai cita contribuțiile de mai mică anvergură, relative la un aspect sau altul al operei sale. Toate vădesc dispoziția epocii noastre de a-și spori substanța prin asimilarea acelor valori ale trecutului care pot contribui la o mai viguroasă creștere a prezentului, epocă încredințată că ceea ce a fost nu trebuie să cadă în uitare și că e obligată, de aceea, să selecteze mereu elementele pozitive din trecut, spre a le pune la temelia operei pe care, la rîndu-i, o înalță. În cazul lui Vasile Pârvan, un asemenea efort e cu atît mai necesar cu cît studiul critic al operei sale relevă numeroase elemente asimilabile și recomandă introducerea lor în circuitul public.

Pînă la o ediție completă a scrierilor pârvaniene, realizabilă prin colaborarea mai multor specialiști, a tipări scrierile menite să contureze personalitatea culturală, în sens larg, a autorului, vădînd astfel multitudinea și profunzimea demersurilor, alături de limitele inerente, este, desigur, o formulă necesară și realistă, răspunzînd interesului legitim, tot mai larg, pentru opera sa. Dacă o atare selecție escamotează deliberat scrierile arheologice, epigrafice, de istorie medie sau modernă, hărăzite unui public mai restrîns, ea reunește aproape întreaga creație socio-culturală și filosofică, precum și texte metodologice, extrase din lucrări cu caracter restrîns, înlesnînd astfel crearea

¹ Ediții îngrijite de prof. Radu Vulpe.

² Ediție îngrijită de Ion Vartic, cu un excelent studiu despre *Vasile Pârvan și măștile sale*.

³ Ediție îngrijită de prof. Radu Vulpe.

⁴ *Correspondență și acte*, volum îngrijit de Al. Zub.

⁵ Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărțurului*, Iași, 1974, 492 p.

⁶ Idem, *Vasile Pârvan, biobibliografie*, București, 1975, 402 p.

unei imagini mai exacte a cărturarului. În întâmpinarea studiilor ce vor defini această imagine, câteva considerații de ansamblu ni se par oportune, în atenția cititorului nespecialist, pentru a-l preveni asupra circumstanțelor epocii, dincolo de care demersurile cărturarului n-ar putea fi înțelese cum se cuvine. Necunoașterea acestor circumstanțe explică, dealtfel, multe din controversele și aprehensiunile târzii, manifestate în jurul unei personalități care a putut stîrni reacții excesive, în ambele sensuri, dar n-a lăsat pe nimeni indiferent.

În 1957, cînd se împlineau trei decenii de la moartea cărturarului, acad. Emil Condurachi aprecia că a sosit momentul să cîntărim „ce a însemnat viața și opera sa, ce rol a jucat o personalitate atît de puternică” în dezvoltarea științei și culturii, „care i-a fost aportul la cunoașterea trecutului îndepărtat al Europei în general și al țării noastre în special, care au fost limitele epocii în care a trăit și a lucrat”⁷. Cu atît mai mult — și pe un plan mai larg — se poate spune acum, după ce pași însemnați s-au făcut în această direcție, că este momentul să-i privim viața și opera cu acea detașare ce asigură obiectivitatea, cu acea înțelegere calmă pe care o reclamă un spirit atît de înalt și de fertil. O jumătate de secol și mai bine, cît a trecut de la moartea cărturarului, e un spațiu ce poate garanta această obiectivitate. Dar e în același timp unul care obligă.

Născut la 28 septembrie 1882, în satul Perchiu (com. Huruești, jud. Bacău), ca fiu al învățătorului Andrei Pârvan și al Aristiței (născută Chiriac, vară dreaptă a lui Vasile Conta), cel ce avea să fie creatorul școlii noastre arheologice și unul dintre marii cărturari, în sens umanist, de la începutul acestui veac, și-a trăit copilăria și primii ani de studii într-o atmosferă marcată de tensiunea încordării dintre părinți, de sărăcie și lipsuri care nu puteau să nu se răsfrîngă, desigur, asupra sănătății sale mereu șovăielnice și nu mai puțin asupra atitudinii sale critice față de realitățile sociale din epocă. La propria lui copilărie se va fi gîndit istoricul atunci cînd observa, adresîndu-se studenților de la Universitatea Daciei Superioare (1919): „Copilul țaranului e aruncat în lupta vieții încă de cînd e mai mic decît căciula de pe capul lui taică-său. El trebuie să învețe singur a ieși din încurcătură. Iar școala de agerime practică a trupului și sufletului îi e completată de lupta — nu căutată de cine vrea, ci impusă tuturor — pentru înțietatea ori distincția spirituală, extraordinar de prețuită în societatea țărănească. Agerimea minții îi e pusă la încercare fiecăruia, în orice clipă, nu numai de un interes imediat și utilitar, dar mai mult încă de plăcerea, pur estetică, pe care țaranul o are de a vedea scînteind un cap superior”⁸.

În această luptă a vieții Pârvan însuși a fost aruncat de timpuriu, căci asupra lui a căzut fără vreme grija unei familii cu patru copii, el fiind cel mai mare și singurul băiat. Încă din primele clase de gimnaziu, a trebuit să mediteze odrasle din familii mai înstărite, spre a-și ajuta mama, o femeie de rară distincție și de mare vrednicie, ea însăși provenind dintr-o familie extrem de numeroasă din Dobrenii Neamțului și silită prea curînd să lupte pentru a-și vedea copiii așezați cum se cuvine în viață. Din fericire pentru ea, primul copil s-a dovedit a fi de o nu mai mică destoinicie, astfel că, înainte chiar de a isprăvi cursul liceului „Gh. Roșca-Codreanu” din Bîrlad (1900), a putut

⁷ Emil Condurachi, *Vasile Pârvan, opera și gîndirea sa istorică*, în vol. *Vasile Pârvan (1882—1927)*, București, 1957, p. 8.

⁸ V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, București, 1920, p. 24.

conta pe sprijinul permanent al acestuia⁹. Ca student, apoi, la Universitatea din București, el a îndeplinit și diverse funcțiuni care i-au permis nu numai să-și câștige propria existență, dar și să trimită bani pentru creșterea surorilor sale.

Pe acestea (Elvira, Profira, Eugenia), el le-a îndrumat cu grijă și afecțiune, supraveghindu-le lecturile, sfătuindu-le afectuos și competent. Mărturie emoționante vorbesc în acest sens: scrisorile adresate surorilor în anii de studii în Germania, scrisori pe care emitentul însuși le considera demne de păstrare, desigur pentru observațiile asupra literaturii. De ce, spre exemplu, îl recomandă pe Turgheniev cu atîta căldură? Pentru acel „sentiment de superioritate asupra sortii și loviturilor ei ce ți-l dă cetirea fiecărei cărți [scrisă] de dînsul. Știi că nu trebuie să-ți faci nici visuri, nici amărăciuni prea mari. Ceea ce-i vrednic de gustat în viață e altceva decît zbuciumările în căutarea norocului. Extragera poeziei din ceea ce te înconjoară: natura însuflețită sau neînsuflețită”¹⁰. Autorul *Povestirilor unui vînător*, comparabil, ca forță de evocare a naturii, cu Gorki, e fără îndoială unul dintre spiritele ce au contribuit la formarea unei perspective estetice asupra lumii, alături de Beethoven și de Leonardo da Vinci, care și ei îl „predispun la visare, la dor după natură, la simț pentru delicat și plătînd, la compătimire pentru ridicul și la dragoste, nețărnută dragoste”...¹¹ Au contribuit încă la dezvoltarea lui sufletească, o spune singur, Anatole France, Thackeray, Alphonse Daudet, Hawthorne, Alfred de Vigny, Ch. Dickens, E. Renan, H. Taine, din care a dedus că „singurul principiu de luat în considerare, atunci cînd vrei să devii om complet, e tot principiul grec al *Armoniei*”¹². Tolstoi și Dostoievski sînt scriitori mari și îl tulbură, dar nu i-ar putea recomanda ca lectură formativă, după cum nici pe Zola, „acest uriaș poet epic, cu imaginația totdeauna plină de tablouri intense și de strălucirea dumnezeiască a domnicii *Dreptății* și *Adevărului* pe pămîntul fecundat de brațele vînjoase ale *Muncii* cinstite și dătătoare de viață”¹³. În genere, nu-i plac modernii, ceea ce explică deopotrivă repudierea lui Baudelaire, Verlaine, Moréas etc. și exaltarea în fața acelor scriitori care „aduc nota senină și curată, sănătatea în literatură”. În sensul acesta reține pe „divinul Carducci”, din care va cita și în *Memoriale*, pe „delicatul Cesareo”, pe „realistul Fogazzaro” și întrucîtva pe D’Annunzio¹⁴. Sînt valori pe care le-a selectat anevoie, după „multe dibuiri și supărătoare întîrzieri”¹⁵. Iar dacă din domeniul plasticii îi reține atenția Leonardo da Vinci, muzica i-l dăruiește în primul rînd pe Wagner, căruia îi află analogii în Beethoven, Gluck, Liszt¹⁶. Dar muzică e, la urma urmei, și poezia lui Shelley („o harpă eoliană ale cărei strune se înfioară la cel mai dulce zefir, la cea mai ușoară adiere”) și opera lui Tennyson, la care observă „nobilă armonie epică”, plasticitatea scriiturii¹⁷. Tînarul e preocupat să afle criterii

⁹ Cf. Alexandru Talex, *Vasile Păruan precursorul*, în *Pasărea albastră*, București, I, nr. 1, 26 oct. 1935, p. 5—6.

¹⁰ *Correspondență și acte*, p. 342.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 334.

¹³ *Ibidem*, p. 336.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 334.

¹⁶ *Ibidem*, p. 337.

¹⁷ *Ibidem*, p. 346.

de evaluare în materie de artă, iar în această privință profesorii săi de la Birlad, deși în bună măsură foarte vrednici, nu-i puteau fi de folos. „Singur mi-am fost dascăl și elev“, mărturisea tânărul, referindu-se la preocuparea de a-și descoperi „maestrul”¹⁸. În schimb, liceul i-a putut oferi o bună armătură clasicistă și istorică. În 1899, era distins cu premiul pentru istorie al societății *Tinerimea română*, iar la 19 decembrie același an rostea, în cadrul cursului superior, o conferință despre *N. Bălcescu și Cîntarea României*, cu un larg expozeu asupra operei istorice și o analiză a poemei. Textul conferinței, recuperat abia de curînd, atestă predilecția tânărului pentru problematica istorico-literară și-i dezvăluie afinități cu marele cărturar. Pașoptismul românesc, afirma Pârvan, a dat mulți oameni mari, dar nici unul atît de fascinant ca prezumtivul autor al poemei, căci „n-au lucrat ca Bălcescu, n-au simțit ca Bălcescu, n-au suferit ca Bălcescu, n-au murit ca el”¹⁹. Cît privește *Cîntarea României*, aceasta îi apare ca un mod poetic de a înfățișa, cu maximă economie, istoria țării și de a pune în lumină ideile ce preocupau tinerimea de la 1848: „redeșteptarea patriotismului, a ideii de naționalitate, de origină strălucită, de vitejie națională, de nădejde și încredere în propriile forțe”²⁰. Marile avînturi ale autorului poemei îl făceau să jubileze. Erau propriile sale avînturi, care se vor preciza în anii următori. Cum putea să nu-l iubească pe Bălcescu? „Vecinic cu ideea de a înălța patria sa, de a o face respectată la toate neamurile, el scrie, luptă și moare pentru dînsa”²¹. Un destin asemănător, cu deosebiri impuse de momentul istoric, avea să aibă el însuși.

În anul următor, 1900, V. Pârvan e din nou premiat de *Tinerimea română* la concursul de istorie²², își trece bacalaureatul și participă la ancheta inițiată de *Nova revistă română* pe tema însușirilor noastre etnopsihologice, iar răspunsurile denotă o gândire matură, spirit critic, preocupat de o severă pedagogie națională. Punînd în lumină trăsăturile pozitive, care au asigurat, de-a lungul unei istorii atît de zbuciumate, dăinuirea poporului român, precum și înaltul său spirit creator, el nu uită să-i amintească și unele slăbiciuni care se cuveneau a fi remediate printr-o educație sistematică²³.

Primele manifestări publice îl arată astfel deplin integrat în problematica majoră a culturii noastre. Înscriindu-se la Facultatea de litere și filosofie din București și concomitent la Facultatea de drept (de la aceasta din urmă se va retrage curînd), Pârvan beneficiază, începînd din toamna lui 1900, de îndrumările unor profesori de elită: N. Iorga, D. Onciul, I. Bogdan, Gr. Tocilescu, S. Mehedinți, T. Maiorescu, C. Dimitrescu-Iași, Pompiliu Eliade, C. Rădulescu-Motru ș.a., sub influența cărora își lărgeste orizontul științific și cultural. Urmărit și aici de lipsuri materiale, e constrîns să lucreze ca pedagog la pensionul „Brîndză” și la liceul particular „Ene Bălțeanu”, ceea ce îi oferă posibilitatea de a cunoaște mediul, viciat de prejudecăți de clasă, al copiilor de-bani-gata. În această calitate adresa, la 6 aprilie 1902, un memoriu ministrului de resort, atrăgînd luarea-aminte asupra consecințelor și cerînd instituirea unei anchete. „Sărmană țară, în care conducătorii generațiilor

¹⁸ *Ibidem*, p. 334.

¹⁹ V. Pârvan, *N. Bălcescu: Cîntarea României*, în *Manuscriptum*, V, 1974, nr. 3, p. 133.

²⁰ *Ibidem*, p. 138—139.

²¹ *Ibidem*, p. 139.

²² *Tinerimea română*, XVI, 1900, vol. 4, fasc. 3, p. 239.

²³ *Chestionar privitor la psihologia poporului român*, în *Nova revistă română*, II, nr. 16. 15 aug. 1900, p. 51—52 (supl. I).

viitoare vor fi recrutați dintre acești indolenți elevi de azi ai școalelor private, căci ei constituie pătura bogată a țării!" Raportul a fost trecut însă „la dosar”, iar pedagogul demis ca „inutil și chiar vătămător disciplinei”, cum pretinse, într-un raport, directorul amintitului liceu²⁴.

Curînd, însă, recomandat de unii profesori, el intră (1 iulie 1903) „scriitor” la Biblioteca Academiei, unde lucrează la *Catalogul manuscrisurilor românești*, întocmind indicele primului tom, care avea să apară peste cîțiva ani²⁵. Prietenii temeinice a contractat aici cu I. Bianu, directorul Bibliotecii, cu Al. Lapedatu, Nerva Hodoș ș.a. În *Revista bibliografică*, editată de ultimul, a și publicat (1903) cîteva dări de seamă, care atestă nu numai largul evantai al lecturilor sale, dar și un ascuțit spirit critic. Același spirit se recunoaște în articolele publicate, începînd din 1902, în *Convorbiri literare*, iar apoi în cele din *Voința națională*, *Luceafărul*, *Tribuna poporului*, *Epoca*, *Sămănătorul*, la care a colaborat în anii studiilor. Mai ales publicația din urmă a exercitat, prin marea personalitate a îndrumătorului, o influență decisivă asupra lui Pârvan. „E epoca *Sămănătorului*”, își va aminti N. Iorga, întîmpinîndu-l, peste un deceniu, la Academia Română. „Păstrez încă fotografia veche, în care, lîngă blînda figură de visător a lui Iosif, lîngă ascuțitele linii de critică ale lui Chendi — ca să începem cu cei ce nu mai sînt —, lîngă liniștea sigură de sine a lui Sadoveanu, se vede chipul d-tale tînr, d-le Pârvan, care uita că ești încă numai un student, pentru ca, în odăița profesorului d-tale, să te apropii de aceia cari, prin operele cele mai bune ale vieții lor — cele mai personale, fiindcă erau cele mai puțin voite — își înscriau numele între scriitorii de frunte ai națiunii lor. Nobilă ambiție aceia de a voi să fii cît mai aproape de oamenii la nivelul cărora ești sigur să ajungi prin încordarea voinței tale întregi!”²⁶.

În adevăr, Vasile Pârvan a avut această ambiție, și rezultatele se cunosc. Dar trebuie să admitem că în afirmarea sa a jucat un anume rol și norocul. Norocul de a-și fi făcut studiile într-o epocă în care Universitatea din București era servită de mari profesori, ca aceia citați mai sus. Norocul ca unii dintre aceștia, oameni de mare influență, să-l remarce și să-i îndrume pașii pe un teren atît de fertil. O spune el însuși, mai tîrziu, chiar dacă nu se referă la sine: „Diamantul rămîne vecinic închis în zgura care-l acoperă, dacă întîmplarea nu îl descoperă și nu îl trezește la noua lui viață; tot întîmplarea îl descoperă și pe om”²⁷. Întîmplarea, în cazul său, era personificată de D. Onciul, N. Iorga și I. Bogdan, „triada critică” a istoriografiei noastre.

Sub îndrumarea celui dintîi și-a făcut ucenicia în medievistică, întocmind primele lucrări de mai mare întindere, precum aceea despre *Românii în cronica Notarului Anonim al regelui Bela* (1902), publicată abia de cu-

²⁴ C. N. Rădulescu, *Din anii studenției lui Vasile Pârvan*, în *Viața românească*, VII, nr. 15, 10 oct. 1962, p. 7.

²⁵ *Catalogul manuscrisurilor românești*, vol. I, publicat sub îngrijirea lui I. Bianu, București, 1907.

²⁶ *Răspunsul d-lui N. Iorga la discursul de recepțiune al d-lui Vasile Pârvan*, în *Discursuri de recepțiune*, XLIII. În *memoriam Constantin Erbiceanu...*, București, 1914, p. 29—30.

²⁷ V. Pârvan, *Memoriale*, București, 1923, p. 115.

rînd²⁸, o alta despre *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă* (1904) ori studii despre *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria* (1905). Toate mărturisesc rigoare metodologică, afirmînd adeziunea autorului la înțelegerea istoriei ca „un tot organic“, ceea ce nu exclude sondajele monografice, studiile parțiale, menite să elucideze o latură sau alta a fenomenului. Autorul știe că „fragmentarea întregului organic ce e istoria generală a unei țări are de multe ori urmări supărătoare pentru înțelegerea și tratarea armonică — evolutivă a dezvoltării sale (*Werdegang*)“, dar și că multe detalii ori puncte de vedere trebuie studiate mai întîi exhaustiv, pentru ca pe temeiul lor să se înalțe sinteza²⁹. În privința aceasta, studiile lui D. Onciul erau exemplare, iar seminariile pe care le conducea o adevărată școală. Profesorul împlinise 45 de ani, se afla deci în plină maturitate creatoare și vădea mai mult interes pentru inițierea noilor serii de elevi decît pentru propriile construcții, înduioșîndu-se la înțîlnirea cu fiecă nou talent consacrat istoriei. „Cine ar fi putut crede — se va întreba Pârvan — văzînd pe uriașul acela încrunțat, dur, violent, hirsut, tunînd în explozii de indignare tragică pentru cîte o virgulă uitată de speriații învățaței cari-și făceau la el, tremurînd, dovada de vrednicie, spre a se chema și ei calfe ori meșteri în cercetarea tainelor trecutului, cine ar fi crezut că furibundul centaur era mai bun ca Cheiron pentru Achilleus, chiar cu cei mai slabi dintre ucenici, atunci cînd i se părea lui că descoperă în îngăimările lor întîia lucire a aurului noutății“³⁰.

În 1902, cînd comenta cronică Anonimului, cu bună informație și cu o metodă în care se recunoaște rigoarea maestrului, Pârvan promitea să devină un excelent medievist. Și ar fi devenit, fără îndoială, dacă aproape în același timp el n-ar fi fost atras de o lumină mai intensă, care i-a făcut accesibile zări mai largi, înlesnindu-i o înțelegere mai nuanțată a fenomenului istoric. Spiritul lui N. Iorga îl fascina cu o forță căreia anevoie i se va putea opune. Sub influența lui și-a lărgit sensibil orizontul preocupărilor, abordînd concomitent teme de istorie politică și de istorie culturală, observînd și comentînd evenimentele în curs, sistematizînd pentru marele public probleme de metodologie istorică. Viziunea criticistă din *Opinions sincères*, din articolele publicate de Iorga în *Indépendance roumaine* sau în *Epoca* o regăsim, cu accente personale, și în demersurile similare ale studentului, cooptat deja în marea mișcare inițiată de tribun, totuși nu fără o notă de neatîrnare ce va fi dat loc la suspiciuni, de vreme ce Pârvan a simțit nevoia să se explice și să dea în cîteva rînduri, asigurări de devotament.

Suflul *Sămănătorului* se simte în paginile de evocare istorică ori în cele de critică socială apărute în ultimii ani de studii. Erau pagini menite să reactualizeze, pentru publicul extracarpatic, problema românilor din Transilvania, în ideea desăvîrșirii unității politice de stat, pagini în care Pârvan profesa o severă critică la adresa persecutorilor de peste munți, evocînd epilogul revoluției pașoptiste³¹, combătînd opiniile eronate ale unor publiciști

²⁸ *Românii în cronică Notarului Anonym al regelui Béla*. Cercetare comparativă cu celelalte cronici ungurești și cronică lui Nestor, de Vasile Pârvan din anul I-ii de istorie, 5 iunie 1902. Oradea, 1977 (Biblioteca „Crisia“, I, p. 277—327) cu o postfață de S. Dumitrașcu (p. 323—327).

²⁹ V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 5—6.

³⁰ Idem, *Memorii*, p. 87.

³¹ Idem, *O răsplată împărătească*, în *Sămănătorul*, II, nr. 13, 30 martie 1903, p. 200—204.

străini (Raoul Chélar, Raymond Recouly) cu privire la situația românilor transilvăneni³² sau relevînd contradicția profundă dintre aspirațiile poporului și politica șovină a păturilor conducătoare. „În Ungaria, ca și în toate părțile aiurea, observă Pârvan, ideea egalității sociale, ideea deopotrivei îndreptățiri înaintea legilor politice și a deopotrivei stări economice, a împărțirii proporționale a sarcinilor între cetățenii unui stat, a răspătirei drepte a muncii, ideea socialistă adică, a pornit în căutarea de aderenți și a început a-i găsi din belșug în clasele de jos ale poporului, între acei pentru care principiile socialiste, cele citate de noi mai sus, sînt și visul lor nelămurit — dar totuși conștient — către un viitor mai bun“. Propagandă generoasă, care se afla într-un flagrant dezacord cu intoleranța șovină a politicii guvernamentale. Să nu se uite, avertiza comentatorul, că în numele crezului socialist „naționalitățile vor dărîma însuși edificiul statal întemeiat pe oprirea lor“³³. Ideea merită a fi reținută, fiindcă marchează începutul unei preocupări ce va rămîne o constantă a gîndirii sale, luînd forme asupra cărora vom reveni. Numai că spre deosebire de Iorga, încă adept al politicii pasiviste în Transilvania, Pârvan milita de pe acum pentru o politică activă. Acesta e sensul colaborării sale la *Luceafărul* și alte publicații, sens descifrabil și din corespondența cu fostul său profesor, căruia îi scria că față de precipitarea evenimentelor pe continent pasivismul nu mai era o politică înțeleaptă. Evenimentele puteau aduce de la o zi la alta modificări importante pe harta geopolitică a Europei și ele trebuiau să afle națiunea română pregătită. Făcînd această demonstrație, în spiritul literaturii pașoptiste, pe care o străbătuse mai ales cu ocazia prelucrării arheografice, la Academie, a manuscriselor lui Al. Papiu-Ilarian, studiosul tînăr se lăsa antrenat nu numai în problematica națională și socială de la jumătatea secolului XIX, încă fără soluție, dar și de patosul romantic al corifeilor. Tonul pledoariei sale e justițiar și mesianic, accentele îngroșate, demonstrația plină de vigoare polemică. Nici un menajament, nici o precauție tactică. Diagnoza e crudă, remediile drastice. Prin el se exprimă durerile, aspirațiile, revolta unui popor îndelung încercat de istorie, iar sentimentul acestei identificări explică, în bună măsură, patetismul expresiei și deformările polemice. Nimeni, de la Bălcescu, nu formulase atît de clar această problematică și nimeni, după Eminescu, nu dăduse revoltei o expresie atît de pregnantă. Cu aceste spirite se înrudea Pârvan de aproape, iar un studiu comparativ ar revela, cu siguranță, nu numai identitatea de idei și de obsesii, ci și o certă înrudire temperamentală, evidentă în tensiunea ideatică și afectivă a textului, în vehemența cu care polemizează. Exagerările erau inerente și lectorul de azi, mai detașat, mai calm, mai obiectiv, le recunoaște cu ușurință. Ele țin nu atît de fondul dezbaterii, cît de veșmîntul ei exterior. O franchise juvenilă, acompaniată de imprecatii și admonestări brutale, caracterizează aceste scrieri de început, iar ironia cu care învăluie pe alocuri polemica nu le poate atenua. Sentențios și profetic, implacabil în formularea concluziilor, Pârvan se simte purtătorul de cuvînt al masei anonime, în favoarea căreia invocă principiile veacului și înțelepciunea conducătorilor. Nici problema națională, ajunsă la scadență, nici democratizarea și socializarea vieții (în sensul formulat doar mai tîrziu, în *Arhiva* lui D. Gusti)

³² Idem, *Iubire de frați*, în *Tribuna poporului*, Arad, VII, nr. 126, 10/23 iul. 1903, p. 1; *Țara maghiară*, în *„Epoca“*, IX, nr. 190—193, 15—18 iul. 1903, p. 1—2.

³³ Idem, *Din istoria maghiară contemporană*, în *Voința națională*, XX, nr. 5491, 23 iul. 1903, p. 1—2.

nu se puteau dobîndi fără instrucția poporului și fără antrenarea lui în sfera răspunderilor efective. Patosul dezbaterilor din Transilvania, urmărite în evoluția lor istorică, se unea astfel cu ideile profesate la *Sămănătorul* și în cadrul *Ligii Culturale*.

Sub influența lui N. Iorga, dar îndemnat și de I. Bogdan, care din 1900 conducea *Convorbiri literare*, V. Pârvan comentează niște traduceri din Horațiu ale lui Alexandru Odobescu³⁴, publică o scrisoare a lui Al. Papiu Ilarian despre G. Lazăr³⁵, urmată de o alta către Bărnăuțiu, cu referire la atmosfera postpașoptistă³⁶. În aceeași revistă a tipărit *Insemnări de pe manuscrise vechi*, folosind fondurile existente la Academia Română³⁷, și tot explorînd acele fonduri, catalogîndu-le sub îndrumarea lui I. Bianu, a pus în valoare documente relative la Aron Pumnul³⁸ și la programul *Societății de lectură a Junimei române studinte la școlile orădene*³⁹, toate sub genericul *Pagini din trecut*, care lasă să se întrevadă un proiect mai vast de valorificare istorico-literară a datelor de arhivă. Un panegiric, rostit de diacul Toader la moartea jupînesei Sofronia Ciogolea (1639), îi oferea ocazia unui interesant studiu asupra epocii⁴⁰, studiu pe care N. Iorga îl semnala îndată ca pe un veritabil capitol de istorie culturală.

Lupta dintre vechea școală istoriografică și cea reprezentată de Iorga-Onciul-Bogdan se reflectă în scrierile de început ale cărturarului. Deschizînd la *Voința națională* (1903) o rubrică de *Cercetări critice* (și aceasta, se vede, într-o perspectivă editorială mai vastă), el observa că „literatura noastră trece printr-o fază de reculegere a elementelor creatoare, ca și înseși normele de îndreptare spre pornirea unei noi direcții“, una cu rădăcini în Eminescu și cu semne evidente de vitalitate, avînd o predilecție clară pentru istorie, disciplină ce continua să fie „cea dintîi și cea mai puternică manifestare a scriitorilor noștri de literatură“⁴¹. Totuși, realizările cu adevărat durabile în această direcție erau încă rare, romane istorice comparabile cu *Cinq Mars* (Alfred de Vigny), cu *Notre Dame de Paris* (V. Hugo), cu *Salambô* (G. Flaubert), cu *Quo vadis* (Sienkiewicz), cu *Război și pace* (Tolstoi) sau cu *Moartea zeilor* (Merejkowski), neexistînd încă în literatura noastră. Abia *Șoimii* lui M. Sadoveanu, fără să intre perfect în formulă, anunțau asemenea izbînzii, iar reușita depindea, în cultivarea acestui gen, nu numai de talentul scriitorului, ci și de capacitatea lui de a asimila datele istorice despre epoca și personajele respective⁴². Între aprecierile din aceste foiletoane și cele risipite în

³⁴ Idem, *Trei traduceri din Horațiu, de Alexandru Odobescu*, în *Convorbiri literare*, XXXVI, nr. 9, sept. 1902, p. 824—827.

³⁵ Idem, *O importantă scrisoare despre G. Lazăr*, în *Convorbiri literare*, XXXVI, nr. 12, dec. 1902, p. 1145—1147.

³⁶ Idem, *După 1848—49*, în *Convorbiri literare*, XXXVII, nr. 2, febr. 1903, p. 176—179.

³⁷ Idem, *Insemnări de pe manuscrise vechi*, în *Convorbiri literare*, XXXVII, nr. 12, dec. 1903, p. 1155—1157; XXXVIII, nr. 7—9, iul. sept. 1904, p. 750—759.

³⁸ Idem, *De la Aron Pumnul*, în *Luceafărul*, II, nr. 19, 1 oct. 1903, p. 309—310.

³⁹ Idem, *Din istoria culturii românilor biboreni*, în *Luceafărul*, II, nr. 21, 1 nov. 1903, p. 388—341.

⁴⁰ Idem, *Un vechi monument de limbă literară românească (1639—1668)* în *Convorbiri literare*, XXXVIII, nr. 10—11, oct.-nov. 1904, p. 919—946, 979—1000.

⁴¹ Idem, *Literatura istorică*, în *Voința națională*, XX, nr. 5481, 10/23 iul. 1903, p. 1—2.

⁴² Idem, *Romane istorice cu subiecte naționale*, în *Voința națională*, XX, nr. 5598, 2 dec. 1903, p. 1—2.

corespondența cu surorile sale e o deplină consonanță. Cărturarul își caută calea, iar modelul pe care îl urmează, în linii mari, e N. Iorga, cel puțin în privința tratării istoriei ca o disciplină complexă, chemată să reconstituie, cu mijloace specifice, dar și prin apel la datele altor discipline, drumul parcurs de diverse comunități etnice și de umanitatea întreagă. Îl urmează și în efortul de a schița tablouri cât mai vii, portrete cât mai veridice în plasticitatea lor, astfel ca lectura unei pagini de istorie nu numai să informeze, dar și să convingă, să determine atitudini. Fiindcă, pentru Pârvan, ca și pentru maestrul său, ca și pentru Xenopol, istoria nu e o disciplină ca oricare alta, ci un mod de existență, unul care implică o concepție filosofică și invită la atitudine. Cazul lui N. Iorga, ale cărui convingeri extrase din istorie l-au făcut să-și creeze în contemporaneitate conflicte ireductibile, fatale, se cunoaște. Încă mai tranșant în credința sa politică, Pârvan a determinat, la rândul său, se va vedea, conflicte dramatice.

Profitul cel mai de seamă, la contactul cu cei trei istorici mai însemnați ai epocii (Xenopol dăduse lucrări fundamentale, dar reprezenta, deja, o etapă pe care noua școală o socotea desuetă) rămâne cel metodologic. În această direcție, Pârvan s-a manifestat de timpuriu și cu o insistență sub care nu e greu de ghicit ambiția creatorului de școală. E drept că nu în istorie medie și nu în studiul epocii moderne vor rodi îndrumările sale, dar deocamdată în aceste domenii activează spiritul său, făcându-se remarcat ca un tânăr excepțional. Într-un articol cu substrat polemic, el definea raportul dintre editorii de izvoare, istoricii propriu-ziși și filosofii istoriei, observînd că în mod ideal un cercetător trebuie să întrunească tustrele ipostazele, fiindcă „trebuie să fii istoric pentru ca să fii un bun adunător de izvoare, iar pentru a fi istoric trebuie să fii un adînc cunoscător al faptelor și gîndurilor omeneshti”, ceea ce presupune adîncime filosofică. Așadar, nu există grade valorice între modeștii culegători de documente, fără de care nu s-ar putea scrie temeinic nici o pagină asupra trecutului, istoricii chemați să restituie fragmente din evoluția umanității și filosofii, a căror menire e să mediteze asupra sensului acestei evoluții⁴³. Concluzia? Istoriografia necesită cărturari profesioniști, inițiați în seminarii speciale, deprinși cu critica istorică și capabili să reconstituie din mărturii disparate adevărata înfățișare a evenimentelor de odinioară, al căror ecou, mai mult sau mai puțin perceptibil, continuă să rodească la nesfîrșit. Dar abia constituită ca știință, istoria manifestă slăbiciunile oricărui început: confuzii la tot pasul, lipsă de fermitate, inexactități, cînd nu chiar puerile tentative de a contura profilul evenimentelor. Numai un riguros exercițiu critic, așa cum se putea face sub îndrumarea lui D. Onciul, era în măsură să asigure profesionalizarea cercetărilor în domeniul istoriei, iar aceasta înseamna a supraveghea cu maximă exigență informația, metoda, adunarea, selecția și valorificarea materialului, fiindcă numai astfel istoria se poate ridica la rangul de „știință a faptelor și gîndurilor omenirii în evoluțiunea ei fără început fixat și fără sfîrșit cu puțință de prevăzut”⁴⁴. Fustel de Coulanges, din care cita un fragment caracteristic într-un alt articol, îl avertiza asupra obiectului de infinită complexitate al istoriei, ceea ce obligă la studiu metodic, pas cu pas, al fiecărui moment: „O societate ome-

⁴³ Idem, *Adunători de izvoare, istorici și filosofi*, în *Voința națională*, XX, nr. 5522—5523, 23—31 aug. 1903, p. 1—2.

⁴⁴ Idem, *Critica istorică*, în *Voința națională*, XX, nr. 5543, 25 sept. 1903, p. 2.

nească — afirma învățatul francez în *Histoire des institutions politiques* (1875) — e un corp, a cărui armonie și unitate nu se poate prinde decât cu condițiunea de a fi examinat succesiv și foarte de aproape fiecare din organele care îl compun și care îi formează viața“. De unde necesitatea de a observa scrupulos amănuntele, înainte de a îndrăzni o privire de ansamblu. „Pentru o zi de sinteză trebuiesc ani de analiză“. Iar analiza înseamnă compulsaarea monografică a știrilor și restituiri fragmentare, în toate amănuntele semnificative, în timp ce sinteza pretinde descifrarea sensurilor fiecărui amănunt în mersul general. Desigur, o parte de sinteză e de presupus în orice monografie, de vreme ce aceasta implică anumite judecăți generale, după cum elemente de analiză există în orice privire de ansamblu, altminteri nu s-ar putea deosebi seriile de fapte. Schematizînd, monografia recurge îndeosebi la analiză, pe cînd vederea generală e rezultatul sintezei, care tinde să devină o filosofie a istoriei, sacrificînd faptele în profitul observațiilor de ordin general. Ceea ce trebuie să urmărească istoricul e conexiunea intimă dintre fapte, mișcarea lor progresivă spre un deznodămînt. Monumentul istoriei generale nu se poate înălța decît punînd la temelia și în toată zidirea studii parțiale, monografii, apelînd la pătrunderea psihologică a istoricului și la forța lui divinatorie⁴⁵. Pentru cine se forma în preajma lui N. Iorga, asemenea precepte de metodă erau firești: autorul se alinia cohortei de tineri (Ștefan Orășanu, N. Dobrescu, Constantin Giurescu, Al. Lapedatu, Constantin Moisil, I. Ursu ș.a.), care „într-un moment de netăgăduită prefacere, de criză a vieții publice, de înnoire a atmosferei culturale și morale“, înțelegeau să se dedice studiului istoriei cu toată puterea lor de dăruire. „Și ei găseau, în societatea de atunci, acel frumos curent de renovație, de purificare, de nobil entuziasm pentru cele bune și înalte, de adevărată iubire pentru neam și țară, în legătură cu care se privia și adevărul și frumosul, care — pretind istoricii literari, după ce acțiunea intrigilor a încetat față de idei, dacă nu încă și față de persoane — înseamnă un capitol de realitate binefăcătoare în istoria culturii noastre“⁴⁶.

În adevăr, mai mult, poate, decât oricare altul, Pârvan aparține acelui curent de „renovație“ de care vorbea N. Iorga, atunci cînd îl întîmpina la Academie, numai că în vremea studiilor sale rezultatele acestei mișcări nu erau deloc clare și tribunul însuși se întreba, cutreierat de neliniști, dacă „se va mișca oare ceva în Sybaris care doarme“. Detractorii lui Pârvan au voit să vadă în strînsele raporturi cu N. Iorga ambiție, veleitarism și nimic altceva. În realitate, rezultă din corespondență⁴⁷, aceste raporturi s-au menținut în limite absolut corecte, tînărul istoric considerîndu-se un ucenic care mai are încă de învățat, fără să abdice nicidecum de la demnitatea sa. Nici o notă de servilism, nici un indiciu de flaterie. Dimpotrivă, el se vrea liber în gîndire și acțiunile sale, împingînd această dorință pînă la punctul unde susceptibilul mentor îl putea suspecta de altă orientare politică.

Așa se face că plecînd în Germania, cu o bursă acordată de Universitatea din București, în toamna lui 1904, Pârvan îi scria fostului său profesor, peste un an, că a șocotit necesar să înlătore eventualele îndoieli relative la sine, asigurîndu-l că „încă un soldat al cauzei celei drepte“ îi sta la dispo-

⁴⁵ Idem, *Rolul monografiilor în studiile istorice*, în *Luceafărul*, III, nr. 6, 15 mart. 1904, p. 132—135.

⁴⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 28—29.

⁴⁷ *Corespondență și acte*, p. 10 sqq.

ziție. Știa că lupta nu va fi ușoară, că victoria nu era prea aproape, că cei asemeni profesorului, „tulburători ai bunei liniști putrede, aducătoare de somn“, se vor solidariza mereu, opunându-se oricărei încercări de intensificare a ritmului creator. Totuși, numai unirea celor ce „pretind muncă, dragoste pentru binele neamului, jertfă a intereselor și a comodităților proprii“ era în măsură să ofere o soluție salutară⁴⁸.

Deocamdată avea de învățat, pentru a putea fi cât mai de folos patriei sale. Iar învățătura nu și-o limita la disciplinele științifice, cu examene și lucrări de seminarii, ci o extindea asupra realităților din jur. Ajuns la Jena, se prezintă, cu recomandarea lui I. Bogdan, profesorului Otto Schrader, specialist în istorie culturală⁴⁹, dedicându-se apoi, fără zăbavă, studiilor pentru care fusese trimis (antichitățile clasice, cu disciplinele conexe) și silindu-se să înlăture prejudecățile pe care le întâlnea cu privire la trecutul și prezentul românesc. În scurtă vreme, el reuși să se impună, atrăgând asupra-i atenția profesorilor și făcând însemnate progrese în direcția „clasicizării“⁵⁰.

În același timp, Pârvan observă realitățile socio-culturale din jur, comunicându-și impresiile în foiletoane care au apărut în *Voința națională*. Pseudonimul (*V. Andrei*) cu care își iscălea misivele era menit să înlăture puțină de a se interpreta colaborarea sa la oficiosul liberal ca o angajare politică. O serie de articole din amintita publicație, apărute sub genericul *Schițe din viața socială germană*, atestă seriozitatea cu care tânărul înțelegea să profite de contactul cu străinătatea pentru a-și îndemna compatrioții spre o cultură mai intensivă. *Sălile publice de lectură*, fondate la Jena de Carol Zeiss, îi inspiră ample considerații cu privire la extensiunea universitară și nevoia de a răspîndi cât mai mult luminile cărții în popor. Spirit lucid, știe să discearnă între ceea ce e aplicabil la noi din experiența altora și ce nu. Nici un complex de inferioritate, nici o slăbiciune. Dar nu-și putea reprimă entuziasmul observînd modul sistematic, riguros, în care era îndrumată, acolo, cultura poporului. „Cînd oare această viață, pe care n-am putut-o decît cu totul nedeplin și nelămurit arăta [...], cînd va veni și la noi, cu același ritm înălțător și sfînt al luminei ce izbucnește, făcînd ca de pretutindenți să se resfrîngă lumina în jocul orbitor al razelor primite și trimise ce umplu această lume și o fac să trăiască adevărata viață a Cugetării și a Simțirii, a Științei și-a Iubirii?“ Contrastul dintre o atare viață și aceea pe care o lăsase în patrie, fără a rupe contactul cu ea, îi inspira judicioase observații, o critică aspră la adresa politicii culturale din țară. Impactul cu experiența altor neamuri trebuia să determine adoptarea unor formule adecvate: „dîndu-ne bine seama de ceea ce în adevăr e superior la noi și de ceea ce mai prejos, să luăm cu toată dragostea pilde de la acești străini, așa de harnici, de cinstiți și de modești în activitatea lor“. *Sălile publice de lectură* (*Lesehalle*) în care omul simplu, muncitor, țaran, meșteșugar sau negustor, își putea petrece în chipul cel mai util timpul liber, constituiau doar unul dintre mijloacele pe care le recomandă, în perfect acord cu politica inițiată pe acest tărîm de Spiru Haret. „Experiența „scriitorului“ de la Biblioteca Academiei se simte în descrierea sistemului biblioteconomic (organizarea și creșterea fondurilor,

⁴⁸ *Ibidem*, p. 21—22.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 14.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 18—19.

imprumutul, cataloagele etc.) și în observațiile, mereu actuale, de sociologia culturii⁵¹.

În alte foiletoane, evocă modul în care lumea germană își petrecea timpul liber, organizând serbări populare, asociații de cultură, societăți de muzică sau de gimnastică ș.c.l., a căror analiză arată că „disciplina intelectuală și morală a unui popor poate să-i producă petreceri și bucurii de cel mai înalt și curat grad, chiar când acestui popor îi lipsește vioiciunea popoarelor sudice și scînteia de geniu intensiv a Orientului”⁵². În contrast cu serbările populare, spontane, dar lipsite de inventivitate, el prezintă, cu ironică distanță, și o petrecere a înaltei societăți, un fel de teatru în teatru, un joc de păpuși anacronic însă amuzant⁵³. Reale însușiri narative stau alături de stîngăcii ce țin de orice început. Spiritul de observație și abilitatea prozatorului se remarcă mai ales cînd acesta se amuză pe seama unui cuplu teuton, pe care îl descrie caricatural. La judecățile de ansamblu, însă, tonul devine grav, ironistul cedează locul istoricului, care ține să explice deosebirea dintre felul de a petrece în lumea slavă, sudică, și lumea germană, nordică, prin caracterul intim al popoarelor respective, prin întreaga lor evoluție sufletească, prin concepția deosebită pe care o au cu privire la bucuriile și durerile vieții⁵⁴. Ironia e, desigur, trăsătura dominantă a acestor *schîțe* sociale, o ironie ce învăluie și antrenează, chiar dacă improvizația, nota de exercițiu, se simte de-a lungul paginilor.

Mutîndu-se de la Jena la Universitatea din Berlin, în primăvara lui 1905, Pârvan nu mai află răgaz pentru asemenea „exerciții”. Seria de *schîțe*, deși promisesse continuarea, fu întreruptă, istoricul își concentrează atenția spre studiul antichității, ceea ce nu era ușor, în metropola clasicismului, unde pînă în 1903 profesase marele Theodor Mommsen. Printr-o muncă tenace, el izbuti să se facă și aici respectat, iar colegii îi spun, pe jumătate glumind (căci era mic de statură), „der kleine Mommsen”. Pârvan reuși, în adevăr, nu numai să-i ajungă din urmă pe reputații latiniști și eleniști care beneficiaseră de un îndelung exercițiu, ci să-i și întrecă, avîntîndu-se chiar și în studii de sinteză. Unul dintre acestea, apreciat în seminarul respectiv, se referea la împăratul-filosof din secolul II, Marcus Aurelius, personaj asupra căruia va reveni. Nu ignora nici teatrul, nici opera, nici lecturile literare și filosofice, comentîndu-le cu pasiune într-un cerc de prieteni, îndeosebi cu Marin Simionescu-Rîmniceanu și C. Sandu-Aldea. Pe D. Onciul îl asigura că „sînt aici așa de multe lucruri de văzut, încît niciodată nu te-ai putea plînge că nu mai ai ce vedea, respectiv învăța pentru viață”⁵⁵.

Încearcă să scrie literatură, să cînte la pian, dar se descurajează, întrebîndu-se disperat „dacă nu cumva chiar acolo unde cred că mă pricep mai mult, în istorie, nu mă las înșelat de binevoitori”⁵⁶. Sînt ceasuri de chinuitoare îndoială, nu lipsite de speranța că din ele va răsarî în cele din urmă opera care să-l justifice. „Fericiți cei ce se îndoiesc, căci aceia vor afla ade-

⁵¹ V. Andrei, *Schîțe de istorie socială germană, I, Săli publice de lectură*, în *Voința națională*, XXI, nr. 5903—5904, 22—23 dec. 1904, p. 1—2.

⁵² Idem, *Sărbători și petreceri*, în *Voința națională*, XXIII, nr. 5983, 2/15 apr. 1905, p. 1.

⁵³ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 5959, 4 mart. 1905, p. 2.

⁵⁵ *Correspondență și acte*, p. 20.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 344.

vărul!"⁵⁷. Parafrazînd cunoscutul verset, Pârvan mărturisea, de fapt, aceeași încredere în funcția metodologică a dubiului pe care o arătase și Marx. Îndoielile îl torturează pînă ce-și află albia potrivită spiritului său. Singur, luptînd cu sine, renunțînd la căile ce i se arătau negativiste, adîncindu-se în studiul trecutului. Va fi istoric, dar un istoric preocupat de toate zonele activității umane, un cumular care își aservea diferite discipline în serviciul cunoașterii istorice. Singur se cenzurează cu asprime, impunîndu-și norme de conduită, construindu-și cu obstinație destinul. „Ultimul judecător al tuturor faptelor noastre trebuie să fim noi înșine“. Pârvan nu așteaptă judecata altora, ci își obiectivează propriile reacții și manifestări, convins că numai astfel poate deveni stăpîn pe sine. „Către această desăvîrșire a sufletului meu — se mărturisea unui prieten — cerc să mă apropiu eu acum“⁵⁸. Sfaturi consonante îi veneau de la stoici și mai cu seamă de la Marcus Aurelius, pe care îl studiase în contextul întregii filosofii grecești, cu gîndul de a întocmi o monografie despre împăratul-filosof. Dar îi veneau și din lecturi literare, de la Turgheniev în primul rînd și de la marii prozatori englezi.

În același timp, cu o fervoare ce-i era caracteristică, el urmărea evenimentele din țară și de pe continent, îngrijorat de apetitul imperialist al Germaniei și de consecințele pe care acesta ar fi putut să le genereze. Ca și I. Petrovici, care, scriindu-i lui T. Maiorescu, profetiza dezagregarea imperiului habsburgic, V. Pârvan prevedea iminența unor mari schimbări pe harta lumii, sfătuind în scrisori și în presă la sporirea pregătirilor noastre pe multiple planuri. România, prin situația ei geopolitică, nu putea rămîne în afara acelor schimbări și nu era de conceput ca ele să-i fie favorabile fără sacrificii din partea sa. „Soldatul cauzei celei drepte“ înțelegea să intre în front, gata de jertfă pentru împlinirea idealului național. „Ca să nu pierim, trebuie să ne aruncăm deci în luptă, să dăm ajutor celor ce se bat pentru cauza cea dreaptă. Și aceea nu-i decît una: ridicarea poporului nostru la nivelul culturii apusene, pe baze naționale. Singura scăpare a noastră e idealul național. Căci aceasta e ideea sfîntă pentru care au luptat, fără să aibă conștiința ei, străbunii noștri“⁵⁹.

Pentru triumful acestei idei, în sensul desăvîrșirii unității de stat, Pârvan nu și-a precupețit eforturile, „Unire și politică, domnule profesor, nu numai culturală“, îndemna el, scriindu-i lui N. Iorga⁶⁰, la puțin timp după ce rostise, la 24 ianuarie 1906, o conferință despre *Unire* în cadrul *Societății academice* a studenților români din Berlin. „Toată munca noastră, insistase vorbitorul, trebuie să aibă ca far conducător idealul național“, ceea ce presupunea subordonarea personalității unor țeluri obștești, concursul tuturor, neprecupețit, la înfăptuirea marelui opere. Așa gîndiseră pașoptiștii, așa se rostiseră tinerii (Eminescu, Xenopol, Slavici ș.a.) adunați în congres panromânesc la Putna (1871), așa propaga cu neostoită ardoare N. Iorga, organizînd, în jurul acestui steag, *Frăția bunilor români* (1906), la care adera și studiosul de la Berlin⁶¹. Imperativul zilei era deci „unirea puterilor neamului în lupta pentru existența națională neatîrnată“. Un imperativ permanent,

⁵⁷ *Ibidem*, p. 345.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Idem*, *Unire*, Budapesta, 1906.

⁶⁰ *Idem*, *Correspondență și acte*, p. 26.

⁶¹ *Ibidem*, p. 28.

moștenit de la alte generații și transmisibil, testamentar, celor ce aveau să vină. Conferențiarul dezvolta ample considerații istorice, geopolitice, etno-sociologice, pornind de la Moldova sa, „blînda și melancolică” provincie a nașterii sale, dar avînd în vedere întreg fenomenul românesc, disecîndu-l sagace și adesea în termeni de surprinzătoare brutalitate. Vocația autoritară a omului politic se anunță deja în aceste pagini. Răul, credea el, un rău cu adînci rădăcini în istorie și cu forme infinite variabile, trebuia curmat din rădăcini, iar aceasta reclama o politică forte, întemeiată pe țărănime, fiindcă, după opinia sa, „țăranul e potența capitală în poligonul forțelor cari alcătuiesc energia națională”. Gîndind astfel, Pârvan avea în vedere caracterul predominant agrar al economiei noastre, subestimînd pătrunderea tot mai activă pe scena istoriei a clasei muncitoare. Dacă aceasta din urmă era, numeric, încă inferioară, calitativ ea reprezenta elementul ce avea să strutureze, nu fără a întîmpina o serioasă rezistență, noua ordine. Decăderea țărănimii, cînd patriotismul clasei dominante, capabil să asigure fraternizarea în clipele grele încetase, și lipsa unei burghezii puternice constituiau, după Pârvan, principalele cauze ale declinului. E teza favorită a pașoptismului, adaptată la împrejurările caracteristice de la începutul secolului nostru, cu o lucidă formulare a problemelor și încercări, adesea realiste, de a le găsi soluții. Concluzia e destul de sceptică. „De ne întrebăm care e rezultanta finală a sistemului de forțe naționale, ca putere unitară, armonică, organică, lucrînd deplin conștient de sprijinul din urmă și de țelul dinainte, cu durere vedem că această rezultantă finală e de o foarte slabă intensitate. Plusuri și minusuri ce se acumulează reciproc, forțe pozitive și negative ce aproape distrug efectul a ceea ce ar trebui să fie rezultanta poligonului lor și nu dau decît ceva mai mult decît inerția, decît repaosul absolut ce-ar rezulta din anihilarea reciprocă, completă, a forțelor contrarii”⁶². Am reprodus acest pasaj spre a releva modul în care, chiar și într-o conferință, tînarul cărturar știa să chestioneze, fără menajamente și fără iluzii, realitatea românească. Opinia publică o găsea în letargie, dacă nu într-o vinovată nepăsare față de *res publica*, dispusă a recurge la „pietrele injuriei, calomniei și mișeliei, pentru a lipida pe îndrăznețul ce-a găsit cu cale să-i trezească din binefăcătorul somn al ignoranței, lenei și amoralității, chemîndu-i la muncă, la munca grea și fără preget a ridicării neamului românesc de pretutindeni”.

Un atare îndrăzneț era chiar Pârvan, și el n-a ezitat să spună, fără ocol, adevăruri care se vor întoarce curînd împotriva sa. Condamnînd politicianismul miop, aflat în situația struțului care se crede în siguranță dacă și-a ascuns capul în nisip, condamnînd nu mai puțin criticismul steril și gălăgios, infatuarea fără noimă a aristocrației și acel *dolce far niente* în care se complăceau factorii de răspundere — adesea doar „cavaleri ai palavrei și nomazi ai saloanelor” —, vestejind atitudinea cosmopolită a unor intelectuali și deplîngînd „grozava amortire a industriei naționale”, el nu-și putea întemeia nădejdea decît pe clasa țărănească, în care vedea „mîndria pietrelor ce rămîn față de apa care trece”. Fără îndoială, aceasta constituia deocamdată principala rezervă de energie și luînd-o în considerație cu prioritate Pârvan dovedea realism.

Cît privește remediile, el se arăta cu totul mefiant față de „fraternizarea tipică creștină ori socialistă”, recomandînd un imens efort de concertare a

⁶² Idem, *Unire*.

energiilor disponibile în lupta pentru renovarea societății românești, pentru izbînda idealului național în primul rînd. Cine și cum să înfăptuiască acest solidarism mesianic? Pârvan n-o spune lămurit, dar apelul său se îndreaptă mai ales spre acea intelectualitate activă și democratică, în stare să mobilizeze țărănimea, alături de orice energii necorupte ale patriei. Sfera morală îl interesa în primul rînd. În același timp, considerînd socialismul ca un produs al demagogiei politice, el îl refuza *de plano*, apreciind că formula respectivă nu putea să aibă un răsunset convenabil în societatea noastră. Pe linia unei ideologii care se opusese, cu un sfert de secol mai înainte *Contemporanului*, istoricul manifesta scepticism față de șansele mișcării socialiste, într-o lume saturată de manevre politice. Rămînînd pe terenul realității, Pârvan preconiza o vastă acțiune de renovare morală, care trebuia să ducă, în cele din urmă, la importante mutații în sfera politică și economică. El formulă o întreagă pedagogie națională, al cărei spirit consună perfect cu publicistica eminesciană. Tonul conferențiarului, acum ca și în alte dați, e grav și oracular, cu izbucniri minioase și profeții sumbre, peste care entuziasmul său știe totuși să treacă pentru a face loc unui realism reconfortant. Ca și Kogălniceanu sau Eminescu, el exaltă virtuțile țărănimii, pe seama cărora urzește planuri de redresare obștească. Asemeni marelui poet, vorbește de „blestemul” ce apasă, cu o teribilă greutate, asupra acestui popor cu frumoase virtuți, dar prea expus vicisitudinilor istorice. Nu se putea ieși din această situație decît prin „muncă sinceră, dezinteresată și cinstită a fiecăruia în parte în ramura lui de activitate; subordonarea interesului personal intereselor naționale, purificarea opiniei publice prin boicotarea manifestărilor de viață publică amorală și imorală; extirparea, prin cele mai drastice mijloace, a favoritismului și politicianismului”. Un suflu patetic, venind parcă din paginile discursului de la Academia Mihăileană (1843), străbate aceste rînduri de mare forță persuasivă: „Să ne cunoaștem și atunci vom fi una. De sus pînă jos, de la răsărit la apus și de la miază-noapte la miază-zi”⁶³. Nu se rostise aproape în aceeași termenii Kogălniceanu? Și nu afirmase același crez, la aceeași vîrstă, A. D. Xenopol, la serbarea de la Putna? Nu gîndise întocmai Eminescu și în aceeași tonalitate profetică?

Nu e locul să dezvoltăm aici analogiile posibile între gîndirea social-politică a lui Pârvan și cea profesată de marii săi înaintași. Spirit entuziast și polemic, el a putut îngroșa unele note, limbajul său e uneori prea violent, anumite concluzii ne apar astăzi excesive, dar nu se poate nega că în linii mari conferențiarul de la *Societatea academică* a diagnosticat cu destulă precizie răul de care suferea societatea noastră, iar soluțiile preconizate relevă un spirit radical și de o mare pătrundere. Se simte, în expunerea despre *Unire*, toată agitația politică din epocă, la cîteva săptămîni doar înainte ca N. Iorga să mobilizeze studențimea pentru a demonstra împotriva cosmopolitismului și a trage — nu întîia oară — un semnal de alarmă relativ la viitorul națiunii. Principalele probleme ale zilei se reflectă în cuvîntarea lui Pârvan ca într-o oglindă, uneori infidelă, ca în cazul comentării locului pe care îl ocupau străinii în economia statului, de cele mai multe ori clară și edificatoare. Critica drastică la adresa păturilor suprapuse și a guvernanților el o prestează în numele poporului și mai ales al țărănimii, cu care s-a simțit mereu solidar. În numele poporului condamna decadentismul în artă, înclinarea servilă spre

⁶³ *Ibidem*.

valorile străine și disprețul pentru tot ce este autohton. Cultura apuseană era necesară, desigur, gîndea el, însă numai ca factor stimulator și asimilabil. de unde necesitatea selecției a ceea „ce ne poate folosi nouă ca element deosebit în cultura lumii și care vrem să formăm o notă originală”⁶⁴.

În ceea ce privește forma, textul despre *Unire* anunță deja proza poetică de mai târziu. Conferențiarul debutează într-o cadență specifică stilului atît de personal al celui mai de seamă reprezentant al oratoriei noastre academice: „Cînd puhoiul năvălirilor barbare trecu, cînd așezările românești se îndesiră, cînd voievozii se ridicară, cînd statele românești fură întemeiate, cînd puterea românilor începu să crească, cînd dușmanii începură să rivnească la averea noastră și cînd luptele piept la piept împotriva acestor dușmani porniră, «neamul» de-acum era”⁶⁵. Iată și un pasaj în care Pârvan evocă spiritul defensiv al autohtonilor carpato-dunăreni: „Din deal în deal, din culme în culme, răsuna buciulul dător de veste rea și se aprindeau focurile ce lumineau văzduhul în nopțile adînci, cînd românul se pregătea de luptă pe moarte împotriva celui venit ca să-l răpuie. Jăluitor plutea departe plînsul buciurilor, iar voinicii se porneau, învăluți în dorul și binecuvîntarea celor rămași acasă, grabnic spre locul primejdiei”⁶⁶. Sau un alt paragraf, în care democratismul autorului se relevă în toată adîncimea lui: „Și pe cînd în Apus de mult începuse a se lucra la luminarea maselor poporului și la dezrobirea lui din lanțurile economice ce-l apăsau din întunecatului ev mediu, la noi era noapte. Căci precum, pline de înțeles, povestesc basmele noastre, parcă un duh rău de astă dată, nu un Făt-Frumos, legaseră atît pe Murgilă cît și pe Miază-Noapte și Zorilă, și lumina izbăvitoare și dătătoare de viață nu putea veni. Și duhul cel rău era reacționarismul clasei noastre conducătoare, care se simțea nu se poate mai bine în întunericul cel orb al ignoranței și lenei și care nici nu voia să dea în mîna celor robiți arma teribilă a culturii și a libertății”⁶⁷. Tabloul etnogenezei, al luptei pentru păstrarea ființei naționale, al eforturilor de abolire a vechilor servituți și de sincronizare cu pasul lumii aflate în avans e realizat din lumini și umbre contrastante, care îl fac memorabil.

Firește, aserțiuni ca aceea relativă la înstrăinarea totală a nobilimii române din Transilvania sau ca aceea privitoare la preponderența economico-politică a elementului străin în spațiul ciscarpatin nu se mai pot susține, însă imaginea de ansamblu, îndeosebi cea a realităților epocii sale, denotă spirit de observație, criterii sigure în aprecierea fenomenelor socio-culturale și etico-politice, însușiri remarcate atît de N. Iorga⁶⁸ cît și de redacția *Vieții românești*⁶⁹. De altfel, autorul nu pierduse ocazia de a vesteji, în trecut, „campania nedreaptă și rea” contra *Sămănătorului*, publicație cu al cărei program se simțea, evident, solidar. Concordante cu acest program erau aprecierile sale cu privire la țărănime, la necesitatea „naționalizării” economiei și culturii la boierimea și la intelectualitatea țării, la stigmatizarea politicianismului ș.a.⁷⁰.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Sămănătorul*, V, nr. 8 și 13, 19 febr. și 16 mart. 1906, p. 160 și 259.

⁶⁹ *Viața românească*, I, nr. 1, mart. 1906, p. 174—175.

⁷⁰ Cf. Valeriu Leahu, *Vasile Pârvan la „Sămănătorul”*, în *Ateneu*, IX, nr. 100, oct. 1972, p. 12—13.

Pentru realizarea deplină a ideii naționale, pendinte nu numai de mișcarea culturală, ci și de îmbunătățirea stării economice și social-politice, milita în aceeași epocă și într-o epistolă deschisă către slujitorii învățămîntului⁷¹. Pretextul i l-a oferit expoziția jubiliară din 1906, în care vedea un *memento*, la îndemîna tuturor, un prilej de reflecție asupra stării în care se aflau diversele compartimente ale vieții naționale. Aparența era triumfală. Realitatea? Aceasta se cuvenea observată cu luare-aminte, delimitată cu strictețe și pusă în formulă, spre a-i afla remediile optime. Căci „starea generală nu numai că nu e liniștitoare și de natură a ne încuraja în calmul nostru nepărtinitor de pînă acum, ci, dincontră, primejdia se apropie tot mai repede și mai nimicitoare și cere o pregătire din ce în ce mai grabnică pentru a-i putea face față”⁷². Militarismul german promitea de pe acum, după vizita Kaizerului la Tanger (martie 1905) și după conferința de la Algesiras (ianuarie 1906), o ofensivă ce avea să tulbure întregul continent și chiar țările extraeuropene. În această perspectivă, România era obligată să procedeze la o pregătire sistematică, multilaterală, care să o pună într-o poziție favorabilă de apărare. „Evenimentele se precipită”, nota în altă parte. Conducătorii politici ai Germaniei scontau deja dezmembrarea Austriei și deschiderea drumului spre Mediterana. Bulgaria își sporea efectivele armate, construia un port militar și încerca o alianță cu Serbia. Ungurii ocupau pozițiile-cheie în cadrul imperiului habsburgic, cu intenția de a impune, treptat, maghiarizarea. În această situație, pasivismul nu mai era oportun în Transilvania, iar „scepticismul somnoros și comod” al multora trebuia combătut cu vigoare. Cine să o facă, de vreme ce barometru politicii interne arăta „destrăbălare”, iar acela al politicii externe „nepricepere criminală”? Ceea ce trebuia să se obțină, deocamdată, era „ridicarea neamului în toate ținuturile lui și unirea de fapt cu cei de dincolo”. Căci cuvîntul de ordine al împăratului german era limpede („Pulbere zvîntată, săbii ascuțite...”): un avertisment foarte serios pentru cine voia să evite soarta Marocului (anexat de Franța în 1905) sau a Coreii (ajunsă concomitent sub protectorat japonez)⁷³. Pericolul era mare, criza iminentă, iar în acest caz, cuminte era să se înceapă pregătiri cît mai temeinice de apărare, concentrînd toate resursele națiunii, anihilînd factorii de disoluție, impunînd tuturor o singură voință, care să asigure „păstrarea celor cîștigate și cîștigarea celor ce li se mai cuvin”⁷⁴. Accentul trebuia pus pretutindeni pe „deșteptarea sentimentelor de frăție și ajutor reciproc”, pe „cinstirea moștenirii sfinte lăsate de străbuni” în toate domeniile. Rolul dascălilor, în această privință, era dintre cele mai importante: „să punem toți umăr la umăr și să dăm iureș cetății ignoranței și a prejudecăților vătămătoare, luminînd neamul!” Lor, mai ales, le revenea sarcina de a purifica atmosfera viciată de politicianism, de a impune o politică a „îndreptării hotărîte spre idealul nostru național”. Cine ar putea da un mai bun, mai dezinteresat exemplu de jertfire de sine? Cine ar putea combate mai riguros „industria vorbelor” goale, a amăgirii sistematice a poporului? Venise timpul unei reacții hotărîte, „căci cerul lumii de răsărit se întuneca mereu”. Furtuna era aproape, „furtună

⁷¹ *Scrisoare de la cîțiva dascăli plecați în străini către colegii lor din țară*, București, 1906 (extras din *Voința națională*, XXIII, 1906, nr. 6349—6351).

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Correspondență și acte*, p. 25—26.

⁷⁴ *Scrisoare de la cîțiva dascăli...*

de mîinii și patimi omenеști, mai tari decît toate furtunile văzduhului. Cîrînd această profeție se va adeveri, cu toate consecințele ei tragice. Și totuși un optimism funciar străbate paginile, nervoase, febrile, adresate dascălilor din țară. Seva acestui optimism vine din cunoașterea profundă a poporului și a istoriei sale. Istoricul știe, din cercetarea duratei românești, că „neamul nostru are în el darul de a se prefăce înspre mai bine. Căci, precum istoria ne arată, atunci cînd poporul nostru a fost chemat să lupte pentru o idee mîntuitoare, el a luptat cu un entuziasm, cu o jertfire de sine și cu o stăruință precum puține alte neamuri mai stau drept pildă în scurgerea vremilor“. O asemenea istorie obligă la gesturi concordante și justifică optimismul cel mai robust. Firește, cu condiția solidarizării tuturor pe linia înfăptuirii idealului național și a reformelor menite să asigure maximum de libertate, maximum de condiții pentru manifestarea geniului creator. Spiritul de facțiune și de căpătuială trebuia să dispară pentru a face loc muncii oneste și stăruitoare. *Labor improbus omnia vincit*, voia să spună tînărul învățat, care nu pregeta să se considere, în mișcarea de resurrecție națională condusă de Iorga, un soldat, un simplu soldat al cauzei celei drepte. „Iar munca noastră să ne fie muncă de apostoli, cari nu așteaptă nici o răsplată și nu urmăresc nici o glorie pentru ei, ci fac totul pentru binele neamului“⁷⁵. Prin Fichte, din opera căruia reținuse îndemnul obstinat spre desăvîrșire și nu mai puțin îndemnul spre faptă („Acțiune, acțiune, iată pentru ce trăim!“), își sfătua confrății să mediteze fără încetare nu la ce au făcut, ci la ceea ce le rămînea încă să facă. Se îndoiu unii de eficacitatea luptei lor? Oare nu învățătorimea a fost aceea care a determinat resurrecția germană la începutul secolului XIX? Dascălilor români de orice treaptă le revenea sarcina de a risipi letargia instalată cu timpul și de a o prefăce în viață bogată, creatoare și plină de avînt. Mijloace? Convorbiri cu elevii și părinții, „cursuri de energie națională“, conferințe, serbări patriotice, societăți de cultură, cooperative, broșuri de popularizare a istoriei și a problemelor curente, articole de presă etc., toate urmărind formarea de caractere și solidarizarea tuturor în jruul programului resurrecțional. În această campanie, exemplul personal joacă un rol de prim ordin. *Acta, non verba!* Numai astfel ar putea fi scoși din toropeală cei nepăsători sau indolenți. Copiii să fie îndrumați spre lecturi istorico-patriotice, spre joacă înviorătoare, spre drumeție instructivă, spre cîntec. „Ajutați-i ca din ce în ce mai mult, în înălțarea glasurilor lor într-același ritm și ton să găsească însăși armonia sufletelor lor nevinovate, topite în tremurarea dulce a unui cîntec de jale ori în vibrarea dătătoare de fiori a unui cîntec de vitejie“. Nu e doară cîntecul „marele împăcător și răscolitor de suflete“? Cît privește călătoriile, ele sînt menite a crea, intuitiv, convingerea că leagănul neamului nostru și locul unde e menit să-și ducă viața e pe ambii versanți ai Carpaților și că numai accidental o parte dintre români se mai aflau sub stăpîniri străine. Pentru excursii școlare la românii de peste granițe va pleda și mai tîrziu, considerîndu-le un mijloc eficient de cunoaștere reciprocă și de întărire a coeziunii naționale. „Elevii de azi, cari vor fi cetățenii de mîine, trebuie să cunoască bine cauza pentru care vor lupta, civic ori cu arma, în zilele ce vor veni“⁷⁶.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Excursii școlare la românii de peste munți*, în *Românismul*, București, I, 1913, nr. 1, p. 103—104.

Nimeni n-a definit cu mai multă claritate sarcinile formative ale corpului didactic și n-a manifestat un optimism atât de robust față de însușirile creatoare ale națiunii. „Puteri nemăsurate zac ascunse în sufletul poporului nostru bun, voinic și harnic“, dar e necesar ca sufletele alese să-l îndrume cu dezințesare și iubire frățească, lămurindu-i rostul istoric, „datoriile ce are ca element tinăr și vrednic de viață în concertul popoarelor lumii“. Tot ceea ce privea destinul țării nu mai putea fi gândit și soluționat acum doar în cercuri restrânse de inițiați, ci prin participarea largă a poporului. „Astăzi toate elementele pasive din vremile vechi, masele populare, menite mai înainte numai la ajutarea și punerea în faptă a ideilor conducătorilor lor, sînt prefăcute în forțe conștiente de menirea lor, conștiente ca indivizi izolați și ca complex de forțe“⁷⁷.

Îngrijorările lui Pârvan cu privire la situația din patrie nu erau lipsite de temei. Dincolo de fațada pe care o recomanda expoziția jubiliară din 1906, viciile regimului se manifestau în toată amploarea și ele aveau să genereze manifestări de protest în diferite direcții. Pe plan cultural, de pildă, N. Iorga iniția o campanie de apărare a limbii și culturii naționale, respingînd cu violență împrumuturile străine și orice formă de cosmopolitism⁷⁸, în timp ce Spiru Haret, marele organizator al învățămîntului, iniția măsuri de ridicare socio-culturală și economică a satelor, prin revitalizarea școlii, înființarea de case de cultură, cooperative etc., și nu mai puțin prin discursuri și studii critice despre *Chestia țărănească* (1905, 1907). Amîndoi aveau să fie acuzați alături de V. Kogălniceanu, fiul reformatorului de la 1864, ca instigatori ai răscoalelor țărănești din primăvara lui 1907. Vasile Pârvan se mai afla încă la Berlin, de unde trimitea, pentru *Neamul românesc*, o „fantazie politică“, sub titlul *Se caută un Bismarck*: pagini de corosivă critică socială, în care condamna „destrăbălarea politică dinlăuntru“ și „nepriceperea criminală în cea din afară“. Față de marile pericole pe care le simțea plutînd în aer, venind de pretutindeni, el propunea o serie de reforme care ar fi restructurat întreaga ordine social-economică și politică, făcînd ca statul să capete o nouă vigoare: reîmproprietărirea țăranilor; „naționalizarea“ economiei și instituirea unui protecționism à outrance; înființarea de spitale în sate și orașe; dezvoltarea învățămîntului rural și „patriotizarea“ lui; dublarea efectivelor militare, crearea unei Academii de război și a unor școli speciale de subofițeri; intensificarea serviciului militar și reducerea lui la doi ani; cursuri de „energie națională“ în școli și universități; educația sistematică a maselor în sens patriotic; o lege drastică împotriva trădării de țară și a folosirii politicii în scopuri personale; „militarizarea întregii națiuni în chip deplin conștient de menirea ei și pregătirea opiniei Europei cu idealul național și politic al românilor“, măsuri de înzestrare corespunzătoare a armatei, de pază a frontierelor, de construcție a unor drumuri strategice, a unei flote și a unui port de război; intensificarea propagandei pentru desăvîrșirea unității de stat; instituirea unui regim de austeritate economică etc. Cu alte cuvinte, inițierea unei politici draconice, totalitare, cu suprimarea luxului și condamnarea absenteișmului, politică în stare să mobilizeze întreaga energie a națiunii pe linia împlinirii idealului multiseclar. Știa bine că cel ce și-ar asuma răspunderea unor atare măsuri nu se poate alege, în viață, decît cu dușmănie și

⁷⁷ Idem, *Scrisoare de la cițiva dascăli...*

⁷⁸ N. Iorga, *Lupta pentru lupta românească*, București, 1906.

ură, dacă nu chiar cu asasinarea⁷⁹. Istoria îi oferea destule exemple în acest sens. Ar fi ezitat el să ia asupra-și o asemenea sarcină? Atunci, în 1906, și chiar pînă la izbucnirea primului război mondial, probabil că nu. Experiențe dramatice îl vor sili apoi să refuze, vom vedea, orice politică de partid, nu însă și observarea atentă a evenimentelor. Deocamdată, integrat în mișcarea extensionistă și resurecțională condusă de Iorga, tînărul cărturar participă la dezbaterile politice și culturale, atrăgînd asupra-i atenția factorilor de răspundere și cîștigîndu-și o binemerită faimă. Scrisul său din *Neamul românesc* și din alte publicații e un apel cutremurător la asanarea și dinamizarea vieții poporului în direcția amintită⁸⁰, un strigăt de alarmă în ajunul marilor evenimente ce se anunțau.

Dacă Vasile Pârvan nu s-a înregimentat în nici un partid, este pentru că privea politicianismul cu o mare severitate și nu credea că vreunul dintre partidele existente putea răspunde exigențelor sale. Chiar și atunci cînd accepta, bucuros, să scrie la *Viața românească*, recent întemeiată de Constantin Stere și G. Ibrăileanu, el a ținut să se menționeze caracterul pur științific al colaborării sale, ca nu cumva aceasta să apară în ochii lumii ca o opțiune politică⁸¹. Grupul poporanist aderase la *Partidul Liberal*, ceea ce Pârvan, colaborator din 1903 la oficiosul acestuia, n-a făcut-o, mulțumindu-se să trimită cîteva „cronici istorice”, pe teme de metodologie și de difuziune a cunoștințelor asupra trecutului nostru, alături de numeroase recenzii și note bibliografice⁸². Una din cronici e o pledoarie insistentă pentru înființarea unei reviste istorice, întrucît numai extinzînd critica de specialitate se putea progresa în acest domeniu. *Convorbirile literare*, cu tot efortul lui I. Bogdan de a le imprima o coloratură pregnant istorică, rămîneau o publicație de tip enciclopedic și nu puteau satisface nevoile unei istoriografii în plină dezvoltare⁸³.

Într-o altă cronică, *Albumuri de istorie culturală*, el insista pentru o cît mai largă răspîndire a istoriei în mase, întrucît „cultura unui popor nu se judecă numai după strălucirea creațiunilor sale artistice și științifice, ci și după intensitatea cu care binefacerile civilizației sînt răspîndite în masele mari ale lui”⁸⁴. Cultura, deocamdată apanaj al unei păтури reduse, trebuia să devină un bun de masă și o forță activă în dezvoltarea națiunii. Temeiul ei nu putea fi decît trecutul de muncă și luptă al poporului. „Cunoașterea acestui trecut — afirma corespondentul în spirit kogălnicenian — e dară o chestie de viață pentru noi”. Asimilarea vechilor valori îi apărea ca un proces necesar și organic, cultura prezentului nefiind altceva decît „cultura trecutului purtată prin sufletele generațiilor ce s-au urmat, prefăcîndu-se”. Această cultură, în formele modeste ale vieții statornic orînduite sau în forme mai elevate, ne justifică existența și ne sprijină silințele pentru viitor. Cunoașterea ei apare deci

⁷⁹ V. Andrei, *Se caută un Bismarck!*, în *B.A.R.*, Arhiva N. Iorga, vol. 54 (906 D) f. 314—317; Torouțiu, *Studii și documente literare*, XII, p. 24—28.

⁸⁰ Cf. și articolul *Pilde rare*, în Torouțiu, *Studii și documente literare*, XII, p. 17—19.

⁸¹ *Correspondență și acte*, p. 35.

⁸² Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan la „Viața românească”*, în *Ateneu*, IX, nr. 10, oct. 1972, p. 12.

⁸³ V. Pârvan, *E nevoie la noi de o revistă istorică?*, în *Viața românească*, I, nr. 10, dec. 1906, p. 590—595.

⁸⁴ Idem, *Albumuri de istorie culturală*, în *Viața românească*, II, nr. 2, febr. 1907, p. 347.

ca o nobilă străduință și ca o necesitate vitală. Cum altfel s-ar putea înălța cultura viitorului? Istoricul avea în vedere nu numai studiul propriu-zis al mărturiilor de veche cultură, ci și cunoașterea acestora de către marele public, îndeosebi pe calea unor complexe albume, cuprinzând urme de viață publică și familială, obiceiuri, gospodărie, locuințe, veșminte, arme, obiecte de cult etc., cu alte cuvinte tot ceea ce în mod curent se înțelege prin civilizația unui popor. În acest context, el schițează un vast plan de studiu, avînd în vedere atît informațiile scrise (știri literare directe sau indirecte, studii ale specialiștilor), cît și mărturiile palpabile, menite a sprijini efortul restitativ (obiecte păstrate în întregime sau reconstituite), monumente istorice etc. Toate își au locul și valoarea lor, iar istoricul e chemat să le abordeze complementar. Cunoașterea literară fără cea intuitivă nu poate satisface, după cum nici aceasta din urmă fără cea dintîi. Dar pe cînd prima intră în istoria culturală, cealaltă ține de arheologie. De aici necesitatea colaborării între istoric și arheolog, pentru întocmirea instrumentelor de lucru de interes comun și a lucrărilor destinate cultivării istorice a maselor⁸⁵.

Cealaltă cronică, cu care se și încheia colaborarea lui Pârvan la *Viața românească*, e o aspră critică a felului cum se cerceta istoria ecleziastică, fără sistem și fără perspectiva de ansamblu a trecutului național⁸⁶. Dacă s-au făcut și lucrări temeinice în acest domeniu, ele se datorau mai ales laicilor. Totuși istoria bisericii, credea Pârvan pe bună dreptate, se cuvenea scrisă de clerici, cu condiția ca aceștia să deprindă mai întîi, în seminarii istorice, metoda critică, astfel ca studiile lor să nu mai respire „aer înecător de tămîie“, nici „laude și lingușiri orientale“ la adresa prelaților, ci să lămurească cele mai diverse aspecte legate de această instituție. Oricum, diviziunea muncii era necesară și în domeniul istoriei, dată fiind enorma complicitate a problematicii. „Istoria socială și economică românească de abia acum se naște. Istoria culturii e încă în cele dintîi începuturi. Numai istoria politică a ajuns destul de departe“⁸⁷. Noua generație avea datoria să pregătească marele corpus de Monumente istorice ale României, cuprinzînd toate știrile narrative și diplomatice, iar la această misiune clericii dedicați istoriei bisericii își aveau, desigur, partea lor, ca și în studiul propriu-zis al istoriei naționale.

Sînt idei pe care tînarul și de pe acum recunoscutul învățat le susținea în orice împrejurare potrivită, insistînd, pe linia Iorga-Onciul-Bogdan, pentru organizarea metodică a cercetării istorice, pentru maximă rigoare în restituirea trecutului. Un articol despre *Salsovia* (azi Mahmudia) publicat în *Convorbiri literare*, ca fragment dintr-un studiu mai amplu asupra *Străzii romane la gurile Dunării*⁸⁸, devine o pledoarie pentru explorarea sistematică a urmelor străvechi din spațiul carpato-dunărean și implicit o critică a modului în care aceasta se făcuse pînă atunci, încredinșînd „lipsa de orientare științifică“ ce domnea încă în domeniul amintit. El remarcă absența unei biblioteci de profil și a unui muzeu care să fie în același timp și o bază de cercetare arheologică. „Odată și odată, conchidea Pârvan, tot va trebui începută dezgroparea siste-

⁸⁵ *Ibidem*, p. 347—353.

⁸⁶ Idem, *Studii de istorie bisericească*, în *Viața românească*, II, nr. 4, apr. 1907, p. 140—144.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 143.

⁸⁸ Idem, *Salsovia*, în *Convorbiri literare*, XL, 1906, p. 962—975, 1017—1040. Și extras : București, 1906.

matică a urmelor romane de la vechea graniță a *Imperiului*, a *limesului danubian*, în partea care cade pe pământ românesc“. Mai mult încă, el preconiza de pe acum crearea unei echipe de specialiști care să exploreze întreg spațiul carpato-dunărean, pentru a lămuri cât mai deplin misterul etnogenezei noastre și manifestările de viață românească în primele timpuri ale evului mediu. Într-o altă broșură, scrisă cu ocazia unei lucrări diletante despre *Organizația provinciei Dacia Traiană*⁸⁹, el întocmea un adevărat „prospect care înfățișează un câmp de activitate pentru mai multe generații de cercetători: istorici, arheologi, epigrafiști, geografi, etnologi, filologi etc.“. Trebuia, pentru aceasta, să se creeze o școală arheologică și Pârvan nu ezită, întors în țară, să i se consacre. Era un punct de plecare pentru noi exigențe, pentru o nouă etapă în studiul antichităților noastre. N. Iorga reacționa prompt, apreciind acel „minunat studiu asupra Daciei romane, plin de vederi nouă și lămuritoare, de știință adevărată și de vioiciune deosebită, cea mai bună făgăduială pentru viitorul științific al acestui excepțional tânăr“⁹⁰.

Era o promisiune frumoasă, nu singura, și tânărul va ști să o respecte, procedînd din capul locului cu maximă seriozitate. Studiile făcute la Jena cu H. Gelzer, bizantinolog reputat și om de aleasă distincție, apoi la Berlin cu Kekule von Stradonitz (arheologie clasică), Adolph Harnack (istoria creștinismului), P. M. Meyer (papirologie), Otto Hirschfeld și H. Dessau (epigrafie), Ulrich von Willamowitz-Moellendorf (literatură greacă) etc., și în cele din urmă, într-un ultim trimestru, la Breslau, unde a beneficiat de îndrumările lui Conrad Cichorius, cel care i-a fost „naș“ la trecerea doctoratului și care scrisese despre Columna lui Traian, i-au asigurat o pregătire temeinică și o ținută ce au impus de la început.

★

Întorcîndu-se în țară, în toamna lui 1909, Vasile Pârvan se înfățișa ca o personalitate bine cunoscută, cuvîntul său era primit cu respect. S-a întîmplat — întîmplarea cîntărește uneori atît de mult în destinul oamenilor — ca tocmai atunci să se stingă pe neașteptate, la 18 septembrie, titularul catedrei de istorie antică și epigrafie, Gr. G. Tocilescu. Ceilalți profesori, care îi urmăreau evoluția cu simpatie, l-au sfătuit să ceară catedra vacantă, pe temeiul titlurilor academice și al lucrărilor, destul de numeroase, publicate pînă atunci. Ultima lucrare, un studiu istoric despre *Marcus Aurelius Verus Cesar și L. Aurelius Commodus*, scris la Berlin, și publicat la „Minerva“ îndată după sosirea în țară, i-a adus cîștig de cauză, dar nu l-a scutit de o penibilă concurență cu fostul său profesor de greacă, D. N. Burileanu. „La reușita mea — nota la 21 octombrie, într-o scrisoare — au contribuit mai ales istoricii, cu Iorga în frunte, care m-au susținut cu așa energie, încît chiar rectorul și alți nehotărîți au trecut de partea mea“⁹¹. Aceasta nu l-a cruțat de o și mai penibilă polemică, în 1910, cînd același concurent a crezut că-l va îndepărta, acuzîndu-l că a introdus în cartea despre Marcus Aurelius, fără să citeze, pasaje dintr-o enciclopedie germană. Ridicolul acuzației a fost demonstrat

⁸⁹ Idem, *Cîteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană, cu prilejul unei cărți noi asupra acestei cestiuni*, în *Convorbiri literare*, XL, 1906, p. 747—776, 873—904. Și extras: București, 1906.

⁹⁰ *Sămănătorul*, IV, nr. 28, 9 iul. 1906, p. 559.

⁹¹ *Correspondență și acte*, p. 82.

curînd de o comisie specială, dar îl rănise pe autor profund. Cum să se apere de asemenea „mediocrități intrigante” și cum să îndepărteze acea *capitalis injustitia* care îl lovea pe neașteptate? Tînărul profesor a răspuns „colegului mai bătrîn” într-o notă din noua sa carte (*Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, noiembrie 1910), notă plină de amarăciune, dar și de superioară înălțare deasupra acestor mizerii.

Importanță e mai ales prefața lucrării, în care istoricul afirma, reluînd sugestiile din *Salovia*, necesitatea studierii temeinice a trecutului daco-roman, pe urmele lui Mommsen și într-un cadru sensibil extins. „O nouă excerptare a tuturor izvoarelor literare și monumentale cu privire la Europa sud-estică”, pe o lungă perioadă de timp (mileniul I î.e.n. — mileniul I e.n.), i se părea de aceea necesară, iar o asemenea operă necesita, evident, sacrificii și concentrare de forțe. Dar merita să-și închidă viața în strîngerea de materiale? „Știu — răspundea tînărul erudit — că ar fi cineva, destul de sceptic față de propria-i glorie postumă și destul de entuziast pentru anume idealuri antice, care să-și consacre activitatea operei pomenite”. A făcut-o fără ezitare, sacrificîndu-și timpul și energia pentru formarea unei școli, încă de la începutul carierei sale. A reorganizat biblioteca seminarului de istorie antică și epigrafică, a făcut demersuri pentru înzestrarea acesteia cu instrumente de lucru⁹², iar din 1910, ca director al Muzeului Național de Antichități, a depus stăruințe pentru săpături arheologice în Dobrogea și în alte regiuni ale țării, stăruințe repetate și în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice, al cărei membru a fost din 1913.

Totul trebuia reluat de la capăt, cu sentimentul că alții vor desăvîrși ceea ce el nu putea decît începe. Conștiința pionieratului l-a urmărit viager și nu doar într-un singur plan. Primind dizertația de doctor a fostului său student (*Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909), N. Iorga îl recomanda pe autor, în *Neamul românesc*, ca pe un învățat căruia îi revenea „o frumoasă misiune de îndeplinit”. Nu se înșela. Tînărul cărturar venea din chiar „focul luptei”, de acolo unde, după expresia aceluiași mare cărturar, se înnoia însuși domeniul. Răspunderile cu care a fost investit din capul locului n-au făcut decît să-i sporească dorința de a făptui. În 1911, era ales membru corespondent al Academiei, iar la 18 mai 1913 membru activ. „Sper că soarta va fi așa de îndurătoare cu mine, ca să-mi dea puterea și răgazul de a lucra de aici înainte destul de mult, pentru a mă face, măcar în anii bătrîneții mele, vrednic de bunătatea cu care m-ați judecat și m-ați primit așa de devreme între domniile-voastre”, mărturisea Pârvan, intrînd sub cupola Academiei Române⁹³. La vremea bătrîneții n-a ajuns, din nefericire, dar în pușinii ani ce-i erau îngăduiți de soartă el a lucrat intens, cu o dăruire fără egal, legîndu-și definitiv numele de: organizarea săpăturilor arheologice în cadrul amintit (*Ulmetum*, 1911—1914; *Poiana*, 1913; *Histria*, 1914—1916, 1921—1926; *Tomis*, 1915; *Callatis*, 1920; etc.)⁹⁴ și prospectarea lor pe întreg spațiul carpato-dunărean⁹⁵; bazele rețelei muzeistice din țară⁹⁶; crea-

⁹² Maria Vulcu, *Vasile Pârvan, organizator al Bibliotecii Seminarului de istorie antică din București*, în vol. *Comunicări și referate de bibliologie*, București, 1970, p. 309—314.

⁹³ *Analele Academiei. Dezbatere*, XXXV, 1912/13, p. 158.

⁹⁴ Vezi Al. Zub, *Vasile Pârvan, bibliografie*, p. 3—29.

⁹⁵ V. Pârvan, *Probleme de arheologie în România*, Sibiu, 1922.

⁹⁶ Radu Vulpe, *Vasile Pârvan, directorul Muzeului Național de Antichități*, în *Revista muzeelor*, IV, 1967, nr. 4, p. 312—318.

rea unei școli arheologice de prestigiu⁹⁷; organizarea Universității din Cluj; dinamizarea activităților patronate de Academia Română, în calitate de vicepreședinte (1921—1922) și secretar general al ei (1923—1927); reprezentarea acesteia în cadrul unor organisme de caracter supranațional (Uniunea Academică Internațională, Comitetul Internațional al Științelor Istorice etc.); întemeierea și conducerea Școlii Române din Roma (1920—1927); crearea și conducerea Societății de editură *Cultura națională*; activitatea PEN-Clubului român; inițierea unor publicații periodice de mare prestigiu (*Ephemeris Dacoromana*, 1923; *Dacia: Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, 1924, *Diplomatarium Italicum*, 1925); ținerea unor conferințe, prelegeri și comunicări la Berlin, Roma, Oxford, Paris, Bruxelles etc.

Toate acestea și încă multe alte activități, asupra cărora nu ne putem opri aici, i-au adus un mare prestigiu în istoriografia universală, prestigiu care s-a răsfânt în mod fericit asupra țării sale. A fost ales, de aceea, ca membru al mai multor academii și institute străine, fiind considerat ca una dintre marile personalități științifice ale epocii. Așa și era. Om de mare erudiție și de o vastă cultură filosofică, literat și orator de înaltă clasă, el făcea pretutindeni impresie, convingea și câștiga devotamente utile pentru țara sa. Mai vîrstnic decît Pârvan, eruditul filolog Jérôme Carcopino, care a avut prilejul să-i cunoască „întinderea erudiției, amploarea spiritului și noblețea suflului”, îl socotea ca pe un maestru al său⁹⁸. Competența suverană și entuziasmul cărturarului dinamiza spiritele, risipeau inerția, împingeau la faptă. „Fortificat de influențe înnobilitoare, tu ai propovăduit principiile fundamentale de viață — și puternic, animator — ai ajutat la accelerarea pulsului umanității”. Sînt cuvintele pe care un confrate american i le adresa, dîncolo de mormînt, evocîndu-i memoria în termeni de superlativă admirație⁹⁹.

S-ar putea cita, desigur, numeroase alte aprecieri în același sens, fiindcă puțini dintre cărturarii epocii s-au bucurat de atîta popularitate. N-au lipsit însă nici detractorii, nici criticii situați pe o poziție de totală incompatibilitate în raport cu concepția politică ori cu filosofia lui Pârvan. Fie că s-au referit la eseistul din *Idei și forme istorice* (1920) sau *Memoriale* (1923), cum au făcut-o Eugen Lovinescu, Pompiliu Constantinescu, Paul Zarifopol, Mihai Ralea, fie că au avut în vedere opiniile politice exprimate de cărturar mai cu seamă în anii dinaintea primei conflagrații mondiale, perspectiva era unilaterală și de aceea falsă. O înțelegere mai adîncă a personalității sale reclamă în chip necesar studiul multiplelor sale ipostaze, cu contradicțiile, izbînzile și nereușitele inerente, dar și cu marile-i realizări, care fac din Vasile Pârvan o figură de prim rang a culturii noastre, una care a depășit de mult hotarele țării pentru a-și ocupa locul cuvenit în spiritualitatea lumii¹⁰⁰.

*

⁹⁷ Cf. Dorin Popescu, *Vasile Pârvan și școala arheologică românească*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova (istorie-etnografie)*, Ploiești, I, 1968, p. 5—20.

⁹⁸ *Revue archéologique*, Paris, 1966, fasc. 2, p. 356.

⁹⁹ Gorham P. Stevens, *Vasile Pârvan, Vasile Pârvan, Vasile Pârvan!*, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 312.

¹⁰⁰ N. Iliescu, *Vasile Pârvan*, în vol. *Anaxandros*, Bergamo, 1950, p. 5—12; Traian Sofonea, *Vasile Pârvan, il primo grande archeologo romeno*, Trieste, 1969 (estratto da rivista *Umana*, 1969, nr. 7—9).

În ceea ce privește activitatea social-politică, am amintit deja momentul 1906, cu febrila participare a lui Pârvan la dezbaterile din țară, legate îndeosebi de lupta pentru reforme și de campania condusă de N. Iorga pentru cultura românească. Nimic mai ilustrativ, din acest punct de vedere, decât *apelul* publicat în *Voința națională* și acea *fantazie politică* ce definește radicalismul soluțiilor sale. Analogia cu publicistica lui Eminescu, la care Pârvan se și referea într-o scrisoare¹⁰¹, se impune, ca și, într-un anume sens, analogia cu Hasdeu. „Unirea dintre pământ și neam, pe baza căreia se înalță o națiune, e atât de strânsă — afirmase acesta din urmă — încât pământul răsrînge în toate ale sale imaginea neamului și neamul răsrînge în toate ale sale imaginea pământului“. Este și credința lui Pârvan, exprimată mereu și în diverse forme, ca istoric, publicist și filosof al culturii, pe linia unor mari înaintași, dintre care s-ar cuveni amintiți mai ales M. Kogălniceanu și N. Bălcescu. El vedește o adâncă înțelegere a fenomenului social-politic și o vie dorință de a contribui la îndreptarea acelor „greșeli de veacuri“, care se răzbunau în 1907. Ce era de făcut? „O mișcare energetică de cucerire a drepturilor țărănești“, o mișcare amplă care să silească regimul la măsuri menite să asigure mai multă echitate și mai multă justiție, adică un mai stabil echilibru social. Soluția lui pare a fi de sursă pașoptistă, căci încă la 1899, când comenta *Cîntarea României*, releva „dragostea pentru țărani și ura pentru boierii țării, pentru ciocoi care au robit poporul“¹⁰². Desigur însă că „acțiunea de potolire a sufletelor agitate“ nu era suficientă și nici Pârvan nu o considera ca atare. Apelul său viza reforme multiple și imediate, nu numai pentru restabilirea momentană a liniștii, ci și pentru a asigura viitorul națiunii. „În lupta pentru existență, încinsă acum între popoare, pe o scară gigantică și în direcțiunile cele mai felurite — conchidea el — biruința e a celui ce luptă cu puteri mai strînse și cu încredere mai nestrămutată în viitorul lui“¹⁰³.

Factorul moral avea, desigur, o importanță aparte, într-un moment cînd izbucnise din nou criza orientală, afectînd în chip inerent și destinul României. Pentru pregătirea opiniei publice, Pârvan s-a manifestat în presă și în adunări publice, mai cu seamă în cadrul *Ligii Culturale*, militînd pentru o politică activă, care să nu piardă din vedere situația românilor din afara hotarelor¹⁰⁴. Fiii și nepoții luptătorilor de la 1877 aveau datoria să nu uite că mormintele de la Plevna, Grivița, Rahova și Smîrdan obligă la noi eforturi pentru apărarea demnității naționale¹⁰⁵. Ales vicepreședinte al *Ligii Culturale*, prezidată atunci de Virgil Arion, el a scos, împreună cu acesta și cu C. Bogdan-Duică, o revistă de viguros militantism pentru desăvîrșirea unității de stat a României¹⁰⁶. A rostit în același timp conferințe în capitală și în diverse orașe ale țării, pledînd pentru solidarizare în jurul ideii naționale. „Am fost sortiți să trăim aici. Dar din această fatalitate noi trebuie să scoatem energia necesară ca s-o putem duce pînă la capătul vremii“, afirma istoricul într-o conferință

¹⁰¹ *Corespondență și acte*, p. 336.

¹⁰² *Manuscriptum*, V, 1974, nr. 3, p. 138.

¹⁰³ *Scrisoare din partea unor dascăli...*, în *Voința națională*, XXXII, 1906, nr. 6350.

¹⁰⁴ *Moșune*, în *Minerva*, V, nr. 25, apr. 1913, p. 1.

¹⁰⁵ [V. Pârvan], *Pentru rugăciune, descoperiți!*, în *Minerva*, V, nr. 1634, 4 iul. 1913, p. 1. Asupra paternității, cf. H. Metaxa, *Vasile Pârvan, note bibliografice*, în *Arhiva pentru știință și reforma socială*, VII, 1928, nr. 3—4.

¹⁰⁶ *Românismul*, București, I, 1913/14.

la Teatrul Central din Galați, organizată pentru strângerea unui fond al monumentului eroilor independenței. Datoria obștească era aceea de a „păstra numele și faima unei culturi care s-a desfășurat aici sub impulsul unui ideal comun și care în concertul popoarelor a format o notă deosebită, așa după cum în muzică intensitatea fiecărei valori își are felul ei de a fi și se deosebește de toate celelalte”¹⁰⁷. Într-o alta, ținută la festivalul Ligii Culturale din Caracal, îndemna la coeziune, în numele romanității: „să ne afirmăm cu tărie origina noastră, lucrînd pentru unirea tuturor elementelor noastre răspîndite, într-un mănunchi puternic”¹⁰⁸. Era timpul să se renunțe la politica expedientelor, de „furișare printre dificultăți”, pentru a promova o politică de principii, fermă și consecventă. O puteau face oare păturile suprapuse? „Boierii și tîrgoveții au condus țara, zice azi lumea. Să căutăm, să caute adică boierii și tîrgoveții a da libertate politică țăranilor, la voi ca și la noi (și dacă n-or da-o, s-o cucerim), și poate că țăranii vor conduce mai bine țara”¹⁰⁹. Soluție himerică, evident, fiindcă nici o clasă care deține puterea n-o cedează alteia dacă nu e silită. Iar în afară de aceasta, formula lui Pârvan ignora, încă o dată, existența unei alte forțe sociale, proletariatul, în plină creștere, care își reclama dreptul de a conduce destinele țării, după cum minimaliza resursele de care dispuneau încă partidele de guvernămînt, pe care nu înceta, de mai mulți ani, să le critice. Ele se vor răzbuna acum, în preajma războiului mondial, acuzîndu-l pe Pârvan de „trădare”, întrucît ceruse ca înainte de luarea unei decizii factorii de răspundere să se ocupe de pregătirea morală, economică, diplomatică și militară a țării, astfel ca intrarea în războiul mondial, care tocmai izbucnise, altminteri inevitabilă, să nu devină o tragică aventură. Acuza venea din partea grupului de la *Acțiunea națională*, în fruntea căruia se afla Take Ionescu, iar urmarea a fost excluderea celui incriminat astfel pe nedrept din *Liga Culturală*, la 7 decembrie 1914, deși o lună mai înainte el vorbise la *Ateneul Român* despre *Pregătirea războiului pentru unitatea națională* (4 noiembrie), apărînd cu intransigență marile interese ale țării. „Viitorul neamului nostru — susținea Pârvan cu deplină dreptate — atîrnă de seriozitatea, adîncimea și noutatea culturii noastre”, dar că pentru aceasta națiunea trebuia să fie pusă în situația de a-și putea împlini idealul politic și de a se apăra cu succes de orice lovitură¹¹⁰. Semnase apelul universitarilor cu privire la acțiunea de întregire statală¹¹¹, și cu toate acestea atitudinea sa a fost blamată în presă (*Adevărul*, *Dimineața*, *Acțiunea*, *Epoca*), ca fiind străină de țelul suprem al patriei, iar excluderea din *Ligă* a dat loc la aspre incriminări¹¹². Deviza lui Pârvan, formulată încă mai înainte, prețindea „curaj civic, încredere în noi înșine și forță reală economică și armată”¹¹³. Cu alte cuvinte, o „politică externă de multă cumpănire și rece pregătire a viitoarei noastre acțiuni”¹¹⁴, așadar serioase preparative în toate

¹⁰⁷ V. Pârvan, *Eroi de ieri și de azi*, în *B.A.R., Arhiva V. Pârvan*, I, ms. 3.

¹⁰⁸ Idem, [Conferință la festivalul Ligii Culturale, secția Caracal], în *B.A.R., Arhiva V. Pârvan*, I, ms. 2.

¹⁰⁹ Idem, *România și criza balcanică*, în *Românismul*, I, 1913, nr. 3, p. 97—98.

¹¹⁰ V. Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, București, 1914, p. 7—12.

¹¹¹ *Acțiunea universitară și chestia națională*, București, 1914.

¹¹² Arhim. Scriban, *O stare sufletească. Cazul d-nului Pârvan*, în *Cultura româniilor*, București, I, 1915, nr. 6, p. 332.

¹¹³ V. Pârvan, *Prietenia noastră cu Bulgaria viitoare*, în vol. *România și popoarele balcanice*, București, 1913, p. 12.

¹¹⁴ Idem, *Părerile unui trădător de neam*, p. 4.

direcțiile, pentru a asigura izbînda. Academia Română, sesizată de Pârvan asupra incidentelor, s-a solidarizat cu el, ceea ce nu putea fi decît o slabă compensație față de tratamentul la care a fost supus de acoliți ai Partidului Conservator-democrat, chiar și după explicațiile pe care, dincolo de orice echivoc, le dăduse într-o broșură¹¹⁵. Că atitudinea sa era perfect îndreptățită, o dovedește faptul că factorii responsabili au decis curînd neutralitatea, tocmai în vederea pregătirilor pe care le preconizase osînditul din 1914 și aveau să treacă aproape doi ani pînă ce România să intre în războiul întregirii sale.

Întîmplarea n-a rămas fără urmări în biografia cărturarului. Ea l-a îndepărtat definitiv de politica militantă, determinîndu-l să refuze, după război, chiar și cele mai ispititoare oferte. Discuta cu interes și competență problemele la ordinea zilei, fiind, alături de D. Gusti și Virgil Madgearu, unul dintre promotorii *Asociației pentru studiul și reforma socială*, creată la Iași (aprilie 1918), în vremea dramaticului refugiu, și care avea să devină *Institutul Social Român* (21 decembrie 1919). D. Gusti își va aminti, cu emoție, cum în atmosfera căminului său din fosta capitală a Moldovei, ajunsă temporar capitală a țării, Vasile Pârvan „ne-a dat un desăvîrșit program de *cultură socială*“, într-un „duel spiritual“ cu Madgearu, polemizînd așadar într-un mod care stîrnea admirația celor care — tineri economiști, sociologi, juriști, agronomi, profesori — asistau la „acest spectacol rar“¹¹⁶, cu atît mai rar cu cît avea loc curînd după moartea soției și a copilului (26 august 1917), într-un moment în care țara însăși trecea prin suferințe acerbe, iar cărturarul încerca să se salveze într-o asceză a muncii și a dăruirii totale pentru semenii săi.

Acolo, la Iași, l-a întîlnit I. Andrieșescu, valorosul său colaborator, muncind din răspuțeri într-o odăiță retrasă din casa lui Gusti, profitînd de bogata bibliotecă filosofică a gazdei¹¹⁷. Era în vara lui 1918, cînd Pârvan a elaborat *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, studiu de largi perspective ideologice, propunînd un întreg sistem de etică socială, izvorît din ideea necesității unei atitudini active, valorificatoare¹¹⁸. „O nevoie de realism, de adevăr, de sinceritate, decurgînd din științifismul contemporan, stăpînesc întreaga omenire actuală. Ca Făt-Frumos al poveștilor, observa autorul, omenirea de azi nu știe ce e frica. Încrederea ei absolută în puterea cercetării, a științei, a solidarității democratice și a concepției pozitivistice despre lume îi dă un fel de nerăbdare tinerească de a ataca orice dificultate în față, de a spune fiecărui lucru pe numele lui, de a cerceta cu orice preț adevărul, orice deziluzie și suferință s-ar afla la capătul acestei cercetări“. Este ceea ce întreprindea Pârvan însuși, încercînd să descifreze tendințele epocii, obsesiile și speranțele ei. Dacă era în dezacord răspicat cu principiile comunismului, desigur sub influența campaniei ce se ducea împotriva Revoluției din Octombrie, dacă refuza un sistem pe care îl suspecta de nivelare brutală a diferențierilor individuale, în afara cărora nu există cultură, istoricul știa să observe totuși semnele distincte ale vremii;

¹¹⁵ Cf. *Analele Academiei. Dezbateri*, XXXVII, 1914/15, p. 77; *Apărarea națională*, Craiova, 3 mai 1915; *Correspondență și acte*, p. 177—178.

¹¹⁶ Apud. O. Bădina și O. Neamțu, *Dimitrie Gusti*, București, 1967, p. 80.

¹¹⁷ I. Andrieșescu, *Vasile Pârvan*, București, [f.a.], p. 25, (*Învățații noștri*).

¹¹⁸ V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, I, 1919, pp. 1—28. Și extras: București, 1919.

„activism, în loc de culturism, în teoria evoluției creatoare ; social-comunism utilitar contra social-individualism idealist“, iar în plan social-politic și economic : „lupta egalitarismului contra personalismului și a internaționalismului contra naționalismului ; lupta sindicalismului contra etatismului și a colectivismului contra capitalismului ; dărîmarea prejudecăților dinastice, nobiliare și chiar tradițional-constituționaliste. *Sturm und Drang* spre democratism, universalism, realism și eudaemonism“. Studiul întreg e o pledoarie pentru socializarea personalităților și culturalizarea maselor, pentru o educație activă, profană, solidaristă și creatoare, purgată de „formalismul arid, superstițios și incantativ“, o educație multilaterală, pe bază etică și nu religioasă. Scopul ei principal e să creeze personalități active, integrate armonios în societate și dispuse să-și sacrifice interesele individuale în profitul acesteia. Într-un atare sistem educativ, „piatra angulară“ o constituie caracterul, fiindcă „el singur este generator de inițiativă și energie morală“.

Poziția militantului, acuzat adesea cu prea multă ușurință de individualism, era cît se poate de clară : „ideea democratică — afirma el — e, totuși, în prima fază a culturalizării individului, singura roditoare, ideea aristocratică ducînd la adevărate crime sociale“. Națiunea îi pare nu atît un element biologic, cît unul spiritual. În cadrul ei, individul e chemat să se supună comandamentelor sociale, să contribuie la sporul binelui, adevărului, frumosului. Evident, Pârvan nu putea recomanda decît o morală activă, căci „orice existență e o luptă și orice luptă o cheltuială de puteri“. Vechiul îndemn fichteian spre acțiune, filtrat prin experiența și sensibilitatea istoricului, e reactualizat în expresie memorabilă : „Fiecare cîrtire e o boală. Fiecare gînd pesimist o erezie împotriva principiului vieții. Scopul și sensul vieții e de a lupta împotriva morții : nu în nepăsare barbară, ci în afirmare creatoare a vieții, perpetuu multiplicată spiritual. Fiece neglijență, fiecă slăbiciune, fiecă adăstare, fiecă îndoială înseamnă lașitate, fiecă neluptă e necreare, e dezertare de la demnitatea umană. Oamenii cari nu sprijină viața în ei înșiși și în aproapele sunt apostatați și ei otrăvesc societatea, trădează viața, sprijină moartea“. Rostul vieții ? Însăși „eternizarea vieții prin toate mijloacele energiei omenești, întru ritmul spiritual ; este biruință împotriva morții ; este vecinicia în crearea noastră, adică armonizarea noastră cu cosmicul, purtător, în esența lui, a vieții nepieritoare“. Așadar, scopul vieții nu e de găsit nici în *catarsis*, nici în cultură, nici în fericire, nici în activitate, nici în suferință, nici în voluntarism, nici în cunoaștere, toate acestea nefiind decît fragmente de viață. „Scopul vieții trebuie să fie însăși viața, în totalitatea ei, nu ca efecte, nu ca forme, nu ca modalități, ci ca esență“. Trăită la modul spiritual, în efortul nemăsurat de armonizare cosmică, ea poate fi de o uriașă intensitate, cuprinzînd o veșnicie de gînduri și sentimente. Viața socială însă nu se poate desfășura creator fără libertate, condiție în care ideologul recunoștea ideea primordială a culturii sociale. Ce sistem politic oferă mai multe garanții pe acest tărîm, el n-o spune, dar logica evoluției istorice îl determină să vorbească, deși inaderent, de „conducerea societății comuniste, care va lua locul societății capitaliste actuale“. Accentul cade, în gîndirea sa, pe dezvoltarea personalității și simpatia lui merge spre acel sistem care asigură mai bine această dezvoltare. Pentru el, omul e o operă de artă, complexă, subtilă, inefabilă, tinzînd spre armonia supremă a unui Prometeu. Iar ca Prometeu, omul ales e menit să se sacrifice pentru semenii săi. „Cultură individuală nu există“, afirma gînditorul, insistînd asupra ideii de socializare a personalităților.

Cum s-a remarcat deja, dacă liniile de forță ale procesului social nu apar cu destulă claritate în concepția lui Pârvan, patosul său era „funciamente antiidealiste”¹¹⁹, de vreme ce în *Idei și forme istorice* condiționează spiritul de materie pentru a explica „furarea maselor pentru un gând superior nevoilor lor imediate”¹²⁰.

O subliniere aparte se cuvine criticilor pe care, la modul general, istoricul le formula în scrierile de maturitate, contra războiului cu tragediile lui nesfârșite. El a trăit anii de restriște ai refugiului, și-a văzut patria sfîșiată, pradă invaziei, epidemiilor, speculației, foametei, și-a văzut familia distrusă și o întreagă lume biciuită de mizeriile inerente conflagrației, și nu e surprinzător faptul că reclama „sfărîmarea pentru totdeauna a uneltelor războiului ucigaș și pustiitor”¹²¹. Învățăatul nu ezita să condamne „imensa crimă a capitalismului contemporan”¹²² și să observe, cu justete, că „imperialismul antropofag al capitaliștilor internaționali a deșteptat o imensă reacție, tot internațională, a claselor proletare și a micilor popoare chinuite”¹²³. Dar era sceptic cu privire la putința de a îndepărta flagelul războaielor. După războaiele religioase, au venit războaiele pentru ideea națională. Alte războaie erau de prevăzut în viitor, căci „omenirii îi trebuie întotdeauna o idee pentru care să singereze”, iar „pacea ca atare nu e decît între războaie”¹²⁴. Concluzie tragică, amendată uneori de speranța că umanitatea își va afla în cele din urmă un echilibru mai stabil. Deocamdată însă, credea el, „o mină de mediocrități ambițioase și meschine conduc omenirea și omenirea suportă sacrificiul oribil al ducerii la tăietor a tot ce sufletul nostru contemporan avea mai nobil”¹²⁵.

Războiul, cu imensa lui hecatombă de jertfe se încheiase. Întrebarea pe care o lansa acum Vasile Pârvan, deschizîndu-și cursul de istorie antică, la 7 noiembrie 1918, trădează marea neliniște a militantului care, înfrîngîndu-și suferințele proprii, se interesa de soarta semenilor săi: „Va chema națiunea, să o lumineze, pe cei singuratici și tăcuți, ori pe cei cari își strigă în piețe și la răspîntii prețul vieții lor?”¹²⁶. Cu toate acestea, cînd i s-a propus să prezideze Partidul Țărănesc, constituit la 5/18 decembrie 1918¹²⁷, tăcutul, singuraticul Pârvan a refuzat, rămînînd însă unul dintre intelectualii progresiști, preocupați de reformele de care România postbelică avea atîta nevoie, reforme structurale, multiple, angajînd deopotrivă tărîmul economic, socio-politic și cultural. Mai mult, el se gîndea și la o reformă a bisericii, instituție pe care o dorea pusă de acord cu imperativele raționaliste ale epocii. I s-a propus, în 1919, date fiind marea sa prestigiu moral și trista văduvie în care se afla, primatul României, în perspectiva patriarhatului ce era să se creeze (1925), dar n-a primit¹²⁸, convins că societatea nu era pregătită pen-

¹¹⁹ I. Pascadi, *Din tradițiile gîndirii axiologice românești*, București, 1970, p. 70.

¹²⁰ V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, București, 1920, p. 75.

¹²¹ Idem, *Memoriale*, București, 1923, p. 150.

¹²² Idem, *Idei și forme istorice*, p. 69.

¹²³ *Ibidem*, p. 156.

¹²⁴ Idem, *Memoriale*, p. 32.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 117—118.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 115.

¹²⁷ Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, București, 1971, p. 153—155.

¹²⁸ Jérôme Carcopino, în *Revue archéologique*, 1966, fasc. 2, p. 356; Ilie Ion, Vasile Pârvan, Craiova, 1937, p. 97; T. Sauciuc-Săveanu, V. Pârvan, în *Revista filologică*, Cernăuți, I, 1927, p. 336.

tru „o revizuire a concepției religioase creștine despre lume și viață“, ceea ce ar fi presupus „o purificare a dogmelor de balastul politico-bisericesc și tradiționalist-păgân pe care-l cuprind în idei și în cult“. Nu putea accepta și întrucât concepția sa filosofică era incompatibilă cu „punctul de vedere specific-creștin, al religiei și bisericii ortodoxe“¹²⁹. Propunerea atestă însă autoritatea de care se bucura istoricul în mediile cele mai diverse. „Ar fi putut conduce destinele unui popor sau rosturile unei mari religii“, observa G. Călinescu, unul dintre discipolii săi apropiați de la Școala Română din Roma¹³⁰. În materie politică, după experiența din 1914, el a rămas definitiv sceptic și n-a primit să facă parte nici măcar din *Asociația pentru studiul și reforma socială* din momentul în care aceasta a căpătat o anumită coloratură partinică, rămânând doar „prieten“ și inspirator al ei. Un prieten activ, căci a întocmit un *Plan de organizare și de lucru propus secției culturale* a acelei asociații¹³¹ și s-a ocupat de organizarea secției pentru Transilvania¹³². Scopul asociației era de „a construi un sistem de idei, în ce direcție, cu ce mijloace, cu ce oameni se poate face reforma punerii în picioare a acestei vieți, amenințată în viitor de o distrugere de caracter moral“. Ea trebuia deci „să trezească conștiința publică“, să adune datele necesare pentru a elabora „un program de acțiune organică“, la îndemâna puterii executive¹³³. Va rămâne mai departe un inspirator, refuzând să adere la vreun partid politic și privind cu scepticism neclintit orice angajare directă. La începutul lui 1926, i se oferea un portofoliu ministerial în guvernul prezidat de Al. Averescu¹³⁴, dar nu l-a primit nici pe acesta, convins că formulele invocate (rațiunea de stat, salvare publică etc.) ascundeau doar incapacitate politică¹³⁵. Politicianismul, cu privire la care se rostise atât de aspru încă prin 1906, continua să-i apară ca manifestare a unui detestabil arivism¹³⁶. A rămas de aceea credincios muncii științifice, dăruindu-se fără rezerve elevilor săi, pe care i-a îndrumat și sprijinit cu dragoste¹³⁷, inițiind cercetări arheologice pe întreg pământul țării, conducând șantiere de săpături, elaborând studii de largi perspective metodologice și adâncă erudiție, evocându-i solemn și poetic pe cei dispăruți sau meditănd grav asupra rosturilor existenței, în eseuri care fac notă aparte în cultura românească, participând — cum spunea singur — la „înflorirea unei culturi de caracter nu numai național-etnografic, ci și internațional-civilizator“¹³⁸.

Militantul care declarase, în preajma războiului, „intangibilitatea sacrosantă a idealului național complet“¹³⁹, avea motive să se bucure, desigur, acum când România își dobândise granițele firești. Lupta însă nu se putea

¹²⁹ Scrisoarea lui V. Pârvan către preotul I. Petrescu, în B.C.S., ms. 26384.

¹³⁰ G. Călinescu, *Sub masca lui Vasile Pârvan*, în *Gîndirea*, VII.

¹³¹ *Arhiva pentru știința și reforma socială*, I, 1919, pp. 612—618.

¹³² *Ibidem*, I, 1920, nr. 4, p. 870.

¹³³ Em. Bucuța, *Institutul Social Român*, București, 1929, p. 27.

¹³⁴ D. M. Pippidi, *În jurul corespondenței lui Pârvan*, în *Studii clasice*, XIV, 1972, p. 256.

¹³⁵ *Corespondență și acte*, p. 279.

¹³⁶ *Ibidem*, pp. 409—410.

¹³⁷ Vladimir Dumitrescu, *Ce n-a înțeles d-nul E. Lovinescu din personalitatea lui Vasile Pârvan*, București, 1931, p. 7—11.

¹³⁸ V. Pârvan, *Universitatea națională a Daciei Superioare*, în *Luceafărul*, XIV, nr. 6, 15 mart. 1919, p. 105.

¹³⁹ V. Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, p. 7.

opri aici, adevărata unitate presupunând independență spirituală, efort de integrare demnă în valorile lumii. Vasile Pârvan a propovăduit, de aceea, la Universitate, la Școala Română din Roma și în toate împrejurările vieții sale publice o nobilă emulație, preocupat de ideea creației durabile, monumentale.

Ca istoric, el și-a extins simțitor aria preocupărilor, cuprinzând în studiile sale și provinciile aflate până de curând sub stăpîniri străine. Pentru Pârvan „România, așa cum a fost în sfîrșit întregită în hotarele ei etnice și istorice, se înfățișează ca un tot indisolubil, ale cărei părți nu se pot înțelege deplin una fără de alta. Arheologia și arta română — conchidea el, prospectînd întreg spațiul național — trebuie să țină seamă de această realitate, pe care pînă acum au înțeles-o deplin numai istoricii și filologii români”¹⁴⁰. Cultura spațiului carpato-dunărean, privită sub aspect etnografic sau artistic, îi apărea ca avînd un caracter eclectic, sintetic, date fiind împrejurările speciale de geografie umană de la Dunărea de Jos. „Această cultură, insista el, se înfățișează din adîncul timpurilor și pînă azi ca ceva specific în întregul răsarit european”¹⁴¹.

În îndrumarea viitoare a culturii istoricului era chemat să-și spună cuvîntul, ca deținător al unei perspective organice. Schițînd un vast program în această direcție, Pârvan preconiza „solidaritatea istorică și internațională cu lumea romanică”, mai ales, pentru afirmarea și potențarea însușirilor proprii, astfel ca „în concertul universal al culturii omenesti nota deosebitoare să reiasă cît mai clară, cît mai armonioasă și cît mai nobilă”¹⁴². Pentru aceasta era nevoie nu de „ciclopi”, ci de personalități complexe, capabile să cuprindă fenomenele în toată amploarea lor. „Cine va lămuri, pe viitor, se întreba Pârvan, care-i sensul existenței națiunii noastre? Cine va feri națiunea noastră de tragedia eroului dus pe căi greșite, tot mai departe de biruință? Cine va crește națiunea noastră întru eroismul activ, creator și sigur de rostul jertfei sale, națiunea noastră care de două mii de ani nu cunoaște decît suferința martiriului, răbdarea infinită, sub loviturile sorții, nebiruită în ființa ei numai ca un element al naturii organice, mereu renăscute din înghețul iernii, ci nu mereu biruitoare ca puterile sufletului, cari supun lor firea și parează loviturile ei?”¹⁴³ Răspunsul l-a dat el însuși, în lecția inaugurală de la Universitatea din Cluj, vorbind de „opera de purificare” ce cădea în sarcina tinerei generații, operă legată de destinul ingrat al precursorului, care nu ajunge să desăvîrșească nimic, căci trebuie doar să croiască drumuri pentru alții. „Putînd lucra, egoist-solitar, ca cei mai buni din țările luminate ale Apusului, noi nu vom fi lăsat după noi nimic întreg, nimic armonios, nimic asemănător marei iubiri de gînd care a fost în noi”¹⁴⁴.

Vorbînd astfel despre generația postbelică, pe care o voia angajată într-o vastă operă de reforme, Pârvan vorbea despre sine și despre tragedia lui de precursor, și nu spera să fie prea curînd înțeles, căci se știa profet al unui timp îndepărtat¹⁴⁵. Tineretul, numai în el, în puterea lui de sacrificiu, era speranța. „Desfă-ți dară aripile, suflet al națiunii mele, lovește cu ele, puternic și larg, aerul lumii de jos și ia-ți, ca un vultur, zborul în țăriile senine și

¹⁴⁰ Idem, *Probleme de arheologie în România*, Sibiu, 1921, p. 13.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² Idem, *Universitatea națională a Daciei Superioare*, 1919.

¹⁴³ Idem, *Memoriale*, p. 114—115.

¹⁴⁴ Idem, *Idei și forme istorice*, p. 22.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 21.

curate!¹⁴⁶ Numai o înnoire profundă, o aspră „religie a purificării“ morale, instilată în toate demersurile, putea să conducă la rezultatul dorit. Negînd *raționalismul etatist*¹⁴⁷, binecuvîntînd munca liberă și creatoare, inspirată în rosturile ei cele mai înalte de dorința luminării poporului în opera cunoașterii de sine și a răsfrîngerii ei onorabile dincolo de fruntarii¹⁴⁸, Pârvan a închinat muncii, în *Memoriale*, un imn patetic: „Să muncim în libertate, să creem în libertate, e să cîntăm vieții cel mai frumos imn pe care l-ar putea sufletul nostru cuprinde în adîncurile lui. Munca e ritmul vieții. Ea dă, ca și libertatea, tărie și frumuseță și caracter propriu ființei noastre“¹⁴⁹. Iar în altă parte, schițînd *Ideile fundamentale*, sublinia caracterul social al muncii: „Toți oamenii sînt egali în fața datoriei de a munci“. Și: „Prin muncă omul devine un element al însuși ritmului cosmic“.

Dar există un *ritm de tradiție* și unul de *inovație*, fiecare cu rostul său în dinamica socială. Pârvan le avea în vedere pe amîndouă, fiindcă „fără tradiție nu există cultură“, iar „cele mai mărețe întruhipări artistice și filosofice ale omului genial sînt o sinteză a unor cuceriri tradiționale îmbinate organic și transformate într-o nouă viață spirituală, individualist-caracteristică“¹⁵⁰. Dacă „ritmul de tradiție apără materia omenească de distrugerea prin spiritualul absolut, ritmul de inovație provoacă neconținut materia omenească la vibrarea maximă. Ambele, împreună, constituie divină sinritmie a culturii omenești creatoare, armonioasă undulație ritmică a culturii omenești conștiente de sine însăși“¹⁵¹.

Ceea ce definește linia istorică a evoluției e fapta precursorilor și revoltaților. Din această categorie se știa făcînd parte Pârvan însuși, în pofida înțelegerii pe care o arată față de tradiție. Căci evocîndu-l pe D. Onciul, înlănțuitor în numele legilor și al legămintelor, el își amintea: „O, de cîte ori nu ne revoltam, noi cei iuți și neastîmpărați, de opririle lui în loc pentru perfectă clarificare în corectitudine și sistemă a mersului lucrărilor noastre!“ Și formula numaidecît o observație demnă de reținut: „Ci dacă gîndurile cele nouă se nasc din exploziile dezordonate și nebune ale dezlănțuiților, țările și națiunile se păstrează prin opreliștile întîrziatoare ale înlănțuitorilor“¹⁵². Și unii și alții își au rostul lor în economia lumii. Dezlănțuit, Pârvan știa totuși să și înlănțuie, în numele acelui „monument“ ce reclama muncă îndelungată și solidară. Altfel, profesorul n-ar fi putut aduna în jurul său atîția discipoli și n-ar fi creat o școală care continuă să rodească și azi, nu numai pe tărîm arheologic, ci și în planul eticii. Dealtminteri, fără școala etică nu se putea închipui nici cea arheologică. Iar etica lui, cum a ținut să observe N. Iorga, „înnobilează printr-o continuă observare de sine, printr-o îndreptare nemiloasă a propriilor rătăcirii, prin rigiditatea normelor ideale de conduită“¹⁵³.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 41.

¹⁴⁷ *Idem*, *Memoriale*, p. 215.

¹⁴⁸ *Analele Academiei. Dezbateri*, XLV, 1925/26, p. 198.

¹⁴⁹ *Memoriale*, p. 78.

¹⁵⁰ *Ideii și forme istorice*, p. 168—169.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 172.

¹⁵² *Memoriale*, p. 89.

¹⁵³ N. Iorga, *Răspunsul d-lui ~ la discursul de recepțiune al d-lui Vasile Pârvan*, în *Discursuri de recepțiune*, XLIII, p. 31.

Pornind de la aceleași considerente și de la aspectul exterior al profesorului, G. Călinescu l-a asemuit cu „Brand al lui Ibsen, cu haina neagră, încheiată auster pînă sus”¹⁵⁴. T. Arghezi și-l imagina ca un „tip de pastor de congregație calvină”, cu înfățișare de „ascet, uscățiv, îmbrăcat în negru sever, cu o haină pe el încheiată sus, cu o manta flotantă de peregrin și misionar”¹⁵⁵, iar un prieten de tinerețe mărturisea că ieșind din odaia lui se simțea „purificat, ca după cercetarea unui schit aninat pe un pisc de stîncă, împrejmuit de brădet secular și de o atmosferă de ozon azurie”¹⁵⁶. Puritatea și forța de dăruire a lui Pârvan au impus pînă și celor care, ca Lovinescu de pildă, și-au declarat inaderența structurală față de autorul *Memorialelor*. Împotrivirea pe care acesta a stîrnit-o la spirite de altă factură își are, într-o anumită măsură, motivația ei¹⁵⁷. În genere, aceste spirite s-au referit la aspecte oarecum exterioare ale omului (manierismul comportamental) și ale operei (deficiențe stilistice, elogiul filosofiei istorice ș.a.)¹⁵⁸. Prelegerile de istoria religiilor i-au atras faima de mistic din partea unor spirite neavizate. „Mulți dintre auditori — observă prof. Radu Vulpe — nedeprinși să vadă în istoria religiilor o disciplină științifică rațională, așa cum o concepea Pârvan, dar cum încă nu se produsese pînă atunci în țara noastră, confundau obiectul cu subiectul și atribuindu-i profesorului de pe catedră propriile lor înclinații sentimentale, îl priveau ca pe un predicator mistic, creindu-i o reputație absurdă, ale cărei ecouri încă mai răzbat uneori în modul de a fi judecată personalitatea acestui distins gînditor și învățat. În realitate, Pârvan era un raționalist, respectuos dar sceptic față de fenomenul religios”¹⁵⁹. Ca istoric s-a ocupat și de drama antică și de misterele sacre și de „suferitorul tragic”. Cei ce n-au înțeles aceasta, atunci sau mai tîrziu, au putut vedea în el ceea ce nu era, determinînd reacții nejustificate.

„Istoricul — afirma Pârvan — nu trebuie nici să moralizeze, nici să filosofeze, ci să expună clar și în înălțare logică faptele”¹⁶⁰. Dar ca să înțeleagă faptele, el trebuie să pornească de la observarea vieții curente, care îi îngăduie să chestioneze realist materialul documentar, iar apoi să caute a surprinde legitățile istoriei, rațiunile intime, cauzele primare¹⁶¹. Asemenea exigente formula încă din anii studenției, trădînd de pe atunci o enormă dorință de a onora domeniul, după pilda marilor săi profesori din „triada critică” și a celor care i-au călăuzit studiile în Germania. Rang de istoric, în sensul adînc al termenului, nu acorda decît cu mare parcimonie, considerînd că în toată istoriografia n-ar fi mai mulți de „o centurie”.

De la critica aplicată și de la considerațiile de metodă din primii ani, el va trece la meditații mai sistematice asupra domeniului, cu tendința vădită de a formula un sistem coerent. Într-un sens larg, istoria îi apărea ca expresie a tendinței spre nemurire, inerentă omului, căci ea reconstituie logic, evolutiv,

¹⁵⁴ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 863.

¹⁵⁵ T. Arghezi, *Lume veche, lume nouă*, București, 1958, p. 230.

¹⁵⁶ Oct. C. Tăslăuanu, *Amintiri de la „Luceafărul”*, București, (1936), p. 176.

¹⁵⁷ Cf. N. Tertulian, *Anacronism și sincronism în filosofie*, în *Revista de filozofie*, XXIII, 1976, nr. 1, p. 23.

¹⁵⁸ Ion Vartic, *Vasile Pârvan și măștile sale*, în *Memoriale*, Cluj, 1973, p. 5—7.

¹⁵⁹ Radu Vulpe, *Notă biografică*, la Dacia de V. Pârvan, București, 1967, p. 23.

¹⁶⁰ *Corespondență și acte*, p. 382.

¹⁶¹ V. Pârvan, *Adunători de izvoare, istorici și filosofi*.

„viața sufletului omenesc în înfățișările sale din toate locurile și timpurile”, recompunând astfel, metafizic, „sufletul umanității, ca al unei ființe unitare, egal îndreptățite cu cealaltă entitate universală”¹⁶².

Este, de fapt, filosofia istoriei, așa cum o gândise Pârvan de la început, când distingea între editorii de izvoare, istorici propriu-ziși și filosofii domeniului. Istoria întreagă el o gădea însă sub specia culturalului, adică al vieții omenești creatoare, atribuindu-i o funcție cognitivă legată și de înțelegerea clipei prezente. „Cunoștința vieții sufletești actuale, nu în formula ei, ci în spiritul ei, observa Pârvan, se poate dobândi numai plecând de la originile ei dacoromane”. Căci „noi continuăm azi gânduri născute în mintea strămoșilor noștri; unele idei lor le erau neclare, nouă ni s-au lămurit; altele însă și-au pierdut de mult interesul pentru noi; în sfârșit, câte o dată noi nu facem decât să repetăm, subconștient, forme și vorbe moarte. Cine altul decât istoricul ne-ar putea lămuri asupra acestor *facte*?”¹⁶³ În sens larg, istoria e „conștiința de sine a umanității ca tot”, căci ea îi îngăduie omului să trăiască unitar durata anterioară, iar prin aceasta întreg tezaurul de creații omenești devine accesibil individului și maselor contemporane, îmbogățindu-le¹⁶⁴.

Spiritualist în fond, Pârvan acorda o însemnătate prioritară ideilor, pe care le definea însă ca „experiență umană concentrată și formulată sintetic-activ”¹⁶⁵, o experiență extrasă îndeosebi din lumea rurală, în care elementul cosmic, ondoliform și ritmic, amintindu-i pe Cantemir, pe Conta, pe Xenopol și anticipându-l pe Blaga, ale cărui categorii abisale erau astfel anunțate, joacă un rol esențial¹⁶⁶. Ceea ce nu înseamnă că ignora rostul materiei. Ritm, ritm creator, „transfigurat în memorial istoric”, nu se naște, după opinia sa, decât atunci când între idei și materie se ajunge la un raport de armonie și simetrie¹⁶⁷. O relație dialectică sesiza gânditorul între *idei* și *forme istorice*, ideile nefiind decât forme conștiente, umane, pe când formele ar fi idei cosmice, neconștiente. Unitatea lumii el o ilustra prin recunoașterea aceleiași energii cosmice în cristalele materiei minerale și în ritmurile catedralelor¹⁶⁸. „Nimic în istorie nu e ciudățenie sau minune, ci toate faptele și sortii neamurilor cresc după orînduirile firești și cu înțeles cuminte ale oricărei vieți, lăsate în om și fiară și buruiiană”¹⁶⁹. Nimic nu e, apoi, definitiv și închis, când e vorba de societate, ci *devenire* culturală, societatea fiind, în ultimă instanță, „un complex culturogenetic”¹⁷⁰.

Care e natura istoriei umane? Ce înțeles are ea? Cum îi funcționează mecanismele? Sînt întrebări asupra cărora Pârvan n-a avut răgazul să insiste. A schițat însă pentru fiecare răspunsuri ce atestă o concepție raționalistă, răspunsuri care n-au beneficiat încă de un examen sistematic. Un atare examen nu e posibil nici în aceste rînduri, menite doar să atragă luarea-aminte

¹⁶² Idem, *Contribuții epigrafice...*, prefața.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ Idem, *Idei și forme istorice*, p. 124—125.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 118.

¹⁶⁶ Cf. Virgil Catargiu, *Cunoașterea istorică, obiectul ei și sensul istoriei la Vasile Pârvan*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Iași, X, 1973, p. 475.

¹⁶⁷ *Idei și forme istorice*, p. 76

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 117.

¹⁶⁹ Idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, 1923, p. 12—13.

¹⁷⁰ Idem, *Ideile fundamentale...*

asupra direcțiilor de preocupare, a sugestiilor ce se desprind din opera cultural-filosofică a cărturarului. Important ni se pare faptul că el a afirmat o credință tonică în evoluția ascendentă a omenirii, în progresul ei ineluctabil. Optimism, îndrăzneală, speranță, sinceritate ofensivă, revoluționară, sînt trăsături ale lumii contemporane, o lume de orientare laică. „În zei omenirea de astăzi nu mai crede”, observa autorul *Ideilor fundamentale*¹⁷¹. Un suflu generos străbate din paginile acestui studiu, în care se recunoaște valoarea științei, a solidarității democratice, a concepției pozitive despre lume. „Adevărul obiectiv, cunoștințele clare și precise, cercetarea metodică a realităților alcătuiesc crezul activității spirituale contemporane”¹⁷². O astfel de lume nu se poate dispensa de istorie, acest „memorial credincios” al străduinței omului de a depăși clipa, de a înfrînge destinul¹⁷³. Funcția cognitivă a istoriei își are un complement în planul etic și educațional. „Căci în fața nenorocirilor și morților acumulate, istoria consolează cu povestirile ei și face trăsătura de unire între moarte și viață. Prin istorie omul nu disperează de el însuși și nu se sinucide ca neam omenesc. Istoria trecutului îi dă consolarea că va trăi, prin istorie, și viitorul. Istoria e bunul samaritean care leagă rănilor umanității sîngerînde în sufletul ei întreg”¹⁷⁴.

Am citat pasajul nu doar spre a releva încă o funcție pe care Pârvan o atribuia istoriei, ci și pentru a ilustra stilul metaforic, solemn cadențat, al eseurilor sale. Chiar și într-un studiu arheologic-epigrafic, ca acela despre *Histria*, virtuțile scriitoricești ale istoricului sînt evidente: „Războiul a trecut peste vechea noastră colonie milesiană cu aceeași furie oarbă ca peste așezările contemporanilor. Năvălitorii n-au avut nici o cruțare față de ruinele singuratic. Gîndul că fiece marmură mutilată e un simbol tocmai al nimicniciei oricărei glorii sau biruințe omenești nu i-a atins. În frumusețea melancolică a acestor memoriale rănite ei n-au văzut decît încă o bogăție, bună de răpit și dus la ei”¹⁷⁵.

Artistul egala în Pârvan pe savant, dînd scrisului său în același timp sobrietate și strălucire, scrupul și avînt¹⁷⁶. Tonalități din *Cîntarea României*, pe care o studiasse de timpuriu, se regăsesc în paginile sale. „În țara unde chiparoșii stau de pază la capetele celor întru vecinică pace adormiți, unde măslinii cu frunzele lor argintii îmbracă munții ce se oglindesc în marea nemărginită, unde bolta cerului se înalță pînă la infinit”...¹⁷⁷ Astfel își începea Pârvan discursul de recepție la Academia Română, iar fraza amintește cadența unui pasaj din poema citată, pasaj evocat în conferința din 1899: „Colo, în vale, departe, prea departe, unde soarele se vede așa de frumos, unde cîmpiile sunt smălțuite și pîraiele răcoroase, unde aerul e dulce, junincile albe și pămîntul roditor...”¹⁷⁸ Sau un alt pasaj ce amintește de stilul solemn-narativ al poemei: „Și a venit atunci asupra ta, o patria mea frumoasă,

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² *Ibidem*, p. 26—27.

¹⁷³ *Analele Academiei. Dezbateri*, XXXV, 1912/13, p. 158.

¹⁷⁴ *Răspunsul d-lui V. Pârvan la discursul de recepție rostit de D. Gusti*, București,

1923.

¹⁷⁵ *Idem*, *Histria*, VII, București, (1923), p. 1.

¹⁷⁶ Cf. J. Carcopino, *Vasile Pârvan — în memoriam*, în *Gîndirea*, VII, nr 9, sept. 1927, p. 206—207.

¹⁷⁷ *Memoriale*, p. 55.

¹⁷⁸ *Manuscriptum*, V, 1974, nr. 3, p. 136.

durerea cea fără de nume“...¹⁷⁹ Exemplele se pot înmulți. La poema atribuită lui Bălcescu se pot adăuga, desigur, scrierile antice și chiar inscripții funerare, ca acelea reproduse de istoric în *Gînduri despre lume și viață la grecii din Pontul Stîng*, spre a lămuri geneza stilului său retoric și solemn, de o solemnitate care a trezit uneori reacții ostile și acuza ridicolă de formalism sonor, menită însă curînd desuetudinii¹⁸⁰.

N-am putea încheia mai bine aceste rînduri despre Vasile Pârvan decît reamintind aprecierea făcută de unul dintre discipolii săi, el însuși maestru venerabil în studiul antichității noastre: „Necruțător cu propria-i ființă, el a închinat științei și ridicării culturale a patriei întreaga sa forță de gîndire, toată voința sa de muncă și toate deosebitele însușiri ale minții și talentului său. Opera sa de creație științifică, precum și etica lui sobră și consecventă, îl înalță în rîndul marilor valori intelectuale și morale pe care le-a produs poporul român“¹⁸¹.

Scrierile adunate în acest volum definesc mai puțin pe omul de știință și mai mult pe cărturarul de largi orizonturi, pe sociologul preocupat de destinele lumii contemporane, pe filosoful care a meditat îndelung asupra existenței individuale și sociale. Dar și în ipostaza de literat sau de gînditor Pârvan rămîne esențialmente istoric, unul de mari adîncimi și de o nebănuită amplitudine. Idei și sugestii din opera lui sînt valorificabile în filosofia istoriei, psihologie, sociologie, pedagogie, etică, estetică, filosofia culturii. În fiecare din aceste domenii, ca și în acela al istoriei propriu-zise, pe care savantul n-a fragmentat-o nicicînd arbitrar, specialiștii își vor spune cuvîntul, desigur, precizîndu-i deopotrivă meritele și scăderile inerente.

Regrupînd aceste pagini, cu minime lămuriri asupra împrejurărilor biografice și de epocă în care ele au fost scrise, n-am făcut decît să punem la îndemîna specialiștilor și a publicului interesat de dezvoltarea culturii naționale sau de opera unuia dintre reprezentanții cei mai străluciți ai acesteia un instrument de lucru devenit de multă vreme necesar.

Noembrie, 1976.

ALEXANDRU ZUB

¹⁷⁹ *Memoriale*, p. 111.

¹⁸⁰ Al. Dima, *Preocupări literare ale liceanului Pârvan*, în *Manuscriptum*, V, 1974, nr. 3, p. 132.

¹⁸¹ Radu Vulpe, *Notă biografică*, în *Dacia* de Vasile Pârvan, ed. V, București, 1972, p. 19.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Lăsînd la o parte cele trei volume repuse în circulație în ultima vreme (*Dacia*, 1957, 1958, 1967, 1972 și *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, 1974, sub îngrijirea lui Radu Vulpe; *Memoriale*, 1973, sub aceea a lui Ion Vartic), reprezentînd scrieri de largă popularitate ale istoricului și filosofului Vasile Pârvan, volumul de față constituie prima încercare de a antologa, de o manieră reprezentativă, scrisul marelui cărturar, spre a-l pune la îndemîna specialiștilor și a publicului iubitor de cultură.

Materia a fost împărțită în cinci compartimente, gîndite astfel încît să împace pe cît posibil, criteriul formal (categorii publicistice) cu cel de conținut și cu cel cronologic. Evident, o asemenea reconciliere nu poate fi decît relativă. În mare, însă, celor cîteva specii le corespund anumite direcții tematiche, iar în cadrul fiecărei direcții principiul cronologic ordonează materia, așa încît lectura volumului să poată conduce la o imagine cît mai fidelă a creației pârvaniene și chiar a evoluției cărturarului în domeniile respective.

În primul compartiment au fost compulsate articole socio-culturale, apeluri, cronici istorice, cu alte cuvinte manifestări ale publicistului, adesea de o noutate frapantă pentru cei obișnuți a-i limita scrisul la operele de maturitate. Din lectura lor se desprinde un temperament activ, participînd cu febrilitate la dezbaterile din epocă. E un Pârvan care nu-și uită originea socială modestă, avatarurile copilăriei și ale școlarității sale, un Pârvan păstrînd mereu, chiar și în mijlocul celor mai „academice” străduințe, un ochi deschis către realitatea din jur, pe care a voit să o înnobileze. Critica socială se îmbină aici cu critica istorică și cu prospecțiuni de tot felul : politice, metodologice, culturale etc.

A doua categorie de texte cuprinde evocări, alocuții academice, rapoarte, dări de seamă. Aici se relevă savantul de prestigiu internațional, organizatorul de mare energie, al cărui nume a rămas legat definitiv de atîtea instituții de prestigiu : Universitatea din București, Academia Română, Muzeul Național de Antichități, Școala Română din Roma ș.a. Sînt texte care îl pun în relație, intern și extern, deopotrivă cu instituții și personalități. Străbătîndu-le, refacem drumul parcurs de autorul însuși spre ceea ce singur înțelegea prin crearea unei culturi naționale și prin ecoul ei onorabil peste hotare.

Al treilea grupaj cuprinde studii și eseuri : zona cea mai sensibilă a creației lui Pârvan, cea care a generat și continuă să provoace controverse, dat fiind că autorul și-a exprimat gîndurile fără ocol, fără precauția de a menaja susceptibilități. Profunzimile, ca și slăbiciunile gînditorului se reflectă

cel mai bine în studiul despre *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în *Idei și forme istorice* și în *Memoriale*, cele trei piese care compun acest compartiment.

Al patrulea regrupează *introduceri și prefețe*, în ideea de a restitui texte semnificative pentru diversitatea inițiativelor lui Pârvan, fie că e vorba de studii istorice, reviste, monografii.

Al cincilea, ultimul, reține din fonduri de arhivă sau din presă, sub formă de *addenda*, texte cărora cărturarul n-a avut răgaz să le dea forma ultimă pentru tipar sau care n-au fost destinate publicității, îndeosebi conferințe ocazionale, totuși de un interes destul de larg spre a fi recuperate, fie și fragmentar, într-un volum ca acesta. Au fost introduse aici și câteva texte de elaborare colectivă.

Câteva ilustrații și un indice de nume încheie volumul.

Desigur, această împărțire a materiei nu e lipsită de inconveniente. Alte structuri la care ne-am gândit prezintă însă neajunsuri și mai mari. Am procedat deci astfel pentru o mai lesne orientare a cititorului, grupînd textele după natura și direcția lor de interes și ordonîndu-le cronologic în cadrul fiecărui compartiment.

Titlurile formulate de noi au fost cuprinse între paranteze drepte.

Același tip de paranteze indică întregirile sau omisiunile, totdeauna însoțite de note explicative, omisiuni ce privesc, în genere, pasaje cu caracter strict documentar (liste de cărți, gestiuni etc.) sau pasaje obscure.

Notele editorului, cu precizări biobibliografice, lămuriri asupra contextului istoric, nuanțări, au fost inserate la sfîrșitul fiecărui text, după indicația sursei. Paranteze rotunde și precizarea de rigoare [N.a.] le disting pe cele ale autorului.

Trimiterile bibliografice s-au făcut, pe capitole și subcapitole, la sfîrșitul lucrării.

La transcrierea textelor s-au avut în vedere normele curente ale textologiei, consemnîndu-se deci cît mai fidel faptele de limbă și actualizînd ortografia. Punctuația, dictată la Pârvan de nevoia de a îndruma lectura orală, a fost simplificată.

Greșelile evidente de tipar sau cele provenind din *lapsus calami* au fost îndreptate tacit.

Titlurile de articole, volume, publicații periodice, ca și numele de societăți au fost culese cu litere cursive.

Abrevierile sînt cele obișnuite.

Încheind aceste lămuriri, avem a mulțumi pentru ajutorul colegial acordat de Ștefan Lemny și Ion Saizu la colaționarea și corectura textelor, iar Editurii științifice și enciclopedice pentru largă înțelegere arătată în decursul finalizării acestui volum. O datorie specială de grațitudine avem față de profesorul Radu Vulpe, care a binevoit să parcurgă întreaga materie și să facă observații clarificatoare pe marginea manuscrisului.

I. Articole socio-culturale, apeluri, „cronici istorice“

1. CHESTIONAR PRIVITOR LA PSIHLOGIA POPORULUI ROMÂN¹

I. Firea poporului român cu aspirațiunile sale e foarte bine exprimată în poeziile d-lui Coșbuc și în proza lui Creangă. În poeziile d-lui Coșbuc avem firea românului în general, ca copil (*Iarna pe uliță*), ca tânăr (*Bradul*, *Pe lângă boi*, *La oglindă*, *Dușmancele*), ca om matur formînd poporul românesc adevărat cu obiceiurile, credințele, sentimentele și pasiunile sale (*Doina*, *Vîntoasele*, *Nunta Zamfirei*, *Logica*, *Trei*, *Doamne...*, *Moartea lui Fulger*). În proza lui Creangă avem firea unor tipuri distincte de români, tipuri cari caracterizează întregul neam (*Moș Nichifor Coțcariul*, *Povestea unui om leneș*, *Amintiri din copilărie*). Iar la un loc operele acestor doi mari scriitori formează un tot concret după care poți cunoaște cine-i românul.

II. Trăsătura dominantă în firea românului e o melancolie optimistă (ca probă *doinel*, cari plîng dară n-arată desnădejde, iar cînd sînt cîntate, după ce țin cîtva un aer duios și trist, încep cîte o horă ori un brîu săltăreț, lucru ce arată că pe român îl apucă tristețea de multe ori, dar nu-l supune. La melancolie însă se mai adaugă și fatalismul (*așa a fost scris!*), iar ca urmare a melancoliei și fatalismului e nestatornicia în acțiune, de unde și proverbul ce se aude în popor : „Românului îi e greu să s-apuce de lucru, că pe urmă ușor se lasă”².

IV. Faptul istoric, sau mai ușor, faptele istorice ce-au scos pînă acum la iveală mai bine calitățile sau defectele neamului românesc par a fi : revoluțiunile de la 1821 și 1848 și războiul pentru neatîrnare de la 1877. În aceste împrejurări mai cu seamă românii s-au arătat viteji, mărinimoși (1877), patrioți, eroi (1848) ospitalieri, entuziaști (1848), cu mare încredere în forțele lor (1877), nedibaci (1848, în Moldova mai ales), nesolidari (1821).

Noua revistă română, București, vol. 2, nr. 16, 15 aug. 1900, supl. I, pp. 51—52.

¹ Chestionarul lansat de *Noua revistă română* (nr. 12 din 15 iunie 1900, supl. I, p. 177) sub semnăturile lui G. Coșbuc, Ang. Demetrescu, O. Densușianu și C. Rădulescu-Motru, cuprindea patru întrebări : I, Care operă literară exprimă mai bine firea și aspirațiunile neamului românesc ? ; II, Care e trăsătura dominantă în firea românului ? ; III, Cari sînt calitățile și defectele ce deosebesc naționalitatea română de celelalte naționalități ? ; IV, Care fapt istoric a scos pînă acum mai bine la iveală calitățile sau defectele neamului românesc ? Cu excepția lui Al. Macedonski (nr. 17, supl. I, p. 69), oamenii de cultură au ignorat apelul revistei. S-au pronunțat, în schimb, studenți, ofițeri, preoți, funcționari. Proaspăt absolvent de liceu, V. Pârvan a răspuns doar la trei întrebări, evitînd să se rostească asupra calităților și defectelor poporului român în comparație cu alte ginți, pentru care se cerea istorisirea unui fapt precis, din experiența proprie.

² Zicala, vestejind lipsa de perseverență în acțiune, vizează o trăsătură etnopsihologică de care Pârvan se distanțează net, făcînd din stăruința muncii și din ideea de monumentalitate un program.

2. O RĂSPLATĂ ÎMPĂRĂTEASCĂ

Era pe vremea cînd Ardealul se zvîrcolea în focul ucigător al revoluției pentru și împotriva Împăratului din Viena, pe la mijlocul veacului trecut. Orbite de patimi, cele două popoare ale lui — cel apăsător și cel apăsător — săvîrșeau cele mai înfiorătoare cruzimi ce se pot închipui, muncite nu de ura politică ci de cea națională : pierrea un popor, celalt s-ar fi ridicat triumfător, măreț, etern pe corpul zdrobit al potrivnicului și din sîngele celui căzut ar fi căpătat o viață nouă. De aceea, luptătorii vărsau sînge tînăr și sînge roditor de copii și de mame, sfîșietor de închipuit, ca să adape cu el pămîntul nesățios de jertfe și să înece în el ura care clocotea în inimile înșălbăticate ale lor. Vijelioși năpădeau prin sate ostașii învinși ori învingători și cei din poporul învingător ori învins primeau în față ucigătoarea furtună a dușmanilor.

Pe acea vreme de barbară amintire, într-un sat din comitatul Arieș-Turdei trăia, mai drept lupta, un preot cu suflet de soldat, ca mulți alții, pe care n-a avut fericirea să-i urmeze cu sabia într-o mînă și cu crucea în cealaltă, căci era sfîntă această distrugere reciprocă dintre națiuni, lupta împotriva sfielii de veacuri și a toropelii nenorocite a națiunii sale. Și cu vorba-i de înflăcărare cuvîntător popular el spunea de deșteptarea, de luminarea ei, de primejdia nouă cu care apăsătorii o amenințau, căutînd, de se va putea, chiar în scurtă vreme să-i ia și cel din urmă odor din prădata-i comoară, limba, iar la urmă cuvînta și de lepădarea iobăgiei și afirmarea fraților săi întru Hristos și Traian, ca popor liber și încrezător în puterile sale.

Și acel preot avea un fiu. Și fiul, mai înfocat decît tatăl și mai învățat ca dînsul, propovăduia prin tinerimea de o samă cu el și apoi mergea înfri-coșat prin toată țara Ardealului ducînd pretutindeni vorba de mîntuire a neamului.

Dar dușmanii vegheau și, fiu sau tată, tot una le era deodată, ei urmăreau cu îndărătnicia nereușitei dintîi și de-a doua și de-a miia oară pe patrioții din tată în fiu din satul Budeni și, doritori de a închide în cea mai mare grabă gurile de rău grăitoare ale credincioșilor Împăratului din Viena, trimeteau din cînd în cînd cîte-o binevoitoare patrulă de secui civilizați cari să întrebe în cele mai cuviincioase vorbe pe respectabilul preot de sănătate, a lui și a fiului, de propășirea binecredincioasei sale turme și de supunerea ei către părintescul guvern din Cluj și din Pesta și la urmă să-i mai aducă la cunoștință că niscaiva guri rele au scornit că fiul său ar umbla „pe sate” cu gînduri dușmănoase și chiar de revoltă, adăogau alții, împotriva sfintei și neîmpărțitei, adică neîmpărțibilei, Ungarii.

S-a întâmplat însă, din mila Domnului, că și tatăl și feciorul au văzut, unul mergînd, celalalt conducînd întregul popor românesc strîns în Blaj la duminica Tomii, acea adunare după urma căreia națiunea putea spune în drept că se deșteptase.

Dar prea departe mersese îndrăzneala celor doi patrioți. Și cel mai vinovat, pentru că nu crescuse bine și nu păzise în principii cuviincioase față de înaltul popor maghiar pe tînărul său tovarăș, își luă pedeapsa îndată după strălucita afirmare a poporului românesc în 15 mai ale anului 1848. El fu închis la Turda la un loc cu făptuitorii de rele, unde stătu până toamnă în cumplite suferințe. Fiul urmărit pretutindeni spre a fi încredințat în paza unei înalte furci ungurești, trecu la noi, iar mama și surorile sale rămăseră în paza Preasfîntului.

Veni toamna și iarna și apoi primăvara și vara cu luptele și pustiirile. Lăcașul Domnului ca și lăcașul servitorului său din Budeni fură prădate; dar al acestui din urmă fu și ars până în temelie, vitele luate, averea distrusă și soția și copiii lăsați să rățacească prin păduri ori pe la ușile oamenilor milostivi. Preotul căruia i se dăduse drumul în toamnă, bolnav și amărît, fu ridicat la sfîrșitul iernii cu secuiască putere armată, dus la Turda și sfințit de martir al națiunei sale. Iar fiul, spre a-și mîntui capul, se făcu slujbaş împărațesc în districtul Blajului, căutînd pe cît îi era cu putință să aline întristarea nemîngîiatelor lui surori orfane și a mamei lui bolnave și trupește, întrucît, spre a spune locul unde-i stăteau ascunși în vara lui 1848 fiul și soțul, fu chinuită și rămăsese pe urmă beteagă.

Așa se află această oropsită familie de patrioți după sfîrșitul blăstămatului haos, în care sașii luptau alătura cu ungurii și austriacii priveau de pe zidurile cetăților cum etern credincioșii cuvîntului lor, românii, mureau pentru dîșii la picioarele cetății împroșcați de gloanțele înconjurătorilor unguri, pe care veneau să-i alunge, și cînd chiar unii dintre români amețiți, buimăciți, umblau fără să mai priceapă nimic în grozava clocotire a strigătelor de desperare ce treceau din munte în munte fără să aducă nicăiri o scăpare ori măcar o licărire de nădejde, luptau ca niște sălbatici împotriva fraților lor. Atunci deci cînd acest nenorocit haos fu luminat prin ridicarea atîtor suflete strălucitoare ale martirilor pentru sfînta idee a dreptăței între popoare, lacrimi fierbinți curseră din ochii mamelor, surorilor și nevestelor ale căror fii, frați și soți căzuseră, cruci noi populară țintirimele și vîntul durerii bătu. Erau sfînte lacrimile acelor femei care luptaseră alătura cu bărbații lor pentru libertate și lumină și trebuiau șterse cu o tot atît de sfîntă năframă a pergamentului prin care să se sfințească pe vecie cererile celui întristat popor care cu atîta credință își vărsase sîngele pentru acela ce cu omenească adorare era chemat de împărat al său.

Dar răsplata sîngelui și lacrimilor vărsate fură 80 500 de florini, împărțiți așa : 60 000 pentru ridicarea arselor biserici românești din tot Ardealul și 24 500 premiu celor trei conducători în lupte, Iancu, Axinte și Balint. După ce atîtea rele bîntuise pe nefericiții români, mai veniră și ura cu dezunirea. Firește, nici nu putea fi într-alt chip, cînd pentru suferințele unui întreg popor erau răsplătiți trei inși numai, cari dacă se expuseseră mai mult decît toți, conducîndu-i, pierduseră mai puțin de cît toți, fiind șefi respectați și temuți de dușmani pînă și în averea lor. Și slăbăciunile omenesti sunt multe și mari. Luni întregi de zile ținu neînțelegerea între foștii soldați și șefi de

luptă de o parte și între „intelligenții” vremii de alta, pentru ca nu cumva să cadă cei ispițiți și în această nouă cursă în care gloria și cinstea lor era să piară pentru totdeauna. Dar despre toate aceste întâmplări atît de dureroase, cunoscute peste munți și atît de puțin cunoscute la noi, poate vom spune mai multe altă dată ; aici nu e locul. Trebuie să vedem care-i fu răsplata acelei eroice familii de martiri naționali cu care începurăm povestea.

Fiul, după liniștirea vremii, doritor să-și desăvîrșească studiile, ar fi voit să plece cît mai repede în Viena, dar nici el n-avea cu ce pleca, că toată vremea cît fusese slujbaş împărătesc nu căpătase de cît prea puțin din puținul ce-l avea de drept și nici iubitele lui mamă și surori n-aveau destule puteri spre a trăi din munca lor și mila Domnului. Și atunci, la rugămîntea mamei sale, în primăvara lui 1850, el făcu către împărat o petițiune prin care ceru pentru dînsul aprobarea unui stipendiu din fondul Romonțai dela Blaj, iar pentru familia sa un ajutor anual. Primul lucru, al doilea în cerere, era ușor de acordat, căci Împăratul nu dădea nimic de la el. Pentru al doilea însă fu altfel. Răspunsul dat, la un an de zile după înaintarea rugămîntei, de către Înălțimea Sa, avea ca hotărîre acordarea stipendiului și a unei răsplate anuale de 60 de florini împărătești, monedă convențională. Amărîți, atît fiul cît și mama făcură un răspuns la prea înalta pomană, cu care erau miluiți și pe care îl ticluiră în acest chip către comisarul guvernial ori altă prea cinstită față de la Cluj, care ar fi fost acolo să-l primească :

„Domnule. Comisar ! (sau ce va fi)

Domnia ta mă înștiințezi că Înălțimea Sa Împăratul se milostivi, din deosebită grație, a-mi hotărî 60 k.f.m.c. pe an, cînd eu deoparte mă țin, nenorocita, că grația Înălțimei Sale, între milioanele cele multe ale împărăției sale, se întinse și peste mine, una dintre cele mai mici și mai neînsemnate cetățane ale împărăției ; de altă parte sunt silită a vă face cunoscut, că necum din ce să poci oră (hrăni) pruncii mei, dar nici eu însămi nu poci trăi din această sumă neînsemnată, nu am nici la ce o primi neputîndu-mă nimic ajutora cu dînsa.

Pentru aceea, Domnule, te rog ca să binevoiești a face cunoscut acest lucru la locurile mai înalte și să spui și aceea, precum s-au spus în cererile făcute la Împăratul pentru mine, că eu fiind o văduvă săracă, care pentru credința bărbatu-meu și fiu-meu către Împărat am venit la sapă de lemn, am rămas fără bărbat, fără casă, fără vite, fără bucate, fără haine, cu un cuvînt am rămas numai cu copiii — neavînd nimic, nici din ce mă ținea pe mine, nici din ce crește copiii — toate, zic, am pierdut, numai credința către Împărat nu am pierdut.

Și credința aceasta nu mă iartă a primi suma aceasta, care nu se potrivește nici cu jertfele noastre, nici cu credința noastră. Cînd am îndemnat pe fecioru-meu ca să bage la Împăratul o jalbă în care să ceară un ajutor pentru noi, cari pentru Înălția Sa ne-am făcut nimic, credeam fără nici o îndoială că o jertfire atît de nepilduită precum au fost aceia a bărbatu-meu și a fecioru-meu pentru Împăratul, cari au fost cei dintii cari au ridicat steagul împărătesc la românii din Ardeal — credeam, zic, că o credință ca aceasta se prețuiește mai mult de 60 k.f.m.c..., credeam că uciderea cea batjocoroasă

pe furci a bărbatu-meu pentru împăratul se prețuiește mai mult de 60... ; credeam că aprinderea casii noastre, răpirea vitelor, nimicirea a toată averea, răminerea fără cap de familie, ba tocmai și suferințele mele, care *cu copil în brațe eram purtată de rebeli din sat în sat* pentru Împărat, tăcînd cu totul de faptele fecioru-meu pentru Împăratul — credeam, zic, că toate aceste ne-pasturi înfricoșate tot pentru Împăratul se vor despăgubi cu o sumă mai potrivită, iară nu cu 60 k.f.m.c. ; și dacă credeam eu că credința pentru Majestate nu e mai scumpă de 60 k.f.m.c. *niciodată nu rugam pre fiu-meu* ca să ceară despăgubire și ajutor. Și eu crez și astăzi că dacă ar ști Înălția Sa cu deamă-nuntul că pentru Înălția Sa am venit la ticăloșia de astăzi, negreșit că ar porunci ca pagubele noastre să se îmbunătățească cum cere dreptatea, iar nu cu 60 k.f.

Așadar, Domnule, să faci cunoscut ca domnii cei mari sau să mă lase în pace a duce o viață ticăloasă, cum am dus și pîn-acum, sau să-mi dea un ajutor care să se potrivească cu credința noastră către Împăratul și din care să pociu trăi, atît eu cît și pruncii mei, să-i pociu crește și cu care ajutor să mă poci făli că e împărătesc, pentru că într-adevăr și singur din credința noastră cea sfîntă ce avem către Înălția Sa, încă n-am cuteza a primi aceiași 60 de k.f..., că toți cari ar auzi, s-ar mira că credința, jerfele, și ticăloșia unei văduve cu prunci s-au răsplătit numai cu 60 k.f.m.c.“

★

Și nu spre înduioșarea de acea familie, precum mai erau și altele în Ardeal tot așa de nefericite, am scris aceste rînduri, căci nu multă vreme avea nevoie de acel ajutor : la un an după terminarea revoluțiunei, casa părintească începea a fi din nou ridicată și bielsugul a fi din nou obicinuit încă prin îngrijirea harnicei mame, a harnicului fiu care învăța acum la Viena și totodată începuse a scrie istoria neamului său¹, ci le-am scris spre pildă de nedreptatea și nerecunoștința casei austriace manifestată pînă și în acest amănunt și spre pildă de neclătita tărie de suflet a fraților noștri de dincolo, pe care trebuie odată să începem a-i înțelege și a-i cinsti mai mult decît cum facem acum prin nefolositoare și neserioase manifestări oratorice și pe care trebuie să-i încredințăm mereu de iubirea noastră, mai trainică ceva decît o zi, spre a fi la rîndul nostru mai bine înțeleși și cinstiți și mai cu încredere iubiți decît cum sîntem.

Sămănătorul, București, II, nr. 13, 30 martie 1903, pp. 200—204.

¹ Întîmplările din *O răsplată împărătească* se referă la familia lui Al. Papiu Ilarian, ardentul militant al revoluției pașoptiste din Transilvania, în legătură cu care V. Pârvan a scris mai multe articole în *Convorbiri literare* (1903, nr. 1), *Luceafărul* (1903, nr. 4—5, 8—9), *Prinos lui D. A. Strudza* (1903), preocupat de ideea unei restituiri monografice. Concomitent, el a încercat, fără a reuși, să publice volumul III din *Istoria românilor* de Al. Papiu Ilarian, pe care tocmai îl descoperise în arhiva militantului aflată la Academia Română. Preocuparea e semnificativă și ea poate fi descoperită, în multiple planuri, de-a lungul întregii sale activități, pe linia luptei pentru unitatea națională și pentru consolidarea statului român.

3. IUBIRE DE FRAȚI

București, 19 iulie

Intr-un număr din mai, din acest an¹, distinsul prim-redactor al *Tribunei poporului*² arăta deosebita dragoste ce ziaristul Chélard³ poartă ungarilor în paguba națiunii românești din Ungaria. Acesta, măcar după nume, era unul dintre frații noștri mai mari, franțuzii, care recunoscându-și o mai strînsă și mai nobilă înrudire cu mîndrul popor din mîndra țară a lui Ștefan cel Sfînt și Mathias Corvin decît cu mult mai puțin nobilii păstori valahi supuși indivizibilei *Magyarország*⁴, acesta deci, dl. Chélard adică, scrisese în ungurește — în foi ungurești — articole de apărare a poporului maghiar împotriva birfitorilor cari pretind că ungurii exercită supremația lor în chip ceva cam asiatic.

Dar dl. Chélard scria în ungurește și, precum observa autorul amintitului articol din *Tribuna poporului*, el scria astfel pentru că nu îndrăznea să spună în limba țării sale, în limba franceză, cumplitele enormități pe cari, fără sfială, dîndu-și de pildă țara lui, Franța, le comitea vorbind despre bretonii ce de ani întregi au școli franceze, fără ca să poată învăța măcar o vorbă franțuzească și rămîn tot cu bretona lor incultă. Așa fiind deci scrise, articolele fratelui nostru latin, Chélard, evident că numai ungurii și puținii de alte națiuni ce mai știu ungurește puteau să cetească călduroasa apărare — împotriva naționalităților.

Un alt frate franțuz, sau precum pretinde el, un alt văr de-al nostru din îndepărtata republică apuseană — după acestalalt românii, spaniolii, italienii și ceilalți sunt numai veri cu francezii —, un călător acesta, prin țara ungurească, foarte bine primit și poate rîsplătit — adică, de ce nu? — de stăpînii țării, scrisese și el o apărare a națiunei maghiare în fața Europei, care prea mult a ascultat pîn-acum clopotul naționalităților din Ungaria, cari țipă fiindcă n-au altceva de făcut, pe cînd în Ungaria e *Arcadia ferice*, unde sunt toate libertățile, mai multe chiar decît ar trebui acordate unor națiuni turbulente, cum sunt românii, croații, sașii și ceilalți — adică și că trebuie să se facă odată dreptate ungarilor, să nu li se mai scoată ochii că încă nu s-au civilizat.

Acest iubit „văr“ al nostru, care nu s-a sfiit chiar să ne batjocorească în cartea sa *Le pays magyar*, de curînd apărută la librăria Felix Alcan din Paris, în *Bibliothèque d'histoire contemporaine*, e dl. Raymond Recouly⁵, un oaspete iubit al ungarilor și care spre recunoștință de cele ce cu atîta ospitalitate i s-au dat în timpul călătoriei sale prin țara lor, închină cartea „Doamnei Atila de Gerando, contesa Irena Teleki“. În alt loc și de altădată voi reveni mai cu de-amănuntul asupra acestei cărți. Acum voi insista numai din

punctul de vedere al dragostei pe care francezii — desigur nu puțini dintre ei — reprezentați prin dl. Recouly, „istoricul“, o mai păstrează verilor lor mai mici — dl. R. ne numește „le Benjamin des cousins“ (Veniaminul verilor) — ce suntem noi românii.

Desigur, dacă chiar unul de ai noștri — și sunt destui — e de părere că ungurii au dreptate, câtă vreme el e cuviincios cu națiunea sa, nimenea nu-i zice nimica, iar acei ce caută să-l aducă la idei mai bune îl tratează ca pe un adversar serios. Dar dacă el, apărînd pe străini, și insultă neamul, lucrurile se schimbă. El a trecut peste marginea bunei cuviințe naționale și atunci, firește, națiunea sa va căuta să se lepede de dînsul ca de o pacoste, dîndu-i cuvenita pedeapsă. Și cum tot așa ar fi și cu ruda mult mai îndepărtată decît ca *frate*, cu francezul Recouly. Nimenea nu-i contestă dreptul de a-și susține părerea ce-i place și nimeni, iarăși, nu-l trage de mîncă ca să-i spuie înrudită cu noi. Puțin ne pasă de ea. Cu această înrudită cu tot, în 1811 era să pierim dăruți rușilor cu toptanul de uriașul Napoleon, care — ca latin deopotrivă cu noi — ar fi trebuit ca, luîndu-ne supt imensa sa ocrotire, să ne cheme încă de atunci la viața politică de sine stătătoare. Tare mult deci nu ne încălzește dragostea franțuzească. Și dacă la 1856, un om al lui Dumnezeu s-a găsit pe tronul Franței, un Napoleon și acesta, dar al III-lea nu I-iu, apoi dragostea francezilor n-a ținut mult. La 1866 încă începuse supărarea care nici pînă azi nu le-a trecut.

Aceasta însă n-a îndreptățit de loc pe dl. Recouly ca să ne trateze cum ne-a tratat. Că ne-a spus că n-avem dreptate să ne plîngem de unguri, căci și noi de-am fi în locul lor tot așa am face; că ne-a făcut leneși, indolenți, nepăsători; că ne-a spus că mișcarea noastră națională e cu totul superficială și artificială și că poporul „se dezinteresează cu totul de ea“, că nu e dusă decît de preoți, învățători și ceilalți „intelenți“; că ne-au aruncat greaua bănuială că noi aceștia din România am trimis bani ardelenilor... ca să agite împotriva statului maghiar și că acum, dacă nu mai trimitem, ei s-au liniștit; că ne-au svîrlit în obraz afirmarea că țaranului nostru ardelean „îi deajuns să-și aibă porumbul și popa lui“ și încolo toate sunt mișcări absolut străine de dînsul; că ne-a spus pe lîngă aceste și o mulțime de alte... necuviințe, afirmări false și pretențioase, *i se trece sau i se iartă*.

Dar nu-i vom trece și nu-i vom ierta că ne-a disprețuit; că s-a lepădat de noi ca de satana, *pentru că-i facem rușine*, că a vorbit totdeauna de noi de sus; și că totdeauna ne-a numit în batjocură valahi, deși avea și întrebuiința cîteodată, mai ales pentru românii din România, termenul de „român“. Că ne-a disprețuit nu-i vom ierta. Nu i-am cerut nimănui nimic de pomană, ci ceea ce avem e al nostru, căpătat cu sîngele fiilor neamului nostru și prin cumințenia și înțelepciunea frunțașilor neamului nostru. Și trecutul nostru ni-i mîndru: nu numai al românilor din principate, cari au avut fericirea să trăiască mai mult sau mai puțin de capul lor, dar și al oropsiților români din Ardeal și Ungaria, cari sub greutatea apăsărilor n-au șovăit, ci curată ca lumina sfîntă a soarelui au păstrat puterea și ființa neamului nostru și astăzi *cultural* sunt uniți cu noi, frați gemeni cari ne pricep și pe cari-i pricepem și cu drag îi ascultăm.

De nimeni n-am fost miluiți, ci de toți am fost oropsiți, și astăzi dacă ne regăsim mai puternici încă și mai uniți decît în trecut, de alții trebuie să fim cinstiți și noi trebuie cu nădejde să ne gîndim la viitor și din răputeri

să muncim pentru propășirea neamului nostru întreg. Făcându-ne datoria vom râde de neputinciosul despreț pe care niște frați vitrigi ni-l trimit din cînd în cînd, în loc de iubirea curată și sfîntă pe cari sunt datori să ne-o arate.

Tribuna poporului, Arad, VII, nr. 126,
10/23 iunie 1903, p. 1.

¹ Vezi articolul redacțional *Răspuns d-lui Raoul Chélar*, în nr. 88, 14/26 mai 1903, p. 1. Articolul incriminat apăruse în *Budapesti Hirlep* din 12/24 mai 1903.

² Redactor responsabil al *Tribunei poporului*, pînă în 1903, Ioan Rusu-Șirianu. După această dată, Sever Bocu.

³ *Raoul Chélar*, scriitor și publicist francez, autorul unor lucrări de largă circulație în epocă: *L'Autriche-Hongrie*, 2 vol. (1. *L'Autriche contemporaine*, 1894; 2. *La Hongrie millénaire*, 1896); *La civilisation française dans le développement de l'Allemagne*, 1900.

⁴ *Ungaria* (l. mag.).

⁵ *Raymond Recouly* (1876—1950), istoric și publicist francez, autorul a numeroase lucrări asupra Europei contemporane: *Le pays magyar*, 1903; *En Angleterre*, 1910; *La Barrière du Rhin*, 1924; *Foch, le vainqueur de la guerre*, 1919; *La troisième république*, 1927; *Joffre*, 1931; *De Bismarck à Poincaré*, 1932; *Histoire de la grande guerre*, 1934; *Un homme et un pays. La Pologne de Pilsudski*, 1935.

4. ADUNĂTORI DE IZVOARE, ISTORICI ȘI FILOSOFI

I

Sunt trei faze prin cari orice cercetare în domeniul vastei științe a celor ce s-au întâmplat și se întâmplă în omenire trebuie fatal să treacă, dacă ea tinde să lumineze încă un punct neclar ori ignorat din domeniul celor ce nu mai sunt. Și în știința celor trecute nu cuprindem numai istoria cu numeroasele ei ramuri, ci și filosofia și dreptul. E o parte chiar în aceste două din urmă grupe de științe, o parte curat istorică: e privirea retrospectivă care, de la mai puțin înalte chestiuni până la seninele și sublimele chestiuni metafizice, ce rup orice legătură cu spațiul și timpul nostru vulgar, spre a pluti în infinit, face pe gânditor să-și numere înaintașii în chestiunea pe care o tratează, să-i judece și arătându-le dreptatea ori greșelile, să s-arunce și el cu conștiința limpede de datoria sa de a porni în cercetarea nepătrunselor taine ale firei. Și această parte de privire îndărăt în toate ramurile de cercetări câte există pe lume, spre a se vedea cât a înaintat ori cum a înaintat ori când a înaintat ramura de cercetare, constituie partea istorică a acelor ramuri, formînd aceea ce se numește istoricul lor.

Astfel, prin această față din multele ce le au, chestiunile de drept și de filosofie se vor alătura de cele de istorie spre a merge împreună, conduse de aceeași metodă în căutarea doritului adevăr. Adunarea datelor pe care să se bazeze expunerea istorică, această expunere însăși și judecățile asupra rațiunei mai intime a rezultatelor căpătate, vor forma trei chestiuni la care acel ce a pornit cercetarea istorică va trebui să se gîndească că le are de satisfăcut.

Iar în însăși domeniul istoriei, cercetările asupra celor ce au fost și sunt în omenire fiind nemărginit, cele trei feluri de lucrări pentru a se ajunge la găsirea unui adevăr, vor lua proporții mărețe, se vor constitui în părți autonome, deși nedezlipite, vor forma imense laboratorii, separate dar în legătură constantă, trecîndu-și într-o anumită direcție rezultatele muncii lor. Și această direcție va fi de la adunătorii de izvoare spre istorici și de la aceștia spre filosofi.

Lucrători geniali vor împreuna câte o dată laboratoriile, strîngîndu-și singuri materialele, scriind istoria și judecînd legile înalte care, din strădaniile lor, se vor fi arătat o clipă spre a dispărea în necunoscutul imens, de unde nu le va scoate decît munca nesfîrșită a generațiilor, doritoare să afle rostul tuturor celor câte sunt; dar în genere, pe nesfîrșitul teren, adunătorii de izvoare vor trece frăște rezultatele muncii lor celor ce vor expune cele întîmplate, iar aceștia vor trece filosofilor cercetările lor. Și opera de întruchipare a giganticei științe a celor ce au fost, alcătuită spre a se deduce din

ea ceea ce va fi, va continua astfel, măreață și neîntreruptă, către dumnezeescul său ideal.

★

A fost o vreme, și mai sunt și azi cazuri, când în domeniul cercetărilor istorice, aceste trei denumiri a trei direcții de lucru se confundau în una singură, aceea de istorică. Mărirea câmpului de activitate istorică prin avântul luat de *istoria națională* a făcut însă ca aceea ce mai sus arătam pentru istoria omenirii să se întâmple și pentru istoriile popoarelor ce formau omenirea. Treptat, treptat începu a se stabili deosebirea dintre istoricii adunători de izvoare, istoricii propriu-ziși și filosofii-istorici, sau istoricii-filosofi, după cum istoria era secundară ori principală în ocupațiunile lor. În special adunătorii de izvoare, care de altfel nu datează de mult — de abia de la începutul evului modern, mai cu dinadinsul — fură în majoritatea cazurilor și istorici propriu-ziși. Cele trei ramuri nu se întâlniră însă decît cu totul excepțional, și de vrem o pildă, Leibniz ne-o poate da.

Dar, cum numele mari trec apoi, generalizîndu-se, și asupra lucrurilor care deși din aceeași sferă de idei, calitativ ca și cantitativ, sunt inferioare, nu mult după răspîndirea etichetelor celor trei feluri de activități istorice, acele firme se văzură prinse și de taraba acelor care dacă nu niciodată, dar desigur într-un viitor cu totul îndepărtat, promiteau ceva. Și aceasta aduse un rău imens acelor ce cu adevărat meritau cele trei nume create atunci — în noua lor accepție — confundîndu-i în mulțimea zburlită a plebeilor științei.

Acei ce culeseră și publicaseră, bine-rău, cite un text inedit fură „adunători și tipăritori de izvoare“, deși în realitate nu meritau numele. Dar... a aduna i-atît de ușor, se credea : oricare știe citi limba în care sunt documentele va căuta pe acele care se raportă la țara ori la subiectul său, le va copia și... le va aduce spre a le încredința tiparului. Nu era clară, și nici acum nu prea e, deosebirea dintre adunătorii de izvoare-istorici și adunătorii-copiști. *Grosso modo* în adevăr așa era. Se aduna tot ce privea de aproape sau de departe cestiunea, se așeza într-o ordine oarecare și se tipărea.

Dar adunătorii de izvoare chemați, în aparență făcînd același lucru, aduceau la îndeplinire o operă pentru care li se cerea nu numai să fie buni istorici pragmatici, dar și oameni cu judecată sănătoasă și adîncă, înțelegători ai însemnătății reale și aparente a unui document și a *vieții* ce cuprinde într-însul. Li se mai cerea adică și o anume pricepere a trecutului pe care numai istoricii chemați, filosofii în ale istoriei erau în stare să-l înțeleagă. Și atunci lucrurile se schimbă : nu oricine e un adunător de izvoare ; pentru a fi așa ceva se cer condiții grele și deci... nu dați numirea așa de însemnătoare unor încercări fără nici o greutate !

★

Istoricii de sută sunt însă mult mai numeroși : întîi și întîi, nu-s doar istorici toți studenții în istorie, precum îs filosofi cei în filosofie și filologi cei în filologie. Calitatea de istoric e iarăși cu toate acestea mult mai greu de căpătat. Nu pentru că cineva a scos o carte de istorie, e istoric. Se întreabă cineva — acel ce știe, firește, să se întrebe alte lucruri : dacă i se zice istoric, care-i e înțelegerea faptelor pe baza cărora a scris, cum face critica docu-

mentelor și care-i e informația, calitativă și cantitativă, care-i sunt judecățile noi, cum înțelege el să facă istorie, care-i, în sfârșit, concepția lui istorică nouă ; iată întrebări la care numai dacă se poate răspunde prin ceva pozitiv cu privire la cel ce vrea să dobândească titlul de istoric, i se poate pînă la un punct acorda. Putința de a înțelege cu inimă iubitoare și cuget curat trecutul, așa ca, identificîndu-te o clipă cu cei ce s-au dus, să le afli simțirile și gîndurile și să ni-i redai nouă, reînviati în ființa ta vie de nemuritor-istoric, ne va face pe toți ca, înclinîndu-ne capetele cu cucernicie, să-ți credem spuselor și să-ți dăm numele pe care, de cînd e lumea, nu l-au căpătat mai mulți decît să poată forma o centurie, o sfîntă centurie de bărbați învățați și adînci cunosători ai vremilor lor și a celor trecute, numele de care nu trebuie să se atingă cineva cu ușurință, acela de istoric.

Iar atunci cînd, după studiul *vieții* pornesc, cu materialul istoric ca sprijin, în căutarea legilor și rostului ei, în aflarea cauzelor prime, cauzelor eficiente ale zbuciumărilor neamului omenesc, zbuciumări cari formează obiectul științei istoriei ; atunci cînd, lăsînd în urmă materia oarecum brută a documentelor și faptelor, mergi în cercetarea nedezbătutelor probleme ale înțelepciunii ce trebuie să iasă din studiul întâmplărilor omenesti ; cînd, sărînd peste barierele de neam, rasă ori altă despărțire ce te încătușează în generalizarea judecății și în căutarea rațiunilor intime, ajungi să întrevezi măcar cum din experiența celor trecute se poate căpăta pentru viitor mai multă dreptate, lumină, frăție și adevăr ; și cînd, într-o dumnezeiască inspirație, ai reușit să încheși în forme concrete, să scrii aceea ce din cercetarea istoriei omenirii ai găsit vrednic de a fi socotit ca înțelepciune și, tu însuși înțelept, ai reușit a lămuri rostul omenirii și al mersului ei ; plecînd fruntea înaintea înțelepciunii tale, te vom recunoaște de înțelept în istoria celor ce au fost și ce sunt și numele de filosof atît de batjocorit, înconjurat de o strălucitoare aureolă supraomenească, va reintra în cîntea din care răutatea și neînțelepciunea celor ce s-au împodobit cu dînsul, pe nedrept, l-au coborît.

★

Acestea sunt cele trei idealuri către care trebuie să se îndrepte mintea noastră cînd ne gîndim să acordăm unul dintre cele trei nume unui nou cercetător în domeniul științei istorice. Acei ce se vor apropia mai mult de aceste idealuri își vor merita numele ; încolo, toți cei ce nu vor fi primiți, vor rămîne niște sîrguincioși cercetători, sau... niște cîrpaci-istorici. Și ni se pare că în categoria acestora din urmă vor intra cei mai mulți, gloata întreagă a setoșilor de glorie ieftină, întreaga plebeime a științei istorice.

În numărul viitor vom cerceta, după cele spuse, cum *de facto* sunt înțelese cele trei denumiri de adunători de izvoare, istorici și filosofi.

II

Am văzut, în numărul trecut, cum ar fi trebuit înțelese aceste trei denumiri a trei feluri de cercetători în domeniul istoriei. Am văzut idealurile spre care trebuie să ni se îndrepte mintea, cînd ne gîndim să dăm unul dintre acestei trei nume acelor cercetători.

Acum să trecem la... „intelligența” noastră, cum ar zice ardelenii, adică la oamenii noștri culți și să vedem ce fel sînt înțelese cele trei noțiuni de mai sus.

Firește că, înainte de toate, orice grandios dispăre. Acesta e bun numai pentru anume scriitori foarte culți în timpul de față, Zola și d'Annunzio. Oamenii „serioși” însă iau lucrurile mai domol. Ce atîta ideal? Să ne uităm la ce e în jurul nostru și după aceasta să judecăm, nu după închipuiri.

Adunător de izvoare e acela ce tipărește „materiale” pentru viitorul istoric, fie chiar și fără să le adune el *ab origine*. El e de obicei un om ale cărui aptitudini istorice, sau pur și simplu sintetice, sunt reduse, așa că în lipsă de o operă, pe care el nu ar da-o, sau de-ar da-o ar face-o proastă, mai bine să culeagă materiale. *De-atîta poate fi bun*. Și poate că după cele ce am spus înainte, un cititor va zîmbi de această concepție simplistă despre noțiunea de adunător de izvoare. Dar foarte rău va face: de la student și pînă la profesorul universitar se găsesc — natural, în proporție descrescîndă — persoane care au și susțin această convingere. De altminteri, nici nu e nevoie să mai insist. Inferioritatea intelectuală a unui adunător de izvoare față de un istoric și cu atît mai mult față de un filosof e lucru bine stabilit în lumea noastră *care citește*.

Istoric este tot cel ce-a scris o carte, două sau mai multe de istorie. Dacă cărțile acelea împlinesc vreuna din condițiile pe care noi avurăm naivitatea de idealist să le înșirăm ceva mai înainte, de asta nu se întreabă nimeni. Și, mai la urma urmei, nici nu poate să se întrebe, căci pentru aceasta trebuie puțină cultură istorică. Și pînă atunci, mai trebuie să treacă vreme. Trebuie ca o întreagă generație de sîrguincioși studenți să fie pregătiți la excelenta noastră facultate istorică, să meargă apoi ca profesori în provincie, să-și pregătească elevii și aceștia, la rîndul lor, pe alții în convorbiri și discuții, și atunci, da, vom avea dreptul să facem imputări publicului nostru cult că crede tot atît de istoric pe Ranke, pe Lamprecht ca și pe un oarecare diletant de ai noștri, de o pildă. Căci e și firesc, neavînd strașnică idee de critică istorică și nefiind de ajuns, ca pen'ru literatură, o oarecare cantitate de simț artistic sau chiar numai de bun simț spre a deosebi o operă literară bună de una rea, ci pentru istorie și operele istorice fiind nevoie și de anume cunoștințe de mai înainte și solid stăpînite, urmează că chiar un om, de altminteri, în alt chip, foarte citit, [poate] să greșască în chipul arătat. Așa, iarăși de o pildă, știe toată lumea că de la o bucată de vreme la operele istorice se face mare caz de notele de erudiție sub pagini. Care ar fi mijlocul acum să convingi că nu mulțimea, ci soliditatea lor poate numai mărturisii de valoarea cărții? Așa, și se va răspunde, dar de unde știu eu care-s solide și care nu? Într-un fel ar avea dreptate, căci lipsa de cultură istorică, cu totul trebuitoare și totuși lipsind la noi, l-ar face să fie iertat. Dar nu. Noi avem și adevărați istorici și aceia totdeauna arată celor ce n-au cultură istorică ce e serios și ce nu e în istoria cîta se scrie în țara noastră românească. De ce se fac recenziile, și bietele *Convorbiri literare* de ce mai trăiesc? Desigur nu pentru ca să nu fie cumpărate și citite decît numai în Ardeal și la Universitate, ci pentru ca să binevoiască a le deschide și *boierii noștri* cîteodată, ca să vadă ce mai scriu și *zgîrie-hîrtie* ăia, care tot scot cărți mereu.

Nu e deci vina adevăraților noștri istorici că n-ar deschide ochii celor ce nu văd și că deci merită să fie amestecați cu *istoricaștrii*, ci e vina însăși

a acestui pretențios și simandicos *domn p.t. [sic] public*, pretins cult, care nu-și dă osteneala să citească aceea ce tocmai pentru excelența sa se scrie. Mi se pare că ar cam trebui să-i fie rușine pe la obraz de a face așa strașnice „bévues“, cum ar zice excelența sa, care mai mult franțuzește vorbește, de și câteodată pronunță turcește. Măcar de atîta considerație se vor fi învrednicit ei, istoricii neamului nostru, ca să nu fie puși la un loc cu toți cei ce prin cine știe ce soartă oarbă s-au găsit într-o zi puși în plăcuta poziție de a anunța pe o *operă istorică*, nemuritoare ca și domniile lor, sub „de același autor“, încă patru, cinci articole de prin *revistele istorice speciale*, trase în tiraj aparte.

★

Cît privește vaza de care se bucură filosofia, lucrul e și mai plin de înțeles. De altfel se și știe. Cu cît lucrul e mai puțin înțeles, cu atît lumea se prăpădește după dînsul, socotind firește, nu că nu-l înțelege, ci că tocmai acela se potrivește mai bine cu aspirațiile sufletului său. Istoria? Apoi istoria știu și copiii ce e; e cartea care ne învață cîte războaie au fost în omenire, cari au fost regii ori împărații ori simplii principii cari le-au provocat, cîți soldați au venit, cîți au murit, ce fel de căciulă aveau; la ce an s-a dat bătălia, la ce an au murit cei care au provocat-o, la ce an i-au înlocuit alții spre a face același lucru; în sfîrșit, o știință afurisită, căreia dacă te-ai potrivi, ar trebui să-ți faci capul cîlindar, ținîndu-i minte toate datele. Oricine a trecut prin liceu știe aceasta.

Pe cînd filosofia! Ce știință plăcută și totuși înaltă! Ea te poartă prin cele mai înalte sfere pămîntești și cerești ale cugetării sublime a celor ce au creat-o. A cunoaște mecanismul sufletului omenesc întîi, suflet care face toate cîte se găsesc ridicate aici pe lumea noastră de om; a ști mecanismul judecării, pe care dacă nu-l cunoști faci judecăți false; a afla ce e bine și ce nu, să faci; a te ridica pînă la cele mai înalte probleme despre societatea omenască ori despre lume, despre *cosmos* scris cu litere grecești; a cunoaște în sfîrșit ce e *frumosul*, sunt desigur cele mai nobile aspirații ale unei minți ce se simte ceva mai vrednică decît să stea toată ziua cu nasul în hrisoavele (ar trebui să adaug *prăfuite*, precum se zice în mod decent, dar pentru că nu-i adevărat și cu dreptate, d[omnul] bibliotecar al Academiei m-ar da afară cînd aș mai veni pe acolo; cu toate că e la modă termenul acesta mincinos, din motive *etice*, nu-l mai întrebuițez); e deci mult mai nobil să te ocupi cu nobilele probleme filosofice decît să te apuci, de pildă, ca urmaș recunoșcător, cercetînd viața unuia din oamenii mari ai țării tale, să scrii o cărtică, după puterile tale, arătîndu-le meritele și greșelile și slăvindu-le memoria pentru binele ce l-au făcut, iar de greșeli iertîndu-i ca fiind tu însuși muritor.

Deci, noi nu suntem de aceeași părere cu „filosofii“ noștri — studenți, de la bogata facultate în asemenea cercetători. Cu tot disprețul suveran cu care — din înălțimile lor olimpiane, ar trebui să zicem himalaice, căci ar fi mai potrivit — ne privesc pe noi, pigmeii care ne ocupăm cu „ștersul colbului de pe cronică bătrîne“, cu tot acest dispreț, noi — din umila noastră văgăună de la poalele muntelui — vom zice că nu dragostea pentru înaltele probleme ale cugetării omenesti atrage droaia de studenți la filosofie ci lenea. Cursurile sunt făcute așa de frumos de profesorii noștri încît bucuroși se duc să asiste la ele studenți de la toate secțiile și facultățile. Dar de unde ceilalți

au și alte datorii, mai grele, de îndeplinit, „filosofii“, înfierbîntați de vorbele profesorilor lor, uită să mai citească în afară de filosofii de rigoare — pe care nici pe aceia foarte mulți nu-i citesc — și alte cărți, spre a-și forma o cultură generală.

Filosofi deci, pentru ei și cu atît mai mult pentru vulg, care răsună — de altfel foarte drept — toată înțelepciunea omenească în filosofie, nu vor fi aceia care au făcut să acopere în noaptea necunoscutului un fulger dătător de lumină, ci acei ce imitînd pe maeștri au luat vocabularul lor special și au început să se joace cu el ca copiii de-a bușele.

Și firește că nu acesta trebuie să fie înțelesul sfînt al filosofiei, ci acela pe care i l-am dat mai la începutul acestei cercetări. Căci dacă pentru titlul de „adunător de izvoare“ și acela de „istoric“ se cere și cîte o scriere, iar pentru „filosof numai să jongleze“ (expresia e a unui mare învățat și adevărat istoric al nostru) cu termenii consacrați de maeștri, dar pe care ei de abia-i înțeleg, sau nici nu-i înțeleg bine — e desigur foarte puțin serios și foarte puțin vrednic de un popor care are pretenția de a merge „cu pași mari“ spre cultură.

★

Din toate acestea, deci, ce ar rezulta în primul loc? Desigur, că ne trebuie o serioasă cultură istorică și că trebuie să citim mult mai mult, infinit mai multe decît citim azi, cînd propriu-zis, nu citim nimic. Și al doilea, ca încheiere a celor spuse pînă aici și ca justificare a celor din titlu, că trebuie să dispară odată prejudiciul că între adunători de izvoare, istorici și filosofi, există vădite grade de superioritate, de la aceștia din urmă spre cei dintîi, iar însuși felul de a înțelege aceste trei numiri trebuie cu desăvîrșire părăsit, fiind un chip îngust și neros.

Trebuie să fii istoric pentru ca să fii bun adunător de izvoare, iar pentru a fi istoric trebuie să fii un adînc cunoscător al faptelor și gîndurilor omenești, pe care să le știi explica și cîntări după adevărata lor valoare, să fii — dacă e să punem termenul — însuși un filosof, în înțelesul serios și înalt al acestui cuvînt.

Ar mai rămîne acum de cercetat studiile istorice în raport cu cele estetice și prejudiciul că toate silințele omenirii nu se îndreaptă decît spre căutarea frumosului. „La religion de la beauté“ a franțujilor care acum se pîmează după Ruskin, și noi, firește, facem ca dînșii; *estetismul și istoria* adică, pe care ar fi trebuit să le mai cercetăm azi, vor forma, din cauza lipsei de spațiu aici, subiectul unei alte cercetări viitoare¹.

Voința națională, XX, nr. 5522—5523, 29—31 aug./11—13 sept. 1903, pp. 1—2.

¹ Semnat cu pseudonim (*V. Andrei*), articolul *Adunători de izvoare, istorici și filosofi* deschide seria unor comentarii teoretice și metodologice, stimulate de N. Iorga, asupra domeniului. Continuarea anunțată, avînd a înfățișa raportul dintre istorie și estetică, nu ne-a fost accesibilă. Unele articole trimise ulterior, de la Berlin, pentru aceeași publicație s-au pierdut, precum rezultă din corespondență. Ceea ce cunoaștem e însă suficient spre a defini încă din timpul studiilor universitare din țară vocația filosofică a cărturarului care avea să scrie *Ideii și forme istorice*.

5. CRITICĂ ISTORICĂ

În diferitele ramuri de activitate omenească pot fi, și de fapt aproape totdeauna sunt, două direcții sau feluri de manifestări. Una, ca s-o numim astfel, *pozitivă*, care consistă în crearea ori încercarea de a crea anumite opere mai mult sau mai puțin durabile; cealaltă, *negativă*, care propriu zis nu aduce nimic nou în câtimea lucrărilor omenești, ci numai cercetează cele produse aprobându-le ori nu, arătându-le meritele ori greșelile și, în ambele cazuri, făcându-le cunoscute. Această parte negativă de activitate omenească constituie *critica*, o știință deplin formată în unele direcții, pe cale de a se forma în altele și nici pornită măcar în cele mai multe.

Dintre toate felurile de activitate, cea *literară*, din toate timpurile, se înfățișează mai bogată și mai strălucită decât toate celelalte, în afară doar de cea științifică, care dacă nu în cantitate, dar în calitate totdeauna a fost alături sau chiar mai presus de activitatea literară.

Aceasta din urmă înglobând la început și activitatea *filosofică* și pe cea *istorică*, se ridică peste toate celelalte feluri de manifestări ale inteligenței omenești și precum era și firesc, cele două direcții mai sus pomenite ale ei, *negativă* și *pozitivă*, încep chiar de atunci să se dezvolte. Ele însă merg împreună, același cercetător creînd și criticînd, reînnoind cele învechite și distrugînd cele putrede, spre a da o nouă și personală strălucire operilor pornite.

Activitatea literară, deci, fiind cea mai bogată și strălucită încă din primele sale începuturi, avu prilejul ca, din cele două ramuri de manifestare a constituitoarelor ei, ambele să se dezvolte mereu și în cele din urmă ele să se despartă în entități de sine stătătoare, constituind cele două ramuri bine definite ale literaturii și criticii de astăzi.

Istoria făcînd, pînă în timpuri cu totul recente, parte integrantă din literatură, întrucît caracterele ei de știință încă nu se formaseră așa de deplin ca astăzi, ci erau în stare cu totul latentă și embrionară, dacă operele istorice au fost destul de numeroase, apoi cele de critică istorică-științifică, pînă astăzi chiar, nu există.

Critica istorică propriu-zisă, astăzi, se află în aceeași situație în care critica literară se afla pe la începuturile ei, adică, pentru a preciza, precum critica literară era contopită cu însăși literatura mai mult sau mai puțin științifico-filosofică, pînă pe vremea lui *Laokoon*,¹ tot astfel azi, critica istorică științifică e făcută de aceeași scriitori de multe ori în aceleași opere în care e făcută și istoria propriu-zisă.

De ce această înapoiere a criticii istorice ca doctrină, lucrul e ușor de înțeles chiar numai după cele ce am spus imediat mai sus.

Odată ce istoria făcea parte din literatură, normele aplicate la judecarea operilor pur-literare erau aplicate și celor literaro-istorice. Până mai deunăzi s-au cercetat la Herodot, Thucydides, Titu-Liviu și Tacit nu ideile istorice și nu felul lor de a înțelege oamenii și faptele și de a le trata în scrierile lor, pe cât calitățile lor stilistice, discursurile lor ori părțile lor de informație... amuzantă-literară.

Cînd istoria s-a ridicat ca *știință* a faptelor și gândurilor omenirii în evoluțiunea ei fără început fixat și fără sfîrșit cu puțință de prevăzut, judecata operilor istorice s-a schimbat. Astăzi însăși operilor literare de interes istoric li se aplică, pentru găsirea normelor activității omenești în curgerea veacurilor, aceeași metodă, strictă-științifică, care caută a afla *quid veri vel non* și *quid novi vel non*² se află într-o operă istorică sau de interes istoric.

În stadiul, deci, la care istoria a ajuns, față cu literatura, e de nevoie, ca și pentru aceasta din urmă, ca în cercetarea operelor produse și în pronunțarea sentinței asupra valorii lor științifice, să fie chemați oameni cari sunt și vrednici de ascultare și cu puterea de a *pune în lucrare ei înșiși* aceea ce prin critica negativă istorică au distrus, sau cel puțin să fie socotiți, că, date anume împrejurări, ei ar putea pune în lucrare cele imputate ori exprimate ca dorințe asupra operilor judecate.

Căci, trebuie să facem o deosebire între literatură și istorie și între critica literară și cea istorică, deosebire care decurge iarăși din caracterul de *știință* al istoriei cu ramurile ei. Dacă unui critic literar nu i s-ar putea preinde, fără glumă, ca să facă el o poezie pe care a judecat-o de proastă, unui critic istoric i se poate cere, și cu drept cuvînt, ca atunci cînd a găsit o operă istorică neserioasă, să ia el condeiul și s-o scrie. Pentru a fi poet, se cer și anume calități înnăscute; se cere așa-zisul talent; pentru a fi istoric, fără a se exclude și o oarecare doză de aptitudini *de-acasă*, poate totuși cineva, printr-o serioasă și continuă *educație istorică*, să devină, dacă nu un filosof al istoriei, cel puțin un istoric pragmatic excelent și un critic tot atît de serios pe cît un mare tehnician stăpîn pe toate secretele științei sale ar putea arăta lipsurile ori calitățile unei lucrări din specialitatea sa.

★

Pentru criticii istorici se cere înainte de toate să fie ei înșiși istorici, ceea ce pentru criticii literari nu numai că nu se cere, dar chiar e un rău ca un literat să fie și critic. În unul din precedentele noastre articole arătam că, spre a fi cineva un bun istoric, i se cere pe lîngă cultura istorică, pe lîngă cunoașterea faptelor și puterea de a înțelege viața celor de demult adormiți și a celor de demult trecute, se cere puterea de a reînvia acel trecut, încălzit cu puterea de evocație ce ne-o dă deplină stăpînire a faptelor și ideilor trecute și rămase nouă numai în forma inertă, moartă, a documentelor și actelor istorice.

Acestea se cer pentru a fi un bun istoric și tot acestea se cer pentru a urmări cu toată competența trebuitoare — pentru o critică cinstită — scrierile adevăraților istorici, ca și, chiar ale celor ce de abia se ridică în știința istorică, ori ale celor ce s-au ridicat deja, dar pe umerii altora și cu calități de împrumut ori false.

Pentru un critic istoric conștiincios nu-i de ajuns educația lui istorică și bunul său simț. Îi mai trebuie un pătrunzător simț critic, spre a distinge

lucrurile adevărate cele pe jumătate adevărate ori false, chiar dacă logicește — față cu izvoarele — ar reeși de adevărate. Acel simț critic de care un istoric are nevoie pentru discernământul în materie de izvoare istorice, trebuie nu numai să nu lipsească, ci să fie într-o cît mai mare măsură printre facultățile de judecată științifică ale criticului istoric. Iar mai presus de toate, criticului istoric îi e de neapărată nevoie cunoașterea totală și stăpînirea deplină a subiectului, cel puțin în trăsăturile lui generale.

Care-i sunt acum normele, regulile fixe după care va judeca lucrarea istorică ce i se înfățișează, ele pot fi încă de mai înainte stabilite.

Cel dintîi lucru care i se cere unui istoric e cunoașterea cît mai adîncă a subiectului său, și deci bogăția izvoarelor cercetate va fi un semn de temeinicia lucrării sale. *Informația*, precum se zice cu termenul consacrat în critica istorică, va fi primul lucru asupra căruia criticul istoric se va opri mai cu stăruință.

Cîtă e ? și cum e ? Iată cele două întrebări pe cari întîi și le va pune. Cercetat-a istoricul toate izvoarele ce puteau contribui la lămurirea chestiunii ori nu ? Și, cercetatu-le-a direct, ori, din motive de comoditate, le-a cercetat prin alții, trimițînd jos, în notă, la izvor, nu de-a dreptul, ci printr-un *apud...* cutare cercetător anterior al aceleiași chestiuni ? În sfîrșit, a întrebuițat el mijloace serioase, vrednice de încredere, ori a cătat și bun și rău, și a pus tot la un loc, pentru că din punct de vedere cronologic, ori din altul, datele se potriveau ?

Și acuma, din aceste întrebări, pentru criticul istoric decurge o altă serie de întrebări în privința metodei istorico-critice a culegerii, alegerii, așezării și tratării materialului.

Cum a adunat izvoarele sale, cum le-a ciuruit și cum le-a socotit el că-i vor putea lumina subiectul ales, sunt chestiuni la care, dacă criticul istoric poate răspunde favorabil pentru istoricul a cărui operă o corectează, acesta va merita toată cîntea ce i se cuvine unui priceput adunător de materiale ; iar dacă, pe lângă aceasta, el va fi întrebuițat izvoarele cu simțul critic cel mai sever și cu judecarea cea mai adîncă, opera sa va fi vrednică de lauda fără rezervă a criticului istoric, în stare de a stăpîni el însuși toate aceste grele cerințe.

În sfîrșit, cuprinderea într-o singură privire a tuturor faptelor și explicarea lor vor mai interesa, ca o ultimă chestiune, pe criticul istoric însărcinat a se pronunța asupra operei istoricului pe care-l cercetează. În înțelegerea izvoarelor se va deosebi adevăratul istoric de acel ce nu vede în ele decît un mijloc de a aduna date cronologice și statistice asupra faptelor petrecute și de a îmbogăți josul paginelor cu pretențioase note de erudiție.

De se va întîmpla ca pe lângă aceste întrebări ale criticului istoric asupra operilor ce le are de judecat, să se mai poată pune, și favorabil rezolvi, și chestiunea expunerii cauzelor evenimentelor și deslușirii acelor cauze de către istoricul pe care-l critică, atunci acesta nu numai că va fi drept judecat de criticul său și pe drept lăudat, ori — de nu va răspunde cerințelor unei serioase și competente critice — pe drept acuzat de nevrednicie științifică, dar, și profanii în ale istoriei și în ale criticii istorice vor putea, cît de cît, mai drept, aprecia lucrările ce li se vor înfățișa de criticii istoriei cu acele calități pe care le-am expus mai sus și în acel chip precum de asemenea am arătat.

Și dacă ne gândim puțin la chipul cum cele mai multe din *dărilor de seamă* asupra operelor istorice ce apar la noi sunt făcute prin revistele și mai ales prin ziarele noastre politice, care în foarte multe cazuri înlocuiesc revistele literare-științifice ce la noi nu pot nici într-un chip să trăiască mai mult și mai serios, o jale ne cuprinde pentru înapoierea în care se află critica noastră istorică față de aceeași disciplină deja pornită pe o cale sănătoasă în statele civilizate ale Apusului, pe care, prin lucrările științifice și istorice, mulți din învățații noștri le ajung.

O pildă va fi de ajuns pentru a se vedea lipsa de orice orientare în critica istorică de la noi.

Pentru a se judeca o operă istorică a unuia dintre cei mai buni istorici ai noștri din noua generație, cu școală de critică serioasă, germană, pusă în aplicare în scrierile lor, *criticul*, în loc să-și pună întrebările pe cari noi le văzurăm c-ar fi cu cale și înțelept să se pună de orice critic istoric, se întreabă ce profesor a avut istoricul nostru, câte volume a scos, câte ore a lucrat pe zi ori la ce întrebări, la cari nu era deloc dator să răspundă, n-a răspuns. Și pe lângă acestea o mulțime de personalități cari arătau că biata noastră critică istorică, afară de puține excepții, mai are încă multe de tot de învățat și mai mult încă de meditat asupra calităților ce se cer cuiva pentru a fi vrednic și ascultat critic al operelor istorice, pe cari găsește de cuviință să le prezinte profanilor în ale acestei științe³.

Voința națională, XX, nr. 5543, 25 sept. 1903, p. 2.

¹ Aluzie la opera lui F. Lessing, *Laokoon*, considerată îndeobște ca punct de plecare al criticii moderne.

² *Quid veri vel non* și *quid novi vel non* (lat.), ce e adevărat sau nu și ce e nou sau nu? Aceasta ar trebui să stabilească, după opinia lui Pârvan, critica istorică. Spre deosebire de critica literară, ea nu se poate mulțumi să nege, ci trebuie să fie capabilă a construi. Este înțelesul pozitiv al criticii, de care istoricul va rămîne mereu atașat.

³ Termenii, adesea de o mare duritate, pot să înșele la Pârvan. Nu e vorba, aici ca și în alte locuri, puțin reverențioase la adresa profanilor, de dispreț, ci de o severă delimitare a domeniilor. Ca și articolul despre *Adunători de izvoare, istorici și filosofi*, cel despre *Critica istorică*, apărut sub pseudonim (*V. Andrei*), e un demers polemic, inspirat și acesta de N. Iorga, sub îndrumarea căruia începuse să aprofundeze istoria politică și culturală a României moderne. În egală măsură, însă, el se revendica și de la școala lui D. Onciul.

6. ROMANE ISTORICE CU SUBIECTE NAȚIONALE

Dintre povestirile, imagine ori adevărate, care constituie azi sîmburele genului de literatură la modă, romanul, două feluri de a interesa pe cititorii acestui gen s-au afirmat mai cu deosebire pînă acum în lumea poeziei : cel psihologic și cel istoric.

Romanul, așa cum e înțeles azi, ca o expunere adică a unei situații istorice sau sufletești, îmbrăcate în forma unei povestiri imaginative în proză cît mai aleasă, e un gen nou, relativ — și numai dezvoltarea sa nemaipomenit de repede i-a dat deja o bătrînețe de care nu poate fi decît sătul. De la *Daphnis și Chloe* al lui Longus și *Teagene și Hariclea* al lui Eliodor, și de la *Satyricon*-ul lui Petroniu și *Metamorfosa* lui Apuleius — încercările greco-latine așa de sarbede și de naive din epoca de decadentă a celor două literaturi — și pînă către începutul secolului al XVI-lea, propria-zis nu mai avem roman : povestiri și istorii, da ; roman, nu. Numele există în adevăr în *Roman d'Enéas*, *Roman de Troie*, *le roman de Troilus* sau, în altă direcție, *le roman de la Rose*, dar acolo nu e decît ori *basm* pentru oameni în vîrstă, ori *poezie lirico-epică* în versuri.

Cînd analiza caracterelor omenești și observarea mai înțelegătoare a naturii aparent neînsuflețite începură a preocupa mai mult pe autorii de literatură, povestirea simțămintelor încercate porni și ea mai puternică, mai originală și mai mișcătoare luîndu-și drept chip de exprimare sufletească felul istoric — cu toate variantele lui, și foarte rar pe cel filosofic, iar ca chip de exprimare formală, proza.

Deci, romanul psihologic și cel istoric, după vicisitudini care nu ne interesează aici, căpătară înțaietatea în genul lor odată cu începutul veacului în care ne aflăm. Iar dintre aceste două specii pe care le deosebim acum, nu e vorba decît de cea mai mică — nu și mai puțin glorioasă dintre ele —, de specia romanului istoric.

De la început însă e nevoie să determinăm cam care ar fi deosebirea între un fel și celălalt de a scrie *roman*. Evident că, de la prima judecată mai adîncă a lucrurilor, două caractere, de altminteri ușor de deosebit, răsar ca speciale fiecăruia din cele două ipostaze ale genului : romanul psihologic va analiza sentimente, situațiuni sufletești și stări de conștiință, pe cînd cel istoric va avea ca prima grijă evocarea trecutului așa cum a fost sau, cel puțin, așa cum crede autorul că a fost. Vor fi desigur și în romanul psihologic

cîte odată evocări ale trecutului și în cel istoric aproape totdeauna descrieri de sentimente, dar trecutul din cel dintîi și sentimentele din cel de-al doilea vor fi ori cadre, ori incidente, pe cînd miezul însuși va fi numai aceea ce-am spus.

Și acum, cînd știm care e rostul și datoria unui roman istoric, putem să ne oprim puțin spre a vedea cît de cît, cam ce condițiuni ar trebui să îndeplinească un bun roman istoric.

Am spus că *a evoca* trecutul, a-l rechema adică așa precum a fost, e idealul unui bun romancier în acest gen. Dar, a rechema o vreme ce-a trecut de mult înseamnă a pătrunde cu gîndul și a ști să reînviezi, tu scriitor, pe cei și cele ce-au apus. Să știi anume să ne redai viața și gîndul lor în toată puterea ei nemuritoare de element etern în mersul vremilor, să fii ca acolo unde nepieritorul se amestecă, să-l iei în reprezentările lui de azi și să-l potrivești pentru — și la vremile de atunci și, mai presus de toate, redînd celor morți adevărul lor grai, să ni-i faci totuși să vorbească atît de armonios față de legile firei și de puternic răscolitor față de sufletele noastre, încît graiul lor simplu și totuși dumnezeesc de minunat să ne farmece și să ne cuprindă în încîntarea lui, ducîndu-ne pe nevăzute căi în lumea celor adormiți și a celor apuse și făcîndu-ne să trăim o clipă măcar în viața lor așa de idealistă.

Astfel înțelegem noi romanul istoric, în genul căruia s-au scris opere ca *Quo vadis*, *Moartea zeilor* sau *Război și pace*. Și dacă așa ni-e gîndul, cum vom socoti oare drept romane și drept romane istorice palidele încercări ale aceloră ce au voit, la noi, să facă romane istorice, precum ar fi de pildă *Străbunii* d-lui Dauș sau *O fată de tarabostos* a d-lui Tit Chitul de la Gherla?

Cel dintîi roman bun în genul istoric s-a scris la francezi de abia în secolul al XIX-lea, cînd Alfred de Vigny scoase *Cîinq Mars*. Urmară apoi, în aceeași literatură — în treacăt amintind, înclinată mai mult spre romanul ușor-sentimental, sau masiv-naturalist — încă cel mult două alte romane istorice de valoare: *Notre-Dame de Paris* al lui Victor Hugo și *Salammbô* al lui Flaubert; aceasta într-un întreg veac.

La englezi, în afară de creatorul genului, Walter Scott, doar cîteva din romanele lui Bulwer Lytton de se mai ridică pe deasupra: așa e *Cele din urmă zile ale Pompei*-lor; la italieni *Promessi sposi* al lui Manzoni; la polonezi și ruși cele încă de la începutul citate. La noi nici unul. Și să nu se creadă c-am uitat pe *Din bătrîni* al d-lui Slavici sau pe *În război* al d-lui Duiliu Zamfirescu; dacă nu le punem printre romanele istorice e că, primul deși foarte bine scris, nu e decît o frumoasă „narațiune istorică“, așa cum cu dreptate se intitulează, iar cel de-al doilea e numai un început, vrednic de altfel de toată lauda.

★

Dar, a fost vorba, după titlu, să ne ocupăm de romanele istorice cu subiecte naționale, așa precum e de pildă la francezi *Cîinq Mars*, la englezi opera lui Scott, la italieni *Promessi sposi*, la ruși *Război și pace*, la polonezi anume din romanele lui Sienkiewicz, la noi — să zicem și *la noi*, pentru că așa au fost botezate acele încercări: *Străbunii* — cu subiect daco-roman; *O fată de tarabostos* — idem; *În război* — cu subiect contemporan și — de

astă dată autorul nu i-a dat numele pretențios de roman istoric — *Din bătrîni*, cu subiect românesc medieval.

Nu ne interesează acum celelalte popoare ori romanele lor istorice, ci poporul nostru și *încercările* sale.

Lăsînd la o parte cîntărirea valorii, problematice, a *Străbunilor* și nulă a *Fetei de tarabostes*, însemnătoare a romanului d-lui Slavici și demnă de luare în seamă a celui al d-lui Zamfirescu, să trecem la cercetarea cauzelor pentru care n-avem încă un roman istoric vrednic cu adevărat de acest nume.

Presupunînd că am avea talente puternice care să ne știe reda viața trecutului prin puterea de a evoca în splendide imagini timpurile apuse — și această presupunere, față de ultimele puternice manifestări ale prozatorilor noștri mai tineri, în fruntea cărora, fără frică de păcat, am putea pune pe d. Mihail Sadoveanu, nu poate fi decît foarte întemeiată — presupunînd deci nediscutabilă existența acestor talente, primul lucru de care întotdeauna s-au izbit scriitorii noștri — și au căzut în încercările lor — e alegerea subiectului.

Că aveau să-și ia de preferință un subiect național, lucrul era ușor de prevăzut, dată fiind lipsa unei culturi istorice ceva mai întinse într-o altă direcție decît cea națională, în care cercetările istoricilor noștri de atîtea generații desteleniseră terenul și făcuseră cunoscute mulțimei mai multe din tainele trecutului. Dar ce anume aveau să aleagă din istoria neamului ca să-l prefacă în poezie, era mai greu de hotărît.

Din toate vremile, acele ale *începuturilor* daco-romane sau române erau mai neguroase, mai neclare ; acolo, își ziseră acei ce au voit să scrie, imaginația va avea mai mult cîmp liber ; și atunci se întîmplă ceea ce altfel era de așteptat : romanele lor istorice nu fură istorice, ci naive, numai niște parodii obraznice ori naive ale genului. Lipsea noțiunea acestui lucru, că, anume, pentru un roman istoric îți trebuie ca întreaga acțiune să se razime pe un fond istoric sigur, care pe lîngă logica eternă a firii sale, căci așa s-au întîmplat în adevăr faptele, mai dă și puțința de a pune o pecete specială, de a da o înfățișare mai aproape de aceea a vremii și a te arăta astfel mai sigur și deci și mai convingător acolo unde, lăsînd realitatea, pornești în zborul imaginației : căci știi că în urmă ai razimul adevărului istoric.

Nu părțile obscure, ci părțile dramatice ori interesante, ca sentimente ori ca înțelepciune, trebuiau alese. Și atunci lucrurile s-ar fi schimbat : în locul epocii daco-romane ori medievale, romancierii noștri ar fi luat vremile de restrînte, de patimi cumplite, de dureroase eclipse ale cumințeniei neamului nostru, sau pe acelea de glorie și înălțare, de vitejie și eroism, de sacrificii și înțelepciune ale aceluiași neam. Vremile marilor noștri voievozi sau ale „domnișorilor“ rîvnitori la tronul unui problematic străbun glorios, vremile luptelor pentru tron ori cele ale îndelungatelor domnii glorioase în care, de la țaran și pînă la Domn, nu era nimeni amărît mai mult decît e de obicei amărîtă viața tuturor muritorilor, aceste și acele vremi ar fi format miezul romanelor istorice ce ar fi fost să fie.

★

Și iată că acum, fără ca nimeni să-i fi spus cum și încotro, ci numai condus de bunul său simț de scriitor talentat și priceput, un prozator tînăr pe care l-am amintit mai sus, d. M. Sadoveanu, îndeplinind cele două mai însemnate condițiuni ale pornirii unui bun roman istoric — alegerea nimerită

a subiectului național de tratat și puterea însăși de a-l trata — vine cu un roman a cărui vreme, în istoria noastră, cade în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în timpul domniei unui blajin voievod șchiop din Țara Moldovenească.

Iată ce ne spune istoria despre întâmplările pe care d. Sadoveanu le povestește apoi în roman: ¹ În 11 iunie 1574, Ion Vodă cel Rău, precum îl numiseră boierii, cel Cumplit, cum îi ziseră dușmanii și, cel Bun și Viteaz, cum îi vor fi zis țărani al căror bun părinte era, pierise ucis mișelește de turcii călători ai jurămintelor și care-i primiseră închinarea la Roșcani. El fusese primul dintre vitejii fără nume domnesc dar făurindu-și-l cu buzduganul, care tulburaseră domnia lui Petru Șchiopul.

Erau anume împrejurări atunci, peste hotare ca și în țară, de care însă nu ne putem ocupa aici, dar puterei cărora se datorau încontinuele năvăliri de „domnișori” către scaunul voievodului din Iași. Destul atîta că la răsărit de Nistru era neamul pestriț al cazacilor neștiutori decît de lupte și de pradă și în puterea cărora stătea de a pune ori a scoate, pentru un timp foarte puțin lung, se înțelege — pînă ce veneau turcii adică, de peste Dunăre și tătarii, de peste Nistru — un domn nou, viteaz ca și ei și tînăr ca și dorul românului după stăpînitori frumoși și aprigi la luptă.

Așa se făcu că în iunie 1577, un *Ion Vodă redivivus* sau, după cum ni-l destăinuiește istoria, un Ion Crețul „care pretindea că se trage din domnii moldovenești”, veni în Moldova dînd un iureș care aruncă pe Petru Vodă tocmai cine știe unde de scaunul său domnesc. Dar cazacii lui Crețul erau puțini și el trebui să se retragă. În august-septembrie, ei năvălesc din nou; la sfîrșitul lui septembrie, sunt iar alungați cu ajutorul turcesc.

Dar la 29 noiembrie același an, 1577, se afla la Iași, de 6 zile, un domn „Ioan”, „cu mila lui Dumnezeu domn al țarei Moldovei și moștenitor ade-vărat”. E Ioan Vodă Potcoavă, voinic român, tînăr și frumos, Nicoară Potcoavă dinainte de a pleca după domnie în fuga murgului, cu ceata cazacilor, devenit *Ioan* așa precum toți cei ce-și cunoșteau vreo înrudire de vitejie cu Ion Vodă cel Cumplit, obicinuiau cu mîndrie a-și zice.

Petru Vodă, alungat din scaun, se întoarce cu ajutor turcesc; cazacii vin și ei în ajutor lui Potcoavă și alor săi, dar aceștia nu știu de ajutorul ce le vine de peste Nistru și, la 31 decembrie, Iașii se predau, Ioan Vodă ia drumul Sorocei și al Nistrului și devine iar Nicoară Potcoavă pentru el ca și pentru dușmani. E însă nesfîrșită rasa vitejilor. Șoimii răsar de după culmi, se reped asupra prăzii, cad ori înving și, de nu rămîn mult, se întorc cel puțin cu prada și cu gloria. Nicoară plecat după noi ajutoare peste Nistru e prins de căpitanul Rusiei polone, Nicolae Sieniawski și trimis regelui. De mult căutau polonii să distrugă neamul acestor turburători ai păcii *res-publicei* lor, prin neplăcerile ce le iscau cu turcii, pe al căror domn, Petru Șchiopul, cazacii cu pretenții lor păreau parcă înțelegea a-l alunga mereu de pe tron.

Dar fratele lui Nicoară, Alexandru, un voinic și acesta, un *șoim* și el ca și Ioan Crețul, și fratele său — al lui Alexandru — „Ion Vodă” Potcoavă, trece Nistrul la 3 februarie 1578 și ocupă, într-o scăpărare de săbii, Iașii. Viteazul însă e aproape singur în capitala cuprinsă. Petru Șchiopul se întoarce cu turcii și în noaptea de 11 spre 12 martie Alexandru e rănit greu la cap în luptă și, prins, e pornit spre Țarigrad pentru a fi aruncat în cîngile ce așteaptă pe turburătorii liniștei împărăteștii Sale Înălțimi, Sultanul. Dar domnul de o lună de zile, Alexandru voievod, moare pe drum.

Ioan voievod, fratele lui, după stăruințele deznădăjduite ale lui Petru Șchiopul la turci și, prin ei, la poloni, e osîndit și el la moarte. În ziua de 18 iunie 1578, fostul Nicoară Potcoavă e tăiat în Lemberg, iar tovarășii săi își împărtășesc hainele și armele lui, precum făcuseră ucenicii lui Isus cu haina dumnezeescului lor învățător.

★

Acestea-s *faptele*. Cum a înțeles autorul romanului *Șoimii* să trateze acest subiect din istoria națională, se va vedea în foiletoanele ce se vor urma în ziarul nostru.¹ Ceea ce ne mai rămîne nouă de adăugat acum, mai e doar atît, că precum epoca lui Ioan Vodă cel Cumplit, tot așa de bogate în întîmplări dramatice și în patimi pline de învățăminte, sunt acelea ale lui Bogdan voievod, tatăl lui Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușneanu și altele din istoria Moldovei, Mihnea cel Rău, Mihai Viteazul, Movilești și vremile de mai apoi în Țara Românească și în ambele principate, deopotrivă: prozatori talentați și cu tragere de inimă numai să avem, și atunci... atunci romanele istorice vrednice de acest nume nu ne vor mai lipsi².

Voința națională, XX, nr. 5598, 2 dec. 1903, pp. 1—2.

¹ Clarificarea acestei epoci se datorește d-lui Iorga, care în *Pretendenții domnești în sec[olul] XVI* și în vol. XI colecția de doc[umente] *Hurmuzaki*, prefața, a dat, precizînd zi de zi, istoricul cel mai desăvîrșit al acestor întîmplări. [N.a.]

² Noile comentarii anunțate aici n-au mai apărut în corpul ziarului. Opiniile din articolul *Romane istorice cu subiecte naționale* comportă analogii cu cele exprimate în scrisorile familiale. Cf. *Correspondență și acte*, 1973.

7. ROLUL MONOGRAFIILOR ÎN STUDIILE ISTORICE

„Istoria nu este o știință ușoară ; obiectul pe care-l studiază e nesfârșit de complex ; o societate omenască e un corp, a cărui armonie și unitate nu se poate prinde decît cu condițiunea de a li examinat succesiv și foarte de aproape fiecare dintre organele care îl compun și care îi formează viața. O îndelungată și scrupuloasă observațiune a amănunțelor este deci singura cale care să poată conduce la vreo vedere de total (generală). Pentru o zi de sinteză trebuiesc ani de analiză. În cercetări cari reclamă totdeodată atîta răbdare și atîta silință, atîta prudență și atîta îndrăzneală, puțințele de greșală sînt nenumărate și nimenea nu se poate lăuda că scapă de ele”.

(Fustel de Coulanges, *Histoire des Institutions politiques de l'ancienne France*, Première partie, Paris, 1875, Introduction, p. 4).

Rostul și cel de pe urmă scop al istoriei e restabilirea adevărului în ce privește faptele omenști din cele mai vechi timpuri și pînă azi. E o știință de reconstituire a celor ce au perit ca organisme vii și de la care nu ne-au rămas decît resturi ori mărturii, pe baza cărora să putem induce la adevărata lor ființă. O carte de istorie, deci, va fi înainte de toate o încercare de a reface cu ajutorul *celor rămase* de la bătrîni viața și faptele lor.

În felul de a scrie istoria se deosebesc însă, de la început, două direcții : una care se restrînge la părți foarte mici din studiul trecutului, pentru a le clarifica în toate amănuntele lor, cealaltă, trăind părți mai întinse din istoria omenirii și căutînd mai mult decît aflarea exactă a faptelor în amănuntele lor, judecata acelor fapte, care au avut un rol mai însemnat în dezvoltarea civilizației. Ambele tind la aflarea adevărului și sînt deopotrivă necesare. Dar, de la una la alta e o scară așa zicînd genetică pe care acel ce se destină studiilor istorice trebuie neapărat să se urce, de vrea să înceapă lucrul așa precum logica lui o cere. Pentru stabilirea adevărurilor de un ordin mai general, evident, e nevoie de adevăruri speciale, cari să poată servi oarecum drept premise particulare pentru concluzia ce va trebui să reiasă ca judecată generală de istorie universală sau de filosofie a istoriei.

Primul fel de a face istorie e acela al monografiilor istorice ; al doilea e al istoriilor propriu-zise. Care e deosebirea dintre o monografie și un studiu

mai special, e ușor de văzut. La cea dintâi metoda logică, aplicată, e *analiza*, e desfacerea subiectului în cele mai mici amănunte ale lui care cer a fi clarificate, căci aici tocmai amănuntele sînt acele ce fac însemnătatea și trăsura caracteristică a scrierii; la cel de al doilea însă, dimpotrivă: din suma de rezultate căpătate prin monografiile istorice care au lămurit în totul faptele, se caută, *sintetizîndu-se* datele aflate, să se explice rostul lor în mersul general al țării sau părții din omenire a căreia istorie se scrie.

E desigur și în monografiile istorice o parte de sinteză, căci și monografia conduce la judecăți și rezultate mai mult ori mai puțin generale; și iarăși, în studiile de istorie generală e o parte de analiză fără de care nu s-ar putea bine despărți diferitele serii de fapte în felurile cerute de dezvoltarea acelor studii, dar, rămîne bine stabilit că metoda caracteristică, proprie monografiei istorice e analiza, pe cînd metoda proprie istoriei generale e sinteza. Cînd trecem apoi la filosofia istoriei, atunci partea de sinteză devine covîrșitoare, deoarece atunci faptele prin ele însele nu mai prezintă nici un interes iar analiza lor ar fi de prisos.

Pentru dobîndirea adevărilor istorice de ordin special ori general, e nevoie însă de o metodă. Metoda istorică e absolut trebuitoare tuturor celor ce se ocupă cu această ramură a științei despre omenire, de la culegătorul de documente și pînă la filosoful istoriei. Și e un lucru necontestabil că, precum în toate celelalte ramuri de activitate științifică, și în cea istorică trebuie, mai înainte de orice, cîștigată metoda de lucru. Pentru aceasta, la toate universitățile din lume care au pretenția de a da și oameni de știință, numeroase cursuri practice ori seminarii, supt direcția profesorilor respectivi, sînt înființate pentru darea unei bune metode de lucru viitorilor muncitori pe terenul specialității științifice din care seminariul face parte.

Dar metoda nu se cîștigă și nu se poate cîștiga în studiile istorice decît prin monografii. Aici numai se poate vedea rostul documentelor și învăța a cunoaște valoarea lor. Aici numai se pot întîlni toate greutățile de care se lovește cineva în găsirea adevărului istoric și aici numai se pot cîștiga claritatea în expunerea faptelor și rigurozitatea în tragerea concluziilor. Și dacă cel dintîi și mai mare folos al monografiilor istorice e cîștigarea metodei, să trecem atunci la arătarea diferitelor părți ale metodologiei istorice și să vedem acolo rolul monografiilor ce ni l-am propus încă de la început a-l arăta ¹.

Patru părți cuprinde metodologia istorică: *știința izvoarelor* — *heuristică*, cum o numește Bernheim —, *critica* lor, *înțelegerea* lor și *prezentarea* rezultatelor căpătate.

Să vedem pe fiecare din aceste părți în mersul unei monografii istorice.

Pentru tratarea unui subiect de istorie națională sau universală e mai întîi nevoie să știi *unde* să cauți datele de care ai nevoie: trebuie să știi depozitele și colecțiile de izvoare la care să te adresezi și în aceeași vreme bibliografia generală a subiectului. Că pe lîngă aceasta vei mai avea nevoie și de alte cunoștințe ajutătoare e incontestabil, dar punctul de plecare al euristicii e cunoștința izvoarelor, ca *împărțire* și ca *origine*.

Critica lor e desigur cea mai grea parte a metodologiei istorice. E o critică externă și alta internă. Cea dintîi se va ocupa cu verificarea și autenticitatea documentelor, cercetînd dacă nu-s false ori cu interpretațiuni, sau dacă n-au greșeli, iar în al doilea rînd cu determinarea externă a acelor

izvoare, întrucît priveşte data şi locul cînd şi unde au fost date, autorul şi părţile izvorului, analiza lui, adică. Critica internă va trebui să definească caracterul izvoarelor, pentru a vedea din ce categorie fac parte şi a le studia ca atare. Altfel, de pildă, vom utiliza o inscripţie mormîntală pusă cu intenţiune spre lauda răposatului, altfel un document rămas de la dînsul fără ca el să fi voit aceasta, altfel o cronică ce reprezintă tradiţia scrisă, altfel o legendă sau o poezie populară ce reprezintă tradiţia orală, altfel, în sfîrşit, un chip zugrăvit sau cioplit rămas de la bătrîni. Iar faptul dacă autorul documentului a fost un umil diiac, ori un mare logofăt, un episcop sau mitropolit, sau un voievod, un om de inteligenţă superioară ori numai un mediocru, va cîntări iarăşi destul în cumpăna criticii istorice pentru a fi avut în seamă la judecarea izvorului documental. În fine, locul şi timpul unde şi cînd a luat naştere monumentul ce ne slujeşte nouă, azi, drept izvor istoric va fi încă un prilej de critică a lui şi de conchidere în bine sau în rău asupra valorii lui istorice. Judecata acestei valori va trebui să se razime deci, pe lîngă raţiunile înşirate mai sus, încă pe alte consideraţiuni de o tot atît de mare importanţă, însă într-o altă ordine de idei. E lucru hotărît că prin datele aduse de documente, prin mărturiile lor, ele se completează ori se îndreptează. Dar tocmai acest control reciproc între documente de aceeaşi specie nu poate avea loc decît la lucrările cu un cadru restrîns, la monografiile istorice. Vom găsi fapte întărite ca aşa precum ne sînt date de un document, prin mărturiile identice ale unora din aceeaşi familie: aici critica istorică va veni, deci, numai să constate exactitatea. Vor fi, apoi, fapte numai odată mărturisite de izvoare, dar care, în mod indirect, vor fi afirmate ori negate de alte mărturii: aici critica va trebui să intervină activ, cercetînd dacă ştirile afirmative ori contrazicătoare merită ele însele, la rîndul lor, luarea în seamă. Şi vor mai fi mărturii care se vor contrazice reciproc. Aici perspicacitatea metodei istorice va consta în întrebuiţarea euristicii şi criticei externe, căutînd ca din *dedalul* ştirilor ce se contrazic să scoată, de se poate, pe cea adevărată, iar de nu să-şi ştie justifica respingerea tuturor. Evident, apoi, că în aprecierea izvoarelor istorice o însemnată parte de bun simţ va fi neapărată.

Odată făcută critica izvoarelor, va trebui să ne gîndim la orînduirea, tot critică, a materialului adunat. Această aşezare se va putea face fie după timp şi loc, fie după cuprins. În orice caz, în strîngerea lui va trebui să ne folosim de metoda *regestelor*, adică a rezumatelor de documente, aşa făcute încît în cele cîteva rînduri caracteristice, citate ori prescurtate din original, să dea toată esenţa lui istorică.

A treia parte a metodologiei e *înţelegerea* izvoarelor. Aceasta (*die Auffassung*), la rîndul ei, cuprinde mai multe trepte metodice. Cea dintîi e *interpretarea* propriu-zisă a resturilor istorice sau a tradiţiunii, din punctul de vedere al limbei, al caracterului lui, al timpului şi locului de naştere şi al individualităţii autorului. Tot aici trebuie pusă şi ferirea de o interpretare defectuoasă din vreunul din punctele de vedere înşirate. Precum s-a văzut apoi şi mai sus, la interpretarea mărturiilor istorice ne pot ajuta ele însele prin interpretările reciproce, care nu lipsesc niciodată, atunci cînd un subiect e tratat în toate amănunţimile.

Ar veni pe urmă *combinaţia* datelor, după loc şi timp, sau după cuprins, *reproducerea* şi *fantazia* şi *înţelegerea condiţiunilor generale*. Din „elementele materiale pregătite de critica izvoarelor”, istoricul trebuie să alcă-

tuiască în lumea ideilor un întreg bine organizat, armonios, care să corespundă cât se poate mai deplin cu ce a fost odinioară în lumea faptelor“². „Un popor apare pe scena istoriei cu o sumă de însușiri speciale, cari formează caracterul său primitiv și oarecum punctul său de plecare. Sub influența agenților naturali, etnici, sociali, economici, culturali, contrarii sau favorabili, aceste însușiri primordiale se acuză mai tare sau slăbesc, primesc alimente noi care le dau o coloratură deosebită, dobîndesc noi energii sau pierd din vigoarea lor primitivă, se abat din direcția lor inițială, în scurt, se modifică. Acești agenți naturali, etnici, sociali, politici, economici, culturali, cari ajută sau contracarează viața istorică a unui popor, au direcția și iuțea lor, se anemiează sau sporesc, pînă cînd dispar fără urmă sau se întrupează cu maiestrosul curent ce le slujește drept rezervor comun. Astfel, dintr-o epocă într-alta, fizionomia unui popor se schimbă, *personalitatea și momentul său variază*“³.

Sînt condițiuni fizice și condițiuni psihice cari trebuiesc avute în vedere la înțelegerea deplină a izvoarelor istorice din care se va desface viața. Psihice, individual sau social: precum indivizii sau masele, societățile au luat parte la făptuirea isprăvilor de cari ne vorbesc izvoarele. Dar pe lîngă condițiunile fizice și psihice intervin și cele culturale, spre a explica mersul într-un sens sau altul al faptelor istorice.

În sfîrșit o a cincea treaptă a *înțelegerii* în metodologia istoriei ar fi *filosofia* ei. Pînă acolo însă puțini se ridică, iar monografiile istorice dacă ne dau puțința de a cîștiga deprinderea în aprecierea și înțelegerea materialului brut ce e izvorul istoric, apoi pentru filozofia istoriei nu ne-ar putea da decît pilde singuraticе, care evident, ca atare nu ne pot servi la mare lucru, ci numai în compararea dintre mai multe din acele pilde, date de monografiile speciale.

Ultima parte a metodologiei istorice e *prezentarea* rezultatelor obținute. Aici partea artistică a istoriei se arată în toată deplinitatea ei și atîta de covîrșitoare e cîteodată, încît acelora ce nu-s deprinși cu stadiile și cercetările li se pare că istoria e o artă și nu o știință. Și sînt destui care să susțină acest lucru. Toți acei însă cari, cît de puțin, au fost inițiați în metoda istorică nouă, ce, precum văzurăm, e strict științifică atît în procedeele ei cît și în rezultatele ei. Nimeni, desigur, nu va contesta că „istoria nu este numai o știință, ci și o artă“. Căci, „dacă ea are drept instrument critica prudentă și generalizația circumspectă, ea are ca facultate indispensabilă imaginația creatoare; inducțiile ei trebuie să fie tot așa de vii ca ale poetului. Prin aceste două operații de un ordin cu totul superior, istoria scurtează distanța ce ne desparte de trecut, ni-l face prezent, ne pune în societatea unui mare bărbat sau pe o înălțime de unde, așezați deasupra celorlalți oameni, privim desfășurîndu-se înaintea noastră cortegiul evenimentelor, vedem în carne și oase pe oamenii trecutului, care pentru cei mai mulți sînt niște nume vage sau niște abstracțiuni ce sună a sec, descoperim motivele de cari s-au condus în acțiunea lor publică și sîntem în stare să pronunțăm o judecată asupra caracterului lor.

Istoricii cei mari au arătat că dacă descompunem un caracter omenesc, civilizația unui secol sau a unui popor, în scurt organismul unui grup natural de evenimente omenești, găsim că toate părțile se țin între dînsese. Dar pentru aceasta se cere ca istoricul să fie și psiholog“⁴.

Lucrul pe care trebuie să-l urmărească istoricul e legătura dintre fapte, „mișcarea progresivă a faptelor către un deznodământ necesar“, așa ca din expunerea lui relațiunile dintre întâmplări să reiasă cît de cît, spre explicarea, cel puțin în parte, a rostului acelor întâmplări.

★

Astfel, deci, pentru cîștigarea metodei istorice fără de care nu se poate face nici un pas mai departe în studiul celor ce au fost, monografiile istorice sînt de un netăgăduit folos.

Dar dacă dintr-un anume punct de vedere, acela al educației istorice, monografiile ne sînt de cea mai mare nevoie, din punct de vedere al însăși cunoștințelor istorice ele sînt încă mai trebuincioase. Pe baza lor se va alcătui, precum s-au alcătuit în trecut alte doctrine ori științe, așa și la noi istoria noastră națională. Dar Anghel Demetrescu n-are dreptate cînd spune că mai avem încă mult de așteptat pînă ce să avem o istorie completă, o expunere de total a faptelor istorice despre noi, căci avem istorici care s-o facă și ea e deja făcută și în curînd va apărea.

Din bogăția nesfîrșită de fapte, cari formează esența vieții trecute, prin cercetările monografice aducem înaintea ochilor minunați ai celor ce trăiesc azi, părți rupte de-a dreptul din acea viață, care s-a cristalizat pe veci în monumentele rămase de la strămoșii noștri. Și nu e readucerea rămășițelor lor în forme, ci e reînvierea lor strălucitoare într-o viață idealizată, din care partea de amănunte zilnice — prozaice — a dispărut, rămînînd numai partea de acțiune, de simțire și de înțelepciune împodobită cu hainele de sărbătoare ce i le-a pregătit istoricul modern, spre instruirea contemporanilor săi și reînvierea pioasă a vremilor trecute.

Din marmura cioplită a monografiilor istorice se va ridica monumentul istoriei generale, de judecată și înțelepciune a neamului. Precum fără de pietrele frumos săpate nu s-ar fi putut niciodată zidi templele vechilor greci, nici săpa divinitățile chipuri ale oamenilor-dumnezei adorați de dinșii, tot așa fără luminile aduse de monografiile istorice, niciodată istoricii culturali ori politici, ori economici, ori alții, sau filosofii istoriei nu vor putea face un pas mai departe în stabilirea încheierilor lor generale.

★

Ar mai rămînea acum un lucru de dezbătut, singurul care ar mai putea avea rost în studierea rolului monografiilor istorice: anume dacă ne folosesc la cîștigarea artei de a scrie și puțința de a înțelege mai adînc lucrurile, răspunsul va fi scurt. Întru atîta, întrucît acestea se pot cîștiga, ele folosesc și încă nemăsurat în prinderea secretului de a colora, ceea ce numaidecît e necesar, atunci cînd monografiile sînt bine înțelese, pentru punerea în lumină a părților mai întunecate dintr-o epocă oarecare, și mai folosesc prin îndemînarea și dragostea în aceeași vreme de a pătrunde mai adînc în inima și gîndul acelora ce au însemnătate mai mare în monografie. Ea deprinde pe istoric să fie psiholog, căutînd să descrie cît mai clar patimile și ideile ce au agitat ori au stăpînit pe străbuni, și din aflarea acestor părți ascunse privirii celui dintîi cetitor de documente, nepregătit pentru o lucrare mai intensivă

de restaurare și înviere, reies puternice avânturi spre cercetarea părților general-sufletești cari au condus într-o anume epocă omenirea, în cutare ori cutare altă direcție.

Așa înțeles deci rolul monografiilor istorice, însemnătatea lor devine din ce în ce mai netăgăduită, de la câștigarea metodei istorice și elementelor de adevăr pentru filosofia istoriei și pînă la putința de a scrie în chip clar și colorat și tendința de a căuta să înțelegi cit mai adînc rostul vorbelor și faptelor omeniești⁵.

18 decembrie st.v. 1903.

Luceafărul, Budapesta, III, nr. 6, 15 mart. 1904, pp. 132—135.

¹ Cel mai bun manual de metodologie istorică, existent azi, se pare că e *Lehrbuch der historischen Methode* al d-rului Ernst Bernheim, apărut la Leipzig și în sfîrșit, acum de curînd, apărut într-o nouă ediție, în care toată bibliografia a fost pusă în curent cu noile scrieri, iar cuprinsul a fost îmbogățit cu noile păreri ale istoricilor, date la lumină de la 1894 încoace: *Lehrbuch der historischen Methode und Geschichtsphilosophie, mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, von Ernst Bernheim, professor der Geschichte an der Universität zu Greifswald. Dritte und vierte, völlig neu bearbeitete und verwehte Auflage! Leipzig, Verlag von Drucker & Humblot 1903. După această carte ne vom conduce și noi în cele ce vor urma cu privire la părțile metodologiei [N.a.]

² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Buc[urești], Minerva, vol. I, p. 1. [N.a.]

³ Anghel Demetrescu, *Recenziunea asupra „Domniei lui Cuza Vodă“* de A. D. Xenopol, în *Convorbiri literare* pe 1903, p. 655—6. [N.a.]

⁴ *Ibidem*, p. 657. [N.a.]

⁵ Text caracteristic pentru efortul autorului de a împăca îndrumările, de un larg orizont cultural și de o mare ambiție restitativă, ce-i veneau de la N. Iorga, cu cele de aspră rigoare pozitivistă pe care le primise de la D. Onciul. La cel dintîi se referea atunci cînd se rostea, în dezacord cu scepticismul lui Anghel Demetrescu, privitor la o sinteză a istoriei naționale: N. Iorga pregătea, tocmai, o asemenea sinteză pentru colecția îngrijită de K. Lamprecht, o sinteză ce avea să apară în anul următor: *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905. Observațiile despre rolul monografiilor istorice trebuie corelate cu celelalte preocupări de metodologie. Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan, bibliografie*, București, 1975, pp. 59—64.

8. SCHIȚE DIN VIAȚA SOCIALĂ GERMANĂ

I

a) SALI PUBLICE DE LECTURĂ

În adevăr, cum să traduci cuvîntul german așa de clar și de cuprinzător : *Lesehalle* ? Să-i zici *hală de citire*, în românește nu merge. Să-i zici *bibliotecă populară*, iar nu merge : acest termen a fost uzurpat de anume publicații periodice, a căror menire e de a da, în broșuri scurte, lămuriri cît mai depline asupra diferitelor cestiuni de interes ori de educație publică și națională. În sfîrșit, ori cum am căuta să traducem acest termen de *Lesehalle*, și chiar cum l-am tradus în titlul acestui articol, tot nu vom reda ideea completă, căci... nu numai la noi, dar în cele mai multe părți și din Europa apuseană nu există instituții întru totul asemănătoare aceleia de care vrem să vorbim acum.

Punerea mereu în contrast a ceea ce-s la noi bibliotecile și a *Lesehalle*-i germane ne va lămuri mai bine.

Mai întîi, însă, un lucru. „Sălile publice de lectură“ de cari vom vorbi sînt poate tot ce e mai nou chiar în Germania. Fundația aceasta, anume din Jena, se datorește mai ales inițiativei particulare, dărnicii cumînți a lui Carol Zeiss, din averea căruia s-a împodobit Jena nu numai cu clădirea aceasta, ea însăși enormă, dar încă și cu alte folositoare fundațiuni precum *Institutul mineralogic*, *Casa pentru lucrători* și altele. Fiind numai de cîțiva ani — 1896 — Fundația din Jena a servit de pildă chiar aici, în Germania, altor orașe care vor să facă pentru educația poporului, ceea ce s-a făcut în Jena. Zilnic vin cetățenii din vecinătate sau chiar de departe ca să viziteze „sălile“ din acest oraș, care fiind prin Universitatea și instituțiile sale academice și un fel de centru intelectual al marelui ducat de Saxa-Weimar-Eisenach, îi atrage din toate punctele de vedere spre dînsul.

Localul „Zeiss“ compus din două mari corpuri de case, nou clădit și amenajat — 1902 — cuprinde în etajul de jos *Sala ziarelor*, *Camera tinerilor*, pentru școlari mai ales, și *Muzeul Schaeffer* pentru studii de fizică și științele naturale, iar sus *Sala revistelor*, *Sala* (mai mică) *de lectură* propriu zisă, pentru cărți enciclopedice, birourile de *împrumutarea* acasă a cărților și *Muzeul literar*. Apoi sînt depozite.

Acesta din urmă, Muzeul literar, nu intră în instituția populară a *Lesehalle*-i, ci e o fundație ajutată prin contribuții anuale ori semestriale de către membrii săi, în cea mai mare parte profesori universitari, ori oameni care au trecut prin universitate. E o instituție științifică care pune la dispoziția membrilor ei — peste o sută — pe lîngă cărțile din bibliotecă, o sumă foarte mare de reviste științifice, în diferite ramuri de activitate intelectuală, medicină, drept, filologie ș.a.m.d. E tot un ajutor și acesta, dat oamenilor de

știință, precum și acelor dintre studenții universitari care se înscriu spre a suporta contribuția întreținerii — 3 mărci semestrial — care toți au astfel la dispoziție cele mai bune reviste științifice de pretutindeni.

Așadar, lăsând la o parte tot ceea ce e în afară de *Lesehalle* propriu-zisă, să vedem care-i organizația ei generală și specială și rolul publicului în această organizație.

Biblioteca poate fi folosită astfel : I. prin publicațiile periodice — ziare și reviste — și colecțiile enciclopedice generale și speciale, și II, prin cărțile ei — volume independente.

De la început e acest principiu deosebit de principiile conducătoare atît ale bibliotecilor noastre românești cît și ale celor mai multe din bibliotecile străine : tot ce privește informația zilnică și generală, deci gazete, reviste, enciclopedii, trebuie să fie întotdeauna și complect la dispoziția publicului, deci săli de citire, cît mai mari, mai bogate și mai confortabile pentru ziare și reviste. Cărțile, fiind multe, deajuns de multe chiar în sînul unei specialități, nu e nevoie de sală deosebită pentru folosirea lor, ci se vor împrumuta acasă. Astfel nemaipunîndu-se de fel la îndoială cîstea deplină a împrumutătorilor și grija pentru lucrul obștesc, s-a dat principiului împrumutării cea mai largă extindere, precum vom vedea numaidecît.

Instituția *Lesehalle*-lor pornise din inițiativa particulară, întîi a celor de sus, a intelectualilor convinși de vorbele lui Bismarck : „Zum Volke gehören wir alle“¹, și deci poporului trebuie să-i redăm în moneda neprețuită a învățăturii aceea ce ne-a dat el pentru a ne-o cîștiga pe a noastră ; apoi, ideea se răspîndi tot mai departe și mai adînc, și, de unde pe la jumătatea veacului trecut nici nu se pomenea de biblioteci populare, la sfîrșitul acestui veac și începutul celui al XX-lea, pretutindeni se înființează societăți pentru luminarea poporului, săli de lectură publice și edificii mărețe se ridică pentru ușurarea educației prin cultură a maselor².

Spre cîstea ei, Jena e cea dintîi în această mișcare, prin sacrificiile făcute și prin rezultatele obținute. În discursul comemorativ al deschiderii noii *Lesehalle*, la 20 septembrie 1902, profesorul Eduard Rosenthal, președintele *Uniunei Lesehallelor*, putea cu bucurie spune : „Deci Jena noastră trebuia să aibă azi cel mai frumos și mai însemnat local de *Lesehalle* de pe continent.

Întorcîndu-ne dară la organizația bibliotecilor publice din Jena, și la rolul ce-l au cititorii, trebuie să observăm că pînă și în utilizarea bibliotecii poporul se educă, el prin sine însuși. Nu există custozi în înțelesul nostru în nici o sală din cele frecventate de public. Supravegherea o vor face în diferitele săli înșiși cititorii. Și nici chiar pentru darea acasă a cărților nu e un funcționar special care să stea, în afară de ceasurile chiar de predare a cărților, la dispoziția poporului. Fiecare își caută singur ce-i place într-un admirabil catalog tipărit, de care vom vorbi îndată, lăsat în sala de intrare, iar pentru noutăți sînt : un catalog special la intrare, împreună cu catalogul cel tipărit ; liste de gazetele și revistele aflătoare în săli, înăuntru la ușa ; liste de gazetele ori de revistele noi cîștigate, prin daruri ori abonamente, la ușa sălei respective, afară ; în sfîrșit, broșurile și cărțile noi, puse la dispoziția cititorilor întocmai și după același principiu ca revistele, în sala de alături, a enciclopediilor, își au și ele tabla noutăților. Astfel, precum și în celelalte direcții de viață ori activitate omenească, germanul se ferește de pierderea de vreme, de bani și de puteri omenești, prin suprimarea anunțurilor orale și a

interminabilelor cereri de informațiuni de către acei ce nu cunosc valoarea timpului — lucru îndeobște admis și știut la noi, în Răsărit — tot așa și aici anunțurile scrise ori tipărite țin locul informațiunilor orale.

Și precum, cînd, de pildă, e o ploaie strașnică și tramvaiul trece fără să se oprească, căci conductorul a vestit politicos că nu mai e loc, nimeni nu protestează și nu înjură, ci așteaptă cu liniște și răbdare să-i vie și lui rîndul, tot așa cînd pe peretele de la intrare în bibliotecă stă scris : „fumatul e interzis“, încă de afară, din curte, toți fumătorii aruncă țigările ; și cînd pe ușa sălii ziarelor stă scris că școlarii nu pot intra, ori la reviste că tinerii sub 16 ani n-au voie, apoi în adevăr nimeni nu intră. Iar dacă, precum s-a întîmplat probabil din pricina străinilor, e vreo neregulă în vreo sală, atunci direcția bibliotecii printr-un anunț special roagă pe public să ia seama mai bine la control „pentru ca astfel de fapte neonestе să poată lua un sfîrșit prin urmărirea după codul penal“.

Să ne gîndim că această bibliotecă fără custozi, fără control la ușa și cu îngăduirea ca oricine să-și aducă acasă ce cărți și cîte cărți va vrea, ar fi deodată mutată la noi. E probabil că în cel mai scurt timp, sub pedeapsă de complectă dispariție, ar trebui asimilată celorlalte biblioteci.

Numeroase hărți puse în sălile de intrare arată situația fizică, politică, economică, geologică, a Turingiei, din care marele ducat de Saxa-Weimar-Eisenach face parte. O garderobă la intrare e pentru hainele celor ce vor să rămînă ; cei veniți numai să viziteze localul, ori să împrumute la biroul respectiv cărți acasă, pot intra îmbrăcați așa cum au venit — biblioteca e doară amenajată pentru popor și deci orice fel de lux ce să fie stricat de o îmbrăcăminte ori încălțăminte mai nengrijită este exclus.

O „sală de fumat“ se află lîngă sala ziarelor. Tinerilor însă li-e interzisă intrarea.

Printre lucrurile de admirat, însă, mai presus stă catalogul cărților din bibliotecă, alcătuit din două părți.

Prima cuprinde revistele, enciclopediile, anualele, calendarele și beletristica. Iar ca o anexă vin scrierile pentru tinerime, despărțite și ele în : literatură frumoasă și literatura instructivă.

A doua parte cuprinde literatura instructivă generală, „die belehrende Litteratur“, așezată după materii și specialități.

În fruntea catalogului e o tablă a cuprinsului foarte amănunțită, după materii, așa ca să te poți perfect orienta în orice parte a catalogului.

Dar nu e numai acest lucru. La începutul părții a doua, care precum am văzut cuprinde cea mai mare și mai folosită parte din bibliotecă, e tipărită pe hîrtie de o altă culoare o tablă a lucrurilor, pentru ca chiar în amănuntele lor, diferitele chestiuni să poată fi găsite. Astfel : „asociații de lucrători“ — cauți la litera corespunzătoare ; acolo ți se dau paginile și despărțiturile din catalog privitoare la chestiune și în chipul acesta ai deodată strînsă, fără nici o muncă, toată bibliografia, pe care în acea direcție o poate da biblioteca publică de care e vorba.

Literatura frumoasă e împărțită și ea după naționalitățile autorilor. Apoi, la sfîrșitul catalogului, pe hîrtie de culori diferite, se află încă două table : una bibliografică, pentru diferiți oameni mari de cari s-ar interesa cineva, alta — de autorii cărților din partea a doua a catalogului ; literatura instructivă, adică singurul lucru și singurul principiu pe care-l au cele mai multe biblioteci în alcătuirea cataloagelor lor. Catalogul tipărit — a doua

ediție a apărut la începutul acestui an, 1904 — cuprinde peste 15.000 de volume. Alte câteva mii intrate în cursul acestui an sînt trecute, după aceleași principii de catalogare, în registre manuscrise la dispoziția cititorilor.

Răsfoirea acestui catalog arată că aproape peste tot a domnit o serioasă alegere a volumelor din diferitele materii și comisia specială a bibliotecii, însărcinată numai cu acest lucru, comisie compusă din 6 specialiști, profesori și bibliotecari, ține strict seamă de menirea ce o are instituția aceasta — de a da o educație populară, generală, cît mai completă, și prin cele mai bune mijloace — cărți, reviste, ori ziare — cu grijă alese și prealabil cercetate.

Din acestea toate reiese că noi, ca și alte popoare, lăsînd la o parte pretențiile cele neîndreptățite și dîndu-ne bine seamă de ceea ce în adevăr e superior la noi și de ceea ce e mai prejos, să luăm cu toată dragostea pilde de la acești străini, așa de harnici, de cinstiți și de modești în activitatea lor.

Trecînd acum la celelalte amănunte ce ne-au mai rămas cu privire la folosirea bibliotecii, orele de lucru și împrumutarea cărților, iată ce găsim iarăși cu totul deosebit de celelalte biblioteci ale noastre ori străine³.

Pentru omul din popor, timpul liber nu-i dinainte hotărît, ci atîrnă de diferite împrejurări: așadar, o bibliotecă cu ore fixe nu poate să-i folosească. Atunci dară să stea toată ziua sălile deschise? Da, și anume acest lucru e aici: de la 9 sau 10 dimineața și pînă la 10 seara biblioteca e neînterupt deschisă. În zilele de lucru, ca și în zilele de sărbători, ba mai ales în aceste din urmă cînd, precum am putut singur constata, lipsa de ocupație pentru nevoile zilnice ale vieții, producea o afluență neobișnuită în *Lesehalle*.

Și orele pentru împrumutarea cărților sînt tot așa de potrivit așezate pentru popor, de la 12—1, pe vremea mesei, cînd deci lucrul e suspendat, și de la 5—8^{1/2} seara cînd iară toată lumea e liberă. Duminică orele sînt de la 1—12, prin excepție, deoarece în această zi oricine poate veni, și vin în adevăr, să citească ziare și reviste, iar cărțile sînt pentru zilele săptămîinii în lungile nopți de iarnă și lungile amurguri de vară.

Pe fiecare volum din bibliotecă, de împrumutat acasă, sînt lipite *Prescripțiile pentru folosirea bibliotecii „Lesehalle“-i publice din Jena*, zece de toate, ca și cele zece porunci. Cred că nu va fi fără interes a cita cîteva din aceste prescripții.

„1. Nimeni nu ia mai mult decît un roman deodată; din celelalte despărțiri ale bibliotecii, liber să aleagă încă o operă“, ceea ce înseamnă, completăm noi după experiență, încă 1—3 volume.

„2. Cărțile împrumutate trebuiesc date înapoi cel mai tîrziu după trei săptămîni de la primire. Dacă trece acest termen, atunci împrumutătorul trebuie să plătească pentru fiecare zi de întîrziere cinci pfenigi (aproape șapte bani), iar după o săptămîină cîte 10 pfenigi (aproape 13 bani). Și dacă nici după o reclamație în scris cărțile nu se înapoiază, se trimete după ele acasă la împrumutător, pe cheltuiala acestuia“. Amenda pe care o vedem pusă cu amenințare să nu ni se pară mică; pentru omul din popor ea face destul de mult pentru ca, în adevăr, să constituie o măsură represivă.

Cărțile pot fi lăsate încă trei săptămîni peste cele de la început, însă pentru aceasta trebuie ca la expirarea primului termen ele să fie aduse spre a fi vizate pe numele aceluiaș împrumutător.

Alte prescripții sînt cu privire la buna ținere a cărților.

În caz de boală contagioasă, în casa cuiva, cărțile ce le are de la bibliotecă trebuie să rămână decît înnapoiate, vestindu-se în același timp direcția bibliotecii de cazul întîmplat. De asemenea, schimbările de locuințe trebuie anunțate.

Modalitatea luării cărților e cu totul simplă. Oricare om din oraș, tînăr, bătrîn, femeie, bărbat, poate lua cărți, scriind pe o bucată de hîrtie pe care o găsește la intrarea în birouri, titlul cărții și numele autorului cu numele bibliotecii — de aceea stau cataloagele mereu la intrare — numele său, al celui ce împrumută, condiția lui socială și locuința.

Deci, nici cauțiune, nici încredințarea cuiva despre cîntărea împrumutătorului, nimic, decît cele 10 porunci lipite pe scoarța volumului, și care trebuie să aibă toată sfințenia respectată.

Cît poate folosi o astfel de bibliotecă publică își poate oricine închipui. Copiii de școală, studenți, femei, lucrători, oameni din popor, profesori, negustori, toți vin cu drag să-și primească partea de bogăție a minții și curăție a inimei, revărsată cu atîta belșug de această instituție, în numele „luminării poporului prin chiar opera lui”.

Încrederea completă în cîntărea și cumințenia celor ce vin să ia lumină îi ridică pe ei în fața lor înșile și binele public e înțeles nu ca o idee abstractă a cutărui filosof ori om politic, ci ca o realitate deplin trăitoare, *binefăcătoare și rodnică*.

Și, pentru a sfîrși și noi cu o ilustrare concretă a celor ce-am spus pînă aci, să arătăm care-i publicul cititor al *Lesehalle*-i în diferitele ceasuri ale unei zile de lucru.

De dimineață e puțină lume. Cîțiva bătrîni la ziare, cîțiva studenți și intelectuali la reviste și enciclopedii și apoi cititori extraordinari: cei care în cutare zi n-au de lucru la orele de dimineață etc. Pe la 11 publicul crește. Se apropie ceasul împărțirii cărților acasă. Fiecare vine ceva mai înainte ca să poată trece și pe la reviste, care-s alăturate cu birourile de împrumutare. Vin gospodine cu coșul din piață, școlari cu ghiozdanele pline de cărți și de prăjituri de casă, bătrîni care de abia pot urca scările, vin în sfîrșit copilași mai mici care se țin de poalele mamei sau surorii mai mari sau de bunicul. Aceștia toți așteaptă afară, în liniște, afară de drăcușorii cei mici, ceasul cînd se deschid ferestrele de la birouri.

Pe la 1 și jumătate după masă iar e liniște.

Nu mai e nimeni prin săli. Dar numai decît, peste vreun ceas, începe iară a se aduna. Și acum nu mai conțesc. Vin femei din ce în ce mai multe, căci au isprăvit treburile pe acasă. Vin studenți, vin profesori, institutori, vin, în sfîrșit, toate clasele sociale. Pe la 6 seara, de departe se văd pe toate străzile dimprejurul *Lesehalle*-i venind grăbite fete și femei ca să-și ia carte pentru seară. Încă de la 5 a început împărțirea cărților. Și pînă la 8 jumătate nu mai conținește. Seara, în sfîrșit, adună pe toată lumea cîta nu se putuse rezezi ziua pe la *Lesehalle*. Și la 10, cînd trebuie să se închidă sălile, cuierile de la intrare sînt pline; nu mai e nici un loc. Și aceasta începuse încă de cu înnoptate, pe la 5 și jumătate. În locul unuia care pleca, veneau doi, iar roiul de cetățeni prefăcut mereu; acum, noaptea tîrziu pentru provincie, se risipește încetîșor ducînd cu el noi cîștiguri, noi bucurii și „lumină mai multă”.

Cînd oare această viață, pe care eu n-am putut-o decît cu totul ne-deplin și nelămurit arăta, după neuitatele scene ce le-am văzut din ea, cînd

va veni și la noi cu același ritm înălțător și sfânt al luminei ce izbucnește de pretutindeni la răsăritul soarelui de vară, ducînd viața pretutindeni și făcînd ca de pretutindeni să se răsfrîngă lumină în jocul orbitor al razelor primite și trimese ce umplu această lume și o fac să trăiască adevărata viață a Cugetărei și a Simțirei, a Științei și a Iubirei ?

II

b) SĂRBĂTORI ȘI PETRECERI

1

Nemții petrec mult și... metodic (ce altceva poate fi adăugat spre mai deplină lămurire?). Asta o știu cei de la noi destul de bine: Bucureștenii, în special, foarte bine.

Îndeobște însă, punîndu-se în contrast felul nostru de a petrece cu felul lor, nemții sînt ridicați în slava cerului spre admirațiunea generațiilor prezente și viitoare ale Extremului Orient european. Societăți de gimnastică, societăți de muzică, asociații literaro-culturale, iată formele ce le îmbracă nevoia de educație fizică, estetică și intelectuală ce-o simte poporul german, în orice parte a pămîntului s-ar afla. *Metoda*, gogorița orientalilor nedisciplinați, iată secretul strălucirii externe a manifestărilor sociale ale germanului și secretul eficacității și viabilității nenumăratelor sale... societăți.

Printre străini, ca și acasă la el, neamțul e tare în societăți; cine nu știe gluma că dacă ai da drumul dintr-un balon la trei nemți — doi ar fi cam prea puțin — pînă jos ar face o societate, evident, în acest caz foarte grav pentru ei, de ajutor și salvare mutuală.

Neamțul e ieftin la rîs; cu toate că aceasta e cam paradoxal, față cu gravitatea sa tradițională, totuși așa e; ceea ce însă trebuie a nu fi uitat e că el rîde cu... metodă.

Stimați cititori, să nu credeți cumva că acest articol va fi alcătuit numai din astfel de palavre ca cele de mai sus. Vor fi și lucruri foarte serioase mai la vale, atît de serioase pre cît poate fi un neamț care citește, de pildă, *Fliegende Blätter* într-un cerc intim, la o berărie oarecare. Eu vreau numai atîta să vă pun mai înainte de toate în vedere: că nici prin gînd nu-mi trece de a face studii științifice pe spatele nemților, respective, a sărbătorilor și petrecerilor lor, ci numai vreau să vă comunic cîteva impresii și păreri cîștigate într-un Mizil oarecare al Germaniei — vorba nu-i a mea — în urma frecventărei societății nemțești de acolo.

Trebuie așadar, pentru a fi metodic, să ne gîndim că e vorba (I) de un Mizil, adică de un oraș mic, cu pretenții mari, și apoi (II) de un Mizil german.

Cu primejdia de a mă vedea necetit de la aceste rînduri mai departe, mă văd nevoit să vă comunic chiar de acum că nu-s încîntat de petrecerile nemțești, evident de aici; de ce? Prea-s... metodice. Și ca să nu ne mai jucăm de-a metoda, pierzînd vremea, să presupunem c-am plecat la plimbare într-o duminică (duminica e de rigoare, altfel nu avem prilejul de a vedea

prea mult) c-am plecat, aşadar, eu şi cu d-voastră, toţi cititorii cîţi citiţi acest articol, cu intenţia de a intra în toate localurile publice unde se petrece.

Ca mai vechi prin aceste locuri, vă rog să binevoiţi a-mi permite să vă port pe unde voi crede eu de cuviinţă şi în ordinea în care mi se va părea mie mai nimerit.

★

E duminică. Aşadar, fără îndoială, a doua zi după sîmbătă, a treia zi după vineri şi aşa mai departe. Presupunind că toată săptămîna am stat în aerul închis al oraşului, cel mai firesc lucru e ca duminică să plecăm, cu tramvaiul ori pe jos, cum vă place, *afară din oraş*. La dreptul vorbind eu nu v-aş duce acolo unde petrec nemţii deoarece pe urmă m-aţi învinui că v-am făcut să înghiţiţi mai mult bioxid de carbon decît în toate celelalte zile ale săptămîinei la un loc. Dar n-am ce vă face. Învoiala ne-a fost să mergem acolo unde se petrece.

Localul în care vom intra e luminat cu lumină electrică ; deşi sîntem acum *la feară*, dat fiind că linia cea mai scurtă ce uneşte extremitatea oraşului cu localul cîmpenesc unde ne aflăm e de cel mult citeva sute de... metri, veţi admite, că lumina electrică nu constituie un prea mare lux în *banul* unde ne aflăm.

Pretutindenii, nu-i aşa, bere de diferite culori, specialităţi şi numiri, cafea încolărită pentru cucoanele delicate — în parantez fie zis, cafeaua nu e încolărită din pricina persoanelor debile pentru care e pregătită, ci aşa-i moda în toată Germania, probabil pentru a feri lumea de încă o cauză de boale nervoase — aşadar : cafea cafenie, şi, în sfîrşit, lapte diluat plus cacao pentru aristocraţi. Aceasta în materie lichidă. Pentru solide, lista de bucate — spre bucuria mea, dar nu şi-a dumneavoastră — va fi foarte scurtă, ea se compune dintr-un singur cuvînt, care prin prefixe şi sufixe, variabile la infinit, poate alcătui un mare volum în 4° de dimensiunile noului dicţionar al Academiei Române : *Wurste* sau mai exact *Wurst*. Pentru apetiturile fine se poate procura şi şuncă, iarăşi de mai multe feluri.

În etajul I, aflăm întreaga petrecere : jos e prăvălie, *alias* magazin.

Totala lipsă de talent descriptiv, de care sufăr, mă va face să vă cer dară iertare pentru paliditatea întruchipării literare a petrecerei de care ne ocupăm acum. Prin urmare, avînd în vedere aceasta, veţi binevoi a deosebi chiar fără ajutorul meu etajul I al localului cîmpenesc în : o sală mare la mijloc, cu un balcon pentru muzicanţii ce vor însufleţi pe tinerile perechi la jocul-cel-repede, vorba răposatului Homer (care zicea însă că-s picioarele, nu jocul ori alergătura, repezi, dar în sfîrşit), şi de jur împrejurul sălei celei mari pentru dans un număr infinit de săli mici, din care — cele mai multe — nu se vede în sala mare, sau — cele mai puţine — se vede *ceva* ; din toate însă se aude muzica îndeobşte energetică a maestrilor din Cafas care se pare că au ca principal instrument *dobe*, în cantitate şi calitate multumitoare chiar pentru tovarăşii lui Odysseu, ce treceau pe lîngă insula Sirenelor, cu urechile ermetic astupate cu ceară. Trebuie să adaug, pentru a nu se crede cumva că orchestra se compune numai din *dobe*, că se mai află şi alte instrumente : predomină însă printre ele, imediat după *dobe*, respectabilele tromboane, care în special pentru vals, indică în chipul cel mai simţit tactul necesar mai ales junimei începătoare...

A vă înșira acum „les faits et les gestes“ ale celor din odăile mari ori mititele ale numitului *han*, nu cred necesar : dv. singuri veți putea subînțelege că persoanele a căror poziție nu e strict verticală, beau, mănincă, vorbesc, fumează, mai ales, și... privesc... dacă au la ce. Celelalte persoane, care adică se servesc de propriile lor picioare pentru a-și susține un echilibru stabil continuu, față cu forța de gravitație și de rotație a pământului și a berei, sau acele persoane care ele însele se află în mișcare de rotație — bineînțeles, nu-i așa ? — stau în picioare și privesc sau... dansează.

Acum, pentru orice om politicos — și eu țin grozav să trec drept așa ceva, cel puțin înaintea dv. — se impune să vă recomande măcar o pereche de nemți dacă nu mai mulți. Voie liberă, dacă poftiți ca să mai faceți cunoștințe, să-i rugați pe respectivii dv. cunoscuți, să vă recomande la rîndul lor pe nenumărații cunoscuți, prieteni, rude, cumetri etc. ale d-niilor lor, afla-tori în această adunare, ori mai exact societate de petrecere (societate aici nu e în sensul de asociație). Destul atîta că, cu oarecare aproximație, ipochimenii mei nu-s strașnic de deosebiți de ceilalți benchetuitori.

Dat fiind așadar că eu sînt un om politicos, veți socoti și d-voastră, tot ca o politetă de cel mai bun ton faptul că dintre cele două persoane de culoarea cafelei cu lapte, pe care voi avea onoarea să vi le prezint, voi începe cu „domnul“ și numai după enumerarea titlurilor sale voi trece și la prezentarea „domnișoarei“ cu care bea bere și dansează ; evident nu simultan. Aceasta o fac — socotesc necesară justificarea procedurii mele, cu toată politetă sa implicită — o fac, zic, din mai multe motive, printre care cel mai însemnat e că *El* e cel puțin de două ori mai înalt decît dulcineea sa, care la rîndul ei e cel puțin de trei ori mai... cum să zic, Doamne ! pentru a nu-mi strica numele de om politicos ?... ci bine, e cel puțin de trei ori mai... mai groasă, pentru a zice astfel (vedeți e numai un fel de a vorbi, în fond eu tot intenții delicate și grațioase am avut).

Așa dar, *El*. *El* este o persoană foarte lungă, foarte galbenă și foarte... scrobită, înțeleg bătoasă în mișcările sale. Poartă un gheroc negru, lucitor, o vestă vișinie, cu flori verzi, foarte deschisă, lăsînd să se vadă un impecabil pieptar... alb. Pentru pantaloni și ghețe cred că nu vă interesați... E o persoană foarte tînără, cu o mustață mică, aproape imperceptibilă din cauza culorii generale galben-intens a întregii sale figuri, y *compris* frizura. Cu o deosebită solicititudine își privește iubita inimei sale (era să zic : așa a pieptarului său), care la rîndu-i îi răspunde cu aceeași căldură admirativă, cuprinzînd în aceeași dragoste atît pe Romeo cît și strălucitoarele-i haine. Vorbesc, — ei, nu eu — foarte puțin ? Știți și d-voastră, adevărata iubire e mută : cel puțin așa a zis cineva și după dînsul foarte mulți. Numai ochii... a ! *à propos*, ochii, îi uitasem, ochii Lui ; se cunoaște că nu-s poet ; dar am scăpat : vă autorizez să cuprindeți în culoarea generală mai sus pomenită și ochii lui Romeo. Așadar, numai ochii vorbesc în numele proprietarilor lor respectivi. Cu ajutorul lui Dumnezeu, dar, cred că vă puteți face acum măcar o *palidă* idee despre El. De, v-am anunțat de la început că sufăr incurabil de lipsă de talent descriptiv !

Acum, *Ea*. *Ea* este o persoană foarte scurtă, scurtă în raport mai ales cu dimensiunile iubitului său, foarte roșie, durdulie pentru a zice astfel, cu cîțiva dinți lipsă, înțelegeți desigur că nu din pricina bătrîneței — o astfel de indelicatetă nu mi-aș putea permite nici cu gîndul — deci dară : tînără, mai

tînără decît el, cu ochii aproximativ verzi, nasul puţin cam turtit, ceea ce nu contribuie la graţia înfăţişării sale, şi în sfîrşit... *alte semne n-are*.

Poartă o rochie de culoarea vestei *Lui*, adică vişinie, dar fără flori verzi. Ochii ei ţin locul florilor de această culoare (îmi veţi permite, stimaţi cititori, să fiu şi eu măcar odată galant).

Spusesem că perechea pe care acum aveţi deosebită plăcere s-o cunoaşteţi face parte din ambele categorii de petrecători: stau şi jos şi în picioare, *respective dansează*. Să presupunem că a început din nou muzica energică de care pomeneam mai sus, şi ca atare şi mişcarea de rotaţie corespunzătoare. Ţin să spun, că spre deosebire de danţurile noastre care nu fac deosebire de dreapta ori de stînga întrucît priveşte predilecţia mişcărilor spre dreapta ori spre stînga, ci se învîrtesc tot aşa de bine în ambele părţi, cătînd chiar să fie păstrată dreaptă măsură între cele două direcţii, pentru a nu fi supărare, iar la nevoie mai au şi mişcări de ascensiune ori depresiune, mai ales de pildă în brîe şi bătute, *ţineam* dară la începutul acestei fraze chilometrice să vă spun că nemţii au o deosebită predilecţie pentru mişcările în direcţia acelor ceasornicului. Pentru acei dintre d-voastră care sînt dispuşi să cerceteze în profunzimea sa filosofică această predilecţie deschid următoarea paranteză. În emisfera boreală rîurile din pricina mişcării de rotaţie a pămîntului tind să devieze mai mult spre dreapta. Atunci cînd întîmpină un obstacol, de pildă albia face un cot mare, malul drept e cel mai pedepsit de ape care se izbesc de dînsul, iar acolo, lîngă obstacol, apele se învîrtesc în direcţie contrară acelor ceasornicului, de la dreapta spre stînga. Dar rîurile din emisfera noastră sînt nişte „persoane neînsufleţite“, cu toată pretenţia grecilor antici care le divinizaseră, şi ca atare sînt lipsite de orice ambiţie. Un popor însă, precum e poporul german, nu poate să nu-şi arate independenţa sa faţă cu capriciile naturei, învîrtindu-se deci tocmai în sens invers decît cum ar pretinde mişcarea de rotaţie a pămîntului: să îndrepteze învîrtirea tinerelor perechi ce se delectează în graţioasele mişcări cadenţate ale valsului de la stînga la dreapta.

Acum, după ce v-am dat explicaţia mişcării de predilecţie a nemţilor, în vals ca şi în polcă, îmi veţi permite să-mi iau rămas bun de la tînăra pereche, pe care mă văd nevoit s-o părăsesc acum, la începutul dansului, nesimţindu-mă capabil a o urmări în evoluţiile sale ceva diferite de ale celorlalţi concetăţeni condănţuitori. Anume, tinerii noştri îşi permit să întrerupă învîrtirea prin paşi analogi celor de la *Boston* şi *Pas des patineurs*: Cît priveşte dansurile în general obişnuite, ele sînt tot atît de puţin diferite ca şi *Wurst*-ii: prefixe şi sufixe la *Vals* şi *Polcă* — şi le ştiţi pe toate.

Ceea ce vă mai pot împărtăşi şi din celelalte cunoştinţe ale mele cu privire la dansurile nemţeşti *populare* — căci uitasem să vă dau şi starea socială a tinerilor recomandaţi, care sînt ceva pe aproape de chelner şi bucătăreasă — e că ele sînt toate încete, tacticoase, pentru a zice astfel, şi culmea repeziciunei ar fi o polcă ceva mai animată.

Dacă vreţi (două cuvinte perfect închise) puteţi să mai rămîneţi în aerul perfect închis şi în fumul perfect opac ce domneşte înăuntrul sălii de petrecere, unde de vorbit şi de jucat se va fi vorbit şi jucat, dar ştiu că de mîncat şi de băut, s-a dat în adevăr cea mai elocventă dovadă...

Dar, îmi veți obiecta, în fond care e marea deosebire între o petrecere rurală-orășenească dintr-un oraș de provincie de la noi, luînd tot aceeași clasă socială a micilor muncitori, funcționari și proletari? Cam tot același lucru se face și la noi ca și acolo unde ne-ai dus dumneata.

Dacă ar fi să răspund tot pe tonul de mai sus, aș zice că *metoda* face deosebirea, dar aceasta n-ar lămurii nimic.

Deosebirea e mare, e așa de mare că atunci cînd o cercetăm mai cu de-amănuntul, vedem că a aplica o petrecere germană unui popor ca al nostru, ori o petrecere de-a noastră unor nemți, ar fi, în primul caz, a plictisi în cel mai revoltător chip pe bieții români, care ar fi astfel lipsiți de chiotele, de mișcarea violentă, de viața aprinsă, de atmosfera electrică ce domnește într-o petrecere de-a noastră cînd e în toiul ei; iar în al doilea caz, neamțul, care ar fi silit să ia parte la o petrecere de-a noastră, s-ar crede într-o societate de bezmetici, pe care, de pildă la o bătută ori sîrbă mai strașnică, i-ar crede apucați de „ducă-se pe pustii“; și românul și neamțul s-ar simți cu totul *scoși din fire*, acesta ar fi poate cuvîntul mai potrivit.

Acum dar puteți înțelege de ce nu mi-a plăcut *acest* fel de petrecere nemțească unde se bea și se mănîncă mult, se înghite mult fum de tutun, se dansează în cel mai adormitor chip și se vorbește puțin și prost.

Cauza deosebirii *acestui* fel de petrecere, în cele două *lumi*, pentru a generaliza: în lumea latină, adică slavă și sudică, de o parte și în lumea germană și nordică pe de alta, stă precum am amintit mai sus, în caracterul intim al acestor popoare, în întreaga lor evoluție sufletească, în concepția deosebită ce-o au despre viață și plăcerile ori durerile ei.

Și pentru a ne întoarce la tonul dintîi, mai stă în ceva: anume în felul băuturilor cu care unii și alții își deșteaptă entuziasmul și își uită necazurile. Ce poate produce berea alături de vin, de pildă, pentru a nu lua pilde mai... alcoolice.

Cu acestea am văzut o *față* a acelor manifestări sociale germane ce le-am cuprins sub titlul de *Sărbători și petreceri*; o față din care noi, răsăritenii n-avem absolut nimic de învățat. Dar sînt alte fețe mult mai însemnate, care cuprind petrecerile *clasei culte*, și de acolo avem mult, foarte mult, de învățat. Dar despre acelea voi scrie cîte ceva într-un viitor articol.

Ceea ce rămîne însă, cel puțin pentru mine, din cercetarea acestei părți a vieții sociale germane e acest lucru: disciplina intelectuală și morală a unui popor poate să-i producă petreceri și bucurii de cel mai înalt și curat grad, chiar cînd acestui popor îi lipsește vioiciunea popoarelor sudice și scînteia de geniu intensiv a Orientalului.

Nobilii cititori cari vor avea răbdarea să parcurgă pînă la sfîrșit primul articol al *Sărbătorilor și petrecerilor* nemțești, vor fi fost desigur foarte neplăcut impresionați că de la prima dată i-am condus într-o societate puțin cam... democratică. Pe ziua de azi însă le voi da satisfacția cea mai deplină conducîndu-i, nici mai mult nici mai puțin, decît în saloanele maiestății sale regelui Frideric al II-lea al Prusiei. Și pentru ca să nu-și ia niște *aere* impo-

sibile față de atîta „înălțime“, mă simt dator să le dau mai înainte de toate cîteva lămuriri foarte eficace.

Deși ne vom afla acum în prezența întregii curți prusiene (de la anul 1770) și cele mai simandicoase fețe ale nobileței vor binevoi a ne lăsa să asistăm la un bal în care chiar excelențele lor vor dansa și însăși maestățile lor, regele și regina, vor prezida balul — nu trebuie să ne pierdem cumpătul, deoarece, din mila Domnului, anul în care ne aflăm e în secolul al XX-lea, iar maiestățile și excelențele lor veritabile au trăit în secolul al XVIII-lea.

Precum ați înțeles, e vorba de o... *imitație*. Dar, întrucît și pietrele scumpe de la *Belmont-Diamond-Palace* produc oarecare bucurie cucoanelor cari n-au posibilitatea de a-și cumpăra *altfel* de pietre scumpe, tot așa și d-voastră, domnilor cititori, *trebuie* măcar cît de cît să vă bucurați că pentru azi vă conduc la o petrecere într-un astfel de *stil*.

★

Serbarea ⁴ de care-i vorba se dă cu prilejul ridicărei unui monument oarecare, în onoarea unui *om mare oarecare*. Cel mai bun lucru ce-au socotit să facă inițiatorii serbărei a fost ca, în loc de cine știe ce petrecere obișnuită, să dea un fel de reprezentare măreață în care „Marele bal al Curței, la M. S. Frideric II, regele Prusiei“, dat la Sanssouci în ziua de 14 ianuarie 1770, să fie întocmai reprodus, cu costume, decor, dansuri, gesturi și vorbe (atunci, cum se știe, se vorbea și se sona franțuzește la curtea prusiană), și în acest chip, *admirabilii* mei nemți, să prindă nu *doi*, dar *șapte* iepuri deodată, împotriva oricărei prevederi a proverbului nostru românesc.

Adică și să strîngă bani pentru monument și să procure distracție contribuitorilor și să-i învețe istoria culturală a națiunii, în cel mai intuitiv chip, și să procure tinerilor din societatea de aici prilejul de a dansa în cele mai *nobile* împrejurări, și multe altele.

Serbarea se dă în sala cea mare a *Casei poporului* ⁵ de aici. Sala e decorată în stil *rococo*, spre a ne face și mai bine impresia că sîntem pe vremea lui Frideric. Ziua aleasă e tocmai ziua de 14 ianuarie 1905, aceeași ca atunci.

Spectatorii sînt despărțiți de locul rezervat iluștrilor dănuitori prin cordoane și verdeață. Vă previn că trebuie să ne grăbim, deoarece în timpul „execuțiilor“ (vorba e a neamșului care a făcut afișul) „ușile vor fi ținute închise“.

Programul propriu-zis al serbării, datat din „Sanssouci le 14 janvier 1770“, urmează tot în franțuzește, încheindu-se cu semnătura lui „von Zeditz, grand maitre de cérémonie“. Așadar, lucrurile fiind atît de serios prezentate, vă rog pe d-voastră să luați cea mai convenabilă mutră în timpul „execuțiilor“.

Acum, iarăși ca o lămurire pentru acei indiscreți, ce-ar dori să știe cine anume reprezintă în această imitație de bal regal pe diferitele persoane de la 1770, vă comunic că diferiții conți, marchizi etc., au fost luați în spate de diferiți studenți și de diferiți alți tineri nestudenți, iar diferitele contese, marchize etc. sînt reprezentate de diferite persoane tinere ceva mai puțin nobile decît cele de la curtea lui Frederic (pentru unele din ele aș putea zice chiar... burgheze). Cît privește regele și regina, ei sînt de asemenea reprezentanți prin persoane foarte bine crescute și foarte conștiente de înalta lor situație actuală.

Prima parte a serbării e : „Introduction — *ordre de cour*“, adică, întâi și întâi un prolog spus de autorul său însuși, un student din Jena (în franțuzește, bineînțeles pe vremea noastră⁶ în nemțește). Pe urmă sosesc invitații, Majestațile Lor, Curtea etc., în cel mai solemn chip. Urmează „o mare recepție“ în care diferiți ipochimeni fac grațioase complimente în dreapta și în stînga, începînd tot cu regele și regina ; apoi majestațile lor iau loc pe jilțurile dinainte așezate sub un pompos baldachin, iar nobilii domni și nobilele doamne „defilează“, plecînd genunchii în fața suveranilor, spre a se așeza după aceea perechi-perechi pentru dans.

A doua parte a serbării e : „*ordre de danse*“. Se începe cu o „*polonaise princesse*“ din vremea lui Ludovic al XIV-lea. Acum, dacă aș fi mai tare în coreografie, m-aș încerca să vă spun și d-voastră cam cum e această *polonaise princesse*. Dar din nefericire nu mă pricep de fel în acest domeniu, așa că mă voi mărgini să înșir numai numele dansurilor istorice din această serbare. Dacă aveți imaginație mai aprinsă, atunci v-aș putea recomanda să restaurați toate dansurile de care-i vorba aici cu ajutorul acestor elemente : complimente grațioase într-un număr cît mai mare, mișcări rezezi cît mai puține, alunecări pe parchet în cel mai mlădios chip și în chipul „*pasului des patineurs*“, figuri de dans executate de grupe mari : întreaga societate se împarte în două tabere mari, care-și schimbă complimente reciproce : în sfîrșit, multe altele, dar printre acele multe, o cantitate enormă de... „*minauderies sentimentales*“ între dame și cavaleri, decîteori se vād ori se întîlnesc într-un *vis-à-vis* de dans. La aceste elemente, acei care cunoașteți și ceva istorie coreografică, adăogați numele diferitelor dansuri, nume care v-ar ajuta mai mult sau mai puțin la fixarea notei specifice a fiecăruia dintre jocurile pe care eu, cum vedeți, le-am amestecat la un loc.

Așadar, întâi o *polonaise princesse* ; apoi un *menuet de la Cour* de pe vremea lui Ludovic al XV-lea ; o *écossaise* de pe vremea lui Ludovic al XII-lea ; un *menuet à la reine* de pe vremea lui Henric al IV-lea. În special acest *menuet*, avînd indicația în program că e „*danse chérie de sa majesté*“, a fost bisat : un omagiu delicat al nemților de aici către fosta regină a Prusiei de la 1770. Apoi „*les lanciers (français)*“, din vremea lui Ludovic al XV-lea, dans în care fiecare pereche trebuie să treacă pe sub arcada făcută de brațele perechi precedente și la eșirea din *tunel* se constituie și ea încă o arcadă mai mult.

După atîtea dansuri, dintre care nici unul nu se isprăvea așa, cu una cu două, dănuitorii oboșiți avură o pauză. O folosiră mergînd să mai salute de cîteva ori pe rege și regină sau, mai ales, și ceea ce nu era cuprins în *program*, să flirteze nu pe socoteala personagiilor cu peruci albe din sec. al XVIII-lea, pe care le reprezentau, ci pe socoteala lor înșiși, în calitate adică de *stud. phil.* ori *stud. jur.* și *Fräulein Gretchen* ori *Gertrude*.

Pauza însă folosi și privitorilor. Se știe că un neamț veritabil numai cînd doarme nu mănîncă și nu bea. Altfel, acasă, pe drum, în tren, la teatru oriunde, în fine, el își are în buzunar piînișoara tăiată în două și purtînd în mijlocul ei unt și o felie de șuncă sau de wurst. În pauza aceasta deci paharele de bere circulă cu cea mai deplină regularitate, iar fîlcile privitoarelor mai ales fură utilizate cu deplin succes pentru funcțiunea nutrițiunii... intermitente.

Grațioasele dănțuitoare cu rochii rococo fură, precum ușor puteți înțelege, și ele tratate cu prăjituri, și cu bere — unele numai — de către respectivii lor cavaleri cu peruci albe ori sure. După pauză dară toată lumea era și „după masă“, vreau să zic, în dispoziții trandafirii.

Dansurile reîncepură cu un *quadrille à la Cour* de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, cadril care ca și cadrilul de azi are o nenumărată sumă de figuri, ceea ce făcu să nu mai urmeze după ele de cît un singur dans cu care trebuia să se încheie a doua parte a serbării; *ordre de danse*. Dacă ați fost atenți la diferitele mențiuni ce am făcut pe lângă anume danțuri, atunci singuri îmi veți spune cu ce s-a isprăvit: cu *menuet à la reine*, nu-i așa? O dată ce-i „danse chérie de sa majesté“, se putea să fie altfel?

A treia parte a serbării e *finale*. Ea se compune din patru „numere“ care însă la un loc nu fac nici cît o *écossaise*.

Întîi vine *discours du marquis de Beaulieu, ambassadeur de France*, în onoarea căruia, mă rog d-voastră, s-a cam și dat serbarea. Acum, lăsînd la o parte că marquisul a uitat franțuzeasca, și se adresează maiestăților lor în nemțește, trebuie să adaug că excelența sa, cu toată enormitatea taliei sale de toreador, vorbește foarte încet, și ceea ce-i mai regretabil (poate chiar că e în oarecare legătură cu dimensiunile sale erculeane), vorbește foarte prost. Numărul total al cuvintelor de mulțumire pronunțate de excelența sa n-a întrecut de sigur cu mult cifra (zece): totuși a fost de ajuns să se vadă că priceperea în a face nobile complimente, mîndre ori grațioase, după împrejurări, de care a dat probe și la sfîrșitul magistralului său discurs, nu stă în cea mai mică legătură cu capabilitatea oratorică a aceluiași personaj.

Dar după *discours*, vine *hommage général des hôtes*. Din puținele date de mai sus înțelegeți numai decît că acum nu-i vorba decît pur și simplu de îndoitori ale taliilor masculine și feminine în fața perechii regale, de majestoase fluturături de peruci ale nobililor domni, dintre care unii, în urma zbuciumărilor dansului, le poartă acum la sfîrșit pe o ureche, și în sfîrșit de imperceptibile zăngănituri de spade absolut inofensive și de foarte perceptibile foșnituri de rochii (de tulpan, nu de mătase).

Apoi *congé de sa majesté le roi*. Cu privire la acest punct, subsemnatul își permite a ridica o controversă. Și iată de ce. Programul indică numai plecarea regelui, ca persoană mai gravă care nu binevoiește a lua parte la *brouhaha*-ua ce ar trebui indicată și în program cu acest prilej. Maiestatea sa regina poate încă foarte bine rămînea, întîi pentru că e regină, și în această calitate poate culege omagiile nesfîrșite ale *chevalierilor*, și al doilea pentru că e de genul feminin, și în această calitate poate culege cu o încă și mai mare plăcere „*toutes les médisances des nobles dames de sa cour*“, pentru a vorbi și noi pe franțuzește. Și iată că atît regele cît și regina pleacă în aceeași vreme. Care să fie cauza că maiestatea sa regina s-a lipsit de îndoita plăcere de care am pomenit mai sus? Aici vine controversa. Sau e *programul* greșit și a uitat să însemne că regina pleacă o dată cu regele, și în acest caz nu-i nimic de mirare, sau *programul* e bun, dar regina neavînd la inimă societatea strînsă la această serbare n-a catadicsit să mai rămîie în mijlocul ei, și aceasta ar fi foarte de mirare, întrucît ar fi să presupunem că mîria sa are un temperament foarte *volage* ceea ce nu-i în perfectă concordanță cu maiestatea senină ce trebuie să emane din înfățișarea trupească și sufletească a unei așa de înalte persoane.

Întrucît însă sînt cu totul lipsit de documente „cu privire la acest *punct istoric*, singurul“ lucru ce-mi rămîne de făcut e să las controversa tot controversată și pe mai departe.

Serbarea se isprăvește cu *départ des invités*. Aici programul e mai complet decît ne-am fi așteptat. El arată ce trebuie să facă nu numai persoanele în haine pestrițe care au dansat, dar și cele în haine mai puțin pestrițe sau negre care au stat pe scaune ori în picioare, ca privitori. În adevăr dănuitorii [sînt] *les invités* fără plată ai maiestărilor lor. Noi, eu și cu d-voastră, și cu toți cei ce-am mai asistat, sîntem *les invités* cu plată ai acelorași maiestăți. Atît noi, deci, cît și „ceilalți“ sîntem poftiți acum să plecăm.

Întrucît mă privește, eu n-aș pleca deloc, dac-aș ști că-mi pot permite luxul unei audiențe la maiestățile lor sau măcar la marele orator de care vă vorbeam mai sus, marchizul de Beaulieu. Însă din nenorocire aceasta mi-e cu neputință, întrucît și regele și marchizul au devenit iar simpli muritori, cetățeni pașnici și modești ai orașului unde ne aflăm, iar maiestatea și noblețea au depus-o, odată cu *pour-point*-urile și perucile, în culisele *sălii* „Casei poporului“. Acum deci nu i-aș mai putea recunoaște nici pe unul nici pe celălalt sub carapacea burgheză, modernă, sub care au reintrat.

Mă mîngîii însă că cel puțin d-voastră veți fi mulțumiți pe ziua de azi cu serbarea „regală“, la care v-am făcut să asistați. Poate că ar trebui să-mi exprim această părere în formă interogativă: sînteți mulțumiți? N-o fac, deoarece eu presupun că nici discuție nu încapе în această privință. Sînteți sau, dacă nu, *trebuie* numaidecît să fiți mulțumiți. Logica vă constrînge la aceasta. În adevăr: aveți înclinații spre aristocratism? V-am dat o serbare regală; aveți înclinații democratice, socialiste, anarhiste? V-am dat o serbare burgheză care avea numai decorul regal și acela imitat în tulpan și catifea de cincizeci de bani stîngenul; sînteți persoane filosofice, cu gravitate înăscută? V-am dat o serbare în care aveți prilejul să priviți ca într-o oglindă soarta vitregă a tuturor măririlor omenesti; sînteți în fine persoane pedagogice, care doriți cultivarea, educația poporului, în tot chipul și cu toate prilejurile? V-am dat o serbare în care aveți istoria culturală, predată după ultimele perfecționări ale metodei intuitive. În sfîrșit, orice ați fi, orice preferinți ați avea, nu se poate să nu găsiți ceva pe plac în această serbare. Felul axiomatic cum am pus eu răspunsul la întrebare, că anume, *fără doar și poate, toți sînteți mulțumiți*, își are rațiunea sa de a fi. *Quod erat demonstrandum*.

★

Acum presupuneți că în loc să vă fi dus la această serbare, v-aș fi dus la un concert în care societăți particulare de muzică corală și instrumentală întrunite v-ar fi dat o audiție cam în acest sens.

O simfonie de Haydn, ceva din *Der Freischiütz* al lui Weber, un *Concert* pentru piano cu orchestră de Mozart, cîntece, cu texte, pentru soprano, cu acompaniament la piano, de Hildach, Berger, Brahms ori alții și, ca încheiere, de pildă, uvertura la *Ifigenia în Aulis* de Gluck.

Sau presupuneți că în loc de aceasta ați asista la comemorarea lui Schiller prin reprezentarea poeziei lui, *Das Lied der Glocke*, pusă pe muzică de Max Bruch. Iar ca interpreți muzicali ar fi o orchestră condusă de un capelmaestru vestit, un cor mixt cam de vreo sută de persoane, pe ales, și soliști veniți într-adins de la teatrele mari germane, pentru a pune și ei oma-

giul lor de admirație marelui poet național, într-unul din cele două orașe mititele unde el și-a petrecut cei mai frumoși ani ai vieții lui literare.

În ambele ipoteze n-ați fi desigur decît foarte mulțumiți de întrebuintarea ce-ați dat-o serilor libere ale dv.

Dar în afară de astfel de petreceri mai sînt și altele. Azi n-am loc să mai vorbesc și despre ele. Vom face-o altădată, în articolul imediat următor sau în altul⁷.

Și acum, un fel de *nota bene*.

Poate că unii dintre d-voastră, citind ultimele rînduri ale acestui articol, se vor fi gîndit, prin asociație de idei, la societatea noastră *Carmen*⁸. Asociația de idei în acest caz însă e numai superficială, deoarece *Carmen* a noastră (ca o pildă mai vrednică de luare aminte, căci de *Hora* ori altele, mai va pîna se poate vorbi ca de niște serioase societăți muzicale), e și mai mult și mai puțin decît o societate nemțească. Și anume e mai mult, întrucît ea are pretenția, numai cîteodată justificată, de a fi și creatoare în materie de muzică națională, dînd o nouă viață producțiunilor poporului nostru, culegînd și refăcînd, după principii *armonice* mai înalte și mai complicate, melodiile poporane, dar e mai puțin, mult mai puțin decît o societate serioasă muzicală din Germania, întrucît îi lipsește disciplina, severitatea în alegerea membrilor, anume mijloace pur tehnice și mai ales *cultul*, pe care nemții îl duc cîteodată pînă la idolatrie, al sentimentului muzical.

Dar poate că va fi chiar cineva dintre ai noștri, mai priceput decît mine în ale esteticei muzicei, care din această simplă paranteză a mea să facă un întreg studiu. Pînă atunci eu am de lucru cu aceste *schife*⁹.

Voința națională, XXI, nr. 5903—5904, 22—23 dec. 1904, pp. 1—2; XXII, nr. 5959, 4 mart. 1905, pp. 1—2; nr. 5984, 3 apr. 1905, pp. 1—2.

¹ *Zum Volke gehören wir alle*, toți aparținem poporului. Formula bismarckiană de îndemn la subsumarea oricărei activități intereselor publice.

² Vezi istoricul *Lesehalle*-lor în Germania și originea lor în raport cu mișcarea din America, în discursurile ce urmează ca anexe la acest articol. [Nota lui V.P.]. Textul discursurilor anunțate de autor ca anexă la articolul despre *Sălile publice de lectură* n-a mai fost dat. [N.ed.]

³ Asupra altor amănunte cu privire la averea în cărți și la localul bibliotecii nu mă opresc, deoarece discursurile ce se vor produce la sfîrșit dau depline lămuriri în această privință. [N.a.]

⁴ Rog să nu se confunde Serbări cu Sărbători, în paguba subsemnatului [N.a.]

⁵ *Casa poporului* e în adevăr o casă, nu-i vreo instituție financiară sau de binefacere cu reședină efectivă... neexistentă. Vezi în privința Casei poporului și articolul din seria de față cu titlul *Săli publice de lectură*. [N.a.]

⁶ Cînd în Germania nu se mai știe așa de bine franțuzește. [N.a.]

⁷ Urmarea n-a mai apărut, deși corespondența indică o continuare a colaborării lui Pârvan la publicațiile din țară. Cf. *Correspondență și acte*, București, 1973.

⁸ Despre societatea *Carmen* din București, Pârvan publicase deja, cu inițiale, o cronică (*Concertul societății „Carmen”*) în *Semănătorul*, III, nr. 11, 14 mart. 1904, p. 176, criticînd-o pentru programul ei prea cosmopolit: „Să răsune mai multe doine și hori supt bolta largă a *Ateneului Român*!”

⁹ Subscrie cu același pseudonim: V. Andrei.

9. UNIRE

Conferință ținută la *Societatea Academică Română* din Berlin,
în ziua de 24 ianuarie st. v. 1906

Cînd puhoiul năvălirilor barbare trecu, cînd așezările românești se îndesiră, cînd voievozii se ridicară, cînd statele românești fură întemeiate, cînd puterea românilor începu să crească, cînd dușmanii începură să rîvnească la averea noastră și cînd luptele piept la piept împotriva acestor dușmani porniră, „neamul“ de-acum era. Pe tot pămîntul cît se întinde între Tisa și Nistru numele neamului trăia și, din gură în gură, purtat de străini cu batjocură, de frați cu drag, el ducea vestea vieții noastre.

Din adîncurile munților pînă-n largul cîmpiilor, ori pe culmele dealurilor, răsunsetul vieții liniștite, cu frică de Dumnezeu și drag de neatîrnare, hua. Și amar de dușmanii nesocotiți, cari ne-ar fi călcat tărîmurile fără voia stăpînului lor, domnul ! Urgia miniei pornite a românului chemat de voievod spre apărarea Moșiei-celei-mari prefăcea în pulbere mîndria semețului dușman. Și munții doară, ori codrii, de mai știau de numele celor trimeși să ispășească păcatele fraților lor : năvălitorii nedrepti pe pămînturile noastre. Din deal în deal, din culme în culme, răsuna buciul dător de veste rea și se aprindeau focurile ce luminau văzduhul în nopțile adînci, cînd românul se pregătea de luptă pe moarte împotriva celui venit ca să-l răpuie. Jăluitor plutea departe plînsul buciurilor, iar voinicii se porneau învăluți în dorul și bine-cuvîntarea celor rămași acasă, grabnic spre locul primejdiei.

Și se adunau bătrînii și căpitani la sfat în jurul Domnului, în poienile tănuite ale pădurilor ocrotitoare, iar ostașii așteptau grăind de-ale zilei de mîne porunca ce era să vie în clipa următoare. Și căpitani ce-și lăsaseră moșiile, și ostașii ce-și lăsaseră plugurile, cu inima acasă, dar cu mintea la dinșii, porniau atunci cu urgie răzbunarea cumplită a călcării vetrei lor strămoșești. Înfrînți se risipiau dușmanii noștri, ca fumul, că „așa norocește Dumnezeu pe cei mîndri și falnici, pentru ca să arate lucrurile ominești, cît sînt de fragede și neadevărate ; că Dumnezeu nu în mulți, ci în puțini arată puterea sa, ca neme să nu nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i hie nădejdea, nice fără cale războaie să facă, că Dumnezeu celor mîndri se pune împotriva“.

Și așa a fost în vremile bune, cînd Domnul și țara erau una și cînd puterile neamului, chiar împărțite, erau încă destul de tari în statornicia și unirea lor înlăuntrul fiecărei țări, pentru a sfărma dușmanii și a da la o parte pîdecele ce li se puneau în calea spre viață și spre înălțare. Căci frate se simția boierul din sfatul domnesc al lui Ștefan-Vodă cu boiernașul și moșneanul și muncitorul de pămînt al țării Moldovei. Că aceeași credință în Dumnezeu și aceeași iubire de moșie îi însuflețea pe toți și paguba unuia era paguba tuturor.

Dar, spre nenorocirea noastră un alt Ștefan și o altă vreme ca a lui n-au mai venit pentru încercatul nostru popor. Încă dinainte de el cangrena ambiției personale începuse să prăpădească boierimea. Și doară ea era capul conducător al țării. Iar luptele pătimașe pentru interese josnice de persoană ori de clasă se reîncepură între frați. Sfîșiate zăceau fără putere țările românești la picioarele celui dintîi dușman hrăpăreț mai puternic. Și erau destui dușmani ! Viteazul vitejilor, Ion Vodă-cel-Cumplit, fu la urma urmelor rupt în bucăți pentru că vruse să-și ridice țara atunci cînd ea însăși, prin partea ei mai înțelegătoare, boierii, nu voia să se ridice. Un boier îl trăda și lanțurile robiei apăsă iară din greu pe țară. Iar dincolo, în Țara Românească, regele biruștelor, Mihai Viteazul, nu mult după pieirea moldoveanului, plătia tot cu capul, ucis tot de străini, visul pe care, ca și celălalt, socotise că-i cu puțință a-l duce la îndeplinire *fără unirea* tuturor fraților de același neam. Ion Vodă se sprijinise numai pe țărani ; Mihai Vodă numai pe boieri.

Și unul și altul uitase de pilda cumplită ce li se dădea prin îndurările Domnului Mare și Sfînt al românilor, al tuturor românilor în acele clipe, Ștefan cel Mare, cel ce, cînd avuse țara cu el, biruise la Podul Înalt, iar cînd avuse numai pe boieri și „hînsari“ fusese biruit la Războieni...

Iar blăstăm *dezunirii* tot mai greu apăsă din veac în veac asupra neamului nostru. De mult nu mai aveau boieri românii Ardealului. Încă de vreme boierii lor îi trădaseră și trecuseră la străini. La noi dușmanul nu stăpînia imediat : de-ar fi stăpînit ca ungurul, peste Carpați, poate ar fi trecut și ai noștri deplin la dînsul, așa precum boierii moldoveni din veacurile dinaintea celui al XVIII-lea treceau la poloni și se făceau poloni. Dar turcul era departe și era păgîn ; era mai greu să-și calce și credința. Pentru asta însă nu fu mai bine la noi decît în Ardeal. Căci în țările noastre venise un alt dușman, drept credincios acela și stăpînind imediat. Pecinginea grecească cuprinse tot mereu boierimea noastră și înstrăinarea nu lipsi nici de astădată. Tot mai tare se adînci prăpastia dintre boierime și țărănime, iar la mijloc, ca o apă mare, care roade și rupe aceeași prăpastie și de o parte și de alta, în locul bunilor negustori ardeleni, cu care așa de frățește se împăcau românii noștri înainte vreme, năvăliră, ahtiate de cîștig ușor, cele două neamuri străine, care erau să alcătuiască clasa noastră de mijloc, orășănimea industrială și comercială : grecii și evreii.

Iar acei pe cari se sprijinia toată clădirea statelor românești, țăranii, erau din ce în ce mai mult prefăcuți în biete dobitoace de povară, pe care le ții zi și noapte în jug, fără hrană și fără odihnă, căci ești grăbit să strîngi cît mai mult și să pleci cît mai repede. Iar boierii noștri imitau pilda ce li se dădea de administratorii greci ai veniturilor domnești — precum mai tîrziu în Moldova, pilda dată de lipitorile semite — și ei, la rîndul lor, strîngeau avuții cît mai ahtiat și mai crud și mai grabnic*.

Și pe cînd, în Apus, de mult începuse a se lucra la luminarea maselor poporului și la dezrobirea lui din lanțurile economice ce-l apăsau din încercatul ev mediu, la noi era noapte. Căci precum, pline de înțeles, povestesc basmele noastre, parcă, un duh rău de astădată, nu un Făt-Frumos, legaseră atît pe Murgilă, cît și pe Miază-noapte și Zorilă, și lumina izbăvitoare și dătătoare de viață nu putea veni. Și duhul cel rău era reacționarismul

* Vezi notele 2 și 5.

clasei noastre conducătoare, care se simția nu se poate mai bine în întunericul orb al ignoranței și lenei și care nici nu voia să dea în mîna celor robiți arma teribilă a culturii și a libertății. Și astfel, pe cînd cel mai luminat popor de pe lume, cel francez, începea lupta pentru libertate, egalitate și frăție, la noi clasa conducătoare nu făcea decît să-și schimbe direcția milogirii și a servilismului său. Pe cînd în Apus spaniolii își apărau cu înverșunare existența lor politică și națională deosebită, față de valorile cötropitoare ale armatelor napoleoniene, pe cînd în Germania și Italia începea renașterea națională, ce-i dreptul prin „intelectuali“ mai mult decît prin nobili, la noi, din București ca și din Iași, plecau rugăminți prea plecate pentru incorporarea în pravoslavie, ale boerilor țării cari trimeteau din sînul lor delegații ca să le ducă spre Petersburg. Grecismul încetase. Venia acum rîndul rusismului. A fost atunci un noroc pentru noi, că în sfîrșit, după o atît de dureroasă așteptare, renașterea națională pe baze culturale porni. Boierii noștri se arătasera incapabili de a fi purtătorii și răspîditorii luminii. Veniră atunci iobagii Ardealului, ca acei cari suferiseră mai mult decît toți românii de pretutindeni și astfel învățase mai multe, și lumina aprinsă în Ardeal se ridică, crescînd, uriașă, revărsîndu-și potopul de raze pe deasupra Carpaților spre miază-zi, spre răsărit și spre apus.

Focul mistuitor al setei de știință începu a arde atunci pretutindeni și chiar fiii boerilor, cari ceruseră incorporarea Principatelor Române în pravoslavnicul imperiu muscălesc¹, se molipsiră de frigurile culturii și cete-cete de români plecară spre soarele și centrul științelor și artelor omenești, spre Paris. Și dacă mai pe urmă din această dragoste și admirație a poporului francez decurse și molima franțuzomaniei, de care pînă în clipa de față nu sîntem încă vindecați, nu-i mai puțin adevărat că destinele României contimporane, așa cum a fost redeșteptată și pornită spre o nouă viață, în Paris și de foștii studenți români de-acolo au fost puse la cale.

Credincioși însă slăbăciunii lor ereditare, boierii noștri, care atîta amar de vreme vorbiseră și scriseseră grecește, socotiră acum și mai elegant să vorbească și să scrie franțuzește. Dar acei în care cultura apusană pătrunsese mai adînc și nu se oprise la codul manierelor elegante pariziene, aceia chiar dacă scriseră întîi în franțuzește *Cîntarea României*, aceia o scriseră apoi și în românește, și cum? În acea limbă așa de dulce, de armonioasă, încît parcă nici n-ar fi limba noastră, așa de frumoasă o găsim acum: nu numai pentru aceea vreme, dar pentru toate timpurile dezvoltării limbii noastre literare. Franțuziții Russo și Alecsandri fură cei cari porniră prima culegere mare a comorilor poeziei populare române.

Și în aceste timpuri, cînd pentru a doua oară izbucni focul revoluției pentru libertate și lumină, și de astădată tot din țara cea frumoasă și înaintată în cultură a Franței se petrecu și cea minune din povești a *unirii* neamului nostru în toate paturile lui sociale. Focul nu se mai oprise de astă dată la Carpați, el năvăli și dincoace, și atunci pentru întîia dată se văzură iară țărani și boierii români fraternizînd. Dar din această sfîntă frăție răsări și unirea și neatîrnarea Principatelor, răsări România contimporană în tot ceea ce are ea azi bun și liberal și înaintat.

Dar, dîrîre, nobilele avînturi de la mijlocul veacului trecut se potoliră repede-repede și în curînd parcă pîrîndu-i rău de decăderea de-o clipă, de avantajele nobiliare pierdute într-un moment de entuziasm, clasa noastră boie-

rească se... reculese. Ce-i dreptul rangurile nobiliare erau — cel puțin în țară — pentru totdeauna desființate, dar rămăneau mijloacele economice și în afară din țară chiar și cele vechi politico-sociale, pentru a se face distingibili de vulg. În curînd vechea morgă aristocratică își făcu iar apariția, nu numai în relațiile sociale, dar și în dezlegarea diferitelor probleme de interes general-național. Deosebirea dintre boieri și țărani reapăru. Limba franceză fu reținută tot ca un mijloc de separare între „patricieni” și „plebei” și străvechiul blăstăm apasă pînă în momentul de față cu toată teribila-i greutate asupra viitorului neamului nostru.

Iar în această vreme dușmanii dinlăuntru, grecii și evreii lucrează. Grabnic, febril, căci clipa de azi va trece și, cine știe, poate românii prind iar minte și nu se mai minîncă între ei ca niște cîini. E bine deci să fure cît mai repede și cît mai mult, acum, cît mai e chip. Căci noi, oameni foarte conștienți de demnitatea noastră personală, n-avem vreme acum să ne ocupăm cu astfel de nimicuri, precum e cancerul evreesc care distruge țara Moldovei, sau grozava amortire a industriei naționale*. Noi sîntem acum ocupați cu probleme mult mai înalte și care ne privesc mult mai de aproape : ce rușine, de pildă, să nu știm care e cel mai nou roman la modă sau cel mai vestit pictor neoimpresionist, sau care sînt ultimele planuri ale Japoniei întrucît privește cuceririle sale ostasiatice. Și mai sîntem ocupați a cunoaște în cele mai mici amănunte regulile *bon-ton*-ului, a ști să spunem sub forme paradoxale nimicuri interesante, a fi, în sfîrșit, cît se poate mai bine dresați pentru dificila carieră a omului de societate. În recreațiile ce ni le lasă aceste nobile ocupațiuni, ori dacă sîntem mai combativi și mai ambițioși, și mai mult decît în aceste recreații, ne ocupăm și de politică. Bineînțeles, nu politică de idei. Astea-s mofturi. Politică practică de aderenți și proseliți personali, politică de arivism².

Ferm convinși apoi că românul e cea mai inteligentă creatură omenească de pe suprafața globului, dar nu că e și cea mai leneșă* ne luăm aere cît mai trufașe, surisuri cît mai mușcatoare ori, la ocazie, cît mai protectoare, și din înălțimile noastre olimpiane, privim cu milă ori și dispreț la zbuciumările gînganiilor cari se chinuiesc la picioarele noastre³. Prețioasa noastră persoană și personalitate trecînd înainte de orice, bineînțeles, sîntem foarte atenți ca nu cumva în relațiile noastre sociale demnitatea noastră să fie cu vreun fir de păr știrbită prin recunoașterea unei alte personalități mai puternice decît noi, prin ascultarea de un altul mai priceput, prin supunerea la regulile așa de neplăcute, la regulile de fier ale disciplinei. Ce Dumnezeu ! de ce-i libertate ? pentru că eu, viitor lucefăr al cerului politic ori literar român, să mă subordonez, să ascult de cutare ori cutare altul, care n-are mai mult decît mine decît doară ceva inteligență, ceva sîrguință și ceva talent și, ca urmare, și ceva cultură în plus ?! Mai ales dacă eu îmi simt în vine și un sînge mai nobil, dacă sînt urmaș al cutărui nume glorios din istoria neamului meu. Și astfel, discipoli fervenți ai lui Nietzsche în politică, în știință, în literatură, în artă, pretutindeni în sfîrșit** românii noștri plimbîndu-și în țară ca și în străinătate nasuri ambițioase de oameni deplin conștienți de valoarea și demnitatea lor personală, trag unii la dreapta, alții la stînga, conduși numai de ambițiile lor particulare și momentane, iar în această prea plăcută anarhie dușmanii sapă, încet dar sigur, temeliile vieții noastre naționale independente.

* Vezi notele 2 și 5

Și, din cînd în cînd, la o ocazie cum e de pildă cea de azi, cîte un orator setos de succes și aplauze ieftine, umflîndu-se în pene, trîntește fraze mari, răsunătoare și goale, arătînd că am înaintat, ceva grozav, de la '59 încoace, că cultura a pătruns pînă în cele mai adînci clase ale poporului nostru, că armata care ne-a cîștigat independența prin însuși acest fapt e și azi invincibilă, că creditul nostru în străinătate atît material cît și moral e la cel mai ridicat nivel posibil, că în sfîrșit am făcut așa colosale progrese, am muncit așa de mult, încît poate chiar ar fi bine să ne întindem puțin pe o *chaiselongue* gustînd și o leacă de odihnă binemeritată. Față de aceste asigurări, publicul tropăie, strigă, aplaudă, bucuros că stăm așa de bine cum spune oratorul, iar acesta pleacă acasă, deplin încredințat că el e un om mare și că discursul său a fost o mană cerească pentru public. În adevăr, publicul entuziasmat de vorbele lui se va pune și mai strașnic pe muncă, și România va înainta într-un tempo și mai accelerat spre „Progres“.

Iar dacă la cîte-un prilej aflăm că de fapt starea noastră economică și mai ales culturală e mai proastă decît a altor state tinere cari au început viața modernă o dată cu noi, dacă aflăm că armata lor e mai bine organizată decît a noastră și dacă venind în străinătate, în Franța, iar acum chiar și în Germania, vedem că sîntem mult mai rău tratați decît ungurii și bulgarii și că stima ce ni se acordă e de o natură foarte dubioasă, atunci strîmbăm din nas, cu dispreț, ciudă etc., și atît. Ci nu ne apucăm mai serios de muncă, fiecare în direcția noastră specială și în aceeași vreme mină în mină, frățește, în direcția națională, ci continuăm a piroti în *dolce-le far-niente* în care ne proslăvim. Făcînd pe pretențioșii și teribilii, ne luăm rolul de judecători a toate cele ce se petrec în jurul nostru, ca fiind mai pre sus de ele, și nu ne amestecăm în luptă, în acea ciocnire de forțe din care, dacă nu vom lupta cu toate puterile noastre, vom fi sfărmași. Căci — ca să iau cîteva pilde drastice — atunci cînd cutare român își arendează moșiile la greci și la evrei, noi stăm nepăsători⁴, sîntem, nu-i așa? neinteresăți direct în cauză, ca să ne amestecăm în astfel de afaceri, cari cum fiecare dintre noi cei cari ne aflăm acum ocupînd, fie prin poziția noastră socială, fie prin cea materială, un loc în lumea activă românească, nu am avea apoi a da samă urmașilor de felul cum am îngrijit de moștenirea lăsată de la străbuni. Atunci cînd cutare măscărici își propune să batjocorească pe oamenii cinstiți și muncitori, prin cutare publicație infamă, doritori de cancan, întreținem pamfletul cumpărîndu-l. Atunci cînd cutare strein, pripăsit la noi, cu aere obraznice, de semidocht, își ia misiunea de judecător al vieții culturale românești, ne apucăm la discuții metafizice, dacă din cutare ori cutare punct de vedere are dreptate în cele ce scrie. Atunci cînd cutare evreu expulzat de la noi, venind în străinătate, ne înjură cum poate la cutare ori cutare gazetă, tăcem și înghițim, fiindcă fiecare dintre noi așteptăm pe celălalt să facă aceea ce lui îi e lene să facă, sau *personal*, firește, nu-l interesează.

Ca și cum n-am vedea la fiecare pas că nu umanitarismul dulceag și utopiile internaționaliste sînt factorii conducători în viața popoarelor de azi. Ungurii caută prin cele mai aspre mijloace să-și întruchipeze idealul național prin maghiarizare. Prusienii procedează cu cea mai rece-calculată cruzime față de poloni și neamțul care-și vinde moșia la un polon e înfierat ca un trădător de patrie. Iar grecii poftesc la elenism pe românii macedoneni, punîndu-le pușca în piept. Asta-i lupta pentru existență ce se dă azi între națiuni. Și noi, pe lîngă că avem cangrena evreiască pe corpul națiunii noastre, mai avem

față de popoarele din Apus și inferioritatea de cultură și dușmăniile de clasă și reaua stare economică și lipsa de patriotism⁵.

Ca să nu pierim trebuie să ne aruncăm deci în luptă, să dăm ajutor celor ce se bat pentru cauza cea dreaptă. Și aceea nu-i decît una : ridicarea poporului nostru la nivelul culturai apusene, pe baze naționale. Singura scăpare a noastră e idealul național. Căci aceasta e ideea sfîntă pentru care au luptat, fără să aibă conștiința ei, străbunii noștri. Șovăirea însă și în această privință e o crimă. Căci desigur nu pentru cosmopolitism și internaționalism în politică, literatură, artă și știință s-a cheltuit atîta energie în trecutul neamului nostru. În acest caz n-aveam decît să ne unim, ori să ne dizolvăm în indiferent care popor dimprejur. Toată munca noastră trebuie să aibă ca far conducător idealul național. Și în orice direcție am lucra, formele naționale trebuiesc adaptate rezultatelor străduințelor noastre, în caz cînd chiar însuși fondul nu e de-a dreptul național.

Dar pentru a lupta cu izbîndă la ridicarea neamului nostru se cere acel lucru rar care se chiamă dizolvarea personalității, a individului, în acțiunea și scopurile unei idei comune tuturor indivizilor conlucrători la punerea ei în aplicare, se cere sacrificarea intereselor și ambițiilor personale și subordonarea lor la interesul comun, în cazul nostru la interesul național. Se cere în sfîrșit și mai pre sus de toate frăția între lucrătorii la aceeași operă, ajutorul reciproc, dragostea adîncă între dînșii, pornită din acele sentimente pe cari nu le poți mai de aproape defini, pe cari însă le înțelegi, le percepi, în tine ca și în cel de acelaș fel cu tine, sentimente cari ți se deșteaptă atunci cînd în locuri și între oameni streini vezi o față și auzi o limbă și vezi un fel de a fi ca acelea ale neamului din care faci tu parte.

Căci dacă lucrurile pe cari le spun eu acum se par la prima vedere banale și de la sine înțelese, de fapt ele nu-s tocmai așa de cunoscute.

Azi toți cei ce stăm aici avem pretenția de a serba Unirea Principatelor. În realitate însă nu o serbăm, ci ni se pare numai că o serbăm. Căci nu repetarea cîtorva laude goale la adresa acelora cari demult nu mai au nevoie de laudele noastre și nici darea de exemplu — în chip platonice — a faptelor lor, se chiamă a serba Unirea. Cu atîta mai puțin formele pur externe, sărbătorești în care se efectuează această ceremonie. Adevărata serbare ar fi aceea cînd, de fapt, toți ce se află acum aici s-ar simți între ei frați, cînd disprețul coconășilor pentru speța zoologică inferioară a țărănoilor ar dispărea și cînd aceștia din urmă, văzîndu-se cinstiți în măsura puterilor lor intelectuale, active — rog să se noteze: active, nu pasive — ar împărți bucuroși cu urmașii boierilor de altădată, mîndria neînfîrîntă a „pietrelor ce rămîn față de apa ce trece“. Atunci cînd toți cei ce-s aici s-ar simți gata să-și dea averea și viața pentru ideea națională, așa precum de fapt ni se cere în împrejurările grele prin care trecem : cînd în răsărit Rusia, fiind respinsă din China, se va întoarce, tot așa de fatal ca destinul, spre vechea ei țintă de cucerire, Constantinopolul, cînd bulgarii se întăresc pentru ca la un moment favorabil să-și ia înapoi Dobrogea, cînd alte neamuri sînt gata de toate pentru a sfărîma elementul național românesc dintre Tisa și Carpați, cînd înlăuntru streinii vor să pună mîna pe bogățiile naturale ale țării noastre, cînd evreii stau la pîndă ca să facă din Moldova o Galiție sau un nenorocit Maramurăș, cînd țaranul nostru e sărac și neîngrijit și incult și lăsat pradă exploataților de tot felul, cînd meseriașii sînt muritori de foame, iar comerțul și industria

în mîna streinilor, cînd țara, regatul, are nevoie de conlucrarea tuturor puterilor de care dispune pentru a nu cădea frînt sub presiunea teribilelor forțe care lucrează neîntreput pe socoteala capitalului de energie ce stă la dispoziție în România independentă și la a cărui acaparare rîvnesc toți, din toate părțile ⁶.

Și dacă accentuam adineoarea stimarea inteligenței active, și nicidecum a celei pasive, e pentru că tocmai acesta e încă un păcat românesc. Dacă e o țară pe lume în care dialectica e în floare, apoi e desigur la noi. Oamenii, altfel foarte bine înzestrați atît ca inteligență cît, și ca bagaj cultural, își pierd vremea în interminabile discuții zadarnice, vorbărie lungă din care la urmă iese, sau că toți au dreptate, sau că nici unul n-o are. Căci e așa de inofensiv să discuți; deajuns ca la momentul favorabil, dacă ai observat că superi pe adversar, și ca om pacinic nu vrei aceasta, să-l pui să-ți spuie încă odată cutare afirmare de la care venise „cearta“, să faci un: — „Ei, apoi de ce nu spuneai așa, *mon cher*? și să te declari de perfect înțeles cu dînsul atît în cele discutate, cît și — dacă ești mai maleabil — și în toate cele viitoare. Dacă însă l-ai pune pe cutare palavragiu ori pe cutare *farceur* ca să tipărească sub proprie iscălitură tirada (furată ori a lui, e indiferent) debitată împotriva cutărui rău social ori general național, atunci sau va face pe modestul, spunînd că nu e el chemat la așa ceva, sau de-a dreptul pe lașul, spunînd că îi e teamă să nu expuie la persecuția puternicilor zilei pe cutare fiu, nepot ori cumătru, sau chiar pe el însuși, ceea ce e și mai laș. Și acești cavaleri ai palavrei, nomazi ai saloanelor în care se formează reputațiile intelectualilor, aceștia sînt inteligențele pasive, a căror activitate nu aduce nici un folos cauzei naționale în sensul cel larg al cuvîntului. Pe aceștia nu-i pot stima și cred că nu-s vrednici de stimă, și de aceea am făcut mai sus deosebirea dintre ei și dintre cei cari pun umărul la roată, nu numai strigă de departe și, dacă s-a rupt osia, înjură fără să se miște din loc, atunci cînd carul vieții neamului nostru s-a înămolit și cere să fie scos iar la loc bun.

Și iată de ce o serbare a Unirii dela '59 trebuie făcută prin fapte, prin unirea — în sfîrșit — a tuturor forțelor noastre naționale, iar nu prin fraze seci și apelări la gloria strămoșilor.

Dar, dacă cercetăm bilanțul acelor forțe naționale pomenite, iată ce aflăm:

Ascunzînd în ea puteri imense, clasa țărănească la noi ca și aiurea, nu e capabilă de a exercita prin ea însăși acele puteri: ea are nevoie totdeauna de conducători; și de la aceștia atîrnă dacă puterile sînt întrebuințate cu folos ori sînt risipite zadarnic. Păstrătoare a tradiției neamului, ea e singura clasă care din timpuri străvechi a rămas atît ca alcătuire etnică cît și sufletească aproape neschimbată. Din ea se reîmprospătează mereu cu noi puteri clasa orășenească și clasa intelectualilor. Aceasta iarăși și la noi ca și aiurea. Ca factor social și național ea formează însă un tot ireductibil prin felul particular, absolut special, care-i caracterizează atît viața externă cît și cea sufletească. Acel membru care pleacă din sînul ei pentru a intra într-o altă clasă, păstrează, atît el, cît și cel puțin prima generație pornind de la el, caracterul specific al clasei din care a plecat. Firea țărănească în părțile ei de umbră, ca și în cele de lumină, formează însă și caracterul specific al poporului respectiv: pentru că e firea clasei celei mai numeroase și pentru că din această clasă se reîmprospătează elementele creatoare ale economiei

și culturii naționale respective, precum am amintit și mai înainte. Din acest punct de vedere, clasa țărănească se identifică totdeauna, în trăsături mari și luându-se ca *pars pro toto*, cu *neamul* întreg. Cu cât cultura e mai puțin răspîndită în clasa țărănească, cu atît ea e mai ireductibilă la vreo alta din celelalte clase. Căci mai ales cultura formează puntea de trecere dintre diferitele clase. Că prin urmare această ireductibilitate va fi la noi mai accentuată decît în alte părți, nu e decît foarte logic. Și de fapt țăranul român își simte, și cu drept, un alt suflet decît orașanul ori boierul ori chiar intelectualul pornit din sînul lui, însă deja trecut prin garanția de probă. Aceasta face că în clasele noastre orașenești și în cercurile intelectuale țăranul nostru nu e înțeles. Ca urmare e că atunci cînd de pildă într-o operă literară se caută a i se reda firea lui specifică, îndeobște nu se reușește. Căci mai întotdeauna își iau această sarcină acei cari nu-i cunosc greutățile, adică literații orașeni. Astfel e cazul cu romanul *Domnița Viorica* de Vasile Pop, în care toate tipurile de țărani descriși de el sînt absolut false. Dintre scriitorii tineri, singurul care pînă acum, plecînd de-a dreptul din mijlocul clasei țărănești, a reușit a reda în adevăr în chip măestru sufletul țărănesc în cadrul de la țară, e Sandu-Aldea cu romanul său *Două neamuri*. N-ar fi însă o minune, ca tocmai pentru aceasta opera lui să nu fie înțeleasă. Pentru conflictul psihologic al țăranului transplantat în altă clasă socială literatura română nu are încă — precît știu eu — o creațiune literară de valoare. În literatura franceză e romanul lui Bourget, *l'Étape*. Nouă însă nu ne poate fi decît într-o măsură restrînsă de folos, deoarece tratează chestia din punctul de vedere special al credințelor religioase ca norme de conducere în viață. Destul că țăranul român se prezintă în toate ale lui radical deosebit de orașanul-burghez (spre deosebire de tîrgovețul-țăran) și de boier, ori de intelectual. Singurul chip de a se face înțelegerea cu el e de a te coborî la el, căci el nu numai nu vrea, dar nici nu poate să se ridice la nivelul orașanului ori intelectualului; de-al studia și de-ați da silința să-l înțelegeți și să te pui în directă comunicare sufletească cu dînsul, ceea ce, după cele mai sus spuse, nu e de fel un lucru prea ușor. Ca să mai adaog acum, drept rezumat al celor de mai sus, că țăranul e potența capitală în poligonul forțelor cari alcătuiesc energia națională a neamului românesc, e aproape de prisos.

A doua clasă, tranșant diferențiată de prima, e clasa orașanească. Caracterul ei specific pornește din condițiunile de viață socială ale orașului. Mai multă intensitate în acțiune, dar mai puțină viață completă în dezvoltarea individului. Specializarea decursă din complicarea ocupațiunilor, și ca urmare și ascuțire a inteligenței și înclinare mai pronunțată spre cultură.

Pentru dezvoltarea însă a acestei clase, precum e în natura lucrului, se cere o viață economică, activă, dezvoltarea industriei și a comerțului de chiar elementele indigene. Altfel, sau orașele nu iau de fel naștere, ci în locul lor se naște forma hibridă de oraș-țărănesc a așa ziselor (în Moldova) tîrgușoare — sate în care se țin bîlciuri periodice, „tîrguri” — sau orașele se fundează de străini pregătiți deja pentru viața de oraș, care cere, cum am spus, o adaptare specială. Ambele cazuri se întîmpină la noi. Orașele românești de pretutindeni își au, în enorma lor majoritate, origini străine. Pe cînd românii porniți din clasa țărănească spre cea orașanească, își fac îndeobște întîia stagiul de probă în tîrgușoare, după care sau rămîn țărani și mici negustori, sau, mai rar, trec în sfîrșit și la orașe. Cînd descriu aceste stări sociale, am mai mult în vedere Moldova, pe care o cunosc mai bine, fiind din aceea parte

a României. Procesul însă, după cât știu pe alte căi decît propria experiență, e același în toate părțile românismului⁷.

Ca urmare a acestei incapacități de adaptare a țăranului la mediul orășenesc, industrialo-comercial, e caracterul cu totul pestriț, străin, al orașelor noastre. Din punctul de vedere al energiei naționale, orașele „românești“ — evreești și armenesti în Moldova, grecești și evreești în Țara Românească, sășești, armenesti și evreești peste Carpați — nu pot fi deci luate în considerare⁸. Spre paguba neamului, bineînțeles, căci nu-i nici o fericire ca clasa de mijloc să nu existe la un popor : clasa care tocmai face legătura între clasa dominantă și între cea muncitoare-țăărănească. O ilustrație a celor spuse de mine mai înainte, cu privire la neputința adaptării țăranului la viața de la oraș, poate fi nuvela lui Sadoveanu, *Ion Ursu*.

Între orașe și sate stau târgurile, centre pe jumătate țărănești cu organizare comunală orășenească. Despre ele vorbii și mai sus. Aș mai avea doară de adăugat că în vremurile vechi, acolo unde centrele orășenești înființate la noi de străini au la bază o așezare românească anterioară — și acestia aproape totdeauna cazul — ca bază se iau satele cu „tîrguri“ (tîrg în înțelesul muntenesc, însemnînd bilciu, iarmaroc) de-a lungul marilor artere de comunicație și de schimb. În alte locuri, unde nu străinii dau caracterul specific așezării, centrele orășenești au rămas pînă aproape în timpurile moderne simple „tîrguri“. Ceea ce pentru Ardeal nu e cazul, deoarece acolo influența germană impuse pretutindeni organizarea orășenească apusană. Și în Ardeal însă românii nu fac excepții de la regula că ei prin ei înșiși nu-s clăditori de orașe.

Țărani tîrgoveți (în sensul special mai înainte explicat) și orășeni (întrucît sînt români) formează din punctul de vedere mecanic, forțe în repaos, în stare pasivă. Forțele cari le pun pe acestea în mișcare sînt formate de celelalte două clase, boierii și intelectualii, așa-zisele clase conducătoare.

Mai întii boierii. Din punctul de vedere național, „purist“, boierimea de azi nu e decît în foarte mică măsură urmașa directă a boierimii lui Mircea cel Bătrîn ori Alexandru cel Bun. Ea cuprinde acum nenumărate elemente străine intrate în mijlocul ei o dată cu limba și în genere cultura străină, de care în cutare ori cutare epocă a fost influențată. Astfel în Țara Românească greci, bulgari, în Moldova poloni, unguri, greci, armeni. De o mare însemnatate a fost și elementul curat economic : considerații de situație materială au deschis, în ultimile trei veacuri, la mulți străini, calea către aristocrația țării. O deosebire drastică între boierii adevărați și între parveniții străini e făcută de popor prin numele deosebite date la fiecare din aceste feluri : boieri și ciocoi⁹. (De pildă, ca creație literară în acest gen, *Ciocoi vechi și noi* ai lui Filimon. Pentru adevărata boierime de viță veche ar fi, ca o icoană literară de preț, de citit schițele lui Gârleanu). De bine, de rău, însă, toate aceste elemente străine s-au asimilat. Astăzi ele formează de fapt pătura conducătoare a țării, deoarece intelectualii n-au putut alcătui pînă acum o forță capabilă de a lupta cu succes pe terenul politic și prin numărul lor. Ceea ce altfel e foarte firesc, față cu starea generală culturală a țării noastre. (Pentru Ardeal lucrul stă altfel, întrucît „inteligenta“ ține loc și de aristocrație, aristocrația fiind astăzi toată ungurită).

Cumplita eterogenitate însă a clasei boierești, fie că reprezintă aristocrația de sînge, fie că pe cea de avere (și aici sînt de numărat și diferiții mari

industriași și mari comercianți, cari din lipsa unei aristocrații a lor speciale, precum e în alte țări, trec la aristocrația de nume), face că punctele sufletești intime, de contact între ea și între masa românească de la țară sînt aproape nule. Ce să mai vorbesc de adevărate legături sufletești, de simpatie pentru țărani, de dor sincer de a-l lumina, de dragoste părintească pentru el : aceste sînt curate imposibilități. Că e și o mică minoritate de boieri cu astfel de sentimente — e, dar e „o mică minoritate“. Căci intelectualii ne-boieri, dar trecînd ca boieri pentru situația lor materială, nu pot fi cuprinși aici.

Rămîne deci clasa intelectualilor. Aici avem de făcut o sumă de rubrici. Căci, mai întîi de toate, din punct de vedere social, tot aici sînt cuprinși de onorata opinie publică și semidoctii și — dacă mi se îngăduie să fabric un cuvînt special — *sfertodoctii*, învățații tîrgușoarelor și mahalalelor, neamul cel întins al conțopiștilor de toate varietățile, gazetarii de provincie și pe alocurea și unii din capitală, persoane a căror cultură academică se urcă cel mult la trei clase de liceu. După aceștia vin diferiții funcționari publici, cuprinzînd aici și cultul și instrucțiunea, cu cultură secundară de 5—8 ani, și în sfîrșit vin persoanele cu cultură academică : licențiații și doctorii facultăților. Aceasta ca împărțire oficială. De fapt, intelectualii sînt numai aceia cari se ocupă în chip activ cu progresul culturii române în diferitele ei manifestări : oamenii de știință și de litere și artiștii. Tot aici, apoi, sînt de socotit și oamenii politici (nu politicienii) cari, întrucît sînt conducători conștienți de greaua lor misiune, sînt în majoritatea cazurilor oameni cu o întinsă cultură generală, dacă nu chiar și specială, precum nu rar e cazul.

Adevărații intelectuali, așa precum am arătat că e a se înțelege acest nume, sînt însă foarte puțini la noi. Foarte puțini față de enorma, zdrobitoare majoritate a semidoctilor, a oamenilor cu diplome academice dar fără cultură modernă, majoritate care conduce azi de fapt destinele țării, împreună cu aristocrația de care pomeneam mai înainte. Acei deci cari să înțeleagă necesitatea coeziunii, a simpatiei reciproce și conlucrării tuturor claselor sociale ale neamului, aceia sînt puțini.

Și *unirea* puterilor neamului în lupta pentru existența națională neatîrnată, numai de acești puțini e înțeleasă în toată însemnătatea ei epocală. De la noi, cei ce stăm acum aici, porniți din patrie pentru a ne crește cît mai mult cultura noastră personală și apoi prin noi cultura țării, atîrnă dacă cei puțini de cari pomeneam vor deveni mulți ori vor rămînea, spre nefericirea neamului, tot puțini.

Căci și de la noi atîrnă, măcar cît de cît, ca să lucrăm la prefacerea opiniei publice române, care în prezent nu e decît o caricatură a opiniei publice din diferitele țări luminate din Apus. În adevăr, din cele ce spuneam mai înainte s-a putut vedea că dacă oamenii cu cultură modernă sînt foarte puțini, dacă semidoctii sînt majoritatea cea imensă, fatal, direcția în viața publică românească, fie ea politică, literară, științifică sau artistică, va fi rău ori insuficient condusă și înțeleasă. De cînd e lumea, cei mulți și cei tari au plecat sub ei și la placul lor pe cei mai puțini și mai slabi. Căci — și nenorocirea deci e și mai întinsă prin urmările ei — de fapt oamenii noștri adevărat culți nu-s numai puțini dar sînt și slabi sufletește, și de ce voi arăta numai decît. Fiind slabi n-au îndrăzneala de a înfrunta opinia publică și cad sub tirania ei. Așa se explică acele fenomene ciudate, bolnave ori scîrboase cari-și fac apariția în diferitele domenii ale vieții noastre publice, fără a-și

primi sancțiunea morală cuvenită monstruoziității lor distrugătoare. Căci opinia noastră publică e amorală; ea însăși e monstruoasă, căci în loc de a fi alcătuită din floarea inteligenței românești, e formată din jumătățile de oameni, cari au luat viața nu pentru idealurile la îndeplinirea cărora trebuie s-o întrebuițezi, ci pentru ea însăși; opinia noastră publică „trăiește ca să mănânce“.

Și, iarăși din nenorocire, lucrul nu e decât foarte logic. Căci așa-zișii fii ai poporului, porniți cu multe visuri de-acasă, le pierd treptat-treptat pe toate în drum. Lupta grea ce trebuie s-o dea pentru a-și obține un loc mai bun în societate și din care să poată lucra mai cu folos la binele obștesc, le istovește toate puterile, le sfarmă toate idealurile. Bieți „dezrădăcinați“ (cf. romanul lui Barrès, *Les déracinés*) din pământul ce le dăduse viața, se ofilesc înainte de vreme și, sau devin răi ca și cei din jurul lor, sau se prăpădesc. Unii dintre ei n-au însă tăria de caracter de a duce lupta prin mijloace cinstite până la capăt. Ei se molipsesc încă din cursul ei; și oameni curați la suflet și cu idealuri de mărire națională, de ridicare a clasei sociale din care au plecat, devin materialişti brutali, în stare să-și trădeze pentru un pumn de aur țara și neamul.

Cei rari, cari au până în sfârșit tăria de a rezista miasmelor și după asta încă destulă energie ca să pornească opera de purificare, aceia sînt cei aleși. Dar cîte insulte, cîte suferințe, în schimb, pentru jertfirea lor desinterezată. Că doară tot „opinie publice“ se adresează și vorba și faptele lor. Și dacă din gloată se trezește unul la vorba sfîntă a învierii, zece în schimb iau pietrele injuriei, calomniei și mișeliei, pentru a lăpida pe îndrăznețul ce-a găsit cu cale să-i trezească din binefăcătorul somn al ignoranței, lenei și amoralității, chemîndu-i la muncă, la munca grea și fără preget a ridicării neamului nostru românesc de pretutindeni.

Dar acum, întorcîndu-mă de unde plecasem, de ne întrebăm, care e rezultanta finală a sistemului de forțe naționale, ca putere unitară, armonică, organică, lucrînd deplin conștient de sprijinul din urmă și de țelul dinainte, cu durere vedem că această rezultantă finală e de o foarte slabă intensitate. Plusuri și minusuri ce se anulează reciproc, forțe pozitive și negative ce aproape distrug efectul a ceea ce ar trebui să fie rezultanta poligonului lor și nu dau decât ceva mai mult decât inerția, decât repaosul absolut ce-ar rezulta din anihilarea reciprocă completă a forțelor contrarii. Aceasta-i trista socoteală.

Aceea ce în altă ordine de idei și cu pilde istorice arătam la început, că anume dezunirea socială ne-a adus căderea, se verifică prin înseși pildele sociologice de mai sus, în chip din nefericire prea logic și firesc.

Dar iarăși, pentru a nu da loc la neînțelegeri, să mă opresc puțin, înainte de a încheia, asupra felului cum înțeleg eu unirea dintre clasele noastre sociale. (Că această unire e a se face pe baze naționale, am lămurit deja mai sus).

Căci, desigur, nu în fraternizarea utopică creștină ori socialistă e a se căuta leacul¹⁰. Atîta vreme cît vor exista oameni harnici și leneși, vor exista și deosebiri în felul de viață al membrilor societății. Și niciodată omul delicat, deprins cu maniere alese, nu se va lua de după gît cu lucrătorul din fabrică ori cu căruțașul, pentru a se duce să se îmbete frățește și creștinește la prima cîrciumă întîlnită în drum. Nu de asta e aici vorba, și nici că poate fi.

Unirea claselor noastre sociale pentru lupta comună spre ridicarea neamului va fi de adus la îndeplinire prin adoptarea de toți membrii, conștienți de acțiunea lor, a unui ideal comun, idealul național, și câștigarea pentru acest ideal și a claselor așa-zicînd inconștiente, pasive, prin dragostea arătată lor și prin conlucrarea la îmbunătățirea soartei lor pe baza acestui ideal.

Așadar, muncă sinceră, dezinteresată și cinstită a fiecăruia în parte în ramura sa de activitate; subordonarea interesului personal intereselor generale naționale; purificarea opiniei publice prin boicotarea manifestărilor de viață publică amorală ori imorală; extirparea prin cele mai drastice mijloace a favoritismului și politicianismului, iarăși, din toate domeniile vieții noastre publice; încurajarea și susținerea din toate puterile și cu toată inima a oamenilor mai bine înzestrați de fire decît noi și cari luptă pentru cauza cea bună și dreaptă; alungarea străinismului de pretutindeni și cu toată energia și înarmarea economică și culturală împotriva boalei interne a elementului străin, eterogen și distrugător al energiei naționale; în sfîrșit, iubire curată și ajutorare la nevoie, ridicarea cătră o stare materială mai bună și luminarea celor mici și asupriți; iar ca încoronare a operei: restabilirea conștiinței naționale comune, după care fiecare să se simtă gata a sări cu primejdia vieții sale în ajutorul celui de un neam cu el, indiferent de starea socială ori culturală a celui primejdut. Atunci va fi în adevăr neamul nostru tare, așa precum era pe vremea lui Ștefan și precum a fost în parte la 1859, — sînt 47 de ani de atunci.

Și acum o mică digresiune. Fiindcă de cîte ori e vorba de idealuri și cultură națională — și eu tocmai accentuez mereu aici aceste idei — „străinii” și „înstrăinații” noștri încep a țipa că se revine la reacționarism și ignoranță, probă campania nedreaptă și rea ce se duce în prezent împotriva *Sămănătorului*, mă simt dator să mă opresc aici o clipă și asupra acestui punct, dînd o lămurire.

Necesitatea culturii occidentale pentru dezvoltarea noastră deplină, ca indivizi și ca națiune, nu poate fi pusă la îndoială de nici un român ce doarește cu adevărat luminarea neamului său. Modalitatea cîștigării și răspîndirii la noi a acestei culturi, trebuie însă pusă la discuție. Și anume, în vreme ce unii înțeleg adaptarea firii românești la cultura occidentală, alții dimpotrivă înțeleg adaptarea culturii apusene la firea românească, desăvîrșirea din toate punctele de vedere a firii neamului nostru și cu ajutorul culturii occidentale. Ca aceștia din urmă gîndesc și adevărații, dar din nefericire — pînă acum — prea puținii noștri bărbați culți. Și mai departe, această minoritate mai e de părere că nu o singură cultură, cea franceză ori cea germană, de pildă, și nu o singură ramură a culturii, de pildă literatura apusană, sînt de ajuns pentru formarea culturii noastre moderne, ci toate culturile naționale apusene, în toate manifestările lor, literatură ca și știință și arte și politică; dar... nu de-a valma, ci cu chibzuială: numai ce ne poate folosi nouă ca element deosebit în cultura lumii și care vrem să formăm o notă originală — fiindcă așa am și fost lăsați pe lume — numai aceea să luăm din Apus. Decadentismul în artă, de pildă, și socialismul în politică nu au încă, pînă acum, ce căuta la noi ¹¹.

Dar să mă întorc la subiect.

Pentru reînvierea „Unirii”, a deplinei Uniri de care vă vorbeam mai înainte, trebuie, domnilor, iubirea, pornirea intimă *de-a cunoaște și de-a*

înțelege pe toți cei de un neam cu noi, în orice pătură socială s-ar afla. Și alături de citirea literaturii întregi a poporului încult și a celui cult al românilor, a literaților săi, alături de studierea operelor lui de artă și de cunoașterea vieții lui externe în toate manifestările ei — studiere nu cu creionul estetului ori ideologului în mână, ci cu creionul patriotului, care se silește să înțeleagă ca psiholog și sociolog și istoric acele manifestări și să-și însemne partea adevărat nouă pentru el, folositoare și lui în parte și neamului în întregime, pentru alcătuirea treptat-treptat a caracterului specific național român, conștient de constituția sa specială și de nota nouă, originală, dată de el în imensa armonie a națiunilor lumii — alături de această cunoaștere *mediată*, coborîrea chiar în mijlocul poporului, silința de a-l cunoaște *ne-mediat*, de la înțelegere la înțelegere și de la inimă la inimă.

Așa numai, unitatea culturală a tuturor românilor, la care acum se lucrează cu atîta spor, va deveni și de fapt o unitate culturală, va deveni o unitate națională — culturală a întregului popor românesc. Căci atîta vreme cît silințele pentru o unitate culturală se vor mărgini la unificarea păturii intelectuale și numai din punctul de vedere absolut unilateral al unității artistico-literare și științifice, atîta vreme opera va rămînea tot superficială. Renașterea românilor trebuie să se sprijine pe luminarea satelor, pe deșteptarea conștiinței naționale unitare acolo. Acolo e întîi de lucru. Și-i mult de lucru. Căci această conștiință națională, fără de care neatîrnarea noastră nu poate subzista, nu numai că nu e la sate, dar în locul ei, e conștiința frăției ortodoxe, universal ortodoxe, cu toate urmările ei răufăcătoare și dintre cari cea dintîi și cea mai mare e neputința altoirii unei conștiințe naționale puternice alături de cea ortodoxă — ci aproape una exclude pe alta — și în cazul de față lupta e cu atît mai grea cu cît conștiința ortodoxă a prins de veacuri rădăcini în sufletul poporului nostru necult.

Să ne cunoaștem între noi, domnilor, și desigur ne vom iubi și ne vom ajuta și vom lucra cu spor la gloria neamului. Dar să ne cunoaștem deplin, adînc, cu toții între toți și noi pe toți, așa ca sufletele noastre să stea în comuniunea sfîntă a idealului național cu toate coardele lor, din toate puterile inteligenței și cu toată devotarea dragostei de frați.

Să ne cunoaștem și atunci vom fi una. De sus pînă jos, de la răsărit pînă la apus și de la miez-noapte la miez-zî.

Și atunci, cînd în sfîrșit fiecare dintre noi se va simți în cuget curat și din adîncul inimii frate bun, „frate de cruce“, la bucurie ca și la necaz, cu toți cei de acelaș neam, toți fără deosebire de stare materială, socială ori intelectuală, cînd fiecare va fi gata a se jertfi, fără gînd la răsplată și fără altă laudă decît lauda datoriei împlinite, pentru idealul neamului, atunci va fi adevărata serbare a Unirii de la '59, a acelei minuni pline de înțeles, cînd pentru întîia dată după dezbinări de veacuri românii s-au simțit iar frați, de la vodă pînă la țăran și de la un capăt al românismului pînă la celălalt.

Luceafărul, Budapesta, V, nr. 3, 1 febr. 1906, p. 52—58; nr. 4, 15 febr. 1906, p. 84—90. Și separat: Budapesta, 1906, 37 p.

¹ Pentru deputăția la Ecaterina a II-a, cf. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, Perthes, II, p. 180 seq. [N.a.]

² Problema schițată de V. Părvan, în termeni frecvenți la începutul secolului XX și chiar mai înainte, nu era o simplă diversiune politicianistă, cum s-a putut afirma de pe alte

poziții polemice, ci o realitate care a generat, timp de mai multe decenii, o tensiune specifică în societatea românească și ea n-ar putea fi înțeleasă corect decât abordată în cadrul luptei economice dintre burghezia națională și burghezia de proveniență străină. Fenomenul nu e cituși de puțin local. Dezvoltarea capitalismului a fost însoțită pretutindeni de aceeași reacție a burgheziei autohtone contra elementului alogen și a condus în cele din urmă la înfrângerea acestuia. „Prin noi înșine” nu e o formulă demagogică a perioadei cuprinse între cele două războaie mondiale, ci un program mai vechi, prin care burghezia română spera să-și asigure supremația absolută. Programul s-a constituit în timp și a avut între doctrinarii săi, dintre economiști, pe A. D. Xenopol și P. S. Aurelian, care se întemeiau pe cunoașterea realităților locale, dar și pe experiența altor țări. „Germania pentru germani” însemnase același lucru în dezvoltarea burgheziei respective, de unde apelul stăruitor la studiile lui List și Sombart. Fie că era vorba de greci și evrei, ca în textul lui Pârvan, fie că se incrimina, în alte părți, rolul jucat de armeni, lombarzi etc., burghezia de origine străină a jucat un rol de seamă în distrugerea vechilor structuri și în constituirea noului regim. Șt. Zeletin, care a cercetat comparativ fenomenul, a ajuns la concluzia, urmărind nașterea burgheziei române și rolul ei istoric, că după o perioadă formativă, această burghezie a cunoscut un proces de emancipare de sub „tutela străină”, ceea ce presupune, în orice caz, relații de tensiune și de conflict cu elementele alogene (*Burghezia română*, București, 1925, p. 27). Ca să evite orice falsă interpretare, el a ținut să precizeze într-un alt studiu: „Evreii nu au ruinat vechiul nostru regim în calitatea lor de evrei — aceasta nu ar avea sens; ei l-au ruinat în calitate de străini” (*Neoliberalismul*, București, 1928, p. 37). De îndată însă ce burghezia autohtonă a prins vigoare, ea a intrat în competiție cu străinii, pe temeiul unui program ce căpătase deja contur la 1848 și care avea să fie precizat după Unirea Principatelor, cu repercusiunile știute în planul culturii. Nimic mai semnificativ pentru epocă decât vehemența protestului eminescian contra străinismului, în timp ce burghezia încerca să facă din capital „o pirghie a independenței naționale” (*ibidem*, p. 37—38). Semnele de pauperism, degradare și corupție acumulate între timp (cf. Vasile M. Kogălniceanu, *Chestiunea israelită română*, București, 1897) nu puteau să nu îngrijoreze spiritele responsabile. Aproape fără excepție, marii noștri cărturari s-au angajat, de aceea, în dezbaterile social-politice de la finele secolului trecut și de mai târziu, încercând să afle soluții ameliorative. Era de așteptat ca acele dezbateri să capete o coloratură polemică, cu inerente exagerări într-o direcție sau alta. Vasile Pârvan n-a ezitat să intervină în desfășurarea lor, diagnosticând stările de lucruri din România cu o rară acuitate, precum se poate observa în conferința despre *Unire*, în scrisoarea către corpul didactic, în articolul *Se caută un Bismarck* etc., și încercând să găsească remedii. Demersurile lui erau în același timp lucide și pasionate, ținând la trezirea spiritelor, a simțului defensiv față de orice agresiune. Planul realităților socio-culturale se intersecta, în pledoaria cărturarului, cu acela al realităților economice. Fiindcă el știa că „grozava amortire a industriei naționale” submina funciamente și viața culturală, iar pe de altă parte, că fără o independență efectivă pe tărâm economic nu se putea aștepta nici independența reală în cîmpul culturii. Definind factorii negativi, tinărul istoric s-a oprit, cu o insistență care era a epocii și în termeni de simplificare polemică, asupra a ceea ce el numea „cancerul evreesc”, recomandând măsuri de întărire a elementului național pe toate planurile. Ca și în cazul lui Eminescu sau Xenopol, nu era vorba, în publicistica lui Pârvan, de o prejudecată rasială, ci de o atitudine dedusă din formularea logică a problemei. Cu timpul, el va păși de altfel accentele polemice din tinerețe, ajungând la formulări mai nuanțate și de aceea mai aproape de adevăr. Un studiu mai adâncit în această perspectivă ar aduce, cu siguranță, precizări demne de interes.

* Apreciere exagerată, al cărei sens trebuie raportat la acea pedagogie a muncii pe care istoricul a susținut-o stăruitor.

³ Acest „tip” de „nobili” e de altfel destul de răspândit pe suprafața globului. Iată ce zice de pildă Matilde Serao în ultimul ei roman *Dopo il perdono* (*Nuova Antologia* din Roma, vol. CXXI (an. 41, p. 15): „...il tipo comune del gentiluomo elegante, che assume la posa della correttezza sin dall'infanzia, e che si ammanta di disdegno voluto per le cose e per le persone, anche sopra tutto per quelle cose che non intende e per le persone che non comprende”, — gândindu-se, bineînțeles, întâi și întâi, la Italia ei. [N.a.]

** Aluzie polemică la voluntarismul nociv pe oricare plan de activitate.

⁴ După o statistică oficială din timpul din urmă (o greșeală de tipar face imposibilă recunoașterea datei de an), arendașii în Moldova, 542 sînt români, 399 evrei, 124 străini și 18 români asociați cu evrei. Din 1.023.201 hectare arendate în Moldova, 400.390 sînt cultivate de români, 466.288 sînt ținute în arendă de evrei și 25.693 sînt ținute în arendă de români întovărășiți cu evrei. Mai cu seamă în județele din nordul Moldovei majoritatea moșilor arendate sînt ținute de streini”. (*Voința națională*, an. XXIII, nr. 6211 d'n 21 ian.

1906, p. 3 col. 7). Neavînd deocamdată alte izvoare la dispoziție, citez aceste cifre ca pildă numai și fără a garanta exactitatea lor absolută, de care de altfel nici nu e nevoie în expunerea de față. [N.a.]

⁵ Invitația la realism, în împrejurările geopolitice de la începutul secolului, era bine-venită, desigur, ca și încercarea de a le stabili un contur cît mai exact, dar expresia era uneori prea brutală. Faptul a jenat pe mulți în epocă și i-a adus autorului destule neplăceri. Cel care debutase prin a formula, în cadrul unei anchete a *Noii reviste române*, însușirile pozitive alături de defectele poporului român, înțelegea să rămînă angajat în efortul de a circumscrie răul și de a contribui la eliminarea acestuia. Or, acest lucru nu era posibil decît cu condiția determinării lui exacte. Conferențiarul *Unirii* a făcut-o consecvent și fără precauții de limbaj, atrăgîndu-și dezavuarea și chiar remontranțele unor cercuri politice destul de influente. Să ne mirăm că la sfîrșitul războiului cele mai radicale dintre ele l-ar fi dorit tocmai pe V. Pârvan în frunte? Textul conferinței se cuvine a fi coroborat, în orice caz, cu articolele din presă, cu broșura explicativă din 1914 și cu alte scrieri. (Vezi și nota 2)

⁶ Pasaj semnificativ pentru combativitatea conferențiarului, care se simțea dator să contureze un tablou cît mai pregnant, alcătuit din linii îngroșate și culori violente, al viciilor care subminau societatea noastră, al carențelor care puneau în pericol însăși existența statului român. Căci răul semnalat de Pârvan avea să ducă în curînd la crunte răscoale țărănești, iar acestea au fost pe punctul să determine intervenții militare din afară, ceea ce ar fi compromis și mai mult fragilul echilibru interior. Dincolo de stridențele polemice ale textului, critica prestată de Pârvan în 1906 sau în 1914 la adresa societății românești era perfect îndreptățită, remediile propuse erau în bună parte cele care aveau să se impună pînă la urmă.

⁷ Cf. în această privință capitolul *Das Städtewesen* din Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 158 și pp. 197—8. [N.a.]

⁸ Se scrisese și înainte de Pârvan, se va scrie și după el despre „incapacitatea de adaptare a țărânului la mediul orășenesc“, iar literatura „agrariană“ a preluat ideea, ilustrînd-o uneori cu destulă vigoare, mai ales în primele decenii ale secolului nostru. S-a văzut însă între timp că fenomenul nu e specific românesc, că pretutindeni structurile rurale au opus rezistență urbanizării și că această rezistență a fost pînă la urmă înfrîntă. Un atare proces a cunoscut și Occidentul, dar cu cîteva secole mai înainte și într-un ritm propriu. Și acolo au existat străini, iar lupta burgheziei autohtone contra acestora a căpătat îndeobște forme mai violente decît în spațiul carpato-dunărean. În ce privește România, urbanizarea ei masivă, începînd cu primele decenii ale secolului XIX, a dus la tensiuni similare, însă de o mai slabă intensitate. Aspectul demografic al populației orășenești se va modifica treptat în favoarea elementului autohton.

⁹ Pentru cealaltă însemnare a numelui de *ciocoi*, dat ca poreclă de boierii mari boierilor mici novatori, v. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, p. 246 sqq. [N.a.]

¹⁰ După cum observam deja în *introducere*, soluția creștină și cea socialistă îi apăreau lui Pârvan la fel de iluzorii, cea dintîi fiindcă nu promitea mai mult decît putuse oferi în secolele anterioare, cealaltă fiindcă societatea românească nu părea să fie pregătită pentru adoptarea ei eficientă. Ceea ce propunea însă cărturarul, în acord cu spiritul epocii și cu tradițiile noastre, era o socializare a culturii și o democratizare a instituțiilor (*Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, 1919).

¹¹ Să se observe, în formularea lui Pârvan, că rezerva față de socialism se referă doar la tărîmul politic și că e limitată, prudent, de adverbul *încă*. Ceea ce nu vrea să spună că îl credea acceptabil, atunci, pe alte planuri. Nu-l excludea însă ca formulă de viitor. (Vezi și nota de mai sus).

10. SE CAUTĂ UN BISMARCK !

Fantazie politică 1

Pe pagina a IV-a a unei gazete, al cărei nume nu mi-l mai aduc aminte, am citit — poate în vis, nu mai știu bine — următorul anunț cu litere *aldine* :

„Se caută un Bismarck !“

„Avîndu-se nevoie pentru scăparea de asasinatul diplomatic internațional a neamului românesc, pîndit la răscruci de onoratele popoare civilizate, din motive prea binecuvîntate de punere în valoare a bogățiilor ce el stăpînește, se caută un servitor credincios, ale cărui datorii și răsplăți se înșiră mai jos : doritorii sînt rugați a le ceti cu luare aminte pentru a nu se căi pe urma de pasul făcut. Se mai pune în vedere amatorilor că în materie de sentimente n-are voie și nu trebuie să aibă nici unul. Ci numai idei. Și toate aceste idei să fie sistematizate în forma idealului național bismarckian, rece și calculat, fără cruțare pentru protivnici ca și pentru sine însuși, și fără stare la îndoială față de piedice, cu totul lipsit de așa zisul umanitarism cosmopolit și de utopiile de frăție și ajutor reciproc internațional², care, toate, după ultimele cercetări științifice făcute pe spatele „imprudenților“ s-au constatat a fi pure abstracțiuni bune de adormit copiii și de amețit filosofi“.

Și acum să înșir diferitele datorii de împlinit ale servitorului dorit. Țin minte că ele erau așezate, în anunțul citat, în ordinea în care ar trebui mai repede începute. Precît mă ajută memoria, ele stăteau cam în ordinea următoare (așa un punct două nu va fi tocmai la locul lui, dar în general, sper că aproximativ aceasta era ordinea) :

I. Reîmproprietățirea țăranilor, cu orice preț, prin împărțirea în loturi a moșiilor statului și înființarea unei bănci centrale țărănești pentru acordarea de împrumuturi numai spre cumpărarea de pămînt.

II. Facerea unei legi după care să nu fie îngăduit, sub cele mai mari pedepse, de a da în arendă moșii și întreprinderi de orice fel, la țară, străinilor.

III. Înmulțirea în cel mai înalt grad posibil a spitalelor și infirmeriilor la țară ca și la orașe. Dezvoltarea și răspîndirea pretutindeni a preceptelor de igienă, în special infantilă.

IV. Facerea unei legi pentru asanarea moravurilor sociale și înmulțirea populației. Protejarea căsătoriilor prin preferarea celor însurați în diferitele slujbe publice.

V. Înființarea cu orice preț încă a 6000 de locuri de învățători și obligativitatea cea mai severă a învățămîntului elementar.

VI. „Naționalizarea“ și „patriotizarea“ învățământului, a dascălilor și prin ei a maselor (Asupra unor mijloace vezi mai jos).

VII. Îndoirea numărului trupelor permanente și a unităților de război.

VIII. Înființarea unei Academii militare, cu profesori civili și militari, unde fiecare ofițer să fie obligat de a studia înainte de a fi admis definitiv în cadre. Aici să se puie punctul de greutate pe *pedagogia militară* și *cultura*, pe de o parte *tehnică*, pe de alta *națională*, completă.

IX. Înființarea de școli militare speciale pentru pregătirea subofițerilor.

X. Intensificarea serviciului militar cu reducerea lui la doi ani : școală sistematică, de război, *nu de pace*, și pregătirea soldatului ca unitate conștientă de rolul său în apărarea patriei.

XI. Ținerea la ambele universități și la toate școlile secundare din țară de cursuri de „energie națională“.

XII. Naționalizarea tuturor lucrărilor publice.

XIII. „Fanatizarea“ (nu în sensul rău) a maselor pentru ideea națională, spre a contribui și *privativ* la aducerea la îndeplinire a ideilor de mai sus, *cari cer și enorme sacrificii materiale*.

XIV. Imediat după acestea, introducerea unui protecționism *à-outrance* pentru dezvoltarea vieții economice naționale.

XV. Naționalizarea industriei și comerțului prin boicotarea elementelor străine și ajutorul eficace dat românilor.

XVI. Introducerea unei legi pentru înaltă trădare față de patrie pentru acei ce în timpul luptei acesteia pentru ridicarea neamului se vor dovedi că au pactat cu străinii ori au întrebuițat politica pentru foloase personale : pedeapsa cu munca silnică pe viață.

XVII. Legi draconice împotriva moșierilor care ar abuza de protecționismul național pentru a *specula* în folosul lor.

XVIII. Militarizarea întregii națiuni în chip deplin conștient de menirea ei și pregătirea opiniei Europei cu idealul național și politic al românilor de pretutindeni și cu interesul chiar al Europei la realizarea lui.

XIX. Prefacerea și creșterea în proporție cu cele mai mari cerințe ce s-ar închipui a armamentului ; apărarea coastelor ; așezarea de căi ferate strategice și înființarea unei flote defensive și a unui port de război.

XX. Pregătirea românilor de pretutindeni cu idealul național și politic comun, în aceeași vreme cu traducerea în fapt a *unirei lui culturale* prin toate mijloacele disponibile.

★

Pentru cîștigarea banilor trebuitori diferitelor reforme, se recomandă printre altele :

I. Toți funcționarii publici care au cu ce trăi din averea lor particulară sînt numiți, „pentru ajutarea patriei“, *honoris causa*.

II. Toți cei ce au o altă slujbă plătită ori alte mijloace de existență, diferiții militari și civili capabili, sînt datori — „pentru binele patriei“ — a ajuta fără îndemnizații speciale, înflorirea școlilor civile și militare — culturale, pornite pentru dezvoltarea energiei naționale.

III. Toate lefurile și indemnizațiile se reduc la minimul posibil.

IV. Se face apel la patriotismul particular.

V. Se introduc legi împotriva luxului și absenteismului, cu amenzi enorme.

„La toate obligațiile și dispozițiile ajutătoare de mai sus, servitorul definitiv angajat și dovedit a se pricepe în slujba lui, are voie de a... adăoga și altele, după cum se va simți treptat-treptat nevoie“.

★

„Plata servitorului se deosebește în două rate. Prima rată i se acordă în viață : dușmănie, ură, neînțelegere, insulte, la ocazie chiar atentat și însăși asasinarea. A doua, după moarte. Ea constă într-un singur articol : recunoștința pioasă a neamului românesc.

„Amatorii acestui loc sînt poftiți a se anunța cît mai din vreme, deoarece se simte deosebită nevoie de ocuparea postului, de vacanța căruia suferă întregul serviciu al salvării naționale.

Ofertele se înaintează, toate tipărite, de-a dreptul „românilor din Regat“.

1906

Pentru conf.
V. ANDREI

B.A.R., Coresp. N. Iorga, vol. 54 (1906 D), f. 314—317.

¹ Articol trimis pentru *Neamul românesc*, însoțit de o scrisoare în care se lămurea, ironic, ținta acestei „fantazii politice“. Împotriva „scepticismului somnoros și comod“, a „destrăbălării în politica dinlăuntru“ și a „nepriceperii criminale în cea din afară“, imaginează o politică forte, bismarckiană, care „ea singură ne mai poate scăpa de ruină“. Cît privește recursul la pseudonim, procedeul era justificat prin nevoia de a da mai multă greutate pledoariei. Publicată sub semnătură proprie, ea ar fi stîrnit cel mult comentarii la adresa autorului. (I. E. Torouțiu, *St. doc. lit.*, XII, p. 24—28). Observînd însă, după expedierea scrisorii, ambiguitatea soluției (scris cu minusculă *bismarck* e un termen gastronomic), Pârvan revenea în aceeași zi cu o altă misivă, reclamînd îndreptarea corespunzătoare : „Așadar, numaidecît *Bismarck* și nici un moment mai mult *bismarck*“ (*Ibidem*, p. 28). Nu știm ca articolul să fi apărut undeva. În colecția cercetată de noi a publicației menționate, nu l-am aflat.

² În privința acestor concepte metafizice, sînt a se cere lămuriri pe de o parte de la d-nii John Bull, Mr. Jonatan, Ivan³, etc., iar pe de altă parte de la ex-împăratul Coreei, de la sultanul Marocului etc. [N.a.]

³ Denumiri simbolice pentru popoarele englez, american, rus.

11. PILDE RARE ¹

Într-un ziar cotidian oarecare — numele nu interesează — citii printre „informațiuni” și aceste rînduri : „*Primim următorul apel cu rugămintea de a-l publica* : «Toți românii, în special preoții, învățătorii, primarii și oamenii de bine, cu dor de patria lor, notabili ai comunelor din județul Dîmbovița, sunt rugați ca în ziua de 26 februarie 1906, ora 1 după amiază, să se întrunească în comuna Titu, Tîrgu-Titu, la d. N. Stamatescu, spre a se discuta modul de a propovădui populațiunii rurale să-și conserve neamul și patriotismul, lucruri fără de care un popor e pierdut.

Întrunirea se va ține în casele d-lui N. I. Cristian.

Comitetul de inițiativă : N. Stamatescu, N. N. Călinescu.»

Așadar, în acest „apel” ziarul n-a văzut decît o invitație oarecare și n-a tipărit-o decît din politeță — era și o rugămintă alături de apel ! — și din conștiinciozitate gazetărească.

Mai mult nu s-a văzut în acea chemare a unor români cu grijă de viitorul neamului lor. Tot așa cum s-ar fi tipărit că „talentatul student X și-a depus cu deosebit succes licența în drept și a fost viu felicitat de Comisiunea examinatoare”, sau că distinsul medic Y s-a întors din vilegiatură și și-a reluat ocupațiunile sale”, s-a comunicat publicului și apelul primit.

Tot „apeluri” și tot „cu rugămintea de a se publica” ar fi — și sînt — și acestea din urmă.

Ori poate cercul restrîns al manifestărei patriotice a dîmbovițenilor și lipsa de talent literar a alcătuitoarelor apelului i-au împiedicat pe d-nii redactori de a da o mai mare însemnătate lucrului ? — Nu cred, căci în această privință sînt destule șpalturi cu *ALDINE* în gazetele noastre, pline de fleacuri și scrise în cea mai proastă limbă literară.

Ceea ce i-a împiedicat să ia acel apel ca aceea ce de fapt era — cu toate lipsurile lui formale și cu toate rezultatele lui practice poate infime, ca un simbol anume, al redeșteptărei neamului în păturile lui cele mai sănătoase, mai curate și mai voinice : în țărănimea lui, a fost orizontul îngust al idealurilor gazetărești și mentalitatea obscurantistă a luptătorilor pentru partid, nu pentru țară. Ei n-au înțeles, și n-au putut înțelege, cîtă bogăție de urmări ar fi avut prețuirea în chip idealist-național a fițiței... „onor, comitet de inițiativă”. Pus la locul de cinste și cu explicări și încurajări, cu îndemnuri și prețuiri, *Apelul* ar fi sunat nu ca o invitație de bal mascat, ci ca un strigăt cutremurător de puternic pentru redeșteptarea „poporului” ; prin proza lui sarbădă ar fi tremurat dător de nădejde sufletul unui neam, și, din obiș-

nuit s-ar fi ridicat la mărre... numai printr-o simplă schimbare de pagină, coloană și literă, în așezarea lui în ziar.

Nu la „informațiuni” și ca o nimică oarecare, ci în fruntea gazetei cu *CAPITALE-ALDINE* să se fi tipărit. Și atunci, făcându-și cu înțelepciune datoria față de fapta vrednică² de urmat a românilor din Dâmbovița, ziarul ar fi arătat și cum trebuie să se folosească presa de poziția sa privilegiată spre fericirea neamului.

Sînt „pilde rare” acestea și nu trebuie să le nesocotim.

T. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, XII, p. 17—19; Arhiva N. Iorga, 1906, vol. 54, f. 318—319.

¹ Articolul, semnat cu inițialele autorului, a fost trimis lui N. Iorga, din a cărui arhivă l-a extras pentru colecția sa Torouțiu, cu recomandarea: „la cronică, dacă e a se tipări”. N-a fost tipărit însă.

² În textul publicat de Torouțiu, *rodnică* în loc de *vrednică*.

12. SCRISOARE DE LA CÎȚIVA DASCĂLI PLECAȚI ÎN STRĂINI CĂTRE COLEGII LOR DIN ȚARĂ ¹

„A sta și a se plînge de stricăciunea și pieirea oamenilor, fără a pune mîna, ca să le micșorezi, e femeiesc. A pedepsi și a batjocori amar, fără de a spune oamenilor, cum să se facă mai buni, e lipsă de bunăvoință. Acțiune! Acțiune! Iată pentru ce trăim.

Statul prezent nu poate fi zidit prin măsuri artificiale din orice material existent, ci națiunea trebuie mai întîi formată și educată în vederea lui“.

FICHTE

IUBIȚI COLEGI, ²

Neamul românesc serbează acum jubileul de 40 de ani de domnie a primului rege român, care a adus liniște și pace în țară și prin aceasta posibilitatea unei dezvoltări sigure și neîntrerupte a puterilor ei. Și cuvinte de laudă binemeritată și de recunoștință răsună din toate colțurile țării.

S-a organizat și o expoziție națională, ca să vadă atît străinii, cît și noi, de ce bogății materiale și de ce puteri morale dispunem și ce progrese am făcut. Și e bine ca străinii să ne cunoască și să fie nevoiți a ne da considerațiunea ce ni se cuvine.

Pentru noi însă, să nu uităm aceasta, expoziția, privită numai superficial, poate deveni încă un moment, din cele multe, care ne fac să stăm tihniți și naiv de încrezători cu brațele în sîn, legănîndu-ne în muzica dulce a vorbei poetului că „românul nu pier“.

Să nu uităm că alții pot să se mulțumească prin a constata ce s-a făcut (foarte puțini vor fi aceștia, cei mai mulți vor face cu severitate bilanțul complet și ne vor căuta mai ales părțile neacoperite!), noi însă în toate părțile trebuie să aflăm ce mai e de făcut și să împlinim în grabă lipsurile, făcînd ca progresele parțiale realizate pe terenul economic și cultural să devină cît mai curînd generale, pentru ca neamul românesc — nu o țară românească aparținînd oricui — în totalitatea sa să poată intra cu drept cuvînt în rîndul popoarelor civilizate și vrednice de respect.

Numai privită — cel puțin de partea conștientă a națiunei — din punctul acesta de vedere expozițiunea nu va fi un lux, ci o lecțiune plină de învățături și de îndemnuri pentru viitor. În sensul acesta ea va plăti cu prisosință speranțele puse într-însa.

Expoziția trebuie să ne fie un *memento* : să căutăm acolo, în parte, ceea ce ar trebui să fim, să întrebăm și acolo, dar mai ales în experiența noastră, ce suntem și concluziile vor veni de la sine.

Căci dintre străini nimeni n-are să vie cu intenția de a ne admira și lăuda; unii vor căuta terenuri noi de exploatat, bogății noi, cari să se scurgă în buzunarele lor, alții vor căuta să ne aprecieze puterile reale — nu aparențele, cu care ne amăgim noi — pentru ca să facă comparațiile necesare și să ia măsură, în consecință, și cei mai mulți se vor uita cu pizmă la progresele adevărate cari se datorează numai puterii românești.

Căci starea generală nu numai că nu e liniștitoare și de natură de a ne încuraja în calmul nostru nepărtinitor de pînă acum, ci, din contră, primejdia se apropie tot mai repede și mai nimicitoare și cere o pregătire din ce în ce mai grabnică pentru a-i putea face față. Toate națiunile au ajuns la conștiința, că pentru a putea exista ele trebuie nu numai să n-aibă în ele fermente de disoluțiune, nici să se piardă în visuri, ci încă să-și desfășoare toate puterile lor, pentru a fi în stare să țină piept vecinilor, cari le înconjoară și le amenință cu absorbirea; că numai acelea, cari în întregime vor fi ridicate la stare de conștiință și de cultură, cari în totalitatea lor vor fi intrat pe calea evoluțiunei sigure și conștiente și vor lucra neîntrerupt pentru păstrarea celor cîștigate și cîștigarea celor ce li se mai cuvin, numai acelea nu vor mai avea a se teme de peire sau de absorbire³, că nu e potrivit să-și facă iluzii de frăție, cît timp frăția dintre popoare e numai un vis.

Națiunile cari ne înconjoară, străine nouă, mari ca număr sau favorizate de înrudirile de rasă, sau de o situațiune prielnică, bine exploatată și de tradițiunile trecutului, lucrează din răsputeri pentru a ajunge la o dezvoltare a tuturor forțelor, ce zac într-însele și pentru a-și asigura viitorul.

Și pretutindeni punctul de greutate se pune pe deșteptarea sentimentelor de frăție și ajutor reciproc între elementele aceluiași popor și pe cinstirea moștenirii sfinte lăsate de străbuni în limbă, credință, obiceiuri și tot ce alcătuiește firea caracteristică a unei națiuni.

Iar deșteptarea acestor sentimente numai latente în păturile inculte ale unui neam a mers și merge în proporție directă cu întinderea culturai.

Și la popoarele ce ne înconjoară, cu ajutorul culturai aceste sentimente au trecut în conștiința lor, idealul național, care nu e altceva decît expresiunea cea mai înaltă a tendințelor de mărire și de înălțare ale unui neam în limitele întinderii sale etnice și geografice, e născut și fixat, și toate aceste neamuri, luptînd din răsputeri întru atingerea lui, desfășoară toate forțele lor pentru realizarea scopurilor lor politice și pentru bunăstarea și stăpînirea economică. Și cei slabi și nepregătiți vor plăti cu existența lor starea politică înfloritoare și dominațiunea economică a acelor țări.

Iar noi?

Noi, pînă acum, deabia suntem la trezirea poporului întru acest ideal și la un început de întindere în masele curat românești, ale țarei și ideilor mîntuitoare pentru neamul nostru.

Ca să putem însă izbîndi în această operă de înviere a națiunei și apoi în opera și mai grea dar și mai măreață a aducerii la îndeplinire a idealului nostru național, se cere conlucrarea conștientă a tuturor elementelor ce compun neamul nostru.

Cei cîțiva „oameni de bine” azi nu mai sunt deajuns. Căci dacă noi, de pildă, dascălii, avem acum ca sfîntă datorie să punem toți umăr la umăr și să dăm iureș cetăței ignoranței și a prejudecăților vătămătoare, luminînd neamul, alții au a-și îndrepta silințele împotriva sărăciei poporului românesc, alții împotriva boalelor ce-l slăbesc și împuținează, alții împotriva trîntorilor,

cari trăiesc din rodul muncii lui și în loc să-l ajute la nevoie îl îngroapă și mai amarnic în mizerie și în ignoranță. Și tot astfel mai departe.

Căci realizarea idealului național atîrnă, pe lîngă cultură, care e farul luminător al tuturor celorlalte silințe către liman, și de îmbunătățirea stării economice, sociale și politice a unui popor.

Și de aceea și această de față rugămintă a noastră, a celor cîțiva cari aci în Apus vedem cum popoarele mari și luminate se silesc cu toate puterile, ce le stau la îndemîină, să devină și mai puternice și mai luminate, se îndreaptă tot atît de mult către colegii noștri, dascălimea de toate gradele, cît și către toți cei ce prin sfaturile ori averea lor pot fi de folos cauzei naționale, așa dară tuturor bunilor români.

★

Idealul nostru național trebuie să fie deci ridicarea *din toate punctele de vedere* a neamului nostru și *unirea lui într-o viață completă comună*, în limitele întinderii lui etnografic-geografice actuale, într-o viață în care el, în deplină libertate, să-și poată desfășura întregile puteri ale sufletului său așa de deosebit de al altor popoare, împlinindu-și astfel misiunea sa.

Precum am spus însă, soarele dător de viață și sănătate al unui neam e cultura, și fără ea nu-i cu puțință înaintarea temeinică în celelalte direcții de activitate: economică, socială și politică.

Dar purtătorii culturai pînă în cele mai adînci strate ale societății suntem noi, dascălii de toate gradele. De la noi se așteaptă acum mai mult ca niciodată mîntuirea. Dar vreme de stat la îndoială nu e. Căci cerul lumii de Răsărit se întunecă mereu. O să fie furtună. Furtună de mîinii și patimi omenești, mai tari decît toate furtunile văzduhului...

Într-adevăr, să ne dăm puțin socoteală de cele ce se petrec în jurul nostru :

Ungurii luptă orbiți de măreția unui ideal național exaltat și irealizabil, neținînd seamă de realitate, de timpul în care trăim, de datoriile ce au față de celelalte națiuni ce locuiesc împreună cu ei ; puterea tradițiunei unui trecut de atîtea veacuri, în care ei au dominat peste celelalte popoare și s-au bucurat de roadele și de gloria trudei acelora, este prea puternică și deșteptarea din acest vis ar fi prea dureroasă. Iar ovrimea practică și vicleană se folosește de puterile neamului orbit, ce-i stă la îndemîină și legă-nîndu-l în cîntece dulci de glorie și de mărire, lucrează tăcut și sistematic la acapărarea tuturor ramurilor vieții economice ungurești, căutînd ca prin acestea să domineze și asupra vecinilor. Avem deci, din partea aceasta, existența noastră națională grav amenințată de un popor amețit de gloria trecutului medieval și care se luptă cu deznădejde spre a-și menține situația sa privilegiată de exploatator al puterii și muncii altora, și existența noastră economică nu mai puțin amenințată de aceia cari s-au folosit și se folosesc de starea sufletească anormală a națiunii ungurești ca să se facă stăpîni și să sporească în folosul lor toate resursele economice ale acestei țări. Iar ungurii și evreii sunt și aceia cari informează popoarele mari din Apus și cari deci au și simpatiile acestora.

În Sud locuiesc popoare la cari, odihnindu-ne pe laurii trecutului, ne deprinsesem a privi cu oarecare sentiment de superioritate și desconsiderare, mai ales că politicianismul se îngrijă îndestul să creeze în țară o stare sufle-

tească generală de inerție, de fericire senină, lipsită de griji, neamenințată de primejdii. Iar bulgarii, în timpul acesta, lucrau cu statornicia și îndîrjirea tăcută, caracteristică lor. Și dacă pe terenul politic-național lucrau cu mijloace barbare, cari scîrbesc pe omul civilizat, totuși nimeni nu le va refuza admirațiunea pentru faptul că națiunea întreagă, pînă la cel din urmă lucrător care vine la noi ca să-și cîștige din greu hrana, ia efectiv parte, materialicește ca și moralicește, la această luptă. Și bulgarii nu și-au consumat toate puterile în luptele politico-naționale; cu aceeași statornicie și răbdare au lucrat și pe terenul economic și pe cel cultural. Și e cumplit de dureroasă pentru noi surprinderea, cu care în anii din urmă am fost nevoiți să constatăm toate acestea și să mărturisim că, pe cînd vecinii noștri cei neluați în seamă lucrau pe tăcute și sistematic, totdeauna în vederea unui scop mare, noi ne aflam într-o epocă în care industria, pentru mulți foarte rentabilă, a vorbelor era în floare. Și să nu uităm că (afară de conflictele ce se pot ivi în Macedonia) Dobrogea e un spin în ochii bulgarilor, să nu uităm că ei cred că — la urma urmei — tot pentru ei am construit noi și portul din Constanța și podul de peste Dunăre. Să nu uităm mișcarea atît de pronunțată pentru o apropiere și aliare cu sîrbii și muntenegrenii.

Și alături de aceste primejdii, mari dar nu nimicitoare, să ne gîndim și la imensa cantitate de energie care va cere să intre în acțiune, îndată ce turburarea adîncă de care e cuprinsă toată viața Rusiei contemporane, se va liniști și limpezi, să ne gîndim la primejdia îngrozitoare care ne amenință peste cîteva decenii din această parte 4.

Iar pe lîngă pericolele acestea de ordin politic-național să nu uităm iară, că ne pîndesc altele tot așa de mari, de ordin economic. Înmulțirea fără seamăn a rasei germane; căutarea de noi debușeuri pentru nenumăratele fabricate ale industriei, ce hrănește pe milioanele de lucrători ai Angliei și Germaniei; nevoia din ce în ce mai simțită a găsirii de locuri prielnice de revărsare pentru prisosul de energie acumulată acolo; exploatarea din ce în ce mai intensivă a tuturor bogățiilor naturale de pretutindeni și, în legătură cu aceasta, adevăratele invaziuni economice în ținuturile bogate și nefolosite de indigeni; toate acestea aduc robirea treptat-treptat și politică și culturală a nenorociților cari au încăput pe minile exploatareitorilor străini; așa se întîmplă în colonii și în statele mici și așezate în raza de expansiune a unei puteri mari.

Și după toate astea, să ne uităm și în jurul nostru, la starea de acasă și atunci vom ști, că vreme de stat la îndoială și pierdut nu e.

Fraților! Dintre toți cei ce-s azi chemați de datoria lor de buni români ca să înfăptuiască deșteptarea neamului, luminarea poporului asuprit întru sărăcie și ignoranță, asupra noastră apasă cea mai grea răspundere și către noi se îndreaptă privirile pline de nădejde ale tuturor.

Și să nu întrebe nimeni ce putem face noi, niște bieți dascăli cari trăim în lumea cugetărei, cari propagăm știința și ne mișcăm împreună cu elevii noștri în lumea „teoriei“, cu ce putem noi ajuta la ridicarea chiar a forțelor materiale ale neamului. Ci cel ce s-ar îndoi, să-și îndrepte o clipă gîndul spre pilda unică a ridicării prin puterea ideii ce a dat Germania la începutul secolului trecut. Germania avusese, ce e drept, pe Lessing și Herder, avea pe Goethe și Schiller, pe Kant și întreaga pleiadă de filosofi; aceștia toți realizaseră, în cea mai mare parte înaintea revoluției franceze, o „revoluție“, dar potrivit firei rasei germanice, o transplantaseră în domeniul artei și al cugetă-

rei. Ce folos însă că o prăpastie adîncă separa pe de o parte pe eroii artei și ai cugetărei, pe de alta pe guvernânții birocrați, de masa cea mare a poporului. Guvernele priveau cu indolență și cu fudulie înconștientă și senină la cele ce se petreceau în lume, avînd încredere oarbă în armata strălucitoare în uniformă, falnică la parăzi, dar condusă de ofițeri seci și înfumurați. Și a venit dezastrul de la Jena : Prusia nici nu se mai putea zvîrcoli sub genunchii învingătorului. Cei mai mulți își pierdură cumpătul și lăsară totul în voia destinului și a întîmplărei. Alții visau ; Goethe considera lupta contra lui Napoleon zădarnică, ca orice luptă împotriva elementelor ; Schiller, mort înainte de Jena, preconizase o educațiune a omenirii prin artă, pînă cînd arta o va ridica într-atîta încît să merite egalitatea și libertatea, de care s-a dovedit nevrednică în timpul teroarei din Paris, și supunîndu-se despotismului lui Napoleon. Și cu toate acestea, tocmai cu catastrofa de la Jena începe în Germania o ridicare fără de pereche în istorie. Căci acum profesori, cugetători, filosofi, în frunte cu Fichte, își iau însărcinarea de a ridica din nou Prusia și de a realiza dorința regelui ei, ca „statul să înlocuiască prin puteri suflatești ceea ce a pierdut din cele fizice“. Și filosoful Fichte și profesorii conduși de Wilhelm von Humboldt și de baronul von Stein și alătura cu aceștia „tatăl gimnasticeii“, Jahn, încep opera mîntuitoare. Și succesul a urmat în curînd : evenimentele din 1813 și 1815 arătară deja cele dintîi roade ale mișcării. Și, desigur, nimeni nu va tăgădui că avîntul extraordinar pe cari l-a luat Germania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se datorește puterii ideii, puterii universităților înfloritoare, puterii gimnaziului umanistic organizat de Humboldt, școalei primare, căreia i s-a dat atîta îngrijire, se datorește, în sfîrșit, silințelor unite ale dascălilor de toate gradele întru același înalt ideal al ridicării neamului.

Iar de aceea, că în sufletul poporului nostru zac ascunse puteri, incalculabile, n-are nimeni azi a se îndoii. Neamul nostru e și el în stare de a fi trezit la o viață mai bună și mai frumoasă. Și neamul nostru are în el darul de a se preface înspre mai bine. Căci, precum istoria ne arată, atunci cînd poporul nostru a fost chemat să lupte pentru o idee mîntuitoare, el a luptat cu un entuziasm, cu o jertfire de sine și cu o stăruință precum puține alte neamuri mai stau drept pildă în scurgerea vremilor. Cine ar fi crezut, nu numai printre dușmanii noștri, dar chiar printre noi, că poporul rob de veacuri al iobagilor Ardealului s-ar putea strînge într-o adunare așa de măreață și de înțeleaptă, ca aceea din ziua de 3/15 mai în Cîmpia Libertății ? Și iarăși, cine ar fi crezut că ceilalți țărani necăjiți și oropsiți ai Țării Românești și Moldovei, la glasul oamenilor de bine, se vor porni cu atîta înțelegere și cumințenie pentru a-și îmbunătăți soarta lor materială și morală și că în satele de pe toată întinderea pămîntului locuit de români va bate înc-odată un vînt de reînviere ?

Colegi, e pentru noi cea mai sfîntă datorie ca să nu lăsăm să se potolească prin intrigele străinismului și ale politicianismului avîntul de reînviere al neamului. Ci, din începuturile frumoase de acum, să facem o realitate pentru toți românii din toate părțile țării.

Iată, deci, de ce noi, cei puși să luminăm odraslele românești întru dragostea de neam și de țară, acum cînd primejdia se apropie, avem a ne înzece puterile, luminînd și pe părinți ; sfătuind și îndreptînd, rugînd și convingînd pe cei nedumeriți, pe cei neștiutori, pe cei rătăciți, pe cei indiferenți.

Trebuie să ne hotărîm, pînă nu e prea tîrziu, să luăm și noi parte la viața publică și să ne îndeplinim și acolo datoria pînă la sfîrșit.

Trebuie să facem și „politică”. Dar politica noastră să nu fie a unui partid, să nu fie operă de politicieni cari slujesc unui partid pentru a-și satisface interesele lor personale, ci să fie a îndreptării energice și hotărîte spre idealul nostru național. Și noi să mergem înainte cu pilda jertfei care se aduce pentru ideile mari și mîntuitoare, noi să mergem înainte cu pilda muncii statornice și desinteresate pe ogorul neamului nostru. Dar avîntul să ne fie totdeauna însoțit de faptă, să fie înflăcărat de dorul de bine, cald și îmbărbătător pentru cei înclinați a urma calea cea adevărată, aspru și muștrător pentru cei răi, înfricoșat pentru cei primejdioși.

Iar munca noastră să ne fie muncă de apostoli, cari nu așteaptă nici o răsplătă și nu urmăresc nici o glorie pentru ei, ci fac totul pentru binele neamului, socotindu-și ca cea mai aleasă cinste a lor conștiința că au contribuit, fiecare după putință, la aducerea întru îndeplinire a mîntuirii neamului...

„Să uităm ceea ce am făcut, îndată ce e făcut, și să ne gîndim totdeauna numai la ceea ce e de făcut”⁵.

★

Concetățenilor noștri avem azi a le spune că, mai mult ca niciodată, energia națională a popoarelor ce ne înconjoară din toate părțile a luat o intensitate febrilă față de nourul de primejdie ce se ridică din Răsărit. Avem a le spune că, împotriva oricărui iluzii de visuri de frăție între popoare, expansiunea brutală a raselor, amenințînd cu distrugerea pe micile națiuni aflătoare în sfera lor de activitate și nepregătite încă prin cultura modernă, a luat o dezvoltare mai primejdioasă ca niciodată. Că precum în Nord rasa germană se ridică mereu, mîndră și puternică în desfășurarea biruitoare a energiei sale acumulate de veacuri, așa în Răsărit și de jur împrejurul nostru rasa slavă, mai puțin luminată, mai puțin conștientă de puterile ei, dar mai înfricoșătoare prin imensitatea ei, crește, se întinde ca o forță oarbă a naturii, cucerind, asimilînd, distrugînd. De pretutindenii popoare străine nouă ne înconjoară cu dușmănie, rîvnind la bogățiile pămîntului nostru și la energia ce stă la îndemîna în locuitorii lui, în adevărații stăpîni ai țărilor românești de pretutindenii⁶.

În lupta pentru existență încinsă acum între popoare, pe o scară gigantică și în direcțiunile cele mai felurite, biruința e a celui ce luptă cu puteri mai strînse și cu încredere mai nestrămutată în viitorul lui. Astăzi toate elementele pasive din vremile vechi, masele populare, menite mai înainte numai la ajutarea și punerea în faptă a ideilor conducătorilor lor, sunt prefăcute în forțe conștiente de menirea lor, conștiente ca indivizi izolați și ca complex de forțe. Iar statele naționale se transformă în puternice organisme armonioase, în care, de sus pînă jos, de la conducători la conduși, bate acelaș vînt de înțelegere deplină și dragoste frățească întru același ideal.

Căci diferitele clase sociale, ajunse la cunoștința comunității depline și nediscutabile a intereselor lor generale, se hotărîsc a apăra cu toate puterile lor, înmiite acum de elementul învietoare al luminării întru același ideal, ființa națiunii întregi.

Către această organizare armonică a forțelor noastre naționale trebuie să se îndrepte privirile noastre și spre împlinirea ei să se cheltuiască puterile noastre.

Prin cultură ca și prin poziția noastră socială, noi dascălii suntem mai indicați și mai datori de a porni cu toată conștiința rolului greu dar glorios ce ne-a căzut spre îndeplinire : ridicarea neamului nostru românesc la înălțimea unei națiuni luminate, gata a jertfi totul pentru păstrarea neatrănării ei etnice, culturale și politice.

Puteri nemăsurate zac ascunse în sufletul poporului nostru bun, voinic și harnic, și numai suflete alese, cari să fi știut a-i spune vorba de deșteptare nu se porniseră — pe toată linia — mai cu dezinteresare și iubire frățască, pentru a-i lămuri rostul său pe această lume, datorile ce are ca element tânăr și vrednic de viață în concertul popoarelor lumii, și drepturile ce are ca popor sănătos și care n-a avut încă vreme să-și arate puterile, de-a-și trăi binefăcător și pînă într-un sfîrșit viața ce i s-a dat s-o trăiască.

De la noi, fraților, ca luminători ai tinerilor și concetățeni ai bătrînilor se așteaptă mult și cu drept cuvînt mult. Dascălii Germaniei au făcut din poporul disprețuit a întregi veacuri de umilire și sărăcie poporul conștient de rolul strălucit ce are a juca în istoria omenirii, poporul puternic, luminat, bogat și mîndru, dar mîndru de sine și de puterile sale, poporul german înaintea căruia Europa întreagă, lumea întreagă, se pleacă cu respect și admirație.

De ce nouă, dascălilor români, să nu ne fie hărăzită această prea înaltă cinste ? Pînă cînd să mai rătăcim purtați de ambiții personale și certuri urite pentru lucruri de nimic, și să nu dăm noi înții și mai puternic ca oricare pilda sacrificiului pentru mărirea neamului ?

Căci, iată, din mijlocul nostru au și pornit deja glasurile de chemare la viață. Mulțimea de membri ai dascălimei de toate gradele lucrează acum din răputeri pentru ideea cea mare și izbăvitoare a luminării poporului.

Chiar în cercurile senine ale științei pure, în universități, de cîțiva ani a început a pătrunde la mai mulți convingerea că pentru un neam în stadiul nostru de dezvoltare toți sunt chemați a lucra și ca patrioți și cetățeni, că onoarea de a contribui la ducerea mai departe a științei generale omenesti ni se cuvine numai cînd cele ale neamului vor fi orînduite și asigurate. De aceea vedem că, pe lîngă cultivarea și răspîndirea științei, mulți din profesorii universitari consideră ca egală chemarea lor să contribuie prin fapte și exemple, prin acțiune în afară, de interes obștesc, articole de revistă etc. la educarea cetățenească și morală a studențimii și a tuturor cu cari intră în contact, să facă să pătrundă în cercuri cît mai largi nu numai iubirea și căutarea adevărului, ci și respectul datorit lui și, pe lîngă toate, mai ales dorul de civilizație română și dorința de a ridica și neamul nostru la o stare mai înaltă de civilizație și de prosperare din toate punctele de vedere.

De ce să nu pornim cu toții, toți dascălii din toate colțurile româniei, dînd ajutor celor mai înainte porniți, furînd cu noi, în entuziasmul pentru munca cea plină de roade și pe cei dimprejurul nostru ? Pe copii pregătindu-i întru ideile mîntuitoare, pe bătrîni sfătuindu-i și luîndu-i cu noi la luptă. Suntem mulți și puteri tinere avem la îndemîna noastră. N-ar fi oare păcat și rușine să mai întîrziem ?

La lucru, fraților, datoria sfîntă a ridicării neamului ne cheamă la postul nostru de cinste !

Și mai ales voi, acea parte a dascălilor secundari, [care] pînă acum ați stat mai de o parte, la lucru !

Știm cu toții cît de omorîtoare e mai ales atmosfera orașelor din provincie, unde elementele culte sunt nevoite să trăiască intelectualmente în cel mai rușinos „de azi pe mâine“, unde energia e lăsată să doarmă sau e cheltuită în certuri și intrigi mici.

Iată leacul pentru toate relele ! Să transformăm noi atmosfera aceasta de toropeală și amortire în viața bogată și dătătoare de avînt ! ; vom avea hrană pentru suflet și pentru inimă, vom da un conținut vieții.

Și să îngrijim totdeauna ca mișcarea să aibă caracterul impersonalității, arătînd totdeauna că lucrează nu persoana cutare, ci unul din sînul neamului românesc și pentru neamul românesc.

Și certurile și intrigile vor dispărea și armonia și dragostea celor uniți într-un singur ideal măreț vor lua locul nemulțumirii și plictiselei de acum.

Adunați-vă cu toții și puneți cum veți crede mai potrivit dar și mai energic la cale acțiunea. Împărțiți-vă rolurile, fiecare după specialitatea lui și începeți numai decît lucrarea în școală și în societate !

În școală, pe de o parte, zi de zi și ceas de ceas, în orele de studiu, ocazional, de cîte ori vine vorba de țară și de poporul nostru în trecut ca și în vremea de față, cîteva cuvinte energice amintind școlarilor datoria ce vor avea mai tîrziu de a apăra cu mintea și cu brațele lor neatrîrnarea patriei și ridicarea poporului ; iar pe de altă parte, adevărate cursuri de energie națională în conferințe făcute duminică și sărbătorile cu elevii și unde treptat, treptat, școlarii cei mai mari să fie pregătiți de profesori în ideile naționale, deprinzîndu-i a lua apoi ei conducerea acțiunii față de colegii lor mai mici. Și cînd spunem acestea, ne gîndim cu drag și nădejde la frumoasele societăți de lectură ce înfloresc pe lîngă multe din școlile noastre secundare și unde cele mai sus zise au început a se pune pe ici pe colo chiar în aplicare.

Dar sporirea energiei naționale nu se poate face numai prin conferințe, discursuri, proclamații etc., și pronunțarea oricît de deasă a cuvintelor „ideal național“ „patriotism“ etc. e departe de a ne apropia de ținta urmărită. Trecutul ni-o dovedește cu prisosință. Să ne lepădăm deci de vorbe și să ne strîngem toate puterile, așa încît în prima linie prin faptele noastre, prin modul nostru de a fi, să punem înaintea ochilor școlarilor modele de caracter, de energie și de patriotism luminat și numai în al doilea loc să recurgem la convingerea, mai bine zis la lămurirea prin cuvinte.

Să ne servim de toate mijloacele, pe cari ni le pune știința la îndemînă, ca să formăm caractere din școlarii încredințați nouă. Și pentru luminarea și întărirea acestor caractere în formațiune, să le dăm știință aplicată — nu teorii abstracte — în clasă, în conferințe și la orice prilej. Să stabilim o legătură cît mai strînsă între școlari și noi și să căutăm a exercita o influență binefăcătoare a lor în dese excursii botanice, zoologice, geologice, geografice, istorice, topografice ; să vizităm cu ei monumente istorice și instalațiunile industriale din apropiere, căutînd în orice ocazie ca efectul contactului direct, de la om la om, să fie pentru dîșii cît mai înălțător.

Din fonduri adunate prin serbări, donații etc., să înființăm pe lîngă fiecare clasă o bibliotecă a elevilor, administrată de un profesor cu ajutorul unui elev, cuprinzînd pe de o parte cărți de școală pentru elevii săraci, dăruite de elevii cu dare de mînă, cari au terminat clasa, pe de altă parte pentru

toți elevii clasei o lectură potrivită, bine aleasă, care să lărgescă orizontul, să le dea hrana intelectuală necesară, să-i ridice intelectualicește și moralicește. Prin acestea, prin exemplul bun și prin o muncă stăruitoare, răsplătită atât de nobil de dragostea elevilor și de conștiința datoriei împlinite pe deantregul, să căutăm să răspundem după cuviință misiunii noastre față de școală.

Ne dăm seamă că nu propunem lucruri noi, că totul se practică pe ici pe colo în urma repetițiilor circulări ale miniștrilor mai energici, sau ca urmare a stăruinței celor cu mai multă inițiativă, cu o mai arzătoare durere de nevoile neamului; ceea ce ne face să le spunem totuși și cu atîta insistență, este împrejurarea că știm cu cîtă nepăsare și plictiseală chiar semnăm mulți acele circulări fără a le ceti sau fără a le da urmare, cu cît scepticism privim eforturile celor mai inimoși — și este apoi, în mult mai mare măsură, convingerea că numai o mișcare generală pornită din sînul dăscălimii, numai inițiativa privată, urmare a avîntului patriotic al sufletului nostru, a dragostei noastre de neam și de țară, născută din discutarea îndelungată și sinceră a nevoilor de care suferim, din o organizare sistematică a planului de lucru construit de noi și nu impus de sus, numai o astfel de mișcare va putea scutura din toropeală pe cei nepăsători și indolenți, numai prin o astfel de mișcare vom avea puterea de a fura cu noi și cercurile extrașcolare și de a face ca lupta aceasta să fie punctul de întîlnire între dascăli și cei cu aceleași sentimente din celelalte profesii.

Astfel, în societate, să căutăm noi, profesorii secundari, a atrage în cercul nostru de idei pe toți notabilii din oraș, fără deosebire de partide (asta să ne fie politica, pentru Dumnezeu, în astfel de clipe de însemnătate epocală) și să pornim o activitate roditoare cu ajutorul tuturor și pe toate domeniile: cultural, economic și social, prin conferințe publice, societăți-cooperative românești, combaterea arivismului pe de o parte, a străinismului pe de alta.

Și această acțiune să se facă și în public, prin discursuri, broșuri, articole în ziare și personal, vorbind cu fiecare dintre cei ce pot da ajutor în luptă și întărindu-i în credință, convingîndu-i în idei, de șovăesc încă ori nu-s lămuriți.

Iar în conferințele publice, la ateneele locale, ori de lipsesc, la școlile secundare respective, pentru public ca și pentru elevi, să căutăm a da îndreptări solide și depline, nu a repeta încă o dată cîteva fraze de patriotism de ocazie.

Astfel, într-o conferință ar fi să se descrie starea rea internă a țării, căutîndu-se ca la fiecare constatare să se propună și mijloace de îndreptare. S-ar vorbi atunci despre țărani săraci și inculți, expuși lăcomiei exploatarelor și bolilor istovitoare, despre orașenii prăpădiți de străini, boierii leneși și nepricepuți, evreii și grecii cotropitori și distrugători, despre creșterea foarte mică a populației din pricina mortalității spăimîntătoare a copiilor mici⁷. Și s-ar înfiera atunci, cu cea din urmă asprime, lipsa de simț pentru binele neamului, (politicianismul și arivismul în toate și străinismul celor de sus). S-ar arăta apoi cît de înapoiată e starea noastră economică și culturală și cum ne amenință ruina întregului edificiu național, dacă nu procedăm cu toată energia la combaterea relelor și la îndreptarea celor năruite.

În altă conferință s-ar expune apoi împrejurările externe: întinderea slavismului și a rușilor în special, politica ungurească în Ardeal și grecească

în Macedonia, izolarea noastră în Răsărit. Și s-ar arăta, cât de lipsiți de ajutor suntem și cum nădejdea trebuie să ne fie numai la noi. S-ar insista din toate puterile asupra nevoiei de grabnică pregătire prin luminarea și îmbunătățirea stării materiale a acelei clase sociale a poporului nostru care-i formează toată puterea și nădejdea, a poporului de la țară. S-ar trece apoi la cestiunea nevoiei de învățatură, vorbindu-se despre rostul școalei. Și cu acest prilej s-ar accentua nevoia de înmulțire a mijloacelor de cultivare prin inițiativă particulară. În legătură cu luminarea poporului — primul mijloc de apărare împotriva cotoșirii, s-ar vorbi apoi despre apărarea națională: armata, creșterea și îmbunătățirea ei. S-ar arăta că datoriile de învățatori ai neamului trec, pentru flăcăii din oaste, asupra ofițerilor; că rolul lor e de o însemnată hotărâtoare pentru izbînda cauzei noastre și că ei sunt datori să și-l îndeplinească cu deosebită tragere de inimă, învățînd pe soldați pe de o parte a fi falnici la înfățișare, mîndri și conștienți, că sunt chemați a apăra moșia unor străbuni glorioși și pe de altă parte a fi înainte de toate buni țintași și buni războinici. Și, în altă ordine de idei, s-ar arăta, ce mare grijă au a purta ofițerii pentru moralitatea și cultura soldaților, mijlocindu-le principalele noțiuni de civilizație, astfel încît omul, întorcîndu-se la vatra lui, să nu-i pară rău de timpul petrecut sub steagul țării, ci să-și dea seama că pe lîngă ale milităriei a învățat carte, a învățat a-și iubi neamul și țara, a văzut multe și se întoarce mult prefăcut și înălțat sufletește. Și s-ar pune atunci într-o lumină puternică rostul acestor două elemente de apărare a noastră împotriva cotoșirii: a școalei și a armatei, alătura de care nu s-ar uita a se aminti păstrarea și cinstea credinței strămoșești.

O a treia conferință s-ar ocupa apoi cu dezvoltarea în special a chestiunii despre starea noastră culturală. S-ar arăta, cât de strigătoare e la noi nevoia de cetire și s-ar insista pe de o parte asupra orînduirii în școli a unor citiri intensive sub conducerea profesorilor, în modul arătat, iar în societate prin înființarea de biblioteci publice bine alcătuite. S-ar accentua faptul că dezvoltarea gustului de cetit ar lua un mare avînt prin recomandarea și lămurirea frumoasei noastre literaturi românești contemporane și a bogăției literaturii istorice vechi și noi și s-ar pune în cea mai vie lumină adevărul că viitorul nostru stă în luminarea poporului.

Cu alt prilej s-ar ține o altă conferință, despre înrîmurile străine asupra noastră, arătîndu-se rostul diferitelor influențe străine. S-ar lămuri deosebirea dintre influențele culturale străine priincioase și dintre maimuțăriile după străini și s-ar desluși, în termeni hotărîți și energici, ce trebuie și ce nu trebuie să primim de la străini, atît pe terenul cultural, cât și pe cel economic, politic și social. Și cu acest prilej s-ar insista asupra folosului incalculabil ce are un om cult din cunoașterea a cât mai multe limbi și literaturi străine, arătîndu-se că cu cât avem o mai întinsă și solidă cultură universală, cu atît putem mai drept și mai deplin prețui bogățiile și frumusețile limbei și literaturii noastre. Dar nu s-ar lăsa, în aceeași vreme, neobservat faptul că citirea literaturilor străine și cunoașterea artelor și în general a vieții sufletești străine trebuie făcută cu mare chibzuială, lăsîndu-se la o parte tot ce-i secundar, tot ce-i superficial și tot ce-i nepotrivit geniului poporului nostru și dimpotrivă căutînd a cunoaște întîi și întîi capodoperile literaturii și artei popoarelor fruntașe ale timpurilor moderne.

Trecându-se apoi la lămurirea începuturilor noastre, s-ar face într-o altă conferință o expunere a substratului etnic și cultural pe care se bazează poporul și civilizația românească de azi ; iar descriind întinderea geografică și situația politică și internațională a întregului românism, s-ar accentua unitatea deplină a neamului și îndeplinirea unirei cât mai strînse a tuturor ținuturilor românești, așa fel că de la un capăt la celălalt al pămîntului românesc, chiar de sub stăpîniri străine, să nu bată decît o inimă și să nu se ridice decît un gînd spre cer.

Încă un subiect bogat și vrednic de cea mai mare luare aminte și cea mai îngrijită tratare ar fi apoi rolul credinței în dezvoltarea istorică a neamului nostru. Cu această ocazie s-ar explica cît mai clar, dar și mai delicat, deosebirea dintre idealul religios și cel național și s-ar exalta ideea de neam și țară cu ajutorul credinței strămoșești, iar pe de altă parte s-ar alunga ideile de panortodoxie ca primejdioase neatîrnării sufletești, culturale și politice a poporului nostru.

★

Să se caute nu mai puțin a se atrage și întreaga lume bună a orașelor în sfera de acțiune a dascălilor, pornindu-se, cu ajutorul specialiștilor, conferințe speciale asupra economiei naționale, agriculturii, comerțului și industriei românești, asupra igienei și moralității publice etc.

★

Făcînd propuneri, ne-am adresat mai ales orașelor, unde mișcarea națională prin dascăli n-a fost în timpul din urmă așa de activă ca la țară, unde învățătorii au început cu atîta spor activitatea deodată și pe terenul cultural prin cercurile culturale, școlile de adulți și bibliotecile satești, și pe terenul economic prin băncile populare, grădinile model și cursurile de agricultură și economie rurală a învățătorilor ambulanți.

Dar nu mai puțin ne îndreptăm acum către frații de la țară, sfătuiindu-i să ia în ajutorul lor cît mai efectiv și pe preoți, primari și pe fruntașii satelor ; și pe lîngă cele deja începute, să dea o mai mare luare aminte deșteptării conștiinței naționale la sate, prin adunări și vorbiri populare, unde, pe înțelesul tuturor, să se exprime și cîteva din ideile pe cari frații de la orașe au a le dezvolta mai pe larg în opera lor de activitate. Și de asemenea în cercurile culturale și în predicile de fiecare duminică în biserică, e bine iară să se revie asupra iubirii de neam, a ridicării națiunii prin cultură, a întinderii poporului român de pretutindeni și a puterilor lui, ce așteaptă desfășurarea. Și nu îndeajuns rugăm din adîncul inimei pe colegii noștri învățători să-și facă obiceul de a ținea ei mai totdeauna predicile de duminică, făcînd, în înțelegere cu preotul, ca această parte a slujbei creștinești, dintr-o simplă formă să devină o parte de un interes capital în serbarea zilei Domnului.

Dar iarăși, ceea ce am spus mai sus către colegii noștri de la orașe, se îndreaptă tot atît de mult și către cei de la țară. Predici, conferințe, șezători, prezidate de învățător, în care s-ar face lectură aleasă, sunt bune și folositoare numai cînd alături merg faptele și exemplele : învățătorul va da în prima linie pildă de iubire de țară și de neam, de dor de progres și de cultură, căutînd el singur să se formeze și să cîștige mereu orizonturi noi, păstrînd o

legătură strînsă cu populațiunea rurală, vizitînd des casele țăranilor, sfătuiind și muștrînd, arătînd primejdiile, ce vin din diferite părți și învățîndu-i, care-s mijloacele de a se apăra de străini (pe de o parte boicotarea lor, pe de alta, pe lîngă bănci, chibzuială în economia proprie). În unire cu preotul și cu bătrînii satului se vor pune la cale judecați de arbitri, ca să scape pe țărani de pacostea proceselor și a advocaților. El va face cît mai multe exerciții cu școlari, învățîndu-i, de pildă, să planteze atît acasă, la părinți, cît și pe marginea drumurilor arbori fructiferi ; îi va deprinde cu ordinea, curătenia și hărnicia în toate ; le va arăta, cum orice muncă are o răsplată în sine ș.a.m.d. Mijloace și căi se găsesc multe și sfătuitoari n-ar lipsi, trebuie numai ca și pe terenul acesta să ne apucăm să lucrăm cu aceeași statornicie și tragere de inimă care e de nevoie pe toate terenurile.

Și gîndindu-ne acum la locul de mijloc ce ocupă colegii institutori în felul lor de activitate pe terenul redesteptării naționale, pe de o parte prin așezarea lor la oraș, pe urma căreia ei sunt tovarăși de luptă ai profesorilor secundari, pe de altă parte prin învățămîntul ce predau, după care au de lucrat în o mulțime de direcțiuni, umăr la umăr cu colegii lor de la țară, credem că ei au mai cu seamă a-și îndrepta deosebita luare aminte asupra școalelor de adulți, a luminării celor ce n-au avut parte de lumină, cît au fost în vîrsta școalei. Căci la orașe cei ce ar dori să învețe, chiar după ce le-a trecut vremea legiuită, sunt mult mai mulți încă decît la țară. Și aceasta o pot face colegii institutori cu atît mai mult cu cît pentru celelalte sarcini au tovarăși ajutători mai de prisos decît învățători. Dar iarăși, nu simplul citit, scris și socotit, ci cu acestea și lecții de patriotism sănătos, curat și roditor, așa fel ca în munca lor pentru luminare cei veniți la școli să vadă mai mult decît împlinirea unei nevoi sociale, să vadă un act de contribuire la opera de mărire a naționalității noastre împotriva cotropirilor străine.

Iar acum, voi fraților de la țară și de la oraș, încă o rugăminte. Nu uitați că puterea de viață a unui popor stă mai ales în tăria și sănătatea tru-pească și în armonia sufltească a tinerimei lui. Și de aceea nu lăsați pe copii să stea în nemîșcare, ori mai de grabă nu-i opriți de la jocuri. Dimpotrivă, amestecați-vă și voi printre ei, ca părinți iubitori ai acestor mlădițe fragede ce alcătuiesc speranța cea mai curată și mai mîndră a neamului nostru, încurajați-i și conduceți-i în zburdălniciile lor, dați cea mare atențiune gimnasticei, exercițiilor militare și marșurilor în aer liber ; și alături de acestea deșteptați ori, mai drept, cultivați, căci la toți aproape e deștept simțul muzical al copiilor. Cîntecul e doară marele împăcător și răscolitor de suflute ; prin melodiile ușoare și ritmice simple ale cîntecilor școlărești treziți în ei foarte adînc dragostea pentru muzica mai înaltă ; ajutați-i ca din ce în ce mai mult, în înălțarea glasurilor lor într-același ritm și ton să găsească însăși armonia sufletelor lor nevinovate, topite în tremurarea dulce a unui cîntec de jale ori în vibrarea dătătoare de fiori a unui cîntec de vitejie. Dar mai ales scoboriți-vă între ei, stați printre dîșii și dați-le încrederea deplină, pentru ca față de voi să nu se mai simtă ca în fața unui străin, rece și sever, gata de a împărți pedepse, ci în fața unui bun frate mai mare, lîngă care să stea cumînți, dar către care să se simtă atrași cu toată sinceritatea și pornirea lor de copii.

Și apoi nu uitați, fraților, că față de copii, ca și față de bătrîni, noi mai avem și o altă datorie, patriotică.

Românii noștri umblă puțin, se mișcă greu din colțul unde i-a apucat vremea și de aceea se cunosc puțin și rău între ei. Căutați a îndemna în conferințe însuflețite pe cei bătrâni ca să-și dea osteneala de a cunoaște ceva mai multă țară împrejurul lor. Dar mai ales pe copii, al căror suflet vă e încredințat spre formare, deprindeți-i nu numai a citi literatura și istoria neamului, ci și a călători cât mai mult și cât mai departe. Și deprindeți-i a călători cu înțelepciune, învățând cât de multe în drumul lor, nu umblind zadarnic și neoprindu-și pe nimic luarea aminte, călătorind numai ca să nu zică și ei că n-au văzut și alte țărîmuri. Vorbiți-le totdeauna cu drag și descrieți-le în culori vii, vrednicia celorlalți români și frumusețea țărilor românești de sub stăpînirea străină. Sfătuți-i să meargă și în „țările vecine“ și mergeți și voi cu ei, dacă vă e cu puțință, în țara românească de peste hotarele regatului, care e mai aproape de ținutul nostru, căci mai ales așa îi veți deprinde cu călătoriile, cari pe lîngă cetiri sunt cel mai prețios mijloc de îmbogățire a capitalului de cunoștințe privitoare la lumea și oamenii din prejurul nostru. Călătoriile de felul acesta vor fi cel mai bun curs de geografie națională; ele vor convinge în mod intuitiv pe elevi că leagănul românismului și locul unde e menit să trăiască și să moară sunt ambii versanți ai Carpaților, că, dacă unirea și independența n-a putut fi dată tuturor fiilor patriei române, nu e mai puțină datorie a tuturor românilor din toate părțile să fie totdeauna conștienți că neamul lor nu e format numai de cetățenii regatului și că orice muncă pe ogorul ridicării neamului trebuie să aibă în vedere și pe ceilalți frați pe cari granițele politice niciodată nu-i vor putea despărți sufletește de noi. Și călătoriile de felul acesta vor mai arăta, anume, ce trebuie să facem noi și ce trebuie să facă frații noștri despărțiți politicește de noi, pentru ca conștiința unității mari a neamului și legătura sufletească între toți fiii lui să fie totdeauna vie și strînsă.

În aceeași ordine de idei, a realizării uniunii sufletești între toți fiii neamului, să învățăm pe cei de la oraș să se ducă în vacanță prin străinătate, să nu disprețuiască pe țăranul sărac și năpăstuit, ci să caute să-l înțeleagă și să-și lămurească pricinile stărei lui actuale. Tot în vacanțe s-ar putea aduce la îndeplinire o mare binefacere națională, dacă s-ar putea organiza un fel de schimb de copii, pe de o parte între țăranii cu dare de mîna, învățători, preoți etc. și orașeni, pe de altă parte între cetățenii diferitelor orașe: copiii lor li s-ar lărgi orizontul, ei ar putea vedea și învăța multe lucruri noi, iar părinții s-ar deprinde să privească cu dragoste și îngrijire și pe copii altora, știind că și copiii lor sunt tot astfel tratați de către alții. Și promotorii, organizatorii și supraveghetorii unei mișcări în direcțiunea aceasta, sunt chemați să fie tot dascălii de toate gradele. Vizite, excursiuni sub conducerea învățătorilor între școlarii satelor învecinate sau între ai satelor și orașelor, ar contribui iarăși în mare măsură la răspîndirea de cunoștințe și de simpatie, tot astfel precum și o mutare a diferitelor unități de armată, făcută cu chibzuială și ordine și efectuată cu multă dragoste și tragere de inimă de către ofițeri, ar putea da multe roade binefăcătoare întru strîngerea legăturilor sufletești dintre fii neamului, așezați în diferite părți ale pămîntului românesc.

Și iarăși, la fiecare prilej, să nu uităm a spune tinerilor ca și bătrînilor „cît de vechi e neamul nostru, cît de departe se întinde și ce oameni voinici și cuminți sunt toți românii... că așa au fost și străbunii totdeauna... dar ei sărmanii au avut multe necazuri, că era o vreme de nu avea omul nici ce

pune pe dînsul, nici ce da la copii ; le luase străinul pînă și cenușa din vatră. Dar bătrîinii nu s-au lăsat... Doamne, de s-ar fi lăsat desnădejzii și ca să scape de supărări, s-ar fi dus în străini, uitîndu-și țara și neamul, am mai fi noi acum pe lume ?

Dar vor mai veni amărăciuni, întristări, că pentru asta-i lăsat omul pe lume. Cei singuri și temători se vor prăpădi, cei îndrăzneți și cu credință în steaua lor vor birui, dacă s-or ajuta între ei frățește ; de nu, or să piară și ei. Și o să le rămînă casa pustie și țara în mîinele străinilor. De aceea să știe copiii, ei și bătrîinii, că numai în credința în viitorul neamului, în puterea brațelor și agerimea minții lor și în munca încordată stă mîntuirea. Dar să fie harnici și cu drag de moșie și uniți... totdeauna uniți... la bucurie, dar mai ales la necaz... Că-s multe țări pe lume, dar puține-s prea vechi. Au venit furtuni de popoare tinere și voinice și țările putrede s-au risipit în țăndări și altele s-au ridicat pe urma lor. Dar de ce se înmulțește lumea, tot mai grea e lupta pentru viața neatîrnată, tot mai multă istețime se cere și tot mai multă tărie unită. Că tot mai nemilos se face biruitorul și tot mai fără nădejde se topește biruitul sub povara robiei celei nouă.

Deci, în luminarea neamului, în cunoașterea puterilor, datoriilor și viitorului lui și în muncă fără preget stă mîntuirea ; în ajutarea poporului, ca să se ridice sus, la înțelegerea rostului său pe lume, stă nădejdea națiunii noastre.

Iar voi, fraților, dascăli din toate părțile României, voi luminători ai neamului, voi aveți acum a dovedi dacă nădejdea pusă în voi va fi să aibă împlinire. A voastră va fi cîntecul biruinței dintru sfîrșit a asupritului nostru popor, ci a voastră va fi și hula deapururea, în trecerea vremilor, de veți lăsa prin negrija voastră să se prăpădească în suferinți și uitare un popor așa de bun, așa de cuminte ; de nu vom sări și noi, noi ce chemați dintre toți ca să ajutăm la ridicarea neamului, puterile celorlalți fii credincioși ai patriei vor fi prea slabe pentru a birui greutățile.

Deschideți dară inima voastră durerilor poporului nostru și prindeți în lacrimi tot amarul veacurilor pierdute în întineric, ca să puteți acum, cu toată încredințarea suferinței împărtășite, înfăptui taina învierii neamului !

Spor și izbîndă, colegi și frați iubiți !

Voința națională, XXIII, nr. 6349—6351, 12—14 iulie 1906, pp. 1—2.

¹ *Scrisoarea de la cîțiva dascăli plecați în străini către colegii lor din țară*, semnată de mai mulți români aflați la Berlin, dar elaborată de V. Pârvan, în colaborare cu Traian Bratu (cf. *Correspondență și acte*, 1973, pp. 31—32), poartă semnele aceleiași îngrijorări față de soarta țării, în preajma unor evenimente ce se anunțau decisive. În spiritul ei se recunoaște deopotrivă îndrumările lui Spiru Haret și ale lui N. Iorga, la care se și face aluzie. Sintagma „buni români”, repetată obsesiv de-a lungul paginilor, trimite la *Frăția bunilor români*, pe care Iorga tocmai o crease, în ideea ocrotirii lumbii și culturii naționale (*ibidem*, pp. 28—29), dar și la inițiativele ceva mai vechi ale lui A. D. Xenopol, la Iași, de creare a unor societăți studențești, subsumate programului de extensiune universitară.

² Publicăm ca document această scrisoare, deoarece avem unele lucruri de zis asupra ei. Oricum, credem că e bine s-o facem cît mai cunoscută. [N. red.]

³ După Fichte [N.a.]

⁴ Idealul național, așa cum l-a formulat Pârvan, implicînd unirea deplină, ridicarea multiple a poporului și dezvoltarea potențelor lui creative, își dezvăluie adîncile-i semnificații dacă e pus în legătură cu programul pașoptist și cu crezul generației ce se rostea, în 1871, prin glasul lui A. D. Xenopol, la Putna. Ideea de a depăși întîrzierea la care poporul român

fusese constrâns de istorie, conjugată cu dorința legitimă de a participa la tezaurul recunoscut de valori al lumii, e dominantă. Același mesianism le inspiră și aceiași pasiune ardentă însuflă demersurile celor trei generații. Alături de N. Iorga și de alți cărturari, Pârvan s-a devotat acestui ideal de luminare a poporului și de fortificare a lui pe tărâm social-politic. Combativ și intransigent, lucid și profetic, el manifestă o ardoare juvenilă, care e a vârstei, un patetism în expresii care e temperamental. Purgat, dacă aceasta ar fi cu putință, de patetismul formei, textul pârvanian ar deveni pur și simplu un program de redresare dintre cele mai coerente, un program în care tinărul „soldat al cauzei celei drepte“ avea în atenție deopotrivă realitățile interne și raporturile internaționale. Din această ultimă sferă, mai ales, i se părea că vin marile primejdii. Se impuneau, de aceea, măsuri drastice de întărire a capacității defensive, de dinamizare a vieții economice, ca o condiție a fortificării pe orice plan, de pregătire a spiritului public în direcția idealului național. Măsuri convergente, capabile să întărească sentimentul de solidaritate românească și să opună eventualelor agresiuni din afară o forță redutabilă. Analiza concretă a situației, sub acest unghi, în pofida unor durități de limbaj, e lucidă și realistă. Cerul lumii sud-est-europene se întuneca, în adevăr, la începutul acestui secol, furtuna era aproape. Deceniile scurse după Congresul de la Berlin nu reușiseră să consolideze situația, „butoiul cu pulbere“ al Europei sta gata să explodeze. Atent la evenimentele din jur și îngrijorat de tensiunile de pe continent (cf. scrisoarea către N. Iorga, *Studii și documente literare*, XII, p. 24—27), Pârvan știa să vadă pericolul confruntării dintre cele două grupe de puteri. Rivalitatea acestora i se revelase cu prilejul vizitei Kaizerului la Tanger (martie 1905), al Conferinței de la Algesiras (ianuarie 1906), al incidentului de la Casablanca și al crizei de la Agadîr (1911), pentru a nu mai vorbi de competiția maritimă anglo-germană și de vechea rivalitate austro-rusă. Nu era de temut, dată fiind frivolitatea unor politicieni, ca România să fie antrenată, fără pregătire diplomatică și militară, într-un conflict care i-ar fi pus în pericol realizarea idealului național? Vasile Pârvan n-a ezitat să-și rostească temerile fără înconjur și fără menajamente, analizând cu perspicacitate relațiile noastre cu vecinii și cu alte țări. În numele răspunderii față de soarta României, el a predicat luarea de măsuri urgente pentru a se evita o confruntare prematură, iar când s-a pus chestiunea intrării efective în marea conflagrație, el a rezistat curentului războinic, recomandînd expectativa armată. Este atitudinea pe care, de altfel, guvernul român a și adoptat-o în 1914—1916. Cf. Em. Condurachi, *Vasile Pârvan, opera și gîndirea sa istorică*, București, 1957, p. 14.

⁵ După Fichte. [N.a.]

⁶ Pornind de la ideea de rasă, teoretizată în secolul XIX de J. A. Gobineau, H. S. Chamberlain etc., unii politicieni și publiciști au încercat să fundamenteze o doctrină a inegalității aboriginare a popoarelor, ca temei al unei politici de expansiune și dominație. Pe o atare idee, fascismul avea să inițieze, în profitul „rasei pure“, o politică de genocid, ale cărei consecințe nefaste se cunosc. Este ideea pe care se sprijină, în zilele noastre, apartheidul, antisemitismul și orice segregare de substrat rasial. România n-a fost nici ea scutită, după primul război mondial, de efectele funeste ale acestei idei. Mișcarea condusă de A. C. Cuza, cu pretenții doctrinare, este ilustrativă sub acest unghi.

⁷ Aceeași preocupare de a depista răul și aceeași duritate a expresiei în formularea soluțiilor ameliorative. Conflictul latent dintre burghezia autohtonă și burghezia alogenă se simte și în acest pasaj, menit a fixa „etiologia“ relelor de care suferea societatea românească. (Vezi și nota precedentă.)

13. E NEVOIE LA NOI DE O REVISTĂ ISTORICĂ ? ¹

Cultura unui neam nu se duce *mai departe* cu lucrări de popularizare. Și mai ales nu cu lucrări de popularizare ale științei create de *alte* neamuri. Căci precum un individ ajuns în vîrsta bărbăției cată, după puterea inteligenței sale și focul caracterului său, să fie *el însuși*, să creeze ceva nou, așa și popoarele ajunse la conștiința de sine, prin însăși această tendință a tuturor fiilor lor aleși către același ideal, creează culturi deosebite, *noi* prin noutatea creațiunilor marilor lor personalități și *unitare* prin înrudirea strînsă sufletească între acele personalități.

Printre mijloacele moderne, care călăuzesc și disciplinează unitatea în gândire a conducătorilor vieții sufletești a unui popor, sînt felurite reviste de specialitate. Alături de ele merg, firește, marile reviste enciclopedice și de actualitate care seamănă în masele adînci ale societății roadele aduse de munca și geniul personalităților creatoare. Aceste din urmă reviste nu-și au însă o temelie sigură decît pe opera de sistematică *ducere mai departe* a culturii, întreprinsă de cele dintîi. Ele nu pot trăi fără cele dintîi, căci ele sînt nu părinții, ci copiii celor dintîi. Deabia atunci cînd în *chip organic* un neam și-a pus bazele culturii sale specifice, originale, viața revistelor de apropiere a maselor către centrele vii de elaborare a acelei culturi e asigurată. Căci fără lumina soarelui, lumina planetelor — reflexul celei dintîi — nu există. Iar cei ce se mistuie arzînd pentru luminarea unui neam sînt cei ce-i creează cultura lui originală.

★

Dacă ne întoarcem la noi, vedem trei lucruri de seamă :

1. Pe acele terene de cercetări științifice (în înțelesul de științe exacte și naturale) originale, unde-am ajuns mai departe, avem și organe științifice corespunzătoare : anume pe terenul medicinei, științelor naturale și științelor fizico-matematice.

2. Singura revistă enciclopedică, mai veche, existentă azi la noi, *Convorbiri literare*, a devenit, sub amenințarea de a muri, în timpul din urmă, aproape o revistă de specialitate. Ea reprezintă școala nouă istorică română, a cărei dezvoltare a fost dintre cele mai înfloritoare și productive pe terenul cercetărilor științifice din *ultimii* 15 ani. Din punctul de vedere al culturii românești, *Convorbirile literare* vor fi deci pentru deceniul din urmă, mai ales, prețuite ca revistă de specialitate.

3. Revistele enciclopedice pornite și ținute cu de-a șila de conducători, ca atare, au pierit în scurtă vreme. Deabia astăzi, în ultimii ani, încercările mai mari în această direcție făgăduiesc roade mai îmbelșugate.

Așadară, cele constatate în general, la începutul acestui articol, se aplică și la noi: dezvoltarea organică a culturii unui popor cere întâi o puternică viață științifică originală cu organele ei respective și apoi adevărata operă de popularizare a unei culturi răsărite și crescute pe pământul nostru, prin organele enciclopedice.

Cum trăiesc însă revistele speciale? Mai rar în chip normal, prin abonamente, îndeobște prin sacrificii materiale făcute de mari instituții naționale, înzestrate cu fonduri tocmai în acest scop, ori de oameni cu avere luminați. Deabia în „țările de cultură“ din Apus, și acolo nu toate revistele speciale și nu totdeauna, trăiesc din abonamente; dar, iarăși, mai ales din abonamentele nenumăratelor *biblioteci publice* din acele țări.

Întrebarea ce se pune în cazul nostru e: e nevoie de o revistă istorică specială², sau, în altă ordine de idei și exprimat într-un chip mai peremptoriu: merită o revistă istorică sacrificiile materiale ce ar fi în legătură cu susținerea ei?

Și aici trebuie să ne oprim ceva mai mult, examinând întrebarea în ea însăși, din diferitele ei puncte de vedere.

E la noi o așa zisă „opinie publică“ ce nu se pricepe de fel în chestiile de cultură și de aceea le ignorează și nu se ocupă decît de cele politice. Pentru această opinie publică întrebarea ar trebui așa pusă: poate fi vorba de întemeierea unei reviste istorice române vrednică de acest nume? Răspunsul ar fi: „Doamne păzește! Ce să facem cu ea acum? Sîntem încă prea tineri (?) și înapoiati pentru așa un lucru „scump“. Nu trebuie să ne avîntăm prea sus și nu trebuie să ne pripim.“ Acești ultra-optimiști sînt foarte mulțamiți că trăiesc. Altceva nu le mai trebuie.

E apoi o altă parte din public, restrînsă ce-i dreptul, dar cea mai aleasă, aceea în care neamul își pune nădejdea zilelor mai bune: acei care cred că-i de muncit din greu și grabnic — pe toate terenele — ca să recîștigăm vremea... dormită, că altfel ne ia străinul toate, și la urmă și sufletul nostru românesc. Aceștia răspund în două feluri:

1. Unii, mai mulți, că e nevoie, nici vorbă, dar de oarece sînt acum alte lucruri mai grabnice de isprăvit, n-a sosit vremea.

2. Alții, mai puțini, că e nevoie, c-a sosit de mult vremea, dar că nu-s mijloace.

Din parte-mi voi încerca să arăt, în cele ce urmează, nu numai că e nevoie și c-a sosit vremea, dar că *sînt* și mijloace.

★

1. *E nevoie.* Acest lucru, propriu-zis, ar trebui considerat ca de la sine înțeles. Totuși, fiindcă sînt ațiia care, precum am spus, nu știu ori au uitat povestea redeșteptării neamului nostru, le voi aminti numai, fără a intra în amănunte, următoarele *fapte*. Conștiința națională unitară a neamului nostru, steaua după care vîslim pe marea înfuriată a existenței noastre ca popor deosebit, s-a ivit în ziua cînd cronicarii au scris că *ne tragem de la Rîm și toți de un neam sîntem*. Învierea neamului nostru într-o viață politică națională în pragul veacului al XIX-lea cade odată, se identifică, cu nașterea

istoriografiei române. Toate mișcările mari naționale sînt precedate ori însoțite și de noi etape în istoria istoriografiei noastre. (Epoca de la '48, cu operele și revistele istorice ale lui Kogălniceanu, Bălcescu, Laurian și Papiu ; mișcarea național-culturală din ultimele decenii, cu înflorirea noii școli istorice românești).

Iar azi ? Azi mai mult ca niciodată studiile istorice lucrează la unirea culturală a tuturor românilor. *Intern*, prin intensa aducere la cunoștință a trecutului și, ca urmare, întărirea conștiinței de neam, și *extern*, prin stabilirea de legături frățești între reprezentanții științei istorice din diferitele părți ale pămîntului românesc. Și cu atîta mai mult izbîndesc în această direcție studiile istorice, cu cît pe de o parte dintre toate studiile *speciale-științifice*, ele sînt cele mai accesibile unui public mai mare, iar pe de alta, față de șovinismul și absolutismul popoarelor stăpînitore din celelalte țări locuite de români, singure studiile istorice pot întreține mai activă — fără primejdie pentru frații noștri — mișcarea pentru unitatea noastră culturală³.

De aceea azi, cînd studiile istorice sînt așa de înfloritoare și așa de folositoare, atîta muncă nu trebuie răspîdită în cele patru vînturi, în nenumărate publicații periodice de caracter amestecat, ci strînse la un loc, în jurul unei publicații istorice speciale. Căci o mare revistă istorică n-ar fi numai pentru specialiști de folos, ci pentru întregul public românesc, formînd prin articolele mai generale și prin dările de seamă cultura istorică a întregului popor. Iar din cunoașterea mai adîncă a trecutului ar răsări și mai puternică unitatea neamului și nădejdea într-un viitor mai bun.

II. *A sosit timpul*. La 1840 a apărut *Arhiva românească* a lui Kogălniceanu, la 1845 *Magazinul istoric* a[!] lui Laurian și Bălcescu, la 1862 *Tezaurul de monumente istorice* al lui Papiu-Ilarian, iar la 1865 *Arhiva istorică a României* a d-lui Hasdeu. Patru publicații periodice, pur istorice, cu viață scurtă nu atît din lipsa de materiale cît din alte pricini, toate însă avînd însemnătate în istoria istoriografiei noastre⁴.

La 1882 apărî în condiții excelente *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* sub conducerea d-lui Gr. G. Tocilescu. Cîțiva ani această revistă fu în adevăr tot așa de bună pe cît de bine executată tipografic apăsă. Curînd însă blestemul care ucisese și pe aproape toate celelalte o atinse și pe aceasta. Revista deveni *personală* și ca atare atîrnatore de gusturile și toanele directorului. Colaboratorii meritoși dispărură și revista, propriu-zis, muri. Căci nu poate fi numită viață existența lamentabilă pe care, cu întreruperi de ani de zile în apariție, o duce acest organ pînă în ziua de azi.

Felul cum mai ales această din urmă revistă a fost primită de public și de autoritatea superioară, în timpurile ei bune, arată că încă de atunci sosise vremea pentru o mare *revistă istorică română*. Dar nu s-a înțeles la vreme ce era de lipsă pentru existența unei atari publicații, anume unirea *progresivă* a tuturor puterilor de care dispunea — din ce în ce mai din belșug — știința istorică și ținerea ei în curent cu progresele științei și cu nevoile publicului românesc. Revista a îmbătrînit, s-a învechit, fără vreme și apoi a adormit. Firește, sprijinul material s-a împușinat și el în aceeași măsură.

Astăzi însă cînd avem frumoase reviste speciale, medicale, de științe fizico-matematice și naturale, economice, juridice, etc., e desigur o anomalie aproape neexplicabilă că n-avem încă o revistă istorică. Căci, fără îndoială,

în multe domenii, noi, cele 12 milioane de români de pretutindeni, reprezentăm o cultură *cel puțin* egală cu a ungarilor. Și totuși au ungurii excelentul lor *Századok*, au până și sașii din Ardeal *Arhivul* lor, și numai noi n-avem o revistă istorică. Ce să mai amintesc pildele rușinoase pentru noi din Germania și Italia, unde câte-un district ori câte-un oraș susține frumoase reviste istorice, iar noi, „cele 12 milioane“, nu sîntem în stare să susținem una!⁵ Căci,

III. *Sînt mijloace*. Firește nu abonamente. Ar fi prea puține, ca să se poată din ele susține o revistă istorică. Și nici subvenții oficiale. Acestea ar putea fi tăiate de un guvern sau de celălalt, după toane, și ar primejdui existența regulată a revistei. Ci altceva. Și rog ca cele de mai la vale să nu mi se ia în nume de rău, ci *ca expresia sinceră a speranțelor pe care le am în înalta noastră societate adevărat românească*. Desigur nu e nici una dintre persoanele ce vom cita, care să nu fie convinsă de nevoia urgentă a unei mari publicații istorice, periodice, românești. Iar dacă domniile lor nu au dat ajutorul la înființarea unei asemenea publicații, e pentru că nu le va fi fost cerut de aceia pe care d-lor îi credeau ca în adevăr chemați să ducă cu bine noua revistă științifică.

Astfel, d-nii Bibescu, C. Brancovan, Calimachi, Gr. G. Cantacuzino, N. Filipescu, Știrbey au susținut deja publicații istorice pe cheltuiala domniilor lor. Ce-i dreptul, publicații privitoare la, sau în legătură cu istoria familiilor d-lor. Dl. A. Calimachi a susținut însă și tipărirea unei mari lucrări a d-lui prof. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, pe care intrigii jósnice erau s-o răpească încă pentru multă vreme, poate, publicității. Domnii Alimănișteanu, I. și V. Brătianu, Manu, Marghiloman și atîția alți distinși membri ai clasei noastre conducătoare ar socoti desigur ca un plăcut sacrificiu darea unei sume oarecare, anuale, pentru întreținerea unei reviste istorice românești. Și poate că în acest caz chiar și de mai sus ar veni un ajutor cu atît mai prețios cu cît mai la vreme și mai binevoitor ar fi dat. Căci, în adevăr, cînd astăzi la noi sînt atîția oameni cu averi princiare, ar fi trist ca să nu se dea pilde și de acel avînt patriotic de care s-au arătat capabili, spre binele neamului lor, atîția unguri și greci, în trecut ca și în timpul de față și chiar români, ca vrednicii nobili de Mocioni, cei mai mari binefăcători în viață ai românilor de peste munți. Aproximativ 12.000 de lei anual ar fi la început de ajuns pentru scoaterea revistei în două volume în 8° de c. 640 pp. fiecare, în 1.500—2.000 de exemplare. Și această sumă de bani chiar numai pentru douăsprezece din persoanele mai sus enumerate n-ar putea cădea de fel supărător, necum încă pentru mai multe. Firește că fiind fonduri mai bogate s-ar putea îmbunătăți atît tiparul și hîrtia cît și dimensiunile revistei. Iar dacă ar mai fi și abonamente ori alte ajutoare, s-ar putea crea și volume de suplamente la revistă, cu publicații istorice mai mari, independente, ca la multe din revistele științifice din Apus. Iar și mai bun lucru ar fi crearea unei societăți istorice (nu ca aceea care din nenorocire trăiește încă), în care persoanele cu dare de mină ar intra ca membri fondatori, iar istoricii ca membri activi. Atunci revista scoasă de societate ar avea un viitor și mai asigurat. Dar acestea sînt amănunte de care ar fi vreme de ajuns de vorbit atunci cînd speranțele ar fi să se prefacă în fapte⁶.

Destul că înființarea unei *reviste istorice*, repet iară, *vrednică* de acest nume, ar fi o mare faptă de înaltă cultură națională. Iar că din punct de

vedere științific n-ar avea a ne fi rușine de dînsa poate garanta întreaga activitate a „școlii noi istorice“, care și-ar face din ridicarea cît mai sus a revistei un punct de onoare.

*

Sînt împrejurări de acestea, istorico-culturale, în care reușita ori căderea unui plan pot da o mărturie hotărîtoare pînă la ce grad de idealism și de conștiință național-istorică a ajuns un popor într-un moment dat. De aceea, pentru fiecare dintre noi, în parte, ca și pentru întregul nostru popor, cred că ar trebui să stea ca o sfîntă tablă de legi, acum și întotdeauna, nemuritoarele vorbe ale lui Gottfried Keller⁷ :

„Precum i se cade omului în floarea vîrstei să se gîndească din cînd în cînd la moarte, tot așa poate el să privească în ceasuri de contemplare la sfîrșitul sigur al patriei sale, pentru ca astfel cu atît mai adînc să iubească prezentul ei ; căci totul e trecător și supus schimbării pe pămînt. Sau, poate, n-au pierit națiuni cu mult mai mari decît sîntem noi ?... Nu ! Un popor care știe că odată nu va mai fi, își folosește zilele cu atît mai activ, trăiește cu atît mai mult și lasă o glorioasă amintire ; căci el nu-și va acorda nici o odihnă, pînă ce nu va fi scos la lumină și pus în aplicare toate facultățile care zac în el, întocmai ca un om harnic, care-și așează casa înainte de a pleca pentru veșnicie. Asta-i, după părerea mea, lucrul de frunte. E împlinită datoria unui popor, nu fac mult cîteva zile de trai, mai mult ori mai puțin ; noi apariții așteaptă deja la poarta vremii lor ! Astfel, trebuie să mărturisesc, că în fiecare an o dată, în vreo noapte fără somn sau pe drumuri liniștite, cad pradă astor fel de gînduri și cat să-mi închipui ce neam de oameni va stăpîni odată după noi în munții aceștia ? Și în fiecare dată mă așez cu și mai mare grabă la lucru, ca și cum prin asta aș putea grăbi munca poporului meu, pentru ca acel viitor neam de oameni să treacă cu respect peste mormintele noastre !“

Viața românească, Iași, I, nr. 10, dec. 1906, pp. 590—595.

¹ Pledoaria lui Pârvan pentru o revistă specială de istorie, înțeasă ca o condiție a dezvoltării acestui domeniu, dar și ca un mijloc eficace de răspîndire a cunoștințelor de istorie românească și prin aceasta de fortificare a sentimentului național, n-a avut urmări imediate. Ea s-a bucurat însă de o bună primire din partea specialiștilor, iar atunci cînd s-a pus, efectiv, problema unei asemenea publicații, N. Iorga i-a solicitat colaborarea, ca unuia ce avea și priceperea și energia necesară. La 24 iulie 1911, el îi scria fostului său profesor, acum coleg la Universitate și la Academie : „Grija redacției revistei, pe care la întrunirea noastră ezitam să o primesc, făcîndu-mi acum toate socotelile în ce privește editarea energetică a revistei, care nu mai poate fi amînată, m-am hotărît să mi-o iau asupra-mi, firește, în speranța că ceilalți tovarăși tineri nu-mi vor refuza concursul, cînd numai îmi va fi prea greu.“ (*Correspondență și acte*, 1973, p. 119.) Proiectul a fost însă, pentru moment, compromis de redeschiderea crizei orientale. El va fi reluat abia în 1915 — de data aceasta fără concursul lui Pârvan — și concretizat în *Revista istorică*, editată de N. Iorga pînă la sfîrșitul vieții sale.

² *Convorbirile* au datoria să devie iar ce-au fost : îndreptătoarea gustului public în literatură și (azi pot trece și pe acest teren mai vast) în artă. [N.a.]

³ Vrednic de luat aminte ; singura revistă ce se află la Biblioteca regală din Berlin în dublu exemplar e revista istorică a Societății istorice polone, galițiene, *Kwartalnik Historyczny* din Lemberg. Firește revista e trimeasă gratis de poloni. [N.a.]

⁴ Vezi Iorga, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903, passim. [N.a.]

⁵ Locul nu-mi îngăduie să citez titlurile complete, dar voi cita ținuturile și orașele pentru istoria cărora apare câte-o revistă apreciată cel puțin într-un volum (de 3—4 fasc.) pe an, în Italia și în Germania. Și notez că las deodată la o parte marile reviste istorice generale ale țărilor respective (în Italia vreo 4, în Germania vreo 7) și de asemenea publicațiile periodice mai mici. *Italia*: Sardinia, Sicilia orientală, Provinciile neapolitane, Romagna, Umbria, Liguria, Lombardia, Veneția 2 reviste; Triest, Elveția italiană etc. *Germania*: Anhalt, Bavaria 3 rev.; Basel 2; Bodensee (ținutul); Elveția 2; Frankonia 4; Hanovra; orașele Hansei; Harz; Hessen, 2; Lorena 2 (una franțuzească și una nemțescă); Magdeburg; Mecklemburg; Nassau; Neumark; Niederlausitz; Pomerania; Posen 2; Prusia, 5 mai generale; Rin 2 (Oberrhein și Niederrhein); Saxonia 2; Silezia 3; Turingia; Vestul Germaniei (*Westdeutsche Zeitschrift*); Württemberg. Toate aceste reviste sînt organele societăților istorice respective. La noi n-ar fi de recomandat o astfel de pulverizare a activității istorice, mai ales la început, pentru că și din acest punct de vedere trebuie urmărită unitatea națională. [N.a.]

⁶ Poate că cineva s-ar gîndi, de ce să nu ia Academia Română grija scoaterii unei reviste istorice. Principalul motiv e că averea de 17 milioane a Academiei e cu totul îngelătoare. Veniturile cu care să facă ea ce vrea sînt așa de puține încît deabia îi ajung pentru susținerea publicațiilor ei și a bibliotecii. [N.a.]

⁷ Despre Elveția sa, în *Züricher Novellen* (Gotta, 1903, p. 277). [N.a.]

14. ALBUMURI DE ISTORIE CULTURALĂ ¹

Cultura unui popor nu se judecă numai după strălucirea creaţiunilor sale artistice şi ştiinţifice, ci şi după intensitatea cu care binefacerile civilizaţiei sînt răspîndite în masele mari ale lui. Atîta vreme cît strălucirea culturii unui popor nu se sprijină pe intensitatea răspîndirii ei, acel popor nu se poate numi cult, deoarece eflorescenţa genialităţii lui e ceva cu totul independent de cultura generală a mediului înconjurător.

Oamenii mari ai unui neam răsar chiar în condiţii de completă incultură a neamului. De aceea, creaţiunile lor arată, nu cultura neamului lor, ci numai posibilitatea cultivării lui. „Un neam care a dat astfel de personalităţi geniale e un neam de viitor“, se zice în așa cazuri. Alături însă de manifestările vulcanice care schimbă, relativ, numai foarte puțin fața pămîntului, sînt prefacerile latente, care-o schimbă cu adevărat mărui. Astfel și înfațișarea generală a unui popor numai puțin și sporadic se schimbă prin creațiile genilor sale, ci, cu adevărat mărui, prin prefacerile latente ale răspîndirii culturii în masele mari ale lui.

Cultura noastră actuală nu e cultura *poporului românesc*, ci cultura *aleșilor lui*. Ea nu e crescută din starea culturală generală a neamului nostru, ci își are originile sale firești în cultura din trecut, tot a aleșilor neamului. Ea nu e o cultură general națională, ci e o continuare de înalte tradiții culturale, naționale. Dar acest fel de cultură are ceva neorganic și exotic în ea. Dacă la un moment dat ar înceta apariția de personalități creatoare, iar cele în viață ar muri, „cultura noastră“ ar fi o cultură moartă, despre care s-ar vorbi ca despre cultura unui popor din antichitate. Căci cealaltă „cultură“, aceea a poporului nostru în masele adînci ale lui, neexistînd, neamul nostru n-ar fi în stare să-și păstreze ca alte neamuri, *epuizate dar civilizate*, rangul de neam cult *.

*

Viața și tăria culturii noastre actuale stau în legăturile cu viața trecutului nostru. Actuala și viitoarea luminare a maselor poporului românesc își are și își va avea cel mai mare sprijin în deșteptarea cunoștinții de vechi trecut istoric național. Ca și pentru cei aleși, așa și pentru neamul întreg, cheazășia viitorului ne e trecutul nostru. Cunoașterea acestui trecut e dară o chestie de viață pentru noi ².

Ce-a fost în zbuciumul omenirii luptă și patimă trecătoare pentru viață, putere, bogăție ori glorie, a pierit. Noi știm ce-a fost, dar de aceste

bucurii și dureri ale celor apuși numai a ne înduioșa mai putem. Ci partea de veșnicie din viața acelor strămoși, partea de înălțare a omului în lumea senină a artei și a științelor, aceea a rămas : atunci cînd flacăra geniului creator în omenire e amenințată să se stingă, spiritul omenesc s-a hrănit din străvechile comori de frumuseță și înțelepciune ale culturilor trecute.

Cultura prezentului e cultura trecutului purtată prin sufletele generațiilor care s-au urmat, prefăcîndu-se.

Viața strămoșilor noștri a avut, ca și viața strămoșilor altor popoare, și ea, o parte trupească și alta sufletească. Partea „trupească“ a ei, cu luptele pentru păstrarea ființei neamului nostru ca popor deosebit, etnic și politic, de altele, aceia trăiește în noi, cei de azi, ca o amintire plină de recunoștință pentru jertfele strămoșilor. Partea „sufletească“, însă, a vieții străbunilor noștri, aceea a fost veșnică. Din ea trăiește și mulțimea celor cu suflete simple a plugarilor pămîntului nostru, din ea trăiește și pătura mai înaltă a aleșilor neamului. Pe ea se va clădi în viitor *cultura* cea mare a întregului popor.

Căci cultura trecutului nostru, fie în manifestările ei mai modeste de viață statornic orînduită, fie în cele mai mîndre de adevărată înălțare sufletească, e singura îndreptățire a existenței noastre în prezent și a silințelor noastre pentru viitor.

Întrebuințînd dară termenii îndeobște folosiți pentru a exprima cele două idei dezvoltate aici, vom zice, că, dacă trecutul nostru politic ni-i scump, pentru că ne-a păstrat ființa noastră națională, trecutul cultural e pentru noi și mai însemnat, deoarece pe dînsul vom clădi noi *cultura viitorului*.

Cunoașterea trecutului nostru cultural e deci cea mai nobilă străduință a timpului de față.

Care sînt însă manifestările trecutului nostru cultural ?

Fără îndoială, cea mai măreață manifestare a culturii unui popor e arta lui : literatura și artele reprezentative. Vin apoi mijloacele de răspîndire a culturii : meșteșugul scrisului, iar ca manifestări ale culturii, *în cel mai larg înțeles*, a unui popor, considerăm urmele despre viața lui publică și de familie, despre obiceiurile lui, ori, și mai amănunțit, despre gospodăria și locuințele, îmbrăcămintea, armele și obiectele de cult ale lui, și nu mai puțin alte mărturii de același fel.

Cît privește mijloacele timpului de față pentru *cunoașterea trecutului* cultural, ele sînt de trei, respectiv de patru, feluri și anume :

1. *Prin scris*. Aici ar fi de cuprins toate știrile literare vechi și noi, nemijlocite (inscripții și documente) ori mijlocite (cronici, expuneri de călătorii) și studiile speciale ale învățaților.

II. După cum urmele *palpabile* ale trecutului cultural există încă, depline ori numai fragmentate, ori lipsesc, avem cunoașterea :

1. Prin reproduceri după însăși resturile și obiectele ajunse pînă la noi. Aceste reproduceri pot fi plastice, picturale ori grafice (aici și reproducerea fotografică), sau vii — reprezentative. Acest din urmă caz e pentru reproducerea sub formă de reprezentație teatrală, ori în general publică, a unui *fenomen cultural*, pentru înfățișarea părților constitutive ale căruia avem *resturi destule*, spre a nu recurge la al doilea fel de cunoașterea trecutului cultural concret.

2. Prin *reconstituiri*. Atunci cînd urmele rămase din trecut sînt numai fragmentare, ori chiar n-avem decît știri literare cu privire la ele se încearcă „reconstituirea” (ori „restaurarea”) acelor urme. Astfel, reconstituirea unei opere de artă, a unei cetăți, a unei locuințe, a unei arme, a unei ceremonii etc. Prin procedeele sale, reconstituirea stă la mijloc între știrea literară și între reproducerea directă. Căci reconstituirea se bazează și pe *mărturii scrise* (cunprinzînd aici atît descrierile cît și *schifele* după obiectul fragmentat ori pierdut) și pe *resturi*. Reconstituirea ținînd locul obiectului însuși, poate fi dară la rîndul ei *reprodusă* ca și însuși obiectul : plastic, pictural ori grafic, sau viu-reprezentativ ³.

III. *În natură*. Întrucît mărturiile concrete ale trecutului cultural s-au păstrat pînă la noi, ele pot fi, firește, văzute în natură. Un oraș, o cetate, o clădire (întregi ori în ruine), direct unde se află, o operă de artă, o armă, o haină, un obiect de cult, în *colecția* ori *muzeul* respectiv.

Toate cele patru, ori mai drept, trei feluri de cunoaștere a culturii trecutului sînt folositoare întrucît nu sînt singuraticе, ci toate la un loc. Cunoașterea literară fără cea *intuitivă*, indirectă ori (și mai bine) directă, a unei culturi, e nesatisfăcătoare. Și tot astfel contrariul.

Despre felul întîi de cunoaștere a trecutului, cel *prin scris*, care e mai ales obiectul istoricului cultural, se știe în de-ajuns de toată lumea, cît e trebuitor și de important. Despre felul al treilea, cunoașterea *în natură*, specialitatea mai ales a arheologului, s-a vorbit iară și în timpul din urmă, și rostul și folosul lui sînt clare pentru oricine. Despre al doilea fel de cunoaștere a trecutului, acel prin reproducere, fie după însăși resturile ajunse pînă la noi, fie după reconstituiri, nu s-a vorbit însă mai deloc la noi și de aceea vom încerca să spunem în cele ce urmează cîteva cuvinte cu privire la natura și la folosul său ca *mijloc de cunoaștere intensivă* a trecutului nostru cultural.

Precum am arătat mai sus, o „urmă palpabilă”, întrucît nu e accesibilă oricui, e reprodusă, e copiată adică, într-un fel sau altul, și e răspîndită astfel spre cunoașterea de cît mai mulți. Această reproducere poate fi o *imitare* în același material ca originalul, de pildă pentru o haină ori o armă ori o locuință, sau o simplă *copie*, fie în dimensiunile originalului, de pildă pentru o operă de artă (sculptură, pictură : în marmoră și pe pînză, sau ca „reproducere” — sculptura „copiată” în gips, ca mulaj), fie pe o scară mai mică (reproducerea propriu-zisă) pictură, fotografie, gravură etc.), sau, în sfîrșit, numai o „*schită*” după original).

În toate aceste feluri de reproducere, rolul principal îl are artistul ori meseriașul specialist. Rolul istoricului de artă ori istoricului cultural e numai de a conduce lucrările.

Atunci însă cînd pentru un moment cultural se cere întîi reconstituirea lui, rolul istoricului crește în așa măsură încît artistul nu poate isprăvi nimic fără ajutorul lui. Interpretarea știrilor literare asupra aceluia „monument”, precum și, la nevoie, aducerea de analogii de civilizații înrudite cu a noastră, cade în întregime istoricului, fie el cultural, fie de artă. Artistul are numai a urma indicațiile istoricului, *traducîndu-le în artă*. Această traducere cade toată artistului și reușita ori nereușita ei îl privește numai pe dînsul.

Reproducerile se strâng însă îndeobște, și ele, în colecții particulare și publice și în muzee, ele nefiind, decît numai doară ca fotografiile ori în publicații ilustrate, accesibile unui public mai mare.

Educația istorică culturală ce trebuie să se dea copiilor și tinerilor în școlile secundare și în universități supt auspiciile și cu mijloacele puse la dispoziție de stat, cere de asemenea o adunare mai bogată de mijloace de concretizare a fenomenelor culturale studiate, căci numai în acest chip școlarii ar putea căpăta o cultură în adevăr intensivă în trecutul neamului lor. Din nefericire această parte a educației naționale e cu totul neglijată la noi. Nu e locul aici de a mă opri mai mult, în genere, asupra păcatelor predării istoriei în școlile noastre secundare și superioare, și nici asupra lipsei de orientare a opiniei publice în chestiunile de istorie, atît culturală cît și politică, lipsă decursă tot din reaua educație istorică de care am avut a ne plînge cu toții cît am fost școlari. Voi accentua însă faptul că *pentru răspîndirea cunoștințelor intuitive de istoria culturală a neamului nostru*, tot școlile rămîn centrul de activitate în această direcție și că deci pentru prefacerea împrejurărilor nemulțumitoare, în școli e a se lucra întîi mai cu energie, dacă vrem ca silințele noastre de luminare a poporului întru cultura național-istorică să aibă vreo izbîndă.

Dar pentru formarea culturii istorice a neamului nostru atît în școli cît și în societate, în afară de mijloacele curat pedagogice⁴ — cu care poate să ne ocupăm altădată în special — sînt mijloace destul de practice și ieftine, la îndemîna tuturor, cel puțin tot așa de folositoare ca și cele de școală, dar accesibile unui public și mai mare.

Aceste mijloace sînt publicațiile ilustrate de istorie culturală și în special de istoria artelor, fie sub formă de mari colecții de reproduceri fotografice ori de altfel, fie sub forma de *albumuri*.

Cele dintîi, mai scumpe, pot fi folosite mai de puțini. Albumurile însă, pentru ieftinătatea lor, sînt astăzi cel mai potrivit mijloc pentru răspîndirea culturii istorice în masele adînci ale poporului.

La noi, în afară de cîteva albumuri etnografice, ce-i dreptul unele excelente, dar toate peste măsură de scumpe din pricina puținei cărări, n-avem nici publicații ilustrate de istoria artei noastre, nici albumuri de istorie culturală. Și, în ce privește publicațiile de istoria artei românești, mă folosesc de acest prilej pentru a accentua cît de mare lipsă e atît în activitatea noastră științifică, cît și în cultura noastră generală, nepublicarea pînă acum într-o mare colecție de reproduceri și text a bogăției artistice ce ne-a lăsat-o moștenire trecutul, se pare, fără s-o merităm.

Ce ar trebui să cuprindă *un album de istorie culturală* în adevăr folositor atît tinerimii studioase cît și publicului mare românesc, doritor de a cunoaște cultura trecutului?

1. Cea mai credincioasă icoană a culturii unui timp e *arta* lui. Firește, dară, că într-un album cultural românesc locul de frunte ar fi ocupat de arta noastră. Și nu numai pentru partea de frumuseță cuprinsă în creațiile ei, ar trebui să ocupe arta acest loc, ci pentru că ea ne ajută și la însuși cunoașterea istorică a trecutului nostru cultural: înrîuriri străine, curente de idei, concepții filosofice, religioase și practice dintr-o anume epocă, ba chiar amănunte de viață zilnică; felul de locuință și de îmbrăcăminte, deprinderi și obiceiuri.

Apoi, dintre toate artele reprezentative, arhitectura ar ținea locul de frunte, întrucît nu numai că ni s-au păstrat mai multe monumente, dar ea a și ajuns, de fapt, la o mai mare dezvoltare în țările noastre. Și în special arhitectura bisericească. Alături însă de o alegere a *monumentelor caracteristice* din arhitectura religioasă a diferitelor timpuri și ținuturi, albumul ar trebui să cuprindă și pe toate monumentele de arhitectură profană, mai caracteristice, în așezare, pe de o parte cronologică, pe de alta stilistică, de la curțile domnești și boierești ce s-au mai păstrat încă, pînă la vechile hanuri și în genere la arhitectura municipală a capitalelor și orașelor noastre. Tot aici ar trebui adăugate și diferitele „cetăți” românești ori burguri de origine străină pe pămînt românesc, turnurile de strajă etc. Firește, ce n-ar fi deplin ori îndeajuns păstrat ca să poată fi direct reprodus, s-ar reconstrui cu ajutorul vechilor picturi și ilustrații, vederi, planuri și schițe, de care avem destule ca să putem măcar pentru vremile mai noi încerca reconstituiri cît mai aproape de adevăr.

Pictura timpurilor mai vechi fiind aproape peste tot bisericească s-ar alege iară, cu ajutorul specialiștilor, operele mai caracteristice, tot în chip cronologic și pe ținuturi și, întrucît ar fi cu puțință de urmărit, chiar și după curente artistice predominante în cutare vreme ori ținut.

Atît la arhitectură cît și la pictură s-ar scoate apoi, și prin ilustrații potrivite și prin explicări, ceea ce e asemănător și deosebitor între operele de artă născute la noi și între cele cu care se înrudesce, ori din care se trag, din alte părți : ce e nou de pildă la noi față de stilul bizantin și oriental, ori gotic, subț înrîurirea cărora se dezvoltă arhitectura noastră⁵ ; ori, ce e specific românesc în pictura noastră bisericească față de modelele ei bizantine.

Un loc cu mult mai modest ar ocupa sculptura. Din pricina concepției artistice bizantine domnitoare și în arta noastră, sculptura n-a putut să se dezvolte ca o artă de sine stătătoare, ci, atît cît s-a dezvoltat, ea a fost aproape exclusiv în slujba arhitecturii, ca funcțiune ornamentală. Același rol de ornamentație îl joacă sculptura și pe crucile de morminte (în piatră, așa de răspîndite la noi) : ca încadrare și împodobire și, iarăși, înțeleasă nu figural, ci linear, ca desen. Cît privește sculptura profană, ea ar ocupa de asemenea puțin loc, fiind mai ales reprezentată prin sculptura în lemn, cu caracter tot ornamental, și ca miniatură și în genere *Kleinkunst* : săpături în lemn, os etc.

Nu s-ar uita apoi nici artele grafice (un loc de cînte s-ar acorda frumoaselor vignete și inițiale din vechile noastre manuscrise și tipărituri) și în special artele aplicate (mobile, legături de cărți, *obiecte de cult* și de lux, ori obiecte de prima necesitate etc.).

II. Cît privește „domeniul utilitar” al vechii noastre culturi, locuri speciale s-ar da :

1. *Locuințelor* și în genere *gospodăriilor* străbunilor noștri. Și cum gospodăria era altfel orînduită la țărani, altfel la orașeni, altfel la boieri, destul de asemănătoare însă cu cele de azi la cei dinții și cei din urmă, ar fi de ilustrat în *Album* cu pilde pregnante partea deosebitoare a gospodăriei românești după *timp*, *loc* și *clase sociale*. Aici ar fi de cuprins și înfățișarea externă, ca „gospodărie municipală”, a satelor și „tîrgurilor” noastre, pe cît ar fi cu puțință de restaurat după gravurile ori schițele ce ni s-au păstrat.

(Precum am amintit, înfățișarea din punct de vedere arhitectonic a orașelor noastre ar fi de cuprins sub rubrica arhitecturii).

2. Un capitol interesant ar fi apoi *îmbrăcămintea*. Dacă „portul“ țărânului de la strămoșii daci și pînă azi, în liniile lui mari, a rămas aproape neschimbat, portul clasei mijlocii și al celei de sus s-a prefăcut de nenumărate ori, după înfriuririle străine care într-o epocă dată au fost hotărîtoare în fixarea *modei*, atît pentru bărbați cît și pentru femei. Aceste schimbări, care ne dau un punct de vedere prețios pentru aprecierea vechii noastre culturi, ar fi iară de consemnat cu îngrijire în albumul cultural, fie prin reproduceri directe după vechile chipuri de ctitori în bisericile și mănăstirile noastre, fie după alte picturi, gravuri, portrete de familie etc., fie prin reproduceri de restaurări făcute cu ajutorul numeroaselor „mărturii istorice“ păstrate în cronică și descrieri de călătorii, documente și diferite alte însemnări. Iarăși ar fi a se face distincția ținuturilor, epocelor și claselor sociale.

3. Un alt capitol ar fi despre *arme*. Aici, din pricina lipsei originalelor, ar fi foarte mult de restaurat, — fie după fragmente de originale, fie după schițe și desene, întrucît s-au păstrat, fie după mărturii istorice, fie după analogie cu țările vecine.

4. În general pentru *viața economică* a trecutului s-ar căuta să se dea chipuri de unelte de muncă, de mijloace de transport, reproduceri de monete etc.

III. Un loc însemnat ar ocupa *viața social-culturală* a trecutului, cu chipuri privitoare la *viața de familie* și *viața publică*. Aceasta din urmă, în special ca viață orășanească (mai puțin boierească, tot așa de patriarhală ca a țărânului) și viața de curte, în capitalele țărilor; apoi *viața monahală*. Nu mai puțin chipuri cu privire la vechile *obiceiuri*, *ceremonii* și *sărbători* etc.

Mai tot acest mare capitol s-ar sprijini pe restaurări. Pentru vremile mai noi după schițe și tablouri ale diferiților artiști, mai ales străini așezați la noi (așa începuse odată *Sămănătorul* a da reproduceri după Raffet și alții), pentru cele mai vechi după numeroasele și amănunțitele descrieri de prin cronică, relații de călătorii și documente.

Nici vorbă că, făcînd enumerarea de mai sus, îmi vor fi scăpat o sumă de alte manifestări culturale ale trecutului nostru, care ar merita să fie ilustrate într-un album de istorie culturală. Dar nici n-am voit decît să dau o idee de *ce ar fi de făcut*. Atunci cînd s-ar începe lucrarea s-ar găsi cu ușurință toate punctele de vedere trebuitoare. Mai greu ar fi de împlinit după cuviință acele puncte de vedere.

Albumul de istorie culturală, pe care ni l-am închipuit noi aici n-ar putea fi dat de un singur om, fie el istoric, fie artist. Mai întîi de toate, pentru că la fiecare pas istoricul ar avea nevoie de un artist și invers. Dar și din pricina răspîndirii materialului și lipsei aproape totale de lucrări pregătitoare, dacă nu pentru explicarea, apoi pentru strîngerea lui (ceea ce e iarăși puțin cam ciudat: să fie studii înainte de adunări de material).

De aceea credem că cel mai bun lucru ar fi o asocieră de istorici și artiști, care, umăr la umăr, să ne dea, în sfîrșit, această operă de cea mai mare valoare științifică și național-educativă, pe care nerăbdător o așteptăm

cu toții. Pentru ei, ca și pentru neamul întreg, cunoașterea trecutului nostru cultural trebuie să fie cea dintâi și cea mai nobilă străduință a timpului de față, căci pe acest trecut vom clădi noi cultura viitorului.

Viața românească, II, nr. 2, febr. 1907, p. 347—353.

¹ Pledoarie pentru o largă și intensivă răspîndire în mase a bunurilor noastre culturale, prin albume cuprinzînd vestigii de viață publică și familială, obiceiuri, gospodărie, locuințe, veșminte, arme, obiecte de cult etc. Promite să trateze într-un studiu aparte chestiunea mijloacelor de popularizare: hărți, planuri, diagrame, fotografii, clișee pentru proiecții etc., insistînd asupra nevoii de conlucrare între specialiștii din diferite domenii, interesați în acest efort de restituire.

* Istoricul se referă la cultura scrisă, exprimată în forme sincrone cu marea cultură occidentală, ignorînd polemic un sens mai adînc al culturii, care nu poate lipsi la nici un popor, cu atît mai puțin la unul care a dat *Miorița* și balada meșterului de la Argeș.

² *Albumurile* sînt în cele ce urmează mai ales un motiv binevenit pentru a vorbi în genere despre *mijloacele intuitive pentru studiul istoriei culturale* [N.a.]

³ Astfel „colegiile” istorice de la aniversarea de patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare și apoi „poveștea neamului” de la Expoziția națională de anul trecut [N.a.]

⁴ Intrebuițate atît în școli cît și în conferințele publice (pentru publicul mare). Astfel: hărți, planuri, vederi și diagrame pe planșe mari, fotografii și clișee pentru proiecții luminoase, modele în gips, lemn etc., colecții de ilustrații, cărți ilustrate etc. Cf. Percy Gardner, *Classical archaeology in schools, with an appendix containing lists of archaeological apparatus* by P.G. and J. L. Myres, ed. 2-a, Oxford, 1905 [N.a.]

⁵ Cf. Al. Tzigara-Samurcaș, *Denkmalpflege in Rumänien*, Braunschweig, 1906 [N.a.]

15. STUDII DE ISTORIE BISERICESCĂ

Ca pretutindeni, așa și la noi, biserica a avut în trecut o mare înrîurire atît culturală cît și politică asupra dezvoltării neamului nostru. Pe de o parte ca factor de drept public, pe de alta ca singură purtătoare a culturii în vremile — din nenorocire așa de îndelungate — ale evului nostru mediu, biserica constituie în istoria poporului nostru un element așa de însemnat și hotărîtor încît de la cunoașterea destinelor ei în cursul vremilor atîrnă însăși cunoașterea bună a trecutului nostru.

Îndeobște însă istoria bisericii noastre nu s-a tratat independent de celelalte apariții politico-culturale ale trecutului, ci în legătură cu ele și anume, așa că partea politică a istoriei bisericești a fost studiată împreună cu istoria politică a neamului nostru, iar cea culturală împreună cu istoria culturii ori, încă mai precis, împreună cu istoria noastră literară. Ce-i dreptul, istoria bisericii noastre nici nu se poate înțelege deplin fără istoria generală a poporului nostru. Decît, atîta vreme că ea e privită numai ca o anexă a acestei istorii generale, sînt o mulțime de puncte, în ele foarte însemnate, ce nu pot fi tratate mai de aproape, tocmai pentru a se păstra dreapta măsură în expunerea diferitelor împrejurări istorice din viața poporului nostru. Altfel, dacă istoria bisericii se tratează ca un domeniu de studiu pentru sine, vrednic de a fi cercetat și ca unitate istorică deosebită. În acest caz se poate da o mult mai mare atenție, nu numai chestiunilor de organizare bisericească și de activitate pastorală, dar chiar altor chestiuni de istoria culturii în general (școlile de pe lângă mănăstiri) și de istoria artelor în special (arta bisericească).

Încercări de a se studia istoria bisericii noastre independente de alte istorii nu lipsesc în istoriografia română. Dimpotrivă sînt destule. Fie expuneri de caracter general (mai vechi, Maior și Șaguna), fie mai ales sub forma de monografii ale diferitelor diocese și arhidiocese (acestea destul de numeroase, pentru a nu mai fi nevoie de citat nume și titluri). Dar, ca și în tratarea istoriei noastre generale, așa și în istoria bisericească a domnit, ba chiar domnește încă, direcția așa-zisă politică, după care sînt considerate ca istorice și tratate ca atare mai ales fenomenele de viață de stat: domni, războaie, cuceriri, intrigi de curte etc. ; în biserică, episcopii și activitatea lor religioasă-pastorală și gospodărească-administrativă. Precum istoria politică se împărțea după domni, așa cea bisericească după prelați. Despre o dezvoltare înăuntrul statului și bisericii, în afară de directă înrîurire a domnilor și prelaților, felul vechi „politic” de a scrie istorie nu se preocupă. Istoria e în această direcție a istoriografiei mai ales istoria personalităților și nu istoria maselor ; a poporului întreg într-un caz, a turmei dreptcredincioase în altul.

În istoria bisericească mai e însă o pricină de puțin progres cu adevărat științific. Fie că această istorie era scrisă de clerici, fie că de laici, ea lua aproape întotdeauna — supt influența vieților sfinților — un caracter apologetic. Acest fel fals-pios de a povesti viața și activitatea diferiților fruntași bisericești a avut atîta răsunet în cercurile bisericești și chiar teologice, încît el e considerat chiar azi ca felul de rigoare în care e a se povesti — cuviincios — viața „fericiților întru Domnul” păstori ai bisericii noastre.

Cu aceste lămuriri date, să trecem la tema însăși a articolului de față arătînd: I. Ce sînt studiile de istorie bisericească (respectiv, ce trebuie să fie); II. Cum se fac (respectiv, cum ar trebui să se facă) și III. Cine le face (respectiv, cine e mai ales chemat să le facă).

Prilej ca să scriu acest articol mi-au dat două monografii bisericești care au apărut în timpurile din urmă: ambele istorii de episcopii. Una din ele bună ca pildă de ce *se poate face*, cealaltă ca pildă de ce *nu trebuie* să se facă în studiile acestea speciale de istorie bisericească.

*

I. Istoria bisericească se ocupă, firește, în primul loc cu însuși organismul politic religios numit biserică, atît în dezvoltarea sa internă: dogmatică, etică și temporară, cît și în relațiile sale cu alte autorități bisericești ori, apoi, cu puterea civilă reprezentată prin statul laic și organele sale și cu turma dreptcredincioșilor. Dar tot în istoria bisericească mai pot fi cuprinse și fenomenele culturale al căror purtător a fost biserica prin diferiții ei membri mai bine înzestrați sufletește ori aflați în împrejurări mai prielnice. Atunci cînd biserica unui popor nu e zguduită de certe confesionale și certe de prelați, mulți din membrii ei se pot anume deda în toată liniștea sufletească și la ocupațiuni în afară de biserică, precum sînt lucrările științifice și literare de tot felul, ori activitatea pedagogică în sînul școalelor de mănăstiri.

Studiile de istorie bisericească pot dară cuprinde: 1. Studii asupra credinței și dogmelor. În acest sens n-avem, de pildă, pînă azi o bună istorie a ereziilor răspîndite la noi în popor și dintre care bogomilismul e în activitate încă pînă azi. Tot aici ar fi de studiat influențele avute de alte confesiuni asupra confesiunii noastre ortodoxe; în special în Ardeal, pe vremea luptelor pentru reformă. 2. Studii asupra înrîuririi morale directe și indirecte avute de biserică asupra credincioșilor ei. Aici ar intra istoria relațiilor dintre biserică și credincioși în diferite timpuri, cu istoria nivelului moral și intelectual al preoțimii în acele timpuri. 3. Un capitol foarte mare și bogat al istoriei bisericești e istoria puterii sale temporare: putere politică și avere. Aici știrile sînt așa de numeroase, iar activitatea bisericii noastre așa de plină de succese, încît o astfel de istorie a puterii temporare a bisericii române ar aduce foarte multe lămuriri noi și prețioase și cu privire la istoria generală a neamului nostru. 4. Istoria relațiilor bisericii române cu alte biserici și cu puterea civilă, reprezentată prin stat și organele sale, ar trata în primul rînd originile și organizația bisericii, iar în al doilea — înseși acele relații și anume: relații cu bisericile de care a atîrnat a noastră în diferite timpuri; relații cu bisericile ce-au avut credincioși ori înrîuriri și în părțile noastre: catolică, protestantă etc.; relații între unitățile bisericești din chiar sînul neamului nostru; între biserica moldoveană și cea munteană și între amîndouă și cea ardeleană; în sfîrșit, relațiile cu puterea civilă, pe ajutorul căreia se reazimă întreaga

organizare a bisericii noastre. Cît privește relațiile cu credincioșii, ele se pot aproape toate studia sau la istoria *morală* a bisericii sau la cea *temporară* (daniile și ajutoarele materiale). 5. Fenomenele culturale la care ia parte biserica ori chiar singură le conduce ar fi toate de cuprins într-o istorie a culturii bisericești la români.

Toate acestea din punctul de vedere al istoriei generale bisericești. Dar vin apoi nesfârșitele fețe și puncte de vedere mai speciale, din care se pot face tot felul de studii de istorie bisericească. Astfel e chipul așa de cu predilecție răspîndit la noi al istoriei diferitelor diocese și arhidiocese: *Mitropolia Moldovei*, *Mitropolia Ungrovalachiei*, *Mitropolia Ardealului*, *Episcopia cutare*, ori *Episcopiile cutare* din cutare țară românească. Sau celălalt chip tot așa de răspîndit, biografic: „Viața și activitatea mitropolitului, ori episcopului, ori episcopilor...”

În sfîrșit, încă un fel de activitate istorică-bisericească, iarăși destul de răspîndită și despre care putem spune că a dat și bune rezultate e de a publica simplul material istoric, neprelucrat. Fie orînduit din punct de vedere politic-bisericesc (de pildă *Condica sfință*), fie din punct de vedere mai general, bisericesc-cultural (majoritatea publicațiilor).

II. *Cum se fac* studiile de istorie bisericească la noi, e o chestie mai încurcată și despre care nu se poate vorbi fără a dojeni în foarte multe privințe și direcții. Acei care fac azi în adevăr mulțumitor istorie bisericească se pot număra pe degetele unei singure mîini. Încolo, iată cum se face istorie bisericească. 1. Sau se publică claie peste grămadă, fără nici o critică, simplul material istoric. 2. Sau se fac biografii de prelați în genul *Vieților sfinților*, cu expresii stereotipe de laude și fericiri și fără cea mai mică idee de rostul adevărat al vieții și activității acelor prelați; aceste lucrări deplorabile se nasc mai ales ca teze de licență. 3. Sau în fine, se scriu monografiile de episcopii și mitropolii în care se strînge la un loc tot ce-au spus diferiții noștri istorici moderni despre ele, se caută și ceva prin cronici și se adună și cîteva documente, dacă autorul e mai silitor, și se dau iarăși înșirări, cu totul lipsite de critică și de valoare originală, ale episcopiiilor, mănăstirilor, bisericilor etc. compoartate de temă.

Iar prin toate aceste lucrări, din nenorocire destul de numeroase, plutește un aer înecător de tămîie, candelii și mănăstire, cu laude și lingușiri orientale, de pe paginile lor simți un șoptit *mièvre* de slugărnice și dor de căpătueală și din cînd în cînd, la cîte o dedicație ori o laudă mai după tipic ticluitoare, parcă auzi un plescăit de buze de preasfînt care a mîncat bine la masă și parcă vezi un zîmbet viclean pe fața autorului către „sfinții” mititei de prinprejur: „așa-i c-am adus-o bine?”. Așa se scrie istorie bisericească la noi. De ideale religioase ori culturale nu e vorba în ele. Dacă ar și putea fi, e o întrebare la care, dacă avem în vedere nivelul moral al preoțimii noastre de sus și de jos și mediul și spiritul în care se formează și *viitorii* preoți, în seminarii și la facultatea de teologie, cu durere nu putem răspunde decît negativ. Căci în școlile pomenite nu domnește spiritul nou, reînviator, cu aspirații nobile după idealuri de sacrificiu pentru neam și țară, care domnește în alte școli și în alte cercuri, ci încă tot spiritul bizantin-oriental de lingușire și viclenie, de egoism cras și arivism.

De aceea se fac așa cum am spus studiile de istorie bisericească la noi.

III. Iar cît privește pe cei ce le fac, am spus deja că cei buni sînt puțini, cei răi mulți. Dar ce n-am spus încă și voi spune acum e că, afară de o excepție două, bunii istorici bisericești de la noi *nu sînt clerici*, ci laici. Sînt istorici de ceilalți, învățați pregătiți europenește în facultățile și seminariile noastre istorice, ori și prin Apus, și care de obicei nu se ocupă *numai* cu istoria bisericească, ci în general cu istoria neamului. În această privință e o deosebire hotărîtoare între Ardeal și Regat. În Ardeal, din toate timpurile, teologii au reprezentat aproape exclusiv întreaga știință istorică. Și au reprezentat-o bine. În trecut ca și azi. Destul să pomenim renașterea istorică de la începutul veacului trecut, iar pentru vremea noastră numele canonicului Augustin Bunea. Dar această deosebire își are o origine foarte limpede. La noi biserica a trăit întotdeauna ca în sînul lui Abraam. Pe cînd „dincolo“, biserica iobagilor valahi a avut nu numai să lupte pentru păstrarea credinței strămoșești, dar să reprezinte și aspirațiile politice ale credincioșilor. Biserica ardeleană s-a oțelit în nevoile îndurate și de aceea ea a dat oameni *tari* și a avut prelați și clerici la înălțimea tuturor cerințelor, chiar și a celor științifice istorice. Ce-i dreptul, avem și noi, cei de dincoace, cîteva mari figuri culturale printre arhierii noștri. Dar fiind vorba în special de istorie, această știință a fost îndeobște bine reprezentată numai de laici. În prezent, acel care a contribuit cel mai mult la progresul studiilor istorice la noi, nu numai publicînd singur atîta material istoric cît generații întregi n-au publicat, dar scriind opere de o însemnată hotărîtoare în dezvoltarea istoriografiei noastre, profesorul Iorga, e acel care și pe terenul istoriei bisericești a lucrat mai mult ca oricare altul.

Dar ca pe toate terenele așa și în studiile istorice azi o împărțire a muncii a devenit o nevoie de prima ordine. Pentru ca diferitele studii istorice să fie deopotrivă de solide, se cere o aprofundare așa de mare încît învățatului într-o anume direcție nu-i rămîne nici timp nici energie de prisos, pentru cercetări în alt domeniu. Să mai adăugăm că astăzi problemele istoriei noastre s-au înmulțit și complicat așa cum cu douăzeci de ani înainte nici nu ne-am fi închipuit. Istoria socială și economică românească deabia acum se naște. Istoria culturii e încă în cele dintîi începuturi. Numai istoria politică a ajuns destul de departe. Dar a început de vreme. Mai că putem zice că, de cînd avem o știință istorică la noi, n-am făcut decît istorie politică. Și dacă mai amintim că pe generația de istorici care se ridică acum o așteaptă o lucrare fundamentală pentru viitorul științei noastre istorice, de o mărime și greutate cum profanii nici nu-și pot închipui, anume scoaterea *Monumentelor istorice ale României*, în care să se strîngă odată complet și critic toate știrile cronicele și documentare, așa cum le au toate țările culte din Europa, atunci vedem că împărțirea muncii, de care vorbeam, e chiar o condiție capitală de înaintare a studiilor istorice la noi.

În astfel de împrejurări, studiile de istorie bisericească ar trebui să cadă asupra celor care prin chemarea lor în societate sînt mai aproape de ele, clericilor noștri. Mai precis, profesorilor noștri de la facultatea de teologie, arhierieilor noștri și preoților cu studii universitare. Dar pentru ca istoricii ceilalți să poată lăsa fără grijă studiile de istorie bisericească pe sama acestora, se cere o condiție *sine qua non*. Și cu aceasta rîndurile de mai sus vor căpăta și încheierea și justificarea necesară.

Anume, studiul istoriei bisericești în facultatea noastră de teologie trebuie pus pe baze cu adevărat științifice. Pregătirea istorică a teologilor noștri

— dintre care se recrutează și se vor recruta toți istoricii bisericești — trebuie ridicată la același nivel cu pregătirea ce să dă studenților de la Litere în secția istorică, la Universitatea din București. Trebuie înființat un seminar istoric cu adevărat modern, în care teologii să poată deprinde critica istorică-științifică și să se exercite încă din școală, sub conducerea profesorului lor, la lucrări istorice. Părerea mea e că trebuie mers încă și mai departe și anume să se facă înfrățirea acestui seminar cu cele istorice de la facultatea de litere într-un *Institut istoric*, așa ca prin conlucrarea tuturor elevilor de istorie sub conducerea tuturor profesorilor de istorie, să se formeze și mai intensiv cultura general-istorică a viitorilor lucrători pe terenul științei și să se infiltreze și mai adânc spiritul critic-științific în acei viitori lucrători.

Numai așa studiile de istorie bisericească vor fi duse cu izbândă mai departe chiar de clerici și numai așa, împărțindu-se munca științifică, ceilalți cercetători istorici vor putea să lase la o parte pomenitul domeniu de cercetări, devotându-se celorlalte grele și numeroase probleme de istorie generală românească.

Viața românească, II, nr. 4, apr., p. 140—144.

Constatările critice și sugestiile formulate în *cronica* dedicată studiilor de istorie bisericească se cuvin puse în relație cu celelalte cronici (*E nevoie la noi de o revistă istorică?* și *Albumuri de istorie culturală*), publicate în aceeași revistă, precum și cu mai vechile demersuri de caracter critic și metodologic din *Voința națională*, *Luceafărul* etc. Și de data aceasta autorul e preocupat de nevoia de a introduce mai multă rigoare în studiile privitoare la trecutul nostru, de a asigura specialiști recrutați dintre clerici și instruiți în seminarii speciale. Schema propusă pentru astfel de studii e încă actuală, iar observațiile cu privire la istoriografia ecleziastică se arată a fi judicioase. Pentru detalii, vezi Al. Zub, *Preocupări de istorie ecleziastică în opera lui Vasile Pârvan*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, XLVI, nr. 7—8 iul.-aug., p. 390—405.

16 [APEL PENTRU „POTOLIREA SUFLETELOR AGITATE“]

Berlin în 16/29 martie 1907

Mișcarea populației noastre rurale a luat o față atât de revoluționară încât însăși siguranța statului este amenințată. Greșelile de veacuri, rămase neîndreptate, se răzbună acum. Dar numai se răzbună. Nu se îndreaptă, căci îndreptarea nu se face decît pe cale pașnică. E de datoria tuturor bunilor români, pe cari norocul i-a ajutat să se lumineze mai mult decît frații necăjiți de la țară, să sară acum în ajutorul guvernului pentru a liniști turburările, făgăduind pe de o parte răsculaților îmbunătățirea stării lor, iar pe de alta legîndu-se între ei, ca față de guvernele ce vor veni să întreprindă o mișcare energetică de cucerire a drepturilor țărănești și amintind tuturor oamenilor politici și partidelor de guvernămînt că întreaga opinie publică cu dragoste de neam nu va înceta a se agita, pînă ce nu se va face dreptate. Turburările din țară au deșteptat, prin pagubele aduse unor elemente parazite din organismul vieții noastre naționale și de stat, atîtea patimi, atît în țară cît mai ales în străinătate, în care nu numai bunul renume al țării e pus la îndoială și chiar contrazis, dar însăși demnitatea de stat neatîrnat e atacată în chipul cel mai violent sub învinuiri, dacă nu false, desigur exagerate. Mînia maselor țărănești, asuprite de atît amar de vreme, a izbucnit odată cu începerea noului an agricol. Greutatea învoielilor agricole a împins la desnădejde pe sătenii din unele ținuturi.

Ei s-au răsculat. Și atunci și alții, pentru aceleași necazuri, poate și altele chiar mai mari, îndurate pînă atunci în liniște, au urmat pilda celor porniți să-și facă singuri dreptate...

Dar dreptatea e mare și de multe feluri la noi. Dacă, aprinzîndu-se unii de alții, cei nedreptățiți s-ar scula cu toții să-și caute cu puterea dreptatea, s-ar aprinde toată țara. Și străinii de teama de a nu se aprinde și sufletul poporului obijduit din țările lor, ar sări asupra noastră să stingă ei focul de la noi, dacă singuri nu-l putem stinge.

Dar asta ar însemna că întreaga muncă de jumătate de veac, pusă pînă acum pentru întruchiparea statului și culturai noastre moderne să se risipească în tîndări.

Asta ar însemna, poate, chiar pierderea neatîrnrării noastre.

De aceea, noi românii din Berlin, proprietari, profesori, medici, avocați, ingineri, studenți, rugăm cu toată căldura pe prietenii, colegii și concetățenii noștri mai luminați să pornească numaidecît acțiunea de potolire a sufletelor agitate, legîndu-se de a lupta pacinic pentru dreptatea cauzei.

Iar pe onorata presă românească o rugăm să binevoiască a da cât mai mare publicitate acestui apel ¹.

Neamul românesc, I, nr. 96, 5 apr. 1906, p. 682—683 ; I. E. Toroușiu, *Studii și documente literare*, X, p. 180—182.

¹ Subscris împreună cu N. Dănilă, T. Bratu, Al. Dumitrescu, C. Fedeleş, I. Marinescu, Dr. C. Gusti, Dr. Kindriș, Dr. Ludwig, Voimănovici, A. Georgescu, N. Vasilescu, E. N. Giurgea, I. Nemeșiu, frații Danabassi, frații Grigorescu, N. Gamulea, G. Ilievici, G. Teodorescu, Al. Arțareanu, Al. Angelescu, Al. Racotzi, R. Stoian, D. B. Ionescu, I. C. Drăgan, Oreste Anastasiu, I. Teodoriu, C. Ioan, M. Stănoiu, C. Oppler, Ovid Maior, G. Protopopescu, M. Simionescu-Râmnicăneanu, C. Ionescu și N. Sutescu, apelul a fost redactat de V. Pârvan, al cărui stil se recunoaște cu ușurință. E încă o dovadă a interesului pe care tinărul învățat îl arăta pentru realitățile din țară, interes dublat de dorința de a participa, o știm din scrisorile către N. Iorga, la ameliorarea stării de lucru.

17. EXCURSII ȘCOLARE LA ROMÂNII DE PESTE GRANIȚE

Copiii repetă ce aud de la părinți. Și nu arareori puii de români din Bucovina ori din Ungaria și Ardeal privesc cu oarecare aroganță la camarazii lor de prin școalele României *orientale*. Ei — vezi, dragă doamne — sunt în Occident. Tot așa ai noștri, fac mare haz de greșelile de limbă românească ale românilor de peste granițe. Ignoranță și închipuire de sine, plecând din lipsa de contact, și de o parte și de alta.

Naționalismul, iredent ori nu, e adesea numai un sport interesant în compozițiile de limba română la noi și de oratorie de zile mari dincolo.

Lucrurile rele de la noi și de dincolo sunt cu cea mai mare atenție scoase la vedere, reciproc.

Progresul real dintr-o parte și din alta e ignorat tot așa de sistematic.

Cînd am fost, în vara trecută, cu studenții mei la Sibiu, Săliște, Alba-Iulia, Blaj și Brașov, am putut constata încă odată ce gata suntem la critica negativă, dar am constatat de altă parte cu bucurie și cîtă puțință de înțelegere sinceră și reală de admirație și de iubire există din ambele părți.

Și studenții mei erau de la istorie și știau o mulțime de lucruri dinainte. Dar imensa mulțime a celor de la noi cari nu știu *absolut nimic* despre adevărata viață a românilor de peste graniță?

Elevii de azi, cari vor fi cetățenii de mîine, trebuie să cunoască bine cauza pentru care vor lupta civic ori cu arma în zilele ce vor veni. Și pentru aceasta profesorii lor sunt datori să-i ducă cu miile, an de an, măcar prin două, trei sate și orașe ale pămîntului de dincolo de munți.

Se vor întoarce cu toții mai tari, și bătrînii și tinerii.

Românismul, București, I, 1913, nr. 1, p. 103—104.

18. PĂRERILE UNUI TRĂDĂTOR DE NEAM

La începutul războiului european România era împărțită în două tabere cu totul neegale : una, restrînsă, apărînd loialitatea absolută față de Austro-Ungaria, cu care aveam tratat de alianță ; cealaltă, foarte numeroasă, filo-franceză, cerînd alianța cu *Tripla Înțelegere*, pentru a ne cuceri așa-zisul Ardeal (de fapt însă toată Ungaria locuită de români) ¹. Neutralitatea hotărîtă la început a fost un compromis între cele două curente, care și-au dat reciproc răgaz de hotărîre, pînă ce situația de pe cîmpul de război se va fi clarificat măcar cît de puțin în vreun chip. Prima intrare a rușilor în Bucovina și Maramureș, alături cu respingerea de francezi a primei ofensive germane spre Paris, a hotărît la noi biruința partidului contrar Triplei, adică — prin neutralitatea Italiei — Dublei Alianțe.

Presa română a îmbrățișat încă de la început, în cea mai mare parte, ideea alianței noastre cu *Tripla Înțelegere* și pentru a cîștiga opinia publică, în primul timp foarte prudentă și rezervată, au prezentat toate faptele de arme de pe diferitele cîmpuri de luptă într-o anume lumină, tendențioasă, care împiedica judecata rece, strict și exclusiv românească a faptelor, și putea astfel împinge la un gest necugetat, numai și numai din prietenia pentru Franța.

Nu tot așa de repede ca avîntul pentru Franța mergea însă pregătirea noastră de război ; de asemenea tratativele diplomatice pentru asigurarea la „masa verde“ a rezultatelor obținute prin jertfa noastră de sînge mergeau foarte încet. Pînă în momentul de față România nu-și are încă, diplomatic, asigurată *definitiv* granița de Sud și nici celelalte pregătiri nu sunt la punct. De altfel, cum nu sunt nici în Italia, care însă lucrează cu intensitate febrilă la punerea ei în stare de apărare și de altă parte păstrează o rezervă foarte înțeleaptă în manifestarea internațională a sentimentelor sale.

Curentul național de cucerire a teritoriilor române din Ungaria se identifice azi la noi cu țara întreagă *. Nerăbdătorii, reprezentanți mai ales prin partidul conservator-democrat, care proclamase la început neutralitatea leală și definitivă (!!), formează acum un grup aparte, *outré*, care nu vrea nici o discuție liniștită asupra posibilităților și mijloacelor de adus la îndeplinire idealul național, ci consideră ca un act de trădare a neamului, orice rezervă față de insistențele prea puțin asigurătoare pînă acum ale Triplei Înțelegeri.

Acești nerăbdători constituiseră acum cîteva săptămîni o ligă, numită *Acțiunea națională* ², care să grăbească mîna guvernului în declararea războiului împotriva Austriei, după ce cu două luni înainte aduseseră lucrurile acolo că se vorbea de o abdicare a dinastiei noastre. Acest curent violent

francofil, rusofil și anglofil, sprijinit apoi de întreaga presă, amenința, a face din noi un fel de Turcie a *Triplei Înțelegeri*.

Exemplul de măreață fermitate și stăpânire de sine a Italiei, alături de prudența patriotică a Greciei și Bulgariei, sunt însă pentru guvernul nostru un puternic sprijin moral în politica externă de multă cumpănire și rece pregătire a viitoare noastre acțiuni. Partidul conservator merge în această privință foarte hotărât alături de cel liberal.

*Liga culturală*³, care de un sfert de veac pregătește conștiințele pentru această mare faptă a unirii tuturor românilor, n-are nici un motiv să fie tocmai acum nerăbdătoare, precum sunt atâtea persoane care deabia de câteva luni au început a gândi ca *Liga* și deci au tot motivul să-și afirme cât mai energic *noul lor ideal politic*, față de cel vechi de politică exclusiv internă.

Autorul acestor rînduri prezentînd, într-o conferință la *Ateneu*, în seara de 9 noemvrie 1914⁴, situația noastră actuală din punctul de vedere al aspirațiilor naționale în legătură cu pregătirea noastră și conflictul european, a accentuat încă odată vechea sa convingere, exprimată în numeroasele sale conferințe ținute de atîția ani în întreaga țară, ca membru al *Ligei culturale*, că viitorul neamului nostru atîrnă de *seriozitatea, adîncimea și noutatea culturai noastre*, singura în stare de a forma mari caractere și mari personalități creatoare, cari să poată întii întruchipa *completa unitate națională*, iar apoi menține și crește întru cel mai îndelungat viitor marele trup și suflet al neamului nostru romanic din mijlocul Orientului, total deosebit de toți vecinii săi ca rasă și aspirațiuni. Totuși, el a fost de astă dată cu violență atacat de presa naționaliștilor de viță nouă, în special *Dimineța, Adevărul, Acțiunea* și *Epoca* și prezentat întregii țări ca un dușman al aspirațiilor noastre naționale. O sumă de oameni de bună credință s-au lăsat înșelați și nu au fost de fel cruțători cu „odiosul” conferențiar, pe care, în urma dibacei campanii dusă de presa mai sus pomenită, ca și de patrioții de curînd botezați întru naționalismul militant, au reușit apoi în adunarea *Ligei culturale*, secția București, ținută la 7 dec. c., să îl excludă din *Ligă* „pentru atitudinea sa anti-românească”, împiedicîndu-l astfel de a lua parte la congresul general al *Ligei*, ce are să se ție la 14 dec., pe care el îl aștepta în toată liniștea spre a-și spune încă odată părerile sale și a pune în adevărata lor lumină acuzațiile ce i s-au adus.

Excluderea sa din *Ligă* îl cruță de a face cunoștință directă cu delicatețile de limbaj și cu manierele distinse ale insultătorilor săi, și deci într-un fel îi e binevenită. Pentru oamenii de ispravă ai acestei țări el dă aici spre lămurire asupra părerilor sale următoarele două documente.

I

Memoriu citit la comitetul central al Ligei în ședința de la 30 octomvrie 1914 și în urma căruia autorul a fost delegat să ție conferința de la Ateneu, în seara de 9 noemvrie 1914.

Liga culturală păstrează o iubire egală românilor de pretutindeni. Ea nu poate renunța, de dragul nici unei puteri streine protectoare și de dragul nici unei alianțe onorabile, la vreo parte din corpul sacru al națiunei. *Liga*

nu poate aproba punctul de vedere al acelor cari pentru a obține o parte din pământul românesc, jertfesc și renunță pentru totdeauna la milioane de frați, de supt stăpîniri momentan interesate la prietenia noastră. *Liga* nu recunoaște nici o preferință față de marile puteri. Dacă unitatea națională e să vie cu ajutorul puterilor centrale nu ne e mai puțin scumpă, decît dacă ne va veni cu acel al *Triplei Înțelegeri*. *Liga* nu iubește nici Franța, nici Germania, mai mult ca însăși patria daco-română dintre Tisa și Nistru. Pentru *Ligă* politica externă a României are a fi determinată numai de scopuri exclusiv, dacă vreți, șovinist românești. Cîtă vreme Rusia nu începe prin a ne da înapoi ce ne-a luat în 1812, ci ne oferă numai de la dușman, ea nu ne e mai simpatică decît Germania, care nu găsește nimic mai bun ca să ne atragă de partea ei, decît promițîndu-ne pe românii din Serbia și pe cei din Basarabia⁵.

Liga nu poate primi punctul de vedere al *Triplei Înțelegeri*, ca noi să dăm înapoi Cadrilaterul, cîștigat cu jertfa fatală a românilor macedoneni, a miilor de ostași morți de holeră în 1913 și cu pierderi economice incalculabile, dacă aceeași *Triplă Înțelegere* nu ne dă ea întîi exemplul jertfei dîndu-ne înapoi Basarabia cea cu 45.000 km. p. și cel puțin 1 $\frac{1}{2}$ milioane de români*.

Liga nu poate primi nici punctul de vedere austro-german, de a rămîne în neutralitate și de a nu-i ataca pe prețul problematic al unor reforme ridicole în Ungaria românească și al cuceririi pentru noi a Basarabiei.

Liga dorește ca guvernul să-și pregătească diplomatic și războinic situația, astfel ca, fără a renunța la nimic din marele ideal național, declarînd cavalereste că nu socotește definitiv închisă nici-o chestie ce ar mai rămîne pendinte din completa unitate națională, el totuși la momentul oportun să poată ocupa și menține întregul Ardeal, întregul Banat, Bihorul cu o linie pînă cel puțin imediat la Nord de Macău și Arad și la Vest de Ciaba, Oradea Mare, Careii Mari, Sătmăr și Hust, precum și tot ce-i românesc în străvechile burguri ale romanității moldovene, Maramureșul și Bucovina.

Liga dorește ca guvernul să nu se grăbească a intra în acțiune înainte ca *Tripla Înțelegere* să fi garantat cu aceeași energie ca pentru Belgia, favorabil, și pentru Turcia, defavorabil, aceste granițe vestice și nordice ale României. *Liga* socotește că ar fi o crimă națională de a periclita situația strălucită actuală a regatului fără a avea siguranța că la „masa verde“, Anglia (de acord cu Franța) nu va fi contra aspirațiilor noastre naționale, susținînd din punctele ei de vedere egoiste o Ungarie independentă și o Austrie neîmpărțită, ca obstacole puternice la înaintarea rușilor spre sud-vest.

Liga nu se poate alipi la acțiunea necugetată a acelor cari, din prea mare dragoste pentru Franța, uită datoriile elementare de prudență pe care le au pentru propria lor patrie română.

Liga proclamă încă odată intangibilitatea sacrosantă a idealului național complet, neubind pe nimeni mai mult decît pe fiii ei de pretutindeni și neurînd pe nimeni mai mult decît pe aceia cari, în chip fariseic și egoist, ne îndeamnă să vedem salvarea națională acolo unde le convine lor, dar nu recunosc datoria elementară, de cinste, cavalerism și nobleță, de a începe opera așa zisă de liberare națională întîi cu popoarele robite din propriile lor stăpîniri.

* Vezi nota 5.

Liga nu e grăbită ; ea știe să aștepte, nu se lasă înșelată de promisiuni vagi și de sfaturi dubioase, ci cînd va crede că a sosit momentul suprem de a salva ceea ce se poate acum, în acest război, salva, va ridica țara întreagă, cum a mai făcut și altădată, pentru acei ce vor reprezenta binele public și contra aceloră ce reprezintă interese și patimi streine de idealul curat național.

II

Pregătirea războiului pentru unitatea națională. Conferință ținută la Ateneul Român din București, în seara de 9 noemvrie 1914 (rezumat).

Un război pentru unitatea națională a unui neam împărțit între mai multe stăpîniri înseamnă o amenințare a tuturor statelor vinovate de asuprirea conaționalilor tăi, deopotrivă. Azi ești cu unii, pentru a obține o parte ; mâine vei fi cu ceilalți pentru a obține cealaltă parte. Ca politică internă, un atare război înseamnă o încordare supraomenească spre a putea nu numai cuceri de la străini, ci și a menține contra lor pentru un întreg viitor cele cucerite.

Ultimii cincizeci de ani au fost la noi prinși de pregătirea și întărirea actualului regat. Idealul unității naționale complete, latent în sufletul oricărui bun român, a rămas numai ca un gînd politic foarte îndepărtat. La o împlinire reală a lui nu s-au gîndit în chip hotărît decît vișătorii. *Liga culturală* însă a pregătit mereu conștiința națională întru acest gînd ; firește, indirect prin întruchiparea deocădată numai a unei anume unități a sufletelor românești de pretutindeni. Factorii politici răspunzători s-au desolidarizat însă mai întotdeauna de acțiunea *Ligei*, și anume nu numai de formă, față de străini, ci și real, fiind sceptici cu ea, față de marile greutăți ce se opuneau realizării visurilor ei. Mai degrabă lua străinătatea în serios acțiunea *Ligei*, socotindu-o ca o asociație „irredentă” activă, în felul societăților similare vechi și nouă, italiene ori bulgărești.

În ajunul războiului balcanic, prima noastră grijă a fost siguranța actualului regat față de creșterea puterii bulgare. După campania din 1913, atît poporul cît și oamenii din fruntea țării au început însă a se gîndi mai serios la realizarea idealului național. Totuși conflictul european, care să ne dea puțința de a intra în acțiune, era privit ca destul de îndepărtat, pentru ca agale-agale, oriental, să ne facem și noi pregătirile noastre. Relațiile noastre cu puterile străine n-au fost de fel schimbate în vederea noiei noastre acțiuni. Am continuat prietenia cu Austro-Germania și am primit rece avansurile Rusiei. În Balcani, am rămas tot într-o foarte rezervată expectativă. Relațiile noastre cu Italia, așa de greu lovite în timpul conflictului italo-turc, prin simpatiile noastre pentru Turcia, n-au fost aduse din nou pe calea cea bună cu graba și căldura cuvenită.

Izbucnirea cu totul neprevăzută a războiului european ne-a surprins în mijlocul unei foarte încete pregătiri. Primul sentiment a fost acel al groazei față de marele dezastru al culturii europene. Curînd, apoi, față de imensa forță reprezentată de *Tripla Înțelegerere* și față de succesul așa de ușor de anul trecut, au început să se deștepte speranțe și planuri din ce în ce mai nervoase și grăbite. Se vorbea chiar de un fel de „plimbare militară” în Ardeal, ca cea din anul trecut în Bulgaria. Între curentul politic tradițional,

de alipire la *Tripla Alianță* și între curentul nou s-a iscat un conflict destul de viu. De o parte și de alta s-au făcut exagerări. Astfel, pe cînd tradiționaliștii cei ultra-prudenți și temători de panslavism cereau ori alipire la Austria ori neutralitate definitivă, naționaliștii români francofili cereau imediată intrare în acțiunea pentru salvarea Franței și în aceeași vreme pentru a nu pierde momentul favorabil de unitate a noastră cu românii din Ungaria, așa de pe neașteptate sosit. De multă prudență politică de o parte, de multă francofilie de alta, se uita românismul însuși.

Căci, care sunt interesele noastre ? Care e poziția noastră ? Care e pregătirea noastră actuală ? Întrebări pe care orice bun român trebuie să și le puie.

Interesele noastre sunt de a merge acum cu *Tripla Înțelegere*. Poziția noastră e însă precară, întrucît realizarea completă a idealului nostru național spre vest și nord nu e *deplin* garantată de *Tripla Înțelegere* (astfel Banatul e promis de ruși sîrbilor !), și nici nu e simpatică chiar unora dintre popoarele ce par acum a fi de partea noastră. E datoria guvernului, ca în această chestie, el singur în măsură a conduce responsabil treburile statului, să întărească și să asigure definitiv poziția noastră internațională.

În ce privește pregătirea noastră pentru războiul de unitate națională, avem a ne întreba, e ea completă ? Putem intra în ori ce moment, așa cum se cere de cei nerăbdători, sau cumva fiecare clipă *posibilă* de amînare a acțiunii e neprețuită pentru serioasa trecere a noastră în stare de război ? Să ne oprim deci mai de-aproape asupra acestei chestiuni, hotărîtoare în momentele de față.

Ce pregătire avem și ce pregătire ar trebui să avem în următoarele direcții. În cea *națională* : e un ideal foarte nebulos la românii din țară ; unii s-ar mulțumi numai cu un fragment de Ardeal, alții cer și sudul Bucovinei și Ardealul întreg ; cei mai mulți uită de Banat, Bihor etc. Presa e ocupată cu intrigele meschine de partid ori cu propaganda pentru Franța, cu telegrame și povestiri despre războiul cel mare, dar *nu dă informații sigure, continue, insistente despre românii de dincolo, nu afirmă necesitatea unei întregiri a noastre cu tot ce e românesc dincolo de munți*, ci repetă papagalicește, după ce i se telegrafiază de la Paris ori Petrograd : „Bucovina“, „Ardealul“. Care Ardeal ? Cum sunt condițiile de viață socială a românilor de acolo ? Ce reforme imediate trebuie să avem în vedere în viața noastră publică cînd vom ocupa ținuturile transcarpatine etc. ; iată atîtea probleme pe care nimeni nu le tratează, căci nu le conște. La românii de dincolo — completă dezorientare, iar în clasele burgheze chiar temere de „cucerirea“ lor de România. În loc de atîtea articole împotriva nemților, viitorii noștri adversari, ar fi așa de fericită și folositoare o lămurire a opiniei publice nu numai asupra idealului nostru național apropiat, ci și a celui depărtat, se știe care, asupra jertfelor ce va trebui să facem etc. Din punct de vedere *moral* : o oțelire a sufletelor pentru suportarea unui greu și îndelungat război e absolut necesară ; o *solidaritate a tuturor partidelor și personalităților* ; o grabă a fiecăruia de a da tot ce poate, iar nu ceea ce avem acum : atîția ciocoi, cari cer locuri de factori poștali ori primari la țară, spre a scăpa de mobilizare, în vreme ce la *Capșa* ori la *Dacia* strigă *acțiune imediată* ; atîția leneși și zăpăciți, cari nu fac decît intrigi și calomnii spre a ajunge la favoruri politice — și așa mai departe. *Militar* : nu pot spune ce avem și ce nu avem, dar pot spune : pentru un război lung ne trebuie încă destul de multe. Și nu e patriotic să cer război

imediat, dacă nu am întîi siguranța că îl pot duce cu bine pînă la capăt. *Diplomatic* : trebuie să demonstrăm tuturor, dar mai ales germanilor (cari, spre deosebire de austriaci, ne-au făcut în trecut atîta bine, și chiar în 1913), dreptatea războiului nostru de unitate națională, împotriva lor, și nu mai puțin să arătăm rușilor că dorim unitatea noastră națională completă, nu cu ciuntirea Banatului pentru sîrbi, ori cu renunțarea la orice lumină românească în Moldova de peste Prut (unde chiar ei au fost nevoiți să dea oarecari drepturi, atunci cînd au vrut să se apropie de noi) ; legăturile noastre cu Italia, mîine poate adversara noastră în Balcani, trebuie să fie nu sentimentale, ci practice, bine definite în privința sferei de influență ce o vom avea fiecare și cu caracter de garanție *reciprocă* a idealurilor noastre în spre Austria, iar nu cu posibilitatea unui dezastru pentru noi, cînd Italia, obținînd tot ce va vrea de la Austria, va lega iară prietenie cu ea și *mai ales cu Germania*, împotriva Franței și Angliei, *rivalele ei în Mediterana*, și noi vom risca să pierdem ce am cucerit ⁶. *Economic* : suntem datori să organizăm toate instituțiile noastre de credit în chip special pentru lupta ce o vor da și ele, ca să putem face față la greutatea unui mare război, dus numai cu propriile noastre puteri financiare ; de altă parte, trebuie (ca în Germania) să organizăm de la centru și bugetele particularilor, pentru a nu se ajunge la foamete, din nechibzuială tradițională a cheltuielilor personale obicinuite la noi. *Social* avem : un brutal egoism al clasei conducătoare (marii noștri bogătași trăind în străinătate, în special în Franța, o iubesc pe aceasta mai mult decît patria lor ; la moarte nu lasă nimic pentru binefaceri) ; la război, ca și în timp de pace, mulți din ei se doresc la partea sedentară, dar la *Capșa* și la *Dacia* strigă *acțiune imediată* ; clasa burgheză și cea de jos, de o ignoranță copilărească, merge supusă la armată, dar nu are siguranța că boierii se vor interesa de văduvele și orfanii lor. Nu strigînd „război“, „ura ! vrem Ardealul“, vom deștepta entuziasm pentru campania așa de apropiată peste munți, ci dînd celor mulți, cari vor lupta și vor muri, siguranța că familiile lor nu vor rămîne pe drumuri. Nu deșteptînd neîncrederea poporului naiv în guvern, aruncînd insulte și calomnii asupra tuturor frunțașilor cari nu vor acțiune imediată, ci chibzuiesc încă, dar dimpotrivă, formînd un singur trup și un suflet, solidarizîndu-ne în aceeași grijă adîncă de viitorul țării și al neamului, formînd o masă compactă de oameni liniștiți și serios hotărîți la împlinirea idealului național cu orice preț și orice jertfă a fiecăruia și a tuturor, vom ajunge la scopul dorit deopotrivă de toți. Sunt răi patrioți cei ce cer imediat să jucăm totul pe o carte, numai și numai să se salveze Franța și civilizația. Salvarea Franței nu trebuie să treacă peste cadavrul României. Iar mișeii cari la mobilizare fug speriați în toate părțile și cerșesc locuri de primari și de factori poștali sunt niște criminali față de țară, atunci cînd de altă parte strigă pe toate drumurile și la toate ocaziile : „vrem război imediat“. Războiul pe care îl vom duce nu e o plimbare ca în 1913. De o mie de ani ungurii trăiesc în idealul lor de dominație imperialistă. Cel de pe urmă sergent de stradă se crede un reprezentant al marelui idei de stat național unitar maghiar și luptă convins și aprins pentru ea. Războiul cu un astfel de popor, căruia va trebui să-i luăm însași cetatea lui de apărare, va fi un război greu și lung și trebuie să-l pregătim serios și puternic.

(Cele ce urmează au fost citite textual). *E acum momentul de a intra în acțiune ?*

Nu e în căderea noastră de a fixa momentul. Aceasta e datoria factorilor răspunzători, cari singuri știu *precis* cum stăm cu pregătirea noastră diplomatică și militară. Noi trebuie să luptăm fiecare în domeniul nostru și în direcția noastră, pentru a fi așa de bine preparați ca la fiecare moment să putem spune guvernului: „noi suntem gata; ce faceți?“

Ar fi fost, altfel, poate chiar de la început momentul intrării în acțiune, dacă eram pregătiți sufletește, diplomatic și material absolut complet pentru aceasta; azi, cine știe, am fi ajuns la Budapesta, făcând front comun cu rușii pe dreapta, cari n-ar fi putut fi respinși peste Carpați și cu sîrbii pe stînga. Cum suntem acum (la data conferinței), nu e momentul¹; mai avem cîteva ceasuri încă libere, cît intrarea noastră în acțiune nu e încă *fatal* cerută. Ele trebuiesc folosite nu pentru a striga zadarnic pe străzi „război“; ci pentru a organiza, *noi toți*, nu numai statul (așa de încet în mișcările sale), cuminte, serios, grav, *hotărît la moarte sau la biruință*, războiul, care este *inevitabil*.

Drept încheiere

De la Mateiu, XXV, 1—13 :

„Atunci să va asămăna împărăția ceriurilor cu zece fete, care luîndu-și candilele sale au ieșit într-o întîmpinare a mirelui. Și cinci dintre ieie era înțelepte, iară cinci nebune. Cele nebune luîndu-și candilele sale, nu au luat cu sine undelemn. Iară cele înțelepte au luat undelemn în vasele sale cu candilele sale. Deci zăbovindu-se mirele, au dormitat toate și au adormit. Iară la miezul nopții s-au făcut strigare, iată mirele vine, eșiți într-o întîmpinare a lui. Atunci s-au sculat toate fetele acelea și și-au împodobit candilele sale. Iară cele nebune au zis celor înțelepte: «Dați-ne nouă din untul de lemn al vostru, că candilele noastre s-au stîng». Și au răspuns cele înțelepte, zicînd: «Dar de nu ne va ajunge nouă și vouă; ci mai bine mergeți la cei ce vînd și vă cumpărați». Și mergînd ele să cumpere, venit-au mirele. Și cele ce era gata au intrat cu el la nuntă, și s-au închis ușa. Iară mai apoi au venit și celelalte fete, zicînd: «Doamne, Doamne, deschide nouă!» Iară El, răspunzînd, au zis: «Adevăr zic vouă, nu vă cunosc, nu vă știu pre voi. Drept aceea, priveghiați, că nu știți ziua, nici ceasul în care Fiul Omului va veni!»

Părerile unui trădător de neam, București, Inst. arte grafice Carol Göbl, 1914, 13 p.

¹ „Așa-zisul Ardeal“. În înțeles strict, Ardealul sau Transilvania cuprinde numai teritoriul intracarpatic. O accepție mai largă s-a impus cu vremea și termenul înglobează astăzi, afară de teritoriul dintre Carpații răsăriteni, sudici și apuseni, Banatul, Crișana și Maramureșul, teritoriu care la data cînd scria Părvan făcea parte din Austro-Ungaria, constituind deci „Ungaria locuită de români“.

* Autorul se exprima astfel în termenii dreptului internațional și ai *irredentei* clasice, care priveau recuperarea unui teritoriu național ca o *cucerire* pe seama vechiului *cuceritor*.

² În fruntea *Acțiunii naționale* se afla Take Ionescu, tribunul de mare talent al luptei pentru unitatea națională, pe care o voia dusă alături de *Antantă* și fără întîrziere. O întîrziere totuși s-a produs, prin forța împrejurărilor, și ea justifică pledoaria lui Părvan, primită atunci cu ostilitate.

³ Pînă la acea dată Părvan fusese membru în Comitetul central al *Ligii culturale* și chiar vicepreședinte al ei. Conflictul cu alți fruntași ai mișcării a dus la excluderea sa (7 dec. 1914) și la o penibilă, nedreaptă, campanie de presă contra curajosului patriot.

⁴ *Pregătirea războiului pentru unitatea națională*, conferință ținută la *Ateneul român*, în seara zilei de 4 nov. 1914, rezumată de autor în broșura *Părerile unui trădător de neam*, p. 7—12. Și cu acel prilej, Pârvan afirma, fără echivoc, înaltele interese ale țării, susținând că „viitorul neamului nostru atîrnă de seriozitatea, adîncimea și noutatea culturii noastre”, ceea ce presupune o minuțioasă pregătire a unității de stat. Momentul acțiunii neputînd fi prevăzut, fiecare să vegheze. În sensul acesta a rostit conferințe în toată țara.

⁵ Era firesc ca societatea românească să se preocupe, la începutul secolului XX, de încheierea procesului de unificare național-statală, ca platformă indispensabilă oricărei dezvoltări libere. În plină desfășurare a evenimentelor ce aveau să ducă la o nouă configurație geopolitică a continentului, Lenin observa, în 1917, că „foarte mulți români și sîrbi (în raport cu numărul total al românilor și sîrbilor) locuiesc în afara granițelor statului lor” și că „în general, construcția de stat în direcția burghezo-națională nu s-a terminat în Balcani” (*Opere complete*, vol. 30, ed. 2, București, 1964, p. 355). Observație justă și justificativă pentru aspirația acelor popoare spre o unitate de stat deplină, unitate realizată în urma conflagrației curente. În numele ei avea să se ajungă, pornindu-se de la principiile lumii moderne și de la programul wilsonian, la proclamarea dreptului absolut la autodeterminare.

⁶ Vezi nota anterioară.

⁷ Urmarea a arătat că avem dreptate. *Acțiunea națională* a încetat, fără a fi grăbit nici cu o clipă acel „moment”. N-a fost „momentul” (cum s-a văzut din actele diplomatice pe care guvernul le-a lăsat să fie public cunoscute) nici chiar cînd sîrbii fuseseră respinși de austriaci pînă departe înspre valea Moraviei [N.a.]

19. UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ A DACIEI SUPERIOARE

Părerii propuse public Marelui Sfat Național al românilor
din Ardeal, Banat și Țara Ungurească

A. MOTIVARE

Înfăptuirea unirei politice a tuturor românilor într-un singur stat național, cere, ca răscumpărare a supărării ce le-o facem vecinilor, prin însăși existența noastră latină în mijlocul lumii lor slavo-turanice, înflorirea unei culturi de caracter nu numai național-etnografic, ci și internațional-civilizator. În acest chip existența noastră în răsăritul adversar nouă va interesa solidar și pe toate națiunile luminate și puternice ale apusului.

Astăzi, când în locul instituțiilor de cultură superioară ale dușmanilor noștri din Ardeal ori Bucovina noi vrem să întemeiem așezările noastre de muncă spirituală, creatoare de valori culturale universale, se impune ca fiecare dintre cei ce au gândit ceva în această direcție să-și spună părerea, spre a se pune la cale ceva bine alcătuit, trainic și lipsit de vechile păcate ale vieții noastre publice și naționale.

Aceasta cu atât mai mult cu cât nu ne este iertat ca desființînd ce era la adversari, noi să înființăm ceva de natură și putere inferioară. Cererea vremii e ca noi să venim cu ceva superior nu numai propriilor noastre așezăminte din vechiul regat, ci cu ceva mai presus și de organizația de pînă acum a adversarilor noștri.

În special în ținutul românesc dintre Carpați și Tisa acum întîi se întemeiază o instituție superioară românească de cultură generală și, dacă e lucru firesc ca toți să se gîndească la reproducerea încă într-un exemplar a tipului de universitate din România veche, aceasta nu înseamnă că gîndul cel mai bun ar fi acesta. O atare procedare ar fi, credem, pentru cultura superioară a neamului nostru o scădere, iar față de străini o înfrîngere. Nivelul educativ, moral și social-cultural al universităților din România veche are însuși nevoie imediată de ridicare, personalul educator e slăbit și turburat de politica de partide (sunt de pildă persoane, care pe sprijin politic au ajuns în corpul universitar, fiind nedemne de această situație), în sfîrșit organizarea tehnică, științifică și didactică e așa de regretabil rămasă în urmă, iar cea socială aproape neexistentă, încît o înființare a universității din Dacia superioară după chipul și asemănarea celor din Dacia inferioară și o ocupare a locurilor de profesori cu docenții și profesorii actualmente oficial consacrați ca titulari

în cele două universităţi cisalpine, fără un criteriu ideal de alegere, în afară de consacrarea arătată, ar fi o mare greşală.

Dimpotrivă, noua universitate ar trebui să se inspire de la tipurile cele mai înaintate de universităţi europene şi americane, ar trebui să-şi recruteze personalul pe baza unor principii superior ştiinţifice şi etice, fireşte nu cu excluderea persoanelor utilizabile din cele două universităţi din vechiul regat, dar în linia întâia din întreaga mulţime a intelectualităţii române trans- şi cisalpine, pe baza unui control moral între noua universitate şi noii ei membri, încheiat în vederea aplicării unor principii călăuzitoare ca acelea din statutele ce urmează aici, fireşte, ca o simplă părere personală, *exempli gratia*.

B. STATUTE ŞI PRINCIPII

Se înfiinţează pe ziua de 1 octombrie 1919, cu sediul în Cluj, deocamdată în localul fostei universităţi maghiare, iar mai apoi în numeroase clădiri proprii, ridicate după planuri speciale, Universitatea naţională a Daciei Superioare.

Scopul acestei universităţi este întreit :

1. De a da absolvenţilor şcoalelor de caracter secundar cultura specială literară — pură şi aplicată, ştiinţifică — pură şi aplicată, teologică — de diferite confesiuni, tehnică, juridică, medicală, agricolă, forestieră, minieră, social-politică, social-economică, administrativă, industrial-comercială, financiară, cooperativă şi jurnalistică.

2. De a forma caractere printr-o educaţie specială în institute de viaţă socială universitară şi de a da o concepţie despre lume unitară, etic-naţională, tuturor membrilor ei, fără deosebire de specialitate, origine ori confesiune.

3. De a promova literele, artele şi ştiinţele — pure şi aplicate — prin activitate originală, creatoare de valori nouă spirituale, atât a profesorilor cât şi a studenţilor, în mari institute de aplicare, cercetare şi lucru personal, înzestrate după toate progresele actuale ale tehnicii atelierelor, institutelor, seminariilor, laboratorilor, bibliotecilor, clinicilor etc., universitare şi particulare, europene şi americane.

Universitatea va fi instituţie naţională deplin autonomă, după modelul Academiei Române, combinat cu al universităţilor americane. Statul va avea numai dreptul de control moral, întrucât va plăti pe profesori şi va da o subvenţiune anuală fixă, generală, care va fi apoi repartizată de organele independente ale universităţii între diferitele ei institute.

Universitatea îşi cheamă şi îşi alege singură personalul ei, îşi administrează singură fondurile, îşi face singură publicaţiile, acordă burse, misiuni, după cum crede ea mai bine.

Universitatea e persoană morală şi ca atare posedă avere personală, pe care şi-o administrează singură — întocmai ca Academia Română — fără amestecul nimănui.

Universitatea, avînd ca unul din scopurile ei principale înalta educaţie etică a membrilor ei, adoptă principiul englez, combinat cu cel american, al internatului liber, atât pentru profesori cât şi pentru studenţi. Pentru cazul că principiul internatului liber nu ar da roade, profesorii şi studenţii preferînd a trăi în locuinţi particulare şi deci a continua actualul particularism şi aneti-

cism, care duce la pulverizarea energiilor naționale și la demoralizarea tinerimei, se va aplica, prin abatere de la principiile extrem-democratice, inter-natul obligatoriu.

Pentru a forma, nu ciclopi, ci oameni deplini, cu o cultură armonioasă în toate direcțiile, universitatea adoptă principiul englez al bipartiției în *colleges* și *universities*, cu *fellows* și *regii professores*, dar însuflindu-i cu totul alt spirit. Anume, studenții aceleiași specialități sunt organizați într-un colegiu, care la rîndul lui e subîmpărțit în secțiuni, cît mai numeroase, spre a permite cea mai ascuțită specializare. Dimpotrivă însă, ori ce student dintr-un colegiu — cu titlul latin : *alumnus* — spre a fi recunoscut ca student — *studiosus* — trebuie să fie membru al universității, adică să urmeze, la buna lui alegere, anumite cursuri de caracter general : literar, filosofic, artistic ori științific.

Pentru ușurarea procedurii, se prevăd ca obligatorii pentru obținerea primului titlu academic — acela de *magister* (artium, legum, scientiarum, medicinae, technicae etc. etc.) cel puțin trei ani ca *alumnus* al unui colegiu și cel puțin doi ani ca *studiosus* al universității, în total cel puțin patru-cinci ani de frecventare (al treilea an ca *alumnus* putînd fi făcut și simultan cu primul *studiosus*).

Colegiile nu sunt însă numai școli speciale de instrucție, ci și mari laboratorii de educație etică, națională, civică, estetică etc. Președintele unui colegiu va fi întotdeauna un profesor cu vastă experiență filosofică și practică a vieții, general-omenești și naționale. De asemenea, educația igienică și sportivă e tot în grija *colegiilor*.

Acei studenți și în special *magistri* (artium etc.) cari arată în litere, arte, științe ori filosofie, drept, sociologie etc. etc., aptitudini și talente creatoare, sunt chemați (nu : se înscriu) în institutele universității ca membri ai lor și acolo, cu titlul de *scholares*, lucrează pentru promovarea gîndului omenească sub conducerea și alăturarea de *professores regii*, șefii institutelor. Prima lor lucrare originală mai importantă le dă dreptul de a fi proclamați doctori în specialitatea lor. Doctoratul lor fiind din punct de vedere practic o demnitate cu cele mai însemnate și mai pline de răspundere urmări, el nu se va acorda decît cu cea mi mare luare aminte, atît la meritele științifice cît și la cele etice și sociale ale candidatului.

Universitatea deci se împarte din punctul de vedere al educației științifice și speciale în colegii, din cel al educației generale și etice în facultăți, iar din cel al promovării științei, artei și filosofiei în institute. Cele trei feluri de ramuri ale universității sunt autonome unele față de altele. Interesele lor reciproce sunt apărute în senatul universității de reprezentanții lor legali : președinții colegiilor, decanii facultăților, maestrii institutelor.

Se prevăd în Universitatea națională a Daciei Superioare deocamdată următoarele colegii (altele se vor înființa pe măsură ce donațiunile particulare și publice făcute universității o vor pune în stare de a înființa catedre, institute și organizații nouă, cari, firește, fiecare, vor purta întotdeauna numele donatorului) :

1) Colegiul umanistic, ocupîndu-se cu studiile clasice : filologice, istorice, artistice și filosofice.

2) Colegiul literar, ocupîndu-se cu filologia, istoria și estetica limbilor și literaturilor mai nouă.

- 3) Colegiul istoric.
- 4) Colegiul artelor plastice și de aer liber (pictura, sculptura, arhitectura, arta spațiului, ornamentica, arte industriale, arte decorative).
- 5) Colegiul muzicii sacre și profane și al artelor scenice.
- 6) Colegiul științelor naturale și geografice.
- 7) Colegiul științelor fizice și matematice.
- 8) Colegiul agricol.
- 9) Colegiul viticol și horticul.
- 10) Colegiul forestier și al apelor.
- 11) Colegiul carierelor și minelor.
- 12) Colegiul chirurgical.
- 13) Colegiul medical.
- 14) Colegiul farmaceutic.
- 15) Colegiul veterinar.
- 16) Colegiul pedagogic, ocupându-se cu pregătirea profesorilor de caracter secundar, atât de partea literară și științifică, cât și de cea tehnică ori profesională.
- 17) Colegiul științelor sociale și juridice.
- 18) Colegiul științelor administrative și de stat.
- 19) Colegiul științelor economice și financiare.
- 20) Colegiul științelor politice și militare.
- 21) Colegiul comercial-industrial.
- 22) Colegiul cooperativ și comunist.
- 23) Colegiul jurnalistic și publicistic.
- 24) Colegiul inginerilor de îmbunătățiri funciare.
- 25) Colegiul inginerilor mecanici, electrotehnici și ai instalațiilor de igienă publică.
- 26) Colegiul inginerilor civili.
- 27) Colegiul inginerilor navali.
- 28) Colegiul inginerilor industriali.
- 29) Colegiul filosofic.
- 30) Colegiul teologic (atâtea secțiuni câte confesiuni).

Aceste colegii sunt a se subsuma următoarelor facultăți, cari sistematizează principiar, a) științific și b) ca concepție despre lume, în cursuri de caracter general și sintetic, cunoștințele izolate, speciale și tehnice, predate în colegii.

- 1) Facultatea de litere și arte, subsumând colegiile 1—5.
- 2) Facultatea de științe naturale, subsumând colegiile 1—15.
- 3) Facultatea tehnologică, subsumând colegiile 24—28.
- 4) Facultatea de științe sociale, subsumând colegiile 16—23.
- 5) Facultatea filosofică și teologică subsumând colegiile 29—30.

N.B. Spre deosebire de toate celelalte colegii, colegiul filosofic nu admite în sîrul său decît magistri ai uneia din cele 29 de grupe de discipline, predate de colegiile celelalte.

Titlul de magister, într-una din grupele de discipline care dau numele colegiilor, se dă pe baza unui examen trecut înaintea facultăților din care face parte colegiul.

N.B. În filosofie nu se poate da decît titlul de doctor, precum s-a văzut mai sus.

Titlul de *magister* se dă pe latinește potrivit numelui colegiului din care respectivul *studiosus* a făcut parte ca *alumnus*: *M.L.A. (magister litterarum antiquiorum)* etc.

Practic, titlul de *magister* e echivalent cu cel de licențiat sau doctor din regatul vechi.

Se dă deocamdată puțința de lucru (pînă la alte donațiuni) în următoarele institute:

A) Cele existente pe lîngă fosta universitate maghiară de tip vechi, adaptate la noul nostru program universitar.

B) În următoarele:

- 1) Institutul arheologic.
- 2) Institutul filologic.
- 3) Institutul istoric.
- 4) Institutul filosofic.
- 5) Institutul geografic-morfologic.
- 6) Institutul geografic-uman, etnografic și etnologic.
- 7) Institutul de estetică socială.
- 8) Institutul sociologic și politic.
- 9) Institutul juridic.
- 10) Institutul economic și financiar.
- 11) Institutul ameliorărilor și invențiunilor tehnice.
- 12) Institutul ameliorărilor și invențiunilor agricole și industriale.

Profesorii universitari sunt de trei feluri: *regii*, *honorarii*, *adiutores*. Retribuțiile lor inițiale sunt de 1000, 800, 600, la care se adaogă gradațiile ca în regatul vechi, iar pînă la clădirea localurilor-vile, ca și la Oxford și Cambridge, ori în America, să dea locuință în universitate, și un plus pentru chirie, ca în vechiul regat. În afară de aceste retribuții, universitatea acordă din fondurile ei suplimente acelor profesori distinși pe care ea îi cheamă de la alte universități, oferindu-le nu numai condiții morale dar și materiale superioare, și acelor profesori ai ei, cari prin munca, talentul lor didactic, ori geniu lor creator, aduc înaintare sau renume Universității din Dacia Superioară.

Principiar, înaintarea profesorilor e aceasta: chemați ca *adiutores* la colegii, ei înaintează acolo sau în facultăți *honorarii*, pentru a ajunge în facultăți sau în sfîrșit, în institute, *regii*.

Un maestru de institut nu e obligat să facă și cursuri în facultate, ci el își împlinește misiunea sa de *professor regius* chiar și numai prin lucrul său în institut, unde, în locul prelegerilor, el are la ore fixe *colloquiile* cu *scholares*, cu cari lucrează.

Maestrul își poate atașa ca asistenți alți profesori. Ei însă sunt datori să lucreze și în colegiul sau facultatea de unde au fost chemați.

Dimpotrivă, date fiind grelele ocupații și marea răspundere pe care o au președinții colegiilor și decanii facultăților, cari răspund de întreaga pregătire intelectuală și etică a studenților instituțiile lor, ei sunt liberi să facă sau nu prelegeri în timpul prezidenției sau decanatului lor. Retribuția lor nu devine nici mai mare nici mai mică față de titlul lor profesional inițial, afară de cazul că ei dau o contribuție prea importantă de muncă sau studii nouă, și atunci firește sunt răsplătiți cu suplimentele indicate mai sus.

Directiva spirituală și controlul superior intelectual, moral și metodic, îl are rectorul universității, care urmărește pas cu pas progresele ori regresele

făcute, propune măsuri de îndreptare etc. etc. El este părintele spiritual al universităţii. În sarcina sa el este ajutat de senatul universităţii, compus din preşedinţii colegiilor, decanii facultăţilor şi maeştrii institutelor; în anume cazuri se adaugă câte un delegat ad-hoc din fiecare colegiu şi facultate pentru chestiunile de: 1. reorganizare; 2. chemări de personal; 3. pedepse aplicate profesorilor; 4. acceptări şi destinări de donaţiuni.

Directiva materială şi controlul fondurilor şi instituţiilor economice şi gospodăreşti, luarea socotelilor etc. o are prorectorul. El este gospodina universităţii — ca locotenentul de vas — şi este asistat de un colegiu de cinci *curatores* — aleşi — câte unul de fiecare facultate. El este responsabil de gestiunea sa în faţa rectorului, asistat de senatul simplu.

Rectorul, prorectorul, curatorii, decanii, preşedinţii sunt aleşi pe un singur an; ei pot fi însă continuu realeşi, dacă gestiunea lor se dovedeşte prosperă pentru universitate. Maeştrii institutelor sunt de la început aleşi ca şefi de lungă durată. În orice caz, e de dorit continuitatea cât mai îndelungată a funcţionării demnitarilor universitari, pentru ca universitatea ce se înfiinţează acum să-şi creeze o tradiţie sănătoasă, pe care apoi diferitele schimbări de persoane să n-o mai poată primejdui. De aceea e de recomandat, la primele alegeri ce se vor face, o cântărire foarte atentă a aptitudinilor candidaţilor.

Universitatea îşi are editura ei proprie, organizată cât mai complet, în toate direcţiile artei tipografice. Curator de drept al activităţii spirituale a editurii şi cu drept de veto e rectorul. Curator cu drept de veto al activităţii materiale a editurii e prorectorul. Director al editurii e un magister sau doctor, specialist în publicistică şi jurnalistică.

Toţi profesorii şi toţi studenţii sunt în principiu interni. La început se vor permite însă, probabil în cea mai largă măsură, din cauza lipsei clădirilor, abateri de la acest principiu; pe măsură însă ce vor fi clădiri, principiul se va aplica cu cea mai mare stricteţe. (Vezi mai sus).

Colegiile, facultăţile şi institutele dau instrucţia pentru ambele sexe deopotrivă. Pentru partea educativă însă (în internate) paralel cu colegiile masculine, se vor înfiinţa altele feminine, adaptate nevoilor spirituale şi sociale ale femeii şi avînd în facultăţi şi institute o continuitate teoretică a chestiunilor şi disciplinelor specific feminine, în legătură cu rolul special al femeiei în societatea contemporană. Coeducaţia în colegii este exclusă, din motivul firesc de a păstra neatinsă delicatetea sufletului femeiesc, altfel uşor trivializabil printr-un contact prea continuu cu sexul opus, mai brutal şi mai nesimţitor prin însăşi firea lui.

E de dorit ca pentru principalele ramuri ale vieţii sufleteşti şi ale ocupaţiilor practice feminine, să pornească chiar de la început — iar nu abia mai târziu — a funcţiona colegii feminine alături cu cele masculine.

Profesorii în colegii, facultăţi şi institute pot fi fără deosebire bărbaţi sau femei, atît la studenţi cît şi la studente.

De asemenea, au dreptul profesorii-femei a fi aleşi în orice demnitate universitară.

Se va tinde la aşezarea colegiilor şi dacă se poate a întregii universităţi, cu toate clădirile ei de cursuri, institute, locuinţe şi internate, afară din oraş, amenajîndu-se lîngă rîu un mare parc englez, în care clădirile să constituie nu un bloc, ci pavilioane izolate prin spaţii mari şi vegetaţie bogată.

Universitatea se administrează pe ani școlari : 15 august—15 iunie. Fiecare an școlar se deschide festiv în ziua de 1 septembrie dimineața cu o cuvîntare de caracter original, filosofic, literar sau științific, a rectorului. În aceeași zi, după amiază, aceeași solemnitate se face de colegiile unite în facultăți și de institute.

Universitatea își dezvoltă activitatea științifică pe semestre : de toamnă, de la 15 august—15 ianuarie, și de primăvară, de la 15 februarie—15 iunie.

Cursurile încep — sub sancțiune — cel mai târziu la 1 septembrie și 1 martie al fiecărui semestru.

Fiecare profesor e dator cu cel puțin 6 ore de curs și cel puțin 4 ore de exerciții practice săptămînal. Senatul sub prezidenția rectorului priveghează și pedepsește abaterile de la această datorie.

Un profesor e dator, în limitele cunoștințelor și talentelor sale, a servi universității cele 10 ceasuri săptămînal, oricum și oriunde ar dispune Senatul, după prealabila cercetare a nevoilor universității. De pildă, același profesor poate fi obligat să lucreze : două ore într-un colegiu, două în altul, două în facultate, două ore de exerciții practice elementare în colegiu, două ore de lucru superior științific ca asistent într-un institut etc.

Planuri de cursuri și orariul universitar al fiecărui semestru se fixează la sfîrșitul semestrului precedent într-o ședință a marelui consiliu, la care iau parte toți profesorii din întreaga universitate. La acest consiliu profesorii iau la cunoștință planul general de lucru al universității alcătuit de rector și se supun arbitrajului lui în caz de conflicte de orar ori materii între colegi.

Profesorii sunt invitați a institui între ei o alternare de prelegeri în materiile înrudite, făcînd fiecare la rînd prelegerile celuiilalt, pentru ca astfel ei să-și păstreze totdeauna viu un orizont cît mai larg.

La sfîrșitul aceleiași ședințe a marelui consiliu se proclamă în chip sărbătoresc, de față fiind și cît mai mulți studenți, pe rînd, toți *doctorii* din semestrul isprăvit.

În cel mult două săptămîni de la încheierea oficială a semestrului, directorul editurii universității e dator să scoată în public și să trimeată pretutindeni *Planul de lucru și prelegeri* al universității pe semestrul următor.

Președinții colegiilor, decanii facultăților și maeștrii institutelor sunt răspunzători față de rectori de neglijența membrilor instituțiilor lor în darea la vreme a materialului necesar *Planului*, în mîinile *secretarului marelui consiliu*, care aranjează tot pentru publicare și predă spre executare directorului editurii.

C. VIAȚA ÎN COLEGII

Nu există prelegeri decît dimineața de la 8 pînă la 1. Toate orele de după masă sunt rezervate igienii, sporturilor, anchetelor sociale, operelor de extensiune universitară, experiențelor în ateliere și fabrici, lucrărilor în laboratorii, biblioteci, seminarii, institute etc. Orele de seară sunt rezervate vieții sociale a studenților și studentelor. Diferitele colegii organizează seri de muzică, de artă scenică, de poezie etc., fac conveniri de caracter deliberativ, fac întreceri de caracter oratoric etc. etc. Culcarea e la 11, scularea la 7. Masa de amiază la 1, cea de seară la 8.

O mare atenție dau toate colegiile fără deosebire curățeniei, sănătății și voiniciei trupești. Se admit însă numai sporturi estetice : cele brutale sunt excluse. Fiecare colegiu își va avea un *comandant* al sporturilor.

Bibliotecile colegiilor trebuie să fie autonome unele față de altele, chiar dacă o carte ar trebui cumpărată de 30 de ori pentru cele 30 de colegii.

Dormitoriile se vor distribui după întovărașirea firească a *alumnilor*. Cei ce sunt mai înrudiți sufletește își aleg dormitoriul lor, firește cooptînd ei cu majoritate pe ceilalți pînă la numărul fix de paturi.

Relațiile cu profesorii înlăuntrul colegiilor sunt în cel mai larg spirit camaradereschi. Sunt condamnate orice saluturi și onoruri rigide de la *alumni* la *magistri* și orice morgă și asprime de la *magistri* la *alumni*.

În afară de motive binecuvîntate, profesorii cu familiile lor iau masa în comun cu alumnii. Tonul ce domnește e acela al unei societăți distinse : conversația — ușoară — nu devine niciodată trivială, sentimentele unora față de alții sunt de cea mai perfectă stimă reciprocă.

Viața socială în colegii are ca scop ultim formarea de oameni armonioși : frumoși nu numai trupește și intelectual, ci și etic și estetic. În special educația etic-națională și estetic-națională va fi urmărită prin conversații și discuții libere, academice și peripatetice, în după amiezile frumoase și în serile cu lună în marele parc al universității, unde profesorii și studenții, grupe-grupe, după afinitățile electivă care se vor fi creat între ei, vor căuta să-și lămurească rostul vieții individuale, sociale și naționale.

Studenții săraci nu vor fi pomanagii statului ori ai instituțiilor, ci ei își vor cîștiga, ca în universitățile americane, singuri existența, studenții cu dare de mînă plătiînd la case taxă speciale pentru serviciile făcute de colegii lor mai săraci (servitori nu vor exista afară de bucătarii și rîndașii de gunoaie și curățenie); pentru meditațiile date de cei săraci celor bogați, iarăși se vor vărsa la casă taxe în folosul lor și, în sfîrșit, studenții săraci, pentru lucrările frumoase pe care le-ar face ca membri ai institutelor practice vor căpăta premii. Cu taxele în socoteala lor și cu premiile ei își vor plăti — măcar în parte — întreținerea. Studenții cu dare de mînă, care ar îndrăzni să fie ne-colegiali cu studenții săraci cari îi servesc, ca și cei săraci, dacă s-ar arăta servili ori lipsiți de caracter, vor fi imediat eliminați din universitate.

Colegiile, ca corpuri constituite, au dreptul de a primi de la oamenii și instituțiile cu simpatie pentru ele atît bani cît și alimente de tot felul, pentru întreținerea studenților. Studenții cari, cu rîndul, se vor ocupa cu economatul, vor ține registre regulate de numele donatorilor și de cele donate, din care se vor publica de președintele colegiului extrase cu mulțumiri la sfîrșitul fiecărui an școlar.

Așa cum rectorul e părintele spiritual al universității, președintele e al colegiului. Prorectorului îi corespunde în colegiu secretarul.

Secretar ar fi, firește, unul dintre profesorii *adiutores*. Căci universitatea nu cunoaște nici funcționari nici servitori, ci numai *magistri* și *discipoli* în perfectă confraternitate socială și de idei.

Colegiile cari compun o facultate vor avea grijă, în alcătuirea orarului lor, să lase pentru cursurile generale ce se țin la facultăți, interesînd mai multe colegii dintr-odată, ori chiar pe toate, aceeaș oră disponibilă, pentru ca toți alumnii ori studenții să poată fi prezenți acolo.

Alumnii cari au făcut cu succes trei ani în colegiu și pe baza unui examen au trecut în facultate, rămîn cu viața socială tot în colegiu, ca *studiosi*

și iau parte facultativ la întreaga viață socială a colegiului, întrucât, firește, ocupațiile lor speciale din facultate le permit.

Examenele de absolvire a colegiilor se dau înaintea facultății.

Colegiile se subîmpart în secțiuni, după nevoile metodice sau științifice ale colegiului.

Alumnii sunt total liberi în alegerea materiilor lor de studiu. Ei sunt numai obligați la un număr minim de cursuri: două principale și două secundare. Se consideră însă ca o notă foarte rea lipsa de interes, facultativ, pentru alte materii și specialități.

Un alumn al unui colegiu poate urma gratuit și înscrie în caietul său de frecvență cursuri în oricare alt colegiu și — după absolvirea primilor doi ani de colegiu — în oricare facultate.

Pentru obținerea unui titlu oficial el e însă dator a ține seamă de organizarea sistematică a instrucției pe specialități bine grupate în diferitele colegii și facultăți, organizare pe care el nu o poate răsturna decât în cazul dovedirii unor aptitudini excepționale, arătând că stăpânește bine un minim de trei specialități principale și trei specialități secundare, dispartate. Ca răsplată pentru meritele lui i se acordă însă atunci două magisterii dintr-odată, la libera lui alegere (în legătură cu materiile din cari a dat examen).

Orice *studiosus* are dreptul de a lucra în institute subț privegherea profesorului său de facultate. Lucrările sale sunt valorate — întrucât firește nu revelează o genialitate precoce — ca simple exerciții. El nu e un *scholaris*, ci încă tot numai un *studiosus*.

În colegiile feminine, oricare ar fi specialitatea lor, se va da în orele de după masă o atenție specială rolului etic și estetic, social al femeii. Se va face o înțeleaptă luminare sexuală a sufletului femeesc, se vor da noțiuni de eugenică și se va face o combatere sistematică a prejudecăților obscurantiste familiare și sociale, cari dau femeia rămasă copil în ghiarele bărbatului bolnav și stricat, fără puțință de apărare ori reacțiune.

Colegiile masculine și cele feminine vor institui jurii comune de onoare pentru pedepsirea studenților de ambele sexe, cari se vor fi arătat comuni, brutali ori cinici în relațiile sociale și în întâlnirile dintre cele două sexe. Aceleași jurii vor proclama în public meritele acelora cari vor dovedi un cavalerism în adevăr vrednic de imitat, fie în lăuntru colegiilor, fie mai ales în viața extrauniversitară, de binefacere și luminare socială întreprinsă de studenți în opera de extensiune universitară printre lucrători și țărani.

Căsătoriile între studenți și studente încă din timpul studiilor nu sunt interzise. Ei sunt însă obligați, imediat ce relațiile lor au devenit de natură sentimentală, să părăsească, chiar dinainte de căsătorie, colegiile din cari fac parte, luînd locuință în oraș și participînd mai departe ca externi la lucrările și reuniunile colegiilor și facultăților.

Chestiunea funcționarilor și servitorilor și a studenților sărace în colegiile feminine se rezolvă identic ca în colegiile masculine.

D. VIAȚA ÎN FACULTĂȚI

Dacă în colegii punctul de greutate se pune pe instrucția solidă în specialitățile alese de fiecare și pe educația sănatoasă trupească, etică, socială și națională, în facultăți principala atenție e îndreptată asupra formării men-

talității științifice și filosofice a viitorilor cetățeni. De o parte cursurile trebuie să dea ultimele rezultate de caracter general obținute de cercetările contemporane, trebuie să fixeze curente de idei, mereu în prefacere în fiecare știință, trebuie să dea studenților legătura organică dintre diferitele specialități înrudite (aici diferitele cursuri comparate : literatură, artă, știință), de altă parte cursuri de filosofie generală, teoretică și practică, la îndemîna tuturor studenților, fără deosebire de specialitate, au a da puțină formării în sufletul fiecăruia a unei idei clare despre sensul vieții (individuale, sociale, naționale și universale), iar de alta — a unei concepții despre lume bine definite, firește în deplina libertate a alegerii (realiste, idealiste, estetice, teologice-etc etc.)

Firește că o atare înțelegere a rostului facultăților nu se mai poate împăca cu străvechea clasificare a științelor și cursurilor după puncte de vedere aristotelic-scolastice. Atît numele cît și conținutul și spiritul disciplinelor va fi altul. Dacă, de pildă, în colegii se va admite o împărțire a materiilor după conținutul lor : limbă latină, limbă greacă, gramatică, metrică, istorie romană etc., în facultăți nu vor fi decît catedre și cursuri de *cultură antică*, de *cultură medievală*, de *literaturi comparate*, de *evoluție biologică* etc. etc.

Studenții ale căror aptitudini spirituale se vor arăta cu totul neadaptabile unui atare țel al culturii generale, vor fi îndreptați spre facultățile *tehnice* spre care ei vor arăta mai multă pricepere ori simpatie. Plecînd de la principiul că nici o inteligență omenească, oricît de modestă, nu poate fi total inutilizabilă pentru scopurile societății, profesorii vor avea grijă, încă din colegii, dar cu atît mai mult în facultăți, ca făcînd de aproape cunoștință cu fiecare dintre elevii lor să descopere și să trezească în fiecare scînteia activă, care nu poate lipsi în nici un suflet omenesc, dar care trebuie trezită : prin iubire și muncă. Seminariile, laboratoriile, atelierile (vezi mai jos) de pe lîngă fiecare catedră vor da tocmai prilejul acesta, de a deștepta și pune în acțiune diferitele aptitudini reale din sufletul studenților mai puțin înzestrați ca gîndire filosofică. Astfel se va socoti ca un deosebit merit, transformarea (printr-o atare influențare iubitoare) unui student mediocru ori nul la litere ori arte, într-un excelent sau mulțumitor student la științele naturale ori sociale, sau invers.

Ca și în colegii, relațiile dintre profesori și studenți în facultăți trebuie să fie pătrunse de cel mai sincer spirit de camaraderie și interes *reciproc*. Facultățile trebuie să fie largi confraternități într-o mare ordine de idei, în care studenții și profesorii la un loc să socoată ca o datorie de onoare promovarea practică și teoretică a grupului de discipline cari compun facultatea, fie în totalul lor, fie, pentru cei mai puțin înzestrați filosofic, în disciplinele ei generale — subdivize.

Supremul scop științific și practic al tuturor facultăților va fi însă aplicarea la realitatea socială și națională românească a tuturor rezultatelor obținute de cercetarea generală omenească, și în special a umanității celei mai înaintate în civilizație, în ce privește curente de idei nouă, ori activitatea de ordin material.

Alătura de studiile aplicate la bogăția națională — ca realitate economică — vor trebui să stea cursurile teoretice și exercițiile practice cu privire la sufletul național și evoluția lui în artă, știință, filosofie, tehnică etc.

Pentru întâia dată vor fi deci instituite prelegeri, de pildă despre mitologia, ornamentica, etica, poezia, știința populară română, ori despre istoria filosofiei, artei, științei, tehnicii române, culte etc.

În sfârșit toate facultățile, fără deosebire, vor accentua în ocazii izolate ca și, mai ales, în prelegeri sistematice, caracterul romanic al ființei noastre cultural-superioare și vor arăta necesitatea organică a rivalității spirituale dintre noi și vecinii slavi cari ne împresură de toate părțile. Se va ține — fără șovinism — întotdeauna viu spiritul de solidaritate istorică și internațională cu lumea romanică din care facem parte și se va căuta o fructificare pe toate căile a aptitudinilor noastre deosebitoare față de vecinii neromani, o caracterizare din ce în ce mai pregnantă a însușirilor noastre originale, astfel încât în concertul universal al culturii omenești, nota noastră deosebitoare să reiasă cât mai clară, cât mai armonioasă și cât mai nobilă.

E. VIAȚA ÎN INSTITUTE

Nu are nevoie să fie descrisă aici mai în amănunte, ea avînd a fi, din punct de vedere tehnic, aceeași ca în toate institutele din lumea cultă, iar din punct de vedere filosofic-social și național, inspirată de aceleași principii conducătoare ca cele descrise mai sus pentru facultăți.

F. SEMINARIILE, LABORATORII, ATELIERE

Pregătirea tehnică a specialiștilor se face în Universitatea națională a Daciei Superioare în următoarele institute anexe.

Fiecare colegiu își are, după specialitatea lui, *proseminariile, laboratoarele elementare sau atelierile de începători respectivi*.

Fiecare facultate își are *seminariile, laboratoarele, clinicele, atelierile, ori câmpurile sale de experiență*.

Fiecare institut își are departamentul său de: 1. *studii prealabile* și 2. *descoperiri*.

Ierarhia practicanților din cele trei stadii de activitate științifică primează ierarhia din cele trei departamente ale universității: un *alumnus* devine *studiosus* și un *studiosus* devine *scholaris*, numai după trecerea cu succes a probelor practice din institutele respective.

De aceea, examenele date înaintea facultății au a fi nu examene de memorie ori de retorică, ci de metodă și de activitate practică. Lucrările bune în proseminarii ori seminarii, de pildă, pot scuti de anume probe (nu de toate) de caracter pur teoretic.

G. EXTENSIUNEA UNIVERSITARA

Se declară principiar solidară cu Universitatea națională a Daciei Superioare întreaga cultură socială a ținuturilor românești dintre Carpați și Tisa.

Toți reprezentanții culturii sociale (școli, biserici, muzee, biblioteci, teatre, societăți filarmone, societăți științifice și literare etc.) sunt de drept

membri ai Universității naționale, în gradele ce li se vor conferi ca indivizi ori corporații de Senatul universității (în forma lui cea largă : vezi mai sus). Ca atare ei pot fi, pe baza activității lor în aceste grade, înaintați și distinși potrivit organizării centrale. De pildă, un învățător de sat e de drept *alumnus* ; pe baza unei activități roditoare acasă și a urmăririi cursurilor de vacanță pe care le institue universitatea, sau a cursurilor de extensiune ale aceleași (vezi mai jos) el poate deveni *studiosus*, *magister*, *scholaris*, ori chiar *doctor*.

În acest fel întreaga lume culturală e direct interesată la bunul mers, și ia parte la activitatea universității.

Fiecare colegiu stă în legătură de corespondență și personală cu toți cei a căror activitate e de domeniul lui. El le comunică și îi ține în curent cu toate progresele făcute în știința respectivă, îi convoacă la marile adunări și festivități, le trimite cărți și aparate — împrumut — din colecțiile lui, le răspunde la întrebările lor etc.

Fiecare instituție culturală provincială se consideră de drept ca o ramură a universității și îi cere acesteia personal de lucru, material de studii, sfaturi, instrucții, cursuri și conferințe speciale, acolo, la fața locului, anchete generale și de amănunte, experiențe tehnice și sociale etc.

Universitatea întemeiază în diferitele părți ale țării transalpine institute anexe ale ei potrivit cu necesitățile locale ; de pildă, în regiunile industriale, laboratorii de experiențe tehnice speciale regiunii, universități populare pentru lucrători, muzee și biblioteci industriale și de cultură popularizată etc. ; în regiunile miniere, instituții analoage ; în regiunile agricole — mari câmpuri de experiențe, laboratorii de chimie agricolă, cursuri și conferințe de iarnă pentru cultura generală etc.

Universitatea întemeiază muzee, expoziții și biblioteci circulante. Întemeiază *cursuri și conferințe ambulante* etc.

În toată această operă de extensiune universitară întregul corp central ia parte : profesorii ca și studenții, deopotrivă. În special studenții sunt întrebuințați la igiena și politica cultural-socială a bărbatilor, iar studentele la igiena și politica cultural-socială a femeilor.

Un comitet central pe lângă Universitate, avîndu-și localul său propriu : *Extensiunea universitară*, cu arhiva, biblioteca, materialul și personalul său, de profesori și studenți (după greutatea sarcinei ce o are fiecare) lucrează la centru, organizînd întreaga activitate provincială, de vară și de iarnă, de zi și de noapte. Un număr de membri din provincie, egal cu numărul celor de la centru, sunt cooptați și lucrează în diferitele localități ca împuterniciți ai centrului. Ei sunt convocați la centru, individual sau colectiv, după caracterul chestiunilor în dezbateri, ori de cîte ori nevoia o cere.

Președintele *Extensiunii universitare* nu este în mod obligator rectorul, ci poate fi și un alt membru de frunte al universității, specialist, ori cu largi cunoștințe în cultura socială.

Cursurile de iarnă (pentru agricultori, ingineri etc.) ca și cele de vară (pentru funcționari, învățători etc.) nu se fixează într-o singură localitate, ci pe cît posibil, fiecare colegiu central emigrează în vacanțele universitare într-o anume regiune deosebită (dacă e posibil, mereu alta de la o vacanță la alta).

Sunt cooptați ca membri activi ai *Extensiunii universitare*, toți acei învățători, profesori, preoți, șefi de instituții culturale, cari au arătat talent, ști-

ință, activitate deosebită și universitatea le decerne ca răsplată pentru activitatea lor social-culturală titlul de *magister* ori *doctor honoris causa*, care apoi le servește și practic la înaintarea în cariera lor specială.

Universitatea fiind democratică în întreaga sa alcătuire, toate hotărârile se iau pe bază de consilii și adunări a unui număr cât mai larg de membri, în special în ce privește *extensiunea universitară*.

De altă parte Universitatea nu înțelege o nivelare la același tip a activității culturale. Dimpotrivă, Universitatea va apăra în forma și ființa lor actuală (firește cu condiția modificării părților lor slabe), toate acele instituțiuni cari au un întreg trecut istoric în urma lor, ca de pildă școlile Blajului, diferitele societăți culturale și de teatru, muzee și biblioteci locale etc.

H. STIPENDII ȘI MISIUNI ÎN STRĂINATATE

Universitatea va acorda, mai ales la început, un număr foarte mare de burse — studenților, magistrilor și doctorilor — și de misiuni profesorilor și membrilor activi ai *Extensiunii*, pentru a face studii și cercetări la acele universități și în acele instituții și institute streine, unde ramura respectivă de științe, arte ori tehnică a făcut cele mai mari progrese.

De asemenea se va acorda din cinci în cinci ani câte un concediu de jumătate de an, rînd pe rînd, la grupe de profesori cari să meargă spre a-și reface și completa cunoștințele și lucrările lor proprii în țările în cari vor avea nevoie, păstrînd în tot timpul concediului toate drepturile lor, ca și cum ar fi activi la postul lor central.

I. POLITICA ȘI CULTURA SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ

Universitatea va întreprinde, în afară de lucrările ei științifice, pure și aplicate, o întreagă serie de publicații pentru lămurirea și conducerea curenților de idei în direcția politice și igienei sociale, în direcția politice naționale și în direcția culturai sociale și naționale. Ea va alcătui pentru aceasta o mare arhivă de documente strînse de toți membrii ei, centrali și de extensiune, cu un birou statistic și bibliografic și o revistă lunară de politică și cultură socială și națională, în care va duce lupta cea mai activă pentru ridicarea etică și politică a valorii indivizilor din păturile de jos ale națiunii.

K. PUBLICAȚII ȘTIINȚIFICE

Toate publicațiile de caracter literar, filosofic, artistic, istoric, social și tehnic vor fi sistematizate de un comitet special al *publicațiilor universității*. Au dreptul de a publica pe cheltuiala universității toți membrii interni și de extensiune (juniori și seniori) ale căror lucrări vor fi socotite vrednice de această onoare în urma examinării de către secțiunea respectivă de specialiști ai comitetului publicațiilor. Venitul net din vînzare va fi împărțit egal între universitate și autor.

L. MISIUNI ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE ÎN ȚARĂ

Universitatea va delega din sânul ei specialiști cari să cerceteze în lucrări și explorări speciale tot ce privește înfățișarea fizică și spirituală a patriei și națiunii noastre — firește — cu specială preferință în Dacia Superioară.

M. JOCURILE OLIMPICE ALE UNIVERSITĂȚII

Din trei în trei ani (adică tot al patrulea an numărând și pe cel cu jocurile) universitatea va institui în vacanța de vară mari întreceri între toți membrii ei tineri și bătrâni, centrali și de extensiune, din întreaga Dacie, în care cei ce se vor distinge mai mult vor fi încoronați cu o simplă coroană de foi verzi, proclamându-se biruitori pentru timpul pînă la viitoarea întrecere.

La aceste jocuri partea științifică, tehnică și filosofică va fi manifestată în expoziții ale descoperirilor, invențiilor și lucrărilor ; partea artistică însă va fi de caracter public în mari întreceri și reprezentări ori execuții artistice sub cerul liber, în teatre ori studii de gen antic.

Frumusețea trupului va fi, deopotrivă cu frumusețea spiritului, reprezentată în aceste întreceri.

Luceafărul, București, XIV, nr. 6, 15 martie 1919, p. 105—116.

Privitor la aportul lui Pârvan la crearea Universității transilvane și adîncul ecou al concepției sale despre finalitatea și structura acesteia, vezi Ion Seracin, *În ce măsură se poate realiza Universitatea Daciei Superioare conform ideilor lui Vasile Pârvan și ce poate face studențimea în acest scop*, Cluj, 1929, cu o prefață de Onisifor Ghibu.

20. PLAN DE ORGANIZARE ȘI DE LUCRU PROPUȘ SECȚIEI CULTURALE A ASOCIAȚIEI PENTRU STUDIUL ȘI REFORMA SOCIALĂ

Secția culturală a „Asociației” are a se ocupa cu *cultura socială* a românilor, de naștere sau de adopțiune, din toate părțile și din toate straturile sociale, de toate vârstele și de amîndouă sexele.

Planul de lucru al secției trebuie organizat după trei puncte de vedere :

I. *Metode și instrumente* : A. *Statistică* ; B. *Arhivă* ; C. *Muzeu*.

II. *Materialul de prelucrat* : A. *Individul ca element social* ; B. *Societatea ca un tot*.

III. *Influențare, reformă și propagandă* : A. *Teorie* ; B. *Practică*.

I. METODE ȘI INSTRUMENTE

A. *Statistică*. Se vor alcătui următoarele serii de (cercetări și studii) statistice :

1. *Analfabeți* : a. După vârste ; b. După profesii ; c. După starea materială ; d. După rolul lor etic în societate (politică socială, criminologie și igienă socială).

2. *Absolvenții școalelor elementare* : a. După originea socială ; b. După ocupațiunile posterioare școlii ; c. După starea materială ; d. După rolul lor în politică.

3. *Absolvenții școalelor speciale, elementare și medii* : a. După origine ; b. După școala făcută, în raport cu ocupația reală de după școală ; c. După starea materială ; d. După direcția politică.

4. *Absolvenții școalelor medii și superioare (generale și speciale)* : a. După origine ; b. După ocupații ; c. După starea materială ; d. După rolul lor în politică ; e. După rolul lor etic în societate (abateri, delikte, penalități, criminologie) ; f. După concepția lor despre lume și viață.

5. *Statistica raselor streine* : a. După națiuni ; b. După gradul analfabetismului ; c. După carierele îmbrățișate ; d. După starea lor materială ; e. După relațiile lor cu conaționali.

B. *Arhivă*. Se vor alcătui următoarele colecții de documente :

a. Colecția principalelor opere de reformă a instrucției și educației școlare și sociale a tinerimei din Europa și America.

b. Colecția principalelor reviste de cultură socială, din lume, cu extrase de documente psihologice și patologice din toată presa de caracter politic-cultural și politic-social, română și străină.

c. Colecția principalelor opere statistice asupra succesului diferitelor metode, vechi și mai noi, de instrucție și educație.

d. Documente special adunate, cu privire la mentalitatea analfabeților, semidoctilor și a „intelligenței” române.

e. Documente privitoare la etica și estetica socială contemporană.

C. *Muzeu*. Se vor înființa următoarele secții :

1. Secția instrumentelor de cultură (tipografii, filme, proiecții, reproduceri, gramofone, instrumente didactice etc.).

2. Secția documentelor : fotografii, diagrame, hărți, planuri de clădiri, planuri de aranjamente (biblioteci, școli etc.).

II. MATERIALUL DE PRELUCRAT

A. *Individul ca element social*

1. *Individul în formațiune*

Pregătirea lui se va face din următoarele cinci puncte de vedere (a-e) :

a. *Educația inteligenței*, în patru direcțiuni (1—4) :

1. *Școli* : 1. Elementare rurale ; 2. Elementare urbane ; 3. Medii comune ; 4. Medii după sexe ; 5. Superioare comune ; 6. Superioare după sexe.

2. *Colecții* : 1. Biblioteci școlare ; 2. Muzee școlare ; 3. Laboratorii ; 4. Ateliere.

3. *Conexiuni cu societatea* : 1. Excursii ; 2. Vizite ; 3. Ucenicii ; 4. Aplicații pe teren.

4. *Educația celor săraci cu simțurile ori cu spiritul* : 1. Școlile de orbi ; 2. Școlile de surdo-muți ; 3. Școlile de simpli cu duhul ; 4. Școlile de bolnavi (epilepsie etc.) ; 5. Pedagogia de fortificare a celor slabi.

b. *Educația talentelor înnașcute și a specialiștilor de conducere și exploatare, socială și economică*, în trei direcțiuni (1—3) :

1. *Școli* : 1. De ucenici ; 2. De continuare a educației ; 3. Speciale [A. Elementare ; B. Medii ; C. *Superioare*] ; 4. Superioare populare.

2. *Colecții circulante* : 1. „Extensiune” medie, specială și universitară ; 2. Expoziții ; 3. Concursuri locale ; 4. Muzee și laboratorii elementare ; 5. Ateliere populare și ucenicii sociale.

3. *Expoziții libere ; Concursuri libere ; Anchete printre copii și tineri ; Invitări la colaborări libere împreună cu oameni formați*.

c. *Educația instinctului social*, în cinci direcțiuni (1—5).

1. *Prietenia* : 1. Innobilarea ei etică ; 2. Orientarea ei spre ideal ; 3. Cultul marilor prietenii istorice.

2. *Socetăți și cluburi de caracter social-umanitar* : 1. În școli ; 2. În afară de școli ; 3. Cercetășia ; 4. Societățile studențești.

3. *Misiuni filantropice încredințate tinerimei* (de la 15—22 ani) : 1. Educative, printre lucrători și țărani ; 2. Sanitare ; 3. Estetic-sociale.

4. *Educația social-politică* : 1. Spiritul civic ; 2. Datoriile cetățenești.

5. *Educația național-militară* : cetățeanul sub arme.

d. *Educația estetică*, în două direcțiuni (1—2) :

1. *Frumusețea trupestă* ; 1. Cultul nudului [I. Băi și curățenie ; II. Atletism în aer liber ; III. Sporturi estetice ; IV. Educația în arte plastice] ; 2. *Frumusețea animalelor* ; 3. *Frumusețea naturii*.

2. *Frumusețea sufletească* : 1. Cultul caracterului [I. Lupta pentru caracter ; II. Lupta împotriva lipsei de caracter ; III. Prietenia pe baza prețuirii caracterului în altul] ; 2. Cultul ideilor ; 3. Cultul eroilor și martirilor.

e. *Educația specială feminină*, în două direcțiuni (1—2) :

1. *Școli* : I. De cultură feminină generală ; II. De meserii și specialități prin excelență feminine.

2. *Conexiuni cu societatea* : Vezi II A 1 a 3.

2. Individul format

Pregătirea lui se va face din următoarele trei puncte de vedere (a—c) :

a. *Educația intelectuală*, în patru direcțiuni (1—4) :

1. Cursuri de iarnă (pentru ingineri, arhitecți, agronomi etc.).

2. Cursuri de vară (pentru magistrați, profesori, funcționari administrativi etc.).

3. Biblioteci, muzee, colecții, expoziții, concerte, spectacole.

4. *Presa* : 1. Reviste ; 2. Ziare.

b. *Educația etică-religioasă*, în patru direcțiuni (1—4) :

1. *Datoriile de soț* : 1. Educația sexuală ; 2. Educația sentimentelor ;

3. Cavalerismul și delicatețea ; 4. Inițiere în psihologia sexului opus.

2. *Datoriile de părinte* : 1. Necesitatea sacrificării eului în folosul descendenței : a. pozitiv, în căsătorie ; b. negativ, în renunțare ; 2. Disciplina familială.

3. *Datoriile de cetățean* : 1. Partidele politice ; 2. Curente sociale ;

3. Curente umanitariste ; 4. Politica și igiena socială ; 5. Etica socială.

4. *Umanizarea și socializarea diferitelor religii* : 1. Relația dintre morală și religie ; 2. Respectul convingerilor religioase ; 3. Toleranța religioasă.

c. *Educația estetică și metafizică*, în cinci direcțiuni (1—5) :

1. *Artele abstracte* : 1. Muzica ; 2. Poezia ; 3. Drama și opera ; 4. Teatrul ușor, dar tot cu caracter artistic.

2. *Artele plastice* : 1. Pictura ; 2. Sculptura ; 3. Arhitectura ; 4. Artă spațiului liber ; 5. Artele decorative.

3. *Artele industriale* : Moda ca factor creator.

4. *Estetica socială* : 1. Protecția peisagiilor, pădurilor și naturii ; 2. Protecția monumentelor istorice și de artă ; 3. Moda masculină și feminină a îmbrăcămintii ; 4. Moda în locuință, mobilă, hrană ; 5. Estetizarea sistemelor și metodelor de educație (cultul frumosului ca bază a educației intelectuale, precum cultul adevărului ca bază a educației etice și cultul binelui ca bază a educației sociale).

5. *Filosofia socială* : 1. Rostul omului pe pământ (ca element social) ; 2. Sensul vieții.

B. *Societatea ca un tot*1. *Familia*

Cultura socială a familiei se va face din trei puncte de vedere (a—c) :

a. *Educația de bun soț*, în patru direcțiuni (1—4) :

1. Etica familiară.
2. Estetica familiară.
3. Căminul.

4. Arta de interior.

b. *Puericultura*, în trei direcțiuni (1—3) :

1. Înainte de naștere.
2. După naștere.
3. Selecția descendenței pe baza finalității sociale.

c. *Educația copiilor în familie*, în trei direcțiuni (1—3) :

1. Lămurirea sexuală.
2. Educația altruistă.
3. Educația estetică.

2. *Societatea de afinitate electivă*

Cultura socială a societății de afinitate electivă se va face din patru puncte de vedere (a—d) :

a. *Iubirea*, urmărindu-se două serii de probleme (1—4 și 1—3) :

Seria întâia : 1. Pedagogia sexuală ; 2. Problema coeducației ; 2. Educația întru frumosul trupesc și sufletesc al celor două sexe, reciproc. 3. Etica iubirii.

Seria a doua : 1. Lupta pentru înnobilarea iubirii ; 2. Lupta împotriva literaturii sensuale și perverse ; 3. Lupta împotriva brutalizării și trivializării sufletului bărbaților prin iubirea cumpătată. (Prostituția oficială și clandestină).

b. *Prietenia*, în două direcțiuni (1—2) :

1. Între bărbați și bărbați : 1. Dezvoltarea sentimentului de jertfă ; 2. Tovărășia în lupta de idei ; 3. Solidaritatea socială și națională.

2. *Între bărbați și femei* : 1. Dezvoltarea sentimentului de camaraderie cavalerască ; 2. Respectul pentru femeie ca tovarăș de viață ; 3. Cunoașterea reciprocă a mentalității masculine și feminine.

c. *Societatea*, urmărindu-se trei serii de probleme (1—3, 1'—4', 1''—4'') :

Seria întâia : 1. Grădini de copii ; 2. Educația orfanilor ; 3. Educația copiilor zmulși de la părinți vițioși, bolnavi molipsitor sau criminali.

Seria a doua : 1'. Instrucție manuală ; 2' Școli de gospodărie ; 3' Industrii casnice ; 4'. Arte manuale în școli publice.

Seria a treia : 1''. Spectacole publice fără caracter superior artistic ; 2''. Societați și cluburi ; 3''. Cafenele, berării, localuri de petrecere, localuri de întruniri ; 4''. Conferințe și adunări de propagandă.

d. *Religia și idealul*, urmărindu-se trei serii de probleme (1—3) :

1. Cărțile sacre ale diferitelor religii ; societăți de discuție și propagandă religioasă ; religia în familie, școală și societate.

2. Principalele doctrine filosofice de caracter etic-metafizic idealist.

3. Istoria marilor lupte pentru idei : 1. Martirii religiei și ai științei ; 2. Războaiele pentru religione, libertate, ori unitate națională.

3. Societatea de luptă pentru viață

Cultura socială a societății de luptă pentru viață se va face din cinci puncte de vedere (a—e) :

a. *Conflictul cu cei din aceeași națiune și clasă socială* : 1. Organizarea vieții culturale sătești ; 2. Organizarea vieții culturale urbane.

b. *Conflictul cu cei din aceeași națiune, de altă clasă socială* : 1. Democratizarea spiritului public, în școală și în presă ; 2. Colonii școlare de orașeni la țară și invers.

c. *Conflictul cu cei de aceeași clasă socială, de altă națiune* : 1. Educația întru respectul reciproc dintre națiuni ; 2. Cultura națiunilor de alt neam în România.

d. *Conflictele între clase sociale ori națiuni, ca loturi organizate*. 1. Educația întru interdependența claselor sociale ; 2. Cunoașterea culturii occidentale : A. Aducerea la noi a elementelor culturale străine ; B. Ducerea noastră la izvor ; 3. Punerea în valoare a culturii noastre la popoarele străine ; 4. Viața culturală a românilor de sub stăpânirea străină ; A. Ucraina ; B. Bulgaria ; C. Serbia ; D. Grecia ; E. Albania.

e. *Conflictele între sexe* : 1. Emanciparea femeii ; 2. Problema egalei îndreptățiri în toate domeniile vieții publice ; 3. Problema profesoarelor ; 4. Problema căsătoriei.

III. INFLUENȚE, REFORMA ȘI PROPAGANDĂ

A. Teorie

Se vor pune în studiu următoarele reforme :

1. Reforma învățământului elementar, — general ;
2. „ „ „ — tehnic ;
3. „ „ mediu, — general ;
4. „ „ „ — tehnic ;
5. „ „ superior, — general ;
6. „ „ „ — tehnic ;
7. „ bisericeii române ;
8. Reforma ministerului instrucției cu toate serviciile atârătoare de dînsul.

Aceste reforme se vor urmări în legătură de idei cu rezultatele cercetărilor următoarelor secții ale Asociației : 1. Agrară ; 2. Comercial-industrială ; 3. Politic-administrativă ; 4. De igienă și politică socială.

Se vor avea în vedere la studiul reformelor următoarele puncte de vedere și baze de organizare :

- a. Învăţământul pe bază de „şcoală de lucru“.
- b. „ „ baza experienţei progresive ştiinţifice-naturale.
- c. „ „ bază de „comunitate şcolară liberă“. Chestiunea „internatului“ şcolar de toate tipurile şi de toate treptele.
- d. Învăţământul pe bază de coeducaţie.
- e. „ „ „ estetică, areligioasă.
- f. „ „ „ civică-naţională-militaristă.
- g. „ „ „ social-culturală-internaţională.
- h. Bazele reformei bisericei române : 1. Dogmatice ; 2. Istorice ; 3. Administrative ; 4. Social-filosofice.
- i. Bazele reformei ministerului : 1. Descentralizare şi autonomie a regiunilor şi instituţiilor ; 2. Centralizare şi critică a tendinţelor reformiste ; 3. Naţionalizare şi culturalizare a ideilor tehnice şi administrative şcolare : centrale şi locale.

B. *Practică*

I. Se vor pune imediat în cercetare şi experimentare comparativă următoarele patru chestiuni :

- 1. Selecţionarea corpului didactic ;
- 2. „ „ conducător, pedagogic ;
- 3. Chestiunea internatelor de diferite specii ;
- 4. Selecţionarea corpului preoţesc de mir.

Pentru grăbirea procesului de transformare a vieţii publice se va întemeia o *şcoală* de cultură socială, pentru formarea viitorilor „profesori“ de cultură socială.

Iar pentru susţinerea energică a reformei practice se vor pune fără întârziere în studiu următoarele cinci chestiuni :

- a. Politica şcolară.
- b. Politica culturală.
- c. Reforma examenelor.
- d. Reforma serviciilor de control şi inspecţii.
- e. Politica bisericească : 1. Clerul de mir ; 2. Monahii şi mănăstirile ;
- 3. Prelaţii ; 4. Transformarea seminariilor şi a facultăţilor teologice : a. Reforma programelor ; b. Reforma spiritului dominant în aceste şcoli.

II. În ce priveşte influenţarea şi propaganda culturală se vor aplica următoarele patru serii de măsuri practice :

- 1. Popularizarea ideilor de politică şi cultură socială : a. Prin conferinţe, tipărite ; b. Prin reviste ; c. Prin ziare.
- 2. Schimbul de profesori şi studenţi : conferenţieri ambulanţi ; „românizarea“ naţional-culturală a Ardealului şi Basarabiei : a. Prin aducerea de ardeleni şi basarabeni în vechiul regat ; b. Prin trimiterea românilor din vechiul regat în mediul şcolar şi cultural din Ardeal şi Basarabia.
- 3. Reviste : a. Ştiinţifice ; b. De popularizare.

4. Propaganda socială : a. Prin broșuri ; b. Prin cursuri de seară ; c. Prin universități populare ; d. Prin conferințe în ateliere și fabrici ; e. Prin ziarele politice.

Arhiva pentru științe și reforma socială, București, I, nr. 2—3, iul.-oct. 1919, p. 612—618.

Cu privire la activitatea desfășurată de Pârvan în cadrul *Asociației pentru studiul și reforma socială*, cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 367—371.

21. PENTRU CALLATIS

Țările de veche civilizație din Apus, în dorința de a cunoaște cât mai mult din tainele trecutului, cu care se lărgește și se îmbogățește viața prezentului, merg în ținuturile depărtate, de cultură antică, ale Răsăritului și — cu mijloace din belșug — sapă, cercetează, publică nenumărate lucruri nouă asupra aceloră de la cari, în mare parte, se trag gândurile și faptele noastre de azi : greci, egipteni, asi-ro-babiloneni și alții.

În țara noastră există încă destule urme ale vieții de neasemănată armonie — pare, pentru totdeauna trecută — a elenilor.

Ce-a fost în Tomi, e pierdut. Orașul banal de azi e așezat deasupra și turtește cu masivitatea lui inertă mormîntul contemporanilor lui Sofocle și Fidiar.

Histria, cu mai mult noroc, a rămas neprofanată de așezările moderne. Barbarii trecuți și prezenți au furat ce-au putut din ruinele ei. Dar locuințe urâte și stupide n-au clădit în singurătatea senină a ruinelor ei. Închinători marei ei amintiri, noi chemăm azi cu iubire și pietate la sfînta lumină a zilei umbrele anticei cetăți și, ca oameni ce-au fost, ei surîd din nou bucurosi la blînda mîngîiere a cîntecului amintirii.

Și, între nenorocirea Tomilor și soarta bună a Histriei, stă Callatis.

Mîndră și vitează, credincioasă și strălucită, se ridică fiica Heracleei dorice, fiică ea însăși a Megarei, de pe melancolicul țărm corintic, sunt acum 2500 și apoi 2300, și apoi 1800 de ani, cu temple și portice și teatre și gimnasilor cu totul tot de marmoră.

Deasupra ruinelor ei s-au sălășluit într-un biet tîrg sărac și urît barbarii vremilor noastre. Delicatele reliefe funebre de marmoră, aburite de ușoare culori care se adăogau lucirei prea albe a pietrei, sunt azi material de ars var, pentru genialii turco-tatari ai prezentului.

Am spus puternicilor zilei, i-am rugat, să așeze cocioabele contemporane ceva mai departe de sacrele ruine. E loc destul împrejur. Dar cu cine să te înțelegi ? Nu sunt eu însumi un pribeag rătăcit, cu visuri din altă lume în mijlocul celor ce au interes numai pentru ce e îmbuibarea greoaie a trupului, dar nu au nimic pentru bruma de suflet cîtă a mai rămas pîlpîind în bielele lor ființe de o clipă ?

Callatis se va acoperi încet de urîșenii moderne. Anticii vor dormi încă mult sub moloz. Bucuria lor copilărească — spusă pe atîtea din pietrele lor de mormînt — de a mai vedea odată buna lumină a soarelui, nu le va fi sortită. În mormintele artei și vieții lor se vor coborî subsolurile măcelăriilor

și cârcumilor moderne. Din marmorele lor vor face mortar și piatră de clădit la cazărțile lor informe.

Dar eu atunci voi fi, însumi, de mult trecut la umbre. Și, cine știe, urmașii, mai înțelepți ca tovarășii mei de vis, în zilele cele ciudate de azi vor fi de părere că e naiv și neeconomic a nu utiliza așa niște excelente cariere de piatră, gata lucrată, cum sunt toate ruinele grecești și romane, ale patriei noastre de azi.

Și totuși, o litanie, o plîngere, o amintitoare cîntare de dragoste, va fi răsunit și pentru Callatis, înainte de a fi plecat eu la umbre.

Analele Dobrogei, Constanța, III, 1922, nr. 3, p. 317—318.

22. CĂRȚI PENTRU MINORITĂȚI

Aceia dintre noi cari și-au făcut ultimele studii de specializare la marile școli ale Apusului și cari apoi, cu trecerea anilor s-au întors în acelaș Apus, spre a lua parte, alături de învățații celorlalte națiuni, la diferite congrese și conferințe, știu că noi românii nu stăm, calitativ, mai prejos de ceilalți europeni, proclamați, în situația lor de „occidentali”, ca deținători oarecum exclusiv ai „adevăratei și înaltei civilizații”. Dar chiar cantitativ, dacă ținem seamă de numărul de suflete al întregului popor, învățații, literații și artiștii noștri reprezintă o foarte bogată societate de capete superioare. Adăogați la aceasta vechimea de șase sute de ani a culturii noastre creatoare în artă superioară, vechimea de aproape cinci sute de ani a activității literare în limba noastră națională și vechimea de trei secole a tehnicei și științei românești originale, și va înțelege oricine, că e pur și simplu nedemn, de noi și de strămoșii noștri, să ne recunoaștem un biet stat balcanic, a cărui civilizație e deabia de jumătate de veac.

Burghezul bine hrănit care prin civilizație înțelege exclusiv pe cea materială : administrativă, edilitară, alimentară, e dispus să proclame orice oraș american cu străzi curate, hotelurile bune, canalizație completă, superior Florenței și incomparabil față de „murdarul” Neapol. Cam aceeași confuzie e astăzi în mintea fraților și concetățenilor din Transilvania, cari deprinși cu o civilizație materială superioară celei din regat, proclamă drept balcanică întreaga viață a vechiului regat.

Dacă însă frații, pentru că sunt un trup și suflet cu noi, oricare le-ar fi rătăcirea actuală (de care recunosc că suntem în mare parte vinovați noi, cei din regatul vechi, prin stupida noastră administrație și prin politica încă mai deplorabilă introdusă dincolo de munți), nu se vor putea ține mult timp în poziția falsă și nedreaptă pe care au luat-o față de vechiul regat, minoritățile din toate provinciile noastre mărginașe vor fi mai mult statornic înclinate să găsească inferioară cultura noastră românească și, cultivând-o exclusiv pe cea a națiunilor mai mari din care fac parte, nu vor căuta să o cunoască pe a noastră, decât spre a-i găsi cusururi.

E dară o datorie urgentă și hotărâtoare pentru viitorul consolidării și unității sufletești a patriei noastre întregite să dăm cărți în limba ungară, germană și rusă concetățenilor noștri de aceste naționalități. Să se traducă sistematic tot ce e mai de seamă în literatura și știința română, să se dea expuneri critice și istorice asupra artei noastre, să se facă albume, colecții și călăuze bogat ilustrate, pentru întreaga țară, în limbile pomenite.

Alătura de aceasta să se dea pe românește tot ce e mai bun din literatura și știința creată de reprezentanții diferitelor minorități, cari trăesc în România. Învățații și artiștii lor să fie aleși, onorific, spre a le demonstra stima și prețuirea noastră, în diferitele societăți științifice, literare și artistice general românești și la neîncrederea lor să răspundă cu cea mai larg omenească înțelegere și cel mai distins cavalierism, în conștiința țării noastre indiscutabile.

Dar mai mult ca toate acestea, noi, învățătorii de toate gradele, suntem datori cu ceva foarte modest dar de o importanță capitală: trebuie să dăm manuale bune despre literatura, istoria, geografia, știința, arta românească, în limbile minorităților, pentru școalele lor de toate categoriile și de toate gradele. Ce s-a făcut pînă acum, afară de prea puține excepții, e slab. neinteligent prezentat și absolut dăunător.

Învățătorul român, București, I, nr. 4, apr. 1922, p. 185—187.

23. ȚARA DE APUS

Cînd drumurile vieții mă poartă din Apusul străin înapoi spre patrie, de departe caut cu ochii pe linia răsăritului pînza cenușie atîrnată din cer, ca spre a despărți două lumi : zidul munților noștri. Cît aleargă trenul prin cîmpia nesfîrșită a Dunării mijlocii sufletul meu e neliniștit : pe întinderea fără hotare pare că însăși mintea mea își pierde puterea de a prinde în linii limpezi, tari și hotărîte, înfățișarea oamenilor și lucrurilor ; mă aflu ca în fundul unei mări, de unde nu pot vedea nici de sus, nici departe, nici lămurit : sunt apăsător de întristare de a nu putea da hotar rătăcirii mele în lume.

Dar iată munții.

Pe linia zimțuită a creștelor lor văd cel dintîi înțeles al vieții, așa e și drumul gîndurilor mele : urcă, apoi coboară, apoi urcă iară puțin, coboară din nou și deodată purtate de aripile dorului după desăvîrșire, se aseamănă în îndreptarea lor spre cer cu urcușul pînă în nourii albi ai culmii celei mai înalte. Căci linia neliniștilor mai mărunte ale munților patriei și ale gîndurilor mele a fost tăiată de o mare înălțare, de pe piscul singuratic al căreia se vede departe și se răsuflă adînc.

Și aștept cu nerăbdare să fiu iară cuprins între dealurile și stîncile care ocrotesc de vînturile rele și de gîndurile nelămurite și otrăvitoare.

Acolo sus, pe piatră, cresc copaci drepti și apoi și oameni înalți și uscați. Aerul tare e bun deopotrivă pentru florile rare și femeile svelte. Buruienilor de mlaștină și oamenilor greoi nu le prieste în munte. Ca în pustiul uscat al Arabiei, miasmele și grăsimile sunt arse și oamenii sunt uscați ca sfinții de pe icoanele vechi, iar ierburile sunt pline de arome, ca cimbrul.

În munții patriei mele crește un neam de oameni deosebit de toate cele care umplu șesurile dimprejur : maghiari în spre apus, slavi de toate națiile de celelalte trei părți. Și trupul și sufletul lui e altfel. Căci cum îi este trupul de vînjos și ușor așa îi e și mintea, iute la înțeles lucrurile grele și gata la hotărîri viteze. Stăpîn s-a deprins să nu aibă. Căci fiecare e împărat în vîlceaua lui dintre două dealuri. Și chiar de-o fi piatra pleșuvă, locul unde s-a trezit pe lume, el nu-l dă pe cel mai mănos ogor de la șes. Acolo, în cîmpia fără margini, el nu se coboară decît iarna, cînd viscolul curăță aerul și-l face aspru ca în munte. Se coboară cu oile, ori se coboară cu oștile, ca să facă nutreț vitelor și pradă pentru cei de-acasă.

Așa au făcut sute de ani dacii. Apoi i-au supus romanii și i-au silit să locuiască și cîmpiile. Dar n-au răbdător mult. S-au întors iar sus, și-au făcut țările lor de sine stătătoare în munte și de acolo, de sus, au stăpînit și cîmpiile.

Au cercat pe urmă ungurii, turcii și polonii să supună pe muntenii aceștia nedomoliți. Ba ungurii și-au adus și oameni de-ai lor în cetatea cea tare a Ardealului. Dar toate au fost zădarnice.

Cum curg apele de la deal la vale, dar nu înapoi, așa curge și stăpînirea peste oameni : de sus din cetate către poalele dealurilor.

Și dacă neamul meu nu s-a rupt în mai multe bucăți, ca alte neamuri, pricina e că s-a născut, a crescut și a stăpînit într-o singură cetate.

Și țara de azi e Cetatea cea veche a lui Decebal, cu cîmpia roditoare dimprejur, supusă celor de sus de pe munți, ca turma păstorului.

Fraților din marginea de apus a țării, vă dați voi seama de ce păziți acolo și care-i rostul vostru pe lume ?

Cele Trei Crișuri, Oradea, IV, nr. 8, aug. 1923, p. 119.

24. CHEMARE

adresată tuturor foștilor elevi ai Liceului „Codreanu”
din Bîrlad, pentru ziua de 6 mai 1924 ¹

Camarazi,

Vechea școală unde, între vîrsta de 10 și cea de 20 de ani fiecare din noi a învățat a cunoaște lumea și viața, cu naivul entuziasm și adîncele emoții ale copilului care crește spre pubertate și cu necruțătoarea curiozitate a adolescentului care vrea repede să știe tot, ne cheamă azi la ea ca să-i dăm ajutor spre a înflori mai departe.

Ziua aleasă e aceea de veche sărbare pe care ne-o amintim cu toții, de cînd eram copii acolo : Sf. Gheorghe, ziua de nume a întemeietorului Școalei, Gheorghe Codreanu. Se împlinesc 78 de ani de cînd, în 1846 ², a început a lucra „clasul de latină” a lui Codreanu, „clas” crescut apoi în „Gimnaziul” și în sfîrșit în „Liceul Codreanu”.

Vom fi o clipă iarăși tineri de tot ; de la cel mai bătrîn dintre noi — un patriarh rămas încă în viață din primele serii ale școalei — pînă la bravul recrut proaspăt, înalt de-o palmă, dar cu geanta de-un cot, ne vom simți iarăși una : nevinovați de răutățile vieții și iluminați de blîndul și melancolicul zîmbet al amintirilor.

Și orașul, care ne-a văzut crescînd, se va îmbrăca în haină de sărbătoare și ne va primi pe toți ca pe copiii lui : ceață numeroasă a acelor cari, chiar de nu ne-am născut la viața trupului între zidurile sale, totuși la viața sufletului acolo am deschis ochii.

Iar noi, adunați la un loc, îi vom face un dar cu care să arătăm că nu ne-am uitat — între atîtea uitări — datoria față de dînsul care e focarul de lumină al Țarei Moldovei de Jos, așa precum Botoșanii sunt pentru Țara Moldovei de Sus. Trebuie, suntem datori, din rodul muncii noastre să-i dăruim un internat pentru liceu, care să fie fundațiune de pomenire, clădită și susținută de foștii elevi. ³ Căci vremile grele, scumpetea vieții, împiedică azi pe copiii cei mai buni ai națiunii noastre să se împărtășească de binefacerile învățăturii mai înalte. Și școlile noastre se pustiesc de țărani. Și fără țărani țara noastră nu se poate ține. Ei au făcut războaiele de apărare și unire, ei trebuie să se bucure azi de roadele luminoase ale păcii.

Camarazi,

Nu trebuie să lipsim nici unul de la chemarea școalei noastre. Toți cari au trecut prin ea, fie de n-au isprăvit-o, ci au intrat în vârtejul vieții numai cu ce au putut prinde în ani mai puțini, trebuie să fie de față. Să ne chemăm unii pe alții, spre a nu fi uitat de la chemare nici unul, la sărbătoarea de pioasă recunoștință de la 6 mai.

Ziarele vor spune mai multe pe rînd, despre cele de amănunt ale mergerei noastre acolo.

Anuarul Liceului „Codreanu” pe anul 1923/24, Bîrlad, p. 104—105.

¹ Alături de V. Pârvan, care a redactat textul (Vezi Leon Revent, 6 mai 1924 — Sf. Gheorghe în *Anuarul Liceului „Codreanu”* (Bîrlad), 1923—24, p. 104), *Chemarea* a fost scrisă și de alți oameni de cultură, foști elevi ai liceului: Al. Philippide, Paul Bujor, N. Rădulescu-Niger, G. Ibrăileanu, Charles Drouhet, Const. Hamangiu, Nic. Pătrașcu ș.a.

² „Clasul real al Codreanului” a fost inaugurat la 20 oct. 1846, nouă ani după stingera fondatorului.

³ V. Pârvan a subscris atunci suma de 10 000 lei pentru internatul liceului (Vezi *Anuarul Liceului „Codreanu”*, 1923—24, p. 113.)

25. [ȘTIINȚIFICISM. LITERATURA ȘI VIAȚA. LITERATURA ȘI CULTURA]

ȘTIINȚIFICISM¹

Se știe că la noi anumite curente din Apus se repercutează cu întârziere, avînd puternice influențe în zilele noastre, deși în patria de origină ele au încetat de-a exista de ani întregi. Astfel epoca științificismului, care în Franța domina spiritele acum cîteva zeci de ani, la noi este în floare. Echilibrul care trebuie să existe între manifestările spiritului uman nu s-a produs încă, fiind nevoie de o îndelungată evoluție. Auzi pretutindeni vorbindu-se de matematică, fizică, chimie. În școli, lor li se dă locul preponderent, mecanizîndu-se astfel spiritul elevilor.

În această privință ar fi foarte interesantă o anchetă : Ce-ai reținut d-ta din tot cursul liceal ? La ce ți-a folosit tot balastul înmagazinat în memorie ? Folosesc în adevăr toate pentru viața de mai tîrziu, sau numai o parte ? Natural, răspunsurile ar fi diferite și specialiștii și-ar susține fiecare obiectul favorit. Cred însă că majoritatea, mai ales a celor nespecialiști, ar aduce lumină în această chestiune atît de importantă pentru educația tinerilor vîrstare. Să luăm un obiect, de exemplu : matematicile. Oare e nevoie de atîta vreme pierdută în exerciții, cînd o simplă mașină de calculat întrece pe cel mai bun matematician ? E deajuns o simplă apăsare pe manivelă și calculul cel mai complicat se rezolvă într-un timp foarte scurt. Acesta este un elocvent exemplu de mecanizare. Oare trebuie să facem din elevii noștri niște mașini ?

Fără îndoială că o reformă pedagogică se impune. Aceasta trebuie făcută cu multă prudență, ținîndu-se seamă de substratul nostru psihologic. Principiile nu trebuie luate de-a gata de la străini și puse în programele noastre, așa cum se nimerește. După cum există o geografie fizică, există una umană. La noi, în afară de deosebirea de rasă, mai este una de mediu, vreau să vorbesc de omul de la sat și cel de oraș. Ieri am făcut o experiență concludentă în acest sens. Am întreat pe toți din casă ce înseamnă cuvîntul : *comînd*, foarte uzitat la sate, în expresia „ți-ai mîncat comîndul“. Nici unul din membrii familiei n-a putut să-mi spuie ce înseamnă. Lumea de la orașe și lumea de la sate sînt cu totul deosebite.

Într-o reformă pedagogică trebuie să am în vedere aportul celui de la sat și celui de la oraș. O revizuire a cunoștințelor se impune, dacă vrei în sensul cartezian. Cunoștințele trebuie trecute și armonizate prin temperamentul fiecăruia, stimulînd instinctul de cercetare, de analiză. Atunci spiritul va

cerne din balastul cunoștințelor esențialul, păstrînd ceea ce îi este necesar pentru viață.

LITERATURA ȘI VIAȚA

La noi se plîng unii scriitori că n-au mediu prielnic pentru creație ; parcă Eminescu a avut mediu prielnic, și totuși cine l-a împiedicat să fie Eminescu ? Pentru a crea se cere mai întîi să fi trăit viața adevărată, să fi suferit. Kipling și-a petrecut toată viața în călătorii prin Indii și alte ținuturi ale pămîntului. Cînd a descris viața din junglă sau de pe vapoare el a simțit-o, a trăit-o intens.

La noi se face astăzi o literatură formalistă. De aceea nu are ecou. Literatura rusească a țîșnit din suferința unei întregi generații. De asemenea, scriitorii de mîna întîia din Franța sau Italia au trăit cu adevărat și au suferit. Dante a dus o viață zbuciumată, a suferit exilul și oprobriul public, de aceea opera lui e atît de vie.

Noi am trăit marea tragedie a războiului. Cîți s-au găsit s-o scrie ? Și aceasta pentru că acei care au simțit cu adevărat evenimentele, adică țărani, sînt muți.

Dar problemele postbelice de ce nu-și găsesc artistul ? Atîtea fenomene noi : rase diferite în ciocnire cu temperamentul latin, obiceiuri străine în contact cu cele băstinașe. Acestea nu-s oare o bogăție de motive pentru artistul creator ? Crezi că se poate face operă de artă privind prin geamul de la *Capșa* cum se perindă mulțimea de gură-cască, aceeași și aceeași întotdeauna ? Este permis oare ca literatura să fie numai un joc al imaginației ? Nu zic numai-decît că scriitorul trebuie să caute tot felul de aventuri pentru a avea subiecte. Trebuie însă să ia parte la viața activă. Ne trebuie o autoeducație a grupului de personalități creatoare, o revizuire de cunoștințe, și aceasta independent de factorii conducători. Literatura cea mare este independentă. Literatul trebuie să se ridice la înălțimea misiunii sale.

LITERATURA ȘI CULTURA

Problema literaturii este cu totul deosebită de aceea a culturii. În Siberia, în mijlocul calmușilor, crește o literatură de mîna întîi. Cultura înaintată nu este condițiunea unei bune literaturi. În această privință cred că generația noastră este ceva mai înaintată decît aceea de pe vremea lui Eminescu, totuși nu văd nici un Eminescu al generației de azi. Mă întreb cum s-ar putea da o orientare în această chestiune ? Fiecare autor care poartă chemarea simte în sine clocotul ei. Aceasta nu se poate preda nici în seminarii, nici în institute de literatură. Epoca noastră ar trebui să fie manifestarea unor producții de *Sturm-und-Drang*. Alecsandri, bine, rău, altă dată a găsit stilul epocii lui, acel optimism survenit în urma închegării satului nostru. Epoca noastră postbelică nu și-a găsit încă expresia.

Față de masa motivelor de inspirație se simte o inferioritate de creație. În pictură și sculptură am văzut în Ardeal opere mai caracteristice decît în restul țării. Acolo se vede un început de activitate. Literatura minorităților a început să ia contact cu a noastră. Opere se traduc din ambele părți. Aceste

începuturi sînt bune pentru stimularea literaturii originale. Aş dori ca literaturii noştri să stea mai puţin la cafenea şi să se avînte mai mult în viaţă. Duhamel a început tîrziu să scrie, după război. Deşi a fost medic, totuşi, trăind din plin evenimentele luptelor, a simţit în el acel strigăt de artă care l-a făcut să aibă succes. Literaturii nu se pot educa de către critici, ca nişte copii la Kindergarten. Singurul maestru este viaţa.

¹ Textul cu acest titlu, ca şi următoarele două (*Literatura şi viaţa* şi *Literatura şi cultura*) au fost extrase dintr-un interviu acordat publicistului I. Valerian în ianuarie 1927. (*Viaţa literară*, Bucureşti, I, 1927, nr. 35). Ele au fost reproduse şi în volumul antologic al aceluiaşi, *Cu scriitorii prin veac*, Bucureşti, E.P.L., 1967, p. 154—157.

II. Evocări, alocuții academice, rapoarte, dări de seamă

1. UN MARE ÎNVĂȚAT : HEINRICH GELZER

Luna trecută a apărut la Teubner în Lipsca, prin îngrijirea tînărului Heinrich Gelzer, un volum de *Ausgewählte Kleine Schriften* ale tatălui său, Heinrich Gelzer, fost profesor de istoria antică la Universitatea din Jena, mort încă în puterea vîrstei — n-avea 60 de ani (n. la 1847) — în vara anului trecut. Apariția acestui volum¹ mi-a rechemat viu în minte datoria de pioasă recunoștință față de fostul meu profesor și am socotit că, cu acest prilej, n-ar fi nepotrivit a scrie cîteva rînduri în memoria sa într-o revistă de cultură românească.

Heinrich Gelzer și-a petrecut anii de tinereță în Basel. Tatăl său, Heinrich, era profesor la Facultatea de teologie de acolo și un istoric vestit în vremea lui. Tot pe acel timp profesa la Basel și Jacob Burckhardt,² cel mai mare istoric al culturii pe care l-a avut Germania modernă. La Göttingen era în vremea aceea Ernst Curtius,³ marele poetizator al istoriei grecești. Supt conducerea tatălui său, a lui Burckhardt, apoi, la Göttingen, a lui Curtius, s-a format spiritul istoric al lui Heinrich Gelzer. De la tatăl său căpătînd respectul și dragostea pentru creștinism, biserică și cultură religioasă, de la Burckhardt vederea fină și pătrunzătoare în aprecierea fenomenelor istorice, trăsătura mare în caracterizarea lor și forma simplă și senină, clasică, în expunerea lor, de la Curtius critica severă a izvoarelor, și de la Dumnezeu avînd daruri asemănătoare cu ale lui Burckhardt, Heinrich Gelzer a devenit în scurtă vreme un învățat, nu numai stimat ca erudit serios, dar și iubit ca spirit înalt și cu vederi largi. Un timp fu profesor de gimnaziu în Basel, așa cum a fost și Nietzsche, apoi, în urma lucrărilor sale, fu chemat la Universitatea din Jena. În micul oraș al Turingiei liniștite a trăit apoi Gelzer toată viața. Nu o dată a vrut Burckhardt să-l aducă la Universitatea din Basel, dar, cu toată dragostea pentru orașul său natal și cu toată fericirea ce ar fi avut de a lucra alături de maestrul, Gelzer rămase tot la Jena. Fusesse aici așa de bine primit și o atît de adîncă simpatie se născuse între dînsul și colțul acestor de veche tradiție curată și trainică germană, încît nu se putea gîndi decît cu strîngere de inimă la părăsirea credincioșilor lui ienenzi. De aceea a rămas.

Înclînările științifice ale lui Gelzer îl conduseră neapărat la studiul istoriei bizantine. Aici era și parte bisericească, creștină și veche tradiție romană și cultură grecească și spirit oriental creator, unite în același domeniu de viață istorică. În aceeași vreme pătrunderea din ce în ce mai adîncă în natura și dezvoltarea vieții și culturii bizantine, apoi privirile cercetătoare ale lui Gelzer asupra istoriei acelor popoare care înrîuriseră mai mult viața bizantină. Astfel, poporul de neam indogermanic al armenilor, cari din cele mai vechi

timpuri alcătuiseră state și dezvoltaseră o cultură proprie în sudul Caucazului, atrase, prin partea de tragic a soartei lor, simpatia lui Gelzer. Cu sîrguință învătă el limba armeană și studie literatura acestui popor, din cele mai vechi timpuri și pînă azi. Cu simpatie judecă el rolul mare al armenilor în renașterea politică și culturală bizantină din secolul al VIII-lea și al IX-lea și cu adevărat patos descrie el suferințele acestui popor schismatic pe vremea luptelor religioase din Imperiu. Cînd, mai tîrziu, vizită mănăstirea armeană San Lazzaro din Venetia, unde studia manuscrisele armenes din bogata bibliotecă a mănăstirii, el scrisese cu entuziasm despre marea operă de civilizație întreprinsă de Ordinul Mechitaristilor în răsărit și în special în Armenia cea veșnic terorizată de sălbatecii turcomani conlocuitori.

Studiile sale asupra bisericii creștine orientale și a relațiilor Imperiului bizantin cu bulgarii născură lucrări de adîncă erudiție și de luminoasă vedere asupra bisericii bulgaro-sîrbești. Astfel, cartea lui Gelzer despre patriarhatul din Ohrida e și pentru istoriografia noastră o operă de mare folos.

Corectările sale adînci asupra istoriografiei bizantine îl conduseră la scrierea unei opere clasice cu privire la Sextus Iulius Africanus, părintele cronografiei antice-creștine și bizantine. Siguranța în adunarea imensului material trebuitor, pătrunderea filologică și istorică cu care fusese prelucrat materialul deșteptară uimirea și admirația învățaților. Prin acea lucrare Gelzer punea bazele definitive ale întregii activități viitoare în domeniul studiilor de izvoare asupra cronografelor creștino-bizantine.

Pe de altă parte, întinsa sa cultură geografică atrăgea pe Gelzer și spre problemele de geografie istorică, așa de numeroase și de puțin studiate în domeniul bizantinologiei. Lucrarea sa despre constituția temelor bizantine arată nu numai adîncă înțelegere a istoriei politice și militare și a dreptului public, dar și a geografiei istorice ⁴.

Ca încoronare a silințelor sale, Gelzer lucra în ultimii ani la o istorie generală a Imperiului bizantin. Și dăduse o probă despre ceea ce trebuia să fie opera completă, în scurtul rezumat (de 200 de pagini) scris ca anexă la *Istoria literaturii bizantine* a lui Krumbacher. ⁵ Burckhardt era, pe vremea tipăririi acestui rezumat (decembrie 1896), bolnav și tare slăbit de bătrîneță. Gelzer, care dorea cu orice preț să știe părerea lui Burckhardt și se temea de o catastrofă, rugă pe editor să grăbească pe cît posibil tipărirea și cel dintîi exemplar gata să-l trimeată lui Burckhardt. Pornind volumul, bătrînul maestru trimise fostului său elev o scrisoare de sinceră recunoștință, îndemnîndu-l să scrie numaidecît și o istorie mare a culturii bizantine. Această scrisoare se poate ceti în volumul anunțat la începutul acestei schițe biografice.

Dar o crudă boală de inimă împiedică pe Gelzer de a mai lucra așa de intensiv în timpul din urmă și în vara anului trecut puse și capăt silințelor celui mai vrednic — în afară de Heinrich Wölfflin ⁶ — dintre elevii neîntrecutului Jacob Burckhardt. Cu cîtă pietate scrisese Gelzer, după moartea profesorului său, biografia acestuia și cu cîtă fiască credință i-a apărut memoria împotriva suferințelor mici, care nu se puteau ridica pînă la înălțimile olimpiene ale maestrului, și neavînd prevederea lui genială — nu puteau înțelege mărimea unui spirit, care numai prin intuiție instinctivă vedea clar aceea ce erudiții de viață nu erau capabili, după silinți uriașe, nici măcar să bănuiască ! Gelzer, care atît ca om de știință, cît și numai ca om, prin felul său deschis, ironic, fin, delicat, dar hotărît de a fi, sămăna așa de mult lui Burckhardt, era singur în stare să prețuiască după cuviință pe maestru,

chiar și în operele mai puțin solide, dar nu mai puțin geniale ale lui, precum e, de pildă, *Istoria culturii grecești*, ținută ca curs la Basel, și — după moartea lui Burckhardt, editată cu dragoste și înțelegere de profesorul Oehri, încă unul dintre foștii elevi. Va avea acum și Gelzer un astfel de credincios și înțelegător școlar, ca Burckhardt în el? Probabil da. Căci nu va fi fost un singur elev care să se apropie de Gelzer și să nu se simtă atras și înălțat spre acest om ales, deopotrivă de respectabil pentru demnitatea sa și idealismul său și de vrednic de iubire pentru bunătatea și vioiciunea spirituală ori ironia fină și totdeauna delicată, față de oamenii și lucrurile din jurul său. Desigur mulți vor fi avut numai pentru învățatul mare mai adâncă înțelegere: câțiva vor fi fost totuși cari să-l simtă și ca om. Dintre aceia poate va fi unul care să scrie odată viața unuia dintre cele mai alese suflete pe care le-a avut Germania modernă. Dar pînă atunci, Gelzer însuși și-a dat autobiografia în volumul apărut de *Ausgewählte Kleine Schriften*, arătînd, în chip discret și modest, ce rol a jucat și el în viața oamenilor mari, despre cari vorbește el în articolele aici adunate: Burckhardt, Curtius, Marele Duce Carol-Alexandru ori alții, sau în descrierile sale de călătorie la San-Lazzaro ori la Sankt-Moritz în Alpi.

Gelzer avea, ca și maiestrii săi Burckhardt și Curtius, mult temperament de scriitor. Din călătoriile sale în Orient ori în sud mai totdeauna el a adus nu numai date științifice pentru lucrările sale de erudiție, ci și impresii pentru cărți de istorie culturală contemporană pe înțelesul publicului mai mare. Astfel sînt cele două scrieri ale lui despre Răsăritul turcesc și grecesc: *Geistliches und weltliches aus dem türkisch—griechischen Orient* și *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien*. Un dar minunat de observație unit cu puțința de a caracteriza scurt și concret și cu o curățire, limpezime și vioiciune în stil cum rar se întîmplă la scriitorii de azi, fac din Gelzer și un prozator de seamă al timpurilor din urmă.

Pentru studiile sale asupra Orientului, Gelzer face parte dintre acei apuseni pe cari sîntem datorii a-i cunoaște de aproape, dacă nu ca oameni, cel puțin ca învățați. Dar Gelzer se ridică, prin geniul său peste felul obișnuit de a fi al învățaților. El intră în rîndul spiritelor mari, pe care omul cult din orice țară e dator să le cunoască, spre a-și îmbogăți propriul său suflet și spre a le arăta ca pilde de înălțime omenească generațiilor ce vor să vină.

Berlin

Neamul românesc, București, III, nr. 2, 4 ian. 1908, p. 20—23.

¹ Acest volum cuprinde o serie de articole și studii mai ales cu privire la istoria bisericească bizantină (între altele, un foarte frumos studiu despre relațiile dintre stat și biserică în Bizant) și cu privire la activitatea ordinelor călugărești (între altele, entuziasta pledoarie „pro monachis”, apărută întîi la 1898 în *Zeitschrift für Kulturgeschichte*), apoi amintiri personale din relațiile autorului cu Ernst Curtius și Jacob Burckhardt. Aceste din urmă amintiri, împreună cu o expunere critică despre *Istoria culturii grecești* a lui Burckhardt și o respingere a criticelor neînțeleghătoare ce i s-au adus se dezvoltă aproape ca o biografie a maestrului lui Gelzer. Și ceea ce e mai atrăgător e sincera discreție și modestie cu care Gelzer vorbește totdeauna de el, atît în amintirile despre Curtius, cît mai ales în cele despre Burckhardt. Un înălțător discurs în memoria marelui duce de Saxa Weimar, Carl Alexander,

un mare sprijinitor al artelor, ținut de Gelzer în calitate de prorector al Universității din Jena, încheie acest volum care desigur va contribui mai mult ca orice altă carte a lui Gelzer la eternizarea sa ca a uneia din cele mai nobile și idealiste figuri ale vremilor noastre. [N. a.]

² *Jacob Burckhardt* (1818—1897). S-a ocupat îndeosebi cu istoria culturii renașcentiste, exercitând o mare influență asupra cercetărilor din acest domeniu.

³ *Ernst Curtius* (1814—1896), istoric și filolog german, profesor la Universitatea din Berlin. A făcut cercetări arheologice de mare anvergură, mai ales la Olimpia, în Grecia. Opera sa capitală este *Istoria Greciei*. A fost și profesorul lui A. D. Xenopol.

⁴ Alte lucrări geografico-istorice, *Geographische Bemerkungen zu dem Verzeichnisse der Väter von Nikaia*, în *Festschrift f. Kiepert*, Berlin 1898 și *Pergamon unter Byzantinen und Osmanen*, Berlin, 1903. [N.a.]

⁵ *Karl Krumbacher*, istoric și critic german (1856—1909), profesor la Universitatea din München, autor a numeroase studii de istorie bizantină. Între acestea o *Geschichte der byzantinischen Literatur* (Monaco, 1891) la a cărei a doua ediție (1897), a avut colaborarea lui A. Ehrhard și H. Gelzer.

⁶ *Heinrich Wölfflin* (n. 1864), istoric al artelor, a fost profesor la Basel, Berlin și München, publicând studii esențiale pentru evoluția științei căreia și-a consacrat toate puterile: *Die Klassische Kunst* (1899), *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe* (1915), *Italien und das deutsche Kunstgefühl* (1931).

2. [ALOCUȚIE CU OCAZIA PRIMIRII LA ACADEMIA ROMÂNĂ]

Domnule președinte,

Onorați colegi,

Viu în mijlocul domniilor voastre cu sentimentele de recunoștință potolită, dar statornică, pe cari le păstrează fiii părinților lor. De acum 12 ani, de cînd am început a lucra sub auspiciile directe ale Academiei Române, domniile-voastre ați urmărit cu o iubire și căldură adevărat părintească toate încercările mele științifice și le-ați prețuit întotdeauna nu după valoarea lor absolută, ci după dragostea duiosă pe care o purtați tînărului sincer doritor de cît mai multă știință și lumină.

Iubirea domniilor-voastre, arătată acum în chip așa de unanim, mă face să vă aduc, ca un prinos de devotament către domniile-voastre, astăzi, oarecum o confesiune a gîndurilor mele celor mai scumpe.

Știința mea, pe care am cercetat-o și am iubit-o cu patimă, mi-a dat o concepție gravă, aș putea zice tragică, despre viață. Continuul contact cu ruinele părăsite și uitate, rămase din vechile lăcașuri de mîndrie, încredere, strălucire și glorie omenească, m-a îndemnat a cugeta cu melancolie la nestatornicia tuturor bucuriilor noastre. În continua dezagregare și reîntoarcere în sînul materiei amorfe a tot ce a fost o clipă întruchipat și însuflețit de geniul omenesc creator, m-am deprins a vedea doară două lucruri vrednice de străduințele și de iubirea noastră : cultul pios al amintirii lăsate în resturi și ruine de cei trecuți la cele eterne și deci cercetarea respectuoasă și delicată a urmelor unei vieți, care a fost tot așa de înnoată de dureri și suferințe, de visuri neîmplinite și de bucurii sfărîmate prin deziluzii, ca și biata noastră viață de acum ; iar alătura de cultul pios al amintirii, cultul entuziast al geniului omenesc, continuu învins și continuu din nou biruitor în lupta cu elementele inerte ale materiei moarte, pe care muritorii, însuflețind-o cu jertfa vieții lor, o silesc să le dea lor, celor plăpînzi și vremelnici, un trup mai trainic, de stîncă și de aramă, spre a-și închide în el sufletul lor cel însetat de nemurire și a-l trece astfel într-un fel de viață postumană, supraumană și cvasidivină, din veac în veac, în curgerea infinită a timpului, ca un memorial credincios a ceea ce a fost odată existența lor numai omenească, în spațiul și în formele acordate cu atîta de mare zgîrcenie de destin.

Cu aceste gînduri și sentimente viu între domniile-voastre. Iubirii domniilor-voastre răspund cu închinarea gîndurilor mele celor mai bune pe altarul templului nostru. Sper că soarta va fi așa de îndurătoare cu mine, ca să-mi

dea puterea și răgazul de a lucra de aici înainte destul de mult, pentru a mă face, măcar în anii bătrâneții mele, vrednic de bunătatea cu care m-ați judecat și m-ați primit așa de devreme între domniile-voastre¹.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXV, 1912/13, p. 157—158.

¹ Membru corespondent al Academiei Române încă din 1911 (v. raportul publicat în *Analele Academiei. Dezbateri*, XXXIII, 1910/11, p. 142—149), V. Pârvan a fost ales membru activ în ședința de la 18 mai 1913, în urma raportului întocmit de I. Bogdan (v. *Analele Academiei*, XXXV, 1912/13, p. 153—154), în care îl înfățișa ca „un distins specialist în istorie, epigrafie și arheologia clasică”. Ocupînd locul lui Constantin Erbiceanu (mort la 7 martie 1913), noul consacrat era chemat — cu unanimitatea voturilor — să organizeze „explorarea și descrierea epocii celei mai vechi din istoria țărilor noastre, epocă pentru a cărei deplină lămurire, prin săpături sistematice, este încă mult de făcut” (*Ibidem*, p. 154). Întîmpinat cu elogii de către președintele înaltei instituții, I. C. Negruzzi, la 20 mai 1913, V. Pârvan răspundea cu această mișcătoare mărturisire de credință.

3. [RELATIV LA SĂPĂTURILE EFECTUATE ÎN DOBROGEA] ¹

În timpul mobilizării din vara anului acestuia, am cerut să fiu detașat de la serviciul supravegherii știrilor din Ministerul de Război la armata de est și anume la divizia X din Dobrici. Comandantul brigăzii din Balcic m-a trimis apoi la regimentul 71 rezervă, batalionul III, cu recomandările și ordinele necesare în vederea cercetării ruinelor de la sud și vest de Ecrene. La batalionul III, d-l maior Ștefănescu mi-a pus la dispoziție, conform ordinelor, oamenii și instrumentele necesare pentru cercetările și săpăturile pe cari le aveam în vedere.

Primul obiect al studiilor mele a fost însăși cetatea de lângă satul Diș-Pudac ², unde cantona batalionul III. Înainte de a sosi eu, d-l locot. Constantinescu făcuse, cu autorizarea d-lui maior Ștefănescu, câteva sondaje în cetate, găsind o lampă creștină, tipul obișnuit, cu mănua în formă de cruce, două *dolia* (vase mari de pământ), înalte de cca. 1,25 m. și cu diametrul de cca. 1 m. Aceste vase, găsite întregi, au fost apoi donate de d-l maior Ștefănescu Muzeului Național de Antichități, ca amintire din partea batalionului III din regimentul 71 Romani. De asemenea și lampa creștină a fost dăruită Muzeului. În sondajul făcut chiar în *castellum civitatis*, s-au găsit la o adâncime de cca. 3 m. bazele unei colonade în stil târziu roman cu capitele în formă de potir, ornate cu caneluri în forma frunzelor lanceolate (exemple de acest fel de capitele avem din *Dacia Malvensis* la Reșca).

Săpăturile ce am făcut apoi eu la cetate au avut de scop fixarea conturului, structurii și, pe baza elementelor de arhitectură și mod de fortificare, a epocii cetății.

Cetatea de formă poligonală neregulată, are o suprafață de cca. 11—12 000 m.p. E deci mai mică decât cetățile *Ulmetum* și *Capidava*. Grosimea zidurilor e însă mult mai mare decât la aceste două cetăți, ajungând pînă la 3,50 m. De asemenea și stilul ei e deosebit, precum voi arăta îndată. Zidurile sunt păstrate pe alocurea, cu nucleu de beton, pînă la înălțimea de cca. 5 m. deasupra soclului; pe alte părți însă zidul este distrus pînă aproape de temelie. Chiar fără săpături am putut constata că acest castel roman e de tipul celor de la sfîrșitul sec. III, cari au în cele mai multe cazuri și cite un *castrum* special în unul din colțurile lor (tipul *Evreux*, *Capidava*, etc.). La colțuri, atît cetatea, cît și *castrum* interior, au turnuri rotunde.

Pentru a determina însă mai de aproape epoca cetății, trebuia să văd care e forma porților ei. Dărîmăturile acoperind în chip aproape uniform toate laturile, nu era de fel clar, pe deasupra, pe care din laturile poligonului trebuia să fie poarta principală. Pentru a nimeri locul exact unde se afla,

mi-am calculat pe ce lature ar fi trebuit să vină drumul roman din spre sud vest spre cetate și apoi pe mijlocul acestei laturi am pus soldații să sape. Calculele mi s-au adevărit, găsim chiar din prima zi de săpături laturea de sud a intrării, pe care apoi în cursul celor trei zile de săpături am desfăcut-o complet. Poarta cetății romane de la Diși-Pudac se arată a fi de un tip încă mai vechi decât ar fi fost de judecat cetatea numai după structura ei descrisă mai sus. Anume, întocmai ca la multe castru romane din sec. III, avem aici intrarea neapărată în exterior de turnuri, ci numai flancată de contraforturi destul de modeste ca dimensiuni și aproape fără valoare ca apărare. Lățimea intrării e cea obișnuită la cetățile romane din sec. III și IV de 3,70—3,80 m.

Foarte important e însă castelul de la Diși-Pudac prin înconjurimile sale. În adevăr, spre S.V. de castel se întinde, sub satul actual bulgăresc, o importantă așezare civilă ale cărei urme sunt pretutindeni aparente prin curțile locuitorilor. Foarte numeroase sunt în special chipurile mari de pământ ars, cari serveau la păstrarea cerealelor și lichidelor și pe cari le găsim la tot pasul ieșind din pământ.

Pe înălțimea care domină spre sud-vest cetatea și orașul civil, găsim de asemenea urme de fortificații primitive de caracter enihoric și, ceea ce e mai important, urmele în lespezi de piatră săpată ale drumului roman spre Odesus și Marcianopolis. Spre sud-est de cetatea noastră, pe înălțimea Gora Cealac, am constatat, în călătoria făcută de mine împreună cu d-l locot. Constantinescu pe Biel-Monastîr în spre Sf. Troița (Alagea) și Euxinograd, urme de așezări civile antice cu ceramica caracteristică vremii greco-romane.

În sfârșit, spre nord-est de cetatea de la Diși-Pudac se deschide baia Batova, care se prelungește în interior prin cîmpia Batovei, lăsînd să se vadă întreaga coastă de la Balcic și Cavarna, unde, precum se știe, erau de asemenea așezăminte antice de cultură greacă.

Prin aceste împrejurimi, castelul roman de la Diși-Pudac se arată a fi avut un rol de prima însemnătate în paza drumului roman de la Odessus și Marcianopolis spre nord-est, pe malul mării, prin Dionysopolis, către Callatis și Tomi. Această pază devenise în special necesară la începutul sec. III, cînd năvălirile goților amenință chiar Marcianopolis. Tehnica îngrijită a cetății (placajul e excelent lucrat și din piatră de prima calitate) ne arată că nu am greși cu mult, dacă am fixa originile întăririi prin anii 250.

Cercetările începute de mine la Diși-Pudac n-au putut fi din nenorocire continuate, întrucît prin pacea de la București satul a fost lăsat Bulgariei și trupele noastre au primit ordinul să se retragă spre Ecrene, Gheikciler și Teke.

În excursia pe care am făcut-o tot în acest timp la Gheikciler, unde se află cantonat o parte din regimentul 70 rezervă, am constatat la est-sud-estul satului, cam la vreo 300 m distanță, resturile unei *villa rustica*, din care un bogătaș bulgar din sat a luat în păstrare un mare chiup antic, *dolium*, de formă mai turtită ca cele de la Diși-Pudac, de cca. 1,20 m înălțime pe cca. 1,25 m diametru.

Astfel deci resturile antice din regiunea Diși-Pudac-ului ne arată că aici a fost un ținut foarte intens populat în vremea romană, și personal nu pot decât încă odată să-mi exprim părerea mea de rău că la delimitarea noii noastre granițe, nu s-au avut în vedere și aceste împrejurări de pe teren, cari, chiar dacă nu ar fi fost în concordanță și cu interesele pur militare,

ceea ce însă de fapt a fost cazul acum, încă tot ar fi trebuit să fie ținute în seamă din punctul de vedere istoric-național. Personal, am înaintat imediat un raport Ministerului de Război, cerînd la fixarea graniței pe teren să se aibă în vedere și cetatea romană, care nu se află decît la vreo 800 m departe de linia dreaptă a graniței în interiorul ținutului bulgar. Pe cît știu încă nu s-a hotărît definitiv granița în acest punct și poate o intervenție imediată a Academiei Române nu ar fi de prisos.

Asupra celorlalte cercetări ale mele în Cadrilater în timpul campaniei noastre în Bulgaria nu mă pot opri mai mult, întrucît ele au avut mai ales un caracter de informație prealabilă. Asupra cetății de la Diși-Pudac m-am socotit însă dator a vă face raportul de față la prima ședință de toamnă a corpului nostru.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXVI, 1913/14, p. 22—24.

¹ Raport prezentat în ședința de la 6 sept. 1913 a Academiei Române.

² Diși-Pudac, așezare situată în N.E. Bulgariei.

³ După înscr. din CIL. III 12.507: *fines territorii Odessitani*, la Diși-Pudac era granița teritoriului anticei *Odessus* (Varna). Asupra castelului roman descris de mine vezi și cele publicate de Jireček la 1886, în *Arch. Epig. Mitt. aus Oesterr. Ungarn*, X, p. 181 (unele afirmări ale lui Jireček nu sînt exacte); învățatul crede (l.c. p. 182) că cetatea de la Diși-Pudac ar fi antica Gerania; diplomele bizantine din sec. XIV, pe care se bazează Jireček, nedînd însă indicații mai precise, el însuși e silit să dea această identificare ca o simplă ipoteză. În astfel de chestiuni numai inscripțiile pot hotărî definitiv. [N.a.] Cf. R. Vulpe, *Gerania, Ganea, Eazerè*, în *Balcenia*, VI, 1943, p. 14—29.

4. [„DE LA CETATEA TROPAEUM-ADAMCLISI : BASILICA CISTERNA“, DE G. MURNU]

Memoriul colegului nostru, d. G. Murnu, *Basilica Cisternă (De la cetatea Tropaeum-Adamclisi)*, tratează, pe baza cercetărilor făcute de d-sa la Tropaeum Traiani, cheștiunea basilicei creștine ridicate pe fundamentele unei cisterne mai vechi, în apropierea porții de V. a cetății. D-sa dă întâi un istoric al săpăturilor făcute la Adamclisi înainte de venirea d-sale la direcția Muzeului de Antichități. Apoi cercetează cisterna însăși, lămurind caracterul ei din punctul de vedere arhitectonic antic, descrie resturile ei și încearcă o reconstituire a planului ei primitiv. Cu acest prilej d-sa urmărește conductele de apă cari aprovizionau cetatea și se mai pot încă urmări pe teren pe aproape 1 km. și jumătate pînă la satul Adamclisi și pe distanța încă și mai mare în spre Cherimcuiusu. În ce privește basilica suprapusă cisternei, d. Murnu caută să dovedească cum că între ea și cisternă nu e o legătură organică, că de o așa-zisă „basilică dublă“ nu poate fi vorba aici (cum s-a crezut de unii) și că basilica a fost clădită peste ruinele cisternei, care după părerea d-sale are a fi socotită ca făcînd parte din epoca ante-constantiniană a cetății.

Sînt de părere¹ ca memoriul d-lui Murnu să fie publicat în *Analele Academiei*, după ce va fi mai întâi citit în ședință publică².

Arhiva Academiei, N. 1908/1913, f. 384.

¹ Data la care secția istorică aprobă concluziile raportului : 8 nov. 1913. Se decide lectura lui pentru ședință publică de la 15 nov.

² Lucrarea a fost prezentată în ședință publică și tipărită în același an în *Analele Academiei*.

5. RAPORT ASUPRA LUCRĂRILOR ȘI ACTIVITĂȚII D-LUI PROFESOR AGREGAT G. MURNU ¹

Cercetările d-lui Murnu ² privesc un domeniu deosebit de familiar arheologiei române. Ruinele multiple și de caracter variat de lângă actualul sat Adamclisi din Dobrogea, care au făcut un timp îndelungat obiectul predilect de studiu al fostului director al Muzeului de Antichități, Gr. Tocilescu ³, și apoi al fostului profesor de arheologie la Iași, Teohari Antonescu ⁴, au devenit și pentru d-l Murnu, tocmai prin faptul că d-sa a urmat pe Tocilescu la direcția muzeului, o preocupare constantă a activității sale încă de acum 4 ani. D-sa continuând cu săpăturile la Tropaeum Traiani a avut prilejul să facă diferite constatări interesante asupra diferitelor strate de civilizație din cetatea romano-bizantină de aici, pe care le-a publicat în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice* ⁵.

Ultimile d-sale lucrări sînt capitol nouă din lucrarea de studii și săpături făcută în anul 1910 la Adamclisi. Țin de altfel să amintesc încă din acest loc că d-sa a înțeles să studieze resturile de la Tropaeum comparativ și că are în această privință în pregătire două lucrări :

1. asupra monumentului triumfal și

2. asupra tipurilor naționale, în special dacice, reprezentate pe monumentele de la Tropaeum și, în general, de la Dunărea de jos. Pregătirea și publicarea frumoasei d-sale traduceri din Omer, *Iliada* ⁶, răsplătită anul acesta de Academia Română cu premiul cel mare Năsturel, l-au împiedicat de a isprăvi proiectele d-sale de caracter pur arheologic. Pentru studiul antichității clasice d-sa a făcut însă o operă așa de însemnată prin traducerea Iliadei, încît rezultatul activității d-sale, chiar din punctul de vedere strict arheologic e de un preț deosebit.

Prima dintre cele două lucrări publicate în ultimul timp de d. Murnu în *Analele Academiei Române*, se ocupă cu *Basilica cisternă* de la Adamclisi ⁷. În această publicație d. Murnu examinează chestiunea cisternei de la poarta de Vest a cetății Tropaeum, peste care în timpuri mai tîrzii s-a clădit o bislică creștină, ajungînd la concluzia că această cisternă este din epoca dinainte de Constantin a cetății noastre. Pentru a dovedi acest lucru, d. Murnu examinează în amănunte secțiunea antică a cisternelor, sistemul de aprovizionare cu apă și de canalizarea cetății Tropaeum cu împrejurimile ei, situația clădirii respective din Tropaeum, constituția ei cu toate amănuntele de construcție, în sfîrșit, legăturile ei cu clădirea suprapusă din epoca creștină.

Studiul d-lui Murnu, care este foarte conștiințios alcătuit, e însoțit de șapte deseme ilustrînd planurile de situație ale cisternei și basilicii de deasupra ei, cu secțiunile transversale prin cisternă și bislică și de o sumă de

fotografiile ale cisternei în ansamblul ei sau în amănuntele arhitectonice constatate în cuprinsul ei.

O a doua lucrare a d-lui Murnu, publicată în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice* privește *Monumentele de piatră*⁸, găsite în cetate cu prilejul săpăturilor. Această lucrare, care are un caracter mai mult descriptiv, cuprinde următoarele capitole :

1. Capitele de la diferite clădiri, cercetînd în amănunte, stilistic, toate capitelele găsite în Tropaeum. Prin comparație cu monumentele analoage din alte părți ale Imperiului d-sa încearcă și datarea lor. Acest capitol se completează cu un studiu precedent al d-lui Murnu din 1910, *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, unde d-sa descrie și un număr de capitele cu imposte care, firește, în lucrarea de față nu mai sînt cercetate.

2. Al doilea capitol se ocupă cu monumentele funerare de la Tropaeum, pe cari d. Murnu le descrie numai din punctul de vedere figurativ artistic iar nu epigrafic. Diferitele motive ornamentale ale acestor monumente funerare sînt analizate în cele mai mici amănunte în chip comparativ și se încearcă iarăși, pe cît posibil, o datare a lor.

3. Al treilea capitol cuprinde monumentele decorative de la Tropaeum printre care în special sînt de notat motivele de decorație arhitectonică cu capete de animale, berbeci sau lei. Și această lucrare e însoțită de numeroase figuri, parte fotografii după originale, parte reconstituiri picturale fotografiate. În introducerea la lucrare, d. Murnu atinge chestiunea așa de delicată a tehnicii săpăturilor arheologice, pe care d-sa regretă a nu o fi putut aproba în cercetările făcute înainte de d-sa la Tropaeum. Catalogul conștiincios pe care-l face d-l Murnu, în această publicație, asupra monumentelor de piatră de la Adamclisi, e un început vrednic de laudă și credem că d-sa va duce pînă la capăt atît descrierea lucrurilor descoperite pînă acum la Adamclisi, cît și dezgroparea sistematică a cetății, pe care subsemnatul încă din anul 1910, cînd a înlocuit pe d. Murnu la direcția Muzeului Național de Antichități, a crezut de datoria sa s-o considere ca definitiv aparținînd sîrguinții d-lui Murnu și a lăsat-o în ce privește exploatarea ei științifică mai departe cu totul în seama d-sale.

În ce privește activitatea didactică a d-lui Murnu, țin iarăși să constat cu plăcere că d-sa, în timpul celor trei ani de agregatie, a arătat o deosebită dragoste atît materiei cît și studenților săi, făcînd în chip foarte asiduu prelegeri adesea entuziaste asupra artei antice, iar în seminarul său arheologic deprinzînd cu toată răbdarea necesară pe elevii săi cu analiza stilistică a operilor de artă clasică, așa de grele de asimilat ca spirit și concepție tehnică de sufletul modern prin excelență individualist și impresionist.

Cred, pe baza celor de mai sus, și avînd în vedere și meritele literare excepționale ale d-lui Murnu în domeniul traducerilor din operele scriitorilor antici, că d-sa este deplin îndreptățit să aștepte de la noi o recunoaștere concretă a activității d-sale.

București, 30 noiembrie 1913.

¹ Subscris, potrivit regulamentului, și de ceilalți membri ai comisiei (D. N. Burileanu, D. Evolceanu, Ilie Bărbulescu și I. Caragian), raportul a fost întocmit în întregime de V. Pârvan.

² G. Murnu. Vezi mai sus, nota.

³ Gr. Tocilescu, *Das trajanische Siegesmonument von Adamklissi* (1891); Idem, *Das Monument von Adamklissi: Tropaeum Traiani* (în colaborare cu G. Niemann și O. Benndorf), Wien, 1895.

⁴ Teohari Antonescu (1866—1910), fost profesor de arheologie la Universitatea din Iași. A studiat la București, Paris, Heidelberg și Berlin. Publicase, în legătură cu mențiunea din raport, studiul *Le trophée d'Adamclissi*, Iași 1905.

⁵ G. Murnu, *Noi săpături în cetatea Tropaeum* (1910), în *Bul. com. mon. ist.*, III, 1910, p. 155—161; și extras, Buc., 1910, 26 p.

⁶ Publicase în volum doar cîntul 13—24 (Buc., 1912, 239 p.).

⁷ G. Murnu, *De la cetatea Tropaeum-Adamclisi: „Basilica-Cisternă“*. *Studiu arheologic*, în *Analele Academiei. Mem. sect. ist.*, s.II, t. XXXVI; și extras (Buc., 1913).

⁸ Idem, *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adamclisi*, în *Bul. com. mon. ist.*, VI, 1913, p. 97—122.

6. ULRICH VON WILAMOWITZ MOELLENDORF

Avem onoarea a vă propune alegerea d-lui Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, profesor la Universitatea din Berlin, membru al celor mai de seamă academii și societăți științifice din întreaga lume cultă, ca membru onorar al Academiei noastre. Filolog, arheolog, istoric și epigrafist, cum de la Mommsen încoace n-a mai fost un al doilea așa de strălucit, deopotrivă în toate aceste domenii ale antichităților clasice, Wilamowitz conduce azi marea lucrare a corpului inscripțiilor grecești, făcînd jertfa de a renunța la toate celelalte lucrări personale de filologie și istorie ce le avea în curs și închinîndu-se cu totul acestei mari opere.

Academia Română, alegînd pe d-l Wilamowitz membru onorar, întărește încă mai mult legăturile rodnice cari există între știința germană și cea română de atîta timp¹.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXVI, 1913—1914, p. 175.

¹ Alegerea s-a făcut la 29 mai 1914, propunerea lui V. Părvan fiind subscrisă și de I. Bogdan, C. Giurescu, D. Onciul, M. C. Sutz, A. D. Xenopol.

7. CONRAD CICHORIUS

Printre învățații de frunte străini, a căror activitate a fost în mare parte închinată pînă acum istoriei și antichităților patriei noastre, stă, fără îndoială, în rîndul întîi, profesorul Conrad Cichorius de la Universitatea din Breslau. Publicațiile sale asupra Columnei Traiane, asupra monumentelor din Dobrogea, în special Trofeul de la Adamclisi, sunt astăzi sau absolut necesare sau de-a dreptul unice pentru aceste chestiuni. Cichorius a făcut numeroase călătorii în țările noastre de dincoace și dincolo de Carpați căutînd a interpreta cît mai complet Columna lui Traian. Celelalte numeroase scrieri ale sale de istorie antică, arheologie și filologie clasică, fără legătură directă cu noi și, deci, deocamdată, neavînd a fi pomenite de noi, l-au așezat pe Cicho-

rius printre învățații de frunte germani în domeniul antichităților clasice. În sfârșit, însemnăm că Cichorius e unul dintre cei mai călduroși prieteni ai noștri în Germania și un bun cunoscător al culturii noastre.

Pentru toate aceste motive, avem onoarea a propune alegerea d-lui Conrad Cichorius ca membru onorar al Academiei noastre¹.

Analele Academiei, Dezbateri, XXXVI, 1913/14, p. 178.

¹ Propunerea a fost subscrisă și de I. Bogdan, N. Iorga, D. Onciul și M. C. Sutu. Alegerea s-a făcut la 29 mai 1914.

8. „DIN VIRTUȚILE NEAMULUI“, DE VICTOR A. BACALOGLU

Acest volum¹, aprobat cu laudă de marele stat major al armatei, cuprinde optsprezece articole și povestiri, cele mai multe în formă de mici nuvele, tratind teme ostășești, cu tendința de a deștepta și întări avîntul spre jertfa propriei vieți pentru apărarea patriei și dinastiei și pentru libertatea națională a tuturor românilor. Într-un stil entuziast, vibrînd de energie bărbătească și totuși duios adesea pînă la lacrimi, într-un vălmășag de vorbe tari, colorate, blînde ori brutale, alese ori banale, găsite din instinct și neprelucrate de artă, cîte odată sfîrmînd prin nepotrivirea lor rustică înalte valori poetice, se încheagă gîndurile nobile de luptă pentru țară, de jertfă pentru mărirea neamului, de nimicnicie a tuturor celor omenești în fața datoriei celei mari a războiului, de îmbărbătare pentru cei nehotărîți, de aspră dojană și de pilduire crudă pentru cei netrebniți. Iată cîteva din aceste gînduri presărate printre înseși rosturile povestirilor. P. 20 : „Sunt sentimente înalte cari fac pe soldat mare — acea răbdare caracteristică omului conștient de datoria lui“. P. 29 : „Avea de citit, taică... știi... el e mai învățat ca noi și n-are totdeauna timpul liber, încercă să-l scuze frate-său. Învățat !... Nu e asta învățătură... Cine n-are în suflet dragostea de țară, patriotism și credință, nu valorează nici o lăscăie“. P. 66 : „...și sergentul lui Alecsandri primea onorul destinat celor mari, căci nu e om mai mare decît acela care făcîndu-și datoria se sacrifică pentru patrie și rege !“ P. 85 : „Un om care dezertează de la menirea lui și mai ales cînd e soldat, săvîrșește cea mai grozavă crimă și faptul în sine nu găsește scuză nici în dragostea mamei, nici a femeii iubite“. P. 95 : „pe jertfele celor căzuți în război generațiile viitoare își clădesc mărirea patriei și a neamului“ etc. Dimpotrivă fraze ca aceasta (p. 21) : „de morții din război nimeni nu se mai îngrijește, căci doar ai pămîntului sunt și aci ca și acolo — o groapă mare, toți la un loc, var pe deasupra și tăcerea veșniciei“ nu pot decît strica scopurile cărții, deșteptînd gînduri pe cît de dureroase pe atîta de zadarnice. De asemenea, la p. 33 :

„balcoanele garnisite de femei“, apoi în general stilizarea puțin cam brutală și comună a bucății de la p. 47 și urm. : „Drama din Balcani“, etc. ar trebui fundamental revizuite.

Pentru avîntul ei nobil, pentru talentul evident cu care e scrisă, pentru folosul ce aduce tinerimii din școale și din oaste, cartea d-lui maior Bacaloglu, cu toate lipsurile ei, ar merita o recunoaștere oficială din partea Academiei Române.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXVI, 1913/14, p. 302—303.

¹ Lucrarea maiorului Victor Bacaloglu, asupra căreia reținea Pârvan, candida la *Premiul Năsturel*.

9. [„MORALA ȘI RELIGIA“ DE DR. LEON C. COSMOVICI]

Lucrarea d-lui Cosmovici¹ a mai venit și acum un an înaintea Academiei, spre a fi cercetată ca manuscript, la concursul pentru *Premiul Alina Știrbei*, și cu toate că n-a obținut premiul, comisiunea academică, alcătuită din d-nii Ștefanelli, Șutzu și Xenopol, avînd ca raportor pe d-l Ștefanelli, a avut numai cuvinte de laudă pentru ea, motivînd în special aprecierea ei favorabilă prin faptul că „este multă știință depusă în acest studiu, pentru care autorul a consultat 229 de autori, și oricare erudit va simți o deosebită plăcere, cîtînd expunerile autorului și teoriile ce le dezvoltă“; Comisiunea a conchis că lucrarea în total „ar face cinste literaturii române, dacă autorul ar publica-o“.²

D-l Cosmovici, care ne e coleg, membru corespondent la secțiunea științifică încă de la 11 martie 1893, avînd probabil în vedere și judecata favorabilă de mai sus, a publicat lucrarea sa și a înaintat-o ca tipăritură pentru concursul la *Premiul Năsturel* de 4.000 lei.

Regret că cei patru membri din secțiunea istorică, aleși pentru anul acesta în comisiunea *Premiului Năsturel*, nu au luat asupra lor darea de seamă despre lucrarea d-lui Cosmovici. Căci, deși, după titlu, lucrarea colegului nostru, e de *Morală și religie*, ceea ce probabil i-a făcut pe cei patru membri să se deziste de a recenza lucrarea, ca nefiind specialiști, în fond ea e o operă de *erudiție „statistică“* (d-l Ștefanelli a numărat 229 de autori trecuți în revistă) și ar fi putut să fie, cu aceeași competență cu care a fost scrisă de *fiziologul* Cosmovici, judecată de cutare coleg al nostru, chimist, bacteriolog ori *numismat*.

În adevăr, cu toată lectura așa de multiplă și variată de literatură etico-religioasă internațională, d-l Cosmovici n-a devenit de fel un specialist în aceste chestiuni. Mentalitatea d-sale n-a devenit de fel mai filosofică prin acest studiu așa de asiduu în direcția filosofiei practice. Iată, de pildă, o definiție la p. 315: „prin *înțelepciune* înțelegem și *gîndiri* și *acte*, care ne arată *caracterul* persoanei și ne dovedesc *cultura intelectuală și morală* al (sic!) acelei persoane“³.

Sau, la p. 53: „Va să zică a *gîndi* este a vorbi fără voace“. La p. 103: „ateu ajungi la maturitate din convingere, chiar cînd ai avut o creștere religioasă, dacă însă ești om de știință. Ateu poți fi, nu din convingere, ci de bunul plăc și chiar de mîndrie, de fanfaronadă“ (!). La p. 121: „și aștia e (!) de adevărat cele ce (!) susțin contra luptei pentru existență, astfel cum, a fost formulată de Darwin, mai ales avînd în vedere animalele inferioare și avînd

în vedere indivizii de aceeași specie, încît psihologul *James Mark Baldwin*, care caută a demonstra că în toate acțiunile umane *selecțiunea* este totuși, singur a dat o turnură — ca să zic așa — expresiunii de luptă pentru existență, numai ca să-i vie la îndemînă, fără de care teoria sa nu s-ar fi putut adopta... *Luptă*, în adevăratul înțeles al cuvîntului, nu există în regnul animal și cu atît mai puțin în cel vegetal. Există în omenire și nu atîta pentru subzistență, după cum vedea *Malthus*, promotorul teoriei, ci pentru *ambitiuni*, pentru manifestări sufletești care tocmai *morale nu sunt*. Lupte de subjugare, de predominare : „scoală-te tu ca să mă așez eu“, da, există, pentru necinstea acelor ce le făptuiesc !” Principalul adversar pe care autorul îl combate hotărît e Kant (p. 122 și urm.), care deși „să laudă : «am deplasat centrul lumii», cînd colo mai nimica n-a făcut“ (p. 122). P. 182 : „e vorba de morală în toată puterea cuvîntului și ca aplicație morala ia acum o formă *laică*, ca să zic așa (*educativă* ar fi mai bine spus) și acum ia o formă *religioasă*, adică mai ceremonioasă, provocînd un fel de smerenie. Morala și religia sunt mină în mină. În tot cazul așa ar trebui să fie“. P. 303 : „prin *politeță* înțelegem a nu vorbi de rău pe nimeni, a fi atenți la cele ce ni s-a spus, într-un cuvînt a ne purta așa fel ca să fim plăcuți. Natural că toate aceste acțiuni sunt bune-maniere“. P. 310 : „Cinste. Am zis că bunăvoința ajunsă în obicei dă omului o prețeluire deosebită, aceea de *cînstă*... Putem concretiza bunăvoința și sub nuanță de *cînstă*, adică stîmă din partea altora, precum și stîmă de persoana ta și, în fine, stîmă ce acordăm altora“.

La p. 318, despre frică : „s-a văzut că filosoful *Kant* o caracteriza ca fiind un sentiment patologic. Din punct de vedere filosofic da, *frica* e înjósitor (sic !), e nedemn (sic !)⁴. Nu urmează însă ca proverbul „frica păzește bostăniaria“ să nu aibă un șîmbure de adevăr absolut moral“. Și ceva mai jos : „frica trebuie de combătut (sic !) și părinții să știe că mai întotdeauna frica ce ia îmbrăcămîntea unor superstițiuni, se înfundă în copii din cauza slugilor“.

Pentru puterea de sintetizare filosofică a autorului, citez acest început al acestei „încheierii definitive“, în care, la pp. 334—338 d-sa strînge toate rezultatele cercetării sale :

„Plecînd de la simplu la compus, omenirea își are tot *rostul* său în felul de a fi al *unităților sale componente* ; apoi în *legăturile unităților* cu aceleași atribuțiuni din împărțala muncii și ale *unităților* cu aceleași legături mediale (*societățile, națiunile*) și cu *feliul de legături* între grămezile de oameni, cu regiunile pămîntului ocupate de fiecare din ele, legături care atrag, fiecare din ele și cu toate la un loc, *cerinți multiple* și care la urma urmei ajung datorii“.

Soarta are uneori ironii crude. La p. 119 autorul spusese :

„Dacă n-ar fi un motiv de supărare, ar trebui să citez textual cîteva mostre de definiții din cărțile didactice de psihologie și să se răspundă dacă este cu puțință de înțeles ceva“.

E drept că dl. Cosmovici ne face atenți la p. 216 că sunt anume afirmări ale d-sale cari nu pot fi înțelese decît de „cine cunoaște bine (!) fenomenele fiziologice“, iar la p. 188 ne spune : „pe terenul nostru de a concepe lucrurile — teren științific și absolut adevărat — și de a discuta, ne dăm seama imediat... (!) (de cutare lucru“, dar la p. 314 d-sa zice : în fine, deși Isus Hristos nu era fiziolog, totuși era superior între toate superiorită-

tile, căci pe acele vremuri s-a încredințat că nimica nu să făptuiască fără îmboldire (fără excitare, după cum spun fiziologii) și de aceea a dat acele sfaturi mărețe (!) pe care le găsim în Evanghelia lui Matei: „cere și ți se va da, caută și vei găsi; bate și ți se va deschide”.

Din punctul de vedere fiziologic — specialitatea personală⁵ a d-lui Cosmovici — se poate dară să-mi scape multe adevăruri exprimate de autor, dar neaccesibile mie, din cauza cunoștințelor mele insuficiente în această disciplină.

Din punctul de vedere însă al *metodei științifice* (aceeași ca și în alte discipline), erudiția, altfel așa de respectabilă, a d-lui Cosmovici, mi se pare că a trecut dincolo de rostul ei într-o lucrare de critică și cercetare personală, cum autorul înțelege să i se prețuiască lucrarea, și a devenit un fel de scop în el însuși, urmărind nu clarificarea unei chestiuni, ci prezentarea ei bibliografică, rezumativă (cum zice d-l Cosmovici la p. 3: „atît cît e cu putință în a să rezuma atîtea și atîtea scrieri”), autorul citînd nu *puține* cărți alese și roditoare pentru gîndul propriu, ci *cît mai multe*, și deci riscînd să se rătăcească între autorii de a doua și a treia mînă, pentru a uita astfel, ori chiar a nu găsi, pe cei hotărîtori. (Notez de pildă chestiunea atinsă de d-l Cosmovici asupra inteligenței animalelor, nedocumentată cu ce trebuie, ci cu lucrări secundare.)

Chestiunea ce și-a luat autorul asupra sa cuprinde atîtea ramificații etico-religioase și cere o așa lărgime de vederi, încît orice specialist prea încrezător în excelența adevărului absolut al disciplinei sale va risca să o trateze insuficient, împuținînd-o după cunoștințele și gîndurile sale unilaterale sau chiar de-a dreptul torturînd-o, ca să intre în formă intransigentă a cutărei concepții cu totul mărginite despre lume. Ar fi însă o nedreptate să credem că autorul nostru se află singur în această situație. Ea e de fapt o urmare firească a vremii în care trăim.

În adevăr, evoluția culturii moderne spre o specializare din ce în ce mai mărginită și tehnică, precum și tendința științific-positivă din ce în ce mai exclusivistă a mentalității contemporane, alături de graba și oboseala grea a meseriei cu care-și cîștigă lumea azi viața, chiar pe terenul intelectual, a dus la o mare sărăcie de personalități cu adevărat și larg culte și înțeleghătoare, armonios construite ca material aperceptiv de gînduri și fapte generale, sărăcie care se traduce printr-o lipsă aproape totală de scrieri de idei, alături de o pleoră zdrobitoare de material brut, de experiență practică, adus la cunoștința lumii, adesea în chip cu totul superfluu.

Cînd specialistul contemporan, purtat de dorința de a-și da seama și de rostul vieții omenеști pe pămînt, ca explicare și justificare generală, filosofică, încearcă a da un sistem de idei asupra cutărei ori cutărei chestiuni de domeniu plurilateral, mintea sa încătușată în punctul de vedere al meseriei sale, reduce la o meschină schematizare tehnică toată infinita varietate a aspectelor sufletului omenesc și închide în cîteva formule aparent complete și disciplinate toată imensitatea gîndului neastîmpărat și veșnic întrebător, impunînd în locul unui *credo* poetic și deci simbolic către infinit, ca al lui Platon, ori al unui *credo* religios, și deci sublim în recunoașterea misterului măreț și impenetrabil, un *scio* pretențios și pendant de cunoștință și experiment, mărginit omenеște, distructibil la primul accident de metodă a așa ziselor științe exacte.

Potrivit cu aceste vederi, peste cari nu pot trece, regret că nu găsesc motive îndestulătoare spre a recomanda lucrarea d-lui Cosmovici pentru premiul la care se prezintă ⁶.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXVII, 1914/15, p. 327—331.

¹ Titlul întreg : *Morala și religia. Incercare asupra principiilor ce cuprinde și aplicația lor în educația copiilor și a maselor*, Iași, 1914, 352 p.

² *Analele Academiei. Dezbateri*, XXXVI, 1913—1914, p. 273 sq.

³ Aceasta e forma consecvent întrebuințată de autor [n.a.].

⁴ Acordul genurilor... prin antiteză, e o inovație gramaticală de asemenea consecvent întrebuințată de autor [n.a.].

⁵ Aluzie ironică la folosirea abuzivă a termenului *personal*.

⁶ Raportul a fost citit în ședința de la 26 mai 1915 a Academiei Române.

10. [„DESPRE CONDIȚIUNILE CONȘTIINȚEI ȘI CUNOȘTINȚEI“, DE TRAIAN BRĂILEANU] ¹

Citind cartea d-lui Brăileanu ² am văzut că d-sa caută să ajungă la o sistematizare a convingerilor sale intime asupra fundamentelor unei filosofii raționale, independent de filosofia tradițională, dar fără a se putea cu totul deslega de principiile și metodele pe care le combate. Ca document individual de gândire filosofică, liberă și, câteodată, nouă, cartea d-sale e de preț. Pentru continuarea cercetărilor d-sale nu cred însă că Academia poate lua față de d-sa o altă poziție ca față de ceilalți cercetători și gânditori cari apelează la sprijinul ei, anume de a-i pune la dispoziție *Analele* unde d-sa, conform prevederilor de control în vigoare să-și trimită spre tipărire, studiile d-sale, cari, fiecare în parte fiind cercetat de noi, să poată apoi apărea sub autoritatea noastră în publicațiile Academiei.

Arhiva Academiei, N. 1908/1913, f. 378.

¹ Da a la care secția istorică s-a pronunțat negativ, pe baza referatului : 12 mai 1914.

² Titlul întreg : *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței. Tratat de filosofie*, Cernăuți, 1912, 145 p.

11. [CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE]

În teorie sunt cu totul de părerea d-lui Bianu ¹. Statul trebuie să facă toate. Muzeul e al statului și deci acesta trebuie să dea mijloacele. Statul de altfel și dă câte 5.000 lei anual, cam cât să nu se poată face nimic mai serios. Dacă am săpat complet *Ulmetum* cu această sumă, e că am avut jertfa de timp și remunerație a unor prieteni și școlari entuziaști, ca și mine, pentru aceste lucrări. Cu economii aproape nepermise, pînă la zgîrcenie, am reușit să facem ceva. Meritul însă nu e al statului, ci al prietenilor și școlărilor mei, fără de cari cu banii ce mi-i dădea statul, doară excursii de cer-

cetări prealabile arheologice de-aș fi putut face, iar nu săpături sistematice. Sunt recunoscător colegului și prietenului Antipa pentru propunerea ce-o face în favoarea planurilor mele științifice². Sunt recunoscător și Academiei pentru cei 5.000 lei ce mi-a acordat pînă acum. Dar, după cum colegul Antipa, ca un perfect cunoscător al împrejurărilor locale, cu toată dreptatea a spus, „pînă ce să dea statul ce trebuie, localnicii distrug și înstrăinează tot ce-i mai prețios”. Cînd dară Academia poate da, nu e bine să facă teorie, cine are datoria să dea ori nu, ci e bine să facă *ea, direct*, opera națională pe care statul din diferite motive nu o face. Eu personal nu cer nimic peste ce mi-ați dat. În orice caz, nu mie, ci culturii naționale dați. Veți hotărî cum veți crede mai bine. Țineam însă să stabilesc că teoria și practica, ca de atîtea ori, nici acum nu se potrivesc. Mai ales acum nu, cînd propriu-zis nici n-aveți de a face cu muzeul ori cu statul, ci cu un coleg al dumneavoastră, căruia, potrivit *statutelor Academiei, îi dați o misiune academică*, strict științifică, și dacă ați vrea, chiar de-a dreptul independentă de stat³.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXIV, 1913/14, p. 141.

¹ În cadrul unei dezbateri privitoare la săpăturile arheologice de la Histria (ședința din 16 mai 1914), I. Bianu declara că statul are obligația să subvenționeze, prin Comisiunea Monumentelor Istorice și prin Muzeul de Antichități, săpăturile, cercetările, conservarea monumentelor (*Analele Academiei. Dezbateri*, t. XXXVI, 1913/14, p. 141).

² Gr. Antipa propunea cu aceeași ocazie ca întreaga sumă afectată secțiunii istorice (10.000 lei) să fie pusă la dispoziția lui V. Pârvan pentru efectuarea săpăturilor de la Histria. „D-l Pârvan, ca să poată porni aceste lucrări, a fost nevoit a se adresa și Ministerului Domeniilor, cerînd să-i facă toate înlesnirile posibile, procurînd mijloace de transport, construind adăposturi pentru lucrători și altele. Firește că suma de 10.000 lei este și ea neîndestulătoare; dar este bine ca Academia să dea imboldul; începutul să se facă și apoi va trebui să dea statul sumele necesare” (*Ibidem*, p. 140—141).

³ În încheierea discuției, Dr. C. I. Istrati, președintele Academiei Române, propuse ca V. Pârvan să întocmească un memoriu asupra mijloacelor reclamate de săpăturile pe care le întreprinde. Aștepta de mult să se ivească învățatul care să dea la lumină, sistematic, monumentele arheologice, „Acum a sosit acel timp; d-l Pârvan cu solidele sale cunoștințe și cu avîntul tinereții este gata să meargă să dezgroape istoria din trecut a pămîntului pe care îl locuim noi români” (*Ibidem*, n. 142).

12. MEMORIU ASUPRA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE ÎN ROMÂNIA ¹

În urma însărcinării ce ați binevoit a-mi da în ședința de la 16 mai c., cu prilejul discuțiunii asupra săpăturilor ce vreau să încep la Histria, anume de a vă expune pe scurt situațiunea ruinelor antice de la noi și a cercetărilor științifice asupra lor, am onoarea a vă comunica cele următoare :

În anul 1903 s-a alcătuit de către Ministerul de Culte un inventar al tuturor monumentelor istorice din țară, iar în anul 1893 s-a votat legea și regulamentul pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice. Pe baza acestor acte legislative, Ministerele de Culte, Interne și Domenii în special, iar toate celelalte în chip anex, și-au luat obligațiunea de a priveghea asupra prețioaselor rămășițe istorice, ferindu-le de distrugere ori înstrăinare. O lege specială pentru conservarea monumentelor istorice dispunea, tot în anul 1893, ca o comisiune deosebită a monumentelor istorice pe lângă Ministerul de Culte să poarte grija conservării și restaurării monumentelor naționale. Grija cercetărilor arheologice, precum și supravegherea tuturor săpăturilor publice și particulare din țară fu dată atunci, prin prima din cele două legi citate mai sus, direcțiunii Muzeului Național de Antichități.

Rezultatele practice ale acestor legi au fost următoarele. Direcțiunea Muzeului, reprezentată prin Grigore Tocilescu, a făcut cercetări și săpături în câteva — puține — localități istorice din țară. Pentru rest, prefectii, subprefecții, primarii, revizorii școlari au contribuit, după legăturile personale pe cari le-au avut cu directorul muzeului, când mai mult, când mai puțin, când de loc, la aplicarea legilor respective. Dinspre partea ei, Comisia Monumentelor Istorice s-a mărginit la restaurarea ori conservarea vechilor noastre biserici și mănăstiri, lăsând monumentele greco-romane cu totul în seama Muzeului Național de Antichități.

Muzeul însă nu avea nici mijloacele materiale pentru conservarea și cercetarea tuturor ruinelor antice din țară — din fericire, dar și din nenorocire, extraordinar de numeroase — și cu atât mai puțin avea personalul științific, tehnic și de gardă pentru studierea și ocrotirea acestor ruine.

Deși se știa și se recunoștea că măcar unele din cetățile greco-romane din țara noastră, prin importanța lor excepțională istorică și arheologică, ar fi meritat ca să li se dea câte un gardian, spre a se împiedica distrugerea lor mai departe de către localnici, nimeni n-a avut îndrăzneala să facă cheltuiala bugetară trebuitoare (ar fi trebuit vreo 30 de gardieni a 60 lei lunar, deci vreo 22.000 lei anual pentru pază — adică pentru toate cetățile importante din țară, cât numai pentru colecția Hurmuzachi), cu încă vreo 60.000 lei cheltuială inițială pentru facerea câte unei căsuțe țărănești pentru locuința

gardianului fiecărei cetăți (odată pentru totdeauna). Deși de altă parte, se știa că un serviciu de cercetări arheologice trebuie să-și aibă organizație științifică și tehnică permanentă, într-un institut arheologic statornic organizat și cu puțința unei inițiative științifice și administrative cât mai largi, nimeni, nici chiar Tocilescu, nu a încercat măcar, de o parte să formeze personalul priceput necesar, iar de alta, ca buget, să dea mijloacele trebuitoare între-prinderii.

Rezultatul a fost că localnicii din *Sucidava*, *Romula*, *Drobeta* și toate celelalte nenumărate localități antice de prima însemnătate, au continuat a-și face case și coșare cu piatra și cărămida de la cetăți, diferiții particulari amatori au continuat a-și face colecție de antichități pe cari, în parte, le-au vândut peste graniță, Ministerul de Domenii și de Lucrări Publice au continuat a arenda particularilor terenuri istorice (de pildă, foarte multe dintre cetățile antice din Dobrogea), pe cari particularii, firește, le-au exploatat cum au știut mai bine: citez numai *Topalu* și *Calachioi*, castele romane devenite cariere de piatră ale particularilor, sau a exploata direct pentru canalizări, căi ferate ori șosele (citez *Axiopolis*, în mare parte distrus pentru conducta de apă Cernavoda—Constanța), eventual Ministerul de Război a ajutat și el această operă puțin patriotică, utilizând pentru fortificații materialul clădirilor antice din apropiere (*Axiopolis*). Tot astfel primăriile, ca la Constanța ori Turnu-Severin, cu toate legile pe cari ar fi trebuit să le aibă în vedere, au continuat a lăsa mână liberă particularilor să facă ce vor și ei mai bine cu antichitățile de pe terenul lor.

Din cauza prea multilor stăpîni și a prea multelor răspunderi, atît privegherea obișnuită, cît și urmărirea stricăciunilor a fost, din punct de vedere practic, imposibilă. Fiecare autoritate s-a lăsat pe grija celeilalte, eventual a făcut-o răspunzătoare pe aceea de pagubele întîmplute. Mai ales însă Ministerul de Interne, care prin prefecți, primari, inspectori administrativi și jandarmi, ar fi putut să fie un adevărat părinte pentru rămășițele antice din țara noastră, n-a făcut decît prea puțin, fără îndoială nu din vina lui, ci din a stării generale de incultură și materialism feroce al întregului nostru funcționarism.

Acum un an, din motive personale, grija privegherii și cercetării ruinelor și săpăturilor din țară a fost trecută de la Muzeul Național la Comisiunea Monumentelor Istorice. Astfel tradiția care se formase timp de 20 de ani, că tot ce privește resturile antice își are un singur șef răspunzător, recunoscut pînă în cele mai depărtate sate ale țării, de unde naivii căutători de comori adresau cererile lor direct Muzeului de Antichități, fu stricată fără să i se pune nimic în loc. Noua lege a Comisiunii monumentelor nu prevedea nimic, nici asupra controlului, nici asupra clasării, nici asupra studierii monumentelor istorice. Tot ce-am pomenit mai sus asupra absolutei necesități a unui serviciu de inspecție și pază, de cercetare tehnică și de centralizare științifică și administrativă într-un anume organ bine definit, cu o autoritate bine grănițuită față de celelalte autorități conexe și cu o competență recunoscută în chip exclusiv, nu numai ca un simplu birou informativ pentru autorități superioare, evident întotdeauna necompetente în chestiune, ci ca un organ hotărîtor în ultima instanță, în toate chestiunile ce-l privesc și mărginit de autoritatea superioară numai în ceea ce privește partea financiară, condiționată întotdeauna de nevoile generale ale țării, ne lipsește încă mereu. Rezultatul noii legi a monumentelor a fost că Ministerul, din motive tehnice, a

trebuie să lucreze și mai departe tot cu direcția muzeului, care are serviciu permanent zilnic, iar diferitele autorități cari potrivit noii legi, trimit știrile lor la Comisiunea Monumentelor, s-au folosit de noile dispoziții, dar numai pentru a încurca lucrurile și a comite abuzuri, făcând pierdute pe drumul între cele trei organe, cari au grija antichităților (Ministerul, Comisiunea și Muzeul), diferitele rămășițe antice, cari în chip firesc ar fi trebuit să meargă direct la muzeu. Citez numai cazurile cu monetele antice de la Eneușești (Romanuți), Slatina (Olt) și Văleni (Roman), pentru cari subsemnatul are acte autentice, cu cari să dovedească lipsa de corectitudine a anume autorități.

Avînd în vedere toate cele de mai sus, cred că este absolut necesar să se legitimizeze clar și precis centralizarea grijei de antichități greco-romane, dîndu-se o înaltă autoritate și o largă competență cu mijloacele necesare, bănești, pentru organizarea autonomă a unui serviciu de priveghere și cercetare a resturilor antice.

Pînă atunci, domnilor colegi, cred că măcar un lucru s-ar putea face fără nici o întîrziere: cercetarea științifică imediată a acelor centre antice, ca de pildă străvechea colonie greacă de la Marea Neagră, *Histria*, cari să fie studiate cu cît mai largi mijloace materiale, acum cît opera de vandalism a localnicilor încă nu a distrus și înstrăinat toate comorile istorice ascunse acolo. Ajutorul de 5.000 lei, pe care ați binevoit a mi-l acorda, spre a începe lucrările, este, precum s-a observat de unii domni colegi, absolut insuficient pentru o explorare sistematică a acestor ruine, mai ales cînd la fața locului lipsesc chiar cele mai elementare mijloace de adăpost al personalului științific și lucrătorilor.

Rugămîntea mea e ca să binevoiți a decide ca Academia să intervină pe lîngă autoritățile competente (în special Ministerele de Culte, Domenii, Interne și Lucrări Publice) spre a se da întreprinderii pe care o încep cu ajutorul dumneavoastră — pentru care vă sunt recunoscător — tot sprijinul material și moral, pe care aceste înalte autorități, dacă au bunăvoința necesară, îl pot da din belșug.

De altă parte, dacă ideile pe cari le-am expus astăzi asupra organizării serviciului de pază și cercetare a antichităților noastre, sunt împărtășite și de domniile-voastre, atunci poate nu ar fi de prisos ca Ministerul nostru de Culte să ia cunoștința oficial de cele discutate de noi aici. Aceasta ar fi și un sprijin pentru Comisia Monumentelor Istorice, care a hotărît într-o ședință recentă, ca subsemnatul să se ocupe mai de aproape de modificările ce ar trebui aduse noii legi a monumentelor², spre a fi făcută mai folositoare decît acum, în ce privește antichitățile greco-romane ale țării noastre.

În orice caz, pentru cercetarea Histriei, pentru care Comisiunea Monumentelor probabil nu va avea decît foarte puțin sau poate chiar nimic de dat acum, Ministerul va putea, desigur, găsi fondul de care avem nevoie.

Căci cei 5.000 de lei pe cari Ministerul îi dă în fiecare an muzeului pentru cercetări arheologice și cu cari subsemnatul numai cu mare greutate a putut duce la capăt în patru ani dezgroparea castelului de graniță *Ulmetum*, nu pot fi socotiți în chip serios ca o subvenție, nu pentru săpături de ruine antice mai importante, dar chiar pentru stațiuni militare ori civile foarte modeste.

În adevăr, nu trebuie uitat acest lucru. Cînd propriu-zis arheologii noștri nu prea abundă, iar domeniul de studiat e imens, e o adevărată risipă de forțe și chiar o cruzime ca să eternizezi pe cineva în săpături mărunte,

cari altfel, cu mijloace mai mari, ar putea fi isprăvite într-un timp incomparabil mai scurt și astfel mereu, mereu ar putea fi atacate și descoperite alte localități antice dintre nenumăratele cari așteaptă de atâtea zecimi de ani (Celei, Reșca, Severin etc.) o cercetare sistematică al lor.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXVI, 1913/14, p. 150—153.

¹ Citit în ședința de la 19 mai 1914, memoriul a fost întocmit din însărcinarea Academiei Române pentru a determina sprijinirea mai activă de către stat a săpăturilor arheologice.

² Vezi *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pe 1915*, București, 1916, p. 36.

13. [G. BOGDAN-DUICĂ] ¹

Domnilor colegi,

Pentru locul vacant lăsat de veneratul nostru coleg plecat la vecinică liniște, Dimitrie A. Sturdza², se au în vedere, precum am avut prilejul să discutăm într-o ședință precedentă a secțiunii istorice, un număr destul de mare de candidați.

1. Istoricul *Radu Rosetti*³ n-a întrunit o majoritate simpatică pentru că — mai ales — a jignit prin atitudinea sa Academia.

2. Juristul *I. Tanoviceanu*⁴ ales membru corespondent pentru partea istorică a activității sale, a fost avut în vedere de câțiva dintre noi, spre a completa vacanța, dar nu ca istoric — în care caz ar mai fi și alții, mai buni ca el —, ci ca jurist. Totuși cred că acest candidat poate fi încă mai puțin decît primul luat în serioasă considerație. În adevăr, și el a jignit Academia prin atitudinea sa. Ca *vechi* membru corespondent nu poate avea nici un fel de drept cîștigat, întrucît membri corespondenți mai noi au desfășurat o activitate mai bogată și meritoasă. Ca jurist nu e singurul care ar putea fi luat în considerare, ci ar putea fi avuți în vedere și alții. Ca profesor și coleg la Universitate nu se recomandă pentru o armonioasă colaborare în Academie într-un chip prea favorabil. Ca om politic militant devine suspect pentru seninătatea și obiectivitatea academică, nu numai pur teoretic, ci, după cunoștința noastră, direct practic.

3. Istoricul *I. Ursu*⁵, de la Iași, a fost socotit de domniile-voastre ca încă în formație.

4. Generalul *Hârjeu*⁶ e un meritos cercetător, dar într-un domeniu ceva prea tehnic, pentru partea de știință generală, pe care secțiunea noastră o cuprinde afară de istorie.

5. Istoricul *Al. Lapedatu*⁷ a fost serios avut în vedere de unii dintre noi chiar pentru acum, din anume considerații însă s-a crezut oportună o amîinare — desigur numai pentru acest timp, a candidaturii sale.

6. Geograful *S. Mehedinți*⁸ e, prin partea literară a activității sale, mai indicat pentru secția literară, unde e încă mai de mult membru corespondent, iar pentru partea geografică, colegii Simionescu și Mrazec, precum și Antipa, pot mai bine decît noi judeca întrucît ca geograf, deci ca viitor membru al secției științifice, d. Mehedinți are ori nu a fi luat în considerare.

7. Economistul *Vintilă Brătianu*⁹ se prezintă din multe puncte de vedere mai favorabil decît toți candidații precedenți. El este însă un om politic,

de la început, și mai presus de toate. Sturdza a văzut partidele născându-se; Vintilă Brătianu s-a născut în ele. I-ar trebui acestui candidat o mare energie sufletească să se rupă în două când intră în această tovarășie a noastră, lăsând dincolo de ușile templului nostru mentalitatea politică de partid — așa de dușmană seninătății academice — și venind la noi ca simplu cugetător și bărbat de știință.

8. Fără titluri răsunătoare, fără suprafață socială, fără prietenii cari știu să crească în infinit valoarea cutărei personalități științifice, profesorul secundar G. Bogdan-Duică¹⁰, membru corespondent al secțiunii noastre, este la noi aproape un intrus — ținut la o parte de unii dintre noi, pentru motive cari n-au nimic de-a face nici cu valoarea științifică, nici cu dragostea pentru Academie, totdeauna harnică, nouă, creatoare, iar nu numai strălucitoare, de titluri, reputații câștigate anticipat și exploatare apoi ca o simplă rentă, cum e de multe ori cazul cu alegerile de persoane extern și pur social — reprezentative, pe cari le facem aici, uitînd scopul suprem al asociațiunii noastre.

Propun pentru vacanța lăsată de Dimitrie Sturdza pe membrul corespondent G. Bogdan-Duică și, pentru plenul nostru, care deși nu-l cunoaște, totuși, prin unii din noi, îl privește cu foarte puțină prietenie, voi redacta un raport amănunțit, de care dv. azi, în această recomandare prealabilă, nu aveți nevoie, cunoscîndu-l poate mai bine decît mine, dar uitînd că-l cunoașteți chiar așa de bine.

Arhiva Academiei, N. 1914/1918, f. 129—130.

¹ Data luării în discuția secției istorice: 14 mai 1915.

² D. A. Sturdza murise la 6 oct. 1914.

³ Radu Rosetti (1853—1926).

⁴ I. Tanoviceanu (1858—1917) fusese ales membru corespondent la 8 apr. 1897.

⁵ I. Ursu, membru corespondent al Academiei din 1910.

⁶ Const. N. Hârjeu (1856—1928), general de brigadă, profesor la Școala superioară de război, ministru în mai multe rînduri, a fost ales membru corespondent al Academiei la 27 mai 1909.

⁷ Al. Lepedatu, ales membru al Academiei Române în 1918.

⁸ S. Mehedinți, membru al Academiei din 1915.

⁹ Vintilă Brătianu (1867—1930), economist și om politic, membru onorar al Academiei Române.

¹⁰ G. Bogdan-Duică fusese ales membru corespondent al Academiei (1914) în locul lui V. Pârvan (vezi *Arhiva Academiei*, N. 1914/1918, f. 77).

14. RAPORT PROVIZORIU ASUPRA PRIMEI CAMPANII DE SĂPĂTURI LA HISTRIA ¹

În sesiunea generală din mai 1914, Academia Română, în urma unui raport oral prin care arătam că am încheiat cercetarea arheologică a cetății Ulmetum, și că pentru restul verii Ministerul nu-mi mai acordă nici un fond, și deci planul meu de a săpa la cetatea antică de la Caranasuf, pe care o știam chiar numai după datele de pînă atunci a fi Histria, cea mai veche colonie milesiană pe țărmul tracic al Mării Negre, ar fi rămas să fie amînat — a binevoit a-mi acorda un ajutor de 5.000 lei, rămînînd ca să intervină, întrucît această sumă era prea mică pentru scopul urmărit, și pe lîngă Comisiunea Monumentelor Istorice spre a mi se da și de acolo un ajutor extraordinar. Această intervenție a avut urmarea de a mi se aproba încă 10 000 lei de la comisiune.

Pustietatea locului unde aveam a lucra a necesitat o organizare destul de costisitoare a adăpostirii și întreținerii personalului științific și administrativ, precum și a lucrătorilor, în corturi și barace de lemn : de altă parte, intensitatea lucrului la o cetate așa de importantă a cerut o completare a materialului rulant (vagonete și șine, macazuri etc.). Aceste cheltuieli extraordinare au împuținat simțitor fondul ce-l aveam la dispoziție. Cheltuielile de transporturi de asemenea au fost destul de mari, întrucît pînă și apa de băut trebuia adusă de la mare distanță cu căruța. Adăogînd la acestea faptul că din fondul de 10.000 lei ce ne acordase ministerul 5.000 ne-au fost opriți îndată după izbucnirea războiului european, pe cînd ne aflam în mijlocul lucrului, e ușor de înțeles că banii ce ne-au rămas pentru cercetarea ruinelor n-au mai fost prea mulți. Totuși am putut lucra nu mai puțin de șapte săptămîni, întrebuițînd consecvent metoda strict economică din toate săpăturile noastre de pînă acum, adică de a nu căra zadarnic nici un vagonet de pămînt, ci de a socoti, întîi, pe cît posibil exact, pe deasupra ruinelor acoperite, mersul tranșelor, așa ca să treacă pe cît mai aproape de restul antic ; astfel s-a ajuns chiar în această primă campanie la rezultate deosebit de importante.

Așezarea antică de la Caranasuf se alcătuiește din următoarele elemente, răspîndite pe o suprafață de mai multe sute de hectare. Cetatea propriu-zisă, situată — după cum am constatat prin sondagii — pe o insulă stîlcoasă în mijlocul marelui golf, care azi e închis dinspre mare prin barajul de nisip ce alcătuiește lacul Sinoe, prin urmare aleasă de milesieni în secolul VII a. Chr. după același principiu pe care-l urmaseră corintienii cu un veac înainte, întemeind Syracusae pe insula Ortygia din fața golfului în care se varsă rîul Anapos ².

Cetatea Histria, închisă de jur-împrejur cu zid, ocupă vreo opt hectare. Către V., dincolo de sistemul de valuri și șanțuri cari o apărau spre partea insulei ce se prelungea în interiorul golfului, ea cuprindea însă, ca o cetate de a doua mână, încă un spațiu de vreo 10 hectare închis către V. de alt zid cu val și șanț; în sfârșit, restul insulei pînă în spre lacul care leagă azi Tuzla cu Sinoe, în suprafață de încă vreo 20—30 hectare e acoperit cu resturi antice din toate epocile, dar mai ales e caracterizat prin fragmentele de ceramică veche greacă, cu fond de smalt negru și figuri roșii, de o factură excelentă. Cît privește marea necropolă a histrianilor, caracterizată prin nenumărata mulțime de *tumuli*, ce se văd pe promontoriul care înainta dinspre nord-vest în mare, precum înainta Achradina față de Ortygia, ea ocupă o suprafață de sute de hectare, pe care în anii următori vom căuta s-o determinăm mai de aproape.

Afară de sondagiile pe baza cărora am stabilit cele de mai sus, am săpat sistematic și definitiv următoarele părți ale Histriei.

În cetatea anexă de dincolo de valuri am desfăcut fundamentele aproape total distruse de umezeală ale unei clădiri așezate pe o insuliță, în mijlocul unui mare bazin rotund, poate artificial, care va fi servit fie drept mare rezervor de apă dulce, fie ca șantier-doc pentru construcția de corăbii, fie pentru alt scop, care va fi pe viitor mai bine înțeles din alte sondagii mai largi. Săpătura e însă aici foarte grea, de altfel ca pretutindeni la Histria pe nivelurile inferioare, întrucît apa izvorește numaidecît din toate părțile, umple tranșeele și acoperă resturile dezgropate.

Tot în această cetate anexă, între bazin și valuri, pe o înălțime artificială de pămînt vegetal (nu de piatră), cam la 130 m. depărtare de creasta primului val, am dezgropat complet o *basilica* (din punctul de vedere al cetății propriu-zise *extramurana*) din vremea bizantino-barbară, cu ziduri făcute numai din pietre prinse cu pămînt, dar utilizînd pentru presbiteriu coloane și *cancelli* de piatră și marmură de origine mai veche și caracter păgîn, iar pentru colonade, capitele de marmură, stilizate corintic, cu crucea bizantină, gravată între foile mediane de acantus, probabil tot ca prelucrări creștine ale unor resturi mai vechi, romane tîrzii.

Cetatea propriu-zisă are o formă poligonală. Zidul ei e pe laturea de S. și pe laturile N.V., N. și N.E. foarte stricat. Pe laturile de N.E., E. E.S.E. e total distrus, afară de cîteva fragmente. Unul, spre est, desfăcut pînă la temelie, ne arată că marea a fost agentul distructiv al fortificațiilor, acolo unde ea putea acționa cu toată puterea (laturea de E.). Această constatare dovedește că barajul Chitucului în antichitate nu era decît sau în începuturi, sau în general foarte întrerupt, și marea putea lovi cu toată tăria în zidurile Histriei.

Pe latura de V., unde erau valurile și șanțurile și care avea și poarta cea mare a cetății, zidul e păstrat — pe partea săpată — pînă la peste 4 m. înălțime deasupra soclului, și pare, pe partea încă nesăpată, a fi păstrat pînă la înălțimi (la turnuri) atîngînd 8 m.

S-a săpat complet în exterior turnul de colț de S.E. Soclul său e la nivelul apei, ceea ce arată că cetatea a fost total înconjurată de apă: căci șanțurile cari apăra laturea de V sunt chiar pînă azi foarte adînci și ajung aproape la nivelul actual al apelor, iar de altă parte ele comunicau atît la N. cît și la S. cu însăși marea înconjurătoare, precum se poate încă azi clar vedea după profilul lor bine păstrat și precum se demonstrează definitiv prin săpă-

turile făcute. La acest turn de S.V. s-au găsit încă din primele zile ale lucrului, ca material de placaj, două monumente caracteristice pentru frecvența elementelor etnice documentate prin ele : unul firește, grecesc, funerar, al unui oarecare Chrysippos — celălalt, pe latinește, al unui trac : *Mucatrio Seutonis*.

S-a dezgropat în întregime poarta cea mare de vest. Prin forma ei, prin chipul cum ni s-a păstrat și prin elementele arhitectonice și monumentale mai vechi cu cari a fost construită, această poartă merită o monografie aparte. E destul să pomenesc că în contrafortul-turn exterior pe stînga, ea are încastrate ca placaj nu mai puțin ca șase altare cu inscripții, dintre cari unul — ceva mai stricat — cetit complet pomeneste pe un arhiereu și pontarh, care pare a fi restaurat portul Histriei ; că apoi în pavajul intrării ei au fost întrebuințate între alte blocuri trei fragmente enorme de marmură — două arhitectonice, iar unul o stelă de 3,80 m. înălțime, conținînd lista completă a senatorilor din Histria în anul 138 p. Chr., *γερονσίας φιλότειμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν*³ precum și un decret al senatului ; iar că la intrarea în oraș am găsit două fragmente dintr-un mare cip de calcar compact, pus la anul 100 p. Chr., și conținînd grănițuirea teritoriului rural al Histriei (cu o mulțime de elemente toponimice pînă azi necunoscute), împreună cu mai multe scrisori ale guvernatorilor provinciei Moesia Inferior pe vremea împăratului Nero, unii dintre ei cu totul necunoscuți pînă acum, pentru ca să vedeți că roadele primei campanii de săpături numai la această poartă trec cu mult peste însemnătatea unor cercetări locale, luminînd o sumă de puncte importante din istoria generală greacă și romană.

Apoi, tot la această poartă avem material istorico-arhitectonic excepțional de bogat, pentru a urmări în chip cu adevărat palpitant soarta acestei îndepărtate colonii grecești la Marea Neagră : e destul să vă pomenesc că au fost întrebuințate, ca fundamente ale contrafortului interior din dreapta, trunchiuri de coloane de marmură splendid canelate, cari au fost trîntite orizontal ca niște bușteni, spre a se ridica apoi pe ele, în grabă îngrozită, fortificația salvatoare împotriva barbarilor cruzi. Cele două intrări ale porții, cu spațiul închis între ele, arată clar prin vîrsta lor diferită, prin adăogarea pripită a diferitelor elemente nouă, viața chinuită a locuitorilor cetății.

Pe un front de nu mai puțin de 134 m am desfăcut apoi total, în exterior, partea de N.V. a cetății. Ca și la poarta cea mare, problemele istorico-arhitectonice sunt, la curtile, turnurile și intrările acestei laturi, cu totul nouă față de cele ce cunoaștem în restul Scythiei Minor. Descoperirile de caracter artistic, anticvaric ori istoric în această parte sunt foarte numeroase. Înaintea tuturor sunt de citat cărămizile cu ștampila latinească a împăratului Anastasius pe multe, găsite în mare număr pe latura nordică și dovedind că, la începutul secolului VI, acest împărat n-a socotit de fel superfluu să repare încă odată fortificațiile srăvechei colonii grecești. Rar, ca mod de tratare a temei, delicat și nobil în execuție, monument clar al înfloririi artei elene chiar în aceste regiuni, e un relief de marmură foarte rău mutilat pe alocurea, găsit ca piatră de construcție în dărămăturile turnului patrulater de N.V., reprezentînd o scenă de adorație apolinică, cu cîntec de liră, ofrande pe altar și închinare în genuchi.

În interiorul cetății, pe latura de sud a străzii principale, nu departe de poarta de vest, am făcut un sondaj pentru identificarea clădirii, în mare parte distrusă de exploatatorii cetății, ca o carieră de piatră, cu puțină vreme

înainte de luarea ei pe seama noastră. Tranșeele de cercetare au dat la iveală o mare construcție cu zid de beton solid, gros de 1,20 m. Planul general al construcției va fi stabilit în săpăturile sistematice ale interiorului orașului antic. Am putea însă chiar de acum descoperi în ruinele acestei clădiri fragmente de *cancelli* cu crucea bizantină, ceea ce ne indică cu mare probabilitate caracterul basilical al acestei clădiri.

Numeroase sunt resturile arhitectonice și monumentale de marmură găsite izolate. Astfel pe primul val am desfăcut dintre pietrele ce-l acopereau un fragment de capitel de stil egipteano-roman cu frunze lanceolate; la turnul de nord-vest, un fragment de monument cu reprezentarea unui pește (piatră de nisip), un fragment de statuie de marmură (o parte din picior), în sfârșit o bucată din soclul unei statui de marmură fină gălbuie, cu piciorul stâng al persoanei reprezentate, încă păstrat și cu o inscripție fragmentară, ce se poate reconstitui ca o dedicație în onoarea lui Caracalla și a Iuliei Domna; la poarta mare de V. s-a găsit un capitel târziu cu impostă, un semicapitel mic, composit, și o mică arhitravă convexă, foarte delicat lucrată, desigur de la o clădire rotundă, de caracter sacru, toate de marmoră; la basilica *extramurana* de la vestul cetății s-a găsit un fragment de altorelief de marmoră, cu resturi din două figuri omenești.

Nenumărate sunt resturile de profile și placaje de marmoră de toate tipurile și dimensiunile. Bogăția și strălucirea vieții antice aici n-ar putea fi mai convingător dovedite ca tocmai prin aceste rămășițe comune ale unei bune stări și dorințe generale de artă. În aceeași direcție, dar pentru o epocă mai aspră, de grele încercări prin luptele cu barbarii, sunt de interpretat numeroasele fragmente de coloane, baze de coloane, cornișe de toate tipurile, dar numai în calcar și primitiv lucrate.

Histria este la noi singura așezare antică de caracter universal-istoric care poate fi deplin cercetată, fiind departe de orice locuință omenească modernă și deci departe de orice amestec nepriceput ori distrugător al profanilor.

Rezultatele primei noastre campanii de săpături, făcute cu fonduri modeste și în împrejurări neprielnice, sunt — precum ați putut vedea din cele de mai sus — așa de promițătoare, încât, sper că Academia Română, față de multele localități antice pentru cercetarea cărora, în afară de Histria, Muzeul Național de Antichități — cu școala arheologică ce am întemeiat-o pe lângă el — trebuie să apeleze la bugetul statului — nu va pregeta să ia descoperirea Histriei cu totul pe seama ei, atribuindu-și astfel și în domeniul arheologiei cea mai roditoare cercetare cercului ei propriu și autonom de activitate.

Rog dar secțiunea istorică să binevoiască a propune plenului să mi se acorde din bugetul anului 1915—1916 o sumă de 15—20 000 lei pentru dezgroparea ruinelor Histriei.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXVII, 1914/15, p. 291—295.

¹ Raportul, prezentat în Secțiunea istorică a Academiei la 27 mai 1915, a fost tipărit și în *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice*, 1915, p. 117—121.

² Milesienii înșiși aleaseră și pentru cea de-a doua colonie a lor, pe țărmul tragic al Mării Negre, Apollonia (cronologia curentă admisă: a. 610 î.a. de a. 656, când e întemeiată Histria), tot o insulă pe malul sudic al golfului Burgas, cf. *Strabo*, VII, 319. [N.a.]

³ „amicii generoși ai gerusiei după a doua reconstrucție” (gr.)

15. [CATACOMBELE DIN CONSTANȚA] ¹

Cu prilejul săpării unei fântîni în Constanța, pe lotul 202 din strada Olteniei, colț cu strada Griviței, s-a dat, acum trei zile, la o adîncime de cca. 5 m, de mai multe galerii subterane cu numeroase schelete omenești încă bine păstrate, așezate unele lîngă altele transversal pe direcția galeriilor. D-l primar Andronescu² m-a chemat telegrafic spre a le cerceta. Am fost ieri la Constanța. Am onoarea a vă comunica astăzi următoarele considerații preliminare pe baza primului examen fugitiv al descoperirii.

Galeriile subterane de la Constanța sunt niște *catacombe*, în sensul propriu al cuvîntului, iar nu catacombe-cripte, cum sunt așa-zisele „catacombe” din sudul Rusiei, unde atît la Olbia, cît și în Chersones și în special la Panticapaeum, s-au descoperit o sumă de morminte subpămîntene individuale ori colective, cu pereții pictați, întocmai ca în catacombele din Italia. În adevăr, la Tomi avem sistemul galeriilor ca la marile catacombe romane dintre S. Paolo fuori și via Appia, iar nu sistemul criptelor, ca în cele mai multe cazuri în Bosforul Cimmerian. Ca și la Olbia însă (v. pentru toate cele privitoare la coloniile grecești din nordul Mării Negre lucrarea fundamentală a lui Ellis H. Minns, *Scythians and Greks*, Cambridge 1913), morții sînt așezați și în catacombele acum descoperite direct pe pămînt.

Ceea ce e nou și caracteristic la catacombele de la Constanța e faptul că avem de-a face cu o înmormîntare în masă ; șiruri întregi de cadavre așezate strîns unele lîngă altele (de pildă în a doua galerie spre stînga : un adult, patru copii ca de 8—12 ani, apoi iară o mulțime de adulți — capătul șirului nu se vede ; tot așa pe a doua galerie, spre dreapta — în fundul ei începe o serie întreagă de schelete). Această înmormîntare, care a trebuit să fie efectuată într-o singură dată, iar nu treptat (căci era cu neputință de așezat așa de regulat morții noi direct lîngă morții mai vechi în aceeaș boltă), ne arată că în cazul de față avem o mărturie evidentă despre o mare catastrofă, care a lovit pe tomitani : o epidemie ori un cutremur de pămînt (nenorociri deseori pomenite de izvoarele istorice greco-romane).

Excepțională e apoi și construcția galeriilor, ca și așezarea morților. În adevăr, înălțimea galeriilor late de cca 2 m, frumos boltite și apoi lipite cu lut, e numai de cca 1 m, astfel că nu se poate umbla prin ele decît în genunchi ; prin urmare ele sunt numai depozitele mortuare la cari se ajungea prin adevăratele galerii de acces, transversale pe direcția lor și evident aflătoare la capetele lor, pe unde se aduceau morții de la fața pămîntului la această adîncime. De altă parte ele fiind săpate în loessul friabil, iar nu ca lăcașurile veșnice ale creștinilor de la Roma în tuff, ori ca criptele din Rusia.

sudică în piatră, morții nu se puteau depune paralel cu direcția gangurilor în pereții acestora (căci s-ar fi dărîmat gangurile), ci chiar pe ganguri. Firește așezarea lor transversală e exclusă pe gangurile de acces și circulație, fiind însă perfect admisibilă în galeriile menite a fi dintr-odată umplute și apoi zidite la intrare, ca acele descoperite acum.

În ce privește epoca mormintelor-catacombe de la Constanța, nu putem, deocamdată, decît în chip cu totul general exprima părerea, că ele aparțin epocii romane, iar nu celei pur grecești a orașului. Dacă ele sunt catacombe creștine sau nu, va rămînea de cercetat prin săpături speciale în vara viitoare, acum orice lucrare de șantier fiind exclusă din pricina vremii umede, care provoacă slăbirea lutului galben din galerii și deci dărîmarea pereților și bolților lor, primejduind pe cel ce ar intra înăuntru fără o prealabilă consolidare a terenului.

Tot la vară se va putea cerceta mai de aproape întrucît cenușa de haine și ornamente de pe scheletele morților poate fi utilizată — întrucît a mai păstrat o anume consistență și forma obiectelor primitive — pentru datarea mai precisă a mormintelor, ca și pentru studierea culturii vremii de atunci.

Împreună cu d-l primar Andronescu, care e un călduros sprijinitor al activității arheologice din Dobrogea, am hotărît zidirea intrării la catacombe, spre a se opri orice profanare și a se păstra cu pietate resturile descoperite. La vară cercetarea se va începe cu totul din altă parte, acolo unde trebuie să fie galeriile de acces în catacombe.

Analele Academiei. Dezbateri, t. XXXVIII, 1915/16, p. 32—34.

¹ Comunicare făcută în ședința de la 30 oct. 1915.

² Virgil P. Andronescu.

16. CĂRȚI VECHI

Printre cărțile vechi pe cari în călătoriile mele în străinătate le-am putut găsi și cumpăra pe la anticari, am câteva pe cari eu numai foarte rar le folosesc, dar cari într-o bibliotecă publică, cum e cea a Academiei, ar fi poate de o nevoie mai frecventă.

M-am gândit dară să dăruiesc aceste cărți¹ Academiei, rămânând ca așa cum împrumut alte publicații de atâtea ori, să le împrumut și pe acestea câteodată, când voi avea iară nevoie de ele. Cele trei ediții ale lui Vitruvius pe cari le dau, au și o însemnătate de istorie culturală mai nouă. Cea a lui Caporali, de la 1536, din Perugia, e una din primele încercări de a da pe italienește cu explicări, schițe și gravuri, învățătura așa de obscur redactată pe latinește de Vitruvius și prezentându-ne chiar pînă azi unele probleme tehnice insolubile. Caporali, care trăia încă în vremea Renașterii (cunoaștem atît pe tatăl său, pictorul — sec. XV, cît și pe un fiu al său Giulio, pictor și arhitect tot în Perugia), ne e bine cunoscut, întîi ca pictor și apoi ca arhitect. Traducerea sa făcută cu cunoștințele specialității și vremii sale ne e deci și un document pentru cultura Renașterii în Italia. A doua ediție, pe care o dau, vine din țara umaniștilor, Olanda. E cunoscuta publicare de text cu largi comentarii, a lui Philander din Leyden. A treia e făcută pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. E o traducere pe franțuzește cu numeroase planșe foarte frumoase și constituie, ca și ediția lui Caporali, un document pentru istoria artei și culturii franceze în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Alături de aceste trei ediții ale lui Vitruvius, dau încă azi Academiei două publicații de alt caracter, din anii 1630 și 1631, asupra cărora las pe d-nii Iorga și Bianu să se pronunțe, operele acestea ieșind din cadrul specialității și preocupărilor mele directe de acum. Le-am cumpărat pentru interesul ce știam că prezintă cercetătorilor istoriei mai noi a românilor și ca atare le și pun acum la dispoziția Academiei Române.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXVIII 1915/16, p. 40.

¹ Este vorba de trei ediții din *De architectura* lui Marcus Vitruvius Pollio, arhitect roman (sec. I î.e.n.), publicată întîia oară în 1486 și în care arhitectii Renașterii au găsit un punct de plecare pentru propriile cercetări și o justificare pentru teoriile lor. Celelalte cărți dăruite de V. Pârvan cu această ocazie sînt menționate într-un succint comentariu, în aceeași ședință (27 nov. 1915) de I. Bianu (*Ibidem*, p. 40—41):

„Cînd colegul Pârvan dăruiește Academiei cărțile vechi, de cari nu mai are zilnică trebuință, pentru ca ele să fie folosite de cei cari lucrează în bibliotecă, d-sa dă un exemplu

bun de imitat. Al patrulea volum, pe care îl dăruiește astăzi d-l Pârvan, cuprinde două cărți tipărite la 1630 și 1631, mici și frumoase volume din „Officina Elzeviriana” de la Leyda în Olanda (Lugdunum Batavorum). Întîia carte este *Rusia seu Moscovia itemque Tartaria Commentario Topografico atque politico illustratae*, a doua este *De Imperio Magni Mogolis sive India vera Commentarius e varijs auctoribus congestus*. Pentru noi este de o însemnătate deosebită cea dintîi, din cauză că titlul este făcut în gravură avînd de-a dreapta și de-a stînga două figuri întregi, una de boier moscovit și cealaltă de han tătăresc, iar deasupra titlului apare bustul lui Mihai Viteazul al nostru. Figura, barba, căciula și mantia, cunoscute din gravura de pe natură a lui Sadeler și din tabloul în ulei de pictorul Hans Franken junior, descoperit în galeria împărătească de la Viena de răposatul D. Sturdza, nu lasă nici o îndoială că pe titlul cărții de la 1630 este reprezentat tot marele nostru voievod. Acest fapt este o nouă dovadă despre trăinicia și întinderea renumelui său, care a răsunat puternic peste toată Europa din începutul secolului XVII. Academia are două exemplare din această frumoasă cărțică, însă într-o altă tipăritură din același an 1630; un exemplar (2.389) provenind din biblioteca rămasă de la A. Papiu Ilarian, celălalt (S. 2.461) din biblioteca Sturdza-Șcheianu. Totuși nimenea nu a observat pînă acum pe titlu portretul lui Mihai Vodă. Această observare a făcut-o acum d-l coleg N. Iorga, care fiind silit a lipsi de la ședință m-a însărcinat să aduc la cunoștința academiei această prețioasă constatare“.

17. [„CETATEA CALLATIS. REZULTATELE PRIMEI CAMPANII DE SĂPĂTURI DIN PRIMĂVARA ANULUI 1915“, DE D. M. TEODORESCU]

În iarna anului 1914/1915 descoperindu-se la Mangalia un întreg depozit de tipare pentru statuete de teracotă, am hotărît, pentru campania de lucru din 1915, să consacru tot fondul de 5.000 lei pe care ni-l acorda ministerul prin bugetul pe 1915/16 cercetării sistematice a ruinelor Callatidei. Cu conducerea lucrărilor am însărcinat pe harnicul meu colaborator la Muzeu, d. D. M. Teodorescu. Săpăturile au fost inspectate de mine aproape la fiecare 7—8 zile. Descrierea științifică a descoperirilor și interpretarea lor, înaintată acum de d. Teodorescu spre a se tipări în *Analele Academiei Române*¹, a fost făcută iarăși cu cunoașterea de către mine a fiecărui capitol în parte. Toate chestiunile trasate au fost discutate între noi și chiar acolo unde eu eram de altă părere, am respectat totuși modul de a vedea al d-lui Teodorescu, întrucît argumentarea era metodică și bine susținută cu dovezi.

Comunicarea cuprinde o introducere și patru capitole. Capitolul întâi se ocupă cu mausoleul elenistic de la sudul orașului. Capitolul al doilea descrie zidul cetății Callatis. Capitolul al treilea urmărește descoperirile de la Basilica bizantină din colțul de N.E. al orașului antic. Capitolul al patrulea expune descoperirile izolate de la Callatis : a) fragmente arhitectonice ; b) monumente epigrafice ; c) fragmente sculpturale ; d) teracote. O încheiere generală cu considerații istorice asupra rezultatelor primei campanii de săpături sfârșește comunicarea.

Numeroase deseme și fotografii însoțesc lucrarea. Între ele se vor alege cele mai caracteristice pentru ilustrarea și argumentarea expunerii din text, spre a fi reproduse fie în cuprinsul comunicării, fie ca planșe separate.

Încheind, vă rog, deci, domnilor colegi, să binevoiți a aproba publicarea lucrării d-lui Teodorescu în *Analele Academiei Române*.

23 iunie 1916

Arhiva Academiei, N. 1914/1918, f. 194-

¹ Manuscrisul lui D. M. Teodorescu a fost trimis Academiei la 17 iunie 1916 (*ibidem*, f. 193). La 24 iunie, Secția istorică își însușea concluziile raportului. Războiul a împiedicat însă tipărirea.

18. DIMITRIE GUSTI ¹

Dimitrie Gusti e profesor titular de sociologie și etică la Universitatea din Iași încă din aprilie 1910. El și-a făcut toate studiile superioare în Germania. A urmat întâi filosofia și anume în special filosofia socială, iar apoi, special, și dreptul la Lipsca și Berlin, făcând studii temeinice de psihologie, economie politică și drept (cele trei fundamente ale oricărei științe sociale) în Institutul de Psihologie al profesorului Wundt, în seminariile unite de științe de stat cu Eücher, în Seminarul de economie politică al lui Schmoller și în seminarul criminalistic al lui von Liszt. Prima lucrare științifică a lui Gusti, teza sa de doctorat din 1903 *Egoismus und Altruismus. Zur soziologischen Motivation des praktischen Wellens*, sprijinită pe un foarte bogat material comparativ de psihologie etnică, stabilește că individul nu este — fie din punctul de vedere psihologic, fie din cel etic — nici egoist, nici altruist și deci nici *ego-altruist*. Cele două concepte nu-și pot găsi o aplicare decât în conflictul dintre voința individuală și voința socială. Această primă lucrare a lui Gusti a fost hotărâtoare atât pentru activitatea sa viitoare, cât și pentru bunul său nume între filosofi sociali contemporani (v. *Revue philosophique* pe 1906, I, p. 551 ; E. V. Zenker, *Soziale Ethik*, Leipzig, 1905, p. 57 și, mai ales, Külpe, *Einleitung in die Philosophie*, ultima ediție). Invitat imediat să colaboreze la revista *Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie*, el a publicat aici în curs de patrusprezece ani un șir de studii și recenzii, printre cari sunt în special de remarcat studiul teoretic-critic despre : *Die soziologische Bestrebungen in der neueren Ethik* și *Ein Seminar für Soziologie, Politik und Ethik an der Universität Jassy : Ein Beitrag zur Universitätspädagogik* (v. *Archives Sociologiques*, 1912, p. 1499 și *Zeitschrift für Hochschulpädagogik* pe 1915) și recenziile asupra lucrărilor lui v[on] Liszt și Schmoller, care sunt adevărate sistematizări originale sociologice ale teoriilor strict economice ori juridice, încă neformulate sau necomplet formulate filosofic de cei doi învățați. (Recenzia asupra lui Schmoller a fost utilizată în special de von Below în polemica sa cu Schmoller în *Vierteljahresschrift für Social und Wirtschaftsgeschichte* pe 1904). Tot în 1904 Gusti devine colaborator la *Preussische Jahrbücher* ale lui Hans Delbrück, unde publică în acest an, cu prilejul apariției colecției franceze de documente relative la libertatea de navigație a Dunărei de D. A. Sturdza studiul său : *Die Donaufrage*, rămas ca una dintre principalele lucrări asupra acestei chestiuni și citată ca atare în *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, la art. *Donaufrage*, în

Oesterreichisches Staatswörterbuch (de Striszower) și de v[on] Liszt în ultima ediție a cărții sale *Völkerrecht*. Profesorul Schmoller cheamă și el, tot în 1904, pe Gusti să colaboreze la al său *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, unde tânărul filosof român (avea atunci douăzeci și cinci de ani), în afară de diferite recenzii, publică în 1905 o schiță asupra vieții și activității lui *Gabriel Tarde*, care pentru expunerea critică precisă și bogăția informației istorico-bibliografice este azi citată alături de puținele monografii bune asupra marelui sociolog francez (v. de pildă *Spann*, în *Wirtschaft und Gesellschaft*, Dresden 1907, p. 212). Ca și la *Vierteljahresschrift* cu Barth, Gusti lucrează pînă în prezent și la *Jahrbuch*, cu Schmoller (ultima sa contribuție e din 1915 : recenzie asupra cărții lui Barth, *Geschichte der Erziehung*). În afară de aceste reviste, Gusti lucrează și la *Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre* ș.a. În 1910, Gusti a publicat însemnatul său studiu : *Sozialwissenschaften, Soziologie, Politik und Ethik in ihrem einheitlichen Zusammenhang, Prolegomena zu einem System*. Ca o manifestare a activității sale sociologice în direcția juridică avem de citat lucrarea lui Gusti : *Die Grundbegriffe des Pressrechts*, apărută la Berlin încă în 1908, în *Abhandlungen des kriminalistischen Seminars* al lui Franz Liszt, foarte favorabil apreciată atît în Germania (v. întinsa recenzie a lui Tassar în *Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik* pe 1910, p. 99 sqq), cît și în Franța (*Revue philosophique* pe 1911).

Activitatea lui Gusti ca profesor la Universitatea din Iași a fost deosebit de rodnică în trei direcții. La cursurile sale Gusti începe a trata pentru întâia oară la noi un sistem de sociologie, etică și politică, din punctul de vedere al unității științelor sociale ca element al filosofiei practice. În seminarul său Gusti pornește o serie de studii asupra realității sociale românești și asupra diferitelor curente ale sociologiei contemporane, dintre cari au apărut în 1915 primele două volume de — împreună 425 p., cuprinzînd exclusiv studii ale școlarilor lui Gusti — studii, deplin la nivelul cercetărilor din apus. În același an Gusti publică lucrarea sa *Sociologia războiului* și începea pregătirea definitivă pentru tipar a lucrării sale întreruptă din cauza împrejurărilor actuale — *Introducerea în sociologia generală*. În sfîrșit, în a treia direcție, cea a organizării vieții generale universitare, Gusti începe o acțiune energică pentru reorganizarea bibliotecii Universității din Iași, publicînd în 1913 comunicarea sa universitară : *Necesitatea reorganizării bibliotecii centrale de pe lîngă Universitatea din Iași*, iar în 1914 darea de seamă : *Intemeierea bibliotecii și seminariilor de pe lîngă Universitatea din Iași, un sistem de propuneri cu numeroase documente și planuri în anexe*. Gusti pe de o parte s-a pus în legătură cu arhitecți și bibliotecari specialiști în materie de biblioteci universitare din Germania, obținînd de la ei planuri și consilii, pe de altă parte a propus aici universității o serie de reforme, pe baza cărora nu numai universitatea, ci și cultura generală a țării, să capete o viață nouă.

Gusti e, în concepția sa despre lume, un realist critic. În activitatea sa științifică el și-a luat ca motto : „lucrarea cu care ne prezentăm în public trebuie să fie asemenea picăturii de esență de roze, care e scoasă din douăzeci de mii de trandafiri“. În viața socială el vedea ca singur țel vrednic al nă-

zuințelor omenеști personalitatea socială — ceea ce e națiunea — iar ca valoare supremă, cea culturală: personalitatea socială, creatoare de valori noi spirituale.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXIX, 1916/19, p. 125—127.

¹ Raport asupra activității științifice a lui D. Gusti cu ocazia propunerii lui ca membru corespondent al Academiei (Secțiunea istorică), în ședința de la 10 oct. 1918.

19. [DESPRE SITUAȚIA FINANCIARĂ A ACADEMIEI ROMÂNE] ¹

Academia, cu toată bogăția ei aparentă, e una din cele mai sărace instituții culturale din țară și străinătate. Academia nu are în acest buget pentru scopurile sale culturale decît suma de 378.000 lei, dintre cari 25.500 lei consumă numai personalul bibliotecii. Există o sumă de legate, de pe urma cărora nu putem lua, afară de prelevările regulamentare, nici un ban. Prelevările aduc Academiei un venit de 168.000 lei. Pentru a mări fondurile Academiei pentru scopurile sale culturale, ar trebui să prelevăm mai mult și — fără să încetăm de a realiza cînstit intențiile testatorilor — să împăcăm organizarea școalelor cu nevoile noastre culturale. Reforma școalelor și urcarea prelevărilor nu se pot face fără studiul întregului buget. Iar pînă cînd o comisiune, aleasă anume în acest scop, va studia bine reforma școalelor în legătură cu bugetul, aflînd modalitatea de a crește veniturile Academiei pentru scopurile sale propriu-zise, acest fond de rezistență ne va ajuta să trecem peste epoca de tranziție, în care vom sana finanțele Academiei. Din acest fond se va da și secțiunilor, cînd se va cunoaște care le este planul lor de lucru; [...] ² trebuie să dovedim lumii că în Academie domnește încă acel aspru spirit de extraordinară corectitudine care i-a făcut numele ei cel bun.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXIX, 1916/19, p. 140.

¹ Intervenție (ședința de la 12 oct. 1918) ocazionată de raportul comisiei financiare din care el însuși făcea parte, asupra proiectului de buget pentru exercițiul 1918/1919.

² Am înlocuit astfel formula uzuală de consemnare a intervenției: *Încheie spunînd că...*

20. DIMITRIE GUSTI ¹

E mai puțin de un an de cînd au avut onoarea de a vă expune activitatea d-lui Gusti, în vederea alegerii sale ca membru corespondent ². Deși e așa de scurt timp de atunci, am plăcerea astăzi de a-mi putea continua primul meu raport cu știri noi asupra activității colegului nostru, pe care secția istorică vi-l prezintă acum spre a fi ales ca membru activ.

D. Gusti e azi președintele unei vaste asociații științifice, întemeiate acum un an din îndemnul și sub conducerea sa, cu colaborarea unui mare număr de specialiști în toate domeniile vieții social-economice, social-politice și social-culturale (agrar, industrial, comercial, financiar, juridic, igienic și politico-social, politico-administrativ, statistic-demografic și social-cultural) și am avut ocazia încă de acum două luni să vă prezint primul volum al publicației științifice a acestei asociațiuni, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, condusă de d-l Gusti. Primirea ce s-a făcut acestei publicații atît de intelectuali, cît și de presă, a fost excepțional de bună. Studiul cu care d-l Gusti deschidea acest prim volum al organului științific scos de *Asociațiunea pentru studiul și reforma socială*, cu titlul : *Realitate, știință și reformă socială. Cîteva indicații asupra metodei*, nu oferă, cum pretinde, modest, autorul, numai o *indicație* de metodă, ci e un adevărat manifest reformist, pe baza întregii experiențe a științelor sociale contemporane, cuprinzînd în linii bine definite și însăși concepția personală despre lume și viață a colegului nostru. Valoarea și noutatea acestui studiu au fost de altfel recunoscute fără rezervă atît în Academia noastră, cît și în public, așa că nu cred necesar a mai cita aici apriat părerile emise asupra lui.

În același timp d-l Gusti, care de multă vreme se ocupă cu chestiunea reformei învățămîntului nostru, a făcut o prețioasă expunere teoretică, cu indicații de reformă, asupra rolului universităților în general și la noi în special, într-un discurs inaugural, ținut cu prilejul redeschiderii cursurilor Universității din Iași, după încheierea războiului general. Acest studiu e subț presă.

Secțiunea noastră, cînd a ales ca membru corespondent pe d-l Gusti, a fost unanim de părere, după ce a considerat activitatea d-sale de pînă atunci, că d-sa putea fi avut în vedere încă din anul trecut, chiar direct, pentru un loc de membru activ și s-a exprimat atunci în secție părerea, simpatice primită de noi toți, ca la primul loc vacant după alegerea colegului nostru d-l Lapedatu, care era atunci propus ca activ, să fie avut în vedere d-l Gusti. Greaua pierdere suferită de secțiunea noastră prin plecarea așa de neașteptată dintre noi a mult regretatului nostru Giurescu, ne îndeamnă a

propune în persoana lui Dimitrie Gusti un urmaș, care să poată fi vrednic prin întreaga sa activitate prezentă și viitoare de memoria scumpă a neuitatului nostru coleg.

Analele Academiei, Dezbateri, XXXIX, 1916/19, p. 332—331.

¹ Raport asupra activității sale cu ocazia alegerii ca membru activ al Academiei Române la 4 iunie 1919.

² Membru corespondent fusese ales la 10 oct. 1918.

21. DR. KAREL KADLEC ¹

Propun Secțiunii istorice a Academiei Române să aleagă membru corespondent străin pe d-l dr. Karel Kadlec, profesor la Universitatea din Praga. D-l Kadlec este un specialist în istoria dreptului slav și are la activul său o sumă de studii, de ediții și de recenziuni privitoare la această specializare. Între slaviști este apreciat ca unul din cei mai buni cunoscători de astăzi ai dreptului slav.

Dar d-sa s-a ocupat în același timp și cu istoria dreptului românesc și a publicat în ediția Academiei cehe o scriere foarte importantă despre *Românii și dreptul românesc în țările slave și ungurești* (Praga 1916, 530 pagini) ². Cartea aceasta ne aduce un mare serviciu, deoarece ea pune din nou pe tapet înaintea lumii slave chestiunile atât de controversate privitoare la originile noastre și la situațiunea juridică a românilor în țările străine.

Ea are două părți: în cea dintâi se ocupă 1) cu originea și însemnarea cuvântului *Vlah* (Valah), 2) cu începuturile poporului român și 3) cu întemeierea celor două principate ale noastre.

În capitolul al II-lea se dă un rezumat complet și conștiincios al tuturor teoriilor, începînd cu Thunmann și termină cu scriitorii unguri de astăzi Koracsonyî și Szádecky.

Întemeierea Principatelor este expusă după ultimele cercetări ale istoricilor noștri și după colecțiunile noastre de documente, pe cari le cunoaște foarte bine.

În partea II-a a lucrării sale, d-l Kadlec studiază situațiunea socială și juridică a populației românești în Peninsula Balcanică, îndeosebi în țările sîrbești, unde documentele și legislațiunea lui Dușan ne dau știri mai precise despre ei, apoi în Ungaria, în Galiția, Silezia și Moravia. D-sa analizează toate documentele mai importante ungurești și polone în cari este vorba de așezări după dreptul românesc și caută să arate în liniamente generale care era natura acestui drept. Ajunge la concluzia să populația românească în epoca de care se ocupă dînsul (secolul XIII—XVI), duce o viață mai mult

pastorală decît agricolă, de unde se și explică diferențele de întocmire a satelor românești în raport cu cele ungurești, rusești sau polone.

Într-un capitol intitulat *Concluzie*, revine asupra chestiunii originii și celor mai vechi locuințe ale noastre în evul mediu și admite că poporul român s-a născut în Peninsula Balcanică și că la nordul Dunărei începe să se arate abia în secolul al XII-lea.

Argumentele sale sunt însă slabe; cel mai puternic este argumentul *a silentio*. Cu toate că concluziile d-lui Kadlec sînt pentru noi inadmisibile, putem să recunoaștem că a ajuns la ele în mod obiectiv și neinfluențat de nici un prejudiciu contra noastră. Cartea sa informează pe slaviști cît se poate de complet despre chestiuni fundamentale din istoria noastră și ține cont pe tot ce s-a scris în istoriografia română asupra lor. D-l Kadlec cunoaște foarte bine limba română pe care o și scrie. Acum cînd schimbările politice produse de marele război ne-au apropiat așa de mult de cehi, cînd relațiile noastre politice și comerciale cu acest popor foarte înaintat în cultură vor deveni din ce în ce mai intime, e bine ca și Academia Română să caute a intra în legături mai strînse cu Academia cehă, de aceea cred că Secția istorică a Academiei Române va alege pe d-l Kadlec membru corespondent al ei.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXIX, 1916/19, p. 364—366.

¹ Raport asupra activității sale științifice, propunîndu-l ca membru corespondent străin al Academiei Române — 7 iunie 1919. Propunerea a fost acceptată de plen.

² *Valši a čalášké právo v zemích slovanských a uherských*. [N.a.]

22. [C. MOISIL] ¹

Printre tinerii profesori secundari cari acum douăzeci de ani, după o serioasă pregătire istorică la școala cea nouă, critică, a triadei Iorga, Bogdan, Onciul, intrau în activitatea didactică și științifică cu cele mai frumoase promisiuni, era și Constantin Moisil. Ca și colegul său mai vechi din învățământul secundar, harnicul și entuziastul iubitor al clasicismului, Popa-Lisseanu, Moisil n-a avut norocul să-și poată desăvârși prin specializarea în străinătate cunoștințele de istorie generală antică, arheologie, epigrafie și antichități, astfel încât, când el, adus de situația lui de profesor în Dobrogea, începu a scrie despre prețioasele resturi greco-traco-romane, cari zi de zi, chiar fără săpături, ies la lumina zilei, în chip firesc, studiile sale sufereau de anume lipsuri de metodă și informație, cari scădeau din valoarea comunicărilor ce le făcea prin *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* ori prin *Convorbiri literare*. Criticile ce i s-au făcut de cei în măsură a cunoaște mai bine aceste materii, l-au făcut pe Moisil să ia o atitudine dușmănoasă față de ei, dar în aceeași vreme l-au silit să se mărginească la un domeniu mai restrâns și mai ușor de stăpânit, chiar fără studii prea îndelungate de specializare, anume la domeniul numismaticiei.

Ca numismat, Moisil se ocupă deopotrivă de epoca daco-romană ca și de cea românească; o serie întreagă de studii și articole publicate în *Convorbiri literare*, *Buletinul Societății numismatice Române*, *Arhiva Dobrogei* și *Analele Academiei Române* au adus interesante contribuții la cunoașterea monumentelor românești și greco-romane.

Ca profesor secundar, Moisil a desfășurat o activitate pedagogică și didactic-națională vrednică de luare aminte. Ca numismat al Academiei Române, el publica anual pentru *Creșterea colecțiilor Academiei*, raportul descriptiv al achizițiilor cabinetului numismatic. Ca secretar al Societății Numismatice Române, el desfășura o activitate foarte lăudabilă, publicând *Buletinul* acestei societăți. De asemenea, el conduce și publicația *Arhiva Dobrogei* cu specială atențiune la istoria, etnografia și geografia Dobrogei.

Pentru toate aceste dovezi de activitate rodnică² am onoarea a vă propune alegerea d-lui Moisil ca membru corespondent în Secția istorică a Academiei.

¹ Raport asupra activității sale științifice, cu ocazia alegerii ca membru corespondent al Academiei Române — 7 iun. 1919.

² Născut în 1876, publicase pînă atunci numeroase studii, între care: *Douăsprezece scrisori domnești* (1897); *Colecțiuni particulare de antichități în România* (1911); *Considerațiuni asupra monetelor lui Mircea cel Bătrîn* (1913); *Din trecutul culturii românești în Năsăud* (1913); *Medaliile lui Constantin Brîncoveanu* (1914); *Bănăria lui Dabița Vodă* (1915); *Contribuțiuni la istoria monetăriei vechi românești* (1915). Alte studii a publicat în chiar anii neutralității și ai războiului și mai ales în perioada interbelică, studii împărțite între numismatică, sigilografie și heraldică. A murit în 1958.

23. [G. POPA-LISSEANU] ¹

Dintre elevii pe cari i-a avut acum aproape treizeci de ani fostul nostru coleg Grigore Tocilescu, desigur cel mai bine înzestrat pentru a se specializa în antichitățile clasice era tînărul Gheorghe Popa. Din nenorocire, Tocilescu n-a dat acestui fervent admirator al lumii antice puțința să se specializeze. Popa deveni un bun profesor secundar, care prin îngrijite lucrări de popularizare afirmă și mai departe interesul său pentru studiile clasice și din cînd în cînd publică și încercări științifice mai întinse, precum e aceea asupra Silistrei și asupra orașelor greco-romane din Cadrilater, în cari el căuta „să facă cunoscute și să popularizeze cercetările învățaților străini” și români asupra materiilor studiate.

Această iubire statornică a lui Popa-Lisseanu pentru clasicism l-a adus de o parte să alcătuiască excelente manuale didactice, în cari explicările de viață antică sunt făcute cu o interesantă documentare provincială daco-romană, ceea ce conferă cărților lui chiar o notă originală, iar de alta să lucreze cu cel mai mare zel pentru colecția de traduceri din clasicii greco-latini începută de Casa Școalelor prin administratorul ei, Mihail Popescu.

Academia Română, care sprijină cultura românească în toate formele ei, nu cred că poate lăsa nerăsplătită o așa de statornică muncă idealistă, fie ea chiar și numai de popularizare a științei antichității, atunci cînd aproape treizeci de ani la rînd Popa-Lisseanu a fost un așa de dezinteresat luptător pentru cultura antică. De aceea am onoarea de a vă propune să alegeți pe d-l Popa-Lisseanu membru corespondent în Secția istorică.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXIX, 1916/19, p. 363.

¹ Raport asupra activității sale științifice, cu ocazia alegerii ca membru corespondent al Academiei Române, la 7 iunie 1919. Candidatul publicase un important număr de lucrări cu privire la istoria și cultura veche românească. Cf. L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 674.

24. [GUSTAVE FOUGÈRES] ¹

Propunem ca membru de onoare al Academiei Române pe profesorul Gustave Fougères de la Universitatea din Paris, ca elenist și arheolog a cărui viață a fost în întregime închinată cercetării pe teren a culturii antice grecești, în înseși urmele lăsate sub pământ de viața elenă, în toată strălucita ei varietate și frumusețe. Pornind, ca filolog, de la textele literare și găsin-du-le așa de necomplete și adesea așa de puțin doveditoare pentru marea noutate a vieții grecești în evoluția spiritului omenesc universal, Fougères, întâi ca discipol, apoi ca maestru al Școalei Franceze din Atena, a simțit nevoia de a lua contact direct, prin săpături, cu cei antici — și ziua în care ochiului său nerăbdător i se vor fi arătat din dărâmături și moloz figurile așa de subtil armonioase ale Muzelor din Mantinea, va fi fost sosirea răspunsului de prietenoasă primire, de către zeii eleni, a ofrandei vieții sale de studiu pe altarul lor de lumină.

Analele Academiei. Dezbateri, XXXIX, 1916/19, p. 397.

¹ Propunere pentru alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, la 11 iunie 1919.

25. [„URME ROMANE ȘI DACICE ÎN ARDEAL“, DE IULIU MARȚIAN] ¹

Lucrarea cuprinde descrierea, adesea sumară, a câtorva ruine antice și medievale din Ardeal. Partea arheologic-tehnică a descrierii e neprecisă și necompletă. Planurile topografice și hărțile istorice sînt destul de aproximative². Părerile personale ale autorului, în ce privește interpretarea istorică a ruinelor, sunt adesea cu totul neîntemeiate.

Sunt de părere să se înapoieze autorului lucrarea prezentă, cu invitarea de a o completa și îndrepta³.

Arhiva Academiei, N. 1919/1923, f. 16.

¹ *Iuliu Marțian* (1867—1937), istoric cu preocupări legate îndeosebi de trecutul Transilvaniei. A fost ales membru al Academiei Române în 1933.

² La 20 iunie 1919, secția istorică își însușește concluziile raportorului.

³ Lucrarea a fost publicată la Cluj în 1921, sub titlul: *Țrme din războaiele românilor cu dacii. Studiu arheologic*.

26. [„TOPOGRAFIA BALCANICĂ ÎN EVUL MEDIU“, DE C. LITZICA]

Cunosc lucrarea încă de pe cînd creștea sub mîna autorului¹. E prima încercare serioasă de identificare a numelor antice și vechi bizantine din întreaga peninsulă balcanică, păstrată nouă de Procopius. Autorul a folosit cu hărnicie toate izvoarele literare și epigrafice, precum și toate scrierile contemporane mai de seamă privitoare la chestiune, întrucît îi puteau sta la dispoziție în bibliotecile noastre. Mici scăpări din vedere le-am relevat și autorul le-a îndreptat încă înainte de a o prezenta Academiei. Sunt de părere că lucrarea merită a fi publicată de secția noastră.

Arhiva Academiei, N. 1919/1923, f. 3.

¹ Sub titlul *Procopie din Cesarea. Contribuțiuni la topografia balcanică*, a fost tipărită abia în 1926, la Iași.

27. [„CHESTIUNI GEOGRAFICE LA GRECI ȘI ROMANI“, DE I. G. COSTINESCU]

Lipsuri de metodă și informație, ca și de critică ale acestei lucrări sunt de așa natură încît publicarea în *Anale* a acestei lucrări este inadmisibilă în forma ei actuală. Confuziunea în tratarea diferitelor chestiuni e așa de mare încît unele capitole, ca de pildă „[Geografia] la romani“, p. 15—23, constituie adevărate antinomii la simplul bun simț, cu atît mai mult la critica științifică¹.

Arhiva Academiei, N. 1919/1923 (autograf V. Părvan).

¹ Lucrarea fusese înaintată Academiei la 24 apr. 1920 (*ibidem*, f. 63).

28. RAPORT ASUPRA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A D-LUI V. BOGREA

Profesorul Vasile Bogrea de la Universitatea din Cluj este unul dintre cei mai buni cunoscători ai limbilor clasice pe cari-i avem în țară. Studii serioase la Berlin i-au dat o pregătire filologică de mîna întâi, iar însușirile excepționale ale spiritului său de cercetător, deopotrivă de curios și talentat în domeniul clasic, romanic și românesc fac din el un izvor viu de informație bogată și solidă, pentru învățații tuturor celor trei domenii de studii lingvistice și literar-istorice. Bogrea e unul dintre rarii polihistori umaniști ai noștri. Înzestrat cu o memorie minunată, cu o inteligență subtilă și iute, cu un dar natural al valorificărilor formal-lingvistice și cu un talent de expunere elegantă și spirituală, scrisă și vorbită deopotrivă de efectiv în limba patriei, în cea latină, ca și în mai multe limbi moderne, Bogrea e un excelent critic și istoric comparativ al literaturilor clasice și romanice.

Lipsa de orice interes la noi pentru studiile clasice l-a făcut pe Bogrea să-și țină în săltare lucrările sale de filologie antică, publicînd mai mult studii de filologie românească. Cînd a fost recomandat profesor la Cluj, raportorul a trebuit să-i scoată cu de-a sila, unul cîte unul manuscrisele sale, în limba latină, ori limba română, *Emendationes Propertianae*, *Satira romană* și altele, spre a putea da și dovezi materiale despre activitatea unui om pe care în cunoștința personală învățase a-l prețui de o parte ca pe un excepțional cunoscător al limbilor clasice, iar de alta ca pe un suflet retras și modest.

Elenist și latinist de seamă, Bogrea însă era așa de bine pregătit și în domeniul limbilor romanice, încît raportorul pentru catedra de filologia romanică la Universitatea din Cluj se gîndise a-i oferi chiar această catedră în locul celei de latină pe care o ceruse Bogrea.

Academia, chemînd în sînul ei pe profesorul Bogrea, cîștigă pentru Secția ei istorică un clasicist și istoric literar de frunte.

Îl recomandăm deci voturilor d-voastră cu toată căldura ¹.

Nu mai puțin el are și publicații în istoria modernă și istoria literaturii române ca d[e] p[ildă] biografia lui Anastase Bașotă, psaltirea tipărită de Gălușcă, biografiile profesorilor din Berlin, studii de istoria culturală, interpretarea unei pagini din Urechea, istoria literaturilor europene (curs făcut la Vălenii de Munte), articole de critică etc., valoarea culturii naționale (conferință la Iași în 1917) etc. ²

Analele Academiei. Dezbateri, XL, 1919/20. p. 139—140.

¹ A fost ales membru corespondent la Secțiunea istorică la 10 iunie 1920.

² Frînt prematur, ca și V. Pârvan, înainte de a-și fi isprăvit opera, V. Bogrea a murit la 8 sept. 1926. Asupra afinităților sufletești dintre cele două personalități, a se vedea Cezar Cristea, *V. Pârvan și V. Bogrea*, București, 1934, 16 p. (Extras din „*Iașul*”, *buletinul cercului ieșenilor*).

29. PROBLEME DE ARHEOLOGIE ÎN ROMÂNIA

Teritoriul ocupat de actualul popor român, între Nistru, Tisa, Dunăre și Mare, formează arheologic unul din cele mai bogate depozite de materiale istorico-artistice cunoscute și fără îndoială, cel mai variat amestec — constatabil în Europa — de forme culturale eterogene. În pământ, prin săpături, și deasupra pământului prin cercetări comparative, se confirmă caracterul de ținut cultural intermediar între cele patru puncte cardinale care urmează: sud-est (preistoric-„troian”, istoric-elen: milesian, grec-asiatic, greco-roman oriental, bizantin, turcesc, fanariotic) și nord-vest (preistoric-barbar, germanic, istoric-germanic), de o parte și sud-vest (preistoric-„illyrian”: tip ceramic reliefat, specie caracteristică Butmir; istoric: roman, italian-dalmatin, iliro-sîrbesc, italian pur din secolul XVII-lea înainte) și nord-est (preistoric-tip ceramic pictat, specia Petreni-Cucuteni, valea Niprului, istoric-scitic, iar apoi slavo-tătar de diferite nuanțe) de alta. Să adăogăm influența goticului occidental venit atît pe calea germano-ungară și germano-poloneză, cît și pe calea italo-dalmato-sîrbă (pe care urmează apoi și înrîurirea renașterii italiene) și influența artei arabo-persano-caucaziene venite atît prin Constantinopol, cît și direct peste Mare și prin Rusia sudică și vom înțelege de ce un arheolog și istoric de artă venit în România e întotdeauna în pericol de a emite o judecată generală neexactă, fie exagerînd orientalismul culturai noastre, fie accentuînd occidentalismul formelor noastre de viață. De fapt, teritoriul de cca. 300 000 km [pătrați] ocupat de cele cca. 15.000.000 români e o regiune de graniță comună a celor patru mari complexe geografic-culturale indicate mai sus și alcătuieste o perfectă unitate de civilizație prin modificarea specifică etnic-psihologică, pe care cele patru serii de influențe o sufăr aici.

După cunoștințele sigure istorice avem de pe la 500 a. Chr., deci de 2400 de ani, o unitate etnografică perfectă, întîi dacică, apoi de la Traian, daco-romană, pe întregul teritor arătat. Caracterele spirituale ale națiunii daco-romane sunt perfect precizate prin arta populară foarte bogată și variată atît ca material de artă industrială cît și ca artă pur etnografică. Diferența între arta populară românească și cea a celorlalte popoare înconjurătoare constă în tratarea sobră (linear și coloristic), distinsă, grațioasă, subtilă, inventivă a diferitelor motive etnografice universale mai greoi redade de celelalte națiuni și în măsura și armonia stilistică, atît funcțională cît și ornamentală, a formelor concrete ale manifestării și organizării cultural artistice ori sociale. Tot astfel elementele de civilizație și artă superioară venite din cele patru direcții menționate sufăr aici o fuziune analoagă aceleia pe

care o găsim în Italia în arta lui Niccolò d'Apulia și a urmașilor lui : elemente pur antice romane unite cu elemente pur gotice, constituind în totalul lor ceva nou și capabil de o viață autonomă față de ambele izvoare de inspirație. În arta bisericească română e — în acest chip — observabilă fuziunea dintre elementele bizantine și cele gotice de o parte (ceva analog iarăși cu mișcarea artei italiene de la Giotto înainte) și fuziunea între elementele slave și cele italiene de alta. Dar să precizăm în scurt principalele probleme, cari se pun arheologiei propriu-zise în România.

Vom deosebi o serie de *probleme generale*, care se pun pentru întreaga țară și o altă serie de *probleme regionale*.

Ca probleme generale distingem : A. Organizarea, B. Cercetarea (Explorarea), C. Sinteza și D. Popularizarea.

A. Mai toată activitatea arheologică, științifică (căci au fost și numeroase încercări de diletanți) de vreo patruzeci de ani încoace a fost legată de Muzeul Național de Antichități, care prin directorii și personalul său, culegea materiale, făcea săpături, publica descoperiri. O organizare sistematică n-a avut însă muzeul niciodată. De vreo cincisprezece ani încoace o Comisiune a Monumentelor Istorice și-a luat sarcina de a se ocupa mai ales cu organizarea cercetărilor de arheologie medievală și modernă, profană și mai ales bisericească. Nouă volume din *Buletinul* acestei comisii precum și câteva publicații răzlețe au arătat imensa bogăție artistică pe care o avem în țară. Nici Comisiunea Monumentelor Istorice n-a fost însă mai fericită ca Muzeul în obținerea sprijinului necesar de la stat ori de la particulari pentru organizarea ei sistematică și real-folositoare. *Problema organizării cercetărilor arheologice în România* rămîne astfel pusă în întregimea ei. După părerea noastră această organizație ar trebui să cuprindă șase departamente : *un institut arheologic* (pentru săpături, cercetări pe teren, statistici și descrieri de monumente și colecții, hărți arheologice, planuri topografice, arhive fotografice și diferite serii de publicații) ; *un muzeu național unic*, cu următoarele secții istorice : preistorică, arheologică-clasică, bizantină, orientală, medievală, romană profană, medievală, română bisericească, slavă, maghiară, saxonă, modernă-română-profănă, modernă-română-bisericească, și cu următoarele secții artistice : arhitectura de interior veche și nouă românească, sculptura veche și nouă românească, arta occidentală, galerie de tablouri ; *un muzeu etnografic național și comparativ* pentru materialul caracteristic atît națiunii noastre cît și minorităților naționale și națiunilor vecine ; *un muzeu de artă industrială* română și maghiaro-saxonă ; o serie de *muzee regionale* de caracter amestecat (același muzeu avînd secții istorice, artistice, etnografice și industriale) ; în sfîrșit o *comisiune centrală*, ajutată de o serie de comisii regionale pentru apărarea și conservarea monumentelor istorice. Raportul dintre institutul arheologic și comisiunea monumentelor ar fi aceasta : institutul sapă, explorează, studiază, publică și odată isprăvite cercetările, predă comisiei spre conservare monumentele ori localitatea. Toate lucrările de consolidare și păstrare a monumentelor privesc exclusiv comisiunea, care ar fi să aibă nu numai un serviciu tehnic de conducere, permanent (arhitecți) ci și un serviciu de execuție la fel (artiști, contramaștri și meșteri speciali).

B. *Explorarea terenului românesc* are a fi făcută în trei direcții principale : I. Săpături și cercetări greco-romano-bizantine, II. Săpături și cercetări preistorice și barbar-medievale, III. Săpături și cercetări medievale și mai nouă (profane și bisericești).

I. Bogăția României în stațiuni preistorice neolitice, aeneolitice și din epoca bronzului este aproape surprinzătoare. Nu este vale de rîu pe care să nu se găsească fie așezări, fie morminte și întotdeauna recolta în unelte de silex, corn ori bronz, în resturi ceramice (vase și figurine) și resturi de vetre de foc ori alte semne de viață, e mai mult decît mulțumitoare. Ce s-a lucrat pînă acum e sau simplă explorare diletantică sau exploatare străină (Hubert Schmidt la Cucuteni, înainte de război; Karl Schuchhardt și alții în Oltenia și Muntenia în timpul războiului, abuzînd de situația de năvăliitori în teritoriul — un timp ocupat — din România). Întreaga stațiune de la Sălcuța (sud-vest de Craiova), a cărei cercetare fusese începută înaintea războiului de colaboratorul meu dr. I. Andrieșescu, e acum sistematic explorată și va deveni în curînd prin publicația ce d-sa o pregătește, un punct capital de studiu. În Transilvania sunt de remarcat lucrările preistorice ale dr.-lui Martin Roșca de la Muzeul arheologic din Cluj. Și d-sa a fost împiedicat de război de a continua, dar va fi pus acum în situațiunea de a-și relua cercetările. Hotărîtor e, însă, acum la început, să se facă pe baza unei inspecții și anchete prealabile, un repertoriu și o hartă, cît mai complete, ale localităților cu urme preistorice (un bun început pentru Ardeal e făcut de d-l Iuliu Marțian)¹ și ale nenumăraților *tumuli*, cari acoper toată țara. În al doilea rînd trebuie alese punctele caracteristice de săpat imediat spre a se schița o succesiune în timp și o relațiune în spațiu, între culturile preistorice, cari se încrucișează pe solul românesc. În al treilea rînd se impune, paralel cu cele două serii de lucrări indicate, o sortare și clasificare a materialului identificabil geografic din numeroasele colecții publice și particulare, azi inutilizabile. Din punct de vedere istoric, este de asemenea indispensabil să se urmărească pe baza stratigrafică și tipologică chestiunea originilor istorice ale culturilor mileniilor III, II și I a. Chr. în regiunea sud-estului european. Studiile din România unde diferitele culturi se întîlnesc și se întrepătrund vor da soluții hotărîtoare în aceste chestiuni. În ce privește resturile din vremea migrațiilor popoarelor, este destul să pomenesc faimoasele descoperiri de la Petroasa în Muntenia (în marea publicație a arheologului român Alex. Odobescu)² și de la Sînt-Miclăușul-Mare (Nagy-Szent-Miklós în Banat).

II. Localități istorice, cu ruine și resturi mai mult sau mai puțin importante avem din epoca clasică-bizantină: 1. În Dobrogea din sec. VII a. Chr. pînă în sec. VII d. Chr. resturile sunt neîntrerupte: un exemplu clasic îl avem în săpăturile mele de la Histria (Istros) (Cf. *Analele Academiei Române* pe 1916 și *Jahrbuch des Deutschen arch. Inst.* pe 1915)³, unde de la vasele protocorintice și statuetele arhaice de teracotă și pînă la zidurile bizantine ale lui Anastasius, c. 514 p. Chr., monumentele găsite formează un lanț continuu. Avem în Dobrogea, la Mare, orașe grecești (încă nesăpate), în interior și la Dunăre orașe și castre romane, — și la mare și în interior clădiri și fortificații bizantine, în special basilici creștine, foarte numeroase (v. lucrarea mea despre cetatea Tropaeum Traiani), în sfîrșit resturi bizantino-barbare din sec. IV—VII (cf. săpăturilor și cercetărilor mele la Ulmetum). În Moldova (cu Bucovina și Basarabia — exceptînd regiunea coloniei grecești Tyras) și în Muntenia resturile greco-romane sunt mai puține. Notez, totuși, ca exemple pentru viitoare cercetări descoperirile mele de la Poiana în Moldova (amfore din Thasos din sec. III a. Chr.), și diferitele antichități găsite

în *tumuli*, ca de pildă vasul de bronz de la Bălănoaia lângă Giurgiu, lucrare ionică din epoca clasică greacă (la mine în *Analele Academiei Române* pe 1913 : *Castrul de la Poiana și Dacia Malvensis*)⁴. Dimpotrivă, Oltenia, Banatul și Transilvania alcătuind provincia romană *Dacia Traiani*, sunt deosebit de bogate în antichități romane. Și aici avem pînă azi prea puține săpături sistematice. În ultimii ani a săpat mai intensiv doar dr. Arpad Buday de la Muzeul Arheologic din Cluj la Porolissum. Noua Universitate română de la Cluj are acum menirea ca și pentru cercetările de arheologie preistorică și clasică să ia prin specialiștii ei prelucrarea regiunilor transilvane. E caracteristic că în Banat și Oltenia avem în apropierea Dunării chiar resturi din epoca bizantină (cf. de altfel *Novella XI* a lui Iustinian), care ne arată întinderea stăpînirii imperiului roman de răsărit din nou asupra acestei regiuni, care n-a fost niciodată părăsită de locuitorii daco-romani, chiar după anul 270 (la mine în *Istoria creștinismului daco-roman*)⁵. E de notat că în afară de studiile sale asupra monumentului triumfal de la Adamclisi și asupra drumurilor și valurilor din Dacia romană⁶, cel mai cunoscut dintre arheologii români, Gr. G. Tocilescu, nu s-a interesat decît de partea epigrafică a descoperirilor clasice. Adesea săpături de stațiuni și castele romane, complet făcute, au rămas nepublicate de dînsul și s-au astupat și pierdut. Problema capitală a civilizației daco-romane, intensitatea și extensiunea ei (spre a vedea întrucît se poate ori nu susține caracterul aborigen al românilor de azi pe teritoriile ce le ocupă), are însă a fi rezolvată mai ales cu descoperiri arheologice nescrise; în adevăr, o mare parte din populația Daciei romane era organizată pe baze rurale (în *territoria*, cu *quinguennales* și *magistri*) și deci locuia în sate, care reprezentau o cultură modestă-arheologică, ca aceea din vremile preistorice.

III. Cît de importante pot fi săpăturile medievale în România pentru istoria culturii generale europene o arată descoperirea recentă de la Curtea de Argeș, făcută de d-l V. Drăghiceanu⁷, așa de asemănătoare în unele privinți cu descoperirea mormintelor regale de la Mykene. Dar problemele de explorare arheologică medievală sunt mai numeroase decît s-ar putea crede. În afară de burgurile și cetățile ridicate fie de romani, fie de străini pe teritoriul nostru, în Dobrogea, Moldova, Muntenia, Transilvania, în afară de bisericile, mănăstirile și mormintele acelei vremi, avem nenumărate turnuri de pază, cetăți de pămînt, *tumuli* și peșteri, care trebuiesc explorate. Problema continuității poporului românesc în patria sa, de la Traian pînă azi, nu se poate rezolva decît pe cale arheologică, documentele istorice între anii 270 și 1200 lipsind aproape cu totul. De altă parte, *minele* medievale sunt așa de numeroase, mai ales în regiunea transilvană, încît o anchetă și statistică a lor, analoage celor pentru epocile preistorice și clasică, se impune de la început. Foarte multe sunt apoi obiectele izolate, de întrebuințare practică, de artă industrială, ori de artă frumoasă, aparținînd evului mediu și care pot fi salvate de la distrugere prin săpături ori cercetări sistematice. Atît arhitectura cît și sculptura (numai ornamentală în părțile creștin-ortodoxe, de toate felurile în celelalte regiuni creștine ale României) și nu mai puțin pictura (ultimul exemplu strălucit ne este dat tot de celebra biserică domnească de la Curtea de Argeș, unde s-au dat jos patru strate mai tîrzii, ajungîndu-se la splendide fresce de stil bizantin al sec. XIV), vor folosi enorm din explorarea arheologică a țării, în direcția medievală și mai nouă.

C. Dar problemele de *sinteză* care se pun arheologului român sunt tot așa de numeroase și o rezolvare a lor e de cel mai mare interes pentru întreaga știință europeană. Voi înșira aici în ordine cronologică câteva din chestiunile mai de seamă. Originele culturii neolitice cu ceramică pictată, dintre Carpați și Dnipro; Originele culturii grecești; Problema originelor și culturii trace; Originele și cultura ilirică; aici nouăle teorii asupra ilirismului popoarelor sabelice din Italia; Problema culturii bronzului, supranumită ungară, de fapt transilvană, deci probabil tracică (iar nu panono-ilirică); Chestiunea migrațiilor eleno-trace din epoca preistorică și proto-istorică; Raporturile dintre civilizația neolitică din România și cea din Germania estică și Polonia de o parte, cea din peninsula balcanică de alta; Cultura elenică la Marea Neagră; Istoria culturii trace în epoca istorică; Civilizația romană la Dunărea de jos; Originile poporului român; Originile și răspîndirea creștinismului la Dunărea de jos; Originile arhitecturii, sculpturii, picturii românești; Influența bizantină în România; Influența italiană, dalmatino-sîrbă, gotică etc. etc. în România. Apoi marea serie a problemelor stilistice: evoluția stilului bizantin, a goticului, a renașterii și barocului în România; pictura în România (moldoveană, munteană, transilvană); ornamentica (sculptura în piatră și în lemn, teracotele etc.); stilurile industriale (fier și alte metale, teracote, sticlărie etc.); arhitectura de interior și mobilierul: nenumărate probleme de interes general european.

D. Problemele de *popularizare* sunt și ele destul de numeroase și complicate. În adevăr, nu va fi de ajuns să se dea publicații frumos ilustrate, rezumînd cercetările de erudiție ale specialiștilor în diferitele domenii, ci vor trebui alcătuite *călăuze* generale și regionale, de muzee și de aer liber; *cataloage* și *repertorii* de colecții publice, particulare și magazine de anticități; colecții ieftine de fotografii și reproduceri în negru și culori; ateliere de mulaje, manuale și monografii populare și pentru intelectuali; colecții arheologic-artistice speciale pentru școlile de diferite grade din țara unită, ținînd în primul rînd seamă de nevoile unei culturi generale, dar avînd totodată și raport direct cu caracterul arheologic-artistic, specific regiunii unde se află institutele de educație respective.

Să amintim acum în scurt și câteva dintre problemele de arheologie regională.

I. *Moldova* (cu Bucovina și Basarabia) este un teritor clasic de cercetări preistorice și de artă bisericească română. Problema culturii neolitice cu ceramică pictată e specific moldovenească: ea va trebui urmărită în legătură cu teritoriul rusesc pînă la Nipru, și ca atare va avea nevoie de o specializare în săpăturile și publicațiile rusești asupra chestiunii. Tot astfel arta religioasă moldovenească, care ajunge la opere hotărît superioare celor din Muntenia, influențînd de la o vreme chiar stilul acestora, va trebui urmărită în legătură cu occidentul polono-maghiar de o parte, în legătură cu orientul rusesc și asiatic de alta. Ornamentația externă a pereților bisericei Trei Ierarhi din Iași face din ea un fel de Mschatta creștină și moldovenească. Pietrele funerare armenesti sunt parte directă din arta Orientului, dar ele înriuresc și ornamentica moldoveană. În sfîrșit, pictura religioasă moldovenească prezintă caracter esențial deosebit de cea bizantină și de cea munteană și va trebui studiată în chip amănunțit regional spre a se putea urmări valurile de influențe externe în timp și în spațiu în raport cu intensitatea lor creatoare de noi valori.

II. *Dobrogea* (cu județele Ismail și Cetatea Albă din Basarabia) e o regiune unitară și total diferită de restul țării, ca : artă veche greacă, artă greco-romană, artă bizantină, artă musulmană. Explorînd cu sistemă Dobrogea, România își va avea pe propriul ei teritoriu mari muzee de aer liber pentru : civilizația elenică în epoca clasică, elenistică și romană ; civilizația greco-romană și traco-romană ; arhitectura profană romană și bisericească veche bizantină ; sculptura și ornamentica provincială romană și bizantină, iar apoi musulmană etc. Săpînd Histria pînă la capăt și expropriind diferitele dărîmături și bordeie moderne care acoper la Mangalia vechea Callatis, vom putea avea Grecia, Italia și Africa romană acasă la noi. În sfîrșit, tumulii (mobilele din toate epocile, dar mai ales scito-trace și traco-romane din Dobrogea) ascund, poate, bogății analoage celor din Rusia sudică. Un muzeu regional la Constanța ar fi de asemenea, ca și muzeul Moldovei la Iași, o chestiune de necesitate absolută științifică și culturală.

III. *Țara Românească* (Muntenia și Oltenia) se desparte arheologic în două regiuni foarte înrudite, dar totuși în anume privește caracteristic deosebite. Cîmpia munteană între Olt și Siret e aproape total lipsită de urme romane. Trebuie să te urci pe valea Teleajenului ori a Ialomiței, sus între dealuri și munți, sau să te cobori la malul Dunării pentru a regăsi pe romani. De asemenea și în epoca istorică românească ținutul acesta e destul de sărac în formele de viață culturală superioară. Dimpotrivă, pentru epoca preistorică el e tot așa de bogat ca și restul țării noastre și, pe cît se pare, în vremea getică și apoi în cea a năvălirilor barbare, e iarăși destul de frecventat. Partea deluroasă și muntoasă a țării de la răsărit de Olt împreună cu Oltenia în întregime ei formează la un loc cu Banatul și Transilvania o mare unitate culturală orientată spre vest și sud-vest. Ca probleme specifice avem pentru culturile preistorice, pentru epoca romană și pentru epoca română veche legăturile cu regiunile dinspre Adriatică, iar pentru epoca daco-getică și pentru epoca română din secolul XV-lea înainte legăturile cu sud-estul elenic și apoi greco-roman, cu sudul egeic slavo-grec și cu Bizanțul greco-turc. Artă neolitică și artă bisericească romană în începuturile ei e în întregime legată de sud-vest și sud. Dimpotrivă, artă profană și tot ce e viață militară și de curte, în direcția artistică, se arată, mai ales după ultimele descoperiri de la biserica domnească de la Curtea de Argeș, dominate spiritual de nord-vestul germanic, fie direct prin raporturile cu casele domnitoare din imperiul romano-germanic, Ungaria, Brandenburg, Silesia, Polonia etc., fie indirect, prin străinii din Ardeal.

IV. Un teritoriu bogat pentru vremea preistorică, daco-romană și a năvălirilor barbare, dar sărac pentru vremile mai tîrzii e *Banatul*. El formează, pînă la întemeierea principatului muntean, o unitate culturală cu Oltenia. După aceea însă soarta lui devine tot mai vitregă din cauza pustiirilor continue ale războaielor ce se duc aici ca regiune de graniță, astfel că doar ca antichități militare mai putem cerceta cu folos acest ținut. Dimpotrivă, e foarte mult de făcut aici în direcția antichităților mărunte (artă industrială, arhitectură și mobilier, elemente etnografice), de un caracter nespus de variat pe care le găsim la particulari. Problema muzeelor locale se pune aici încă mai viu ca în vechiul regat român, întrucît avem pentru diferitele regiuni ale Banatului aspecte etnic-culturale fundamental deosebite.

V. Cea mai complicată țară românească, în ce privește problemele arheologice regionale, e însă *Transilvania* cu părțile ungurene. Legată cu Moldova

în nord și est, legată cu Țara Românească în sud, legată cu Ungaria în vest, Transilvania oferă de altă parte, prin elementele sale saxone aduse tocmai de la Rin, un adevărat muzeu arheologic european. Toate culturile și toate influențele se ciocnesc aici și se încrucișează. Începînd din epoca preistorică, în care cultura ceramică pictată (vezi splendidele exemplare de la Brașov) se întîlnește și se pătrunde cu cultura ceramică cu proeminențe a Olteniei, Banatului și regiunilor ilirice. Voi cita cîteva din problemele caracteristice pentru Transilvania: arhitectura militară și civilă; goticul bisericesc foarte vechi aici, precum se vede și din unele descoperiri în săpăturile lui Arpad Buday, publicate în *Dolgozatok* ale muzeului arheologic din Cluj, înainte de reunirea Transilvaniei cu patria-mamă; arta industrială maghiară și cea saxonă, foarte bine dezvoltate și caracteristice; arta bisericească română în legăturile ei cu cele două principate neatințate de la sudul și estul Carpaților. Apoi, în altă ordine de idei, problema fortificațiilor dace și a burgurilor daco-romane, problema valurilor vestice ale Daciei (în legătură cu marile valuri din Țara Românească și Moldova), *săpăturile așezărilor romane*, cheștiunea exploatarea lor de mine în vremea romană (aur, sare, marmoră etc.), cheștiunea drumurilor dacice în raport cu cele romane. În sfîrșit, nu mai puțin variată, importantă și caracteristică pentru Ardeal, cheștiunea antichităților etnografice de o parte, confesionale de alta, a colecțiilor muzeelor particulare și confesional-autonome, cheștiunea societăților de studii și cercetări arheologice pornite din inițiativa locală, dar cu sprijinul statului etc.

România, așa cum a fost în sfîrșit întregită în hotarele ei etnice și istorice, se înfățișează ca un tot indisolubil, ale cărui părți nu se pot înțelege deplin decît una prin alta. Arheologia și arta română trebuie să țină seamă de această realitate pe care pînă acum au înțeles-o deplin numai istoricii și filologii români. Diferitele prejudecăți ale minorităților naționale, germane, maghiare sau slave, trebuie să fie supuse acum unei serioase critici științifice, pentru ca punctul de vedere exclusiv oriental al slavilor ori cel exclusiv occidental al germano-maghiarilor să fie modificat potrivit cu starea de fapt a evoluției vieții cultural-creatoare pe pămîntul daco-roman, încă din epoca preistorică și pînă azi. Împrejurări speciale de geografie umană au determinat aici o cultură eclectică, sintetică. Această cultură se înfățișează din adîncul timpurilor și pînă azi ca ceva specific în întregul răsărit european, atît etnografic, cît și artistic. Precum avem o artă specific siciliană compusă din elemente bizantine, arabe și italice, precum avem o sinteză artistică a Italiei de nord, tot așa avem o artă românească pregnant caracteristică, sintetizînd italianismul cu slavismul și bizantinismul cu germanismul⁸.

Transilvania, LII, 1921, nr. 1—2, p. 4—14, și extras: *Probleme de arheologie în România*, Sibiu, 1921, 13 p.

¹ Iuliu Martian (1867—1937), istoric, bibliofil și colecționar de documente, s-a ocupat și de antichitățile carpatine, întocmind un repertoriu arheologic al Transilvaniei.

² Al. Odobescu (1834—1895), profesor de arheologie la Universitatea din capitală începînd din 1874, a elaborat, între altele, o vastă monografie sub titlul *Le trésor de Pétroussa*.

³ E vorba de studiile lui V. Pârvan, *Histria*, IV, (*Anal. Acad., Mem. scf. ist.*, t. XXXVIII, 1915/16, p. 533—732) și *Archäologische Funde im Jahre 1914; Rumänien* (în *Jahrbuch des kaiserlich-deutschen archäologischen Instituts*, Berlin, XXX, 1915, p. 235—270).

⁴ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, în *Anal. Acad., Mem. secț. ist.*, XXXVI, 1913/14, p. 93—130; *Știri nouă din Dacia Malvensis*, ibidem, p. 39—68.

⁵ Titlul exact: *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.

⁶ Gr. G. Tocilescu (1850—1909), istoric, arheolog și folclorist, publicase, privitor la provincia românească dintre Dunăre și Mare, mai multe studii: *Inschriften aus der Dobrudscha*, Wien 1884; *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, Wien 1884; *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900; *Fouilles d'Axiopolis*, Berlin 1903; *Das trajanische Siegesmonument von Adam Klissi*, Wien 1891 (cu O. Benndorf și G. Niemann); *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități*, București 1902—1908 ș.a. A colaborat substanțial la *CIL*, III.

⁷ Virgil N. Drăghiceanu (n. 1879) publicase mai multe lucrări cu privire la monumentele istorice din veacul de mijloc, între care și una despre Curtea de Argeș (București, f.a.).

⁸ Relativ la activitatea lui Pârvan de organizator al explorărilor arheologice, vezi Scarlat Lambrino, *Vasile Pârvan-eruditul, organizatorul*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, VII, 1928, nr. 3—4, p. 344—357; Em. Condurachi, *Vasile Pârvan*, în *Dacia*, n.s., I, 1957, p. 9—40; Vladimir Dumitrescu, *Vasile Pârvan*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, VII, 1957, nr. 1—4, p. 9—16; Radu Vulpe, *Activitatea științifică a istoricului Vasile Pârvan*, în *Studii*, X, 1957, nr. 3, p. 7—39; idem, *Vasile Pârvan și Transilvania*, în *Steaua*, XVIII, 1967, nr. 6, p. 7—10; idem, *Vasile Pârvan și Dobrogea*, în *Tomis*, II, 1967, nr. 6, p. 17; Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 241—273.

30. [RAPORT ASUPRA PARTICIPĂRII ACADEMIEI ROMÂNE LA UNIUNEA ACADEMICĂ INTERNAȚIONALĂ A ARTELOR FRUMOASE] ¹

În chestiunea participării Academiei Române la *Uniunea Academică Internațională a Artelor Frumoase*, am onoarea de a vă expune următoarele fapte :

1. La ședința comemorativă a celei de-a 75-a aniversări a creării clasei de Arte Frumoase a Academiei Regale a Belgiei, au participat prin delegați, alături de academiile statelor mari și vechi, Academia sîrbă și cea polonă prin miniștrii plenipotențiarilor respectivi.

2. Cînd s-a alcătuit proiectul de statute, la *constituire* au luat parte, *représentés par des délégués munis de pleins pouvoirs*², Belgia, Spania, Statele Unite, Franția, Marea-Britanie, Italia, alături de : Polonia, Serbia, Cehoslovacia. Ultimile trei țări nu prin *Académies des Beaux-Arts* propriu-zise, ci prin *Institutions assimilables*, cf. p. 3 din extrasul despre *Ședința comemorativă*.

3. România a fost avută în vedere printre țările care vor intra de drept în compoziția noii Uniuni internaționale, pe baza simplei ei adeziuni.

4. Scopul acestei uniuni, prevăzut la cap. II al proiectului de statute, e triplu : I. Dezvoltarea și înflorirea spiritului și manifestărilor artistice în toate țările ; II. Intervenirea pe lîngă guvernele acelor țări care fac parte din Uniune pentru a le face toate propunerile pe care Uniunea le va crede folositoare ; III. Studiul chestiunilor sau executarea lucrărilor pe care o națiune izolată nu le poate începe cu sorți de izbîndă.

Interesele de politică culturală, internă și externă ale națiunii noastre cer ca România să nu lipsească acolo unde cele trei națiuni slave ale Europei centrale, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia joacă un rol.

Interesele de cultură creatoare și de cultură socială ne impun ca să nu lăsăm națiunea noastră în afară de curentul cel larg de idei al Apusului. Dacă nu ar fi decît schimbul de opere de artă și de persoane care se va face în diferitele întruniri, expoziții, publicații și muzee, și încă se va fi atins una dintre țintele pe care statul nostru, prin organele sale oficiale constituite, n-a fost în stare timp de mai bine de jumătate de veac măcar să le indice. Descoperirea de către diferiți călători apuseni, rătăciți pe la noi, a vechimei și frumuseței culturai și artei noastre nu trebuie în viitor să mai aibă aspectul comiserativ de azi : „dar știți că nu sunteți chiar așa de sălbatici și aculturali precum vă credeam“.

Statul român a înființat un Minister al Artelor. Academia noastră trebuie să-i aducă la cunoștință invitarea onorabilă ce a primit de la Uniunea Academică a Artelor Frumoase de a participa ca membru activ la lucrările ei și să-i ceară a trece chiar acum în buget suma de 100.000 lei ca subvențiune pentru acest scop. Suma cerută va trebui firește cheltuită în chip productiv, nu prin simpla plătire a cotei-părți ce ne va cădea ca țară avînd între 15 și 20 milioane locuitori (în schimb și cu drept de vot superior), ci prin participarea efectivă la lucrările Uniunii, în domeniul nostru. Căci țin să observ că și această Uniune Internațională, ca și cea mai veche, umanist-istorică, la care suntem membri de acum doi ani, propriu-zis nu cere țărilor care participă nimic altceva de cît a lucra la ele acasă chestiunile care le interesează pe ele și cu folosul în plus de a avea și tot sfatul și ajutorul colegilor din alte țări pentru executarea, cît mai folositoare pentru toată omenirea, a acestor lucrări în esență naționale și ca subiect și ca autori ai lor.

Secțiunea literară a Academiei noastre n-are nevoie de nici o schimbare, fie în statute fie în compoziția personalului ei, pentru a lua parte încă de acum și de drept și de fapt, cu toată autoritatea, în chestiunile pe care le va trata Uniunea Internațională. În adevăr, o mare parte din Comisiunea Monumentelor Istorice, din personalul universitar și de muzee, precum și din istoricii și criticii care se ocupă cu artele, e cuprins în secția respectivă ori în planul Academiei Române, în una din cele trei calități: activ, corespondent, onorar. Chiar pentru muzică Academia poate fi reprezentată prin membrii ei onorari, G. Dima și G. Enescu. Și dacă arhitecții, sculptorii și pictorii români nu sunt încă în secția noastră literar-artistică ori în cea istorică — e deopotrivă vina lor ca și a noastră. Căci Grigorescu de pildă n-a lipsit. Iar dacă Mincu n-a fost chiar membru activ al secției istorice, aceasta se datorește concepției strîmte care s-a avut totdeauna în Academie despre rostul acestei secții. În orice caz, pentru a nu da cu expunerea mea impresii de fantezii reformatoare, țin să accentuez că astăzi dacă am întemeia o secție autonomă de arte, am fi în aceeași dificultate de-a ocupa locurile ca și aceea pe care o avem la cele două secții istoric-literare. De altfel, punctul VIII al proiectului de statute prevede asocierea la lucrările Uniunii chiar a persoanelor străine de comitet, specialiști recunoscuți, în afară de organizația oficială a Uniunii, astfel că nimic nu împiedică cooptarea la lucrările noastre a tuturor artiștilor pe cari îi vom socoti de capabili a ne da concursul lor folositor.

Am onoarea deci de a propune, pe baza celor de mai sus, următoarele răspunsuri de dat la cele patru întrebări ce ni s-au făcut de U.A.I. a Artelor Frumoase:

I. Sunten: pentru întemeierea noii Uniuni și aderăm complet la statutele propuse.

II. Nu există, în afară de secțiunea literară a Academiei Române, nici o Academie de Arte în România.

III. Eventualele propuneri speciale ale noastre le vom face ulterior.

IV. Starea rea a valutei noastre ne împiedică deocamdată de a numi pe cei doi delegați ai noștri, dar vom vota prin corespondență asupra punctelor înscrise la ordinea zilei de U.A.I.B.A.

Încheind această expunere, țin să vă citez două amănunte interesante petrecute acum doi ani la crearea Uniunii Academice Internaționale pentru

Litere și Științe morale. Grecia nu avea Academie. A cerut atunci și i s-a admis ca să participe cu ceva care nu este, dar va fi. Rusia nu putea să se prezinte, fiind bolșevizată. Rostovcev ca simplu particular a angajat pe cuvântul lui Academiile din țara lui și Uniunea a admis. Nu cred că am nevoie să adaug comentarii la aceste fapte.

Analele Academiei. Dezbateri, XLI, 1920/21, p. 37—39.

¹ Raport citit în ședința solemnă de la 18 febr. 1921.

² *représenté par délégués investis de plénipouvoirs* (fr.).

31. RAPORTUL COMISIEI PERMANENTE A BIBLIOTECII PENTRU ANUL 1920 ¹

Activitatea și progresele Bibliotecii Academiei Române, în cursul anului 1920, au intrat în mersul lor aproape normal. Aceasta se datorește faptului că cei mai mulți dintre funcționarii intrați în serviciu în 1918, au început a se forma, lucrînd astfel mai mult și mai bine. Numărul acestor funcționari este însă atît de neîndestulător față de lucrările cari trebuiesc făcute, încît unele se pot face numai cu întîrziere, iar altele sunt mereu amînite pentru timpuri mai bune, cari se așteaptă și se speră.

Serviciul primirilor are doi funcționari și un om de serviciu, cari — după cum am spus și în trecut — nu mai sunt de ajuns pentru a îndeplini lucrările necesare. Numărul publicațiilor, atît ca volume și broșuri cît și ca ziare și reviste, cari se primesc, crește mult după război, nu atît prin cumpărare, cît din cauza alipirii la vechiul regat a țărilor românești înconjurătoare și prin urmare prin extinderea și asupra lor a efectelor legii de la 1904, care obligă toate tipografiile să dea cîte două exemplare din ce tipăresc, iar pe Academie o obligă să le primească și să le păstreze. Pe de altă parte numele țării și al neamului a crescut și s-a întins prin evenimentele războiului și prin cele cari i-au urmat și a atras asupra-i luarea aminte a omenirii. Ca urmare, relațiile de schimb publicatiilor cu Academia noastră sunt căutate de un număr tot mai mare de societăți și instituțiuni științifice din lume. Mai ales din amîndouă Americile și din Japonia, numărul publicațiilor primite în acest mod a crescut foarte mult. Aceste publicații cer o însemnată muncă spre a fi înregistrate și catalogate. Acest serviciu trebuie deci negreșit dezvoltat cu cel puțin un funcționar și un om de serviciu, care era în 1916, pentru a face față lucrărilor ce trebuie să fie executate de acest serviciu în situația actuală. Acum aceste lucrări sunt mult stînjinite, căci reclamațiunile și dările în judecată, pentru conformarea la legea tipografiilor se fac în parte de un funcționar de la noul catalog, iar publicațiunea *Creșterea colecțiunilor* se pregătește de doi funcționari de la sala de lectură.

Îmbogățirea colecțiunilor se va arăta în amănunte în publicațiunea *Creșterea colecțiunilor*, a căror tipărire s-a oprit la sfîrșitul anului 1915 și nu s-a putut continua, deși materialul este pregătit spre a fi dat la tipar.

Iată în oarecari amănunte activitatea acestui serviciu al Academiei în anul 1920.

[...]

¹ Redactat de V. Pârvan și citit în ședința de la 18 mai 1921. Am reprodus doar prima parte, de interes mai general. Restul raportului (p. 100—105) — conținând observații și date statistice asupra activității diferitelor secții: secția cărților tipărite, secția manuscriselor și documentelor, secția catalogare — a fost indicat prin [...]

32. [RAPORTUL COMISIEI PENTRU REVIZUIREA ȘI VERIFICAREA REGULAMENTULUI GENERAL AL ACADEMIEI ROMÂNE] ¹

Comisiunea aleasă de dv. pentru a revizui și unifica regulamentul general al Academiei a constatat, după o examinare amănunțită atât a statutelor cât și a regulamentului, că în afară de mici modificări de formă, arătate pe exemplarul anexat și de înscrierea în corpul regulamentului a diferitelor modificări tacite (ca ora ședințelor la 3 d.m. în loc de 2), aduse prin uz, principala chestiune pe care comisiunea noastră are a o supune, deocamdată, principiar dezbaterilor dumneavoastră trebuie să fie însăși aceea a organizării și cadrelor actuale ale corpului academic.

În adevăr, atât evoluția culturii noastre de cincizeci de ani încoace cât și, nu mai puțin, întregirea patriei noastre cu toate provinciile românești, în sfârșit liberate, cer ca Academia să se reorganizeze potrivit noilor stări de lucruri.

Două sunt direcțiile în care Academia a rămas oarecum la o parte de mersul culturii creatoare românești: cea a artelor și cea a științelor sociale.

Astăzi tezaurul artistic, istoric și estetic, este așa de bogat încât studierea lui cere, credem, o directivă puternică, autoritativă și înțeleaptă, pe care națiunea noastră nu o poate găsi nici într-un alt cadru al vieții ei publice, așa de folositor organizată și așa independentă față de fluctuațiile vieții politice, ca în acela al Academiei române. De altă parte, domeniul propriu-zis creator al artelor plastice ca și al muzicei, nu trebuie lăsat la o parte de Academie. Căci arta oricărei vremi e ea însăși în funcțiune nu numai de tehnica de specialitate ci și de marile curente de idei care determină viața generală a popoarelor. Artiștii noștri nu ar putea găsi în nici un fel de altă organizare socială atmosfera nobilă, idealistă, general-culturală, pe care singură Academia noastră o posedă azi în țara mărită. Este interesul însuși al culturii noastre creatoare să dăm artei noastre puțința de a se îmbogăți cât mai mult în idei.

În ce privește științele sociale, care erau pînă acum cuprinse în organizarea secțiunii noastre istorice, dezvoltarea lor actuală e prea bogată și multi-laterală (drept, economie politică, sociologie, finanțe, demografie, statistică, igienă socială etc.) ca să mai poată fi cultivată după cuviință în cadrul restrîns al secțiunii istorice. Nu vom insista asupra faptului că Academia, reluînd și în această privință direcția, spre a da ea normele superioare de activitate creatoare, curînd ar fi acoperită în acest domeniu de cele două institute de

cercetări ce s-au creat în ultimul timp, ca o nevoie a vremilor, *Institutul social român* și *Institutul economic român*.

Părerea noastră e că o secțiune socială a Academiei se impune în cel mai scurt timp, eventual chiar înainte de întemeierea celei artistice.

Credem însă, că, principiar, dacă secțiunile ar trebui să fie înmulțite, este cu totul neoportun să înmulțim și numărul membrilor. De asemenea suntem de părere că secțiunile trebuie să înceapă a lucra autonom, avîndu-și ședințele lor separate, nu numai intime, ci chiar publice. E deajuns în această privință să examinăm situația secțiunii științifice, care din ce în ce mai mult este acoperită de diferitele asociații de specialiști, care-și fac comunicările lor nouă și interesante între dînsii, iar nu la noi la Academie, pentru că secțiunea științifică, în cadrele generale și în ședințele de corp, cu un caracter adesea de simplă manifestare popularizatoare, nu-și poate permite seriozitatea aridă și neaccesibilă unui public mai mare, a comunicărilor cu adevărat originale.

În legătură cu această autonomie a secțiunilor, și numai strict condiționată de dînsa, s-ar putea eventual pune în discuțiune o exceptare a secțiunii științifice, așa precum e cazul și în Institutul Franței, de la numărul egal de membri cu celelalte secțiuni. Precum acolo patru din cele cinci Academii au cîte 40 de membri iar a cincea, cea de știință, are 68, tot așa noi am putea admite, ca din cele cinci secțiuni ce ar fi să le aibă Academia noastră pe viitor, patru să aibă cîte 12 membri, pe cînd a cincea, cea de știință, să aibă de pildă 20, împărțiți la rîndul lor după specialități, în două, trei ori patru subsecțiuni, spre a putea sistematiza cît mai complet reprezentarea academică a diferitelor ramuri ale științei, așa de diverse între ele, încît unele sunt total neaccesibile, în tehnică, și deci înțelegerea lor competentă, altora.

Admițînd însă această cvasidublare a secțiunii științifice, evident, celelalte secțiuni n-ar mai putea face dependente hotărârile lor de votul unui *plenum*, în care secțiunea științifică, față de multele absențe ale membrilor Academiei, ar putea adesea majora pe celelalte. O serie de modificări ale regulamentului interior de administrare a fondurilor și de conducere a lucrărilor, ar trebui să decurgă mecanic, din însăși admiterea creșterii numărului de membri al secțiunii științifice.

[...] ²

Analele Academiei. Dezbateri, XLI, 1920—1921, p. 105—107.

¹ Citit în ședința de la 19 mai 1921, raportul a fost întocmit de V. Pârvan care ținea să adauge la sfîrșit că propunerile menționate sînt principiale și urmăresc „punerea în studiu a chestiunii reorganizării Academiei în conformitate cu avîntul mișcării culturale în toate domeniile în timpul de față” (*Ibidem*, p. 167).

² Urmează un adaos cuprinzînd propuneri pentru modificarea unor articole din Regulament.

33. [PROPUNERE PENTRU NUMIREA LUI VASILE BOGREA CA SECRETAR PERMANENT AL ȘCOALEI ROMÂNE DIN ROMA] ¹

Potrivit art. 22 din regulamentul Școalei Române din Roma, și în vederea începerii activității acestei instituții, am onoarea de a vă propune, spre recomandare Ministerului Instrucțiunii Publice, pe d-l coleg corespondent Vasile Bogrea, profesor la Universitatea din Cluj, ca secretar permanent al Școalei Române din Roma.

Motivele pe baza cărora vă fac această propunere sunt următoarele :

1. Orizontul larg al cunoștințelor d-lui Bogrea, care atît în filologie, specialitatea sa principală, cît și în istorie, e un erudit de mîna întîi.

2. Preparația sa principală pe terenul antichităților clasice, cari fac un cîmp de preocupare precumpănitor la școala noastră din Roma.

3. Cunoașterea în scris și vorbit a principalelor limbi europene și calitățile sale sufletești foarte distinse, cari-i vor permite să cultive raporturile științifice și sociale stabilite de subsemnatul încă de acum, cu instituțiile și academiile similare : italiene, engleze, franceze și americane, într-un chip deosebit de demn, tot timpul cît subsemnatul va lipsi din Roma și conducerea școlii va rămîne, potrivit regulamentului, cu totul în sarcina d-lui secretar permanent.

Analele Academiei. Dezbateri, XLII, 1921/22, p. 44.

¹ Propunerea a fost acceptată de plenul academic, în ședința din 31 martie, dar respinsă de Ministerul Instrucțiunii Publice, astfel încît V. Pârvan a cerut ulterior numirea în această funcție a arheologului italian Giuseppe Lugli.

34. [DESPRE ORGANIZAREA MUZEELOR ÎN ROMÂNIA] ¹

Mulțumind colegului Antipa în numele d-voastră pentru interesanta și prețioasa comunicare ce ne-a făcut, țin să adaug că ar fi indiscret din partea noastră să ne bucurăm prea mult de speranța de organizare sistematică a

muzeelor României, pe care ne-a redeşteptat-o colegul nostru; în adevăr, privind împrejur, nu văd în sală nici un reprezentant al autorităţii executive, ci numai astfel de ascultători, care sufăr deopotrivă cu noi de neîmplinirea lipsurilor semnalate de d-sa; şi oricît ne-ar fi de simpatic acest auditor, noi astăzi am fi dorit să avem între noi, încă mai mult decît pe domniile-lor, alţi ascultători pe care colegul Antipa i-ar fi putut — desigur — convinge de necesitatea reformelor şi care ar fi fost în stare să treacă îndată şi la înfăptuirea lor. Se pare însă că deocamdată curiozitatea pentru problemele culturale e destul de slabă în cercurile noastre conducătoare.

Trebuie să avem răbdare. Statul nostru a avut pînă acum ţeluri înainte de toate politice. Statul viitor trebuie să aibă ţeluri prin excelenţă culturale. Trecerea de la o concepţie la alta se face încet. Discreţie dară şi răbdare.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 44—45.

¹ Alocuţiune cu ocazia comunicării făcute de Gr. Antipa, la Academie, despre organizarea muzeelor în România, în şedinţa publică de la 16 febr. 1923.

35. [TEODOR T. BURADA] ¹

Academia a pierdut în ultimul timp, pe lîngă așa de entuziastul filoromân J. Urban Jarnik, a cărui pioasă pomenire s-a făcut în una din şedinţele precedente, alţi doi colegi: pe Teodor Burada, membru corespondent în Secţiunea literară, de la 25 martie 1887, şi pe Otto Hirschfeld, membru onorar, ales la 13 aprilie 1894.

Teodor Burada s-a stins la Iaşi în ziua de 17 februarie curent. După terminarea studiilor juridice făcute în ţară şi completate la Paris, unde a făcut şi studii de muzică, Burada a ocupat mulţi ani funcţiuni în magistratură şi administraţie, apoi catedra de teorie şi solfegiu la Conservatorul de muzică din Iaşi. Toată viaţa sa a fost o neobosită preocupare de anticvar pasionat şi istoric sentimental ori de etnograf şi muzicant inspirat de ideea naţională. Lucrările sale literare, istorice, etnografice şi muzicale sînt nenumărate. Chiar anul trecut, la vîrsta aproape biblică de 83 ani, el dădea încă în vileag un nou volum din *Istoria teatrului în Moldova*, lucrare foarte preţioasă, care pune la dispoziţia cercetătorilor istoriei noastre culturale un material răzleţ şi aproape uitat. Lucrările sale asupra muzicej sînt unice. Burada a călătorit prin toate ţinuturile locuite de români şi după fiecare călătorie a publicat însemnările sale vioaie şi pline de amănunte asupra fraţilor pe care-i cercetase. La 1893, după călătoria făcută în Asia Mică, a publicat chiar un studiu asupra *Românilor din Bitinia*. Caracteristica lucrărilor sale este preocuparea de a da o bună informaţie şi de a instrui şi încălzi. E oarecum însăşi

definiția istoriei în sensul bătrînului Herodot, părintele acestei științe. Academia are datoria de a pomeni pe Burada cu recunoștință pentru contribuția sa la știința națională, făcîndu-i și o biografie comemorativă.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 45—46.

¹ Panegiric, în ședința de la 23 febr. 1923 a Academiei Române.

36. OTTO HIRSCHFELD ¹

Otto Hirschfeld, a cărui trecere din viață a fost anunțată abia în ședința de la 22 decembrie trecut, deși el încetase de a mai fi printre noi încă de aproape un an, a fost înainte de toate un mare profesor, al multora din Apus și al cîtorva puțini chiar dintre noi : unii trecuți, alții prezenți. Opera originală a lui Hirschfeld — continuu zădărnicită de lucrările de organizare administrativă a mării publicații a inscripțiilor latine, pusă la cale de Mommsen — se rezumă în două mari lucrări, una tratînd despre funcționarii administrativi ai imperiului roman pînă la Dioclețian, iar cealaltă, volumul XII și o parte din XIII din *CIL* ² : publicația inscripțiilor din Franța. Ambele lucrări sînt adevărate capodopere atît prin claritatea expunerii cît și prin metoda lor impecabilă. Hirschfeld a făcut foarte multe călătorii de studii în Italia, în Franța, ba chiar de două ori, în anii 1872 și 1874, în Transilvania și la noi. Stilul lui este sobru pînă la asprime, lipsit de orice pretenții literare, dar tocmai pentru aceea mai sugestiv în puritatea sa logică. Moartea lui Hirschfeld reprezintă o pagubă însemnată pentru știință, în special pentru Germania, deoarece s-a stins fără a lăsa prea mulți urmași care să-i semene în ce privește devotamentul său didactic și metoda sa riguroasă științifică. Pe noi nu ne cunoștea decît puțin și nu avea o informație absolut obiectivă despre țara noastră. Aceasta însă nu ne împiedică să-i pomenim astăzi numele în această incintă cu pietate și recunoștință.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 45—46.

¹ Panegiric, în ședința Academiei din 23 febr. 1923.

² *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

37. [DESPRE ACTIVITATEA ȘCOALEI ROMÂNE DIN ROMA ÎN ANUL 1922/23 ¹]

Domnilor colegi,

Am plăcerea de a vă raporta asupra primului an de activitate al Școalei Române din Roma.

Întemeiată, după cum știți, cu mari dificultăți, din cauza lipsei de local și a scumpetei chiriilor, precum și din cauza indifferenței, dacă nu ostilității unor anumite cercuri hotărâtoare, Școala noastră din Roma a avut de la început favoarea excepțională de a fi foarte călduros primită atât de institutele și învățații italieni de meseria noastră, cât și de cele trei Școli mari similare : franceză, engleză și americană. Bibliotecile tuturor acestor instituții ne-au fost puse în cel mai amical chip la dispoziție, iar membrii Școalei noastre au fost regulat invitați la comunicările științifice importante ce se făceau în acele institute străine.

În special sunt dator a aminti cu recunoștință atitudinea profesorului Paribeni², directorul Muzeului Național Roman și directorul general al săpăturilor din Lațiu, și a profesorului Jérôme Carcopino de la Universitatea din Paris, detașat momentan ca director la Școala franceză din Roma, cari au arătat și științific și social cea mai binevoitoare atenție, fie în excursiile de săpături și cercetări ale Școalei noastre, fie prin trimiterea gratuită a unor publicații așa de frumoase și prețioase cum sunt acelea ale Școalelor franceze din Roma și Atena.

Știți, domnilor colegi, că Ministerul de Instrucție a refuzat în anul trecut să ratifice recomandarea d-ștră, de secretar permanent al Școalei din Roma, făcută în persoana d-lui prof. Bogrea de la Universitatea din Cluj. Pentru a evita pe viitor astfel de disarmonii și folosindu-mă de autonomia administrativă ce o am ca director al Școlii, am numit — nu ca secretar permanent, ci ca simplu secretar — pe unul din cei mai distinși învățați din generația tânără română, pe d-l docent universitar și inspector al monumentelor, doctor Giuseppe Lugli, conferențiar foarte apreciat al Școalei americane cât și al Școalei franceze din Roma, și colaborator efectiv al Școalei engleze din Roma. Această numire a fost primită atât de cercurile științifice italiene și de guvernul italian cât și de celelalte academii străine din Roma și nu mai puțin de oficialitatea română din Roma, cu cea mai vie satisfacție. D-l Lugli a acceptat această grea sarcină în chip aproape gratuit (este plătit cu 300 lire lunar + 1200 lire indemnizație anuală de chirie) numai din motive de iubire și devotament pentru națiunea noastră, pe care și înainte de a fi secretarul

nostru o servise în chipul cel mai distins prin excelente conferințe ținute la Roma asupra civilizației și artei noastre.

Lucrările celor patru membri activi ai Școalei române din Roma (d-l Emil Panaitescu, conferențiar la Universitatea din Cluj, d-l Paul Nicorescu, profesor la Cetatea-Albă, d-l George Mateescu, profesor la Cluj, și d-l Alexandru Marcu³, doctor în litere de la Florența), inițiate de subsemnatul și supraviețuiesc în lipsa mea de d-l prof. Lugli, sunt următoarele :

I. Lucrări de studii și cercetări pe teren și în muzee, pentru cunoașterea antichităților și operelor de artă locală. Aceste cercetări începute de subsemnatul, continuate printr-o amănunțită vizită la săpăturile arheologice din Ostia sub conducerea d-lui prof. Lugli, au fost completate de mine printr-o excursie arheologică de mai multe zile la Neapole și Pompei. Săpăturile cele nouă de la Pompei, cari deocamdată sunt închise publicului, nu numai ne-au fost arătate, dar d-l doctor Matteo della Corte, inspectorul săpăturilor din Pompei, a rămas zile întregi cu noi, dînd cele mai amănunțite și prețioase explicații, atît asupra frumoaselor descoperiri cît și asupra metodei noi de săpături, pe care am urmărit-o chiar în acțiune la unul din edificiile cari se dezgropau atunci.

II. Lucrări de erudiție în arhive și biblioteci diferite, după specialitatea fiecăruia dintre membrii noștri, precum urmează : d-l Panaitescu specializîndu-se mai ales în topografia antică, d-l Nicorescu în arheologia de săpături, d-l Mateescu în epigrafie, iar d-l Marcu în literaturile comparate neolatine și istoria artei mai noi.

Potrivit dispozițiilor regulamentului, membrii Școalei noastre, în afară de cercetări mai mărunte, pe care ni le-au și prezentat gata, au luat, după sfatul nostru, următoarele lucrări mari de diplomă :

1. D-l Panaitescu despre reprezentările barbarilor traci și daci în arta greacă și cea romană.

2. D-l Nicorescu despre tracii din armata romană.

3. D-l Mateescu despre răspîndirea elementului tracic în întregul imperiu roman.

4. D-l Marcu despre elementele populare ale literaturii culte a renașterii italiene.

Am avut ocazia să vă expun și cu alt prilej planul bibliotecii speciale științifice, pe care subsemnatul o alcătuiește la Școala noastră din Roma : ea va fi anume singura bibliotecă, pe cît va fi cu puțință completă, privitoare la romantismul oriental. În afară de publicațiile de filologie, arheologie, istorie de artă și istorie generală, românești, vom căuta să completăm biblioteca noastră cu toate publicațiile mai importante sîrbești, bulgărești, grecești, ungurești și rusești, precum și, firește, cu publicațiile capitale în limbile occidentale privitoare la latinitatea răsăriteană. Acest plan al nostru comunicat celorlalți directori de academii străine din Roma a găsit deplina lor aprobare, întrucît la serviciile pe care ei ni le fac, punîndu-ne la dispoziție bibliotecile lor, toate de un caracter specializat, ei vor avea plăcerea să găsească la biblioteca noastră lucruri cari lor le lipsesc. Dulapurile pe care le-am făcut la Școala noastră din Roma au o capacitate destul de mare prezentînd o suprafață de 20 m fațadă pe 3 m înălțime. Transportul cărților pe cari d-voastră în primul rînd ați binevoit a ni le dăruî sau pune la dispoziție, din colecțiile Academiei și pe cari le mai avem promise de la alte autorități și case de edi-

tură, va începe cît de curînd și, cum catalogarea lor se va face imediat după sosire de către membrii Școalei, avem buna speranță ca chiar în toamna aceasta să putem deschide și biblioteca Școalei noastre din Roma, așteptată cu cea mai mare nerăbdare în special de cunoscutul Institut pentru Europa Orientală și de Școala franceză din Roma.

Localul în care ne aflăm la Roma, așezat în cea mai bună poziție, la răsărit de Villa Borghese și la doi pași de Școala engleză, este închiriat pentru cinci ani de zile. Să sperăm că în acest timp statul român, ieșit din actualele dificultăți financiare, ne va putea pune la dispoziție și cele cîteva sute de mii de lire, necesare pentru cumpărarea unui local propriu.

Subsemnatul vă este foarte recunoscător pentru interesul și dragostea cu care ați urmărit întemeierea și organizarea acestui înalt institut de cultură românească în străinătate.

Analele Academiei. Dezbateri, s. II, XLIII, 1922/23, p. 111—113.

¹ Raportul a fost prezentat în plenul academic la 28 mai 1923.

² *Roberto Paribeni* (n. 1876), arheolog și istoric al antichității, italian, fost inspector și director al muzeelor din Neapole și Roma. A scris, între altele, o excelentă monografie asupra împăratului Traian, *Optimus Princeps* (Messina, 1926—1927).

³ *Alexandru Marcu* (n. 1894), fost profesor de italiană la Facultatea de Litere din București, a făcut cercetări comparatiste, publicînd numeroase studii cu privire la raporturile culturale și politice româno-italiene. În 1923—1924 a fost membru al Școlii române din Roma.

38. [G. BALȘ] ¹

Am onoarea de a propune ca membru activ în secțiunea istorică a Academiei Române în locul rămas vacant prin moartea lui Gheorghe Bengescu, pe d-l George Balș, vechi membru al Comisiunii Monumentelor Istorice.

Activitatea științifică a d-lui Balș pleacă în întregime de la preocuparea istorică a găsirii originilor arhitecturii noastre religioase, „cari — după cum zice d-sa într-un loc — nu prea par a se desluși prin studiile oricât de amănunțite ale monumentelor noastre pămîntene“. Și d-sa precizează: „chestiunea originii stilurilor noastre și a diferitelor schimbări de orientare ce par a fi suferit în evoluția lor, e încă foarte puțin lămurită. Trebuie deci căutată și în afară din țară soluția acestei probleme“.

Pornind de la această convingere, d-l Balș, după ce dăduse două prețioase monografii (în colaborare cu d-l Ghika-Budești) asupra *Bisericei muntene din Filipeștii de Pădure* (București, 1908) și asupra *Mănăstirei moldovene Proboata* (București, 1909), începe seria studiilor sale asupra arhitecturii religioase balcanice, pe cari le-a continuat chiar în Rusia.

Lucrarea sa *O vizită la cîteva biserici din Serbia* (București, 1911) este una dintre cele mai serioase monografii istoric-stilistice asupra artei bizantino-sîrbe, nu numai în literatura românească, ci și străină. D-l Gabriel Millet utilizează de repetate ori în marea sa monografie asupra vechei arte sîrbești lucrarea d-lui Balș. Introducerea istorică asupra soartei bizantinismului și a influențelor italiene în arhitectura și pictura sîrbească dată de d. Balș la începutul studiului său, e un model de claritate și conciziune în expunerea sobră a rezultatelor istoric-critice, obținute pe baza unei vaste erudiții, cu privire la evoluția stilului bizantin în Balcani. Vederile, schițele, planurile, secțiunile, detaliile, multe întîia dată ridicate de d. Balș la fața locului, sunt o mărturie remarcabilă nu numai de cunoștințele tehnice, ci și de spiritul pătrunzător de istoric al stilurilor, și de critic al evoluției ideilor artistice.

Foarte prețios e și studiul de istorie a artei românești în expansiunea ei peste hotare, publicat de d. Balș în 1912: *O biserică a lui Radu-cel-Mare în Serbia* (din *Bul. Com. Mon. Ist.*, Buc., 1912).

D. Balș își continuă ancheta sa, în 1912, trecînd în Bulgaria, unde, împreună cu d. Ghika-Budești, cercetează *Ruinele bizantine din Mesembria*, dătîndu-le după caracterele lor tehnice și stilistice ca aparținînd epocii Paleologilor. Și această lucrare arată perfectă stăpînire a literaturii străine arheologico-istorice asupra chestiunii tratate.

Studiul d-lui Balș, intitulat cu o modestie aproape exagerată *Notiță despre arhitectura Sfîntului Munte*, București 1913, ni se pare a pune pentru

înția dată la noi în adevărata ei lumină istoric-tehnică, stilistică, cheștiunea raporturilor dintre arta românească și arta athonică. Interesante lumini aruncă autorul și asupra relațiilor dintre pictura noastră și cea de la Sf. Munte.

O completare a anchetei sale balcanice, în Bulgaria și în Turcia, constituie cele două cercetări, de dimensiuni mai mici, *Mănăstirea din Nicopoli* (București, 1915) și *Bogdan-Serai* (Buc., 1916, ambele din *Bul. Com. Mon. Ist.*), în cari autorul datează și plasează stilistic cele două construcții de cari se ocupă.

Asupra ultimei lucrări, foarte importante, a d-lui Balș, *L'Architecture religieuse moldave*, publicată ca adaos la lucrarea d-lui N. Iorga, *L'Art Roumain*, Paris 1922, nu mă voi opri aci mai mult. Voi aminti numai că specialiștii din Apus, cu cari am avut ocazia să mă întâlnesc în ultimul timp, mi-au confirmat convingerea ce-mi făcusem la prima privire asupra acestei lucrări, despre poziția foarte importantă pe care o ocupă în istoria artei românești. Calitățile de obiectivitate, sobrietate, critică, informație bogată, spirit istoric-stilistic, apar și aici în lumina cea mai favorabilă pentru autor.

Colegul nostru, d. Iorga, care folosește și adoptă, de repetate ori, în citata sa lucrare despre istoria artei românești, publicată în colaborare cu d. Balș, rezultatele studiilor acestuia, se exprimă astfel în prefață asupra colaboratorului său : „M. Georges Balș, dont on connaît les études sur l'art serbe et celui du Mont Athos, a bien voulu y² ajouter des considérations techniques sur l'architecture moldave qui en sont arrivées à devenir toute une étude approfondie, dont le lecteur appréciera facilement la valeur“. De fapt istoria artei bisericești moldovenești, scrisă de d. Balș, e astăzi pretutindeni citată ca o lucrare de primul rang.

Om de o cultură istoric-artistică remarcabilă, coleg de o delicateță și distincție prețioasă, d. Balș, va aduce secțiunii istorice a Academiei nu numai știința și talentul său, de cari atîția ani a beneficiat Comisiunea Monumentelor Istorice, dar un spirit de perfectă colegialitate și de orizont larg, atît istoric-artistic cît și general-cultural.

••• *Analele Academiei. Dezbateri*, XLIII, 1922/23, p. 126—127 : ședința din 4 iun. 1923.

¹ G. Balș (1868—1934), arhitect, cu remarcabile studii în Franța, a fost ales membru corespondent al Academiei la 4 iunie 1923. După această dată a mai publicat o serie de studii importante pentru istoria artei vechi românești : *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, 1926 ; *Bisericile și mănăstirile moldovenești*, Buc., 1928 ; *Etat actuel des études sur l'art ancien roumain*, 1931 ; *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*, 1931 ; *Les monuments byzantins de Roumanie*, 1932 ; *Bisericile și mănăstirile moldovenești din sec. XVII și XVIII*, 1933 ș.a.

² La *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.

39. [CUVÎNT DE ÎNTÎMPINARE LA ACADEMIA ROMÂNĂ A NOILOR MEMBRI : C. RADULESCU-MOTRU, G. BALȘ ȘI G. MURNU]

Am plăcerea de a saluta pentru întâia dată în mijlocul nostru¹ pe doi colegi activi, cari, prin meritele lor generale recunoscute trebuiau să fie de mult ai noștri și cari tocmai pentru această întârziere au fost dispensați de a trece întâi prin gradul exoteric de membri corespondenți. Nu e în căderea mea de a releva frumoasele lucrări de specialitate prin cari colegii noștri acum intrați și-au stabilit un nume nu numai în țară ci și în străinătate. Ceea ce aș vrea să accentuez în această salutare de bună-venire, e mulțumirea pe care o avem, noi Academia literară, de a câștiga în persoana d-lor nu numai doi învățați ci și doi meșteri ai limbii românești.

În adevăr, colegul Rădulescu-Motru a fost un creator fericit de noi termeni și de expresii noi românești, pentru a reda subtilele și abstractele raporturi de idei, cu cari filosofia alcătuiește construcția complicată și totuși armonioasă a sistemului nostru de înțelegere a lumii și vieții, iar colegul Balș a trebuit să găsească, alătura de expresia matematică și plastică a creațiilor sale de arhitectură, încă și termenii românești cei mai potriviți, spre a lămurii chiar nespecialiștilor, aceea ce, fie în prezent, fie, mai ales, în trecut, a alcătuit sistemul de clădire românesc și evoluția lui stilistică, nu numai în liniile lui generale, estetice, ci și în bogăția amănuntelor lui tehnice și, deci, istoric-artistice.

Academia noastră, a cărei menire e, printre altele și de a da întâiul dicționar complet al limbii române, va avea în noii noștri colegi încă doi colaboratori de mîna întâi în două direcții deosebite, foarte importante : filosofia și arta.

Fiți bineveniți, iubiți colegi, în mijlocul nostru.

Am plăcerea de a saluta pentru întâia dată în mijlocul nostru pe colegul Murnu, ca membru activ al Academiei noastre. Traducerile sale clasice din Homer constituie un titlu de glorie nu numai personal, al d-sale, ci al literaturii românești în general. Suntem fericiți de a avea acum de colaborator efectiv la lucrările noastre literare și lexicale pe un meșter al limbii românești ca iubitul nostru coleg.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 134—135, 139.

¹ Ședința de la 5 iunie 1923.

40. [CUVÎNT DE RĂSPUNS LA RECEPȚIA LUI DIMITRIE GUSTI ÎN CORPUL ACADEMIC] ¹

Deprins, de pe cînd erați încă foarte tînăr, a căuta, comparativ și experimental, în orice înfățișare trecătoare a vieții sociale sensul ei adînc și traianic, general-omenesc, deopotrivă valabil în cele mai primitive ca și în cele mai rafinate alcătuiți ale societăților, veți fi reflectat, desigur, cu oarecare melancolie, la asemănarea profundă pe care solemnitatea unei recepții dintr-o academie modernă o poate avea cu solemnitatea primirii într-o castă, ori consacării într-o situație simbolică la cutare trib primitiv ori preistoric.

Sufletul copilăresc al umanității a inventat masca, podoaba strălucitoare, costumul variat, teatrul și travestirea de toate felurile, pentru a-și satisface continua dorință, violentă, deucidere a vieții comune și desprețuite, spre a învia într-o viață nouă și superioară.

Spiritul vostru e astăzi adînc turburat de atingerea cu misterul morții și al învierii.

Ceremonia în care sunteți astăzi deopotrivă oficiant și victimă, e menită a consacra trecerea voastră dintr-o viață într-alta. Devenind unul din cei treizeci și șase, d-voastră ați dăruit ca jertfă toată viața voastră trecută, spre a fi primit în viața care începe acum, altfel.

Pentru ritul inițiator de astăzi, d-voastră v-ați pregătit îndelung: vi se părea mereu că nu sunteți încă îndestul de înălțat peste dumneavoastră înșivă, spre a fi stropit cu apa lustrală a învierii într-un nemurire.

Zei! fie lăudați, scumpe coleg, că viața noastră este plină de nimicuri. Căci dacă dorința noastră de ce este mai înalt și frumos, de ce este sublim și desăvîrșit, ar fi lăsată liberă să se desfășoare, ea ne-ar ucide. Niciodată marea frumusețe, marea iubire, marea seninătate a sufletului creator nu va fi încăpută de becșnica noastră ființă. Dacă noi întrevădem cîte-o clipă aceste realități ale celeilalte lumi, și sufletul nostru se dorește spre ele ca setea spre izvor, zeii sunt destul de buni, pentru a ne întoarce de la aceste gînduri mortale și de a ne pune iară la munca cea zilnică, de biete animale de povară. Iar după starea de spirit pe care noi singuri ne-o alegem — adică, de a fi mulțumiți de pacea pe care ne-o dăruiește într-un oboseală și somn învîrtirea pietrei de moară a fiecărei zile, ori dimpotrivă de a rămîne mereu triști de neîmplinirea sublimului vis suprauman al desăvîrșirii — noi avem sufletul *gol*, ori dimpotrivă *plin*: gol ori plin, de ideal, de frumusețe, de iubire pentru cele perpetue.

În rugăciunea pe care ați îndreptat-o azi către nemurire ați întîrziat întîi multă vreme între zidurile înalte și bine apărute ale învățaturii omenești, sigure de sine, pentru că spune cuminte numai ceea ce a fost înainte de noi.

Îndelunga voastră îndeletnicire cu știința despre societatea oamenilor vă ținea lângă ei și nu vă da drumul spre misterul așa de temut al singurătății. Căci apropierea primejdiei strânge pe oameni, indiferent de capetele ce poartă pe umeri. Genialul și inocentul e la fel în nevoia de a se sprijini pe aproapele, de a-l imita, de a se amesteca în ființa unică și informă a masei : e prima îngropare în pământul părinte, înainte de îngroparea cea definitivă, a trupului obosit, în care coardele sufletului s-au rupt.

Dar în urmă, rugăciunea voastră s-a purificat : și, după împlinirea simbolului morții prin rățacirea între faptele mărunte și indiferente ale oamenilor, ea s-a armonizat întru împlinirea simbolurilor învierii prin unificarea cu gândul veșnic.

Și dumneavoastră ați zis :

„Spiritul trăiește în conștiința că fragmentele pe care oamenii de știință le țin în mîna lor aparțin unui plan unitar și total al realității.

Silabisirea realității prin știință ne conduce în acel templu veșnic deschis, cu perspectivele infinitului și ale eternului, în care se oficiază cultul misterior și se meditează cu smerenie și nobilă îndrăzneală asupra locului ce-l ocupă omul în lume, asupra lumii și a lui însuși“.

Și tot mai îndrăzneț, dumneavoastră ați completat ritul mistic al învierii voastre zicînd :

„Noroc că lumea nu este numai un cosmos grandios, ci și o sublimă poemă. Puterea creatoare a inspirației artistice învâluie realul cu un suflu zefiric ideal și provoacă sentimentul sublim al ethosului și pathosului vieții totale.

Aripile lui Plato transportă spiritul departe, departe de raționamentele severe ale lui Aristoteles, și fac să pătrundem adînc în opera divină“.

Scumpe coleg,

Venirea dumneavoastră între noi e legată de una din cele mai dureroase pierderi pe cari le-a îndurat Academia. Cineva care, poate chiar azi, de pe locul dumneavoastră, fiind din aceeași generație cu dumneavoastră și cu mine, ar fi spus aici gândurile lui de credință în frumusețea științei istorice, e astăzi înlocuit de dumneavoastră și pomenit de noi amîndoi.

Împrejurul scaunului dumneavoastră se poartă, ca un stol de îngeri ai amintirii, speranțele vechi și speranțele noi : sunt îngerii triști cari plîng pe Constantin Giurescu, sunt îngerii de mîngîiere cari vin cu coroana de dafin a tinerei voastre glorii...

Căci moartea noastră a celor tineri e mai greu de îndurat ca a celor bătrîni : locul nostru nu se poate niciodată împlini în pace ; toată taina viitoarei noastre înfloriri, viitoarele noastre roade, de cari omenirea a fost furată, rămîne în urma noastră și-și cere răzbunare împotriva destinului orb.

Văzusem în dumneavoastră, filosoful formelor sociale ale vieții omenești, un urmaș potrivit pe scaunul academic al filosofului formelor istorice, ale aceleiași vieți, Alexandru Xenopol. Dar soarta a voit altfel. Și dumneavoastră ați devenit nu urmașul, ci colegul lui Xenopol. Ne-a părăsit și Xenopol și un jurist i-a ocupat scaunul, legînd de Xenopol juristul firul de gânduri pe care dumneavoastră l-ați fi legat de Xenopol filosoful istoriei.

Dar între predecesorul dumneavoastră, Constantin Giurescu, și dumneavoastră e numai aparent o discontinuitate ; real însă, dacă Giurescu ar fi aparținut altei generații decît a noastră, așa ca să ne putem împăca în vreun chip cu plecarea lui dintre noi — ceea ce cît vom trăi nu vom putea-o face — el n-ar fi avut desigur un mai potrivit urmaș și comemorator ca pe dumneavoastră.

Dați-mi voie să dovedesc aceasta, întîrziind cîteva clipe asupra scumpului prieten dispărut, spre a încerca să-i înfățișez adevăratul chip al ființei sale — rămas necunoscut aproape tuturor — pentru că el trăia numai între gîndurile sale și nu arăta lumii — cum nu arată luna, pămîntului — decît o singură față, și încă și aceea mai mult o mască de circumstanță. Iar lumea nu se ostenea a-l cunoaște.

Căci fiecare om e o prăpastie în care se poate cădea : și, cînd trecem pe lîngă aproapele, cu atît ne ferim mai tare, cu cît ne pare mai adînc.

Și Giurescu era adînc. Părint mîndru, el era întru adevăr de-o modestie cu totul sfioasă ; părint numai erudit, și încă unul pedant de precis, el totuși era adesea de-a dreptul romantic în avîntul gîndurilor și ipotezelor sale ; părint rece el era totuși sensibil ca un poet. Dar fiind perfect onest în recunoașterea neputinței noastre în fața atîtor mari întrebări ale vieții și științei, el ura, cu toată adîncimea sufletului său pasionat, ura tăcut, pentru că prin delicateța sa era incapabil de expresie violentă, dar ura, farsa savantă, stupiditatea pretențios drapată în erudiție, aproximația grăbită și sigură de sine, atitudinile solemne ale diletanților tari în genealogii².

Și era și el urît cu violență de ceilalți.

Temperament aristocratic, el nu se pleca înaintea nici unei mărimi : antipatic tuturor pentru marea sa independență, el a fost ignorat ori tănuț de publicistica, presa, știința noastră oficială. Nefiind primejdios, iscusii cărări ai vieții noastre publice nu se temeau de el ; nefiind folositor pentru scopurile lor meschine, ei nu-l tănuiau ; nefiind lingușitor, nu-l ocroteau și nu-i trîmbeiau meritele.

El a fost înainte de toate un mare cercetător al adevărului. Pe dînsul nu-l interesa descrierea faptelor cunoscute, ci lupta cu controversale grele ale istoriei. El nu era nici un didimeic adunător de documente, nici un poligraf ambițios, nici un migălit analist anecdotic.

Fixarea unui text autentic, restabilirea unui nume de autor, dărîmarea unei erezii istorice, corectarea unei date cronologice, dar mai presus de toate, problemele complicate de reconstruire a vieții social-economice a trecutului românesc, din amalgamul de știri contradictorii, de documente neprecise, de prejudecăți teoretice contemporane, îl preocupau atît de adînc, încît el putea uita cu totul viața gălăgioasă, trivială și îmbuibată a contemporanilor săi, pentru a suporta cu resemnare situația grea materială și cea aproape intolerabilă, morală, pe care destinul lui nedrept i-o creiase.

În adevăr, împrejurul lui urcau repede treptele diferitelor mărimi nenumărați foști camarazi, submediocri, dar voluntari și lipsiți de scrupule : în știință, ca și în politică, ei ridicau împrejurul lor un mare vîrtej de agitație, îmbulzindu-se spre locurile dintii deși nici cunoștințele, nici inteligența creatoare, nici caracterul lor nu-i îndreptăteau la această ajungere. Și bunul nostru prieten vedea crescînd împrejurul lui mulțimea acestor oameni, siguri de ei înșiși, deveniți măreți, mișcîndu-se solemn și privind cu binevoitoare milă asu-

pra întregului univers ; dar în loc de a face ca ei, el se închidea în sine, încă mai singuratic și mai disprețuitor.

Dumneavoastră, scumpe coleg, care știți că, în generalitatea cazurilor oferite de viața socială, aceea ce se numește „omul de voință“, are nervi, dar nu are sentiment, are rețete practice, dar nu are invenție, are spirit de observație, dar nu are sinteză, — căci el lucrează de obicei cu memoria, pe care o are foarte puternică, pentru că și memoria este un act de voință, iar nu cu intuiția și perspicacitatea, însușirile caracteristice ale talentelor și geniilor, — veți fi de acord cu mine că Giurescu nu era un voluntar, ci un contemplativ.

Dar în lumea noastră de simpatii ușoare și superficiale, Giurescu nu era nici măcar simpatic. În două feluri te poți face plăcut oamenilor : unul e, de a comite naivități și greșeli ; astfel dai aproapelui ocazia de a ți se simți superior și atunci în el încolțește mărimumia protectoare față de puținătatea ta ; dar Giurescu era foarte inteligent și fin, iar de altă parte foarte rezervat ; al doilea fel de a te face simpatic, e de a fi cuceritor, de a încînta prin talentele tale sociale ; dar marii *charmeurs* sunt niște egoiști, cari prin puterea acaparatoare a vitalității lor, domină tot mediul ce-i înconjură : e pură slăbiciune să ai vreo cruțare față de aproapele, dacă vrei să strălucești... ; nu poți fi deasupra celuiilalt, decît dacă îl calci în picioare ; o altă superioritate nu există decît în singurătate ; dar Giurescu era prea delicat și impresionabil pentru a putea fi suficient de egoist, adică suficient de îndrăzneț, agresiv, impertinent și cuceritor.

Scumpe coleg,

Din înălțimea plină de praf, a cerului de pînă și frîghii al circuitului, maimuțele privesc cu un dispreț vertical la muritorii cari le suportă cu răbdare cojile de nuci și alte proiectile ale criticei lor nervoase ori speriate. Și mulți din copiii de jos se uită cu admirație și gelozie la mlădioasele bestiole care, atîrnate de coadă, prin elegante balansări și dibace salturi, își schimbă mereu : punctul de vedere, orizontul și specialitatea... Dumneavoastră, scumpe coleg, care tocmai aveți ca preocupare capitală studiul bîlciului vanităților, numit cu termeni academici „viața socială“, veți recunoaște că elegantele acrobații ale maimuțelor din circurile marelui bîlci sunt, în bună parte, singurul simbol în care putem cuprinde activitatea publică a contemporanilor noștri.

Constantin Giurescu era prea grav și necăjit ca să poată rîde disprețuitor de animalele cățărătoare ale epocii noastre. De altă parte, el era prea părăsit și expus loviturilor, ca să poată lua o ofensivă energetică împotriva lor, ori împotriva nenunțărilor admiratori ai lor, din turma necuvîntătoare a opiniei publice.

Plin de patima sa de a dezlega enigmatul istoriei noastre, el se refugia între cărțile și schemele sale. Și acolo, bună și blindă, istoria îi reda seninătatea. Atingîndu-se mereu de lucrurile cari au făcut viața trecutului, el se deprindea din ce în ce mai bine a trăi dincolo de timp și de spațiu, în nemurirea umanității ca tot.

Căci, în fața nenorocirilor și morților acumulate, istoria consolează cu povestirile sale și face trăsătura de unire între moarte și viață. Prin istorie

omul nu desperează de el însuși și nu se sinucide ca neam omenesc. Istoria trecutului îi dă consolarea că va trăi, prin istorie, și viitorul. Istoria e bunul samaritean care leagă rănilor umanității sîngerînde în sufletul ei întreg.

Îl văd încă pe prietenul dispărut, puternic, chipeș, drept, cu fruntea înaltă ca un turn de cetate, cu ochii voalați de o continuă suferință interioară, cu vorba puțină și cumpănită, cu părerile totdeauna nouă și subtile, cu tenacitatea și răbdarea potolită a omului sigur de dreptatea sa, cu distincția, armonia, calmul și discreția, cîteodată puțin obosit, niciodată însă absent, niciodată biruite de bietul animal hărțuit — care plînge și cere îndurare în fiecare din noi, de marea durere ce i-o face continuu spiritul ținîndu-l în încordată vibrație.

Și înaintea chipului rechemat al lui Constantin Giurescu, îmi vin în gînd vorbele unui mare poet italian de astăzi : „nu știu de ce simt că el era făcut ca să rămînă mereu apăsător de nevoia de a se întrece pe sine însuși”.

Scumpe coleg, o asemenea nevoie vă chinuiește și pe dumneavoastră, și de aceea sunteți mai ales vrednic de a urma lui Constantin Giurescu.

Căci dintre cele două ținte pe cari și le pun oamenii : de a întrece pe alții, ori de a se întrece pe ei înșiși, singura binecuvîntare cu rodire deplină e cea din urmă. A întrece pe alții nu e, de multe ori, decît a se pierde cu totul pe sine însuși, acordîndu-se cu toată viața aceluia, pe care îl iei drept model. Pe cînd, dimpotrivă, a te întrece pe tine însuși, înseamnă a-ți lărgi sufletul pînă la aceea ce nici nu se începe, nici nu se va sfîrși cu tine.

V-ați pus în anii tinereții, ca bază foarte serioasă a teoriei cunoștinței despre lume, cercetarea etnopsihologică a societăților omenești. Legătura dintre individ și societate v-a apărut atunci condiționată, fie în societățile primitive, fie în cele înaintate, de un schimb foarte bogat și multilateral de efecte ale celor trei mari sentimente omenești : iubirea de sine, simpatia (de toate formele) și venerația (de toate formele) ; studiul dumneavoastră despre *Egoism și altruism*, apărut la Lipsca exact acum douăzeci de ani, avea ca scop motivarea sociologică a voinței practice : analiza psihologică făcută atunci de dumneavoastră voinței practice, alături de analiza etică făcută voinței morale și de analiza teoretic-economică făcută voinței economice, au rămas pînă azi un model al genului, și lucrarea dumneavoastră este azi citată de toți învățații celor trei domenii de preocupări.

Predilecția dumneavoastră pentru științele sociale v-a făcut să dați încă din prima tinerețe o atenție deosebită studiilor de drept. Încă din 1904 dumneavoastră publicați la Berlin în *Preussische Jahrbücher*, sub forma modestă a unei recenzii, asupra Culegerii de documente cu privire la chestiunea Dunării, alcătuită de neuitatul nostru secretar perpetuu Dimitrie Sturdza, un adevărat studiu sistematic de drept internațional, *Chestia Dunării*, citat azi de toți autorii, cari se ocupă de acest subiect.

La cîțiva ani după aceasta apăreau repede unul după altul, la Berlin ori la Lipsca, studiile dumneavoastră despre *Gabriel Tarde*, strălucitul și așa de originalul sociolog francez, despre *Tendințele sociologice ale etice moderne* (o excelentă expunere critică asupra ostenețelor ce și le dau toți învățații științelor sociale contemporane de a-și sistematiza gîndirea lor cu privire la problema etică în viața socială), despre *Conceptele fundamentale ale dreptului de presă*, în sfîrșit acele importante *Prolegomena pentru un sistem al dumneavoastră*, cu privire la *Științele sociale, sociologia, politica și etica în înlăn-*

țuirea lor unitară, exemplificate practic prin contribuția dumneavoastră la pedagogia universitară, *Un seminar de sociologie, politică și etică la Universitatea din Iași*, publicat de asemenea la Lipsca.

Colaborator la cele mai însemnate reviste de științe sociale și filosofie științifică din Germania, războiul cel mare vă surprinde în plină activitate la acele publicații și vă silește a rupe aceste legături.

De aici înainte lucrările dumneavoastră vor fi toate numai pe românește. Seria de războaie europene începută în 1912 vă îndeamnă a da o lucrare critică de caracter sistematic-informativ, *Sociologia războiului*, iar o dată cu sfârșitul războiului nostru, prin trădarea rusească³, dumneavoastră puneți la Iași bazele *Asociațiunii pentru studiul și reforma socială* cu frumoasa publicație trimestrială *Arhiva*, ajunsă acum la al V-lea an și cuprinzând studii, anchete, idei, propuneri legislative etc., asupra tuturor domeniilor vieții sociale românești, alcătuite de membrii acelei Asociațiuni, care apoi, odată cu trecerea dumneavoastră de la Universitatea din Iași la cea din București, e transformată în *Institutul Social Român*. Președinte de la început al acestei mari companii de specialiști în științele sociale, dumneavoastră sunteți cel mai activ dintre colaboratorii la scopul comun: cercetarea realităților sociale ale vieții poporului nostru și căutarea mijloacelor celor mai potrivite și rezezi pentru reforma acestei vieți în toate domeniile ei insuficient ori rău organizate.

Scumpe coleg,

Ați grupat împrejurul dumneavoastră în I.S.R. atâtea personalități deosebite, pe cit de distinsse, pe atît de diverse în concepțiile lor despre lume și viață și le-ați organizat spre un același scop. Alături de lucrările obișnuite ale Institutului, ați inaugurat acele serii excepționale de disertații ținute în ultimii ani asupra *Constituției* și asupra *Partidelor politice*, dînd pentru întia dată la noi în țară un adevărat sistem de cercetări politic-sociale, cu ajutorul binevoitor al frunțașilor tuturor claselor, organizațiilor, concepțiilor, ori partidelor sociale sau politice. Ați rezistat cu statornicie oricărei ispite de a utiliza practic și egoist autoritatea ce v-o cîștigaseți și ați renunțat la gloria carierei și succeselor politice, cu toate insistențele ce s-au pus, spre a vă smulge din obiectivul echilibru al cercetării științifice desinteresate.

Ați luptat cu toate susceptibilitățile, bănuielele, nerăbdările atîtor temperamente deosebite, reușind a vă strecura neintoxicat de otrava îndoielii în reușita misiunii voastre. Ați perseverat în a aplană contrastele de opinii, antipațiile de caracter, rivalitățile de ambițiuni între numeroșii dumneavoastră colaboratori. Cu o răbdare admirabilă ați suportat ciocnirile părților adverse așezîndu-vă între ele și astfel împiedicîndu-le de a-și face rău reciproc.

Intr-o societate încă foarte amorfă, cum e a noastră, în care de un spirit critic al opiniei publice nu se poate vorbi, unde valorile social-individuale bine fixate încă nu există și unde presa e total acaparată de mentalitatea politică, ați reușit a fi activ în chipul cel mai folositor, fără ca persoana dumneavoastră să fi fost prea mult expusă bruscilor schimbări de temperament ale simpațiilor frunțașilor noștri politici ori culturali.

Fiind un realist-critic, dumneavoastră considerați filosofia ca o disciplină științifică în cel mai complet înțeles al cuvîntului: experimental și

comparativ. Cu o înclinare înăscută spre studiul realităților sociale, dumneavoastră luați lumea așa cum e, iar nu cum ar trebui să fie. Posibilitatea a doua, v-ar părea chiar, dacă nu v-am înțeles rău, un pur diletantism estetic-metafizic, de o nuanță nu numai romantică, dar chiar antiștiințifică.

Neîntrerupt conștient de adevărul că omul e prin excelență lipsit de originalitate și că toate pretențiile lui de a gândi, de a iubi, de a lupta, în chip absolut nou față de semenii săi din prezent și trecut, sunt un naiv ego-centrist, dumneavoastră cereți oricărui cercetător, înainte de toate cunoașterea desăvârșită a literaturii chestiunii : aveți această pietate istorică față de ostenelele predecesorilor, nu din ironie pentru contemporani, ci din prețuire pentru strămoși. În adevăr, toate cunoștințele omenești despre lume și viață au fost câștigate în penibilă descoperire, fragment de fragment, de fiecare cugător și de fiecare generație, numai în chip unilateral și nesistematizat. Totalul și organicul este adăugat de cercetătorul istoric-critic al întregii evoluții. Prin acest fel de a înțelege știința, dumneavoastră vă apropiați foarte mult de concepția istorică a marilor evoluții ondulatorii ale civilizației omenești. Totuși, nu vă identificați cu această concepție, deoarece obiectul cercetărilor voastre este perpetuu contemporanul, deci antiistoricul. Valorile voastre sunt valori practice, iar nu valori teoretice. Perspectiva voastră este etică, iar nu metafizică.

Scumpe coleg,

Nu știu dacă în sistemul vostru de a gândi asupra lumii și vieții, strict obiectiv, strict științific-istoric, strict-critic, mai rămîne loc și pentru alte preocupări decît acelea ce tind la crearea de organisme sociale și individuale (națiune, stat, individ) producătoare și consumatoare de cultură. Știu însă, că veți fi de acord cu mine în a recunoaște că știința și cunoștința în sine nu sunt creatoare de fericire, adică de *aequanimitas*, de *ataraxia*, singura însușire care în adevăr ar putea înnobila raporturile dintre oameni și neamuri. Dimpotrivă, se pare că una dintre urmările imediate ale științificismului a fost reacțiunea mistică, fie religioasă, fie filosofică, a ultimilor ani. În locul conștientului a fost întronat subconștientul, în locul rațiunii, intuiția, în locul voinței, inspirația capricios entuziastă.

Retrăim vremurile elenismului alexandrin ? Intrăm într-o epocă de decadență ? Apune Europa ?

Cred că nu. Ci străvechiul bun simț mediteranean restabilește un echilibru, rupt acum aproape două sute de ani, prin unilateralizarea umanității întru cultul facultăților pure : rațiune pură, voință pură, sentiment pur. Totalul se recere în drepturile sale. Viața ca atare, trivială ori genială, își impune legile ei unitare, de interdependență a conștiinței de instinct, a omului de animal. Scopul vieții nu e, la mediteraneeni, de a trăi exclusiv bine, ori exclusiv frumos, egoist ori altruist, moral ori intelectual, ci de a trăi intens : a fi slabi ca cei mai slabi dintre oameni, ori a fi tari ca zeii, a fi violenți ori delicăți, îndrăzneți ori șireți, perfizi ori îngerești, a fi așa cum am fost construiți de milenara ereditare ce o purtăm în noi, dar a fi compleți. Trebuie să fim cel mai desăvârșit exemplar al speței ce o reprezentăm în chip unic, în mijlocul florei spirituale și faunei trupești a lumii antropomorfe.

Imensitatea incognoscibilului față de puținătatea cognoscibilului cere o revalorare a scopurilor vieții. Fiecare omuncu crede azi că stăpânește prin știință secretul vieții și taina propriului său destin, e mîndru de această cunoștință și o proclamă tuturor, cerînd închinare în fața simplei îngrămădiri de material inert, adunat în morminte cu atît mai masive, cu cît sunt mai lipsite de sens uman și de viață interioară. Numai cei pușini știu că nu știu nimic. Și conștiința necunoștinței lor le dă melancolica înțelepciune a resignării, a relativității, a renunțării, a iertării, a comprehensiunii celor etern necomplete, adică a celor etern omenești.

Cuvîntarea dumneavoastră de azi mi-a dat sentimentul că și dumneavoastră sunteți atins de adierea armonioasă a geniului vechilor eleni, cei mai deplini și mai adînci dintre toți muritorii, cari au populat cu luptele, visurile și miturile lor țărmii înfloriți ai Mediteranei.

Întru cuvîntul vechi înțelepciunii elenice despre zeul suprem : οὐλος ορᾷ, οὐλος δὲ νοεῖ, οὐλος δὲ τ'ἀκούει⁴.

Vă zic : fiți binevenit între noi !

Ființa și menirea academiilor. Discurs rostit, la 10 iunie 1923, de Dimitrie Gusti, cu răspunsul d-lui Vasile Pârvan, București, Ed. Culutra națională, 1923, p. 39—50.

¹ Ședința solemnă de primire a lui D. Gusti a avut loc la 10 iunie 1923. De cîteva zile, Pârvan era secretar general al Academiei.

² În portretul astfel schițat al lui Constantin Giurescu, N. Iorga a recunoscut aluzii la sine și a părăsit îndată Academia. O lungă corespondență cu Secția istorică și cu delegația Academiei a adus, în cele din urmă, clarificările necesare și savantul și-a reluat activitatea în sinul corpului academic.

³ Se referă la defecțiunea trupelor ruse, în 1917, pe frontul românesc.

⁴ (Nu cu ochii, ori cu capul, ori cu urechile, ci) în întregimea sa (zeul suprem) vede, în întregimea sa cugetă, în întregimea sa aude. (Xenophanes, frgm. 2) [N.a.]

41. [RAPORT ASUPRA LUCRĂRILOR ACADEMIEI ÎN ANUL 1922/23] ¹

Domnilor colegi,

Măsura ce ați luat anul trecut de a prescurta durata sesiunii generale s-a arătat binevenită. În două săptămîni lucrările noastre au putut fi încheiate și prelungirea de trei zile ce am mai dat-o sesiunii a fost pricinuită nu de vreo întârziere a afacerilor noastre, ci de nevoia de a potrivi activitatea noastră cu ocupațiile așa de multiple, ale Casei domnitoare, care și în acest an a ținut a lua parte activă la lucrările Academiei, în nu mai puțin de patru ședințe, două prezidate de suveran, și două prezidate de principele moștenitor.

Raportîndu-vă asupra lucrărilor sesiunii generale din acest an, țin să notez, spre satisfacția noastră a tuturor, înainte de orice, această reciprocă îmbogățire și înfrumusețare a dinastiei noastre cu preocupările de cel mai înalt ordin spiritual și cu atmosfera celei mai senine înclinări către ideal, pe cari noi, urmașii pioși ai cărturarilor patriei, le cultivăm în devotată iubire și sîrguință, — iar, pe de altă parte, a Academiei noastre pentru dreptul poporului nostru la libertate creatoare, a continuității trecutului milenar în prezentul conștient de nobila moștenire, încorporate toate în iubita noastră dinastie.

Din înalta și emoționată mulțumire cu care regele nostru a prezidat — la 30 mai și 2 iunie — ședințele solemne pentru primirea sărbătorească între noi a poetului-luptător Goga ² și a istoricului-diplomat Lapedatu ³, din bucurioasa și atenta bunăvoință cu care principele nostru moștenitor a prezidat — la 9 și 10 iunie — intrarea blîndului, cumintelui și adîncului povestitor, potolit și melancolic, al vieții celor mulți și buni, Mihail Sadoveanu ⁴, și primirea prea învățatului cercetător al formelor vieții sociale, Dimitrie Gusti ⁵, am putut încă o dată învăța, cît de puternice și de trainice sunt legăturile dintre dinastia noastră și Academie. Înțeleptele vorbe cu cari suveranul a răspuns salutării noastre, arătînd cum lămurește de frumos Maiestatea Sa acele cuvinte, care-i întovărășesc titlul de rege: „din grația lui Dumnezeu“, dar și „prin voința națională“, și calda declarație de devotament pentru cultură, pe care ne-a făcut-o Alteța Sa regală la salutarea ce a adresat-o președintelui nostru, sunt o cheazăsie sigură de împlinirea cu izbîndă a marei misiuni culturale, pe care națiunea noastră, în sfîrșit unită într-un singur corp politic, o are ca nobilă datorie a unui întreg viitor.

Domnilor colegi,

Tot programul lucrărilor noastre din sesiunea generală a acestui an a fost executat. Doar punctul privitor la reorganizarea Academiei a fost amînat, întrucît el stătea în legătură cu problema gravă financiară, pe care trebuie întîi și cît mai neîntîrziat s-o rezolvăm, dacă vrem să punem pe baze cu adevărat serioase dezvoltarea viitoare a instituțiunii noastre.

În afară de cele 4 ședințe solemne de primire a noilor membri din ultimii ani, am mai ținut încă și o a 5-a ședință solemnă, în ziua de 8 iunie, pentru proclamarea premiilor acordate, cetindu-se rapoartele asupra celor 12 opere din cele prezentate la concursuri, aparținînd la 13 autori, în diferite ramuri de activitate intelectuală, și pe cari ați găsit cu cale să le distingeți cu diferite premii.

Restul de 12 ședințe, din totalul de 17 ținute în actuala sesiune, au fost consacrate pregătirii și soluționării diverselor chestiuni prevăzute în programa lucrărilor.

În mai multe ședințe ați luat cunoștință de rapoartele comisiunilor speciale asupra situației financiare a Academiei în exercițiul bugetar 1921—1922, asupra activității și situației bibliotecii în 1922, asupra activității cabinetului numismatic, asupra lucrărilor *Fundațiunii „V. Adamachi”*, asupra activității școalelor Academiei întreținute din fonduri speciale, asupra distribuției de ajutorare din fondurile *Fătu* și *Scorțeanu*, asupra lucrărilor *Dicționarului limbii române*, asupra casei de la Mircești și a mormîntului poetului V. Alecsandri, rapoarte pe cari le-ați aprobat, luînd pentru fiecare convenitele dispozițiuni. În ședința de la 28 mai ați luat cunoștință de raportul asupra participării Academiei la al V-lea Congres Internațional al științelor istorice și la a IV-a sesiune anuală a Uniunii Academice Internaționale, ținute la Bruxelles, în aprilie trecut, și de raportul asupra activității Școalei Române de la Roma în anul școlar curent.

În ședințele următoare ați chemat spre a colabora în locurile vacante de membri activi, pe noii colegi, d-nii G. Murnu⁶ și C. Rădulescu-Motru⁷ în Secțiunea literară, pe d-l G. Balș⁸ și părintele N. Popescu⁹ în Secțiunea istorică și pe d-l N. Vasilescu-Karpen¹⁰ în Secțiunea științifică. Prin aceste chemări cadrele Academiei sunt completate cu elemente noi, vrednice de toată încrederea.

În locurile vacante de membri corespondenți ați ales pe d-nii Marcu Beza¹¹ și N. Drăganu¹² în Secțiunea literară și pe d-l G. Murgoci¹³ în Secțiunea științifică.

Urmînd linia trasă de înaintașii noștri, ați ales membri de onoare ai Academiei pe profesorii străini cu reputația mondială R. W. Seton-Watson¹⁴ și Charles Upson Clark¹⁵ nu numai pentru vasta lor activitate științifică, dar și pentru simpatia arătată neamului românesc, mai ales în ultimii ani, cu ocaziunea evenimentelor sociale și politice cari au zguduit din temelii nații și popoare și continuă încă să frămînte întreaga omenire.

Recunoscînd serviciile aduse neamului, cu deosebire în timpul războiului pentru întregimea patriei, ați ales membri de onoare pe d-l Ion I. C. Brătianu¹⁶, pentru activitatea sa ca om de stat, și pe d-nii general Al. Averescu¹⁷ și C. Presan¹⁸, pentru faptele lor strălucite pe cîmpul de luptă.

Ați ales, în fine, membri onorari pe ilustrul matematician Henry Lebesgue¹⁹, profesor la Collège de France, pe marele istologist Santiago Ra-

mon Y. Cajal²⁰, profesor la Universitatea din Madrid, și pe celebrii filologi J. Gilliéron²¹ și A. Meillet²², profesori la Universitatea din Paris.

În ședințele de la 27 mai și 5 iunie ați introdus unele modificări în Regulamentul pentru serviciile Academiei, creînd o clasă de funcționari superiori și măriind, în limita posibilității, salariile funcționarilor atît de neîndestuitoare pentru satisfacerea nevoilor în epoca actuală.

În ultimele zile ați hotărît Comisiunea de 12 pentru examinarea lucrărilor ce se vor prezenta la *Premiul Năsturel* din 1924, apoi comisiunile speciale pentru examinarea manuscriselor ce se vor prezenta la premiile *Dacia-România* și *Marele Premiu militar general Ioan Carp și Maria Carp*, destinate a se acorda în viitoarea sesiune generală.

Secțiunile au ales comisiunile pentru examinarea manuscriselor cari se vor prezenta la premiile cu subiecte date, destinate a se acorda în viitoarea sesiune generală prin mijlocirea lor. Secțiunea istorică a hotărît ca subiectul *Premiului A. Tanoviceanu* să fie *Monografia unui oraș din Ardeal* și a pus la concurs pentru anul 1925 încă două premii primite în cursul anului, neprevăzute în programa lucrărilor: *Premiul Basarabiei în memoria lui I. C. Brătianu*, de 5.200 lei, pentru subiectul *Istoria apărării drepturilor României asupra Basarabiei și rolul oamenilor de stat ai României în această luptă* și *Premiul Episcopiei Argeșului*, de 10.000 lei, pentru *Monografia Mănăstirii și Episcopiei din Curtea de Argeș*.

În ședința de la 6 iunie ați stabilit Delegațiunea pe 1923—1924, alegînd președinte pe d-l I. C. Negruzzi și vicepreședinte pe d-nii I. C. Brătescu-Voinești, D. Gusti și Gr. Antipa. Secretar general, în locul devenit vacant prin alegerea de președinte a d-lui Negruzzi, ați ales pe subsemnatul raportor, care a primit înalta însărcinare nu ca o distincție pentru merite pe cari nu și le poate recunoaște, ci ca o sarcină pe care, încrezători în devotamentul său pentru Academie, ați avut tot dreptul a i-o impune.

Ați hotărît apoi publicarea mai multor lucrări, între cari o monografie într-o limbă străină a lui *Dimitrie Cantemir* cu specială privire la Istoria Imperiului Otoman.

În fine, ați luat dispozițiuni pentru sărbătorirea centenarului morții lui Gheorghe Lazăr, ați primit o donație de 12.000 lei de la părintele D. Georgescu din capitală, în amintirea fiului său Alexandru, mort în floarea vîrstei, și ați luat cunoștință de cuprinsul testamentului marelui bancher Jacques Elias, care a instituit Academia Română ca legatară universală asupra întregii sale averi, cu anumite sarcini, și ați hotărît acceptarea succesiunii sub beneficiu de inventar și în anumite condițiuni.

Acestea sunt principalele lucrări făcute de domniile-voastre în sesiunea care se încheie astăzi și puteți avea satisfacția bunului plugar care și-a arat de cu vreme, și întreg, ogorul în care va culca spre rodire semănătura anului curgător.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 181—184.

¹ Raportul a fost prezentat în ședința de la 11 iunie 1923.

² Oct. Goga fusese ales membru al Academiei Române la 4 iunie 1919. Discursul de recepție l-a rostit însă la 30 mai 1923, evocînd personalitatea lui G. Coșbuc. I-a răspuns G. Bogdan-Duică.

³ *Al. Lapedatu*, ales membru al Academiei la 10 oct. 1918, și-a făcut intrarea solemnă la 2 iunie 1923 vorbind despre *Istoriografia română ardeleană*. I-a răspuns I. Bianu, alt ardelean.

⁴ *Mihail Sadoveanu* a fost ales membru al Academiei Române la 1 iunie 1921. Discursul de recepție, tratând despre *Poezia populară*, și l-a rostit la 9 iunie 1923.

⁵ Ales la 4 iunie 1919, D. Gusti și-a făcut intrarea solemnă la 10 iunie 1923, vorbind despre *Ființa și menirea academiilor*. I-a răspuns V. Pârvan.

⁶ La 4 iunie 1923.

⁷ Idem.

⁸ Idem.

⁹ La 5 iunie 1923.

¹⁰ La 6 iunie 1923.

¹¹ *Marcu Beza* (n. 1875), scriitor, fost consul al României și docent la Universitatea din Londra. A fost ales membru corespondent al Academiei Române la 4 iunie 1923.

¹² *N. Drăganu* (1884—1939), filolog și istoric literar, fost profesor la Universitatea din Cluj. A fost ales membru corespondent al Academiei la 4 iunie 1923, iar în 1939 membru activ.

¹³ *Gh. Murgoci-Munteanu* (1872—1925), geolog și mineralog, a pus bazele științei solului în țara noastră. A fost ales membru corespondent al Academiei la 6 iunie 1923.

¹⁴ *R. W. Seton-Watson*, profesor de istorie la Universitatea din Londra, cunoscut sub pseudonimul Scotus Viator, autor a numeroase lucrări privitoare la România: *Roumania and the great war*, London 1915; *A history of the Roumanians*, Cambridge 1934; *The situation in Roumania*, f.a. etc. A fost ales membru de onoare al Academiei Române la 26 mai 1923.

¹⁵ *Charles Upson Clark*, profesor la Universitatea Yale din S.U.A., a scris mai multe lucrări cu privire la România: *Greater Roumania*, New-York 1922; *United Roumania*, 1932 etc. La 26 mai 1923 a fost proclamat membru de onoare al Academiei Române.

¹⁶ La 7 iunie 1923.

¹⁷ Idem.

¹⁸ Idem.

¹⁹ La 6 iunie 1923.

²⁰ *Santiago Ramon y Cajal* (1852—1934), histolog spaniol, fost profesor la Facultatea de medicină din Madrid. A întreținut strânse raporturi științifice cu Gh. Marinescu. La 4 iunie 1923 a fost ales membru de onoare al Academiei Române.

²¹ La 6 iunie 1923.

²² Idem.

42. [CUVÎNT LA DESCHIDEREA SESIUNII GENERALE ACADEMICE DIN ANUL 1923]¹

Vă aduceți aminte cu ce bucurie vă saluta anul trecut la deschiderea sesiunii generale mult regretatul nostru președinte², abia ridicat atunci după boala grea care de ani de zile îl chinuia și care nu l-a iertat. Ținându-i astăzi locul și păstrându-i fotoliul gol, ca și cum ar fi încă mereu între noi, pînă ce îi veți da un urmaș în acest loc de onoare și de răspundere, vă salut în numele lui, urîndu-vă spor la muncă.

Am încercat îndată după trecerea președintelui nostru între cei fericiți, în lumea cea veșnic potolită și senină, — am încercat numai, căci a izbuti e greu — să arăt ce a însemnat el pentru patria noastră: comemorarea solemnă a lui Dimitrie Onciul vă este oferită azi în tipar, ca întregire a gândului de pioasă recunoștință cu care am ținut să deschid sesiunea actuală, pomenind, înainte de orice, numele lui.

Și alte pierderi grele am îndurat în cursul anului ce a trecut³. Dar nu e în căderea și autoritatea mea de a le arăta însemnătatea. Iubitul nostru secretar general o va face mai cu greutate decît mine⁴.

Urîndu-vă spor la lucru în actuala sesiune generală, care se anunță foarte laborioasă, nu numai pentru multele lucrări ce avem a le încheia, dar și pentru delicatele hotărâri ce avem a lua pentru completarea vacanțelor din delegațiune și din plen, vă cer doară voia de a exprima un singur gînd, care îmi pare a fi nu numai de bun augur, dar și corespunzător unei stări de fapt :

În vremea ce, anume, omenirea de azi, salvăcită de suferințele războiului și de lipsurile și amărăciunile de după război, se afundă tot mai mult în utilitarismul brutal, în egoismul epicureic, în violența și dezechilibrul moral, Academiiile, oaze singuratice ale gândului înseninat de continua contemplare a realităților perpetue, duc, statornice, lupta pentru mîntuirea umanității din animalitate, alcătuiind o înaltă lumină, vestitoare de vreme bună, în văzduhul întunecat al zilei de acum.

Întru acest gînd declar deschisă a 56-a sesiune generală a Academiei Române.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 67—68.

¹ Sedința publică din 25 mai 1923.

² D. Onciul, mort la 20 martie 1923.

³ *Andrei Birseanu* se stînsese la 19 august 1922, *George Bengescu* la 23 august, *St. C. Hepites* la 16 septembrie. Dintre membrii de onoare, Academia Română pierduse în sesiunea expirată pe *Ilarion Pușcariu*, *Eusebiu Popovici*, *Ioan Urban Jarnik*, *Ioan Capellini*, *Otto Hirschfeld*, *Louis Léger*, *Léon de Rosny* și pe *Fernand de Montessus de Balore*.

⁴ Vezi *Jacob C. Negruzzi, Raport asupra lucrărilor făcute în 1922—1923*, în *Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 70—76*.

43. RAPORT ASUPRA PARTICIPĂRII ACADEMIEI LA AL V-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL ȘTIINȚELOR ISTORICE ȘI LA A IV-A SESIUNE ANUALĂ A UNIUNII ACADEMICE INTERNAȚIONALE, ȚINUTE LA BRUXELLES ÎN APRILIE 1923 ¹

Domnilor colegi,

Al cincilea congres internațional, ținut la Bruxelles între 8 și 15 aprilie a.c., a adunat împreună aproape toate națiunile civilizate, în afară de Germania, care n-a fost invitată și Austria, care a fost invitată, dar s-a scuzat.

Nu voi cita numărul total al membrilor congresului, deoarece numai o mică parte dintre cei veniți, anume a treia parte au fost activi ; citind însă numărul de 300 comunicări, cari s-au făcut timp de o săptămână în cele 13 secțiuni ale congresului, vă veți putea face o idee de numărul și varietatea subiectelor tratate.

Congresiștii au fost de două feluri : delegați oficiali ai diferitelor mari instituții academice naționale : academii, universități, societăți istorice și de anticvari etc., și apoi un mare număr de congresiști veniți cu titlu particular. Birourile diferitelor secțiuni s-au alcătuit ținându-se seama, pe cât s-a putut, de cele două principii de multe ori contradictorii : al importanței politice a națiunii reprezentate și al importanței personale a diferiților istorici delegați ; s-au întâmplat cazuri când un principiu sau celălalt au fost avute în vedere poate ceva cam unilateral. Totuși comitetul organizator belgian merită cea mai caldă recunoștință pentru excelența organizare a acestui congres și pentru curtenia și delicateța cu care a ținut să satisfacă toate dorințele și eventual susceptibilitățile naționale sau individuale ale atîtor personalități distinse strînse laolaltă. O serie de recepțiuni oficiale în frunte cu aceea dată de înșiși suveranii Belgiei, înconjurați de întreaga casă regală, și de excursiuni istorice de cel mai mare interes în diferitele localități istorice și de artă, au completat partea de colaborare intelectuală și de cunoaștere personală, intimă și foarte folositoare, între diferiții reprezentanți ai altor națiuni.

Este cu neputință nu numai să înșirăm comunicările importante făcute, dar chiar să caracterizăm mai de aproape lucrările diferitelor secțiuni. În adevăr, numărul comunicărilor însemnate, fie prin subiectul lor, fie prin autoritatea personală a autorilor lor, a fost așa de mare, încît propriu-zis, au fost atîtea congrese cîte secțiuni și numai în foarte rare cazuri a fost cu puțință lipsa specialiștilor de la o secțiune, spre a asista la comunicările ce îi interesau în alte secțiuni.

Voi ține, însă, să caracterizez spiritul general științific al acestui congres.

Încă o dată istoricii au ținut să accentueze caracterul strict științific și tehnic al disciplinei lor ; foarte puține au fost comunicările de caracter pur teoretic și filosofic și încă chiar acestea ținute mai mult de polonezi și ame-

ricani, și dimpotrivă, aproape precumpănitor a fost numărul comunicărilor metodice, cu scop de a dezlega diferitele controverse istorice, pe alte căi decît cele bătute pînă atunci. Erudiția și exegeza au fost caracteristice pentru cel mai mare număr de comunicări.

România a fost reprezentată prin 3 persoane, în 4 secțiuni diferite. D-l N. Iorga, delegatul nostru, a făcut comunicări în secțiunea de istorie bizantină și cea de istoria artelor. Tînărul nostru istoric Constantin Marinescu, invitat de profesorii săi din Paris, a făcut o comunicare în secția de istorie colonială, iar subsemnatul, ca delegat al d-voastră, și în urma invitației oficiale a comitetului congresului, a făcut o comunicare în secția de istorie antică. Toate cele patru comunicări au fost primite în chip satisfăcător și discuțiile cari au urmat după aceste comunicări, nu au dus ca în atîtea alte cazuri melancolice, la o scădere a prestigiului autorilor, ci cu totul dimpotrivă.

Colegul nostru, d-l N. Iorga, a fost chiar rugat, în semn de deosebită prețuire, să prezideze anume ședințe de secțiuni, iar la închiderea congresului să țină discursul de mulțumire în numele tuturor oaspeților străini la Bruxelles.

Țara noastră și în special Academia Română pot fi mulțumite de rezultatul moral al participării noastre la congresul istoric.

O propunere neoficială, făcută de colegul nostru d-l N. Iorga, diferiților specialiști de istorie orientală și bizantină, de a organiza în anul viitor la București un congres de istorie bizantină, a fost primită în chipul cel mai favorabil.

Domnilor colegi,

În continuare la Congresul istoric, a avut loc de la 16 la 18 aprilie inclusiv a patra sesiune generală anuală a Uniunii Academice Internaționale, care după cum știți, în acest an s-a organizat ca o adevărată academie, devenind persoană morală și avînd puțința de a primi legate și donațiuni. Academia noastră a fost reprezentată prin subsemnatul. Numărul lucrărilor U.A.I. merge crescînd și rezultatele sînt dintre cele mai îmbucurătoare ; iată o foarte scurtă privire asupra acestor lucrări.

I. *Corpus vasorum antiquorum*, condus de Edmond Pottier, e în plin curs de publicare. Ni s-a prezentat gata tipărită și de mult pusă în comerț, prima fascicolă a colecției de vase antice din Muzeul Luvrului ; ni s-au prezentat în corecturi primele fascicole publicate de Muzeele Naționale de antichități din Bruxelles și Copenhaga ; ni s-au prezentat gata tipărite 10 broșuri foarte prețioase, cuprinzînd pentru întîia dată clasificări sistematice ale ceramicii egiptene, grecești (după regiuni, ateliere industriale și epoce), preistorice (după regiuni și epoce), iberice, galo-romane etc. Italia a trimis chiar special un delegat tehnic, pentru a comunica comisiunii noastre respective, că pînă în vara viitoare și Muzeul de artă italică de la Villa Giulia, prin profesorul Giglioli², va prezenta prima fascicolă de vase antice.

II. O nouă lucrare internațională foarte prețioasă a fost pusă la cale în acest an sub auspiciile U.A.I. deocamdată numai de Academia de Inscricții din Paris și guvernul elen, pentru publicarea unui mare Corpus de mozaicuri elenistice și romane, găsite în Grecia.

În urma propunerilor făcute de d-l Gaetano de Sanctis³ și subsemnatul, planul acestui Corpus a fost lărgit în sensul Corpului vaselor antice, astfel ca toate fostele provincii ale imperiului roman să ia parte rînd pe rînd, după o directivă unitară, la publicarea acestei mari colecții istorico-artistice.

III. Harta arheologică a imperiului roman, din care d-l Gaetano de Sanctis prezentase la sesiunea generală trecută prima fascicolă gata, merge repede înainte, și e bună speranță ca în sesiunea viitoare să avem primul volum cuprinzînd Latium.

Autorul acestui volum este profesorul Giuseppe Lugli, care e în aceeași vreme secretarul nostru la Școala Română din Roma.

Metoda urmată de Lugli sub auspiciile Academiei Naționale dei Lincei e însă acordată, pe baza unei amănunțite înțelegeri dintre d-nii Lanciani⁴, Gaetano de Sanctis și Lugli de o parte și subsemnatul de alta, astfel, încît am putea promite comisiunii respective a U.A.I. pentru sesiunea următoare începutul unei publicații similare române, în strînsă legătură cu lucrarea respectivă italiană. Am prezentat chiar ca început al acestei ridicări topografice harta pe care o prezentasem și congresului istoric, pentru pătrunderea elementului grecesc în valca Dunării între secolul VI—I a. Chr., alcătuită pe baza cercetărilor făcute de noi la fața locului în vara trecută.

IV. La comisiunea pentru suplimentele la Corpurile de inscripții grecești și latine s-a prezentat, în acest an, o mare lucrare gata, alcătuită de Academia Pontificie și de Societatea de Istorie a patriei din Roma și cuprinzînd primul volum al inscripțiilor creștine din Roma, mai vechi ca secolul VII. Francia, care prezentase încă din anul trecut primul volum din marea sa publicație a inscripțiilor romane din Africa, a comunicat progresele făcute de această publicație. Anglia a comunicat începerea marelui Corpus Inscriptionum Latinarum din Britannia, cari în Corpul Academiei din Berlin sunt așa de slab reprezentate.

În numele d-voastră am comunicat începerea culegerii materialului de inscripții grecești și latine din ținuturile trace, răspîndite în sute de publicații cu totul inaccesibile, și organizate ca și harta arheologică a Daciei, prin colaborarea tuturor elevilor mei de la Roma și din București și ajutorul amical al colegilor din Cluj; totodată am luat înțelegere cu delegatul Iugoslaviei în U.A.I., D-l N. Vulić de la Universitatea din Belgrad, ca d-sa să se pună imediat în legătură cu academiile și instituțiile arheologice din Iugoslavia spre a alcătui un corpus analog cu cel plănuir de noi pentru traci, pentru întreaga regiune iliră a peninsulei Balcanice.

V. În afară de comisiunile citate, în cari Academia noastră a fost reprezentată ca participant activ, U.A.I. a ținut o serie de ședințe ale celorlalte comisiuni, privitoare la publicația textelor vechi de alchimie, la publicarea lucrărilor lui Hugo Grotius, la publicarea dreptului consuetudinar indonezian, din care ni s-au prezentat fie specimene, fie broșuri gata tipărite.

VI. O comisiune ad-hoc a fost creată sub președinția lui Sir Paul Vinogradoff pentru a studia modalitatea de publicare în străinătate a lucrărilor și descoperirilor savanților ruși rămași în actuala Rusie bolșevică și aflați în imposibilitate de a lua contact direct cu știința apuseană. Drept dorința expresă a președintelui comisiunii, reprezentantul d-voastră a fost invitat să ia parte și la lucrările ce vor avea loc în decembrie, la Praga, pentru soluționarea prin această comisiune specială a chestiunii amintite.

În acest an, încă un număr de state și academii au aderat la U.A.I. astfel că numărul țărilor reprezentate în această Academie Internațională e de aproape 20, iar al academiilor trece de 30. Tot în acest an a expirat mandatul primul comitet al U.A.I. și s-a procedat la noi alegeri. În noul comitet, avînd ca președinte pe d-l Théophile Homolle, președintele Institutului Franței, au fost aleși încă d-nii: Sir Paul Vinogradoff, ca vicepreședinte, d-l Gaetano de Sanctis și subsemnatul ca secretar. Am interpretat această onoare așa de distinsă pentru noi, nu ca rezultat al vreunui merit personal, ci ca un semn de stimă și amiciție pentru d-voastră și am mulțumit membrilor U.A.I. exclusiv în numele dumneavoastră.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIII, 1922/23, p. 107—111.

¹ Raportul a fost prezentat în ședința de la 28 mai 1923.

² G. Q. Giglioli.

³ *Gaetano de Sanctis*, profesor de Istorie română la Universitatea din Roma, cu preocupări legate de istoria noastră. La 12 iunie 1924 a fost ales membru de onoare al Academiei Române.

⁴ R. Lanciani. Vezi mai sus, nota.

44. [CUVÎNT LA COMEMORAREA LUI GHEORGHE LAZĂR] ¹

Popoarele se bucură de oamenii lor mari abia după ce i-au pierdut.

De aceea aniversarea unei morți e aniversarea unei nașteri: lumea sărbătorește aflarea noutății, că a avut un timp în mijlocul ei pe cineva, care i-a crescut viața și pentru viitor și care, pentru sine însuși, acum nu mai are nici o cerere și nici o dorință.

Căci, atît cît trăise, creatorul fusese ca viermele care face mătasa: oamenii prea văzuse viermele, ca să se poată bucura de mătasa; acum, după îngroparea viermelui, ei văd numai mătasa. Și sînt așa de mulțumiți, că pun pe cioplitorii lor în piatră să facă viermelui monumente de recunoștință.

Dar nu au dreptate. Căci creatorul de opere mai tari ca zgomotul unei zile n-a făcut decît să se supue aceleiași legi de culegere a eternității din eternitate, după care albina culege mierea din flori.

Taina creării e marele miracol din care s-a născut în sufletul mișcat al oamenilor ideea de Dumnezeu. Ridicați-i dară lui altare și statui, și nu viermelui care toarce mătasa, ori albinei care distilează mierea. Iar făptuitorului de opere dați-i doară atît: voința voastră sinceră de a-l înțelege ca făptuitor, iar nu ca muritor.

Știu că e tare greu: căci dacă femeia care plînge pe bărbatul dus la groapă își amintește cu frîngere de inimă întii de poftele pe care le-a avut pîntecele lui și numai mai tîrziu și de gîndurile bune care au rodit în mintea lui, de ce să cerem mulțimilor să prețuiască pe creator pentru opera lui, și nu pentru turburarea lumească pe care a iscat-o animalul flămînd din el?

★

Popoarele sînt ca țarinile. Ele nu rodesc pînă ce nu vine plugarul să le are, semănătorul să le seamene. Și cu cît mai mulți răscolitori de gînduri brăzdează fața cea întelenită în sălbătăcie a sufletului neamurilor și mai mulți semănători de gînduri aruncă în dureroasele brazde sacra ghindă a arborelui vieții, cu atîta popoarele se îmbogățesc și se înfrumusețază mai mult de cuvîntul care hrănește anii și biruiește moartea.

Și cum în vremuri de mare bejenie, cînd lanurile au fost arse de năvălitori dușmani, iar țarinile au rămas ani întregi fără rod, muncitorul pămîntului se duce pînă la capătul lumii, ca să aducă de acolo sămînța, de la oamenii care în pace au strîns holdele lor, așa semănătorii de gînduri merg departe să-și caute, la neamurile cele luminate de perpetua ardere a focului gîndului, boabele de lumină pe care le vor culca în țarina arată la neamul lor.

Vom asculta azi cu iubire și recunoștință povestea semănătorului țăran Gheorghe Lazăr, iar peste puțin vom auzi melancolica rătăcire și marile biruințe întru cucerirea luminii celei roditoare, ale semănătorului principe, Dimitrie Cantemir.

Și încrederea în puterile neamului nostru, de a se lumina pe sine însuși, va crește.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 20—21.

¹ Rostit în ședința din 19 oct. 1923.

45. [RAPORT ASUPRA ACTIVITĂȚII ACADEMIEI ROMÂNE ÎN ANUL 1923/24] ¹

Domnilor colegi,

Începînd a 57-a sesiune generală a Academiei, facem constatarea mîngîietoare că toți cei 36 colegi, cari ar fi putut fi de față la ultima ședință de la 11 iunie 1923, sunt încă în viață și deplină sănătate; fiecare din noi a putut astfel închina încă un an preamării patriei prin activitatea sa.

O altă bucurie este că bunăvoința și colaborarea suveranului — simbolul țării și unității neamului — cu instituțiunea noastră s-a putut manifesta încă o dată și în cursul anului trecut cu o cordialitate, pe care neamul întreg este obișnuit să o vadă cu bucurie, de peste o jumătate de secol, crescînd și adîncindu-se mereu între capul suprem al statului și cea mai înaltă instituție culturală a neamului.

Prilejul acestei manifestări l-a dat sărbătorirea solemnă a pomenirii învățatului și genialului, dar nefericitului domn al Moldovei, *Dimitrie Cantemir*, care s-a stins din viață acum două secole, în exilul pe pămînt străin, fără să fi putut împlini nici liberarea țării sale de păgîni, nici propria sa liberare de mila unui protector, desigur creștin și imperial, dar nu mai puțin primejdios pentru acea latinătate preamărită cu atîta entuziasm de învățatul domn, ca principal motiv de mîndrie a națiunii sale.

Academia a sărbătorit dară, la 21 decembrie, cu toată solemnitatea, această pioasă amintire de două sute de ani, și M. Sa Regele, augustul, gloriosul și fericitul urmaș al strălucitului dar nefericitului principe istoric, a binevoit să înalțe solemnitatea prin prezența sa și să rostească o cuvîntare în amintirea predecesorului.

Academia a ținut apoi să se asocieze atît la sărbătorirea națională făcută la Sibiu, la 12 iulie, pentru pomenirea de o jumătate de secol de la trecerea la cele veșnice a marelui arhiereu și patriot Andrei Șaguna, cînd colegul nostru d-l Oct. Goga a reprezentat Academia și a rostit cuvîntarea de pomenire în numele ei — cît și la celebrarea amintirii lui Gheorghe Lazăr la Avrig, unde am fost reprezentați de colegul nostru d-l G. Bogdan-Duică.

Dacă numărul membrilor activi ai Academiei nu a scăzut în anul trecut, pierderi multe și însemnate avem de plîns în șirul colegilor onorari români și străini. Plecarea lor dintre noi ne-a produs tot atîtea goluri, fiindcă unii rămîneau neînlocuiți în iubirea și interesul lor pentru neamul nostru și pentru Academie, alții în activitatea lor științifică de caracter general, dar tocmai de aceea așa de strîns legată cu însăși scopurile superioare ale Academiei noastre.

*Constantin C. Arion*² a fost cel dintîi care ne-a părăsit, la 27 iunie trecut. Viul lui interes pentru Academie s-a arătat în 1912, cînd, fiind ministru al Instrucției, a cerut și a obținut de la corpurile legiuitoare legea prin care se punea la dispoziția Academiei creditul de trei milioane lei pentru construirea localului bibliotecii noastre. Războiul balcanic, urmat curînd de războiul mondial, a zădărnicit aducerea la îndeplinire a bunelor intenții ale neuitatului nostru coleg.

*Teodor Rosetti*³ s-a stins la adînci bătrînețe, dar în deplină lumină a sufletului, la 27 iulie. Interesul lui pentru activitatea Academiei a fost statornic. Dînsul, fiind ministru al Instrucției, a cumpărat pentru Academie casa în care ne găsim și a înlesnit, dînd mijloacele necesare, instalarea într-însa a Academiei, care pînă atunci era adăpostită în trei camere ale Universității. Cei mai mulți ne aducem aminte de evlavia cu care ani de-a rîndul venea să asiste la ședințele noastre solemne și publice. Iubirea ce o avea pentru Academie a fost arătată pînă și în actul de ultimă voință, dispunînd ca din modesta lui avere un legat de 200.000 lei să fie pentru instituția noastră. Amintirea lui recunosătoare va fi veșnic păstrată în Analele Academiei.

*Dr. A. N. Bernat-Lendway*⁴, străin de naștere, a devenit român din toată inima printr-o îndelungată activitate începută în tinerețe și dedicată științei în România. S-a stins la adînci bătrînețe, după o lungă și amară suferință. Ca chimisit, răposatul a adus țării noastre multe și bogate servicii și a voit să le continue și cînd puterile îi erau istovite, dînd Academiei bibliotecă lui bogată în specialitatea căreia își dedicase întreaga viață.

*Vatroslav Jagić*⁵ s-a stins la 5 august. Ilustrul slavist, profesor la Universitatea din Viena, unde a avut ca elev și apoi ca iubit prieten pe mult regretatul nostru coleg Ioan Bogdan, a fost, ani îndelungați, general recunoscut ca cea mai înaltă autoritate în filologia slavă și în vechea istorie a popoarelor slave. Continuator al școlii lui Șafařík Miklosich, el și-a întrecut măestrîi prin siguranța metodelor științifice și prin agerimea talentului personal. Studiile lui au aruncat adeseori o vie lumină și asupra trecutului neamului nostru, atît de legat de al popoarelor slave.

*Ernest Babelon*⁶ a încetat din viață la Paris în februarie. Ilustrul defunct a fost o somitate științifică de reputație mondială în numismatica antică greco-romană, în care și-a cîștigat merite nepieritoare. Dînsul fusese conducătorul secției numismatice din Biblioteca Națională din Paris și profesor de această știință la Colegiul Franței. Om de o rară distincție și delicateță în raporturile cu colegii și confrății, pînă la cei mai tineri și mai îndepărtați, el a lăsat regrete unanime la toți aceștia, cari, pînă în ultima clipă, l-au văzut lucrînd neobosit, discret și modest — pildă vie a unor timpuri și oameni, cari par a trece făcînd loc unei noi vîrste de fier.

*Principele Roland Bonaparte*⁷ a încetat din viață la 15 aprilie trecut. Activitatea științifică a acestui coborîtor din glorioasa familie a Napoleonizilor, interesul viu și statornic manifestat în multe ocaziuni pentru țara și neamul nostru, i-au dat dreptul la recunoștința românilor. Ca un semn al acestei recunoștințe Academia l-a ales membru onorar la 10 iunie 1920.

În afară de pierderile ultime ale acestor colegi onorari, către familiile cărora Academia și-a exprimat condoleanțe, fie prin participare la trista slujbă a înmormintării, fie prin scrisori, am avut încă datoria de a ne asocia la pomenirea altor colegi mai de mult pierduți.

La 20 martie s-a slujit la biserica Mihai-Vodă parastas pentru un an de la plecarea dintre noi a mult regretatului nostru coleg și președinte D. Onciul. Mai mulți membri ai Academiei au asistat la slujba pomenirii alături de reprezentanții guvernului, ai universității și ai celorlalte autorități și instituții, cu cari activitatea scumpului dispărut fusese legată.

La 10 februarie s-a serbat la Cernauca, în Bucovina, pomenirea de 30 ani de la moartea lui *Eudoxiu Hurmuzaki*⁸, al cărui nume va fi pentru totdeauna legat de studiile istoriei naționale și de Academie, continuatoarea operei începute de dînsul. Academia a fost reprezentată la trista ceremonie prin colegul nostru corespondent Alexe Procopovici care a rostit o cuvîntare de pomenire în numele instituției noastre.

O altă comemorare, de un caracter înălțător a fost aceea a colegului nostru onorar *Philippe de Guye*⁹, fost profesor de chimie la Universitatea din Geneva, încetat din viață în martie 1922. Asociația elevilor ilustrului defunct a ridicat un bust regretatului lor maestru și a chemat și Academia noastră la inaugurare. Am fost reprezentați prin colegul nostru onorar Louis Duparc¹⁰ de la aceeași universitate. Elevii și-au exprimat adîncă lor mulțumire, pentru că Academia a răspuns astfel la chemarea lor.

Activitatea Academiei s-a urmat în cursul anului după regulile stabilite : s-au ținut 37 ședințe săptămînale, din cari 3 au fost solemne. Prima ședință solemnă a fost ocupată cu serbarea pomenirii de 200 ani de la moartea lui *Dimitrie Cantemir*. În acea ședință, onorată cu preșidenția M. Sale Regelui, colegul nostru I. Nistor a rostit cuvîntarea de pomenire pentru strălucitul istoric și neuitatul principe al Moldovei.

Alte două ședințe solemne au fost închinete pomenirii de un secol de la moartea marelui învățător și deșteptător al conștiinței naționale *Gheorghe Lazăr* : colegul nostru G. Bogdan-Duică a cetit în cele două ședințe un studiu foarte amănunțit despre personalitatea lui *Gheorghe Lazăr* și despre influența învățaturii lui asupra dezvoltării culturii naționale.

Colegul Bogdan-Duică a reprezentat Academia și la serbările de la Avrig, lîngă locul de veșnică odihnă a rămășițelor necăjitului învățător, iar colegul nostru I. Bianu a reprezentat-o la serbarea din capitală, rostind o cuvîntare înaintea statuei din fața Universității.

Celelalte ședințe publice au fost ocupate cu următoarele comunicări științifice :

D-l Andrei Rădulescu (22 iunie) despre : *Publicitatea drepturilor reale imobiliare și registrele de proprietate*.

D-l Al. Lapedatu (21 septembrie) despre : *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originea Țării Românești*.

D-l G. Marinescu (23 noiembrie) despre : *Viața și operele lui Santiago Ramon y Cajal*.

D-l Silviu Dragomir, membru corespondent, a vorbit (7 decembrie) despre : *Originea coloniilor române din Istria*.

D-l S. Mehedinți (1 februarie) a expus oarecari *Premize etnografice pentru istoria românilor*.

D-l I. Al. Brătescu-Voinești a cetit (15 februarie) o comunicare despre : *O operă literară de mare valoare*.

D-l Dr. V. Babeș a expus (16 mai) rezultatul cercetărilor sale asupra *Diagnozei și combaterii cancerului*.

Numeroase comunicări s-au făcut în ședințele intime, în cari s-au înfățișat cărți publicate de un interes special pentru noi, sau au fost aduse manuscrise de lucrări cari au fost trimise spre a fi publicate [...] ¹¹

În primăvara aceasta, capitala țării a avut bucuria de a primi întâiul *Congres internațional de studii bizantine*, la care au luat parte un număr însemnat de specialiști din mai bine de zece țări străine: Franța, Belgia, Italia, Anglia, Cehoslovacia, Iugoslavia etc., după cum secretarul d-voastră general va va expune mai deaproape într-un raport special. În chiar ziua de începere a congresului. Academia a întrunit în incinta ei (14 aprilie), într-o recepțiune intimă, pe membrii congresului. Președintele nostru i-a salutat într-o alocuțiune de binevenire, la care, în numele congresiștilor, a răspuns, în mod cordial, colegul nostru onorar, d-l *Charles Diehl*. ¹² Mai mulți membri ai Academiei au luat parte, prin comunicări interesante, la lucrările congresului, după care străinii însoțiți de câțiva dintre ai noștri au făcut excursiuni în deosebite părți ale țării, spre a vedea câteva din monumentele cele mai caracteristice ale trecutului nostru.

Uniunea Internațională a Academiiilor, la care suntem asociați, a ținut a 5-a sesiune anuală la Bruxelles, de la 12 la 14 ale acestei luni. Secretarul d-voastră general, ca reprezentant al Academiei, a luat parte la această sesiune și va va ceti o dare de seamă amănunțită asupra lucrărilor făcute acolo în acest an.

Comisiunea internațională de cooperăție intelectuală organizată la Geneva pe lângă *Societatea Națiunilor*, a cerut să trimitem un delegat la a 3-a sesiune, care s-a ținut în luna decembrie trecut. Academia a delegat ca reprezentant al ei la acea sesiune pe colegul nostru dr. G. Marinescu, care, în ședința de la 26 octombrie, a făcut o expunere despre activitatea sesiunii a 2-a a acelei comisiuni. La 16 noiembrie Academia noastră, care fusese invitată să constituie comisiunea națională română, a primit propunerea, organizându-se sub președinția secretarului general al Academiei și avînd ca secretar general pe colegul dr. Marinescu, iar ca secretar de ședință pe membrul cooptat în comisiune, d-l Oteteleșanu, a cooptat în același timp pe rectorii celor patru universități, pe directorul serviciului de schimb internațional de cărți etc., și a stabilit sub conducerea celor patru domni rectori o organizație specială pentru informațiuni universitare.

Comisiunea internațională de cooperăție intelectuală ne-a dat și ocaziunea de a ne asocia la o însemnată operă de înaltă umanitate și cultură: a propus Academiei să ia asupra ei organizarea pentru România a refacerii mării biblioteci a Universității din Tokyo, distrusă prin catastrofa din septembrie trecut.

Academia nu numai a dat toate publicațiile ei și altele aflate în depozitele ei, dar a propus și a cerut tuturor caselor mari de editură să contribuie la refacerea bibliotecii atît de grozav distruse. Glasul Academiei a fost ascultat cu bogate rezultate. De acum înainte, grație acestei contribuii, în extremul orient se va putea studia și cunoaște istoria și literatura românească. Legațiunea Japoniei — căreia s-au predat lăzile cu cărți — a exprimat călduroase mulțumiri.

La 8—13 octombrie s-a ținut la Paris *Congresul pentru istoria religiunilor*. Academia fiind chemată, delegase pe colegul nostru, preotul N. Popescu.¹³ D-sa neputînd lua parte din lipsa mijloacelor necesare, s-a trimis o telegramă.

În același fel a trebuit să se răspundă și la chemările venite de la *Uniunea internațională de fizică pură și aplicată*, cu care ne-am mulțumit să inițiem o simplă participare morală, indicînd pe d-l coleg N. Vasilescu-Karpen,¹⁴ spre a face oficiul de legătură; sau, de la *Societatea de fizică din Paris*, care și-a serbat jubileul de 50 de ani de la înființare, însoțind serbarea cu o interesantă expoziție.

La 11—16 august viitor se va întruni la Toronto (Canada) un *congres internațional matematic*, organizat de institutul regal canadian și de Universitatea din Toronto. Academia noastră este chemată să ia parte prin doi delegați, cărora li se fac, de comitetul de organizare, înlesniri de călătorie. Academia a delegat pe colegii G. Țițeica și D. Pompeiu¹⁵.

Universitatea din Neapole și-a serbat, la începutul lunii curente, al șaptelea centenar de la înființare; *Societatea medicilor chirurghi* din Bologna și-a serbat un secol de la înființare; *Academia Jocurilor Florale* de la Toulouse a serbat, în întiele trei zile din mai, al VI-lea centenar al fundării ei prin cei șapte trubaduri din „La Compagnie du Gai Savoir”.

La toate aceste serbări, Academia fiind invitată să ia parte, a răspuns prin scrisori de felicitare.

Cu deosebită simpatie a primit Academia comunicările colegului nostru onorar N. Donici despre organizarea și rezultatele cercetărilor făcute în observatorul său statornic de la Dubosarii-Vechi (Basarabia).

★

Prestigiul Academiei crește constant și bine susținut atît în țară cît și în străinătate.

În țară, aproape în toate legile de organizare atingătoare de chestiuni sau institute culturale, se înscrie participarea Academiei, prin reprezentanții ei, pentru organizarea și buna funcționare a organelor cari se înființează. Astfel au fost, în timpul din urmă, legile proprietății literare, a persoanelor juridice, a școlilor politehnice, în afară de cele mai vechi, cum e legea privitoare la Școalele Române superioare înființate la Paris și Roma și puse sub auspiciile Academiei, prin alegerea acordată ei, prin lege, a directorilor și secretarilor permanenți ai acelor școli.

De altă parte toate organizațiile culturale de orice limbă și cuprins cari funcționează sau se înființează în România-Mare se adresează Academiei cerînd publicații și informații pentru activitatea lor.

Relațiile cu străinătatea ni se îmbie din toate țările de cultură ale lumii. Din toate părțile ni se propune schimbul de publicații, ni se cere intrare în legături de colaborare științifică pe toate terenele, ne vin chemări la serbări științifice și culturale, suntem chemați la congrese și la asociațiuni. De jur împrejurul pămîntului e azi o colaborare amicală pentru progresul științei, care cere ca, alătura de Japonia ori Canada, să intrăm și noi, prin activitatea culturală și științifică — cum am intrat prin situația politică și diplomatică — în rîndul națiunilor de mare cultură.

La toate aceste chemări putem răspunde numai în măsură cu mult prea mică, atît din cauza tinereții instituțiilor noastre științifice, cît mai ales din cauza înzestrării lor cu totul neîndestulătoare atît cu localuri cît și cu personal și dotațiuni. Evident că această slăbiciune este foarte păgubitoare pentru bunul nostru nume cultural între popoarele lumii.

Cu privire la aceste relațiuni științifice internaționale, trebuie să reținem cel puțin următoarele fapte :

1. *Discursurile de recepțiune* rostite în ședințele solemne ale sesiunii anului trecut de colegii O. Goga, Al. Lapedatu, M. Sadoveanu și D. Gusti au fost publicate împreună cu răspunsurile cari le-au însoțit, îndată după încheierea acelei sesiuni. În fruntea lor au fost așezate înălțătoarele cuvîntări rostite de Maiestatea Sa Regele și de Alteța Sa Regală principele moștenitor.

2. Redactarea *Dicționarului limbii române* s-a continuat în tot decursul anului la Cluj sub conducerea d-lui coleg Pușcariu, dar tipărirea nu s-a putut începe din cauza lipsei mijloacelor bănești necesare.

3. *Lucrările secțiunilor :*

Secțiunea literară :

Dintre lucrările speciale ale acestei secțiuni s-au publicat sau se află la tipografie :

a) Fascicula I a publicației *Documente de artă românească din manuscrise vechi* s-a primit de la Oxford și a fost prezentată, însoțită de o notă, de colegul nostru I. Bianu congresului de studii bizantine întrunit în capitala țării.

b) Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, dat la tipar, va forma volumul 32 din publicația *Viața poporului român*.

c) Th. Capidan, *Meglenoromânii*. Studiu etnografic și lingvistic, va forma tomul VII din *Studii și cercetări*.

d) G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simeon Bărbuț* (tomul VIII din *Studii și cercetări*).

e) Tudor Pamfile, *Mitologia românească*, III, *Pămîntul* (tomul 33 din *Viața poporului român*).

Secțiunea istorică a publicat :

a) *Buletinul* francez, tomul X, sub îngrijirea provizorie a secretarului d-voastră general, cuprinzînd cinci lucrări mai mari și cîteva note și informațiuni.

b) Z. Pîclișan, *Corespondența din exil a Episcopului Inochentie Micu Klein*, formînd tomul III din *Publicațiunile fondului Alina Știrbey*.

c) *Săpăturile arheologice*, făcute sub conducerea secretarului d-voastră general, au continuat cu succes atît la Histria, unde au mai fost găsite diferite inscripții noi, cît și, mai ales, în Cîmpia Munteană, pe valea Ialomiței și a Mostiștei, unde săpăturile de caracter preistoric și protoistoric executate cu colaborarea d-lui I. Andrieșescu, și ajutorul asistenților noștri Vlădescu-Vulpe¹⁶ și Dumitrescu¹⁷, au dus nu numai la descoperiri foarte importante asupra civilizației dacice, dar și la punerea bazelor primei hărți arheologice

a României, așa cum vi se va raporta amănunțit, în legătură cu lucrările *Uniunii Academice Internaționale* de la Bruxelles. Zilele acestea vă voi prezenta, alături de descrierea obiectelor găsite în săpături, făcută de d-l Andrieșescu, prima mea comunicare din seria: *Așezări geto-grece și daco-romane în Cîmpia Munteană. I. Piscul Crăsanilor*. Tot în vara trecută am mai descoperit într-o călătorie de studii prin Putna și R. Sărat o importantă stațiune neolitică cu ceramică la Bontăști spre V. de Focșani.

d) *Copierea documentelor istorice moderne* din Arhivele Statului din Viena se continuă fără întrerupere.

e) *Copiile de documente contemporane*, făcute la Torino prin îngrijirea regretatului Michele Silvestri, ne-au fost de asemenea predate de văduva sa.

Secțiunea științifică :

a) *Buletinul* publicat în limbi străine a continuat să apară în numere lunare sau duble și deșteaptă un viu interes în străinătate de unde este mereu cerut. Din cauza aceasta tirajul a fost urcat de la 1000 la 1500.

b) S-a început o nouă serie de publicații în limbi străine : *Études et Recherches*, prin scrierea colegului G. Țițeica intitulată : *Géometrie différentielle projective des réseaux*.

*

Colecțiunile științifice ale Academiei și-au continuat creșterea și organizarea. Comisiunea bibliotecii și colegul conservator al colecțiunii numismatice vor arăta amănunțit atât îmbogățirea colecțiilor cât și lucrările făcute pentru organizarea și folosirea lor.

Marea valoare și însemnătate a colecțiilor Academiei fiind acum de mult recunoscută de toată lumea intelectuală din țară, și în bună parte și dincolo de hotarele țării, iar instalarea lor fiind nu numai cu totul neîndesultătoare, dar și cu desăvîrșire nesigură, guvernul pare hotărît să ia cuvenitele măsuri pentru construirea localului plănuir la 1912 și care trebuia să fie inaugurat la 1916. Ni s-au dat, în privința aceasta, asigurări de Ministrul Finanțelor, prin colegul nostru Al. Lapedatu, Ministru al Cultelor și Artelor. Se studiază acum organizarea financiară a lucrărilor, cari ar urma să fie pe deplin terminate în 5 ani. Astfel este acum speranță ca stăruințele Academiei să ajungă în sfîrșit la rezultatul dorit și colecțiunile bogate, adunate de dînsa să fie instalate în cele mai bune condiții de păstrare și folosire [...] ¹⁸

Strîmtorarea financiară cu care se luptă Academia, mai ales de la război încoace, în urma schimbărilor adînci și grele, urmate după 1914, este bine cunoscută. Știm cu toții că activitatea acestei instituțiuni de știință și înaltă cultură este grav stînjenită din cauză că mijloacele ei materiale au scăzut — în urma expropriierilor — în proporție inversă cu trebuințele și îndatoririle impuse de noua situație a neamului nostru. Mai multe publicațiuni întrerupte de război nu pot fi continuate, cercetări și explorări științifice nu pot fi întreprinse, participarea la lucrări științifice, la cari suntem chemați din străinătate, nu suntem în stare a o primi. Astfel trăim într-o așteptare chinuitoare și trebuie să renunțăm la o întreagă serie de lucrări, mai ales atunci cînd — și cazul e foarte frecvent — nici guvernul nici parti-

cularii nu se arată prea înțelegători de noile îndatoriri culturale ce le au față de țara întregită și nu dau contribuțiile bănești necesare promovării întreprinderilor noastre științifice și de înaltă cultură.

Un caz concret și caracteristic este de pildă, situația Academiei față de mormîntul unde se odihnește și casa unde a trăit o glorie literară ca aceea a lui Alecsandri. Casa cu grădina și mormîntul au fost donate Academiei de nepoatele marelui poet în anul 1914. Academia a primit donația cu intenția de a întreține casa în bună stare și a-i restabili cuprinsul cît mai apropiat de starea în care se găsea pe cînd o locuia poetul, și a ridica pe mormîntul lui cuvenitul monument vrednic de numele lui și de națiunea pe care a luminat-o prin geniul său. Trebuia ca mormîntul și casa lui Alecsandri să fie un loc de pelerinaj național. S-au făcut cîteva apeluri la dărnicia institutelor financiare, dar răsunetul lor a fost atît de slab, încît pînă azi nu s-a putut înălța peste mormînt cuvenitul monument și lipsesc mijloacele pentru reparația necesară casei.

Mai amintesc că serviciile interne ale Academiei nu numai că nu pot fi dezvoltate după necesitatea lucrărilor, dar și cîte sunt funcționează cu mare greutate din cauza insuficienței onorariilor pentru personal, ceea ce provoacă neîncetate plecări după o foarte scurtă activitate în serviciul Academiei.

Spre a împușina măcar în parte aceste greutăți, Academia a adresat la 9 februarie guvernului, și anume d-lui prim-ministru și miniștrilor de Finanțe, de Instrucție și de Arte, următorul memoriu :

Prin legea promulgată cu Decretul domnesc cu nr. 749, de la 29 martie 1879, Academia Română a fost declarată institut național, avînd de scop „cultura limbii și a istoriei naționale, a literelor, a științelor și frumoseilor arte”.

Prin art. 4 din acea lege, „Statul face Academiei Române o dotațiune anuală fixă de 30.000 lei, care se va înscrie în bugetul statului. Din această sumă o parte va fi pururea afectată de către Academie la acordarea a două premii, unul științific și altul literar, purtînd denumirile de *Premiul Lazăr* și *Premiul Eliade-Rădulescu* ; fiecare premiu va fi cel puțin de cinci mii lei.”

Pornind din Societatea Academică Română, înființată la 1866 și 1867, și reorganizîndu-se pe baza numitei legi din 1879, Academia a cuprins în sînul ei pe toți fruntașii intelectuali și culturali ai neamului românesc din toate statele și ținuturile unde se aflau locuind, iar bărbații de stat și oamenii politici, cari nu erau între membrii ei, au înconjurat-o totdeauna cu o atmosferă de înaltă stimă și prețuire pentru marile servicii ce era menită să aducă neamului ca organ central al culturii naționale integrale și unitare.

Istoria va arăta cît a fost partea Academiei Române în pregătirea unirii neamului într-un singur stat național.

Pe lîngă activitatea ei proprie ca instituțiune culturală și științifică, Academia a înființat, a dezvoltat și susține singura bibliotecă de caracter specific național românesc pentru studiile istoriei, limbii, literaturii, instituțiilor naționale.

Prin scopurile urmărite, prin activitatea dezvoltată și prin tradiționala bună administrație a mijloacelor ei, Academia și-a atras bunăvoința publică, din care i-au venit și îi vin mereu donațiuni de fonduri cu scopuri culturale.

Totuși, mijloacele de cari dispune Academia acum sunt cu totul neîndestulătoare față de trebuințele ei de întâiul ordin și cu deosebire față de criza de depreciere a valorii banului.

Din această cauză Academia nu numai că nu poate da publicațiilor ei științifice dezvoltarea cerută de trebuințele naționale interne sau de cele generale externe, dar nici nu poate continua unele lucrări de întâia însemnătate și necesitate începute înainte de război, cum este *Dicționarul limbii române*. Nu-i este cu puțință nici să-și formeze pentru serviciile ei un personal sta-tornic și îndestul de numeros, remunerat suficient spre a face carieră de viață în serviciul Academiei, iar fără un asemenea personal nu este cu puțință continuarea lucrărilor și siguranța colecțiilor.

În același timp cele două premii anuale ale statului de câte 5.000 lei, legate prin legea de la 1879 de numele celor doi învățători ai renașterii culturii naționale — *Lazăr* și *Eliade-Rădulescu* — astăzi nu mai au o valoare demnă nici de statul care le-a instituit, nici de Academia care le dă, nici de marii învățători ale căror nume le poartă.

Greaua stare de lucruri arătată în rîndurile precedente se poate remedia cel puțin în parte, modificîndu-se de urgență, prin lege, art. 4 din legea de la 1879, în sensul ca dotațiunea anuală să fie de 1.000.000 (un milion), premiile statului să fie de câte 50.000 (cincizeci mii) lei și să fie trei purtînd numele celor trei mari învățători: *Lazăr*, *Eliade-Rădulescu* și *Asachi*. S-ar îndrepta astfel și surprinzătoarea scăpare din vedere făcută în legea de la 1879, cînd alături de *Lazăr* era indicat să se pună numele contemporanului său *Asachi* din Iași.

Textul articolului 4, modificat, să fie deci următorul :

„Statul face Academiei Române o dotațiune anuală de 1.000.000 lei, care se va înscrie în bugetul statului.

Din această sumă o parte va fi pururea afectată de către Academie la acordarea a trei premii, unul științific, unul istoric, și altul literar, purtînd denumirile de Premiul *Lazăr*, Premiul *Asachi* și Premiul *Eliade-Rădulescu*; fiecare premiu va fi de cincizeci mii lei”.

Adresăm guvernului această rugăminte în numele și pentru necesitățile Academiei Române, ca reprezentanta cea mai înaltă a culturii naționale, cu deplină încredere că d-voastră, domnule prim-ministru și prea stimate coleg (ministru), urmînd tradiția în spiritul aceluia care a prezidat la legiferarea de la 1879, veți lua neîntîrziat dispozițiile necesare și veți pune toată stăruința pentru ca această rugăminte a Academiei să fie cit mai curînd adusă înaintea corpurilor legiuitoare și îndeplinită.

Această întîmpinare pare a fi avut mai mult răsunset. D-l prim-ministru a venit în persoană spre a ne comunica că guvernul va satisface cererea Academiei, a adăugat că d-l ministru de Finanțe socotește că este sosit timpul ca să se prevadă și fondurile pentru clădirea localului bibliotecii Academiei. Proiectul de lege pentru dotațiunea cerută a fost prezentat corpurilor legiuitoare — e drept, deocamdată într-o formă care nu ne satisface — și sperăm că el va fi votat cu modificările pe cari le socotim absolut necesare, dacă e ca această dotațiune să nu devină un dar „danaic”.

În de altfel să vă comunic că, în aceste osteneli ale noastre pentru a restabili echilibrul dintre îndatoririle noastre culturale față de țară și mijloacele materiale cu care să le îndeplinim, augustinul nostru președinte de onoare,

M.S. Regele, a binevoit prea grațios a ne asigura, în audiența de prezentare ca secretar general nou, ce ne-a acordat-o în toamna trecută, de întregul său, prea înalt sprijin. Maiestatea Sa e adînc convins de nevoia superior națională ca Academia Română să fie pusă și ținută mereu în situația de a-și împlini toate îndatoririle ei față de patria noastră întregită [...] ¹⁹

În anul școlar curent s-au dat burse din fondurile *Adamachi*, *A. Papadopol*, *dr. Corneliu Păcuraru-Bianu*, *N. Rădescu* și *Leon S. Arié* [...] ²⁰

Ținem să observăm că mai toate aceste burse și ajutoare sunt foarte neînsemnate în raport cu scumpetea actuală și va trebui să ne ocupăm în această sesiune de modalitatea creșterii lor, așa cum am făcut și vom face și în chestiunea premiilor Academiei [...] ²¹

Sorta ne-a fost binevoitoare în războiul cel mare, în care jertfele națiunii noastre au fost așa de grele. Suntem acum uniți într-o singură țară, spre marea supărare a multora. Începe acum pentru Academie o nouă epocă, pe care trebuie să avem curajul a o recunoaște în toate grelele îndatoriri ce ni le impune. *Partea de contribuție la cultura generală a umanității, dată de națiunea noastră, înainte de toate prin Academia ei, trebuie să fie așa de respectabilă, încît ea să justifice în chip strălucit și indiscutabil dreptul nostru la existența națională completă și nestînjinită, latină, în mijlocul slavilor, și lumea civilizată, în întregimea ei, să considere ca o jignire adusă civilizației însuși orice primejdie a existenței noastre independente și integrale în răsăritul danubian.*

Pentru aceasta însă Academia trebuie să-și revizuiască întregul ei program de lucru, lărgindu-l și adaptîndu-l după noile probleme teoretice și practice pe care i le impune — alătura de cele vechi și mereu tot așa de importante, dar mai mult locale — situația crescută a țării și statului, ca elemente creatoare de valori culturale general europene și mondiale.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 55—73.

¹ Raportul a fost prezentat în ședința din 25 mai 1924.

² *Const. C. Arion*, om politic (ministru în diverse cabinete) și publicist român (1856—1923), fusese ales membru de onoare al Academiei Române la 21 mai 1912. Ca profesor de drept comercial și maritim la Universitatea din București a publicat, între altele, *Elemente de drept comercial*, I (1920).

³ *Teodor I. Rosetti*, literat și om politic român (1837—1923), și-a făcut studiile la Lemberg, Viena și Paris. Comis, judecător, avocat, profesor de economia politică, diplomat, ministru în mai multe rânduri și președinte de cabinet (1888—1889), el a fost și unul din întemeietorii societății literare „Junimea”. Ales membru de onoare al Academiei Române la 26 martie 1891.

⁴ *Alfred Nicolaus Bernat-Lendway*, chimist austriac (1836—1924). A studiat în Germania și Franța. Cariera și-a început-o la Universitatea din Viena. Venind în România, încetățenit la 1884, a fost chimist-legist, apoi profesor de chimie analitică la Școala de medicină și farmacie. A făcut cercetări asupra apelor minerale din țara noastră. În 1901 și-a pierdut vederea, iar la 4 aprilie 1908 a fost ales membru de onoare al Academiei Române.

⁵ *Vatroslav Jagić* (1838—1923), lingvist croat, profesor la Zagreb, apoi la Berlin, Petersburg și Viena. A fost ales membru de onoare al Academiei Române la 23 martie 1904.

⁶ *Ernest Babelon*, numismat francez, a murit de fapt la 3 ianuarie 1924. Înalta instituție îl alesese membru de onoare la 22 mai 1924.

⁷ *Roland Bonaparte* (1858—1924), fost președinte al Societății franceze de geografie și al Institutului internațional de antropologie.

⁸ *Eudoxiu Hurmuzaki* (1812—1874), istoric și om politic român, a făcut cercetări importante în arhivele vieneze. La 2 august 1872, a fost ales membru de onoare al Academiei. Cunoscuta colecție de documente externe îi poartă numele.

⁹ *Philippe Auguste de Guye* (1862—1922), profesor de chimie la Universitatea din Geneva, ales membru de onoare al Academiei Române la 29 mai 1913.

¹⁰ *Louis Duřarc*, profesor de petrografie la Universitatea din Geneva, ales membru al Academiei Române la 29 mai 1913.

¹¹ Urmează lista publicațiilor Academiei, p. 60—61.

¹² *Charles Diehl* (1859—1944), istoric francez, specialist în bizantinologie, fusese membru al Școlii Franceze din Roma (1881—1883) și Atena (1883—1885), apoi profesor de istorie la Universitatea din Nancy și la cea din Paris. A scris, între altele, *Afrique byzantine* (1896), *Théodora, impératrice de Byzance* (1904), *Figures byzantines* (1906—1908), *Manuel d'art byzantin* (1910), *Byzance : grandeur et décadence* (1919), *Histoire de l'Empire byzantin* (1921) etc. A fost ales membru de onoare al Academiei Române la 11 iunie 1919.

¹³ *N. M. Popescu* (n. 1881), preot, profesor de istoria bisericii române la Facultatea de teologie din București, a fost ales membru al Academiei la 5 iunie 1923, ca succesor al lui D. Onciul.

¹⁴ *N. Vasilescu-Karpen* (1870—1964), profesor de electricitate și electronică la Poli-tehnica din București, membru al Academiei din 6 iunie 1923.

¹⁵ *Dimitrie Pompei* (1873—1954), matematician, fost profesor la Universitatea din Iași, București și Cluj, membru al Academiei Române. La data mențiunii era membru corespondent, ales la 21 mai 1916.

¹⁶ *Radu Vulpe* (Vlădescu pînă în 1924), reputat istoric și arheolog (n. 1899), fost profesor la Universitatea din Iași și la cea din București. Elev al lui V. Pârvan, a studiat în Italia, ca membru al Școlii Române din Roma, apoi în Franța, publicînd numeroase lucrări de istorie antică și arheologie.

¹⁷ *Vladimir Dumitrescu*. Vezi mai sus, nota.

¹⁸ Textul omis, indicat prin croșete, cuprinde principalele surse de sporire a fondurilor Academiei în anul expirat.

¹⁹ Se indică în continuare donațiile primite de Academie în anul asupra căruia se raporta (p. 70—71).

²⁰ Urmează enumerarea burselor acordate din diverse fonduri de către Academia Română (p. 71).

²¹ În continuare, o scurtă dare de seamă asupra școlilor patronate de Academie (p. 72).

46. RAPORT ASUPRA PARTICIPĂRII ACADEMIEI LA A V-A SESIUNE A UNIUNII ACADEMICE INTERNAȚIONALE, ȚINUTĂ LA BRUXELLES DE LA 12 LA 14 MAI 1924 ¹

Domnilor colegi,

Lucrările inițiate ori patronate de U.A.I. se înmulțesc și iau o astfel de dezvoltare, încât alături de delegații oficiali ai diferitelor academii sunt acum trimiși încă și un număr tot mai însemnat de consilieri specialiști, pentru fiecare din publicațiunile pe cari U.A.I. le conduce direct: astfel, Belgia, Spania, Statele Unite, Franța, Anglia, Italia și Japonia au trimis în acest an un număr de experți pentru arheologie, istorie ori filologie, aproape egal cu numărul delegaților ordinari, membri în U.A.I. Acest lucru dovedește interesul pe care-l poartă țările de veche civilizație lucrărilor întreprinse de U.A.I. Danemarca, Grecia, Norvegia, Olanda și Polonia au fost reprezentate prin câte doi delegați conform statutelor. Cehoslovacia, Serbia și România aveau câte un singur reprezentant. Dintre toți delegații singurul care venise — și în acest an — pe propria sa cheltuială — din cauze bine cunoscute d-voastră — era delegatul Academiei Române.

Au fost depuse, la deschiderea sesiunii, pe biroul Uniunii, nu mai puțin de 17 publicații gata ori în corecturi, precum voi arăta mai jos în amanunte.

Iată programul lucrărilor conduse de U.A.I.

I. *Corpus vasorum antiquorum*. Fasciculele belgiene, daneze și franceze depuse anul trecut în corecturi au fost prezentate gata. În plus, Italia (Muzeul Villa Giulia), Spania (Muzeul din Barcelona) și Anglia (British Museum) au prezentat fascicule aproape gata. Statele Unite cari pînă acum se abțineau de la această operă intră de asemenea în tovărășie: fascicolul dintîi cuprinzînd două mari colecțiuni particulare e aproape gata. Grecia și Norvegia vor începe la anul. Noi, deși am avea material foarte interesant atît grecesc cît și foarte vechi — neoliticul așa de frumos la noi — chiar pentru mai multe fascicule, nu am putut încă să ne legăm a începe publicația din cauza lipsei de mijloace. De altă parte din seria de broșuri *Clasificarea ceramicelor antice*, s-a mai depus la birou lucrarea părintelui Vincent ², *Céramique de La Palestine*.

II. Din catalogul manuscriptelor de alchimie, s-a depus primul volum. Un al doilea e aproape gata.

III. Ediția operelor lui Grotius ³ și *Dicționarul de drept consuetudinar al Indoneziei* sunt pregătite prin grija specială a Academiei olandeze, în colaborare cu cea japoneză, portugheză etc.

IV. Foarte frumoase progrese a făcut marea lucrare a U.A.I., *Dictionarul latinei medievale*. Alături de Franța, stă aici Italia, care, sub conducerea d-lui Ussani⁴, adunase în vederea acestei lucrări, încă mai înainte ca ea să fie luată sub direcția U.A.I., un material de mai multe milioane de fișe. Actualmente materialul e concentrat la Paris sub îngrijirea d-lor Langlois⁵ și Goelzer⁶. Toate țările de cultură veche latină colaborează la această operă, luând fiecare asupra ei despoierea unor serii de autori de o parte, de diplome de alta. Hotărîrea luată acum doi ani de a se încheia culegerea materialului cu secolul al XI-lea, hotărîre care făcuse pe danezi și pe noi să ne abținem de la colaborare, n-a putut fi — din fericire — menținută integral. Anglia a format chiar o comisiune națională specială pentru alcătuirea unui supliment la Dicționarul cel mare internațional, cuprinzînd și secolele mai recente ca al XI-lea. De altă parte, în *Buletinul* periodic al dicționarului, *Archivium mediae et infimae latinitatis*, nu numai s-au luat în considerare și studiile pregătitoare pentru latinitatea mai tîrzie ca secolul al XI-lea, dar chiar se face invitare istoricilor și filologilor de a comunica revistei toate cercetările și descoperirile lor în această privință. Date fiind aceste modificări de plan și invitările repetate ale colegilor francezi și italieni, n-am mai putut de data aceasta să declin colaborarea noastră, fie și numai prin contribuții individuale la *Archivium*.

V. De asemenea, face frumoase progrese *Forma Romani Imperii*. În afară de lucrările franceze, engleze și italiene anunțate anul trecut, s-au mai prezentat în acest an cu material pregătitor Iugoslavia și Spania, iar subsemnatul a prezentat primele două foi gata din harta Daciei, cuprinzînd sectoarele Mostiștea și Călărași.

VI. În privința suplimentelor la *CIL*⁷ și la *IG*⁸, d. Vulić a anunțat oficial U.A.I., înțelegerea care a avut loc la București în aprilie, cu prilejul Congresului de studii bizantine, între Iugoslavia, Bulgaria și România, în vederea publicării complete a materialului epigrafic privitor la iliro-traci. Italia a comunicat progresele făcute pentru corpul inscripțiilor din Latium, iar Anglia pe cele privitoare la Britania.

VII. Lucrările pentru *Corpul* mozaicelor antice descoperite în Grecia au început. Delegații eleni ne-au prezentat în foarte frumoase fotografii materialul primului fascicol. Luate în împrejurări extrem de dificile aceste fotografii au constituit o probă foarte îmbucurătoare de zelul cu care grecii înțeleg să ducă la bun sfîrșit opera aceasta arheologică așa de importantă.

VIII. Lucrarea d-lui P. Bienkowski de la Academia din Cracovia, *Iconographia Celtica*, a fost luată sub auspiciile U.A.I. și va apare la Paris.

IX. În chestiunea ajutorului de dat învățaților ruși spre a-și putea publica în Europa descoperirile și studiile lor, comisiunea aleasă anul trecut și compusă din Sir Paul Vinogradoff⁹, Pirenne¹⁰, Tillo, Morawski¹¹, Vulić și subsemnatul, a fost de acord că de ajutoare bănești cu greu ar putea fi vorba, U.A.I. neputînd admite din principiu o atare acțiune, care privește mai degrabă Comisiunea internațională de Cooperare Intelectuală de pe lîngă Liga Națiunilor. Dimpotrivă comisiunea a fost unanim de părere că savanții ruși ar găsi în publicațiile oricăreia din academiile noastre o primire amicală, cu condiția ca, mai ales în ce privește academiile neslave, limba în care contribuțiile lor ar fi redactate să nu fie cea rusească, pe care ceilalți europeni n-o pot utiliza decît cu mari greutăți.

X. În privința chestiunii prezentate din partea asociațiilor științifice americane, de d-nii Leland și Armstrong, puternic susținută de delegația japoneză cu privire la oportunitatea unei limbi auxiliare mondiale, U.A.I. a declinat o hotărâre și a trimis chestiunea în studiul academiilor cari compun Uniunea. Secțiunea noastră literară va avea dară a se ocupa în chip special cu această chestiune, ca și cu aceea propusă de Academia Daneză, cu privire la un sistem unitar de transcriere fonetică și transliterație.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 112—114.

¹ Raport prezentat în ședința de la 3 iunie 1924.

² *Louis Hugues Vincent* (1870—1960), arheolog francez. Călugăr dominican, a studiat mai ales regiunea Ierusalimului, ca unul din cei mai importanți membri ai Școlii biblice și arheologice franceze. Amintim, dintre lucrările sale, *Jérusalem, recherches de topographie, d'archéologie et d'histoire* (2 vol., 1912—1922), *Jérusalem de l'Ancien Testament* (1954—1956).

³ *Hugo Grotius* (1583—1645), jurist și diplomat olandez, autorul între altele, al celebrei lucrări *De jure belli ac pacis* (1625), în care combate sclavajul și încearcă o prevenire și o reglementare a războaielor — veritabil cod de drept internațional public.

⁴ *Vincenzo Ussani* (n. 1870), filolog clasic italian, profesor la Universitățile din Messina, Palermo, Padova, Pisa și Roma, colaborator la întocmirea unor lucrări fundamentale: *Dizionario latino dell'alto Medioevo*, 1932; *Bibliografia internazionale delle scienze storiche* (1930) etc. Istoria literaturii universale îi datorează și o *Storia della letteratura latina dalle origini al 14 d.C.*, Milano, 1929.

⁵ *Charles Victor Langlois* (1863—1929), istoric francez, profesor de paleografie și istoria evului mediu la Sorbona, director al Arhivelor naționale. A publicat o serie de lucrări asupra lui Filip III și Filip cel Frumos, asupra Inchiziției și a *Vieții în Franța în evul mediu*, precum și — împreună cu Ch. Seignobos — o foarte utilă *Introduction aux études historiques* (1898).

⁶ *Henri Goelzer* (1853—1929), latinist francez, autor al unei *Grammaire comparée du grec et du latin* și al unui *Dictionnaire latin-français*.

⁷ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, operă inițiată de Th. Mommsen în 1863.

⁸ *Inscriptiones Graecae*, consilio et auctoritate Academiae Literarum Regiae Borussicae editae.

⁹ *Sir Paul Vinogradoff* (1854—1925), filolog rus, profesor la Universitatea din Moscova, apoi la Oxford (1903). A studiat, între altele, *The origin of feudalism in Italy* (1887); *Villeinage in England* (1892); *English society in the eleventh century* (1908); *Roman Law in medieval Europe* (1909); *Outlines of historical jurisprudence* (1920—1922) etc. și a colaborat la *The Cambridge Modern History*.

¹⁰ *Henri Pirenne*.

¹¹ *Kazimierz Morawski* (1852—1925), filolog polonez, rector al Universității din Cracovia. A scris o *Histoire de l'Université Jagellon* (1900) și o *Histoire de la littérature romaine* (7 vol., 1909—1921).

47. RAPORT ASUPRA ACTIVITĂȚII ȘCOALEI ROMÂNE DIN ROMA ÎN ANUL 1923/24 ¹

Domnilor colegi,

Al doilea an de activitate al Școalei Române din Roma a însemnat, așa cum era de datoria ei, un real progres în dezvoltarea bunului nostru nume științific în străinătate.

Încă din toamna trecută biblioteca noastră cuprinzând, mulțumită în special d-voastră, peste două mii de volume cu privire la istoria și limba românească și în general la latinitatea orientală, funcționează, fiind folosită nu numai de-ai noștri, ci și de străini. Membrii Școalei au avut grijă de orânduirea și catalogarea ei și unul din ei, d-l Alexandru Busuioceanu² și-a luat de bunăvoie sarcina de bibliotecar. În afară de darurile ce ni s-au făcut în anul trecut, am mai primit anul acesta din partea Italiei, Franței și Bulgariei, prețioase publicații de istorie, literatură și arheologie. De altă parte, am instalat în sala de bibliotecă și de conferințe a Școalei și un excelent aparat de proiecții, care ne-a și servit precum voi arăta mai jos.

Relațiile noastre cu celelalte Școli străine din Roma sunt foarte bune. În special Școala italiană, Școala franceză și Școala engleză sunt în zilnic contact cu noi: lucrăm în bibliotecile lor, facem excursii științifice împreună, noi la ei și ei la noi, ne aflăm în raporturi personale bine susținute cu directorii și membrii lor. Școala americană, care e foarte departe de noi, se află în contact mai rar cu noi, dar nu mai puțin cordial. Anul acesta inaugurând seria de conferințe științifice ținute de diferiți învățați străini din Roma, invitați de noi, am avut bucuria de a număra printre conferențieri pe președintele Școalei arheologice italiene, d-l Giuseppe Cardinali, pe directorul Școalei engleze, dr. Thomas Ashby și pe profesorul de arheologie al Școalei Americane (directorul era în acel timp în călătorie de studii în Egipt), d-l Densmore Curtis. La conferințele de la Școala Română au asistat regulat membrii și adesea chiar directorii celorlalte Școli, precum și un numeros public italian. Iată lista acestor conferințe.

1. La 23 februarie, d-l prof. Roberto Paribeni, vechiul prieten al Școalei noastre, a deschis seria conferințelor cu o comunicare științifică de cea mai mare importanță despre *Porta Aurea*. Totodată d-sa a cetit ca discurs inaugural următoarele rînduri în limba latină :

„Legate excellentissime, clarissimae feminae, ornatissimi viri,
Latinis latinus latine loquar. Neque enim dum vobis primus in urbe
salutatum occurro, alia quam ista dulcissima communi nostra lingua me uti
sinatis, precor, humanissimi viri fratresque nostri carissimi. In longinquis

Danubii fluminis ripis, ad extrema litora Pontica eadem haec verba resonarunt, eadem etiam nunc fortissima pectora movent. Ne me superbiae arguatis ; honorem hunc amplissimum a clarissimo humanissimoque viro Basilio Parvan, Instituti huius conditore ac praeside, oblatum studiosissime, fateor, arripui. Non me latebat plures multo facundius multoque dignius posse Vobis dicere, paucos sentiebam amantius.

Vestram recolui historiam ; milites, colonos, custodes extremi limitis imperii vos Roma constituit, fidem servastis integram, fidem sanguine decies et decies confirmastis, fidem labente iam imperio, mox ruinis suis obruto, et paene sepulto et ipsa iam memoria deleta, per obscura saecula, adversus immanes et feras gentes undique supervenientes, per diuturna bella, per crudelissimas servitutes, per ultimam egestatem, per exitium fere universi populi vestri, fidem iterum atque iterum renovastis.

Duris ut ilex tonsa bipennibus
nigrae feroci frondis in algido
per damna, per caedes ab ipso
ducit opes animumque ferro.

Neque humanarum artium, neque sanctissimi iuris numquam vos pressit oblivio. Constantissimae pietatis praemium adepti tandem estis. Turcarum foeda servitute excussa, regno feliciter constituto, ecce per novissimum bellum et fratres redditi sunt, quos alienae dicioni iniqua fata subiecerant. Ah diutius haec vestra respublica vivat, frugibus laeta, pace prospera, civibus copiosa bonis. Omnibus artibus floreat, literarum fama nitescat, auctoritate inter ceteros populos valeat. Neque laetis adventibus volventibus fatis huius vetustae matris vos pigeat, quam afflictis rebus observantissime amastis. Quin immo locus hic ipse demonstrat et coetus vester, quond Romam perenni cultu persequemini. Vestra iam est, antiquam exquirite matrem".³

La această mișcătoare cuvîntare a răspuns directorul Școalei Române arătînd misiunea ce o are Școala și rostul special al conferințelor științifice ce se inauguruau.

2. La 1 martie d-l dr. Thomas Ashby a vorbit — cu numeroase proiecțiuni — despre *Sistemul stradal în împrejurimile Romei*.

3. La 15 martie, d-l prof. *Giuseppe Cardinali*⁴ a vorbit despre *Roma și unificarea Italiei antice*.

4. La 29 martie, d-l prof. Antonio Muñoz, director general al monumentelor, a vorbit — cu numeroase proiecțiuni — despre *Roma în sec. XVII*.

5. La 10 mai, d-l prof. Densmore Curtis a vorbit — iarăși cu proiecțiuni — despre *Mormîntul Bernardini*.

6. La 17 mai, d-l prof. Guido Calza, directorul săpăturilor de la Ostia, a vorbit — cu proiecțiuni — despre *Ultimele săpături din Ostia și Porto*.

Atenția acordată de acei învățați de seamă Școalei noastre a avut ca urmare oferirea voluntară a altora — fără a mai fi invitați special de noi — de a veni și ei să vorbească la sediul nostru.

Raporturile Școalei noastre cu cele două mari servicii de săpături de la Pompei și Ostia sunt foarte bune. Și în acest an, d-l dr. Matteo della Corte, inspectorul săpăturilor de la Pompei, a condus personal timp de două

zile, pe membrii Școalei, explicându-le în amănunte noile descoperiri și metode noi de cercetare. Același lucru la Ostia, grație prieteniei ce ne păstrează d-l Calza. De asemenea, membrii Școalei au făcut interesante excursii cu prof. Giglioli⁵, pe atunci încă director la Muzeul Național din Villa Giulia, acum profesor la Pisa, dar continuând a lucra și la Roma. Membrii Școalei noastre, Panaitescu⁶, Nicosescu⁷ și Bezdechi⁸, au făcut de asemenea și câte o excursie de studii în Sicilia.

Tot în legătură cu relațiile noastre cu celelalte Școli trebuie să amintesc, cu speciale mulțumiri, felul cum înțelege directorul Școalei engleze să colaboreze cu noi. Doi din membrii Școalei noastre, d-nii Panaitescu și Nicosescu, fiind însărcinați de noi a face cercetări topografice asupra părții din Via Appia care e încă nestudiată pe o mare distanță — în munții Albani — d-l dr. Ashby, care e unul dintre cei mai buni cunoscători — chiar față de italieni — al Viei Appia, nu numai a mers împreună cu ei și cu secretarul Școalei noastre spre a-i iniția pe teren, dar le-a pus la dispoziție chiar propriul său material științific inedit.

În schimbul acestor bune servicii ale Școalei străine, directorul Școalei Române stă la dispoziția lor cu serviciile sale: făcându-le comunicări și ținându-le conferințe la sediile lor.

Totodată el face comunicări asupra ultimelor descoperiri de la noi la academiile și societățile științifice din Roma. Astfel, la 28 februarie el a vorbit la Accademia Pontificca, făcând *Noi considerații asupra episcopatului Sciției Mici*, iar la *Reale Società Romana di Storia Patria* el a fost ales membru ordinar.

Nu puțin contribuie la întreținerea acestor bune legături științifice secretarul Școalei noastre, d-l prof. Lugli, ales și el, în acest an, pentru frumosele sale lucrări, membru corespondent la „Accademia Pontificia di Archeologia“. Nu numai administrativ, ci și științific, el e continuu activ la Școala noastră, făcând în fiecare joi seara conferințe cu proiecțiuni în sala noastră de lucru, asupra monumentelor Romei și Italiei, pe care le cunoaște așa de bine în calitatea sa de profesor de topografie română. Țin a-i exprima și aici mulțumirile mele pentru hărnicia și devotamentul său.

Lucrările membrilor Școalei au progresat cu spor, astfel că în toamnă vom da la tipar primul volum de lucrări ale Școalei, publicat în întregime în limba italiană, dar având titlul latin de *Epemeris Dacoromana*.

În privința lucrărilor membrilor vechi, cari în această vară își isprăvesc stagiul, d-nii Panaitescu, Nicosescu, Mateescu și Marcu, avem a nota, înainte de toate că ei au colaborat cu toții și la volumul de studii privitoare la România, publicat de revista *L'Europa Orientale* și s-au manifestat științific și în afara de Școală: în special d-l Nicosescu, cu lucrarea sa *La Roumanie Nouvelle* și d-l Marcu cu studiul pe care ați binevoit a-l primi în memoriile Secției Literare a Academiei, asupra știrilor despre români în literatura italiană a ultimelor două veacuri. O activitate foarte rodnică a dezvoltat d-l Mateescu, pentru lucrările sale asupra tracilor: a) *Tracii la Roma*, b) *Tracii în imperiul roman* și c) *Onomasticon Thracicum*. În special această ultimă lucrare va fi un motiv de vie satisfacție pentru noi, întrucât va trebui pe viitor citată de oricine se ocupă de traci alături deși ca o completare la vechile lucrări ale lui Wilhelm Tomaschek⁹.

De asemenea, au fost foarte activi și membrii noi. D-l Busuioceanu a strâns un bogat material pentru o lucrare asupra vechilor noștri meșteri de

artă și prepară o lucrare asupra unor fresce din sec. XI dintr-o biserică ruinată de lângă Roma — încă necomplet cunoscute și studiate — iar d-l Bezdechi face studii în legătură cu noua ediție a lui Procopius, *De Aedificiis IV*, pe care l-am însărcinat să o pregătească pentru publicațiile Școalei Române din Roma. Cu prilejul cercetărilor sale în biblioteca Vaticanului, d-sa îmi comunică și descoperirea unor importante inedite ale lui Nicefor Gregoras, din cari are intenția să alcătuiască, pe alese, o serie de „anecdota graeca”, în felul celor publicate de Sathas pentru Psellos. În ce privește pe cel de-al treilea membru nou, d-l Claudiu Isopescu, d-sa lucrează în direcția de cercetări începute cu succes de d-l Marcu și despoaie acum materialul cu privire la români aflător în literatura italiană a sec. XVI și XVII.

Trec acum la împlinirea unei datorii de specială recunoștință față de cei doi miniștri ai României la Roma. Atît d-l Lahovary cît și d-l Pennescu poartă cel mai mare interes Școalei dăruind cărți, interesîndu-se de aproape de mijloacele de studii ale membrilor Școalei și mergînd cu amabilitatea chiar pînă la a înlocui pe director în absența lui, ori de cîte ori interesele de reprezentare ale Școalei o cer. D-l ministru Lahovary e, în special, un adevărat părinte al Școalei, purtînd grija de administrația interioară a ei și sfătuiind și sprijinind pe secretarul nostru în chipul cel mai amănunțit și binevoitor. Cred dară de datoria mea a mulțumi azi în chip public celor doi domni miniștri, în mod cu totul special d-lui ministru Lahovary.

Încheind această expunere, vă rog, domnilor colegi, să primiți și cu acest prilej mulțumirile mele pentru viul interes ce purtați Școalei Române din Roma.

Analele Academiei. Dezbatere, XLIV, 1923/24, p. 131—136.

¹ Prezentat în ședința de la 10 iunie 1924.

² *Al. Busuioceanu* (n. 1896), critic literar, profesor de istoria artei la Universitatea din București și la Madrid.

³ Iată traducerea cuvîntării d-lui Paribeni :

Prea vrednice sol, femei strălucite, bărbați aleși, ca Latin, voi vorbi latinește unor Latini. Venind să vă zic eu cel dintîi binevenit în Cetate, vă rog, bărbați prea distinși și frați ai noștri prea scumpi, să-mi dați voie să mă slujesc de această obștească limbă a noastră. Pe malurile îndepărtate ale fluviului Danubiu, lângă țărmurile de la marginea Pontului, a răsunit acest grai și tot el înviează acum vitezele piepturi. Să nu mă învinovați de trufie ; cîntea aceasta deosebită făcută mie de vestitul și vrednicul bărbat, Vasile Pârvan. Întemeietorul și căpetenia acestui așezămînt, am primit-o, vă mărturisesc, cu cea mai mare rîvnă. Știam că mulți alții puteau să vă vorbească mai cu elocvență și vrednicie decît mine, dar eram încredințat că puțini erau în stare să o facă mai cu însuflețire decît mine.

Am cercetat istoria voastră : Roma v-a așezat ca ostași, coloni și paznici la marginea împărăției ; voi ați păstrat neștirbită credința, ați pecetluit-o de atîtea și atîtea ori cu sîngele vostru ; cînd împărăția se clătina, spre a se prăbuși curînd după aceea sub ruinele sale, cînd era aproape să fie îngropată, iar pomenirea despre ea se pierduse, voi, de-a lungul veacurilor întunecoase, împotriva neamurilor năprasnice și haine cari vă năpădiau din toate părțile, în războaie îndelungate, în timpul robiiilor celor mai crunte și în mijlocul sărăciei celei mai cumplite și amenințată cu pieirea întregului vostru neam, totuși ați prîmînit mereu statornica voastră credință,

Ca stejarul lovit de securea cu două tășuri,
În muntele-algid ce e rodnic în sumbru-i frunziș ;
Deși e ciuntit și tăiat fără milă,
El vlaga și-o trage din însuși chiar fierul hain.

Niciodată n-ați lăsat în uitare artele frumoase, nici pravilele prea sfinte. Dar, în sfârșit, ați căpătat răsplata credinței voastre. După ce ați scuturat robia înjositoare a turcilor și v-ați întemeiat țara cu noroc, acum, după războiul din urmă, vi s-au înapoiat și frații pe cari soarta îi supusese unei domnii străine.

Să vă trăiască țara împodobită de roade, bucurându-se de pace, rodnică în cetățeni de ispravă. Să înflorească prin toate artele, să strălucească prin faima scrisului, și să-și cîștige vază în fața celorlalte popoare.

Acum că sorții s-au schimbat și că v-a ajuns soarta cea bună, nu vă fie rușine de bătrîna voastră maică, căreia i-ați arătat o iubire așa de mare în timpul strîmătorării voastre. Ba încă locul acesta și adunarea voastră dovedește că neîncetat sunteți însuflețiți de dragoste pentru Roma. E a voastră; cercetați-vă maica bătrînă (Trad. de d-l Șt. Bezdechi, membru al Școlii Române din Roma — n.a.).

⁴ *Giuseppe Cardinali* (n. 1879), fost profesor de epigrafie la universitățile din Genova, Bologna și Roma. Cercetările sale privesc îndeosebi epoca romană.

⁵ G. Q. Giglioli.

⁶ Em. Panaitescu. Profesor de Istorie veche la Universitatea din Cluj. Director al Școlii Române din Roma.

⁷ Paul Nicorescu. Profesor de Istorie veche la Universitatea din Iași.

⁸ Ștefan Bezdechi. Profesor de Literatură greacă la Universitatea din Cluj.

⁹ *Wilhelm Tomaschke* (1841—1901), istoric, geograf și lingvist austriac, de origine cehă, fost profesor la universitățile din Graz și Viena. S-a ocupat îndeosebi de Peninsula Balcanică și de Europa răsăriteană. Lucrarea sa despre vechii traci (*Die alten Thraker*, 1893—1894) este fundamentală pentru studiul acestei populații.

48. HENRI PIRENNE ¹

Henri Pirenne nu e unul dintre cei mai de seamă, ci e istoricul Belgiei. Fruntaș al științei europene și autoritate morală de mîna întîi în patria sa, Academia, Universitatea, opinia publică belgiană, sunt — toate — hotărîtor determinate în felul lor de a gîndi de puternica personalitate a profesorului Pirenne. Astăzi, cînd Belgia concentrează în capitala ei toate marile asociațiuni științifice internaționale, a alege pe Henri Pirenne membru de onoare al nostru înseamnă a ne lega și mai mult ca pînă acum pe acest bun prieten al nostru care pînă și mai deunăzi cerea reprezentantului d-voastră la U.A.T. lămuriri spre a înțelege cum trebuie chestiunea Basarabiei.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 144.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 12 iunie 1924.

49. THÉOPHILE HOMOLLE ¹

D-l Théophile Homolle, președintele Institutului Franței și președintele Uniunii Academice Internaționale, este una din gloriile de azi ale științei istorico-arheologice franceze. A-l avea printre noi, ca membru de onoare, e pentru noi aproape o datorie: căci alături de meritele sale pentru știință, d-sa are dreptul la admirația și iubirea noastră și prin sentimentele de prietenască prețuire ce le hrănește pentru cultura noastră românească și pentru reprezentanții ei.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 144.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 12 iunie 1924.

50. SIR WILLIAM RAMSAY ¹

Ilustrul și venerabilul învățat, *Sir William Ramsay*, ne-a făcut onoarea de a se osteni — la vârsta sa — venind la noi spre a participa la primul Congres Internațional de Studii Bizantine, care a avut loc acum două luni la București. Prezența sa a dat — alături de cea a lui Nicodem Kondakoff, Charles Diehl ori Gabriel Millet — o deosebită greutate și vază adunării savante care ne onora cu lucrările ei. A alege pe Sir William Ramsay membru de onoare al Academiei Române înseamnă a lega încă mai strâns de noi pe acest învățat, a cărui activitate principală a fost de a cerceta și lămurii istoria și civilizația apropiatului orient, din care, prin atâtea elemente însemnate facem parte.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 145.

¹ Raport propunând alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 12 iunie 1924.

51. SIR FREDERIC KENYON ¹

Sir Frederic Kenyon, directorul Muzeului Britanic, a fost președintele Academiei Britanice. Învățatul istoric și papirolog de renume mondial are față de România de mult câștigate anume drepturi de recunoștință pe care noi am întârziat poate prea mult pînă acum de a le nota. În vremea războiului pentru unitatea noastră națională, Sir Frederic a alcătuit împreună cu alți fruntași, ca Lord Cecil, Lord Leeper, dr. Medje și alții *Societatea anglo-română* de propagandă în favoarea idealurilor noastre un moment primejduite de trădarea rusească. A-l alege membru de onoare al Academiei noastre este a ne onora pe noi înșine.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 145.

¹ Raport propunând alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 12 iunie 1924.

52. [RAPORT ASUPRA ACTIVITĂȚII ACADEMIEI ROMÂNE ÎN ANUL 1923/24] ¹

Domnilor colegi,

Măsura luată în anii trecuți de a prescurta durata sesiunii generale s-a vădit și în acest an folositoare. În cele două săptămîni lucrările noastre au putut fi terminate și prelungirea cu 5 zile ce a trebuit să dăm sesiunii a fost pricinuită de datoria, scumpă nouă, de a comemora în ședințe memoria marelui istoric și scriitor francez Jules Michelet, căruia noi, românii, îi datorim o recunoștință cu totul deosebită, fie pe aceea a lui Simeon Bărnuț, ideologul avîntat al credințelor politice ale românilor ardeleni în 1848, fie pe a lui Avram Iancu, care a realizat eroic, în fapte înscrise etern în istoria noastră însăși, acele credințe politice.

O însemnată excepțională ați acordat zilei, de decenii așteptată, de primire printre noi, a purtătorului stindardului culturii și aspirațiilor române dincolo, în Ardealul de sub apăsare străină acum liberat, a Asociațiunii de la Sibiu „Astra”. Din înțeleapta și emoționanta cuvîntare cu care M. S. Regele, președintele de onoare al *Astrei* ca și al nostru, a deschis ședința plenară de primire festivă printre noi a Asociațiunii, trebuie să reținem părintescul îndemn ce ne-a dat augustul nostru protector de a întări și adînci adevărata „unire”, cea a sufletelor, prin conlucrarea frățească pe cîmpul culturii, a Academiei cu „Astra”. Și Maiestatea Sa ne-a acordat prea grațios favoarea de a prezida — conform vechei și mișcătoarei tradiții stabilite de iubita noastră dinastie — și recepția solemnă a noului nostru coleg, d-l Rădulescu-Motru. E pentru noi o datorie să aducem și de data aceasta, mulțumirile noastre respectuoase Maiestății Sale de multa sa bunăvoință, în patronarea și sprijinirea înaltului ideal, căruia noi cei adunați aici îi consacram cele mai bune puteri și cele mai alese gînduri ale noastre.

În afară de cele trei ședințe publice și cele două pînă acum amintite, o a 6-a, cea de azi, proclamă premiile acordate celor 13 opere prezentate la concursuri de vrednici semănători în ogorul culturii noastre.

Din celelalte 13 ședințe, a mai fost apoi ocupată încă o ședință de comunicările publice ale colegilor noștri, d-nii N. Iorga și G. Vâlsan, rămînîndu-ne pentru discutarea și soluționarea punctelor programului nostru de lucru în acest an, 12 ședințe.

Rînd pe rînd ați luat cunoștință de rapoartele comisiunilor speciale asupra situației financiare a Academiei în exercițiul bugetar 1922—1923, asupra activității bibliotecii, asupra activității cabinetului numismatic, asupra mersului școalelor întreținute de Academie, asupra chipului în care au fost

distribuite ajutoarele școlare din fondurile I. Fătu și I. Scorțeanu, asupra lucrărilor Fundațiunii V. Adamachi, asupra lucrărilor Dicționarului limbii române și măsurilor de luat pentru continuarea lor, asupra situației fondului A. F. Robescu și stării casei și mormîntului poetului V. Alecsandri, aprobîndu-le pe toate, odată cu luarea dispozițiilor pe cari ele le reclamau.

Asemenea ați luat cunoștință, prin rapoarte speciale fie despre participarea instituțiunii noastre la a 5-a sesiune anuală a Uniunii Academice Internaționale, ținută la Bruxelles, fie despre lucrările în a III-a sesiune a Comisiunii Internaționale de Cooperație Intelectuală făcută la Geneva, fie despre activitatea în anul 1923—1924 a Școalei Române din Roma.

Ați ascultat rapoartele referitoare la activitatea Comisiunii Elias, aleasă în anul trecut și ați discutat situația succesiunii, avizînd la măsurile cele mai potrivite pentru asigurarea averii din străinătate.

Ați hotărît să se înființeze, pînă la 1 ianuarie 1925, un Institut Român pentru cercetări istorice în Viena, a cărui activitate să fie cu deosebire îndreptată, de o parte spre adunarea de specialiști noștri de la cele patru universități a materialului istoric din arhiva vieneză, privitor la istoria noastră, iar de alta spre publicarea aceluși bogat material în colecțiunile noastre de documente și cercetări istorice.

Ați adus modificări în art. 7 din statute, în sensul ca sesiunea generală să înceapă la 20 aprilie în loc de 25 mai; asemenea ați modificat art. 2 din Regulamentul pentru serviciile Academiei și art. 4 din Regulamentul premiilor.

Ați aprobat publicarea în colecțiunile noastre a diferite contribuții științifice prețioase recomandate de secțiuni. În special ați putut saluta cu satisfacție hotărîrea luată de Secțiunea istorică de a consacra întregul volum viitor al *Buletinului* ei în limba franceză lucrărilor *Primului Congres Internațional de studii bizantine*. În acest fel, importantul eveniment științific al conlucrării noastre la București cu atîția învățați de frunte, veniți la noi din toată Europa, se leagă definitiv de Academia noastră și de înaltele ei preocupări culturale.

În ședința de la 11 iunie ați votat pentru anul 1924—1925, sporind cu această ocaziune cu 50% salariile bugetare așa de modeste ale funcționarilor și personalului de serviciu al Academiei. În fine, ați stabilit delegațiunea pe 1924—1925, alegînd președinte pe d-l I. C. Negruzzi și vicepreședinți pe d-nii I. Al. Brătescu-Voinești, D. Gusti și Gh. Țițeica.

În ultimele zile ați hotărît Comisiunea de 12 pentru examinarea lucrărilor ce se vor prezenta în 1925 la *Premiul Năsturel*, apoi comisiunile speciale pentru examinarea manuscriselor ce se vor prezenta la *Premiile Toma și Ioan N. Socolescu, Năsturel și V. Adamachi*, destinate a se acorda în viitoarea sesiune generală. Ați fixat, prin Secțiunea literară, pentru *Premiul Adamachi* de 5.000 lei, destinat a se acorda în 1928, subiectul : *Activitatea și ideile lui Gheorghe Bariț*; prin secțiunea istorică ați fixat pentru *Premiul Năsturel*, destinat a se acorda în același an, subiectul : *Onomasticon Thracicum* și pentru *Premiul Eliade Rădulescu*, subiectul : *Preistoria Olteniei și Munteniei*, care asemenea se va da în 1928. În sfîrșit, în vederea sprijinului [pentru] clădirea localului ei, ați completat comisiunea însărcinată cu pregătirea lucrărilor pentru construcțiunea bibliotecii.

Pentru merite științifice cu totul excepționale și unanim recunoscute, ca și pentru legăturile lor sufletești cu țara și cultura noastră, ați ales membri

de onoare pe profesorul de la Academia și Universitatea din Roma, eminentul istoric al lumii romane, Ettore Pais², pe istoricul Gaetano de Sanctis³ de la Academia și Universitatea din Torino, pe marele arheolog creștin, părintele Hippolyte Delehay⁴, pe fruntașul istoricilor belgieni, Henri Pirenne⁵ și pe ilustrul președinte al Institutului Franței, președinte și al Uniunii Academice Internaționale, Théophile Homolle⁶. Ați înălțat încă prestigiul instituțiunii noastre prin alegerea de membru onorar făcută în persoana veneratului istoric și arheolog Sir William Ramsay⁷, a directorului Muzeului Britanic și apărătorului idealurilor noastre, o clipă primejdiate de defecțiunea rusească, Sir Frederic Kenyon⁸, și a celui mai de seamă bizantinolog al vremii noastre, Nicodem Kondakov⁹. În sfârșit, pentru neobosita-i activitate, în Franța la catedra sa de la Universitatea din Lyon și în patria noastră la Universitatea din Cluj, ați trecut în rîndul membrilor corespondenți străini pe profesorul dr. Jules Guiard.

Domnilor colegi,

Nu aș putea încheia acest raport asupra lucrărilor sesiunii generale din anul curent fără a releva caracterul deosebitor, aș putea spune, chiar nou, pe care l-au avut dezbaterile noastre în sesiunea actuală. O serie întregă de chestiuni, ca de pildă raporturile noastre cu statul, ori însemnata succesiune Elias, au fost puse și tratate ori chiar reluate în mai multe ședințe, în chip foarte amănunțit și viu, în mijlocul interesului general și cu clarificarea și mulțumirea deplină a colegilor. Astfel devotamentul și iubirea d-voastră activă pentru înalta noastră instituție s-a manifestat ca o trainică cheazășie a solidarității și cuminenței așezămîntului nostru, care merită deplin atît încrederea puterii de stat, cît și a mereu tot mai numeroșilor donatori particulari. Instituțiunea noastră se străduiește — cu liniște și seriozitate — a fi la înălțimea menirii ei naționale și culturale, nu numai ca tradiție ori tendințe, ci și ca înfăptuire energetică și idealistă a marilor scopuri pentru cari acum aproape șazece de ani a fost creată.

Analele Academiei. Dezbateri, XLIV, 1923/24, p. 168—170.

¹ Raportul a fost citit în ședința de la 13 iunie 1924.

² Vezi mai sus, nota.

³ Gaetano de Sanctis (n. 1870), istoric italian, fost profesor la Universitatea din Torino, apoi la cea din Roma. A făcut explorări arheologice în Creta și Cirenaica. Mai importante, dintre lucrările lui de sinteză, sînt *Storia dei Romani* (1907—1953) și *Storia dei Greci* (1939), în care problemele economice și sociale sînt tratate împreună cu cele politice, militare, culturale etc., din perspectiva așa-zisei istorii totale.

⁴ Hippolyte Delehay, cărturar și arheolog belgian, membru de onoare al Academiei Române din 12 iunie 1924.

⁵ Henri Pirenne (1862—1935), istoric belgian, fost profesor la Universitatea din Gand. A scris, între altele, o *Istorie a Belgiei* (7 vol., 1900—1932). A fost ales membru de onoare al Academiei Române la 12 iunie 1924.

⁶ *Théophile Homolle* (1848—1925), arheolog francez, a efectuat săpături la De'os. Preluind, în 1890, direcția Școlii Franceze din Atena, a inițiat cercetări la Delphi. A funcționat apoi ca profesor la Universitatea din Nancy și la Collège de France. Membru de onoare al Academiei Române din 12 iunie 1924.

⁷ *Sir William Ramsay*, istoric și arheolog englez, profesor la Universitatea din Edinburg, ales membru de onoare al Academiei Române la 12 iunie 1924. A făcut studii asupra antichităților din Asia Mică.

⁸ *Sir Frederic Kenyon* (1863—1952), elenist și papirolog englez, a îngrijit primele ediții de texte grecești descoperite în papirusurile egiptene și a făcut importante cercetări biblice. Membru de onoare al Academiei Române din 12 iunie 1924.

⁹ *Nicodem Kondakov* (1844—1925), bizantinolog rus, a profestat la Petrograd, Sofia, Praga, publicând lucrări de mare autoritate: *Histoire de l'art byzantin considérée principalement dans les miniatures* (1876); *Les antiquités russes dans les monuments d'art* (1888—1889); *Les emaux byzantins* (1892); *La Macédoine, voyage archéologique* (1909). Membru de onoare al Academiei Române de la 12 iunie 1924.

53. RAPORT DESPRE CASA ȘI MORMÎNTUL LUI VASILE ALECSANDRI LA MIRCEȘTI ¹

În 1924, d-na Margareta N. Catargi și d-ra Elena D. Catargi, nepoatele lui V. Alecsandri și proprietarele ereditare ale moșiei și casei din Mircești, au dăruit Academiei casele din Mircești împreună cu curtea și grădina în care se află mormîntul marelui poet.

Academia a primit donațiunea în intenția de a restaura casa și a-i restabili cuprinsul întocmai cum fusese în ultimele zile ale traiului într-însa al poetului și a ridica o capelă pe mormîntul lui — în scopul de a face un loc de pelerinaj național pentru cei cari ar dori să cunoască locuința vremelnică și adăpostul de veci al rămășițelor pămîntești ale uneia din cele mai strălucite glorii ale neamului nostru.

Dar mijloacele bănești au lipsit Academiei și pentru restaurarea casei și pentru înălțarea capelei. În 1921 s-au făcut apeluri către marile instituțiuni financiare și s-au deschis liste de subscripțiuni, dar ele n-au avut răsunetul dorit de noi și n-au putut aduce sumele necesare pentru înfăptuirea piosului nostru gînd.

Cunoscînd de aproape această stare de lucruri, colegul nostru d-l Al. Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor, a pus la dispoziția Academiei, încă de acum un an, din partea departamentului d-sale, suma de 138.638 lei pentru facerea reparațiilor necesare casei poetului și în acest an a hotărît ca același departament să ia asupra-și cheltuiala de circa 600.000 lei pentru construirea mausoleului pe mormîntul poetului — lucrarea, însă, rămînînd să se facă sub auspiciile Academiei.

Spre a se începe cît mai curînd construirea mausoleului, după planul întocmit de d-l Ghika-Budești, arhitectul Comisiunii Monumentelor Istorice, în ziua de 3 mai, d-l Al. Lapedatu, împreună cu colegul nostru d-l I. Bianu și cu d-l Ghika-Budești au mers la Mircești, au ales locul pe care să fie așezat mausoleul și au hotărît începerea neîntîrziată a lucrării — sprijinită și de P.S.S. Episcopul Romanului, Lucian Triteanu, care a instituit în Roman un comitet sub președinția P. S. Sale pentru ajutorarea lucrării — despre care se speră să fie gata pînă la toamnă.

Cu aceasta, datoria de pietate față de poetul național Vasile Alecsandri — ani de-a rîndul urmărită — a putut fi acum îndeplinită grație interesului purtat acestei chestiuni de colegul nostru d-l Al. Lapedatu, căruia îi exprimăm, încă odată, recunoștința și călduroasele noastre mulțumiri.

Analele Academiei. Dezbateri, XLV, 1924/25, p. 105—106.

¹ Prezentat în ședința din 25 mai 1925.

54. RAPORT ASUPRA ACTIVITĂȚII ACADEMIEI ROMÂNE ÎN SESIUNEA 1924/25 ¹

Domnilor colegi,

Începînd lucrările celei de a 58-a sesiuni generale, permiteți-mi ca primele cuvinte ce vă adresez să cuprindă exprimarea celor mai călduroase urări de sănătate și voie bună pentru fiecare din domniile voastre în parte și de spor și bun nume pentru instituția noastră, pentru patria noastră și pentru casa noastră domnitoare.

E pentru noi toți o mare bucurie că putem deschide sesiunea generală liberă de grija și supărarea prin care am trecut, urmărind boala primejdioasă de care a suferit președintele de onoare și protectorul Academiei Române, M. S. Regele; medicii ne asigură că întoarcerea la deplină sănătate a iubitului nostru suveran nu va întârzia.

Motive de adîncă satisfacție și încredere în viitorul strălucit al Instituțiunii noastre ne-au procurat rezultatele la care am ajuns în cursul anului ce a trecut în cele două mari chestiuni care ne preocupau așa de mult în precedenta sesiune generală: localul Academiei Române și orînduirea „Fundatiunii Familiei Elias”. Am socotit potrivit ca chiar din primele rînduri ale raportului meu general să reiasă, prin o relevare excepțională, însemnătatea pe care, sprijinite pe interesul și autoritatea domniilor voastre, biroul și comisiunile au acordat-o acestor două chestiuni.

Datați-mi voie acum, potrivit unei tradiții mai mult decît semiseculare, să expun în ordinea consacrată, șirul faptelor de seamă la care Academia a luat parte, ori a fost ea însăși factorul care le-a creat.

Odată cu unirea celui de al treilea principat românesc, cel al Ardealului, cu cele două mai de mult unite în vechiul regat, Moldova și Țara Românească, datoria pe care o avem de a încorpora într-un singur sistem de tratare istorică și apreciere culturală și politică toate faptele omenești petrecute pe pămîntul de pe celălalt versant al Carpaților, devine încă mai organică și cuprinzătoare decît înainte de anul 1918.

Comemorarea celor 100 de ani de la nașterea lui Avram Iancu, organizată de „Astra” sub augustul patronaj și cu participarea suveranilor, pe însăși locurile unde eroul luptelor de libertate de la 1848, a biruit, a suferit și a murit, la Cîmpeni, la Vidra, la Țebea, nu putea să aibă loc fără o participare activă a instituțiunii noastre. Încă din iunie trecut, colegul nostru d-l Lupaș² celebrase aici, în ședință solemnă, gloria eroului-martir, iar cînd, spre sfîrșitul verii, în munții de Apus ai „Craiului” Iancu, regele și poporul

împlineau sacral pelerinaj, colegul nostru d-l Goga a purtat cuvîntul nostru și acolo³.

La 27 septembrie, părinții capitalei Moldovei aducînd în cimitirul „Eternitatea” tributul lor de închinare umbrelor scriitorilor cari repauzează acolo, prin așezarea pe morminte a chipurilor celor adormiți: blîndul Nicu Gane, istețul Ion Creangă, viforosul Barbu Delavrancea, subtilul Dimitrie Anghel și visătorul Nicolae Beldiceanu, colegul nostru Mihai Sadoveanu a exprimat în numele nostru aprobarea și duioasa noastră recunoștință.

La 6 martie Societatea Româno-Cehoslovacă a sărbătorit împlinirea a 75 de ani de viață a lui Toma Masaryk, conducătorul statului cehoslovac. În afară de prietenia pentru statul vecin și aliat, era și un motiv de mai intimă simpatie — de la filosofi la filosofi — care ne-a făcut să rugăm pe colegul nostru d-l Gusti, să ne reprezinte la serbarea unuia din pușinii cari au reușit să exemplifice glorios posibilitatea realizării uneia dintre marile dorințe ale lui Platon, ca statul să fie condus de „filosofi” — noi am zice azi, de marii fruntași ai gândirii teoretice creatoare.

Am participat, în sfîrșit, la o inițiativă pioasă, modificînd-o și completînd-o, potrivit cu amintirea noastră de corp, care e mai largă și mai îndepărtată în trecut decît a oricăruia izolat, dintre noi, oricare ar fi și vîrsta și lărgimea sa de spirit. Un comitet de foști școlari ai lui Dimitrie Onciul pornise ridicarea unui monument la Arhivele statului, acelaia care atîția ani s-a străduit să dea mărturiilor documentare ale trecutului nostru un local vrednic de ele. Ne-am asociat cu mulțumire la acțiunea comitetului, dar l-am rugat să-și aducă aminte că la Arhivele statului trebuie unit, în recunoștința roarea comemorare, cu Dimitrie Onciul, înaintașul său Bogdan Petriceicu Hasdeu, începătorul însemnatelor și folositelelor publicații de vechi documente strînse acolo. Cei doi foști colegi ai noștri vor fi astfel acum uniți într-o dreaptă și senină eternizare, acolo unde cei mai buni și mai rodnici ani ai vieții lor s-au tors pe rînd din caierul vieții.

Memorii. Anul trecut soarta uitase să mai cosească în lanul nostru; acum și-a adus iar aminte de noi. Și dacă cei pe cari ni i-a luat odihnesc acum în fericită pace, va trece timp pînă ce alții vor crește după potrivea lor, și locul lor se va împlini.

A rămas desigur neștearsă din amintirea domniilor-voastre scena aceea mișcătoare și de o antică nobleță cînd noi toți, bătrîni și tineri, am înconjurat pe *Petru Poni*⁴, care ne fusese mai mulți ani președinte și dorea, acum octogenar, să se retragă, și l-am rugat pe bătrînul cu ochii în lacrimi să primească a ne fi — fără ostenele, numai cu numele, vom face noi ceilalți, din biuro, totul pentru el — președinte mai departe. Biruit de iubirea și venerația noastră, el a primit, dar în lăuntru sufletului său se vedea că rămîne neliniștit și nemulțumit cu sine însuși: o viață întreagă fusese el, care lucrase pentru alții; nu se putea deprinde acum cu gîndul să vadă pe alții lucrînd pentru el. Și dacă atunci covîrșit de emoție s-a lăsat învins, cînd, în alt an, am mai încercat a-l îndoi, rugîndu-l din nou, el, hotărît, a redevenit el însuși. Înțelept, delicat, sensibil, de o independență absolută, el rămînea total dezarmat în fața șireteniei, violenței, asprimei de purtări, lipsei de consecvență în păreri. Îl vedeai adînc jignit, aș spune chiar, scîrbit, de caracterul pur și simplu neestetic al gălăgiei, îmbulzelii, pretenției cu care o întreagă generație dădea năvală spre situații, onoruri, foloase materiale. Simțitor și sentimental pînă la romantism, el vibra de marile întîmplări prin care văzuse trecînd

patria noastră. Și în sentimentalismul lui idealist el făcuse credit larg multor feciori ai vremurilor noi. Dar prin natură și educație el rămânea totuși, în ritmul obișnuit al vieții sale, un pozitivist și un sceptic. Asculta cu atenție și bunătațe tot, dar hotărîrea pe care o lua era adesea total alta decît aceea la care se așteptaseră cei ce crezuseră a-l cuceri prin discursurile lor. Căci în fundul conștiinței sale el cîntărise bine vorbele și văzuse că nu rezistă la piatra de încercare a sublimului precept : *Sic nos non nobis*. Cu astfel de însușiri rare și nobile, de discreție, distincție, sensibilitate, el era rău înarmat pentru luptele grele ale politicei, unde adversarii nu se cruță și unde încet-încet luptătorii cîștigă un fel de carapace pahidermică, la adăpostul căreia, numai dacă sunt de fapt oameni de mîna întâia, mai salvează și cîte ceva din bunurile care nu sunt ale Caesarului, ci ale lui Dumnezeu. Și omul care niciodată nu se gîndise, servind țara, ca profesor, ca om de știință, ca ministru, că țara îi e datoare cu ceva pentru aceste servicii, a adormit întru eternitate în totala lipsă chiar de mijloacele cele mai elementare ale existenței materiale. Căci cu sufletul lui, coborît aici dintr-o lume unde nu era materie, el nu putuse niciodată învăța formula salvatoare a oamenilor de rînd, dura, brutala deviză, așa de prețuită și de tînăra generație care se ridică acum : *bate și ți se va deschide, cere și ți se va da*.

O iubire de țară și o pasiune pentru știință asemănătoare cu ale lui Poni, dar dovedite cu un alt temperament și cu o total deosebită linie a vieții, avuse și adînc regretatul, așa de prematur răpitul de moarte coleg corespondent *Gheorghe Murgoci*⁵. Ca un perieget elen, Murgoci cutreerese o mare parte a lumii, plin de o curiozitate universală pentru tot ce se poate cunoaște, studia, organiza. De la ruși, ca și de la americani, de la englezi și italieni, ca și de la francezi și germani, el culesese învățătură de toate felurile : geologie, mineralogie, geografie, etnografie, pedagogie și cîte încă. Dar el nu era un diletant, cum le-a plăcut unora — restrînsi egoist și meschin într-un singur, microscopic domeniu de cercetare — a crede despre dînsul. El, descendentul dintr-o milenară rasă de agricultori, luptase să devină și cu adevărat ajunsese un maestru în știința cea nouă, devenită autonomă, a solurilor arabile ; și pentru că această sociologie geologică — numită agrogeologie — era un sistem complicat de științe și cunoștințe, de la chimie la botanică și de la mineralogie la etnografie și istorie, el însuși trebuise să devină un mare eclectic. Și dacă silințele sale în știință fuseseră încununat de cea mai strălucitoare recunoaștere, și toți învățații din lume specializați în știința solurilor, strînși acum un an în congres la Roma, îi confirmaseră marea lor prețuire, așa cum însuși iubitul nostru coleg ne povestea în ziua de 19 decembrie, depunînd înaintea noastră frumosul volum pe care colegii săi străini îl rugaseră să-l publice, cu actele uneia din principalele secții ale congresului, — apoi rarele sale însușiri de om nu rămăseseră mai puțin cunoscute. Nu mă voi opri, o clipă, decît asupra nemărginitei lui bunătați și iubiri pentru tot ce era tîneret încă crud, care avea nevoie de ocrotire spre a se coace : Murgoci rămăsese el însuși un copil prin puritatea, entuziasmul, încrederea inocentă în viață, avîntul niciodată obosit, delicateta incomparabilă, modestia firească, respectul adesea mistic pentru cei mai mari ca dînsul. Știa să se adapteze tuturor asperităților suportîndu-le cu răbdare și, într-o lume pretențioasă și închipuită de sine, el niciodată nu comisese gestul inelegant al cățărării, niciodată nu încercase a fulgera pe aproapele cu întrebarea beată și stupidă : „știi cine sunt eu ?“

Ca pe un uriaș greoi și totuși agil, l-am văzut pe Nicodem Kondakov⁶ aici la noi, el senior al tuturor celor adunați la congresul științelor bizantine și conștient de acest seniorat al său, uitându-se curios și perfect rece împrejurul lui la lumea în majoritate latină, sentimentală și vioaie, expansivă și călduroasă, care-l înconjură cu manifestările ei de respect și admirație. Corect, concis, extrem de politic, perfect indiferent la toată agitația dimprejur, el avea aspectul unei stînci colțuroase în mijlocul valurilor cari o acopăr cu neastîmpărul lor. Căci el era rus. Și a fi rus e a nu iubi și a nu urî ; a nu se mira și a nu se înspăimînta de nimic ; a primi viața ca un destin masiv prin care înoți ca printr-un ocean de plumb, a fi deci tenace prin definiție ; a trăi dialectic și fiziologic ; a raționa adică și a demonstra ineluctabil orice, iar de altă parte a împlini din belșug funcțiunile trupului ; iar în această promiscuitate a spiritului cu vegetativul, a pătrunde cu rădăcinile tale și prin granit, a te întinde fără grabă, liniștit și solid, pînă la marginile pămîntului, ori pînă la marginile gîndului sau simțurilor, crimei ca și geniului, desfrîului, ca și virtuții, logicei, ca și răbdării de piatră. L-am ales deci și noi pe Kondakov membru de onoare. Poate îi va fi făcut plăcere : scrisoarea lui de mulțumire era însă, ca de obicei, scurtă, corectă și rece. Poate că mintea lui tăioasă și inima sa rusească îl împiedicau să creadă că între noi și el ar putea fi vreo altă legătură decît aceea de prețuire — desigur reciprocă — a silințelor pe care și unii și alții le facem în căutarea adevărului și umanului. Anexîndu-l și pe dînsul Academiei noastre, noi cîștigam. Cu moartea lui avem o pierdere. Și în regretul pentru trecerea lui dintre cei vii și perpetuu activi, noi iarăși în chip nobil suntem alături de patria lui, ca și de toate țările luminate.

Desigur nu spre Rusia orientalo-bizantină, unde totul e disproporționat, nebulos, instinctiv și tragic, ci spre Apusul eleno-romanizat ori spre nordul italo-francizat, avem a căuta acea armonioasă umanizare, care împacînd adîncimea gîndului cu seninătatea formei, ne învață a fi măsurați și discreți, clari și subtili, cavaleri și creștini, plini de îndrăzneală poetică, dar conștienți de puținătatea și unilateralitatea puterilor noastre. Din Suedia cea așa de larg și adînc cultă ne venia colegul nostru onorar *Göran Björkman*⁷, pe care l-am pierdut acum un an și jumătate. Ca și bunul nostru prieten și coleg, danezul *Sandfeld-Jensen*, Björkman ne cunoscuse întîi prin limba noastră romanică, al cărei studiu îl interesa. Apoi ne adîncise și ne prețuise și literatura noastră și tradusese în limba lui pe poeții noștri. La urmă țara și națiunea noastră înseși îi deveniseră scumpe. Fie-i memoria binecuvîntată.

Dacă pomenirea meritelor celor trecuți dintre noi nu poate deștepta decît sentimentul unei melancolice recunoștințe, apoi rechemarea în cîmpul atențiunii noastre a activității, încă mereu neobosite, pe care o depun colegii noștri în viață, e o adevărată reconfortare pentru noi toți. Și cu atît mai mult suntem cu toții bucurați și onorați, cînd acea activitate obține aprobarea și prețuirea unanimă atît a țării cît și a străinătății, așa cum a fost cazul cu stimații noștri colegi, d-rii Babeș⁸ și Marinescu⁹ : sărbătoriți de prietenii și școlarii lor, pentru încoronarea operelor lor, ale primului la Paris, ale celui de al doilea la Madrid, și în aceeași vreme pentru aniversările de 70 și 60 de ani de viață, Academia Română a luat parte cu mare plăcere la această manifestare de admirație și recunoștință și secretarul d-voastră general a luat cuvîntul oficial în numele domniilor-voastre, exprimînd celor doi colegi toată simpatia și prețuirea noastră.

Ședințele. V-ați adunat, domnilor colegi, în cursul anului trecut de patruzeci și una de ori, dintre cari : în două zeci de ședințe intime s-au făcut numeroase comunicări de cărți și manuscrise interesante, s-au salutat în mijlocul nostru oaspeți bineveniți, ca profesorii Clark¹⁰ și Carcopino¹¹, s-au cetit note științifice și s-au expediat afacerile curente, iar în cincisprezece ședințe publice s-au făcut comunicări și comemorări [...] ¹².

Apoi, într-o ședință extraordinară, ținută la 24 iunie, v-ați ocupat de atacurile îndreptate împotriva administrațiunii Academiei de d-l C. Dissescu,¹³ respingându-le în chip energic și hotărînd a pune la dispoziția guvernului întregul material necesar pentru a fi respinse și de la tribuna Senatului, unde avuse loc atacul. Dl. ministru al Justiției,¹⁴ în numele colegului său de la Instrucție¹⁵ și al întregului guvern — pe baza studiului dosarelor — noastre — a și reparat apoi în chip strălucit ofensa ce ni se adusese.

În sfîrșit, cinci ședințe, de la 20 la 23 martie și la 1 aprilie, am fost adunați în sesiune generală extraordinară pentru a crea *Fundațiunea familiei Menachem H. Elias*, așa cum ne obliga testamentul, înainte de împlinirea a doi ani de la moartea donatorului. Ați discutat în amănunte atît textul actului constitutiv cît și acel al statutelor *Fundațiunii*, propuse de biurou după un îndelungat studiu al lor, și o redactare la care comisiunea specială Elias, aleasă de domniile voastre pentru acest scop, colaborase intim și detaliat cu comitetul de trei, instituit de Elias prin testament, și se folosesc continuu și de luminile membrilor delegațiunii. Ați aprobat, cu mici modificări propuse de ambele părți, atît actul cît și statutele. Tribunalul a dat apoi aprobarea sa și astăzi *Fundațiunea Elias* există ca persoană juridică autonomă, condusă — potrivit clauzelor testamentului — de un consiliu de administrație alcătuit din comitetul de trei, adică din Barbu Știrbei, Emanuel Pantazi și Marcu Hornstein¹⁶ și din patru delegați ai Academiei, d-nii Bianu, Antipa, Țițeica și Gusti, sub controlul superior al Academiei Române. Dacă am putut avea satisfacția de a da *Fundațiunii Elias* o organizare care să crească încă mai mult situația și prestigiul Academiei Române, aceasta o datorim spiritului luminat, patriotismului larg și preuirii deosebite pentru instituțiunea noastră, de care au dat dovadă cei trei membri ai Comitetului Elias. Secretarul d-voastră general într-o ședință, președintele nostru în alta, au exprimat încă de la sesiunea generală extraordinară mulțumirile și înalta stimă pe care noi toți le adresăm colaboratorilor noștri de acum înainte pentru întreaga lor viață, d-nilor Barbu Știrbei, Emanuel Pantazi și Marcu Hornstein. Am ținut ca aceste sentimente să-și găsească exprimarea publică și în prezentul raport general. Dar acum cînd *Fundațiunea Elias* și-a început viața ei deosebită și atît delegația cît și plenul Academiei nu mai au a exercita decît un rol de inspirație și control superior al actelor consiliului, care lucrează potrivit cu constituția specială a *Fundațiunii*, este pentru mine o datorie să amintesc de intensă și devotată activitate dezvoltată de comisiunea aleasă de domniile voastre, acum doi ani, pentru luarea în primire a moștenirii din rapoartele speciale ce vi s-au comunicat pe rînd, marile dificultăți cu cari comisiunea noastră și executorul testamentar, d-l. Pantazi, au avut de luptat pentru punerea noastră în posesiune, pentru scutirile de taxe în străinătate ș.a.m.d. O mulțumire generală și călduroasă trebuie să se îndrepte azi spre colegii noștri Bianu și Antipa, cari și-au împărțit între ei sarcinile, luînd primul pe cele interne și al doilea pe cele externe, colegul Andrei Rădulescu, care a fost neobosit în

găsirea formulelor juridice celor mai satisfăcătoare pentru interesele Academiei și Fundațiunii, colegii Balș și Țițeica, care au luat o parte foarte activă la administrarea înțeleaptă și la creșterea veniturilor moștenirii, colegii Gusti și Brătescu-Voinești și nu în ultimul rînd iubitul nostru președinte, cari au colaborat foarte activ la greaua și complicata gestiune.

Relații interne și externe. Una din urmările marelui război a fost nevoia crescută de cunoaștere reciprocă între diferitele state și națiuni. Această cunoaștere, potrivit cu tendințele de asociere internațională manifestate în toate domeniile, s-a efectuat și în cîmpul culturii prin unirea în mari corpuri academice internaționale a diferitelor academii naționale. Unul din cele mai însemnate este astăzi organismul numit *Union Académique Internationale* cu sediul la Bruxelles și din care noi facem parte activă. Un altul e *Asociația de cooperare intelectuală* de pe lîngă „Societatea Națiunilor“, de curînd devenit „Institutul de cooperare intelectuală“ cu sediul la Paris. Academia noastră face și ea parte din această organizație. De asemenea Academia noastră patronază alături de celelalte academii aliate publicațiunea de caracter enciclopedic în domeniul matematicilor superioare, condusă de d-l H. Villat, *Mémoires des sciences mathématiques*. Colegul nostru d-l Țițeica ne reprezintă în această publicație ca redactor, colegul dr. Marinescu ne reprezintă la Institutul de cooperare intelectuală, luînd parte regulat la adunările de la Paris, iar secretarul dumneavoastră general atît la acest institut cît și în Uniunea Academică de la Bruxelles.

Foarte numeroase sunt invitările ce ne vin de a participa la diferite congrese științifice internaționale. Din nenorocire, Academia neavînd fonduri de ajutor, iar statul neputînd — se pare, din motive de economie — subvenționa diferitele deplasări, foarte costisitoare pentru un simplu particular sărac, ale membrilor Academiei delegați a ne reprezenta, noi suntem în general absenți de la aceste manifestări culturale internaționale, excepție am făcut cu prilejul congresului internațional matematic de la Toronto în Canada, unde noi delegînd pe colegii Țițeica și Pompeiu, d-l Țițeica a reușit, măcar d-sa, a găsi mijloacele necesare spre a lua parte la congres, iar apoi a făcut și frumoasa faptă națională de a vizita pe românii așezați în America, ținîndu-le zece conferințe despre țara noastră așa cum se înfățișează după război.

Foarte strînse sunt și raporturile noastre cu societățile și instituțiile culturale din țară și anume, în primul rînd cu vechea și însemnata Asociațiune Transilvană de la Sibiu. Statul însuși ne cere întotdeauna părerea cînd este vorba de măsuri importante de luat în ordinea istorică, literară ori științifică.

Dar aceea ce este mai ales hotărîtor în relațiile noastre interne și externe e schimbul de publicații. Numărul societăților savante, universităților, academiilor, redacțiunilor de mari publicațiuni, muzeelor, laboratoriiilor și instituțiilor de cercetare cari ne cer publicațiile noastre, nu numai la curent dar chiar serii mai vechi, a crescut enorm. În țară de asemenea, atît din vechiul regat, cît mai ales din noile provincii și în special de diferitele instituții culturale și școli minoritare, deprinse pe vremuri a obține gratuit publicațiuni de la Budapesta, Viena sau Petrograd, ni se cer cu insistență publicațiile noastre, și am putut constata personal că ele sunt nu numai cerute ci și folosite.

Ar trebui deci ca edițiile noastre să fie crescute față de cele dinainte de război cu cca. 1000 de exemplare. Ori azi cînd hîrtia a ajuns, fie din țară, fie prin protecționismul vamal și din străinătate, la prețuri dezgustător de exa-

gerate, noi nu putem majora edițiile publicațiilor noastre așa cum ar trebui. Dar e chiar o primejdie și mai mare care ne amenință : cea mai însemnată parte a veniturilor noastre fiind cheltuită pentru a plăti funcționarii și achizițiile bibliotecii, mâine, când, în noul local, nu vom mai putea lucra cu cei câțiva funcționari, puțini și slab plătiți, de azi, toate veniturile Academiei, chiar după procentul ce ne aduce *Fundațiunea familiei Elias*, vor fi insuficiente pentru singură întreținerea la curent a bibliotecii. Și atunci ce vom face cu scopul principal, singura justificare a existenței noastre, activitatea noastră științifică și largă răspândire prin publicitate, în limba română ca și în limbi străine, a acestei activități ? Dar voi reveni mai jos asupra acestei chestiuni.

Este clar deci că noi trebuie să conservăm și să intensificăm pînă la maximum relațiile noastre interne și externe, răspunzînd rolului nu numai de cea mai înaltă, dar și de cea mai activă instituțiune culturală a țării, așa cum acest rol ne este oarecum *impus* de timpurile prin care trecem.

Publicațiunile Academiei. În adevăr, ați putut observa, d-lor colegi, în ultimii doi trei ani, un fenomen foarte îmbucurător : publicațiile noastre încep să fie subscrise de o sumă de elemente tinere, școlari de ai noștri sau tineri și chiar mai bătrîni, oameni de carte, nu întotdeauna de carieră universitară, cari se grupează împrejurul nostru și cari, încă nefăcînd parte din compania noastră, cresc într-un mod simțitor numărul și interesul publicațiilor noastre. Suntem de multe ori, considerînd greutatea bugetare de care vă vorbeam cu un moment înainte, nevoiți să-i facem să aștepte, ori chiar să-i amînam, eventual să-i îndepărtăm, ceea ce, firește, este vătămător pentru frumoasa mișcare ce se pronunță sub auspiciile noastre [...]⁴⁷.

Legate, dotațiuni, fonduri. Încrederea în instituțiunea noastră și marea autoritate morală pe care ea și-a cîștigat-o pînă în stratele cele mai adînci ale concetățenilor noștri, a purtat și în anul care a trecut gîndul generoșilor donatori pentru scopuri culturale spre Academia Română. Asupra unor legate nu vă pot încă raporta, ele nefiind juridic sistematizate, ceea ce în scurt timp se va face. Despre frumoasa donațiune a d-lui dr. Aurel Cosma, fost ministru, putem lua act încă de acum, rămîinînd ca în sesiunea actuală domniile-voastre să îngrijiți și de redactarea regulamentului acestui fond, astfel ca chiar la viitoarea sesiune generală dorințele donatorului să poată fi puse în aplicare. Dl dr. Cosma a dispus : „dinez Academiei Române una mie acțiuni de ale Băncii „Timișoara“, Institut de credit și economie din Timișoara, în valoare nominală de 500.000 lei și de curs de c. 1 000 000 lei, dividendul lor net fiind în prezent de 8 500 lei anual. Donațiunea aceasta devine, în virtutea acestui act, proprietatea irevocabilă a Academiei Române și se va administra de către dînsa sub denumirea : „Fundațiunea dr. Aurel Cosma“, cu scopul ca din veniturile ei să fie premiate cu cîte 100.000 lei bune lucrări didactice (manuale) ori cărți de lectură pentru școalele primare și secundare, inclusiv școala normală“. Donatorul a arătat apoi în amănunte normele după care dorește ca Academia să procedeze la distribuirea premiilor fixate prin actul său.

Raportul de schimb reciproc de servicii pentru binele culturii acestei țări, raport care devine din an în an mai strîns, între stat și Academie, a fost adîncit în cursul anului trecut prin noi fonduri și dotațiuni puse de guvern la dispoziția Academiei Române.

Ca revizuire a legii de la 1879, care prevedea anual pentru Academie o dotațiune de 30.000 lei, dintre cari cîte 5.000 pentru premiile anuale ale statului acordate de Academia Română sub auspiciile ei, pe numele lui *Gheorghe Lazăr* și *Ion Eliade-Rădulescu*, iar restul la dispoziția Academiei pentru cheltuielile ei generale, guvernul în urma unui memoriu amănunțit al biroului nostru a modificat art. 4 din aceea lege ridicînd dotațiunea la suma de un milion anual, repartizat astfel : cîte 50.000 lei pentru trei premii anuale ale statului, al treilea premiu înființîndu-se pe numele așa de pe nedrept uitatului *Gh. Asachi*, și cele trei premii corespunzînd acum celor trei secțiuni ale Academiei, astfel ca fiecare din ele să fie anual la dispoziția secțiunii respective : *Lazăr* la științe, *Eliade* la litere, *Asachi* la istorie ; restul de 850.000 a fost repartizat chiar prin lege astfel : 425.000 lei au fost destinați culegerii, publicării de documente și studii istorice și lucrărilor pentru Dicționarul limbii române, iar alți 425.000 pentru îmbogățirea bibliotecii Academiei cu cărți și alte publicațiuni precum și pentru publicarea ori promovarea lucrărilor științifice.

De altă parte datorita de pietate față de poetul național Vasile Alecsandri, a cărui casă și al cărui mormînt la Mircești, lăsate în grija Academiei, nu puteau fi întreținute după cuviință, noi neavînd fondurile necesare, iar subscripția publică deschisă nedînd decît un rezultat cu totul modest, a putut fi îndeplinită în chip strălucit grație interesului purtat acestei chestiuni de unul din colegii noștri, membru al guvernului, d-l Alex. Lapedatu. D-sa a pus încă de acum un an din partea ministerului pe care-l conduce suma trebuitoare pentru repararea casei poetului, iar în anul acesta a luat în total asupra Ministerului Artelor cheltuiala de cca. 600.000 lei care va fi trebuitoare pentru ridicarea din temelii a mausoleului lui Alecsandri la Mircești. În ziua de 3 mai colegii noștri d-nii Lapedatu și Bianu au și mers acolo, însoțiți de d-l arhitect Ghika-Budești, care întocmise planul construcției, și au ales locul unde se va ridica monumentul, luînd toate dispozițiile ca lucrarea să poată fi terminată eventual chiar în toamnă.

În sfîrșit, fundațiunea științifică, pe care ați decis în sesiunea generală trecută să o întemeiem, iarăși sub auspiciile Academiei, anume un „Institut de cercetări istorice“ la Viena, cu scopul de a studia bogatele arhive de acolo, acum după război accesibile în întregime studiosilor, iar nu în mare parte secrete, ca înainte de război, va fi — sperăm — de asemenea pusă în funcțiune cu sprijinul material al statului, grație în special ostenețelor ce și le dă pentru trecerea proiectului de lege necesar, colegul nostru d-l Nistor, el însuși membru al guvernului.

Localul Academiei. Dar marea problemă a viitorului Academiei este localul ei. Toată munca și tot devotamentul pe care timp de jumătate de veac l-au depus conducătorii Academiei spre a aduna tezaurul de cărți, manuscrise și documente păstrat în biblioteca noastră sunt amenințate în fiecare moment de pieire în localul actual : insuficient, impropriu și total dezarmat în fața incendiului. Din veniturile ei particulare Academia a adunat, mulțumită mai ales lui Dimitrie Sturdza și colaboratorului său Ioan Bianu o avere culturală care azi valorează cîteva sute de milioane, dar care de fapt e incalculabilă avînd în vedere calitatea de *unica* sau de *rarissima* ale multor exemplare din colecțiile ei. Această avere nu e numai, egoist, a instituției noastre,

ci e — prin felul cum o punem la dispoziție — a națiunii întregi. Biblioteca Națională a României e una și aceeași cu Biblioteca particulară a Academiei Române. Aceea ce n-a făcut statul a făcut Academia. Acum vine rîndul statului. El ne va da localul în care să instalăm după cuviință Academia Română cu biblioteca ei, în aceeași vreme bibliotecă națională a patriei noastre întregite. Dar dacă pînă acum în condițiile modeste în care am trăit și specializînd bibliotecă aproape exclusiv pentru studiile de istorie și de limbă românească, noi am putut plăti din propriile noastre mijloace materialul și personalul bibliotecii, pe viitor, în noua ei formă și cu noua ei misiune, biblioteca noastră va cere cheltuieli de întreținere cu mult peste puterile noastre. O primă problemă care se pune deci atențiunii domniilor voastre e aceea a bibliotecii, ca aparat cultural al viitorului.

O a doua e aceea a activității științifice a Academiei, strîmtoată pînă azi și ca spațiu și ca mijloace materiale. Această activitate trebuie să-și găsească în noul local toate posibilitățile de desfășurare.

Ambele se traduc, din punctul de vedere imediat, în programul de construcție pe care noi azi, în România nouă, cu alte proporții și cu alte perspective de dezvoltare decît cea veche, avem a-l propune arhitecților pentru ca în timp de un șir de ani, potrivit cu fondurile ce le vom obține, să-l execute.

În adevăr, planurile făcute înainte de război, ca urmare a legii votate în 1912 prin care statul punea la dispoziția Academiei suma de trei milioane pentru clădirea bibliotecii ei, sunt astăzi anticvate. De la primele ședințe ale ei, comisiunea localului Academiei reluîndu-le în cercetare pe baza îndemnului actualului guvern, care a avut bunăvoința de a ne și fixa o primă rată de 10.000.000, pentru imediata începere a lucrărilor, a constatat că și dimensiunile și aranjamentul interior și aspectul monumental exterior nu mai corespund cerințelor actuale. Singura parte cîștigată din lucrările dinainte de război e planul depozitelor de cărți, care nu are nevoie de modificări și care se poate imediat pune în licitație spre a fi început. Ca urmare, comisiunea a crezut folositor ca să fixeze într-un proces-verbal aceste constatări și să adopte principiul ca totalitatea programului noului local al Academiei, din care biblioteca nu e decît o parte, să fie scos la concurs, astfel ca toți arhitecții români să poată da dovada puterilor lor pentru rezolvarea acestei mari probleme artistice.

De fapt se avuseră în vedere înainte de război nevoi așa de restrînse, încît dacă se executa planul de atunci, ne aflam azi în fața unei situații cvasi-ireparabile. Înainte de toate se avuse în vedere exclusiv biblioteca, ceea ce pentru Academie nu putea fi un scop, ci numai un mijloc al existenței ei, și, pe locul așa de larg și frumos pe care-l avem în inima Capitalei se plasase, ca de unul singur, la mijloc, din față și pînă în fund, exclusiv localul bibliotecii, fără a se ține seamă nici de spațiul care trebuie rezervat din plin clădirilor propriu zise ale Academiei, nici de legătura arhitectonică cu aceste clădiri, nici de orientarea de total a lor față de cele trei străzi care încă de atunci erau fixate de jur împrejurul nostru, cu alinierea lor definitivă.

În al doilea rînd, din punct de vedere monumental, nu se ținea seamă de faptul că orice construcție arhitectonică nu e numai ceva ce conține ea un spațiu, ci ea însuși e conținută în spațiul unei opere de artă mai mare,

care e orașul. A avea trei străzi împrejurul Academiei și a nu da pe cele trei fronturi o vedere monumentală completă și armonioasă, era a scădea însăși valoarea artistică și în general reprezentativă a localului instituțiunii noastre.

Toate aceste cusururi decurgeau însă, cum am spus, din faptul că noi voiam să ridicăm o bibliotecă, iar nu o Academie. O atare soluție parțială și unilaterală azi nu ne mai este permisă. Noi trebuie să studiem în întregime nevoile științifice și reprezentative ale instituțiunii noastre, și cu toate că, firesc, vom începe tot cu clădirea bibliotecii, pentru a pune mai repede la adăpost sigur bogățiile noastre, noi trebuie să fixăm chiar de acum, printr-un program amănunțit, atât planul de total al întregului palat al Academiei, cât și linia monumentală externă a întregului complex de clădiri cari vor fi treptat-treptat ridicate pe cele trei fronturi ce ne stau la dispoziție.

Mi-am luat libertatea, domnilor colegi, pentru a fi mai clar în expunerea mea, să indic în alăturata schiță, în chip cu totul schematic, ca o simplă sugestione servind drept bază de discuție, de o formă destul de neregulată, a viitorului palat. Am avea la mijloc cu o altă orientare decât cea din planurile dinainte de război, localul bibliotecii, în dimensiuni care să permită construirea unei mari săli de lectură cu circa două sute de mese mici, după sistemul actual din apus, pentru numai doi cititori de fiecare masă, iar alături de această sală numeroasele servicii frecventate de public, al revistelor, cataloagelor, stampelor, hărților, medaliilor etc. Ca organizare, această chestiune a fost amănunțit studiată de colegul nostru d-l Bianu și aceea ce am avea noi acum de pus la punct sunt mai ales proporțiile și oportunitățile, iar nu sistemul însuși.

Dimpotrivă, pentru reședința însăși a Academiei nu s-a studiat încă nimic. Ori, e clar, că noi suntem *un Institut* compus — deocamdată — din *trei Academii*. Din ce în ce mai mult lucrările așa ziselor noastre „secțiuni” s-au autonomizat, avîndu-și chiar bugetele lor proprii pentru cercetări, misiuni, premii, publicații etc. Localul cel nou trebuie să dea puțința secțiilor să se organizeze încă mai complet: ele trebuie să-și aibă și sălile lor speciale de ședințe, spre a putea împlini un vechi deziderat al nostru, acela al ședințelor intime și publice, de caracter specializat, pe secții și chiar subsecții, ședințe la care membrii corespondenți ai noștri să fie îndatorați a lua parte și a colabora continuu. De altă parte, Academia rămîne, în totalul secțiunilor ei, un organism viu, reprezentînd cultura noastră românească în toată complexitatea ei. Comunicările de caracter general, primirile solemne în sinul Academiei, marile festivități de caracter reprezentativ și simbolic trebuie să aibă loc într-o sală comună a noastră a tuturor. Sala de ședințe a plenului trebuie să fie suficient de încăpătoare pentru ca un public cult cît mai numeros să poată asista la adunările noastre. Această sală cu încăperile ei anexe, va necesita singură o întreagă aripă a clădirii, așa cum am notat în schița alăturată.

În sfîrșit, Academia va avea nevoie de numeroase încăperi pentru administrația ei, pentru depozitele ei de publicații etc., care astăzi încurcă serviciul bibliotecii, de fapt neavînd nimic comun cu ea. E de ajuns, de pildă, să atrag atențiunea domniilor-voastre asupra faptului că schimbul de publicații științifice cu străinătatea a devenit acum un serviciu aproape de sine stătător, așa de numeroase sunt cererile și sosirile.

Nu mai puțin vor fi necesare în noul local, de altfel ca și în acesta strîmt și înghesuit de pînă acum, o serie de locuințe pentru personalul superior administrativ, ca și pentru cel inferior, de gardă și de serviciu.

Ajungem astfel la un program care în totalitatea lui nu va putea fi executat decît într-un lung șir de ani. Dar acest program trebuie să ne fie limpede de la început, nu numai pentru partea lui utilitară, ci și, mai ales, pentru problema foarte importantă artistică pe care o pune. Complexul întreg al clădirilor, gîndite ca un tot, va cere o tratare unitară, organică, al cărei efect estetic va fi cu atît mai sugestiv și mai reprezentativ, cu cît clădirea va fi fost imaginată de la început în totalitatea ei monumentală. E de ajuns să ne gîndim la cele trei fronturi mari de peste 120 m. pe care le oferă terenul pentru a vedea ce probleme frumoase și ispititoare se pun artistului.

E, cred, pentru noi o datorie, ca atunci cînd avem chiar prin localul nostru a aduce o contribuție la cultura creatoare a acestei țări, să nu pregetăm a lua chestiunea cît mai la inimă, împiedicînd de a se da și prin noua construcție încă o dovadă de lipsă de gust ca și de lipsă de gînd monumental a epocii actuale.

Colecțiunile. Colecțiunile științifice ale bibliotecii noastre și-au continuat creșterea atît prin cumpărări cît și pe celelalte două căi de îmbogățire : schimbul publicațiilor Academiei cu instituțiunile similare din străinătate și obligațiunea impusă prin legea din 1904 tipografiilor din întreg regatul de a trimite cîte două exemplare din tot ce tipăresc. Comisiunea bibliotecii va arăta printr-un raport special atît detaliile creșterii colecțiilor cît și organizarea care s-a dat serviciilor pentru buna folosire a materialelor adunate. [...] ¹⁸

Cred că trebuie să observ și cu acest prilej trei lucruri : I, că ar fi bine ca noi, membrii Academiei, să ne folosim mai activ de dreptul de a propune noi concursuri pe diferiți autori, cari fie din modestie, fie dimpotrivă, nu se înscriu ei înșiși ; numai astfel listele anuale de concurenți la premiile noastre ar reprezenta cu adevărat întreaga atmosferă culturală a vremii ; II, că diferitele premii fixate prin testamente la sume care după război nu mai înseamnă aproape nimic vor trebui sistematizate prin noi regulamente, astfel ca să fie date mai rar dar mai din plin, eventual vor trebui completate din fonduri ale statului, păstrîndu-se totuși numele vechilor donatori ; altfel, zădarnic vom publica concursuri, fie pentru lucrări tipărite, fie pentru lucrări de făcut după indicațiile noastre, nimeni nu se va prezenta ; și III, că, dimpotrivă, marile premii ale statului trebuie să fie divizibile, din motive pe care nu e nevoie să le mai dezvolt.

Domnilor colegi,

Încheind acest raport general, cred a fi în sentimentele domniilor-voastre exprimînd pioasa noastră recunoștință vechilor donatori și susținători ai acestei instituții, mulțumită cărora am făcut drumul de pînă acum, și exprimînd mulțumirile noastre călduroase donatorilor și sprijinitorilor noștri actuali, pentru înțelegerea înaltă și deplină ce o arată față de misiunea la care suntem noi chemați aici a lucra.

Fac urarea ca sănătatea augustului nostru președinte de onoare să facă progrese așa de repezi încât să-l putem vedea — potrivit vechei și adânc mișcătoarei tradiții ce ne leagă — apărînd și în această sesiune generală, spre a ne prezida la ședințele noastre solemne.

Analele Academiei. Dezbateri, XLV, 1924/25, p. 61—81.

¹ Raport prezentat în ședința de la 25 mai 1925.

² *Ioan Lupaș* (1880—1967), istoric transilvănean, profesor la Universitatea din Cluj. A fost ales membru al Academiei Române la 17 mai 1916. Evocarea menționată în raport (*Avram Iancu*), a fost publicată în *Anuarul Institutului de istorie națională* (Cluj, 1924) și separat.

³ Oct. Goga, *Avram Iancu*, în volumul *Precursori*, București, 1930, p. 165—180.

⁴ *Petru Poni* (1841—1925), chimist și mineralog român, profesor la Universitatea din Iași, membru al Academiei Române, din 1889, a prezidat înalta instituție în mai multe rînduri.

⁵ Vezi mai sus, nota.

⁶ *Nicodim Kondakov*, bizantinolog rus, fusese ales membru onorar al Academiei Române la 12 iunie 1924. S-a stîns la 17 febr. 1925.

⁷ *Goran Björkemann* fusese ales membru onorar al Academiei Române la 25 mai 1922. A murit la 22 decembrie 1923.

⁸ *Victor Babeș* (1854—1926), medic, profesor de patologie și bacterologie la Universitatea din București, fusese ales membru al Academiei la 11 martie 1893.

⁹ *G. Marinescu*. Vezi mai sus, nota.

¹⁰ *Charles Upson Clark*.

¹¹ *Jérôme Carcopino*.

¹² Se enumeră comunicările și evocările rostite în sînul Academiei (p. 66—67).

¹³ *C. Dissescu* (1854—1932), jurist, om politic, profesor la Universitatea din Iași, apoi la cea din București.

¹⁴ *George G. Mirzescu* (1876—1926) deținea portofoliul Justiției de la 30 oct. 1923.

¹⁵ *Al. Lapedatu* (1876—1954), istoric și om politic, profesor la Universitatea din Cluj.

¹⁶ Primii doi au fost aleși membri onorari ai Academiei Române la 18 mai 1929.

¹⁷ Urmează „lista lucrărilor tipărite în anul academic încheiat” (p. 69—71).

¹⁸ Se enumeră în continuare, achizițiile făcute de Academie, bursele, școlile patronate, lucrările prezentate la premiile anuale (p. 76—81).

55. RAPORT ASUPRA ACTIVITĂȚII ȘCOALEI ROMÂNE DIN ROMA ÎN ANUL 1924/25 ¹

Domnilor colegi,

Prezentându-vă al treilea raport anual asupra Școalei din Roma, trebuie să relev că această instituție, dînd încă din toamna trecută prima serie de absolvenți, și-a constituit tradiția ei administrativă și științifică, învingînd definitiv greutățile începuturilor.

Vom începe cu partea administrativă :

Subvențiunea pe care Ministerul Instrucțiunii o acordă Școalei, de 650.000 lei anual, avînd a reprezenta plata chiriei localului, încălzitul, luminatul, întreținerea clădirei, plata funcționarilor și servitorilor, prin ea însăși modestă, mai e și în continuă fluctuație după variațiile schimbului nostru. Ținînd seamă că tot din această sumă trebuieșc acordate ajutoare pentru călătorii, cercetări, fotografii, desene și în sfîrșit chiar suplimente pentru întreținerea membrilor și nu mai puțin biblioteca însăși trebuie să fie ținută la curent măcar cu publicațiile principale, este clar că a trebuit să aplicăm un sistem foarte complicat de economii și viramente de fonduri de la un an la altul, cu cari să putem umplea golurile lăsate în buget de anii cu cheltuieli mai mari. Dar o astfel de gospodărie nu intră în prevederile faimoasei legi a contabilității statului. Această lege cere să cheltuiești tot ce ți se dă într-un an cum vei ști, rămînînd că dacă anul următor suma prevăzută prin buget nu-ți ajunge, să oprești și tu în loc funcționarea respectivei instituții. Cum suma ce ne era acordată anual, era cu titlul de *subvenție*, statul nu-mi cerea acte justificative pentru regulata liberare a banilor în fiecare an. Cum însă eu însumi mă obligasem prin regulament — și așa e și drept — de a înainta acte justificative, am azi plăcerea să vă depun spre păstrare în arhiva Academiei, cu rugămintea de a fi controlate și de contabilitatea noastră, actele și darea de seamă respectivă, asupra minuirii fondurilor ce ni s-au încredințat, alcătuită potrivit cu regulamentul Școalei, de secretarul nostru, d-l profesor Lugli, pe tot timpul de la întemeierea școalei și pînă la 31 decembrie 1924.

Trec acum la partea mai interesantă a raportului meu, privitoare la activitatea științifică a Școlii.

De la început trebuie să relev că mi-am împlinit promisiunea de a veni acum înaintea d-voastră cu *Anuarul* Școalei gata tipărit și anume nu numai cu primul volum, ci chiar cu ambele volume dintîi ale anilor 1923 și 1924, adăugînd că în octomvrie intră sub tipar al treilea volum prezentînd lucrările făcute în cursul anului 1925.

Primul volum, pe 1923, cuprinde peste 420 pagini în 8° mare, cu numeroase planșe și desene în cele cinci contribuții date de membrii Școalei :

I. Paul Nicorescu, *Mormîntul Scipionilor* ;

II. G. G. Mateescu, *Tracii în inscripțiile din Roma* ;

III. Alexandru Marcu, *Reflexe de istorie romântă în opere italiene ale secolelor XIV și XV* ;

IV. Ștefan Bezdechi, *Ioan Chrysostomul și Plato* ;

V. Emil Panaitescu, *Portretul lui Decebal*.

Volumul II, pe 1924, cuprinde 500 pagini, iarăși cu foarte numeroase desene, fotografii, planuri și hărți, în cele șapte contribuții date de membrii școalei.

I. Alexandru Busuioceanu, *Un ciclu de fresce : S. Urbano alla Caffarella* ;

II. Alexandru Marcu, *Spania și Portugalia în operele romanticilor italieni* ;

III. G. G. Mateescu, *Nume trace în teritoriul scito-sarmatic* ;

IV. Ștefan Bezdechi, *Nouăzeci de scrisori inedite ale lui Nicephor Gregoras* ;

V. Paul Nicorescu, *Săpături și descoperiri la Tyras* ;

VI. Claudiu Isopescu, *O serie de documente inedite privitoare la Mihai Viteazul* ;

VII. Emil Panaitescu, *Fidenae*.

În afară de studiile de filologie clasică ale d-lui Șt. Bezdechi, redactate ambele pe latinește, toate celelalte zece cercetări sunt scrise în limba italiană.

De altfel, limba italiană e oarecum oficială la Școală, auditoriul conferințelor noastre fiind compus din membrii tuturor națiunilor, în special de la Școlile similare : italiană, franceză, engleză, americană, belgiană, germană și cehoslovacă. Astfel atît cele șase conferințe ale directorului Școlii, despre *Originile artei italice*, cît și conferința membrului școalei, d-l Alexandru Busuioceanu, despre *Arhitectura religioasă la români*, în anul curent, au fost ținute pe italienește.

În ce privește colaborarea cu care ne-au onorat și în anul acesta savanții străini din Roma, ea a fost reprezentată prin următoarea serie de conferințe.

La 12 februarie a vorbit senatorul profesor Ettore Pais despre *Criterii și metode în studiul istoriei romane*². La 19 februarie, senatorul profesor Adolfo Venturi a comunicat *Cîteva cercetări noi asupra lui Leonardo*. La 26 februarie, d-na Eugenia Strong, subdirectoarea Școlii engleze, a arătat despre *Elementul religios în activitatea edilitară a lui August*. La 5 martie, prof. Tenney Frank, directorul Școalei de studii clasice din Academia americană, a analizat *Raporturile dintre arheologia și istoria romană*³. La 12 martie, prof. Giulio Quirino Giglioli de la Universitatea din Pisa, a făcut o expunere despre *Arta lui Praxitele*.

D-nii profesori Pais și Frank au avut chiar bunătatea să redacteze conferințele lor și să ni le pună la dispoziție spre a fi publicate pe italienește în organele noastre științifice. Depun aci textul lor împreună cu raportul de față, spre a fi publicate în *Anale*, ca urmare a raportului de față.

Nu voi insista mai mult acum asupra relațiilor Școalei noastre cu celelalte Școli străine din Roma și cu direcțiile celor trei mari șantiere de săpături arheologice, din Roma, Ostia și Pompei, deoarece aceste relații au devenit acum tradițional excelente.

Odată cu absolvirea primei serii de membri ai Școlii în toamna trecută, și cu statornicirea bunului nume al Școlii în cercurile noastre universitare, dorința facultăților noastre de litere de a trimite cât mai mulți licențiați și doctori la Roma a devenit foarte vie și chiar în toamna trecută, pentru că în afară de cele patru locuri libere lăsate de absolvenți, mai erau două în anul al doilea, neocupate din cauză de boală, am fost solicitați să completăm toate cele șase locuri cu candidați călduros recomandați de facultăți.

Dintre cei șase membri noi, trei sunt arheologi: d-nii Gr. Florescu și Radu Vulpe și d-na Ecaterina Vulpe, iar trei arhiviști, d-nii N. Buta și G. Călinescu și d-șoara Virginia Vasiliu. Activitatea acestor membri noi în cursul anului 1924—1925 a fost foarte susținută, astfel încât în cursul vacanței mari contribuțiile științifice originale, pe care membrii noi le vor da pentru vol. III din *Anuar*, vor fi definitiv redactate, precum urmează:

I. Gr. Florescu, *Monografia istorico-topografică a Ariciei*;

II. Radu Vulpe, *Ilirii în Italia*;

III. Ecaterina Vulpe, *Răspîndirea culturai italice a fierului în regiunile iliro-trace*;

IV. N. Buta, *Rapoartele nunțiului Claudiu Rangone*;

V. G. Călinescu, *Documente inedite de la Propaganda Fide*;

VI. Virginia Vasiliu, *Documente noi cu privire la ortodoxism și catolicism pe vremea lui Constantin Brîncoveanu*.

De altfel cei trei arhiviști noi și d-l Claudiu Isopescu, din anul al II-lea, au strîns un material bogat, în diferitele arhive din Roma, dar mai ales la Vatican, în fondul încă necercetat, Borghese, și la Propaganda Fide. D-l Isopescu a cules mai ales material privitor la epoca lui Mihai Viteazul din fondul Borghese, material din care o parte a apărut în vol. II al *Anuarului*, iar o alta se va tipări în vol. III.

În ce privește pe d-l Al. Busuioceanu, care acum, ca și d-l Isopescu, încheie stagiul său la Roma, d-sa a isprăvit în cursul acestui an un studiu foarte interesant despre Cavallini și școala de pictură primitivă romană, a adunat un material prețios pentru o monografie asupra vechilor meșteri bisericești de la noi și în general a dezvoltat o activitate foarte rodnică pe terenul istoriei artei, așa cum am amintit și mai sus.

Tot în acest an, grație sprijinului ce ni l-a dat colegul nostru d-l Lapedatu, în calitatea sa de ministru al Artelor, am înființat și secția a III-a a Școalei noastre, cea a artelor plastice. La concursul ținut sub auspiciile Ministerului și ale Comisiunii Monumentelor Istorice, au reușit ca membri ai acestei secții, arhitecții diplomați H. Teodoru și J.-A. Popescu, cari urmează să plece la Roma cît de curînd.

Dar știrea cea mai bună în raportul din acest an e acea privitoare la localul Școalei. Încă din 1921, comuna Roma ne dăruise în Valle Giulia un teren de cca 5000 m.p. pentru a construi acolo localul Școalei noastre. Statul, în împrejurările grele prin care trece, nu poate însă găsi fondurile necesare. În locul lui și-a luat această nobilă dar costisitoare sarcină Banca Națională

a României, care încă de anul trecut a fixat o sumă importantă pentru începerea lucrărilor și a însărcinat pe d-l arhitect Petre Antonescu cu facerea planurilor. Astăzi, la data când vă vorbesc, planurile sunt gata și au fost aprobate de comuna Roma și credem, în iulie sau august, să începem construcția.

Ca și în trecut, d-l Lahovary, ministrul României la Roma, a avut și acum, în cheștiunea localului Școalei, un rol principal. D-sa a fost acela care a atras binevoitoarea atențiune a conducătorilor Băncii Naționale asupra Școalei noastre de la Roma și a operei culturale ce o întreprinde, și căldurii și convingerii cu care d-sa a prezentat lucrul e desigur în primul rînd a se atribui fericita deciziune privitoare la local. Îi exprim deci și aici mulțumirile Școlii noastre.

Cît privește hotărîrea frumoasă a Băncii Naționale, cred că nu numai eu personal, ci Academia Română în întregul ei, e bine să exprime înaltei instituțiuni financiare toate felicitările și mulțumirile pentru nobila deciziune ce a luat de a construi pe cheltuiala ei localul Școalei Române din Roma.

Analele Academiei. Dezbateri, XLV, 1924/25, p. 139—142.

¹ Raportul a fost prezentat în ședința de la 11 iunie 1925.

² Conferința *Criteri e metodi nello studio della storia romana* a prof. Ettore Pais a fost publicată în același loc (p. 142—148), ca anexă la raportul lui V. Pârvan.

³ *L'Archeologia e la storia romana*, de Tenney Frank, *ibidem*, p. 148—160.

56. FRANCISC LÁSZLÓ

28 juin 1873—16 septembre 1925

NÉCROLOGE

C'est avec le plus vif regret que nous rendons ici le dernier hommage à l'éminent archéologue transylvain et très précieux collaborateur de *Dacia*, le Prof. *Francisc László*, de *Sf. Gheorghe*. Naturaliste par métier, László avait passé son doctorat en sciences à Cluj (1896) et occupé là-bas même une place d'assistant universitaire, comme botaniste et géographe. Rentré toutefois dans sa ville natale comme professeur au lycée *Székely Mikó*, il élargit son cercle d'études, accordant une attention de plus en plus passionnée aux recherches d'ethnographie locale (au *Pays des Szeklers*) et surtout d'*archéologie préhistorique*. Nommé en 1901 conservateur du *Musée National Szekler* de *Sf. Gheorghe*, László devient l'âme même de cette institution dont il organise et enrichit d'abord surtout les intéressantes collections ethnographiques et de sciences naturelles. A côté des autres conservateurs et des collaborateurs scientifiques du Musée, il s'acquiert de très grands mérites dans l'oeuvre de renouvellement de l'édifice même du Musée et il commence en même temps le travail capital de sa vie, *l'enquête archéologique dans le Pays des Szeklers* et surtout dans le district de Trei Scaune.

Grâce aux recherches et surtout aux fouilles de László, d'abord à *Sf. Gheorghe* (Sepsiszentgyörgy) même, ensuite à *Olteni* (Oltszem), finalement à *Ariusd* (Erösd), le Musée National Szekler devint l'un des centres les plus importants de l'activité archéologique de Transylvanie et un dépôt de premier ordre de matériel concernant les civilisations préhistoriques de la Dacie. La *céramique peinte*, énéolithique, de type moldave, fut illustrée maintenant d'une manière exceptionnelle et presque inattendue par les découvertes nombreuses de László, partout dans le Trei-Scaune, mais en première place à Ariusd, l'atelier céramique le plus riche et le plus caractéristique de toute la région.

Doué d'un esprit d'observation et d'une patience admirables, László devint un fouilleur exemplaire, dont la méthode exacte et précise ressort à chaque pas, non seulement dans les lents et pénibles travaux de préparation du matériel découvert, mais aussi dans ses rapports, publiés soit dans les *Dolgozatok* (Travaux du Musée National Transylvain de Cluj), a. 1911 et 1914, soit dans l'*Archaeologiai Értesítő* de Budapest, a. 1912, soit dans *Dacia*.

Nous n'oublions jamais la dernière entrevue que nous avons eue avec ce chercheur infatigable sur le lieu même de ses plus heureuses découvertes, à Ariuşd, en août 1925, quelques semaines à peine avant sa mort si inattendue. Très content d'avoir recommencé ses fouilles, après la longue relâche provoquée par les années si tristes de la Grande Guerre, László était tout simplement transfiguré par l'amour de sa discipline, en nous expliquant sur place non seulement ses dernières trouvailles, mais aussi toute l'histoire de ses fouilles d'Ariuşd, avec les détails topographiques et stratigraphiques si précieux, dont l'on ne peut jamais se rendre exactement compte que sur le chantier même des fouilles à décrire.

Apprécié non seulement dans les milieux scientifiques hongrois et roumains, mais aussi à l'étranger, en Allemagne et en Angleterre, comme en Autriche, en Pologne et en Russie, László fut un chercheur de premier ordre dont la méthode fut toujours à la hauteur de son zèle admirable. Sa mort est une grande perte pour l'archéologie préhistorique de la Dacie. Il nous a tenu à cœur d'ouvrir et de clôturer ce premier volume de notre revue avec son oeuvre et sa commémoration¹.

Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, I, 1924², p. 368.

¹ Traducerea textului :

Aducem aici, cu cel mai mare regret, ultimul omagiu eminentului arheolog transilvănean şi foarte preţiosului colaborator al *Daciei*, prof. dr. *Francisc László* de la Sf. Gheorghe. Naturalist de profesie, László şi-a trecut doctoratul în ştiinţe la Cluj (1896) şi a ocupat acolo chiar un loc de asistent universitar, ca botanist şi geograf. Întors totuşi în oraşul său natal ca profesor la Liceul *Székely Mikó*, el îşi lărgeste sfera studiilor, acordînd o atenţie din ce în ce mai pasionată cercetărilor de etnografie locală (a *Ţării Securilor*) şi mai ales de *arheologie preistorică*. Numit în 1901 conservator al Muzeului din Sf. Gheorghe, László devine sufletul însuşi al acestei instituţii în care organizează şi îmbogăţeşte mai întîi interesante colecţii etnografice şi de ştiinţe naturale. Alături de ceilalţi conservatori şi de colaboratorii ştiinţifici ai Muzeului, el îşi câştigă merite foarte mari în opera de înnoire a edificiului Muzeului Naţional Secuiesc şi începe totodată lucrarea capitală a vieţii sale, *Ancheta arheologică în Ţara Securilor* şi în special în judeţul Trei-Scaune.

Datorită cercetărilor şi mai ales săpăturilor lui László, la început chiar la *Sf. Gheorghe* (Sepsiszentgyörgy), apoi la *Olteni* (Oltszem), şi în cele din urmă la *Ariuşd* (Erősd), Muzeul Naţional Secuiesc deveni unul din cele mai importante centre de activitate arheologică din Transilvania şi un depozit de prim ordin de material privitor la civilizaţiile preistorice din Dacia. *Ceramica pictată*, eneolitică, de tip moldovenesc, fu ilustrată acum în chip excepţional şi aproape neaşteptat prin descoperirile numeroase ale lui László, pretutindeni în Trei-Scaune, dar în primul rînd în Ariuşd, atelierul ceramic cel mai bogat şi cel mai caracteristic din întreaga regiune.

Înzestrat cu un spirit de observaţie şi cu o răbdare admirabilă, László deveni un cercetător exemplar, a cărui metodă exactă, conştiincioasă şi precisă se vedeşte la fiecare pas, nu numai în lucrările încete şi anevoioase de preparare a materialului descoperit, ci şi în rapoartele sale, publicate fie în *Dolgozatok* (Lucrările Muzeului Naţional Transilvănean din Cluj), anii 1911 şi 1914, fie în *Archaeologiai Értesítő* din Budapesta, a. 1912, fie în *Dacia*.

Nu voi uita niciodată ultima întrevedere pe care am avut-o cu acest neobosit cercetător, chiar pe locul celor mai fericite descoperiri ale sale, la Ariuşd, în august 1925, cîteva săptămîni abia înaintea morţii sale atît de neaşteptate. Foarte mulţumit de a-şi fi reluat săpăturile, după îndelungul răgaz provocat de anii atît de trişti ai marelui război, László era cu totul transfigurat de dragostea pentru ştiinţa sa, explicîndu-ne pe loc nu numai ultimele sale descoperiri, ci şi întreaga istorie a săpăturilor sale de la Ariuşd, cu detalii topografice şi stratigrafice aşa de preţioase, de care nu-ţi poţi da seama exact niciodată decît pe şantierul cercetărilor descrise. Apreciat nu numai în mediile ştiinţifice ungar

și român, dar și în străinătate, în Germania și în Anglia, ca și în Austria, în Po'onia și în Rusia, László a fost un cercetător de prima mână a cărui metodă a fost întotdeauna la înălțimea zelului său admirabil. Moartea sa este o mare pierdere pentru arheologia preistorică a Daciei. Ne-a făcut plăcere să deschidem și să încheiem acest prim volum al revistei noastre cu opera și cu comemorarea sa.

² Volumul a apărut însă după moartea lui László.

57. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA ÎN VARA ANULUI 1925

Înainte de a intra în subiectul comunicării mele, țin să vă aduc la cunoștință o interesantă publicație a d-lui Franz Cumont, membru al Institutului Franței, despre o bucată de pergament pictat (piele de pe un scut de lemn găsit în cetatea Dura, pe Eufrat, unde sapă acum francezii)¹: nisipul — ca și în Egipt — păstrează când e uscat foarte bine, materiile organice cari în alte ținuturi putrezesc foarte repede; numai așa se explică de ce scutul, căptușit cu pielea de care e vorba, nu a putrezit decît în parte. Această descoperire constituie pentru noi, am putea spune, un noroc, deoarece scutul, al unui soldat palmyrian care-și făcuse serviciul militar prin părțile noastre, are pictat pe el întreg itinerariul ce avea de făcut soldatul care l-a purtat, pentru a se reîntoarce în patria sa: Odessus, Byzance, Callatis, Histria, Tyras, Borystheneș, Chersonesus, iar de aici peste mare la Trapezus și apoi prin Artaxata, acasă la el, în Syria.

Potrivit cu un obicei vechi azi, de aproape 15 ani, o dată pe an vin în fața dumneavoastră să expun rezultatele săpăturilor arheologice din cursul fiecărei veri, cu deosebirea că acum nu voi mai vorbi numai de săpăturile mele ci și de cele ale colaboratorilor mei, bătrâni și tineri — un adevărat *Collegium archaeologicum Dacoromanum*.

E vorba de o lucrare sistematică, prin care încercăm ca în timp cît mai scurt să clarificăm — alături de lucrările romane de pe întreg întinsul țării noastre — și viața strămoșilor noștri celorlalți — am spune „dinspre mamă“, a vechilor daci. Lucrul era cu atît mai necesar cu cît se stabilise aproape în toate lucrările noastre istorice sistemul de a începe istoria poporului nostru — după o sumară și vagă amintire a celor spuse de Herodot despre oamenii din părțile noastre — direct cu romanizarea Daciei; dacii, cu sciții și ceilalți locuitori de aici fiind lăsați pe planul al doilea ca niște bieți „barbari“.

Dar lucrurile se prezintă de fapt mult mai complex. Se constată la daci și la înaintașii lor pe aceste locuri, o civilizație însemnată și vrednică de cea mai mare luare aminte.

În expunerea ce urmează, vom proceda cronologic iar nu topografic, începînd din cele mai vechi timpuri, pentru a ajunge apoi treptat la timpurile din preajma istoriei: numai așa succesiunea formelor de civilizație vă va apare cu claritatea necesară.

Pentru un cercetător care ar face numai o inspecție a suprafeței solului Daciei — fără să practice nici o săpătură — se impune de la început o constatare surprinzătoare: încă din epoca neolitică așezările sunt foarte numeroase și foarte aproape unele de altele, ceea ce dovedește că populația era foarte deasă. Dar această înflorire de civilizație se stinge în multe locuri după vreo mie de ani și cam între 1600 și 1000 așezările par a se fi împuținat, probabil prin migrațiuni ale locuitorilor din eneolitic, pentru ca să devină apoi treptat, treptat tot mai numeroase în a II-a epocă a fierului, în timpul Daciei istorice.

Prin urmare, se impune să începem de la epoca pietrei șlefuite și a începutului metalului, adică de pe la sfârșitul mileniului al III-lea a. Chr. Din punct de vedere istoric, nu putem da pentru acele vremuri amănunte precise. D-l Andrieșescu a încercat acum 13 ani — în avântul și entuziasmul primei tinereți — într-o carte a sa tratând despre neoliticul și eneoliticul din Dacia, să pună în legătură această veche civilizație cu cele spuse de Herodot despre Dacia². Evident, acumă — după ani de cercetări și experiențe, — domnia-sa s-a convins că trebuie să vină alături de noi care facem drumul invers, urcându-ne de la protoistoria clară a fierului, prin bronz, tot mereu înapoi, pînă la timpurile obscure neolitice.

Anul acesta, din epoca neo-eneolitică, s-au săpat mai multe stațiuni în legătură cu civilizația de la Dunăre și cu civilizația din Ardealul central.

În legătură cu descoperiri întâmplătoare, dar foarte caracteristice pentru civilizația eneolitică, făcute de un tânăr amator, nu cu totul lipsit de cultură, lângă Oltenița (la Gumelnița), descoperiri încredințate spre studiere d-lui Vladimir Dumitrescu, asistentul meu, am hotărît să se înceapă săpături sistematice în acest loc. Rezultatele au fost foarte îmbucurătoare. D-l Vladimir Dumitrescu, ajutat la lucrări de d-l I. Nestor³, a constatat acolo, pînă la 3,75 m. adîncime, urme de așezare, cu locuințe mari, inventar îngrijit, un atelier de prelucrarea silexului deosebit de important, ceramică excelentă lucrată și arsă, cu numeroase forme și de două tradiții artistice: una locală, alta moldovenească, apoi idoli de cel mai mare interes științific cu o sumă de caractere speciale, cari deschid interesante perspective de legături între civilizațiile acestor vremuri. S-a găsit chiar un obiect de aur — metal cunoscut și prețuit încă înaintea bronzului — obiect care ne arată a fi fost un pendentiv; prin forma lui însă și prin ornamentarea lui în relief — ornamentare realizată prin apăsarea cu un cui a unor puncte destul de neregulat așezate (spre deosebire de liniile punctate dînd semne geometrice și figuri de animale, obicinuie în Hallstatt), ne arată o tehnică pe care o cunoaștem și la Takta-Kenez, în nord-vestul Crișanei, pe două plăci de aur datate din *bronzul vechi*.

Deosebit de importante sunt elementele cari ne arată legături cu sud-vestul: motive ornamentale cari ne duc în spre regiunile Adriaticei, de pildă cum e cel compus din luna nouă, prelungit în zig-zag undulat și care pare a fi prelucrarea curbă a zig-zagului unghiular de la Butmir etc.

Interesantă e apoi legătura care ne arată, prin ceramică, idoli de os, etc., nu numai o contemporaneitate, ci o viețuire a *Gumelniței* în strînse raporturi cu *Sultana* pe Mostiștea, stațiune săpată încă din 1923 de d-l Andrieșescu, colaboratorul meu, și care va fi publicată chiar în primul volum din revista *Dacia*, și cu *Căscioarele*, stațiune săpată acum de asistentul meu, d-l Gh. Ștefan⁴.

Cultura de la *Căscioarele* era, în oarecare măsură, cunoscută mai dinainte: colegul Antipa are de acolo câteva lucruri la Muzeul de Istorie naturală. În ostrovelul de acolo s-au găsit acum idoli deosebit de interesanți pentru legătura cu sudul mediteranean.

Stațiunile de cultură merg pînă mai jos de 2,60 m., ceea ce dovedește o îndelungată viață a așezării. Apoi, o observație, credem, importantă pentru geografi. Și aci, la *Căscioarele*, și în alte locuri, s-au găsit urme de locuințe la o adîncime oarecum neverosimilă, deoarece apa are astăzi un nivel mai ridicat decît stratele de cultură ale acestor stațiuni, fapt care contribuie în mare măsură la putrezirea și fărîmițarea urmelor rămase. Va fi vorba de o ridicare a nivelului talvegului, ori de o scufundare? Geografii fizici ne vor da răspunsul.

Un al treilea loc — interesant pentru problemele pe cari le pune — e o insulă din lacul *Boian*, la apus de *Călărași*, unde a făcut săpături d-l Vasile Christescu, asistentul meu, ajutat de soția sa și de d-na Dumitrescu. E o stațiune eneolitică și din bronz de mică întindere și importantă, însă în strînsă legătură cu movila de la *Fundeanca* (*Fundu-Chiseletul*) de pe moșia *Academiei*, unde germanii au făcut în timpul războiului săpături foarte intense. În adevăr, prin gropi mari săpate pe povîrniș, ei au urmărit în special, găsirea materialului de muzeu (în morminte), fără a se preocupa însă și de problema, de un interes arheologic capital, a locuințelor, căreia noi, în săpăturile noastre, i-am dat întotdeauna o deosebită atenție.

Civilizațiile din aceste insule înalte ale bălții *Dunărei* sunt contemporane. Deși așezate în teren inundabil, locuințele indigenilor neolitici și eneolitici, ori chiar mai tîrziu de aici, nu sunt lacustre.

Simultan cu aceste cercetări, s-au continuat săpăturile în legătură cu celălalt cerc de civilizație, cu orientare spre nord-est, acel al ceramicii pictate.

D-l dr. F. László, un vechi arheolog transilvănean, custos-director la Muzeul Național secuiesc din Sf. Gheorghe, lucrase încă înainte de război pe valea *Oltului* și în special la *Ariuşd* și *Olteni*. Primind propunerea de colaborare făcută de noi, domnia-sa a reluat anul acesta săpăturile la *Ariuşd* (cîtiva km. nord *Braşov*), într-o regiune plină de stațiuni cu ceramică pictată.

Săpăturile d-lui dr. László au arătat că pe promontoriul locuit de eneolitici, pe malul *Oltului*, într-o minunată cetate naturală, oamenii trăiau într-o stare evidentă: locuințe spațioase și o ceramică de o frumusețe care dovedește tocmai înflorirea așezării de aici: vasele, pictate în mai multe culori, așezate în combinații extrem de variate, sunt adesea colorate chiar pe ambele fețe. S-a constatat că civilizația A, de ceramică pictată în stil moldovenesc mai vechi, este mai bogată și mai bine păstrată decît cultura B, găsită numai la suprafață și amestecată cu elemente eneolitice central-europene.

Coborîndu-ne în timp spre stațiunile protoistorice, găsim tot la *Boian* o civilizație de un caracter foarte complicat, care va da mult de lucru d-lui V. Christescu, atunci cînd va trebuie să prelucereze materialul. Sunt vase de o tehnică extrem de interesantă, prezentînd pe lîngă elemente de tradiție neolitică asemănătoare celor de la *Butmir*, altele poate din epoca mai veche a bronzului, în forme cunoscute și de la *Turdaș* (lîngă *Simeria*), din *Trei-Scaune*, de la *Bonțesti* în R. Sărat, de la *Nazîru* în *Brăila*, de la *Glina-Bălăceanca*, lîngă *București* etc.; *tehnica inciziilor profunde*, cari prelu-

crează peretele de lut al vasului ca material lemnos (crestăturile în lemn), este cunoscută totuși atît din neolitic cît și din Hallstatt.

Totodată, d-l Christescu a avut norocul de a găsi și vase cu proeminențe „în carne” și marginea retezată oblic, caracteristice pentru bronzul târziu de pe Tisa, din Iliria și chiar de la Troia.

D-l Géza Nagy, de la Budapesta, are o teorie în ce privește topoarele de bronz și mai ales de aramă cu două tășuri așezate cruciș și securile din același metal cu gaura transversală, după care ar trebui să credem că primele au fost fabricate scitice, iar cele din urmă agatirsice; el însă nu înțelege prin sciți și agatirși pe iranienii ajunși la noi în sec. VII a.Chr., ci un grup de popoare nomade, în majoritate turanice și finno-ugrice, venite aci încă din mileniul II a.Chr.

Prin urmare, rămîne să știm dacă în prima epocă a fierului avem și o civilizație locală, sau numai una de caracter exotic, finno-ugrică după Nagy, iraniană după alți învățați. Or, ce constatăm?

Din epoca hallstattiană sunt puține lucruri de fier în Dacia. Însă civilizația scitică a fierului reprezintă o simplă enclavă neînsemnată față de bogata și puternica civilizație autohtonă a *bronzului IV*, prelungită și în Hallstatt. Prin urmare nu trebuie să ne mirăm dacă la *Boian* avem, într-o epocă care ar putea fi chiar a *fierului I*, elemente din epoca de bronz.

Lîngă Tîrgu-Mureș s-au găsit, cu prilejul unor săpături pentru scos material de construcție, un depozit de bronz la *Susenî*, cuprinzînd pe lîngă lucruri general databile ca din *bronzul IV*, și cîteva piese sigur posterioare începutului influențelor hallstattiene din vest.

În privința aceluiași perioade (eneolitic, bronz, fier), asistentul meu, Dorin Popescu⁵ s-a lovit de aceleași greutatea la *Lechința de Mureș*, în județul Turda-Arieș, unde se găsiseră mai de mult fragmente de vase mari din pastă cenușie, bine lucrată, cu spirale incizate — ornamentul atît de frecvent întîlnit în Dacia — și unde d-l Sever Dan, care-mi adusese obiectele descoperite, mă invita cu insistență de mai multă vreme să viu să sap.

Rezultatele săpăturii de la *Lechința* sunt interesante, dar în multe puncte destul de nesigure. Căci dacă anume forme frumoase din bronzul mijlociu, și dacă *La Tène*-ul găsit aci sunt perfect clare și nu dau greutatea la interpretare, apoi avem alte lucruri mult mai puțin limpezi, cari ne amintesc și tehnica neolitică și cea a bronzului — anume caneluri oblice, cari sunt și pe vase hallstattiene și deci nu pot fi datate ușor, ori chiar de fel precis, și găsim și lucruri din evul mediu (ceramică slavă, din pastă proastă, rău arsă și de cele mai multe ori cu ornamentarea în val incizat). Între slavi și acei străvechi oameni ai bronzului, sunt o serie întreagă de oameni și evenimente încă neclar lămurite. În adevăr, stațiunea poate fi ca începuturi din bronzul II, dar ar putea să aibă și origini mai vechi.

Coborîndu-ne mai jos, ajungem în *La Tène*, epocă pe care am cercetat-o cu precădere atît eu cît și colaboratorii mei.

Această epocă începe în valea de jos a Dunărei în anul 335, cînd celții așezați la Adriatica încep întîia dată, istoric, să se amestece în afacerile de la Dunărea de Jos. Cînd Alexandru cel Mare trece Dunărea în Muntenia, găsind aici bogatele holde getice cari împiedicau înaintarea oștilor sale, generalul Ptolemaios al lui Lagos, viitorul rege al Egiptului, ne spune că prin-

tre deputățiile venite la Alexandru erau și soli celti. Ei, cari locuiau țările vecine cu Dacia, spre apus, voiau să știe, ca direct interesați în cauză, ce intenții are Alexandru cu- și în aceste regiuni. Dar în N.V. Daciei, celtii ajunseseră încă de la sfîrșitul sec. al V-lea a.Chr.

Încă de la primele săpături, făcute la Crăsani, civilizația dacică ne-a apărut colorată puternic — cum era și natural — cu nuanțe celtice (atît în tehnica metalului, cît și cea a ceramicii). O altă stațiune chiar mai veche decît *La Tène* era la *Mînaștirea*: deși roasă mult de ape, ea a dat interesante rezultate d-lui Ștefan, care a săpat-o.

Aceeași civilizație — dar încă mai intensă ca la Crăsani și Zimnicea, o găsim în Ardeal în jurul *Sighișoarei*, ca și în foarte multe alte locuri.

În munții Hunedoarei se făcuseră — încă de la începutul sec. XIX, de către austriacii cari stăpîneau pe atunci Ardealul, în legătură cu niște tezaure monetare de aur găsite acolo — cercetări și săpături. S-au găsit ziduri pe munți, dar din lipsă de mijloace și de interes nu s-a făcut o cercetare sistematică și aprofundată a întăriturilor găsite. Apoi aceleași cetăți au fost cercetate de englezul Davies. În sfîrșit, în 1916, Finály cerea în *Archeologiai Értésítő* săparea cetăților dace din munții de la sud de Orăștie.

D-l Teodorescu⁶, actualul profesor de arheologie practică de la Cluj, fostul meu colaborator la Muzeul din București, s-a gîndit să reia aceste cercetări și a publicat într-o broșură a *Comisiunii Monumentelor Istorice* pentru Ardeal, acum un an, rezultatele primelor sale călătorii la fața locului. Ancheta arheologică întreprinsă acum un an și anul acesta, a identificat un grup numeros de cetăți, așezate pe munții de la sud de Orăștie. Din pricina dificultăților create de poziția cu totul sălbatecă și abruptă a așezării principale, de la Grădiștea Muncelului, s-a început în vara aceasta — cu ajutorul asistenților Ferenczi și Simu — săpăturile numai la una din cetățile secundare, cea de lîngă satul *Costești*, pe o poziție asemănătoare Grădiștei, dar mai ușor accesibilă.

Avem de-a face aici cu un complex de întărituri în terase pe muntele care a fost sistematic înconjurat cu valuri de pămînt și cu ziduri de piatră, cu acropolea în vîrf și avînd din loc în loc turnuri pătrate de piatră. Valurile sunt de pămînt cu pari de susținere și consolidare (palisade). Zidurile sunt, jos, de piatră tăiată regulat și legată cu crampoane și bîrne de lemn, iar deasupra de cărămidă nearsă.

Interesantă e mai ales tehnica turnurilor: pietrele sunt străbătute de la față spre interior de jgheaburi prin cari treceau bîrnele de lemn. Acestea aveau menirea să mențină — în loc de mortarul care lipsește — legătura dintre pietrele ce alcătuiau zidurile (sistem de altfel cunoscut din *La Tène*-ul vestic și central-european, ca în Bavaria și aiurea) la burgurile celtice, dar la noi prelucrat într-un chip deosebit.

Dacă ne uităm pe Columna lui Traian, vedem ziduri de cetăți curioș reprezentate: ele sunt anume făcute din rînduri de pietre așezate pe alte rînduri de lemne, ale căror capete rotunde se văd ieșind din zid, și tot așa mai departe; ori, evident, pietrele nu puteau să stea fixate pe bîrnele rotunde. E, deci, aici stilizarea artistului roman, care cunoscînd în timpul expediției, sau din povestiri, tehnica de clădire descrisă de noi mai sus, n-a găsit un alt fel — mai potrivit — de a reda în adevăr credincios realitatea construcției.

Știm din istorie că atunci cînd Traian a venit aici, a găsit munții întăriți; Cassius Dio spune că, după cucerirea Sarmizegetusei, au trebuit să fie luate cu asalt și celelalte cetăți dace de pe înălțimi.

Printre primele lucruri găsite în săpăturile de la Costești, alături de temeliele palatului princiar dac de aici și de fragmente de vase celtice importante, au fost și câteva monete doveditoare ale rolului civilizator pe care orașele elenice din Pont îl aveau asupra ținuturilor Daciei: sunt monete din Histria, oraș despre care, într-o lucrare anterioară săpăturilor, spusese acum trei ani că trebuie să fi avut rolul mai sus pomenit, dată fiind pătrunderea histrienilor pe Dunăre și afluenții ei, în sus, spre interiorul Daciei.

Alături de capitalele dacice de zile grele, e cea de vreme de pace, Sarmizegetusa, cea colonizată de romani și unde asistentul d-lui Teodorescu, d-l Daicovici⁷, împreună cu d-l Mallász, directorul Muzeului regional din Deva, au găsit lucruri interesante: într-o piață monumentală s-au aflat mai multe altare de marmoră cu inscripții, exact în aceeași poziție și în același loc în care fuseseră așezate de daco-romani la începutul sec. III.

Înainte de a încheia, trebuie să amintesc săpăturile d-lui Mateescu⁸ — cunoscut prin frumoasele sale studii asupra tracilor — la *Tibiscum* (lîngă Caransebeș), săpături cari însă nu au dat rezultatele așteptate de noi toți, deoarece aici n-a fost decît un mic oraș de provincie, destul de mediocru și sărac și nu un important centru de viață romană, cum se credea.

În ce privește pe d-l Panaitescu⁹, conferențiar de istorie antică la Cluj, domnia-sa pînă acum, în săpăturile sale la castrul de la Brețc (către Oituz), a descoperit doară cărămizi cu stampile de cohorte spaniole, dar nimic nu împiedică să găsească ceea ce caută — în astfel de cazuri — orice arheolog care se respectă, inscripția de fundare a castrului, chiar numai partea arhitectonică descoperită pînă acum și mai ales *băile* de la apusul lagărului sunt de un interes deosebit.

În completarea săpăturilor arheologice mai vechi de la Mangalia, colegul Sauciuc-Săveanu¹⁰ de la Universitatea din Cernăuți a continuat lucrările ce începuse anul trecut împreună cu d-l prof. Tafrali de la Iași; rezultatele sunt pînă acum interesante mai mult pentru vremea romană decît pentru cea greacă, al cărei interes științific e firesc precumpănitor la *Callatis*.

Ar rămîne să vă vorbesc acum despre propriile mele lucrări de la Histria. Dar v-am reținut prea mult și scopul meu principal era azi să vă arăt nu atît ce lucrez eu, cît ce activitate frumoasă dezvoltă alături de mine colegii și camarazii mei din întreaga țară, strîns uniți acum în același mănunchi, pentru cercetarea trecutului nostru și pentru publicarea rezultatelor, spre cunoașterea lumii apusene, în revista noastră *Dacia: Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, al cărui prim volum se dă acum la tipar.

Voi vorbi deci despre Histria altă dată, sau poate veți ceti numai, gata tipărite, rezultatele activității mele acolo.

Analele Academiei. Debateri, XLVI, 1925/26, p. 9—15.

¹ Franz Cumont, *Fragment de bouclier portant une liste d'étapes*. Extras din revista *Syria*, Paris 1925, 15 p. [n.a.]

² I. Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înainte de romani*, Iași 1912.

³ *Ion Nestor* (1905—1975), arheolog și istoric, profesor la Universitatea din București, membru corespondent al Academiei R.S.R. S-a ocupat îndeosebi de arheologia comunei primitive și de epoca migrațiunii popoarelor.

⁴ *Gh. Ștefan* (1899—1980), istoric și arheolog, profesor la Universitatea din București, membru corespondent al Academiei R.S.R. Fost membru al Școlii Române din Roma.

⁵ *Dorin Popescu* (n. 1904), arheolog, elev al lui V. Pârvan, fost membru al Școlii Române din Franța și al celei din Roma. Director adjunct al Muzeului Național de Antichități (1955—1972).

⁶ *D. M. Teodorescu* (1881—1947), istoric și arheolog, profesor la Universitatea din Cluj.

⁷ *C. Daicoviciu* (1898—1973), istoric și arheolog, fost membru al Școlii Române din Roma, profesor la Universitatea din Cluj, membru al Academiei R.S.R.

⁸ *G. G. Mateescu* (1892—1929), conferențiar de istorie antică și epigrafie la Universitatea din Cluj, director al Școlii Române din Roma.

⁹ *Em. Panaitescu* (1885—1958), conferențiar de istorie veche la Universitatea din Cluj, membru (1923—1924) și apoi director al Școlii Române din Roma (1929—1940).

¹⁰ *Teofil Sauciuc-Săveanu* (1881—1971), profesor de istorie antică și epigrafie la Universitățile din Cernăuți și București.

58. [RAPORT CU PRIVIRE LA CĂLĂTORIA FĂCUTĂ ÎN STRĂINĂTATE]¹

Lipsind de la îndatoririle mele de aici două luni și jumătate, sunt dator a vă expune cum am întrebuințat timpul în străinătate. Am răspuns întâi invitării Universității din Cambridge, al cărei oaspe am fost două săptămîni, ținînd un curs de trei prelegeri asupra civilizațiilor antice de la Dunărea inferioară. De acolo am fost invitat la Universitatea din Londra, unde am făcut o lecție despre înrîuririle grecești asupra Europei carpato-danubiene. Apoi am mers la Roma, unde am orînduit afacerile Școalei noastre de acolo, am făcut cu membrii școalei obicinuita călătorie în Sud, la săpăturile nouă de la Pompei și am organizat seria anuală de conferințe și comunicări științifice ale învățaților străini la Școala Română. Accademia dei Lincei m-a invitat la una din ședințele ei intime și președintele ei a exprimat mulțumirile Academiei pentru activitatea Școalei Române din Roma. Fiind la Roma, am primit de la Paris îndoita invitate, de a face o comunicare la institut asupra ultimelor mele cercetări și descoperiri și de a face o prelegere la Sorbona asupra Dunărei romane. Academia de Inscripții a binevoit apoi a face o primire în onoarea secretarului dumneavoastră general, iar Universitatea din Paris, care-l distinse cu calitatea de *agrégé* al ei, i-a dat o masă. De la Paris am mers la Bruxelles să vă reprezint la sesiunea generală anuală a U.A.I., iar de acolo, ca invitat și oficial și personal al Asociației istorice americane, am mers la Geneva spre a reprezenta România la Congresul Comitetului Internațional al Științelor Istorice în vederea organizării Congresului Istoric Internațional din 1928 și a Comitetului permanent al Științelor Istorice, care va publica un anuar de bibliografie istorică și o revistă internațională de istorie economică.

Am atribuit, în răspunsurile de mulțumire date la diferitele ocazii de mai sus, atențiunea ce mi s-a acordat de englezi, italieni, francezi și americani, nu meritelor mele, ci simpatiei pentru patria noastră și pentru Academia Română.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 62.

¹ Prezentat în ședința de la 21 mai 1926.

59. RAPORT PRIVITOR LA CASA ȘI CONSTRUCȚIA MAUSOLEULUI LUI VASILE ALECSANDRI LA MIRCEȘTI ¹

Domnilor colegi,

Urmărind ani de-a rîndul împlinirea datoriei de pietate față de poetul național Vasile Alecsandri, de a-i restaura casa și a ridica o capelă pe mormîntul lui din Mircești, Academia, mulțumită interesului purtat acestei chestiuni de colegul nostru d-l Al. Lapedatu, a putut face reparațiile necesare la casa poetului încă de acum un an, prin subvențiuni acordate de Ministerul Artelor, al cărui conducător era colegul nostru, și a putut vedea începîndu-se, sub auspiciile ei, lucrarea de construcție a mausoleului pe mormîntul poetului. Știți din raportul din sesiunea trecută asupra acestei chestiuni că Ministerul Artelor și-a luat asupra-și întreaga construcție a mausoleului, subvenționînd-o de la început cu un fond de 600.000 lei. Speranțele noastre de atunci erau ca lucrarea să fie terminată pînă în toamna trecută, dar necesitățile tehnice au întîrziat sfîrșirea lucrării.

Pe măsura înaintării ei, lucrarea a cerut sume noi: astfel numai cheltuielile din anul trecut s-au ridicat la 1.000.000 lei, iar în anul în curs Ministerul Artelor², prin îngrijirea colegului Lapedatu, a înscris o nouă sumă de 762.000 lei pentru continuarea și desăvîrșirea lucrării. În colaborare cu sîlînțele ministerului, domniile-voastre ați încredințat, în ședința de la 19 martie, pictorului Paul Molda³ facerea picturii decorative a mausoleului prin aprecierea ce ați dat asupra proiectului său, iar într-o ședință anterioară ați însărcinat pe d-nii colegi I. C. Negruzzi, I. Bianu și Al. Lapedatu să se îngrijească de redactarea celor două **inscripții pentru mormîntul poetului și pentru mausoleu**.

Preparînd inaugurarea mausoleului, pe care o dorim să fie în timpul curenteii sesiuni, Ministrul Artelor a încredințat colegului nostru G. Bogdan-Duică redactarea unei monografii asupra vieții și înfăptuirilor literare ale marelui poet. Subvenționată cu 100.000 lei de colegul nostru d-l Al. Lapedatu, din timpul cînd d-sa era ministru, monografia se tipărește și ar fi gata să iasă de sub presă dacă apariția ei n-ar fi condiționată de inaugurarea însăși a mausoleului⁴.

Dar speranța noastră că construcția va fi fost pînă acum terminată s-a lovit în realizarea ei de greutatea, dacă nu de încetineala, cu care ea se face. De curînd P. S. Episcopul de Roman, căruia-i exprimăm și aci mulțumirile noastre pentru interesul ce poartă acestei lucrări, ne-a înștiințat că nu se depune nici atîta stăruință în lucrare cît ar fi nevoie ca să putem vedea

clădirea sub acoperiș. Am intervenit, în consecință, la Ministerul Cultelor și Artelor cu rugămintea de a lua cele mai eficace dispozițiuni pentru ca lucrarea să fie executată în timpul cel mai scurt, arătînd că ea stă pînă astăzi suspendată.

Dorind ca ministerul să ia măsurile cerute, încheiem acest raport aducînd și cu acest prilej d-lui coleg Al. Lapedatu mulțumirile instituțiunii noastre pentru deosebita atențiune ce a dat acestei chestiuni.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 114.

¹ Raportul a fost prezentat la Academia Română în ședința de la 3 iunie 1926.

² Ministerul Cultelor și Artelor era condus, de la 30 martie 1926, de V. Goldiș.

³ *Paul Molda* (n. 1885), pictor, cu studii speciale în Italia. A făcut îndeosebi restaurări de pictură bisericească, a decorat mausoleul de la Mircești și catedrala din Turda, fiind unul dintre colaboratorii *Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice*.

⁴ Gh. Bogdan-Duică, *Vasile Alecsandri. Povestirea unei vieți*, București, Ed. Cultura națională, 1926.

60. RAPORT ASUPRA CELEI DE A VII-A SESIUNI ORDINARE ANUALE A COMITETULUI UNIUNII ACADEMICE INTERNAȚIONALE LA BRUXELLES (10—12 MAI 1926) ¹

Și în anul acesta, participarea la lucrările Uniunii, a fost foarte vie. Au fost prezente cincisprezece națiuni, reprezentate prin 23 de delegați și 10 experți. Alături de întreprinderile științifice mai vechi, și asupra mersului cărora voi reveni, au venit înaintea adunării două propuneri noi: 1) O anchetă asupra bibliografiei științelor filologice și istorice și a științelor politice și sociale, propusă de Consiliul Societăților Savante Americane și 2) O enciclopedie a dreptului internațional public și privat, propusă de Academia din Amsterdam. Ambele propuneri au fost admise spre a intra în programul de activitate al U.A.I.: prima, de îndată ce lucrările preparatoare vor fi gata, a doua — după ce Academia din Amsterdam va veni cu un program amănunțit.

Starea vechilor întreprinderi e următoarea:

A. *Corpul vaselor antice*, sub direcția d-lui Edmond Pottier, înaintează repede aducând materiale foarte importante atât clasice cât și protoistorice: Belgia, Danemarca, Spania, Statele Unite, Anglia, Italia și Franța au prezentat mai multe fascicule gata și o întreagă serie în preparație.

B. *Catalogul manuscriselor grecești de alchimie*, sub direcția d-lor Bidez, Cumont, Delatte, Heiberg și Lagercrantz e în progres: alături de cele trei volume publicate pînă acum, privind manuscrisurile din Paris, cele italienești și cele din Insulele Britanice, alte două volume sunt aproape gata.

C.D. *Ediția operelor lui Grotius și Dicționarul dreptului consuetudinar al Indoneziei* sunt în grija Academiei din Amsterdam.

E. Foarte importante progrese face *Dicționarul latin medieval* a cărui revistă periodică *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, comentînd toate studiile pregătitoare și diferitele controverse de amănunt, vă este bine cunoscută. Culegerea de material pe fișe identice urmează, extrem de activă, în America, Anglia, Franța, Italia și Spania. D-l Baxter ne-a comunicat că într-o călătorie la München a pus bazele unei înțelegeri și colaborări cu comitetul german al Tezaurului limbii latine, publicat de Academiiile germane, în sensul ca germanii să puie la dispoziția Comitetului Uniunii pentru *Du Cange* toate fișele lor de epocă tîrzie, evitîndu-se astfel o dublă osteneală. U.A.I. a aprobat tratativele d-lui Baxter și a acordat o sumă de 10 000 fr. pentru copierea tuturor fișelor respective de la München.

F. *Forma Romani Imperii* a început de asemenea să apară. Primul volum, pe care am avut onoarea să vi-l prezint într-o ședință precedentă lucrat de d-nii Lugli și Gismondi ca însărcinați ai Uniunii Academice Națio-

nale Italiene, privește harta Lațiului, tratînd cu o mare bogăție de ilustrații regiunea de la Anxur-Terracina. Un al doilea volum e în pregătire pentru partea de V. a Galliei Cisalpine. Un al treilea se începe în Etruria. Belgia a prezentat lucrările pregătitoare pentru o hartă de total în vremea preistorică și romană. România a anunțat terminarea ridicării pe teren a regiunii de la Sud de București. Spania și Iugoslavia au prezentat hărți generale ori releveuri de detalii cari vor servi pentru ridicarea hărții celei mari, deopotrivă preistorice ca și romane.

G. *Suplementele la Corpurile de inscripții grecești și latinești.* Italia a prezentat primele coale de tipar din prima fascicolă. Ca și Franța în Africa romană, Italia a reluat pentru teritoriul ei toate inscripțiile fără deosebire, adică reface întregul CIL german, și nu se mărginește la inedite. În vreme însă ce Franța a schimbat și sistemul de publicare dînd un larg comentariu francez, italienii păstrează sistemul german de foarte scurtă descriere a monumentului, în foile prezentate întîi dînd și dimensiunile pietrelor. Credem greșit sistemul de a relua toate inscripțiile. Partea veche nu va putea fi refăcută nici în cincizeci de ani, iar partea nouă, cu descoperirile recente, trebuind înglobată în cea veche la regiunile respective, va trebui încă ani îndelungați căutată mereu tot prin revistele nenumărate unde inscripțiile au fost publicate îndată după găsiră. Totodată, germanii vor fi perfect autorizați prin acest sistem nou, care cearcă a desființa Corpul de la Berlin, să-l continue ei, dînd suplimentele de cari avem imediată nevoie și rezultatul va fi că vom continua cu toții și pentru partea veche și cea nouă a folosi tot numai Corpul german. Iugoslavia a prezentat o serie de fotografii după inscripții noi din Dalmația. Britannia nu a fost prezentă din cauza grevei generale, dar știm că micul vol. VII din CIL de la Berlin devine acum la Londra, grație multelor descoperiri noi, o operă monumentală. La noi lucrarea se va face deosebit: pentru inscripțiile latine în continuare la CIL, III, iar pentru cele grecești într-un volum aparte, ca în Rusia meridională.

H. Cercetările în arhivele europene cu privire la *documentele istorice inedite asupra Japoniei* au început a da rezultate interesante: Olanda, Portugalia, Italia și Franța au anunțat informații numeroase. Centrala lucrării e la Bruxelles, sub direcția ambadorului Adatci.

I. *Asupra sistemului de transcriere fonetică și transliterație*, chestiune ridicată de Academia daneză, încă nu s-a ajuns la o hotărîre definitivă.

J. *Iconografia celtică* a regretatului savant polonez Bieńkowski va apare la Paris sub auspiciile U.A.I.

K. Grecia a adus în fotografii negre și colorate prima colecție de planșe din marea lucrare eleno-franceză cu privire la mozaicele antice descoperite în Grecia. Sistemul cel mai practic de reproducere s-a dovedit a fi acela al fotografiei pe scară mare, și a colorării pietricelelor pe fotografia însăși, iar nu a desenului și acuarelii, cari dau rezultate mediocre din punctul de vedere al exactității. Italia a declarat că se pregătește a lua și ea parte la Corpul mozaicelor editat sub auspiciile U.A.I.

În sfîrșit, o chestiune foarte importantă pe care avea a o rezolva U.A.I. anul acesta era intrarea Germaniei în U.A.I. Norvegia și Olanda cari luaseră inițiativa în această chestiune doreau să se procedeze în chip excepțional, în afară de prevederile statutelor noastre. Părerea generală a fost că această procedură ar constitui un precedent periculos, iar de altă parte, e și total

inutilă. *U.A.I.* fiind unanimă în a admite intrarea Germaniei, se va proceda după statute : fie Germania direct, fie trei națiuni din sînul uniunii, indirect, vor cere admiterea Germaniei în uniune. Aceasta se va face chiar în prima ședință a sesiunii anuale din mai 1927. Germania va putea să-și trimeată delegații chiar la această sesiune, deoarece la un ceas după deschiderea sesiunii chestiunea va fi rezolvată unanim și Germania va putea imediat lua loc printre noi și va putea lucra efectiv.

Această modalitate, clarificată atît prin expunerea delegațiilor Belgiei cît și a celor ai Franței, a fost adoptată unanim de Adunare, „y comprises“ Norvegia și Olanda.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 110—112.

¹ Prezentat în ședința de la 3 iunie 1926.

61. DARE DE SEAMĂ ASUPRA ADUNĂRII ȚINUTE LA GENEVA LA 14 ȘI 15 MAI 1926 PENTRU ORGANIZAREA COMITETULUI INTERNAȚIONAL AL ȘTIINȚELOR ISTORICE ¹

Printre instrucțiunile date de Congresul istoric internațional ținut la Bruxelles în 1923 membrilor biroului său, fusese și organizarea unui comitet internațional al științelor istorice. Biroul congresului, după lucrările preparatoare făcute în 1924 și în urma ajutorului material acordat de Asociația istorică americană, a trecut la înfăptuirea comitetului numit, convocând la Geneva pe ziua de 14 mai c., o adunare a delegațiilor (cel puțin unul și cel mult doi) a 27 de țări. Au răspuns la invitație 19 țări, cele mai multe cu câte doi delegați. Astfel s-a putut imediat constitui și începe discuția statutelor propuse pentru Comitetul Internațional al Științelor Istorice, al cărui scop e următorul : CISI e creat pentru a lucra la dezvoltarea științelor istorice procedînd pe cale de cooperare internațională. El va organiza congresele internaționale ale științelor istorice, va stabili regulamentul congreselor și va publica darea de seamă, va fixa locul și epoca fiecărui congres, va promova pentru fiecare congres formarea unui Comitet Național de organizare și va prepara programul congresului de acord cu acest comitet.

Adaug la acest raport, pînă la sosirea textului definitiv, notele mele și diferitele piese de sprijin cu privire, de o parte, la textul statutelor, iar de alta, la însăși adunarea de la Geneva.

După votarea statutelor, biroul vechi de sub presidenția d-lui Pirenne s-a demis și un nou birou a fost ales, potrivit statutelor, compus astfel : președinte Koht (Norvegia) ; vicepreședinți : un austriac (Dopsch) și un belgian (Pirenne), secretar general un francez (Lhéritier), casier un american (Waldo Leland, promotorul întregii mișcări) și patru membri asesori : un german (Reincke Bloch), un danez (Friis), un englez (Temperley) și un italian (De Sanctis). S-a ales, provizoriu, ca sediu Washington, dar pentru secretariatul general s-a fixat încă de pe acum Parisul, unde Institutul de Cooperare Intelctuală a oferit ospitalitatea sa perpetuă pentru birourile comitetului istoric internațional.

Odată votate statutele și ales noul birou, s-a procedat la rezolvarea celorlalte chestiuni pentru cari era convocat comitetul :

1. S-a fixat, în urma renunțării Poloniei, exprimate de d-l Dembinski, ca sediu al congresului istoric din 1928, Oslo.

2. S-a aprobat raportul d-lui Lhéritier cu privire la un anuar de bibliografie istorică, de caracter larg internațional, avînd a fi redactat de un comitet restrîns, cu sediul la Paris și sub îngrijirea d-lui Lhéritier ca redactor și editor central. Delegații Germaniei au declarat că învățații germani vor ține seamă de noul anuar, modificînd puțin spre o bibliografie mai mult

națională și de amănunte, cunoscutele *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, astfel ca ele să nu facă *double emploi* cu noul anuar la care de altfel ei înșiși ar avea a colabora.

3. S-a aprobat raportul d-lui Pirenne privitor la crearea unei mari reviste internaționale de istorie economică, pusă ca și anuarul bibliografic de sub punctul 2 tot sub auspiciile Comitetului Internațional al Științei și Istoriei. D-l Pirenne a accentuat că nici această publicație nu are cumva a face *double emploi* cu revista analoagă germană de sub direcția d-lui von Below, ci își va avea un câmp cu totul deosebit de activitate.

4. Potrivit cu sugestiile făcute de delegatul Braziliei, completate prin acelea ale delegatului Japoniei, s-a decis a se ține seamă în activitatea informativă a publicațiilor patronate de Comitetul Internațional al Științelor Istoriei, de lucrările istorice ale învățaților transoceanici și în special din America latină, destul de neglijate pînă acum.

5. S-a hotărât a se publica o dare de seamă pe larg, pe cît posibil după stenograme, asupra dezbaterilor Adunării de la Geneva și a se trimite această broșură, împreună cu o invitație oficială din partea biroului, tuturor marilor organizații științifice din lume cari au ca scop principal studiul științelor istorice, cu rugămintea de a adera la Comitetul Internațional, intrînd în această organizație pe baza statutelor votate de actualul comitet al celor nouăsprezece națiuni adunate la 14 mai la Geneva.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 112—113.

¹ Prezentată în ședința de la 3 iunie 1926.

62. RAPORT ASUPRA ACTIVITĂȚII ȘCOALEI ROMÂNE DIN ROMA ÎN ANUL 1925/26 ¹

Domnilor colegi,

Prezentându-vă al patrulea raport anual asupra Școalei noastre de la Roma, voi fi foarte scurt. Această instituție nu mai are nevoie a fi astăzi recomandată pe larg atențiunii dumneavoastră de directorul ei, deoarece aveți ocazia să vedeți în revistele străine de specialitate, rapoarte și dări de seamă ale străinilor asupra însemnătății ei științifice.

Încep, ca și anul trecut, cu depunerea pachetului de acte justificative, pentru cheltuielile din anul 1925. Nu sunt dator a le depune. Dar e bine ca ele să existe. Și la arhiva Academiei, cu care Școala din Roma e prin însăși legea și regulamentul ei în strânsă legătură, curioșii pot găsi și ceti în dosarul Școalei ceea ce i-ar interesa din punctul de vedere al mînuirii fondurilor.

Activitatea științifică a Școalei Române din Roma în același an trecut, 1925, a fost considerabilă. Pentru acest singur an avem gata tipărite două volume: unul de aproape 400 pp. în continuarea seriei vechi, ca vol. III din *Ephemeris Dacoromana*, cu cinci lucrări — celălalt, de cca 500 pp., ca prim volum din seria nouă, *Diplomatarium Italicum*, consacrat exclusiv cercetărilor și descoperirilor arhivalice, cu patru lucrări. Istoria românilor în sec. XVI—XVII va avea a trage foloase apreciable de pe urma descoperirilor făcute de membrii Școalei noastre în arhivele Vaticanului și ale Propagandei credinței ². Cele două volume, gata culese și paginate vor intra în mașina zilele acestea.

Colaborarea învățaților străini la activitatea Școalei noastre a continuat și în anul acesta. La 15 și 17 martie c., d-l prof. ing. Gustavo Giovannoni a ținut două prelegeri cu proiecțiuni și cu desemnuri inedite ale autorului asupra *Operei arhitectonice a lui Bramante la Roma*. Am fost foarte mulțumit de a avea participarea d-lui Giovannoni la viața științifică a școalei noastre, deoarece secția noastră de arte — inaugurată din anul trecut, cu trimiterea a doi arhitecți — nu putea fi mai onorabil pusă în valoare decât prin strălucita colaborare a d-lui Giovannoni. La 22 martie, a vorbit d-l prof. Ugo Antonielli, directorul Muzeului de preistorie, despre *Incinerare și inhumare în protoistoria italiană*. La 25 martie, a vorbit d-l prof. Franz Cumont, membru al Institutului Franței, despre *Ruinele Palmyrei*. La 23 aprilie, d-l prof. Giulio E. Rizzo a făcut o comunicare inedită senzațională care a atras o mulțime de invitați străini la ședințele științifice ale școalei noastre, despre *Un relief roman inedit și mozaicul lui Alexandru*. D-l Rizzo a descoperit în Elveția, la un particular, un relief de marmură de prove-

niență din Roma, reprezentînd lupte ale romanilor cu germanii, dar calchiat întocmai după originalul elenistic care a servit ca model și pentru vestitul mozaic al lui Alexandru cel Mare de la Muzeul din Neapole.

Ca de obicei, am mers și anul acesta la Pompei și Ostia spre a ne ține în curent cu mersul săpăturilor din cele două localități clasice de cercetări arheologice după metodele cele mai moderne. Diferiți membri ai Școalei au făcut apoi călătorii de studii în Italia de sud și Sicilia ca și în Italia de nord, culegînd materiale din muzee pentru lucrările lor în curs. Deosebit de prietenoasă și plină de urmări a fost primirea de care s-au bucurat arhitecții noștri, cari îndată după sosirea lor au fost admiși de prof. Muñoz, un vechi prieten al Școalei noastre, să ia parte, la lucrările de restaurare ale bisericii San Giorgio în Velabro, pe care d-sa le conducea direct, ca suprintendent al monumentelor din Roma și Latium. O primire analoagă îi așteaptă pe arhitecții noștri în Umbria și Apulia, unde la data cînd vorbim trebuie să fi și plecat. De altă parte d-l Roberto Paribeni, suprintendentul săpăturilor și muzeelor din Roma și Latium, nu numai a permis, dar a și susținut din fondurile direcțiunii sale anume sondaje și săpături arheologice necesare pentru lucrarea despre Aricia a unuia din membrii arheologici ai școalei noastre.

Lucrările pentru anul 1926, avînd a apare la anul, sunt așa de numeroase (11 de toate) și varietatea și importanța lor e așa de remarcabilă, încît am bună speranță că aprecierile binevoitoare făcute atît de țară, cît, mai ales, în străinătate, nu vor fi desmințite nici în viitor. Nu aș putea însă încheia raportul meu, fără a adresa mulțumirile mele speciale colegului nostru d-l Alex. Lapedatu, fostul ministru al Artelor, care a plătit în cursul anului mai bine de jumătate din cheltuielile de tipar ale anuarului nostru, iar în anul acesta a prevăzut o subvenție prin buget pentru secția de arte a Școalei noastre.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 104—105.

¹ Raport prezentat în ședința de la 31 mai 1926.

² De Propaganda Fide.

63. HENRI FOCILLON ¹

Henri Focillon face parte de câțiva ani din Academia noastră ca membru corespondent străin. Între timp, activitatea sa în interesul cauzei românești la Paris, a fost așa de remarcabilă, încât înscrierea sa printre membrii noștri onorari devine o îndatorire pentru noi. Împreună cu bunii săi prieteni, Em. de Martonne și Jérôme Carcopino, Focillon, care e spiritul conducător și al Institutului Francez de Studii Superioare, întemeiat în ultimii ani la București, e neobosit în promovarea intereselor noastre naționale în ce privește arta și știința. De curînd, el și-a luat asupra-și greaua sarcină a căutării posibilităților unei recuperări a comorii de documente și manuscrise românești rătăcite la Moscova.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 149.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 8 iunie 1926.

64. JÉRÔME CARCOPINO ¹

Cunoașteți pe Jérôme Carcopino : l-am avut între noi acum un an, cu prilejul cursurilor de istorie romană ce a făcut la cele patru universități cînd Școala noastră ² începea activitatea ei. Carcopino a fost un camarad și un prieten activ și devotat, un sfătuitor sigur, un colaborator eminent : cele două Școli ³ surori deveniseră aproape o singură școală. Italienii l-au distins încă de atunci, alegîndu-l membru al academiilor lor. E vremea ca și noi să-l înscriem între membri noștri onorari.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 150.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 8 iunie 1926.

² Școala Română din Roma.

³ A doua fiind Școala Franceză din Roma, condusă atunci de J. Carcopino.

65. ROBERTO PARIBENI ¹

Nu a fost raport al directorului Școalei Române din Roma în care să nu vorbească despre meritele ce și-a câștigat pentru țara noastră d-l *Roberto Paribeni*, directorul Muzeului Național Roman și membru al Academiei dei Lincei. Acest devotament al său pentru dacoromani nu e însă de natură pur sentimentală, ci d-sa este preocupat științific de problemele de istorie antică privitoare la noi. Încă de acum cinci ani, Academia dei Lincei a premiat lucrarea sa despre împăratul Traian, *Optimus princeps*. Primul volum al acestei însemnate opere e aproape în întregime tipărit ; al doilea va fi gata pînă în toamnă. Un capitol din această lucrare, oferit ca o contribuție inedită la revista noastră *Dacia*, va apare întii la noi. Că și pe vremuri Benndorf, Hirschfeld, Bormann, Cichorius, Froehner, Desjardins, așa acum Paribeni cu lucrarea sa despre Traian merită să ia loc printre membrii noștri onorari.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 150.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 8 iunie 1926.

66. GIUSEPPE LUGLI ¹

Printre tinerii învățați, cari în ultimii zece ani s-au manifestat în chip remarcabil în studiile de topografie romană e și *Giuseppe Lugli*, docent de această materie la Universitatea din Roma și membru corespondent al Academiei Pontificale de Arheologie. De doi ani, el are onoarea de a reprezenta țara sa ca expert al U.A.I. : Uniunea Națională a Academiilor Italiene i-a încredințat sarcina de a ridica pe teren harta arheologică a Lațului și anul acesta el a putut prezenta la Bruxelles primul volum din lucrarea sa, pe care am onoarea de a o depune alăturat pentru Biblioteca Academiei noastre. Totuși, aceste frumoase titluri n-ar fi suficiente pentru Lugli spre a fi recomandat voturilor dumneavoastră în vederea alegerii sale ca membru cores-

ponent : căci tineri învățați de seama lui mai are Italia destui și nu pe toți vi i-am putea propune aici spre alegere în sinul instituției noastre. Lugli are însă un alt titlu, unic, care ni-l recomandă în chip exclusiv. El e de patru ani secretarul Școalei noastre la Roma. Rapoartele directorului Școalei Române din Roma vi l-au amintit mereu cu aprecieri din cele mai favorabile.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 150—151.

¹ Raport propunând alegerea lui ca membru corespondent al Academiei Române, în ședința de la 8 iunie 1926.

67. CHARLES BÉMONT ¹

D-l Charles Bémont e învățatul francez care cunoaște cel mai bine istoria Angliei în evul mediu. O întreagă școală de cercetători s-a format la *Hautes Études* sub conducerea spiritului său critic. De ani de zile, d-sa conduce *Revue Historique*, și de atâtea ori a acordat un larg loc tratării chestiilor românești.

Academia noastră și-ar face o datorie înscriind pe acest venerat maestru al studiilor istorice în Franța între membrii săi de onoare.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 151.

¹ Raport propunând alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 8 iunie 1926.

68. RENÉ CAGNAT ¹

Credem că e o datorie și o onoare pentru noi să propunem votului dumneavoastră, pentru calitatea de membru onorar, pe d-l *René Cagnat*, secretarul perpetuu al Academiei de Inscripții din Paris. Maestru al epigrafiei latine, el a fost, direct sau indirect, continuu preocupat și de problemele istorico-arheologice cari ne interesează pe noi : publicația sa *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, ca și cronica anuală din *Année épigraphique*, ne stau mărturie. Iar operele sale clasice de epigrafie și anti-

chităși romane sunt un îndreptar nu numai pentru învățăcei ci și pentru maeștri.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 156.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 10 iunie 1926.

69. EDMOND POTTIER ¹

Avem onoarea de a propune ca membru onorar al Academiei Române pe d-l *Edmond Pottier*, reprezentantul Franței în U.A.I., în locul mult regretatului Théophile Homolle. Numele d-lui Pottier este în arheologia clasică unul dintre cele mai strălucite pe cari le-a avut vreodată Franța. Dar împreună cu știința d-l Pottier unește o rară distincție a formei și un gust artistic de mare maestru. D-sa e totodată și un bun prieten al țării noastre.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 157.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 10 iunie 1926.

70. FRANZ CUMONT ¹

Cînd a scris opera sa clasică, *Les mystères de Mithra*, *Franz Cumont*, celebru arheolog belgian, a fost și pe la noi. Acum un an vi s-a prezentat una din descoperirile sale de la Dura pe Euphrat, fragmentul de hartă antică cu drumul roman prin Dobrogea noastră. La Roma, el e unul dintre cei mai devotați prieteni ai Școalei noastre. Membru al Institutului Franței ca și al multor altor academii, el ne lipsea încă. Un maestru ca dînsul în istoria religiunilor antice e o podoabă a științei de oriunde: dar la noi el e cu atît mai mult acasă la el, cu cît printre primele sale lucrări sunt unele cari privesc direct Dacia noastră. Îl propunem ca membru onorar al Academiei Române.

Analele Academiei. Dezbateri, XLVI, 1925/26, p. 157.

¹ Raport propunînd alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române, în ședința de la 10 iunie 1926.

71. RAPORT ASUPRA LUCRĂRILOR SESIUNII ACADEMICE 1925/26 ¹

Domnilor colegi,

Ați luat cunoștință despre activitatea Academiei în cursul anului încheiat, despre îmbogățirea și activitatea bibliotecii, despre bursele date din fondurile Adamachi, Leon S. Arié, A. Papadopol, N. Rătescu, dr. C. Păcuraru-Bianu, hotărînd noi burse în străinătate, fie de la fonduri vechi ca Adamachi, fie de la fonduri noi ca Jaques Elias, regulamentat în această sesiune.

Încă din primele ședințe ați dat vot de descărcare asupra conturilor pe 1924—1925, re alegînd comisiunea pentru cercetarea lor din anul în curs, ați aprobat gestiunea delegațiunii asupra moșiei Făcria și ați pus în discuție divizibilitatea premiilor mari, luînd hotărîrea de a acorda premiile *Eliade-Rădulescu*, *Asachi* și *Lazăr* împărțite, după anumite modalități, cu începere din actuala sesiune. Ați instituit în același timp premiul Locot. I. N. Iancovescu de 10 000 lei pentru viitoarea sesiune.

Ați dat aprobare hotărîrilor delegațiunii asupra întrebuirii veniturilor fondurilor D. A. Sturdza, Asociațiunii Craiovene, Neuschotz și Chițu și, instituind o comisiune specială pentru verificarea gestiunii Fundațiunii familiei M. H. Elias pe aprilie-decemvrie 1925 și pentru referire asupra întocmirii bugetului fundațiunii pe 1927, ați aprobat, după propunerea comisiunii, atît gestiunea cît și întocmirea bugetului.

Ați ales, după propunerea Secțiunii științifice, în locul regretatului Anghel Saligny ², pe colegul Petru Bogdan ³ și, preparînd alegerea de membri onorari și corespondenți, ați modificat art. 30 din statute. Prin voturile dumneavoastră numărăm astfel printre noi pe noii colegi: Angelo Pernice, Nyrop, Ch. Bémont, Roberto Paribeni, Edmond Pottier, Giuseppe Lugli, Henri Focillon, Franz Cumont, Jérôme Carcopino, René Cagnat, Ch. Richet, G-ral Berthelot, Elie Radu, Petre Missir, C. Levaditi, V. Roth, Gh. Tașcă, V. Drăghiceanu și dr. Comșa ⁴.

Ați ascultat expunerile secretarului dumneavoastră general asupra activității Școlii Române din Roma în anul 1925—1926, asupra celei de a VII-a sesiuni ordinare anuale a Comitetului Uniunii Academice Internaționale la Bruxelles și darea de seamă asupra Adunării ținute la Geneva la 14 și 15 mai c. pentru organizarea Comitetului Internațional al Științelor Istorice.

Ați luat cunoștință din diferite rapoarte despre construcția mausoleului la mormîntul lui V. Alecsandri la Mîrcești, despre funcționarea școlilor întreținute de Academie, despre aceea a Cabinetului nostru numismatic, sau

despre activitatea Fundațiunii familiei M. H. Elias, despre lucrările Comisiunilor Adamachi și Fătu și Scorțeanu, aprobând ca ajutoarele ce se dau din ultimele două fonduri să fie distribuite în anul viitor în Basarabia.

Două ședințe le-ați consacrat dezvoltării comunicărilor publice ale d-lor Șt. Ciobanu, care ne-a adus *Știri din lumea slavă asupra Românilor din veacul al XVI-lea* și Sextil Pușcariu, care ne-a făcut o expunere asupra *Dicționarului Academiei*. În această a doua ședință, ați avut ocaziunea să luați cu mulțumire act de declarațiunea d-lui G-ral Al. Averescu, prim-ministru, că în anul viitor, guvernul va subvenționa continuarea Dicționarului și în genere lucrările Academiei cu o sumă de 5 milioane lei.

Trecând la discutarea bugetului Academiei ați putut constata că el a fost format pe un period de șase luni, ultimele, din acest an și pe întreg anul viitor și — în urma observărilor făcute, cu deosebire asupra bugetului bibliotecii — ați dat prin votul dumneavoastră unanim aprobarea asupra aplicării lui, modificând cu această ocazie Regulamentul serviciilor și pensiunilor funcționarilor.

După largi discuțiuni asupra imperioaselor nevoi de a reorganiza Academia și de a stabili o ortografie precisă, v-ați dat avizul că ambele chestiuni trebuiesc studiate mai îndelung și, în consecință, ați amânat deciziunile dumneavoastră pentru viitoarea sesiune.

Acordând premiile din acest an, ați distins 19 lucrări, hotărând să premiați cu un premiu special monumentala operă, care este *Dicționarul limbii române*, a d-lui Tiktin și ați ales în același timp diferitele comisii prin cari se vor acorda premiile în viitoarea sesiune.

În penultima ședință, în urma expunerilor colegului Balș, ați putut lua cunoștință de realizările în construcția depozitului de cărți, ca o parte din totalitatea clădirii Academiei și de rezultatul concursului instituit pentru proiectul întregii clădiri. Ați constatat că rezultatul concursului nu ne-a adus proiectul dorit și, discutând măsurile de luat pentru viitor, ați decis, prin majoritatea voturilor dumneavoastră, a se deschide un nou concurs pe baze cari să îngăduie mai multă libertate de concepțiune arhitecților.

În sfârșit, azi am putut încheia lucrările noastre prin recepțiunea în Academie a colegului nostru d-l Em. Racoviță⁵, prezidată de M. S. Regele, iar mâine vom sărbători în ședință solemnă aniversarea a 60 de ani de viață a M. Sale, în prezența M. M. lor și a principelui Niculae, oratorii Academiei fiind dd. Bianu, Iorga și Marinescu.

Analele Academiei. Dezbateri, t. XLVI, 1925—1926, p. 200—202.

¹ Raportul a fost citit în ședința de la 13 iunie 1926.

² Ales membru al Academiei Române la 7 apr. 1897, Anghel Saligny, a murit la 17 iunie 1925.

³ *Petre Bogdan* (1873—1944), chimist, fost profesor la Universitatea din Iași, membru al Academiei Române de la 4 iunie 1926.

⁴ Pentru H. Focillon, J. Carcopino, R. Paribeni, G. Lugli, Ch. Bemont, René Cagnat, Edmond Pottier și Frantz Cumont, V. Pârvan însuși a întocmit rapoartele de rigoare, recomandându-i plenului academic.

⁵ *Em. Racoviță* (1868—1947), biolog, fost profesor la Universitatea din Cluj, fondatorul biospeologiei. A fost ales membru al Academiei Române la 2 iunie 1920. Discursul de recepție, rostit la 13 iunie 1926, era o expunere asupra disciplinei pe care o întemeiasă (*Speologia*, București, 1926). I-a răspuns Gr. Antipa.

III Studii și eseuri

1. IDEILE FUNDAMENTALE ALE CULTURII SOCIALE CONTEMPORANE

CUPRINSUL : Vegetativitatea stării naturale și primitive a omului. Tinerețea speciei umane și problema libertății. Spațiul social. Conflictul dintre individual și social. Societatea. Individul în mijlocul societății. Problema inegalității primitive a indivizilor naturali. Socializarea prin cultură. Cultură și natură. Individualism și socialism. Cultivarea maselor și socializarea personalităților = cultura socială. Ideea democratică. Ideea aristocratică. Ideea libertății. Aplicarea ideii democratice. Munca. Munca și cultura. Ideea justiției : individuale și sociale. Aplicarea ideii libertății. Dreptul. Ideea responsabilității. Aplicarea ei. Spiritul obiectiv. Caracterul. Ideea personalității. Ideea solidarității. Aplicarea ei. Ideea națiunii. Dependența ei de ideea internațională. Aplicarea ideii naționale. Ideea internațională. Cosmopolitismul. Ideea specialității. Taylorism. Standardizare. Ideea interdependenței. Relațiile ei cu ideea solidarității. Ideea asociației. Synergie. Sindicalism. Ideea religioasă. Aplicarea ei. Acorduri și tonalități culturale. Sentimentul social optimist al progresului. Cultul adevărului. Sinceritatea. Noua sistematizare a teoriei valorilor. Valori sociale. Valori estetice. Valoarea supremă. Sensul vieții.¹

De la natură este cerută omului numai existența fermentativă a bacteriilor. De mii și zeci de mii de ani trăiesc popoarele vecinice preistoriei din Africa, Oceania și Nordul continentelor boreale, în aceeași lipsă de gând ultra-biologic². Orice existență e o luptă și orice luptă o cheltuială de puteri; biologic însă întreaga silință a omului este îndreptată spre acest ideal suprem: păstrarea vieții într-o inerție cât mai deplină, pînă la lipsa de ritm a morții. Ceva mai agitată, dar principiar identică în idealul spre vegetativitate este și viața primitivilor din Europa. E așa de tînără încă omenirea, așa de cufundată încă în biologism, încît asasinarea inventatorilor de gânduri nouă continuă pînă în prezent, alăturarea de sistematizarea în obiceiuri, tradiții, datini, legi, comandamente, a gândurilor vechi, astfel inertizate prin petrificare și deci făcute neprimejdioase pentru turmele „necuvîntătoare” umane.

Această vibratilitate încă anoxică în mijlocul primitivei protoplasme cosmice se invederează actualmente în asasinatul în masă organizat de cele mai subtile minți ale omenirii contemporane³; omenirea se află, spiritual, într-o epocă de primitivitate, analoagă aceleia pe care a trăit-o, biologic, înainte de inventarea focului; libertatea (individuală, sau pe grupe umane), care nu poate fi un scop, ci numai un mijloc, un instrument, și încă dintre

cele mai rudimentare ale vieții, constituie țelul nebulos și încă numai ipotetic crezut ca realizabil, chiar după măcelărirea actuală a milioanele de vieți omenești. Cît mai are deci de evoluat omenirea, dacă pînă acum nici măcar instrumentul pentru obținerea scopului vieții nu-l are !

La baza vieții omenești ultrabiologice stă spațiul social : viața omenească a crescut în importanță subiectivă și obiectivă numai în măsura lărgirii spațiului social. Primele perechi omenești ivite în spațiul terestru, respectiv cosmic, biologic, nu reprezintă ceva deosebit față de celelalte vieți decît în măsura primei licăriri a conștiinței de societate, a contractului conștient de ajutorare reciprocă, fie și numai în nevoile biologice, adică a conștiinței despre datoria socială, cel puțin între doi oameni. Evoluția sufletului omenească de la antropoid la om e evoluția sentimentului social de la socializarea vieții biologice la socializarea valorilor etice transcendente.

Realitatea supremă, care condiționează viața omenească ultrabiologică este conflictul dintre individual și social. La început, în „prima zi a creației“, s-a născut socialul din socializarea spontană, care fiind inconștientă și luptînd de la egal la egal, a biruit elementul inconștient al individualismului biologic. Acest individualism a fost apoi ținut în frîu prin tirania socială a mitului, a limbei, a consuetudinei, a religiei, a războiului. În „a doua zi a creației“ s-a născut individual ultrabiologic : din socializarea prin educație care, relevînd inegalitatea aptitudinilor umane, a dus la selecționarea personalităților creatoare. Individualismul aristocratic a ținut în frîu socialismul gregar prin tirania voinței unitare, instinctiv organizate, a individului erou, care a impus autoritatea sa, puterea sa, strălucirea sa, garantînd siguranța individului slab prin justiție și teroare⁴.

Societatea nu e un rezultat, ci o perpetuă devenire. Ea nu e o entitate biologică, ci una ultrabiologică, pe care o vom numi spirituală. Linia infinită a devenirii sociale este fixată de mersul conflictului între cele două categorii primare în luptă : individualul biologic și social (adică individualul ultrabiologic). Nu individualul stă deci la baza socialului, întrucît nu se poate naște din categoria biologică o categorie spirituală (o vom numi etică), aceste două categorii fiind heteronomice, ci socialul — urmare a unor instincte primare omenești, antibiologice — stă la baza individualului, întrucît ambele sunt categorii etice, dintre cari una, socialul, este o entitate eficientă, causală și productivă, cealaltă, individualul, e o entitate dependentă, subsecventă și produsă : individualul e forma de exprimare concretă a socialului, care în el însuși nu constituie un organism, ci un complex culturogenetic.

Caracterul exclusiv social, antibiologic, al existenței omenești actuale se exemplifică în fenomenul sănătății sociale, total deosebite de sănătatea biologică individuală ; un individ slab, bolnav, mediocru, socializîndu-se, prin armonia între individualul și socialul din el, poate trăi mai mult și lucra mai folositor decît un individ voinic, erou, genial, dar, în dizarmonie internă dintre individual și social : el piere. Aceasta e cauza contrastului dintre viața biologică și viața psiho-sociologică, dintre animale și om : rațiunea de a fi a omului fiind cea socială, societatea îi dă viața, care, dimpotrivă, animalului i s-ar lua. Societatea — bazată material pe instinctul social, antibiologic, din om — face, în chip logic, o selecție *à rebours*⁵, față de selecția biologică, individualistă-specifică.

Devenirea socială, adică ceea ce numim noi, societatea, a fost în toate epocile de înflorire a gândului omenesc abstract, un obiect de studiu în vederea unei influențări a liniei ei prin puterile spiritului omenesc. „Punctul în spațiu”, pe care s-au fixat filosofi sociali, a fost nota diferențială a individului ca element social, deci problema egalității sau inegalității primitive a indivizilor naturali. Dacă oamenii sunt de la natură egali (părerea socialiștilor revoluționari din antichitate și pînă azi), societatea trebuie să tindă (adică să fie îndreptată) spre egalitarismul comunist; dacă oamenii sunt de la natură inegali (părerea individualiștilor, în teoria individualităților puternice și a raselor superioare), societatea trebuie îndreptată spre diferențierea individuală și de rasă, pe baza teoriei social-individualiste a circulației elitelor.

Dezanimalizarea bestiei umane, biologic, prin excelență individualiste, prin urmare socializarea sistematică a umanității se face prin cultură. Cultura și natura stau în același antagonism ca și individualul și socialul⁶. Precum însă socialul în ultimă instanță se dezvoltă spre individualul elitelor, tot așa cultura în ultima instanță se manifestă în eflorescența talentelor și genilor creatoare, „născute iară nu făcute”. Nivelarea culturală urmărită energic de socialismul revoluționar, adversar oricărui individualism, își are reacțiunea în diferențierea culturală a individualismului aristocratic, care preconizează ca prim ideal cultural formarea personalităților. Teoriei social-individualiste a raselor superioare îi corespunde teoria cultural-individualistă a personalității sociale creatoare de cultură.

Oricare ar fi *idealul* cultural al unei societăți, acțiunea culturală de transformare a elementelor sociale începe tot cu individul. Transformarea societății e rezultatul transformării indivizilor cari o compun. Dimpotrivă, spiritul în care are a se influența individul nu poate fi decît cel social: în această privință socialismul și individualismul contemporan merg mîna în mîna, dreptul la personalitate nu e cerut de individualism decît pentru indivizii superiori suflătește, și chiar pentru aceștia nu împotriva societății; socializarea tuturor energiilor spirituale nu cere la rîndul ei nivelarea genurilor întru fericita mediocritate. Societatea, și după individualiști și după socialiști, crește pe cei slabi și e crescută de cei tari.

Influențarea reciprocă dintre individ (personalitate) și societate (masă) s-ar putea sistematiza în următoarele două serii de legi, după modul cum privim subiectele și rezultatele: 1° cantitativ, 2° calitativ.

1° Cu cît spațiul e mai vast, cu atîta personalitatea dezlănțuită e mai clectivă distructiv (acțiunea ei sprijinindu-se pe instinctele oarbe ale mulțimei, de a crea noutatea prin simpla transformare mecanică și aparentă a mediului, fără cheltuială de energie suflătească) și e mai puțin efectivă constructiv (consensul intelectual al unei întregi societăți, necesar înnoirii lăuntrice a lumii, fiind infinit de greu de obținut prin sugestione îndepărtată și mediată). Cu cît spațiul social e mai restrîns, personalitatea dezlănțuită e mai efectivă constructiv și mai puțin efectivă distructiv (procesul social-psihologic fiind invers ca la cazul precedent).

2° Cu cît personalitatea activă într-un mediu social înapoiat e mai superioară, cu atît influența ei e mai redusă. Cu cît însă personalitatea activă

într-un mediu social înapoiat e mai aproape de el sufletește, cu atât influența ei e mai mare. Invers, personalitatea superioară se impune — egoist și subiectiv, deci antisocial — într-un mediu social superior, fiind însă total inefectivă din punct de vedere altruist și obiectiv, deci filosocial, într-un mediu social inferior, fie că e vast, fie că e restrâns.

Din aceste două serii de legi reiese necesitatea absolută : 1° de a cultiva masele și 2° de a socializa personalitățile. Și o acțiune și cealaltă nu pot fi însă împlinite decât pornind de la indivizi ; culturalizarea societății și socializarea culturei sunt cele două fețe ale aceleiași Ianus⁷ : *cultura socială*. Cultura individuală nu există. Formarea personalităților nu se poate face *in abstracto*, ci numai în mediul social. Formarea personalităților creatoare nu poate fi un scop al culturei, întrucît procesul formării acestor personalități stă dincolo de influența directă omenească și se petrece adesea împotriva ei, iar formarea semipersonalităților pseudo-creatoare e o adevărată nenorocire socială. Prin urmare, cultura socială are ca obiect individul, ca metodă socializarea, ca fond activ (energie) culturalizarea, iar ca scop, valoare supremă, viața spirituală social-individualistă.

★

La baza culturei sociale contemporane stau două idei principale : *democrația și libertatea*, cari subsumează nu numai tot crezul raționalistilor, inspi-ratori ai revoluției franceze (*liberté, égalité, fraternité*), dar străbat și colorează și întregul cuprins al ideii *naționale*, mai nouă, și care stă în conflict cu ideile promotoare, deși nu și cu aplicația, revoluției celei mari.

Ideea democratică reprezintă prin excelență punctul de vedere socialist, care procede de la teoria egalității naturale a indivizilor. Toți oamenii fiind egali de la natură trebuie să aibă în societate alături de datorii egale și drepturi egale. Egalitatea aceasta e însă numai de ordin biologic — lucru trecut cu vederea de socialiști — și ei îi corespunde neegalitatea aptitudinilor spirituale, înnăscute, care convine așa de mult partidelor din dreapta, individualiste, încît uită să mai ție seama de existența egalității naturale, biologice. Social-cultural, ideea democratică e totuși, în prima fază a culturalizării individului, singura roditoare, ideea aristocratică ducînd la adevărate crime sociale. În adevăr, aptitudinile individuale — diverse atât în calitate, cît și în intensitate — nu se dezvoltă decît cu încetul și sub influența culturei. Punctul de vedere al culturei sociale trebuie să fie dară acela al grijei și iubirei egale pentru toți viitorii oameni, căci, sau 1° prin cultură vei descoperi și forma individualitățile superioare, creînd acea aristocrație a democrației, care azi se arată a fi singura rezultată naturală a luptelor social-democrației europene, sau 2° individul fiind prea puțin pregnant spre a ieși, chiar prin cultură, din turma bipedelor, îl vei ciopli totuși îndeajuns, pentru a face dintr-un element biologic unul social, și tot va fi un câștig. Și din punct de vedere individualist, și din punct de vedere socialist ideea democratică e deci prin excelență roditoare în cultura socială. Dar numai pînă la un anumit stadiu al formării indivizilor : pînă la valorificarea diferențierii aptitudinilor. De aici încolo ideea democratică — exclusiv socială — trebuie temperată de ideea individualistă a *libertății*.

Ideea democratică devine mai ales roditoare în cultura socială dacă se întovărășește cu ideea aristocratică : indivizii fiind acordați sufletește în to-

nalitate social-democratică, iar masele fiind acordate în tonalitate individualist-aristocratică: la punctul de contact al celor două tendințe social-convergente stă marea potență a synergiei sociale. Din respectul și iubirea personalității pentru marea masă, bună, răbdătoare și harnică, din respectul și iubirea masei pentru personalitatea creatoare, care luminează, conduce și însănătoșează, rezultă puterea și armonia socială. Cele două manifestări patologice simetrice, ale individualismului și socialismului: supraumanismul estetizant și comunismul materialist, deopotrivă de tiranice și anarhice, sunt suprimate încă de la origine. Drept este însă, că instinctiv, deci biologic, masele sunt mai înclinate spre admiterea autorității individului izolat și mai neputincioase față de spiritul dezlănțuit al marilor personalități, decît sunt acestea înclinate spre respectul și iubirea maselor: individul puternic disprețuiește instinctiv masa. De aceea, în cultura socială — pentru îmblînzirea și socializarea bestiei acaparatoare și cuceritoare individualiste — trebuie întrebuințată și ideea, adică, mai exact, sistemul de idei, pe care l-am numi egalitarismul cosmic. Acolo unde egalitarismul biologic nu poate birui, căci pînă și fizic vedem neegalități între indivizi, aplicînd egalitarismul cosmic, adică perfectă nivelare a tuturor celor omenesți în fața universului, zdrobim definitiv vanitatea individului încîntat de sine și **desprețuitor al mulțimilor**.

Invers, concepția socialistă, istoric-materialistă, despre lume și viață, a creat o înțelegere naiv-hedonistă a vieții sociale, care în manifestările teoretice ale conducătorilor social-revoluționari, sindicaliști, comuniști, absolut la fel ca în acelea ale individualiștilor anarhiști, constituie cea mai desăvîrșită amoralizare socială supt formula înșelătoare a așa zisului eudaemonism⁸ social, el însuși un fel de *panem et circenses*⁹ al șefilor socialiști contemporani, împărați neîncoronați ai plebei flămînde și chinuite. Eudaemonismului egalitar-materialist și în aceeași vreme josnic individualist al social-democrației moderne, trebuie opus în cultura socială un teleologism etic, accentuat social, inspirat de o concepție real-idealistică asupra lumii și vieții, care să indice ca scop al vieții, nu fericirea, ci spiritualizarea supremă a individului social (vezi mai jos, sensul vieții).

Ideile de autoritate, de ierarhie, de circulație a elitelor înlăuntrul democrației, idei cari, toate, nu sunt decît o manifestare, a tendințelor oligarhice de organizare a democrației, amenință atît individual cît și social ideea de libertate. În adevăr, cel mai desăvîrșit colectivism nu poate împiedica, ba, dimpotrivă, este nevoit să creeze, pentru conducerea societății comuniste, care va lua locul societății capitaliste actuale, o nouă aristocrație încă mai tiranică decît cea a statului actual, întrucît ne mai existînd clase sociale deosebite și deci partide politice deosebite, nu va mai fi nici o înfrînare și nici un control al autorității conducătoare, care, încă în plus, va avea și pretenția — absolut necorespunzătoare realității — de a lucra, adică de a porunci, în numele *întregei societăți*.

Ideea libertății e, firește, înaintea de toate individualistă și a fost aplicată la societate numai prin analogia forțată între organismul individual și organismul social. Libertatea claselor sociale, a națiunilor, a statelor nu are, filosofic, nici un sens: libertatea e o categorie spațială întocmai ca și societatea; libertatea societății e deci spațiul spațiului, adică un ilogism. Ideea libertății este aplicabilă formei sociale a vieții omenesți numai dacă socialul ia caracterul individual, devenind personalitate: de pildă personalitate culturală, personalitate biologică, personalitate social-economică etc.

Libertatea este ideea primordială a culturii sociale. Libertatea este hrana, metoda și instrumentul de producere a culturii sociale. În evoluția și ritmul vieții individuale libertatea este spațiul social spiritual, așa precum și masa e spațiul social biologic. Firește, libertatea individuală e de două feluri, diferite valorabile cultural : e libertatea de impunere, adică a gândului, și libertatea de supunere, a voinței. Prima e a celor ce creează cultura, a doua e a celor ce consumă cultura. Elementul de convingere, a libertății gândului, se comportă față de elementul de acțiune, a libertății voinței, ca individualul față de social : individualul e singura expresie concretă a socialului ; tot așa gândul e singura expresie concretă a acțiunii, a voinței organizate. Socialul leagă, individualul liberează. Pozitiv sau negativ, apăsarea faptelor sociale produce gândul de libertate în elementele vii, indivizii, apăsați de aceste fapte. Gândul acesta e însăși cultura, căci el cuprinde voința spre mai puțină apăsare, spre mai puțină materialitate, primitivism, slăbăciune de turmă, adică gândul spre o perfecționare a individului ca să reziste mai bine la apăsarea socială. Rezistența superioară a individului se manifestă apoi îndoit : în selecțiunea celor tari (cultural mai perfecționabili) față de cei slabi (sufletele încă biologizante) și, în al doilea rând, în influențarea societății spre direcția celor tari, adică a celor culturali, prin intervenția directă a acestora, cu opera gândului lor, în fermentația vieții mărginit sociale.

Ideea libertății, care autonomizează pe individ față de societate, se completează cu alte două idei, corelate, a personalității și specialității, cari, împreună cu libertatea, sunt în stare să facă din individul cultural autocratul de drept divin al vieții sociale, primejduind însăși viața aceasta și ducând la cea mai cumplită robie a maselor neputincioase. Din cauză însă că aceste idei sunt absurde fără ideile subsecvente, sociale, adică : la libertate, responsabilitate, la personalitate, solidaritate și la specialitate interdependență, nu numai că nu e nici o primejdie de robire a maselor, dar în întreaga viitorime a existenței societății omenеști, legea echilibrului cosmic și a atracției universale, va împiedeca ciocnirea și distrugerea între ele a ideilor forțe de cari ne ocupăm acum.

★

Să examinăm acum în parte toate aceste idei, cari stau la baza culturii sociale contemporane.

Cultura socială actuală pune în acțiune ideea democratică în două moduri. I. Direct. Făcînd să participe la binefacerile deanimalizării, pe cît posibil, întreaga mulțime a poporului pînă la straturile cele mai nevoiașе și mai refractare, ea dă posibilitate să se descopere și să se dezvolte aptitudinile spirituale superioare, care zac ascunse în atîtea suflete primitive și deci conduce spre lumină, frumuseță, creare de valori nouă, mereu forțe proaspete, pline de energie și originalitate. II. Indirect. Lupta pentru existența materială, transformarea vieții economice și deci declasarea și mizeria cea mai adîncă pentru cei loviți de industrializarea și mașinizarea producțiunii bunurilor, progresele monstruoase ale capitalismului, au creat în clasele muncitoare, în proletariatul flămînd, bolnav și vițios, rural și mai ales urban, împrejurări fantastic de mizerabile, în ce privește ignoranța, imoralitatea, decăderea biologică, patimile fizice și suferința — myrionymă. Cultura socială

contemporană are în acest iad o problemă titanică de rezolvat. Nu să creeze forțe nouă culturale, dar măcar să nu lase să se bestializeze astfel mai departe nenorocita de rasă omenească, iată uriașa față indirectă a ideii democratice în cultura socială. Alăturarea de cultura intensivă, pentru cei puțini, cultura extensivă, pentru cei nenumărați, cari sunt exploatați de capitaliști în munca lor și de demagogi în gândul lor.

Pentru formarea unui spirit filo-social, ideea democratică servește în cultură în două feluri: lucrînd asupra individului și lucrînd asupra maselor. Mijlocul de educație în spirit social este *munca*. Fie singur, fie în grupă, individul își dă mai bine seamă de nevoia socializării de-abia în muncă. Absolut neputincios de a împlini singur fie chiar și cea mai modestă activitate, el este antrenat continuu, din motive utilitare, spre solidaritatea socială. Dar problema muncii în cultivarea democratică a individului și societății este mult mai însemnată decît atît, ea fiind însăși problema vieții organizate și stînd la baza ideei de justiție. În adevăr, între muncă și cultură este un raport direct și progresiv: sîlbatecul trîndăvește, civilizatul muncește aproape incontinuu. Organizarea muncii duce la organizarea societății. Clasele muncitoare, devenind conștiente de partea pe care o au direct la crearea culturii materiale și indirect la a celeia spirituale, își cer drepturi materiale analoage cu a claselor conducătoare și dreptul spiritual la conducere. Dimpotrivă, conducătorii caută să-și justifice tot prin muncă, de o calitate superioară, situația lor și creează un fel de întrecere în concurența pentru conducere, între muncitorii conduși și muncitorii conducători. Munca fiind de altă parte legea existenței organizate, devine în chip universal însuși sensul existenței, precum a lumii așa și a individului. Filosofia desfășurării energiei, sistemul energetic, ia naștere: prin muncă omul devine un element al însuși ritmului cosmic. Frați buni întru activitate, oamenii de abia prin muncă definesc scopurile și valorile vieții, acțiunii și personalității omenești. Datoria naturală de a munci duce la dreptul de a munci și prin dreptul la muncă, duce la dreptul de cîștig, încă una din fețele democratice ale justiției sociale. Invers, prin formarea unei scări din ce în ce mai complicate a valorilor muncii (valoare tehnică, valoare socială, valoare spirituală), se cîștigă o bază solidă pentru ramificarea naturală a societății omenești. La principiul raționalist, social-comunist, cantitativ, al egalității datoriei de a munci și dreptului de a cîștiga, pentru un timp egal o sumă egală, se opune, prin selecțiunea naturală a valorilor, principiul individualist, calitativ, de justiție socială, a îndreptățirii locului diferent, ocupat de indivizi în lume, prin felul, intensitatea și potența creației a muncii depuse.

Toți oamenii sunt egali în fața datoriei de a munci. Toți oamenii sunt egali în fața suferințelor biologice. Avem războiul vieții și rănirii și mutilații acestui războiu. Niciodată ca în epoca actuală gîndurile acestea adînc democratice, de justiție și caritate socială, n-au fost mai adînc întipărite în sufletele omenești și mai energic aplicate. Cultura socială întrebunțează aceste principii, sădindu-le în sufletul individual odată cu primele noțiuni de cunoaștere a lumii și vieții. Oricare ar fi apoi diferențele de apreciere și răsplătire a valorii social-individuale, pe care dreptul formal, trecător și parțial față de clasele care l-au creat, o acordă ostenețelor pentru mai multă lumină și căldură socială, cele două principii eterne, natural-egalitare, biruiesc întot-

deauna, ca o manifestare oarecum transcendentă a echității, adică a armoniei și simetriei universale.

Ideii varietății muncii, care pleacă de la punctul de vedere individualist, i se opune complinitor ideea unității muncii, egalitar-socialistă. Din înțeleapta echilibrare a acestor două idei decurge ideea cultural-socială, creatoare, a justiției imanente a muncii.

Culturalizarea individului și a societății prin spiritul social nu se poate face însă decât prin armonioasa conlucrare a altor două idei complementare : cea a libertății, care apără pe individ de tirania societății și cea a responsabilității, care apără societatea de arbitrarul individului.

Pozitiv, libertatea e creare. Numai în libertate — față de diferenții factori determinatori : biologici, cosmici, social-psihologici, economici, cari de obicei hotărăsc atît acțiunea personalității izolate, cît și tumultul amorf al personalității grup-social (clasă socială, naționalitate, partid politic etc.) — se poate lua o poziție în adevăr culturală, adică spiritualizatoare, dezanimalizantă. Ideea personalității, prin excelență socială (deși individualistă), nu-și poate dezvolta puterea ei activă, energia morală, decât dacă i se lasă spațiul liber pentru luptă ; nu în biruință, ci în simpla luptă cu puterile inerției universale, ideea creatoare, lăsată liberă să se desfășoare, acționează și transformă. Negativ, libertatea e suportare conștientă : justificarea în fața rațiunii noastre, de individ, grup social, națiune ori omenire, a unor înlănțuiri puse gîndului nostru, provoacă libertatea negativă de a admite înlănțuirea. O robie admisă de întreaga societate, prin *consensus omnium*,¹⁰ nu numai că nu împiedică acțiunea culturală creatoare, dar, adesea, crușindu-i rătăcirile către imposibilul înlănțuirilor sociale, îi dă ajutor. Sistematizarea nelibertății omenesti, liber consimțite, constituie dreptul civil, public ori internațional ; dreptul procedează de la negare și ajunge numai circumstanțial și condiționat la afirmare. Cum însă scopul și valoarea în drept sunt entități prin excelență sociale, negarea libertății individualiste duce la libera ritmare a vieții socialului, la conștientizarea evoluției blocului social. Negativ deci, ca și pozitiv, ideea de libertate creează valori spirituale, deci culturalizează. În special cele două realități capitale ale vieții omenesti, expansiunea și munca, armonizate prin justiția socială, sunt regularizate prin drept.

Această regularizare e la rîndul ei inspirată de ideea social-culturală a responsabilității. Cum am indicat mai sus, pe cît ideea libertății cuprinde garantarea individului împotriva presiunii societății, pe atît ideea responsabilității cuprinde garantarea societății împotriva individului. Atît de mult e ideea responsabilității de caracter contraindividualist și prosocial, încît ea se comportă antinomic față de societate : masa este psihologic și logic-social iresponsabilă. Orice mișcare a maselor este, din acest punct de vedere, subsumată acțiunii spirituale a unei personalități : fie singulare, fie plurale (comitete de conducere, dintre cari, chiar restrînse, înaintea sancțiunii iminente, încă tot se mai face o selecțiune, pe baza individualisă a răspunderilor solitare).

Acțiunea pozitivă a individului poate fi de trei feluri : de procreare, de creare spirituală egocentrică, de manifestare în societate. La toate aceste trei feluri pozitive corespunde cîte o serie de responsabilități : în procreare, în direcția eugenică, a bolilor congenitale și a eredității, în direcția asigurării

vieții create și a datorii față de tovarășul de procreare etc. ; în activitatea egocentrică ; responsabilitatea față de efectul acestei acțiuni asupra societății : solitarismul, absentismul, anarhismul, nihilismul, capitalismul, malthusianismul, epicureismul etc. : în activitatea în mijlocul societății : responsabilitatea pentru împlinirea unui rol (soț, cetățean, educator, funcționar, producător de bunuri, reprezentant efectiv al unei grupări sociale etc.) și pentru primejduirea ori păgubirea aproapelui (utilizarea persoanei și energiei umane într-o întreprindere social-spirituală ori spiritual-economică, în care inițiativa ta de conducător are joc liber). Acțiunea negativă a individului poate fi iarăși de trei feluri : de distrugere a vieții, de împuținare sau distrugere a valorilor personale, de împuținare sau distrugere a valorilor sociale. Cazuri pentru primul fel : avort, pruncucidere, omucidere, sinucidere (vorbim, firește, numai de cazurile unde dreptul nu intervine, sau intervenind nu găsește motiv de pedeapsă). Cazuri pentru împuținarea sau distrugerea valorilor personale : latitudinea dreptului de a dispune de persoana și averea ta și responsabilitatea pentru exemplul dat semenilor tăi, în chip chiar biologic înclinați spre mimetism. Cazuri pentru împuținarea sau distrugerea valorilor sociale : duelul, greva și sabotajul, ca mijloace de luptă socială : boicotul, răscoala și războiul, ca mijloace de luptă, sociale, economice și politice.

Cultura socială sokoate trezirea și creșterea conștiinței de responsabilitate individuală și socială, încă din copilărie și din școală, ca o datorie elementară a educației, prin principiul de self-government al tinereții. La acțiunea egoistă de a lua de la societate, care e expansiunea în libertate a individualității, trebuie să corespundă acțiunea socială de a da gânduri și fapte pozitive, meliorative, semenilor tăi. Abuzului de libertate trebuie să-i corespundă represiunea socială pe baza responsabilității. Conștientizată socială e elementul fundamental al eticii sociale.

Firește că responsabilitate fără drept de inițiativă nu există, iar acest drept nu poate fi acordat decât personalității. Multă vreme cultura socială a secolului trecut, ba chiar a secolului actual, a accentuat aproape exclusiv ideea personalității ca scop și valoare ultimă a educației individuale și sociale. Filosofii sociali văd azi că ideea personalității e ea însăși subordonată ideii spiritului obiectiv. Nu formarea personalității ca element biologic-estetic, ci educarea individului spre conștiința etic-criticistă, de component obiectiv social, dezegoistizat, social-spiritualizat, este astăzi țelul culturii sociale. Individul fiind în spațiu punctul de sprijin al societății, acest punct trebuie solidificat, asigurat. *Caracterul* este structura osoasă a individului social spiritualizat. Societatea este imposibilă fără indivizi de caracter. Nu este aici locul de a defini ce este caracterul din punct de vedere psihologic, etic și sociologic. Reținem numai faptul, elementar, că pentru constituirea unui caracter sunt necesare patru forțe : 1° pătrundere a inteligenței („claritate a judecării“), 2° tărie a voinței, 3° iuțeală și finețe a sensibilității, 4° (Kerschens-teiner) adâncime și prelungire a răscoalei interne produse de lumea din afara noastră asupra sufletului¹¹. Caracterul este piatra angulară a construcției sociale. El singur este generator de inițiativă și energie morală. Pentru opera creatoare solitară este de ajuns înfățișarea obicinuită a sufletului, cu respectul talent ori geniu în plus ; caracterul poate să lipsească, ceea ce, din nenorocire, și este foarte des cazul nu numai cu învățații și artiștii, dar chiar cu

filosofii. Dimpotrivă, pentru crearea de valori sociale — esența societății fiind etică — caracterul este indispensabil. Acești *fortes et tenaces propositi viri*,¹² pe cari chiar cerul de s-ar prăbuși asupra lor, *impavidos ferient ruinae*,¹³ sunt adevărații și singurii „oameni politici”, creatori și transformatori de curente sociale. Acțiunea pozitivă a personalității de caracter, în mijlocul societății, se exercită în două direcții: 1° teoretic, în apărarea neînfricoșată a ideilor proprii (punctul de vedere egocentric) și în stabilirea unei concepții despre lume etic-obiective (de pildă civismul epocii de tinerețe a republicii romane; confraternitatea din primele timpuri ale creștinismului; reforma spirituală a lui San Francesco d'Assisi); 2° practic, în liberul sacrificiu pentru societate și în devotamentul de erou sau de martir social, luptând sau suferind, necondiționat, pînă la moarte, pentru binele aproapelui. Pe umerii personalităților de caracter se sprijină bolta cerească a societății viitoare. Acțiunea indirectă a personalității în societate este la rîndul ei de trei feluri: 1° prin personalitățile social-neutre, de natură intelectual-estetică, se influențează asupra societății împiedicînd tendințele dizolvante sociale, de nivelare, de superficializare, de trivializare demagogico-democratică a vieții social-individuale și individual-sociale; 2° prin personalitățile geniale, creatoare de valori abstracte culturale (știință, artă, sisteme religioase și filosofice) se combate inerția de gînd a masei, silind-o a apercepe și a-și asimila mereu gînduri nouă; culturalizarea mulțimilor nu e numai extensivă, ci și intensivă; în sfîrșit, 3° prin eroii și martirii politici și sociali se combate materialismul și anarhia socială, deșteptîndu-se tendințe idealiste, de luptă și jertfă pentru scopuri antihedoniste și tendințe de ierarhizare a valorilor, cari duc la respectul de autoritate superioară prin suflul ei, nu prin brutalitatea ei, la organizarea idealistă a piramidei sociale, care, chiar în societatea colectivistă a comuniștilor necondiționați, este biologic apriorică.

Idee strict individualiste a personalității îi corespunde în cultura socială ideea socializantă a solidarității: armonia și simetria ostelenilor personalităților pentru binele comunității¹⁴.

Solidaritatea e o idee burghez-conservativă. Ea presupune dăinuirea încă destulă vreme a actualei societăți capitaliste, cu actualele valori sociale, modificabile abia încet-încet, printr-o treptată aprofundare a solidarității, înspre socializarea propriu-zisă. Practic, deci, ideea solidarității e cea mai roditoare în cultura socială contemporană, deoarece ea pleacă de la faptele existente, nu de la o construcție raționalistă a societății viitoare. Pentru solidaritate omul este ameliorabil, dar nu perfectibil: ideile de umanitate și perfecțiune sunt în solidarism antinomice. Solidaritatea poate utiliza și pune la conlucrare chiar nonvalorile sociale, întrucît ele prezintă potențe sau tendințe comune. Solidarismul este prin excelență pragmatist: concepția practică, „americană”, james-istă, despre lume și viață stă în perfectă armonie cu activitatea etic-socială solidaristă: comunitatea de *interese* face solidare diferitele energii sociale, grupîndu-le în mănunchiuri din ce în ce mai puternice, cu cît interesul comun e mai vast.

Solidaritatea lucrează cu actualele forme sociale: ea organizează indivizii după clase sociale, după profesii, după religii, după națiuni, după state, după interese economice locale ori universale, după utilități mărginite sau statornice. Pentru cultura socială ideea solidarității trebuie purificată

încă mai mult decît ideea personalității. Utilitarismul solidarității duce în foarte multe cazuri la o strîmțime de vederi cu totul păgubitoare pentru viața social-generală, real-idealistă. Firește însă, că cu cît o societate e mai înapoiată (cazul nostru), cu atît ideea solidaristă e mai potrivită pentru educarea ei, întrucît are a se porni de la materialismul brutal-hedonist, josnic-individualist, ca fapt pozitiv, de transformat înspre gîndul social.

Solidarismul, pornind de la individualitate și întorcîndu-se la ea, punînd în primul plan interesul și în al doilea idealul, are nevoie cel puțin de o bază sigură estetică, dacă cea etică e așa de oscilantă. Gîndul artistic, fiind anetic, nu turbură cu nimic *interesul* solidar, pe care idealul etic-social l-ar putea adesea jena.

Cultura socială utilizează deci solidaritatea, *estetizînd unitățile*, cari se solidarizează și *etizînd*, precît posibil, *interesul*, pe baza căruia acele unități se grupează organic. Estetizarea unităților e de patru feluri: biologică, psihologică, socială și filosofică. Biologic, se urmărește sănătatea și frumusețea trupului (cultul nudului), selecțiunea valorilor biologice, eugenica, puericultura, igiena, cultul femeii, sportul și colonizarea școlară și orașenească; psihologic, se cultivă însușirile cari duc la formarea caracterului (vezi mai sus); social, se estetizează familia, școala, cazarma, orașul, peisagiul, îmbrăcămintea, mobila, mijloacele de comunicație etc.; filosofic, se urmărește o concepție despre lume, întru sublim, și despre viață, ca o operă de artă unitară; idealism bazat pe realitățile estetice. Etizarea interesului grupelor solide se face subsumîndu-se noțiunea de interes noțiunei de bine social: este în interesul grupelor aceea ce e spre binele societății în totalul ei și în întreaga ei evoluție. În locul interesului particularist se aduce interesul general și în locul interesului momentan interesul statornic.

Pozitiv, ideea solidarității se utilizează de cultura socială în patru direcții: 1° Ca solidaritate socială; se deșteaptă și se întărește în sufletul individului sentimentul de datorie față de semenii săi din aceeași grupă socială. 2° Ca solidaritate națională; se creează și se crește conștiința națională, se dezvoltă spiritul civic și militar, se accentuează datoria de luptă a fiecăruia pentru întregul care este națiunea. 3° Ca solidaritate istorică; se explică integralitatea culturii omenesci; cultura popoarelor vechi, element inseparabil de cultura actuală; tot ce avem mai înalt azi, în direcția idealistă, religia și arta, mai mult încă, chiar mare parte din ceea ce se consideră prin excelență contemporan, știința, e parte integrantă din gîndul vechi omenesc; nemurirea rasei umane în gîndul ei creator; ceea ce au început a cugeta strămoșii, cu mii de ani înainte, cugetăm noi mai departe, entuziast sau dureros, și pregătim potențial pentru gîndul încă mai matur ca al nostru, de peste alte mii de ani. În sfîrșit 4°. Ca solidaritate umană: lupta pentru apărarea fiecărei făpturi omenesci, care e slabă, bolnavă, obosită; crearea unei rase nouă de oameni, mari tari, mai frumoși, mai bucuroși de viață.

Ca element negativ, ideea solidarității e modificată sau combătută de cultura socială în următoarele direcții: 1°. În solidaritatea dintre membrii diferitelor clase sociale izolate: lupta împotriva exploataților, împotriva capitalismului, împotriva statului, dusă de sindicalism și de socialismul revoluționar de diferite categorii și nuanțe, accentuează în primul rînd interesele proletarilor, ba mai mult, încă numai pe a celor de la orașe, accentuează apoi aproape exclusiv partea materială a vieții, cea spirituală fiind făcută

sclava eudaemonismului vegetativ, în sfârșit accentuează egalitarismul negînd realitatea socială, prin excelență culturală, a varietății aptitudinilor omenеști. Folositoare pentru lupta împotriva tradiționalismului oligarhic, solidaritatea proletară conține în ea elementul simpatie al fraternității întru necăzuri a omenirii, iar strîmtimea în vederi a acestei solidarități e compensată prin binele pe care-l face, ajutînd la liberarea spirituală a marilor mase nenorocite. Dimpotrivă, solidaritatea burgheză și cea aristocratică au așa de puțin merit pentru a-și apăra drepturile și privilegiile lor, încît solidaritatea aceasta aproape nu manifestă altceva decît strîmtime de vederi. 2°. Solidaritatea profesională, folositoare și culturală cînd e vorba de apărare interesele profesiunii, devine o non-valoare socială apărînd interesele exclusiviste, strîmt înțelese, ale membrilor respectivei profesiuni. 3°. În special este însă plină de contradicții ideea solidarității sociale ramificată după religii, ori concepții filosofice, sau politice. Alături de entuziasmul pentru un ideal comun, stă un exclusivism și o valorificare deviată, care duc nu numai la scăderea valorii social-culturale a solidarității, dar chiar la anihilarea ei. Deajuns să pomenim pactarea cu dușmanii sociali sau naționali, din solidaritate religioasă ori de partid, sau trădarea de patrie ori umanitate, din solidaritate strîmt filosofică-politică, cu cei ce vor să o distrugă.

Epoca contemporană pune culturii sociale, în ce privește solidaritatea, o problemă care azi aproape lasă în umbră pe toate celelalte, problema națională, teoretic totuși abia una din fețele ideii de solidaritate. Ideea națională e însă din punct de vedere ontogenetic în aceiași vreme și una din înfățișările ideii de personalitate, și anume tocmai în forma ei cultural-socială. Să examinăm, deci, mai de aproape ideea de naționalitate cu complementul ei logic, ideea internațională.

Naționalitatea e un act de conștiință individual-socială. Națiunea nu e un element biologic, ci unul spiritual. Individul nu se naște ca membru dintr-o națiune, ci devine membru efectiv al acelei națiuni pe măsura creșterii în sufletul său a conștiinței de solidaritate istorică, geografică, culturală, economică, etnopsihologică, cu membrii aceleiași națiuni. Această solidaritate e simțită în două feluri: I° intranațional, particularist (de unde șovinismul) și ca urmare, în deobște, utilitar, sau II° extra-național, dar intra-rasial, general-cultural, istoric-solidarist, idealist. Firește, în acest al doilea caz, conceptul de rasă e mai restrîns sau mai larg, după punctul de vedere din care e privită rasa; al istoriei civilizației, al etnologiei, al antropologiei, sau al biologiei. Și cu cît acest punct de vedere e mai larg, cu atît solidaritatea scade, interesul, chiar cel idealist, ștergîndu-se din ce în ce mai mult.

Ideea națională se sprijină, ca și ideea personalității ori a specialității, pe o realitate biologică: varietatea speciilor și familiilor lumii organice. Realitatea națională ca un element potențial și funcțional — abstract — rămîne eternă. Selecțiunea națională e însă într-o continuă evoluție spre o cît mai completă spiritualizare a criteriilor de solidarizare: de la afinitatea electivă biopsihologică s-a trecut la cea etnopsihologică, iar revoluții și persecutații și precursorii vremii de azi mîna acum spre atitudinea electivă cantitativ și calitativ, potențial-ierarhică, spirituală. Realidealismul contemporan trebuie să respingă hotărît ideea simplistă a unei superiorități biologice *en*

bloc a unor rase ori națiuni asupra altora, admițînd cel mult varietatea aptitudinilor biologic-rasiale, ca simplă specializare funcțională intrahumană — și încă foarte nesigură și condiționată: rase abstracte, rase plastic-artiste, rase organizatoare, rase războinice etc., și să stabilească o nouă teorie a valorilor (individuale și sociale) conformă realităților spirituale ale naturii omenesti, iar nu pe judecăților solidarist-istorice, solidarist-naționale, ori solidarist-antropogeografice.

Precum ideea personalității, temperată de ideea solidarității, este un factor social-cultural de cea mai mare însemnătate, tot astfel ideea națională poate constitui un adevărat summum de potențare spirituală, cu condiția de a fi temperată de ideea internațională, uman-solidaristă.

Ideea națională, care în înțelegerea populară a lumii și vieții nu e altceva decît un solidarism genealogic, membrii aceleași națiuni simțindu-se descendenți ai unui strămoș comun, se purifică și se spiritualizează în cultura socială prin dezutilizarea ideii de rudenie și partid quasi-familiar, care de obicei duce la falsificarea noțiunilor etic-sociale de bine și drept. În adevăr, cultura arătînd că ideea națională e o entitate spirituală, iar nu una biologică, scopurile urmărite de politica națională se idealizează. În al doilea rînd, prin ideea națională se despersonalizează individualitatea prea egocentrică, silind-o să ia poziție activă în conflictele de idei și fapte, în cari fără această solidaritate, națională, personalitatea s-ar simți nechemată ori indiferentă. Ideea națională accentuează apoi elementul istoric, îndreptînd gîndul spre îndelunga viață a omenirii, potențial „eternă”, față de strîmtele vederi actualiste ale scurtei vieți individuale, de la generație la generație. Se dă, mai departe, un scop superior vieții cerîndu-i chiar jertfa existenței individuale pentru viitorul națiunii. Se dă culturii creatoare o bază real-unitară și o hrană bogată, de inspirație continuu originală, pornind de la varietatea naturală etnopsihologică a grupărilor omenesti organizate ca națiuni. Se intensifică viața individuală și socială din lăuntrul națiunii, în continuă întrecere cu celelalte națiuni. Se înnobilează ambiția, care, alături de gelozie, este cea mai odios egoistă patimă individuală, canalizînd-o spre un obiect mai îndepărtat, extra-personal și deci mai puțin pătat de motive autoariviste. În general dară, ideea națională e foarte roditoare pentru cultura socială.

Totuși nu trebuie uitate o sumă de alte forțe, acestea negative, dezlănțuite de ideea națională și împotriva cărora are a lupta energic cultura socială. În primul rînd ideea națională dezvoltă sentimentul de mîndrie, care, ca închipuire de sine, ce este, nu e întru nimic mai nobil găsindu-se la un întreg grup omenesc decît dacă se află numai la un individ. Șovinismul, care e o desfigurare a naționalismului, e rezultatul direct al egoismului național, clădit pe închipuire de sine și iubire de sine. Îndreptată pe acest drum strîmb, ideea națională falsifică noțiunile absolute ale valorilor etice și estetice, atît individuale cît și sociale. Supraprețuirea propriei activități spirituale — în artă, știință ori filosofie — nu e mai puțin caricaturală la națiune ca la individ. În sfîrșit, ideea națională rău înțealășă întunecă sentimentul de solidaritate general-omenească, creînd persecuțiile și războaiele de tot felul, împotriva națiunilor cu cari întrecerea pacinică, spirituală, este socotită ineficientă.

Din cauza acestor părți negative ale acțiunii ideii naționale, cultura socială apelează cu recunoștință la ideea internațională, care liberează pe

om, dându-i orizonturi largi, intelectuale, etice, ori activiste — care înnobilează solidaritatea desfăcînd-o de interesele ei prea strict practice, — care, în sfîrșit, pune în circulație dintr-o dată și egal toate valorile spirituale ale umanității. Firește, și ideea internațională își are părțile ei negative pentru cultura socială. Astfel, se știe, că un tovarăș, nedespărțit al cosmopolitismului (fiul direct al ideei internaționale) e individualismul: epicureic ori stoic, dar în orice caz solitarist. Omul desfăcut de legăturile cu națiunea și societatea restrînsă, e drept că obține o libertate desăvîrșită, dar, potrivit milenarelor sale înclinări, odată ce presiunea, care-l silea la luptă și deci la creare încetează, el recade în inerția sufletească a primitivilor. De altă parte, concepția cosmopolită consecventă distruge sentimentul civic și cel național, creatoare de cultură originală, diferențială, și duce la nivelarea și superficializarea, pe care le condamnăm în comunismul consecvent. Reîntors prin cosmopolitism asupra sa însuși, omul se izolează, își găsește un scop activ al vieții cel mult în viața de familie și societatea se dezagregă: desocializarea individului prin internaționalism e în aceeași vreme desculturalizarea lui.

Societatea contemporană are tendința generală de a economisi cît mai mult energia omenească, punînd în cea mai largă măsură la contribuție forțele latente ale naturii. Pentru a obține cu minimum de muncă un maximum de folos individual și social, mințile organizatoare ale activității omenești au aplicat simultan cele două principii capitale ale filosofiei naturale: principiul specializării organelor și principiul generalizării formelor. Ideea specialității este în cultura contemporană un credo inebranabil: ea merge azi așa de departe, încît amenință să pulverizeze unitatea elementară a spiritului omenesc, făcînd din indivizi niște simple automate ambulante. Firește, că ațintirea spiritului omenesc asupra unui obiect de studiu și activitate, cît mai restrînsă, dă specialistului, pentru acel mic domeniu, o perspicacitate și profunzime nebanuite în activitatea — oarecum diletantică — în domenii mai largi, din vremea mai veche. De asemenea, este indiscutabil că nenumărate invențiuni tehnice și descoperiri științifice contemporane se datoresc în mare parte specializării. Cu atît mai mult e apoi posibilă și ușoară excelența tehnice și solidaritatea execuției în diferitele lucrări de cantitate, iar nu de calitate. În sfîrșit, în toate, specializarea economisește timpul, permite împuștinarea orelor de muncă și deci cîștigarea de vreme pentru cultura trupului și sufletului, chiar celui mai modest muncitor, îngăduie și preocuparea de interesele sociale, pentru ajutarea aproapelui, în fine, intensifică din toate punctele de vedere atît cultura creatoare cît și socializarea culturii.

Aplicînd ideii de specialitate în executarea muncii, ideea de generalizare a formelor, adică de uniformitate a metodelor de lucru, a mișcărilor creatoare de energie — cu economisirea oricărei mișcări de prisos — și însfîrșit de uniformitate a tipurilor fabricate, americanii au creat cele două mari principii de economisire a forței omenești, taylorismul și standardizarea, cari, pornite de la necesitățile utilitare ale marilor ateliere industriale, tind acum a deveni adevărate forțe sociale, și anume, înainte de toate, în cultura socială. Aplicarea taylorismului în educația publică și standardizarea instrumentelor de cultură pot revoluționa întreaga operă de culturalizare a marilor mase populare.

E drept că ideea specialității, cu anexele ei, taylorismul și standardizarea, își are și o forță negativă, care trebuie, fie evitată, fie de-a dreptul combătută, în cultura socială. În adevăr, specializarea duce la o strîmțime de orizont aproape animalică, taylorismul mașinizează energia umană, iar standardizarea ucide total gîndirea, repetînd același clișeu la infinit. De altă parte, specialistul, prin conștiința de superioritate continuă pe care o are asupra tuturor neinițiaților în taina micii sale meserii, dibăcii ori științei, devine în aceeași vreme un fel de autocrat pretențios, care de la propria supraprețuire tehnică ori de specialitate, trece foarte ușor la supraprețuirea calităților sale și de ordin general, devenind un fel de caricatură a armoniei, bunului gust și filosofiei sociale, de caracter general omenesc. Mai mult chiar decît aceasta : se ajunge, prin prea marea specializare, la un fel de anchiloză a gîndirii generale, individul specialist nemaifiind de fel în stare să valorifice decît chestiunile în imediată legătură cu meseria sa. Cultura socială contemporană are, deci, a da o extraordinară atenție problemei specializării, dezvoltînd cît mai mult tendințele spre cunoașterea generalului în artă, știință și filosofie. În această privință, cultura socială găsește cel mai mare sprijin în ideea subsequentă specializării, anume ideea interdependenței tuturor forțelor și potențelor sociale.

Dacă prin specializare omul devine un fel de mașină inteligentă, prin conștiința despre interdependența socială, această mașină individuală e redusă, tot mecanicist, adică funcțional, la rolul unei simple roțițe, cu funcțiune strict determinată în imensa mașină socială ; fără bunul mers al roțiței se turbură mersul mașinei celei mari, dar aceasta la rîndul ei are foarte multe piese de schimb : individul prea încîntat de sine pentru priceperea sa specială să-și aducă, deci, aminte că nimeni nu e indispensabil în mersul organismului social, ca un tot organic, și poate fi foarte ușor înlocuit.

Ideea interdependenței e în cultura socială un fel de pendant al ideii solidarității. Metodologic, aceste două idei urmează drumuri deosebite : solidaritatea pornește de la interesul general, interdependența accentuează interesul personal, instruind pe individ în realitatea forțelor sociale, care-l silesc să conteze, cu perfectă sa neputință, ca element izolat ; energetic însă și o idee și cealaltă sunt, deopotrivă, agenți ai spiritului prin excelență social. Ideea interdependenței stă la baza întregii civilizații contemporane și e, spre deosebire de solidaritate, pe care o putem întîlni și la popoare semibarbare, în funcțiune de cultură intensă și complicată ; cu cît civilizația înaintează, cu atît interdependența crește. Deajuns să amintim labirintul interdependențelor economice moderne, nebănuit numai cu un veac înainte, sau interdependența factorilor social-culturali contemporani, care ajunge la astfel de complicații, încît „conducătorul de popoare“ al zilelor de azi trebuie să aibă o latitudine a orizontului și o adaptabilitate la ideile nouă aproape supraomenească, spre a conduce inteligent organismul politic-social, adică spre a nu fi el însuși luat de curent și transformat într-o epavă spirituală. Putem de-a dreptul vorbi de o doctrină social-culturală a interdependenței, care ar urmări în toate ramificațiile ei atîrnarea reciprocă a indivizilor, sexelor, claselor sociale, națiunilor, unele de altele, apoi interdependența dintre personalitate și masă, dintre culturile istorice, dintre ideile și sentimentele sociale, în sfîrșit, dintre factorii economici. Conștiința clară

despre interdependență crează în indivizi ca și în grupele sociale, două dispoziții sufletești de cel mai nobil caracter: o dispoziție pasivă, toleranța, și una activă, respectul. Toleranța și respectul dintre indivizi, vârste, sexe, clase, națiuni, idei, culturi, religiuni, entuziasme, crează la rîndul lor atmosfera de înaltă sociabilitate umană, pregătesc sufletele pentru înțelegerea profundă și aprecierea călduroasă reciprocă, și în sfîrșit, dau naștere celui sentiment despre sublimul social, care duce apoi și la sublimul în arta de inspirație socială, care e sentimentul de adorație a masei pentru individul genial, creator de gînduri și fapte nouă, și invers, sentimentul de respect aproape mistic al individului pentru masa muncitoare, tăcută, răbdătoare, naivă, primitoare mai mult de sugestii decît de gînduri, nepătrunsă în tainele dorințelor și speranțelor ei întotdeauna idealiste, gata să răsfrîngă, ca o mare liniștită, strălucirea soarelui, sau să se turbure și să mugească pînă în adîncuri, ca o mare înfuriată, frămîntată de suflarea uraganului.

Din ideea solidarității și cea a interdependenței decurge ideea utilitaristă, de metodă și practică social-culturală, a asociației. Pe teren economic, tot așa de mult ca și pe teren spiritual, ideea asociației a devenit un fel de semn distinctiv al civilizației contemporane, spre deosebire de activitatea individualistă din secolele trecute. De caracter mai mult synergetic în domeniul cultural, ideea asociației a dus însă în domeniul social la crearea unei forțe uriașe, social-revoluționare, la sindicalism, care astăzi se ridică amenințător în fața vechilor burguri capitalist-individualiste, pregătindu-se să le suprimă fără rest și fără cruțare. Cultura socială utilizînd complet ideea asociaționistă ca synergie, nu poate să ignore — sub pedeapsa de a rămîne izolată de marile mase populare — sindicalismul biruitor pe o scară din ce în ce mai vastă.

O altă idee, care înainte de toate reprezintă o mare forță socială în continuă agitație, dispunînd de o uriașă organizație perfect ierarhizată și exploatînd cele mai profunde instincte idealiste ale umanității, ideea religioasă, trebuie în sfîrșit pomenită aici, în directă legătură cu ideile-forțe asociaționiste. Ideea religioasă e astăzi, în marile mase populare, evident, în grea luptă cu ideile filosofice populare, în special cea materialist-monistă, cu care propagandiștii zeloși, dar deocamdată lipsiți de succes, încearcă să libereze mulțimile de tirania și teroarea reacționară și obscurantistă a lui „crede și nu cerceta“.

Ideea religioasă se manifestă azi ca factor social-cultural în două direcții principale: I° tradiționalist, II° inovator.

I° Tradiționalist, ideea religioasă reia vechile valori creștine, în Europa, America și Australia, mohamedane în Africa și Asia, brahmane și budiste în Asia, le pune la curent cu cultura materială și cu curentele sociale contemporane și le reorganizează ofensiv. Putem de pildă vorbi în prezent, în clasa mijlocie și de sus, de o înaintare biruitoare a catolicismului roman, nu numai în Franța, care în ultima sa luptă spirituală a fost biruită de papalitate, dar chiar în țările protestante, Anglia și America și în cele ortodoxe, ca Rusia.

II° Inovator, ideea religioasă nu se mărginește la reforma vechilor religiuni, ca de pildă modernismul în catolicism, sau neocreștinismul în protestantism, ci sufletul agitat modern, adînc deziluzionat de promisiunile neîmplinite ale științei, care s-a arătat total neputincioasă de a crea un sistem

filosofic cu valoare de religiune (este fals că materialismul monist ar constitui „religia“ social-revoluționară, sindicalistă; adevărul e că muncitorii au devenit, din cauza materialismului brutal, pretențios și mărginit, total ireligioși, sau mai ales, animalic areligioși), caută o satisfacere a nevoilor sale mistice în diferite secte nouă creștine, mai toate colorate social, în purificarea și filosofizarea diferitelor sisteme religioase exotice, sau, în sfârșit, în religiozizarea sistemelor filosofice, vechi sau mai nouă, firește cu aprofundarea lor specială etică și metafizică.

În această învălmășeală de gânduri și aspirații etern-omeneste cultura socială, evident, nu poate să rămână pasivă. Totuși, rolul ei are a fi destul de redus în ce privește problema religioasă. În special în educația tinereții, amestecarea dogmelor creștine cu de-a sila în programele școlare nu este numai o greșală, ci și o mare naivitate. Pe la 14 ani, când copiii încep a raționa, ei devin mai toți areligioși („ateu“ pentru vârsta de 14 ani e un ilogism ridicol: nu poate deveni ateu cel care nici n-a apucat să știe ce e aceea *θεός*¹⁵) și refuză, împreună cu metafizica creștină, și etica, ceea ce e o pagubă pentru cultura lor. Printre multe prejudecăți ale mentalității europene e și aceea de a înarma cu rețete pentru „salvarea“ sufletului pe omul în devenire, încă de când deschide ochii în lume, botezându-l, iar apoi silindu-l la o sumă de practice fără niciun înțeles pentru el, deși simultan nu i se dau cunoștințele de igienă individuală și socială și de etică elementară, care i-ar fi mult mai „salvatoare“ decât acel formalism arid, superstițios și incantativ, pe care omul ajuns la conștiința de sine îl respinge apoi cu violență, căutându-și singur credința și filosofia lui. A da dreptul de vot tînărului înainte de majorat se pare omului modern nepotrivit cu evoluția sufletească a individului în societate; a-i da însă concepția religioasă despre lume și viață încă de la trei ani i se pare serios și respectabil. Evident, adevărata cultură socială nu poate să aibă nimic comun cu aceste „tradiționalisme“, ideea religioasă trebuie lăsată să crească natural, organic, în sufletul tînărului, care prin instinct simte de la o anume vîrstă înainte nevoia de a se lămuri în această direcție. Etica însă, și în special cea creștină, poate fi perfect folosită pentru culturalizarea socială a tinereții.

Cultura socială procedînd în chestiunea religioasă pe baza principiului că credința cuiva e o întrebare de conștiință intimă, pur personală, în care nimeni nu are a interveni în chip tiranic și brutal, va da ușoare și delicate inspirații într-o direcție ori alta, dar se va abține de a determina cu de la sine autoritate un curs hotărît al ideilor: și individul și societatea vor avea numai de cîștigat din această discrețiune.

★

Alături de ideile bine definite, cari inspiră cultura socială contemporană, sunt active o sumă de sentimente și dispoziții generale ale societății, pe cari le-am putea numi acorduri și tonalități culturale moderne. Neprecise, ca orice sentimente filosofice; insistente, ca orice dorință neîmplinită; generale, ca orice formă a autosugestiei maselor prin leit-motive simbolice, aceste acorduri și tonalități social-culturale sunt aspirațiile vagi și sentimentale ale omenirii perpetuu naive, care în prezent este mînată spre necunoscutul viitorului de crezul inebranabil al progresului.

Viața umanității, desfășurată într-un timp oarecum infinit față de scurta viață individuală, dă sufletului popular modern impresia unei quasi-etermități a evoluției umane și deci a unei ascendențe posibile pînă la stabilirea de relații interplanetare și deci pînă la potențarea cosmică a activității spiritului omenesc. Acest optimism popular, care uită că natura omenească are trase de biologie, fiziologie și psihologie anume granițe fixe pentru cognoscibilul absolut și cel relativ, e un sentiment comun atît personalităților conducătoare cît și maselor contemporane. Originea lui e a se căuta în progresele surprinzător de rezezi făcute de științele experimentale și tehnice în ultima sută de ani. Aceste progrese au turburat echilibrul mentalității sociale, creînd, sus, un fel de parvenitism filosofic, o lăudăroșie științifică de arivism, iar jos o admirație nefermărită, de copil amuzat cu jucării din ce în ce mai complicate. Dezechilibrul pomenit e cu atît mai supărător pentru realidealismul modern, cu cît uriașului progres tehnic nu-i corespunde decît o aproape neobservabilă înaintare etic, estetic, religios ori filosofic-socială.

Să urmărim dar, pe scurt, în diferitele lui manifestări, caracterul culturii contemporane din punctul de vedere al optimismului progresist.

Progresul spiritual al ultimului veac stă în semnul științelor fizico-chimice. Descoperirile, invențiunile și aplicațiunile făcute de aceste științe — sistematizate cu ajutorul științelor matematice — au creat întreaga tehnică și întreg mașinismul modern. Industrieri enorme au crescut ca din pămînt. Populația de la țară a fost furată spre orașe, cari au devenit imense. Robia nouă a atelierelor a început. Mizeriile fără nume ale vieții de lucrător de uzină au pornit a sfîșia trupul omenirii martirizate de goana nebună după o cît mai mare producție. Capitalismul crescut prin toate aceste jertfe pînă la proporții nebănuite, a organizat viața economică în folosul lui exclusiv. Ca reacțiune, a început marea luptă socialistă, care, bazîndu-se tocmai pe brutalul materialism economic, a hotărît dărîmarea capitalismului și societății exploatare actuale. Sindicalismul și revoluția socială sunt organismul și speranța muncitorimii chinuite. Dar nu numai condițiile vieții materiale au fost schimbate de mai multe ori în cursul unei singure vieți omenești, ci baza însăși a gîndirii umane a fost zguduită. Metoda experimentală, introdusă pînă și în științele spirituale, a dus la diferitele specii de monisme contemporane, toate deopotrivă de unilaterale în înțelegerea legăturilor dintre lume și om. Științifismul și actualismul au cucerit filosofia, politica și arta. Progresul spiritual, ca și cel social-economic și cel real-etic, e proclamat în numele ideei biologice evoluționiste. Etic și estetic, e o adevărată revoluție științifistă. Adevărul obiectiv, cunoștințele clare și precise, cercetarea metodică a realităților, alcătuiesc crezul activității spirituale contemporane. În artă, ca și în viața socială, avem tot felul de sistematizări doctrinale, care concurg în aceeași direcție: naturalism, realism, impresionism, modernism, expresivism, travailism, — filosofia, poezia și plastica muncii, mai ales a muncii în fabrici, viața de țară fiind lăsată la o parte ca romantic-idilică. În sfîrșit, metodologic pînă și raționalismul și teorismul social-evoluționistilor cari construiesc *de toutes pièces* societatea viitoare, pretinde a porni de la datele științelor bio-fizice. Nu mai vorbim de pragmatismul anglo-saxon, de

universalismul tehnic al educației poporului prin presă, biblioteci, muzee, școli, fixe și de extensiune, care au devenit adevărate fabrici spirituale, organizate întocmai după sistemul de producere și dare în circulație a bunurilor materiale. O nevoie de realism, de adevăr, de sinceritate, decurgând din științifismul contemporan, stăpînesc întreaga omenire actuală. Ca Făt-Frumos al poveștilor, omenirea de azi nu știe ce e frica. Încrederea ei absolută în puterea cercetării, a științei, a solidarității democratice și a concepției pozitiviste despre lume, îi dă un fel de nerăbdare tinerească de a ataca orice dificultate din față, de a spune fiecărui lucru pe numele lui, de a cerceta cu orice preț adevărul, orice deziluzie și suferință s-ar afla la capătul acestei cercetări. În zei omenirea de astăzi nu mai crede. Despre viața viitoare, cu cea mai mare bunăvoință, nu mai poate avea ideile tragicomice ale evului mediu, care minte, violentează, arde, pradă, ucide — zidește o biserică — și merge de-a dreptul în raiu. Concepția fariseică despre lume, a ascunderii trupului, fără suprimarea păcatelor lui, reprezentată pînă azi de biserică, îi repugnă. În lupta pentru viață se stabilește din ce în ce mai mult un fel de nouă cavalerie, bazată pe sentimentul conștiențiozității sociale, și care condamnă cu asprime orice politică de înșelare, surprindere a credinței, trădare a cuvîntului dat, nerespectare a celui slab, prefăcător în fața dușmanului, minciuna în educația sexelor, robire a femeii, ascundere a legămintelor cari obligă națiuni și state la jertfa singelui.

Dar această „sinceritate” a epocii actuale nu e decît unul — și anume cel mai simpatic — dintre aspectele sentimentului general modern, de optimism, încredere, îndrăzneală, speranță activă, care e, etic, sentimentul progresului. Afirmarea energică a încrederii în viață, caracterizată prin sinceritatea ofensivă, revoluționară, a epocii contemporane, nu e o cauză, ci un efect, al sentimentului general, nediscutat, că omenirea se află într-o evoluție ascendentă, adică în progres față de dezvoltarea ei de pînă acum.

Această dispoziție sufletească a umanității contemporane duce și la o nouă sistematizare, pozitivistă, a teoriei valorilor. În adevăr, dintre cele cinci concepte absolute, care stau la baza tuturor unităților de măsură ale diferitelor sisteme de valorificare: frumosul, bunul, idealul, folositorul, adevărul, cele trei dintii aparțin azi mai mult istoriei teoriei valorilor, decît practicei ei actuale; dimpotrivă, ultimele două care corespund sistemelor filosofice contemporane, pragmatism, activism, realism, pozitivism, științifism, actualism, monism, economism, materialism etc., valorifică atît în lumea individualiștilor aristocratici, saturați de cultură, cît și în lumea social-comunistă, încă primitivă, toate manifestările spirituale ori materiale ale activității omenești. Evident, o mare luptă e în curs pentru răsturnarea „standard”-elor *folositor* și *adevărat*, și înlocuirea lor cu valoarea și unitatea de măsură supremă, spiritualul. Totuși, cei cari luptă pentru spiritual sunt deocamdată prea puțini.

După criteriile: folositor și adevărat, în special, etica este astăzi radical transformată. Spiritul de explicare a pătruns pretutindeni și a răsturnat toate valorile morale așa de solid stabilite prin etica creștină în aproape două mii de ani. Explicare a relațiilor adevărate dintre sexe, explicare a iubirii, explicare a căsătoriei, a familiei, a diferitelor instituții așa-zise

de drept divin, adevăr cu orice preț, „verism“ în morala individuală și socială. Realism în educație în locul humanismului și historismului. Activism, în loc de culturism, în teoria evoluției creatoare. Social-comunism utilitar contra social-individualism idealist. Nu mai puțin sunt revizuite valorile politic-sociale și economic-sociale. Avem lupta egalitarismului contra personalismului și a internaționalismului contra naționalismului, lupta sindicalismului contra etatismului și a colectivismului contra capitalismului, dărîmarea prejudecăților dinastice, nobiliare și chiar tradițional-constituționaliste. *Sturm und Drang*¹⁶ spre democratism, universalism, realism și eudaemonism. Firește, protestări violente ale lumii „vechi“ împotriva „barbarilor“ nivelatori — prin nimicire — și invers. În fața comunismului de turmă¹⁷, supraumanismul; în fața disciplinei sindicale, anarhismul; în fața pozitivismului etic-social, nihilismul anetic; în fața democratismului cultural, oeconomismul hedonist; în fața religiilor, nouăle metafizice democratic-naturaliste ș.a.m.d.

Într-un singur domeniu revalorificarea contemporană procedează mai puțin radical și deci mai potrivit cu adevărata viață organică, anume în cel estetic. Adevărul, desigur, ca criteriu de evaluare, și aici; dar adevărul condiționat, modificat; nu tot adevărul, ci numai cel caracteristic; nu tot caracteristicul, ci mai ales cel nou; nu tot noul, ci mai ales cel natural și normal, nenaturalul și anormalul neavînd trecere decît dacă reprezintă și ceva social. Realitățile estetice n-au progresat în direcția veristă și democratică într-atît, ca trivialul, murdarul și bestialul să fi devenit valabilități estetice, așa precum sunt realități sociale.

★

Pentru evaluarea ostanelilor, tendințelor și creațiilor ei, cultura socială contemporană are nevoie de stabilirea unei valori supreme, care, constituind scopul vieții omenești, să fie unitatea de măsură a tuturor valorilor speciale și subordonate. Scopul vieții este în funcțiune de sensul vieții.

A fost un timp, de mare entuziasm pentru știință, cînd s-a căutat vieții un sens suprem intelectual: conștiința lumii și a vieții în infinita lor complicare e, pentru om, înzestrat de natură cu inteligență incomparabil superioară celei a oricărei alte ființe organice, scopul vieții. Și acest timp încă n-a trecut. Mai sunt și astăzi destui cari înțeleg astfel viața.

A venit însă, alătura de acest crez intelectual, un altul etic: sensul vieții este de a voi: personal, hotărît, clar, caracteristic, creator, individual-social; „fii tu însuși“, a zis Ibsen, pentru a fi împăcat cu conștiința ta, pentru a alunga din lume minciuna, întristarea și suferința și a întrona prin pilda vie a vieții tale, prin instruirea de cei tari a celor slabi, adevărul, libertatea, seninătatea și fericirea. Și sunt și azi destui cari înțeleg astfel rostul vieții.

S-a ridicat tot atunci crezul estetic al înțelegerii lumii și a vieții ca o operă de artă, pe care individul, ca personalitate reprezentativă a oricărei superiorități omenești, o întruchipează ca un nou Prometeu. Supraom față de ceilalți simpli oameni, cu depline puteri, el nu are a da seamă nimănui decît conștiinței sale, de materialul sufletesc sfărîmat pentru a înfrumuseța și intensifica viața proprie, singura viață pentru dînsul valabilă în lupta

eroică dintre titanii estetismului : aceștia trăindu-și fără crușare pentru aproapele viața lor întru frumos — operă de artă a spațiului și timpului deopotrivă — sunt la rîndul lor sfărîmați de cei mai tari ca ei, și, într-o selecție — diabolică prin intensitatea ei — se lucrează ca să se ajungă, în miile de ani viitoare, la omul-zeu, desăvîrșit de frumos, de puternic, de dominator.

Și, în contrast cu această înțelegere mîndră și crudă față de viața celor mulți, dă mîngîiere celor îngenunchiați de mizerie și celor ce-i înțeleg, sensul social al vieții : „iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși“. Creștinism, umanitarism, socialism, egal cum se cheamă sistematizarea filosofico-socială a acestui complex de gînduri, scopul vieții este de a ajuta, a te devota, a iubi.

Iar cum suferința este o realitate perpetuă a vieții omenești, sensul religios al vieții, pregătirea prin suferința de aici la o altă viață, fără suferință, și „deci“ fericită, dincolo de existența pămîntească, poate fi desăvîrșit împăcat chiar cu predispozițiile realiste contemporane, care nu exclud nici credința în supranatural, nici misticismul.

O justificare a vieții, ca simplu ritm biologic-cosmic, ducînd la un stoicism modern de caracter social-cultural, e dată de cei ce înțeleg viața ca activitate. Sensul activist e mai ales precumpănitor azi, pentru că nu dă nici un conținut exclusivist activității : activitate culturală (materială și spirituală), activitate socială, activitate idealist-teologică și idealist-filosofică, toate curențele, toate acordurile și tonalitățile sufletești moderne, afară doară de contemplativismul antiactiv buddhaizant, se pot întîlni prietenește în acest realidealism general. Firește, sensul activist al vieții poate fi, mai în amănunte, interpretat ca sens pragmatist, ca sens eudaemonist, ca sens culturalist, după colorarea specială etică ori intelectual-socială ce i se dă. În special, sensul cultural al vieții este astăzi în chip aproape precumpănitor accentuat, cultura fiind socotită ca valoare supremă și deci ca scop al vieții.

Dincolo de etică, estetică și metafizică, în adîncă inerție și renunțare spirituală, e sensul fatalist al vieții. Suportare animalică la masele amorfe, acceptare tragică la cei aleși. Pentru idealismul tragic viața e o *κἀναρσις*¹⁸. Spre liniștea unei vieți viitoare, ori spre liniștea intangibilității recăpătate în neantul impersonal, sufletul omenesc înaintează penibil prin suferință și întristare pînă la purificarea sa deplină. Întinat prin amestecul cu materia, pe care a chemat-o un moment la viața organică, dîndu-i putere din puterea lui, spiritul se zbate dureros pînă se liberează din nou de greutatea și impuritatea materiei. Spiritul tinde spre ritm liber în Cosmos, materia tinde spre aritmia perfecte inerții. Separarea lor, cari unite crease viața de pe pămînt, le satisface pe amîndouă.

Și totuși, nici în *κἀναρσις*¹⁹, nici în cultură, nici în „fericire“, nici în activitate, nici în suferință, nici în iubire, nici în frumos, nici în voluntarismul personal-caracteristic, nici în cunoștință nu poate fi valoarea supremă, scopul și sensul vieții. Căci toate acestea nu sunt decît fragmente ale vieții, cari nu pot întocmi întregul, viața însăși. Scopul vieții trebuie să fie însăși viața, în totalitatea ei ; nu ca efecte, nu ca forme, nu ca modalități, ci ca esență. Viață împotriva morții, spirit împotriva materiei, ritm împotriva inerției. Viața e o potență energetic-spirituală cvasi-infinită. Ea e sus-

ceptibilă, spiritual, de o așa de uriașă intensificare, încât fiecare ceas al unei vieți omenești poate cuprinde o eternitate de gânduri și sentimente. Totuși, pentru că valoarea vieții este ignorată chiar de cei mai aleși dintre aleși, pentru că scopul vieții, care e multiplicarea pînă la infinit a timpului ce ni s-a dăruit să-l întruchipăm cum vom vrea noi, creind viața din viață pură, nemuritoare, adică imaterială, — este confundat cu fragmente infime ale acestui scop, — viața omenească este risipită în preocupări materiale, în aneticisme și anestetisme absurde, în bănuieli, vorbărie, meschinării, rele dispoziții, boli, suferințe, somn și inerție. Incomparabilul *Carpe diem*¹⁸ al vieții intens spirituale e o Fata Morgana a vecinului „mîine” și omul putrezește încă în plină viață, ceea ce e mai odios decît chiar moartea năpraznică aruncată orbește de soartă și lovind în cei mai buni.

Fiecare cîrtire e boală. Fiecare gînd pesimist e erezie împotriva principiului vieții. Scopul și sensul vieții e de a lupta împotriva morții: nu în nepăsare barbară, ci în afirmare creatoare a vieții, perpetuu multiplicată spiritual. Fiece neglijență, fiecă slăbiciune, fiecă adăstare, fiecă îndoială înseamnă lașitate, fiecă neluptă e necreare, e dezertare de la demnitatea umană. Oamenii cari nu sprijină viața în ei înșiși și în aproapele sunt apostatați și ei otrăvesc societatea, trădează viața, sprijină moartea.

Ce e însă a trăi? E singura realitate sublimă la care poate aspira omul: este eternizarea vieții prin toate mijloacele energiei omenești, întru ritmul spiritual; este biruință împotriva morții; este vecinicia în crearea noastră, adică armonizarea noastră cu cosmicul, purtător în esența lui a vieții nepieritoare.

Iunie-iulie, 1918

Arhiva pentru studiul și reforma socială, București, I, nr. 1 (apr. 1919), p. 1—8. Și extras.

¹ Pentru justa înțelegere a studiului despre *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, vezi introducerea la acest volum și mai ales Ion Pascadi, *Din tradițiile gândirii axiologice românești*, București, 1970, p. 69—79.

² Concluzie excesivă, căci studiile mai noi arată că viața celor mai înapoiate comunități umane nu e total lipsită de preocupări spirituale, iar popoarele din Africa și alte zone, pe care Pârvan le credea ancorate în biologicul pur, vădesc manifestări de artă demne de luat în seamă.

³ Aluzie la prima conflagrație mondială, pe care cărturarul o condamna cu cea mai mare asprime.

⁴ Aprecierile cu privire la „individualismul aristocratic” și „socialismul gregar” amintesc de polemice provocate, în lipsa unor criterii ferme și a unor experimente valide, după Revoluția din octombrie 1917.

⁵ *à rebours* (fr.), în text: de sens contrar, „inversă”.

⁶ Opoziția tranșantă dintre natură și cultură, dintre individual și social pare a exclude ideea unei comunicări între termeni. În realitate, această opoziție, deși reală, nu interzice, ci presupune o punte de trecere între cele două lumi. Studiile etnografice și etnologice din ultimele decenii au dovedit cu prisosință acest lucru.

⁷ *Ianus*, în mitologia romană, protector al porților, divinitate a începutului și sfîrșitului, de unde reprezentarea sa cu două fețe.

⁸ *eudemonism* (*eudaemonism*), concepție care pune la baza moralei năzuința omului spre fericire.

⁹ *panem et circenses* (lat.), „pâine și spectacole de circ”: formulă ce desemnează, cu dispreț, cele două trebuințe manifestate de plebea romană; prin extensiune, limitarea aspirațiilor la nevoi elementare.

¹⁰ *consensus omnium* (lat.), „asentimentul tuturor”.

¹¹ Idee exprimată și de mine, pornind de la alte puncte de vedere decît Kerschesteiner, sub termenul de „rezonanță profundă și prelungă”, în discursul meu de recepție la Academie, *In memoriam Constantini Erbiceanu*, 1914, p. 14 sq., în legătură cu filosofia activității creatoare. [N.a.].

¹² *fortes et tenaces propositi viri* (lat.), „bărbații cei de față, puternici și stăruitori”.

¹³ *impavidos ferient ruinae* (lat.), „neînfricați suportă ruinele”.

¹⁴ Cf. încheierea la *Marcu Aureliu* al meu, București, Minerva, 1909, p. 32 sqq. [N.a.].

¹⁵ *ὕεός*, zeu.

¹⁶ *Sturm und Drang* (germ.), „vijelie și avînt”.

¹⁷ Expresie polemică, vizînd modul nediferențiat și vulgar în care doctrina comunistă era uneori pusă în discuție.

¹⁸ *κάθαρσις* (gr.), „purificare”.

¹⁹ *Carpe diem* (lat.), „bucură-te de ziua de azi!” (Horățiu, *Ode*, I).

2. IDEI ȘI FORME ISTORICE patru lecții inaugurale ¹

ΤΩΙ·ΕΝΙ
ΚΑΙ·ΠΑΝΤΙ²

I. DATORIA VIEȚII NOASTRE

Lecție de deschidere a cursurilor de *Istoria antică* și de *Istoria artelor*, ținute în semestrul de iarnă MCMXIX-MCMXX la Universitatea din Oluj, cetită în ziua de III noemvrie MCMXIX

De la o zi la alta popoarele trăiesc prin munca, mereu aceeași, a celor mulți. Singura oboseală ce și-o dă sufletul omului simplu e de a păstra cît mai neschimbat meșteșugul din bătrîni, care îi dă — după meseria ce-o are — hrana. Și memoria populară e foarte precisă : unele procedee își au începutul lor, identic cu forma de azi, în epoca preistorică. Continuitatea civilizațiilor populare în cursul mileniilor e propriu-zis un simplu reflex al continuității vieții din natură : evoluția acesteia se petrece în limite de timp așa de imense, încît sînt neaccesibile controlului uman ; se poate dară vorbi de o adevărată eternitate a primitivismului popular, conservativ.

Istoric, adică evolutiv-uman, popoarele trăiesc numai prin fapta precursorilor și revoltaților. Aceștia turbură ca niște demoni, perpetuu nemulțumiți, beatitudinea lenei spirituale a contemporanilor, le deșteaptă iluzii și apetituri, le răscolesc patimile, le dărîmă prețiosul echilibru al perfecte inerții. Fie că atunci masele populare se încăieră în războaie, fie că folosesc pactic gîndul născocitorilor, mimetismul și utilitarismul ancestral, biciuit și de instinctul curiozității — care e mai vechi decît însuși omul — le împinge să aducă modificări, mai mult ori mai puțin adînci, sacrosanctelor lor tradiții.

Puterea aceasta uriașă a creatorilor de gînduri nouă a fost aproape în tot cursul istoriei omeneshi confiscată de oligarhiile ori autocrațiile, care conduceau politic marile mase populare ; fiecare nou exemplar de supraom a fost repede înrolat, catalogat, uniformat, în casta preotească, curtea monarhică, ori clientela politică, a conducătorilor cu sabia ori cu icoana, a diferitelor state ori națiuni. Cei recalcitranți au fost suprimați cu binevoitorul concurs al mulțimilor slabe de minte. Doar rar de tot, cînd potențații politici au avut un respect romantic pentru geniul creator ca atare, născocitorii de gînduri au putut fi stăpîni pe viața lor și au putut răspîndi după voie gîndul lor. Aceste rari epoce corespund însă — elenismul postalexandrin-epigonic, romantismul imperial — unei naive regulamentări de către stat a selecțiunii capetelor creatoare. Se introduce un sistem — foarte asemănător școalei contemporane — de industrializare și multiplicare mecanică a ideilor nouă și de dresaj filosofic — în masă — al animalului uman. Democrațiile internaționale : elenistică, imperial-romană, actuală, au încercat, toate, posibilitatea

de înmulțire pe cale mecanică a sufletelor superioare. Metoda — născocită de cei vechi — a fost, firește, cu căldură îmbrățișată și de ordinele religioase militante — în special cel al lui Ignațiu — întemeiate de biserica Apusului.

Democrația contemporană, fie burgheză fie socialistă, e stăpînită de ideea răspîndirii culturai în masele largi ale muncitorimei. Dar marea erezie a creării de genii prin fabricile de cultură, care sînt Universitățile și Acade-miile, începe a pierde din ce în ce mai mult teren. Cu foarte mare părere de rău Pontificii înțelepciunii dogmatizate încep să recunoască neputința lor de a crea altceva, decît niște docili papagali intelectuali și niște gelatinoase nevertebrate etice. Școala oficială începe să recunoască că toate doctoratele de știință și diplomele de artă ale lumii nu pot face dintr-o maimuță cu dar suficient de imitație, un creator de valori nouă spirituale. Încep să recunoască monumentalii șefi de școale filosofice, artistice, științifice, că școala, ca instituție educativă a mulțimilor, nu are rostul mecanic, militarist și trivial al uniformizării gîndului și al regulamentării creării, ci datoria mult mai modestă a dezanimalizării capetelor de sută și al procurării rezezi a mijloacelor tehnice de lucru pentru capetele geniale. „Profesorul” contemporan, dacă e de fapt un om superior, nu mai e astăzi un infailibil profet de sentințe revelate, ci un „prospectator” de aur și diamante în stîncosul pustiu al neînțelepciunii omenеști. Ca Diogenes din Sinope, profesorul contemporan are a căuta, în școală, ca și în lumea largă, cu lampa aprinsă și ziua, oameni ; oameni întregi, noi, în care pîlpăie flacăra ideei.

Avem azi apreciatori de artă, avem cunoscători de vinuri și de cai de rasă, dar n-avem prețuitori de suflete noi. Nu vezi pe nimeni bucurîndu-se, fiind fericit, că în mulțimea purtătorilor de ghiozdane de școală a găsit un anarhist al legilor actuale ale gîndului, un neliniștit, un chinuit căutător de legi noi. Dimpotrivă, cel mai iubit, între puii de oameni care se ridică spre conștiință proprie, e cel mai docil dintre memorizatorii înțelepciunii consacrate.

Noutatea spiritului are nevoie de libertate, de aer larg. Și libertatea nu poate înflori în turmă. Și nici nu trebuie să înflorească acolo ; ce-ar fi să zburde după cheful lor animalic toate necuvîntătoarele care au nevoie de conducere și disciplină socială ! Dar chiar în marile aglomerări școlare se poate crea libertatea de zbor pentru cei chinuiți de demonul lăuntric. Libertatea aceasta crește din starea de suflet a iubirei pentru idee. Profesorul să se facă și el simplu școlar, alergînd la un loc cu copiii și adolescenții după licuriciul minunat al gîndului, care luminează în întunericul banalității utilitare zilnice.

Cît spirit de acesta, de camaraderesc entuziasm, pentru idealul de toate felurile, va fi într-o școală, atîta libertate a gîndului și deci atîta putință de înflorire a sufletelor, va fi în acea tovărășie de viitori oameni.

★

Libertatea spiritului nu crește de asemenea nici acolo unde omul e robit de trup. Iubirea ideei e un lirism deplasat în lumea în care „timpul e bani”. De o sută de ani omenirea trăiește în crezul materialist : economic, social, istoric. Întreaga luptă pentru viață a umanității contemporane se dă între capital și muncă. Deprins a cumpăra inteligența cînd are nevoie de dînsa, pentru înmulțirea averii, ori înfrumusețarea vieții, capitalismul nu o socotește

ca un alt rival. Deprins a nu avea nevoie de inteligență, socialismul face abstracție de ea, neputîndu-și-o închipui ca un eventual rival. Capitalismul biruitor în Apus, calcă disprețuitor în picioare toate idealele pentru care intelectualitatea, solidară cu poporul, a crezut că trebuie să lupte în războiul cel mare. Socialismul biruitor în Răsărit — cel puțin ca experiență trecătoare politică — începe prin a distruge tot ce nu e primitivitate și bestialitate de masă amorfă³. Pentru că e fără putere fizică, pentru că e puțin numeroasă, pentru că e supărătoare în cererile ei de sacrificiu, nerentabil, pentru inutila urmărire a idealului, inteligența creatoare contemporană, e în totalitatea ei zdrobită: de masivitatea impertinentă a bogătașului care asudă grăsime și de brutalitatea greoaie a proletariatului care nu se gîndește decît la mai multă pîine.

Ținta oricărei cheltuieli de energie în lumea actuală e sporirea productivității. O monstruoasă stoarcere a tuturor puterilor pămîntului și omului, ca să dea cît mai mult material asimilabil pîntecelui și poftelor inferioare. Orice idee e valorată după interesul — pragmatic — pe care-l deșteaptă. Orice instituție ideală a societății e mecanizată industrial. De o sută de ani încoace nu s-a născut o singură idee epocală, deschizătoare de drumuri necunoscute, în arhitectură, în filosofie, în sculptură, în religie, în morală. Numai știința — și anume, în special, cea aplicată — a făcut progrese enorme; rezultatul marei majorități a acestor progrese e însă asasinarea savantă a milioanele de nenorociți care, fără aceste invențiuni și descoperiri, n-ar fi murit nici așa de mulți, nici așa de oribil, în actualul război.

O universitate nouă, în anul de la nașterea Domnului următor imensului faliment etic al concepției materialiste, despre lumea și viață, e, dacă cei ce au întemeiat-o își dau cît de cît osteneală să gîndească asupra rostului ei, un fapt de însemnătate nu numai locală, ci mondială.

În adevăr, toate marile întrebări ale sufletului omenesc conștient de continuitatea istorică a gîndirii omenești luptătoare, se pun din nou: cum să se facă cercetarea realului; cum să se îndrumeze căutarea adevărului; cum să se înțeleagă frumosul; cum să se ia poziție față de lume și viață; cum să se ajute selecționarea naturală a talentelor și genurilor; cum să se înobileze scopurile vieții sociale, politice, naționale; cum să se dea lupta cu infinita bestialitate omenească, smulgînd cîți mai mulți semenii; toate aceste întrebări, care singure pot justifica sechestrarea atîtor libertăți individuale în folosul binelui social, trebuie să preocupe pe întemeietorii unui nou așezămînt oficial de cultură socială și de cultură creatoare.

Dar mai ales la un popor încă în formație socială și națională, cum e al nostru, aceste întrebări sînt obligatorii sub sancțiunea absurdității noii instituții în mijlocul unor nevoi mult mai stringente, de ordin infinit mai adecvat primitivității vieții noastre publice.

Căci dacă e ca noua universitate să nu fie decît încă o uzină de superficialități și inutilități, de nonvalori sociale, culturale, politice, înființarea ei nu e numai absurdă, e și imorală.

Desigur, fiecare păcat social se reflectă la un popor în toate așezămintele lui. Într-o lume de seci și de utilitariști josnici conspirația generală a neisprăviților va popula cu reprezentanți de-ai lor, cele mai înalte locuri în ierarhia responsabilităților social-culturale ori social-politice. Dar subț imboldul idealismului mistic popular, trezit întotdeauna puternic în epocile

de mari răsturnări și revoluții, doi trei oameni de inimă pot pune la cale, susținuți de acest ambiant încrezător și cald, mari reforme spirituale, pe care în vremile obișnuite nu le-ar fi adus o evoluție de decenii ori secole.

Iată, în fața noastră, o operă de revoluție, înfăptuită cu mijloace revoluționare, inspirată de o iubire, cu totul dezinteresată, pentru mai bine, apărată, tocmai prin acea speranță naivă și curată a celor mulți, de atacurile puterilor tradiționale, ignorate voluntar de întemeietori și minioase de această ignorare.

Pe ce drum va apuca noua confraternitate spirituală ? Cele vechi, mereu umblate, bine bătute, netede, duc toate în mlaștina materialismului vulgar. Iar drumurile noi sînt numai indicate, de cugetătorii solitari. Construirea lor e tot opera răbdătoare a tovarășiilor numeroase de ucenici ai noului gînd. Și entuziasmul celor mulți nu ține decît pînă la primul obstacol, pînă la prima jertfă. Tăria de caracter — singura nobleță adevărată în lumea muritorilor — e o floare rară. Iar fără ea toată învățătura de pe lume, tot talentul creator, e un simplu amuzament egoist. Cînd semenii tăi te urcă în vîrfurile piramidei sociale, trebuie să arzi tot sufletul tău pentru a rămîne acolo ; nu pentru tine, că tu ești un om, trecător, dar pentru oameni, pentru idealul lor, pe care tu nu trebuie să-l lași să decadă, pentru sublimul pe care trebuie să-l faci să înflorească în inima contemporanilor tăi, chiar de ar fi să-l crești cu tot sîngele veștii tale, pe care numai odată o ai.

Dar iată, totul e rău. Nici cei mai buni nu rezistă suferinței ori ispitei, ci renunță la luptă. Întreaga viață e murdărită de egoism, de interesul brutal, de utilitar. Milioane în jurul tău spun : așa e viața ; zadarnic încerci s-o schimbi. Și nu coborî ochii din viziunile senine unde încerci a-i fixa, asupra pămîntului forfotitor de lume, fără să vezi confirmarea înmîiată a asprului adevăr ; pînă și suferința imensă a marelui război, abia încheiat, este azi profanată de materialismul cel mai odios ; pacea care așează soarta lumii e opera nevrednicilor care *nu* au luptat, ci s-au îngrășat în război ; nimic din dumnezeiasca frumusețe a jertfei, a iubirei, a morții, nu mai inspiră opera păcii ; cei mișei, cei trădători, au fost poftiți alături, ba mai sus, decît cei curați, cei credincioși, cei drepti ; o amară prețaluire pe arginți a început pentru sîngele vărsat în lupte ; biruștele trebuie răscumpărate cu banul văduvei și orfanului, iar cei care au cîștigat biruștele stau triști și muți, aiuriți de mînie, dați la o parte ca niște meșteri fără pricepere și fără preț, în vreme ce zarafii cîntăresc în talgere : aurul Răsăritului, focul Carpaților, grîul Dunării, codrii munților. Călcarea cuvîntului dat e astăzi lege. Iar înlăuntrul țării tale nu vezi decît necinste, cățărare disperată către locurile cele mai de sus, goană după avere, murdărie a tuturor numelor curate de luptători fără frică împotriva răului, aprobare stupidă a mulțimei, dată nu celor care-i cer virtute, ci celor ce-i laudă viciile. Și în atmosfera aceasta îmbîcșită de miasmele putreziciunii, rece de lipsa oricărei iubiri, chiar cei odinioară deschiși avîntului cald spre ideal, devin reci, nemaiputînd înțelege decît gîndul rațional, logica faptelor brute ; gîndul ca expresie delicat-sentimentală, mistic încrezătoare, a înțelegerii intuitiv-lirice a Cosmosului, ca un tot din care noi oamenii nu sîntem decît un infim fragment, mai mult simțînd decît înțelegînd legăturile noastre cu întregul, e închis pentru ei. E așa de săracă inima omenească în înțelegerea cuvintelor care poartă gîndul aproa-

pelui ! Vorba, ca o simplă monetă luată și dată, ștearsă de multă întrebuințare, e tot ce lovește cugetul : gîndul închis în ea, strigătul nou, dar cu același banal cuvînt, le scapă. Și totul pare vechi, uzat, indiferent.

Pentru o confraternitate spirituală, cum e să fie aceasta, întemeiată acum, realitatea vieții trebuie să fie însă nu suma manifestărilor pragmatice ale unei societăți dezagregate și haotice, alcătuită din indivizi primitivi ori decăzuți, ci complexul potențelor spirituale, latente în sufletul național și general-uman, al maselor și indivizilor. Noi nu lucrăm cu realitatea unor contingențe de douăzeci și patru de ceasuri, ca jucătorii la bursă, ci lucrăm cu realitatea unor stabilități psihologice milenare, ale sufletului ancestral. Pentru noi faptele concrete sociale, a căror cunoștință nu numai nu ne scapă, dar nouă singuri ne e complet inteligibilă, sînt numai mijloace de a diagnostica boalele sociale și de a prognostica evoluția lor. Noi nu ne mărginim la simpla constatare a bubelor urîte și la tratarea lor superficială — după metoda politică — ci căutăm a purifica însuși sîngele bolnavului, spre a impuțernici din nou leucocitele să ucidă microbii care circulă în întregul organism.

Supremul scop al luptei noastre e spiritualizarea vieții marelui organism social-politic și cultural creator, care e națiunea. Mijloacele întrebuințate de noi sunt exclusiv de caracter social-cultural și pleacă din izvorul unic al idealismului național. Metoda noastră e aceea a cultivării și selecționii sufletelor superioare, prin punerea la probă a fiecărui individ, care ne este încredințat, cu piatra de încercare a Cultului Ideei. Cine rezistă și dă scînteii e vrednic să intre în confraternitatea Universității naționale. Cine e un simplu pietroi brut e dat înapoi în grămadă, spre a servi ca pavaj de șosea pentru construirea drumului nou către sferele cele de sus. Oportunisme, tocmeli, reductibilități nouă nu ne sînt permise. Noi sîntem preoții aspri ai unei religii de purificare. Sîntem profeții unui timp, cu mult prea îndepărtat pentru poștele grăbite ale hămesitorilor contemporani, dar nouă imediat accesibil prin largul orizont al vederii istoric-filosofice.

Noi sîntem condamnați să fim ireductibili sau să ne retragem din luptă. Căci asupra noastră apasă răspunderea întregii vieți a națiunii. Sănătatea sufletului ei ne e încredințată nouă. Iar noi sîntem datori să luptăm pentru a-i păstra întru eternitate această imunitate față de decădere și moarte. Cum am putea o clipă să facem vreo concesie răului cînd știm că puterile lui, chiar cu cea mai îndîrjită luptă a noastră, tot uriașe rămîn, avîndu-și izvorul în eterna inerție cosmică ? Noi trebuie să fim oracolul, la care să alerge mulțimea în ceasurile de cumpănire a destinului, spre a-i da lămurire asupra viitorului ; căci numai noi gîndim mai presus de meschinul timp și spațiu politic-social. Noi trebuie să fim spiritul critic prin care să se lumineze națiunea, cînd în mizeria luptei vieții și în haosul ciocnirilor pățimase politice, ea vede răsturnată toată scara valorilor și ceea ce socotea sfînt îi este arătat de luptătorii gălăgioși și fără conștiință ca murdar, iar ceea ce i se păruse josnic îi e înfățișat ca ideal. Noi trebuie să îi explicăm, că civilizația materială, singură, nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite și țesălate, dar nici pe de parte nu e o orînduire în care să aibă loc și sufletul, care, în om, e idee.

Opera de purificare ce ne cade nouă, generației actuale, e cu totul ingrată. Nouă ni se cere sacrificarea însăși a sufletului nostru : noi nu vom putea face nimic complet, ci deabia vom curăți drumul pentru alții. Cei ce

vor veni după noi ne vor amesteca în același primitivism cu cel al societății în care trăim și nici nu vor bănuî tragedia de precursori, chinuiți, batjocoriți, neînțeleși, trădați, care a fost în noi. Putînd lucra, egoist solitar, ca cei mai buni din țările luminate ale Apusului, noi nu vom fi lăsat după noi nimic întreg, nimic armonios, nimic asemănător marei iubiri de gînd care a fost în noi.

Care e sufletul cu care avem noi a lucra ?

Desigur, înainte de toate sufletul țăranului daco-roman. Care sînt însă potențele acestui suflet ?

Există o selecțiune naturală a inteligențelor naționale pe baza luptei de adaptare pe care popoarele trebuie s-o dea spre a birui dificultățile ridicate în calea lor de natură ori de om. Mîntea se ascute din generație în generație în direcția biruirii cît mai ușoare a acelor obstacole. La popoarele prea chinuite de adversitățile istorice — cazul poporului nostru, martirizat de toate liftele pămîntului — se formează un fel de carapace spirituală, în care sufletul se refugiază spre a se păstra intact. Observatorul superficial vede numai carapacea pietroasă și inertă : în specie : fatalismul, insensibilitatea la nevoile unei vieți mai omeneste, tradiționalismul, neîncrederea față de orice om sau lucru nou, asprimea și neciopirea în diferite manifestări individual-sociale. Dar observatorul răbdător, care stă și așteaptă să iasă din scoica colțuroasă, adevăratul organism, adăpostit înăuntrul, are bucuria de a vedea o ființă foarte fin și complicat, foarte delicat construită, cu nenumărate organe de a percepție mai variată și puternică a lumii, total nevăzute numai după aspectul crustei de piatră. Fatalismului cosmic îi corespunde splendida etică optimistă, păgîno-creștină, care dă celui nedreptățit siguranța că răutatea nu va rămîne nepedepsită și că deci el poate aștepta cu resignare filosofică această pedeapsă immanentă nedreptății. Insensibilității la greutățile și trivialitățile vieții materiale îi corespunde entuziasma dorință de a se face frumos măcar la zilele mari, care crește înclinările sale pentru arta de toate felurile. Tradiționalismului țărănesc îi corespunde o curiozitate extraordinar de multilaterală, chiar pentru lucrurile total străine de experiența lui principiară. Neîncrederei față de orice e nou îi corespunde dorința de a afla taina celei noutăți, spre a o supune : de unde, un spirit de observație și de critică excepțional de ascuțit, întrecînd adesea cu mult pe cel al omului cult deprins cu formulele luate de-a gata din cărți. Asprimei în maniere îi corespunde un simț de măsură și cuviință sufletească, cu atît mai puternic, cu cît el nu se poate manifesta extern, decît cu totul stîngaci.

Copilul țăranului e aruncat în lupta vieții, încă de cînd e mai mic decît căciula de pe capul lui taică-său. El trebuie să învețe singur a ieși din încurcătură. Iar școala de agerime practică a trupului și sufletului îi e completată de lupta — nu căutată de cine vrea, ci impusă tuturor — pentru întîietatea ori distincția spirituală, extraordinar de prețuită în societatea țărănească. Agerimea minții îi e pusă la încercare fiecăruia în orice clipă, nu numai de un interes imediat și utilitar, dar mai mult încă de plăcerea, pur estetică, pe care țăranul o are de a vedea scînteind un cap superior. Iuțeala aperceperii, vioiciunea reflexiei, justețea judecății, promptitudinea respingerii argumentului contrar, stăpînirea de sine în focul luptei de inteligență, cava-

lerismul condamnării imediate a mijloacelor lăaturalnice ori brutale de întrecere, toată această minunată autoeducație ce și-o dă societatea țărănească, scînteietoare de vervă, de bucurie a vieții, încordată ca o strună continuu vibrînd muzical, de sinceritate aproape antic de consecvență, de cavalerism cu un cod foarte complicat, — e o realitate pe care clasa suprapusă — în mare parte de alt neam decît poporul nostru — n-a cunoscut-o și deci n-a avut-o în vedere la organizarea culturii sociale a națiunii. S-a văzut ridicula babilonie a introducerii copilului de țăran în viața naturii prin cărți, care-i proclamau marelă adevăr nou, că „boul e un animal cu patru picioare“.

Sufletul țăranului român ne ajunge nouă — confraternității universitare — total obosit, amărît, desgustat și adesea chiar mutilat de fabricile de banalizare sistematică, denumite școală primară și secundară. Mai e vreo mirare că feciorul de țăran trecut prin toată filiera uzinei școlare e un simplu neurastenic ori un nevrozat iremediabil? Căci trebuie să fie cineva prea puternic recalcitrant la orice disciplină, ori prea puternic spiritual: dominînd orice violență externă, ca să poată rezista tăvălugului nivelator, care e școala organizată mecanic-industrial, supunînd și pe cel genial și pe cel sărac cu duhul aceluiași dresaj cu locuri comune. Universitatea deci, în loc de a fi un colegiu frătesc de tineri și bătrîni care caută împreună, deopotrivă de entuziaști, realul, adevărul, frumosul, sensul lumii și al vieții, trebuie să fie, în haosul și decăderea acută, un adevărat spital pentru mutilații la suflet. Ca să-și poată veni în fire, copiii aceștia ai unei rase în adevăr nobile, încăpute pe mînele educatoare ale unor oameni strîmb pregătiți ori rău conduși, trebuie să le redăm atmosfera de acasă, vioaie, veselă, lipsită de orice pedanterie și închipuire de sine magistrală, firească în libertatea deplină de la frate mai mare la frate mai mic, caldă, copilăresc de idealistă, — și, fără îndoială, multe suflete vor înflori din nou, strălucind prin inteligența lor originală, pătrunzătoare, clară, creatoare, — deși, tot așa de sigur, multe altele vor rămîne pentru totdeauna schilodite, luînd cu ele numai arzătorul regret de a se fi născut prea devreme față cu începutul proces de purificare al nenorocitei noastre orînduiri sociale.

Fiecare națiune trebuie să-și aibă metoda sa proprie de deanimalizare a mulțimilor și de selecționare a talentelor și geniilor. Copiii țăranului nostru, vioi și clar la minte, n-au nevoie de pisălogeala ucigător de metodică, născocită ca sistem educativ de națiile greoaie la spirit pentru copiii lor molii și înceți. Școala noastră trebuie să fie alta, pornind de la realitatea etnopsihologică a sufletului nostru național și ramificată după scopurile sociale specifice evoluției noastre actuale.

Dacă însă calitativ sufletul cu care avem a lucra e de o fineță și mla-dierye originară neîntrecută, cultural-evoluțiv el e încă în stadiul primei copilării. El nu a făcut decît o foarte modestă etapă în ascuțirea psihofiziologică, necesară marilor abstracții ale culturilor creatoare superioare. Trecerea de la stadiul vegetativ-etnografic — oricît de strălucit — la cel cultural creator, general uman, universal-valabil, e departe de a se fi făcut. Un suflet proaspăt de la țară, supus presiunii formidabile a capitalului ideologic contemporan, rar poate suporta cu perfectă elasticitate povara și nu rămîne deformat. De-abia în a doua ori a treia generație, treptat-treptat intelectualizată, țăranul român își arată incomparabilele lui calități sufletești. Și e caracteristic că chiar în trecutul nostru istoric o atare treptată intelectualizare a dus

nu numai la egalitatea noastră, spiritual-creatoare, cu alte națiuni mai vechi în cultură, ci la superioritatea noastră asupra lor, dându-le noi, conducători sufletești.

Din aceste constatări decurge — ca o condiție esențială a oricărei superiorizări a culturii, individuale, ca și sociale — lărgimea general-umană a orizontului inspirator de gânduri.

Naționalul e ceva biologic-politic ; e conștiința de sine, solidară, a unui organism independent, în lupta de existență cu alte organisme analoage și întrebuițind pentru apărare chiar forma animalică a luptei, care e războiul. Naționalul nu e ținta supremă a spiritualizării, ci e materialul brut, care are a fi înnobilit prin gândirea general-umană, astfel încît creațiunile lui să devie pretutindeni și etern valabile. Ești național în orice creație a culturii superioare nu conștient, voit, ci inconștient, fatal. Dar întocmai cum nu vrei, ci ești, fără voia ta, în opera de artă, liric ori epic, tot așa ești, fără să vrei, național, în sufletul tău.

Omul, fie el necult, fie cult, lucrează, ideologic, cu un material de gânduri general-omenesc ; etnografic adică sub-cultural, ca și superior-creator, adică adevărat cultural, esența diferitelor civilizații naționale e asemănătoare ; nu numai în ideile conducătoare, ci adesea chiar în unele forme concrete, îmbrăcate de aceste idei ; comparați civilizația etnografică românească cu cea scandinavă, cu cea peruviană sau chiar cu cea a negrilor mohamedani și comparați cultura elenică a epocii clasice cu cultura mexicană anterioară invaziunii spaniole. *Calitatea diferită a sufletelor naționale e o entitate de ordin diferențial și potențial, iar nu esențial.*

Fie prin specializarea aptitudinilor sufletești subconștiente, fie prin tăria excepțională a puterii aperceptive și raționale, popoarele ajung a se deosebi într-un fel — am putea zice termic ; unele cu sînge rece, luna masculină, soarele feminin, — altele tocmai dimpotrivă. Identitatea construcției generale, psihofiziologice, la toate rasele omenesti creează substratul sufletesc universal-valabil al tuturor civilizațiilor. Legea cosmică a diferențierii aptitudinilor pînă chiar și în organele perechi ale aceluiași individ, creează pe baza factorilor multipli de influență a pămîntului asupra omului, potențe și nuanțe etnopsihologice, nenumărat de variate.

Mijlocul unic de a accentua diferențialul e acela de a intensifica genericul. Lărgind și aprofundînd cultura noastră de simpli oameni, ca oricare alții, devenind cît mai spiritualizați ca cetățeni ai lumii, subconștientul specific-național din noi, care colorează fatal oricare creație superioară de artă, filosofie ori știință, din pricina precumpănirii instinctului asupra inteligenței în orice inspirație nouă (altfel cei mai erudiți ar fi cei mai geniali, pe cînd dimpotrivă geniul procede prin inspirație transcendentală), subconștientul, zic, are un cîmp mult mai vast de manifestare, atît intensivă cît și extensivă.

Dar mai mult decît atît. De la etnografic la cultural nici nu e punct de trecere. Etnograficul e ceva definitiv, milenar și universal, rezultat ultim al geniului popular natural. Etnograficul exprimă o concepție etică, estetică și metafizică asupra lumii și vieții ca rezultat al unei experiențe multiseculare ; atît ideile cît și formele lui alcătuiesc o lume aparte, din care nu este trecere ; precum nu este trecere de la civilizația laponilor la cea a elenilor. Culturalul e ceva abstract, simbolic, artificial. Culturalul e rezultatul spiritualizării aristocratic-idealiste pe cale de antrenament și selecție forțată într-un

spațiu și timp dat. Etnograficul pleacă de la instincte. Culturalul pleacă de la idei. Culturalul e mereu schimbător în rafinată evoluție spre cît mai complex a ideilor creatoare. Etnograficul e perpetuu stabil, pe baza celui mai minutor tradiționalism. Necesitățile vieții spirituale superioare sînt total necunoscute vieții etnografice. A lua valori și forme etnografice pentru a exprima valori și forme culturale înseamnă a confunda iremediabil două *stări de suflet* total disparate și a crea un monstru de civilizație falsă. Nu forma creează ideea, ci ideea își caută forma. Culturalul ca forme concrete e exclusiv rezultatul gîndirii superioare solitare, născute prin generație spontană, din legea cosmică a diferențierei, calitative și intensive, aplicată indivizilor izolați. Tonalitatea, nuanța, ritmul creației acesteia superioare, sînt date, firește, de pasta psihofiziologică diferită a nenumăratelor organisme sociale, care sînt rasele și popoarele. Ai aceiași idei de templu, ori de statuie, ori de imn liric, ori de contract social-politic, exprimată de marii creatori ai culturilor originale, capetele geniale ale națiunilor, total diferit, nu după mentalități individuale, ci naționale; această diferență e cu atît mai înconștientă, cu cît creatorul e mai desăvîrșit. În adevăr singura muncă, singura grijă și suferință a creatorului e de a da formă deplin corespunzătoare gîndului care-l frămîntă. Iar gîndul acesta nu este un gînd social, politic, ori național, ci e un gînd specific creației; compozitorul gîndește muzical, sculptorul gîndește plastic, poetul gîndește simbolic. „Limbile” acestea specifice sînt intraductibile dintr-una într-alta. Creatori foarte elocvenți în limba lor, plastică, muzicală, simbolică, sînt tot afași în limba noastră practic-utilitară a necesităților vegetative ale vieții, ca și în limba metafizică a cetățenilor republicei lui Platon.

Cea mai evidentă dovadă a stării noastre spirituale înapoiate e confuzia care se face între etnografia românească și arta ori gîndirea superior-culturală românească. Ai noștri înțeleg o prelungire directă a etnograficului în cultural, a popularului în artistic-filosofic, în loc să le înțeleagă ca două lumi diferite care au contact între ele, nu direct, ci prin intermediul altor lumi, care sînt etapele treptate ale spiritualizării colectiv-individuale: prin propagarea unei anume religii a unui nou complex de idei; cum a fost, în alte locuri și timpuri: cultura superioară medievală, cultura superioară a renașterii etc., în diferitele lor faze, crescute treptat din forțele vii, singular-genial, populare, ale națiunilor, diferit colorate la diferitele națiuni, dar deopotrivă de abstract fecundate de la artificial la natural, iar nu de la popular la artistic-filosofic.

Avem dară de intensificat în tinerețea care aleargă la luminile noastre nu ceea ce e țărănesc în ei, ci ceea ce e general-omenesc. Dar această culturalizare a intelectualității noastre născînde nu are a se face prin antrenamentul spiritului cu cultura unei anume națiuni predilecte. A încerca să facem din cultura noastră o prelungire colonială a culturii franceze, italiene, germane ori anglo-saxone, e o greșală analoagă aceleia, mai înainte atinse, a etnografizării creațiilor abstracte. Căci cultura acestor națiuni este ceva organic, netransmisibil; ea reprezintă un suflet specific, diferit de al nostru. Ar însemna să ne strîmbăm sufletul, sau să fim niște simple animale mimetice, dacă am căuta să gîndim cultural ca francezul, englezul, germanul, contemporan, ori istoric. Cultura unei națiuni se naște din ciocnirea unor influențe ideologice străine, forțat ori de bună voie, cu instinctul creator național. Cu cît însă un popor este mai tînăr, cu atît el e mai expus să ia expresia formală drept

idee. Or, forma este ceva neasimilabil : ea este interpretarea națională, specifică, a ideei pure. Ideea singură e asimilabilă fiindcă e general-omenească. Ideea catedralei gotice în Franța și Italia e ca ferment aceeași, ca întruchipare total diversă. Noi avem a oferi instinctului creator al națiunii noastre idei, iar nu forme. Și ideile vor fi imediat roditoare, pe cînd formele vor fi sterile. Idei în sine, idei artistice, științifice, filosofice, sociale, politice, în perpetuitatea lor — critic văzută — de transsubstanțializare infinit de variată.

Nu cultura superioară a unei națiuni, ci cultura a cît mai multor națiuni are a ne interesa. Numai așa putem ucide mimetismul ieftin al formelor și silim la gîndire, la luare de poziție personală originală. Cultură istorică deci, mergînd mîna în mîna cu cultura filosofică și cea artistică, toate general-umane, iar nu singularizat naționale, cu atitudine servil-colonială față de ele.

Ideile pure, care circulă în spațiul geografic-uman și în timpul istoric-uman, cu ajutorul marilor genii creatoare, în care ele aprind focul luptei pentru transsubstanțializare a gîndului abstract în formă concretă, — sunt active în indivizi și națiuni în cele două feluri etern creatoare de energie : simpatetic — prin iubirea față de noul gînd — sau, repulsiv, prin ura și combaterea noului gînd, adică — din ciocnire — prin crearea antitetică a altui gînd. Și într-un caz și într-altul rezultatul final e tot crearea. Decît, că în cazul urei, drumul pînă la creare e mai lung și cheltuiala de energie mai mare. Firesc, indivizii, și după ei, popoarele, iau mai bucuros drumul cel dintîi, al iubirii.

Ideea-mamă a întregii culturi românești e *ideea romană*. Cultura noastră națională, creatoare, spre deosebire de străvechea civilizație vegetativă etnografică, daco-romană, populară, începe odată cu descoperirea Romei. Roma ne descoperise pe noi încă din întunecatul ev mediu. Dar noi nu reacționasem. Dimpotrivă, noi am descoperit-o simultan, pe căi diferite, dar cu efecte fulgerător-creatoare identice, în toate cele trei țări românești ale Daciei — deplin — abia în secolul al XVII-lea.⁴ Istoriografia românească din Moldova, Ardeal și Țara Românească e creatoare conștiinței naționale superior culturale a poporului nostru. Iar această conștiință națională superioară aprinde fără întîrziere — pe cale simpatetică — sufletul primitiv-natural al națiunii fiice cu dorințe, impulsuri, tendințe violent răscolitoare de gînduri. Legătura cu Roma-mamă e făcută întîi — multă vreme — prin sora italiană, apoi marele foc sacru al ideei pure încinge întreaga Francie. De la 1789 pînă azi ideea culturală creatoare romană e activă în națiunea noastră prin mijlocirea Franciei. Încercările anticvaric latine ca și cele romantic italofile — de legătură nouă cu gîndul roman — n-au creat nimic trairic.

Dar ideile culturale romane — propriu-zis, cultural antice, greco-romane — nu sînt azi exclusivă proprietate spirituală a Franciei. Întreaga lume europeană și americană — am putea zice întreaga lume civilizată — latină, germană, anglosaxonă — trăiește cu idei romane. O exclusivitate a inspirației noastre prin Francia ne-ar duce — prelungită prea mult — la situația intolerabilă de colonie culturală franceză. Ideea romană trebuie deci readusă la puritatea ei principiară, impregnată cît mai mult de suflul ei originar-antic, eleno-roman, iar reacțiunea noastră față de această idee trebuie din ce în ce mai mult intensificată național-daco-roman, liber inspirată de sufletul nostru nefalsificat, nemanierat cu diferite influențe exclusive contemporane. Clarifi-

cîndu-ne și aprofundîndu-ne mințea noastră cu experiența ideologică universală — fiecare națiune făcînd să vibreze în noi, puternic, o altă coardă — lăsînd iubirea noastră instinctivă pentru Roma să coloreze după legile ei, fatale, creațiile noastre, vom avea dat substratul larg omenesc al inspirației culturale creatoare prin ciocnirea cu alte gînduri — diverse de cel românesc.

Împlinirea însă a chiar actului creării trebuie să fie cea mai sălbatică liberare de tot balastul, de toată schelăria, pe care ne-am urcat, spre a privi cît mai departe și cît mai adînc, în lume. Suprema despersonalizare, deznaționalizare, destendenționalizare, trebuie să fie actul de purificare, precursor creării. Înaintea ideii pure : de filosofie, artă, știință, trebuie să stea omul pur de orice intenții trecător lumești. Din unirea sufletului lui imaculat de cele pămîntești, cu ideea pură, se va naște — potrivit legilor supreme, incontrolabile și neguvernabile de noi — opera nouă : asemănîndu-se — ca eternă valabilitate, umană — cu mama ei, ideea, — și asemănîndu-se — ca înfățișare formală, națională — cu tatăl ei, creatorul.

Nu românizarea noastră feroce, întru vegetativul etnografic, ci continua noastră umanizare întru sublimul uman, va crea suprema splendoare a culturii creatoare românești. Acordarea întru eternul omenesc a creatorului îl va face să crească pînă la simbolul vecinicii fiecare element superior prelucrabil al vieții noastre naționale. Și cîntăreți divini ai frumosului, profeți incomparabili ai adevărului, vor da viziunea sublimului, în formă transcendental ritmată română, tuturor popoarelor și tuturor timpurilor.

Dar pentru a ajunge acolo, ca națiunea noastră să trăiască universal-uman, confraternitatea Universității noastre trebuie să convertească întreaga națiune la cultul ideii pure. Dematerializare fără cruțare ; spiritualizare entuziastă ; cercetare neobosită a realității naționale pentru ce are etern în ea ; activitate misionară social-culturală, adînc iubitoare, pentru prepararea întregii mulțimi a fraților cu taina cea mare a nașterii geniilor noastre, universale : iată uriașa sarcină care apasă pe umerii noștri de adevărați părinți ai națiunei.

Și după cum trupul omenesc, pentru a se mișca în spațiul terestru, are nevoie să ia anume atitudini, la care e treptat-treptat antrenat în viață ; pe pămînt, în mers, alergat, urcat, — în apă, înnotînd, — tot astfel sufletul pentru a se mișca în lumea ideilor are nu mai puțin nevoie să fie inițiat în atitudinile necesare, imperativ obligatorii și total diferite unele de altele, — atitudini care singure pun sufletul în stare de a primi și a da ideile pure, care, ca atomii în Cosmos, alcătuiesc vibrarea vieții etern conștiente de sine : atitudinea religios-lirică, cea ritmic-muzicală, cea poetic-plastică, cea filosofică-tragică, cea științifică-arhitectonică, cea istorică-epică-dramatică, cea socială-culturală, ori, în sfîrșit, cea practică-politică.

Maestrii atitudinilor sufletului, inițiatorii în taina mișcării în lumea ideilor, trebuie să fim noi, cei care prin știință, experiență, suferință, închinare, am fost binecuvîntați cu darul măcar al unei singure mișcări în lumea imensă a gîndurilor. Discipolii vor intra la fiecare, vor încerca acordarea sufletului cu atitudinea fiecăruia din noi și, sau vor vibra armonios de contactul cu ideea cea nouă, sau, vor căuta mai departe atitudinea deplin înrudită alcătuirii sufletului lor individual.

Nenorocita identificare a sufletului cu trupul în care trăiește, și apoi a acestuia însuși cu materia inertă, a făcut să se piardă, în raționalismul feroce, trivial-materialist, modern, pînă și însăși înțelegerea originii gîndurilor noastre fundamentale. Filosofia, istoria, arta, sînt astăzi științe care se inoculează, ca un ser medical — pe cale așa-zisă *metodică* — în creerul celui chemat și celui nechemat, deopotrivă. Suflete total nefilosofice, ori neistorice, sînt dresate cu de-a sila ca atare — nu se dresază oare și cai matematici? — și sute de monștri pseudoumani, numiți specialiști, sînt aruncați în viața socială spre a neferici la rîndu-le pe alții. Și așa va suferi omenirea, fără putință de îndreptare, cît nu se va întoarce la divină doctrină a inițierii afinitar-elective în idee, prin punerea la încercare a sufletului adolescent cu atitudinile spirituale capitale, spre a și-o alege — prin iubire — pe aceea în care sufletul lui se pierde ca o notă în acordul perfect.

Cum omul care a trăit o viață într-o strîmtă vale de munte, la prima vedere a vastului spațiu liber, ce-l dă orizontul mării, se va da înapoi speriat căutîndu-și sprijin în cel mai apropiat obstacol care să-i mărginească privirea, cum sufletul nostru însuși, mereu visînd de infinit, se dă totuși înapoi cu groază și i se pare că se scufundă în haos, cînd îi ceri să gîndească la ce poate fi dincolo de ultima stea văzută, și tot mereu mai departe, *dincolo*, fără oprire și fără hotar, așa se dă aiurită înapoi mintea contemporanilor noștri, cînd din cutiuțele sistematice, cu cea mai perfectă metodă ordonate și cuprinzînd întreaga înțelepciune științifică asupra lumii și vieții, e scoasă de marile izbucniri ale geniului creator solitar, intuitiv-vizionar în natură și în sufletul omului, spre a lua cunoștință de anarhica lui descoperire, fără fișe și rafturi, a unui nou aspect al formei, ori al ideii universale.

Ci viața adevărată e a inspirațiilor. Cînd pentru întîia dată sufletul omului s-a trezit la viața conștientă în lume, turburarea iubirii, a fricei, a miniei, a necunoașterii, i-a acordat sufletul liric, religios, politic, științific și gîndul care i-a fulgerat atunci în minte, ca și forma ferbinte, pătrunsă toată de vibrarea vieții închise într-însa, scurt lapidară, pentru că vulcanică, au fost expresia veșnic-valabilă, pentru toți muritorii care au mai trăit în lume. Și tot așa, cînd întîia dată sufletul omului s-a deșteptat din credința în minune, cînd ochii săi au putut privi tăios și rece asupra vieții și morții, gîndul filosofic, ideea ordonatoare a tuturor aparițiilor în Cosmos, s-a născut complet înarmată, ca Pallas din capul lui Zeus. Iar frîngerea speranței umane, brutală dezmințire a copilăreștilor noastre planuri de fericire trainică, pe pămîntul plin de durere, a născut cîntecul tragic.

Privește pe creator la lucru: „fragmentul acesta de lume e frumos; și anume așa, și așa”: și omul imită natura mereu și mereu mai deplin — ca să arate că el vede tot, că nu-i scapă nimic, că el e ca însuși Dumnezeu, căci el pătrunde toate cîte le-a pus Dumnezeu în ce a creat. Și ca Dumnezeu creează și el viață din lutul inform. Și bucuria pe care omul o are de a înțelege toate îi dă mișcarea ritmică a sufletului, care îl face să cînte; în cadențe, în versuri, în linii, în culori, în forme, în numere.

Marele lui chin, marea luptă, cu cît vede mai deplin și mai adînc lumea și viața, e însă biruirea inerției materiei. Fiecare creație nouă își are ca început aceiași inspirație subconștientă, transcendentală, vulcanică, pe care a avut-o și primul om, înspăimîntat de văpaia gîndului nou ce i se aprinsese în suflet. Dar creatorul zilelor noastre luptă implacabil cu forma spre a o

sili să cuprindă cît mai întregă ideea de foc inițială. Și de multa preocupare de formă, rătăcii în lumea gîndurilor, cei ce n-au iubit niciodată ideea, cred că doar forma e totul. Și lumea contemporană întreagă trăiește o vreme a formelor, a idolilor morți luați drept zei înșiși și toată știința și filosofia și arta nu mai e decît pură morfologie metodică. Cum după o formulă dată chimistul reconstruiește un corp, tot astfel cu *membra dissecta* artistul, cugătorul, istoricul, după metoda cu care a fost dresat în școli, compune cu ușurință, repeziciune și perfectă liniște de suflet nenumărate opere moarte. Ce pot toți oamenii aceștia ști de chinul creării sub imperiul demonului lăuntric? De marea suferință a exteriorizării ideei, care-și cere inexorabil trupul, în care să se coboare în lume? Dar și de nebuna jubilară a găsirii armoniei între gîndul nou și materia inertă biruită, în veci nu vor ști banausii *, a căror muncă e silnică, al căror spirit e mort.

Și alexandrinismul acesta contemporan, care nu mai vede în lume decît probleme de forme și metode, nu e în esență lui diferit de cel antic. Problemele de formă se nasc întotdeauna atunci cînd ideile sînt puține și slabe, cînd omul se simte epigon al altor vremuri superioare, cînd atitudinea lui în fața lumii și vieții e luată din cărți și tradiții, iar nu din propriul suflet luptător. El ar trebui să știe că în timpurile sublime orice formă e numai un efect al ideii, orice metodă numai un plan personal și pur subiectiv de stabilire a drumului spre transsubstanțializarea ideii. Dar sufletul anchilozat al contemporanului, turtit de nihilismul materialist-mecanicist, nu mai îndrăznește să zboare; i se pare chiar ridicol să încerce a zbura. Cercetarea realităților vieții se identifică pentru dînsul cu cercetarea realului material. Realul spiritual, care, de fapt, e adevăratul real în lumea omenească, singură conștientă de sine și de Cosmos, căci omul e singurul animal cosmic pe care pînă acum l-a creat rațiunea supremă, realul spiritual e pentru cei de azi o simplă ipoteză discutabilă. Întreaga viață a sufletului nu mai are — pentru contemporan — decît un sens descriptiv. Redarea precisă, amănunțită, a impresiilor simțurilor animalice. Un sensualism trivial și neinteligent. Munți de material informativ-descriptiv, fără o singură idee subsumator-spirituală înlăuntrul materiei.

Și pînă și atitudinea istorică, adică sintetizator-evolutivă a gîndului, ca și atitudinea filosofică, adică valorificator cosmică a lumii și vieții, au decăzut la o simplă atitudine utilitar practică, de urmărire a faptelor și ideilor umane ca a unor simple materiale brute, clasificate, etichetate și înmagazinate metodic ca niște fosile găsite în pămînt și expuse apoi paleontologic. A face știință astăzi se chiamă „a strînge materiale“. Se uită că nu poate strînge materialul decît acela care-l înțelege și valorifică principiar, cauzal, efectiv. Real-criticismul înțelept ca gînd prim, și vechi ca însuși Socrates, deplin îndreptățit ca sistem de înțelegere a lumii, numai pe baza perfecte și adîncei ei cunoașteri efective, a dus în epigonii de astăzi la un hamalic stupid al tuturor nechemațiilor, care adună fără nici un spirit superior, ordonator în haosul faptelor, tot ce le cade sub simțuri, fiindu-le total indiferent și neinteligibil de-i caracteristic, ori zadarnic și mut.

Confraternitatea Universității noastre trebuie să înțeleagă viața ca o luptă pentru mai mult gînd. Spontaneitate, originalitate, însuflețire, spiritualizare a întregii noastre munci ordonate în viață. Iar spiritualizarea aceasta a vieții, valorificată după unitatea de măsură supremă: etern valabilul uman,

să fie legea perpetuă a deosebirei inertului de viu, animalicului de uman, naturalului de cultural, materialului de spiritual. Întru început era rațiunea supremă. Și rațiunea supremă era la Dumnezeu și Dumnezeu era rațiunea supremă. Socrates, Platon, Zenon, Ioan și Kant n-au putut găsi altă înțelepciune decât aceasta. Dar în viața-spirit, în viața-nemuritoare e cuprinsă însăși legea de existență a Cosmosului, Și ridicându-se din țărâna care ne trage la dînsa, proclamîndu-ne una cu spiritul viu al lumii, noi împlinim comandamentul legii vieții pe pămînt : de la sub-om la om, de la om la zeu.

Și toată puterea, latentă în națiunea noastră, de creare nouă, de luminare a lumii cu o nouă lumină, are a fi fructificată de acest gînd al sublimului. Din iubirea pentru idee-forcă, din avîntul către idealul vieții biruitoare a morții, se va naște singura formă, singura existență concretă a supremei noastre culturi, care în trecerea mileniilor de viață umană, să dea nemurirea vieții spirituale, etern-valabile, și faptei geniului națiunii noastre. Și cum nimeni nu știe ziua și ceasul cînd chiar popoarelor le e dat să se săvîrșească în viața trupului, e graba mare ca sufletul națiunii mele să înflorească deplin, înainte ca destinul să unească din nou trupul ei cu natura mamă din care cu milenii înainte s-a trezit la viață⁵.

Desfă-ți dară aripile, suflet al națiunii mele, lovește cu ele puternic și larg aerul lumii de jos și ia-ți ca un vultur zborul în zările senine și curate. De acolo ochii tăi vor vedea, încă mai limpede, întreaga icoană a lumii și vieții, dar nu vei mai respira miasmele aducătoare de somn, inerție și moarte ale putreziciunii materiei care dospește în adîncuri. Și solitudinea calmă a cerului te va reînvața olimpicul ritm constant al eternului, neturburat de moarte, al legilor veșnice după care trăiește infinitul, din care, ca lumina eternă, răsfrîntă în spațiile interastrale, se răsfrîng în sufletul nostru ideile, spiritul, viața.

II. DESPRE VALORILE ISTORICE

Lecție de deschidere a cursului de *Istoria antică*, ținut în semestrul de vară MCMXX la Universitatea din București, cetită în ziua de 11 februarie MCMXX

Întocmai ca arta, religia ori filosofia, istoria nu se poate explica decât prin sine însăși. Precum nu poți înțelege arta prin filosofie ori prin religie, pentru că ea e o entitate spirituală independentă și specific-organică, tot așa istoria nu se poate înțelege nici prin artă nici prin aceea ce contemporanii numesc „știință” și cu atît mai puțin prin filosofie. Istoria e, ca și religia, arta și filosofia, o *atitudine* în fața lumii și vieții. Această atitudine a umanității, oricît de primitiv conștientă de sine, e tot așa de veche ca și însăși licăriră primului gînd de dualitate antropomorfă : *om și lume*. De aceea avem încă din întunerecul preistoric o istorie pasivă, vegetativă, orală și simbolică, creată numai din stricta necesitate biologică a genealogiei. Avem o istorie populară, etnografic ornamentală, sau social-politic utilitară, de simplă înșirare, ritmică ori monumentală, a unor fapte ofensive sau defensive, individuale sau sociale. Avem o istorie finalistă, analoagă artei și filosofiei finaliste, arhaice, urmărind scopuri extraistorice : în primul rînd politice (autocrate,

feudale, oligarhice sau teocratice). Avem în sfârșit istoria pentru istorie, ca arta pentru artă, ori filosofia pentru filosofie, atunci cînd omenirea, în epoce de înălțare generală a ritmului și a percepției spirituale, găsește prin capetele creatoare, specific înzestrate în direcția istorică, rațiunea intimă și legile de funcționare și expresie ale istoriei. Teoria cunoștinței și logica filosofiei sistematizate au în arta, religia și istoria societăților omenești, ajunse la maturitate spirituală, corespunzătoarele lor „teorii ale cunoștinței” și „logice” ale artei, religiei și istoriei.

Printre ultimele încercări de a lămuri izvoarele creației artistice e și aceea de a da *iubirei și instinctului antropocentric de eternizare* a vieții noastre, rolul genetic și regulator al funcțiunii estetice a sufletului omenesc^{5a}. Această încercare nu e însă decît încă un semn al eclectismului diletantic contemporan, care alătură de confundarea artelor plastice cu cele abstracte, a „științei” cu filosofia și a filosofiei cu arta și religia, amestecă pentru explicarea vieții creatoare umane instinctele, generic creatoare, cu ideile *specific* creatoare. „Iubirea” și „instinctul de eternizare” pot fi tot așa de bine puse și la începutul creației istorice⁶, fără ca prin aceasta să se fi putut ceva explica din originea, conținutul și forma *atitudinii istorice* a spiritului omenesc.

Precum religia regularizează raportul dintre om și misterul vieții și al morții în lume, precum filosofia sistematizează rapoartele dintre aparent și existent în lume și viață, precum acea disciplină ajutătoare a filosofiei, care e știința contemporană, nu e știință decît atîta cît descrie și experimentează realitatea, făcînd ca atitudinea umană creatoare parte directă și integrantă din filosofie, tot astfel arta-cristalizează după legi psiho-fiziologice specifice aspectul strict sensoriu și momentan al lumii și vieții, ritmat — desigur nu eterogen, dar totuși — total autonom față de ritmul vieții extraumane, iar istoria sistematizează, spre deosebire de toate celelalte categorii de atitudini, formal (adică descriptiv), principiar (adică genetic) și interdependent (adică sintetic) devenirea, undulația și deflexiunile vieții omenești individual-sociale și social-individualizate, luptătoare și creatoare.

★

Fenomenele vieții omenești sunt o parte integrantă din ritmica universală. Aceleași legi cosmice determină viața umană și pe cea extraumană, pe pămînt, ca și viața lumilor nesfîrșite, în Univers. Un fenomen de viață omenescă e în sine indiferent și neutru, ca orice fenomen al vieții cosmice. El devine „religios”, „artistic” ori „istoric”, după atitudinea ce-o luăm noi față de el. Iar această atitudine dă fenomenului cosmic un aspect uman care nouă, în strîmtimea obicinuită a orizontului nostru, ni se pare singurul său aspect, ba chiar esența lui, în vreme ce, de fapt, el rămîne înainte de toate, esențial, cosmic, iar aspectul său, general, ritmic.

Un individ moare : e un fapt al vieții universale. Înaintea acestui fapt noi luăm diferitele atitudini umane : religioasă, filosofică, științifică, artistică, istorică. Aceste atitudini crează la rîndul lor — prin sufletele tari, cari pot transforma simpla ritmare deosebită a emoției și gîndului, în expresie concretă, clar și puternic comunicabilă — fapte, adevărate opere : religioase, filosofice etc. Istoricul deci nu se află în fața unui fapt istoric, ci în fața unui fapt cosmic. El îl transformă în fapt istoric prin atitudinea sa creatoare. Mu-

ritorilor obicinuiți li se pare atunci că însuși faptul originar a devenit istoric ceea ce firește e o simplă iluzie antropomorfică.

Ce deosebește atitudinea istorică de toate celelalte și în special de cea filosofică, științifică și artistică? Înainte de toate, plasarea perspectivă a fenomenului în acea ficțiune spațială pe care noi o numim „timp”. Atitudinea istorică e singura care procedînd de la entitatea metafizică a devenirii infinite, ia punctul de vedere nu al fragmentului de devenire, care e fenomenul izolat, ci al devenirii însăși, din care fenomenul e un singur tact al ritmului etern. Pentru istorie nu există fapte izolate, ci numai deveniri organice: vieți, cu început și sfîrșit, unde complete ale ritmului, de la inerția completă, prin culmea ritmării intense, înapoi la inerția completă. Viața unui om, a unui popor, a unei idei, a unui sentiment, a unei creații omenești, a unei civilizații universale, a vieții omenești totale — viața întreagă, din care fac parte nenumăratele fenomene izolate, cosmice, — e singura accesibilă atitudinii istorice. Filosofia cercetează deopotrivă orice fenomen izolat ca și orice evoluție completă, din punctul de vedere al determinării sale categorice: esență, cauză primă, lege immanentă: în absolutul atemporal și aspațial, ca și în relativul intracategoric, al raporturilor de la entitate la entitate. Religia dă soluții antropomorfe, optimiste și utilitare, problemelor metafizice ale existenței ființei omenești în Cosmos. Ea crează pentru individul simplu, gata să se prăbușească la fiecare clipă în prăpastia atemporalului, aspațialului și extraumanului filosofic, parapetul ocrotitor de nihilismul asocial și amoral. Arta lucrează cu spațiul. Raportul dintre sufletul nostru, așa cum vibrează mai intens-armonios, și spațiul direct accesibil simțurilor noastre, așa cum apare el plăcut excitant pentru aceste simțuri, în sensul reconstruirii palpabile, sensoriale, auditive sau plastice, a ritmului sublim creat în noi de acel aspect trecător al lumii și al vieții, e preocuparea capitală a atitudinii artistice complete, adică creatoare. Cît privește știința, ea e o simplă aplicare practică a necesității filosofice de cunoaștere a realității.

Unde nu e devenire și unde nu e ἀκμή^{6 a} a vieții, nu e istorie. Cum însă viața omenească intensă nu poate fi decît prin spirit, unde nu e viață spirituală, nu e istorie. Deci nu există istorie a aspectelor etern primitive umane, nu există istorie a maselor populare ca atare⁷. O știință și o filosofie a acestor fenomene da, o istorie nu. Aducerea în istoria contemporană a geografiei umane, a antropologiei, etnologiei, a economiei politice, sociologiei și politice, a însemnat științificizarea istoriei, adică readucerea ei la o simplă ramură a științelor naturale ca aplicare și experimentare a ideilor filosofiei practice. Istoria nu numai a decăzut, dar s-a falsificat și, logic, a murit. E încă un fenomen, pe care istoricul viitorului îl va privi în întreaga lui devenire, pînă la deflexiunea monstruoasă și fatală de acum. Ea a încheiat cercul complet al acestei unde spirituale, ritmic creatoare, care a fost *istoria*, ca faptă, ca operă, a *atitudinii istorice* a sufletului omenesc, într-un timp dat.

Istoricul se ocupă cu devenirea vieții omenești spirituale, atît în aspectele ei individuale cît și în cele colective. El urmărește linia undulată a diferitelor deveniri spre a o putea fixa concret în opera sa. Linia devenirii istorice e ceva cu totul caracteristic și deosebit față de liniile de devenire ale simplei vieți organice. Întocmai cum la protuberanțele cerebrale găsim în secțiune un profil cu atît mai complicat și deviat de la linia plană, cu cît avem organisme mai desăvîrșite spiritual, tot așa în liniile devenirilor istorice cu cît avem o ritmică spirituală mai intensă, cu atît găsim ondulații mai agitate

și mai pline de înălțimi orografice, ba chiar explozii ca ale protuberanțelor solare, față de perfect liniștită orizontală a vieții spirituale vegetative. Liniile devenirilor istorice au însă alături de complicatele și agitatele lor undulații, extensiuni foarte reduse în comparație cu lungimile cvasiinfinită ale liniilor ondulatorii, aproape plane, care caracterizează viața organică, naturală. De aceea s-a crezut de unii cugetători istorici, că fenomenele fals numite de ei istorice, de fapt însă fenomenele devenirii spirituale, și-ar avea legi de dezvoltare specifice lor, în vreme ce, dimpotrivă ritmul devenirii spirituale nu e decât unul și același cu eternul ritm cosmic : maxima intensitate a vibrațiilor dând maxima intensitate a vieții și maxima influențare în timp și spațiu a mediului în care se produce vibrația.

Deosebirea esențială între istorie și celelalte atitudini creatoare ale omului stă în însuși izvorul de inspirație și materialul de prelucrare al ei. În vreme ce pentru artă ori știință, *natura* e obiectul și ținta supremă a prelucrării creatoare, pentru istorie *cultura* e singurul obiect posibil. Căci numai unde începe cultura, adică manifestarea reformatoare umană în mediul natural cosmic, acolo începe istoria. Faptele spiritului omenesc dominind materia și imprimând naturii voința sa, pînă la crearea de noi forme chiar între organismele vegetale și animale, prin influențarea sa persistentă și sistematică, aceste fapte și creații alcătuiesc exclusiv domeniul preocupărilor istoricului. Devenirea lumii și a vieții umane și antropomorfe, iată ținta privirilor adînc cercetătoare și creatoare ale istoricului. Firește că puterea omenească solitară și colectivă fiind foarte modestă, în comparație cu forțele uriașe ale naturii, ritmul intens luminos al marilor culturi umane și cu atît mai mult exploziile singuraticale ale geniilor omenesci, țin foarte puțin în zdrobitoarea întindere fără margini a timpului, chiar terestru. Și de aceea și liniile devenirilor istorice nu pot fi prea lungi. Dar varietatea și complicata plenitudine a ritmului lor e așa de bogată, încît un suflet omenesc creînd istoric are viziuni de-o măreție spirituală desăvîrșit asemănătoare marilor viziuni creatoare ale artistului, filosofului ori profetului-mîntuitor al religiilor blînd apărătoare de durere.

Pentru istorie nu fenomenele izolate, ci devenirea totală fiind singura preocupare a atitudinii ei creatoare, este evident că nu fenomenele au a-i ajuta la urmărirea devenirii, ci devenirea în totalul ei, după legile generale, cosmice, cari o determină, are a caracteriza și valorifica fenomenele izolate. Iar aceste fenomene, ele însele, nu sunt decât inseparabila continuitate (iar nu, cumva, hăcuirea în tic-tacuri „succesive”) a liniei unice ascensional-descensionale a devenirii vieții spirituale, analoage, dar imens mai bogate în vibrații, ca viața naturii, ea însăși inseparabil continuă în linia vieții ei eterne.

Crearea istorică înseamnă deci, pe baza cunoașterii faptelor spirituale ale individului ori colectivității, într-un timp și spațiu dat, stabilirea liniei devenirii, fixarea intensității vibratorii a forței spirituale creatoare, pe care o urmărim, întii în totalitatea ei, apoi în culmile manifestărilor ei, determinarea caracterului specific, a notei predominante care constituie noutatea, originalitatea, personalitatea individului ori colectivității cercetate, eventual valorificarea istoric-universală, comparativă, a formelor acestora caracteristice ale vieții spirituale omenesci. Ori de ce fel ar fi creația omenească : de tehnică, artă, filosofie, religie, știință pură, politică, război, activitate economică : nimic nu poate rămîne în afară de preocuparea istoricului. Viața ome-

nească intens vibratoare în toate manifestările ei poate face obiectul de preocupare a istoricului. Desigur, nu a oricărui istoric și nu în totalitatea unei manifestări omenești istoric-universale. Puterile noastre sunt mărginite și înlocuite cum în artă, unui mare creator i se dă numai puterea plastică, iar altuia numai cea muzicală, tot astfel în istorie un creator în foarte rare cazuri e accesibil dintr-odată la mai multe forme ale vieții spirituale umane. După cum în filosofie raportul dintre aparent și existent ca și cauza primă nu pot fi decât *unice*, neexistând decât un *singur adevăr* de care se poate apropia filosoful mai mult ori mai puțin în ostenele sale de a-l vedea, tot așa în istorie linia unei deveniri nu poate fi decât *una*. Cercetătorul istoric se apropie în silința sa de a găsi adevărul cu atât mai deplin de dinsul cu cât sufletul său e mai absorbit de marea lumină a ideilor și sentimentelor omenești creatoare, vibrând infinit de sensibil la cea mai ușoară a lor atingere de undele vibratorii ale propriului său suflet. Se cere dar istoricului, alături de afinitatea electivă, subconștientă, cu diferitele forme create ale diferitelor gânduri creatoare (religioase, politice, artistice, abstracte, plastice), darul de a apercepe spiritualul, maleabilitatea adaptării la idei cât mai disparate, sistematizarea ideologică și formală a diferitelor deveniri ale gândurilor, sinteza spirituală istoric-creatoare.

Dar omul e inseparabil legat de pământ. Devenirea vieții omenești, oricât de intens spirituale, nu se petrece în abstract. Uriașe forțe ale naturii intervin în ritmul spiritual uman, modificându-l în sensul acordării lui armonioase cu ritmul cosmic, ori în sensul încetinirii lui până la inerția morții. Desigur, precum protestează un mare cunoscător al sufletului elenic, nu pământul Greciei a creat marile genii ale secolului al V-lea; el n-are nici un merit în apariția lor. Dar cultura senină, armonioasă, ideală, elenică, nu se putea naște nici în cuptorul de baie al Etiopiei, nici în mocirlele înghețate ale venzilor, nici în tundrele moarte ale hiperboreilor. Desigur, pământul nu poate crea, dar poate împiedica alcătuirea unei mari creații culturale. Dar mai mult chiar. Pământul poate avea rolul regulator în instinctele, aspirațiile, sentimentele generale, ale marilor mase populare ca și ale indivizilor. Căci pământul nu e ceva extra-uman. El e, așa cum s-a înțeles naiv, dar exact, încă din copilăria omenei, locuința dată de zei oamenilor spre liberă folosință. Și în stepa imensă sufletul omului nu se simte bine până nu-i găsește marginile, pe marea înșelătoare omul nu se oprește până nu-i află malurile, în văile strâmte ale munților ca și în văile largi ale fluviilor, omul nu se liniștește până nu le ocupă întregi. Iar asprimea vieții sărace de munte îl oțelește și îi dă tărie și statornicie în muncă, primejdiile vieții de mare îl fac visător, credincios în zeii cruzi ai furtunei și în cei blânzi ai salvării, iubitor de poezie și de gânduri largi, ca de însăși largimea și frumusețea fără margini a mării. Odată stabilit acordul perfect între notele pământului și notele omului, desigur, crearea vieții nouă, umane, față de viața cea veche, a naturii, e fapta întreagă a sufletului nostru luptător. Epifania acestui suflet sunt geniile lui creatoare, singuratece și sublime: în gândurile lor prometeice, — dar general omenești și accesibile nouă tuturor: în adevărul clar și etern, condensat ca energie radiatoare uriașă, în opera sintetică a sufletului lor titan. De ce totuși geniile creatoare ale culturii omenești sunt așa de rare și, de altă parte, apar într-un spațiu geografic și istoric uman dat așa de izolat și așa de ciudat numeroase în câteva decenii, față de sărăcia neîntreruptă din miile de ani precedente și următoare,

e o taină asemănătoare aceleia a drumului pe care-l face în spațiu sistemul nostru solar. În frageda construcție a minții noastre omenești sunt nenumărate realități eterne, cari nu pot intra, fiindcă sunt prea fine față de marea primitivitate, am putea zice, din punct de vedere al Universului, încă protozoarică, a creerului nostru greoiu. Dar ca protuberanțele solare, geniile umanității își au legile lor de existență ritmică ; legile acestea nu le cunoaștem, dar ele sînt, pentru că nu e nimic aritmic, nimic întîmplător și strident în Cosmos.

Istoricul urmărind liniile devenirilor spiritului omenesc nu poate să lase la o parte forța regulatoare a pămîntului, din care și noi oamenii nu sîntem de cît o parte și de care frageda noastră viață e legată ca valul de marea pe care aleargă. Dar istoricul nu poate uita că între pămînt și om e o perpetuă luptă și că întreaga frumusețe a vieții, întreaga lumină a sufletului nostru, vine de la biruința spiritului (care e ritm), împotriva materiei (care e inerție). De aceea, tot ce e o împedecare a libertății spiritului și deci a libertății creării e pentru istoric un obiect de preocupare negativă, iar nu pozitivă. Istoricul va urmări cu aceeași atenție faptele inerției economice, sociale, politice, toată greoaia animalitate și tot stupidul materialism al marilor mulțimi întunecate și aspre, ca și faptele ritmului intens cultural, transformator al materiei și vieții vegetative prin opera geniilor creatoare. Dar el nu va confunda balastul care ține corabia fixă pe ape, cu pînzele ce-i ajută să împlinească drumul, pe care pilotul i-l croiește printre valuri și vînturi. Elementele negative *materiale* vor fi pentru istoric un simplu balast de echilibrare. Ci numai cele pozitive, *ideile*, vor fi pînzele, în care piloții umanității, sufletele născocitoare de gînduri nouă, lasă să bată vînturile mari ale sentimentelor ancestrale și ale instinctelor cosmice, spre a mîna umanitatea tot mai departe pe oceanul cel fără hotare al vieții universale⁸.

Și precum e legat de pămînt, omul e legat de trup, de biologicul din el : tot ceea ce s-a numit de contemporani *idee* și formă națională nu e altceva decît substratul de *specie* biologică, pe care grupele de indivizi, organizate *conștient*, îl prelucrează ideologic, transformîndu-l într-o bază psihologică a sentimentului lor de solidaritate gregară în spațiu și în timp. În adevăr, devenirile naționale sunt, înainte de orice raționalizare a ideii naționale, deveniri organice, subconștiente. Există popoare deosebite după cum există specii animale deosebite și există națiuni deosebite precum există specii de animale domestice (culturale), deosebite de speciile înrudite sălbatice. Și după cum construcția țesăturii intime a unui arbor roditor face ca același suc urcat pe aceeași tulpină în sus, acolo unde începe ramura nouă, altoită, să dea alte flori și alte roade, așa cutare popor-națiune produce alte idei, alte forme ale gîndului ca poporul-națiune imediat vecin în condiții de viață identice. Viața națională e o viață biologică, specializată pînă în amănuntele ei biopsihologice, prin cuceririle colective ale speciei umane, aplicate devenirilor popular-naționale. Ea e în funcțiune de idei sociale supraordonate : religioase (semiți, perși, greci), politice (mongoli, romani), sociale (negri americani), economice (negri agricultori și negri păstori, africani) etc. Ideea națională e o stare de conștiință despre o necesitate absolută, transcendentă, a vieții colective, necesitate imutabilă prin simpla voință a individului ori colectivității. Renegații naționali sunt o pildă psihologică caracteristică despre nevroza de care se îmbolnăvește cel ce s-a smuls din realitatea biologică a speciei lui și caută, exagerînd pînă la monstruos, legătura cu specia nouă din care, natural, nu

face parte. Invers, marile mulțimi cari alcătuiesc azi națiunile nu sunt cu voință așa cum sunt, ci pentru că au conștiința că nu pot fi altfel, că trebuie să fie așa cum au fost dinaintea lor. Națiunea în sine e o abstracție filosofică. Astăzi ea e o stare de conștiință etnografică, culturalizată. Dar e o stare de conștiință, rațională, a celor puțini, trecuți prin cultură. Așa cum a fost națiunea „catolică” ori cea „protestantă”. Crescută din ideile secolului al XVIII-lea, romantizată idealist în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ideea națională a fost adâncit prelucrată pe baza doctrinei lui Schopenhauer despre viață și personalitate. Ceea ce e caracteristic azi, e că *nimeni nu poate defini națiunea ca realitate*. Și totuși, cu orice preț caută s-o proiecteze în spațiul și timpul uman ca o *realitate contemporană*. Nu bagă de seamă că ea e numai o sinritmie de deveniri paralele, general-omenești; deveniri biologice, deveniri sociale, deveniri economice, deveniri culturale, deveniri politice. Națiunea e ceva perfect analog, ca valoare istorică, cu statul, dreptul, societatea. Ideea națională e veche ca lumea: numai ea corespunde la greci, la romani etc. altor sinritmii evolutive (la greci ea era mai mult religios-culturală, la romani mai mult juridic-politică). Așa-zisele conflicte naționale contemporane sunt, de fapt, ca și în vechime, conflicte de idei generale, an naționale: religioase, politice, sociale, economice, mai ales economice azi, mâine poate mai ales culturale, ideologice. O regrupare a umanității peste națiuni a existat întotdeauna și se face și astăzi. Ideea națională elenică a fost înecată în „cosmopolitismul” elenistic, cea romană în imperiul roman, cea național barbară în „catholicismul” creștin, cea național-burgeză modernă în imperialismul neoroman. Astăzi națiunea e subminată de regruparea supranațională social-economică, aristocratic-culturală, imperialist-economic-culturală, toate internaționale ori an naționale. E *continua luptă între diferențial și integral*, care creează toate marile deveniri istorice, și al cărei ritm mai slab ori mai intens constituie suprema valorificare a fenomenelor evolutive, spiritual-umane.

Dar, tocmai pentru că națiunea e o devenire spirituală abstractă, intens ideologică, iar nu cumva simpla realitate materială, biologică, evoluind ca speciile animale abia în imensitatea timpului, forța ideei naționale e uriașă în prelucrarea sufletului mulțimilor pe baza acelei solidarități subconștiente ori semiconștiente, fatale, de care am vorbit mai înainte. Ca ideea de Dumnezeu, ideea de stat etc., ideea națională poate face și desface vieți individuale și colective fără număr. Să fie însă bine înțelese că ea e o devenire ideologică mărginită la sentimentul solidarității politic-social-culturale, că ea nu cuprinde toate posibilitățile de vibrare social-etnografică, că ea e un val dintr-o undulație, undulația idealismului social, ordonator. Națiunea începe a juca rol, cînd servește ca ferment de *regrupare* socială. A fost statul un atare ferment în lungul curs al istoriei biologic-politice. Acum pare a intra Dreptul — cu Societatea ori Liga Națiunilor — pe baza dreptului social-natural, al popoarelor-organisme-biologice, iar nu al națiunilor de cultură. Astfel, abia după un veac de ritmică social-națională, constatăm că valorile istorice naționale nu pot de fel intra în categoria perpetuu-valabilităților, ci numai în categoria devenirilor mărginit-valabile. Personalitățile creatoare, trăiesc ca oameni în sine, nu ca reprezentanți ai unei anume specii biologice, exclusiv caracterizate psihologic. Istoric universal, devenirile biologic-gregare, spiritualizate sub forma națională, sunt înainte de toate valabile ca forme de *creștere*, de *evoluție organică*, ca forme politice, iar nu ca forme de *creare spirituală*, ca forme cultu-

rale. Culturile naționale sunt în funcțiune de idei general-umane, absolute, adesea transcendente. Culturile naționale ca scop al vieții sunt astfel, imposibilități, sinucideri spirituale: ele înseamnă contrazicerea unității ritmice a spiritului superior creator. Dar cum pământul ne leagă de el cât poate, așa ne leagă și construcția biologică a speciei precise umane, din care facem parte ca materie organică vibratorie.

Mase și indivizi, materie și spirit, animalitate și umanitate, natură și cultură, în reciproca lor influență: iată obiectul brut de cercetare a istoricului. Devenirea vieții: iată obiectul ideal al cercetării lui. Ritmul spiritual față de inerția materiei, iată criteriul lui de valorificare a fenomenelor vieții⁹.

Istoricii, ca și artiștii și filosofi, sunt — îndeobște — simpli oameni ca oricare alții. Și cum arta și filosofia e — ca punct de vedere — mereu alta de la epocă la epocă și de la popor la popor, rămânând aceeași numai în legile ei fundamentale de existență și creare, tot așa istoria e mereu alta, de la un timp la altul, de la un popor la altul, de la un individ la altul. Când viața indivizilor singurateci, când viața tulburată a maselor, când isprăvile marilor conducători la violențe și ucideri pentru întemeierea de imperii ale robiei, când viața simțirei religioase atotprecumpănitoare, când viața economică a omenirii, sunt obiectul de predilecție al cercetărilor istoricilor. Și cum ei nu sunt decât niște bieți oameni, asupra cărora apasă întreaga atmosferă îmbăcșită a societății contemporane lor, nu numai obiectul, dar și scopul și însuși criteriul de valorificare al faptelor omenesti, devine exclusiv, după obiect: individualist-eroic, social-comunist, războinic-imperialist, religios-bisericesc, materialist-economic. Viața umanității e astfel interpretată unilateral și tendențios, pentru că ea nu e înțeleasă ca un tot statornic, față de care să se poată lua o atitudine general înțelegătoare, perfect obiectivă, atemporală și spațială. Istoricul devine părtaș al procesului de judecat, plin de toate prejudecățile contemporanilor interesați în cauză, în loc să rămână judecător senin, deopotrivă de atent la toate părțile încăierate în conflictul de fapte ori de gânduri și dînd sentința după o lege mai presus de accidente existenței acestor contemporani. În adevăr, odată viața înțeleasă ca un tot, care-și are în sine legile de funcționare și scopul ei, examinarea intensităților gândului omenesc, în economia națională, în politică, în artă, în religie etc., nu mai poate fi parțială, căci punctul de privire e așa de înalt și orizontul așa de larg, încît orice intensitate spirituală, constructivă ca și distructivă, potențială ca și deplin activă, intră deopotrivă în sfera preocupărilor istoricului. Criteriul de valorificare fiind maximul de intensitate a vieții, nici chiar „materialul” în sine, ca impediment al „spiritualului” nu rămîne neprețuit. Firește, intensitatea maximă a vieții e cea creatoare, e intensitatea spirituală, dar cîmpul ei de acțiune e nemărginit și în lumea materiei, întrucît aceasta ajunge în contact cu omul și e accesibilă înrîuririi geniului lui modelator.

★

Empiric, un fenomen al vieții omenesti, ne apare ca „istoric”, ia aspectul „evolutiv”, cînd intră într-o *succesiune* de fapte ce se petrec într-un timp dat. Perspectiva aceasta a faptelor succesive creează iluzia de optică istorică, a unei interdependențe a acestor fapte, care adesea în realitate nu sunt decât juxtapuse. Istoria empirică e un fel de cronologie raționalistă care se silește

să dovedească prin argumentări general-omenești, de filosofie ori de simplu bun simț, că evenimentele anului 2 derivă logic din evenimentele anului 1.

Real-istoric, un fenomen al vieții omenești, ia aspectul care să-l facă valorabil ca devenire, numai atunci când i se poate găsi linia ritmică din care face parte: fenomenul în sine încetează de a fi istoric în clipa în care rămîne izolat de devenirea supraordonată lui, din care el e un singur fragment. Ca atare, atitudinea și mentalitatea istorică nu poate vedea fenomene, ci deveniri: vieți întregi. O dată avută viziunea unei deveniri, diferitele fenomene izolate din care se compune, real, iar nu aparent, se ordonează de la sine în ondulara lor vibratorie.

Deosebirea dintre *istoria empirică* și *atitudinea istorică creatoare* e că cea dintîi caută în istorie *cauze și efecte* și e foarte mîndră să stabilească *legi* de succesiune ale fenomenelor (prin ele însele (!) istorice), în vreme ce *atitudinea istorică* admite ca dată legea însăși a devenirii, lege cosmică, iar nu strîmt particularistă, și, pe baza acestei legi a vibrației și ritmului universal caută a urmări în diferitele deveniri istorice intensitatea și tempo specific fenomenului fiecărei deveniri. Intocmai cum în „căldură“, „lumină“, „magnetism“, legea însăși a existenței fiecărei energii e dată, și urmărești în fenomenele izolate numai aplicările legii supreme a vibrațiilor materiei, tot astfel în „arta“, „religia“, „filosofia“, „istoria“ omenească ai a urmări în aceste atitudini specifice ale sufletului omenesc creator numai aplicările felurite ritmice ale legii supreme a vibrației spirituale.

Să luăm un exemplu. Istoria empirică ia fenomenul „Revoluției franceze“, îl proclamă parte din istoria Franței și a omenirii, îl descrie, în aspectul lui anecdotic, îi caută cauzele și efectele, și îi proclamă ca punct inițial al istoriei libertății contemporane. Unghiul de privire în tratarea *istorică* a acestui fenomen uman fiind însă, de fapt, total *neistoric*, deoarece nu s-a avut în vedere *toată linia unei deveniri*, se ajunge la o valorificare absolut falsă a fenomenului izolat numit „Revoluția franceză“. În adevăr, *devenirea ideii* de libertate *socială* e total streină Revoluției franceze, care e pătrunsă de spiritul libertății *cetățenești, politice*, de unde și perfectă ei identificare cu imperialismul francez, nu numai conservativ, dar chiar reacționar. De altă parte devenirea ideii de libertate *cetățenească* e mult mai vastă (cuprinzînd toată lumea anglo-saxonă și cea germană), decît ca să fie redusă la secolul al XVIII-lea francez, așa de lipsit de originalitate creatoare în atîtea domenii. Nu mai vorbim de jocul copilăresc cu *cauzele și efectele* Revoluției, joc care pînă astăzi umple sutele de pagini ale manualelor de înțelepciune istorică *in usum infantium*.¹⁰ Aceeași falsificare, dar încă mai brutală, se poate găsi în explicarea și valorificarea oricărui fenomen de așa zisă istorie politică, ori economică, în care se lucrează de obicei cu simple locuri comune ale empirismului celui mai mărunț și banal.

★

Empiric, un fenomen caracterizat ca istoric este valorificat după intensitatea lui materială și după gradul de dezordine și zgomot produs în marile mase omenești. Războaiele, răscoalele, catastrofele economice, deoparte, faima individuală (ori de ce gen și cu toate amănuntele), de alta, alcătuiesc cuprinsul tradițional al scrierilor istorice. Se creează astfel un imens balast al tuturor

nimicurilor omenești consacrate prin istoriografie și se falsifică însuși înțelesul atitudinii creatoare umane, a istoriei.

Real-istoric un fenomen de viață omenească obține minimul de valorificare istorică, adică simpla admisibilitate în cercul preocupărilor istoricului, numai dacă el stă în legătură, fie și pur pasivă, cu spiritualul. Pus în vibrație, ori punând el în vibrație pe altul, faptul material, respectiv cel spiritual, sunt elemente integrante ale unei devenirii, a cărei energie ondulatorie e ideea. Cel mai modest amănunt al vieții materiale a omului poate lua aspect istoric dacă el e valorificat evolutiv-spiritual. Un *fenomen* „istoric” e în înțelesul nostru *eo ipso*¹¹ și o valoare „istorică”. Istoria nu poate ține seamă decât numai de *valorile istorice*, iar nu și de simplele fenomene neutre ale vieții omenești biologice. Odată fixat acest criteriu, este clar că istoria nu mai poate fi înțeleasă ca o atitudine științifică, pur descriptivă și registratoare a unor fapte în sine, ci ca o atitudine creatoare, de valorificare și construire spirituală.

Înainte de a trece acum la studiul însuși al valorilor istorice, din punctul de vedere al esenței ca și din cel al grupării lor după categorii, să încercăm a lămuri câteva noțiuni specific istorice, necesare oricărei chestiuni elementare de teorie a cunoașterii istorice ori de logică istorică.

Ce e sensul, subiectiv și obiectiv, istoric ; ce e forma și conținutul istoric ; ce e a percepția istorică ; ce e real și ce e aparent istoric : ce e temporalul și spațialul istoric ; care e raportul dintre material (economic) și spiritual (istoric), dintre masă și personalitate, dintre vibrație și ritm ; în sfârșit care e natura *faptelor, exponenților și factorilor istorici* cărora avem a le aplica sistematizarea pe categorii istorice ?

Sensul obiectiv-istoric, ca și înțelegerea subiectiv-istorică, a lumii și a vieții este expresia sentimentului general omenesc, despre perpetuitatea marilor rezonanțe spirituale în memoria ereditară, subconștientă ca și cultivată, a generațiilor succesive. „Istoric” și „actual” sunt idei antinomice : „istoricul” e sau o perspectivă *ἐν ἐντελεχείᾳ*¹² pe linia „trecutului”, sau o perspectivă *ἐν δυνάμει*¹³ pe linia „viitorului”. „Istoric” înseamnă supraactual, viață intensă, biruitoare a nimicniciei clipei individuale și a nestatorniciei preocupărilor și agitației maselor sociale ale unui timp dat. Toate marile creații spirituale — opere spontane ca și comemorări dorite — se nasc în sentimentul, adesea chiar exprimat, al memoriei istorice nemuritoare : sau *κτῆμα ἐς αἰῶν*^{13a} sau *monumentum aere perennius*.¹⁴ Sensul istoric al vieții devine deci un sens de solidaritate sufletească umană întru vecinicia timpului ; toate formele concrete individuale și sociale : creatori de idei ori alcătuirii sociale, naționale, politice, devin simple umbre ale marelui și unicei realități : viața umană totală și indivizibilă.

„Forma” și „conținutul” istoric al unui fenomen de viață omenească nu sunt concepte cari se acoperă cu „forma” și „conținutul” particular și caracteristic acelui fenomen. Mai mult chiar, putem avea formă istorică goală : cea mai mare parte a istoriografiei vechi și nouă, precum putem avea conținut istoric inform : întreaga arheologie de săpături. Imensa mulțime a faptelor omenești superioare sunt istorice nu prin natura lor, ci prin interpretarea noastră ; ca atare *conținutul* și *forma* lor istorică sunt deopotrivă realități

ideale, aspecte paralele și complementare ale vieții omenești unice. Iată, de pildă, alături fenomenele *politice* și cele *artistice*. Este clar că examinate în esența lor, fenomenele politice ar părea istorice prin conținutul lor, în vreme ce fenomenele artistice ar deveni istorice prin forma lor. Și totuși, privite istoric, formele artistice ca și activitatea politică obțin un *conținut* și o *formă* specific istorică, pe care în intenția creatorilor lor nu le-au avut. Și anume: fenomenul politic devine parte integrantă, ideală și formală, dintr-o evoluție în care adesea nici n-ar fi bănuț contemporanii că ar putea intra (masele socialist contemporane complice la imensa crimă a capitalismului contemporan: războiul mondial)^{14a}, întocmit precum fenomenul artistic devine istoric prin descoperirea genială, adesea subconștientă, instinctiv-intuitivă, a unui nou aspect al frumosului, pe care apoi epoce întregi artistice îl prelucresc în perfectă continuitate spirituală, deși, aparent, în contrast formal cu primul creator (rolul lui Giotto în arta italiană). Vom numi dară *conținut istoric* al unui fenomen, *energia lui vibratoare ca producătoare a unei deveniri*, și vom numi *formă istorică, nota evolutivă caracteristică*, prin care fenomenul se plasează în *linia unei deveniri*.

Care sunt însă modalitățile apercepției istorice? Căci este clar că întotdeauna ca în artă ori filosofie, apercepția specifică atitudinii istorice este o funcțiune spirituală destul de rară între oamenii obicinuiți, întrucât ea își are originea într-o construcție individualist creatoare a sufletului nostru, cu legi de acțiune și reacțiune particulare. Am putea defini apercepția istorică drept o sinteză a spațiului spiritual, așa precum apercepția artistică e o sinteză a spațiului material. Precum opera de artă e o armonizare de proporții și funcțiuni concret spațiale, opera istorică e o armonizare de proporții și funcțiuni abstract evolutive. Apercepția istorică este prinderea dintr-o aruncare a privirii spirituale în adâncimea timpului, a unor deveniri întregi. Este, de altă parte, facultatea reflexiv constructivă de a pătrunde intuitiv conținutul și forma *istorică* a infinit de variatelor fenomene de viață omenească, spre a le supune valorificării istorice și a le găsi locul exact în linia devenirilor specifice din cari fac parte.

Apercepția istorică va distinge înainte de toate în chip ce e real-istoric de ce e aparent istoric. În adevăr, istoria nu scapă de blestemul tuturor gândurilor omenești colective. Eterna vanitate și iubire de sclipitor, eterna ușurătate a minții muritorilor va proclama ca vrednic de perpetuarea prin memoria istorică tot ce a reușit să-i turbure mai puternic ori mai îndelung echilibrul vieții banale și șterse de fiecare zi. Va fi proclamată demnă de nemurirea istorică o răscoală de stradă pentru ambiția unui rămășag de circ ori amfiteatru, un boxeur care a deplasat un număr oarecare de falci adversare, o hetairă care prin îndrăzneala exhibării persoanei și podoabelor ei a făcut vîlvă între nenumărații gură-cască contemporani. Și pentru că și aceste fenomene sunt tot omenești, și pentru că istoria trebuie să zică și ea despre sine: *nil humani a me alienum puto*¹⁵, în definirea caracterului istoric al fenomenelor va fi, pe această bază, un așa haos, încît istoria se va înăbuși sub cascada faptelor brute, proclamate de contemporanii lor ca istorice și ca atare cerîndu-și eternizarea. *Real-istoric* credem însă că nu e decît ceea ce rezistă unei perspective mai adînci, luate dintr-un punct central, cît mai departe de contingențele particulare. Pretenție la imortalizare nu poate avea decît un fenomen care din punctul de vedere al conținutului lui spiritual

corespunde unei valabilități cvasieterne. Etern valabilul omenesc în artă, credință, politică, filosofie, drept etc. poate fi singurul obiect de preocupare a istoriei. Dar etern valabil nu e decât ceea ce e supraaccidental, supracontemporan, supralocal ; suflet omenesc în sine, în fața problemei vieții în sine. Iar legile după cari ființa omenească evoluează în lume sunt legi cosmice. Eternul omenesc este identic cu cosmicul. Vibrarea și ritmul vieții omenești e cosmică. Va fi real istoric, devenire omenească adevărată și exclusivă, aceea ce va rezista la ciocnirea cu piatra de încercare a valabilității cosmice : perfecta armonie dintre marile linii ale devenirilor Universului și micile linii ale devenirilor Umanității. Și atunci dintr-odată tot balastul infam al vieții, zgomotos, brutal și criminal animalice, a omenirii, încă în mare parte organic-vegetative, va dispărea din câmpul de a percepție real-istorică.

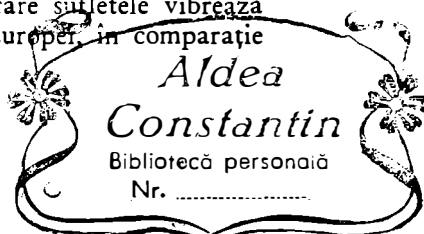
„Istoricul“ fiind odată admis ca sinonim cu „cosmicul din om“, este evident că „temporalul“ și „spațialul“ istoric vor fi total deosebite de temporalul și spațialul biologic, sociologic ori individual. Ele vor fi temporalul și spațialul unor deveniri spirituale a căror ritmică va avea o amplitudine și o intensitate de vibrații, superioare celor accidentale, contemporane și locale ale vieții brute. Aceea ce de pildă, pînă astăzi istoria empirică, pe bază biologică, sociologică și individuală, socotește în evoluția omenirii ca *întîmplare, soartă, intervenție divină* ori pură *absurditate logică*, total irezolvabilă, va apare ca simplă confuzie între : deoparte tendenționismul nostru meschin contemporan, care introduce în istorie dorinți, sentimente și construcții subiective, iar de cealaltă ritmica lumilor, din care și noi suntem o parte integrantă și unde nu pot exista valorificări antropomorfe, ci e perfecta obiectivitate cosmică. În ritmica universală orice agitație prea violentă, orice zbor prea îndrăzneț, orice explozie solitară a geniului individual nu poate cu nimic schimba vibrarea și ritmul devenirii eterne. Nu *pentru că* a existat Socrate, Alexandru, Iisus ori Mohamed, lumea noastră a devenit cum este, ci ea a devenit și devine *cu toate că* există și genii. Geniile sunt vibrație pură, concentrată, iradiații uriașe dincolo de timpul și spațiul concret ; ca în Cosmos energiile explodînd din cătușa materială și sfărîmînd-o, joc divin de lumini astrale în uriașa prelucrare a materiei de focul care o chinuiește, o transformă, o înviază, o face *formă*.

Așa și în viața omenirii, spiritul, adică energia universală, care însufletește materia inertă, are, în indivizi izolați sau în întregi grupe de indivizi, într-un timp și spațiu dat, exploziile de indivizi, într-un timp și spațiu dat, exploziile sale imense. Alături de vibrarea și ritmul mulțimilor contemporane, al căror suflet total și generic evoluează cu aceeași încetineală ca progresul speciilor în imensitatea timpului biologic, găsim vibrarea și ritmul sufletelor solitare, de intensități și *timi* identici la distanță în timp de milenii, chiar zeci de milenii (v. paleoliticul), iar în spațiu, despărțite prin prăpăstii imense și netrecute. Astfel raportul istoric nu se poate stabili între personalități și mase, ci între mase și mase deoparte, între genii și genii de alta. Istoria devine atunci nu o naivă demonstrare a unui așa zis „progres“, pe care poate milioanele de ani ce vor veni, vor putea să-l constate și să-l definească în ascendența lui, ci o privire sintetică peste viața acestei unice ființe. Umanitatea ale cărei *forme concrete* de vibrație și ritm sunt în *devenirea lor, organisme complete*, cu naștere, creștere, îmbătrînire și moarte, nenumărate în va-

rietatea lor, întocmai cum nenumărate sunt speciile unei familii biologice, în timpul și spațiul geologic. Iar exploziile de energie ale marilor genii vor constitui luminile și culorile specifice de care se inundă epoce și societăți întregi, mai mult ori mai puțin intens, mai mult ori mai puțin îndelungat, pentru ca apoi, încet-încet, totuși masele să-și ia iară aspectul lor *cvasieterm*, de semi-obscuritate spirituală, de cenușiu banal al vieții.

Vibrare și *ritm* sunt cele două entități cosmice cu cari are în continuu a lucra istoria din punctul ei specific de vedere, *devenirea*. Dar vibrarea, ritmul și devenirea sunt în funcție de *material* plus *spiritual*. „Materialul“, care tinde la inerția perfectă și „spiritualul“ care tinde la mișcarea maximă, se condiționează și regularizează reciproc, creînd și în umanitate, întocmai ca în Cosmos, vibrarea, ritmul și devenirea ondulatorie¹⁶. Iuțeala mișcării respectiv a ritmului, atîrnă de apropierea forței motrice. Și tot astfel, apropierea maximă de izvorul de energie dă și intensitatea maximă a vibrații. Tre-cînd exclusiv în lumea noastră omenească ; o mare intensitate a vieții spirituale pune într-o agitație cu atît mai mare *rudem indigestamque molem*¹⁷, cu cît o domină mai direct și mai apropiat ; transformarea repede a lumii antice, secole întregi prelucrată fără mare spor de doctrina păgînă mai mult metafizică a salvării, prin ideea identică a misiunii creștine mult mai apropiată de suflete cu etica ei socială popularizată ; sau agitația uriașă a Europei prin ideea reformei — administrative și lumești, deci foarte ușor convingătoare — a bisericii catolice ; sau mișcarea socială contemporană, materialist-comunistă. Am putea chiar spune că fără condiționarea aceasta a spiritualului de material ar rămîne total neexplicabilă furarea maselor pentru un gînd superior nevoilor lor biologice imediate. În adevăr, nu *idealizarea* mase-lor duce la jertfirea lor pentru spiritual ; ci numai *turburarea*, iuțirea, *vibrației și ritmului vieții lor*, printr-o puternică sugestie, pe baza instinctelor și patimilor lor vecinice, îi face să-și iasă din fire și să aducă jertfe uriașe cvasiidealiste. Dovada evidentă că ei au rămas tot așa de lipsiți de spiritual și în noul lor ritm, e abuzul, crima, trădarea și distrugerea nebună care întovărășesc orice revoluție, așa zisă idealistă, a maselor populare. Totuși, oricare ar fi manifestarea lui, ritmul nou al vieții maselor este *istoric* și începutul lui e începutul unei *devenirii istorice*. Invers, cu geniile creatoare ; aici gîndul, adică spiritul în sine (iar nu „materialul“, ca la mase) este total neistoric, cît nu e exprimat prin nimic. Începutul exprimării e materializarea, e chinuirea materiei, spre a-i da o formă care să simbolizeze, *comunicabil și trainic*, gîndul diafan și nestatornic ca visul. Începutul materializării gîndului solitar e începutul devenirii istorice a geniului, ca și a operei. Cu cît vibra-re e mai puternică, iar ritmul mai repede, cu atît materia refuză a-i da expresie. Trebuie să se ajungă la o armonie și simetrie dintre idee și material, pentru ca inerția brută să consimtă a deveni ritm transfigurat în memorial istoric.

Între vibrația spirituală și ritmul spiritual (a cărui linie e tocmai devenirea istorică) e raportul următor : iuțeala ritmului e direct proporțională cu invers proporțională cu amplitudinea vibrațiilor. O epocă istorică, în care sufletele vibrează intens, își are un ritm foarte grăbit ; devenirea ei e pe o linie foarte agitată și foarte scurtă (sec. V elen, renașterea italiană, imperiul unitar național german). Epocile în care sufletele vibrează demol au un ritm încet (devenirea vieții orășenești a Europei, în comparație

și contrast cu devenirea vieții orășenești americane). Cît privește amplitudinea vibrațiilor, ea e condiționată de forța totală a spiritualului, care produce vibrarea cea nouă ; iar lărgirea undei, cuprinderea în vibrație a unui spațiu cît mai larg, cere firește încetinirea tactelor, dar în schimb dă rezonanță și maiestate incomparabilă valului ondulat al *devenirii spirituale*, adică al *istoriei omenești*. Linia devenirii e atunci puțin agitată, dar amplu curbată și foarte lungă : v[ezi] civilizarea lumii mediteraneene în cele șapte veacuri elenistico-romane, de la Alexandru la Teodosiu.

Fenomenele vieții omenești sunt așa de complicate ca structură intimă, încît înțelegerea lor cere o întreagă operă de analiză. În special interdependența dintre cosmic și uman, dintre individual și social, e în multe cazuri o adevărată enigmă, pe care cu toate silințele noastre nu o putem adesea nici parțial dezlega. Un lucru e însă evident și în lumea omenească întocmai ca în cea a naturii. Producerea unui vacuum, ca și producerea unei presiuni, într-un spațiu uman dat, creează un întreg șir de deveniri nouă și caracteristice. Agenții producători ai acestor diferențe de presiuni, materiale ori morale, vor fi numiți aici de noi : *factori istorici* ; mediul prin care se exprimă și se împlinesc factorii istorici e *societatea omenească* ; ea este *exponentul* factorului istoric, și anume, după canalul întrebuințat de factor : un *exponent individual*, cînd factorul istoric pune în vibrație indivizii izolați, ori un *exponent social*, dacă o întreagă colectivitate umană e pusă în mișcare material-spirituală. Rezultatele acțiunii factorilor istorici asupra umanității sunt *faptele istorice*, adică fenomenele de viață cu caracter organic de devenire în timp și spațiu. Între *factorii* și *faptele* istorice nu e decît foarte rar o descendență categoric-genetică ; din economic, economic, din artistic, artistic ; în marea majoritate e o legătură pur *energetică*, de la forță la vibrație, obținîndu-se de pildă din economic, artistic ; din filosofic, politic etc.

Factorii istorici sunt ca natură de-o varietate infinită ; ei pot fi cosmici (aici intră toată influența sistemului solar și a energiilor universale asupra vieții de pe pămînt), pot fi particular-geografici (de mediu strict terestru), pot fi material-antropogenetici (economici), pot fi în fine spirituali (deci strict umani : politici, sociali, — ideologi, mimetici — creatori, reproducitivi etc.). Dar nu atît în factorii puri, metafizici, stă începutul devenirilor istorice, cît în factorii pe cari îi vom numi secundari : devenirile anterioare. Fiecare devenire e un factor generator de noi deveniri. Și tocmai în această realitate a vieții istorice stă și deosebirea dintre istorie și biologie ; în vreme ce biologia poate preciza cu destulă ușurință diferitele deveniri ale vieții organice studiînd *formele devenirilor*, istoria trebuie să țină seamă mereu de factorul așa de complicat, *spiritual*, care adesea ia poziție direct antinomică *devenirii materiale* și, pentru că în lumea omenească *spiritualul* dă precumpănire *culturalului* asupra *naturalului*, creează deveniri antibiologice : de pildă marile omucideri și sinucideri în masă pentru biruința unei idei abstracte.

Nu mai puțin complicată e și natura *exponenților istorici*. Influența reciprocă dintre *individual* și *colectiv* creează o întreagă serie de exponenți hibridi, individuali și sociali în același timp. Astfel, toate faptele de viață omenească vegetativă, pur consumatoare de bunuri și idei, deci viața extensivă, iar nu intensivă culturală, sunt exprimate prin exponenți individualo-sociali ;

viața sufletească anonimă a mediocrităților conducătoare și conduse în același timp ; a șefilor politici lingușitori și corupători ai mulțimii, care totuși îi terorizează cu capriciile ei, a capitaliștilor siliți de mulțimile care le servesc să îmbunătățească viața materială și spirituală a robilor lor, a scriitorilor și artiștilor de sută, cari nu sunt decât simpla expresie trivială a ideilor și gustul mediocru al mulțimilor, ș.a.m.d.

În sfârșit, *faptele istorice* sunt tot ce se poate închipui ca mai greu de circumscris și analizat. O monarhie, o bancă, un război, un tablou, o revoluție, sunt fapte istorice : ele sunt rezultatul *unei deveniri*, sunt parte dintr-o *altă* devenire, sunt *ele însele* o devenire și sunt *factorul unei sau mai multor deveniri* posterioare. Istoricul trebuie să țină seamă de toată această rețea de linii ale vieții multiple, dacă vrea să înțeleagă deplin faptul istoric și să-l *valorifice din punctul de vedere general omenesc*, adică *istoric universal*. Simpla descriere a faptului nu e decât o circumscriere formală, iar nu de conținut, a fenomenului studiat. De-abia analiza ideilor genetice care stau la baza lui ne dă puțința localizării lui în diferite deveniri. Dar adevărata lui înțelegere vine numai atunci când caracterul *fundamental* al faptului istoric e pus în legătură cu devenirea prin excelență înrudită lui, din care, ca fenomen *sintetic*, pe baza unei idei capitale, el face parte, oarecum exclusiv, deși are atâtea alte legături secundare, cu alte idei și cu alte deveniri. Fără această găsim a caracterului specific al faptelor istorice, istoria universală nu mai e decât un haos inform de descrieri zadarnice și de ipoteze cauzale și teleologice naive și pretențioase.

Vechii egipteni aveau dreptate : există o înviere, dar numai dacă trupul, bine îmbălsămat e păstrat intact în curgerea fără sfârșit a vremii. În adevăr, în opera miinilor noastre noi punem sufletul nostru. Și dacă opera e păstrată peste secole și milenii, sufletul nostru devine iară contemporan și ia parte ca un suflet de atunci la lupta vieții : de la Renaștere încoace, întâi romanii, apoi grecii, au devenit contemporanii, învățătorii, rivalii noștri. O întreagă literatură actuală combate pe antici cu aceeași violență, ca și cum ei ar putea răspunde și s-ar putea apăra.

Fenomenele vieții omenești nu pot lua aspectul istoric, nu pot fi adică valori istorice, decât dacă viața lor intimă participă pasiv sau activ la o devenire superioară lor. În dualitatea *natură, cultură*, orice fenomen transformator al naturei, fie ea neînsuflețită, fie organică ori omenească, devine o valoare culturală : valorile culturale însă decurg din deveniri, sunt însemnate prin deveniri și se explică numai prin deveniri ; ca fenomene izolate ele sunt inteligibile și invaloabile. Dar valorile culturale, adică spirituale, adică istorice, capătă adevărata lor proporție în spațiul evolutiv, abia atunci când le așezăm în mediul particular, în care, energetic, își au valoarea lor maximă.

În adevăr, orice valoare istorică, *în sine*, e vibrație, ritm, devenire, rezonanță, cât de puternică, cât de largă, cât de spirituală ; aceste proporții comparative reies numai din analiza celor trei feluri de spații, în cari o valoare istorică poate fi plasată : *spațiul terestru, spațiul uman, spațiul cosmic*.

Înțelegem prin *spațiul terestru*, întregul mediu al litosferei, hidrosferei, atmosferei și biosferei, influențate ori influențabile de om, prin *geniul său transformator, adaptator la viața sa, conștient dominatoare, a întregului*

mediu pămîntesc. Astfel, dară, schimbarea aspectului natural al spațiului terestru prin activitatea culturală a omului va crea o întreagă serie de fenomene cu lungă rezonanță spirituală, adică de *valori istorice*, specifice. Aici intră de pildă toată cultura așa-zisă materială a umanității, toate descoperirile, invențiile și aplicările tehnice, tot așa-numitul progres științific al omenirii.

În separarea hotărîată, în opoziție chiar cu spațiul terestru, stă spațiul uman. Viața umană ca atare, constituind un univers pentru sine, perfect armonios în cele patru aspecte ale lui : *social, politic, etic și estetic*, lumea individual-socială și social-individuală, în înfinitele ei forme și manifestări spirituale, absolute și relative, cultura sufletului omenesc, ca entitate cosmocentrică, iată *spațiul uman*, în care are a fi valorată enorma serie a *aspectelor devenirii gândurilor și faptelor omenești*, în care deci au a fi proporționate reciproc, ca intensitate, calitate și durabilitate, valorile istorice propriu-zis antropomorfe.

E, în sfîrșit, cel de al treilea spațiu de valorificare al devenirii gândurilor omenești : cel *cosmic*. Legi inexorabile ale existenței universale ne supun voinței lor, pînă la anihilarea oricărei autonomii a gândului omenesc. La cunoașterea acestor legi, prin cercetare îndrăzneată și revoluționară, sau prin intuiție mistică, la potrivirea vieții noastre în acord cu ele, sau chiar la supunerea lor geniului nostru, prin utilizarea unor forțe cosmice împotriva altora, omul îndrăznește să se ridice și fapta lui spirituală nu mai e atunci simplă vibrație meschină a unui biet organism terestru, ci e o manifestare a marilor energii universale care se încorporează în trupul așa de fraged al acestei vieți de-o clipă, făcînd-o să participe la acțiunea și devenirea spiritului și formelor cosmice. Toate valorile istorice de caracter metafizic, religios ori de filosofie a științei, adică prelungirea gândului nostru creator peste *limitele naturale* ale simțurilor și înțelegerii omenești, nu va putea fi valorificată deplin decît prin așezarea în mediul cosmic a ființei noastre individuale și generale, omenești.

Dacă e, acum, să încercăm o grupare pe *categorii* a valorilor istorice, mai trebuie să ținem seamă, în afară de *esența* lor evolutiv-creatoare, ori de spațiile în care ele devin, încă de un al treilea element caracteristic : natura lor particulară, subiectivă. Există, anume, fenomene de *formă* și fenomene de *conținut*. Formele, potrivit legilor cosmice a diferențierii, sunt în continuu flux ; ele nu se repetă, ci constituie valorile propriu zis „istorice”, caracteristice diferitelor epoce ale devenirii culturai omenești ; mai mult, ele sunt în-suși trupul viu al fenomenelor „istorice”, trup prin care ele renasc la viață, accidentală sau statornică, în diferitele lor reînvieri : nu numai viața materială antică, ci și înseși *formele* artei, religiei și filosofiei antice, ca forme, sunt astăzi un obiect de preocupare intensă spirituală. Totuși, în acest aspect al lor, ele rămîn viață a trecutului, valoare strict „istorică”. Dimpotrivă, fenomenele de conținut sunt înainte de toate expresia legii de *unitate* omenească și cosmică a esenței vieții creatoare. Spiritul ca atare, forța creatoare în sine, e un fenomen nu numai *istoric*, ci în aceeași vreme *contemporan* ; ideile creatoare elene sunt *valori istorice* așa de intense, încît, prin partea lor de spirit general omenesc, ele devin valori oarecum etern omenești, și deci perpetuu valabile. Ca atare, în scara valorilor istorice, perpetuu-valabilitatea conținutului va prima asupra erten-caracteristicului forme. *Conținut* și *formă*, valori, metafizic, perfect adecvate și deopotrivă derivabile cosmic, sunt, din punct de

vedere istoric, în raport subordonativ ; căci *istoric* înseamnă *antropocentric*, iar omeneste spiritul-formator primează asupra formei spiritualizate.

Devenirile istorice și, prin ele, *valorile istorice*, s-ar împărți, după noi, în următoarele trei categorii : *biologic-utilitare*, *ritmic-vitale* și *raționale*, între cele trei categorii fiind, nici vorbă, treceri și compromisuri, cari să permită unei deveniri ori unui fenomen a participa la esența a mai mult decât o singură categorie.

Înțelegem prin *devenirile biologic-utilitare* pe acelea care pleacă de la însuși imperativul categoric al simplei existențe individuale și sociale, impuse de *instinctele* conservării și propagării speciei. În categoria acestor deveniri ar intra înainte de toate devenirile pur biologice : lupta împotriva animalelor și omului, migrațiile după hrană, năvălirile în ținuturi mai fericit înzestrate ; în al doilea rând, diferitele industrii și meșteșuguri tehnice, născociri pacifice pentru nevoile vieții de toate zilele : inventarul viu și mort al gospodăriei individuale, care în grupe mai mici ori mai mari alcătuiește totodată și începutul gospodăriei publice ; în al treilea rând, regularizarea pe baza energiei biologice ; forța a celor trei forme de viață socială, oricât de rudimentar organizate : familia, statul și dreptul ; în al patrulea rând, ca rezultat direct al groazei de necunoscut, identică la animale și la om, sistemul întunecat apotropaic¹⁸ al religiei de apărare sălbatică, prin sacrificii singeroase și neumane, împotriva nenorocirilor ce ar veni de la puterile tainice, dușmane omului.

Înțelegem prin *devenirile ritmic-vitale* pe acelea ce decurg din însuși ritmul vieții, care-și cere exteriorizare concretă prin forme, evident nefolositoare din punct de vedere practic, dar totuși imperativ impuse omului de nevoia descărcării lui de energia concentrată, de puterea vieții, de sentimentul fericirii existenței. În strigăt ritmat, în mișcare ritmată, în ornamentare ritmată (punctele și liniile repetate ale primelor ornamente omenesti nu sunt decât tacte pictate, zgîriate ori săpate), omul se pune, instinctiv, sentimental, formal, prin geniu încă subconștient, în armonie cu ritmica universală ; fie 1° pur pasiv, ritmic-inconștient, în arta sa etnografic-ornamentală, etern aceeași, fie 2° ritmic-imitativ, în arta de transcriere a impresiilor din natură, cu perfectă spontaneitate și noutate, adesea, genială (ca în grottele paleolitice), fie 3° ritmic-constructiv, în arta de compoziție și stilizare, înghețând formele într-un anume stadiu al sentimentului general despre exact și frumos, fie 4° ritmic-antropomorf prin atribuirea unor simțuri omenesti întregii naturi, prin împăcarea cu viața cosmică și atragerea ei în viața omenască, creînd mitul, legenda, poezia, simbolul artistic și religia luminoasă, cerească, biruitoare asupra zeilor întunecați ai răzbnării, cruzimei, distrugerii.

Înțelegem, în sfârșit, prin *devenirile raționale* pe acelea crescute din conștiința despre sine și despre lume a omului. Odată trezit la reflexia conștientă, omul biruiește utilitarul biologic, ridicîndu-se la judecata liberă asupra binelui și răului, dreptului și nedreptului. În *sine*, el caută existenței o rațiune superioară etică, estetică și metafizică, atribuie întregului Cosmos o conștiință analoagă celei omenesti, caută legi superioare, supraumane, de devenire a vieții, introduce ordinea, logica, *rațiunea*, în haosul ciocnirilor de forțe oarbe, întunecat-animalice din umanitatea vegetativă. Devenirile raționale cuprind spații și timpuri general omenesti, urmărind înainte de toate sufletul omenesc ca forță luptătoare și creatoare în multe aspecte ale vieții devenite con-

știentă de sine. Astfel, 1° nașterea și devenirea *atitudinii filosofice și istorice* a omenirii e începutul și cauza nenumăratelor creații ale gândului despre lume și viață în sine, ca și despre devenirea ei, solidară și logică, în cursul veacurilor ; aici intră întreaga evoluție a metafizicei, a istoriei, a artei comemorative, a tradițiilor familiare, sociale, politice. O a 2-a serie de deveniri raționale sunt acelea provocate de ajungerea ritmului vital, creator de artă, la conștiința de sine, creînd *arta de conținut*, față de arta de simplu ritm al intuiției geniale subconștiente ; arta de conținut înseamnă nu numai spiritualizarea inspirației, ci însași adîncirea rațională, vitalizată uman și deci spiritualizată ; totodată, ea înseamnă o stilizare interioară, energetică, a expresiei, o ridicare la rangul de simbol al vieții eterne omenești, în aspectele ei ideale și sentimentale perpetuu valabile, înseamnă deci puțința de însuflețire, prin geniul subiectiv, genial, a operei unei epoci, cu maximum de gând și emoție, astfel ca nu numai acea vreme, dar toate epocile vieții istorice să-și găsească în ea idealul lor de expresie sublimă a propriului lor suflet^{18a}. 3° *Atitudinea independentă, cercetătoare*, a omului în fața naturii creează seria devenirilor istorice, pe care le putem grupa după cele două mari direcții : *teoria cunoștinței*, ca asigurare critică a rezultatelor obținute prin examinarea sensorială a lumii și *știința*, ca sumă a cunoștințelor pozitive despre existență și realitate ; iar cele două atitudini critice creează întregului lanț al *metodelor și sistemelor științifice* aplicate vieții materiale și morale, economice și spirituale a omenirii. 4° Controlul rațional al sentimentului și formelor religioase duce, de altă parte, la *sistematizarea logică, etică și metafizică a religiei* ; în locul simplului ritm antropomorf — nașterea și moartea zeilor — se introduce în religie ritmul cosmic ; ideea sublimă a infinitului și a eternității. 5° La fel se adîncește înțelegerea rațiunii de a fi și a devenirii sentimentului social ; ideea abstractă și general-omenească, morală, eticizează viața socială, creînd drepturi și datorii *ideale* și combătînd formele aspre, biologice, ale luptei pentru viață. 6° Tot astfel se spiritualizează conceptele despre familie, drept și stat ; se creează *idealismul social-politic*, robindu-se atît individul cît și colectivitatea unor idei suprautilitare, individuale sau sociale ; se nasc ideile demnității, onoarei, consecvenței istorice, se deplasează spre ideal cauzele luptelor între oameni. 7° Alături de lumea formelor materiale, a existenței, cu legile ei specifice de valoare a vieții și acțiunii omenești, lumea *idealismului* cu luptele, jertfele și suferințele lui individuale și de mase ; nu necesitățile existenței, ci *ideile pure*, teoretice și ireductibile, hotărîsc de soarta umanității ; ideile politice, ideile sociale, ideile artistice, ideile istorice, ideile religioase, ideile filosofice practice, ideile filosofice teoretice, ba mai mult, ideile economice, ideile biologice, ideile științifice ; toate, idei-forțe, provenite din deveniri și creînd deveniri, înălțînd în strălucire, sau sfărîmînd în mizerie și moarte, indivizi izolați ca și popoare întregi, și dînd atitudinii istorice fapte valorabile prin excelență evolutiv, am putea spune, alcătuiind în măsură precumpănitoare, obiectul de cercetare al spiritului nostru istoric. 8° Iar prin continuele cuceriri ale științelor exacte, raporturile dintre om și Cosmos clarificîndu-se din ce în ce mai mult, se creează seria devenirilor raționale în ordinea pur metafizică : viață de simplu ritm al materiei ; materialism științific, rece, crud, nihilist ; viață eternă, ultrapămînteană ; spiritualism etc., mîngăietor, optimist ; misticism speculativ-raționalist cosmic, budist — avînd ca ultim capăt al devenirilor Nirvana ; misticism universal antropomorf, speculativ-empirist, impre-

sionist și sentimental, neocreștin ori filosofic, cu nemurirea spirituală principial-abstractă, energetică, iar nu personal-materială, caracteristic-individuală, veche creștină și general istoric-omenească.

Primele deveniri omenști nu sunt legate de pământul pe care e stabilit, ci de animalele, mai rar plantele, pe care omul le distruge ori le exploatează, îmblinzindu-le și cultivându-le, spre a-și susține viața. Instinctul de conservare, care împinge din loc în loc după hrană caii sălbatici din Patagonia ori renii din tundrele Nordului, a purtat în primele vremi umanitatea ca o simplă anexă a animalității din loc în loc: renii în paleolitic, turmele de tot felul în neolitic, caii în vremea marilor migrații sarmato-scitico-fino-ugro-mongolice. Devenirea vieții omenști în aceste timpuri aproape pur biologice e, totuși, din punctul de vedere al continuei lupte cu natura, o devenire culturală, iar fenomenele vieții de luptă, sunt perfect valorabile istoric. În adevăr, în aceste vremi se pun bazele organizării sociale, politice, religioase, creîndu-se primele rudimente de drept privat, public și religios. Tot atunci se formează instrumentele de expresie interumană ca și superior-individuală: limba, cîntecul, semnele simbolice concrete pentru numărare, memorizare și comunicare, ca și primele începuturi mimetice și simbolice ale artei religioase. Toate aceste deveniri istorice sunt în strictă funcțiune de luptă biologică, de migrații și de năvăliri. Toate însă nu sunt deveniri istorice decît în cadrul generic al vieții de total a umanității. De aceea, exact aceleași fenomene, observate azi la popoarele de vecinică primitivitate și barbarie, nu constituie valori istorice, ci valori științifice, etnografice, geografice, sociologice etc. În sfîrșit, toate fenomenele pomenite nu sunt valori istorice decît în măsura în care ele documentează o luptă pentru devenire, iar nu o vegetativitate, întrucît linia aproape plană a devenirii încete a meselor se întretaie și se însuflețește de exploziile aparițiilor geniale, creatoare de gînduri și fapte nouă, de natură genetic-spirituale, ordonatoare și agitatoare a forțelor brute, neconștiente, ale maselor.

E pentru istoric una dintre cele mai atrăgătoare probleme, urmărirea, în formele lui anonime, a geniului inventiv omenesc. Alături de intuiția geniului, care pătrunde fulgerător cutare taină a forțelor naturei și supune noua energie scopului cultural uman, stă răbdătoarea observație populară, care prin cine știe ce minte destul de modestă, făcînd suma unor rătăcirii, greșeli și pagube, născoceste prima unealtă, primul meșteșug, prima industrie, desigur simple, primitive, dar totuși superioare puterii slabe a animalului-om. Iar aceste născociri cresc omului facultățile modelatoare, cultivatoare și — ca atare — creatoare de deveniri energetice și spirituale. Dar, iarăși, nu rezultatul, ci spiritul, e precumpănitor în devenire. Cîtă vreme nu constatăm o *continuuă* preocupare de îmbunătățire a vieții, de luptă cu natura, nu putem vorbi de o *devenire istorică*, ci numai de un fapt etnografic. Fenomenul studiat capătă valoare istorică numai întrucît are el însuși acest caracter de continuitate prin forța generatoare din care a derivat. Există însă și o valoare istorică mediată și accesorie a unui fenomen de viață vegetativă industrială; e cazul împrumuturilor și migrațiilor de meșteșuguri, industrii, forme elementare ale organizării vieții. Răspîndirea plugului de lemn, *într-o anumă formă a lui*, în Europa, Asia, Africa, e un fapt de devenire istorică. Circulația metodelor agricole ori migrația industriei băuturilor excitante sunt, în deplinul înțeles al cuvîntului, deși fapte oarecum anchilozate, totuși, prin

fluxul lor, *deveniri istorice*: căci ele pot fi sau sunt, de fapt, creatoare de noi deveniri în atâtea părți ale umanității, cari deși n-au creat ele meșteșugul, îl duc însă mai departe, îl dezvoltă.

Dar încă mai variate probleme istorice ni se pun de activitatea inventivă socială, a spiritului omenesc organizator. În formele lor străvechi, familia, statul și dreptul sunt simple prelungiri ale vieții biologice. S-a comparat, de pildă, cu primele hoarde omenști, organizarea instinctivă socială a animalelor grupate în turme și stoluri, cari au solidaritate atât ofensivă, cât și defensivă, își recunosc șefi și se supun conducerii lor. Nu mai vorbim de viața familială a animalelor, organizată de însăși mama natură, în vederea conservării speciei, cu atîta subtilitate, încît este clar că tocmai din acest punct de vedere omul se prezintă în vădită dependență de viața pur biologică și e adesea de-a dreptul incapabil de a o corecta; vezi, de pildă, instinctul matern pentru monștri și idioți, cari nu sunt imediat uciși, ci păstrați ca povară chiar în societatea contemporană. În sfîrșit, organizații de stat, cum e aceea a albinelor, arată că între om și animal nu e în natură un salt, ci o perfectă continuitate. Istoria urmărește fenomenele vieții sociale primitive și vegetative nu pentru a le descrie, ci pentru a stabili legătura dintre ele și ideile sociale active și transformatoare în sufletul omenesc solitar și colectiv, continuu preocupat de apăsarea materiei inerte și căutînd a se ușura cît mai mult de dînsa. Devenirile sociale biologic-utilitare ale primelor colectivități omenști sunt pentru istoric un obiect de preocupare din punctul de vedere al dualității *forță și drept*, care pînă în zilele noastre continuă a însîngera omenirea. Totodată, devenirile sociale mimetice, influențele reciproce dintre indivizi și popoare sunt, nu mai puțin, valori istorice capitale. Întreaga devenire a civilizației maselor se bazează pe acest mimetism social, caracteristic omului în așa grad, încît nici diferențele de rase, nici acelea de credințe tiranic-religioase, nu sînt în stare să împiedice pătrunderea și fructificarea reciprocă a ideilor sociale general-omenști. În sfîrșit, evoluția luptei dintre energia biologică, individuală și socială, *forța* și evoluția spirituală, etică, *religioasă și metafizică, dreptul*, alcătuiește pentru cercetătorul istoriei universale un obiect în sine, o *devenire totală*, care valorifică total fenomenele de viață conexe ei și poate constitui un punct de vedere superior de regrupare a tuturor faptelor de aspect istoric împrejurul acestei axe, astfel încît să se poată căpăta o linie de devenire completă al cărei capăt anterior să se piardă în viața animalică, iar cel posterior în taina viitorului.

Devenirile credințelor primitive apotropaice, adică primele forme de gînd religios al umanității, sunt la rîndul lor complexe de valori istorice general omenști, cari se întretae peste categoriile potențiale ale sufletului nostru continuu afinat și clarificat prin idei. Groaza primitivă de nenorocire, suferință și moarte, abătute asupra individului și colectivității fără nici un fel de puțină a prevederii lor și a apărării împotriva lor, duce la o adevărată terorizare a celor naivi de către cei mai clarvăzători: vrăjitori, profeți și preoți speculează seriozitatea și gravitatea copilăresc-tragică a bietelor suflete simple. Formula de îndepărtare a răului devine un simbol plin de înțeles misterios; se acordă chiar materiei neînsuflețite calități și puteri demonice, un suflet capricios și răzbunător. Destinul devine un fel de uriaș nour negru, care amenință continuu, nu fericirea, dar simpla noastră existență liniștită. Se creează un ceremonial complicat al relațiilor dintre om și sufletul aspru al naturei și fiecare acțiune cît de neînsemnată a vieții noastre se subordo-

nează, ritului sacru, formulei magice, cultului consacrat și imuabil. Se schimbă religia oficială, zeii vechi mor sau sunt alungați și înlocuiți cu alții, păgînismul face loc creștinismului, și totuși, dedesupt, religia întunecată apotropaică rămîne întreagă, oamenii simpli cărora nici progresele științei, nici purificarea conceptelor teologice nu le dau dezlegarea la întrebarea eternă: pentru ce e suferință, pentru ce e nenorocire nemeritată, rămîn la vechile lor incantații, exorcizări, blesteme, farmece și vrăjitorii ale nopții demonice, preferă împăcarea ori lupta directă cu răul, în locul zădărnicei mîngîieri cu o altă viață, ori cu un viitor mai bun, după împlinirea catastrofelor, pentru înlăturarea cărora religia oficială nu a făcut sau nu a putut face nimic. Și peste timp și spațiu găsești în aceeași luptă cu întunericul monstruos și distrugător pe sălbatecul neolitic, pe primitivii ținuturilor coloniale contemporane, pe grecii epocii lui Pericles, pe țaranul catolic ori ortodox contemporan și pe fariseii reformați ori ireligioși ai claselor culte, cari se îngrozesc de numărul 13, în aceeași stare de suflet, în aceeași neputință de clarificare și înno-bilare religioasă, în același sentiment de lamentabilă nimicnicie în fața uriașelor forțe care ne rănesc, ne mutilează, ne sfărîmă, cum călcăm noi vara pe cîmp furnicile și toate gîngăniile ce se tîrăsc pe pămînt, fără măcar să fi băgat de seamă uciderea lor. Nu e un singur gînd religios care să nu fie devenire istorică, să nu fie valoare istorică: pentru că în cea mai neînsemnată manifestare a lui sentimentul religios e în aceeași vreme gînd, e conștiința despre dualitatea: om și lume, e luptă a bieteii ființe omenești cu Cosmosul.

Natura a pus în noi iubirea de viață. Și viața în toate formele ne cucerește, ne îmbată, ne dă puteri de a înmulți prin tot ce vibrează activ în sufletul nostru. Iar bucuria de viață ne face să biruim greutatea trupului, ne pune întreaga noastră ființă într-o mișcare din ce în ce mai animată, mai explosivă, mai puternic ritmată; se naște dansul, cîntecul, ornamentul; ne bucurăm de linie, de culoare, de lumină, de forme. Ne bucurăm sensual, le legăm cu instinctul de perpetuare a speciei, alegînd pe bărbatul sau pe femeia mai strigător-strălucitoare de împodobire prin artă a trupului ei, a mișcărilor ei, a glasului, a hainelor ei, a gospodăriei ei. Și tot ce e în natură frumusețe violentă, culoare, formă, lumină, e adaptat de noi — în formă rezumată de semn abstract, geometric — ritmului intens al vieții noastre. E și aceasta o luptă și o întrecere cu natura, căreia îi furăm cît mai multă puterea strălucirii ei. Ca focul vara pe miriști, așa se întinde, mimetic, între oameni, cutare nou chip de înfrumusețare a animalului-om: de e nevoie, își sucește, bărbatul ca și femeia, oasele, își martirizează trupul, își deformează pieptul, capul, sîinii, urechile, nasul, buzele, dinții, picioarele, își adaogă cîntare întregi de ornamente ciudate, învață cu sfințenie noi dansuri, noi cîntece, noi linii de împodobire, și o întreagă viață artificială crește alături de cea naturală: e arta în primele ei forme, pur simbolice, e cultura simțului pentru frumos, în aspectele ei încă iraționale. Un ritm inconștient sistematizează toate aceste forme primitive după o lege unică, ritmul specific al vieții social-individuale a poporului, ori grupei sociale, care trăiește împreună, în condiții cosmice unitar-precise. Această devenire culturală a omului, care la atîtea popoare îngheață pentru totdeauna în formele ei primitive, nemaivînd nici o evoluare către rațional și spiritual, e însă substratul comun culturai tuturor popoarelor, sălbatice, ca și civilizate. Istoricul e silit să valorifice și toate fenomenele etnografice. Dar valorificarea lor nu e făcută în abstract, ci prin legătura

dintre devenirea etnografică și cea conștient-culturală. Istoria începe astăzi cu examinarea devenirii potențiale pe care o găsim în civilizația etnografică *național-universală*. E firește o istoriografie a sufletului maselor, a căror cultură e încă vegetativă, cu o linie a devenirii aproape plană și adesea prelungită dincolo și de-a curmezișul liniilor superior culturale, pe care nu le formează decât cercuri cu totul reduse ale societății lor naționale.

Dar o valoare generală istorică au abia fenomenele de activitate estetică autonomă față de simplele impulsii instinctiv-ritmice și oarecum numai sexual-vitale. Cele mai simple fenomene ale creației artistice autonome sunt cele ritmic-imitative. Nu ritmul matematic-geometric, care devine o adevărată obsesie a unei întregi mentalități sociale primitive, ci forma reală a vieții e hrana instinctului creator. Odată făcut acest progres, am putea spune că linia devenirii creatoare e deschisă în infinit. În adevăr, fie și strict imitativ, fie și numai inconștient, omul are de astădată nu un ritm, fatal redus în varietatea lui, ci *viața nesfârșitelor forme concrete* (cu ritmurile lor specifice), care dă o nesfârșire identică de metodele mimeticeii lui creatoare. E de ajuns ca talentul formal, darul de a putea reproduce întocmai viziunea naturii, să existe în câțiva indivizi izolați, pentru ca noua formă de viață superior creatoare să poată deveni un ferment de productivitate perpetuă, prin biruirea încă a uneia dintre temerile mistice ale umanității în fața imboldului de creare autonomă. Odată făcută proba biruirii unei dificultăți inovatoare, un val întreg de umanitate poate năvăli prin spărtura făcută de îndrăznețul, care nu s-a temut de necunoscut. Firește că valoarea istorică a *ritmului imitativ* în opera de înnoire a lumii și vieții umane e în funcțiune de *rezonanța fenomenului creator* întâlnit. Atâtea geniale transfigurări în formă umană ale vieții naturii au rămas niște simple accidente, am putea spune ale vieții cosmice, și din ele nu a crescut nimic sistematic, nimic rațional, nimic adevărat cultural. Căci creația imitativă e așa de solitară, așa de incalculabilă, încât ea e aproape o a doua formă a simplei naturi: mulțimile iau din ea numai faptul brut al creării, iar nu și metoda sau forma ei, cari sunt ireversibile.

Dimpotrivă *ritmul constructiv* al creării e înainte de toate social. El e experiență și tehnică, destul de larg transmisibilă. El participă și de la devenirea în spațiul terestru și de la cea în spațiul uman, căci creatorul nu dă pur subconștient ce simte, ci potrivește, stilizează, umanizează, adică socializează cucerirea lui tehnic reproductivă. În adevăr, o devenire creatoare într-un timp dat ajunge la un anume *canon* al formelor: sociale, religioase, politice, artistice. Acest canon apasă fie asupra tuturor creatorilor: ritmul vital, propriu fiecăruia, este influențat, ba chiar modificat, de tradiția creatoare și creată, anterioară lui. Creația se organizează, creatorii învață meșteșugul. Societatea intervine cu voința ei și impune *ritmul constructiv* după formele consacrate. Creatorul dă de la sine doară talentul și acuratețea reproducerii vechi teme, cu mai multe ori mai puține nuanțe vital-caracterizatoare, în *amănunte*. Așa e toată arta semito-hamită, toată arta orientală, veche și nouă; așa e însăși arta greacă în primele ei începuturi, pînă în sec. VI, așa e cea bizantină și nu mai puțin cele contemporane ei: mexicană și peruviană. În urmărirea devenirilor ritmului constructiv al creațiilor culturale istoricul are a valorifica fenomenele studiate nu după punctul de vedere al rezistenței față de nou, ci după cel al biruirii rezistenței canonice și tradiționale, prin ritmul subiectiv al creatorilor. Firește, formările treptate ale însăși canoanelor vor fi deveniri pentru

sine, vrednice de cea mai mare atenție. Dar problema *valoare, non-valoare istorică* e foarte delicată în cântărirea compozițiilor și stilizărilor, cari adesea îngheață viața spirituală a unui popor pentru mii de ani și creează acea antinomie spirituală care se cheamă cultură neevoluată. Mutilarea prin ritmul constructiv social a spiritelor inventive, individual și original creatoare, dă naștere la adevărate monstruoziități culturale, ca de pildă, sculptura indiană și cea chineză, arhitectura veche egipteană, muzica „orientală”, religia mohamedană etc., sau *căstele* ca organizare socială, sau diferitele *absolutisme*, ca organizare politică ș.a.m.d.

Mult mai liber în manifestările lui e *ritmul creator antropomorf*. Înțelegem adică umanizarea lumii și vieții printr-o naivă analogizare a ei cu omul. Zei care se nasc, trăiesc și mor; ape și copaci cari vorbesc omenește; aer, ape, pământ, populate de ființe demonice asemănătoare omului, numai mai puternice și mai rele, ori mai bune, ca dînsul; organizare socială și politică după modelul gospodăriei casnice, particulare; artă în care figura omenească, nu în generalitatea, ci în caracteristicul ei, individual, e prețuită. E o bucurie copilărească a vieții în această atmosferă cosmic-umanizată, e un ritm vioi și continuu variat, e o spontaneitate general lirică a întregi popoare care au fost binecuvîntate cu acest ritm antropomorf, e o purificare de monstruos, animalic, greoi, material, e o adevărată liberare a umanității de groaza necunoscutului inert. În scurta linie de numai vreo 5 000 de ani, cunoscută istoriei noastre contemporane din infinit mai lungul trecut al umanității, este caracteristic să constatăm frecvența mult mai mare a ritmului creator antropomorf la popoarele indoeuropene decît la cele de alte rase. Se creează în acest ritm, desigur foarte împrăștiat, foarte nemonumental, adesea de-a dreptul anarhic; e o adevărată vegetație tropicală de talente semi sau chiar neconștiente de rostul lor social și cultural organizator. E un fel de dezechilibru între cursul întreg al unui mare val uman, creator de viață suprabio logic, și devierile singuratece ale atîtor forțe, care se risipesc în agitație meschin-individualistă, sterilă: de pildă particularismul trac, care nu dă valori superioare culturale decît numai prin grecizarea ideilor original-trace, sau întreaga viață cultural-creatoare veche germanică, pierită aproape fără urme în romano creștinarea, politică, juridică și religioasă a evului mediu. Dar e, potențial-cultural, în ritmul antropomorf, o bogăție infinită de *valori și deveniri istorice*: firescul vibrării creatoare are în el elemente etern omenești (în cea mai raționalizată operă e, la origine, tot o *intuiție subconștientă* a noui putințe de *exteriorizare*), cari dau ritmului creator o rezonanță și amplitudine perpetuu valabile, chiar în devenirile raționale. Nu e mit, legendă, poezie, religie, artă, sincer și armonios antropomorfe cari — oricît de subconștient create — să nu ne fie și nouă astăzi suprarăționalizaților sistematizatori ai tuturor sentimentelor și gândurilor omenești evolutiv-creatoare, perfect valorabile, adesea chiar ca inspirație energetică pentru noi deveniri. Dar, mai mult decît atît. Ritmul vital antropomorf e continuu creator pînă în clipa de față. Pînă și în metafizica vremii noastre *subconștientul* redevine nu numai obiect de preocupare, dar chiar centru a noi încercări de explicație a lumii și vieții umane. Nicăieri nu găsim în istorie o întretesere mai variată, mai interesantă și mai roditoare a devenirilor *ritmic-vitale* cu cele *raționale*, ca în ritmul creator antropomorf. *Valori vitale* ori *valori raționale*, istoricul vede în ele, în diferitele lor intensități vibratorii, amplitudini ritmice, răspîndiri spațiale, potențe general

umane, forme și conținuturi evolutive, vede deveniri puternice și bogate, și sufletul său urmărește cu iubire creatoare linia și caracterul acestor deveniri întruchipînd opera sa istorică unitară, în care subconștientul și raționalul, vitalul și spiritualul își găsesc armonios comparativa lor prețuire.

Desigur însă, *devenirile raționale*, precumpănesc în istorie. Dacă abia prin conștientizarea indivizilor și maselor se asigură continuitatea logică, organică, a *devenirilor umane*. Subconștient omul trăiește doar de la o zi la alta : fără îndoială cu izbucniri geniale, dar fără legătura de la cauză la efect, care să provoace necesitatea sistematizării ostenețelor lui de a înțelege lumea și viața așa cum e dată de natură, sau de a crea el o altă lume și viață, ale lui proprii, prin cultură. Toată comoara de experiență individuală și socială a unei generații, comoară cu așa de grele lupte și cu atîtea jertfe adunată, e trecută prin educație, prin exemple și prin percepțe, generației următoare : se stabilesc tradiții familiare, sociale, politice, artistice, etice, nu pur imitative și superstițioase, ci conștiente, despre dreptul, binele, frumosul pe care-l conștin. E o atitudine istorică-practică pe care omenirea o ia în fața continuității supra-individuale a vieții omenestii, evolutiv-solidare, creînd ea *deveniri raționale* în toate domeniile culturale : practice, ca și idealiste. Valorile istorice ale devenirilor și fenomenelor devin conștiente chiar contemporanilor lor. Esența lor logică și metafizică alcătuiește un motiv nou de preocupare a spiritului trezit la reflexie și critică. La atitudinea istorică omenirea adaogă atitudinea filosofică, conștient sistematizatoare a valorilor contemporane, transmisibile ca elemente prețioase generațiilor următoare. În cultura creatoare a omenirii apar primele încercări de influențare conștientă a viitorului prin operele artei comemorative, prin operele istoriei, sau prin operele criticii și sistematice filosofice.

Lumea sensibilă e plină de aspecte contradictorii : pitic și uriaș, întunecos și luminos, vaporos și solid, linear-conturat și plin-masiv, molîu și spăimîntător, fraged-copilăresc și decrepit-bătrîn, imbecil și genial. În atitudine creatoare pur-vitală copiem la întîmplare sau după afinități biologice ori patologice, individuale și sociale, toate aceste aspecte contradictorii, de-a valma. Simpla redare exactă ori stilizare ritmic-matematică a realității, e suficientă și artistului și publicului. Dar atitudinea creatoare, cînd devine conștientă de sine, nu se mai aruncă orbește asupra oricărei teme : ea valorifică și alege. *Un aspect e forma unui conținut*. Nu aspectul, ci conținutul îl interesează acum pe creator ; o femeie care-și zmulge părul e aspectul concret al ideii jelirei. Ideea jelirei poate fi însă spusă și cu alte expresii. Ce expresie va alege artistul din multele care i se oferă ? Pe aceea care va acoperi mai deplin *imaginea sa interioară* despre întristare ; iar această imagine este rezultatul unei reflexii, raționalizări și sintetizări nu numai de *aspecte*, ci și de *întîmplări* și *sentimente* omenestii. În opera nouă va intra o întrecăgă lume. Opera va fi creație conștient-critică și totodată autonomă față de natură. Ea va fi cu atît mai bogată, cu cît sufletul artistului va fi fost mai comprehensiv și mai pătrunzător. Din multele aspecte, el va alege pe acela, sau va combina părți din acelea, cari exprimă, după dînsul, mai *puternic* și mai *clar*, conținutul reprezentat. Dar mai mult decît atît, el va însufleți cu același conținut tot ce constituie formă prelucrabilă, accesorie pe lingă aspectul principal. Nu numai fața, ci atitudinea capului, trupului, miimilor, picioarelor, orînduirea hainei, așezarea figurei sau figurilor în spațiul

plastic, toate aceste forme vor fi spiritualizate, intensificate, valabilizate prin ideea creatoare unică, formatoare. Odată aplicată, atitudinea rațional-creatoare își are legile ei proprii de acțiune: nu particularul, ci genericul, nu ornamentalul, ci funcționalul, nu utilitarul, ci esteticul, nu materialul, ci ideea, nu tradiția, ci personalitatea, nu tehnica corect precisă, ci sinteza formală de total vor avea a hotări. Opera va deveni un *portret* al omului și epocii care au produs-o. Ea va fi un fenomen al vieții luptătoare și cucceritoare, va fi o valoare istorică perpetuă, perfect încadrată în devenirea perpetuă a genului omenesc creator. Dar ea nu va fi numai *parte* dintr-o devenire, ci va fi ea însăși, după energia închisă în ea, cauză a altor deveniri mai mult ori mai puțin prelungi; căci curățirea operei de accidentalul, anecdoticul, pieritorul contemporan, îi va fi dat o valabilitate general omenască, așa cum general omenesci au fost sentimentele și ideile cari i-au dat viață. Și orice creație omenască, la baza căreia stă o rațiune superioară etică, estetică ori metafizică, devine un adevărat simbol rațional perpetuu valabil în toate timpurile asemănătoare lui și provoacă gânduri și sentimente *noave*. În special devenirile solitare, ale genurilor creatoare, sunt, am putea spune, una și aceeași devenire, peste spațiu și timp, a unui *singur suflet*, care vibrează în stiluri deosebite, dar cu intensități și amplitudini superior umane, analoage ori identice ca ritm, la popoarele cele mai deosebite și în epocile cele mai depărtate unele de altele. Deveniri ale personalităților creatoare, deveniri ale maselor influențate, valori istorice individuale, ori colective, toată infinita mulțime a fenomenelor creației artistice spiritual stilizate, rațional intensificate, conștient sintetizatoare, e tot atât subiect cât și obiect al atitudinii istorice creatoare: creează deveniri și sunt deveniri.

În cursul deșteptării lui la viața conștientă omul a făcut două mari descoperiri: 1° că nu totdeauna simțurile sale îi spun adevărul și 2° că în lumea fenomenelor accesibile aperccepției noastre e o înlănțuire reciprocă așa de strânsă, încât o cercetare amănunțită a unor fenomene poate duce și la înțelegerea altora, iar rezultatul acestor cercetări e stabilirea unor legături constante de succesiune, descendență ori cauzalitate, cari introduc ordine și armonie creînd o mare lumină în mintea muritorilor doritori de a cunoaște adevărul. Atitudinea aceasta critică în fața lumii și vieții pune la însăși bazele vieții omenesci organizate pe un alt teren: în locul *fantaziei* și *creдинței* venea *rațiunea* și *știința*. Rațiunea crea acum o întreagă lume de idei în sine, autonomă față de lumea impresiilor senzoriale, dînd întregii înțelegeri a vieții o bază logică, metafizică și etică supramaterială. Sensul vieții nu mai era biologic, ci ideal: etic, estetic, cosmo-politic. Rezistența indivizilor și societății inert religioase și tradițional obscurantiste față de revoluția rațiunei, crea o adevărată exasperare a noiei *teorii a cunoștinței*. Este empirie? Este transcendență? Este intuiție imanent individuală? Întrucît sunt mai sigure construcțiile ideal raționale antropocentrice, decît cele senzorial fantastice teocentrice? Etica și metafizica sunt de mii de ani într-o violent agitată devenire, tocmai din cauza nesiguranței cunoștințelor noastre asupra lumii și vieții. Încercări nenumărate ideal criticiste și material pozitivistice se răstoarnă unele pe altele, cercînd să dea o bază solidă metafizice. Iar alături de această aproape zadarnică asaltare a cerurilor, în negurile de jos lucrează răbdător, migălos și încăpățînat cercetarea științifică. Ca un copil care-și sparge jucăriile, să vadă ce-i înăuntru, așa sfredește omul, taie,

sapă, privește cu ochi puternici de sticlă măritoare, socotește, culege și așează pietre, plante, animale, semeni de-ai lui, morți și vii, prinde energii de-ale naturii, le înlănțuiește în sîrme, sticle și mașini într-adins născocite de dînsul, le folosește chiar înainte de a le înțelege de unde vin și cum sînt alcătuite și, mîndru de toată această anchetă uriașă, pe care de cîteva mii de ani o tot crește mereu, iar astăzi a prefăcut-o într-un adevărat război împotriva tainelor naturei, dus cu forțe umane și materiale gigantice, omul încearcă din cînd în cînd, urcîndu-se pe muntele enorm de fapte, să privească de parte, să dea el, de pe *știință*, explicația lumii și a vieții, pe care teoria metafizică a cunoștinței n-a putut-o da. Vieți ale unor întregi grupe sociale se iroșesc veac de veac și generație de generație în această luptă aspră și ingrată pentru căutarea adevărului. Eroi și martiri nenumărați își lasă viața înainte de vreme în asaltul pe care *omenirea rațională* îl dă necunoscutului. *Deveniri istorice* nenumărate ale acestei lupte își cer formularea și valoarea. Istoria devine în fața acestor mărețe evoluări ale sufletului omenesc luptător o adevărată Polyhymnia. Ea se face asemenea cîntărețului care ațîță, cu preamărirea lui poetică, voința de jertfă a luptătorilor în războaiele crude ale purei forțe biologice. Istoria trece, de la o epocă la alta, deosebind înțelept valorile de non-valori, cunoștința luptelor sufletului omenesc, cunoștința devenirii gîndurilor lui critic științifice în toate domeniile lor. Tot lanțul metodelor și sistemelor științifice, aplicate la cunoașterea vieții materiale și morale a umanității (științe economice, sociale, politice, tehnice, teoretice), în creațiile lor pozitive, ca și în rătăcirile lor, formează o imensă întretesere de deveniri, istorice spirituale, cu valori istorice nesfîrșit de variate, care-și cer, toate, formularea obiectivă externă, posibilă numai din partea istoricului, singurul special înzestrat cu *atitudinea independentă* față de faptele neutre în sine și cu darul privirii lor ca fenomene evolutive, ca tacturi ale unui ritm, ca valuri ale unor deveniri, lui singur vizibile, cum singur artistului plastic sunt revelabile aspectele genetic creatoare ale formelor lumii sensoriale.

Și raționalizarea umanității nu lasă neatins nici sentimentul religios. În haosul superstițiilor, credințelor și doctrinelor năvălește spiritul critic, suprimînd, dărîmînd, revalorînd, pe baza cunoștințelor științifice, a purificării etice, a imperativelor logice, a necesităților metafizice, toată mulțimea aceea amorfă de fantasmе ridicul antropomorfe, ori monstruos animalice, ale sentimentului religios subconștient. Se creează sistemele religioase cosmogonice, etice, teologic-metafizice, cari stăpînesc azi, în marile ei mase, umanitatea civilizată. Religia devine o enciclopedie a vieții spirituale, dînd răspunsuri la toate problemele de conștiință; viața solitară, viața familială, viața socială, politică și militară, viața artistică, științifică, filosofică, totul intră în preocupările ei modelatoare după concepția dogmatic-teologică, în care are a fi sistematizată lumea și viața. Din cele trei facultăți ale sufletului omenesc: intelectul, sentimentul, voința, religia alege ca bază a acțiunii ei reformatoare sentimentul. Din iubirea de viață, din groaza de moarte, din nevoia de mîngîiere în suferință — fără sfîrșit în omenire — din dorința sentimentală a unei fericiri, mereu fugare, din ura împotriva violenței, brutalității, nedreptății, din dorul după cei pentru totdeauna dispăruți, din ritmul senin-bucuros al vieții noastre împăcate cu natura, din sfiala mistică înaintea tainelor Universului, religia scoate uriașa putere de „convingere“

prin sugestie, emoție și rătăcire a miliardelor de muritori cari rătăcesc fără sens și scop al vieții pe marea rurtunoasă a existenței. Religia nu discută rațional — inteligența omenească s-a dovedit mereu incapabilă de a pătrunde tainele vieții — ci acordează sentimental pe căutătorul de adevăr și îi inspiră, artistic mistic, adevărul etern, *revelat* întemeietorului respectivei *credințe*, odată pentru totdeauna, spre a salva cu el de durere, rătăcire și pieire pe muritori. Construcția ideologică a religiei nu e însă, pentru aceasta, ceva pur liric. Nu, e enorm de mult rațional: psihologic, logic, metafizic, etic și estetic, în fiecare religiune. Mai mult chiar, religiile se țin mereu în curent cu progresele rațiunii profane, căutând să adopte în sistemul lor teo-cosmologic tot ce filosofia științei asigură ca definitiv câștigat pentru cunoașterea umană a lumii și vieții. Dar intelectului critic-cercetător și voinței etic-raționaliste, religia le opune căldura iubirii, speranței, credinței, misterului; și cum infinitul și eternitatea sunt, rațional, insondabile, dar sentimental asimilabile suflutului nostru, religia biruiește pretutindeni unde spiritul absolut, rațiunea rece și aspru-obiectivă, cosmotropică, nu poate da omului deplina stăpânire asupra simțurilor pămîntești, asupra sentimentelor moleșitoare și descurajatoare. Doctrina salvării budiste și greco-romane, prin rațiune și renunțare, e biruită de doctrina salvării semite (creștine și mohamedane), prin iubire, devotare umilită și speranță. Religia inundând întreaga viață, intimă ca și publică, a individului, ca și a societății, își creează întregul aparat de dominare lumească, biserica, cu dreptul, statul și filosofia practică (etică, estetică, sociologie și politică), necesare influențării și modelării suflutelor. Totodată, prin logica și metafizica religioasă, ea dă și soluțiunile teoretice asupra rostului Universului, ca și asupra relațiilor dintre om și Cosmos. Astfel istoria se află în fața unor complexe de deveniri spirituale, influențate de religia conștientă de sine, așa de uriașe în extensiunea lor, față de lumea — așa de redusă — a rațiunei pure, încît devenirile obiectiv raționale, științific filosofice, criticiste, alcătuiesc aproape o insulă într-un ocean. Valorile istorice făcînd parte din devenirile religioase, sunt deci de considerat în această opoziție cu valorile istorice critic-științifice. Primele sunt o devenire a vieții sentimentale și gregare, cele din urmă o devenire a vieții intelectuale și solitare. Curente religioase sunt mari valori de deveniri ale mentalității vegetative a maselor, curente critic-filosofice deveniri creatoare ale mentalității spiritelor liber-cercetătoare. Ca atare, devenirile religioase cuprind în ele elemente de inerție tradițional-conservativă (*quieta non movere*)¹⁹, ele transformă *ideile* în simple aplicări ale *dogmei* revelate, iar din *spiritual* fac ceva teologic și cosmologic, înlănțuit în formele oficiale și aprobate ale gândului sacru, nelăsîndu-l să fie agentul energetic, total liber, de vitalizare a materiei, după legi eterne, ale vibrației și ritmului cosmic. Religia nu recunoaște aceste legi raționale ca supraordonate însuși gândului religios, pe care tot ele l-au creat, și deci nu recunoaște că ele ar putea modifica religia însăși, după nevoile superioare, din ce în ce mai conștiente de sine și de univers, ale omului rațional, fragment din cosmosul rațional, din rațiunea supremă a oricărei mișcări și deveniri, dintru eternitate. Astfel, dară, valorile istorice în ordinea religioasă devin adesea non-valori culturale. Dar chiar în acest aspect negativ al lor, fenomenele vieții religioase a umanității sunt puternice fermente de deveniri istorice din cele mai variate: mari transformări sociale, politice, artistice, juridice, etice, își au originile

lor în fenomene religioase de inerție și rezistență la mișcarea profan-rațională de transformare a vieții intelectuale și colective a omenirii.

Raporturile dintre individ și individ sunt bazate pe *forța* biologică. Respectul aproapelui decurge din respectul față de mușchii tăi, sau față de priceperea ta în luptă, sau față de puterile cari stau îndărătul tău (familie, neam, stat, drept) și care îl pot pedepsi. *Frica* este agentul sentimental care regulatează raporturile sociale. Când individul, în timpuri de dezagregare a forței inhibitive sociale, pierde această frică, el redevine animalul sălbatic și răufăcător din timpul primei lui apariții pe pământ. Pe *putere* și *frică* e clădită întreaga viață social-politică a națiunilor și statelor. Treptata raționalizare a sentimentului social a căutat o altă bază a ordinii sociale. Această bază pornea, iarăși, de la combaterea biologicului, primitivului, subconștientului, egocentricului, și tindea la valorificarea și impunerea umanului, solidar-idealului, naționalului, social-spiritualului. Raționalizarea raporturilor dintre oameni clarifica tuttora adevărul că individul nu trăiește prin sine, ci prin societate, ca arare el are nu atît drepturi, cît datorii în societate și, invers, societatea, care dă individului prin însăși esența ei posibilitatea existenței, nu are atît datorii față de individ, cît drepturi. Această primă formă a raționalizării devenirii sociale a creat un sistem de exploatare a individului, pe care noi azi, în mijlocul marilor curente de idei filo-individuale, le-am putea numi de-a dreptul odioase. E robirea totală a individului la scopurile societății. Totuși, dacă ținem seamă de ideile contemporane social-comuniste, care, de fapt, nu sunt decît aceeași expresie a tiraniei sociale pe baza drepturilor exclusive ale societății asupra individului, vom înțelege, că vechiul stat-societate și „viitoarea” societate-stat sunt una și aceeași formă a raționalismului absolut anti-individual *. Raporturile dintre indivizi, ca și dintre individ și societate, sunt însă de obicei raționalizate pe baza principiilor pragmatic-utilitare. Complicarea vieții civilizate, cu specializările din ce în ce mai fine ale ocupațiilor vieții productive, creează o tot mai mare interdependență între indivizi. Așa încît aceea ce nu pot face principiile abstracte, ale egalității ori frăției între oameni, reușește a introduce nevoia aspră a vieții. Interesele reciproce creează un fel de regulamentare consuetudinară, care e prima formă a eticii sociale pe baze pragmatiste. De altă parte, lipsa de importanță a individului izolat apleacă — în valorificarea intereselor sociale — balanța tot mai mult de partea societății: interesul societății are întotdeauna precădere asupra interesului individului. Odată însă înlocuit elementul concret, biologic, omul, cu elementul abstract, ideal, societatea, drumul e deschis pentru raționalizarea ideală, pe baze principiare, filosofice, a raporturilor sociale. Astăzi lupta se dă între „individualismul” apărător al libertății creatoare și „socialismul” apărător al libertății consumatoare; cel dintîi accentuează egalitatea datoriilor inter-umane, cel de al doilea reliefează mai ales egalitatea de drepturi. Potrivit celor două concepții, etica socială individualistă plecînd de la inegalitatea aptitudinilor omenești, valorifică drepturile individului superior față de datoriile maselor, pe cînd etica socialistă valorifică drepturile societății celor mulți, cari creează prin munca lor toată buna stare, la egala împărțire a lor cu cei puternici, bogați, geniali din bunurile pe care le-au produs. Și pentru individualiști, ca și pentru socialiști, rămîne însă cîștigată cucerirea superioară etică a *binelui social* recunoscut superior *binelui individual*. Ca atare, drepturile și datoriile sociale devin valori ideale; nu pe baza

forței biologice, ci pe baza binelui creat în lumea omenească, are cineva a-și cere partea de ocrotire de la societate; sau are a-și impune voința lui reformatoare. Firește, societatea omenească e — ca mentalitate generală — în continuă evoluție; ideale politice, economice, religioase, ori de altă natură, îi colorează treptat ori simultan, în perpetuă agitație, sentimentele ei active; idealul social va varia deci potrivit acestor prefaceri, și aceea ce e astăzi bine, mâine va fi rău, ori invers; dar *binele* ori *răul* va fi tot rațional-etic, va fi tot ideal valorificat.²⁰

În adevăr, formele capitale ale vieții sociale, familia, statul și dreptul, sunt ele însele expresii ale imensei devenirii raționale a umanității ca un tot. Ţelul final al luptelor dintre oameni e, astăzi, ca și în prima zi a creației, o restabilire a unui echilibru de forțe, turburat prin imputernicirea prea amenințătoare a unui organism activ, individual ori social. Dar agentul care pune în mișcare indivizii și masele, pentru a începe lupta, e o idee suprautilitară. Prima, și cea mai direct originară din biologic, e ideea *libertății*, care, primordial, e identică cu însăși expansiunea vitală, devenită conștientă de sine. Amenințarea, reală sau închipuită, a libertății unei ființe sociale, individ, familie, națiune, clasă socială, stat, provoacă o reacțiune defensivă ori chiar ofensivă, adică preventivă, și conflictul brutal, sîngeros, criminal, e dezlănțuit. Căci societatea omenească organizată, fiind tot o proiecțiune antropomorf-individualistă în lume și viață, își are, ca și divinitatea în religie, gânduri și sentimente caracteristic-individuale: demnitate, onoare, consecvență istorică, pe care și le apără violent cu ajutorul perfect solidar al tuturor membrilor ei. Multe din aceste așa-zise idei sociale sunt simple tradiționalisme cavaleresc-medievale, simple resturi ale unui idealism feroce individual. Masele populare nu discută. Ele se sugestionează de ideea politică, ori socială, suprapusă lor, ca o entitate vie, căreia ele i se simt datorare cu puterile, averile, chiar viața lor. Ca și în etica socială, așa și în politica socială, e o continuă deplasare a centrului ideal-motrice, a idealului suprem. Cînd viața de familie, cînd cea de oraș-stat, cînd cea teritorial-națională, sau teritorial-economic-juridică, sau social-economică, cînd cea de stat-universal, sunt în centrul preocupărilor și, deci, alcătuiesc unitatea de măsură a valorilor social-politice. Oricare ar fi însă aceste forme în continuă devenire, spiritul unic care le animează e acela al *idealismului social-politic*. Individul ca și masele sunt subordonate ideei de stat și drept contemporane lor, idee ea însăși în legătură genetică cu idealul religios, cu cel etic, social-economic, ori metafizic al vremii, și, nenumăratele forțe oarbe, pur biologice sunt ordonate, disciplinate, canalizate, potrivit *rațiunii social-politice*, spirituale, ideale. Astfel, dară, fenomenele social-politice ale vieții omenești, constituie *devenirii istorice* prin excelență spirituale. Totodată însă ele, prin amestecul firesc al biologicului cu spiritualul în orice manifestare a forței omenești luptătoare, pun probleme extraordinar de grele apercepției istorice. Astfel, fenomene aparent aparținînd unor devenirii subconștiente, material-biologice, cercetate mai de aproape, se arată a fi, totuși, părți dintr-o devenire spirituală și, invers, fenomene aparent idealiste, ca războiul abia isprăvit, se arată, cercetate în esența lor, ca fiind încă zguduiri catastrofale ale celui mai cras animalism, ale celor mai odioase instincte materialiste, asemănătoare pornirilor biologic-migratorii și prădalnice, care au provocat marile năvăliri barbare asupra lumii civilizate mediteraneene. Eticizarea vieții sociale și spiritualizarea vieții social-politic-juridice, sunt devenirii ideale imense, pe care istoricul le urmărește în aspectul lor universal ome-

nesc, oarecum independent de ritmul greoi al maselor foarte încet perfectibile, care-și au fenomenele și devenirile lor istorice accidental-explozive, în chip analog cu cele ale genurilor individual-creatoare. Pentru istoric o mare operă de artă a unui geniu, o revoluție populară (religioasă, socială, politică), ori un război sîngeros (politic, economic, național etc.), sunt fenomene deopotrivă de accidentale și individualiste, deopotrivă de neevolutive. Nici opera de artă, nici revoluția, ori războiul, nu sunt prin ele însele valuri obicinuite ale unor mari deveniri, ci sunt explozii de energie, valorabile ca excepții, ca forme istorice *genetice*, iar nu *solidar-devenite*; ele pot provoca schimbări ale ritmului și intensității altor deveniri, pot fi cauze ale unor forme istorice cu largă rezonanță spirituală, dar nu sunt valorabile *numai prin devenirile în mijlocul cărora au apărut*. Cîtă vreme istoricii nu vor ține seamă de biologicul subconștient, care mocnește sub orice expresie așa-zisă spirituală, ei vor valorifica necomplet sau chiar fals nenumărate fenomene și deveniri ale vieții omenești luptătoare; căci, ca în străvechile concepții cosmologice, orientale, lupta dintre rău și bine, dintre întuneric și lumină, dintre materie și spirit, nu e definitiv hotărîită în favoarea elementului ceresc; ci în continuă combatere, în continuă undulare de la biruință la înfrîngere și înapoi, ambele elemente sunt și biruitoare și biruite, alcătuiind nu singure, ci împreună, ritmul cosmic. În adevăr, etichetarea cu ajutorul concepției etice ori estetice a inerției și mișcării, a vibrării slabe și a celei intense, a așa-zisei „materii” și a așa-zisului „spirit” ca „rău” și „bine”, „urît” ori „frumos”, „folositor” și „vătămător”, e încă una dintre multele confuzii pe care le facem între lumea schimbătoare și formală, strict omenească, și lumea statornică și creator-energetică, ritmic-cosmică. Ori istoria are — prin însăși natura ei — o atitudine superior obiectivă față de viața omenească, așa încît ea e silită să străbată critic aparențele și nestatornicia diferitelor forme ale evoluțiilor, deosebind și valorînd ca perpetuu valabile numai vibrațiile, ritmurile, liniile devenirilor (toate, elemente, nu particular umane, ci și umane și cosmice) și ca singular — mărginit — și accidental-valabile, toate intensitățile excepționale, inerțiile excepționale, genialul ca și biologicul absolut, și nu mai puțin eticul, esteticul, metafizicul absolut, care, ritmic, nu-s decît forme relative ale spiritualului în continuă luptă și devenire.

Omenirea trăiește cu pîine și idei. Pîine neagră și idei obscure la cei mulți. Pîine de lux și idei luminoase la cei puțini. La cîștigarea pîinei de toate zilele omenirea e silită de instinctul vieții. Va munci, va lupta, va ucide, spre a și-o căpăta. În lupta ei pentru pîine, omenirea va simți, total subconștient, nevoia de organizare și va crea diferite modalități de sistematizare a luptei; cînd se va trezi la conștiință, aceste forme necugetate ale armoniei și simetriei, de *cristalizare* analoagă celei a materiei inerte, trecute de la focul solar la răceala spațiilor interstelare, vor căpăta și ele conștiință de sine, vor deveni *idei*. Între idei și forme nu este opoziție: ideile sunt forme conștiente, întocmai precum formele sunt idei neconștiente. Mai mult chiar, formele sunt idei cosmice, în vreme ce ideile sunt forme umane: cristalele materiei minerale și catedralele spiritului religios și artistic omenesc sunt una și aceeași energie cosmică — concretizată ritmic. Spre deosebire de confrății lui de existență pe pămînt, animalele, omul își creează cu fiecare pas mai departe în trezirea lui la conștiință, nevoi nouă ale vieții: nevoi materiale, ale simțurilor din ce în ce mai pretențioase și mai delicate, adică mai enervate de civilizație, ca și, mai ales, nevoi ale facultăților lui mimetice și reflexive. Ia naștere o întreagă

lume de inutilități biologice, adică de necesități spirituale, cari cer o satisfacere formală, concretă, a lor. Treptat, viața naturală e subordonată vieții culturale, viața instinctivă celei conștiente și se creează o lume completă, artificială, a *ideilor*, cari sistematizează și conduc viața omenească în *totalul ei*. În adevăr, rezistența pasivă a maselor omenești, față de înnoirile spirituale cari cer tot mereu mai multă activitate, e biruită prin ideile economice, biologice, științifice, cari organizează mult mai plăcut viața materială, vegetativă, și ispitesc și pe simplul muncitor umil și neînțelept, ca să caute îmbunătățirile aduse de neastîmpărății creatori de idei nouă, evident — măcar în acest domeniu animalic — folositoare și accesibile vieții biologice a animalului-om. Dar și celelalte *idei* nu rămîn fără înrîurire asupra mulțimilor. Căci ideile se altoiesc pe sentimente, precum sentimentele pe instincte. Cel de pe urmă necuvîntător are mica lui patimă pe care poți sămăna un rudiment de idee. Astfel vedem, azi, împrejurul nostru sute și sute de milioane de oameni chinuiți, terorizați, duși la moarte de *idei* pure, teoretice, *sociale* și *politice*, pentru înfăptuirea cărora mulțimile, credincioase ca în vremile marilor epidemii religioase, își dau și viața însăși. Ideile sunt experiență umană concentrată și formulată sintetic-activ. Într-o idee fiecare găsește atîta cît prin însăși viața lui a încercat, a trăit, din acea idee; deci omul care se învîrtește în preocupări pur biologice, aproape nimic, iar omul preocupat reflexiv, foarte mult. În fiecare idee ne regăsim oarecum pe noi înșine și de aceea ne și putem identifica așa de complet cu această faptură abstractă, în continuă devenire, care e ideea. Cu cît o idee e mai general omenească (de pildă ideile sociale, politice, etice, religioase), cu atît ea e accesibilă unui număr mai mare de oameni, fie indirect prin altoirea ei pe sentimente — ca la marile mulțimi necăjite — fie direct, pe cale reflexivă, rațională. Dimpotrivă, ideile de caracter special și tehnic (de pildă ideile artistice, științifice, pure, ideile filosofice, ideile istorice), cari presupun — spre a fi trăite — sau o educație specială a individului, în sensul desăvîrșirii lui specifice, sau o intuiție genială, particulară pentru o anume atitudine creatoare (talente și genii artistice, istorice, filosofice), ele sunt inaccesibile oamenilor obicinuiți și rămîn numai cultural-intensive, neputînd juca și rolul cultural-extensiv al ideilor generale. Orice fapt omenește, individual ca și social, e în esența lui reductibil la o idee; chiar faptele biologice se pot subsuma generalizării abstracte. Ca atare, viața omenească în întregimea ei devine o formă concretă a unor idei. Se poate deci construi un sistem ideologic al vieții omenești, un fel de metafizică a vieții în totalitatea ei. Odată însă ajunsă această umanizare în *forme antropomorfe* (*ideile*), a *ideei cosmice*, care e viața omenească (*formă* universal-ritmică), omul devine oarecum stăpîn pe destinele lui. Legăturile dintre faptele brute el nu le putea avea, căci nu cunoștea legile cosmice, legăturile dintre idei el le are însă, căci ele sunt formă specific umană și deci succesiunea cauzală, ritmarea conștientă a vieții, poate deveni acum opera lui. Astfel, soarta umanității n-o mai fac zeii, ci oamenii. Ei sunt încă stupizi și de aceea o fac așa de ridicul agitată și neinteligent ritmată. Cînd suferința îi va fi învățat mai mult și-o vor face mai armonioasă. Istoria are a însemna cu răceală și perfectă indiferență toate aceste *deveniri ale vieții ideilor*, adică ale vieții omenești în general, ferindu-se de a le valora etic ori estetic, ci mărginindu-se la rațiunea ei intimă de a fi și valora, cea energetic-ritmică. În adevăr, în clipa în care istoria ar decade la o simplă tendință valorificatoare: socială, politică, economică, etică, religioasă, estetică, istoria ar intra de-a dreptul în ideea

specială valorificatoare ca simplă parte a acesteia și libertatea ei de atitudine și creare ar fi pierdută, iar prin aceasta puțința însăși de a urmări liniile așa de variate și de amestecate-reciproc, ale devenirilor ideilor, i-ar fi luată, ea nemaiavînd înțelegere adecvată pentru *toate* ritmurile, ci numai pentru unele. Dar ar fi să lăsăm nepomenită o parte capitală din atitudinea istorică creatoare în fața devenirilor umane ideologice, dacă am omite seria problemelor istorice, puse de rolul selectiv al ideilor în marea luptă a spiritului, puternic vibrător, împotriva materiei adormite în inerție. Ideile atrag afinitar-electiv, pe cale subconștientă, așa cum adună luminile aprinse pe ape noaptea peștii la ele, tot ce e capabil de vibrație intensă în marile mulțimi. Cu forțele acestea mereu proaspete, aruncate continuu în lupta spirituală, se hrănesc marile focuri care ard pe înălțimi, se întăresc puternicele faruri care-și proiectează razele pe mări, spre luminarea și conducerea marilor mulțimi potopite de întunerec. Procesele acestea de atracție, selecție, formare și inspirare prin idei a talentelor și geniilor omenești innăscute, constituie deveniri istoric-universale, linii neîntrerupte dintru începutul vieții conștiente a umanității, ritmuri intense și largi, vibrații uriașe cari, împreună, alcătuiesc luminoasa *devenire a spiritului uman creator*, dominînd și pătrunzînd cu lucirea ei, *devenirea* obscură, *asa de înceată, a spiritului uman colectiv*.

Omul devenit conștient de sine, în bucuria de a-și fi creat o lume a lui, crede că se poate despărți de Cosmos, socotindu-se autonom față de Univers. El creează, prin ideile sale, forme antropomorfe ale lumii infinite și întreaga religie, artă și filosofie devine o pretențioasă proiectare a microcosmului asupra macrocosmului. Dar răbdătoarea cercetare științific-filosofică dovedește tot mai crud că noi nu suntem decît infime bacterii puse o clipă în vibraire de eternele legi cosmice și dezagregate iară fără urmă în materia organică, din care iară și iară, fermentația căldurii solar terestre produce mereu alte generații, se pare, mai variate și complexe, dar în deveniri temporale așa de imense, încît mintea noastră slabă, omenească, greu poate măcar pe departe bănuî linia, așa-zicînd, ascendentă, a acestei deveniri cosmice. Decăderea noastră de la rangul de rege al creației și centru al lumii e, firește, o așa de grozavă scădere a bucuriei noastre de viață, încît pe ruinele vechii cosmologii antropocentrice, se ridică în grabă febrilă o nouă metafizică, optimistă, sacră ca și profană. Da, sigur, viața de aici e o nenorocită zbuciumare în mocirla materiei. Dar mai e o *altă viață*: Omul, care poate concepe infinitul și eternitatea, nu se poate să nu aibă o prelungire a existenței lui dincolo de marginile vieții de pe pămînt. Dar care om? Căci absurditatea unei vieți eterne acordate unei simple brute umane nu o poate admite nici un cap rațional. Omul purificat. Prin ce? Prin sentiment, zic religiile semite. Prin rațiune, zic religiile și filosofii indoeuropene. Purificare etică, după cele dintîi; intelectuală, după cele din urmă. Sisteme enorm de complicate, cosmogonic-metafizice, sunt construite, iaduri și raiuri născocite, judecări din urmă date ca termen fix al pieirei unei lumi pentru renașterea alteia. Dar tot rațiunea arată că și cel mai genial cap omenesc, tot un nimic e față de Cosmos. Deci nu poate fi nemurire personală. Ci cel mult o nemurire a spiritului creator omenesc ca tot, ca energie cosmică. Însă, odată admisă această crudă concluzie, se năruiește iară tot ce se putuse inventa ca mîngîiere a unei umanități, pe care doară siguranța unei vieți viitoare o face să nu degenereze înapoi în sălbăticirea paleolitică. Căci marea nenorocire a neamului

omenesc a fost de a căuta vieții, în toate timpurile, un alt scop decît viața însăși. Sau a fost viața o jucărie a zeilor, cari au creat pe om, din simplă distracție, spre a se juca, așa cum creăm noi arta, de bucuria de a întruchipa ceva ; sau a fost o ispitire, o probă la care e pus spiritul, pentru a fi încercat în rezistența lui specifică față de întinarea materiei, ca în creștinism sau budism ; sau a fost o împlinire absurdă și oarbă, din care nu ne poate salva decît ascetismul mistic, ca în atîtea concepții păgîne, printre cari cea orfică ; sau a fost o biruință a răului asupra binelui, a lui Ahriman asupra lui Ahuramazda, și deci iar o nenorocire, din care abia un mîntuitor trimis de zeul luminei ne va putea mîntui etc. Lupta ce se dă în noi între viață — adică vibrare, ritm, spirit — și moarte — adică inerție, somn, materie — luptă de care noi nu sîntem încă deplin conștienți, spre a o înțelege în acest sens cosmic, ci îi căutăm mereu explicații speciale pentru prețioasa noastră ființă, creează zi de zi, continue deveniri ideologice, de caracter metafizic, după clime, temperamente, popoare, indivizi și mase, deveniri cari toate au acelașel unic : să facă inteligibilă, rațională, acceptabilă, lupta pentru viață. Materialiști-nihiliști, ca și mistici-religioși budiști sau creștini, toți creatorii de doctrine ale sensului lumii și vieții sunt mișcați de același instinct rațional al lămuririi *ideei* cosmice, care e : *forma* vieții umane. Dar, încet-încet, își face loc gîndul că omul fiind un element integrant al Universului, tot numai prin ideile cosmice, iar nu prin cele slabe, strîmte, umane, poate fi înțeles. Viața e o realitate universală ; e vibrarea și ritmul lumilor nesfîrșite. Sensul ei rezidă în însăși această vibrație. Scopul ei e vibrarea maximă. Valorificarea ei e intensificarea cît mai armonios-ritmică a vibrații. Individul e în funcție de împlinirea acestui postulat cosmic. Fericirea lui e suprema intensitate a vieții. A celei biologice ? Nu. Pentru că aceea se rezumă la simpla nutriție și reproducție, încolo fiind somn și inerție. Deci a celei pe care o numim — antropomorf-„spirituale“. Aceasta e însă de fapt vibrarea cosmică : ea e, și ca esență și ca formă, tot ritm, ca și ritmul luminei, energiei universale. Noi suntem astfel, potrivit străvechei vorbe simbolice, „lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat“. Nu e oare, atunci, din partea noastră încă o imensă primitivitate să ne gîndim ca afară din Cosmos, cu legi proprii devenirii noastre ? Și invers, nu ne rezervă viața noastră însăși, așa cum e, fără explicări entogenetice și prelungiri egoist-personale în infinit, fericirea supremă de a ajunge odată la deplina conștiință a identității noastre cu Cosmosul și la deplina ritmare armonică a vieții noastre cu viața cosmică, ritmare cu neputință măcar de bănuat acum, în sălbăticia actuală a minții noastre ? Așa, cum sîntem acum, încă inconștienți, și totuși vibrarea intensă a sufletului nostru în crearea etică, estetică ori metafizică, ne dă bucurii de să ne simșim transfigurați și dematerializați ; dar atunci cînd vom înțelege rațional, conștient, că viața nu are alt sens și alt scop, decît viața însăși — vibrare și ritm cosmic ? Toate aceste fenomene ale gîndului luptător sunt *valori istorice*, active, adică provocatoare de deveniri, sau pasive, adică devenite. Istoria le urmărește pe întreaga lor linie ritmică, le lămurește în intensitățile și extensiunile lor, le caută și le fixează exploziile energetice, generatoare — prin sufletele geniale — de noi vibrații, ritmuri și undulații, le formulează logic-istoric și le predă umanității spre luare la cunoștință.

Astfel atitudinea istorică dînd formă vie, inteligibilă, comunicabilă și rațională, devenirilor vieții omenești, în toate aspectele și gîndurile ei, face din Istorie *conștiința de sine a umanității ca tot*. Prin istorie omul trăiește unitar

Întreaga viață a trecutului de pînă la dînsul și astfel întreaga comoară a creațiilor omenești stă deschisă individului și maselor contemporane spre a se îmbogăți, înveseli, ferici cu ele. Umanitatea e una : alcătuită din materie și energie, deopotrivă. Devenirea ei e una. Nu există valori istorice de clasa I și de clasa a II-a. Căci valorile sunt părți de deveniri, existente numai prin deveniri. Iar devenirile sunt de natură nu mărginit omenească, ci generală, ritmic universală. Ne ocupăm, noi, cei omenește mărginiți, de predilecție cu unele valori și nu cu altele ; cu cele individual creatoare, ori cu cele colectiv evolutive, ori cu cele conștient sociale etc., conform devenirilor specifice pe cari sufletul nostru, afinitar electiv, e în stare să le urmărească. Istoria, în totalitatea ei, e una, ca și spiritul și atitudinea istorică creatoare, din care porcede. Istoricii însă, ca și devenirile sunt fără număr. Dar tocmai aceasta dă însăși creației istorice o devenire pentru sine, de-o bogăție analoagă însăși formelor vieții, pe cari, cu a percepție intuitiv genială, le luminează în întreaga lor creștere și evoluare, de la răsărirea pînă la apunerea lor.

III. DESPRE RITMUL ISTORIC

Leție de deschidere a cursului de *Istoria religiunilor*, ținut în semestrul de vară MXMXX la Universitatea din București, cetită în ziua de IV februarie MCMXX

Pentru înțelegerea lumii și a vieții omul și-a creat concepte generale în cari să poată sintetiza realități complete ale Cosmosului ; așa sunt : pentru dimensional, spațiul ; pentru vital, timpul ; pentru vibratil, ritmul. Poziția unui obiect în lume nu se poate înțelege fără spațiu, desfășurarea unei deveniri, de la neexistență înapoi la neexistență, nu se poate înțelege fără timp, iar mișcarea universală nu se poate înțelege fără ritm. Ca atare și ritmul e un aspect antropomorf, iar nu o entitate cosmică. El e o formă rațional-simplificată, sensoriu-armonizată, logic-sistematizată a Mișcării, întrucît aceasta e accesibilă simțurilor noastre, e trupul palpabil al unei energii, altfel inaperceptibile și incalculabile. Ca în aspectul spațial ori temporal al Universului, unde ne e inaccesibil tot ce e infinit, în mare ori în mic, așa și în ritm (unde, pentru noi, tot ce e vibrație prea larg sau prea strîmt ondulată nu există) noi nu apermep ritmic decît aceea ce e valorabil prin propriul nostru ritm uman. Restul e aritmie sau, am putea zice, uman, inerție. Iar ritmul care dă, la a percepere cea mai plăcută senzație vibratilă ființei noastre, e caracterizat drept euritmie.

Energia universală e unică ; lumina, sunetul, căldura, electricitatea, magnetismul ori spiritul nu sunt decît vibrații, ale aceleiași forțe, variate numai ca iuteală absolută, intensitate și ondulație ; aceeași energie poate deveni, după modalitățile vibrării ei, sunet, căldură, lumină ori spirit. Din acest punct de vedere, sufletul nostru poate întrevădea „adevărul” absolut, întrucît noi suntem tot parte din Cosmos, construită după aceleiași legi și vibrînd ritmic după aceleiași legi, firește însă antropomorf mărginiți de puterile noastre așa de mici de a pătrunde cu simțurile noastre în dimensional și cu ereditatea memoriei în evolutiv-vital. Originea noastră cosmică și supunerea noastră continuă la legile existenței cosmice, fac din noi simple expresii terestre ale unor energii vibratorii universale. Ritmul diurn-nocturn, ritmul solstițial-echinocțial,

ritmul pulsațiilor magnetice, ritmul petelor solare etc. etc., fac din om simpla umbră a unor realități cosmice : întreaga lui viață e în funcție de aceste realități, ritmul vieții lui e în funcție de aceste ritmuri cosmice.

După cum toate încercările noastre de a contrazice legea gravitației universale sunt, mai curînd sau mai târziu, nimicite, tot așa orice evadare conștientă a ritmului omenesc din cadrele ritmului cosmic este fără întîrziere pedepsită. În ritmul vieții și al morții universale, în ritmul iubirii și al creării universale, în ritmul întunericului și luminei cosmice, sunt încorporate indisolubil ritmurile vieții și morții, iubirii și creării, întunericului și luminii umane. Ca un molusc turtit care mai are un pic de viață în el și caută să se refacă la forma și viața dinaintea accidentului, așa omul apăsător de miile de presiuni ale forțelor nivelatoare întru inerția materiei, caută, cît mai are o licărare de spirit în el, să-și revină la forma și viața intens vibratoare a ritmului spiritual. Am putea spune că voința ritmică e caracterul suprem al conștiinței omenesci despre viață. În acordarea ritmului individual ori social cu ritmul universal stă singura putință de păstrare a vieții. În creșterea ritmului personal prin unificarea lui cu un ritm cosmic, înrudit și supraordonat lui, este singura putință de creare a vieții, cvasieterne, antropogenetice, a așa-zisei „culturi“ omenesci.

În infinitatea variațiilor de ritm cosmic, ca o notă pierdută în simfonia sferelor, e ritmul vieții umane. El e unic. Formele lui par a crea tot atîtea ritmuri deosebite ; dar e numai părere. El e ritmul vieții spirituale : în tacte sigure el urcă și coboară, se grăbește și întîrziează, se unionează și se contrapunctează, deopotrivă de categoric și fatal în artă ca și în politică, în religie ca și în știință, în economie ca și în filosofie.

Ritmul vieții omenesci privite în diferitele ei deveniri spirituale, e ritmul istoric. Precum nu e trup fără spațiu, așa nu e spirit fără ritm. Evoluția spiritului omenesc e istoria ritmului vieții creatoare. Cultura omenescă e ritm solidificat în fapte. Cercetînd faptele găsești ritmul.

Materia universală condiționează prin structura ei intimă ritmul care o va vivifica. Curenți de înaltă tensiune nu trec prin o anume materie. Spirit intens vibrator nu se coboară decît în anume construcții cerebrale.

Materia universală inertă e modificată de energia ritmică a Cosmosului potrivit structurii ei intime ; de obicei, ea e transpusă dintr-o structură în alta, citeodată însă e vitalizată. Spiritul omenesc creator ritmează formele vieții umane create de el — formele culturale — potrivit construcției intime a materiei cu care lucrează : individ, societate, fapte, idei, pasiuni, material mort vitalizat, material cerebral evoluat.

Ca parte integrantă din Cosmos, ființa noastră omenescă are în sine impulsii transcendente *etern* și *infinite* ; instinctul creării (biologice ori spirituale), instinctul religios, instinctul metafizic, instinctul științific, sunt imperative categorice ale intrasensibilității cosmice : noi fiind în fiecare clipă nu numai exemplificarea tristă a nimicniciei formelor trecătoare, ci și dovada peremptorie a perpetuității vieții, pe care chiar noi, cei pieritori, o putem voluntar crea. Astfel ritmul vieții cosmice își are în ritmul vieții omenesci continuie palingenezii antropomorfe : societatea, dreptul, statul, arta, lupta între indivizi, marile undulații ale gîndurilor cari agită mulțimile, toate sunt

simple aspecte umane ale unor forțe eterne ale Universului; ceea ce aceste forțe construiesc în Cosmos, sistemele astrale și planetare, cu legile lor de interdependență în viața și moartea lor, marile efluvii de lumină, căldură și câte alte forme energetic-vibratorii mai sunt perpetuu creatoare de forme ale vieții și morții universale, adică, simplu, ale ritmului universal, construim și noi pe pământ, creînd viața umană ca atare fără început și fără sfârșit, căci fără început și fără sfârșit e și esența ei generator-generată.

Ritmul vieții omenești fiind dară atât determinat, ca parte din ritmul cosmic, cât și determinant, ca agent al devenirii umane postcontemporane, are în el și aceea ce vechea teorie istorică numește *fatalitate* și *întîmplare* și, nu mai puțin, aceea ce noua teorie istorică numește *determinism* social-economic-spiritual, *uman*. Ritmul istoric, neinteligibil absolut, ca simplă autocoordinare a vibrațiilor vieții umane, devine inteligibil relativ, ca întretesere conținută a umanului cu cosmicul prin spiritul creator al marilor vizionari ai eternului, geniile umanității.

În fiecă moleculă organică e pusă de legile cosmice puterea creșterii. Ea luptă să crească. Se lovește de alte creșteri. E biruită, ori biruiește. Moare ori trăiește. Și ființa cu ființa, turmă cu turmă, popor cu popor, gînd încorporat în umanitate solitară ori umanitate colectivă, cu gînd încorporat în umanitate solitară ori umanitate colectivă, se îndeasă unele în altele, se pătrund, se deformează, se strivesc, se impun, se răscumpără prin suferință și moarte, cresc, scad, iar cresc și, la urmă, cad sub apăsarea altora nouă, tinere, puternice. Și viața fermentează continuu, aparent ca un haos, inerent ca un ritm, și viața e devenire, iar devenirea e ritm.

Ritmul *istoric* nu există ca atare. El e o creație a rațiunii mele ordonatoare: el e ca ritmul arhitectonic, nu o pre existență, ci o consecvență a luptei cu spațiul și materia, adică a vieții arhitectonice. Din contemplarea abstractă a devenirilor vieții umane eu văd, pe cale de iluminare transcendentă, o linie specific-ondulatorie a mișcării lor, aud o muzică specific-vibratorie a ritmului lor. Viața umanității mi se revelează ca *allegretto* din simfonia a VII-a a lui Beethoven: începînd ca o simplă grupă de tacte, ale vieții obicinuite, ritmul interior crește, prin conștiința de sine, ce o capătă tot mai puternică în repetarea mișcării, în învățarea prin sine a drumului ritmic, noi tacte măreț simbolice se adaogă și ritmul devine cosmic, în uriașa comprehensiune a undelor lui gigantice, ca ritmul oanelor, ca ritmul luminilor. Ca divinul Amphion²¹, care cîntă pietrelor de la zidurile Thebei și ele se așează în tacte alcătuiind cetatea, așa spiritul învață materia cum să se grupeze ritmic și să alcătuească o armonie, o simetrie, un Cosmos.

În marele conflict al creșterilor, adică al devenirilor, apăsarea care împiedică creșterea dă suferință. Iar suferința dă gînduri, creează visuri, construiește lumi ideale, în care să nu mai fie suferință. Suferința naște religia și filosofia, statul și dreptul, războiul și pacea, lirica și tragedia, ideile sociale, politice și etice. Biruința asupra apăsării altora dă bucuria. Iar bucuria dă ritm intens vieții, așîa la creare, la înmulțire a vieții: ea creează iubirea activă, arta, metafizica, Olympul antropomorf. Iar între suferință și bucurie, între *rău* și *bine*, între puterile care ne zdrobesc și cele care ne cresc, e conținută luptă: se luptă întunericul cu lumina, Ahriman cu Ahuramazda, Satan cu Iahve, Iadul cu Raiul. O uriașă *simfonie* a Durerei și Fericirii, cu acorduri diabolic-cacofonice și divin-armonice e viața general-omenească. Și în ea viața mulțimilor e corul, viața genilor creatoare e soli-i. Sfișietor se tirăște ritmul

vieții noastre în înfrângere. Jubilant tună major în biruință. Împăca-se-va vreodată omenirea cu gândul că nu fericirea, ci apăsarea și moartea e singura realitate antropomorfă? În vreme ce creșterea e realitatea cosmică, obiectivă și deci crudă, care se hrănește din durerea și uciderea celor singuri și muritori! Și religia și filosofia vieții fi-va ea vreodată religia și filosofia crutării, iertării, blîndeței, ajutării, iubirei, mîntuirii, din durerea eternă și ineluctabilă?

Cum vrea un animal flămînd să înghită pe altul, iar celălalt se apără, lovind și rănind la rîndu-i, așa caută fiecare individ și popor, în ciocnirea cu altul, în simplul contact social, ori chiar — acoperiți-vă fața, eterni farisei ai minciunii sociale! — în prietenie și iubire, să înghită pe cel cu care e legat, ca să crească pe el din sîngele viu, din sufletul viu, al celui cu care se atinge spre zugrumare ori împreunare.

*

Se luptă oamenii între ei pentru pîine sau pentru gînduri? Sunt devenirile omenesti simplu ritm biologic influențat numai din cînd în cînd de spirit, sau sunt ele complicat ritm spiritual, împedicat numai, continuu, de structura odios de greoaie a materiei?

Umanitatea e, în totalul ei, un conglomerat biologic. Viața ei vegetativă e total animalică, total lipsită de gînd. Dar animalul-om e spiritualizabil, e agitat prin idee. Istoria omenirii e istoria acestei turburări a ritmului greoi biologic prin exploziile geniale ale marilor turburători de suflete. Potențial e în fiecare biman un geniu latent. Real e în fiecare geniu un biman primitiv. Nu e diferență de structură, ci de calitate.

Materia ritmizată umană se prezintă întocmai ca materia purificată minerală, cu arume însușiri preexistente specifice; alături de plumb avem arama, alătura de fier avem aurul. Ele sunt corpuri simple deopotrivă de valabile cosmic. Așa și cu capetele omenesti, individual ori colectiv prelucrabile. Cosmic nu e deosebire între antropofag și elenul din epoca lui Phidias. „Omenește” însă e deosebirea vibrației și ritmului spiritual. Maleabilitatea și ductibilitatea sunt calități „culturale” nu numai pentru metale, ci și pentru creierul omenesc. Adaptabilitatea la vibrații cît mai intense și fine e semnul nobleței unei construcții cerebrale umane. Modul și gradul de acomodare al unui suflet individual ori colectiv la acțiuni din ce în ce mai puternice și complicate ale forței spirituale hotărăște de intensitatea și durata rezonanței ritmice provocate prin spirit. Materia ritmizată umană e dară în funcțiune de calitățile ei preexistente de adaptabilitate la ritm. Să urmărim în cîteva exemple această lege a ritmului istoric. Asupra tracilor în vremea eleno-romană, asupra germanilor în vremea romano-romanică-creștină, s-a exercitat o presiune spirituală de caracter creator-cultural în ordinea compozițional formală, estetică: gîndul plastic, armonic-simetric, sobru-sintetic, clar-rezumativ-expresiv, activ cam cîte un mileniu, și asupra tracilor și asupra germanilor, n-a reușit să-l facă să vibreze în cadența senin eternă, sculptural arhitectonică, eleno-romanică. Sufletul furtunos tracic s-a arătat capabil numai de ritmul religios-dionysic. Sufletul nebulos germanic s-a arătat în special prelucrabil prin ritmul muzical-metafizic-mistic. În veacul al XIII-lea arta franceză („goticul”) ajunge la cea mai armonioasă eflorescență real-idealită. Ea se întinde ca un val vibratoriu asupra răsăritului germanic și asupra sudului italic.

Sufletul germanic abstract și inform e incapabil de a se ritma de linia elegant grațioasă a formelor franceze ; cu cât te depărtezi spre răsărit de Rin, „goticul“ devine în adevăr „gotic“, adică barbar. Sufletul italic, iubitor al formei armonioase, soarbe ca o băutură divină idealul de frumusețe sculpturală franceză și prima ușă de bronz a lui Ghiberti, cu *Spes* și *Fides*, e răspunsul real idealist, definitiv valabil, sudic, la chemarea armonioasă nordică, de neasemănat ritm unduios elastic al liniilor, la Ecclesiei și Synagogeii de la catedrala din Strassburg. Ca astăzi, din Est, la marile școli ale Apusului, așa în vremea antică, barbari din Vest și din Sud merg la Atena ; neenumărați sunt cei ce *mimetic* par a se fi adaptat la ritmul intens spiritual al cetăților de lumină ; aproape nu-i vezi însă pe pușinii care psihologic au devenit coardă de harfă eoliană.

Două sute de ani de viață spirituală intensă nu împiedică poporul atenian însuși de a condamna la moarte pe Socrate. Masa populară rămâne tot aluatul greoi, pe care instinctele și locurile comune ale retoricii de bilciu o pun în mișcare, iar nu ideile.

Invers, materia ritmizabilă individuală e în esență tot primitivism biologic. Michelangelo fuge ca un laș din Florența la apropierea francezilor, se întoarce apoi de o teamă analoagă, de astădată de părerea mulțimei florentine, și luptă brav pentru libertatea cetății. El, cel așa de intens personal, inapropiabil solitar și incomparabil, în gândul patetic și în artă, el e un simplu animal uman terorizat de instincte în mijlocul ritmului panic și brutal al mulțimilor.

Dar să urmărim acum, alături de materia ritmizată, *forța propulsivă a ritmului*. Există un ritm activ și un ritm pasiv al mulțimilor, ca și al indivizilor singurateci, creatori de gânduri. Îndeobște și indivizii ca și mulțimile așteaptă să-i ia valul, iar nu provoacă ei valuri. Omul e de obicei fricos ; **pînă** ce nu-l tîrăsc evenimentele, nu îndrăznește a lua poziție în fața lor. În viața de toate zilele, afară de simpla activitate biologică, de căutare a hranei și a femeii, omul e utilitarist pasiv : cel mult își dă osteneala de a reacționa la impulsii streine și încă și asta foarte slab. Ce provoacă atunci ritmul, dacă omul în sine e așa de inert. Forța propulsivă a materiei umane, vegetînd în animalitate, este cel de al șaselea simț al filosofilor budiști, *gîndul*. Am putea spune că gîndul există în sine, ca element autonom față de umanitate. În adevăr, nu există consecvență ontologică între senzațiile psihofiziologice care stau la baza cunoștinței noastre despre lume și viață și între ideile pure. Religia, metafizica și filosofia matematică sunt bazate pe ideile total absurde, din punct de vedere empiric, a infinitului și eternității. Statul e bazat pe ideea transcendentală, absolut contrarie experienței biologice, a mandatului legal și a interesului etic social. Dreptul e contractul de asigurare reciprocă a unor indivizi cari nici nu se cunosc, de cum să se amenințe în proprietatea și viața lor. De unde vin atunci aceste *realități*, cari sunt ideile ? Platon spunea că din lumea eternă și divină, din care noi înșine, prin sufletul nostru nemuritor, ne tragem, lume din care avem reminiscențe de acestea supraumane, pe cari prin inspirație divină le rechemăm la activitate, trezindu-le din subconștientul în care dorm. Noi am spune că ideile nu sunt decît forme active ale spiritului universal, vibrînd și în noi, ca în întregul Cosmos, ca energie specifică lumii organice, în care energia unică, general-cosmică, devine suflet, în vreme ce în lumea anorganică ea e lumină, căldură, electricitate ori gravitație... Precum două corpuri care se ciocnesc dau sunet, căl-

dură etc., sunet și căldură cari sunt entități deosebite de materia în sine a celor corpuri, întrucît ele sunt vibrație, iar nu materie, tot astfel două suflete omenești ciocnindu-se dau gînduri : gînduri cu atît mai intense cu cît cele două suflete sunt mai vibratile, mai fine și mai specific rezistente. Gîndul în sine nu poate fi, ca în teoriile materialist-mecaniciste, un fel de reacție chimică, ori de vibratilitate celulară, ci trebuie să fie ceva înfinit superior bietului organism omenesc. Acest organism e un simplu receptor, cîteodată și comutator, dar și atunci modest și sărac, antropomorf, al unei forțe uriașe analoagă gravitației universale. De aceea, toți marii „creatori de gînduri“ creează subconștient, „subt inspirația zeului“ care le dă într-o iluminare spontană, total neașteptată și incalculabilă, răspunsul la întrebarea zadarnic pusă pe cale rațională, specific uman-experimentală. Îndată după epifania cerească a creării, creatorul recade în viața obicinuită, devenind un om ca toți oamenii și trebuie — spre a crea din nou — altă mare străfulgerare să-l fure și să-l silească a spune uman cele zărite în lumea aceea supraumană, în care, ca în somn hipnotic, a privit clar și demiurgic un timp așa de scurt.

Forța propulsivă a ritmului suprablogic uman este dară spiritul. Descărcările sale energetice în materia cerebrală umană, individuală și colectivă, sunt ideile. Ideile fiind forța vibratorie, provoacă mișcări ritmice, specifice, caracterului ontogenetic al ideii respective. O idee spațială provoacă ritmuri dimensionale, o idee etică, deci atractiv-repulsivă, cvasigravitațional-centrifugal-cosmică, provoacă ritmuri sociale ș.a.m.d. Cum însă există capete bine conducătoare și capete rău conducătoare de energie spirituală, este evident că ideile nu-și pot face drum în umanitate, nu pot deci provoca vibrații ritmice, creatoare de fenomene spirituale, deci de deveniri istorice, decît grație acelor minți fin construite, cari prind, multiplică și transmit mai departe spiritul. Și aici trebuie să insistăm o clipă asupra unui amănunt principiar. Dacă materia are — cum cred moniștii materialişti — prin sine însăși, în *mișcarea ei*, proprietățile cari constituiesc împreună energia universală, ar fi să ne întrebăm, de ce materia cerebrală umană e așa de rebelă, în generalitatea ei, la orice vibrație și ritm mai intens ori mai complicat, de ce tocmai „regele creației“ dă dovada unei așa de uriașe inerții energetice, unui aspect al materiei organice (deci prin ea însăși vitală), care nu indică numai, ci *strigă*, ca însușire specifică și unică a materiei, nemîșcarea, aritmia perfectă ? În adevăr oricare ar fi realitatea cosmică asupra materiei și energiei, ca cercetător al fenomenelor devenirii spirituale omenești, ești silit a admite dualitatea : *materie* inertă, ritmizată prin spirit — *idei* abstracte, forțe propulsive ale ritmului activ ori pasiv al materiei cerebrale umane.

Să examinăm cele două forme de activitate ale forței ritmizante, spirituale : forma activă și cea pasivă. Am spus mai înainte că ființa omenească brută are, ca atare, fără nici o cultură, impulsii transcendente cosmice : instincte creatoare ultranaturale, supraumane. O idee creatoare politică, artistică, religioasă poate dară grupa pe cale de sugestionare a subconștientului metafizic din omenire o sumă de bimani, organizîndu-i împreună, și dimpotrivă nu poate grupa alte animale, oricît de superior organizate cerebral ar fi ele. Un individ ori o masă omenească, scoasă din liniștea spiritual aproape aritmică a vieții biologice, e întocmai ca o materie inertă ; multă vreme după ce a încetat furtuna pe ocean, apa se agită în unde largi și adînci, continuînd prelung, deși tot mai slab, ritmul inițial ce i s-a impus de vînturi ; și tot

aşa, multă vreme după ce o idee a încetat de a mai fi activă, oamenii se agită pe urma primei impulsii date de acea idee. Acesta e ritmul pasiv şi istoria omenirii e aproape înăbuşită de forma aceasta a ritmului ; masele populare se mişcă neconţinut, mari evoluţii istorice au loc prin această mişcare : revoluţii şi războaie, schimbări social-economice şi religioase, mari migraţii de popoare şi civilizaţii ; acesta e un adevăr incontestabil, chiar pentru istoricii individualişti ; dar ciudat istoric social-evoluţionist ar fi acela care, descriind ritmul l-ar atribui, şi ca origine, materiei agitate de undele lui. Este însă, şi în ritmul pasiv, un element activ : mişcarea iniţială dată de idee serveşte numai ca un excitator al unor energii latente, de obicei distructive, mai rar constructive ; sunt instinctele populare de violenţă pasionată, de clarificare brutală, de înnoire catastrofală, de justiţie orb elementară, de simbolizare mistică a ideii formale, cari toate intensifică ritmul, îl grăbesc, îl transformă şi îl îndreaptă adesea pe un drum total strein de acela indicat primordial de ideea care a născut ritmul. Dar este iarăşi evident că acest element activ al ritmului pasiv e din punct de vedere spiritual ceva cu totul inferior ; el se aseamănă acţiunii distructive a vulcanilor cari au fost puşi în stare de erupţie de energia ascunsă în adîncurile lor, şi trebuie ca în mijlocul haosului forţelor instinctive deslănţuite să intervină iară ideea ordonatoare, care să readucă materia omenească la ritmul armonios undulat al spiritului. De aceea în marile deveniri istorice, nu gălăgioasa turburare a marilor mase, ci aproape imperceptibila acţiune conştientă a conducătorilor de suflete e hotărîtoare. Nenumărate revoluţii şi războaie nu au putut schimba, cu toată mişcarea lor sălbatică, cu nimic mentalitatea colectivă, care abia încet-încet, după revenirea păcii, a început, pe bază ideologică, evolutivă, a *deveni altfel*.

Pentru ritmul vieţii omeneşti creatoare, forma activă, energetică, a manifestării vibratorii spirituale e hotărîtoare. Dar aici vine greaua problemă a determinismului social-istoric şi biologic, care turbură puritatea ideii creatoare originar-individualiste. În adevăr, individul însuşi e în funcţiune de mediu uman şi cosmic, de mediu contemporan şi tradiţional ; ideile sale nu sunt energii metafizice, ci sunt idei devenite, specific-istorice şi specific umane (biologic şi geografic umane). Este deci în ritmul activ o parte foarte însemnată de ritm pasiv, de rezonanţe streine ideei ritmice pure. Istoricul individualist ar face o greşeală elementară dacă ar nega aceste elemente determinante ale ritmului activ, original-individualist, genial-creator. Totuşi, greşeala sa ar fi mult mai uşoară ca a istoricului social-evoluţionist, care ar încerca să explice numai prin stări generale social-psihologice punctele iniţiale, spiritual-revoluţionante, ale marilor deveniri culturale. Căci aceea ce face puterea uriaşă a ideii creatoare de noi ritmuri este tocmai spontaneitatea ei, independenţa şi superioritatea ei faţă de mediul contemporan. Partea capitală a puterii energetice a ideii nouă este tocmai subconştientul caracteristic personal, stilul exasperat-individualist, al ritmului ei ; ideea religioasă budistă, de salvare prin suprimarea raţională a suferinţei şi morţii ; ideea religioasă creştină de salvare prin suprimarea sentimental-mistică a vieţii, întru siguranţa alteia ; ideea social-politică internaţională, cosmopolitică, anelenică, alexandrinică ; ideea artistică de sincretism gotic-roman, care stă la baza renaşterii italiene ş.a.m.d., sunt indisolubil legate de personalităţi precise, oameni singurateci, luptînd înainte de toate pentru clarificarea propriului lor suflet, care, tocmai nu-şi găseşte ritmul armonios în lumea contemporană cu ei :

Buda, Isus, Alexandru, Niccolò d'Apulia. Dar ritmul activ nu este exclusiv individualist. Nu numai indivizii vibrează creator și determinant ritmic, ci și colectivitățile. În domenii însă strict circumscrise.

În adevăr, dacă cercetăm *natura ritmului devenirilor* omenești, în raport cu problema creșterii diferitelor vieți, vom constata de la început că, psihologic, ritmul se poate caracteriza ca fiind de trei nuanțe, fie simultane, fie succesive, fie exclusive; sentimental (de obicei începutul agitației și la indivizi și la mase), voluntar (legat cu începutul la indivizi, constituind culminarea și sfârșitul agitației la mase), rațional (neexistent la mase, hotărâtor la indivizi). Cele trei nuanțe ale ritmului, sentimentală, voluntară, rațională, nu sunt însă simple colorări ale ritmului spiritual, ci stau în aceeași vreme în legătură cu problema capitală a vieții: *creșterea*. Creșterea organică în sine se poate perfect numi, de acord cu Schopenhauer și școala sa, *voință*. E voința cosmică, subconștientă și elementară, a materiei organice de a se dezvolta. Această voință constituie ritmul activ al marilor colectivități, în calitatea lor de organisme biologic-complete: triburi, popoare, societăți, rase. Am avea deci: ritmul organic, al creșterii, de nuanță psihologică, voluntaristă. Dar creșterea întâmpină obstacole; obstacolele provoacă o reacție și luptă violentă pentru creștere, creează o turburare a ritmului organic, cu atât mai adâncă cu cât obstacolul e mai statornic; ritmul organic e deci modificat de *accidentul* întâlnit în creștere și se colorează pasional, sentimental. Am avea deci ritmul accidental, al ciocnirii de obstacole, de nuanță psihologică sentimentală. Acest ritm se întrețese și completează continuu cu cel organic, constituind ritmul vieții maselor omenești. Ca un fluviu care curge liniștit la vale, în mișcare cu totul potolită, așa trăiesc popoarele; dar tot ca fluviul care întâlnind o stîncă devine furios, capătă un ritm aprig și nu se potolește iară decît sau tăind stîncă prin puterea apelor lui, sau căutîndu-și un alt drum, așa și popoarele întâlnind greutăți în viața lor liniștită, se răscălează,ucid și sunt sîngerate ele însele pînă biruiesc, sau sunt biruite. Totuși adevărata natură a ritmului *activ* nu e nici cea voluntară, nici cea sentimentală, ci cea rațională. După cum am accentuat și în altă ordine de idei, viața umanității e, ca ritm, o imensă *sinritmie*; ca armonia polifonică în împărăția sunetelor, așa avem armonia poliritmică a vieții creatoare spirituale. Această armonie nu se poate însă obține decît printr-o rațională coacordare a diferitelor ritmuri, adică prin cunoașterea și stăpînirea interdependențelor ritmice. Iată cîteva exemple universal istorice: armonia claselor sociale; pacea internațională; raportul dintre individual și social; raportul dintre economic și spiritual etc. Cine face coacordarea? Colectivitatea? Exclus, deoarece ea nu-și cunoaște decît propriul ritm, la care vrea să siluiască tot ce nu i se aseamănă. Sunt personalitățile solitare, ele iau conducerea, adesea chiar fără voia lor, fiind silite de mase, cari simt nevoia de a fi scoase din haosul vieții pur organic-sentimentale și aduse la siguranța ritmului obiectiv, conștient, controlabil, *rațional*. Biruința ordinei, a euritmiei, asupra tumultului, a aritmiei, e opera rațională, a ritmului conștient individualist, creator, la rîndul lui, de idei ritmice sociale, pe baza cunoașterii sau a intuiției geniale în oceanul interdependențelor ritmice.

Sufletele omenești individuale și colective, diferențiate specific prin legea cosmică a variației formelor vieții, au afinități electivă precise și precumpănitoare pentru anume nuanțe ale ritmului spiritual: arienii sudici (spre deosebire de cei nordici: traci, slavi, germani, sentimentali, mistici, nebuloși);

pentru ritmul rațional : indieni (brahmannismul, budismul, arta, filosofia indică), iranieni (religia, filosofia, statul, ideea monarhică), eleni (armonia și simetria cvasimatematică a artei, filosofiei și științei, raționalismul religiei lor, ideea politică), romani (dreptul, statul, arhitectura, religia); semiții pentru ritmul sentimental-voluntar (senzualism religios, poetic; cruzime politică; misticism exasperat, negînd viața actuală; violența sălbatecă a activității politic-militar-sociale : exagerare caricaturală ori monstruoasă a valorilor artistice-plastice, ideologic-sociale, individualist-creatoare ; continuă febrilitate a agitației vieții, de unde și frația bună a semiților contemporani cu toate curente de idei brutal-reformatoare, revoluționar-novatoare, distructive, anarhice, protestatate). De altă parte, însăși fenomenele vieții spirituale sunt specific înrudite cu anume nuanțe ale naturii ritmului și prin aceste nuanțe își capătă adevărata lor rezonanță. Răspîndirea religiei creștine în lumea antică e ritm caracteristic sentimental. Nenumăratele lupte social-politice ale Apusului, din antichitate și pînă azi, sunt înainte de toate ritm special voluntar, fără prea multă participare sentimentală ori rațională a sufletului colectiv-individual : e creștere aproape inconstientă, biologică, care devine doară în revoluții și războaie pe ici pe colo și sentimentală, dar, afară de mari reorganizări prin conducători de geniu (August, Ludovic XI, Frederic II, Napoleon, Karl Marx) rămîne irațională, aproape pur animalică. În sfîrșit, toate cuceririle gîndului artistic, științific, filosofic, sunt înainte de toate ritm rațional.

Dar să urmărim care e *structura ritmului*, tactul lui specific, în diferitele manifestări ale triplei lui naturi psihologice. Mișcarea și viața se desfășoară ritmic între cele două extreme : inerția absolută și vibrația absolută ; materia și spiritul. Întocmai după cum inerția absolută ucide spiritul, tot așa vibrația absolută desființează materia. Noi însă, oamenii, suntem materie plus spirit, inerție plus mișcare. Structura ritmului nostru va fi dară un paralelogram al forțelor inerte-motrice. Dezvoltarea maximă a spiritului va duce la un fel de biruire a inerției în sensul supunerii absolute a materiei la legile spiritului ; cele trei feluri de ritmuri, sentimental, voluntarist, rațional, se vor putea preciza atunci și ele, destul de clar, în linia ondulatorie a ritmului. Să luăm cel mai desăvîrșit exemplu istoric al curbei ritmice complete (inerție, vibrație maximă, inerție). Din haosul năvălirii barbarilor doriene, care prefac în ruine strălucita civilizație ahaică, vedem ridicîndu-se greoi, primitiv, încă obscur, spiritul nou. Trec trei veacuri și încă nu se poate vorbi de un ritm cultural bine caracterizat. Explozii violente, de energie mai mult biologică, provoacă mari agitații : expansiunea colonială, reîntronarea monarhiei absolute militariste, reforma vieții economice, sociale și politice pe baze plutocratice, marea lumină profetică, a unei noi religii etic-monoteiste, orfismul. Sărituri dizgrațioase de la barbarie la civilizația decadentă orientală și iar înapoi la barbarie, ritm înăbușit popular. Și, deodată, în mijlocul apatiei acesteia o uriașă expansiune a unei creșteri streine, care se desfășoară, îneoînd totul, din Răsărit spre Apus. Sunt iranienii, cari își trăiesc ultimele tacturi de *andante maestoso*²² al ritmului maxim al vieții lor. Cum încep a vibra frunzele pădurii la apropierea furtunii, așa se întetește, se unifică ritmul violent agitat al sufletului elenic, adieri întretăiate reciproc de *allegro*²³ și *scherzo*²⁴, de *marcia eroica* și de *adagio malinconico*²⁵, străbat în valuri tot mai intens ritmate întregul poporul chemat la proba vieții. Cu tumult haotic se ciocnesc undele celor două deveniri : cea iraniană și cea elenă. Și creșterea iraniană se sfarmă, trupul ei se strînge mutilat înapoi spre Răsărit ; creșterea elenă se desfășură

în ritm încă mai grăbit, o jubilară imensă aprinde toate puterile latente ale sufletului elen; se naște, ca în Florența secolului al XV-lea, o incomparabilă sinritmie creatoare: religie, filosofie, știință, artă, politică, înflorire economică, expansiune brutală militară, absolut egal, care formă umană concretă, a ritmului spiritual unic, toate vibrează cu maximum de intensitate, sufletul elen trăiește suprauman în toate; indivizii geniali biruiesc inerta materie cu o ușurință spăimântătoare (comparați neputința spiritului în sculpturile de la Olympia cu biruința divină a spiritului în sculpturile Parthenonului — totuși la distanță de numai o generație); parcă auzim încă marea armonie pe care o crea ritmul trepidat al săpătorilor în piatră și al biruitorilor în agora întrepătruns de ritmul *adagio-grandioso, un poco stanco*,²⁶ al cugetărilor tragediei, filosofiei și religiei elene. Și cum, pe mare, furtuna întâi agită fața apelor și jocul valurilor e puțin adânc, așa ritmul subtil diferențiat, grăbit undulat, cuprinde întâi numai straturile de sus ale națiunii elenice. Cum însă, pe mare, încet-încet, se șapă tot mai adânc agitația furtunei, urnind, desigur în ritm mai larg și greoi, dar totuși urnind și adâncul, așa, încet-încet, când cei de sus erau aproape obosiți de marea vibrație prin care trecuse, masele mari elene se porniră și ele în ritm larg, determinat și condițional, fără prea mult gând nou, dar agitate totuși de gândul creatorilor dinainte, și din marea sinritmie culturală a secolului al V-lea decurse largă undulație civilizatorie a secolului al IV-lea. Și tot mai slab se vor mișca undele ritmului, tot mai gol, tot mai nespirtual, mai mecanic, mai inert va fi ritmul pînă în secolul II și I. Și undeva, în altă parte a omenirii, un alt ritm, provocat de alte ciocniri de creșteri, va fi luat loc. Și, în felul ei, după materia umană cu care va fi avut de lucrat, după calitatea sufletelor, individuale și colective, o nouă undă ritmică va fi reînceput *da capo*²⁷. Noi sinritmii, material-spirituale, uman-divine, își vor fi pornit valurile lor, creatoare de viață nouă, după chipul și asemănarea omului, deci după chipul și asemănarea Cosmosului. Dar în structura tuturor acestor ritmuri va răsună deplin limpede tonalitatea specifică, natura sufletească a ritmului uman: marș-nupțial, marș războinic ori marș funebru; ritm al iubirii, ritm al creșterii, ritm al gândului asupra vieții și morții. Tacturile ritmului se vor grăbi, se vor înceteni ori se vor frînge, după pasiunea, după voința, după ideea care le va nuanța. Și tragedia aeschyleană va fi reflexiv-melancolică, în vreme ce drama sophocleică va fi senin-olimpiană în ritmul ei. Și Donatello va fi demiurgul voinței și Michelangelo va fi motivul pasiunii și gândului suprauman, care de prea puternica vibrație a vieții divine sfarmă și distruge materia artistică și trupul omenesc.

Dar *intensitatea ritmului* istoric e prea hotărîtoare, în devenirile sufletului omenesc, spre a fi numai în treacăt atinsă aici. Să urmărim dară intensitatea ritmului ca problemă în sine. Viața e creștere, iar creșterea e ritm. Crește iarba, înmuguresc copacii, se desfac florile, rodesc fructele. E ritmul naturii în funcțiune de frig și căldură, lumină și întuneric, umezeală și uscăciune; după elementele determinante ritmul creșterii va varia întocmai. La fel în ritmul vieții omenesti: avem și aici elemente date, care determină intensitatea ritmului. Greutățile vieții materiale și ale mediului geografic vor încetini în vibrarea spirituală sau vor opri cu totul în uniformitatea banală a ritmului biologic și pe omul de la ecuator și pe cel de la poli. Robia agrară, industrială ori birocratică vor ține de asemenea înăbușit orice ritm variat spiritual. Deabia când creșterea sufletului individual ori creșterea sufletului colectiv devine liberă de orice înlănțuiri biologice, sociale, religioase, politice,

economice, militare, de-abia atunci poate fi vorba de o *intensitate* a ritmului. Altfel, este ritmul simplu al vieții latente, fără intensitate și fără profunzime. Dar *ritmul creșterii sufletelor* e prin însăși această denumire caracteristică ce i-o dăm : 1° ritm de creștere și 2° ritm de creștere spirituală. În întâia lui însușire, el e un ritm extensiv, energetic, general-vital. În a doua lui însușire, el e un ritm intensiv, transformator-ordonator, creator-uman. Mișcarea de pură creștere a unor energii spirituale, individuale ori colective, ar putea fi numită cantitativ-energetică. Mișcarea de creștere a energiei spirituale individual-solitare ori colectiv-social-culturale, ar putea fi numită calitativ-energetică. Am avea cele două feluri de intensități ale ritmului creșterii vieții spirituale, cel cantitativ și cel calitativ, adică cel colectiv-civilizator și cel cultural-creator, adică cel social și cel individual.

Înțelegem prin intensitatea cantitativă a ritmului istoric amplitudinea *spațială* a undelor vibratorii : ritmul agită o suprafață și o adâncime geografic-umană cât mai vastă. Această intensitate este înainte de toate și aproape exclusiv cantitativă, pentru că ea nu transformă esențial, ci numai formal ritmul spiritual ; ideile pure joacă un rol foarte șters, impulsurile instincțelor, pasiunile populare, prejudecățile tradiționaliste, inerția spirituală, joacă dimpotrivă rolul capital. Iată, de pildă, cele două curbe uriașe ale ritmului istoric social-sufletesc : 1° creștinarea Europei și 2° reforma creștinismului catolic. Ambele mișcări au fost de o intensitate enormă ; viața omenească individuală și socială a fost turburată pînă la adîncurile ei. Și totuși, nici primul creștinism, nici cel de al doilea n-au putut da nimic superior mentalității banal-antropomorfe a indoeuropenilor iubitori de viața simțurilor. O altă pildă, încă mai caracteristică, pentru îngrămădirea unei intensități maxime într-un timp minim, ceea ce e o modalitate în plus de exacerbare a intensității cantitative, e războiul mondial din 1914—18 (precizăm anii, căci de acum rar război care nu va avea repercuteare mondială). Intensitatea ritmului vieții a fost în acest război, desigur, maximă față de tot trecutul umanității. Această intensitate însă tocmai prin uriașul ei caracter cantitativ a ucis aproape orice vibrație calitativ spirituală. În afară de născocirile diabolice ale spiritului primitiv de distrugere, mintea omenească creatoare de artă, filosofie, gînd religios-etic, mai că a adormit cu totul. De ce o așa de enormă extensiune și profunzime a agitației, întinse asupra întregii umanități și de ce totuși o așa de săracă vibrație spirituală ? Pentru că factorul care produsese agitația era omul biologic, preistoric ; o hoardă de bimate a tăbărit să asasineze hoarda vecină ; o creștere de aceasta de antropofag voinic a împins Puterile Centrale la război. Problema care se rezolva prin războiu era simplă : moartea sau viața, sclavia social-economică (mai grozavă decît sclavia individuală antică), sau libertatea capitalist-naționalist-imperialistă (mai efectiv strălucitoare decît toate libertățile naiv-idealiste) pentru germani sau pentru englezi. Au biruit englezii, au fost zdrobiți germanii. Toți cei cari au mers cu englezii au crescut și ei biologic cantitativ. Toți cei cu germanii au scăzut. Ca ritm nou, derivat nu numai cantitativ ci și calitativ din cel al războiului, dezvoltat ca rezultat spiritual al marelui interesasasinări în masă, putem cu destulă probabilitate prevedea o dublă mișcare. Ideea libertății popoarelor, care a fost și la unii și la ceilalți luptători o simplă minciună convențională, începe să agite ea, independent, mai departe, popoarele care au luptat sincer pentru dînsa, descoperind la urmă că au fost înșelate. De altă parte, imperialismul antropofagic

al capitaliștilor internaționali a deșteptat o imensă reacție, tot internațională, a claselor proletare și a micilor popoare chinuite de foamea de aur anglo-saxono-ebree.

Înțelegem prin intensitatea calitativă a ritmului istoric amplitudinea în *timpul* devenirii umane, a undelor vibratoare ; și peste mii de ani un fenomen puternic de viață omenescă să răsunе armonios-ritmic în sufletele individuale ori colective ale muritorilor, doctrina salvării a lui Buda, viața eroică a lui Alexandru Macedoneanul, doctrina salvării a lui Isus din Nazaret, arta și filosofia greacă, ideea social-politică republicană romană, arta renașterii italiene, ideea imperialistă romană etc. În vibrarea spirituală a creatorilor de gânduri nouă să fie atîta bogăție general omenescă, atît element de valabilitate spirituală cvasieternă, încît ritmul mișcării lor sufletești și ritmul mișcării general-culturale a epocii să aibă puțința de trezire a unei mișcări analoage și în suflete altfel construite, cu un alt ritm specific al vieții și cu o altă construcție biologic-geografică a determinismului contemporan lor.

Și la fel, cantitativă de o parte, calitativă de alta, e și intensitatea ritmului indivizilor singurateci, cari au provocat deveniri istorice. Valorificarea ființei și acțiunii lor are a porni tocmai de la caracterul intim al ritmului vieții lor creatoare. Ce zgomot și agitație violentă au produs întotdeauna marii demagogi, marii profeți falși, marii tirani ori cuceritori cruzi și brutali ! Istoria a însemnat viața, faptele și înfrîurirea lor ; cu dreptate, căci există și o devenire istorică negativă a spiritului omenesc : perpetua lui naivitate, imbecilitate, lașitate. Dar ritmul lor istoric e numai cantitativ intens și în cel mai ironic sens cantitativ. Dimpotrivă, ce singuratece au trăit geniile pozitiv creatoare ale omenirii ! Ritmul vieții lor solitare a fost incomparabil de intens numai în sine. Și nu structural calitativ, căci nu există diferență calitativă între diferitele activități spiritual creatoare, dar ca rezonanță în timp, deci ca rezonanță în sufletele nobile ale tuturor epocilor ; deci, așa fel, ca intensitate calitativă, cum au lăsat în urma lor în adîncul contingentelor de o clipă, a importanțelor înșelătoare ale uitatei lumi de atunci, Phidias pe Cleon, Platon pe Gorgias, Paul pe Apollonius din Tyana, Leonardo pe Sforza.

Căci ritmul, care e formă, deci trup, își are și el sufletul lui : *ideile ritmice*. Natura, structura și intensitatea ritmului sunt în funcțiune de *ideile* ritmului. Ce sunt aceste idei ? Mișcarea vieții noastre e pornită și ordonată de două realități eterne : amenințarea morții, bucuria vieții. Cea dintîi ne silește la apărarea și păstrarea cu orice preț, chiar monstruos, a vieții. Cea de a doua ne împinge la înmulțirea, îmbogățirea, eternizarea vieții. Ambele realități dau, ideologic, un principiu inspirator vital : amenințarea morții creează ideile active *conservator-vitale* ; bucuria vieții creează ideile active *generator-vitale*. Primele sunt utilitar-sistematizatoare : organizarea vieții materiale, a vieții sociale, regulamentarea raporturilor pragmatice dintre individ și societate (familie, stat, drept, religie, război), asigurarea tot interesată și contractuală împotriva nenorocirii prin cultul divin apotropaic și unitar. Dimpotrivă ideile generator vitale sunt idei libere, dezinteresate ca utilitate imediată a vieții, lipsite de apăsarea adesea oribilă a imperativului categoric, impus de instinctul de conservare a individului și speciei ; ele evoluează individualist-formal, original și caracteristic-ritmic, și nimic nu le împiedică de a trece cu totul în domeniul abstractului poetic și metafizic, creînd o întreagă lume de vis și gînd, fantastic și subtil, care pune în vibrație, infinit de profundă și prelungă, față de simpla viață material utilitară, nu numai sufletele nobile

individuale, ci întregi grupe sociale superiorizate-spiritual. Astfel, dară, ritmul istoric al ideilor conservator vitale va fi îndeobşte greoi şi lipsit de varietate : curbele devenirilor lui vor fi aproape banal de asemănătoare la popoare şi în timpuri foarte depărtate unele de altele. Dimpotrivă, ritmul istoric al ideilor generator-vitale va fi de o uşurinţă, varietate, noutate, eleganţă şi graţie, continuu evolutivă, în domeniul sensoriu al bucuriei vieţii, de o penetraţie şi intensitate convingătoare şi emoţionantă pînă la filosofii şi tragic, în domeniul reflexiv al energiei vieţii. Ideile generator vitale creează cele două ritmuri imense ale vieţii active a omului pe pămînt ; ritmul ornamental şi ritmul monumental. Primul e în funcţiune de plăcere a vieţii, al doilea în funcţiune de biruire a morţii. Primul este înainte de toate formă armonioasă : tact *allegro* al vieţii. Cel de al doilea este ideea de eternizare prin sinteza abstract formală a gândului general omenesc, ca atare, suprapus tehnicei, artei ori filosofiei şi religiei prea contemporane. Aducerea iubitoare între noi a trecutului apus, prin amintire, proiectarea prezentului în viitor, peste graniţele vieţii noastre pieritoare, prin comemorare, sunt una şi aceeaşi impulsie supraumană, a marelui, largului ritm istoric, care umple în undele mişcării lui, deopotrivă, ce a trecut şi ce trece. Şi dacă ornamentalul e înainte de toate ritmul specific al înfloririi vieţii, în toate aspectele ei, monumentalul este ideea care uneşte, adîncind ca sentiment şi gîndire, toate artele plastice, ba chiar poezia şi muzica ; de-abia prin monumental arta îşi capătă *spiritul*. Noi trăim în mijlocul morţilor fără a lua prea mult seama la ce a fost viaţa lor distrusă, crud risipită. Îi aşezăm pe morţi, în chipuri, împrejurul nostru, ca spre a ne aminti de ei, propriu însă pentru a fi liniştiţi că nu ne ameninţă de undeva de departe cu absenţa lor. Aşa e viaţa, săracă, fricoasă şi banală ; cum trăiesc insectele printre resturile vieţii, aşa omul obicinuit se înconjură fără emoţie şi fără gînd de chipul celor ce au murit, cari sunt acum în *altă lume* decît el. Ci ideea monumentală, măreţul ritm *adagio* al readucerii prin căldura noastră jertfită, prin sufletul nostru înfiorat şi dureros, la viaţa noastră, aici cu noi, a celor ce au murit, această idee, acest ritm, singure, fac legătura dintre viaţă şi moarte şi, biruind uitarea, dau însăşi vieţii noastre, a celor încă trăind imensa simţire, maestosul gînd, al unei umanităţi eterne, încorporate, fie şi o clipă, în sufletul unui biet muritor. Dar tocmai pentru că ritmul acesta puternic şi răscolitor pînă la adîncuri, mistuieşte pe cel prins de el ca focul vecinic materia pieritoare, rari sunt sufletele creatoare cari să fi putut lua în ele şi reda deplin, în noi forme ale vieţii, ritmul monumental. Phidias, Michelangelo, Beethoven, pătîmind ca nişte noi mîntuitori ai omenirii într-o viaţă eternă şi-au ţintuit pe stîncă durerii şi pasiunii etern omeneşti sufletul lor titanic şi, de vibraţia pură a sufletului lor transfigurat prin revelaţia eternului, materia s-a prefăcut ea însăşi în idee, s-a ordonat docilă pe linia fixată de demiurgi şi, ca soarele din mare, în lumină incomparabilă, în ritm de lărgime cosmică, au răsărit Moirele, Moise cu cele patru veghe ale zilei, simfoniile. Ci artiştii cei mulţi ori noi, muritorii de sută, ne bucurăm şi sufletul razelor de lună pe marea uşor înfiorată de boare şi în ritm botticellic, raffaelin, correggic, iubim, cîntăm, preamărim viaţa.

Şi ideile ritmice — antropomorfe — îşi au corespondentul lor în *formele ritmice*-cosmice : ideea ornamentală pură e corelată cu *ritmul de repetiţie*, linia mereu aceeaşi a tactelor extreme ; ideea monumentală pură e corelată cu *ritmul de compensaţie*, linia mereu nouă şi totuşi continuu armonioasă

a ideilor și formelor, integrate prin sinritmia spiritual-formală. Mișcarea sufletului omenesc e, concret, mișcarea trupului lui : precum te agiți trupește sub imperiul unei pasiuni, tot așa te miști puternic și ordonat sub imperiul unei idei formatoare. Nu poți face, șezînd turcește, pictură sau sculptură monumentală, ci cel mult mărunțișuri de artă industrială. Întreaga cultură a Răsăritului se aseamănă cu mătaniile pe care un anachoret le trece una după alta, mereu aceleași, mereu la fel, printre degete, ucizînd cu desirarea lor mecanică ori ce gînd din el ; aceleași autocrații absolute și crude, repetate la infinit, în viața politică ; aceleași motive arhitectonice și ornamentale (uitați-vă la pagodele cu coperișul repetat la infinit) în arta de aer liber ; aceiași naiv-hîdă, copilăresc-monstruoasă, fantastic-burlescă și perfid-glumeată amestecare, a unor forme bolnave, de imaginație febricitantă (subt soarele de plumb indic sau în aerul pestilențial chinez) cu tradiționalismul feroce al unei organizări pe caste, pe mentalități, pe religii, pe cruzime egoistă, stupidă și băată cvasieterună. Și tot astfel în această osificare, împietrire orientată, muzica, literatura, filosofia, abia de se mișcă în greoaiele forme de repetiție vecinică a aceluiasi motiv, formal (cetiți chiar învățătura așa de nouă a lui Buda și vă veți simți înăbușiți subt imensitatea monstruoasă a reluărilor și repetărilor) ; e viața cvasiinertizată prin tictacul de orologiu, prin ritmul cît mai mecanic al trupului tău, al mîinilor tale, al minții tale. Ți se pare, în gînd sceptic asupra oricărei noblețe omenești, că chiar doctrina așa de sublimă a lui Gôtamo, Iluminatul, nu e decît aceeași fantasmă adormitoare a Răsăritului : „nu e suferință și nu e moarte, pentru că.... nu e nici viață, pentru că totul e numai un *cauchemar* al arșiței, al bălții, al opiuului, al somnului chinuit, al somnolenței perpetue, al umanității ca tot“. Și totuși, de altă parte, cînd vezi adîncă perspicacitate a orientalului în marele mister al existenței și al relațiilor dintre oameni, mister pe care acolo, în mișcarea lui aparentă, el îl deapănă continuu în sufletul lui închis, prefăcut, perfid, atunci îți vine iarăși să spui : nu cumva ritmul lui potolit, mecanic, aproape inert, este adevăratul ritm perfect acordat cu cel al eternității cosmice ? Ei nu se grăbesc, ca noi, ei știu să aștepte ; ce minunat își petrece japonezul, cu ce poftă rîde cînd vede un european agitat și violent ! Le par, desigur, toți acei oameni palizi ai Vestului, ca niște bolnavi, ca niște pătimași, care-și cheltuiesc repede viața și vor muri cu toții înaintea de ce să se fi mișcat din echilibrul și aequanimitatea lui ironică un singur oriental de aceștia, cari par'că ar fi siguri de chiar eternitatea vieții lor, meschin personale, așa de încet se mișcă, așa de la fel gîndesc, așa de cumplit de obositor se repetă.

Și, dimpotrivă, nu e, pentru omul Vestului, puțință de oprire, de odihnă, a gîndului lui continuu inovator. Lui nu-i ajunge să spună aceea ce au spus cei mai buni dintre cei mari, căci aceasta nu e decît tot lucru vechi, bine spus. Trebuie să vină ceva mai bun ca însăși cele mai bune gînduri ale celor mari și astfel să fie anunțată umanității o nouă idee, o nouă formă, unică, în perfecția ei sublimă. Și pentru toată *noutatea omenească* se grănituește prin neputința noastră de biete organisme necomplete, pentru că nu există puțința originalității pe linia infinitului, omul puternic vibrator al Vestului construiește în avîntul lui spre creare — organic și subconștient — acele mari linii ondulate ale ritmului secular și milenar ale spiritului lui unitar, cari ne apar nouă, alcătuiind o sinritmie compensatoare a diferitelor tacte original-caracteristice, diverse unele de altele și totuși, prin sincronicitatea lor, aparținînd unei singure unde ritmice, în totalitatea, iar nu în izolarea lor. Vedem

atunci sinritmate : feudalitate, monumentalitate, epopee ; urmate de municipalitate, ornamental, lux, agitație, criticism, lirică ; încheiate de democrație, utilitarism social-estetic, realism, dramă. Sau în marile linii ritmice ale gândirii sintetice a Apusului : linia artelor plastice plecând de la mișcarea greoaie, ridicol de pedant echilibrată, trecând prin mișcarea dezordonată, apoi prin cea mareștăpînită, sinritmată cu cea jubilant individualistă, caracteristică, transformîndu-se, în fine, în fluviu grandios de mișcare potolită, tot mai unitar-asemena, tot mai puțin inovatoare, tot mai lipsită de idei, mai inertă, pînă la încetarea totală a ritmului în apele stătute, imense și banale, ale neantului ritmic de la început ; și după un timp oarecum de odihnă, noua linie ritmică, *da capo* ; ori linia ritmului politic : autocrație, feudalism, plutocrație, ochlocrație și *da capo* ; ori linia ritmului social : biologic, militarist-religios, economic, filosofic și *da capo*. Dar mai mult decît atît, în *ritmuri identice* se alcătuiesc, prin calitatea sufletească specifică a diferitelor grupări umane, *stiluri diverse* ale liniilor ritmice ; așa e stilul elenistic al sincretismului, scepticismului și cosmopolitismului, diferit de stilul romanistic al aceluiași fenomen ritmic istoric. Tot astfel ochlocrația ateniană a lui Cleon își are stilul ei special față de ochlocrația rusească a lui Lenin, deși ritmul e indentic, atît ca natură cît și ca structură și idee.

Undele ritmice, curbele ondulatorii, ne clarifică însă și mai mult realitatea vibratoriu-spirituală, care e ritmul de repetiție de o parte, ritmul de compensație de alta. În adevăr, urmărind undele ritmice ale devenirilor istorice, constatăm unde închise într-un fel de ritm static, ca de pildă în artă, știință, filosofie, drept, stat, și unde deschise asupra infinitului într-un fel de ritm dinamic : ritmul social, politic, religios, mimetic-cultural. Să analizăm dară ceva mai de aproape aspectul undelor ritmice, staticitatea, respectiv dinamicitatea lor.

Orice vibrație, pentru a avea loc, presupune existența unei materii vibratorii pe care energia spirituală cosmică o agită. În vidul absolut nu ar putea exista nici vibrație, nici ritm. De aceea știința e nevoită să admită azi perfectă continuitate a materiei în spațiul infinit. Tot astfel, undele vibratorii spirituale au nevoie de materia umană, în cari ele ondulează pe lungimi foarte variate, după vibrarea spirituală specifică, întocmai ca undele luminei în spectru. În vreme ce, de pildă, undele artistice ori filosofice sunt foarte scurte, dar cu un număr de vibrații enorm, undele sociale ori cele religioase sunt foarte lungi, dar cu un număr de vibrații redus. Care e cauza diferenței ? Evident 1° calitatea energiei spirituale și 2° calitatea materiei vibratorii : prima condiționează numărul (foarte restrîns al) capetelor omenesti bine conducătoare de energie superioară ; a doua condiționează intensitatea maximă (foarte rară) a vibrației spirituale. În adevăr, ideile și formele artistice ori filosofice sunt realități extrem de fine și specializate, cari nu pun în mișcare decît un cerc restrîns și închis de suflete omenesti ; aceste idei și forme sunt incapabile de a provoca ritmuri sufletești general omenesti ; ele constituie, înlăuntrul unor granițe precise de : spațiu, timp, valoare, entitate, materie apercceptivă, materie apercceptută, materie vitalizată și stil (adică înțelegere subiectiv-obiectivă a raporturilor dintre apercepție și reproducție), — un cerc închis, dincolo de care ele devin neactive, imperceptibile. Ritmul undelor intense și restrînse e ca un nucleu cosmic, un sistem în sine, în raport de atracție

și gravitație, de echilibru stabil față de alte nuclee autonome și, față de alte forme ale energiei spirituale, ireversibile. Dimpotrivă, undele de vibrație rară, dară de lungime maximă, constituie un fel de undulație panantropică; ritmul lor e ca ritmul eternului universal; el e generalizat și reversibil dintr-o formă în alta, influențând toată materia omenească și toate vibrațiile ei. Iată, de pildă, ritmul social, politic, religios ori mimetic-cultural; și undele acestor ritmuri sunt deschise asupra infinitului omenesc, căci orice calitate a materiei apercceptive e influențată și pusă în mișcare de ele: de la bimanul paleolitic, la omul genial modern, și orice vibrație specifică a materiei apercceptive (vibrație artistică, științifică, filosofică, juridică, teoretic-politică) e permeabilă iradiației energiei spirituale sociale, politice, religioase, ori mimetic culturale. Ca atare, ritmul acestei din urmă energii exercită o acțiune dinamică asupra tuturor sufletelor omenești individuale și colective; undele lui sunt așa de largi, încît nici o formă a vieții omenești organizate nu scapă înrîuririi lor. Din această cauză ritmul devenirilor general-omenești este el însuși un ritm de unde lungi și puțin intense, pe cînd, dimpotrivă, devenirile solidar-omenești, individual-geniale, nu aparțin ritmului general-omenesc decît în măsura în care ele sunt pătrunse de ritmul larg, iar acțiunea lor asupra acestui ritm larg e valorabilă ea însăși tot numai în măsura turburării — foarte încete și slabe — a acestui ritm larg și nu, cumva, în măsura propriei lor intensități, care constituie un fenomen explosiv, nu unul evolutiv, în devenirea gîndului omenesc ca un tot.

Astfel, dară, ritmul vieții creatoare omenești, pe care l-am caracterizat mai sus ca bifariu: de repetiție și de compensație, ni se clarifică prin analiza undelor ritmice ca un *ritm de creștere a energiei generale umane* în cele două aspecte complementare: creșterea prin conservare a energiei continuu acumulate pe cale biologică, ritmul de repetiție; creșterea prin multiplicare și transformare a energiei continuu create pe cale spirituală, ritmul de compensație. O interferență a celor două feluri de unde e, firește, inevitabilă, căci totul se pătrunde reciproc în Cosmos. Iar rezultatele interferențelor sunt ele însele caracteristic-inovatoare în domeniul unitar al culturii omenești.

Dacă urmărim *evoluția ritmului* istoric, constatăm tocmai această interferență universal-omenească în timp și în spațiu, între integral și diferențial, cosmic și spiritual, repetat și compensat, pe urma căreia se sistematizează de o parte *ritmul de tradiție*, de alta *ritmul de inovație*, în întregul domeniu al activității noastre spirituale. Iată, de pildă, cîteva ritmuri de tradiție în ținutul prin excelență compensator, adică inovator al timpului și spațiului omenească: organizarea bisericii catolice, viața constituțională engleză, ritmul templelor elene sau al boltelor romane, ritmul vieții de familie în burgheziile occidentale etc. Iată, dimpotrivă, ritmuri de inovație în ținutul ritmului de repetiție: modificarea stilului artistic, nord-vest-indic, continuele reforme religioase ale întregului Răsărit, nenumăratele invenții tehnice și sisteme etic-metafizice ale lumii chineze etc. Dar lăsînd la o parte interferențele care sunt simple accidente, să vedem care e caracterul celor două feluri de ritmuri evolutive în sine — cel de tradiție și cel de inovație — în viața spirituală a omenirii.

Tradiția este, în viața omenirii, continuitatea în lupta și munca pentru cultură. Fiecare generație trece celei următoare și fiecare veac și mileniu trece celor mai tîrzii rezultatele experienței și silințelor lor. Fără tradiție nu există cultură; nici omul simplu, nici geniul nu poate crea nimic fără tradiție. Cele

mai mărețe întruchipări artistice și filosofice ale omului genial sunt o sinteză a unor cuceriri tradiționale îmbinate organic și transformate într-o nouă viață spirituală, individualist-caracteristică, întocmai ca pruncul născut din doi muritori, deosebit ca înfățișare și suflet de ei, deși carne din carnea lor și viață din viața lor. Platon nu ar fi existat fără eleați, Heraclit, Anaxagoras, Socrate și chiar Democrit, cari toți i-au dat ceva. În Michelangelo sunt rezumați și intensificați nenumărați predecesori, printre cari în rîndul întii Jacopo della Quercia. Ș.a.m.d., pentru a nu mai insista zadarnic asupra vieții sociale, politice, religioase, economice, care e prin excelență tradiție. Dar orice tradiție înseamnă — ca evoluție spirituală — de o parte, materie umană omogenă, iar de alta energie vibratorie constantă ; și un element și celalalt sunt absolut indispensabile continuității mișcării armonice ondulate. Ritmul de tradiție care este deci ritmul larg, statornic, adînc, fie al umanității ca un tot temporal, fie al popoarelor-națiuni ca unități precise spațiale-temporale. El nu este identic cu ritmul de repetiție (care exclude evoluția), ci presupune, dimpotrivă, o continuă creștere și transformare a energiei spirituale spre vibrație superioară a materiei apercceptive umane, întocmai cum riurile sapă constant și depun constant aluviuni, chiar fără inundațiile catastrofale, care mai mult turbură decît completează opera ritmului obicinuit. Firesc lucru, ritmul tradițional cultural e o perpetuă stare de veghe iar nu, cumva, o undulație mecanică, în felul ritmului tradițional, primitiv-vegetativ, al popoarelor necivilizate. Ritmul vieții sufletești a acestora din urmă e neevolutiv, deci neistoric.

Dacă am asemăna gradele de spiritualizare omenească celor patru stări fizice ale corpurilor : solidă, lichidă, gazoasă și radiantă, este clar că creierul genial, totdeauna inovator, nu și-ar putea găsi analogie decît exclusiv în starea radiantă ; în adevăr, pentru individul creator toate contactele cu lumea materială ori cu cea ideală, fie contemporană fie tradițională, sunt numai impulsul pentru puternice descărcări de energie ; omul genial *emană* continuu gânduri și fapte nouă, individuale, caracteristice pînă ce viața lui se risipește în neexistență. Un om simplu se hrănește el pe el cu tot ce e strălucire, frumusețe, gînd, acțiune spirituală ; ca un corp care absoarbe undele luminoase și rămîne tot negru, așa omul de sută suge în sine vibrațiile spirituale rămînînd inert. Dimpotrivă, omul genial nu numai reflectează undulațiile spirituale, ci în el se nasc vibrații proprii la atingerea cu energia creatoare omenească, și el, la rîndul lui, emană energie și produce unde energetice. Întregul ritm istoric, de inovație, se sprijină și se lămurește pe această realitate cosmic-omenească. Să urmărim în istoria universală orice gînd artistic, filosofic, științific, în așa zisele lui reluări de către marii creatori de idei ai popoarelor culturale și vom constata că la fiecare *reluare* el devine *altul*, devine o *nouă* forță energetică. Iată, de pildă, ideea plastică în relief și sculptura rotundă la greci, la romani, la francezi, la italieni, la contemporani ; ideea ontogenetică materialistă, ori cea logic-metafizic idealistă la greci, la francezi, la germani ; ideea atomistică ori cea evoluționistă, ori cea criticistă ori cea experimentală, în știința și filosofia europeană etc. etc. Ritmul inovator al devenirilor spiritului omenesc s-ar putea asemăna cu un vînt puternic, care suflînd din adîncul întunecat al originilor omenești înspre viitorul nostru necunoscut, cu o intensitate și iuteală constantă, întindește fiecă mică scînteie înțilnită de el în drum, o crește, o preface — prin puterea lui, că suflă, dar

prin natura ei, că e foc — în incendiu, cîte odată chiar, cînd materia înconjurătoare e pregătită să ardă prin seceta suferinței, iar *nu* : e umedă de rodirea materiei, o mărește în catastrofă purificatoare, pentru ca, iară veacuri, să sufle numai spre a mîna cu el, din generație în generație, praful drumurilor bătute și zădărnicia frunzelor moarte. Și în ritmul acesta de inovație, nu partea constructivă, evolutiv compensatoare, de care vorbeam mai înainte, cînd caracterizam ritmul de compensație, e elementul caracteristic, ci partea explosivă, distructivă a inerției ori lenei de mișcare, linia nebună de protuberanță solară, proiectată în infinit, e hotărîtoare pentru valorificarea undulației spirituale universal omenești, perpetuu înnoitoare.

În adevăr, tendinței incomensurabile de puternice a *materiei cosmice* de a se *integra* în coeziune, uniformitate și inerție, îi stă în față tendința, pentru noi tot așa de incomensurabilă ca putere, a *energiei cosmice* de a se *diferenția* în activitatea ei, dînd materiei vibrații, undulații și gravitații de tot felul, neînchipuite ca număr, ca forme, ca intensități. La fel este lupta dintre *integralul biologic* și *diferențialul spiritual* din om, cari reprezintă, în materia noastră pieritoare, ca indivizi și ca tot, cele două eternități cosmice, inerția și vibrarea. Ritmul de tradiție apără materia omenească de distrugerea prin spiritualul absolut, ritmul de inovație provoacă neconținut materia omenească la vibrarea maximă. Ambele împreună constituie divină sinritmie a culturii omenești conștiente de sine însăși. Dar după cum fiecare grăunte de materie anorganică își cere vibrarea lui particulară, tot așa fiecare *formă* a ritmului omenesc creator își cere stilul ei propriu.

Stilul e, ca orice idee și formă antropogenetică, o rezultantă a două forțe spirituale complementare : *voința* (aceasta e — biologic și cosmic — *creștere*) și *rațiunea* (aceasta e — cosmic — echilibru universal, *ordine*, armonie). Voința de a crea dă materialul brut ; rațiunea îi dă proporția, ținuta și ritmul particular. Familia, statul, societatea există prin voința mulțimei ; ele sunt simple fenomene de creștere spirituală. Familia matriarhală ori patriarhală, monogamă ori poligamă, absolutistă ori liberală, iată stilizările rațiunii ordonatoare. Și tot așa cu stilizările statului, societății, artei plastice, religiei etc. Ritmul fiecărui fenomen de devenire omenească e hotărît nu de voință, ci de rațiune ; *stilurile ritmurilor* sunt în funcțiune de forța spirituală, rațional-ordonatoare. Dacă *patimile* uriașe populare, sociale ca și individuale, provoacă toate agitațiile, turburările, mișcările violente, furios ritmate ale istoriei, *ideile* conducătoare infuzate, pe cale de sugestie ori pe cale de sentiment, maselor, pe cale de judecată indivizilor, sunt elementul care polarizează vibrațiile colectiv-spirituale, dîndu-le o direcție, o undulație și o intensitate cvasiconstantă, deci consecvent ritmică. Să luăm cîteva exemple de stil ritmic. Diferitele rase omenești, ca și diferitele popoare ori indivizii izolați, își au un anume ritm propriu, de caracter ereditar : sunt greoaie sau iuți, persistente în mișcare sau molii etc. Acest ritm moștenit, e stilizat, adică e conștient organizat ca vibrație constantă : germanul greoiu și persistent creează *metoda*, organizarea, sistematizarea culturală contemporană ; iată un stil ritmic rasial. Omenirea vestic-europeană, în special franceză, trăiește între 1000 și 1300 o epocă de idealism liric-mistic : în viața de războiu, de iubire, de religie, poezie și artă, e același avînt nebun spre frumusețea absolută, mistică, a devotării, jertfei, luptei, credinței ; poema lui Tristan și catedrala din Chartres au același ritm ; salturi de octavă, mai sus, mereu tot mai sus, cu triluri la fiecare octavă, în iuțire din ce în ce mai pasionată a vibrației, în ciocnire

din ce în ce mai deznădăjduită a tactelor, pînă la tactul final, eteric, moartea și viața eternă, ori săgeata în seninul imens, înfiptă pe ultimul fleuron al turnului, azvîrlit ca o lance în abisul zenitului ; iată un stil ritmic spiritual, al unei societăți intens creatoare. — În construirea corpului omenesc ca valoare plastică, dorianul dă atenție osaturei și energiei, ionianul moliciunii, grației, sensualului, Donatello caracteristicului, Jacopo della Quercia masivului și spațiului, Michelangelo monumental-pateiticului, ideal arhitectonicului ; iată stiluri ritmice plastice. Elenul dă templelor sale o astfel de proporție reciprocă a părților (maselor și forțelor) componente, încît, în armonia lor, ele dau impresia siguranței și liniștei eterne a siluetelor de munți în asfințit, a orizontalității inbranlabile a mării în linia depărtării. Romanul dă boltelor sale îndrăznețe curbarea însăși a cerului, așa că ritmul mișcării liniilor lor funcționale e ca un prelung acord perfect în major ; iată stilul ritmic al liniilor energetice. Și toate acestea sunt stiluri ale unor mișcări enorme, în care nenumărați oameni de geniu au fost sinritmizați cu liniile marilor undulații, sufletul lor propriu fiind aproape desființat ca ritm individual. Dar dacă e să ne îndreptăm privirea la stilul calitativ, de intensitate spirituală individuală, dacă e să examinăm stilul ritmic al personalităților creatoare de toate felurile și de toate mărimile, vom găsi nenumărate ordonări conștiente ale mișcării sufletești individuale, infinit de numeroase stiluri ritmice. Și totuși, rasial ca și tehnic, calitativ ca și cantitativ, individual ca și social, toate stilurile ritmice sunt influențate, armonizate, valorificate etern-omenesc de un singur stil, stilul intensiv : ordonarea mișcării ca vibrație maximă (intensitatea individual creatoare), ordonarea mișcării ca undulație maximă (intensitatea colectiv sinritmică) — *prestissimo appassionato*²⁸ la viori, *adagio grandioso*²⁹ la rest. Acest stil intensiv nu e însă altceva decît însăși sinritmia cu mișcarea cosmică ; e unirea noastră cu sublimul infinitului și eternului în vibrarea noastră uniformă cu totul ; conștiința despre atingerea acestui punct final al vibrării noastre spirituale ne dă extasul dionysic, apollinic, aphrodisic.

Căci *spiritul ritmului* acesta e : fericirea, nemurirea, dumnezeirea. Ideile transcendente hărăzite nouă de Cosmos, ca parte integrantă din el — și ele ca și noi — infinitul și eternitatea, își cer formă umană ; iar forma e, ca și în Cosmos, vibrare. Vibrarea însă, pînă la sentimentul coborîrei zeului în noi, e revelația spiritului ritmului.

Se îmbulzesc în noi, ne frămîntă, ne torturează instinctele : e haosul ritmului tumultuos din vremile cînd omul nu era decît un biman. Muritor de rînd ori titan al gîndului, omul e deopotrivă chinuit de instinctul vieții : procreare, creștere, creare cu minile și mintea. Omul iubește femeia, ucide pe cel ce nu-l lasă să aibă ce dorește, se bucură de puterea mușchilor lui ori de ascuțimea gîndului lui. Iar bucuria îi dă un ritm tot mai grăbit, îl preface întreg în ritm concret — ca dans și ca sunet, cîntat, ca tact demiurgic, ca delicată frîngere a liniilor aspre și tari, îl face să uite tot ce e slab în el, îl „entusiasmează” ; sufletul desprins din cătușele materiei vibrează în sine, sfărîmînd materia, creînd extasul inconștient de viață reală, de lume ori de personalitate ; dă nebunia beției dionysice, dă uitarea de sine a inspirației apollinice, dă divinul aliaj al esenței vieții cu esența morții în îmbrățișarea Aphroditei.

După direcția în care și-au căutat oamenii fericirea, a variat și tonalitatea spiritului lor ritmic creator. Dionysos tragic ori Odin scandinav, deopotrivă de sterilă, confuză și numai biologic intensă a fost agitația cumplită a

religiei de luptă, de libertate, de nemurire, traco-germanică. Ci elenul deschizînd ochii mari asupra lumii, a văzut frumosul și în sufletul lui a crescut uriaș sentimentul plastic, dorința de pipăire, modelare, mîngăiere, ca a unui trup delicat omenesc, a întregii lumi de linii, de culori, de forme, de sunete, de ritmuri. Și toată energia vieții lui, toată voința creării, toată iubirea existenței acesteia, palpabile, îmbrățișabile, s-a prefăcut la elen în ritm al muncii și al gîndului, a toate ordonatoare, și stat, drept, religie, știință, poezie, filosofie, artă, au devenit una și aceeași plastică expresie a înfocatei iubiri pentru frumusețea umană ; nimic peste puterile de iubire și înțelegere a ființei noastre, așa de mărginite și ca trup și ca suflet : armonie și simetrie antropomorfă, ritm, potolit, reținut, discret. Dar în acest ritm omenesc, claritate, ordonare, valoare divină intensă ; un incomparabil imn al omului devenit divin în tot ce e numai omenesc și muritor, devenit idee pură, ideal etern omenesc, în uciderea oricărei vibrații accidentale și discordante, trăind viața lui puternic și resignat, fără speranță într-o altă viață și fără nemulțămire barbară împotriva zeilor că nu l-au făcut pe dînsul, cel de țărîină, nemuritor ca lumina vecinică, dar și fără renunțare nevrednică la viața aceasta a noastră, mărginită, desigur ca timp și spațiu, dar nemărginită ca varietate și armonie a sinritmiilor creatoare. Și pe cînd elenul căuta fericirea, nemurirea și dumnezeirea în existența concret omenească, semitul se prăbușea sau în sensualismul nesățios și brutal al religiei lui de cruzime și desfrîu, sau în negarea exasperată, ascetică și mistică a vieții noastre de pe pămînt. Egipteanul își construia mausolee, zeilor lui muritori și oamenilor lui nemuritori, romanul raționaliza pînă la meschin ritmul potolit elenic ; francezul unea într-o sinteză cîteodată tragică, adesea numai strălucitor ornamentală, pe Dionysos cu Apollon și Aphrodite, rătăcind continuu agitat și nehotărît între cei trei zei pe cari ar vrea să-i adore deopotrivă în fapta vieții lui și, neputînd, îi cîntă numai în efuziunile avînturilor lui ; iar italianul, calculator ca romanii, genial ca elenii, acoperă subt încrețirea capricioasă a măruntelor valuri de flăcări, cari pîlpîie la fața temperamentului său sudic, un foc gigantic, ondulat ca oceanul și întunecat ca noaptea, din undele căruia au ieșit la viață incomparabilii, în zalele de aur ale Pallas Athenei, cu Dante în frunte, și pentru prețuirea ritmului apollinic al cărora, numai elenii nemuritori le pot sta ca semeni. Ci încă neajuns de nimeni, profund-chinuitul, nebun-jubilantul, etern-tragicul, nemuritor-omenescul ritm dionysic al muzicei, singurul ritm în care omul își poate găsi expresie întreagă suflului său alcătuit din nemurire și moarte, din dumnezeire și taină, singurul ritm în care putem pune și îngînatul copilului în fașă și iubirea Isoldei și moartea Prometheilor și imnul de preamărire a Cosmosului ; ritmul dionisiac al muzicei n-a trăit pînă acum întreg decît în asprii, obscurii, chinuiții căutători de gînd fără formă, de frumuseță fără trup, închinătorii de eri ai lui Wotan.

Și precum spiritul dionysic a creat muzica germană și imperiul lui Alexandru Macedoneanul, precum spiritul apollinic a creat arta elenă și a Renașterii ori știința contemporană, așa a creat spiritul aphrodisic întreaga lirică a tuturor timpurilor. Dar cele trei suflute ale ritmului creator sunt în sine unul și același ; sunt spiritul suprauman, de vibrație sinritmică cu viața și moartea universală, cu existența cosmică. Afundarea în opera de artă, în cercetarea științific filosofică, în vîlmășagul bătaliei ucigașe, în lupta socială-politică, în visul iubirii, dematerializează, despersonalizează, rupe de contem-

poraneitate pe omul ce s-a dăruit pe sine creării, iubirei, înțelegerei, luptei. El devine „om în sine“, adică „vibrare spiritual omenească în sine“.

Dar în Cosmos toate se pătrund reciproc : materia trece prin materie, undele vibratorii trec prin alte unde vibratorii ; ca o celulă în sângele nostru, făcând drumul ce i-l hotărăște vibrarea vieții noastre, așa pământul în Univers, așa noi oamenii în viața eternă suntem o singură particulă cu aceleași însușiri, supusă aceluiași legi ca totul și făcând în circulația universală drumul ce ne e fixat de rațiunea de existență a totului. Ritmul „inimei“ Cosmosului dă pulsații identice pînă în cel de pe urmă „vas capilar“ al Universului. Aceeași energie e activă în rîmă și în om, în imbecili și în geniu : vibrațiile și ritmul materiei agitate de energie variază doar numai ca forme evolutive ale dezinertizării materiei.

Și devenirile spiritualizării din ce în ce mai profunde a omului ca individ și ca masă sunt devenirile istorice. Ritmul vibrațiilor vieții omenești intense, în devenirile ei, e ritmul istoric. Cum însă sufletul omului nu se poate tăia în felii : sentiment, voință, rațiune ; cum societatea omenească nu se poate despărți perfect limpede în indivizi și colectivitate, ci cele două forme de a exista se pătrund și influențează reciproc ; cum ceea ce e vechi și ceea ce e nou în gândul omenesc genial nu se poate niciodată desăvîrși separa, înaintea ochilor minții noastre ni se arată o măreață ființă unică, cu un trup și un suflet unic, crescînd în ritm spațiat, de undulații largi ca ale luminei solare, crescînd în dimensiuni, în vibrații, în mișcare ondulatorie, pătrunzînd cu simțuri uriașe tot mai adînc în taina externă a lumilor și în taina internă a propriei vieți, devenind prin sine însăși din ce în ce mai luminoasă și iradiînd tot mai departe lumină, o măreață ființă cosmică, avînd un tact al vieții acordat cu cel al lumilor.

Faptele și gândurile acestei ființe unice, indivizibile în sine și inseparabile de Cosmos, sunt fenomenele istoriei omenești. Ritmul vieții ei active, creatoare a unei întregi lumi după asemănarea ei, e ritmul istoric.

Departate în adîncimile cerului sunt sori cari se nasc acum. Căldura lor devine mereu tot mai mare, energia lor iradianță tot mai puternică ; tot mai multe din roiurile de meteorite, cari alcătuiesc, rotindu-se, imensele nebuloase, se strîng spre centrul lor de gravitație, ciocnindu-se între ele, aprinzîndu-se, devenind din fragmente inerte ale unor lumi moarte, lumi vii, unitare, tot mai intens vibrante. Așa, în lumea noastră omenească, din fragmentele inerte de umanitate vegetativă, pe care spiritul activ uman le silește să graviteze tot mai aproape împrejurul lui, se nasc, prin ciocniri între ele, mari incendii, cari trezesc la vibrație puternică și unitară materia umană adormită în animalitate, în tradiție biologică, în sălbăcie. Tot mai mult nebuloasa umană se transformă în soare ; o viață unitară umană, proiectată ca devenire în însuși abisul timpului viitor terestru-solar, se plămădește în clipele cosmice, pe care noi le numim omenește „cei cinci mii de ani ai istoriei culturii omenești de pînă acum“. Nenumărate aspecte și legi ale devenirilor omenești ne sunt azi ascunse. Căci chiar revelate de ar fi, tot neinteligibile ne-ar rămîne, cu mintea încă primitivă ce avem acum, neînstare de a suporta vibrații prea puternice ori prea fine. Dar faptele cele mari, sensul lor capital, *devenirile și ritmul* vieții omenești luptătoare și creatoare, ne sunt încă de acum înțelese ; realitatea lor o trăim ; prin fiecare ceas al vieții noastre singuratece, de căutători ai bucuriei, luminei, fericirii, prin fiecare secol de suferință comună, în vîltoarea cosmică de atracție și respingere, de iubire și ură.

IV. ANAXANDROS

Analog platonice citit în ziua de III noemvrie MCMXX, la deschiderea cursului despre *Originea dramei antice*, ținut în anul MCMXX/XXI la Universitatea din București

Se lăsa seara. Ieșind din teatru, Anaxandros chema pe Theoxenos și Callicrates la o parte : „În noaptea aceasta se împlinesc doisprezece ani de când am compus lui Apollon³⁰, ocrotitorul cetății, paianul³¹ biruințelor noastre împotriva sciților. Veniți pe turnul lui Aristagoras, îndată ce luna va prinde să stăpânească noaptea“.

Pe insula abia răsărită peste fața mării, cetatea lui Apollon părea a ieși, cu portul, zidurile, templele ei, de-a dreptul din valuri, plutind pe ele ca o nouă Argo³².

Părăsit de Dăruitorul luminei, pământul se învălui în doliul umbrelor. Facile de brad începură să pilpeie în noapte, sfîșiiind liniștita boltă de întunec cu mișcarea lor agitată, ca niște chemări în ajutor pe o imensă mare pustie.

★

Și Anaxandros zise : Am ascultat astăzi iară *Antigone*³³. Am plecat din teatru trist, dar ușor și senin. Îmi părea că sunt eu însumi o umbră, meditănd în câmpiile Elysee la zădărnicia vieții muritorilor. Aș fi vrut să pot plînge, cu aceeași liniștită și caldă picurare a lacrimilor, cu care viața de vie proaspătă tăiată, spre a înfrunzi și înflori din nou, plînge la întoarcerea ei în blînda lumină a soarelui.

Dar Theoxenos zise : nu e viața, e Dionysos însuși care plînge de bucuria învierii lui din nou.

Iar Callicrates urmă : cum îngroapă în fiecare toamnă Demeter³⁴ pe Persephone³⁵ și Aphrodite³⁶ pe Adonis³⁷, așa Zeus îngroapă în fiecare an pe Dionysos³⁸ ; și cum în fiecare primăvară învie iară Persephone și Adonis și Dionysos, așa vom învia și noi din moarte. Orpheus³⁹ plîngînd pe Eurydike⁴⁰ a cîntat întîia dată în lume dumnezeirea noastră. Și misterele sacre ne-o spun în învățăturile lor cu semne adînci și întunecate.

Și Anaxandros zise : Ce e în tragedie, nu e în misterii. Fericiți cei ce pot crede în învățătura lui Orpheus. Viața lor e fără griji și simplă ca a tracilor, cari cred în tovarășia lor după moarte cu zeii. Nici din plîngerea la îngroparea lui Dionysos, nici din bucuria pentru renașterea lui, nici din imnul de laudă închinat puterii lui, bunătății lui, darurilor lui, nu s-a născut tragedia. Căci tragedia nu e credință, ci necredință, nu e laudă, ci hulă, nu e mulțime, ci singurătate.

Dar Theoxenos zise : Cum poți tu da astfel de nume miturilor sacre, cîntate de Homer și de tragici tocmai pentru preamărirea zeilor, pentru arătarea puterii lor infinite, a bunătății lor cu cei pioși, a durerii cu care sunt leviți cei ce se ridică împotriva legilor fixate de Destin ?

Iar Callicrates urmă : Tragedia e serviciu divin în onoarea lui Dionysos, oficiat de cetățeni cari cîntă în cor lauda zeilor și eroilor și de agonști cari închipuiesc întocmai cum s-au întîmplat în viața lor de-atunci legende eroilor epici. Tragedia înviază pe miticii luptători și suferitori, nu în povestire de rapsod, ci în cuvîntul viu, schimbat de ființe înviate din nou înaintea

noastră de geniul demiurgic al tragozilor. Cor liric dorian alternînd cu iamb elegic ionian : eroi activi, în mijlocul poporului lor.

Și Anaxandros zîmbi : „Armonie și melodie, cîntec pentru Dionysos, cu Dionysos, întru unirea noastră cu zeul, desfacere a noastră de viața trecătoare prin entuziasmul liric dionysiac, misteriu al muzicei divine, care ne dă fericirea supremă, a morții întru divinitate, înțelegere a tainei ființei și neființei, sublimă unificare a noastră, prin muzica lui Dionysos, cu eternul...”.

Dar Theoxenos întrerupse : Da, Anaxandros, cum zici, însă nu cu ironia ta amară de necredincios, ci grav și adînc, tragedia e, pentru sufletele noastre înghețate în eterul ideilor platonice și mutilate de ascuțișul săbiilor criticei sofiste, singura mîntuire. Gîndește-te la durerea lui Euripides compunînd *Bacchele*,⁴¹ la căința lui, la îndurarea pe care o cere de la Dionysos și nu mai ridică gînd semeț împotriva misterior tragice, cari ne curăță sufletele de nimicnicie și ne dau dorința de unire cu nemărginitul, fie chiar și prin moarte.

Iar Callicrates încheie : Olimpic senină ca eposul, pătimaș umană ca elegia aspră și iambul îndrăzneț și copilăresc, divin armonioasă ca aeolicul cîntec de iubire, de jale, de luptă, pus în voci și corzi tot mai multe, în grave ori grațioase coruri și melodii solitare, tragedia e o măreață armonie a tuturor frumuseților, o titanică adunare a tuturor gîndurilor, pe cari vreodată le-a trăit prin eroii și poeții săi, neamul nostru elenic.

Și Anaxandros, clătînînd din cap a nemulțumire, povesti potolit : Cînd s-a născut tragedia, poporul nostru era obosit și trist și fără speranță. În zeii lui Homer nu mai credea, de biruința lui împotriva barbarilor nu mai spera, de statele lui frămîntate de certuri nu se mai bucura. Dar ascultați-i povestea căderii... În două milenii de luptă el a văzut ridicate pînă la cer și căzute iară în neființă : cetatea cea plină de toate darurile mării, a lui Minos Cretanul și burgul cel cu mult aur al lui Agamemnon Micenicul și asprele stăpîniri doriene și pe regii zei noi fără coroane din Corintul bogat ca un fagure și din Sikyon,⁴² cea pricepută în turnarea zeilor de aramă, și văzuse pierind ca o umbră puterea și gloria marilor întemeietoare ioniene și a bogatelor stăpîniri thessaliene. Iar în Grecia cea nouă și tare de la mările italice și gallo-hispane o lume întreagă de gînduri aspre și rare începuse să hulească pe zeii și eroii mitici. Gălăgioase și meschine turmele de oameni eleni ridicau pe umerii lor populari, în locul vechilor stăpîni, pe cei noi, tot așa de întocmai ca oricare alții. Și era căutare în toate, fără folos și fără răsunset : înțelepții căutau noi cosmogonii, tăietorii de piatră și turnătorii de aramă căutau chipuri noi de zei, poeții rătăceau între formele moarte ale vechilor poeme și imnuri, preoții întemeiau simboluri și rituri obscure ale nemuririi noastre. La răspîntiile drumurilor vieții, pe cari alergau, fără repaos, oameni și gînduri, de la viață spre moarte și înapoi, de la bucurie spre întristare și înapoi, de la speranță spre credință și înapoi, se îngrămădeau mulțimi fără număr. Și oamenii și gîndurile, care se agitau mai năvalnic, ridicau din mulțime, cum ridică un vîrtej praful drumului, învolburîndu-l tot mai departe, pîlcuri de suflete grele. O clipă le vedeai rupîndu-se de pămînt și lăsîndu-se duse tot mai sus de gîndul ori de voința măiastră. Dar curînd, atrase iară de pămîntul din care se înălțaseră, sufletele inerte se coborau, ca un praf părăsit de vînt, din nou, în bătrătura drumurilor. Poporul nostru trecea din maturitate în bătrîneță și nu se putea încă împăca în gîndul acesta. Cu ochii înapoi, la poveștile epice, pe care și le strîngea acum ca pe niște odoare, el visa de raiul bucuriilor ace-

lora simple, pentru totdeauna pierdute : de lupte grozave și fără cruțare, cu biruințe singeroase și cu nimiciri totale, de ospete uriașe, la care se uitau cu jind chiar zeii, de frumoase femei furate și de războaie aprinse numai de dragul gloriei. Fusesse fericirea neștiutoare de sine și de lume, de griji și de necazuri ale sufletului, încrederea copilărească în puterile sale, cu cari tăbărise chiar asupra zeilor, alungându-i și biruindu-i. Dar frumoșii bărbați și divinele femei, cu părul blond și ochii albaștri, din secol în secol se potoliseră tot mai mult. Se amestecaseră cu oamenii bruni și scunzi ai mării calde de Sud. Învățaseră de la aceștia iubirea trupului nostru, pe care, la moarte, nu-l mai ardeau, aruncându-i cenușa în vînt, ci-l îngropau în loc sacru și-i duceau flori și-i turnau lapte și vin pe mormînt și-l plîngeau an de an cu cîntece solemne și triste. Și dacă, fiind acum maturi, nu deveniseră mult mai înțelepți ca înainte, ei începuseră totuși a se simți pe ei ; fiecare în parte, începuseră a trăi liric. Iubire și ură, bucurie și jale a insului singur, cîntată pentru mîngîierea de multe înșelări ale vieții. Încă neștiutori de sufletul lor, ei erau totuși mai adînci prin simțirea lor mai bogată. Dar cea mai teribilă spaimă pe care muritorii au cunoscut-o, conștiința despre singurătatea fiecăruia în mijlocul oamenilor și lumii, încă nu-i cuprinsesese... Erau încă destul de puternici, erau încă destul de încrezători. Corabiile elene stăpîneau mereu mările, cetățile elene creșteau și înfloreau pe toate țărmurile pînă în depărtatul Bospor cimmeric, era încă bună prietenie cu soarta, era încă credință în zei. Ei se simțiau bine între tovarășii lor de muncă, se uniau bucuros cu judecata celor mulți, strînsă în legile tiranice ale statelor lor, sufletul lor era colectiv ; el n-avea nevoie de alt gînd, de altă simțire decît cea a tuturor. Biet om, mînat de dorințe, de visuri, de lupta pentru traiu, el se ușura de durerile, de îndoielile, de speranțele sale, în închinarea către zei, în dăruirea lor cu făptura de artă a mîinilor lui. Toți la un loc și fiecare în parte, păreau pentru totdeauna a fi rămas neștiutori de natura noastră, numai atunci omenească, dacă e cugetătoare. Era pe vremea cînd a început a se lega lumea noastră elenică cu Egiptul cel cu mulți preoți și cu barbarii traci închinători lui Dionysos. Să fi fost doar două-trei zeci de olimpiade trecute. A venit atunci ceasul grozav, cînd cîțiva aleși, soli însemnați de destin ai bătrîneței și nefericirii noastre, s-au rupt și de credința în zeii cei vechi și de iubirea pentru viața cea deopotrivă a tuturor și de neamul lor și de trupul lor, și, ca sămînța furată de furtună din teaca ei de pe plantă și purtată peste pămînturi și ape, sufletul lor s-a rupt din trupul și din spațiul nostru și s-a aruncat în absolut. Fost-a Egiptul, fost-a Tracia de vină ? Atunci au simțit întîii oamenii prăpastia în care ne aruncă nașterea conștiinței despre noi înșine. De o parte a fost universul, de alta era sufletul nostru. Și au gîndit atunci unii că au găsit fericirea : parte din Cosmos, noi facem, prin sufletul nostru, Universul însuși conștient de sine : zeii trăiesc în noi și prin noi, întreaga natură e una cu noi și, nemuritori, prin perpetua ei renaștere, suntem și noi ca și dînsa. Iar alții au crezut că găsiseră înțelepciunea : prin rațiunea noastră, noi suntem de o natură deosebită de lumea ce-o pipăim împrejurul nostru și prin rațiunea noastră noi ne ridicăm la cauza primă, creatoare a Universului : ca înțelepciune supremă, ca lege supremă, de altă esență ca materia pieritoare. Divinitatea unică, neapropiabilă simțurilor noastre greoaie, existentă în sine și prin sine, ne emanează și pe noi, ca suflet, cum emanează ca „forme“ în sine, toate imaginile pieritoare care sunt obiectele lumii acesteia. Dar și cei ce căutau fericirea și

cei ce căutau înțelepciunea au văzut limpede că nu partea, care e omul, ci totul, care e Cosmosul, ori divinitatea imanentă lui, hotărăște. Legile după cari trăiește acest Tot mă duc și pe mine, partea, îmi impun fatal voia lor. Ca ființă de sine stătătoare, încetez de a mai fi. Zadarnic mă voiu mai ruga ca firea să-și schimbe, de dragul meu, pentru ușurarea mea, legile ei, căci gândul rece îmi spune că aceste legi sunt imutabile, că nu mai e minune; și nu voiu mai putea visa de zeii omenesți, sentimentali și cu toane; și nu mă voiu mai îmbăta de biruință și de glorie, clădind prin artă, politică, știință, o altă lume, de sine stătătoare, eternă prin monumentalitatea ei, ci voi putea doar contempla absolutul cu privirea rece, senină, filosofică, cu privirea mișcată, melancolică, poetică. Și filosoful rece și senin dărimă tot ce mîngîiasse pînă atunci pe oameni. Dar poetul mișcat și melancolic păstra și pe zei și vechile mituri eroice. Și, totuși, la viața epică nu le mai putu ridica. Biete umbre chinuite de gândul cel nou al zădărniceii tuturor celor omenesți, zeii, se făcură cumînți, solemni și abstracti, sau de nu, ei fură huliți și de poeți ca și de filosofi. Eroi iși luară asupra lor simbolul pătîmirei omului subț asprele legi ale firei; prin ei poetul striga blestemele sale împotriva zeilor geloși cari sfarmă tot ce e bucurie, frumuseță, mărire omenească. Astfel se născuse gândul tragic. Și tragedia fu, dintr-un început, strigătul de durere al singurătății, în viață ca și în moarte, a celor ce se despart de mulțime prin gândul ori jertfa lor. Ce amar e sufletul tău, Antigone, fecioară născută pentru a iubi, așa de singură în mijlocul tuturor, cu gândul tău sublim de iubire mai presus de moarte, și care ești ucisă numai pentru că ai ascultat de glasul inimei tale de soră. Căci zeii au două feluri de legi, unele pe cari le cunoști tu, vecinice, și atlele, trecătoare, pe cari le ascultă ceilalți și în numele cărora ei îți răpesc frageda ta viață. Dar ce să mai întîrziu zadarnic cu vorbe; necredință, hulă, singurătate e în sufletul aspru al tragicului.

Și Anaxandros tăcu, privind departe pe linia de lumină a lunei, argintînd apele Pontului.

Dar Theoxenos zise: poate că ai dreptate, Anaxandros. Poporul nostru, deosebit și în aceasta, cu totul, de barbari, a iubit și iubește viața; viața aceasta trecătoare, cu micile ei bucurii, cu frumuseța ei așa de repede ofilită, cu căldura prieteniei, iubirei, tovarășiei, între alți oameni. Și cu cît mințea i s-a luminat mai mult, cu atît a văzut, că nu e dat a ne bucura în viață de nimic statornic. Și poporul nostru nu s-a împăcat în gândul nimicniciei vieții. El a pregătit cu atît mai răsunător și puternic frumuseța vieții de aici, cu cît filosofii și mistii ⁴³ i-au arătat că nu aici, ci în lumea umbrelor, e realitatea vecinică. Poporul nostru n-a vrut, ori, poate, n-a putut să creadă în nemurirea de după moarte. Și zadarnic orficii și Platon, Pythagoras și credincioșii de la Eleusis i-au predicat curățirea de cele trupesti, pregătirea pentru viața vecinică. Căci el tot mai entuziasat a cîntat, în marmora luminoasă și în bronzul întunecat, frumuseța trupului nostru, tot mai dulce și duios a plîns pe cei trecuți la umbre. Și întreaga noastră viață s-a făcut un imens memorial al trecutului, ținut mereu în căldura celor vii, prin cultul fierbinte al amintirii, prin pomenirea, la drumuri, pe stele și reliefe, în thiasuri, în piețele publice, la sărbători, pretutindenți și totdeauna, a celor pentru vecie apuși. Iar miturile epice, care cîntau străvechile glorii divine, au fost luate ca simboluri pentru continua noastră nenorocire, pentru neîmpăcarea noastră cu legile făcute de zei. Și triste povești, în care vedeam fiecare dureri nesfîrșit mai mari, decît cele ce ne chinuiesc îndeobște, ne înseninău prin aducerea între

noi, a marilor umbre nemîngîiate, cu cari împărțind întristarea nu ne mai simțeam prea singuri în plîngerea speranțelor noastre pierdute.

Și Callicrates, punînd mîna pe umărul lui Theoxenos, zise : Poporul nostru, deosebit și în aceasta, cu totul, de barbari, nu știe ce e „eroul” ori „martirul”, ci nu cunoaște decît oameni ca oricari alții. Vezi asiati suferind chiar moartea pentru credințele lor, fără a se plînge, fără a se socoti nenorociți ; ei își au chiar o bucurie în suferința lor, căci cred că prin ea vor deveni fericiți. Cum ai putea să-i jelești, cum ai putea să scrii tragic asupra morții lor ? Și iară, cine poate să se întristeze de barbarul nordic, care cade în luptă, după ce a ucis sălbatec cîți mai mulți adversari ? El a căutat moartea ca o răsplată a vitejiei lui nebune, pentru a fi vrednic să stea apoi la banchetul zeilor lui furtunoși și cruzi ca și dînsul. Dar elenul nu vrea bucuros să moară, nici suferind, nici luptînd. O poate face tot așa de frumos ca și siriianul ori tracul. Dar e trist cînd o face și tot mai de preț i-ar fi fost viața ; primește destinul, dar blestemă hotărîrea zeilor. Putea-vor oare barbarii înțelege vreodată pe tragicii noștri ? Căci ei nu știu ce e viața și deci nu știu nici ce e tragedia : să trăiești din plin viața, cu toată nesecata ei durere, dar și cu speranța ca far consolator pe țărnul înflorit al viitorului, și să vezi deodată speranța ta sfărîmîndu-se, iar tu să rămîi iremediabil în durere. Ori, să trăiești fericit pe aripile Nikei⁴⁴, viața ta fiindu-ți o continuă speranță împlinită și să vezi deodată durerea abătîndu-se asupra vieții tale, așa ca să sfărme pentru totdeauna speranța ; iată simbolul vieții, iată tragedia mărețelor umbre epice : Agamemnon, Priamos, Achilleus, Philoctetes⁴⁵, Oidipos, Antigone, Medeia⁴⁶, nesfîrșitul spectacol al dramei dintre Om și Destin.

Iar Anaxandros zice : Prieteni, cînd v-am chemat, în noaptea aceasta cu lună pe turnul lui Aristagoras, am avut doar gîndul că vă veți bucura împreună cu mine de frumusețea mării în noapte, după frumuseța tragediei de astăzi în teatru. Dar văd că sufletul vostru e tot așa de setos ca al meu de a gîndi asupra vieții. Iată, voi vedeți simbolul vieții în lupta dintre Om și Destin. Poate e așa, poate e altfel. Dar eu văd toată întristarea vieții în neputința noastră de a sfărma zidul de singurătate care se ridică împrejurul fiecăruia din noi pînă la cer. Poate e mai bine a fi singuri, dar noi ne dorim împreună cu alții. Și totuși, de cîte ori, cu unghiile noastre sîngerînde, am făcut o spărtură în zidul închisorii noastre și privim la alți prizonieri, în alte turnuri, nu semne de iubire, ci priviri de ură se întîlesc cu ale noastre. Ati spus că tragedia e poema speranțelor cu aripele frînte. E poate încă mai mult cîntecul de jale al lui Eros⁴⁷, torturat de Eris⁴⁸, al Iubirei chinuite de Discordie. Căci sensul vieții de iubire e de a căuta împreună (eternul bărbătesc, cu rațiunea gravă și rece, și eternul femeiesc, cu instinctul adînc și aprins) drumul cel mai strălucitor spre moarte. Uciderea singurătății, prin sentimentul singurei călătorii împreună, e fericirea. Dar iată, omul a luat cunoștință de sufletul său deosebit de al altuia și în speranța lui a fost rănit de moarte. El a plîns asupra soartei sale și din cîntecul său lugubru asupra neantului vieții sale s-a născut sentimentul, atitudinea, creație tragică. Din naivul cor liric, al mulțimei cu suflet unic, din strigătul bucuros și obscen al dithyrambului lăudînd pe Dionysos, se desfăcuse un glas, unul singur, altfel. Și glasul acesta grăia : vei iubi, și iubirea ta va fi neînțeleasă, și iubirea celui iubit de tine se va îndrepta în altă parte, și cel iubit de tine te va urî, și de ura lui vei muri ; vei suferi, și suferința ta va fi disprețuită și oamenii se vor obosi de

vaetele tale și ei vor fugi de tine și te vor blestema că le întuneci viața cu plîngerea ta; vei muri, și moartea ta va fi bucurie și ușurare pentru alții și toți te vor uita cu grabă, pentru a nu-ți fi datori cu amintirea. Vei fi singur: în iubire, în suferință, în moarte. Și între Oceanidele⁴⁹ care îl caină și zeii cei vechi cari îl ceartă, titanul Prometheus⁵⁰, cel care a iubit pe oameni, neînțeles, părăsit, uitat, dar neînfrînt în gîndul său solitar, el, chinuitul, va mîngîia pe Io⁵¹, cea încă mai chinută ca dînsul, el, pedepsitul, va ierta și va mîntui pe zeii cari l-au țintuit pe stîncă. Și Eteocle⁵² Amarul, în mijlocul fecioarelor plăpînde din Theba, și Agamemnon Sacrificatul, în mijlocul bătrînilor nepuțincioși din Argos, și Orestes Expiatorul în mijlocul oribilei cete a Erinnyilor⁵³, sunt singuri, numai cu sufletul lor chinuit și strein de-al mulțimei. Și singură e Cassandra⁵⁴ cea pedepsită de Apollon pentru că n-a voit să-l iubească și singură Clytaimnestra cea așa de titanic puternică, senzuală și crudă și singură e Electra Răzbunătoarea, în mijlocul sclavelor ce i s-au dat ca tovarăse. Maiestos se ridică imnul singurătății sublime a luptătorilor și suferitorilor mitici. De abia pe numele lor asemenea în strălucire cu al zeilor, deabia vieții lor sanctificate prin suprema jertfă, se poate alipi simbolul incomparabilului mit tragic: mitul pătimirii perpetue, a blestematei rase a oamenilor, în trupul și gîndul unui singur jertfit.

Și Anaxandros tăcu privind către mare.

Dar Theoxenos zise: Va fi oare omul salvat vreodată de durerea singurătății vieții? Sau orice gînd va fi pedepsit cu neînțelegerea lui de oameni, orice creare sublimă se va pedepsi cu ura celor binecuvîntați cu dînsa? Și vecinic cel însemnat de zei cu simțirea, ori gîndul, ori modelarea unică, va pieri solitar și jalnic?

Mustrător întrebă atunci Callicrates: Dar ce e, Theoxenos, tragedia alta decît alinarea noastră de durerea vieții? Și dacă Aischylos Sublimul și Sophocles Armoniosul și Euripides Chinuitul ne acordă așa de plin și senin coardele inimei noastre, e oare vindecarea adusă de dînsii rănilor vieții noastre, alta, decît salvarea din singurătatea tristă? Căci care atlet al gîndului făuritor de frumuseță eternă se va simți strein de sufletele deschise întreg de cei trei tragici în opera lor?

Dar Alexandros zise: străvechile mituri sunt artă. Ca chipuri pictate de Polygnotos, mărețul frate întru tragic al lui Aischylos Întunecatul, ele ne ating doar din altă lume: nu ne putem face un trup și un suflet cu pătimitorii din tragediile noastre. Și poeții făuritori ai operelor nu au putut nici ei să se unifice deplin cu eroii cîntați de dînsii. Cum pămîntul, luminat de soare, luminează el însuși de lumina primită, așa aștrii tragici au fost luminați de milenarul simbol al durerii Oamenilor și la rîndu-le au luminat în armonioase coruri și în cîntecul și vorba plină de adînc înțeles al lumii, chipul de suferință pus de ei în dramă. Dar cum însuși Zeus de la Olympia, întruchipat cu binecuvîntare cerească de athenianul Phidias, nu e un zeu, ci o statuie, tot astfel tragedia omului e la tragici nu viață, ci artă. Căci viața nu se poate deplin împărtăși muritorilor decît prin sîngele cald și lacrimile amare ale jertfei, chinuite înaintea noastră pentru a ne mîntui prin chinul ei și pe noi. Și de aceea misteriiile zeilor cruzi asiatici și sîngeroasele orgii traco-frigice sunt mult mai apropiate nevoilor de salvare ale oamenilor, perpetuu urmăriți de groaza vieții și a morții, decît toate tragediile poezilor cu gînduri adînci și cîntări minunate.

Ca atins de tyrsul⁵⁵ lui Dionysos, Theoxenos se ridică violent în clara lumină a lunei și glasul lui vibra armonios în noapte : Eu văd mîntuirea. Cînd tragedia va fi misteriu divin, celebrînd pe eroul tragic ca pe un zeu coborît din cer, spre a suferi și a muri între oameni, tragedia va fi viață și durerea singurătății va fi alinată prin tragedie. Eu văd pe erou : el e Eros, biruind pe Eris. El e Iubirea biruind Ura.

Și Callicrates urmă : Da, îl văd purificînd ca Heracles, vindecînd ca Asklepios, profetizînd ca Apollon, suferind ca Prometheus, iubind ca Demeter.

Dar Anaxandros zise : Suferitorul tragic, pe care-l așteptați voi, va trebui, prieteni, să nu fie zeu, ci om. Și ca oamenii va trebui să fie slab, să greșească și să sufere. Și durerea lui va trebui să fie o durere de om, nu de zeu. Eu îl văd ca pe un biet lucrător sărac și obscur ridicîndu-se între oameni să le anunțe că a venit o nouă poruncă din cer : iubirea între oameni și oameni — și oameni și zei. Și îl văd neînțeleș, hulit, batjocorit, bătut, ucis. Dar înainte de a fi chinuit de moarte, îl văd părăsit de toți, fără prieteni și fără discipoli, îl văd îndoindu-se de tot ce a spus și a făcut, îl văd împietrit fără gînd în simpla voință de a încheia jertfa lui prin moarte, îl văd plîngînd în chinuri ca un biet om ca și noi, îl văd imputînd zeului care l-a trimis în lume, că și el l-a părăsit, îl văd uitat și singur și suferind de singurătatea lui în durere, așa cum numai noi oamenii știm că se sufere, pe cînd zeii nu știu. Și tragedia acestui om va fi în adevăr tragedia Umanității și prin suferințele lui în adevăr ne vom ușura de suferințele noastre, și de la el vom putea învăța iubirea.

Dar Theoxenos, luînd mîna lui Anaxandros, zise : Ce trist ești tu, Anaxandros, în noaptea aceasta. Poate de aceea tot ce gîndim noi, ție ți se pare altfel. Iată, eroul tău, al tragediei unice a omului, e mai mult o amară imagine a unui cîntec de jale, decît un chip de mîntuitor al oamenilor. De cîte ori, dureri încă mai mari, n-au fost în sufletul unui luptător obscur ca acela prevestit de tine, și totuși oamenii au trecut nepăsători înainte. Și apoi un profet ca al tău poate să se nască și să moară la barbarii cu suflete de sclavi ai Răsăritului superstițios și mizerabil, dar nu în poporul nostru elenic, iubitor de libertate, de glorie, de luptă.

Iar Callicrates urmă : Și cum am putea, Anaxandros, să ne simțim conțopiți în durerile noastre cu un om care ar primi destinul cum îl primește mielul pe care îl tăiem pe altar ? Unde nu e înălțare, cum să găsim cădere ? Trebuie să simțim moartea eroului ca o catastrofă a lumii. Trebuie să-i vedem viața lui ca un zbor de Phaëton⁵⁶ ; cu sufletul lui arzînd de tăria gîndului, el rătăcește între cer și pămînt, aprinzînd locuințele zeilor, nimicind cetățile oamenilor ; acorduri de furtură, cîntări de uragan, speranțe titanice, zbor prometheic — un trăsnet — și din uriașa armonie a forțelor vibrînd în Cosmos doar ruine de acorduri, scăpărări de lumini, coarde frînte, care se zbat ca șerpui uciși în focul amiezii. Eu văd tragedia supremă în sinistrua profeție a lui Prometheus Înlanțuitul pe piatra Caucazului : Căderea zeilor : vor slăbi și zeii și slăbind se vor lăsa unul pe altul singuri și lăsîndu-se singuri vor muri. Moartea zeilor, moartea supremelor gînduri, de putere, lumină, frumuseță, pe cari ni le-am plăsmuit noi oamenii așezîndu-le în Olympul eteric, iată tragedia de care ne vom cutremura cu toții ca de stingerea Soarelui.

Dar Anaxandros zîmbi senin și zise : Tot ce e pe pămînt și în cer operă a gîndului omenesc creator a fost la început fără preț și tărie ; cît Plăsmuitorul trăia între oameni, el li se părea ca și dînșii : nu-l adora, nu-l diviniza,

ci se luptau cu el, îl urau, îl disprețuiau, îl chinuiau, ori chiar îl ucideau. Dar când trupul lui muritor a pierit, când s-au aflat ei și apoi urmașii tot mai târzii în fața operei singure, când puterea gândului nou ce-o crease le-a devenit tot mai clară și apropiată, muritorul hulit dinainte a crescut el însuși, viața lui a fost povestită altfel, i s-au dăruit însușiri și întâmplări mărețe; și bietul meșteșugar sărac Daidalos a devenit sublimul zburător spre soare și sărmanul barbar despuiat din pădurile mlăștinoase ale Nordului, nascând mijlocul de a aprinde focul, a devenit titanul Prometheus, care se luptă semeț cu zeii. Desigur, lucrătorul meu obscur, pornind în lume să vestească iubirea, nu va mai fi după moartea-i cumplită același om de rînd. Un mit maestros îl va învălui în luminile lui divine și omul se va face zeu și pătîmirea lui va fi cosmică. Așa e orînduit, că noi muritorii nu putem fi măreți în gîndurile noastre, decît dacă suntem copii, dacă putem crede în povești minunate, de monștri, zei și titani, dacă lăsăm natura noastră ascunsă, de sub conștiința de noi înșine, să faurească în avînturile ei obscure minunea simbolurilor vieții: eterna durere, eterna speranță, eterna credință, eterna iubire, în mituri supraumane, cari din mileniu în mileniu își vor schimba doar numele, dar nicio dată cuprinsul. Și blestemata căutare a adevărului: neastîmpărata cercetare a Pandorei va ucide mereu mitul și va face pe oameni mai răi și mai singuri. Și totuși mitul va renaște mereu. Căci oameni necredincioși și reci, cîrtitori și mărunți, cercetători și semeți, închipuiți în biețile lor puteri de a pătrunde tainele vieții și morții, au fost și vor fi. Dar Umanitatea întreagă, în imensa ei viață unică, va avea doar în crize fugare boala care ucide visul.

Și Theoxenos zise: E tragedia mit de apoteoză, ori viață de durere, de speranță ucisă? Căci de-ar fi mit, ea ar fi mult mai senină, iar de ar fi viață, o, atunci, Anaxandros, nu i-am putea îndura întristarea.

Și Anaxandros răspunse: Tragedia e *pathos*, împlinire și încercare omenească, suportată cu *ethos*, cu tărie de caracter divină. Și de aceea ea nu e nici senină ca mitul, nici întunecată ca viața, ci, ca blînde chipuri săpate în marmoră pentru amintirea la morminte a celor apuși, tragedia ne face melancolici pentru mărețele vieți pierdute, ale luptătorilor și suferitorilor mitici, dar ne ține în plină armonie sufletul prin neasemănata frumuseță de artă cu care ea plînge ori cîntă viața eroilor ei. Tragedia e ca un *ῥῆνος*⁵⁹ perpetuu pentru viața și moartea lui Achilles; știindu-și crudul destin de a muri de grabnică moarte, abia devenit bărbat, Achilles trăiește și luptă, totuși, cu neînfricarea zeilor vecinici. Îi e tristă moartea, dar îi e plină și largă și bucurasă trăirea. Așa e și simbolul vieții noastre de oameni: sunt oamenii, cari triști și fricoși așteaptă să vină moartea, și sunt oamenii, cari hotărîți și senini merg înaintea morții; și cei ce așteaptă, stau pe acelaș loc, în acelaș gînd, și găsesc viața goală; dar cei care merg, străbat viața, văd mereu noi și doresc puternic ca zeii. Și moartea e pentru cel ce așteaptă ultima oboseală a vieții, dar pentru cei ce merg, ultima dorință a vieții. Ca un cîntec de luptă și glorie al biruitorilor și biruților la Troia, tragedia jelește moartea, dar nu poate să nu jubileze moartea, dar în imnuri pentru frumusețea eroilor și a vieții.

Dar Callicrates zise: Și totuși, Anaxandros, Aischylos, care e mai aproape de lumea homerică și care, el însuși, a luptat și a biruit pe barbari, e mai întunecat ca Sophocles și mai depărtat de oameni ca Euripides.

Și Theoxenos se grăbi să răspundă, dînsul: Viața e mai tristă ca arta; Aischylos Marathoniul⁵⁸, care a văzut și trăit toate durerile și pustiirile lup-

telor de libertate ale noastre, a fost marele liric tragic, care și în miturile vechi a pus adîncimea și cutremurarea vieții chinuite : de zei, de oameni, de gânduri. Și pe cînd Sophocles Olympianul creștea la viață în gloria divină a Athenei și lumina eternelor ei biruințe inunda și opera lui de artă ; pe cînd Euripides se afunda ca Socrates în căutarea demonilor cari lăuntrici, în noi, ne sfarmă, prin patimi, viața, — Aischylos, încă agitat de freamătul furtunos al luptelor, încă nemicșorat de gânduri trecătoare, de artă ori de necazuri ale oamenilor zilnici, puse în dramă, — căuta înțelesul vieții. În imnuri imense, în cari își topia și glasul lui, cum își amestecase ca un simplu luptător obscur, viața, cu a celor jertfiți pentru patrie, el știa încă să cînte măreția vieții comune. Iar singurătatea lui aspră și mută, desprețuitoare de luptă zadarnică împotriva legilor de aramă ale zeilor, el o strigă ca un drept al oamenilor, al tuturor ca al lui, în lume ; el s-a urcat cu gîndul lui solitar tot mai sus, dar nu spre a privi în adîncime, căci aceasta înseamnă a ne strîmta și mai trist vederea, ci spre a privi departe, biruind orizontul, care ne închide ca un mormînt și pe care abia în gîndul revoltat al ridicării la cer îl biruim deplin.

Și Anaxandros zise : Sufletul omului e un izvor. Singurătatea e fîntîna în care apele lui se adună, spre a se face mai mari. Lăsați izvorul să-și adune puterile și tot ce strînge va fi o bucurie cu atît mai mare pentru voi. Nu-l atingeți însă în cursul lui, căci veți păta unda clară ; nu-i astupați fîntîna apelor lui, căci el va sparge închisoarea și se va risipi trist și zadarnic în cîmpul uscat și netrebnic. Căci tot ce adună omul în liniștea lui solitară și tot ce, deplin izolat de multe, poate modela în forme statornice ale gîndului, e un dar al inimei sale iubitoare de oameni, în tot ce aceștia pot avea sublim în ei, făcut mulțimei imense din întregul spațiu și timp viitor. Priviți pe minoicul Daidalos, lucrînd la chivotul supremului zeu Labrandeus : „Și simți făurarul divin că sacra lui arcă nu va putea fi niciodată întocmai precum o văzuse în vis, adusă de dînsul în procesie solemnă la scările umede de sînge ale zeului cu securea dublă. Pe lemnul scump stăteau pietrele de preț, doar un timp prinse, în jocul de lumini și linii dat de meșter, și într-o noapte, ca prin blestem demonic, picau. Și cu dalta ascuțită Daidalos își despica și pieptul și din inima lui frînse o așchie ca de foc din cer, s-o prindă în chivot. I se păru că moare. Dar durerea se potoli, sîngele încetă de a curge. Rana se vindecă și scumpa fășie creșcu la loc... Și iar văzu Daidalos că opera lui cade în ruine, și iar frînse inima lui, și iar se prinse în arca de abanos un rubin, care strălucia ca soarele, cînd se culcă în mare. Și arca se încheie deplin. Și Daidalos crezu că zeul și regele cărora le-o dăruia el sunt cu adevărat dăruitorii lui, și sufletul lui fu cald de ieșirea lui din singurătate“. Și așa a iubit și Aischylos Singuratecul rasa cea mîndră și nefericită a oamenilor.

Și Theoxenos cîntă în noapte : Eros, tu ești iubirea, cea așa de uitată de oameni. Pe aripele tale, ca Hypnos⁵⁹, tu ne aduci visul darnic. Pe aripile tale, ca Thanatos⁶⁰, tu ne aduci pacea de toate. Tu ne înveți frumusețea, o, fiu al Liniei ritmice, tu ne înveți iertarea, o, împăciuitoare al contrastelor. Puterea sa a orînduit haosul, dînd cumpănire astrelor ; tu ții stelele unite și pe oameni îi aduni în lume. Prin tine copacul rămas singur în cîmp își trimite rădăcini nouă la lumină, ca să-și nască tovarăși. Prin tine cicoarea fură cerului culoarea dimineții de vară. Tu ne înveți arcuirea unde

albastre a mării, tu ne înveți îndoirea trupului mlădios al femeii. Tu dai florilor fluturi, tu faci să se înfrățească griul. Tu ne înveți mîngîierea, cu glasul, cu mîna, cu ochii. Tu ne înveți pipăirea imensului cer cu gîndul. Tu ne deschizi trecutul și ne prevestești viitorul. Tu ne dai îndrăzneala de a ne face fii ai Eternului. Tu ne faci simțitori la neștiutul lumilor moarte. Tu ne dai aripi să urmărim ideea evoluind în Cosmos. Tu ne trezești fiorul înțelegerii neînțeleșului vecinic. Din melodiile solitare ale vieții, din zumzetul albinelor lumii, tu crești armonia sublimă, în care ne dorim salvați. Eros începător a toate, Eros părinte al Firei, primește în valul undulației lumilor adierea adorării noastre.

Și Callicrates cîntă mai departe : Eros, sufletul nostru e o parte ruptă din tine. Cu mintea noastră slabă căutăm să ne apărăm viața. Dar dorul o zvîrle, ca o haină netrebnică, de cîte ori inima noastră bate mai tare. Se aprinde o lumină în noapte : pornim cu dor s-o atingem. Se aprinde un gînd în lume : alergăm să ne încălzim la dînsul. Și războaie cumplite și temple mărețe și statui frumoase ca ziua, ridicăm pentru dorul odată trezit în noi. Tot ce lucește, tot ce răsună, tot ce cutremură, tot ce atrage, ne fură ; și mîna, și gîndul, și faptele noastre sunt roabe dorințelor trezite de tine, Eros, în noi. O, de-ai fi singur tu zeul speranțelor noastre, cum ar rodi iubirea semănată de tine în lume ! Dar tu, Eros, ceri închinare curată, închinare deplină, chiar cu prețul vieții. Și omenirea e slabă, fricoasă, năîngă. Pe nourii albi ai zenitului, în larga împărăție a Aetherului, în mijlocul lumii imense, ținute de tine în cumpănă, e un singur altar, nepătat : al Iubirei. Și departe, de jur împrejur, făcînd graniți către sfera pămîntului nostru becisnic, mii și mii de altare, pătate de sînge : ale Urei. Mulți sunt cei ce pornesc spre altarul imaculat și singur, dar toți se opresc la graniți dăruindu-și tot sîngele Urei.

Și Callicrates, întinzînd spre pămînt palmele sale deschise, invoca sinistru sub lună :

Eris, zeiță a lacrimilor, dormi împăcată în noapte. Închinătorii tăi, oamenii, dorm ; dar și în visuri se ceartă. Și cei ce nu dorm te cîntă cu aria sumbră a Erinnyilor. Răutate, răzbunare, moarte, e gîndul supușilor tăi. Dormi, Eris, dormi. Oamenii sunt tot așa de nebuni și de răi și azi ca și ieri. Ei urăsc pe cel ce le face bine și iubesc pe cel ce le face rău. Ei se închină celui ce ucide pe cel care are milă. Dormi, Eris, dormi. În numele tău oamenii își dau frîu liber dorințelor aspre. În numele tău cel tare supune pe cel slab. E asuprire, umilire, rușine, e viață de chinuri la oameni. Dormi, Eris, dormi. O soră a Erinnyilor crude, închinătorii tăi se luptă, ca și ele, pentru dreptate și adevăr. Și pentru a găsi adevărul, pentru a restabili dreptatea, perpetuu înșelătoare visuri ale oamenilor, ei se despart în cete, se despart chiar singuri, spre a se lupta între ei, pînă ce cu sîngele celor căzuți vor pecetlui noua dreptate, noul adevăr. Căci tu, Eris, le-ai dat înghețul inimei, tu le-ai dăruit înțelegerea rece a lumii. Și darul tău, Eris, rodește acum uriaș. Dormi, Eris, dormi. Sunt oamenii răi destul. Sunt lacrimi destule pe lume. Și tragedie cumplită, mai tristă ca toate poemele scrise, e viața noastră în ură. Se tem oamenii de tine, se închină ție, Eris, și ascultă de poruncile tale. Și de-ai mai umbla prin lume, să guști rodul sămănăturilor tale, tu însăși, zîină a întristării, te-ai oțeri de otrava pîinei cu care se hrănesc muritorii. Dormi, Eris, dormi.

Și Anaxandros grăi blînd spre prieteni : De n-am fi noi, solitarii, omenirea s-ar îneca în marea murdară a patimilor. Dar noi, în apărarea noastră de urîtenia lumii, apărăm și pe oameni, arătîndu-le o viață mai bună. De pe stîncă înaltă a singurătății noastre, noi vedem toată durerea : și a celor biruiți și a biruitorilor de-o clipă. Noi vedem zădărnicia speranțelor și desperărilor lor meschine, și, cu milă, cu iubire adesea, le arătăm din adăpostul nostru, adevărata speranță : viața ; singura deznădejde : moartea. Și trupurilor lor urîte și strîmbe noi le punem în față chipuri frumoase de marmoră și aramă, de să le dăm dragostea chiar pentru bietul lor trup schilod. Și urletelor lor de ură, noi le trimitem din înălțime mărețele melodii ale biruinței prin jertfă. Și plîngerilor lor pline de blesteme, noi le întovărim blînde, triste, dulcile cîntări de jale, cari înmoaie inimile și le face calde. Și gîndurilor lor de mărire crudă, de supunere, de robire, noi le arătăm zădărnicia oricărei lupte, înainte de a te fi liberat pe tine. Și în vreme ce ei își fac zile de sărbători, la cari să fie măcar un timp frumoși și mai buni, și încă și atunci obosesc îndată și devin iară murdari și răi, noi le arătăm că întreaga noastră viață poate fi o sărbătoare splendidă, întru unirea noastră cu gîndul cel mai presus de noi înșine. Îngropați în realitățile vieții, ei nu mai pot suporta idealul. În vreme ce noi descoperind simbolicul unificăm și arta cu însăși esența vieții, supunînd gîndului unic toate amănuntele realității vii. Ci ei coboară la dîșii chiar operele noastre, streine de ei, le cioplesc și le așează din nou, spre a li se potrivi pe măsură. Din simbolul tragediei vieții, ei fac o dramă a voinței ; din rîsul amar al sarcasmului comic, ei fac o farsă burlescă. Cînd Aischylos i-a învățat suportarea liniștită, măreață, sublimă, a destinului nemărginit și fatal, ei au cerut ca suferitorul să lupte, așa cum luptă ei în arenele lor de ură. Și pe scena tragică, în locul cîntecului liric de nobilă suportare a vieții, de rugăciune pioasă către zeii cei dreپți, luminoși și eterni, de mîndră hulire a zeilor întunecați, pătimiși ca oamenii, muritori ca dîșii, am văzut pe luptătorii mitici puși ca atleții și retorii să-și apere viața cu pumnul ori cu cuvîntul împotriva unei hotărîri știute de toți privitorii ca inebranlabilă. Și viața tragică s-a făcut artă dramatică. Ca în stadiu urmăreau cetățenii lupta în sine, arta de a o duce la capătul fatal al morții. Sophocles fu plămuitorul dintîiu al acestor pancratii dramatice. Și, orbiți de forma strălucitoare a luptelor vieții, oamenii uitară înțelesul ascuns al luptelor noastre cu soarta. Așa s-a născut drama. Și Euripides zadarnic a încercat prin gînd filosofic să se întoarcă la fiorul gîndului tragic al mitului. Afundat iremediabil în realitățile patimilor vieții, el a poleit muritorilor cea mai credincioasă oglindă, spre a se vedea cum sunt. Și, ca de obște în lume, oamenii, fără punerea alături cu idealul, s-au plăcut deplin așa cum erau. Și pentru că aici ei se vedeau numai triști, ei au vrut să se vadă și veseli. Dar amara strîmbare a vieții, rîsul chinuit al aischyleanului Aristophanes îi dorea tot așa de adînc ca însăși tragedia vieții, și ei și-au făcut atunci o comedie nouă, de-a dreptul ruptă din viață. Așa a murit gîndul tragic, înecat în marea zădărniciilor vieții. Tot ce era sens al lumii, conștiința de existența noastră, immanent al Spiritului, Destinul însuși al vieții umane, luptă între subconștientul liric și conștientul critic al personalității contingente și muritoare, tot ce era meditație supremă a gîndului liric, sentiment și reflexie asupra vieții și morții, renunțare sublimă, idealism, melancolie, poezie a singurătății, tot a apus odată cu Aischylos. Și în loc a venit, cu cei ce se împăcase cu viața, cu

cei ce nu mai simțeau că neamul nostru elen a îmbătrînit, voința de acțiune și fapte, dorința de noutate materială, analiza sufletului, raționalismul antropomorf : iubirea de glorie, renume, vanități, onoare, lucruri ale pămîntului, realism (bucuros ori amărît), poezie a vieții obicinuite, după legile omenești ale fiecărei zile. Dădeau drame în teatrul lui Dionysos Sophocles și Euripides, fără să mai gîndească gîndul tragic. Așa s-a născut vîrsta de fier a noastră. Dar *n-au* murit solitarii. Căci olimpiantul Sophocles însuși și Euripides chinutul, de-au pus pe eroii lor să lupte, așa cum le cerea mulțimea, ei nu i-au scos totuși afară din mit. Apoteoza eroilor tragici a apărut pe creatorii vremilor nouă de a cădea în comun ; căci mărețelor figuri ale visului tot gîndurile, tot patimile uriașe și rare, ale singuratecilor luptători și suferitori ai umanității, au trebuit să le dea. Și alături de drama cea nouă, cu cît vremile se întunecau mai tare și urătenia lumii creștea și puterea brută se lățea mai tare, toți demiurgii gîndului și formei, toți plâsmuitorii de vise se refugiau în singurătatea senină, împrejurul altarului, imaculat și unic, al iubirii pentru cele eterne.

Și Anaxandros chemă, înălțat, în noapte :

„Singurătate clară, ca linia mării seara, Singurătate măreață, ca munții tronînd în eter, Singurătate iubită, ca memoria fericirii moarte, fecioară neatinșă ca Artemis⁶¹, coboară împrejurul sufletului norul despărțitor de lume, dar fă-mi s-o doresc ca Hero pe Leandros⁶² călător pe ape. Și dă tăcerii imense maiestatea senină a toamnei, și dă inimii mele răsunetul largilor peșteri : să vuiască puternic ca vîntul, alungînd corabia spre țărmuri, glasul durerilor lumii răsunînd în coardele mele. Și dă-mi suferința supremă, de să plîngă și codrii cu mine și dă-mi melodia sublimă a jalei de soarta lumii : să asculte duios muritorii, despărțiți de larma deșartă, cîntarea singurătății clare, iubitoare de viață și oameni.

„În liniștea ta natura ni se deschide toată : auzim iarba cum crește, înțelegem simțirea florilor. Și glasul mugurilor veseli, chiuind de regăsirea luminei, și înțelepciunea fiarelor grave care se gospodăresc în pădure, și cîntecul neîntrerupt și vesel a tot ce trăiește în lume, și tremurarea holdelor la apropierea grindinei sure, și frămîntarea codrilor la venirea furtunii de vară, și schimbarea la față a apelor cu fiecă ceas al zilei, și schimbarea la sunet a vîntului cu fiecă semn al cerului, toate ni le dăruiești spre pacea binecuvîntată a inimei noastre. Și ușurați de toată povara griiei de sine, sufletul nostru-și deschide potirul, ca florile dimineața în rouă. Și tu lași să picure într-însul băutura de aducere-aminte. Se trezesc din adîncul uitării gînduri și forme fecioare ; ca puful pe piersica moale, ca brumarea pe strugurii negri, așa acoperă noul imaginile chemate la viață. Și crește în bucuria zilei crearea cîntării noastre, cum cresc în nisipul țărmurilor cetăți de copii ce se joacă. E nevinovăție și pace, e murmur armonios în toate. Purificați de tot pieritorul din viață, simțim apropierea sfintelor umbre apuse. Și ca simfonia sferelor, așa se coboară din cerul lor rece și morții. Și Infinitul se coboară în Finit, făcîndu-se una cu dînsul, în infinitul Singurătății. Și Finitul se dorește topit în Infinit. Și omul nenorocit singur, și geniul singur, și umanitatea singură, și pămîntul singur, și tot ce e finit, singur, se dorește desfăcut, nimicit, unit cu infinitul ca să înceteze chinul de a se simți pe sine cu început și sfîrșit.

Singurătate gravă, ca clopotul rar în noapte, Singurătate bună, ca izvorul răsărit în pustie, Singurătate largă, ca zborul speranțelor noastre; tu ne trezești la viață, tu ne învești ce e moartea, tu ne arăți iertarea, tu ne împaci cu Destinul, tu ești înțelesul vieții ca formă eternă a Lumei“.

Cetatea lui Apollon odihnea învăluită în lumină. Din portul cel mic plecau spre Halmyris⁶³ pescarii. Marea murmura eternul ei ritm, mângiind temelile zidurilor. Era pace, seninătate, armonie.

Idei și forme istorice. Patru lecții inaugurale de Vasile Pârvan, București, Editura Cartea românească S.A., 1920.

¹ Volum de proză poetică, reunind patru lecții de deschidere ținute în anii 1919—1920, *Idei și forme istorice*, constituie una din operele cele mai controversate din bibliografia pârvaniană. Timbrul idealist al acestor texte provine deopotrivă din concepția pe care autorul și-a format-o asupra fenomenului istoric și din dorința de a îndruma tineretul universitar, căruia le adresa, către o muncă plină de abnegație, subsumată înaltelor țeluri ale națiunii. „Confraternitatea Universității noastre — sublinia el — trebuie să înțeleagă viața ca o luptă pentru mai mult bine”, pentru „spontaneitate, originalitate, însuflețire, spiritualizare a întregii noastre munci”. Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 317—358; idem, *Vasile Pârvan, bibliografie*, București, 1975, p. 196.

² ΤΩΙ ΕΝΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙ (gr.), „Unuia și Totului”.

³ Aceași atitudine critică cu privire la tendințele politice ale prezentului ca și în *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane* și aceeași aprehensiune, deja semnalată, față de socialism, ale cărui șanse de a se impune sînt privite cu neîncredere. O experiență personală pe acest tărîm Pârvan n-a avut și nu putea să aibă. Observațiile sale izvorau din examinarea sumară a principiilor și din dezbaterile curente, prin excelență polemice.

⁴ În realitate, conștiința romanității e mult mai veche, s-ar putea spune imemorială. Ea exista latent, învățații secolului XVII n-au făcut decît să o explicitizeze, apelînd la argumentele erudiției, sporite apoi considerabil de Școala ardeleană.

* Βάναυσος „muncitor” (gr.).

⁵ Idee preluată de la Keller (*Züricher Novellen*) și citată ca atare de Pârvan în articolul *E nevoie de noi de o revistă istorică?* (*Viața românească*, I, 1906, nr. 10, p. 590—595).

^{6a} Cf. Erich Major, *Die Quellen des künstlerischen Schaffens*, München, 1913 [N.a.].

⁶ Vezi Herodot, încep. și Thucydides, I 22 [N.a.].

^{6a} ἀκμή înflorire.

⁷ Prin aceasta, Pârvan nu exclude din istorie masele populare, ci propune considerarea lor la un înalt nivel decît acela al istoriei culturii, care e, după opinia sa, unica istorie adevărată, implicînd „manifestare reformatoare umană în mediul natural cosmic”.

⁸ Este, aici, o distincție ce se cuvine a fi reținută între diversele straturi ale existenței sociale, pe care istoricul nu le ignoră ci le ierarhizează, cele care țin de ordinea materială fiind de sens negativ, echilibrator, iar cele din ordinea spirituală (ideile) fiind pozitive, creatoare.

⁹ Pasaj definitoriu, în care nimic din ceea ce constituie viața individului și a colectivului nu stă în afara interesului istoriografic.

¹⁰ in usum infantium (lat.), „spre folosul copiilor”, „pentru copii”.

¹¹ eo ipso (lat.), „prin el însuși”, „prin chiar acel fapt”.

¹² ἐντελεχεια (gr.), „în acțiune reală”.

¹³ ἐν δυνάμει (gr.), „în posibilitate”.

^{13a} Cf. A. & M. Croiset, *Hist. litt. gr.*,² IV, p. 113: „folos (ciștig)” „solid și durabil (pentru totdeauna)”.

¹⁴ *monumentum aere perennius* (lat.), „monument mai tare decât bronzul” (Horațiu, *Ode*, III, 30, 1).

^{14a} „Masele socialist contemporane”: sensul expresiei e, probabil, acela de „mase socialmente contemporane”.

¹⁵ *nil humani a me alienum puto* (lat.), „nimic din tot ce e omenească nu mi-e străin” (Terențiu).

¹⁶ Opoziția dintre *material* și *spiritual* definește concepția lui Pârvan despre istorie, ca și condiționarea lor reciprocă.

¹⁷ *rudem indigestaque molem* (lat.), „țărâna grosolană și dezordonată”, cu sens figurat de materie brută.

¹⁸ *apotropaic*, de la gr. *apotropaion*, talisman sau orice alt mijloc, inspirat de superstiție, pentru îndepărtarea relelor.

^{18a} E demnă de reținut observația oarecum consonantă a lui K. Marx din *Contribuții la critica hegeliană a dreptului*: „Religia este teoria generală a acestei lumi, compendiul ei enciclopedic, logica sa în formă populară, punctul său de onoare spiritual, complementul său solemn, rațiunea sa de consolidare și justificare”.

¹⁹ *quieta non movere*, „nu mișca cele ce stau liniștite”.

* Autorul formulează polemic opoziția dintre individualism și acel solidarism de sursă raționalistă, susceptibil de a compromite dezvoltarea personalității, a individului creator.

²⁰ Sint opinii dezvoltate pe larg în studiul *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane* (1919).

²¹ *Amphion*, în mitologia greacă, fiul lui Zeus și al Antiopei: ar fi distrus Theba, ca să se răzbune pe Lycus, persecutorul mamei sale, și ar fi reclădit-o cîntînd la o liră fermecată, la sunetul căreia se mișcau singure pietrele aduse la îndemînă de către fratele său Zethus.

²² *andante maestoso* (ital.), în muzică: arie executată în tempo moderat și solemn.

²³ *allegro*, tempo rapid și vioi.

²⁴ *scherzo*, vioi și glumeț.

²⁵ *adagio malinconico*, lent și melancolic.

²⁶ *adagio grandioso, un poco stanco*, lent și grandios, puțin obosit.

²⁷ *da capo*, de la început.

²⁸ *prestissimo appassionato*, foarte repede și înșuflețit.

²⁹ *adagio grandioso*, lent și mareț.

³⁰ *Apollon*, zeul protector al Hîstriei. Cultul său era practicat în cetate. Theoxenos și Callicrates sînt nume desprinse din chiar inscripțiile histriene.

³¹ *paian* (sau *pean*), cîntec liric dedicat lui Apollon.

³² *Argos*, corabia care l-a purtat pe Iason spre Colchida, în căutarea „lîinii de aur”.

³³ *Antigone*, una din tragediile lui Sofocle.

³⁴ *Demeter*, în mitologia greacă, zeița agriculturii și a fertilității pămîntului, identificată la romani cu Ceres.

³⁵ *Persephone* (la romani *Proserpina*), fiica lui Zeus și a Demetrei, soție a lui Pluto, locuia sub pămînt o parte a anului, revenind primăvara la lumina zilei.

³⁶ *Aphrodite* (la romani *Venus*), zeița iubirii și frumuseții, protectoare a Romei.

³⁷ *Adonis*, tînăr frumos, ocrotit și iubit de Aphrodite. Din porunca lui Zeus, trăia o parte a anului sub pămînt, lîngă Persephone, iar restul deasupra, lîngă Aphrodite.

³⁸ *Dionysos*, zeul vinului și al vitei de vie (la romani *Bacchus*), celebrat în Italia pînă tîrziu, în epoca imperială. Era fiu al lui Zeus și al muritoarei Semele.

³⁹ *Orpheus*, în mitologia greacă, poet și cîntăreț neîntrecut, a descins în Infern ca să-și salveze soția, pe Eurydice.

⁴⁰ *Eurydice*, soția lui Orpheus.

⁴¹ *Bacchele* (Bacantele), tragedie de Euripide.

⁴² *Sikyon*, oraș grecesc, pe țărmul nordic al Peloponezului, celebru prin valorile sale de artă, cu deosebire pentru sculpturile de bronz.

⁴³ *mistii* (mystai), participanți la misterele inițiatice.

⁴⁴ *Nike*, zeița victoriei în război, în întreceri sportive sau literare, fiică a lui Pallas.

⁴⁵ *Agamemnon*, *Priamos*, *Achilleus*, *Philoctetes*, personaje homerice. Ultimul, renumit arcaș care a moștenit armele lui Heracles, e și subiectul unei tragedii de Sofocle, ca și Oedipus.

⁴⁶ *Medeia*, personaj din piesa cu același titlu, scrisă de Euripide.

⁴⁷ *Eros*, zeul iubirii, fiul Aphroditei.

⁴⁸ *Eris*, la romani *Discordia*, zeița a vrăjbei, era fiica zeiței Nyx (Noaptea).

⁴⁹ *Oceanide*, nimfe ale apelor. Una din ele l-a născut pe Prometheus.

⁵⁰ *Prometheus*, unul dintre titani, fiul lui Iapetus și al Clymnei. A dăruit oamenilor focul, răpit din cer, atrăgându-și astfel ura și răzbunarea lui Zeus, care l-a ținut pe o stîncă, expunîndu-i ficatul lăcomiei unui vultur, spre eternă suferință. A fost însă eliberat de Heracles.

⁵¹ *Io*, fiica lui Inachus, iubită de Zeus, a fost supusă la mari necazuri, din pricina geloziei, de către Hera.

⁵² *Eteocle*, fiul lui Oedipus și al Iocastei, erou tragic al lui Eschil (*Cei șapte de la Theba*) și Euripide (*Fericienele*).

⁵³ *Erinnyi*, în mitologia greacă, geniile Răzbunării. L-au urmărit pe Oreste, spre a-l pedepsi pentru uciderea Clitemnestrei.

⁵⁴ *Cassandra*, fiica lui Priam și a Hecubei, apare în piesele lui Eschil (*Orestia*) și Euripide (*Troienele*).

⁵⁵ *thyrs*, toiag sacru, înfășurat în iederă și foi de viță, simbol al lui Dionysos.

⁵⁶ *Phaëton*, fiul lui Helios (Soarele), a încercat să străbată bolta cerească cu armăsarii înaripați ai tatălui său, dar n-a reușit să-i țină în frîu și, abătîndu-se din drumul prescrist, a fost lovit de fulgerele lui Zeus și precipitat în apele Eridanului.

⁵⁷ *Θρήνος* (gr.), *threnos* „cîntec de jale”, „bocet”.

⁵⁸ Marele dramaturg Eschil (Aischylos) a participat la bătălia de la Marathon, de unde porecla de Marathoniul și consemnarea faptului în chiar epitaful său.

⁵⁹ *Hypnos*, zeul somnului, frate cu Thanatos.

⁶⁰ *Thanatos*, divinitate și personificare a Morții, omologată în mitologia romană cu zeița *Mors*.

⁶¹ *Artemis* (Diana), zeița vînației, soră a lui Apollon. Era înfățișată ca o fecioară sălbatică, cutreierînd pădurile, insensibilă la glasul iubirii.

⁶² *Hero*, tînără preoteasă a Aphroditei, în dragoste cu Leandros, care, ca să o vadă, trecea înot, noaptea, Helespontul. Surprins de o furtună, și-a aflat moartea în valuri.

⁶³ *Halmyris*, denumirea antică a lacului Razelm.

3. MEMORIALE

Θ. Κ ΕΞ ΕΥΧΗΣ¹

I. LAUS VITAE²

Gînduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Sîng

Viața omenească e, în generalitatea ei, lipsită de gînduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică pentru cîștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întreba, care e rostul lui în lume. Iar așa zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit, în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor ori păstorul turmelor; omul superior e și el, în aproape unanimitatea cazurilor, tot un τεχνίτης — meseriaș — afundat cu totul în specialitatea lui și tot așa de opac pentru gîndul metafizic, ca și un simplu plugar.

„Lumea“ nu e, pentru omul obicinuit, Cosmosul, ci, înainte de toate, cercul cunoscutilor, al concetățenilor, al tovarășilor de ocupație, spațiul viu pînă unde poate răsuna mica personalitate banală. „Concepția despre lume“ a omului obicinuit nu e nici etică, nici estetică, nici religioasă, ci naiv utilitaristă; poporul e prin instinct hedonist; „lumea“ lui și „plăcerea“ lui sunt factorii capitali ai vieții lui sufletești.

Singura valoare posibilă a propriei ființe e, pentru omul obicinuit, aceea care îi e dată de „lumea“ lui. Laudă, muștrare, distingere, condamnare, din afară: iată conținutul concret și viu al vieții intime a individului; reacția societății la actele lui e singura măsură a propriului suflet. Omul ține să fie văzut: e, dealtfel, un instinct derivat din însăși dorința noastră de nemurire: a fi observat e o nemurire în miniatură; cu cît cineva simte că e mai mult observat, cu atîta se observă și el mai mult pe sine, accentuează manifestările pentru cari i se pare că lumea îl vede într-o lumină favorabilă, suprimă — cît poate — aspectele sale defavorabile: individul se „stilizează“; înfățișarea sa capătă trăsături unitare, simplificate, sistematizate; omul devine „monumental“ și anume, după firea lui: foarte ornamentat și „prețios“, dacă sufletul lui e neastîmpărat; cu totul „doric“³, dacă e potolit.

Ceea ce împinge pe om mereu înainte în viața aceasta, adesea așa de mizerabilă, e plăcerea pe care o vede ori o bănuște undeva în drumul lui. O dată zărită plăcerea, vai de acela care l-ar împiedeca de a ajunge la ea: e de neînchipuit cîtă răscoală poate face în mica lui „lume“ așa un fragment microscopic de protoplasmă... Singură vederea morții e în stare să-l turbure și să-l silească a gîndi asupra vieții; dacă nu cumva chiar atunci se mulțu-

mește cu o judecată împrumutată de la tradiție ori de la semenii săi mai vioi la suflet.

Dar zeii ? Da, desigur, sunt și ei. Dar cât și cum ? Ei doară nu-s decît fantomele antropomorfe ale fricei noastre de necunoscut, ale nevoiei noastre de siguranță în lumea de aici, și — dacă e una dincolo¹⁾ — și în lumea de acolo. Cel mai superstițios om din popor, cît nu e sub presiunea imediată a unei primejdii, nu crede în nimic : cînd vine nevoia și trebuie să scape din ea, atunci repede-repede se pocăște și cheamă în ajutor toți zeii și demonii. O dată scăpat, redevine sceptic. E memoria scurtă a primitivului, la care ideile și sentimentele sunt simple impulsii. Căci *cultul* zeilor, așa de acaparator, mai ales în lumea antică, nu e gîndul : el e simplă vrăjitorie, pompă și reprezentație publică, praznic copios și, în cel mai bun caz, petrecere artistică.

În viața individului izolat nenorocirea și moartea sunt lucruri destul de rare : ca atare și reflexia asupra lumii și vieții e ceva excepțional.

Grecii din Pontul Stîng⁴⁾ umblau mult pe mare. Mai mult, în vremea dinainte de Hristos, cînd ținutul continental era stăpînit de barbari și grecii erau siliți să trăiască aproape numai din ce le dădea marea și apele cari se varsă în ea. Negustori din Corint, Rodos, Samos, Atena, ori mai ales din Milet, aduceau pe corăbii vinul, untdelemnul și fabricatele lor, în orașele Pontului Stîng²⁾ și luau de aici pește prins de eleni³⁾ și grîu cultivat de barbarii traci⁴⁾.

Negustori și corăbieri din Pontul Stîng plecau la rîndul lor în Sud cu mărfurile lor și cunoșteau acolo, la izvor, strălucirea vieții publice elene și excelența artei din patrie. Avem, pînă acum, cel puțin din Histria⁵⁾ și Apollonia⁶⁾ — cele mai vechi colonii din Pontul Stîng — dovezi autentice că viața grecească de aici era, între secolele VII și IV a. Chr., la fel inspirată cu aceea din Grecia mamă și, fără îndoială, gîndurile grecilor de aici în privința celor vecinice și a rostului vieții omenеști, erau perfect asemănătoare cu cele ale grecilor din Sud⁷⁾. Stela lui „Anaxandros“ din Apollonia, pe la începutul secolului al V-lea, adică pe vremea luptei de la Maraton⁵⁾ și a tragediilor eshillene, pe vremea templelor dorice celor mai aspre și pure, ne stă mărturie de perfecta unitate sufletească între Sudul sobru și eroismul său și Nordul simplu în seninătatea sa modestă și săracă ; inimitabil în simplitatea austeră a liniilor, în grația sobră a gesturilor, în viața latentă sub relieful abia pronunțat, stă fiul lui Anaxandros, răzemat într-un toiag lung — în atitudinea bătrînilor din friza Partenonului — cu capul plecat tare spre pămînt, jucîndu-se ca în ceasurile lui de seninătate deplină din viață, cu cîinele lui, pe care-l momește cu hrana, după care animalul se ridică zadarnic în două picioare, ca s-o apuce. Între vecinicia acestei scene de simplitate senină a sufletului omenesc blînd și între vecinicia scenelor de pe friza Partenonului nu e deosebire. Aceeași deplină liniște, venind din aceeași armonie între lupta vieții și scopul vieții, consacrată toată Statului ; aceeași împăcare întru odihna de veci după o viață de jertfă și de glorie întru binele public ; inscripția de pe stela lui „Anaxandros“⁸⁾ cuprinde aceleași gînduri ca în Grecia luptelor pentru libertate : idealul vieții e de a excela în meseria ta și de a nu ridica asupra-ți vorbele rele ale nici unui concetățean ; moartea e o fatalitate, e un sort care ți se trage de Moire⁶⁾ mai curînd ori mai tîrziu ; de prisos să te răscoli împotriva ei ; de ajuns că ți-ai încheiat viața fără a-ți imputa nimic asupra ei. Deaceea și reprezentarea celui mort, pe monumentul

funerar, n-are de ce să fie amarită⁹⁾; dimpotrivă, cu cât e mai senin, cu atât răspunde mai deplin sentimentului de mulțumire de sine, cu care cel răposat e pus să vorbească despre viața sa armonioasă sfârșită; viața lui e doară un dar al zeilor cari ocrotesc statul; și întrucât statul continuă a înflori, moartea nu e pentru cetățean decât o senină odihnă bine meritată.

Pe toată coasta Pontului Stîng, de la Byzanț pînă la gurile Dunării, iar în interiorul continentului pînă către Dunărea panonică și macedonul Axios, locuiau tracii. Și anume, dela Propontidă pînă la Haemus, triburi odrysice, de la Haemus la Dunăre geții „cei nemuritori”. Tracii erau agricultori și păstori. Din timpuri imemorabile ei trăiau despărțiți în clanuri mici, sub șefi cari se luptau mereu între dînșii, se prădau unii pe alții, sau prădau pe grecii de pe coastă. Fiecare clan își avea zeul lui. Sufletul trac era eroic și copilăresc. Ei nu se temeau de moarte, fiindcă nu credeau în ea: sufletul omenesc nu poate muri. Luptătorul căzut pe cîmpul de bătaie merge în cer, la stăpînul trăsnetelor: Zbeltiurdos, Gebeleizis, Zalmoxis.

Tracii nu puteau alunga pe greci de pe țărmul pontic, fiindcă nu știau meșteșugul de a cuceri cetăți întărite. Grecii nu se puteau lipsi de teritoriul rural tragic. Cîteodată mai veneau și dușmani comuni, cari îi făceau să se unească; și unii și alții țineau la libertatea lor ca la viața lor. Tracii și grecii din Pontul Stîng s-au făcut prieteni. Tracii au venit la orașe și au cunoscut pe greci, cu viața lor strălucitoare de sărbători și jocuri, închinată zeilor sudici, iubitori de frumuseță trupească; grecii s-au dus la țară și au prins dragoste de ogoarele roditoare, venindu-le dorința să cultive și ei pămîntul.

Grecii iubeau viața din lumea aceasta și nu credeau că după moarte e altceva decât un somn vecinic. Tracii disprețuiau viața pămîntească, așa de săracă și aspră, și credeau într-o alta mai bună, după moarte. Cunoscînd pe greci, tracii începură a prețui și ei bunurile vieții acesteia, care poate fi făcută mult mai veselă de cum o aveau ei; zeii grecilor, așa de senini, așa de frumoși, îi ispitiră; tracii nu-și părăsiră zeii lor, dar le dădură numele grecești și începură să-i sărbătorească în chip grecesc, începură să le închine chipuri cioplite, înfățișîndu-i ca pe zeii greci, cu cari-i asemănaseră¹⁰⁾. Precum gallii numiră pe zeul lor indigen cu numele roman Mercurius⁷⁾, după numele zeului celui mai de seamă al romanilor cari veneau la ei — toți negustori¹¹⁾ — tot astfel tracii din diferite clanuri numiră pe zeii lor locali, Aularkenos, Kadrenos, Rhaniskelenos, Sikerenos etc.¹²⁾, cu numele zeului celui mai cald adorat de grecii din Pontul Stîng, Apollon; tot astfel Dionysos, care dintru început fusese un zeu trac, dar se elenizase, se întorcea acum la traci ca zeu elen și dădea numele lui diferiților zei locali traci; nu mai puțin Heros, „eroul fondator” al diferitelor colonii, „eroul strămoș”, „eroul răposat”, reprezentat pe monumentele funerare pe cal cu mantia fluturînd în vînt, mergînd la vînătoare — de mistreți¹³⁾, de lei etc. — era de origine curat greacă; tracii adoptară și acest nume general de zeu, de origine umană, Heros, și numiră cu el pe zeii lor locali: Heros Suetulenos — alătura de „zeul” Suetulenos¹⁴⁾ ș.a.m.d.¹⁵⁾. Tot astfel grecii adoptară pe diferiții zei locali ai clanurilor vecine, ca Derzelates, care devine, de pildă la Odessus, „marele zeu Derzelates”, fiind celebrat printr-o mare sărbătoare greacă cu agone, Darzaleia¹⁶⁾.

Totuși aceste înrîuriri reciproce nu schimbau aproape deloc fondul sufletesc al celor două popoare: influențele acestea erau o modă, iar nu o

inițiere¹⁷⁾. Sufletul omenesc nu primește statornic nimic eterogen și antinomic : fiecare gând nou trebuie altoit pe unul înrudit, mai vechiu. Precum „nemurirea sufletului” elenistico-romană trebui să se altoiască pe toate vechile legende homerice și pe poveștile populare despre infern și câmpiile elizee ; precum creștinismul a trebuit să se păgînzeze în ritul și simbolica lui, pentru a putea fi primit de lumea antică indo-europeană, diferită ca suflet, așa de hotărît, de semiții dela cari venia noua credință, tot astfel tracii și grecii din Pontul Stîng primiră unii de la alții în credințele despre lume și viață numai ce le era dinainte înrudit și simpatic : nici grecii nu deveniră credincioși în nemurirea sufletului ca geții „cei nemuritori”, nici tracii nu se organizează în politii elenice, cu viață socială de oraș și înțelegere concret-estetică a lumii.

În ce privește în special lumea greacă, toată filosofia pitagoreică și platonică, tot misticismul orfic și oriental, subtilitatea încă pînă azi neîntrecută a gândului metafizic elen despre lume și viață, în forma lui înalt teologică și filosofică, nu găsia în masele populare aproape nici un răsunset. Mai degrabă produceau răscoală în sufletele greoaie — ca și trupurile înțepenite de munca naturală — misterele și orgiile lui Dionysos, ale Cybelei, ale lui Attis, procesiunile, inițierile mistice și vrăjitoriile Isidei și ale Cabirilor. Omul chinuit din popor nu-și dorește o viață viitoare activ-fericită, ci o odihnă neturburată după ostenele de aici. El nu se roagă atîta la zei ca să-l ia sus la dînșii întru vecinica lumină, cît conjură pe demoni să-l lase liniștit în întunericul de sub pămînt. Omul din popor aproape nici nu are dorințe pentru sufletul lui. Continua lui atingere cu pămîntul, acoperirea necontenită cu praful lui încă din viață, e un fel de pregătire la inerția vecinică de după prefacerea întregului trup în praf ; trupul obosit cere, numai el, mîncare, odihnă, liniște ; sufletul nu mai are cuvînt să ceară, și el, gândul. Și cu toate că munca omului simplu, prin regularitatea ei, prin invariabilitatea ei, prin ritmul ei potolit, capătă o monotonie asemănătoare cu ritmul lucrurilor vecinice, viața lui îi rămîne tot așa de lipsită de preț ca și natura în care trăiește ; precum nu se poate bucura de nimic din neasemănata frumuseță care îl înconjoară, ci privește toate din jurul lui numai utilitar, tot astfel și viața lui, rezumată și organizată prin munca milenară pînă la o monumentalitate incomparabilă, nu îi e subiect de bucurie, ci prețuiește dintr-însa numai ce îi e de folos.

Omul din popor rămîne înconștient de frumusețea vieții lui, de adîncimile sufletului lui, întocmai cum rămîne neștiutoare de sine natura neînsuflețită din jurul lui.

Asupra grecilor și tracilor din Pont, obosiți și îmbătrîniți de lupte între dînșii, de predăciunile scitice, de sărăcia din ce în ce mai apăsătoare, de scăderea populației prin emigrări și luări în robie, se revarsă din secolul I-*iu p. Chr.* un întreg complex de neamuri indogermanice : italici, celți, iliri, germani, phrygo-traci, unificați în acelaș fel de a înțelege lumea și viața, cel roman, și exprimîndu-și toți gândul lor în limba romană. Poporul acesta nou, care nu e mai înrudit, ca sînge, cu latinii, întemeietorii puterii romane, decît erau înrudiți ca sînge, cu latinii, grecii ori germanii, își ia asupra sa, pentru partea lui glorioasă, tot trecutul roman, toată tradiția romană, și, în numele Romei atotbiruitoare, supune și domină suflătește pe epigonii tracilor și grecilor din Pont. Aceștia iau, fără voia lor, formele de viață romane, și, încet-încet, în patru veacuri, tracii devin romani, iar grecii devin romei : la

tracii țărani, grecii, tradiționaliști, biruiește forma romană, sufletul rămânându-le tot așa de simplu indogermanic ca mai înainte ; la grecii orașeni, șireți, ambițioși, lingușitori, se primește gândul politic, social și religios roman, fără roma externă care ar fi jignit mândria strănepoților lui Pericles⁸ : aparent, Roma nouă se grecizează ; în realitate, elenismul lui Alexandru cel Mare⁹ reprezintă acum în totul idealurile Romei imperiale latine.

„Romanii“ veniți în Pontul Stîng din secolul I-ii înainte sunt soldați, agricultori ori negustori : oameni simpli, cari nu se deosebesc în gândurile lor despre lume și viață aproape întru nimic de grecii ori de aborigenii traci, contemporani. Același vag asupra vieții viitoare, același materialism în viața de aici. Ca și la greci, cult viu al celor răposăți, bucurie de viața de aici, jocuri și sărbători ; ca și la traci, seriozitate și tradiționalism țărănesc, preferirea vieții de țară celei de oraș, culturi agreste. Romanii din Pontul Stîng sunt mai puțin vorbăreți ca grecii. Dacă aceștia, pe pietrele lor de mormînt, „filosofează“ destul de adesea, ca să le putem pătrunde gândul, romanii sunt mai tăcuți, cum sunt tracii. Pentru gândul despre lume și viață al romanilor trebuie să ne ducem în țările de unde au venit ei aici : Italia, Gallia, Africa, Illyricum : ce gîndeau acasă, gîndesc și la noi : cu inscripțiile funerare de acolo vom căuta să-i urmărim, înțelegîndu-i, și aici.

Pentru a avea o concepție optimistă asupra lumii și vieții, e de nevoie un suflet puternic. Numai un mare entuziast poate crede în existența unei legi universale etice, mai presus de urîtenile morale evidente și, aparent, precumpănitoare, ale vieții. Numai un idealist ireductibil, ori un mistic, poate fi sigur că sufletul omenesc e nemuritor. Altfel, omul obicinuit, sau nu îndrăznește a gîndi asupra vieții și morții, sau admite rezignat răul și neființa, ca o fatalitate aspră împotriva căreia nu se poate lupta. Filosofii eleni, cu toată viața lor în mijlocul poporului, căruia îi comunicau gîndurile lor în formă poetică, n-au avut asupra mării mulțimi o înrîurire mai mare ca filosofii de școală ai timpurilor mai nouă. Mulțimea, e, în general, refractară gîndului. Însăși limba oamenilor simpli e săracă în posibilități de exprimare : cîteva sute de cuvinte, în mare parte de ordin, concret și utilitar. Gîndul lor e încă și mai sărac : două-trei preocupări, oarecum instinctive : moartea, nimicirea vieții, nerecunoștința omenească, binele și răul, egoist ori social. Altminteri comunicarea ca fapt material a impresiilor brute : „e cald“, „e frig“, „mi-e bine“, „mi-e rău“, „vecinul zice...“, e singura manifestare a activității intelectuale a oamenilor comuni ; raționamentul, care începe abia unde încetează faptul material, e de-a dreptul neaccesibil mulțimii ; ea reacționează prin impulsii și se hotărăște prin sugestii ; acțiunea spiritelor creatoare asupra ei se exercită la fel cu aceea a fenomenelor impunătoare ale naturii neînsuflețite : omul simplu nu înțelege pe eroul gîndului, ci se miră și se sperie de el, ca de uragan și trăsnet ; mirarea și spaima provoacă în el admirație și cult ca față de puterile tainice divine, pe cari le invocă și cărora le aduce sacrificii. O astfel de dispoziție sufletească — primitoare, subconștient, de măreț și vecinic — nu ține, firește, decît scurt timp și omul cade iar în banalitatea zilnică. Totuși dispoziția sufletească filosofică, trăită fie și o clipă, îi revine cînd o nenorocire, o suferință mare, cum e moartea, îl ajunge. Omul din popor filosofează atunci ; aparent e o filosofie de o banalitate crasă ; toate locurile comune ale tuturor sistemelor filosofice ies la iveală ; în realitate e singura filosofie trăită, suferită, vie, iar nu numai gîndită rece ca un lucru de dincolo de viață.

Predispoziția sufletului popular către hedonismul naiv are ca urmare admiterea, de o parte a eticei epicuree, de alta a metafizicei stoice, în chip aproape unanim atît la grecii cît și la romanii din vremea elenistică și imperială. Contrastul dintre cele două concepții de viață nu e de fel pentru popor o piedică, de a face eclectismul arătat. În adevăr, omul tinde spre cît mai puțină oboseală, jertfă ori durere. El își alege binele unde îl găsește, fără prea mult chin de conștiință asupra principiilor. Eroica epicuree e un ideal pentru egoismul strîmt al micului burghez ; tot așa metafizica stoică, în care toate sistemele filosofice își dau întâlnire fără a se incomoda reciproc : Xenofane¹⁰, Heraclit¹¹ și Empedocle¹² în cea mai bună prietenie între dinșii și nu mai puțin cu Homer¹³ și Hesiod¹⁴ ; nemurirea sufletului, a lui Platon, cu monismul atomistic al lui Democrit¹⁵ ; la alegere, în special la filosofii stoici romani. Dimpotrivă, aspra etică a lui Zenon¹⁶ și arida metafizică a lui Epicur¹⁷ cer suflete puternice pentru a le mărturisi și trăi efectiv.

O inscripție din Tomi zice : „Celor morți nu mai li-e dor de nimic, ei nu mai au iubire, ci cel mort zace ca o piatră înțepenită în mijlocul cîmpului... Căci din apă și pămînt și aer eram mai înainte alcătuit, dar murind zac dînd toate tuturora... Iar mai mult ce e ?... Din ce s-a născut, în aceeași s-a și desfăcut trupul nostru slăbit de vîrstă¹⁸). Nimic nu rămîne dară din noi după moarte, nici chiar sufletul, care nu e decît un abur, cum zice o inscripție din Roma¹⁹) ; pe toate după moarte le consumă pămîntul și focul, toate pier odată cu viața²⁰), „țărîna mamă ne-a născut, țărîna mamă ne ia înapoi“²¹).

Dimpotrivă, o altă inscripție din Tomi²²) ne arată credința în nemurirea sufletului, care se întoarce la divinitatea supremă și unică de unde l-am primit : „A fost cu cale să dea spiritul zeului suprem“, „a împlinit destinul cel aspru“, „aduceți-vă aminte că veți fi iară împreună cu noi în Elysii“¹⁸, e un gînd pe care romanii de pretutindeni îl mărturisesc în forme aproape identice : „a venit ziua din urmă, ca spiritul să părăsească trupul zadarnic“²³) ; sau, încă mai aproape de Platon : „trupul mi-e de țărîna, sufletul, ceresc : acesta căutîndu-și iară locuința lui, acum trăim acolo și ne bucurăm de cele cerești în eterna lumină“²⁴) ; „ci sufletul meu divin, venit din cer, nu va merge la umbre : cosmosul și stelele mă au la ele ; trupul îl are pămîntul, iar piatra numele zadarnic“²⁵). Totuși nici în această credință — care poate fi exprimată și sub forma : „Zoticus a lăsat aici numele gol și zadarnic, trupul i s-a desfăcut în cenușă, iar viața în eter“²⁶) — nu e seninătate ori bucurie : adevărata viață nu e decît aici pe pămînt.

Aici, unde chiar zeii eleni se rătăcesc mai bucuroși ca în cerul lor îndepărtat și rece ; aici, unde sufletul păgîn, setos de glorie, strălucire, sărbători și jocuri, de frumuseță trupească, de tovărășie, veselă, vede în existența pămîntească nu o pedeapsă, ci un dar plăcut al zeilor ; aici, unde dacă mortul nu se mai poate întoarce, totuși se dorește înapoi, măcar la sărbătorile închinatelor celor ce dorm somnul vecinic, celebrate la morminte, ca să ajungă celor ce odihnesc acolo, cel puțin ca în vis, murmurul îndepărtat al dulcii muzici a vieții înfloritoare ; aici, e totul ; nici chiar nemurirea noastră nu e dincolo, ci aici ; în bunul nume și în pomenirea ce rămîne la oameni după noi²⁷).

„Moartea e o pedeapsă“, e o nedreptate, o nenorocire. Acesta e sentimentul chiar al celor mai obidiți dintre muritori. Rar dacă se aud glasuri ca

acestea : „nu simt pedeapsa morții ; pedeapsa a fost viața ; prin moarte mi s-a dat liniștea“²⁸⁾ ; „de nimic nu mă plîng și nimic nu-mi lipsește, sigur mă odihnesc în moarte“²⁹⁾ ; ori, în Dacia noastră, vorbind de mormînt ; „locuința aceasta mi-a plăcut s-o închin îndelungatei munci ; liniștea aceasta care s-mi adăpostească și odată măduarele obosite“³⁰⁾.

Popoarele indo-germanice au făcut, toate, o deosebire hotărîită între zei, cari conduc viața oamenilor, și între destin, puterea ascunsă și oarbă, care supune voinței ei neîndurate chiar pe zei. Nici Odin¹⁹⁾, nici Zeus, nu pot schimba sentințele destinului, chiar dacă Walhalla²⁰⁾ ori Olympul însuși ar fi să se prăbușească. Tragedia greacă a încercat să înobileze concepția populară despre inconștiența Destinului, dîndu-i valoarea unei supreme legi etice, împotriva căreia nici zeii n-au voie de a păcătui. Ca toate ideile sublime însă, și aceasta nu putu fi primită de popor. Ideea era tot așa de rece și neîndurată ca Destinul ; ce explicare etică puteau să găsească soțul ori părintele, spre a nu se răscula împotriva soartei, care le rânea soția ori feciorii în floarea vîrstei ? De ce așa de adesea cei răi și impii sunt cruțați, pe cînd cei buni și pioși sunt încercați ? Cea mai virtuoasă viață nu apără pe om de loviturile Destinului ; soarta muritorilor nu e după pietatea lor³¹⁾, zice amar un elen din Tomi, în secolul al II-lea p. Chr., pe însăși piatra de mormînt, ca să rămînă mărturie a revoltei sale împotriva soartei crude. „Nimic nu e așa de trist ca a pierde tot ce e viață și a nu te naște pentru viață“³²⁾. „Surorile furibunde“³³⁾, Moirele, Parcele, cu aspra lor lege, înecă lumina vieții noastre din vecinica noapte de sub „negrul pămînt“³⁴⁾ ; „Moiră nemiloasă“³⁵⁾, „Moiră care pun toate la cale“³⁶⁾, ele ne pregătesc mormîntul³⁷⁾, ele ne răpesc copiii iubiți³⁸⁾ ; „o groază hotărîre a Moirei nemiloase, care a trezit în oameni dureroasele întristări“³⁹⁾, ne urmărește din leagăn pînă la mormînt. Cum zice o inscripție naivă din Roma, „ca o oaie blindă (pe care o sfîșie lupul) e viața ; așa a lăsat soarta“⁴⁰⁾, sau, cum variază o alta din Aquae Sextiae, în Gallia, pe la sfîrșitul secolului al II-lea p. Chr. : „De ce jalești pierderea mea ? Rostul destinului nu se schimbă. Lucrurile omenesti sunt ca fructele de lămîi : sau cad, coapte, sau sunt culese necoapte“⁴¹⁾.

Filosofia populară din toate timpurile, făcînd un larg loc Fatalului în toate împrejurările vieții, dă omului din popor o liniște și o seninătate aproape tot așa de invariabilă ca a deplinului filosof cărturar, perfect pătruns de principiile doctrinei sale. Marile încercări ale vieții, durerea și moartea, turbură adesea mai mult pe filosof decît pe cel simplu, acesta fiind mai intangibil în fatalismul său universal și inert d cît filosoful în doctrina lui subtilă și de multe ori colorată sentimental. „Trăiți fericiți, vă învăț eu, că moartea pe toți ne așteaptă“, zice o inscripție din Mevania⁴²⁾, iar o inscripție din Roma consolează astfel pe o mamă : „încetează, mamă, de a înnoi mereu jelirea cu lacrimile tale, că nu ești singura pe care a lovit-o așa o durere“⁴³⁾. În fatalitatea care îl înconjură de toate părțile poporul găsește o înțeleaptă modelare a pasiunilor sale, apropiindu-se de stoicism : bucuria ca și întristarea vibrează numai în surdina ; în orice caz, nu e cuminte și nu se cade ca omul să se veselească ori să se întristeze prea tare, căci nu poate fi sigur niciodată dacă în clipa următoare soarta nu-l va surprinde cu o mișcare tocmai contrarie sentimentelor lui de acum. Acest „nu se cade să fii prea mișcat“ al filosofiei populare nu e impus și femeilor : ele sunt slabe, au voie să plîngă zgomotos pe zeii, eroii și oamenii scumpi lor : Adonis, Orfeu, rudele moarte ; au voie să celebreze cu dansuri și cîntece nebune pe Dionysos.

Femeilor le revine rolul de a exprima fastul durerii, smulgându-și părul ca bocitoare la moartea celor pe cari familia îi onorează cu o îngropare ceremonială. Și, desigur, nu puține din exclamațiile nestoice, de revoltă împotriva Destinului orb și nemilos, puse pe pietrele funerare antice, fac parte mai mult din această ostentație socială și de tradiție a durerii, decât din sentimentul statornic al celor rămași după mort. Aceștia, și atunci, ca și azi, rămîneau în fața morții ca niște copii, cari plîng un pic de țî se rupe inima, iar în clipa următoare și-au găsit iar jucăria care să-i amuzeze : instinctul biruitor al vieții, într-un fel de egoism feroce — subconștient : „altul, nu eu, a căzut sub coasă” — își reia drepturile sale — pare că încă mai violent după atingerea cu moartea — astfel că ne trebuie chiar oarecare osteneală pentru a ne compune fața tristă de rigoare. De altfel, în lupta aspră pentru impunerea propriei individualități, pe fiecare om îl leagă de altul mai mult rele decât bune ; iar aceste rele apar tocmai la timp, ca o justificare a propriei conștiinți pentru indiferența față de moartea aproapelui, spre a ne împiedica să devenim prea triști.

Ce valoare are viața pentru indivizii sau grupările de oameni — etnice ori sociale — din diferitele epoci, putem vedea mai clar tocmai din poziția pe care o iau față de moarte. Ce adîncime poate fi în înțelegerea vieții la acela care trece pe lîngă moarte ca pe lîngă un simplu accident banal ? Ce bucurie adevărată de viață poate fi la acela care nu privește moartea ca un blestem al geniului omenesc, căruia i s-a dat voia să știe ce e vecinicia și totuș trebuie să moară. Pentru cel care trăiește viața ca o corvoadă, sau pentru creștinul care o privește ca o ispită și ca o pedeapsă, moartea poate fi chiar binevenită ; pentru cel ce se ametește în nimicurile plăcute ori supărătoare ale fiecărei zile, moartea poate fi o întrerupere, admitem chiar dureroasă, a ocupațiilor sale meschine, devenite simpatice printr-o lungă obicinuință. Dar pentru cel care a luat viața în cel mai adînc înțeles al ei, care a vrut s-o transforme prin gîndurile lui într-o rază de vecinicie, moartea e sau o durere fără de margini, sau o cumplită absurditate : sau tragedia lui Alexandru care muria la 33 de ani la Babylon pentru că îndrăznise a trăi viața așa de intens cum numai zeii au voia s-o trăiască, — sau imposibilitatea logică, din care Platon scoate nemurirea sufletului. Sufletul omenesc care s-a atins odată de cele eterne își cere nemurirea, sau, dacă nu o poate crede, se frînge într-un uriaș imn funebru ca pentru apunerea zeilor. — Toată durerea din lume nu poate ajunge pentru a plînge un suflet care în veci nu se va mai înfiora de armonia luminei din lume.

Încercînd să ne dăm seama de atitudinea pe care poporul greco-roman din Pontul Sîng o lua în fața morții, trebuie să ne gîndim în general cum privește moartea omul obicinuit din toate timpurile. Un lucru e sigur : ca orice idee tristă, moartea proprie, a fiecăruia, e dată violent la o parte din preocupările zilnice ale oamenilor : de ce să-și amărască viața zadarnic gîndind asupra morții, care, oricît de tîrziu ar veni, tot vine și tot tristă e. La moartea altora însă gîndim foarte liniștiți și putem filosofa asupra ei. Această filosofare, destul de rece și indiferentă, a celor vii, făcută în numele celor morți, pe cari cei vii îi pun să vorbească, oarecum ca de dincolo de mormînt, ne-a rămas. Ce cetim în ea, e tabloul credincios al concepției despre viață a celor ce-au scris în numele morților.

Moartea e, în popor, o mare nenorocire : dar nu pentru cei care pleacă, ci pentru cei cari rămîn. Cel plecat, sau „se odihnește”, sau „e în însulele

fericiților“, sau „nu mai știe nimic“ desfăcându-se în elementele din cari a fost alcătuit. Cei rămași însă sunt lipsiți de iubirea lui, de ajutorul lui, de munca lui; ei se răscoală împotriva morții pentru răul ce li l-a făcut lor. Viața — proprie, ca și a celor ce ne sunt de folos — e un drept al nostru; ea are granițele ei fatale, pe cari le primim cu supunere; dar a muri înainte de termen?... Și gândul acesta, de a fi mai putut trăi, nu lipsește din nici o măturie funerară: „a trăit atîția ani, atîtea luni, atîtea zile“. Cît nu sunt atinși măcar șaptezeci de ani⁴⁴⁾, ne simțim furati de aceea ce știm că e omeneste, nu numai posibil, ci aproape firesc. De ce să ne ducem dincolo, în necunoscut, așa de repede? Pierd zeii din nemurirea lor, dacă noi trăim o clipă mai mult? Sau nu suntem aici decît pentru a da altora viața, și apoi a pieri? Noi nu avem și viața noastră? De ce luptăm așa de aprig — chiar bătrîni — pentru salvarea vieții noastre, deși viața nu mai e decît un șir de suferințe? De ce ni s-a dat ușurința aceasta copilărească de a găsi întotdeauna o iluzie, care să ne facă a suferi răbdători mai departe în viață? Nu pentru că viața le e dragă și zeilor, pentru că viața e frumusețe, e armonie, e înflorire?

Anticii erau realiști și sinceri: ei nu credeau în recunoștința de după moarte a celor ce avuseră vreun folos după ei. Filosofia practică a vieții lor era: fiecare se gîndește numai la dînsul; fă-ți singur ce dorești să ai, fie aici, fie după moarte. Liniștea anticilor în fața morții pornește, deopotrivă, din sentimentul de a-și fi asigurat în viața de după ei un nume bun la urmași, ori măcar nu un nume rău, și din acela de a-și fi clădit ei, încă din viață, „locuința vecinică“, mormîntul, pe care „moștenitorii“ să nu-l atingă cu rapacitatea lor⁴⁵⁾. Numele bun în viață nu se poate însă asigura numai prin excelarea în propria meserie, ci și prin simpatia pe care individul o inspiră unui cerc cît mai larg de contemporani. Această simpatie pleacă de la posibilitatea de adaptare a propriului suflet la sufelele celor dimprejurul nostru, de la înțelegerea binevoitoare și de la graba de a ajuta, ce o manifestăm față de aproapele. De obicei oamenii sunt foarte greoi în gînd ori faptă pentru binele semenilor lor, iar egoismul lor, continua preocupare de ei înșiși, îi face incapabili de a înțelege pe cei din jurul lor, fie că aceștia le-ar fi de folos, fie că i-ar da de osteneală. Cu atît mai mult dară strălucesc prin bunătatea și filantropia lor cei puțini cari trăiesc și pentru aproapele. Viața antică silea mai mult ca aceea de azi la sociabilitate și prietenie în cerc larg. Ea îndemna pe individul izolat mult mai energic ca astăzi la părăsirea singurătății lui: contemporanii ofereau atît de multe și mari onoruri celor cari făceau un bine societății, cluburilor lor, încît puțini egoiști puteau rezista ispitei de a-și vedea din viață, îndată după darul făcut, statuia ridicată în agora, numele strigat pentru laudă și încoronare la sărbători, gloria asigurată în viața aceasta și după ea. Sunt nenumărate documentele din Pontul Stîng asupra vieții în comun, în asociații religioase, pe numele diferiților zei, luați de fiecare grup social, ori etnic, ca patroni cerești speciali, în viața de aici și în cea viitoare, Sarapis²¹⁾, Isis²²⁾, Heros, Dionysos Baccheus²³⁾, Silvanus²⁴⁾, etc. Nu numai la orașe, ci și la țară⁴⁶⁾, găsim tovarășii de acestea, cari își au ca prim scop petrecerea în comun la diferitele sărbători și înmormîntarea onorabilă, cu îngrijirea continuă, anuală, de către societate, a mormîntului după trecerea la cele vecinice. Viața în comun dădea firește și atunci ca și azi, prin veselia ei ușoară, prin perfectă nivelare a sufletelor pînă la reducerea lor la cea mai simplă expresie, un sentiment de beatitudine, specială tuturor celor cari parti-

cipau la ea. Prieteniiile cari se alcătuiau între diferiți tovarăși, după simpatiile mai intime născute între ei, nu erau mult deosebite în cuprinsul lor sufletească de tovarășiile cele mari și peștrite. „Prietenul“ e numit într-o inscripție de prin părțile Histriei⁴⁷⁾ ἑταῖος — „tovarăș“; „tovarășului dorit“, în amintirea „dulcei prietenii pe care a despărțit-o moartea“, îi ridică prietenul rămas în viață stela funebra⁴⁸⁾. Versurile pe cari le închină acesta, nu cuprind nimic mai intim, afară de cele citate. Tot amintirea petrecerilor și necazurilor trăite împreună, tot recunoștința unor servicii reciproce, tot potrivirea ușoară a diferitelor plăceri, capricii, ori preferințe gargantuești²⁵⁾, îi unia și pe prietenii intimi ca și pe tovarășii din thiasuri²⁶⁾. Era și greu să fie altfel. Nu devin doară relațiile dintre prieteni din ce în ce mai superficiale, chiar între suflete alese și subtile, pe măsură ce prietenii devin mai maturi în vîrstă și experiență? Tînărul încă necopt, oricît de bogat sufletește ar fi, are nevoie de o oglindă: el vrea să se vadă înțelept și frumos; singur nu poate. Cu vremea el observă însă că și celălalt urmărește același lucru și că din comunicarea, ca o confesiune, a celor mai fine vibrații, nu iese o pătrundere reciprocă entuziastă a celor două suflete. Ceea ce e în noi cu totul imaterial, neexprisibil în forme bine definite, obiective, ceea ce e propriu-zis vecinicul individual, neasimiabil altor suflete, are nevoie mereu de o primire așa de iubitoare, delicată, fin-impresionabilă, încît asprimea relațiilor efective din viață alungă chiar între prietenii cei mai înrudiți electiv acest parfum specific al ființei unice, deplin deosebite de cele dimprejur, în adîncul tainic al sentimentelor, pe cari, neînțelese de nimeni, le luăm cu noi imaculate de atingerea cu aproapele, înapoi în lumea, din care sufletul nostru, neapropiabil de cele pămîntești, le-a adus cu dînsul.

Asigurat prin viața în turmă, omul ia în fața morții o poziție mult mai ușurată decît dacă ar fi lăsat izolat înaintea ei. El nu se mai teme așa de cumplit de moarte, simțindu-se oarecum ocrotit de tovarășii săi; dimpotrivă, îndrăznește chiar a o disprețui, firește preamărind viața: „căci după moarte nu va mai fi nici rîs, nici joc și nici o plăcere“⁴⁹⁾. Pentru partea ei de veselie și desfătare viața e neprețuită față de moarte, oricît aceasta ar fi liniște deplină față de osteneala continuă de aici. Sufletul nu și-l simte doară omul simplu nici aici, ci numai trupul; moartea însă sfărîmă trupul; toate plăcerile lui — așa de ispititoare și adormitoare întru sațietatea simțurilor — dispar odată cu viața. Caută dară și degustă viața și nu-ți face nici un gînd negru pentru ce va fi dincolo. Unii antici, mai slobozi la vorbă, chiar nici nu se sfîșec a glumi pe pietrele lor de mormînt asupra vieții și morții: „de cîteva ori am murit“, zice un actor tragic din Pannonia superioară²⁷⁾, „dar niciodată ca acum“⁵⁰⁾, iar un veteran roman mort în Pisidia, puse să i se scrie pe mormînt: „cît am trăit, am băut bucuros; beți și voi cari trăiți“⁵¹⁾. Fatalismul de o parte, epicureismul de alta, dau omului simplu, nu arareori, un aspect cu totul brutal, în ce privește nesimțirea lui în fața morții și trivialitatea materialist-utilitară în fața vieții: „ce-am mîncat și ce-am băut, atîta e al meu“, zice un roman din Italia pe piatra lui funerară⁵²⁾, iar un altul: „nu te mînia; te sfătuiesc să bei băutura caldă: toți murim“⁵³⁾. Un iliro-roman din Delminium zice: „cît am trăit am fost vesel, plăcut prietenilor; acum zac amorțit; aici se odihnesc oasele mele“⁵⁴⁾, iar un roman din Roma zice, aproape și în forma poetică horațiană, în orice caz perfect credincios epicureismului poetului: „prieteni cari cetiți, turnați-vă vin, vă învaț eu, și beți

departe de mormînt, încununîndu-vă cu flori, și nu refuzați fetelor frumoase întîlnirile Venerei²⁸; că pe toate celelalte după moarte le înghite pămîntul și focul“⁵⁵). În adevăr cercetarea asupra vieții și morții poate părea vulgarului realist și practic de-a dreptul naivă: „ce suntem ori vorbim, ce-i în sfîrșit viața noastră? Cu o clipă înaintea a trăit omul cu noi și, iată-l, nu mai este; stă numai piatra și numele; urme, nici una. Ce adică e viața? Zadarnic să te ostenești a cerceta“⁵⁶). Nu ne e dat să știm nimic din ce va fi cu noi după moarte. Viața însă putem să ne-o facem cît mai plăcută. Să nu pierdem dară vremea cu gînduri melancolice, ci să petrecem.

Poporul nu prea are însă vreme de petrecere. El trebuie să muncească zi de zi, pînă ce cade obosit și nu-și mai dorește altă decît odihna. Dar poporul are marea binefacere a sărbătorilor.

Ce înseamnă o sărbătoare nu va putea niciodată înțelege cel ce e totdeauna oșios: păstorul ori vînătorul n-are sărbători — nu simte nevoia lor. Numai omul legat de munca orînduită, agricolă, manuală, industrială ori negustorească, poate prețui instituția prin excelență idealistă a sărbătorilor. O sărbătoare nu e atît încetarea lucrului și odihna trupului, cît e jertfa făcută zeilor: o zi de lucru desființată în onoarea lor, pentru ca ei să binecuvinteze munca oamenilor. Căci zadarnic se ostenește omul, dacă zeul e potrivnic: el lovește cu nerodire tot ce a muncit, tot ce a vrut să creeze, muritorul. De aceea, omul se purifică de petele muncii sale, se îmbracă în haine proaspete, se face cît mai frumos, pentru a fi vrednic de comunitatea cu zeul, în special concretizată prin jertfa pe altar, din care o parte e a zeului, cealaltă e a muritorilor: la banchetul comun al zeului cu oamenii aceștia trebuie să se apropie de zeu cît mai curați și mai frumoși. După închinarea la zei urmează petrecerea proprie a oamenilor: cîntece și jocuri, ospețe copioase, mulțumire a simțurilor. La suflot n-au nevoie oamenii să se gîndească: întîiu, pentru că aceasta e grija zeilor, iar, al doilea, pentru că degeaba ar face-o, tot nu pot ști și nu pot ghici nimic. Totuși, dispoziția sufletească pe care o creează aerul de sărbătoare e mult mai ridicată decît aceea din zilele de lucru. Dacă nu se poate bucura de gîndul abstract, poporul se bucură măcar de artă, arta lui simplă: muzică, teatru, procesiuni solemne, întreceri la jocurile atletice. E măcar aceasta o înnobilare a ființei lui, altfel așa de obtuze la orice ce e fără utilitate imediată.

Ca tot ce e superior omenesc, și sărbătorile au fost — crede poporul — înființate de zei. Ele sunt, ca și munca orînduită, ca arta de a face pămîntul roditor, ca minunea de a crea focul care topește metalele, un dar al zeilor. Tocmai de aceea, însă, fiecare trib elenic ori barbar își are — pe lîngă eventualele sărbători generale, ca acele pelenice — sărbătorile lui deosebite; zeii fiind diferiți la diferite triburi, și sărbătorile sunt altele. Grecii din Pontul Stîng se întorc în vremea pacinică romană din ce în ce mai mult spre viața rurală; teritoriile lor roditoare dinlăuntrul Traciei și Scythiei Mici²⁹, lucrate mai înainte numai de traci sunt lucrate acum și de greci: sunt pline satele din Scythia Minor cu „senatori“ din Histria ori Tomi, cari trăiesc la țară făcînd agricultură⁵⁷). Romanii din Pontul Stîng sunt, la rîndul lor, de la început, în marea lor majoritate proprietari rurali. E firesc dară, ca în viața greco-romanilor din Apusul Mării Negre unele din sărbătorile cele mai de frunte să fie de caracter rural⁵⁸): Darzaliile greco-trace dela Odessus³⁰, Diombriile³¹ de la Callatis³², Rosaliile romane³³, primite pretutindeni, în orașe ca și la țară, cu entuziasm. — Sărbătorile rurale însă

au un caracter mult mai idealist ca acele orășenești. Întocmai cum sărbătorile contemporanilor noștri de la orașe sunt — față de sărbătorile țăranilor — nu mai niște recreații igienice, de caracter, nu religios ori estetic, ci pur sanitar, tot astfel sărbătorile orășenilor greco-romani, de natură religios-socială, erau mult mai reci, mai sportive, mai goale de sens poetic-religios decât sărbătorile greco-romanilor țărani. O sărbătoare ori un joc cere și o anume primitivitate copilărească a sufletului, care să facă din fiecare credincios un personaj foarte grav, incapabil de glumă asupra propriei acțiuni rituale ori a propriului joc, un copil care să creadă că tot rostul vieții lui în acel moment e de a împlini, strict conform tradiției, ceremonia ori jocurile la cari ia parte. De această minunată armonie stilistică între joc și seriozitate nu sunt capabili orășenii îndeobște înclinați spre scepticism și ironie.

Dintre toate sărbătorile agreste, cele mai general răspândite erau sărbătorile din mijlocul verei, celebrate în cinstea și spre pomenirea răposatilor, la mormintele lor : *Rosaliile*, aduse din Italia de coloniștii romani ⁵⁹⁾, s-au răspândit repede în tot ținutul tracic dintre Marea Egee și gurile Dunării. Sărbătoarea era deosebit de simpatică tracilor, cari credeau — toți — în nemurirea sufletului pentru că ea presupunea, măcar în forma modestă a semnelui blînd, o existență a ființei noastre și după moarte. Răposatul devenea în lumea de dincolo un geniu protector al celor rămași dincoace, *un erou* ⁶⁰⁾, căruia i se aduceau jertfe cum se aduc semizeilor și demonilor subpămînteni. La *Rosalia* aveau loc în toate ținuturile și satele greco-romane din Pontul Sîng marile sărbători cu praznice, pentru vii și morți ⁶¹⁾ deopotrivă ; „banchetul funebru“ — așa cum se vede reprezentat pe mai toate pietrele de mormînt din părțile noastre : morții cu viii la un loc — devenea la „sărbătoarea tandafirilor“ o realitate. Întîlnirea veselă la morminte cu cei răposati, participarea la banchet a celor morți, prin vinul și celelalte bunătați ce li se turnau ori așezau pe morminte, împrietenia pe om cu ideea morții, îi dădea putința să înțeleagă moartea ca o blîndă odihnă, îi crea o seninătate sufletească cu totul nobilă, infinit superioară scepticismului brutal al orășenilor, mai culți — și ca atare raționaliști — dar mai materialști și epicurei decât țăranii.

Concepția greco-romană-tracă despre moarte, așa cum se exprimă în sărbătoarea Rosaliilor, răspunzînd deplin modestului ideal popular despre viața de după moarte, a rămas biruitoare chiar asupra creștinismului. Pînă în ziua de azi țăranii daco-romani sărbătoresc Rosaliile în același chip ca acum două mii de ani. Ideea creștină despre nemurirea sufletului n-a putut trăi în popor decît ca temă de povești superstițioase, asemănătoare poveștilor păgîne despre iad și despre demonii răufăcători, întocmai cum nemurirea sufletului predicată de filosofia și teologia tradițională greco-romană, care făcea din fiecare răposat un zeu „subpămîntean“, tovarăș al lui Hades ³⁴⁾ și al Persephonei ³⁵⁾, nu avuse în popor decît un rol poetic, ori, iarăși, superstițios-anedoctic.

Odată cu moartea, și orășanul și țăranul din Pont socot orice bucurie, orice desfătare, încheiată. Viața e totul. Moartea nici măcar durere nu e ⁶²⁾. În „casa cea vecinică“ ⁶³⁾ — asta e mormîntul — răposatul doarme întru vecinicia timpului ⁶⁴⁾ ; „aceasta e casa eternă ; aici sunt așezat, aici voi fi întotdeauna“ ⁶⁵⁾ sufletele, „Manii“ ³⁶⁾, „odihnesc“ în „noaptea liniștită“ ⁶⁶⁾, toți împreună, după neamuri, așa cum au fost așezați cu pioasă iubire ; fiii și urmașii lîngă părinți și strămoși ⁶⁷⁾. E strîmtă casa cea vecinică, dar dacă pămîn-

tul nu apasă prea greu, somnul răposărilor va fi senin : și acum, vă rog, dacă respectați Manii, doriți-mi toți numelui meu, numai „țărîna ușoară“⁶⁸). De aceea își doresc toți, cei vechi, înmormîntarea într-un sarcofag : pereții lui de piatră, de pămînt ars, de plumb, de marmoră, ori de granit, ocrotesc scumpul trup închis înăuntru, spre a nu fi zdrobit de pămîntul greu ce-l va acoperi ; e, inconștient, de la primul om care a născocit locuința aceasta a trupului, suprema pietate pentru chipul nostru pămîntesc, de care a fost tot ce era mai propriu al nostru în viață și care nu se poate închipui nici dincolo de viață ca distrus cu totul, ci rămînînd mai departe și sufletului, umbrei noastre cu chip omenesc, întru eternitate.

„Viața e totul“. Dar ce cuprinde viața ? Înainte de toate mult zgomot și multă agitație, care numai dă iluzia vieții, fără a fi viața : întocmai cum tăcerea și singurătatea dă iluzia morții, fără a fi deloc moartea. Pentru om viața e, înainte de toate, simțirea în dreapta și în stînga a aproapelui ; că omul e prin excelență un animal sociabil, se demonstrează nu prin opera păcii — care are numai foloase chiar pentru individul izolat — ci prin opera războiului ; animalele nu poartă războaie ; conflictele lor sunt individuale, pricina conflictului fiind individuală ; oamenii poartă războaie și indivizii mor cu entuziasm pentru motive total străine de binele lor personal : au murit o vreme, în războaie groaznice, pentru a face să biruiască cutare credință religioasă ; astăzi mor pentru ideea națională ; miine, cînd naționalitatea va ajunge ca și religia o chestie de conștiință a individului, vor găsi altă idee, pentru care să poată muri în comun ; omenirii îi trebuie întotdeauna o idee pentru care să sîngereze : fără sînge nu e nobleță ; pacea ca atare nu e decît odihna între războaie. Omul obicinuit preferă să moară în comun decît să trăiască în singurătate ; el nu poate visa cu ochii deschiși și nici nu-și poate construi o lume proprie, care să-i dea impulsul vieții — activitatea și gîndul — așa cum i-o dau ciocnirile cu semenii lui în mijlocul societății. Oricît de înăbușitoare ar fi viața în societate, ea e totuși bucurios primită de individ, numai să nu simtă golul iremediabil al singurătății, să nu fie silit a hotărî prin el însuși ce să facă cu propria lui ființă. Din cînd în cînd viața aceasta în turmă are clipe în adevăr sublime : e atunci cînd vezi întreaga masă de trupuri vibrînd violent, ca o mare furtunoasă, pentru un gînd, care a reușit s-o cucerească, s-o sugestioneze, să inspire un foc suprauman chipurilor așa de lipsite de expresie din zilele obișnuite. Altfel, viața în turmă e, ca și la crabi, ca și la oi, o înghesuială a indivizilor unii în alții ; la oameni încă mai mult, o apăsare a unora asupra altora, pînă la turtirea celui slab, o forfoteală gălăgioasă și absurdă. Posibilitatea de a se libera din acest haos dă chiar omului simplu o oarecare bucurie ; țărînul deprins cu spațiile largi, unde rămîne aproape în singurătatea ideală a filosofului, asimilîndu-și, inconștient, ritmul vieții sale cu ritmul naturii, se simte ușurat cînd se desface de mulțime ; dar instinctul de societate îl împinge și pe el curînd înapoi în îmbulzeală.

Privită sculptural, viața fiecărui om este mult mai simplă și clară decît dacă e privită literar. Vorba e un material prea inconsistent, prea apăsător și aproximativ, ca să poată reda pregnant, exact și tăios adevărul estetic ori metafizic. Noi azi am pierdut obicinuința de a privi și cerceta *nudul* spiritual. Grecii din vremea clasică puteau reda și nudul trupesc și pe cel sufletesc, pentru că erau pregătiți sistematic întru gîndirea plastică. Ca și trupurile, sufletele omenesti sunt foarte asemănătoare ; numai mici amănunte le deosebesc

unele de altele : înțelegerea sculpturală nu exagerează aceste amănunte, fiindcă ar crea monștri ; înțelegerea literară exagerează amănuntele din cauza neputinței ei de a reda ce e prea fin, și crează de fapt demoni, nu oameni. Agamemnon³⁷, Clytaemnestra³⁸, Antigone³⁹, Orest⁴⁰ sunt oameni. Fetele lui Lear, Lady Macbeth, Hamlet, Iago⁴¹ sunt demoni. Viețile diferiților indivizi sunt deosebite între ele potențial, nu anecdotic, numai prin calitatea sufletului. Precum la unele trupuri ies oasele ori atîrnă cărnurile, lipsind fluidul acela intim al materiei umane, care ține încordat, ca o vargă de oțel, fiecare mușchiu, tot așa sufletele sunt moi, lălii, sau tari și pătrunzătoare, cu toată scara calitativă înfinit de gradată, dintre cele două extreme. Viața în societate e caracteristică prin uniformitatea ei, provenind din predominarea cantitativă a sufletelor de mie. Lipsa de suflete tari, dominatoare, în mijlocul unei societăți duce la totala trivialitate a vieții în comun. Dimpotrivă, sufletele energice, creatoare, dau chiar mulțimii o vibrație sufletească mai sonoră. Iată un exemplu asupra vieții și morții. Contemporanii lui Eshil au fost, toți — am putea zice — niște eroi : fiecare atenian a plătit atunci cît mii de orientali. Pe pietrele funerare ale acestor eroi nu sunt însă decît două nume : cutare al lui cutare, cel mult și patria. Contemporanii — burghezi — ai lui Apollonios din Tyana⁴² scriu pe pietrele lor de mormînt laude cari n-ar fi prea mari nici chiar pentru Temistocle⁴³ ori Pericle⁴⁴. Deosebirea vine de acolo, că idealul social nu era dat în secolul al V-lea a Chr. de cei mulți — cari și atunci erau doritori de puțină muncă și multă desfătare și glorie — ci de cei puțini, cari gîndeau în stilul simplității forice. Cînd rasa celor tari s-a stins, cei moi au apropiat viața din ce în ce mai mult de nivelul sufletului lor.

Greco-romanii din Pontul Stîng trăiau, ca toți anticii, înfinit mai mult decît noi, în societate. Epoca lor, după cîte știm, nu pare a fi fost turburată de prezența vreunor suflete prea tari, cari să-i scuture din beatitudinea banalității lor. Greco-romanii din Pont își aveau viața foarte ocupată de multele manifestări ale activității publice, iar isprăvile celor mai modești — ca suflet — dintre dînșii, puteau avea un răsunet enorm — material și moral — dacă erau îndreptate spre satisfacerea dorințelor societății lor : petrecerile, jocurile, fastul monumental. Oamenii aceștia se simțeau foarte importanți prin aplauzele ce căpătau de la contemporani și viața proprie le era foarte prețioasă. A o pierde însemna a pierde totul.

Viața greco-romanilor din Pont era foarte plină. Cu toate că nu mai existau state libere, ca în vremea clasică, avînd tot mecanismul complicat al unui organism politic complet, cu funcțiuni numeroase deliberative și executive — în ale afacerilor interne și externe, în special în legătură cu războaiele nesfîrșite în cari trăiau — totuși grecii din Pont dădeau o așa amplitudine autonomiei municipale pe care le-o dăruiseră noii lor ocrotitori, romanii, încît noi azi, văzînd numeroasele decrete pe care „consiliul și adunarea poporului“ le dădeau la fiecare prilej, fie pentru cutare îmbunătățire edilitară ori înfrumusețare monumentală, fie, mai ales, pentru onorarea propriilor concetățeni ori a străinilor — greci, traci și romani — de cari orașele aveau nevoie pentru binele ce li-l puteau face, avem iluzia că ne aflăm încă în niște state libere grecești, unde cetățeanul, de multa ocupație ce o are ca factor politic, aproape nu mai are vreme să se ocupe de ale lui. De altă parte, viața în asociații religioase, ori în cluburi social-economice, forma alte mici „State în Stat“ cu magistrații, preoții, „senatul“ și „adunarea“ lor, speciale ; nu numai cetățenii

deplini, greco-romani, și libertii, dar chiar sclavii aveau prilejul să ia parte la viața publică : vedem, de pildă, sclavi ca membri activi ai asociațiilor religioase purtând atributul distinctiv ca atare, de *φιλότημος* ⁶⁹⁾. De asemenea, femeile iau o parte foarte activă, în special în asociațiile religioase ⁷⁰⁾, ca „mame” ⁷¹⁾ ale colegiilor, ca preotese ⁷²⁾, ca simple membre, iar onorurile publice ale soților ori părinților lor sunt un motiv ca și ele să fie distinse în chip public cu diferite onoruri ⁷³⁾. Greco-romanii din Pont, ca de altfel pretutindeni aiurea în acea vreme, erau încă de copii scoși în viața publică și educați special spre a fi toată vremea atîrnători de această viață, găsindu-și numai în ea tot rostul existenței lor. Copiii, cari erau instruiți foarte îngrijit de maeștri și învățători speciali, aleși de popor și plătiți cu leafă fixă anuală, în școli publice ⁷⁴⁾, nu erau lăsați întru fireasca modestie a vîrstei lor, ci, singuri, sau împreună cu efebii, ei formau colegii speciale, iar la marile sărbători, cu jocuri, luau parte la întreceri asemănătoare cu acelea între oamenii mari ⁷⁵⁾; astfel încă de copii anticii din vremea aceasta se deprindeau cu onorurile publice : tot ce e ambiție și vanitate, zădărnicie a lumii, le devenea hrana neapărată a sufletului lor ; valoarea vieții acestor oameni creștea în măsura înfruptării lor din plăcerile faimei. Ajunși la 18 ani copiii deveneau efebi ; ei formau atunci un Stat în Stat : asociația efebilor ⁴⁵⁾, sub președinția efebarchului ⁴⁶⁾ ori a unui gymnasiarch ⁴⁷⁾ special ; singuri, ori împreună cu bărbații tineri — *οἱ νέοι* — dînd decrete pentru lauda publică la sărbători a cutărui personaj, care a făcut vreun bine clubului lor ; ceremonii speciale în onoarea lor ; loc de frunte în teatru și la sărbători etc. — La fel, în sfîrșit, colegiile după vîrstă, marile asociații generale cetățenești, cu scopul cultural, „tinerii” și „bătrînii”, *οἱ νέοι* și *οἱ γέροντες*, cari, în special cei din urmă, organizați în gerusii, un fel de senat de caracter cvasi-oficial, exercitau în orașele grecești o autoritate cultural-religioasă capitală ⁷⁶⁾. Coroane de măslin de dafin, de plop, de iederă, coroane de aur, busturi ori statui, portrete pictate ; foarte bogată era varietatea onorării, pe care reciproc diferiții cetățeni din feluritele asociații pe vîrstă, sau asociații religioase, ori din senatul și adunarea cea mare a poporului, și-o acordau, spre mulțumirea tuturor, dar mai ales a acelor cari odată onorați socoteau că nemurirea bieteii lor fiindte pămîntești e asigurată ⁷⁷⁾.

Cetățeanul din Pontul Stîng — ca pretutindeni atunci în lumea greco-romană — avea despre sine gîndul că fără contribuția lui personală de bani, muncă sau discursuri, patria ar fi mult mai slabă și întreg imperiul ar decade. Firește, e de făcut deosebirea între locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stîng și locuitorii orașelor. Toată agitația privește pe aceștia din urmă ; dar nu trebuie uitat că cei de la țară socoteau ca un ideal viața celor de la orașe și la prima posibilitate căutau a li se asemana lor. Un cetățean din Pont are — afară de ocupația sa particulară, pentru cîștigarea existenței, ocupație simțită întotdeauna ca o corvoadă, nu ca o plăcere — nenumărate datorii publice de îndeplinit ; are a lua parte la adunarea poporului în piață, la adunarea thiasului (religios) din care face parte, la adunarea colegiului (social) de *νέοι* ori *γέροντες* (în care trebuie să fie înscris orice greco-roman conștient de propria sa importanță), la adunarea „senatului” orașului — dacă e și în această corporație ; are a merge în gimnasiu la exerciții, are a lua parte la nenumăratele sărbători, procesiuni, întreceri, reprezentații în teatru și circ ; are a fi eventual preot, magistrat ori ambasador al cetății ; are a executa

cutare lucrare de interes general, făcând parte din comisia de aprovizionare cu grâu a orașului, ori din comisiunea pentru repararea portului, a întăriturilor cetății, din comisiunile nenumărate pentru executarea diferitelor monumente onorifice, pentru înălțarea numeroaselor temple, din comisiunile pentru alegerea de instructori, gramatici, retori și maeștri de diferite arte muzico-gymnice la școlile publice etc., etc.⁷⁸⁾ Suprema satisfacție a unui cetățean din acest timp e să fie proclamat de concetățenii săi ca „binefăcător“, εὐεργέτης „al patriei sale. Decretele onorifice pentru diferiți binefăcători ai elenilor din Pontul Stîng, redactate în tonul cel mai călduros, cel mai plin de laude pentru jertfa materială ori pentru contribuția de talent sau îndrăzneală a celui onorat, cu citarea în amănunte atît a isprăvilor cît și apoi a hotărîrii „senatului și poporului“ din respectivul oraș pontic, sunt adevărate îndemnuri publice la imitarea — spre binele patriei — de cît mai mulți, a celui onorat ; cum zice de pildă decretul lui Acornion⁴⁸ din Dionysopolis⁴⁹ : „pentru ca dară și poporul să arate că cinstește pe bărbații de ispravă și cari-i sunt binefăcători, a hotărît, consiliul și poporul, ca să laude pentru toate aceste fapte pe Acornion al lui Dionysios și să-l încoroneze pe dînsul la sărbătoarea Dionysiilor⁵⁰ cu o coroană de aur și să-i ridice o statuă de bronz și să-l încoroneze și pe viitor în fiecare an la Dionysii cu o coroană de aur și să i se dea pentru ridicarea statuei locul cel mai în vază din piața publică“⁷⁹⁾ ; iar pentru onoarea eroilor morți pentru patrie, iată de pildă încheierea decretului votat de senatul și poporul dintr-un oraș vecin și strîns legat de Pontul Stîng, Olbia⁵¹, pentru Niceratos al lui Papias⁸⁰⁾ : „a hotărît dară consiliul și poporul, pentru ca înmormîntarea lui Niceratos să fie mai presus de toate strălucită, să se aducă trupul lui, de pe locul unde a fost ucis de barbari, în oraș la rudele sale drepte, iar prăvăliile din oraș toate să se închidă și cetățenii să se îmbrace în haine cernite și să-l urmeze toți în rînd la procesiunea lui funebură și să fie încoronat de popor la îngroparea lui cu o coroană de aur și să i se ridice și o statuă ecvestră în locul pe care-l vor alege consînginii și să i se puie această inscripție : „Poporul, lui Niceratos al lui Papias, binefăcător din moși-strămoși și îndeplinitor norocos a nenumărate bunătăți către cetate, pentru virtutea lui și pentru binefacerea lui către popor“ ; și să-l încoroneze pe dînsul și în fiecare an, la adunarea pentru alegerea magistraților și la jocurile de hipodrom închinat lui Achilleus⁵² după oracolul zeului pythic⁵³, pristavul vestind după cum sună inscripția statuei ; și să se scrie și tot decretul acesta pe o stelă de marmoră și să se așeze în locul pe care-l vor alege consînginii lui Niceratos, *pentru ca și ceilalți cetățeni să devină mai zeloși întru binefacerile către patrie, văzînd pe binefăcători împodobîți cu onorurile cari li se cuvin*“⁸¹⁾.

Și cu cît fiecare cetățean, bogat ori influent, știa că și el, la rîndul lui, va avea a fi lăudat pentru faptele sale, cu cît fiecare cetățean sărac își simția viața proprie făcută mai frumoasă ori mai plăcută prin darurile ori binefacerile celor bogați și puternici, cu atît entuziasmul cu care binefăcătorii erau lăudați și răsplătiți în chip public era exprimat în accente mai călduroase, mai pline de recunoaștere a meritelor personale — fără teama de a se atribui prea mult puterilor unui singur om și a se defăima comunitatea cetățenilor — cu atît, dară, satisfacția intimă a binefăcătorului, bucuria de a fi dat din al său, era mai deplină. Decretele onorifice pentru Aristagoras al lui Apaturos⁵⁴, din Histria⁸²⁾, pentru Apollus al lui Niceratos și Poseidonios al lui Geron, din

Tomi⁸³⁾, pentru Apollonios din Callatis⁸⁴⁾, pentru Acornion al lui Dionysios, din Dionysopolis⁸⁵⁾, pentru Aischrion al lui Poseidippos, din Apollonia⁸⁶⁾, etc., etc., ne stau dovadă de sinceritatea aproape naivă cu care grecii din Pontul Stîng se scădeau pe ei înșiși în lauda fără sfîrșit a binefăcătorilor lor.

Cu cît Pontul Stîng se asimilă mai mult imperiului roman, cu atît grija de orașele de aici trecu mai mult în sarcina guvernatorilor romani, iar cetățenii avură mai puțin de făcut pentru gloria lor și mulțumirea contemporanilor : cîte-o fîntînă, cîte-o bucată din zidul cetății, stricat în vreo năvălire barbară, cîte un mic monument ori templu ; mai ales însă „binefăcătorii“ din vremea imperiului dau bani diferitelor asociații particulare — religioase ori sociale — pentru ca să celebreze, din venitul anual al respectivului fond, cu mai mult fast, praznice copioase și vesele, fie sărbătoarea unui zeu, fie sărbătoarea morților la morminte — Rosaliile — la locul de odihnă de veci a donatorului. Pentru că meritele „binefăcătorului“ devin mai modeste, laudele însă nu scad ; coroanele de aur și statuile continuă a fi decretate acestor dăruitori de grîu pentru sărăcimă, de vin la banchete, de undelemn pentru gymnasii și palestre, de daruri în aur, podoabe ori lucruri de artă în marmoră și bronz pentru templele zeilor și ale împăraților⁸⁷⁾.

Dar nu numai viața sufletească externă a greco-romanilor din Pont era determinată toată de legătura cu societatea, ci însăși problema capitală a unei conștiințe omenești, credința intimă a fiecăruia — pentru ocrotirea lui de rele în lumea aceasta, ori, eventual, salvarea sufletului în cea viitoare — întru misterul, vrăjitoria ori cultul tainic al cutărui sau cutărui zeu, nu era căutată în comunicarea singuratecă cu preotul ci tot în tovărășia colectivității întru aceeași credință ; „sfintele taine“ păgine ; „botezul“ întru Isis⁸⁸⁾, „împărtașania“ întru „zeii din Samothrake“⁵⁵⁾, Dionysos⁸⁹⁾, Demeter⁵⁶⁾, Cybele⁵⁷⁾, Mithras⁵⁸⁾, erau luate în comun.

Valoarea acestor inițieri era astfel pur formală. Dealtminteri, chiar diferitele mysterii antice nu au atît în vedere salvarea sufletului după moarte, cît norocul din lumea de aici ; întocmai precum întrebările puse oracolelor priveau tot împrejurările practice individuale ori colective, la cari zeul avea a da sfaturile cele mai favorabile⁹⁰⁾.

Nici una însă dintre bucuriile vieții în societate nu putea egala pe aceea, pe care cel de pe urmă cetățean din Pont o putea avea la sărbătorile cele mari ale zeilor, Apolloniile⁵⁹⁾, Dionysiile⁶⁰⁾, Diombriile⁶¹⁾, Darzaleele, Caesareele⁶²⁾, Panegyrele⁶³⁾ etc.⁹¹⁾, la cari : se făceau întreceri între copii, ephebi și bărbați în diferitele jocuri, ca la marile întreceri dela Olympia⁶⁴⁾ ori dela Delphi⁶⁵⁾, în lupte gymnice de tot felul și în concursuri artistice ; — se dădeau de către diferiți „binefăcători“, agonotheți⁶⁶⁾ ori gymnasiarchi, uriașe banchete întregului popor ; — se organizau de către slujitorii lui Dionysos, asociați în companii călătore, reprezentații în teatrele de aici⁹²⁾ ; se dădeau în „stadii“ mari „lupte de tauri“⁹³⁾ etc.

La aceste desfătări, cari făceau pentru oamenii simpli viața în adevăr vrednică de trăit și la cari alergau, firește, și cît mai mulți dintre locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stîng, poporul simția așa de adînc bucuria vieții în societate, încît ideea morții, adică a renunțării la toată această strălucire și încîntare, îl umplea de groază și îl făcea să exclame împreună cu filosoful epicureu : „sorbește din plin plăcerea de acum și ferește-te de a cerceta ce va fi mîine“.

„Viața e totul“ : cel răposat nu poate fi mai drept prețuit și mai sincer plîns decît dacă trecătorul știe cine-a fost el și ce-a fost, în viața de aici. Fiecare piatră de mormînt greco-romană e un imn al vieții ; unii spun numai ce-au pierdut plecînd la umbre, alții însă spun și însăși lauda vieții, preamărînd-o ca biruitoare a morții prin cultul amintirii faptelor omenesti ; toți, deopotrivă, se atîrnă de viață, cred în ea cu disperare : este cu neputință ca odată cu moartea întreaga noastră ființă să dispară în pulbere și uitare : „moartea ne poate lua viața, corpul piere, dar rămîne renumele nostru puternic după noi, numele nostru e în gura tuturor, trăiește, e pomenit, cetit, laudat, iubit...“ ⁹⁴). Trecătorul e îndemnat să cetească epitaful : aflînd cine a fost cel răposat, el îl va lega din nou de viață, îl va invita oarecum încă o dată, va birui nimicnicia : „aici sunt așezate oasele poetului Pacuvius ; voiam să nu fii neștiutor de aceasta : fii sănătos“, zice inscripția funebă a vechiului poet latin ⁹⁵), și un olar din Roma repetă întocmai chemarea și dorința lui Pacuvius, pe numele său, perfect necunoscut... ⁹⁶). Începutul vanității omenesti stă în această iluzie despre perenitatea amintirii, renumelui, gloriei.

De două feluri e lauda vieții, după cum se privește omul pe sine în mijlocul lumii : ca părtaş al vieții publice, ori ca individ singuratec. În primul caz avem imnul *gloriei*, în al doilea avem imnul *fericirii*.

În semn de recunoștință pentru activitatea sa, binefăcătoare societății, individul e distins de semenii săi cu laude, recompense, perpetuări. Cea mai mare binefacere, însă, pe care o poate dărui un om semenilor săi, e aceea de a le face bucurie : cu totul egal, ce fel : gîdilarie a simțurilor, ori gîdilarie a vanității lor ; principalul e să se simtă mulțimea veselă ori importantă, fără a cheltui vreun pic de energie cu judecata, închipuirea, ori fie măcar și munca trupească ceva mai încordată. Un saltimbanc, un scamator, un filosof ori retor ambulant, un negustor de farmece, un bogătaş care dă oșpețe gratuite, un împărat bufon, un gladiator, un conducător de care de cursă, un cîntăreț, o hetairă, sunt mai siguri de *glorie* de cît un Socrate, un Aeschyl sau un Pericle. Mulțimea distinge pe acel care îi e simpatic. Iar simpatic e cel ce dă fără a cere nimic înapoi : nici jertfă, nici suferință, nici oboeală a sufletului.

Iar cel ce nu poate obține gloria, gloria vremii sale, care în alte timpuri poate nu va mai fi o glorie, ci un lucru de rușine, se mulțumește măcar cu numele bun în lumea de aici, care îi va întreține amintirea după trecerea din viața pămîntească. „Numele bun“, respectabilitatea bărbatului sau femeiei în societate, perfecta adaptare la tradițiile, prejudecățile, capriciile societății, perfecta robire a ființei tale la întrebarea „ce va zice lumea ?“. Cuvînta, moda, datina, consuetudinea spirituală, cari nivelează așa de desăvîrșit pe cei săraci cu duhul, nu sunt totuși mai puțin hotărîtoare decît pentru cei mulți, pentru gloriile cele mari : pentru artiștii, filosofii, oamenii politici, cari „exprimă mai adecvat“ mentalitatea maselor sociale, cari „mișcă“, „instruiesc“, „conduc“ „opinia publică“. Creatorii marilor curente pornesc dela sufletul mulțimilor, se hrănesc din el, se ridică prin el și se întorc la el ; nici eroi, nici martiri, ei sunt totuși mai cunoscuți ca eroii și martirii, prin gloria lor : glorie nediscutată, neprecupețită, sanctificată de mulțimea care se adoră pe ea însăși în idolul ei : Victor-Hugo-ism uriaș în monumentalitatea banalității lui.

„A luptat bine în arenă“, „a hrănit și ospătat pe nevoiași și străini“, „a fost soție credincioasă“ — lauda vieții bărbătești și femeiești ⁹⁷) nu poate

fi completată decît doară prin înșirarea demnităților avute, a recompenselor primite și a însemnării gloriei cucerite în viață ca fiind „cel dintîiu” — în orice : la înotat, la aruncatul lăncii ⁹⁸⁾, pe scenă ⁹⁹⁾, în stadiu ¹⁰⁰⁾, în războiu ori în pace = ὑπερβαλόμενος τοῦς πρὸ ἑαυτοῦ ¹⁰¹⁾, — *notus in urbe sacra, notus quoque finibus illis...* ¹⁰²⁾, — *ille ego* (Pannoniis) *quondam notissimus oris* ¹⁰³⁾, *ille ego qui quondam : praetor* ¹⁰⁴⁾, *causarum orator honestus* ¹⁰⁵⁾, *comoedus* ¹⁰⁶⁾, *κυνηγός* ¹⁰⁷⁾, *γυμνασιάρχης καὶ νῦν ἀγῶνων* ¹⁰⁸⁾, *negustor de piei de capră* ¹⁰⁹⁾, *medic* ¹¹⁰⁾, etc., etc. „A fi cunoscut”, suprema dorință a vanității omenеști, cu orice preț, chiar herostratic. „A urca treptele sociale”, a deveni din sclav, liber, din liber, cavalier, senator, împărat — suprema satisfacție pentru care se pot face crime, se pot zdrobi suflete cu milioanele : să poți, pe piatra ta de mormînt, face gelos de „gloria” vieții tale măcar pe umilul vagabond al drumului mare, prin aceea că tu declari a fi avut o casă, o familie și o descendență, e o satisfacție pe care moartea, care îți ia tot, totuși nu ți-o poate lua. Iar dacă ceea ce poți spune despre excelența ta merge pînă la demnitățile înalte, statuile, coroanele de aur, zilele de sărbători în onoarea ta, atunci gîndul despre somnul nesimțitor al morții, care așteaptă inevitabil pe fiecare dintre muritorii, nu mai e decît o ațîțare pentru a cînta cît mai zgomotos și provocator lauda gloriei, lauda bunului nume, lauda vieții multiplicată în infinit prin rezonanța socială a propriului ton, crescut pînă la fundamentalizarea lui ca mod de exprimare a vieții întregii societăți.

Gloria este o realitate spirituală de caracter exclusiv social. Viața individuală poate fi totuși o povară, de care să ne dorim liberați prin moarte, adesea tocmai din cauza gloriei, în orice caz, cu toată gloria, oricît de multă satisfacție ar produce iubirea de sine a individului și oricîtă invidie celorlaltor dimprejurul lui. Căci gloria constituie numai aspectul obiectiv al intensificării vieții individuale. Dimpotrivă, aspectul subiectiv al acestei intensificări ajunge la cea mai înaltă expresie în aceea că s-a numit fericire. Precum gloria este un concept care nu poate fi stabilit decît prin conștiința socială, tot așa fericirea e un concept stabilit înainte de toate, adesea chiar exclusiv, de conștiința individuală, solitară. Ce e însă fericirea ? E gînd ori e sentiment ? E trăire multilaterală și expresibilă, ori e trăire momentană, unilaterală și nedefinibilă ? E stare de suflet subconștientă, ori e tocmai, dimpotrivă, conștiință potențată ?

Sentimentul infinitului se manifestă egocentric în om în trei direcții : spațial, în Dumnezeu ; — temporal, în Nemurire ; — potențial, în Fericire. Omul simplu antropomorfizează în naivitatea lui cele trei concepte create transcendent de genialitatea umană milenară, materializîndu-le, utilizîndu-le și mărginindu-le : Dumnezeu, în formă și cu suflet omenesc ; — Nemurire, a personalității omenеști așa cum e : singular și accidental existentă ; — Fericire, în ritmul funcțiunilor vitale, ori chiar în simpla viață senzuală.

Fericirea e o stare de conștiință, care în cea mai curată manifestare a ei, presupune ca prealabile următoarele realități spirituale : sentiment covîrșitor, slăbire sau chiar încetare a rațiunii critice și a voinței creatoare, contemplativism, unilateralitate și momentaneitate a cauzei fericirii, generalitate a efectelor autosugestiei de fericire cu transformarea totală a ritmului obicinuit al vieții, conștiință — iluzorie — despre creșterea — în acel moment — a energiei noastre vitale pînă la sentimentul de asimilare cu nemărginitul divin, a percepție completă afinitar-electivă a sublimului.

Această stare de conștiință se realizează însă foarte rar și numai pentru un timp foarte mărginit, adesea numai ca o fulgerare, în mijlocul haosului de agitație, banalitate și întunec obicinuit al vieții. De aceea, oamenii simpli și-au creat un fel de surrogat al fericirii, pe care-l întâlnim la fiecare pas proclamat în viață ca proprietate spirituală a mii și milioane de muritori. Pozitiv acest surrogat e echivalent cu starea de beatitudine vegetativă următoare satisfacerii complete a simțurilor, instinctelor ori scopurilor conștiente ale voinței egocentrice. Negativ, el e echivalent cu conștiința despre încetarea sau absența durerii, suferinței, golului vieții. — În sfârșit, mai e și un al treilea fel de fericire, cea retrospectivă, cu complementul ei, fericirea prospectivă. Fericirea retrospectivă, r[espectiv] prospectivă, e, ca esență și efect, total deosebită de fericirea sublimă și de fericirea vital-senzualistă. Ca origine, ea e de caracter nu sentimental, ci intelectualist-imaginativ, derivând din instinctul vieții, care ne înfrumusețează atât trecutul cât și viitorul spre a ne face existența prețioasă și deci a ne îndemna la perpetuarea speciei. Ca efect ea e, nu contemplativă, ci activă, și stă la baza creației artistice, adică a impulsului de perpetuare a vieții antropomorfe. — În legătură cu fericirea retrospectiv-prospectivă stă fericirea melancolică ; dizolvarea durerii, pasiv, în lacrimi, activ în opera de artă, e o descărcare de energie negativă, care ar fi trebuit să ducă la distrugerea vieții și care, prin puțința plînsului pasiv sau activ, e transformată în energie pozitivă, de suportare senină a vieții, sau de creștere și multiplicare dureros-violentă a ei ; în ambele cazuri e o purificare, iar sentimentul vital al împlinirii acestei purificări constituie fericirea melancolică.

Puterea obicinuitei crează la omul din popor o stare de mulțămire cu împrejurările tradițional fixate, din care fiind scos se simte nefericit. Fericirea vieții neturburate în obicinuitele ei e subconștientă. Ea trece în câmpul conștiinței numai în momentul când se naște conflictul cu elementele răsturnătoare ale echilibrului stabil, care fusese creat într-un întreg trecut de luptă, sacrificiu și adaptare : între inerția care dă *bien-être*⁶⁷ și activitatea care dă suferință. Fericirea omului comun este dar, îndeobște, retrospectivă ; câtă vreme ea e numai subconștientă, e ca și cum n-ar exista ; chiar comparația vieții proprii, liniștite, cu viața nefericită a aproapelui nu deșteaptă sentimentul propriei fericiri, ci numai teama superstițioasă de a nu fi însuși lovit de nefericire ; de-abia când omul e atins direct de adversitate, „trecutul fericit“ îi devine conștient.

Așa precum natura este antinomică Dumnezeuirii, așa precum omul este antinomic Nemuririi, tot așa viața noastră intimă este antinomică Fericirii. Cele trei concepte idealiste, născute tocmai din protestul revoluționar al spiritului omenesc chinuit de realitatea biocosmică, rămân un veșnic domeniu al revelației metafizico-religioase, datorite în rare străfulgerări geniului uman transfigurat prin suferință. De fapt, cel de pe urmă muritor este un genial descoperitor de mijloace și motive spre a se face nefericit, și cel mai strălucit creator de gânduri omenești luminoase este perfect neputincios în a găsi mijloace și căi cari să-l ducă la fericire. De aceea, înțelepciunea populară nu a născocit în miile de ani de când aleargă după fericire, fără a o putea găsi, decât un singur chip de a se apropia de ea : uitarea. Uitarea nenorocirilor, uitarea temerilor și a groazei de moarte, uitarea vieții reale în întregimea ei și afundarea în visul fantastic al entuziasmului dionysic, aphrodisic, apollinic.

II. DIES VIOLARIS ⁶⁹In memoriam Constantini Erbiceanu ⁶⁹

În țara unde chiparoșii stau de pază la capetele celor întru vecinică pace adormiți, unde măslinii cu frunzele lor argintii îmbracă munții ce se oglesc în marea nemărginită, unde bolta cerului se înalță pînă în infinit, iar lumina soarelui pătrunde toate, dîndu-le lumină din lumină, acolo omul are sufletul mai simplu și mai clar, seninul cerului și al mării îl înseninează și pe el și gîndul iubitor de lumină se avîntă în visare spre înălțimile albastre cu Platon, ori pe mările de smarald și safir cu Homer. Acolo viața omului se desfășoară în mijlocul firii însăși. Nu patru pereți ai unei case dau adăpost omului și mărginire gîndului, ci pămîntul însuși culcă la sînul său pe cel obosit și cerul îl acopere cu mantia lui de stele, iar ca pămîntul și cerul și marea, așa sunt și visurile lui de liniștite ori furtunoase. Și în mijlocul firii mărește omul capătă adevărata lui măsură : plătînd ca o floare pe care o rupe vijelia, el trebuie să se plece cu supunere în fața puterilor nemărginite și neîndurate cari îl păsuesc în mijlocul lor, dar limpede ca lumina soarelui el singur poate să oglindească în fețele nenumărate ale sufletului său tot ce e frumos în lumea noastră dintre țărînă și astre. Și cel ce l-a creat pe om i-a lăsat să știe și să se bucure de acest dar al lui de a vedea frumosul și l-a lăsat să creadă că sufletul lui e vecinic, întocmai ca cerul și marea și pămîntul cu cari se simte așa de tare legat prin iubire. În fața tainei nepătrunse a trecerii lui din această lume, gîndul i se oprește înspăimîntat : va fi mai rău ori mai bine dincolo ; va fi și acolo soare, ori va fi întunec ?

Oricum ar fi, el nu poate însă muri decît cu trupul. Iar dincolo, unde sunt numai suflete, nu mai poate fi moarte. Tot ce a fost în noi mărginire piere ; rămîne în viața de dincolo numai nemărginirea gîndului nostru, care chiar aici în viață se ridică adesea uriaș pînă la stele, căutînd o lege și o formă și întrebînd de începutul lucrurilor fără margini și fără început.

Prin moarte tot ce a fost trecător pămîntesc se șterge. Cel trecut dincolo devine un geniu bun, un *heros* ; prin moarte se răscumpără toate greșelile din viața de aici. Altfel, ce maiestate ar mai avea sufletul, dacă ar trebui dincolo să ispășească fără sfîrșit slăbăciunile unui trup de o clipă ?

Trecerea din această viață, chiar a celor mai buni dintre noi, e o întîmplare cu totul obicinuită și neînsemnată în mijlocul lumii nemărginite. Noi nu ne dăm bine seama de acest lucru, decît atunci cînd firea însăși ne dă vreun simbol al acestei nimicnicii :

departe în noapte, un vaiet, tot mai slab ; o ființă omenească, bună sau rea, de jos ori de sus, singură, fără apărare, s-a stins : cum piere o biată pasăre mică în infinitul cerului, răpită de un vultur ; neclintită a rămas maiestatea nopții ;

departe, în mare, pe o corabie călătoare, un cîntec solemn, rugăciuni, fum de tămîie ; un muritor și-a împlinit solia pe pămînt, cere odihnă ; în locul mormîntului de pămînt, necunoscutul are nesfîrșitul mării ; undele albastre se deschid și cuprind în adîncurile lor trupul obosit ; neclintită a rămas maiestatea mării.

Și totuși ceva din noi nu dispăre, nu poate muri ; nimicnicia omenească e fără îndoială legea supremă a vieții noastre singuratică, dar în viața nea-

mului omenesc întreg sunt și lucruri nemuritoare. Ce sunt ele și cum sunt, de pot avea atita putere și măreție? Căci știm bine că tot ce e numai de folos în cercul a doi trei, într-o societate, în mijlocul unui popor, într-un timp, trece. Pentru ce s-a bucurat și au suferit, pentru ce au luptat și s-au zbuciumat nenumărate suflete, adesea nu mai pot înțelege cele ce le urmează. Tot ce-i legat de intenții pur omenești dispare. Dar gândurile omului, cari cu simplitate copilărească, fără mândrie și fără vanitate sunt consacrate de el zeilor, adevărului, frumosului, tot ce e dar închinat de el eternității, vedem că rămîne: pentru toate locurile și timpurile. Și gândurile acestea trăiesc de sine, fără legătură cu cel ce le-a creat; adesea nici nu se mai știe cum l-a chemat pe părintele lor. Geniului omenesc în întregimea lui ne plecăm recunoscători pentru minunile de adevăr și frumuseță lăsate nouă de miile de ani din urmă. Iar necunoscuților binefăcători ai sufletelor noastre le dăm cea mai neprețuită din toate înfățișările sufletului nostru: pietatea. Pace vecinică celei ce a coborât din cer și această rază de lumină, dăruindu-ne-o pentru totdeauna. De ar trăi l-am iubi: ne-am uita cu ochi mari la el și ne-am bucura de ființa lui ca de cer și de mare.

Sunt totuși puțini cei către cari se înalță sufletul nostru ca spre niște mîntuitori. Pentru necunoscuții cei mulți, cari au trecut dincolo, nu avem decît răceală de suflet ca față de milioane de indiferenți încă în viață. Pentru aceia dintre cei adormiți, cari în viață au făcut pe alții să sufere, gândul nostru cel bun ne cere iertare. Pentru cei ce au suferit ei înșiși mult — și așa e toată infinita mulțime a muritorilor — inima noastră se umple de o compătimire melancolică. Iar pentru cei ce au făcut bine în viața lor simțim ca un avînt spre închinare. Judecată severă nu ne e îngăduit să facem. Căci noi înșine vom fi judecați de alții — slabi și neiertători — după noi: la dreptul, care ar și mai fi frumuseța sufletului nostru, dacă am cere pedeapsă pentru fiecare greșală? De la fiecare din noi nici nu rămîn fapte. Acelea trec. Ci rămîne un răsunset, un ecou de armonie în alte suflete; și acelea, dacă imnul ce l-am cîntat noi în viață a fost frumos și puternic, îl trec și altor suflete în alte generații; altfel, se topește curînd după noi și ecoul cîntecului nostru.

Renunțare la glorie și mărire, resignare deplină întru măsura puterilor noastre adevărate, mîngiere cu visul supraomenesc al eternității, dar nu pentru a ne crede pe noi ca oameni eterni, ci numai pentru a ne îndrepta mereu gândurile noastre și a ne hotărî faptele noastre după gândul vecinicii: iată taina vieții senine.

Firea ne dă ca ajutor spre potolirea sufletului prea agitat de măririle omenești comparația între nimicnicia noastră și maiestatea ei eternă.

Dimpotrivă, însă, pentru viața de muncă și datorie trebuie tot din lumea noastră omenească să ne luăm avîntul. În fața firii ne simțim ca niște copii sfioși și nu mai îndrăznim să cerem noi nimic: prea ne zdrobește comparația. Dar alătura de lumea creată de Dumnezeu e cea creată de om. Și în această lume putem îndrăzni și noi să urmărim vecinicia prin creațiile geniului nostru. Totuși, cele mai puternice avînturi ale noastre nu dau nimic statornic dacă însuși sufletul nostru nu e dezlipit de cele pămîntești, nu e acordat în tonul eternității. Căci faptele concrete dimprejurul nostru nu au în ele însele nici o însemnătate: ele au numai pe aceea pe care le-o dăm noi. Iar valoarea acordată de noi fiecărui lucru atîrnă de concepția noastră generală despre lume și viață. Cu această concepție noi luminăm și cele dimprejurul nostru și propria noastră inspirație, propriul nostru avînt. Ceea ce va fi

rodul geniului nostru va fi mai mult o manifestare a gândului nostru despre lume decît un rezultat obiectiv al puterii noastre de a crea. Creațiile geniului omenesc există, tocmai, ca niște manifestări concrete, individuale, ale unor suflete bine definite, atît în caracterul lor primordial cît și în influențele externe exercitate asupra lor. Prin afinitate electivă simțim că dacă am fi avut de creat noi acel lucru, l-am fi creat întocmai ca autorul lui drept. Fără afinitate electivă, opera concretă a unei minți de mult trecute e pentru noi un simplu element indiferent din cele ce alcătuiesc lumea creată de om.

Putința de a trăi noi înșine în sufletul altuia e singura adevărată valoare omenească.

Fără îndoială, însă, un om într-o operă a sa se dă numai în parte : și e ușor și mai des cazul să se potrivească părți din sufletele omenești decît sufletele întregi. De fapt, între oameni legea existenței sociale nu e afinitatea electivă, ci contrastul, antinomia dintre suflete. Chiar la cele mai de aproape înrudite încă poți descoperi părți deosebite, poți avea surprinderi, poți releva contraste și suferi de opunere.

Din aceste contraste și conflicte iese apoi însuși ritmul vieții. Fără ele omul ar fi predispus la vegetare. Prin ele e silit să lupte. Și nu o dată dintr-o astfel de luptă a ieșit gîndul nou al creației.

Desigur, însă, cea mai puternică antinomie e între sufletele discrete și delicate și cele provocătoare și violente. În bine ca și în rău, cele două feluri de suflete tind să-și accentueze cît mai mult caracterul lor specific, respingînd din instinct apropierea de cele opuse lor. În acest sens, astfel de suflete sunt cele mai înclinate spre conflicte și deci spre gînd intens. Marea mulțime a sufletelor omenești e însă treptat-treptat potolită. Avînd și ele, la început, oarecare originalitate, lupta vieții le tocește și le ia caracterul specific, făcînd din ele elemente foarte cumpănite și prevăzătoare, supuse și lipsite de inițiativă.

Oameni simpli și oameni geniali, suflete josnice și suflete cerești, tot ce alcătuiește infinita varietate a lumii noastre pămîntești, trăiește și reacționează după două mari complexe de relații : cu lumea din afară și cu propriul suflet.

Din punctul de vedere al poziției omului față de lume și, prin aceasta, din cel al vieții omenești creatoare, sufletele se împart în trei categorii mari : suflete cari iau în ele lumea fără a avea nimic de spus de la ele asupra ei : e marea masă a mulțimilor pasive ; apoi, suflete cari ar avea ceva de spus, nu pot, și-și caută pe altele mai fericite ca ele, cari să le exprime gîndurile : sunt cei mulți, cari trăiesc prin sufletul altora, mai mult ori mai puțin intens, după cît pot primi în ei din bogăția altor suflete ; în sfîrșit, sunt cei ce au ceva de spus și pot spune : în forme de artă, de știință ori de filosofie și religie.

Aceste suflete de al treilea fel sunt, la rîndul lor, de două categorii : suflete perfect transparente, care lasă să treacă prin ele lumea așa cum e : sunt erudiții în știință, tehnicienii în artă, filosofii practici și moraliștii în gîndirea abstractă și în religie. Acest fel de suflete dau omenirii educația întru adevărul naturii și sunt poate cele mai recunoscător iubite de mulțimile cari au nevoie de lumina sufletului omenesc lămuritor al lumii. Sunt, în sfîrșit, alte suflete cari văd clar lumea, dar nu sunt mulțumite cu redarea realităților, ci caută explicări de cauze și efecte ale fenomenelor, crescînd prin prisma

sufletului lor toate obiectele ce le vin în apropiere și cercetându-le mai adânc în toate legăturile lor. Aceste suflete își fac o lume aparte, de idei pure, crescînd prin spirit larg și bogat tot ce e altfel numai obiect concret, inert și indiferent, dînd deci lumii alt suflet decît cel ce-l are, obicinuit, propriul lor suflet. Inseși aceste suflete, la rîndul lor, au tonalități diferite: în major și minor, și ritmuri deosebite: încet-reflexiv, vioiu-senin, ori furtunos-jubilînd. Au profunzimi obiective, de o maiestate divină, ca a lui Michelangelo⁷⁰, sau subiective, de o pătrundere demonică ce ne înspăimîntă, ca sufletul lui Lionardo⁷¹.

Față de propriul suflet — „cunoaște-te pe tine însu-ți” al lui Socrates⁷² — prea puțini oameni au adevărata măsură a puterilor; oscilează între conștiința de sine exagerată pînă la egolatrie și scepticismul de sine dus pînă la totala negare a propriei personalități. În cele mai multe cazuri — la mulțimea pasivă — avem un scepticism moderat de încrederea în propria experiență; în altele, mai puține, avem conștiința vie despre propria valoare, moderată de teama de opinia publică și de respectul pentru autoritățile morale, oficial constituite; în sfîrșit, printre cei ce crează cu sufletul lor, fie chiar lucruri destul de modeste, întîmpinăm o anume valoare foarte binevoitoare a propriului eu, care duce la încîntarea de sine. În comparația cu aproapele, adesea chiar sufletele mai alese, ca gînd abstract și vedere pătrunzătoare a lumii, au slăbiciunea de a se găsi continuu bune și nobile pe ele însele și mai puțin bune și nobile pe cele dimprejurul lor. Ele sunt înclinate sau să ignoreze lipsurile lor, sau să justifice prin explicări propriile greșeli. Nu există nimic mai bun împotriva acestei supraprețuiri de sine decît scepticismul. Autocritica pe care ne-o oferă morala stoică, în cea mai pură formă a ei — cea primitiv socratică — e totuși, din pricina însemnătății cu totul precumpănitoare pe care o dă rațiunii noastre, primejdioasă, și anume chiar pentru aceia cari fac jertfe și prin aceasta ispășesc propriile rătăcirii și se purifică. În această privință, cea mai prețioasă parte din filosofia lui Marcu Aureliu⁷³ e cea de scepticism în privința valorărilor și judecărilor propriului său eu. Continua comparație a soartei omenești cu nesfîrșitul Cosmosului e cel mai bun ajutor împotriva prea marei bucurii ori prea marei întristări de lucrurile pămîntești.

Din această poziție specială a sufletului nostru față de el însuși decurg pentru viața creatoare diferite caracteristici pregnante cari colorează în chip cu totul individual diferitele opere ale genului omenesc. În special tonul sublim decurge din deplina uitare de sine și totala afundare în gîndul obiectiv, pe cînd tonul meschin decurge tocmai din accentuarea voită a notelor pe cari un creator și le crede caracteristice personalității sale. Aproape întreaga artă modernă suferă de această supraprețuire de sine și de exagerarea intenționată a notei individuale, pe cînd arta veche ca și cea a renașterii e individualistă numai în măsura notelor instinctiv relevate de creator în opera sa.

Creatori mîndri și creatori modești, suflete mulțumite de sine și suflete ce se îndoiesc de propriile puteri: toți muritorii cari se supun nevoii imperative puse în ei de a crea și astfel încearcă să dea viață nouă pentru alții, cari trăiesc tocmai din viața mai puternică a gîndului lor, toți suferă în concepție și întruchipare, toți, deopotrivă, au ei înșiși nevoie de alinare și mîntuire și și-o caută în alții. Toți sunt ca Amfortas care dă altora mîntuire prin Graal, dar însuși are nevoie să fie mîntuit de Parsifal⁷⁴. Și față de toți

lumea cea multă e neîndurată. Ea cere creatorului — cum cer cavalerii Graalului lui Amfortas — să sufere mereu, să sufere cumplit, numai să dea mereu mîntuire sufletului lor slab.

Și în această pătimire singuratecă a creatorului, unde doară mila sufletelor simple sau iubirea divinatoare a sufletelor înrudite cu el, de-l pot ajunge și mîngîia, toate scăderile lui omenești se șterg ca asprimile munților în albastrul depărtării și el ne apare curat și frumos, pierdut în visurile lui ca un copil cu ochii mari privind în nemărginire.

În gînd senin, cu caritate și blîndețe, cumpănind binele și răul celor de veci adormiți, cu spirit de înțelegere larg iertătoare și cu pietate adînc recunoscătoare față de toate cele omenești, căpătăm noi înșine o liniște și ecvănitate⁷⁵ care pare a pleca din însăși liniștea pămîntului, seninul cerului și potolirea mării, așa de mult ne apropiem de ritmul firii: larg, maiestos, înălțat peste agitațiile și patimile omenești; și așa de adînc ne unim cu natura etern liniștită și etern luminoasă.

★

Cu astfel de sentimente despre rostul nostru în mijlocul lumii să ne îndreptăm acum gîndul către unul din cei aleși de soartă pentru a crește cu sufletul lor sufețele celor mulți și cari aici, sub acest acoperemînt, s-au socotit pe ei mai liniștiți și înălțați față cu ei înșiși și față cu vîltoarea lumii din care erau chemați aici de Platon și discipolii săi.

Un fiu de preot de sat, Constantin Erbiceanu a crescut, s-a deprins a înțelege lumea, s-a bucurat de ea, a rătăcit în mijlocul ei, apoi s-a regăsit pe sine și a luptat formîndu-și definitiv sufletul pentru o viață întreagă, ca foarte mulți alții de seama lui — copii de preoți, dascăli și țărani — în Moldova prin anii 1845—1865. Gîndurile resemnate cu cari hrănește biserica creștină sufețele credincioșilor ei în viața de aici și mai ales ideea de răsplată în viața viitoare pentru faptele bune din această lume, i-au alcătuit, în mediul bisericesc în care a trăit de cînd a deschis ochii, în 1838⁷⁶, și pînă la sfîrșitul călătoriei sale pe pămînt, neîntrerupt, tonul fundamental al reflexiunilor sale de caracter pur idealist, religios-filosofic.

Totuși, sufletul său nu era înclinat spre contemplarea mistică a lumii, ca operă armonioasă și minunată a celui atotputernic, gîndurile sale creștine nu se uneau în vreun avînt de renunțare la cele lumești și de devotare ascetică spre frumusețea transcendențială a lumii eterne; el avea un suflet realist, care se simțea destul de în largul lui în lumea noastră pămîntească. Nu deveni, deci, monah, deși era îndemnat cu stăruință la acest pas de supremul ierarh al Moldovei în acel timp. El nu deveni nici preot, ci împrejurările vieții — din fericire prielnice înclinărilor sale — îl făcură să ajungă profesor și scriitor în cea mai roditoare dintre ramurile literaturii noastre bisericești contemporane, cea istorică.

Sîrguința lui Erbiceanu în facultatea teologică din Iași fu recunoscută și răsplătită cu trimiterea lui la Atena spre a-și desăvîrși studiile. Acest fapt hotărî de tot viitorul lui. Învățînd limba greacă veche și nouă, el fu printre cei din vremea lui aproape singurul în măsură să preuiască documentele și manuscriptele de acest fel, ascunse prin arhivele bisericești din Iași și cari cuprindeau lămuriri de preț pentru istoria școalei și bisericii românești. Publi-

cîndu-le, el își făcu drumul în viață cu totul altfel ca dacă ar fi rămas la studiile proprii teologice, pentru cari se pregătise atîta timp.

Ca toate domeniile de activitate spirituală, și disciplina în care Erbicenu avea a lucra o viață cuprinde două părți, adesea cu totul deosebite: constatări de fapte și emiteri de idei nouă. El se opri la cele dintîi, singurele cari constituiau și încă constituie un material de studii mai rodnic pentru cercetătorul din Răsărit. El deveni un erudit și anume — precum fusese pregătit de copil — un erudit ortodox.

Făcînd apoi parte, prin viața sa, din însuși organismul bisericesc, avînd prietenii și dușmăanii mari chiar în clerul superior, el fu prins în vîltoarea gîndurilor și temerilor confesionale și în aceea a conflictelor personale bisericești, devenind chiar în știință un adversar hotărît al catolicismului, iar în lăuntru bisericii naționale un reprezentant energic și talentat al unor curente anumite contra altora.

Fără îndoială, azi creștinismul trece și în Apus printr-o grea criză. În lăuntru bisericii catolice curentul modernist își face cale din ce în ce mai largă, iar de altă parte toate sufletele mai delicate cari au în ele puternic sentimentul religios, dar nu se pot cu nici un chip deprinde cu forma primitivă și naivă a concepției despre lume, în mare parte strîmt semite, pe care o găsesc în creștinismul oficial, caută o altă împăcare a sufletului, fie într-un neocreștinism cu o teologie și cosmologie indogermanică panteistă și cu o etică direct inspirată de învățătura blîndă, adînc omenească a Noului Testament, fie într-un misticism vag sentimental, inspirat de metafizica lui Platon, fie în alte chipuri mai puțin caracteristice și precise, influențate de budism ori de alte sisteme religio-filosofice.

În special gîndul cel mai greu și mai chinuitor al omenirii, nemurirea sufletului și viața viitoare — așa cum e înțeleasă de creștinismul oficial — nu mai poate da mîngîiere și siguranță în viața de aici minților luminate, decît în cazurile, cu totul rare, cînd o educație sistematică, bisericesc-creștină, încă din copilărie, a găsit și avîntul mistic trebuitor — statornic și puternic pentru o viață întreagă — astfel ca între aceste minți și vizionarii evului mediu să nu mai poată fi decît deosebirea de timp, iar nu de gînd.

Dimpotrivă, chiar în sînul bisericii oficiale, răsăritene și apusene, sunt astăzi sceptici, panteiști ori platonizanți. Adevărata religiozitate creștină e cu totul excepțională. Ea e înlocuită fie de o melancolie resemnată în *ignoramus ignorabimus*⁷⁷, fie de un romantism neo-creștin eclectic, care e mai mult negură poetică decît convingere religio-filosofică.

Poate niciodată ca azi, cînd lupta pentru viață e așa de grea și crudă, dumnezeasca învățătură creștină a compătimirii și carității n-a fost mai mult primejduită de gîndul brutal egoist al milei disprețuitoare ori silnice, care ajută, fie pentru a vedea pe cel nenorocit lingușind, fie pentru a avea pur și simplu o liniște cît mai confortabilă de perfect epicureism, neturburată de plîngerea celui nenorocit.

De altă parte, poate iarăși niciodată mai mult ca astăzi gîndul despre dreptul omului la plăcere n-a fost mai puternic și mai provocator, mai puțin înfrînat de vreun ideal purificator. Credința oficială creștină este nevoită azi, prin biserică, să facă tot felul de concesii, absolut contrarii spiritului adevărat creștin, pentru a nu-și pierde credincioșii, cari cu toată dreptatea, deși cu intenții adesea josnice, protestează împotriva învățăturii că toate plăcerile și toate frumusețile vieții omenești sunt numai o ispită a diavolului, spre

a ne pierde sufletele. Biserica — legată de propriile ei dogme și canoane, imutabile — e azi în imposibilitate de a da o normă senin pămîntească și în aceeași vreme curat creștină și sfîntă, după care credinciosul să-și poată îndrepta pașii lui adesea rătăcitori între plăcerea și frumusețea omenească curată și înălțătoare și plăcerea, fără frumusețe, urît-epicureică. Singura cale pe care a găsit-o pînă acum biserica e o cale de adevărată slăbire a sufletelor prin iertarea periodică a păcatelor, cu ajutorul confesiunii și împărtaşaniei. E o iertare generală, asigurată dinainte, lipsită de orice sancțiune adînc morală și ajutînd fără deosebire și pe cel ce a greșit din întîmplare și pe cel ce greșeste sistematic, asigurîndu-se la fiecare nou păcat — asupra căruia conștiința sa cumva l-ar face atent într-o scurtă luptă înainte de săvîrșirea lui — că totuși va fi iertat, dacă se va mărturisi și dacă va face bisericei o închinare materială.

Această concepție simplistă despre datoriile etice ale omului și despre legăturile lui cu puterea divină e firește generală în istoria mentalității religioase creștine a maselor populare: tot evul mediu, toată arta pornită din inițiativă laică, cu temă sfîntă, creștină, în Apus ca și în Răsărit, în toate timpurile, chiar nouă de tot, toată istoria noastră națională, ne arată în mii și mii de fețe aceeași concepție patriarhală despre un părinte al lumii noastre continuu jignit și continuu iertător, cu fii cari mereu greșind sunt mereu uitători de propriile păcate. Nu e de fel o minune că, întocmai ca domnii și regii de pe vremuri, episcopii și mitropolii își făceau cu conștiință ușoară viața mai plăcută, împlinind formele, dar uitînd mereu spiritul adînc al credinței creștine întru care se mărturiseau.

Cu această înțelegere larg iertătoare a celor omenești, întru această atmosferă tradițională a bisericei creștine a trăit și Erbiceanu viața lui de om și de creștin. Avînd, pentru conducerea corectă și prudentă în viață, ajutorul caracterului său cinstit, rezumîndu-se pentru nevoia mai adîncă de credință și gîndire religioasă în chip neșovăitor pe dogma ortodoxă, Erbiceanu n-a cunoscut chinul conștiințelor necreștine, reformiste, n-a încercat vreo luptă pur teoretică împotriva spiritului contemporan al bisericei în mijlocul căreia a trăit, ci întreaga sa energie a fost îndreptată în direcția reformei moravurilor prea jignitor laxă și a procedurilor prea evident lumești, pe cari el le constata la unii dintre reprezentanții contemporani ai bisericei naționale.

În contrast cu prelații pe cari nu-i găsia destul de idealisti, ca reprezentanți ai culturai și credinței, Erbiceanu putu prețui cu căldură și recunoștință pe alți fruntași ai bisericei patriei, cari trăiesc o viață mai în armonie cu înalta misiune ce le fusese încredințată. Astfel, el descrie viața și activitatea mitropolitului Veniamin Costachi⁷⁸, a episcopului Neofit Scriban și a episcopului Filaret Scriban⁷⁹ și făcu lauda funebră cu prilejul trecerii lor la cele eterne atît lui Filaret Scriban cît și învățatului episcop Melchisedec⁸⁰.

Prin biografii, Erbiceanu își găsia, indirect, un chip de exprimare a propriilor gînduri asupra lumii și oamenilor. Sufletul său nu era însă dintre cele cu rezonanță lungă și amplă, în cari fiecare idee și sentiment al altui suflet deșteaptă o întreagă mulțime de gînduri și sentimente proprii, atît de amănunte cît mai ales generale, ci el făcea parte dintre sufletele cari răsună scurt și precis ca ecoul clar, redînd cele primite din alt suflet în chip credincios și însoțindu-le de sincerul sentiment de simpatie, deplin înțelegătoare. Fără îndoială, însă, biografia ocupă în istorie un loc cu totul aparte, care o face capabilă de tratare în ambele direcții mai înainte pomenite. Felul de-al doilea,

precis și obiectiv, în cea mai desăvârșită formă a lui, cea psihologică, răspunde poate mai bine scopului biografiei. Totuși, întrucît biografia e numai un aspect al istoriei generale, ea rămîne neroditoare, dacă nu pregătește și pe creatorul ei și pe cei ce se împărtășesc din ea la gânduri general omenești asupra lumii și vieții, gânduri cari singure ne dau puțința de a înțelege evoluția și rostul omierii pe pămînt. Și în această privință istoria generală, cu aspectele ei sufletești așa de multiple, cu legăturile ei de evenimente așa de complicate, nici nu poate fi tratată fără o multilateralitate de spirit, aș zice proteică, fără rezonanța profundă și prelungă care dă fiecărui fragment de gând și fiecărei bănuieli de sentiment cu greutate întrezărite în așa-zisul document istoric, amplitudinea de vibrații necesară pentru ca să treacă de la starea latentă a vieții anorganice la cea intensă a vieții omenești active. Istoria generală nu poate exista fără această operă reconstructivă, clădită fără îndoială și pe o erudiție deplină, prima condiție ca reconstrucția istorică să nu fie numai o fantezie psihologic artistică, dar mai ales clădită pe bogăția de posibilități sufletești a istoricului, care să fie deopotrivă în stare a prinde și valora cu sufletul său și sufletul lui Ivan cel Groaznic, și sufletul lui San Francesco d'Assisi, și brutalitățile politice, și subtilitățile artistice. Și un moment nu trebuie să se creadă că această caracterizare a istoricului pune condiții irealizabile adevăratei istorii universale. Căci sunt mulți oameni fără nici un talent special de a crea, cari au această lărgime de suflet de a putea înțelege și valora deplin creațiile altora. Istoricul poate înțelege desăvârșit și viața politică — fără a fi cu necesitate el însuși un bun om politic, — tot așa cum o poate înțelege pe cea artistică — fără a fi însuși artist — și pe cea religioasă — fără a fi însuși preot sau chiar simplu credincios al unei religii anumite. Istoricul are numai nevoia de a fi un suflet clar și vibrant, accesibil și celor mai elementare manifestări ale instinctelor oarbe și celor mai delicate gânduri și sentimente nobile omenești. Darul de a crea istorie generală e principiar condiționat de această claritate și multilateralitate de suflet. Cine nu are acest suflet, zadarnic încearcă opere istorice de caracter general. Căci dacă prin afinitate electivă putem înțelege pe cîțiva oameni aleși, a căror viață o descriem apoi — în chip adesea desăvârșit — ca într-un fel de autobiografie, — pentru redarea vieții maselor omenești și a nenumăratelor și așa de diferitelor suflete conducătoare — în viața de stat și în gîndirea creatoare — nu mai e firește de nici un ajutor simplul instinct de afinitate electivă.

În adevăr, ca o piatră de încercare a istoricului în ce privește gîndirea lui clară și pătrunzătoare, sunt mai ales două lucruri cari cer în creația istorică un dar de abstracție cel puțin tot așa de ascuțit ca al filosofului. Zic „cel puțin“, pentru că filosoful — întocmai ca matematicul — lucrează într-un domeniu mai restrîns de fenomene și idei decît istoricul. Și anume, pentru a întrebuița doi termeni bine cunoscuți din filosofie, cărora însă în cele ce urmează le dau numai un rol simbolic, căci vor avea alt conținut, avem un proces de analiză și unul de sinteză, a fenomenelor și ideilor istorice, procese cari trebuie să precedă orice concluzie de istorie universală.

Fiecare fenomen istoric are două părți: un aspect formal, clar, cu legături evidente cu alte aspecte formale ale altor fenomene, iar de altă parte, un conținut spiritual ascuns și adesea înăbușit de veșmîntul lui concret, avînd legături — mai mult ori mai puțin accesibile pătrunderii noastre — cu conținutul spiritual al altor fenomene, adesea ca aspect formal evident eterogene lui.

În adevăr, în viața sufletească a omului înrîurirea reciprocă dintre formă și conținut e așa de variată și complicată, încît multe gînduri înalte și roditoare au la origine nu alte gînduri, ci simple forme ale unor gînduri deosebite ca esență activă. Explicarea istorică a evoluției fenomenelor pleacă de obicei de la alte fenomene cari apar înrudite. Trebuie însă pentru a nu greși în concluzii o analiză prealabilă foarte atentă și subtilă a conținutului spiritual al diferitelor fenomene cari apar după aspect înrudite, putînd fi totuși, în fond, deosebite.

De altă parte, nu toate evoluțiile istorice sunt ca rîurile ce se pot urmări, fie și cu greutate, de la izvor pînă la confluență. Sunt în istorie fenomene pentru cari nu găsim decît la o anume distanță o legătură. Această legătură îndepărtată — adesea ușor recunoscută — trebuie însă urmărită. Și aici e greutatea. Căci sunt și rîuri subterane ale evoluției istorice. Aici însă numai cu *sinteza* reconstructivă ne putem ajuta. Din fragmente aproape in-forme de gînduri și aspecte formale, din adîncimile divinatoare ale propriului suflet, trebuie să refacem ideal cursul rîului ascuns, să aruncăm pod peste prăpastia între două proeminențe bine definite.

★

O curiozitate nobilă de om cult și harnic, alătura cu predilecțiile lui de elenist și om de școală, l-au făcut pe Erbiceanu să creeze arhivele și bibliotecile Mitropoliei, Universității și Seminarului Veniamin din Iași, precum și biblioteca Seminarului Central din București. Ceea ce putu el găsi și descifra prin manuscrisele și documentele grecești ale acestor colecțiuni fu pentru toată lumea un izvor de cunoștințe nouă asupra trecutului nostru școlar-bisericesc și anume mai ales asupra școalelor grecești din țerile noastre și asupra începuturilor învățămîntului la români. Erbiceanu publică o mare parte din primele lui cercetări în *Revista teologică* întemeiată de el la Iași și pe care o conduse pînă la plecarea lui la București în 1887. În monografiile independente, el trată istoria Seminarului Veniamin, *Școala greacă și română sub Vasile Lupu și Matei Basarab*, *Istoricul învățămîntului la români (Serbarea școlară de la Iași*, în colaborare cu A. D. Xenopol) și *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, cu un mare număr de documente inedite.

Aceste studii ale sale făcură lumea oficială atentă asupra eruditului ieșean și el fu chemat la București, unde, pe de o parte, ca profesor la Facultatea teologică, iar, pe de alta, ca redactor la revista oficială *Biserica Ortodoxă* și ca director al tipografiei Sf. Sinod, el putu împleti tot ce gîndurile sale de teolog, istoric, profesor și reprezentant al administrației bisericești îi cereau ca mai bun și frumos. În aceste situații favorabile activității sale el publică încă însemnate documente și cercetări istorico-bisericești și teologice fie în *Biserica Ortodoxă*, fie deosebit. Astfel: *Cronicarii greci ce au scris despre români în epoca fanariotă*. Diferite știri contemporane asupra eteriei dela 1821, *Didahiile lui Antim Ivireanu* și *Sfaturile creștine politice ale aceluiași către Domnul Ștefan Cantacuzino*, diferite documente din epoca lui Brîncoveanu și traduceri din grecește ale unor lucrări scrise de români în vremea mai veche sau de greci în timpurile noastre și avînd cuprins bisericesc și teologic, două *Bibliografii greco-române*, o serie de *Documente privitoare la istoria bisericii române*, în *Biserica Ortodoxă*, în sfîrșit o cercetare propriu-zisă de istoria bisericii române, pornită în opoziție cu părerile emise

asupra aceleiași teme de învățății catolici de la noi : *Ulfila, viața și doctrina lui, sau starea creștinismului în Dacia traiană și aureliană*. Discursul său de intrare în Academia Română avu ca temă personalitatea lui Naum Râmniceanu⁸¹, ale cărui poezii asupra Eteriei de la 1821 Erbiceanu le publicase cu alt prilej zece ani înainte.

Considerînd cuprinsul tuturor acestor scrieri ale lui Erbiceanu, primul gînd cari ni se impune e acela despre unitatea și statornicia preocupărilor sale științifice. Deși în epoca de maturitate a vieții fu profesor de teologie dogmatică și apoi de drept canonic, el rămase ca învățat în același cerc de idei în care se fixase ca tînar la întoarcerea de la Atena. Documentele și manuscritele grecești care-i dăduseră, cum singur spune, ca niște prieteni devotați, tot ce putuse el nădăjdui mai strălucit în viață pentru cariera sa științifică, rămaseră pînă la sfîrșitul activității sale — care precedă cu aproape zece ani sfîrșitul vieții sale — obiectul său predilect de studii.

Această notă a sufletului lui Erbiceanu e caracteristică pentru temperamentul său de erudit : în știința de fapte orice amănunt e interesant și aceeași temă poate da prilej de studii o viață întreagă ; dimpotrivă, pentru învățatul cu temperament de gînditor, punctul principal de vedere al tuturor preocupărilor e cel al importanței ideale a obiectului și cel al varietății cercetărilor de erudiție. Pentru erudit cercetarea în sine e scopul vieții : spre a afla adevărul, fie chiar într-o chestiune de însemnătate cu totul redusă, eruditul e gata să jertfească toată energia sa ; căutarea adevărului absolut e scopul aspru și nobil pînă la jertfă al tuturor osternelilor sale. Cugetătorul are, dimpotrivă, alte ținte în cercetările ce întreprinde : adevărul absolut îl interesează mai puțin, adesea nici nu crede în el, pe cînd aflarea unei relații de cauzalitate între fenomenele aparente, cari ne înconjură ca niște enigme din toate părțile, i se pare vrednică de cea mai deplină închinare a tuturor gîndurilor sale. A ilumina cu puterea propriului geniu măcar o parte, cît de mică, din obscura poveste a *devenirii* sufletului omenesc, spre a putea cel puțin bănuî care va fi capătul suferințelor și rătăcirilor noastre, e o năzuință, care ori de cîte ori pînă acum ar fi isprăvit în întristare și deznădejde, e totuși prea asemănătoare cu zborul măreț al vulturului, ca să n-o încerce mereu omenirea, fie și numai spre a muri frumos.

Istoria generală al cărei scop e tocmai cercetarea luptelor omului pentru bine, adevăr, frumos și fericire, explicarea înfrîngerilor și suferințelor, povestirea biruștelor și jertfelor rodnice, are poate mai mult ca oricare altă disciplină a se sprijini absolut deopotrivă pe erudiți ca și pe cugetători. Sufletele acestea idealiste, așa de deosebite între ele prin constituirea lor intimă, își sunt unele altora, cu sau fără voia lor, completarea neapărat. Erudiții dau punctul sigur de avîntare cugetătorilor, iar aceștia dau erudiților orizontul. Pe toți împreună îi unește aceeași primejdie și aceeași suferință : relativitatea tuturor concluziilor lor. În infinitul de posibilități sufletești cu cari are a lucra istoricul e atîta varietate de sentimente, atîta subtilitate de gînduri, atîtea întrebări la cari numai cei de mii de ani plecați la odihnă ar mai putea răspunde cu oarecare siguranță, încît adesea și eruditul, și cugetătorul istoric pleacă obosiți fruntea recunoscîndu-se învinși. Și totuși, de n-ar rămînea în istorie decît însăși opera frîntă a puternicilor biruiți, încă și aceasta ar fi o cucerire a gîndului, un fragment de lumină furată din cer ; căci nu e suflet care încercînd deplin și adînc a trăi cel puțin în un al doilea,

să nu devină el însuși mai puternic și mai frumos, operă nouă a puterii ome-nești de jertfă, ființă nouă în lumea noastră veche, creată *deopotrivă* și de părintele ceresc ca și de noi.

★

Erbiceanu, publicînd documente și monografii de istorie bisericească, a avut un moment gîndul să scrie și o istorie generală a bisericii patriei. So-cotind însă insuficient materialul cunoscut pînă la dînsul, el renunță fără greutate la acest gînd. Evident, pentru Erbiceanu, ca erudit, materialul era cu totul fragmentar. Diferitele amănunte de fapte din istoria bisericii noastre erau cu neputință de clarificat ; multe sunt încă și astăzi, deși s-au făcut, din vremea cînd avea el gîndurile de cari vorbim, așa de multe descoperiri și cercetări eminente, încît astăzi un alt erudit ar putea să îndrăznească opera neîncepută de Erbiceanu. Totuși, și azi trebuie tot curajul unui reconstructor istoric, pentru a face toate operele de generalizare asupra trecutului nostru. Conștiința vie ce o avem cu toții despre imensitatea materialului încă necu-noscut față de cel cunoscut împiedică și azi pe eruditul aspru cu conștiința sa să încerce alt *gen* istoric decît cel monografic.

Cît privește însă mai de aproape istoria bisericească, ea e cu atît mai grea de făcut, cu cît, în mare parte, nu e atît o istorie a bisericii, cît o istorie a mănăstirilor și a administrației bisericești, în forma cea mai complicată posibilă, aceea de istorie a persoanelor, iar nu a instituțiilor. Apoi, ea e strîns legată cu istoria politică și economică a țărilor românești, iar în special dincolo de munți, cu istoria reformei și cere și pătrunderea tuturor problemelor conexe de acest fel. În sfîrșit, mai toată cultura noastră veche, literatura, știința și arta, e o formă de viață a bisericii noastre : a scrie istoria bisericii înseamnă, în bună parte, a scrie istoria cultului nostru. De altă parte, prin legăturile ei cu diferite patriarhii străine și mai ales prin închinarea atîtor mănăstiri din țară direct bisericilor din Răsăritul ortodox, istoria bisericii noastre e, pînă în amănuntele ei, dependentă de istoria generală a bisericii răsăritene.

În aceste condiții, o istorie a bisericii românești, pornită în spirit larg, cu luarea în considerare a tuturor fenomenelor de viață creștin-ortodoxă din părțile noastre, cere nu numai o cultură bogată de erudit multilateral, dar și un anume dar de divinație și reconstrucție, fără de care unele fapte și evocări ca, de pildă, întemeierea și dezvoltarea episcopioilor vechi românești, rămîn cu totul nelămurite.

★

Erbiceanu s-a putut bucura de un îndelung și senin amurg al vieții. El a avut prilejul să se uite înapoi asupra ostanelilor sale ca asupra unui lucru încheiat în toate ale lui : activitate, intenții, speranțe. Așteptîndu-și, an de an, în liniște trecerea din această viață agitată în cea etern liniștită, el crezu trebuit, față de multele lupte pe cari le avuse cu atîția neprieteni, să-și lămurească singur viața sa, explicînd-o, justificînd-o și valorificînd-o. Un școlar credincios al lui, căruia el îi încredințase manuscriptul, i-o publică îndată după adormire.

Această ultimă scriere a lui Erbiceanu e un document prețios pentru cunoașterea mai de aproape a sufletului său. O sinceritate rustică și patriar-

hală dă fără întrerupere coloare personală întregei expunerii. Nu se vede în această *confessio in articulo mortis*⁸² nici o silință de a fi mai sărbătoresc decât a fost în viața sa obicinuită. Bucuria pe care a avut-o pentru izbînzile din viață, ca și mîhnirea și revolta pentru necazurile ce i-au făcut alții, sunt tot așa de vii ca și cum el ar fi încă activ în luptă și nu s-ar afla în apropierea chiar a drumului spre cele eterne. Alătura de aceste sentimente, zgornot de luptă, resemnare greu stăpînită de suflet aprig, mulțumire de calea făcută de patrie spre mai multă dreptate și lumină ca în vremea copilăriei lui, iată ce revine mereu în mărturisirea publică a lui Erbiceanu. Iubirea sa de neam și de dinastie e senină și plină de bucurie pentru trecut, avînd pentru zilele de azi doar numai dorința pentru moravuri mai austere. Gîndul că și astăzi se face sistematic educația unei clase spre a stăpîni și a impila, pentru a avea cît mai multă bucurie în viață, și educația altei clase spre a fi supusă, umilită, răbdătoare și harnică, pentru a da cît mai mult material brut de plăcere și desfătare stăpînilor, jalnica fărîmare a sufletelor de copii din popor în gîndul de a fi veșnic servi, urita slăbire a sufletelor de copii din clasa de sus în gîndul de a fi veșnic stăpîni, lipsa de oameni liberi, conștienți de egalitatea deplină între ei, cu suflet întreg, senin, drept, frumos, această mare durere a neamului nostru nu i-a fost un chin celui plecat dintre noi.

Creștin bun în cele ale bisericii, Erbiceanu s-a silit să ierte pe cei ce i-au greșit și o spune în confesiunea sa, a crezut în mîngîierea vieții eterne întru faptele bune, și cu ea a închis ochii.

Totuși, creștinismul bisericii și al școlii care ne învață că Dumnezeu ține seama și de cele mai neînsemnate gînduri ale noastre și dacă sunt rele le pedepsește, nu poate da mîngîiere și sufletelor mai puțin deprinse cu felul strict bisericesc de a înțelege lumea. E mare puterea Celui Atotputernic și toate le poate. Cu toate acestea, ce mică ar fi maiestatea Lui, dacă toate greșelile noastre de copii neștiutori ar fi ținute în seamă cu scumpătate și pedepsite întru eternitate. Pentru gințile neastîmpărate și nerăbdătoare, cu instincte primitive, poate că va fi fiind o binefacere învățătura despre un Dumnezeu aspru și mereu înclinat spre pedeapsă. Dar pentru popoare mai nobile, nu. Gîndul de frică, de spaimă, față de puterea divină creează firi de servi, nu de oameni liberi. Adevărul trebuie să fie celălalt: suntem făptura lui Dumnezeu, după chipul și asemănarea lui, suntem copiii lui, cari greșim pentru că haina pămîntească a sufletului nostru etern e prea greoaie și nevrednică de cer, dar cu avînturile noastre spre frumos și adevăr suntem lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat. Pe toți el ne-a creat cu dragoste deopotrivă și noi suntem întru toate egali înaintea lui. Darurile pe cari ni le-a dat sunt opera și frumusețea lui, nu a noastră; n-avem nici un merit pentru că suntem cu suflet și mai departe decât alți semeni ai noștri. Căci și puterile noastre, ale celor mai buni dintre cei buni, încă tot mărginite sunt față de imensitatea lumii ce ne înconjoară. Iar dacă unii dintre noi vîd mai puțin și mai slab, nu avem dreptul de a-i privi ca pe niște ființe mai prejos ca noi. Și ei, în felul lor, au o bucurie adîncă de ce e frumos în sufletul lor. Natură, creație omenească de artă, bucurie de viață, nimic nu rămîne fără ecou nici chiar în sufletul cel mai slab dintre cele slabe. Atît că la unii se face în suflet lumină multă ca în soare, de multul frumos din lume, la alții lumină mai puțină. Firește, dreptul de a vedea și a ști acest lucru îl avem, precum îl avem pe acela de a ne simți departe de cei ce nu

sunt ca noi, dar acest imbold despre respingerea altor suflete nu a fost pus în noi pentru a-l folosi în chip urît, ci pentru a ne da cît mai multă conştiinţă de neatîrnare ; în neatîrnare, în libertate deplină, ne simţim cei mai puternici şi mai frumoşi ; în neatîrnare suntem *noi înşine*, deosebiţi de alţii, floare nouă printre multele flori neasemănătoare între ele şi care de care mai frumoase şi mai deosebite în această lume.

Şi trebuie să ne fie clar acest lucru, că nici cele mai modeste suflete nu trăiesc zadarnic în lumea aceasta. Alături cu fiecare dintre noi creşte, încă de cînd suntem în leagăn, datoria vieţii noastre. Ferice de cel ce şi-o cunoaşte întreagă şi o împlineşte cu toată puterea sufletului său. Aceia dintre noi, pe cari îi cuprindem în marele număr al celor mijlocii, au faţă de eterna lumină a frumosului datoria pe care şi-a luat-o Marta faţă de Isus ; cei puţini, aleşii, au datoria Mariei. Cine ar îndrăzni să spună că Marta nu a iubit pe Isus ? Dar încă în faţa durerii, cît de sus sunt şi cei pe cari de obicei îi vedem jos. Cît de sublimă le poate fi suferinţa şi jertfa. Cu ce simplitate pot renunţa ei la orice bucurie. Durerea e focul purificator prin care orice suflet e îndreptat dela pămînt spre cer. Respectul faţă de durere ne înalţă spre cer şi pe cei ce nu suferim înşăşi durerea aproapei. Respectul durerii ne face buni, ne face blînzi, ne face duiosi, ne dă tărie între cele adînc şi vecinic omeneşti, ne face ştiutori de propria noastră fiinţă, ne mîntuie de grijile mărunte, ne dă putere, ne dă libertate. Libertatea căpătată prin înţelegere şi iubire, libertatea conştiinţei împăcate. Căci e şi o altfel de libertate. Ca şi tăria, libertatea poate fi tot una cu simplitatea de suflet venind din necunoaşterea lumii, a primejdiilor, relelor şi necazurilor ei. E şi aceasta o libertate, dar la fel cu a fiinţelor fără judecată omenească, crescute în codri şi locuri neumblate. E o libertate fără înălţare, fără linişte, fără maiestate. E apoi libertatea demonică la care se ajunge prin răceală, ne iubire sau ură : a putea pătrunde toate, a cunoaşte toate, a cerceta numai pentru a şti, a respinge tot, ce e credinţă ori speranţă, a nu iubi nimic ; e iarăşi tot a fi liber, dar a fi liber neuman ; căci fără bunătate şi iubire, fără încredere şi fără visuri nu e viaţă omenească, ci e un chin zadarnic, ca al genilor căzute din paradis în infern.

Numai dînd din sufletul nostru trăim deplin, şi cu cît dăm mai mult, trăim mai deplin. Conştiinţa liniştită a aducerii unei jertfe sufletului altuia dă o siguranţă incomparabilă propriului suflet : un fel de încredere neclintită în tăria sufletului tău şi o linişte deplină în ce priveşte schimbările de orice fel dimprejurul tău. E ceva în felul datoriei împlinite, care-ţi dă seninătate de conştiinţă, dar încă mai puternic şi mai clar. Prin jertfa de sine sufletul nostru se înmulţeşte şi creşte pînă la puterea măreaţă pe care i-o atribuim divinităţii.

Din această conştiinţă împăcată prin jertfa adusă aproapei răsare libertatea noastră adevărat omenească. Libertatea care e tărie şi nu se teme de nimic, nu are a da nimănui răspuns pentru gîndurile sale şi faptele sale, nu are a se pleca în faţa nici unui suflet cu sentiment de umilinţă, nu are a se simţi slăbită pentru nimic şi faţă de nimeni în lumea asta.

Şi această libertate e în ea înşăşi şi frumuseţă. Sufletul nostru străluceşte ca o lumină de stea : prin propria lui lumină. Şi chipul nostru nu e brăzdat de cute şi ochii noştri sunt clari şi pătrunzători şi boiul nostru e armonios.

Ca un copac milenar e de dreaptă și statornică ființa noastră în fața primejdiei și cerul senin și marea liniștită nu sunt mai mărețe în potolirea lor ca omul deplin liber prin dreptate, iubire și jertfă.

Iar prin această libertate *suntem noi înșine*, împlinim adică prima și cea mai însemnată condiție a existenței noastre pe pământ, vrednice de lumina neasemănat de felurită, în care am fost lăsați să trăim.

Și fiind tari și frumoși și noi înșine, avem un sentiment de incomparabilă seninătate, de bucurie reținută, dar gata să jubileze în imn nebun la fiecare nouă oglindire a frumuseții eterne a firii în frumusețea noastră trecătoare, ne simțim cu aripi, am vrea să ne avîntăm spre țările albastre și tot ce în noi e viu ca dor de creare se zguduie adînc și ca Prometheus ne simțim puternici chiar în fața puterii eterne, gata să creem noi o altă lume și să suferim pentru ea o veșnicie, neînsălmîntați, neînfrînați de nimic, luminoși ca zeii prin geniul nostru și tari ca ei prin libertatea noastră.

Să muncim în libertate, să creem în libertate, e să cîntăm vieții cel mai frumos imn pe care l-ar putea sufletul nostru cuprinde în adîncurile lui. Munca e ritmul vieții. Ea dă ca și libertatea tărie și frumuseță și caracter propriu ființei noastre. Ea aprinde în noi lumina aceea cerească de care se luminează toți cei mai slabi în jurul nostru și cari recunoscători înconjură cu iubirea lor lumina mai puternică a sufletului nostru. Iar de multa muncă a milioanelor de lucrători harnici, luminează omenirea ca soarele în amează. Și ritmului etern în care se poartă lumile infinite în Cosmos îi stă, în mîrginirea lui, cu vrednicie alături, ritmul vecinic în care umanitatea își trece sîrguința ei luminoasă dela veac la veac și dela mileniu la mileniu.

Și în acorduri pline, profunde, în mișcare solemnă, maestuoasă, trec valurile imnului vieții, imnului muncii, în pulberea de aur cu care fiecare răsărit de soare cheamă la lucru și fiecare apus de soare trimete la odihnă mulțimea semănătorilor de roade, semănătorilor de gînduri.

Iar cînd, o clipă, muncitorul se oprește din lucru și își ridică ochii spre zările depărtate, unde cerul se împreună cu pămîntul și marea, sufletul său liniștit și senin, vibrînd de ritmul etern al muncii, se simte una cu firea care vibrează în același ritm etern în fiecare rază de soare și val de apă și frunză de copac, și i se pare că e una cu toate, că de mii de ani el e acolo împreună cu ele, în aceeași tovarășie senină și măreață, în același gînd de eternă pace.

Îl vezi pe muncitor sprijinindu-și mîna ușor, cu iubire, pe unealta de muncă, stînd drept, neclintit, privind departe; ochii lui sunt senini ca cerul: el e maiestatea.

De umărul lui se reazămă blînd o femeie; trupul ei se mlădie ca o iederă lîngă trupul voinic și drept al bărbatului: ea e iubirea.

La picioarele lor se joacă neștiutori copilașii; femeia îi păzește duios cu privirile-i înlăcrămate: ei sunt speranța.

În înălțimi se rotește măreț un vultur, la orizont marea lucește ca aurul, presărată de corăbii ușoare ca niște păsări albe. Pe ogoare scînteie pluguri, săpi și coase purtate de mîini voinice în mișcări armonios ritmate ca valurile mării.

E pretutindeni pace, seninătate, lumină. În cer ca și pe pămînt. Și din milioane de suflete pornește același avînt de recunoștință către cel atotputernic, părintele tuturor celor de pe pămînt: *gloria in excelsis Deo* ⁸³.

III. IN MEMORIAM

La mormîntul lui Dimitrie Onciul ⁸⁴

Academia Română spune azi prin mine cuvîntul ei de despărțire celui plecat în împărăția liniștei.

Acum trei ani, republica noastră, a celor egali, îl proclamase drept cel dintâi dintre noi. Și cuvîntul lui era cuvîntul nostru. În anul acesta el ar fi trebuit să se reîntoarcă între cei egali și să cedeze cununa întâietății altuia. Ci destinul a voit ca el să plece încununat.

Destinul a dat oracol cu înțeles adînc.

Sunt mulți muritorii cari ajung a fi căpetenii. Unii pentru că sunt înțelepți, alții pentru că sunt buni, alții pentru că sunt meșteri în potrivirea cuvintelor cari adorm gîndul cel treaz, alții, în sfîrșit, pentru că sunt violenți. Puțini sunt însă aceia, cari ajung în fruntea tovarășilor de oameni pentru că în adevăr ar fi trebuitori acolo. Căci oamenii nu-și orînduiesc viața după nevoi, ci după chefuri. Și adesea cei răi și netrebnci sunt conducători, iar cei buni și harnici sunt conduși.

Dar în republica noastră fiind toți egali, întâietatea e mai mult o sarcină decît o cinste. Și de cumva ar încerca vreunul din noi a se mîndri cu cinstea ce o are la noi, el ar fi pedepsit îndată. Căci vredniciile noastre sunt neînțelese mulțimii și slujba noastră împrejurul altarului lui Platon e mistică. Fiecare din noi își are și o limbă străină în care oficiază și ea e adesea neînțeleasă chiar celorlalți tovarăși, necum încă mulțimii. Cultul nostru pentru cele nouă muze este dară aspru și pur : vanitatea laudei goale a mulțimii, așa de schimbătoare în urile ca și iubirile ei, pe noi nu ne atinge. În marea cea agitată a dorințelor patimelor, dușmăniilor, clevetirilor, perfidiilor, noi ne putem coborî cît ne place, dar în templul muzelor murdarele valuri nu le putem aduce cu noi. Căci adevărul în sine, dreptatea în sine, frumosul în sine, sunt senine și reci, ca înălțimile cerului : și valurile cele murdare îngheață încă dela atingerea cu treptele templului.

Înțelegeți acum, pioși mărturisitori întru taina morții, de ce în republica noastră cel care conduce, e în fruntea noastră pentru că e trebuitor, iar nu numai plăcut, acolo. Și înțelegeți cît de rară trebuie să fie însușirea aceea a lui, care ni-l face trebuitor, nouă celor ce putem trăi acolo fără trebuințe de-ale zădărniciilor omenеști.

Căci mulți sunt muritorii cei înțelepți, buni, meșteri în a cuvînta ori în a turna chipuri de lut, meșteri în a duce după ei mulțimile. Dar puțini sunt muritorii cuminți. Și neamul lor scade tot mai tare. Și chiar la noi, în restrînsa noastră republică, tot mai rară crește iarba de leac a omului cumințe.

Destinul a dat oracol cu înțeles adînc, atunci cînd a hotărît, ca acela ce ne conducea să plece dintre noi purtînd încă pe cap cununa întâietății. Ne uităm orfani împrejur și nu vedem omul cumințe, cărui să-i împletim o cunună asemenea cu aceea, care acum e trecut în apoteoză.

Dar în templul nostru mai e și o altă vedenie rară : noi suntem cei vecinici tineri. Lumea ne zice nemuritori, dar, ca de obicei, greșește : căci noi murim, murim chiar de mai multe ori în una și aceeași viață a lutului. Ceea ce e adevărat e că pînă ce părintele tuturor făpturilor ne cheamă la dînsul, noi rămînem mereu aceiași copii naivi și nu pierdem neprețuitul dar

de a ne mira de necunoscut și de a admira sublimul. Și fiecare din noi vine de aduce mereu hrană nouă tinerei noastre bucurii, niciodată obosită, de a mai cunoaște încă o parte din necunoscut. Ci felul cum ne măsurăm noi între noi e acesta :

Nu acela care aduce el mai mult e cel mai vrednic, ci acela care are cea mai curată, cea mai sfântă bucurie de aceea ce aduc alții.

De aceea, cînd vedem pe vreunul din bătrînii noștri mai tare înduioșat de frumusețea noutății ce o aduce vreunul din noi, noi îi dăruim iubirea noastră mai cu grabă decît chiar multe minți istețe, dar puțini sunt aceia cari ne învață a ne lepăda de bestia din noi și a ne uni întru totul cu gîndul cel voinic, bucurîndu-ne și suferind pentru dînsul.

Veți înțelege, dară, pioși mărturisitori întru taina morții, de ce bunul învățător, care doarme acum în eterna pace, a fost socotit așa de vrednic și la noi în republica celor egali ? Aproape treizeci de ani el nu a obosit niciodată de a se înduioșa mereu de fiecare nou talent tînar pe care-l descoperia între școlarii lui, mereu și mereu alții. Cine ar fi putut crede, văzînd pe uriașul acela încruntat, dur, violent, hirsut, tunînd în explozii de indignare tragică pentru cîte o virgulă uitată de speriații învățăcei cari-și făceau la el, tremurînd, dovada de vrednicie, spre a se chema și ei calfe ori meșteri în cercetarea tainelor trecutului ; cine ar fi crezut, că furibundul centaur era mai bun ca Cheiron ⁸⁵ pentru Achilleus, chiar cu cei mai slabi dintre ucenici, atunci cînd i se părea lui că descopere în îngăimările lor întăia lucire a aurului noutății. Și el nu-și uita școlarii și la mulți le rămînea credincios chiar cînd ei nu mai erau vrednici de credința și iubirea lui.

Și, de e rar lucru ca discipolii să păstreze întreaga pietate către maestrii lor și să nu se urîtească în atingerea cu patimele și zădărniciile vieții, apoi nu e mai des lucru ca maestrii să primească, bucuroși și mișcați, ca deopotrivă cu dîșii, maestri, pe cei ce odată le-au fost școlari. Lumea cea multă și proastă își vrea mereu zei noi la cari să se închine. Și de multe ori părăsește pe zeii vechi și buni pentru alții noi și slabi. Dar adevărații maestri n-au voie să se uite la toanele mulțimii și să se întunece de ele.

Căci fiecare tinerețe își trage conștiința despre puterile ei din bătrînețele glorioase, pe care le însoțește pe drumul cel melancolic către Soare-Apune. Și fiecare bătrîn care cade obosit lasă un tînar singur. Și tînarul în aceeași clipă e chemat bătrîn și altul, mai tînar ca el, trece să-i facă tovarășie și sprijin.

Iar moartea celor bătrîni îmbătrînește pe cei tineri.

Ci nimeni nu știe cînd îi va veni ceasul să se risipească în neființă. Și socotelile vieții noastre nu se încheie de noi, ci de cei ce ne așează pentru somnul cel de pe urmă.

Ferice de acela care atunci nu e găsit dator, ci, dimpotrivă, se arată a fi dăruit el pe alții din larga revărsare a bogăției sale.

Căci taina vieții celei fără de moarte în memoria perpetuă a generațiilor, altfel așa de ușor uitătoare, stă în puterea ce a avut muritorul de a se curăți de păcatul încîntării de sine. Stă în renunțarea de a se fi iubit numai pe sine, de a fi apăsător mereu pe aproapele cu greoaia lăfire a ființei sale, de a fi cerut mereu recunoștință pentru faptele sale. Stă, mai ales, în puterea de a se fi dăruit mereu fără răsplată și fără nădejde, numai pentru iubirea de lucrurile cari nu putrezesc și pentru continua iertare a oamenilor, cari din țărînă se nasc și în țărînă se întorc.

Cel care doarme acum liniștit și de-a pururi netulburat de dorințele și patimile lui, de urile și răutățile altora, a luptat din greu cu marile furtuni ale firei sale, care-și cerea viața deplină : viața cu toate bucuriile și mulțumi-rile pământului. Dar cultul căruia se închinase i-a ajutat să iasă biruitor și, încă o dată, să slujească drept pildă.

Sclipitor lucru e să dărim cu glume Olympul. Minunat lucru e să sari în spirit vioi și zburdalnic peste premise încete, direct la concluzii. Iar a lua toate în ușor, e elegant și încântă. Dar toate sunt lucruri nesigure.

Căci viața este alcătuită din echilibruri nestabile. Și a ne juca printre ele e adesea primejdios pentru capul nostru însuși : răsturnându-le, ne răs-turnăm pe noi. Și lumea își dorește, măcar în cei puțini, puncte statornice, de cari să se poată prinde când ametește prea tare în vârtejul iluziilor și înșe-lărilor de oameni și lucruri. Așa cum în locul unei iubiri prea fierbinți, dar tot așa de schimbătoare, lumea preferă înclinările mai potolite, dar statornice.

Cel acum adormit a fost omul legilor, legămintelor și legăturilor. El a fost înălțătorul : s-a înălțuit și pe sine și pe alții în ceea ce era orînduire prealabilă, poruncă legală a oamenilor, desășurare minuțioasă a logicei, deter-minism absolut al metodei. O, de cîte ori nu ne revoltam, noi cei iuți și neastîmpărați, de opririle lui în loc pentru perfecta clarificare în corectitudine și sistemă a mersului lucrărilor noastre ! Ci dacă gîndurile cele nouă se nasc din exploziile dezordonate și nebune ale deslănțuiților, țările și națiunile se păstrează prin opreliștile întîrziatoare ale înălțătorilor.

Și nu din înrîuriri străine, ci din ce are mai adînc în firea lui poporul nostru își trăgea Cel acum adormit înfățișarea aceasta a sufletului. În miș-cările potolite ale oamenilor noștri de la munte nu e nici încetineală de om leneș, nici lipsită de foc a firii lăuntrice. Ci e cumpănire, echilibru : între marea patimă a fiecăruia și multele opreliști ale lumii nu fugi de ispită, ci te dai la ea, te lupti cu ea, și, de ești om întreg și știi ce e cuviința, codificată de neamul tău muntean, încă de pe cînd vorbea în limba dacilor, rămii un om de omenie, adică : rămii înălțuit.

Și cel acum adormit și-a înălțuit, în formele convențiunii celei mai distinse, gîndul său, scrisul său, portul său, învățătura sa, demnitățile sale, viața sa. Dînd celor ale lumii așa de mare însemnătate, el a iubit aceea ce dădea strălucire în mijlocul lumii. El a dorit înălțățile. Și avînd cult pentru ele, odată proclamat conducător încă al unui fragment de lume, el oficia, cu se-riozitate și compuncțiune, demnitatea sa. Și îi ședea bine așa : căci era deplină potrivire între natura lui gravă și solemnă și demnitățile publice, cari cer reprezentare crescută, de pe cothurnii tragici ⁸⁶.

Și totuși, firea lui cea autentică, de pe dedesubtul tuturor convențiuni-lor și solemnităților, era tot cea antică, a blîndeii, melancoliceii, contemplati-vei noastre Moldove. Cînd cel acum adormit a fost să-și aleagă piatra de încercare a talentului său de cetitor în cărțile sibylline ale Istoriei, el nu a întîrziat la întrebări ușoare, la rezumări de documente limpezi, ci, în roman-tică îndrăzneală, a atacat problema cea unică : misterul originii noastre în țările de azi. Și cumîntenia sa, tactul său, învățătura sa, n-au fost mai prejos de îndrăzneala sa. El a înțeles că problema era mai mare decît mîrginirea unei singure vieți omenești și, de aceea, a dăruit tot ce avea în puterile sale : statornicia întregii sale vieți întru lupta cu sfînxul.

Și credința sa a fost răsplătită. Vor trece secole și numele lui va fi legat mereu de povestea epică a luptei cu taina cea mai mare a istoriei noastre.

Căci între zîna Clio și închinătorii ei e această legătură sfîntă : din lumina cea caldă a soarelui vieții de azi rugătorii ei se coboară în întunericul cel de sub pămînt, unde locuiesc umbrele nemîngîiate. Și închinătorii către Clio ard acolo în întuneric sufletul lor, ca să facă lumină și să dea căldură, să dea contur și să remodeleze trup palidelor vedenii, așa de tare uitate.

Și celor care-și ard mai credincios și fără cruțare sufletul pentru morți Clio le dă, în graiu și în scrisul pe piatră, răsunset și linie a eternității.

Între colinele îmbrăcate cu fagi ale dulcii grădini a Moldovei se întoarce azi obosit acel ce venise la noi încărcat cu darurile tinereței harnice. Primește-l cu drag, Moldova iubită, tu cea care de veacuri ne dai pe istoricii patriei, și culcă-l domol, la sînul tău cald, la umbra răcoroaselor ramuri.

IV. ROSALIA

Au căzut pentru libertate

Un cîntec de jale și un cîntec de biruință

MCMXVII—MCMXVIII

I. ΟΡΗΝΟΣ⁸⁷

IN MORTEM COMMILITONUM⁸⁸

Memorial în onoarea camarazilor căzuți în războiul pentru unitatea națională, cetit în ziua de VII/XX noemvrie MCMXVIII, la redeschiderea cursurilor de istorie antică.

Patriae :

„Tu nos fecisti ad te, cor nostrum inquietum est, donec requiescat in te.”⁸⁹

(S. Augustin)⁹⁰

De miriade de ori trecuse pămîntul pe la apheliu de atunci cînd, într-un cataclism interglaciar, geniala rasă de la Altamira⁹¹ văzuse pentru cea din urmă oară soarele apunînd în undele Atlantice.

Mii și mii de ani erau să treacă pînă ce o altă rasă de oameni, după nesfîrșite rătăcirii, lupte și jertfe, era să găsească iară scînteia divină a geniului creator de artă nemuritoare.

Acum, rasa cea nouă înflorea la marea cea blîndă, închisă de toate părțile, a Sudului.

Alte mii de ani au trecut și omenirea, desăvîrșindu-se mereu, se afla înainte de catastrofa actuală într-o bună stare, cum de la începuturile vieții pe pămînt nu se împliniseră încă.

Pămîntul trecut de apheliu își luase abia drumul lui uriaș spre periheliu, cînd, un soroc al Devenirii fiind încheiat și o culme atinsă, umanitatea înfiorată de spiritul distrugerii pentru crearea din nou, aprinse vechea clădire și ciclul cel nou începu.

Ci forța veche și cea nouă cari se pregăteau să se ciocnească, cu gîndul de a schimba mersul lumii, împlineau numai un nou proces de fermentare în viața de pe pămînt, ducînd la formele nouă ale aceleiași eterne suferinți : apărarea de putrezire și moarte ; nimica din Cosmos nu se primejduia, ci

viața crescută la maximum împlinia numai legea ei de perpetuă creare din nou prin moarte.

Și în vreme ce lumile infinite alergau în orbitele lor nemărginite fără răgaz și fără schimbare, în minuscula noastră lume, pierdută în această parte a Universului, începea moartea și suferința.

Cum ară plugarul toamna ogorul umed de ploi, așa brăzdă omenirea fața pământului umed de sânge cu șanțuri adânci, cari se întindeau de la mările de Nord la cele de Sud.

Cum samănă plugarul, îngropînd firul cel mai bun al sămînței în brazdele proaspete, așa aruncă omenirea în șanțurile cele nenumărate infinitele miriade ale fiilor ei celor mai frumoși, celor mai voinici, celor mai buni.

Și precum sămînța seacă zboară luată de vînt, cînd pleacă din palma sămănătorului, azvîrlită în largă mișcare curbă, ci numai cea plină cade la fundul brazdei și rodește murind, așa au ajuns în șanțurile de jertfă numai acei fii ai omenirii, cari erau grei de putere, iubire și gînduri.

Iar peste șanțurile nenumărate a bătut ploaia de foc. Și imensele brazde, grăpate de uraganul de fier, care răcolia văzduhul și țarinile, au fost netezite, îngropînd sub ele pe cei jertfiți. Și patru primăveri la rînd au răsarit flori nouă pe brazde vechi numai de un an.

★

S-au frînt atunci de durere multe inimi de femei, de părinți, cari pierdeau pe ai lor. S-au ridicat zadarnic întrebătoare spre cer multe frunți de bărbați în putere, cari se dăruiau pe ei și pe ai lor.

Umanitatea însîngerată a blestemat atunci pe Prometheu aducătorul focului și pe prometheizii născocitori ai trăsnetelor, cu cari, asemenea zeilor, muritorii au crezut că se pot lupta. Ci ca Semele⁹² mistuită de tăria luminei lui Zeus, apărut ei în toată strălucirea sa de nemuritor, așa s-a mistuit omenirea sub furtuna trăsnetelor pe care ea însăși o dezlănțuise.

Și și-au adus atunci aminte oamenii că nici unul din gîndurile roditoare, cari aduseseră omenirea de la animalitatea hîdă a începuturilor la înălțimea și frumusețea cvasidivină a posibilităților vieții actuale, nu biruise inerția milenară decît prăbușind, eroic, trupurile greoaie ale uriașilor informi ce li se puneau împotrivă, sau vîrsînd, în martiriu, sângele celor buni în lupta amară cu puterile întunericului.

Și ca Isus la Gethsimani neamul omenesc s-a rugat : „Părintele meu, de este cu putință, treacă de la mine paharul acesta“, și iarăși : „de nu poate acest pahar trece de la mine, să nu-l beau pre el, facă-se voia ta“.

Și cei bogați la suflet au luat vâl de doliu, resignîndu-se în crîncenă imperativului categoric al omuciderii și sinuciderii în masă, iar cei săraci cu duhul au plecat supuși și apatici capul în fața destinului, continuîndu-și fără schimbare viața lor de mizerie, trivialitate și ignoranță.

★

În locul dreptului celui slab, la apărare, s-a ridicat dreptul celui tare, la robire. Iubirea a făcut loc urei. Și dacă cei nenorociți, cei săraci, cei simpli au mai putut încă avea milă — căci războiul nu le schimba întru nimic viața lor mizerabilă — cei bogați, cei fericiți, cari erau amenințați fie și numai

într-un infim fragment al existenței lor satisfăcute, au devenit animale sălbatice; instinctul odios al canibalului primitiv, înăbușit de huzurirea păcii, dar tocmai prin această huzurare, rafinat și multiplicat, s-a arătat din nou gol ca în ziua dintăii.

Cîtă risipă au făcut atunci stăpînii popoarelor, pentru a-și păstra puterea și a birui pe adversari: cîți oameni, cîte forțe, cîtă frumuseță nimicită; cîți morți de prisos, cîte distrugeri zadarnice!

Cei ce niciodată n-au iubit, puteau lăsa fără durere să se ucidă o lume; cei ce n-au agonisit niciodată întru oboseala trupului și minții lor, puteau lăsa să se piardă toată bogăția milenară a neamului omenesc; cei ce n-au gîndit niciodată decît la ei, puteau sacrifica o lume, numai să le fie lor bine.

Asprele pofte de pradă au fost eliberate din închisorile ce li le clădise civilizația. Patimile bestiale de distrugere, ucidere și viol au fost justificate cu dreptul războiului. Conducătorii națiunilor s-au coborît adînc în noroiul instinctelor triviale și făcîndu-se asemenea turmelor necuvîntătoare le-au îndemnat cu facla incendiului în mîni să întindă domnia, imperiul, prin excelență superior tuturor celorlalte, peste toate ținuturile pînă unde inundația umană se va putea lăți. Farisei și cărturari ai gîndului filosofic despre rostul vieții națiunilor și civilizațiilor au căutat să adoarmă conștiințele neliniștite ale acelor cari încă nu-și pierduseră sufletul în nebunia generală.

Amară și grozavă pedeapsă a Destinului a căzut însă apoi și asupra conducătorilor sălbatici. Mulțimile dezlănțuite, o dată zvîrlite înapoi de rezistența biruitoare a adversarilor, au început distrugerea propriei lor țări, uciderea în masă a propriilor conducători, dărîmarea întregii orînduiri a societății de pînă la ei; ce săraci, cei înfometați, cei nenorociți, au aruncat la pămînt pe cei mai norocoși ca ei din propria lor patrie, i-au maltratată, i-au batjocorit, i-au ucis. Din robi, ei au devenit tirani sîngeroși. Din exploatați, ei au devenit exploataitori. Și pînă și roadele geniului creator, în artă și știință, ale vremilor trecute, au fost nimicite, fiindcă erau rude bune cu foștii stăpînitori, deveniți acum martiri.

★

De patru ani și patru luni ține uriașul masacru al inocenților.

Imens rînjat de satisfacție trebuie să fi strîmbînd fața hîdă a lui Satan, a lui Ahriman⁹³, a lui Siva⁹⁴, a tuturor zeilor cari disprețuiesc, urăsc și calcă în picioare, strivind cu scîrbă, neamul așa de numeros, așa de mîndru și așa de becnic al oamenilor.

Și totuși.

Din haosul primitiv s-a născut armonia, lumina și pacea. Din cataclismul vremii de acum se naște o nouă orînduire a lumii.

Peste bieteale capete aiurite ale conducătorilor de popoare, trecînd dincolo de slaba și schioapa lor înțelepciune, se înfruchipează din marea suferință anonimă a milioanele de martiri jertfiți pentru alte scopuri, pentru alte gînduri, pentru alte înțelegeri ale lumii și vieții, o „nouă libertate“, o nouă frăție, o nouă iubire, un nou ideal.

Pînă în adîncurile iadului am privit noi cei de azi și orice speranță de mîntuire era pierdută. Ci acum sufletul nostru se înseninează iară.

Fără vina lor, popoare după popoare au fost îngenunchiate și zdrobite; ci astăzi ele iar se ridică.

Nu prin vrednicia lor, ci de pe urma marii dreptăți nepărtinitoare și reci, care se vestește, alte popoare văd lucind și peste ele salvarea.

Toată înțelepciunea omenească a dat greș, când a fost să se prezică, în huetul bălăilei, viitorul neamului omenesc.

Soarta — nu soarta noastră, nu soarta lor — ci soarta care nu e împlărire, ci e legea vecinică a evoluției vieții organice și spirituale în Cosmos, lege ascunsă nouă acum și deapurarea — a hotărît ce avea să devină fiecare după limpezirea haosului de fier și foc. De aceea, la o parte bucuria, la o parte mândria. Ci numai adorare în fața atotputernicei, atotbiruitoarei Devenirii universale.

Acei cari au căzut au fost sămînța pe care o îngroapă în pămînt semănătorul, ca să dea rod nou : „dela moarte la viață“. Dar viața aceasta nu e fapta semănătorului. El a fost numai vîntul și fluturile și pasărea, cari fac același lucru fără să se glorifice de ce au făcut : căci toate urmăresc în lume numai ale lor proprii, natura însă poartă grijă de cele comune, silind pe fiecare, sub pedeapsa cu moarte, să îndeplinească eternele ei legi, generale și nemărginite.

Voi, milioane de martiri, cari adesea nici n-ați știut bine de ce vi se lua tînăra, frumoasa, dulcea voastră viață, cari ați fost duși, tot așa de nevinovați, cum sunt duși mieii la tăietor, — grozava voastră jertfă nu va rămîne zadarnică. Căci nu omul, ci rațiunea supremă îngrijește de buna rodire a singelui vostru.

Și voi, cei care ați pierdut pe cei uciși, nu imputinați viața prin plînsul vostru, nu întunecați lumina lumii prin doliul vostru, ci creșteți puterea voastră, aprindeți inima voastră, pentru că să împliniți și locul celor plecați.

Infinita caritate pentru blînda lor memorie fie-vă izvor de bunătate întru înțelegerea vieții cu iubire și iertare ; ca din iertare și din iubire să crească iară puternică frumusețea vieții interumane, care a fost să piară pentru vecie.

Păstrați delicata melancolie pentru cei apuși : bucurați-vă, cu închinarea datorită celor ce v-au pregătit, prin moartea lor, ființa voastră de azi ; luați viața în chip grav, căci sunteți toți ca niște înviați din morți ; oricare din voi putea fi acum în locul celor ce dorm deapurarea sub pămînt ; voi, femei, de suferință, dor și boale ; voi, bărbați, de foc și de molime ; dați vieții nu prețul ieftin al celui ce n-a meritat-o prin nimic, ci considerați-o ca un act solemn de continuare spre eternitate, întru ce are mai bun neamul omenesc ; fie-vă prezent teribilul memento : „au pierit cei buni, cei viteji, cei cuminți“ ; amar vouă, celor ce ați rămas, de veți fi cei becisnici, cei ușurei, cei nebuni.

Și nici nu jubilați voi ce-ați scăpat de moarte, ci fiți demni de martirii cari ne-au dat zilele de azi prin suferința lor inefabilă : nu moartea lor a fost grea, ci calea pînă la dînsa. Căci moartea lor, moartea de război, era senină ; era moartea așteptată dinainte, gîndită ca o parte din marea existență colectivă, care se nutrește din moartea individuală. Moartea de război e moartea pentru salvare, e moartea pentru viitor, e moartea publică, la care nu se plînge, ci se fac jurăminte. Ea nu e săracă, precum e moartea de pace, moartea trecutului, moartea amintirilor, moartea intimă, unde o inimă, două, se sfarmă de iubirea ucisă, ci ceilalți privesc aiuriți și fără simpatie, atîrnîndu-se încă mai strîns de viața care curge înainte, spre genunea unde cu toții ne vom prăbuși.

Imperiul celor ce au murit „nu e din lumea aceasta”. Nenumărații eroi necunoscuți, uitați înainte de a fi cunoscuți, sunt dincolo de iubire și de ură, dincolo de amintire. Cine știe ceva de pescarul care pe marea înfuriată se pierde luptînd îndelung, și așa de singur, cu moartea? Curînd îl uită chiar ai lui. Viața cu nevoile ei triviale îi strînge pe toți în ghiarele ei murdare, pînă ce fiecareuia îi vine vremea, ultimului *ἀγων — περί τῆς ψυχῆς* ⁹⁵.

Putea-veți voi, cei cari ați rămas, să biruiți lutul din voi, așa cum l-au biruit cei ce au plecat? Căci țărîna nevrednică strigă disperată: „scapă-mă, fugi”. Și viața pentru voi abia acum începe. E viața pe care au hotărît-o cei cari au murit, cu un singur gînd în sufletul lor înghețat de revelația: „acum s-a sfîrșit”, gîndul vieții voastre mai bune. Putea-veți voi fi mai buni?

O, de-ați putea fi tineri, ca să aveți în voi visul și nemuritoarea speranță: speranța cea care mereu ne înșală și mereu ne dă frumuseță, căci toate cîte sunt, înșelare sunt, și numai speranța este aievea. Și fiind tineri, de-ați putea birui urîtul, nesfîrșitul urît din lume, care ca pulberea ce se pune mereu pe noi — doritoare de a ne îngropa încă din viață — urîtul, care ne cuprinde din toate părțile, îmbătrînindu-ne înainte de vreme, făcîndu-ne neîncrezători, întunecați și practici.

O, de-ați putea iubi și de n-ați putea uita. — Cît trăim, încă dăm despre noi „semne de viață”; ci după ce am murit suntem uitați, pentru că, afară de cei cari cu adevărat ne-au iubit, nimeni nu mai are nimic prin ce să-și mai aducă aminte. Nenorocire celor cari din prea multe preocupări mărunte nu mai au vremea de a se gîndi la cei cari au murit, pentru ca acei în viață și urmașii lor să aibă un viitor mai ușor.

Ce trist e că putem uita. Copacii nu uită: ci ei păstrează încă ani după ani ramura care s-a uscat; florile nu uită: ele îmbrățișează foile uscate și se împodobesc cu ele ca într-o haină a amintirilor. Cei cari iubesc nu uită pe cei ce nu mai sunt. Zic „ei”, „e prea trist”. Da, dacă viața e o tavernă; nu, dacă ea e o biserică, dacă e curată, dacă e frumoasă, dacă e sublimă; căci ne putem reculege în toată serenitatea și ne putem bucura de ce e mareț, împreună cu morții noștri, blindele umbre iubite, pentru totdeauna răpite din dulcea lumină a soarelui.

Ce trist e că putem uita pe morții cari ne-au dăruit viitorul. Noi am iubit traiul bun. Ei au îndurat foamea. Noi am fost leneși; ei s-au sfîrșit de oboseli. Noi am voit să fim glorioși prin copilăriile vanității și egoismului; ei ne-au arătat că nu e altă glorie decît aceea de a da viața ta pentru altul. Noi am plîns desnădăjduiți asupra mizeriilor noastre, atunci cînd norocul și-a întors fața dela noi; ei au rămas liniștiți. Căci lor nu le putea lua decît viața și ei o dăruiseră dinainte. Noi am fugit speriați în cele patru colțuri ale lumii, atunci cînd moartea s-a apropiat de noi. Ei au prins-o în brațele lor aspre, s-au luptat cu ea, și au murit, pentru că ea e invincibilă, dar noi am fost salvați. Noi ne-am pregătit mărețe mausolee pentru odihna vecinică, ei au murit prin ogoare și rîpi și prin șanțurile drumurilor, fără cruci la căpătîiu, fără nume, fără lacrimi, fără glas de clopote, fără cîntec de vecinică amintire.

„O, Seigneur, notre âme immortelle
Est un miroir de ta splendeur :
Pitié pour toi, pitié pour elle,
Notre douleur est ta douleur !” ⁹⁶

(*Vieux chant breton*, J.-H. Rosny)

Morții noștri n-au gândit mult : ei nu mai aveau puteri și pentru asta, pentru că s-au ghemuit într-o singură idee — a rezista — și aceasta era moartea pentru noi. Morții noștri n-au simțit mult. Ei nu mai aveau inimă și pentru asta. Inima lor se împietrise : cum ar fi putut altfel să vrea ceceae au voit — să reziste — și aceasta era — moartea pentru noi. Și totuși ar fi avut și ei ființe iubite, un viitor, gânduri duioase, lacrimi și tot ceceae topește pe om și-l face „uman“. Ei încetase de a fi oameni. Erau lucruri. Erau vîntul care suflă în furtună — împotriva dușmanului ; erau marea care rostogolește valurile ei gigantice — împotriva dușmanului ; erau pădurea care împletește pînă și trunchiurile ei sfîrticate de obuze — împotriva dușmanului. Ei nu mai erau decît una cu pămîntul care îi nascuse, una, chiar înainte de a fi murit, și pămîntului nu-i era frică, pentru că el e vecinic, și lor nu le era frică, pentru că ei nu mai erau ei, ci însuși acest pămînt, care se ridică prin copiii lui în unde imense, respingînd cu onoare piciorul profanator al celor cari nu-l iubiseră niciodată.

Morții noștri, scumpii noștri morți, ne îndeamnă să luptăm, spre a nu lăsa ca jertfa lor să fi fost zadarnică. Ei au dat viața lor. Dar pentru ca viața aceasta să fie fructificată în viitor, e așteptată munca noastră. De-abia prin silințele noastre va fi sanctificat sacrificiul lor. Iisus a dat viața lui spre a salva neamul omenesc. Dar noi trebuie să ne ostenim, pentru ca harul său să ne fie împărtășit și nouă. Dacă suntem și rămînem răi, vom fi pe vecie blestemați. „Săptămîna patimelor“ martirilor noștri trebuie să fie urmată de învierea vieții nouă. Căci ei au suferit și au murit, fără număr și fără cruțare. Și femeile și copiii lor și-au pierdut atîția viața tot pentru noi și pentru viața cea nouă. Ci noi trebuie să fim demni de acești răscumpărători, cari au forțat cursul secolelor și au dat prin pătimirea lor, într-o suflare, aceea ce mii de ani nu dăduseră. Și trebuie să ne răscumpărăm în fiecare ceas viața noastră, prin biruința împotriva celor trecătoare. Căci „natura a hotărît că ceceae nu se poate prin sine apăra, nu va fi apărât... și ceea ce nu se poate ține în picioare, trebuie să cadă“ (Emerson)⁹⁷.

Cei morți și cei vii ai vremii celei moarte se desfac acum în spațiul cosmic. E fermentarea toamnei și iernii pentru primăvara ce vine. Toată durerea de azi va fi numai fondul negru sau violet, pe care se va proiecta splendoarea vieții nouă și toți vor fi cu atît mai veseli, cu cît suferința va fi fost mai mare. Și vor uita pe cei ce au suferit și cari de suferință au murit și vor uita tot ce nu e bucurie și vor fi noi, cum sînt copiii : cari cred că lumea începe cu primele lor cunoștințe despre dînsa. Marea furioasă se va liniști ; spumele și cadavrele vor fi aruncate la maluri și vor fi curățite de razele soarelui și de pasările cerului ; marea pace dumnezească, ritmul milenar se va restabili, oamenii cîmpurilor vor relua mișcările lor cu pulsații eterne, orașele vor continua a fi forfotitoare, gălăgioase și meschine și nimic nu se va fi clătinat în Cosmos.

Noi, nu vom mai fi acolo : pe drumurile de țară. Ci rîndunelele tinere vor zbura mereu, întrecîndu-se cu trăsurile ușoare și jucîndu-se pe lîngă capetele cailor. Și țărani vor umbla iară după treburile lor de fiecare zi, poate ceva mai triști, dar numai ceva. Și turmele se vor întoarce în aureola de praf luminos la apusul soarelui mugînd spre case. Toate vor rămîne cum au fost,

fiindcă toate sunt vecinice, afară de biata noastră ființă singuratecă, afară de sărmanul nostru suflet chinuit.

Să căutăm, frații mei, să luăm în noi cât mai mult din ceea ce e vecinic al vieții, din vecinicul lucrurilor, din viața cea fără nume. Cît e de calmă, cît e de pură, cît e de înaltă viața cea fără nume : oamenii cari sunt numai supremul vieții organice, iar nu oameni, pasările așa de bune de viață, că par a o trăi de o mie de ori mai mult prin bucuria lor de dînsa, toată natura plină de soare și pătimașă de a murmura, de a cînta, de a susura, de a jubila, pentru că trăiește, numai pentru că trăiește, viața nefiind decît una, într-un singur chip, viața fără nume, fără vanitate, fără glorie, viața cîntecului pasărilor, viața freamătului pădurei.

★

Ci tu, patria mea, aveai și tu gîndurile tale, visurile tale. Și feciorii tăi stăteau roată împrejurul tău și așteptau semnul tău, spre a merge la moartea pentru biruință.

Ei cîntau imnul tău de glorie, imnul lor funebru : „Pentru tine datu-ne-ai tu viață și inima noastră este fără odihnă, pînă ce se odihnește întru tine“.

Se încheiase secerișul. Se adunau snopii. Peste marea de aur dintre Carpații violeți și Pontul albastru, se lăsa seara. Sunau clopotele pentru Sfînta Maria.

Cum se ridică ciocîrlia, pînă în țăriile cerului, umplînd văzduhul cu cîntecul ei de bucurie pentru răsăritul soarelui, așa se înalță deasupra satelor dacoromane în dimineața Sfintei Marii zvonul sonor ca trîmbițele învierii : „am trecut munții“.

Mergera Făt Frumos să scape de la zmei pe Ileana Cosînzeana. Ci în umbra lui se tîra trădarea. Tovarășul lui de luptă îl vînduse dușmanului pe prețul moșiei lui. Mireasa avea să rămînă la hainul care o ținea în lanțuri, iar mirele avea să fie ucis și sfîrticat în bucăți de cel cu care legase frăție de cruce.

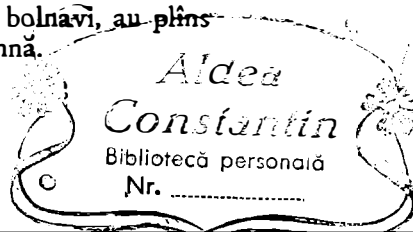
Și a venit atunci asupra ta, o patria mea frumoasă, durerea cea fără de nume.

Ți-ai văzut feciorii luptînd și murind fără speranță. Ți-ai văzut moșia năvălită din toate părțile, satele și averile tale arzînd, copiii tăi fugind îngroziți pe drumurile spre Răsărit și spre Miazănoapte, mormintele răsărind ne-numărate, ca florile de toamnă, pe marginile căilor pribegiei. Foc, foame, ger, boală, rușine, moarte.

S-au întunecat atunci mințile tuturor. Și fiecare nu s-a mai gîndit decît la sine. Pentru a-și scăpa viața tot insul a devenit fiară, pentru părințele, fratele, fiul, aproapele lui.

Ci în noaptea adîncă a suferințelor tale, vitejii tăi au clădit zid pînă la cer, piepturile lor tinere pe granițele bătrînei Moldove. Și dușmanul n-a putut trece mai departe.

Iar Domnul și Doamna pămînturilor și oștilor tale au cutreierat satele și orașele tale, au îmbărbătat pe viteji, au alinat pe răniți și bolnăvi, au plîns după cei ce ne părăsiau, cerîndu-și, prea obosiți, vecinica odihnă.

Carte cu litere de foc e războiul, din care mintea neastîmpărată a popoarelor lumii învață din veac în veac, ce e jertfa, ce e idealul, ce e patria.

În pace, omul simplu se închircește în măruntele gânduri egoiste; inima lui vibrează doară la micile accidente ale vieții familiare; simțul lui politic se tocește în intrigele și certele meschine cu adversarii de bisericuță. Sensul vieții individuale ajunge, în vreme de pace, dacă nu e iluminat de un gând superior, social-filosofic, o icoană slută a prea măririi de sine întru nevoile animalice ale vieții.

Nevoia neprecupețită a jertfei pentru altul, a jertfei pentru națiune, e înăbușită în preocupările de propria înaintare către o stare mai bună. Sensul existenței națiunii peste, și chiar împotriva existenței tale proprii, e aproape o blasfemie în timp de pace; cu o superioară conștiință de sine epicureică se pune ca deviză a vieții în comun maxima: „prosperitatea națiunii e suma prosperităților individuale”.

Și totuși, cînd războiul începe opera lui de purificare prin foc și fier, cînd nenumăratele prosperități individuale se tocesc în cataclismul universal și din jalea unei generații întregi se pregătește zîmbetul de mîntuire și bucurie a generațiilor următoare, chiar sufletele cele mai devotate patriei și idealului nu-și pot încă opri dureroasa întrebare, care, de la începutul vieții omenești în societate, s-a pus în ceasurile de îndoială oricărui martir și oricărui erou, chiar de ar fi fost el cît de umil în pușînatatea vieții lui solitare, dar a unei vieți pe care a doua oară n-o va mai avea, odată dăruită: „Pentru cine să te sacrifici?” Fără îndoială: „Numai pentru cel care e mai bun decît tine”. Și cu toate acestea, în viață e tocmai dimpotrivă; ne jertfim foarte de multe ori pentru bestii cu față omenească — numai pentru că aspra noastră conștiință ne impune nouă înșine totdeauna partea cea mai grea a datoriei. Cîtă frumusețe se pierde în această jertfă stupidă. Ce dureroasă învățătură e aceea a sensului vieții în comun.

Iată-i pe cei cari pier: pe cîmpul de luptă flăcăul îndrăzneț, care înaintînd mai departe ca ceilalți, a rămas acum uitat, rănit, în agonie, fără chip de om să-i vină în ajutor, prăpădindu-se în sete și dureri ca un leu rănit de moarte în mijlocul pustiei; la spital, luptătorul care nu s-a cruțat, mugind sub cloroform, măcelărit, însîngerat, părăsit, fără speranță; — o lume de suflete indifferente — pentru că tocite de atîta perindare pe dinaintea lor a mizeriei omenești — agitîndu-se împrejurii; medici, surori, sanitari, glumesc; bietul corp, liniștit în sfîrșit de spasmele lui în moarte a devenit numai decît o povară și se grăbesc să-l scoată: e un simplu număr, el care era pentru întreaga lume a alor lui un nesfîrșit de speranțe și iubire; și iată pe cei aruncați grămadă în care, încă îmbrăcați în mantalele lor, duși de la locul unde boala cu pete i-a chinuit pînă la nebunia sinuciderii, duși la morminte; e iarnă, țărîna e prea tare: sunt îngropați la fața pămîntului: cîte-o parte din trupul lor rămîne afară, așa ca nici în moarte să nu fie feriți de profanare; iată pe cei cari și-au pierdut regimentele și cari cutreieră — suflete fără odihnă — drumurile de la Miazăzi la Miazănoapte și înapoi, înfometăți, înghețați și sfîrșiți de puteri: ei se culcă pe marginea drumului adormind pentru totdeauna; și cei trimiși pe drumuri cu vitele hămesite de nu mai pot merge și cad, iar ei ne mai putînd împlini porunca, se așează cu blestemul

pe buze lângă animalele nevinovate și așteaptă și ei moartea ; și cei cari, de multa suferință, au devenit nebuni...

Și iată-i pe cei cari nu pier : cunoașteți voi cultul mâncării ? Cunoașteți voi pe preoții acestui cult ? Liniștiți, siguri de sine, monumentali, cu gesturi largi, plini de demnitate, iau ei la sine, prețuind-o cu siguranță cercetare a excelenței ei, hrana. Îi vezi, pe aceiași, cum tot așa de imposibili, trec ei în viață printre înfrustare, lacrimi, chinuri, grija de alții și grija de gânduri, urmându-și, siguri de sine, monumentali, cu gesturi largi, plini de demnitate, drumul spre hrană. Sunt cei cari în naufragiu și în incendiu calcă în picioare femeile și copiii, spre a se salva pe ei. Sunt cei cari în războiu iau hrana bolnavilor, chinuiesc și lasă flăminzi pe ostași, necinstesc pe femei, își cresc propria bogăție, luând din a țării, își caută în luptă locul din urmă și își caută la răsplată locul întâiu. Viața lor nu trebuie turburată cu nimic. De sunt medici, ei trebuie să-și aibă tabieturile lor, chiar dacă sute de ostași ar pieri, de sunt șefi pe front, ei trebuie să-și aibă viața lor îmbuibată, chiar dacă soldații lor ar pieri de foame și ger.

Ce uriaș e instinctul de conservare la cei stupizi și netrebniți ! Cum știe această drojdie a umanității, în vîltoarea tragică a războiului, să-și găsească culcușul cel mai cald, adăpostul cel mai sigur ! Cei cari sunt vrednici să trăiască nu-s așa de îngrijiiți de mîntuirea lor, nu se apără de ceea ce trebuie suportat, nu fug de ceea ce trebuie combătut. Ți se ridică în suflet un blestem împotriva firei, care lasă pe această pleavă să trăiască și ucide pe cei buni, pe cei frumoși, pe cei ce au biruit animalul din ei. — Și cît de sfioși, cît de modești sunt, cei ce-și dau viața lor la primul semn, — ce insolenți, ce provocatori sînt netrebniții, cînd prețioasa lor persoană e pusă fie și numai la vreo ușoară încercare a rezistenței ei în lupta pentru aproapele !

Atîția totuși, dintre cei cari erau să piară, pentru că erau gata să dea pentru un ideal tot ce aveau, n-au pierit. Soarta a trecut peste ei fără a-i zdrobi. Ei sînt printre noi. Sfioși, modești, nemonumentali. Putea-veți voi deosebi acum pe cei ce au fost să piară și n-au pierit, de cei ce n-au pierit pentru că au fugit de jertfă ? Cine va alcătui acum „noua generație“ ? Cine va hotărî de gîndul întraripat, spre cele vecinice ale acestui neam ? — Preoții jertfei, ori preoții hranei ? — Căci preoții hranei știu încînta mai iscusit turmele nevinovate de oameni săraci cu duhul. Și grava demnitate cu care se împodobesc ei, e așa de impunătoare, că ei par a fi înșiși îngerii virtuții.

Cine va lămuri, pe viitor, care-i sensul existenței națiunii noastre ? Cine va feri națiunea noastră de tragedia eroului dus pe căi greșite tot mai departe de biruință ? Cine va crește națiunea noastră întru eroismul activ, creator și sigur de rostul jertfei sale, națiunea noastră, care de două mii de ani nu cunoaște decît suferința martiriului, răbdarea infinită, sub loviturile sorții, nebiruită în ființa ei numai ca un element al naturii organice mereu renăscute din înghețul iernii, ci nu mereu biruitoare ca puterile sufletului, cari supun lor firea și parează loviturile ei ? Cine va învăța națiunea noastră, ce e ideea în viața popoarelor, ce e întruparea spre vecinicie a gîndului în formă vie și în putere renăscătoare ? Cine va da națiunii noastre suprema sancționare a scopului vieții spirituale, acordarea întru sublim a scopurilor individuale, cu cele sociale, și cu cele universale ; cine va revela națiunii noastre sublimul vieții spirituale active, ca biruire a morții celei a toate distrugătoare ; cine-i va revela armonia eternă dintre legile neschimbate din Cosmos și legile după cari se ritmează gîndul nostru, omenesc ?

Vor fi preoții jertfei, ori vor fi preoții hranei ?

Căci e mincinoasă învățătura că frumusețea omenească e prin sine însăși luminoasă, că oricare o vede, și că ea e de la sine destinată a fi înțeleasă și trăită de muritori ; că viața noastră e în chip firesc socială și că supremele calități ale sufletului sunt tot așa de firesc consacrate societății, cum frunzele arse de brumele toamnei sunt consacrate pământului. Diamantul rămîne vecinic închis în zgura care-l acopere, dacă întâmplarea nu îl descopere și nu îl trezește la noua lui viață ; tot întâmplarea descoperă și pe om. Ci noi nu trebuie să ne socotim nenorociți, dacă murim neînțeleși. Care om a contemplat vreodată floarea crescută pe marginea prăpastiei în înălțimile amețitoare ? Ea totuși a înflorit în ziua care i-a fost hotărîta de destin și la al doilea răsărit de soare a murit. Noi înșine ne simțim deplini în înflorirea noastră deplină, poate chiar avîntați : e singura fericire dată de soartă muritorilor.

Putem totuși — de iubirea patriei — face mai mult decît poate face floarea abisului. Noi putem să ne arătăm oamenilor, și cei ce au ochi de văzut, să vadă ! Pentru noi singura biruire a bestiei din noi — singurul scop al vieții — e lucrarea pentru aproapele ; suprema sanctificare a vieții e moartea pentru aproapele : cu atît mai mult însă pentru ființa ideală, prin excelență spirituală, care e patria ; suprema caritate e darea vieții tale spre a păstra viața celui iubit : cu atît mai mult spre a păstra viața patriei tale.

Va chema națiunea, să o lumineze, pe cei singurateci și tăcuți, ori pe cei cari își strigă în piețe și la răspîntii prețul vieții lor ?

★

Fața cea mai aspră a marelui război, învățătura cea mai crudă a lui, a fost cererea jertfei supreme, nu unui popor, nu unei generații, ci tuturor popoarelor și tuturor vîrstelor. Nu eroismul pe cîmpul de luptă, ci martiriul sutelor de milioane în șanțurile cu sînge, ori în colibe cu lacrimi, răbdarea mucenicilor bărbați, femei și copii, a hotărît de biruință.

A fost războiul martirilor : popoarele, îngrozite de spectrul robiei la străin, au aruncat deznădăjduite în jaratecul incendiului universal tot ce au avut mai bun și mai iubit : doar se vor îndura zeii să le lase celor ce vor rămîne după cei de azi sufletul neîntinat, adică libertatea. Vedem azi națiunile mucenice zăcînd greu rănite pe pămînturile lor strămoșești, în sfîrșit recucerite ; nu jubilarea biruinței repezi, ușoare, glorioase, se vede pe chipurile lor, ci zîmbetul voalat de doliu și de durere, după o supraumană suferință, în așteptarea unei blinde convalescențe.

Ce greu a fost, frații mei, eroismul în acest război.

El n-a fost nebunia unei clipe : saltul deznădăjduit în fatal, în neant ; el n-a fost numai o enormă sinucidere în masă : sinucidere alcătuită din furie, din slăbăciune, din turbare și din lășitate în fața destinului și a legilor umane ale onoarei și sacrificiului ; el n-a fost numai beția contagioasă a celor simpli, alcătuită din delirul distrugerii — asemănător delirului iubirii — din instinctele preistorice ale omuciderii, dezlănțuite din nou, și din frica animalică de a nu fi, tu întîiu, ucis. Eroismul din acest război a fost mai mult decît toate acestea : el a fost actul rece, conștient, deplin precugetat al jertfei de sine, pentru salvarea unei idei supreme. Eroismul luptătorilor n-a fost însă asemenea jertfei rezignate a martirilor din dosul fronturilor, sau chiar a lor,

a luptătorilor, în timpul când nu erau la asalt — ci a fost eroismul activ, agresiv, care înfruntă soarta. N-a fost numai eroismul datoriei, ci a fost și eroismul convingerii. Ca „Prometheu înlănțuit“, Războiul cel mare poate zice despre sine : „Am pus capăt groazei pe care așteptarea morții o inspiră muritorilor. Am făcut să locuiască în sufletul lor speranțele oarbe“ (Eshil). Și jertfa eroică a trebuit repetată pînă ce din primele șiruri ale luptătorilor războiului aproape n-au mai rămas în viață martori ai primului asalt. Ci locul celor căzuți a fost mereu prins de alții și iar de alții, în sufletul cărora era aceeași sublimă voință rece de a birui materia prin spirit.

A fost războiul risipei de suflete omenеști. Cîte osteneli și cîte avînturi frînte de la părinții țărani la urmașii poeți și artiști. Și totuși cîte încă, de la aceștia la noii Michelangelo, cari erau ascunși în atîția eroi sfîșiați de obuze. Toate aceste suflete supraumanizate, cari nu fuseseră obținute decît prin durerea a treizeci de generații, sunt acum dizolvate în neant și trebuie reîncepută întreaga luptă de la etapa dintîi a spiritualizării raselor noastre creatoare.

Ni-i milă de soarta catedralelor, în cari spiritul genial transfigurat în chipuri cioplite a fost nimicit în mod idiot și brutal. Și uităm că suflete, cari ar fi creat alte catedrale, s-au pierdut tot așa de idiot și tot așa de brutal.

Ne-am indigna să vedem obuze de aur și grenade presărate cu pietre scumpe. Ci cît mai tare trebuie să blestemăm că în noroiul șanțurilor infame au murit geniile vremii noastre.

Cît suntem încă de barbari, cît e încă de imperfectibilă natura omenеască în masă ! O mînă de mediocrități ambițioase și meschine conduc omenirea și omenirea suportă sacrificiul oribil al ducerii la tăietor a tot ce sufletul nostru contemporan avea mai nobil, fără ca praful și cenușa să se fi ales de acele mediocrități, încă înainte de înfăptuirea crimei.

Ce greu a fost eroismul, atunci când pînă și sufletul ți se furase. Muncă fizică în noroiul șanțurilor, pînă la extenuare. Foame perpetuă. Sete perpetuă. Murdărie perpetuă. O viață animalică, avînd pe deasupra și disciplina, care completează această animalitate, — iar ca ornament o vagă idee de glorie, de onare, de nemurire. În război n-avem nume propriu, ci un număr de ordine, a cărui existență e jertfită fără ceremonii. E totală anihilare a valorii noastre omenеști. Extremul stoicism (creștin sau păgîn, după cum poți, ori nu, crede, sau extremul entuziasm, ne pun, singurele în stare, unul conștient, celălalt în nebunie, să ne dăm viața în astfel de condițiuni. Cu toate că pare absurd. de-abia în moarte, de-abia după pierderea personalității noastre își aduc aminte de numele nostru, de sufletul nostru, și încearcă să ne dea satisfacția — pentru noi acum zadarnică — a memorialelor. Și totuși, chiar asta nu-i decît o formă. Pentru că după moarte suntem încă și mai deplin unificați cu masa anonimă, de toți cei cari prin moartea noastră au fost salvați și cari ne uită, eroizîndu-ne.

Îndărățul frontului, cei cu și cei fără hrana condamnaților la moarte fac, deopotrivă, socoteala celor uciși, cu sentimentele spectatorilor din circul Flaviilor⁹⁸ : „prea puțin sînge ; mai mult : acum e bine ; e interesant ; e emoționant“ un sfert de oră ; apoi, „critica“ — bătă și stupidă.

Din această dublă trivialitate se țese apoi, printr-o înceată lucrare de idealizare, visul poezilor, al artiștilor, al cugetătorilor. Ei seamănă acest gunoiu de gînduri, pentru a culege din el spicele de aur ; ei iau înformele stînci

rupte din pămîntul părinte, spre a le insufla durerea noilor Laocooni ⁹⁹. Dacă prin gîndul creator, care purifică toate, se reface incomparabila frumusețe a celor pe veci pierdute, nu e o dovadă că războiul e frumos ori ideal. El e, ca orice patimă primitivă, general omenească, ceva respingător, imbecil și murdar, — cu atît mai respingător și mai murdar, cu cît nici măcar numai idealistiîi spadei, pe fundamente de drept cavaleresc, ci mase amorfe și nenorocite se bat, orbește, în șanțurile de noroiu.

★

Cît e de greu, eroismul, cînd știi că toate gîndurile, pentru cari trebuie să-ți dai viața, ar fi fost așa de ușor de împlinit în pace și bună-învoire, dacă umanitatea ar fi fost păstorită de oameni înțelepți, drepti și buni.

Cu ce iubire trebuie să gîndim la cei morți, cari au dreptul la amintirea noastră, nu ca morți, ci ca vii, ca scumpi tovarăși nefericiți, asupra cărora Moirele crude au aruncat sorțul lor : cei morți trebuie să trăiască în noi și în cei ce ne vor urma, în întreaga lor personalitate, ca și cum ar fi încă lîngă noi și ne-ar povesti, durerile lor și speranțele lor. Cu ce amărăciune cumplită s-au coborît în veșnica noapte eroii noștri după întîia trădare, abia bănuită, și după a doua trădare, insolent recunoscută ! A venit, după deznădejde, pentru noi, încă multă suferință, dar, în sfîrșit, biruința, iertarea, uitarea. Ci pentru ei, cei morți ai noștri, noi trebuie mereu să ne întoarcem sufletul la vremea trădării și să gîndim împreună cu cei ce au murit, *pentru că* au fost trădați. — Sufletul nostru, al acelora cari am trăit toate acestea și cari am devenit mai bătrîni între cele două grozăvii : înfrîngerea și trădarea, s-a potolit acum așa de mult, că putem privi cu liniște la ce a fost. Sufletul nostru convalescent aproape a uitat durerea și se bucură de fiecare rază de soare, pe care „noua libertate” o aruncă asupra lumii îndoliate. Ci pentru ei, cei morți ai noștri, noi trebuie mereu să ne întoarcem sufletul la vremea trădării...

★

În noaptea de februarie, o sentinelă, pe granița Moldovei. Singură în pustiul înghețat, ascultă la zgomotele nopții. Un foc de dincolo. Cade rănit viteazul și mintea lui involburată de aripile morții aleargă înapoi spre alte lupte, spre alte răni.

I se arată icoana plecării la luptă. S-a dat drumul zăgazurilor și apa a pornit : nu unde au vrut oamenii, ci încotro au mînat-o legile vecinice ale firii ; nimeni nu a putut socoti nici puterile, nici urmările mișcării ; așa a fost eroismul desfăcut din lanțuri de piticii cari credeau că poartă în brațul lor puterea destinului. Ca niște copii cari se joacă cu pîrghiile unui uriaș zăgaz, ei au tras de coarde, atunci cînd nu se cuvenia, fără a-și da seama ce fac, și singură rațiunea supremă a putut apoi prevedea și conduce marile mișcări și marile catastrofe. Era acum sufletul nepătruns al martirilor muți, resignați și hotărîți, dincolo de viață și de moarte, care fixa mișcările, și nu nenorociții de „șefi”, cari tremurau de groază la catastrofa pornită și cari plîngeau de furie și de neputință, văzînd marea durere care venea.

Și cînd a intrat dușmanul pe porțile munților, marea flacără eroică de care să se fi aprins întreaga rasă dacoromană, făcînd-o să pună mîna pe

unelte uciderii, pînă la cel din urmă copil și pînă la cea din urmă femeie, făcînd-o să ia mașinile de pierzanie ale dușmanului cu mîinile goale, nu s-a aprins, pentru că nu era nici un om — printre cei ce conduceau — așa de mare precum era rasa. Și atunci, ea singură, a făcut aceea ce este dat de destin unei rase fără șefi să facă — ea a făcut să izvorească din suflitul ei milenar marea răbdare și marea suportare. Și lancea dușmanului s-a frînt de puterea veșnică a suferinței nemuritoare, care biruiește violența nedreaptă.

„Fecioarele nebune“ nu știuseră că ceasul a venit. Ele se deșteptaseră din somn adînc și împrumutînd în graba lor aiurită untdelemnul sfînt, merseseră spre Miazănoapte; dar dinspre Miazăzi un vînt înghețat le-a stins candelile. Și pe cînd voiau să le aprindă, furtuna a început și de la Miazănoapte. Și atunci, în noaptea cumplită a catastrofelor, în gemetele de groază ale unei lumi care se prăbușea, între nourii de fum ai incendiilor și valurile de sînge ale jertfelor care cădeau pe altarul răscumpărării greșelilor vechi de tot și nouă de tot, plînsul și scîrșnet de dinți s-a ridicat pînă la cer. În iarna cumplită moartea seceră fără cruțare tot, și fecioarele nebune tirîndu-se în genunchi cereau îndurare. — Ci fecioarele cumînți, cele singuratece, cele hule, cele neștiute, ridicară candelile lor sus, se făcu lumină, puhoiul duhurilor rele se opri. Munții și apele Moldovei se făcură zăgaz și, în dosul lor, gemetele scăzură, soarele luci.

Mormintele luptătorilor au rămas atunci în țară robită. La țările pe cari vitejii trebuiseră să le dezrobească, s-au adăugat altele, din nou robite. Pe văile dinspre Mare și în creierii munților, pămîntul patriei, acum făcut pămînt străin, adăposti miile de morminte ale eroilor. Ei rămăseseră pe poziții, însemnînd frontul. De acolo avea a se începe din nou lupta, *altfel*. Și de-abia atunci ei ar fi putut să doarmă liniștiți sub brazda de iarbă pe care acum călca străinul.

Pînă la înfrîngere noi nu știusem ce înseamnă a iubi patria. Și nici ei, luptătorii, nu știuseră. O, groaznică durere care ne-a cutremurat, cînd dușmanul a călcat pe pămîntul nostru. El ne biruise dincolo de hotare; morții noștri erau culcați dincolo, în pămîntul fraților, al fraților, nu al nostru, pentru că noi nu eram cuceritori, ci liberatori; țarina lor era mireasa lor, pînă la moarte, mirarea fraților pe cari îi iubeam și pe care o iubeam, dar cu o iubire mai puțin duioasă ca pe a noastră, țarina noastră, țarina strămoșilor de la Miazăzi și Răsărit de munții prieteni. Cum am plîns atunci, și pentru întîia dată gîndul grozav — „a nu mai avea patrie“ — ne-a înghețat pe toți. Cît am fost de nemîngîiați, cînd am luat drumul exilului, drumul care pentru atîția dintre noi era și drumul morții în pămînt de exil, drumul care pentru toți cei ce plecau era calea durerii și a mizeriei, îndurate numai pentru a nu-i vedea pe cei ce biruiseră. Vedenia întîlnirii lor, semeți în zilele noastre de robie, ne săgeta ca oroarea morții.

O, cum au iubit-o de credincios, patria, ei, morții noștri, cari au căzut pas de pas, pentru a face însemnare cu fragedele lor trupuri jertfite, că fiecare deal și fiecare apă și fiecare pădure, a fost apărută, — pentru a mărturisii vecinic că ei n-au fost biruiți, ci au fost stropșiți, sub trădarea altora, cari — fugeau!

Și rănitul de moarte își cîntă, în noaptea pustie, ultima lui doină, doina rămasului bun de la lumina lumii. „Am fost frumos și am iubit viața — și acum trebuie să mor. Văd stelele clipind în cer și aud codrul vîind pe

pămînt. Eu voi muri și stelele vor clipi înainte și codrul va vui înainte și nimeni nu va ști că am murit, că eu, care iubiam viața, sunt părăsit acum de dînsa. Și florile pe care aveam să le rup, eu, ca să mă împodobesc cu ele, și mîndra pe care aveam s-o frîng eu, ca să înțeleg de ce mi-a dat Dumnezeu viața, m-or plînge, cît m-or plînge, și m-or uita. Numai cîinele turmei și boii dela jug și-or aduce mereu aminte, și mereu s-or ruga de părintele nostru din cer, ca să mă aibă în sfînta lui milă“.

Iar din deal în deal, pînă departe în munți și la mare, răspunde corul trist al vitejilor, cari au căzut tot fără lumină în suflet, tot fără iubire în jur, tot fără pomenire în urmă. „Pe mormintele noastre nu s-au ridicat semne, amintirea noastră nu e cîntată — că oamenii nu cîntă decît pe cei ce biruiesc, iar nu pe cei înfrinți — neapropiați, singuri, uitați, părăsiți, noi sutele de mii de pe cîmpurile de luptă și din ocoalele de boală fără scăpare, noi armata mucenicilor înșelării și rușinii, cerem amintire, cerem ușurare. Ci numai în clipa cînd din nou se va trece peste mormintele noastre, către hotarele cele mari ale patriei noastre, pe cari am vrut să le stornicim cu trupurile noastre de grăniceri fără frică și fără prihană, noi copiii neștiutori de trădare, crimă și rușine; — cînd, din nou, alți viteji curați vor merge să cadă din nou, iar sîngele lor cald se va coborî pînă în vechile noastre morminte, — vom avea iară pace, ne vom odihni iară senini în somnul nostru de veci. Iar vuietul uriaș al bătăliei va fi cîntarea de îngropare, care nu ni s-a cîntat, la moartea noastră fără glorie, din retragerea înaintea dușmanului și din boala cu petele sinistre. Și vîntul cald al amintirii va adia în sfîrșit pentru întîia dată cu putere peste iarba înaltă de pe mormintele noastre și în cîntecul de glorie, nebul de bucurios, al eroilor biruitori, se va amesteca jalea pentru noi, doina lacrimilor vecinice a martirilor biruiți. Iar în cîntarea aceea a gloriei și suferinței, a vieții și morții, noi cei așa de îndelung uitați, pentru că n-am dat biruința, vom sili pe cei rămași în viață, pe cei prea veseli de biruința în sfîrșit cucerită, să nu uite nici pe morții lor de curînd, pe morții lor senini, — tocmai pentru că le-au dat biruința“.

★

Și a venit, patria mea, a doua vară a încercărilor tale. Așa cum se împodobesc cu verdele proaspăt, sub sărutarea soarelui de mai, plaiurile tale, așa se luminase sufletul copiilor tăi, larg de speranțe nouă, la apropierea noilor lupte.

Cu ce bucurie copilărească de a se întoarce „acasă“, cu ce credință ne-strămutată în biruință, cu ce foc de vitejie s-au aruncat la asalt ostașii tăi, alungînd vijelios înaintea lor tot mai departe în sus pe văile Putnei și Sușiței și Cașinului și Oituzului pe dușmanul spăimîntat de înfricoșata putere a țărănilor dacoromani.

Și cum li s-a frînt avîntul de a doua trădare. Cum au lăcrămat atunci și au blestemat, ostașii și căpitanii. Cum li s-au întunecat de durere fețele lor luminoase de biruință.

Pentru a miia oară rămînea sentinela romană singură, în mijlocul puhoiului barbar. Pentru a miia oară barbarul se înțelegea cu barbarul, iar fiul Romei împresurat de ură, invidie și lașitate se încingea încă mai strîns în armele sale, singuru-i tovarăș credincios, și pe fața lui transfigurată de milenara lui suferință, se așternea liniștea disprețuitoare de primejdie și de moarte;

chipul lui lumina ca al unui arhanghel în mijlocul chipurilor hîde ale demonilor din Răsărit.

Lucrarea lăuntrică, prin care sufletul stăpînește trupul, care sculptează fețele omenești din an în an la înșii singurateci, din generație în generație la națiuni, și le dă, după cum li-i bogăția și adîncimea, ori slăbiciunea și trivialitatea, fețe de eroi, ori fețe de brute, — a sculptat chipurile feciorilor noștri din munte și din cîmpie, așa, ca cele mai nobile fețe, ale celor mai nobili fii, ai raselor celor mai bogate la suflet, să nu întrecă noblețea, plină de voioasă bunătate în pace, de măreață stăpînire de sine, în război, pe care feciorii noștri, singurii în tot Răsăritul barbar, o au de la „geții cei cari se credeau nemuritori” și de la „eterna Romă”, întîi; — de la luptele lor pentru libertate, pe urma.

Cînd greoaiele brute orientale, mîndre în voinicia lor trupească, de sclavi deprinși a purta grelele povere cu cari-i încearcă stăpîinii, hrănindu-i bine, ca să muncească cu spor, au început să se miște spre stepele lor fără margini, mîinate din urmă, ca niște turme, și de biciul de foc al noilor lor stăpîni, cari veneau acum din Apus, și de otrăvirea sufletelor lor cu idei prea înalte pentru capetele lor obtuze, sentinela dacoromană a rămas nemișcată pe locul ei de strajă.

Și s-a aruncat atunci, ca o fiară turbată, dușmanul din Apus, să răpuie pe eroul solitar, care acum nu mai lupta nici pentru a cuceri, nici pentru a apăra, nici pentru a rezista, ci lupta pentru a da sufletului nemuritor al rasei sale cheazăia continuității vitejiei, de la tracii cari mureau pînă la unul și nu se predau, de la romanii cari continuau a lupta chiar cînd barbarii stăteau în cetatea eternă, de la muntenii lui Mircea, de la moldovenii lui Ștefan.

Viteji au fost flăcăii tăi, o patria mea frumoasă, pretutinden unde ți-au apărut moșia de năvala dușmană. Dar nicăieri sufletele lor n-au ars de un foc mai mistuitor ca la Mărășești și Tîrgul Ocnei. Aici, ei n-au mai avut nici speranța înaintării, nici credința rămîinerii pe loc. Căci zi de zi hainul care le era tovarăș de luptă îi mîna tot mai înapoi, descoperindu-le prin fuga lui perfidă, coasta înspre dușman. Și totuși flăcăii tăi n-au dat înapoi: împresurați, s-au despresurat; mînați înapoi, s-au întors îndărăt. Ca Făt Frumos cu zmeul zmeilor, ca Iacov cu îngerul Domnului, ei au luptat lupta dreaptă a vitejiei și avînd în ei voința nestrămutată de a învinge, sau de a muri, ei au învins. Au învins, pentru că a muri nu puteau; căci în sufletul lor era acum puterea tuturor strămoșilor, era viața nemuritoare a rasei dacoromane, era voința de a birui a Romei eterne.

Ca învăluți în propriile giulgiuri, încă din viață, așa au apărut ei în ziua de hotărîre a bătăliei, în strămoșeștile lor haine albe, de țărani ai ogoarelor roditoare, în fața dușmanului îngrozit de puterea mereu renăscută și mereu mai nestăpînită a asalturilor lor.

Ingenunchiați, voi ce-ați rămas în viață, înaintea maiestății celor ce au căzut la Mărășești și Tîrgul Ocnei! Acolo s-a făurit din nou, prin moartea incomparabilă, pactul vieții eterne a rasei noastre.

În tragedia luptei fără speranță, acolo s-a petrecut schimbarea la față a marelui martir: țăranul-ostaș.

„Și... au luat Iisus pre Petru și pre Iacov și pre Ioan fratele lui și [s-]au suit... într-un munte înalt [, să se roage]. [Și s-au făcut, cînd se ruga el, vederea feții lui alta:] și au strălucit fața lui ca soarele, iară hainele lui s-au făcut albe ca lumina... Și... iată nor luminos i-au umbrit pre ei: și... glas

din nor zicînd : acesta este fiul meu cel iubit, întru carele bine am voit : pre acesta să-l ascultați. Și auzind ucenicii, au căzut pre fața sa și s-au spăimîntat foarte..." (De la Matheiu [și dela Luca]).

Crezut-au, cei ce au murit în lupte, în viața vecinică ? Crezut-au ei în răsplata din viața aceasta ?

La răsplata din viața de aici fără îndoială nici unul n-a gîndit, cînd și-a pus viața lui pe ascuțișul săbiei. Cît e de banală viața noastră și cît e ea încă mai mult înjosită de neputința omului obicinuit de a gîndi avîntat, fie chiar și în fața morții, și totuși, cei ce au murit în război nu și-au vîndut „lumina lumii” pe blidul de linte al răsplății omenești. Cînd sufletul lor nu s-a putut ridica pînă la entuziasmul de propria jertfă, ei totuși au rămas nobili în moartea lor, socotind-o ca o poruncă a destinului atotputernic, care macină între pietrele lui și bobul de grâu, și neghina, deopotrivă. Cînd aripa morții a agitat aerul șanțurilor de luptă, cei mulți, cei umili, erau purificați : ei nu-și mai doriau decît odihna ; ochii lor erau supuși, liniștiți, cuminți, recunoscători la cel mai mic bine ce li-l făcea. Nu mai erau brutali, nu mai erau greoi în glumele lor, se spiritualizaseră, erau gata de drumul vecinic. „Dumnezeu a voit așa. Facă-se voia lui. Pentru păcatele noastre ne-a pedepsit. Așa a fost drept”.

În lupta crudă care s-a dat în milioanele de suflete ce sufereau pe toate fronturile și la toate națiunile, între iubirea de viață și groaza de moarte, nenumărați au fost aceia, cari, necredincioși pînă atunci, s-au aruncat deznădăduiți, ca niște copii înspăimîntați, în brațele mamei lor, la sînul credinței despre nemurirea sufletului : fie că era ea creștină, fie că era orientală, fie că era filosofică. Niciodată n-au fost mai pline de credincioși casele de închinare către Dumnezeu, Cel-ce-a-biruit moartea, niciodată oamenii nu s-au simțit mai slabi fără mîngîierea credinței — în fața morții năpraznice, în floarea tinereței.

Și totuși nu puțini au fost și acei cari s-au luptat eroic, au fost cel mai curat izvor de îmbărbătare pentru tovarășii de calvar și au murit frumos, fără să fi crezut, fără să fi putut crede, în nemurirea sufletului, pentru că mintea lor desprinsă în gîndul cosmic îi împiedica de a admite, numai la ființa plăpîndă umană, o excepție de la legea universală a morții individuale întru perpetuarea vieții colective. Cei mai mulți dintre acești eroi ai morții au trebuit să-și pregătească sufletul lor cu ultimul gînd de-abia în vîltoarea luptei. Umanitatea noastră n-a fost încă în stare să întemeieze noua religie, real-idealistă, care să crească întreaga noastră ființă spirituală în gîndul existenței exclusiv terestre, dînd astfel, în îndelungă pregătire, sufletului nostru chinuit de dorul infinitului și nemuririi, cuvîntul de mîntuire, ineluctabil :

„Nu spera în aceea ce nici stelele, care ne par vecinice, nu au.

„Ci adevărul e acesta :

„Fericiți cei cari nu-și irosesc viața, căci o alta nu e ;

„Fericiți cei cari luptă împotriva morții, creînd mereu gînduri și viață, căci fiecare clipă mai mult, trăită în frumuseță, e o întreagă eternitate ;

„Fericiți veți fi, cînd veți avea credința, că în Cosmos nu e nici viață, nici moarte, nici bucurie, nici întristare, ci numai mișcare, numai devenire : din eternitate, în nemărginire”.

Ce greu le e să plîngă pentru viețile pierdute, aceloră ce înșiși nu se bucură de viață. Ce lamentabilă e viața omenească în generalitatea ei, cînd vezi milioanele de bărbați și de femei, cari nu știu cum să-și „ucidă timpul“, zi de zi, pînă la cea de pe urmă : în vorbe goale, în jocuri de noroc, în muncă de silă. E imensa armată a orbilor pentru frumosul din cer și de pe pămînt, a surzilor pentru armoniile din lume. Cum ar putea ei să înțeleagă frumusețea morții celor căzuți în războiu, cînd ei nu înțeleg nimic din frumusețea care-i înconjură, în strălucirea firei și în minunile gîndului omenesc : mai bogate ca însuși aerul pe care-l respiră. Cum ar putea să plîngă pentru viața — adică frumusețea — risipită în chip nebun, pseudo-oamenii pe cari îi vedem vegetînd împrejurul nostru, cu mai puțină bunătate și cumînțenie ca blînzii boi de la plug și cu mai puțină fidelitate decît cîinii credincioși pînă la moarte. Nu, morții n-au nevoie de lacrimile fără suferință, pe care vulgul vrea să li le dăruiască. Ei și-au pierdut viața și au devenit praf și neant numai „în vreme ce“, iar nu „pentru că“ acei cari rămîn să poată fi fericiți. Ei n-au cerut nici lacrimi, nici aduceri-aminte. Destinul a fost contra lor și ei au dat naturii înapoi aceea ce ea le împrumutase pentru un timp, care nu era fixat de noi muritorii. „Jertfa“ celor ce au murit o vedem noi, așa precum vedem sublimul în arta și în gîndul genial. Ei au dat, nu „jertfa“, ci fapta. Înțelegerea acestei „fapte“, ca salvare a viitorului, ca salvare a națiunii, ca salvare a fiecăruia din noi, e lămurirea noastră, dată faptei ior, care stă de sine, cu sau fără înțelegerea noastră — burghez ca „datorie“, iubitor ca „jertfă“ — stă nezguduită la baza întregii vieți viitoare a rasei dacoromane.

Pentru un zeu care ar privi la marea suferință în care se chinuiește umanitatea actuală, moartea milioanele de feciori și bărbați în putere e cu totul indiferentă. „Tot degeaba trăiau și așa ; era nevoie de o purificare, de un cataclism curățător ; rămîn destui pentru viitoarele civilizații ; tot jucării de copii sunt doară toate cele omenești“. Ci noi nu suntem zei. Pentru noi, nu rațiunea inexorabilă, ci iubirea și mila infinită e legea vieții. Căci fără bunătate și fără iertare, pentru greșelile și lipsurile aproapelui, întreaga viață omenească nu mai e decît un infern de urîtenie, de zgomot, de meschinărie și de comun. Și nu e iertat să fii aspru cu marea slăbiciune a neamului omenesc, decît dacă ești gata să-ți pui sufletul întreg, viața ta, pentru întărirea și meliorarea semenilor tăi bicusnici. Dar iarăși nu ți-e iertat nici aceea, ca pentru a avea tu aplauzele lor, pentru a nu-ți pierde bunul tău nume între biete ființe gălăgioase și nepricepute, cari te urcă pe umerii lor, pentru că tu le dai iluzia că ei sunt mai buni decît sunt în adevăr, tu, la vremea primejdiei, cînd soarta națiunii tale în ce are și în ce va avea ea mai bun, se hotărăște pentru totdeauna, tu să „urli cu lupii“ și să aclami cu nepricepuții. „Inteligența, ce spun ? simpla mediocritate a șefilor atrage... după sine... ruina... unei țări, o predă fără apărare străinului, și aduce ștergerea ei de pe harta națiunilor. Un popor care se încredințează unor mediocri, se sinucide.“ (Izoulet, *La cité moderne*, XXIX).

Ci voi, prietenii mei, cari v-ați întors de acolo, din foc și din moarte, ce gîndiți voi acum de toate lucrurile comune și josnice, cari agită pe omul de toate zilele ? Simțiți încă în voi trezindu-se — înțepător ca fumul otră-

vilor adormitoare în visuri plăcute — interesul pentru micile ambiții, micile vanități, micile intrigi, micile infamii, cari alcătuiesc întreg cuprinsul vieții spirituale a omului de toate zilele? Sau, în sufletele voastre s-a coborât ceva din supremul și maiestatea, din liniștea disprețuitoare pentru trivial, care v-a ridicat pe aripile ei în ziua unică, a întâlnirii cu destinul! În câmpiile și văile și pădurile și mlaștinile, unde în afară de moartea care vă pîndea din față și din zenit, nu era decît natura simplă, calmă, prietenă, natura vie, țăraniisoldăți și pasările neastîmpărate, natura însuflețită, vînturile, copacii, ziua și noaptea, — s-a coborât în voi liniștea fericită, a vieții roditoare, întru deplina înflorire activă, a darurilor ce ni s-au dat, ca tovarăș de drum între naștere și moarte?

Căci iată, nici nu s-a răcit bine pămîntul de marele foc purificator, pe care soarta l-a abătut asupra omenirii, și din adîncimile pline de miazme ale naturii omenеști primitive se ridică iară, ici și colo, în nouri încă ușori, dar cari se vor îndesi mereu, aburii irespirabili ai neînțelepciunii, ai urii, ai lenei invidioase, ai urîtului, ai răului, odraslele nemuritoare ale lui Satan, cel care disprețuiește neamul mîndru și becnisnic al muritorilor.

Ci voi plecați urechea la murmurul tainic al pămîntului părinte. De departe, de pe malurile Atlanticei, se aud pașii ritmați ai milioanei nenumărate, care după patru ani și patru luni de suferințe supraumane, de prometheică înfruntare a chinurilor impuse lor de Kratos și Bia¹⁰⁰, aduc, ca și acum un veac, popoarele obidite, mulțimilor oprite, libertatea.

Liberatorii omenirii au fost și ei tot oameni, cu multe și felurite păcate. Dar din sufletul lor nu s-a șters niciodată entuziasmul pentru ideal și pentru sublim. De la Vercingetorix¹⁰¹ și pînă azi galloromanii au fost întotdeauna *les preux sans peur ni reproche*¹⁰² ai Idealului.

„Aidem, copii ai patriei. A sosit ziua de glorie“¹⁰³. Aidem, să ridicăm ce-au lăsat neisprăvit scumpii noștri morți: ei au pus temeliiile clădirei, — ci clădirea însăși noi avem a o ridica în muncă titanică, în muncă tăcută, în muncă fără cruțare, de-abia într-un întreg viitor. Cei doi mari Heraclizi: stăpînitorul mărilor și uriașul său descendent de pe celălalt mal al Atlanticei, au arătat ce e munca, ce e lupta, ce e biruința, prin activitate, iar nu prin vorbe.

„Destulă pace, destule extaze și visuri, o poete! Viața e pentru cei puternici încercare, e război. *Sì, alla vigilia del pensiero, al combattimento con gli uomini e con le cose, alla vittoria su'l mondo!*“ (Carducci)¹⁰⁴.

Adus pe aripile vîntului prieten, vibrează pînă la noi strigătul de raliare al sentinei romane de la Rin: „la noi e bine“. Și sentinela romană a Alpilor răspunde în ecou „e bine“. Și sentinela romană a Dunării întoarce jubilînd spre Apus același strigăt de raliare, „la noi e bine“. Ca acum două mii de ani, Roma nemuritoare veghează: de la Oceanul Britanic la Pontul Euxin¹⁰⁵, ostașii ei nebiruiți țin pază împotriva Nordului neguros, dușman și hrăpăreț. Ca acum optsprezece veacuri, e un imperiu, cel al Europei romane, o armată, cea a luptătorilor pentru libertatea romană; galloromanul luptă ca și atunci alături de dacoroman, întrecîndu-se în vitejie, credință și iubire cu dînsul: pe pămîntul sacru al Galliei și pe pămîntul sacru al Daciei eroii înfrățiți pentru vecie se coboară alături în morminte înfrățiite, — după greaua luptă, pînă la moarte, ci și pînă la biruință.

Și cînd a fost să se încheie a patra lună a asaltului neînterupt de zi și noapte, de sub pămînt, de pe pămînt și din văzduh, pornit de cavalerii libertății împotriva lui Fafnir și Fasold¹⁰⁶, cei doi uriași au închinat steagurile și au cerut îndurare.

Și îngerul păcii a binecuvîntat jertfa cavalerilor și națiunile au zîmbit fericite între lacrimile care le acopereau fața lor palidă. Patimile s-au potolit, apele mari ale năvălirei s-au întors scăzute pînă în mijlocul matcelor lor, și pe orga imensă a firii, renăscute prin bucuria omenească, fără de care altă viață a firii nu are ființă, s-a ridicat în valuri imense de armonie, imnul păcii.

Cîntă pacea : și oceanul cel fără hotare, așa de îndelung chinuit de uneltele morții perfide ; cîntă și aerul, care pentru înția dată de la aruncarea demonilor în infern, fusese profanat de moartea de război ; cîntau codrii, cei așa de greu răniți, cari-și pierduseră atîția dintre copiii lor falnici ce se întreceau în înălțime cu cerul ; cîntau izvoarele, care uitaseră aproape cu totul cum e chipul fecioarelor ce se oglindeau în ele, în așteptarea iubirii ; cînta lumina soarelui, cea atîta de mult întunecată de monștrii aducători de moarte ; cînta pămîntul părinte, atîta de răscolit de fierul și focul crimei ; cîntau pasările cerului, care căpătau iară domnia păcii și libertatea ; cîntau miriadele de miriade de muritori, pentru transfigurarea morții în viață ; iar peste marele *adagio* al firii mărețe se ridica în „*voix céleste*“¹⁰⁷ rugăciunea celor întorși din moarte.

O, buna bucurie de a trăi, a celor cari în cataclism n-au lăsat din ei decît o parte din bietul lor trup zdrobit, iar nu însăși viața. Ei nu se gîndesc ce vor face, așa cum au rămas, în viață. Bieții copii speriați, cari pînă și în visurile lor vedeau vîlmășagul bătăliei și strigau noaptea, în marile săli albe, îngroziți ori înnebuniți de uciderea pe care o vedeau din nou, ei sunt fericiti : nu vor mai merge acolo, în grozăvie, ei trăiesc — asta e tot — și e așa de bine. — Dacă sunt mîndri de a fi eroi ? O, de fel, ei sunt mulțumiți că trăiesc și că nu și-au pierdut mintea. Ei au văzut cu toții moartea : ei nu pot, după grava vedenie, să fie seci ; ei sunt — simplu — niște oameni salvați, încă tremurînd de frigul simțit la apropierea morții... Ei trăiesc... asta li e de ajuns...

Ci voi, cei morți, dragii mei, Bucur și Brăiloiu și Stoe, Bădiceanu, Ghica și Albuleț, și Stoica și Panțu și Bălăcescu, și voi toți, ale căror nume s-au risipit în uragan și încă nu sunt din nou adunate la un loc, în cenotaful amintirii¹⁰⁸, ce ochi să nu plîngă, ce glas să nu jelească uciderea voastră ! Ci singurul *υπὐνος*¹⁰⁹ vrednic de voi, vrednic de eterna voastră liniște, vrednic de tînăra voastră viață pe vecie pierdută, trebuie să fie imnul gloriei patriei. În unduiarea maestuoasă a procesiunii, care va merge să consacre Sfinței Fecioare a biruinței coroana de dafin de pe fruntea comandantului vostru suprem, va da ritm de jale, ritm de măreț cortegiu funebru, amintirea duioasă a vieții voastre. Și cîntecele de biruință vor fi imnul eternei voastre liniști. Și ritmul cald, regulat, al camarazilor ducînd trofee, va fi ca mișcarea însăși a astrelor — cu care v-ați unificat — nesimțitoare și totuși vii, cari-și poartă calea lor maestoașă prin infinit.

În zări arde Walhalla. Walhalla zeilor vechi, Walhalla zeilor răi. Tro-nurile lor, în Răsărit și Apus, se prăbușesc. Limbi uriașe de foc se preling de jur împrejurul burgului dacoroman. Dogoriri de văpaie pătrund pînă de-parte în pămîntul dacic. . .

Neclintit, senin, fără ură și fără răzbunare, privești, o, Geniu al națiunii mele, amurgul zeilor ce ți-au fost dușmani.

În drumul său uriaș pămîntul se apropie din nou de periheliu. Armonia sa nu mai e turburată de Ares¹¹⁰, și din nou, cristalină, vibrarea mișcării sale se topește melodios în simfonia interplanetară a sferelor care se rotesc în abis.

În Coșmos sunt toate cum au fost. Pe Pămînt e iarăși pace și între oameni bună învoire.

Somn ușor, camarazii mei, copiii mei.

Somn blînd !

II ΕΠΙΝΙΚΙΟΝ¹¹¹

ΠΑΝΤΑ ΝΕΝΙΚΗΚΑΜΕΝ¹¹²

Memorial în onoarea camarazilor căzuți în războiul pentru unitatea națională, cetit în ziua de II/XV decembrie MCMXVIII în prezența A.S.R. Principelui moștenitor al tronului în aula Fundațiunii universitare „Carol I”, în numele celor cinci societăți pe facultăți ale studenților Universității din București.

PATRIEI

„What is a man,

It his chief good and market of his time
Be but to sleep and feed ? a beast, no more.
Sure, he, that made us with such large discourse
Looking before and after, gave us not
That capability and god-like reason
To rust in us unus'd”.¹¹³

SHAKESPEARE

E azi a douăzeci și cincea zi de cînd am făcut întăia comemorare a camarazilor de gînduri, cari prin moartea lor au creat viața cea nouă a națiunii noastre. Era, atunci, așa de aproape în urmă, și totuși — în furtuna care dărimă așa de năvalnic tot ce a fost putred — așa de departe înapoi, marea speranță aieva, marele vis aproape, ci încă tot țara noastră cea veche, cea slabă, cea frîntă în cinci, cea cu durere : nu puteam încă zbura puternic. Am cîntat atunci un *ᾠδήνος*, un cîntec de jale pentru iubitele flori, cosite în primăvara vieții. Era cîntecul celui singur, care privește înapoi.

Ci azi, chemat de voi, să dau glas de argint, trîmbițelor de gloriificare a vitejei, biruitoare prin moarte, azi în țara cea nouă, făptura celor morți, cîntecul meu va fi cîntarea celor mulți, cari privesc înainte, va fi un cîntec de biruință — un *ἐπινίκιον* — al celor rămași, în onoarea celor ce au murit.

Au intrat în Franția, ei, cei ce uitaseră că sunt tot oameni, pe porțile Răsăritului. Acolo, de unde în fiecare dimineață se ridica lumina albă a zilei și a muncii, s-a ridicat fumul negru al incendiului și al uciderii. Și soarele n-a mai trecut prin porțile sale profanate : ani și luni și zile. Și s-a făcut noapte pe pământ. Și pământul s-a scufundat în durere.

Între năvăliți și năvălitori a început măcelul. Apăsă imensul val de oțel topit cum apasă pământul pe cei îngropați sub el. La adăpostul lui năvălitori împingeau tot mai spre Apus pe cei năvăliți. Cataclismul naturii seamănă leit unei biruințe de oameni.

Cum se întind apele mari pînă ce umplu tot ce-i mai adînc în văi și apoi le seacă puterea și se trag înapoi ca bătute, așa s-a întins pînă departe, dincolo de apele Marnei, unda de oțel topit a gnomilor¹¹⁴, cari o jumătate de sută de ani se chinuiseră în peșterile lor, încălzind uriașul cazan de lavă, pe care îl răsturnau acum peste Franția. Cazanul fusese prea mic, oțelul prea puțin. Încetarea cataclismului naturii seamănă leit altei biruințe omenești.

Ci, peste sacral pământ galloroman, mutilat și ars de focul gnomilor, abia acum începea bătălia. Căci un geniu înțelept, un geniu bun, un geniu părinte ferise pe copiii Franciei de unda de foc. Sufletul lui pătrunsese taina gnomilor și el nu lăsase, în eroism zadarnic, să ardă în incendiul gigantic și apărătorii, muritori, ai pământului, care nu poate muri.

Spăimîntați, văzură atunci gnomii că nu cu șiretenie, ci cu vitejie dreaptă au a birui, de vor să biruiască.

Și ei erau viteji, erau mulți, erau iscușiți, erau uniți. Dar nu erau altceva decît tot oameni. Și vitejia și mulțimea și iscusința și unirea lor era numai omenească și, ca tot ce-i omenesc, nedeplină, chiar între oameni, și cu puțință de întrecut, de alți oameni.

În noaptea mării suferințe a omenirii, începu proba crudă, la care dintru infinitul existenței, supune rațiunea supremă, care mîină lumile în Cosmos, pe cei mai slabi, în ciocnirea cu cei mai tari, lăsînd ca numai cei vrednici de viață să o aibă mai departe.

Erau uriașe puterile care se luptau pe viață și pe moarte. În vîlmășagul luptei lor întregul pământ fu învolburat. Fiecare neam viu al oamenilor se ridică în luptă împotriva celui ce-l stînjenea în viața lui deplină. În marea Chaos¹¹⁵ se alcătuiră două confraternități, două cavalerii imense : erau cei ce iubeau patria lor dorind moartea tuturor celorlalte și erau cei ce iubeau patria lor dorind buna învoire cu toate celelalte ; ordinul cavalerilor urei și ordinul cavalerilor iubirii.

Ci multă vreme cavalerii urei pîrură mai puternici. Iar mai ales cînd dintre cavalerii iubirii întreaga ceată care luptă spre miazănoapte-răsărit închină steagurile și se prăbuși în iadul urei launtrice, părea că biruința va fi a celor ce urau, iar nu a celor ce iubeau.

Și totuși, cei ce iubeau au rămas chiar atunci senini. Pămînturile lor erau invadate, prietenii lor, atîția, robiți, cavalerii urei mieroși în chemările lor către pace. Și totuși, bătălia urmă.

Căci cavalerii iubirii erau implacabili față de ei înșiși întru împlinirea jurămîntului ce și-l făcuseră, de a dărui iubirii biruința în lume ; mai bine să se sfarme tot ce-i viață pe pământ, decît să fie viața aceasta, prin biruința celor urîți, o veșnică imputare pentru armonia din Cosmos.

Bătălia urmă. De cinci ori își arată palida lună fața ei întreagă pământului palid de multe cadavre. De cinci ori cavalerii Sfântului Graal dădura înapoi. Ci la a șasea lovire cu adversarii, ei merșeră înainte. Purtind sus, pe tipsii de aur, inimele lor, care ardeau de iubire și luminau de biruința vecinică, ei mergeau, cu pas încet, de procesiune la ziua Sfintei Fecioare, mergeau spre Răsărit. În față îi lovia viforul morții. În spate rămânea tot mai departe frumoasa lume cu iarbă și flori, nearse de duhurile răului. Pîlcuri întregi se încovoiau dintr-odată ca griul sub coasă. Ca la rugăciune, ei îngenunchiau și trupul lor frînt se unia cu pămîntul. Iar deasupra mormintelor lor inimele lor ardeau înainte. Și viforul turbat răscolea văzduhul și adversarii se opreau și se întorceau mereu la asalt omoritor. Ci, purtind sus, pe tipsii de aur, inimele lor care ardeau de iubire și luminau de biruința vecinică, cavalerii sfîntului Graal, mergeau cu pas încet, de procesiune la ziua Sfintei Fecioare, mergeau spre Răsărit.

Și cînd a fost ca șirul imens al candelor lor nemuritoare să se atingă de porțile Răsăritului, profanarea fu curățită, zăgazurile luminei se deschiseră iară și soarele intră din nou pe calea cea de mult uitată, pe pămînt se făcu iară ziua, Sfinții Cavaleri luară stat de rugăciune; „dușmanul privi spre cer și văzu” „în cumpăna de aur a Celui-Etern” „talgerul său uscat pînă sus” și lupta nu mai fu, „ci el fugi cîrtind și cu el fugiră umbrele nopții” (Milton).

Cîntați, eroi reîntorși din moarte, imnul eroilor cari au biruit prin moarte. Cîntați cîntecul biruinței. Am biruit în toate bătăliile : *πάντα νενικήκαμεν*¹².

Au avut biruința acei ce au înțeles ce e biruința. Binecuvîntați fie acei în sufletele cărora s-a revelat, în ceasul ispitei, chipul luminos ca seninul al adevăratei, al singurei biruințe, cea asupra propriei slăbiciuni, asupra propriei lașități, asupra propriei urîtenii. Ce cumplită judecată din urmă asupra acelor cari n-au înțeles ce e biruința și au crezut că ea este în lumea cea din afară, în supunerea lucrurilor și ființelor ce sunt dincolo de noi înșine.

Căci biruința nu e nici masacrarea în masă a adversarului : unul singur de ar rămîne și s-ar proclama încă credincios gîndului celor uciși și iată, n-ai biruit ; nu e nici robirea adversarului, căci trupul lui îl poți martiriza, dar nu s-au găsit încă lanțuri și pentru sufletul omului care vrea să trăiască liber ; ea nu are nimic pămîntesc într-însa, ea e numai gînd ; nebun cel ce vorbește de noroc ori împlinire în biruință. Biruința e floarea care crește numai în țara jertfei pînă la moarte, acolo unde toate sufletele se topecs în unul singur, care luptă, în cavalerism, fidelitate, unitate și implacabilitate față de sine și de ideal, pînă la moartea trupească a întregii ființe colective care s-a unificat întru el. Biruința nu e a unui om, căci nu s-a născut încă omul care să poată supune în luptă dreaptă, singur, pe semenii lui : martir solitar, da, răscumpărător singur, prin pătimire și moarte, a unei întregi umanități, desigur ; dar biruitor prin luptă activă, niciodată. Biruința e a celor mulți. Ei au nevoie de unul care să le strîngă în sufletul lui puternic toate sufletele lor slabe și

să-i contopească într-o singură făptură prin puterea geniului lui. Dar vai săr amar de dînsul, dacă o clipă se poticnește : prin credința lor, în el, era cel mare, prin necredința lor, el se prăbușește din nou în neant. Biruința nu e ceea ce proclamă cel ce se întoarce în procesiune triumfală la templele zeilor săi părintești ; ci e ceea ce simte robul tîrît în triumf : dacă acesta se recunoaște biruit, dacă el în singurătatea sufletului lui recunoaște legea celui ce l-a robuit, e biruință, dacă nu, nu e. Biruința e ca și fericirea, o simplă închipuire omenească. O închipuire pentru care, de cînd trăiesc oamenii pe pămînt, au murit voluntar miriade de miriade dintre dînșii, dar totuși o închipuire. Nu biruința e frumoasă, nu biruința e sublimă, ci drumul pînă la dînsa. Căci biruința e fiica înfrîngerii. Cea dintîi biruință a fost nu a celui ce a doborât pe un altul — aceasta a fost numai o violență animalică, un fapt fiziologic, o manifestare cosmică — ci a celui care, doborât, s-a ridicat, și multiplicînd prin văpaia sufletului lui liber slabele lui forțe fizice, a răsturnat pe cel ce-l violența și i-a tras granițe dincolo de cari era pedeapsa. Biruința e fiica înfrîngerii animalității noastre, individuale și colective. Biruința e voită, nu căpătată, nu furată. *Voința* care duce la biruință, acesta e actul sublim al idealității omenești, se aureolează apoi și biruința însăși de lumina nemuritoare care nouă ni se pare a ei, ci e numai reflectată.

Priviți ce e biruința.

Pe Marea de Nord păzesc, strajă chinuită, dar neobosită, marinarii implacabili cu ei înșiși, ai Albionei¹¹⁶. Și adversarul nu îndrăznește — luni și ani, la rînd — să încerce a rupe linia de nave, negre ca barca lui Charon,¹¹⁷ cari l-au închis în iadul mizeriei și al foamei. Ci iată, ca fiara încercuită de vînători în viziună, el nu mai poate răbda. E ultima zi a lunei lui maiu. La vasele negre sosește — pe undele eterului prieten — solie dinspre miazăzi. Adversarul vine : el vrea lupta cea mare ; tot ce a lucrat cu hărnicie neîntrecută în ani și ani pentru lupii săi de mare, el pune azi pe lunecoasele vîrfuri ale tridentului lui Poseidon¹¹⁸ : biruință sau moarte. El vrea aer, vrea libertate, vrea să rupă lanțul care-l sugrumă.

Dar pe Marea de Nord păzesc fiii lui Nelson¹¹⁹. Străjerii sunt mai puțini decît străjuiții ; ei totuși au hotărît să biruiască. Departe în Apus e de veghe straja cea mare, incomparabila strajă a Albionei intangibile. Ei dau acolo de știre, că încep singuri lupta. Ceilalți, cei mulți, cei puternici, să vie să culeagă biruința. Și adversarul scufundă vas după vas și uraganul de oțel, culcă în adîncurile mării pe cei mai buni, cei mai viteji, cei mai iubitori fii ai patriei insulare. Neînduplecat, senin, sigur de biruință, chiar dacă nu în ființa lui, amiralul Beatty¹²⁰, răspunde la foc cu foc, la uragan cu uragan, la atacul lor disperat cu rezistența lui liniștită. Ci iată, din Apus, se apropie uriașii lui Jellicoe¹²¹.

A doua zi, numărînd pierderile, străjuiții găsesc că ale lor sunt mai mici și că au biruit. Ci copiii lui Nelson știu numai atît : lanțul de vase negre nu s-a rupt, mizeria și foamea roade înainte pe adversar. Pe Marea de Nord păzește, implacabilă față de ea însăși, straja incomparabilă a patriei insulare.

Cîntați, eroi, reîntorși din moarte, imnul eroilor biruitori prin moarte. Cîntați bucuria biruinței, mereu aceleași și mereu nouă, ca soarele dimineții. Cîntați biruința unică a luptătorilor iubirei asupra asalturilor zadarnice ale

luptătorilor urei. Noi am biruit în bucurie și în seninătate, ei au crezut că biruiesc, dar biruințele lor erau amare : fără bucurie și fără speranță. Noi am biruit cum biruiește primăvara gerul iernii, ei au biruit cum biruiește grindina holdele verii. Noi am biruit ca Apollon miasmele morții. Ei au biruit ca Bacchanta¹²² care sfîșie copilul ei însăși. Noi am biruit cu gîndul, ei au biruit cu trupul. Și biruința lor s-a uscat ca iarba de arșiță. Și biruința noastră a crescut ca arborele vieții. Cîntați copii gîndirea, cîntați biruința biruințelor, cîntați imnul de bucurie al biruinței neperitoare. „Fericiți cei ce au plîns, că din lacrimile lor au răsărit razele apoteozei“. Am biruit în toate : πάντα νενικήκαμεν¹¹².

★

Nu te întuneca, suflete al meu, și nu te face iară aspru. Nu te afunda iară în durerea războiului, în oroarea crimei. Lasă ca Saul¹²³, pe harfa lui David¹²⁴, să te mîngie dulcea armonie care alină întristarea. Acopere cu vâlul duiosului melancolii pătîmirea îndurată biruitor. Au suferit și ai lor ; au suferit și ai tăi. Ci ai lor au vrut să-și răscumpere suferința cu lacrimile vecinice ale unei lumi întregi ; ai tăi au învățat din suferința îndurarea ; și nobila caritate a hrănit pe flămîndul lor și a îmbrăcat pe săracul lor. Au plîns și ai lor, au plîns și ai tăi. Ci lacrimile lor s-au făcut venin și durerea lor le-a pus în mînă facla nebuniei și au aprins clădirea părinților lor și au dărîmat templul măririi lor. Dar lacrimile alor tăi s-au făcut balsam de vindecare și durerea lor le-a pus în mînă toiagul călătoriei, spre a merge în țările cele de la Miazănoapte, cari de ani și luni se zbat în chinurile crimei și deznădejdei, și spre a restaura pacea și cîntea și buna învoire. Au suferit și au murit de boli și de frig și de foame, și ai lor și ai tăi. Și s-au înarmat sufletele alor tăi cu răbdarea milenară, și fiind cuminți ca niște îngeri și suferitori ca mucenicii, ei au spus vorbele celui drept : „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvîntat“¹²⁵, și n-au întrebat nici dela cine vine răul, nici de ce atîția huzuresc cînd ei mor ; ei nu s-au răzvrătit și casa națiunii lor a rămas casă de cînte și duhul anarhiei nu s-a sălășluit întru dînsa. Ci ei, adversarii, cînd n-au mai avut de unde îndestula foamea lor, nu s-au mai gîndit decît la sine ; și cu toții nu s-au mai gîndit decît la viață, și patria, pentru care porniseră a lupta, a fost uitată și bietul animal omenesc din ei s-a tîrît bătut la picioarele aceluia, care tocmai prin suferința cea mare, și prin răbdarea cea mare, biruise, și a cerut — ca îndurare — pacea, adică pîine. Căci oamenii, cei mulți, „nu-ș lăsați pe lume numai ca să-și iubească țara ; ei trebuie să aibă pace. Adevărata libertate e numai un mijloc pentru pace ; și dacă libertatea aceea pe care o au ei, nu le dă pacea, atunci ei trebuie s-o primească de la robie. Trebuie totdeauna să ne aducem aminte că marea masă a oamenilor nu e atinsă de oprîmrile cari lovesc fericirea celor puțini cu suflete generoase ; preocuparea celor mai mulți oameni e numai de a fi adăpostiți și hărniți și de a li se permite să prospereze și să-și crească familiile“ (Howells).

Fericiți cei cari, prin înțelepciune ori prin suferință, au biruit trivialitatea din ei. Căci a lor a fost biruința.

Iar cei ce au fost înfrinți, nu au fost biruiți pentru că erau prea puțini, ori n-aveau uneltele uciderii, ori nu erau viteji. Ci pentru că omul din ei nu era deplin.

Căci atunci cînd s-a aprins lumea de năvala gnomilor răi, slaba înțelepciune a celor mulți a crezut că cei ce răsturnau orînduirea de pînă la ei, erau cei sănătoși, cei voinici, cei cu dreptul la viață, iar cei atacați erau cei putrezi, cei condamnați, pe mo mintele cărora avea a se clădi lumea cea nouă, a acelora, cari uitaseră că și ei erau tot oameni.

Ci adversarii n-au biruit. Sănătatea sufletului lor nu era mai întreagă ca a acelora ce ne luptam cu ei. Dimpotrivă, cînd hrana cea de toate zilele : cu gloria oștilor lor, zi de zi întinzînd tot mai departe distrugerea și durerea, lipsi, sufletul lor se ofili, marea lor unitate de străduințe se sfărîmă, giganții se prăvăliră în prăpastie cu huetul munților săpați pe dedesupt de ape și cari, la ceasul lor, se prăbușesc în adîncime. Căci sufletele noastre se oțeliseră ani după ani în adversitate și deveniseră mai tari ca însăși suferința, dar sufletele lor se îmuiaseră, ani după ani, în falsa speranță a biruinței, mereu înșelătoare. Pe noi ne strîngea în fidelitatea pînă la moarte jertfa comună, pe dinșii îi unea pînă la biruința cea așteptată, prada comună. Cavalerismul nostru, între noi, era fiul credinței întru cele drepte, cavalerismul lor, între ei, era fiul temerei de cele păcătuite în comun.

Și sufletul nostru era mai tare ca al lor, pentru că el se hrănea din simplitate și bunătate, din larga înțelegere a celor omenești ; și cea mai aspră condamnare a adversarului ca tot, se împăca deplin cu întreaga bunătate față de adversarul singuratec. Ci ei erau slabi pentru că uitaseră blindețea, uitaseră duioșia, pentru că cei ce îi mînau la asalt îi învățau numai ura, numai disprețul, iar nu și bunătatea, nu și duioșia. Căci războiul lor era război de pedepsire, pe cînd al nostru era de libertate. Ei nu înțelegeau libertatea, pentru că nu o aveau la ei. Ei nu înțelegeau uriașa noastră voință comună, liber consimțită, pentru că ei nu aveau decît uriașa lor comandă comună, impusă. Ei nu înțelegeau apriga noastră mînie de a vedea pămîntul patriei profanat de năvălitori, pentru că asaltul dintîiu al armelor lor îi adusesese pe pămînt străin. Ei pedepseau fără minte iubirea noastră pentru cele ale noastre, pentru că nu puteau prinde în sufletul lor implacabila noastră deviză : „mentre lo straniero occupa il suol della patria, l'odio è pietà, civiltà la battaglia“ (Carducci).

Noi eram tineri și ne luptam pentru lumea ce avea să vină, ei erau bătrîni și mureau pentru apărarea unei lumi care murise. Libertatea lumii era tinerețea noastră. Tirania lumii era bătrînețea lor. Noi aveam în sufletul nostru soarele și moartea eroilor noștri era sublima transfigurare întru idealul dreptății pentru cei mici și obidiți, ei aveau groază în sufletul lor de chiar propria lor biruință, care i-ar fi îngenunchiat și mai tare întru robia celor tari și fără iubire.

Dar aceea ce noi aveam în incomparabilă frumusețe și aceea ce ar fi orbit ochii lor deprinși numai cu un idol hîd, de cruzime și răutate, era speranța noastră. De n-am fi avut decît numai speranța noastră în alăturare cu speranța lor, și încă am fi îndurat calvarul luptei noastre pînă la capătul vremilor. Speranța noastră era dulcea reunire a celor de un sînge, era blînda frăție dintre popoarele lumii, era sfărîmarea pentru totdeauna a uneltelor războiului ucigaș și pustiitor, era bunătatea și mila pentru toți și fiecare, pînă la cel din urmă fiu al pămîntului, deopotrivă ocrotitor pentru toți copiii lui, era viitorul senin întru mărirea armonie a muncii roditoare, era gîndul ridicării noastre peste trecutul vîrstei de fier, era împlinirea pe lumea noastră cea

plină de păcate a faptei de iubire, pe care crucificatul de pe Golgota o eternizase prin însăși epifania inimitabilă a ființei lui între noi.

Și ce era speranța lor... ? Demoni ai răului, glorificați-o voi ; voi care vă bucurați dinainte la imaginea uriașei armate a robilor în zdrențe, muncind, între blesteme, sub biciul unor stăpîni străini, închipuiți de vrednicia lor, mai presus ca a tuturor muritorilor, și chinuind în tipare uniforme nesfîrșita varietate și frumuseță a sufletelor libere, dintre care, nu lipsea, la suferință, nici măcar acela al propriului lor popor.

★

Cîntați, eroi reîntorși din moarte, imnul eroilor cari au biruit prin moarte. Cîntați biruința speranței noastre asupra speranței celor ce ne-au fost dușmani, cîntați entuziasmul luptelor voastre, cîntați frumusețea avîntului vostru. Am biruit în toate întrecerile, am biruit în toate suferințele, *πάντα νενικήκαμεν!*¹¹².

★

Cum înfloriseră adversarii libertății în vremile de pace !... Cum lumea întregă asculta de cuvîntul lor. Cum tot ce construia geniul omenesc în marea lui întrecere cu cele vecinice, părea a-și găsi valoarea deplină abia în țara lor. Cum toate popoarele lumii chemau pe fruntașii lor la ele și cereau cu încredere sfatul lor și fapta lor. Și vasele lor acopereau toate mările și năgustorii lor umpleau pămîntul și numele lor era pomenit cu cinste de toți muritorii. Iar patria lor se făcuse loc de întîlnire tuturor sufletelor doritoare de armonie și frumuseță. Și părea că lumina și gîndul și geniul omenesc nu mai pornesc de la Mizazai, ci că noii eleni ai lumii actuale au luat pentru îndelungată vreme în mîinile lor conducerea destinului spiritului omenesc creator. Și pînă și titanicele instrumente de ucidere, cu care înspăimîntară ei lumea la începutul nebunei lor năvale, păreau încă o dovadă că neamul lor va zdrobi — nu numai prin greutatea lui masivă, ci și prin geniul lui — pe toate celelalte și ei vor impune omenirii noua lor lege, sau moartea.

Ci sufletul omenesc își are legile lui tainice, după care și la națiuni, ca și la inșii singurateci, crește și se ofilește.

Toată strălucirea și bogăția puterii adversare, toată demonica lor născocire de mijloace mereu altele ale morții năpraznice, fu zadarnică. Întreaga lor alcătuire de stat și civilizație se dovedi a fi fost numai tehnică, numai metodă : o mașină ca atîtea altele, care, fără meșterul de s-o conduce, zace ca un trup mort în mijlocul cîmpului. La uneltele lor de distrugere, altele, și mai grozave, fură răspunsul din lagărul alor noștri. Și cei ce crezuseră că vor întemeia prin fier și vor susține prin oțel noua lor împărăție, căzură zdrobiți sub monștrii de fier și de oțel, pe cari ai noștri li-i trimiseră întru întîmpinare.

Căci, atunci cînd marea bătaie nu mai putu fi purtată ca o întreprindere rece de ingineri ai morții sistematice, cînd la voința inexorabilă a națiunilor atacate, de a zdrobi pe cel ce voia să le fure sufletul sau a muri mai bine, trebui și dela adversari un răspuns al sufletului, iar nu al mașinilor, acest răspuns lipsi. Căci el era ceva ce nu se putea nici împrumuta dela adversar, perfecționîndu-se, nici inventa atunci în atelierele fierului ori gîndului lor : era felul de înțelegere a lumii și a vieții, superior la ai noștri, in-

ferior la adversar ; și această înțelegere cuprindea, și de o parte și de alta, în ea însăși, sancțiunea conflictului : noua Cartagină, a noilor negustori ai lumii celei nouă, trebuia să cadă sub voința de sacrificiu pentru patrie și libertate a Romei cele nouă, a noilor pionieri civilizatori ai întregului pământ.

Ce voiau unii luptători și ce voiau ceilalți ? Ce era fiecare din ei, pentru a voi ce voia ? Le era permis să viească aceea ce voiau ? Căci pe pământul nostru disparent în Univers sunt doară aceleași legi ca și în nemărginitul Cosmos ; și nimic nu părăsește calea armonioasă, fixată de rațiunea supremă, nimic nu iese din orbita fixată de destin, fără ca infinitele miriade ale lumilor cari-și urmează calea lor de echilibru și împăcare universală să nu prindă în efluviile lor de forță pe cel răătăcit și să-l culeagă de pe drumul lui absurd, unindu-l cu vreuna din ele, fie chiar și într-un imens incendiu interstelar, în care cel ce se jertfește pentru armonia universală își turbură și el în miriade de milenii viața lui aeonică : dar și atîta nu-i decît o clipă în curgerea fără început și fără sfîrșit a devenirii universale, în care abnorm și absurd nu există, pentru că acesta e Chaos, e urîțenie, și universul e Cosmos, adică frumusețe.

Ai noștri voiau armonia ; voiau libera creștere a puterilor fiecărui suflet al națiilor milenare, voiau dreptate între toți și pentru toți. Ceea ce voiau ei, nu era decît o simplă pildă, a unei străvechi înțelepciuni.

Ci ceilalți voiau să înnoiască lumea după chipul și asemănarea lor, voiau să forțeze cursul vremilor după gîndul lor, voiau să ucidă aceea ce, lor, li se părea că nu e viață deplină, voiau să curețe ce e putred, substituindu-se destinului, voiau să fie zei. Dar ei voiau să miște munții din loc nu cu credința, ca Iisus cel crucificat, ci cu forța, ca giganții în lupta cu zeii olimpici.

Nebună încercare, cumplită pedeapsă. Uriașă biruință a spiritului asupra materiei. Să ai putere și strălucire, de să zdrobești și să orbești o lume, și totuși, nici măcar păstorul de porci din munții ilirici, ori păstorul de capre din munții dalmatici, ori păstorul de oi din munții dacogetici să nu se plece înaintea ta, să nu recunoască puterea ta, strălucirea ta, geniul tău, ci semet, sîngerînd din mii de răni, dar nebiruit, nefiindu-i teamă decît numai de cer să nu cadă peste dînsul, ci încolo liber ca zeii înșiși și punînd mai presus de bogăția și huzurirea palatelor tale cu sclavi sărăcia și asprimea spațiilor lui largi, senine și pline de libertate pentru toți și întru toate, el să proclame, în cele patru colțuri ale lumii, nebiruirea, o, nu, biruința lui !

Căci înțelesul vieții interumane nu este estetic, ci etic. Nu animal frumos, ci animal bun are a deveni omul, dacă e ca societatea omenească să se deosebească de haitele de carniere, ori de turmele de erbivore ale lumii infraumane. Frumusețea deplină — trupească și sufletească — a individului izolat e fără îndoială o piatră fundamentală a clădirii sociale. Dar omul frumos e o operă de artă, care nu se poate intruchipa decît într-un număr cu totul infim de indivizi, căci pentru viața estetică trebuie calități înnăscute, care în actualul stadiu al evoluției rasei omenești sunt încă foarte rare. Și cea mai ascuțită educație, cea mai desăvîrșită metodă nu poate da la exemplele obicinuie decît indivizi curați, cuviincioși, simetrici, maimuțe bine crescute și bine împodobite, care însă la ocazie tot vor fura, tot vor violenta,

tot vor uide. Nu frumosul absolut (în forță, în gândire, în creare), ci iubirea absolută (în binefacere, în milă, în jertfă, în moarte pentru aproapele), e înțelesul vieții actuale a omului social. Desigur, neestetică înfățișare a unei omeniri forfotitoare în mizerii, slăbiciune, neputință, boală și murdărie; și ar fi, și aceea, o înțelegere a lumii, ca de pe un nou Tayget¹²⁶ să arunci în prăpastie pe toți schilozii, pe toți slăbii la minte ai umanității contemporane. Dar cu ce drept și cu ce îndreptățire ai face această operă de moarte, ru cel care, nu în viața cosmică, ci chiar numai în cea de pe pământ, un nou Apollon de ai fi și încă nu te-ai deosebi prea mult de schilozii și săracii cu duhul, pe cari i-ai arunca de pe munte. Căci nimicire, bicsnicie, zădărnici e tot ce e omenesc. Și doară iubirea dacă dă o lumină vieții noastre, perpetuu umbrite de aripa morții, celei totdeauna treze și totdeauna la pîndă.

Adversari biruiți, putea-veți voi înțelege, măcar acum, în mijlocul ruinelor patriilor voastre, de ce n-ați putut birui, de ce nu puteați birui? Voi ați dat nu lupta iubirei patriei voastre, ci lupta urei altor patrii, și fiindcă ați urît, ați căzut. Noi am dat nu lupta urei altor patrii, ci lupta iubirii patriilor noastre. O, cum le-am iubit noi, patriile noastre; zdrobiți, ruși în bucăți, miserabili, insultați, martirizați, noi n-am renunțat la noi înșine! Că am păcătuit și noi? Desigur, și cît de mult! Ce cumplită a fost pedeapsa neunirii noastre depline, unirii așa de târziu, de la sfîrșit! Ce înceți au fost în darea ajutorului, ce întîrzieri și cîte ezitări au avut cei ce trebuiau să sîngereze cu Francia nemuritoare! Și cum au sîngerat ei înșiși apoi de întărirea dușmanului în vremea întîrzierilor lor. Ce aspră a fost pedeapsa, a noastră, a celorlalți, cari și întîrziam, și leneveam, și intram în vîltoare fără cele de trebuință și dădeam astfel, iară, alt răgaz de întărire dușmanului. Dar iubirii toate i se iartă. Și după rătăcirii și jertfe așa de triste mai dureroase, decît ce ne-ar fi cerut de la sine destinul, noi, cavalerii iubirii, ne-am adunat fără lipsă și fără greșală toți la un loc, toți împrejurul celor de la început incomparabili, celor tot așa de neîntrecuți în jertfă pe cît au fost de neîntrecuți în vitejie, împrejurul cavalerilor galloromani.

Și imensa noastră jertfă v-a zdrobit, v-a îngenuchiat, v-a nimicit, o, adversari așa de nenorociți astăzi. Voi ridicați întăriri de piatră și de oțel, noi ridicam întăriri de trupuri omenești. Obuzele noastre loveau în stîncă, obuzele voastre loveau în carne. Și la vederea fluviilor noastre de sînge, care se porneau către mare, și la vederea munților noștri de trupuri, cari se ridicau către cer, voi vă bucurați, căci credeți că ne vom înspăimînta și ne vom închina, căci credeți că noi vom iubi mai mult viața noastră ca viața celor jertiți, că vom iubi mai mult viața ca iubirea. Voi nu înțelegeți, sărmane suflete sărace, că atunci cînd noi pierdeam ce aveam mai drag, ce aveam mai luminos în viață, imensa noastră caritate pentru florile cosite ne va înnobila chiar pe cei meschini dintre noi, ne va sanctifica chiar pe cei comuni dintre noi, că ne vom înălța peste noi înșine, peste netrebnicia noastră viață, spre a ne uni în jertfă, spre a ne uni în moarte, cu cei jertiți.

Și tăcerea noastră, o, adversari așa de tăcuți astăzi, dar așa de elocvenți altădată, cînd ați fi dorit ca biruștele voastre să fie proclamate pînă în spațiile interastrale, tăcerea noastră, care vouă vă părea că este deznădejde, că e rușine, că e renunțare, tăcerea noastră v-a biruit. O, cum a știut să tacă celul care purta cirna împărătesei mărilor. Cum a știut să tacă conducătorul uriașei republici tinere de pe celălalt mal al Atlanticii. Cum a știut să tacă marelui bătrîn care întrupase în el întreaga suferință a Franciei.

Căci tăcerea noastră, o, adversari biruiți, era maiestate. În fața cataclismului cu care voi amenințați sufletul liber al umanității, noi încetasem de a mai fi oamenii obicinuiți, cunoscuți de voi înainte. Marea putere care zăcea strinsă în adâncimile sufletelor noastre de celto-traco-romani, se ridica acum în noi, ca un zeu care se îmbracă în trup omenesc și face în *enthousiasmos*, din fiecare muritor un geniu al luminii, al creării, al frumuseții. În tăcerea noastră era austeritatea rugăciunii din urmă, înainte de aruncarea în moarte, pentru biruință. În tăcerea noastră era încordarea atentă a divinului arc apolinic, care avea să trimeată săgeata fatală demonicei voastre puteri. În tăcerea noastră era reculegerea preaplecată în fața maiestății jertfei eroilor noștri.

Căci noi v-am biruit, o, adversari așa de triști astăzi, nu pentru că biruisem moartea, dar pentru că biruisem frica de dînsa. Cum am fi putut să ne mai temem de ea, cînd știam acum că ea nu poate birui decît trupurile, iar nu și opera noastră; fiecare dintre martirii noștri, sfărîmați în șanțuri de obuzele voastre, creștea cu încă o amintire marea durere a rasei noastre, cu încă o putere marea voință a generației noastre. Și în timp ce la voi fiecare moarte era, numai, încă o jale, la noi fiecare moarte era și o împărtașanie cu sînta taină a idealului. Și morții noștri nu erau morți pentru cuceriri, — cari pot fi recucerite, — nu erau morți pentru glorie, — care e totdeauna înșelătoare, — ci erau morți pentru libertate, și aceasta nu moare niciodată.

O, cum am zîmbit cu milă, adversari biruiți, atunci cînd ați început în marea luptă, cea de pe urmă, să vorbiți luptătorilor voștri de apărarea libertății voastre. Ce zadarnic, ce gol suna acum îndemnul vostru. Ce amară trebuia să fie jertfa vieții luptătorilor voștri. Cu cîtă durere se vor fi gîndit ei înapoi la marea libertate ce o avuseți, atunci cînd ați pornit să le-o luați altora, la intangibilitatea patriei voastre, pe care așa de nebun o irosiseți, la numele vostru bun, pe care îl pierduseți. Sărmani luptători, cari porniseră la bătaie pentru glorie și luptau acum pentru libertate!

Ci noi nu mai crezusem în glorie, pentru că de dînsa suferisem în însuși atacul vostru nedrept. Dar sufletul nostru aprins, sufletul nostru senin, ca cerul de miazăzi, care ne acopere, crezuse în poezie. De aspra îmbrățișare a femeii perfide, care încă înainte de a-ți fi dat moartea a încununat cu uci-gașa ei coroană pe alt favorit, nu visau eroii noștri ghemuiți în vizuinele lor mizerabile. Dar de blînda mîngîiere a femeii delicat iubitoare, a poeziei amintirilor, a poeziei căminului profanat de voi, a poeziei devotamentului către patria chinuită de voi, către Domnul ei, insultat de voi, da, de această mîngîiere, așa de tristă și așa de dulce, eroii noștri visau.

Nu era doară mîngîierea ei „singurul lucru viu în ace[1] loc unde totul e[ra] mort și ars“? „Ea singură stinge[a] setea [lor]; și toată setea care e[ra] în [sufletele lor] se întinde[a] lacomă către răcoarea ei. De n-ar fi fost ea, nici unul n-ar fi putut trăi a[colo]; toți a[r] fi murit de secetă“ (D'Annunzio)¹²⁷.

O, cum ați rîs de suferința noastră, cum ați fost de mîndri de ceea ce credeți fericirea voastră, cum ați uitat, o, adversari biruiți, de trista, amara înțelepciune milenară: „niciodată nu trebuie să numești pe vreun muritor fericit, înainte de ce să vezi cum se va coborî sub pămînt, după ce a trecut și peste ultima lui zi, murind“ (Euripides).

Și iată, — v-am biruit în maiestatea durerii noastre, v-am biruit în răbdarea suferinței noastre, v-am biruit în seninătatea morților noștri, v-am

biruit în bălălia monștrilor de fier ai geniului nostru, v-am biruit în sublimul gândului nostru, v-am biruit în lumina iubirii noastre — adversari răi, adversari nedrepti — *πάντα νενικήκαμεν*¹¹².

★

Camarazi eroi, reîntorși din moarte, intonați imnul eroilor, biruitori prin moarte. Cîntați imnul eternei lor liniști, somnul lor senin. Cîntați biruința jertfei lor sfinte, cîntați bucuria zilelor de azi. În adînc de codri, la maluri de ape, moare astăzi jalea unui neam întreg.

Cîntați eroi, imnul martirilor, cari de zeci de veacuri au sîngerat pentru libertatea de azi. Cîntați lauda vitejilor, cari în singurătate și uitare au apărât de veacuri patria dacoromană de azi. Preamăriți, eroi, reîntorși din moarte, pe eroii prieteni, cari acolo departe, pentru gândul nostru, tot așa de puternic ca pentru gândul lor, au biruit prin moarte.

În adîncul țărilor, turburate de furtună, peste gigantice trupuri de nori sfîșiați, de la marea Atlantică la marea Pacifică, se întinde azi semnul legăturii Domnului. „Acesta este semnul legăturii, care-l dau eu, între mine și între voi, și între tot sufletul viu, care este cu voi întru neamuri vecinice; curcubeul meu îl pui pre noori, și va fi semn de legătură vecinică între mine și între pămînt; și va fi cînd voi noora noori pre pămînt, se va arăta curcubeul pre nori: și-mi voi aduce aminte de legătura mea, care este între mine și între voi, și între tot sufletul viu în tot trupul, și nu va mai fi... ca să piară tot trupul (*Facerea*, 9).

Cu fășii din semnul legăturii Domnului au plecat în luptă eroii ce au murit. La lumina culorilor lor cerești au închis ei ochii după săvîrșirea jertfei. În înfrățirea steagurilor popoarelor martire se reînnoește astăzi semnul de pace al Domnului.

★

V. PARENTALIA ¹²⁸

Inchinare împăratului Traian la XVIII veacuri de la moarte

XXVI Septemvrie MCMXIX

ΑΓΟΡΑΣΤΗΣ: Τί δαί οἱ ἄνθρωποι;
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: Θεοὶ θνητοί.
ΑΓΟ.: Τί δαί οἱ θεοί;
ΗΡΑΚ.: Ἀνθρωποὶ ἀθάνατοι.

(*Luciani vis. auctio*, 14, p. 554)¹²⁹

Sunt Parentalia.

Cei vii pomenesc pe cei morți. E o datorie, pe care muritorii și-au statornicit-o, dintru însuși începutul gândului despre moarte: liniștea de piatră, în care cădea dintr-odată viața, era așa de grozavă, încît minții înspăimîntate a muritorilor moartea nu-i putea fi decît un somn greu. Iar în visele nesfir-

șitului somn, nu se putea, ca celor trecuți dincolo, să nu le vie dorul după cei lăsați și după cele părăsite dincoace. De i-ar fi uitat cei de aici, neajutându-i pe aceia în marele întuneric de sub pământ, ei ar fi suferit acolo și sufletul lor chinuit s-ar fi umplut de mînie. Iar mînia morților putea fi blestem și piere tuturor faptelor celor vii.

Pomenirea celor morți de curînd mai deșteaptă încă jale. Iar întristarea e muzica din care apoi înflorește și gîndul celor mulți. Morții de demult nu mai dau nici dor, nici durere, celor de azi. Pomenirea lor e numai un gînd palid. Și gîndul acestuia, al recei amintiri, îi trebuie tot sîngele viu al amintitorului, spre a învia întru viața deplină.

Sunt aniversări ale morților.

Cei vii caută să împărtășească pe cei morți cu bucuria ori cu întristarea contemporană. E încercarea de preamărire a celor pe veci adormiți, pentru a face, prin asemănarea lor cu noi, lauda ori hula celor de azi.

Să pomenim pe întemeietori.

De optsprezece sute de ori s-au uscat florile crescute pe mormintele lor. De optsprezece sute de ori s-au ridicat din nou prin zăpada subțire a primăverii alte flori, proaspete.

Sunt Parentalia.

Oamenii noi, înflorind în marea lumină a vieții, se pleacă cu reculegere spre pămîntul unde dorm oamenii vechi, din tăria cărora au crescut ei, oamenii noi, ca florile nouă din pulberea florilor vechi.

În pomenirea morților e conștiința despre viața fără sfîrșit în cele obștești ale ei, e mîngîierea blîndă a amintirii, care și după mii de ani, învăluie cucernic palidele umbre ale celor coșiți, fără reîntoarcere, în fiecare generație. Și viața trecută, legată, continuu viu, de viața prezentă, biruiește moartea... în care s-a scufundat... ca un călător în ceață.

Ci noi, cei singurateci, murim.

Și cu noi mor toate ale noastre. Moare durerea. Moare trupul omenesc : începutul întregii frumuseți a lumii acesteia. Moare gîndul și amintirea. Și moare și marmora în care am coborît sufletul nostru ; rănile ei nu sîngeră, ele nu o ucid, ci tocmai prin ele ea trăiește încă mai arzător în cele mai mărunte frînturi ale trupului ei mutilat. Dar moare și marmora, de rănile vremii. Moare și sufletul ei, de neînțelegerea oamenilor. Și nu e nimic atins de mîna ori de buzele noastre, ca să nu moară.

Dar cu ochii tăi mari, adînci și blînzi, dumnezească Clio, zîină a devenirii gîndului, tu privește crearea prin om a altei lumi, alta decît cea aspră, cea crudă, cea muritoare, ce ne-au făcut-o zeii. Cu cîntec epic tu glorifici, cu cîntec liric tu mîngîi pe copilul tău, cu suflet din cer și trup din pământ, omul, și tu blîndo, tu buno, povestești... ce a fost viața oamenilor.

Tu, Clio, culegi de pe morminte florile uscate și ni le faci iară vii, înflorind proaspete, ca cicoarea pe lanuri, în roua dimineții. Tu, Clio, încălzești cu focul tău trupurile de demult adormiților și îi faci iară vii, trăind din nou puternic în lumea lor și năvălind plini de viață în lumea noastră : cu sîngele încă lunecînd pe armurile lor, cu patima încă aprinsă în privirile lor, cu visul încă palpitînd în făptura mîinilor lor. Și între noi oamenii, cei plăpînzi, cei trecători, nemurirea coboară, ca raza din cer. Bogați de nesfîrșitul tuturor luminilor aprinse de cei ce dintru început și fără de sfîrșit au creat lumină, noi copiii unei clipe, totuși vecinice : în renașterea ei perpetuă

din cele ce au fost, în nesfârșirea ei de iubire spre cele ce vor fi — strălucim de lumina întreagă a sufletului omenesc întreg, de la cel dintâi care a trăit, până la cel din urmă care va trăi, *unul*.

Ci de n-ai fi tu, Clio, ca rîmele în noroi, așa ne-am tîrî în întunericul unei singure vieți, cu dimineată și seară, cu zi și noapte.

Tu singură ne faci bogați, tu singură ne ridici peste noi, tu singură ne învecinești, — Clio, mărire ție.

Rugineau codrii. Ca niște paseri obosite coborau legănat către pămînt frunzele aprinse de cea de pe urmă sărutare a soarelui de toamnă. Prin satele Daciei mergeau zvonuri de răzbunări romane. Negustorii din Miazăzi se făceau tot mai rari. Și cei cari mai îndrăzneau să se afunde în adîncimile Daciei pădurea priveau sfioși împrejur, vedeau repede și plecau pe furîș. Ostategii și fugarii romani, slujitori regelui dac, lucrau cu zor la întărituri, închideau văile către Dunăre, ridicau burguri, dregeau cetățile, construiau mașini de asalt, turnau arme. Femeile erau posomorîte. Bărbații erau tăcuți. Era l'niște aspră în toți și poruncile regelui erau grabnic și cu prisos împlinite. Cînd începură a cădea fulgii, știa fiecare că în primăvară va putea muri. Flăcăii, cari cu cincisprezece ani înainte, dăduseră Domnului țării dace înția lui biruință pe pămînt roman erau acum bărbați în putere. Copiii lor se ridicau acum și ei, gata de pus la arme. Cîncisprezece ani soarta războiului iubise pe daci. Din pădurile suebice ale Dunării de Sus, pînă în munții parthici, cari fac umbră apelor Tigrului, numele regelui puternic, nobil din viță de nobili, rege din viță de regi, Decebal¹³⁰, era pomenit cu cinste și închinare. Soli daci mergeau în Apus și în depărtatul Răsărit, la regii neamurilor germanice, sarmatice, scitice, armenice, parthice, ducînd sfat de luptă, de împotrivire dîră, de atac necurmat, împotriva stăpînitorilor de la Miazăzi.

Din timpuri uitate de amintirea muritorilor trăiau daci pe pămîntul acesta, îmbrățișat de cele trei ape, cu marea cetate clădită de zei în mijlocul țării, cu munți de patru părți. Ei nu erau o biată nație rătăcitoare, ca vecinii germani ori sarmați. Ei nu erau o nație barbară, ca nenumărații locuitori ai Nordului mlăștinos, sărac și friguros. Ei erau statornici, orînduiți, luminați, în străvechi legături cu civilizația elenă, — cu cea mai avîntată credință idealistă în nemurire pe care au gîndit-o oamenii, — cu tradiție milenară în cele ale vieții de societate ori de stat, — cu nume glorios în lupta de libertate față de toți cei puternici din jur, — cu incomparabila epopee de unitate națională biruitoare a regelui erou Burebista¹³¹, îndărătul lor.

Trecutul strălucit, de aproape două veacuri înainte, lumina acum și calea regelui Decebal. Nu puterea, ci unirea lipsise întotdeauna marelui neam dacic. Ca principii macedoneni, geloși de libertatea lor locală, principii daci ai multelor țări dace dintre cele trei riuri își așteptau pe Philippos¹³² și pe Alexandros¹³³ al lor, care cu mîna de fier să-i ție uniți întru marea luptă a aceleiași patrii. Și Decebal era acum ca Filip. Ci soarta n-a voit ca să-i urmeze un Alexandru.

Din munții marelui nostru burg se îmbrățișează cu privirea în zilele senine întreaga cîmpie înconjurătoare, către Tisa, Dunăre, Pont și Nistru.

Precum omul de mare nu se liniștește pînă nu pune zăgaz de pămînt rătăcirii sale pe ape, întemeind porturi și stații și așezări, de jur împrejurul

împărăției sale de valuri, și anexînd mării tot ce îi formează hotarul ei uscat, — tot așa cîmpeanul și omul stepei, nu s-a liniștit pînă nu a dat hotar de pămînt înalt, de pămînt stîncos, mării sale de ierburi și de holde.

Așa au bătut milenii valurile scite, sarmate, slave, cetatea noastră pe Nistru și stropi de sînge barbar au căzut în pămîntul nostru, rodind după firea lui, la marginea înaltă, de Răsărit, a patriei. Așa au bătut milenii valurile iazyge, germane, maghiare cetatea noastră dinspre Tisa și stropi de sînge barbar au pătat pajiștile noastre, rodind după firea lui, la marginea joasă de Apus, ba pătrunzînd, prin porțile munților, pînă chiar în mijlocul burgului, patriei noastre.

Dar pe razele privirilor noastre, care pătrundeau din crestele munților pînă dincolo de apele străjuitoare, a mers și dorul nostru după pămînt străin. Și încotro era straja mai tare, într-acolo s-a dus și dorul nostru mai năvalnic. De cînd se pomenește neam dacic și neam roman, rîul nostru părinte, Danuviul, a văzut cînd ieșea din valea pannonică pe ambele lui maluri același neam, — pe-al nostru.

Dar ce am voit noi, au voit și cei din Miazăzi. Apele nu-s granițe, ci drumuri. Și pentru stăpînirea drumurilor, cu străjuire pe ambele lor părți, s-au luptat întotdeauna statele și popoarele. Așa cum toată valea unui rîu se umple cu o singură nație, așa stăpînirea unui rîu cată să fie deplină pe toată valea lui sub același stăpînitor.

Regele Burebista a stăpînit și dreapta fluviului. Regele Decebal a căutat să statornicească din nou această stăpînire. Era dreptul lor. Căci, de la valea Moravei și pînă la malul callatian al Pontului prieten, *dave*-le dace se țineau lanț. Icoana răspîndirii națiunii noastre pe pămîntul strămoșesc se arată și în această parte a fi fost aceeași cu cea dacică acum două mii de ani.

Dar pe malul de Miazăzi al Dunării era acum alt stăpînitor decît pe vremea lui Burebista. Lui Decebal îi stătea în față Roma. Și Roma nu învățase încă a asculta de nimeni. Pentru brîul de argint al Dunării lupta avea a fi tot așa de cumplită, tot așa de fără cruțare, ca aceea pentru brîul de aur al Rinului.

★

Ard trupurile, ca niște ruguri, de văpaia sufletelor tari cari le încing. Se mistuie vлага pămîntească a națiilor, de jertfa de sînge, neînterupt cerută, pentru continua biruință, de neînduratul lor suflet luptător. Dar, precum flăcăul prinde cu braț vînjos arma care cade din mîna unchiașului slăbit de ani, așa popoarele tinere, cu suflete de copii, cucerite de marele suflet al națiunii perpetuu biruitoare, prind la rîndul lor arma, spre a apăra cu sîngele lor tînăr, cu puterea lor proaspătă, marele gînd, care e acum și al lor.

Cînd, de pe urma nevolniciei ultimului Flaviu¹³⁴, acvilele italice se dară biruite spre Miazăzi, lăsînd toată Dunărea șoimului dacic, cînd Italia slăbită se închina înaintea Daciei năvalnice, Spania romană luă asupra ei lupta pentru onoarea, pentru puterea și biruința patriei mame. Pentru brîul de argint al Dunării lupta acum un spaniol, cu fire tînără, cu credință proaspătă, cu speranță nepusă la încercare; lupta, ca în vremile bătrîne, ale alcătuirii Italiei — cînd tăria romană se oțelia mai mult prin înfrîngeri decît prin biruințe — cu voința hotărîtă de a împlini cele fixate de Roma eternă, fie chiar și după un secol de lupte și un ocean de sînge.

Cel ce purta acum armele Romei era un om liniștit, măsurat, cuminte, modest. Era doar numai prin tatăl lui dintre cei ce în Senatul Romei hotărau soarta lumii. Bunicul său poate nici nu vorbise bine limba romană. El era un soldat, ca și tatăl său ; soldat ajuns general și atîta tot. Și, fost general, fost guvernator de provincie, ajuns împărat, el rămînea încă tot omul din popor, răbdător la muncă, întîrziind bucuros la plăcerile trupului, cu nesfîrșit respect pentru străluciții senatori ai Romei, pentru splendoarea Romei, pentru arta cuvîntului la Roma. Provincia lui, pe care o guvernase conștiincios și energic, se mărise acum cît tot imperiul. Dar sufletul celui ce guverna era tot cel vechiu, al guvernatorului provincial, al neitalicului, al „neromanului“, care se sfia de Roma și era adînc turburat — pînă la vanitate — cînd ea i se închina : a o disprețui încă nu putea, a o stăpîni încă nu-și simția îndrăzneala. Și cît a trăit, n-a putut învăța acest meșteșug. Senatul Romei a avut două decenii cînd a putut crede că mai însemna ceva în marile prefaceri ale lumii.

Noi, muritorii, suntem mari, nu pentru găsirea unui gînd într-o zi de noroc, ci pentru urmărirea într-o mie de zile, și cu, și fără noroc, a gîndului unic, care stă la temelia oricărei vieți creatoare. Și sufletul nostru se multiplică prin fiecare gînd de-o zi, pe care-l prindem în zborul lui spre neant și îl fixăm, ca pe o piatră de monument, în opera noastră unică, în gîndul nostru unic. Ci fiecare din noi, într-o singură zi, cu un singur gînd, e mai slab, mai sărac, mai neputincios în cele eterne ale vieții, decît plugarul simplu, decît cărătorul de poveri în porturi, a căror viață e clădită pe legătura dintre toate zilele vieții lor într-o singură datorie, a muncii. Marea noutate, marea creare, e iubirea aceasta continuă, neobosită, pentru gîndul unic. El culege gîndurile fiecărei zile, le cioplește după nevoia marei opere în care le închide, și, prinzîndu-le acolo cu însăși viața, cu însăși iubirea noastră, el creează o viață nouă, biruitoare a timpului, din viața noastră cea veche și roasă de timp.

Așa era mare, simplul, cumintele, modestul, neînvățatul spaniol, care era acum împărat al Romei. În viața unei singure zile cel de pe urmă senator din Roma ar fi fost, poate, mai înțelept, mai strălucitor, mai vrednic de purpură, decît dînsul. Și, de aceea, pentru fapta unei zile, Ulpus Traianus ¹³⁵, împăratul, ruga pe învățatul, pe strălucitul Licinius Sura ¹³⁶, senatorul, să-i serie cuvintele de solemnă prezentare : zadarnicele discursuri scilpitoare, care învăluie în înșelare mintea ușuratecă a muritorilor. — Dar pentru fapta celor o mie de zile, pentru întărirea întru alte secole a marei împărății care se clătina, strălucitul Licinius Sura sfătuisese în ceasul cel greu pe blîndul și slabul Cocceius Nerva ¹³⁷, senatorul travestit în împărat, să arunce pe umerii simplului, modestului, neînvățatului Ulpus Traianus, provincialul, hlamida de fier și foc a unei împărății, pentru statornicirea căreia numai jertfa fără sfîrșit a victimelor umane încoronate cu laurii biruinței și jertfei necurmăte a victimelor mizerabile sfîșiate de lanțurile robiei, erau faptă îndestulătoare.

★

Omul crede că pentru dînsul natura va înfrîna legile ei, le va da un alt curs, le va duce pe drumul pe care ni s-a părut în slaba noastră experiență că ar putea fi, măcar accidental, mîinate. Căci aspectul material, palpabil, al întimplărilor omenești acopere sufletul faptelor, întocmai ca o mască hidă un suflet de înger, și ascunde ochilor noștri — nedepriși a vedea pătrunzător —

esența vieții senine, indiferente, obiective și unice, care pulsează, neschimbată de voința umană, după legile ei, cosmice.

Și marea înșelare trăște indivizi și popoare în suferință și moarte. Un om lovește pe altul numai pentru a-și mulțumi mânia; dar, iată, cel lovit moare și agresorul își risipește propria viață, fiind scos dintre oameni. Un popor e închis de altul prin război, spre a nu mai crește; și, iată, poporul închis se întinde peste întregul pământ prin darurile geniului său de natură pactică. Decebal luptă să facă un imperiu unitar traco-dacic și își găsește moartea, distrugerea țării și pieirea întregii vieți politic-naționale a poporului său. Traian distruge Dacia, spre a avea liniște la hotarul Dunării de Jos și a păstra Romanismul din Sudul riului, — și în loc de liniște, care nu ține, se naște un nou popor, care va trăi chiar când întreg Romanismul oriental se va fi risipit în pulbere. Traian aduce coloniști nenumărați, spre a face o țară romană, în limitele romane, — și în loc crește o țară dacă, numai de limbă romană, dar în hotarele Daciei și cu sufletul dacic, aborigen, pînă în îndepărtății ei descendenți de astăzi.

Se poate cu sila schimba haina unui popor. I se poate impune de cuceritor limba, fără cunoașterea căreia cuceritul nu-și poate nici cît de puțin ușura robia lui. Cuceritorul dă poruncile în limba lui, iar cuceritul trebuie să le înțeleagă, să le îplinească sau să moară. Se poate schimba și numele poporului cucerit, căci el nu mai e decît lucrul cuceritorului, — și pe pământul cucerit nu mai dictează și nu mai dă veste lumii despre cele ce sunt acolo decît cuceritorul. Pentru lumea cea mare cuceritul a murit. Dar nu pentru legile eterne ale firii. Așa precum toate masacrele nu pot fi destul de depline spre a desființa rasa supusă, ci ea se îndoaie ca oțelul sub greutatea năvălitorului și apoi, încet-încet, se îndreaptă iară, insinuîndu-se prin însăși carnea celor nou veniți, tot așa cuceritorul, venit din țara lemnului și a mlaștinelor friguroase, în veci nu va mai clădi în lemn și nu se va mai îmbrăca în piei, în țara pietrei și a soarelui blind și senin. Și casa lui și masa lui și podoaba lui și, încet-încet, sufletul lui, se vor da după cele ale cuceritului și cultura lui va fi potrivită după cultura cuceritului, întîiu mai slabă, că el va fi mai nepriceput și străin, apoi tot mai asemenea cu a cuceritului, doar ceva-ceva schimbată de firea lui deosebită ca sînge și fac lăuntric, — dar în cele mari ale ei ea va fi, ca dintru începutul vieții omenesti în acea parte a lumii, cultura țării, iar nu a omului.

Și cum se întind stejarii numai pînă la anume înălțimi și latitudini, așa își păstrează popoarele sub numele diferite, pe care li le dau valurile marilor undulații rasiale, aceleași ținuturi de străveche înrădăcinare, în aceleași granițe, pare că fixate pînă în amănuntele separării uscatului de ape. Priviți lumea celtilor în luptă cu germanii, apoi a gallo-romanilor, apoi a francezilor, și urmăriți în miile de ani granițele de Răsărit ale poporului cu cele trei nume și, totuși, cu același hotar. Priviți granițele italicilor spre iliri, iar apoi slavi, și înfățișarea lacului, de jur împrejur italic, al Adriaticei, de două mii de ani încoace. Priviți granițele naționale ale dacilor lui Burebista și Decebal și ale românilor lui Ferdinand Biruitorul¹³⁸. Urmăriți pe tracii Balcanilor în așezarea lor predilect continentală, cu întregul litoral în mîinile vechilor eleni și pe urmașii lor turano-slavi de astăzi în aceeași strictă așezare continentală, cu întregul litoral în mîinile grecilor contemporani. Cercetați marginea mării nesfîrșite dintre coloanele lui Hercule¹³⁹ și pustiul Tanais¹⁴⁰

acum două mii de ani și astăzi : aceeași limbă greacă vă va răsună la ureche în antica Massalia și în noua Odessă. Căci muntele și marea își au oamenii lor deosebiți. Coasta mării, cu locuitorii ei, e o anexă a apei, iar nu a uscatului de care se ține. Și Atlantica nordică își are pe ambele ei coaste înghețate pe aceiași dani-norvegieni. Egeica își are pe aceiași greci. Coastele Mării Negre sunt o anexă a vieții mediterane, iar nu esteuropene. Neamurile migreză, dar culturile rămân. Și cum nu singularul, ci genericul e aceea ce hotărăște în viața popoarelor, nu perpetuele ondulații etnice, care amestecă neamuri cu neamuri, le învâlmășesc, le mână iară către locul de plecare, întrucât nu s-au risipit cu totul în marea migrație, — ci statornica precumpănire a țării de bază, cu poporul ei primitiv, înrădăcinat în țarina pe care de milenii o lucrează, cu cultura lui fixată de legile supreme ale firii, cărora noul venit trebuie să li se supună, asimilându-și-le, sau să piară, hotărăște de aceea ce în istoria universală s-au chemat, așa de adesea cu atîta de slabă înțelegere : migrații etnice, stabilități culturale, ori aptitudini diferențiale ale raselor.

Căci dacă națiunea nu e nici ceva fix etnic, fiind întotdeauna în fiecare națiune un nesfîrșit amestec de neamuri, contopite încă de la primele răstăciri interdiluviale, — dacă națiunea nu e nici limbă, căci aceeași limbă poate fi a mai multor națiuni, — și cu atît mai puțin un simplu nume, pe care-l poate impune unui popor chiar numai o mîna de cuceritori tirani, — atunci nu e ea oare acea expresie culturală creată de înrîurirea pămîntului asupra omului, nu e ea realitatea biologică a omului modificat de pămîntul pe care se așează, după legi neschimbate, care-l modelează analog, oricare i-ar fi originea și numele ? Și atunci, ideea națională fiind o stare de conștiință, înainte de toate culturală, iar geografia umană demonstrînd nu după oameni, ci după pămîntul pe care se așează, adevărate *autohtonii culturale*, nu ajungem oare la marea realitate istorică, așa de neînțeleasă atîta vreme, așa de combătută și de contestată, a *autohtonilor naționale* ? Mai poate fi atunci vreo minune că granițele așa-zise etnice ale poporului regelui Decebal sunt așa de amănunțit identice cu granițele așa-zise etnice ale poporului regelui Ferdinand ?

★

Popoarele modelate de pămîntul pe care prind rădăcini, se supun legilor lui. Și nu va fi putere pe lume să le împiedice a tinde mereu să implinească, veac după veac și mileniu după mileniu, poruncile legilor pămîntului lor. Nici o suferință, nici o jertfă, nici o sîngerare nu le va înspăimînta. Nici o huzurire a păcii nu le va moleși pînă într-atîta, ca să se supună fără luptă unor legi omenești străine, potrivnice pămîntului din care se hrănesc.

Iar cînd vloga lor se va sfîrși, cînd ele vor trebui să-și înnoiască sîngele, primind alt popor pe pămîntul lor, ca domn al lor și al pămîntului lor, acest popor va relua lupta cu aceeași credință către străvechiul pămînt, ca și cînd și el, dintru începutul vremilor, ar fi fost fiul lui.

Și, vechiul popor, și noul popor, contopite în indisolubile legături de sînge, nu vor mai fi decît unul și același, dar numai într-o nouă generație a lui ; ca fiul născut din cei doi părinți, de neamuri deosebite, fiu deopotrivă al amînduror părinților.

Viața popoarelor e ca viața mării; pe adâncurile, perpetuu liniștite, se iese și se potolesc, sus, furtunile.

Se cutremură țăriile de marile ciocniri ale neamurilor, în războaie. Ard orașele, se dărâmă templele, valuri de sânge curg din rănilor miriadelor aduse la apriga furtună a uciderii de vînturile gîndurilor celor de sus, cari conduc națiunile. Pe viscol și senin, în zi și în noapte, neînterupt mugește uraganul morții... Ci, cînd iarba mijeste printre bulgării de zăpadă, neschimbat ca Luceafărul, care se arată la Apusul și la Răsăritul fiecărei zile, muncitorul pămîntului iese, potolit și sigur de ritmul mișcărilor lui, spre a brazda pămîntul și a crea din nou viața.

Pe adâncurile liniștite ale vieții nemuritoare a popoarelor, se zbate, sus, furtuna vieții trecătoare, a patimelor gîndului schimbător, purtat de puternici ce încearcă — așa de zădarnic — să mîne după voia lor cursul vieții adîncurilor.

Și totuși, și în adîncuri sunt mari izbucniri ale focului subpămîntean, care turbură și ridică, pînă în lumina apei mereu agitate, perpetuu liniștitele unde ale abisurilor.

Cît inima omenească se va mai putea aprinde pentru ceva în lumea aceasta, biruind gîndul rece și cîntăritor, iubirea celor mulți, pentru cele vecinice ale lor, va izbucni ca focul cel nestins, turburînd abisurile.

Și oamenii se vor ucide între ei.

Căci numai atunci s-ar lăsa muritorii judecați în iubirea lor de alți muritori și și-ar lăsa luate în pace: femeia, țara, credința, cînd iubirea lor ar fi biruită de frica de moarte.

Și dacii nu cunoșteau frica de moarte. Ei iubeau moartea, o doreau, alergau după dînsa, și pe porțile ei întunecate, ei socoteau că intră, nu în eterna neființă, ci în eterna viață cu zeii. Dar mai mult decît moartea, ei toți, cei mulți, cei umili, cei din adîncuri, iubeau țara dacă. Și atunci cînd nici prin moartea lor ei nu-i mai puteau răscumpăra libertatea, cînd nici prin întoarcerea mereu năvalnică din trista pribegie pentru libertate, ei nu o mai puteau mîntui din robie, atunci plecau și ei genunchiul înaintea domnului străin, spre a-i fi robi împreună cu pămîntul rob, spre a mîngîia cu trista lor iubire jalea amară a patriei înlănțuite.

Apărarea pămîntului dacic de regele Decebal și poporul său a fost un imn de iubire cum rar au mai înălțat popoarele moșiei lor amenințate.

Cucerirea pămîntului dacic de împăratul roman și frîngerea națiunii dace a fost suprema afirmare a geniului Romei în potrivirea, la firea și făptura lui, a celor trei continente ce se ating împreună la marea cea de mijloc. După această ultimă și cea mai strălucită biruință, Roma n-a mai putut merge înainte, puterea ei n-a mai rodit. În lupte titanice ea a cercat să păstreze neatins ce crease, și, veacuri la rînd, ea a luptat, pînă ce, oboșită, sfîrșită, dar cu copiii ei, toți maturi, în stare acum să se apere și să trăiască singuri, ea a trecut din viața aceasta, cum trece tot ce e omenesc, fie chiar și după milenii.

Pe anticele ogoare ale popoarelor aborigene ce se întind pînă la Rin ori în Alpii Răsăritului, și în marea cetate carpatică, țarina însăși, de multul

sînge roman, vărsat ca jertfă, devenise romană. Aborigenii se făcuseră fii ai Romei. Popoare după popoare s-au revărsat de atunci peste pămînturile Romei și toate s-au topit în marea flacăra a vieții romane.

★

Războiul nu se face numai de cei tari, ci și de cei slabi. Și mai totdeauna cei slabi, iar nu cei tari, îl și încep. Căci cei tari n-au nevoie de război, pentru a întinde puterea lor. Ei trăiesc numai, trăiesc puternic, și puterea vieții lor răstoarnă popoarele și împărățiile, cum colțul seminței răstoarnă primăvara bulgării de deasupra lui și crește tot mai înalt, spre soare.

De aceea e și așa de deosebit războiul, așa cum îl fac cei slabi, de războiul făcut de cei tari.

Cei slabi simt că, chiar biruind, nu vor putea păstra ce au cucerit, și de aceea distrug, pradă,ucid, necinstesc pămîntul și poporul cucerit. Războiul celor slabi e ca mînia de femeie: furios, plin de vorbe zadarnice și stins de sine însuși prin lipsa puterii pe mai departe. Războiul celor slabi e război de năvălire și de surprindere, e război de noroc. Și ca norocul de nestatornic și înșelător e și mersul lui. Războiul celor slabi e, cînd devine tragic, prin ridicarea celor tari împotriva lor, cu gînd de desființare, războiul desperării, e războiul eroismului solitar și zadarnic, e războiul marilor catastrofe ale națiunilor și conducătorilor. Războiul celor slabi e pilda crudă dată de zei muritorilor asupra nimicniciei tuturor celor omenеști. El este oracolul destinului pentru împlinirea celor dintru început hotărîte, ca acei slabi să cadă, căutîndu-și, prin neînțelepciune, singuri ruina, pentru ca astfel din viața lor să se împuternicească cei tari, cum din carnea căprioarei plăpînde se împuternicește lupul pădurii.

Cei tari simt că, chiar biruiți, nici o putere dușmană nu se va putea sălășlui prea mult pe pămîntul cucerit de la dînsii și că întru sfîrșitul sfîrșitului tot o vor alunga. Iar cînd cei tari merg înainte, cînd puterea lor se întinde biruitoare peste pămînturile și sufletele altora, atunci cei tari clădesc în piatră fiecare pas mai departe în țara unde au intrat. Ei nu distrug, ci construiesc din nou, pe alte temelii. Ei nu năvălesc furioși, ci împing liniștiți și siguri de sine, definitiv, ireparabil, pe adversar tot mai departe. Ei nu pradă, ci pun în circulație noile bogății cucerite. Războiul celor tari e vestit dinainte. El nu e război de noroc, ci de cumpănită apărare, prin slăbirea sau nimicirea celui ce amenință. Și dacă adversarul e cu multă viață în el, cei tari fac războiul de durată, pînă la sfîrșirea finală, oricît de tîrziu ar veni ea, a celui ce a turburat lumea și viața.

Priviți pe alba columnă din Roma povestea cea tristă a căderii Daciei. Sunt chipuri cioplite, în marmoră rece, a marelui foc, care a topit două popoare într-unul.

Numai prin luptă, prin luptă dreaptă, deschisă, fără meșteșuguri și cu toate puterile, de la om la om, de la erou la erou, dacii nu pot fi biruiți. În multe icoane ale marilor bătălii e una, a celei dintîi, cînd cei doi adversari și-au măsurat întîia oară puterile și popoarele, conducînd singuri bătălia. Sprijinit pe ultima sa cetate de ziduri, ridicată la capătul drumului clădit de legionari pe pămîntul dacic, împăratul trimete în crîncena cumpănire rînd pe rînd tot ce are mai aprig între barbarii aduși la credința romană, tot ce

are mai nezgduuit în măreață liniște între romanii săi legionari. Sprijinit pe cetatea sa de munți și de codri, regele trimete în focul bătăliei cetele sale, în rînduri strînse, cu principii lor în frunte, bărbații în putere, ca și flăcăii încă tineri, cu fața de copile. Și însuși Iupiter Tonans dă ajutor Romei, bătînd cu furtună de ape în față pe daci. Cad dacii ca spicele sub mîna secerătorului. Și zeul însuși îi acopere cu trăsnetele sale. Și totuși, nu-i biruință. Împăratul privește trist, după bătălie, departe în munții dușmani la marea cetate ce n-o poate încă cuprinde.

Dar anului *unu* îi urmează anul *doi* și, de va fi nevoie, anul o *sută*, al luptei.

În năvăliri nouă atacă dacii chiar malul roman al Danuviului. Pe văile înguste, în pădurile munților, ei închid cu ziduri de la un mal la altul calea invadatorilor ce-și clădesc drumul prin trecători. Și nu e un pas mai departe, făcut în țară dacă, fără sînge roman vărsat ca jertfă. Sfărîmarea dacilor în luptă deschisă, înaintea pătrunderii romanilor în munți, e însemnată cu grele pierderi romane chiar de săpătorii în marmoră, cari, afară de aici, nu dau niciodată chipul celor căzuți ai Romei.

An după an, pînă la al șaselea, ține lupta.

Tot mai departe pătrund, zidind, legionarii. Castru de castru, șosea de șosea, se împlintă tot mai adînc în codrii tăiați fără milă, în tot mai largi luminișuri, pentru liniștea de atacuri furișe ale celor înfrinți. Cetățile dace sunt asaltate, satele lor sunt arse. Tot mai departe pribegesc învinșii, cu bătrîni, cu femei, cu turme.

Ci măreț bancher funerar au serbat cei puternici ai Daciei, cînd furtuna dezlănțuită de ei a dus, în al șaselea an al luptei, la robia patriei lor. Subt zidurile cetății mugea bătălia. Pe înaltele coperișuri alergau flăcările. Pe cărări întunecate se afunda, pentru lupte nouă, tot mai departe în codrii țării sale, regele. Ci ei serbau, liberi, în țară încă liberă, unirea lor liberă cu moartea. În triumfuri romane, grumazul lor nu puteau să și-i plece. În milă romană, ei domnii, ei dăruitorii de milă, nu sufereau să se întineze. La luptă mai departe sufletul lor amar nu-i mai îndemna, ca pe rege. La Zalmoxis¹⁴¹ ocrotitorul, ridicăți pe palme de blînda zîină a morții, acolo era drumul, acolo era mîntuirea, mărețele căpetenii dace.

Acolo, ca cel de pe urmă, avea a veni, în ceasul supremei ruini, regele. Cel dintîi la sîngerarea pentru patrie, cel de pe urmă la mîntuirea întru eterna libertate. Cîntă, Melpomene¹⁴², moartea regelui Decebal.

„Pe norii zenitului țin sfat zeii. *E ψυχροτασία*”¹⁴³. În talgerule de aur se cumpănesc două suflete. Al împăratului Romei e unul, al regelui Daciei e altul. Apasă pe talgerul Romei privirea de soare a părintelui Iupiter Capitolinului¹⁴⁴. Apasă pe talgerul Daciei privirea de foc a stăpînitorului trăsnetelor Zalmoxis Dacicul. Și nu e mijloc să se plece mai tare un talger, ca să condamne la cădere, rușine, moarte, talgerul cel mai ușor. Și fața zeilor se întunecă și iubirea pentru ai lor îi turbură și războiului muritorilor, cumplit, pare a se adăoga, în tării, războiul zeilor.

„Ci Artemis-Bendis-Diana¹⁴⁵ îndreaptă ochii zeilor către pămîntul de lupte și sînge. Făptură minunată de cetate lucește în raza de soare. De munți păduroși i-s zidurile, de fluvii largi i-s șanțurile. — Aceasta-i cetatea credincioșilor mei. De vi-s dragă, vă cer ascultare. — Din timpul cînd Gaia¹⁴⁶ a creat Cerul, Munții și Marea, Moirele aspre au pus legătură crudă : că to-

ce e viață să fie mereu cucerit prin moarte. Cetate de zei, ori cetate de oameni, zid al titanilor, ori zid de mâini muritoare, nu va trăi fără jertfa celei mai scumpe vieți zidite în piatră de maeștri. Ci cel mai scump suflet al cetății mele de munți și de ape e sufletul regelui dacic, cumpănit în balanța de aur. Pe veci să trăiască cetatea, cu sufletul lui prins în ziduri.

„Prin codri uitați de lumină grăbește spre Nord biruitul. Încă odată, mai vrea să-și adune vitejii, să lupte cu Cesarul Romei. E singur. Sufletul lui arde de iubirea pământului tată. De-ar fi zeu, ar da suflet copacilor uriași ce-l cuprind sub bolta lor largă și plină de murmur.

„Pe norii zenitului zei au hotărât. Cu rază de soare Iupiter luminează calea romanilor cari grăbesc după Rege... În balanța de aur talgerul lui se ridică...

„Cu arma muiată la zile de glorie în sânge dușman Regele, liber, pe pământ încă liber, săvârșește jertfa.

„În zidul cetății de munți și de râuri, sufletul lui părintesc ocrotește, etern, dăinuirea Daciei“.

Furtuna de la fața mării s-a potolit ; marea răscolire a izbucnirilor din adâncuri s-a liniștit ; e pace și cântec al vieții peste tot locul. S-au împlinit cele hotărâte de zei. Prin satele Daciei se văd pretutindeni fețe străine ; din împărăția cea fără margini curg mereu oameni noi, cari se așează pe plaiurile patriei. Drumurile și-au schimbat cursul : nu mai merg, ca pe vremea regelui, mai mult pe culmi, ci, pe văile râurilor, soldații cei noi zidesc drumurile nouă ca pentru vecinicie ; burgurile principilor s-au pustiit : domnii lor odihnesc sub brazdă. Cetățile nu se mai ridică pe vîrfurile de dealuri, ci, se clădesc pe maluri de ape, la margini de drumuri. În munții cu aur, în dealurile cu sare, sapă acum cei veniți de departe și scot cu hărnicie averea pământului. Și cetăți și orașe de piatră și case și temple și băi și vile de marmoră se ridică, în înfățișări italice, dintr-o zi pe alta. Și negustori nenumărați cutreieră ținuturile și soldați de ai Romei se așează la sate după isprăvirea slujbei lor grele ; și tot mai departe pătrunde vorba romană, credința romană, viața romană. Dar cei nou veniți se mai gîndesc la vechile lor patrii. În țara eroului Rege ei nu se mai simt romani, ci daci. Și dacii cei vechi, ce au mai rămas în țară nu se mai simt așa de înstrăinați ca să fie la fel cu cei ce au devenit tot daci, cu toată vorba și gîndul și viața lor romană. Iar cântecul muncii, pe anticele ogoare, începe să răsune în sunete romane.

Ci din miazănoapte bat mîniosi la porțile patriei robite dacii-cei-liberi. Cînd principii au băut cupa morții, cînd regele a sfîșiat cu spada proprie vâlul vecinicii, poporul a dat foc satelor și cu femei, cu copii, cu vite, a pornit către munții ce tot mai departe dau ocrotire, în nordul păduros și sălbatec, pribegilor dornici de libertate. Dar în aspra țară carpică, costobocă, sarmatică, străinii din sud nu-și pot găsi pace. Mor părinții de dorul patriei robite, iar fiii le moștenesc același foc sfînt de iubire a străvechei țarine dace. Și fiecare generație, sfărîmînd zăgazul graniței romane, năvălește în Dacia-mamă, dă tributul de sânge Romei, care neîndurat zdrobește ceata năvălnică ; și miriade de daci liberi sunt transplantați de Cesari, înapoi în patrie, ci — într-o lume romană.

Și deceniu după deceniu Dacia își recapătă copiii pribegi, cari întăresc cu sufletul lor aprig viața roditoare a Patriei. Și când, după trei jumătăți de veac, cei de la Roma pierd nădejdea de a mai ține închise hotarele mereu rupte de barbarii germano-sarmatici, când slaba lor minte crede că îndărătul apelor late ale bătrînei Dunări s-ar putea mai ușor feri de diluviul barbar, dacii cei liberi sunt cei mai năvalnici, sunt cei mai aprinși în lupta de reluare a Patriei.

Pe columna de marmoră palidă din forul biruitorului lui Decebal cea de pe urmă icoană a marilor lupte arăta plecarea în exil a neîmpăcaților iubitori de libertate dacică. Și Roma, și Cesarul credeau că au biruit. Dar continuă contestare a biruinței au făcut mereu-noile, false, triumfuri, de *Dacicus Maximus*, ale împăraților veacului următor : Maximinus¹⁴⁷ și Maximus¹⁴⁸ și Decius¹⁴⁹ și Gallienus¹⁵⁰ și Aurelianus¹⁵¹ însuși.

S-au întors vremile : legionarii se retrag în Imperiu ; dacii se reasează în patrie.

Ci noii veniți sunt acum — după trei jumătăți de veac — mai puțini ca țărani pământului dacic — de rasă și romană și dacă, dar de singură limbă romană — uniți pentru vecie în aceeași iubire către pământul patriei lor comune.

Se pustiesc orașele de piatră și palatele și teatrele și băile, de granit și marmoră ; se acoper de pământ drumurile zidite de legionarii Romei. Se duc cei bogați, cei dornici de liniște, cei ce niciodată n-au iubit pământul Daciei. Dar din nou se îndesesc satele după străvechea obicinuire dacică. Din nou se clădesc casele numai după antica tradiție tracă. Și portul lucrătorilor țarinei roditoare a rămas același ca înainte de venirea oaspeților italici. Și așezăminte vietii lor simple, sătene, înaintea cărora și romanul trebuise să-și îndoiaie legile lui rigide, organizînd rural Dacia, se reîntăresc, ca în străvechile timpuri libere.

De marea lumină a Romei rămîne însă pe veci luminată Dacia. Melodiosa alintare a dulcilor vorbe italice robește pe toți strănepoții eroului Rege. Și numelui Daciei furat de Roma, copiii Daciei îi pun în loc însuși numele Romei. La miazăzi de brîul de argint, pentru care au luptat pînă la moarte dacii și legionarii, Cesarii întemeiază o nouă Dacie. Ci în Dacia cea adevărată, în mijlocul barbarilor cu cari nu mai seamănă nici în graiu, nici în suflet, țărani ogoarelor, păstorii turmelor, se simt romani, se numesc romani și întemeiază o nouă Romă.

Cetatea eternă a eroului rege e de acum o cetate romană. Apărătorii ei vor străjui statornic în numele Romei. Din marea ură s-a născut marea iubire. Diluviul barbar curgînd de ambele părți ale burgului dacic spre lumea mărilor calde, acoperind adesea cu valurile lui turburi și însăși cetatea înaltă, nu va putea clăti nici o piatră din așezarea cea trainică a romanilor dacici și a dacilor liberi.

Astfel, lupta cea mare a geniului Daciei cu geniul Romei a rămas ca un simbol sacru pentru toate luptele popoarelor viitoare. Din marea lor ură s-a născut marea iubire.

Cîntă, Euterpe, cîntecul Daciei.

„Dacia, fecioara, turbura liniștea ta, divine Romule¹⁵². Frumoasă și crudă, ea pustia, ca arșița verii, cu navele de foc și jale, țara ta. Așa era menirea fecioarei sălbatece : să facă gol, să aprinză flăcări, să samene spaimă în jurul ei. Lumina ta, puterea ta, frumusețea ta, o trăgeau spre tine, Romule ; dar sălbateca ei libertate, de Diana, o mîna înapoi în pădurile ei nepătrunse, cînd tu, din liniștea ta turburată, întindeai brațul spre dînsa. Ci sufletul tău se aprinse o dată, și el, de ispitirile crudei fecioare. Și ai vrut s-o cuprinzi. Cu țaria Atlantei¹⁵³, zîna neapropiată te-a aruncat la pămînt, însîngerat de răni. Tu n-o iubeai tare și n-ai putut-o frînge.

„Și atunci Aphrodite, cu zîmbet de glumă ucigașă, a poruncit lui Eros să te săgete. Ardea sufletul tău ca soarele în ameză. Ai prins-o, ai luptat, te-ai rănit și ai rănit-o, v-ați privit lung, dușmani de moarte, ai sărutat-o și n-ai cuprins-o. De focul rușinei că ai biruit-o, de ura puterii că ai frînt-o, de flăcări miniei că ai sărutat-o, s-a pregătit să te ucidă. Și Aphrodite zîmbea divin : cum ar putea doi zei să se ucidă, decît iubind ? Și tu, nebiruitule, ai biruit-o. Îmbrățișarea ta era dogoritoare de toată văpaia verilor tale aprinse, sărutarea ta era dulce de toată melodia cîntecelor tale italice, cuvîntul tău era blînd de întreaga mîngîiere a iernilor tale calde, ochii tăi erau luminoși de tot seninul mărilor tale clare. Și fecioara care te urîse cum nu te mai urîse încă nici om, nici zeu, te-a iubit cum nu te mai iubise nici-o femeie. Ea se făcu tu-însuși și copiilor ei, ea singură dintre femeile iubite de tine, le dădu numele tău. Și ei luptară și muriră, din veac în veac păstrîndu-ți : numele tău, chipul tău, gîndul tău, glasul tău, lumina ta, gloria ta.

Dacie, Romule,

Mărire vouă“.

Cînd adîncile neguri ale pămîntului, care fierbea încă în haosul focului, au început să se ridice, cînd raza luminei a început a pătrunde către imensele ape, cînd marile oceane mereu frămîntate de furtuni s-au luminat de soare, marea a văzut în țării cerul. Și lumina a străbătut-o ca un fior al vieții și cerul s-a oglindit în clara ei față, și întreaga podoabă și întreaga adîncime a boltei însozite, ori înstelate, s-a răsfrînt în apele murmurătoare. Și de nease-mănata frumuseță a cerului, s-a înfrumusețat și marea și marea a iubit cerul.

Așa s-au luminat mereu, în schimb continuu de frumuseță de la unul la altul, bărbatul și femeia dacoromană și, întru perpetuă moștenire, urmașii lor pînă astăzi. Din marea suferință și marea înnobilare a luptelor de libertate ale bărbatului dacoroman, s-a luminat cu cerească lumină și sufletul tovarășei lui de viață. Din delicată, supusa, îngeresc-răbdătoare ei muncă frățească, a crescut floarea iubirei curate, iubirei sfînte, din sufletul tare și nobil al bărbatului patriei noastre.

Cum picătura de fosfor aruncată în bronzul topit îi schimbă toată firea, făcîndu-l mai tare, mai cald în strălucire, mai rezistent, așa un singur fragment de rasă superioară, tare, cu suflet cizelat de experiența milenară, schimbă toată firea poporului cu care se amestecă, făcîndu-l în întregime superior felului de existență antecedent aliărei.

În nivelarea generală a lumii vechi, prin aducerea ei la viață de aceeași unică înfățișare romană, fragmentul transcendental, de suflet elementar, caracteristic, individualist-original, al fiecărei nații indo-europene, trecute la ro-

manism, a impus, biruitor, fiecăruia ținut al lumii romane felul specific de a cugeta și simți — în cele etern omenești — al națiunii autohtone.

Fiecare popor trecut la romanism a apărut apoi noua lui formă de viață în felul său deosebit, cu străvechile lui puteri preromane. A fost fiecare *roman*, precum pe urmă a fost fiecare *creștin*, cu apatia, ori cu focul nestins, al sufletului său preexistent.

În alcătuirea sufletului națiunilor prin topiri de suflete diverse spre a forma un aliaj nou, ca înfățișare și ca putere, femeia e ca picătura de fosfor aruncată în bronzul topit.

Bărbatul e, *înainte de orice*, fiul femeii. Fiii oamenilor sunt aceia ce sunt femeile lor : discrete, credincioase, cu suflet adânc, supuse, devotate pînă la moarte, — sau : greoaie, brutale, senzuale, banale, locvace. Prin afirmarea femeii se afinează rasa. Și femeile noastre au fost afinate de suferință, răbdare, credință, muncă, tăcere, închinare. Și fiii țarancelor au fost : suferitori, răbdători, credincioși, muncitori, tăcuți, închinați datoriei, dintru străvechile timpuri și pînă în zilele de întemeiere a țării celei nouă de azi.

La nașterea sufletului rasei biruitorilor de azi stă femeia dacă. Tăria bărbatească a femeilor spartane, — marele foc de nebună închinare zeului îndumnezeirii noastre aici pe pămînt, Dionysos inspiratorul, care ardea în femeile trace, — marea tovarășie în luptă și suferință alături cu bărbatul, în sfătuire cuminte, și maiestoașă maternitate, a femeilor romane, — erau în femeia dacă. Spartan-traco-roman a fost sufletul care, la alcătuirea națiunii noastre, ne-a fost dăruit de femeia dacă.

Pentru că și-a crescut, pentru că și-a cultivat, pentru că și-a înnobilit așa fel *femeia*, pentru că a creat prin milenara alegere și desăvîrșire a tipului ei, o astfel de femeie, dacul a dat firea lui noului popor, dacoroman. Nu în limbă, nu în obiceiuri, nu în forme materiale ale vieții a fost biruința, ci în *calitatea* sufletului. Marea liniște, marea nobleță suverană, care peste romanizarea prin suflete diverse, venite de pretutindeni, — peste imensa inundație slavă, care ameninșase a ne face greci, molii, confuzi și triviali, ca acei nou veniți, — peste marile infuziuni de sînge străin de toate neamurile, ne-a păstrat sublimi în aristocratica noastră înălțare spirituală peste toți cei dimprejur, a fost darul primei femei dace, căsătorite cu primul roman așezat în Dacia, și a urmașilor ei cu suflet tare, daco-romanele.

Priviți pe fiul femeii dace : țaranul, cu boiul drept, cu figura rezervată, cu ochii sfredelitori, cu glasul crescut ca pentru vorba de la distanță mare, cu mișcările rare, potolite, pentru a ține mult la oboseală, cu sufletul senin întru așteptarea, ca ceva firesc, nu numai a binelui, ci, mai ales, a răului, cu legea cuvîntului dat, cu legătură pînă dincolo de moarte, cu delicata ascundere a durerii ori bucuriei prea mari, cu domneasca ospitalitate de la egal la egal, cu bunăcuviință distinsă față de fețele luminate, dar și cu adîncă ironie și nobila închidere în sine, pentru cei ce nu-i simt cuviința lui.

★

Biruința Romei în îndoirea sufletului dacic către limba și viața romană nu e totuși o faptă de o zi a unui suflet de sută. Și nu singur sufletul dacic, ci nesfîrșite popoare au fost frînte de tăria sufletului Romei și aduse pentru milenii la luarea formelor ei de viață.

E o nepătrunsă taină ce cale ia noua ființă zămislită dintr-un bărbat și o femeie. Dar mai măreț mister ca nașterea națiilor nu e. Și mintea noastră slabă cearcă a-și lămuri începutul.

Puterea popoarelor nu-i de tot felul, ci numai de unul, pe un singur drum ; — pe toate, nu le dau zeii nici unuia. Unele sunt tari prin arme, altele prin arte. Principiul vieții lor creatoare stă într-o unică, solitară și ireversibilă forță a geniului lor izolat. Un singur gând, luminos cât un soare, acopere pe toate celelalte, le schimbă pe toate după lumina lui și, pentru că e unic și incomparabil, crează din el fapte eterne, numai în felul lui.

Care a fost gândul biruitor al Romei ? Care a fost forța ei unică, de a înfăptui lumi nouă, de a sfărma suflete și popoare ?

Marea putere a Romei, nouă ni se arată în aceea că înfățișa, pentru sine ca și pentru toate popoarele pământului, nu autoritatea organizator-nivelatoare a unui administrator tiran, păzind cu strășnicie liniștea și asigurând buna stare, folositoare tuturor, nu gloria cuceritoare de suflete a unui dionysiac supunător al întregului pământ, nu hieratica încorporare a unor zei atotputernici și cruzi, în trupul unor muritori proclamați zei și adorați cu teamă și supunere de robi, de cei credincioși lor, nu strălucirea superioară a unei mari cetăți a cugetării geniale suprapământene, nu aspra autoritate rațională a unui consiliu de administrare prin delegații date unor regi, unor mari preoți, unor bătrâni collegiați, ori unor generali, — ci *un nou fel de religie*.

Pentru întâia oară și — pînă azi — pentru cea din urmă, în istoria omenirii se creă acel măreț concept al Statului — Zeu, cu teribila voință a unei divinități abstracte, Roma, căreia împăratul însuși nu-i era decît un acolyt divin și de la care proceda toată maiestatea, toată puterea, toată gloria, — acea religie politică, în care fiecare credincios admis la misterii era un membru cetățean cu depline drepturi egale, chiar celor ale împăratului-zeu, asemenea căruia era în dreptul său de a deveni oricînd prin singură devotarea lui întreagă cultului Zînei-Mame. Iar ea însăși, divinitatea eternă, Roma, nu-și lua de prstav al ordinelor ei imutabile pe muritorul făcut o clipă preot suprem al cultului ei, ci pe întregul popor al credincioșilor ei, în abstracția lui supraumană : „Senatul și Poporul Roman“.

A fi roman însemna a fi un om de specie unică, a fi membru al imensului colegiu religios militant al adoratorilor Romei, a fi însuși participant la puterea și la gloria Romei. Aceea ce nici geniul incomparabil al Greciei, prin brațul eroului sublim-unic, Alexandru fiul lui Filip, aceea ce nici regii-zei ai Orientului, aceea ce nici teribilizii servitori ai lui Alah, n-au putut realiza în marile diluvii de sînge, cu care au inundat pămînturile ce voiau să și le modeleze după sine, — a fost etern creat, dintr-o singură încordare, în două secole, de Statul-Zeu al Romei, nemuritoarea.

Străvechi senatori ai Romei, ori bărbați în piei nelucrate, împărați aduși în triumfuri, ori sclavi mizerabili în lanțuri, toți se simțeau înfiorați de taina grea a Destinului, cînd pașii lor îi purtau pe unul din multele drumuri ce mîneau spre cetatea celor Șapte Coline.

Ca pruncii arși de vii în pîntecele taurului de aramă al lui Moloch¹⁵⁴, așa arunca lumea închinătoare Romei pe toți copiii ei cei mai buni în văpaia vieții aprinse din cetatea eternă. Ca fluturii uciși de flacăra împrejurul căreia zboară, așa cădeau bărbați și femei în pierzare și moarte de furia vieții ne-bune, care ardea în Roma, cea de aur, de marmoră, de flori și de temple.

Dar cei tari, cari biruiau prin putere, ori înconjurau prin prudență, lațurile fără număr aruncate în cale de geniile ispitei, aceia, puteau primi închinare — pînă chiar și asemenea zeilor — de la miriadele ce li se încredințau : spre cucerire, stăpînire oriucidere, de implacabila Romă.

Iar dacă cultul religios al Statului-Zeu, Roma, cu templele, preoții și colegiile ei de slujitori, atrăgea fără putință de opunere pe toți cei ce-i veneau aproape, făcîndu-i credincioși ai noii religii, apoi viața romană, în formele ei concrete, era o unică clădire de piatră, un templu unic, cît însuși imperiul de mare.

Imperiul Romei era o răbdătoare, simetrică, armonioasă, uriașă construcție a unui singur, divin arhitect : cu drumuri, orașe, granițe, poduri, cetăți, apeducte, băi, amfiteatre, zidite ca pentru vecie, zidite deolaltă, legate între ele, ca o singură neasemănată rețea, din care nu scăpau marei strîngeri, între firele ei nesfîrșite, nici națiunile, nici indivizii odată cucerite.

De ar fi voit împăratul să prindă în pumnul său titanic Cetatea celor Șapte Coline și s-o ridice în tărîi pînă la tronul lui Iupiter, de firele tari ca oțelul : nesfârșimile-i drumuri, indisolubil legată, ar fi atînat în văzduh întreaga lume romană, cum de butucul de vie atîrnă nesfîrșitele-i vițe, cu lăstari, cu frunze și struguri. Iar Dacia întreagă ar fi fost un mare ciorchine, legat de lăstar prin drumul zidit peste fluviul părinte de Apollodor din Damasc ¹⁵⁵.

Semn al ubicuității Romei era monumentalitatea ei de eternitate. Și atotputernicia ei, arătată plastic prin gîndirea arhitectonică, cucerea, robea, asimila tot ce era suflet străin.

★

La Selinus, în Cilicia, moare Împăratul ¹⁵⁶. E luna ce poartă numele întemeietorului republicii imperiale. Zeii n-au voit să isprăvească cu bine întreaga muncă a zilei vieții lui. Cînd, în Olymp, la divinul Symposion, blîndul stăpînitor de popoare va da seamă de faptele lui, el va fi trist că războiul parthic a rămas pe vecie neisprăvit.

Cel totdeauna biruitor e acum biruit. Cel totdeauna neobosit e acum obosit. Trupul ros de suferință se cere unit cu pămîntul părinte. Iar sufletul luptătorului e acum mai presus de toate neliniștile lumești. Cine va fi urmașul ? Vor avea grijă cei ce l-au chemat și pe dînsul : Senatorii Romei veghează la cîrma divinei corăbii.

Ochii mei te văd, Împărate, în zilele tale de neîncetată veghe. Cu statura ta maiestos înaltă, cu părul tău alb înainte de vreme, cu fața ta nobilă și energic dominatoare, cu ochii tăi atenți, privind ca pentru a pătrunde dincolo de lucruri și oameni, cu fruntea ta brăzdată de dunga verticală a voinței, cu buzele trîsnite în semn de stăpînire de sine, cu liniștea ta sigură, cuminte, hotărîtă, răbdătoare, nezguduită și la nevoie aspră, dar nu crudă, cu iubirea ta de ascultare, ordine, statornicie — o, ce mareș potolite, ce tăios pătrunzătoare, ce modest păstrătoare, ce senin iertătoare, ce adînc înțelegătoare a vieții cum e, gălăgioasă, murdară, perfidă și vanitoasă, sunt scrisorile tale către bunul, naivul, preaplecatur, plinul de sine, recunoscător devotatul tău sclav și prieten, Plinius ¹⁵⁷.

Din căutătorul de glorie războinică, ultimul Flaviu, ale cărui înfrîngeri le-ai răzburat tu, Nerva Traiane, urmașii tăi au făcut un fricos căutător de

pace. Din tine, cumintele păstrător al ordinii, păcii, străvechei tradiții, neînțelepții tăi descendenți au făcut un gelos imitator al macedonicului Alexandru.

Pentru că ai biruit, pentru că ai făcut să înflorească liniștea roditoare, binecuvântata pace, te-au socotit un hrăpăreț supunător de popoare. Și hula ta împărate e astăzi și hula noastră. Îngăduie, Caesar Auguste, celor ce acum te cîntă, să dea seamă sacră de viața fiilor tăi.

Cînd Roma ne-a lăsat iară singuri în cetatea lui Decebal etern-veghetorul, valul năvălirii barbare ne-a acoperit cu totul. Cum se prind de pămînt, proptindu-se în muntele lor rădăcini, copacii înecați de apele furioase, ce vor să-i smulgă cu dinsele, așa ne-am prins noi cu toată tăria sufletului nostru de străvechia noastră țarină daco-romană, proptindu-ne în zidul munților noștri, ca să nu fim smulși și tîrîți de puhoi.

Întreaga noastră putere ne-am cheltuit-o de atunci, Împărate, ca să stăruim pe pămîntul unde ne-ai pus de strajă. Alții, la adăpostul nostru, au ridicat iară orașe strălucite, palate de marmură și temple pînă la cer. Alții, la adăpostul nostru, au onorat iară pe Apollon și pe cele nouă Pieride. Și poezii lor au cîntat iară, și sculptorii lor au săpat iară, și arhitecții lor au clădit iară. Și pe cînd noi nici satele noastre nu ni le puteam face pentru un veac de om, ci aceeași generație trăia în locuințe de mai multe ori arse și din nou clădite de vecinicii martiri ai credinței întru Dacia și Roma, ei, cei cari înflorea la adăpostul nostru, se mîndreau de opera păcii, care era darul nostru, și se uitau cu dispreț, la sărăcia și lipsa noastră.

Am trăit, Împărate, de cînd ne-a lăsat Roma și pînă în ziua de astăzi, ca daci, în sate, iar nu ca romani, în orașe. Rezistînd în Dacia, împotriva tuturor veneticilor, reîntinzîndu-ne peste tot ținutul dacic, dănuind în simplitatea, vitejia și neînfricarea țaranilor daci, — de-abia azi, după optsprezece veacuri, ne putem iară gîndi că suntem și romani. De-abia astăzi, legionarii tăi s-au putut întoarce iară, biruitori, la Apulum¹⁵⁸, la Napoca¹⁵⁹, la Porolissum¹⁶⁰, la Sarmizegetusa¹⁶¹.

După optsprezece veacuri, valul năvălirii nordice a fost biruit. Din nou stau strajă la Rin și în munții dacici soldații cu coif roman.

Dar amarnic e, Împărate, chipul hîd al urii, care de jur împrejur ne împresură. De cînd ne-a lăsat Roma singuri, numai cu focul de ură, de jur împrejur, am trăit. Ura lor însă, a tuturor, ne-a ridicat deapururi peste toate cele lumești. Noi am înțeles ura lor și nu ne-am făcut negri la suflet pentru că ura lor era flacăra care ne făcea tari, pentru că ura lor era cultul pe care cei răi îl consacrau geniului nostru, pentru că ura lor însemna pentru noi moartea totdeauna gata să ne înghită, moartea care ne făcea sublimi în gîndurile noastre. Mărire ție, Ură, a dușmanilor noștri: tu ne-ai împins pe înălțimi singuratic, de unde sufletul nostru a putut clar pătrunde tot ce este etern zadarnic în cele omenești și de unde, asemenea zeilor, noi am recunoscut viitorul nostru numai în opera prin sine creată a intangibilității noastre spirituale.

„Ci pe anticele noastre ogoare, tot așa de bogat ca în vremea voastră, divini întemeietori, crește grîul. Și munții dau lemnul clădirilor pe uscat și pe ape și fierul armelor și focul ascuns sub pămînt, în stane de piatră ori în izvoare negre ca iadul. Și vinul, cel sfînt lui Dionysos, și sarea căutată și de fiare, și aurul începător al răului între oameni, dar sfînt pentru preamărirea în

chipuri a puterii divine, toate le avem ca atunci, cînd destinul ți-a mînat pașii, Auguste, spre cetatea de munți și de rîuri a etern-veghletorului Decebal.

Și tot ce-au furat barbarii în sute și sute de jafuri n-a lăsat nici o urmă în mereu roditorul pămînt, pe care din iarnă în vară pămîntul binecuvîntare a firii îl îmbogățește ca pe niciunul altul. Iar gîndul nostru, perpetuu, întru firesc-recunoscătoare închinare, se îndreaptă către așezătorii noștri pe binecuvîntate noastre plaiuri.

„Dar ție, Caesar Auguste, închinarea noastră e și alta. Nu pentru că ai fost stăpînitorul Romei, ci pentru că ai fost slujitorul ei, — nu pentru că ai trăit distrugînd glorios, ci pentru că ai trăit creînd înțelept, — pentru că nici un ceas al vieții tale nu ți l-ai luat ție, ci pe toate le-ai dat Romei, — pentru că viața ta a fost numai credință, muncă, iubire, bunătate, — pentru că sufletul tău nu s-a preamărit niciodată pe dînsul, ci s-a bucurat numai să fie preamărit întru închinarea lui Romei, — pentru că în Dacia regelui Decebal, biruită de armele tale, tu n-ai lăsat jalea și pustiul, ci ai adus tot prisosul vieții romane, în largă dărnicie de bucuroși sămănător, îngropînd în brazdele patriei nemuritoare sămînța romană, — pentru că zidirea ta aici a fost veșnică construire cu blocuri de stîncă de mîna ta însăși cioplite, — pentru că ai fost nou întemeietor de țară romană, — eu, preotul cultului Romei, îți ridic azi elogiul, îți aduc închinare, Părinte“.

Pe undele mării Lycie, plutește spre Roma, în corabia îmbrăcată cu întunecată purpură, urna funerară a lui Ulpius Nerva Traianus.

Bat valurile cu sunet ritmat în prora corăbiei. Alunecă ușor în cadență perfectă vîslele lungi care mîngie valul. Dinspre marea Cretică, unde se coboară să se culce, Helios trimite o ploaie de lănci însingurate. Se ridică și se pleacă marea, în largile undulări ale „hulei“, ca un sîn de femeie odihnind fericită. E ritmul de vecinicie a lumilor. E gîndul scos din hotare de timp și de spațiu, acordat aeonic cu pulsarea astrelor. Ca fumul tămîiei în aer, așa plutește tot mai sus, către cerul albastru, sufletul nostru desfăcut din nimicnicia vieții.

Pe puntea corăbiei e *pervigilium sacrum* ¹⁶².

Alunecă plectrul pe coardele lirei.

Cad sunetele calde, ca lacrimi de aur pe scuturi de argint.

Între cer și mare, în nemărginirea clară, e singur glasul lirei care sfios șoptește de sufletul omului. E ploaie de note de aur în marea tăcere a serii.

Ca arborii ce-și ridică frunzele cu fața cea lucie spre soare, așa își înalță rugătorul brațele-i albe spre ceruri, cu palme deschise în eter.

Izvorînd din adîncul iubirii noastre de lumină, curge cu murmur de pîrău de munte, imnul lui către Soare.

Către tine, Părinte, se îndreaptă toate, toate trăiesc prin tine, toate sînt frumoase prin tine. Copacii în pădure se întrec în înălțime, se saltă năvalnic spre tine, ca să nu rămîie în umbra celor bătrîni, voinici, feriți, de ploaia de aur a razelor tale. Subțiri, delicate, drepte, ca lumînările înaintea iconostaselor, se ridică trupurile copacilor tineri. Ca niște copii doritori a vedea fața ta, ca niște fecioare doritoare a primi sărutarea pe buzele lor, așa se înalță coroana lor către lumina ta.

Și copaci și ierburi îți aprind focuri de bucurie, de închinare : sunt florile lor ; corolele lor ard, parfumul lor urcă spre tine.

Și noi, oamenii, copiii tăi cei mai de pe urmă — în marea cea mare a făpturilor tale — noi cei mai plăpânzi, noi cei mai frumoși : trupul nostru-i tulpina, sufletul nostru e floarea, gândurile noastre-s parfumul, inima noastră-i oglinda, viața noastră e imnul — puterii, luminei, armoniei tale.

„Soare,

„Mărire ție !“

VI. LAUS DAEDALI ¹⁶³

Tăcere

Memorial cetit la XX aprilie MCMXXI

Passa la nave mia, sola, tra il pianto
De gii Alcion, per l'acqua procellosa

. . . . .

(Carducci) ¹⁶⁴

Săpătorul în piatră se trase la o parte de chipul cioplit și-l privi : un tânăr era închipuit în marmoră chemînd pe cineva de departe ; brațul lui drept, aproape întins înainte, la înălțimea capului, făcea, cu arcurile încheieturilor deschise în sus, de două ori semnul chemării : odată prin îndoirea din cot, iar a doua oară prin îndoirea degetului arătător. Pe linia nevăzută a depărtării s-ar fi putut întinde firul, de care, trăgînd cu degetul și brațul, tânărul aducea la el pe cel chemat. Capul lui ajuta la chemare, atrăgînd spre dînsul, cu fața înălțată, cu ochii ațintiți, cu încordarea tuturor liniilor, țelul acela îndepărtat. Iar întregul trup, aplecat în arc pe spate, părea a trage la el, pe linia ochilor și a degetului arătător, necunoscuta povară. Gura tânărului cioplit în piatră era însă aproape închisă. Ea nu chema. Ea părea a-și fi trimis mai dinainte solia pe aripile vîntului și era acum destinsă ca un arc a cărui săgeată a plecat la țintă.

Săpătorul în piatră zîmbi : „și totuși omul cioplit de mine nu trebuia să cheme pe nimeni, ci numai să vorbească ceva, departe ; semnele pe care le dă trupul omenesc, trimițînd o veste a gândului prin văzduh, nu mi-au fost de ajuns : le-am înmulțit cu mișcările pe care le adaogă chemarea unui ascultător depărtat ; ce zădarnică e încercarea noastră de a da întocmai ce crește la început fără formă în sufletul nostru ; îndată ce vrem să împărtășim gândul în forme, acestea ne iau în stăpînirea lor, semnele lor ni se impun cu viața lor de străvechi canoane moarte și gândul nou e strivit în tipare vechi, pe cari doar rar de le poate el îndoii ori frînge după chipul lui dintru început“. Și plecînd cu mintea de la meseria lui aspră și mută, în care numai gesturi, puține, ale trupului nostru, trebuie să închipuiască simbolic toată agitatea launtrică a sufletului, săpătorul în piatră cugetă la poeți și cîntăreți, de nu sunt ei, cumva, mai fericiți în întruchipările lor pentru oameni. Dar își aduse îndată aminte de vorba tristă, pe care i-o spusese un prieten în teatru : „în clipa cînd cuvîntul a zburat de pe buzele noastre, sufletul nostru se strînge amarît ca de o înșelare“.

Pe stanele de marmoră, așchiile despicate de dălți la lovitura ciocanelor cădeau, dînd un sunet clar ca argintul. Meșterii lucrau tăcuți. Cînd începea unul să spuie ori să cînte, toți stăteau din lucru. Dar curînd înceta și vorba și cîntecul, ucise de tăcerea pietrelor care se cereau lucrate și de munca meșterilor, cari se afundau tot mai tare în căutarea formelor.

Și Alegënor, săpătorul în piatră, gîndi: „De ce oare vor fi făcînd oamenii atîta zgomot în jurul lor, cu atîtea vorbe și cîntece și împodobiri colorate ori săpate și clădiri ridicate pentru pomenire? Căci e așa de puțin gînd viu în ceea ce fac, încît nu găsești în operele lor nici noutate, nici putere, nici ființa aievea a celui ce creează. Ți se pare mai de grabă că ai în față niște copii neastîmpărați, cari se îmbată de propria lor larmă, se simt trăind numai prin zgomotul și mișcarea lor, de animale sănătoase care zburdă. Și doară cuvîntul, spus ori cîntat, ori scris, și gestul, săpat or zugrăvit, ori pus viu în mișcare prin jocuri de teatru, au fost să fie oracolul rar, greu de multul înțeles, pentru taina ce se zbate în sufletul nostru cînd ne trezim la conștiință în mijlocul oceanului vieții. Ce scump la vorbă e omul vîrstei de aramă, pentru care cuvîntul e sau mărturisire, sau jurămint, sau rugăciune, sau blestem. Ce plin de viață adunată, ce bine legat e cuvîntul lui. Și cum, odată spusă vorba, care e o liberare, ca a vulcanului revărsat, omul naturei se închide iară în el, ca templul după sfîrșitul liturghiei“. Și mintea lui Alegënor se afundă din nou în lumea meșteșugului său: „Iată, viața e ca un bloc alb de marmoră strălucitoare; el ne cheamă să-l lucrăm, să-l facem ființă vie, și ni-i drag de el și-l mîngîiem ca pe o femeie. Dar cînd dăm să lovim cu ciocanul în daltă, pare că toată dușmănia naturei pentru nelăsarea ei în perpetua pace, se ridică împotriva noastră din frumosul bloc neprihănit. Ca sfînxul cu chip de femeie, care ne atrage cu trupul ei plecat înainte, ispititor în oferirea lui întregă, și sfînxul grav și blocul rece ne resping prin înghețata privire, prin răceala de moarte, cu care ne ținutesc la distanță. Și, ca niște copii sfioși, lăsăm adesea opera neisprăvită, sfînxul neîntrebat, fugind speriați, înapoi, în pasiva suportare a vieții... Toată căldura noastră, toată turburarea puternică a sufletului nostru, îngheață în contactul cu materia, căreia voim să-i impunem înfățișarea pasiunii noastre. Cu cît trupul materiei e mai rezistent ca al nostru, ea se opune mai aspru, scrișnește mai dur din așchiile-i rupte, cînd vrem s-o modelăm după chipul gîndului ori neliniștei noastre. De-abia biruind-o cu ajutorul focului, topind-o și turnînd-o în forme scobite dinainte în pămînt moale, o putem înșela să ni se supună. Dar trupul nostru însuși, singurul model după care putem turna ori ciopli materia, nu se poate topi de flacăra gîndului, spre a se mlădia la toate visurile fantastice ale geniului nostru antimaterial. Și atunci, în biata sărăcie a cîtorva gesturi, a cîtorva flexiuni verbale, a cîtorva atitudini fizice ale pastei netrebnice din care suntem alcătuiți, trebuie să găsim semne de arătare și altora a tainei din noi“.

Și Alegënor lăsă să-i cadă mîinile a deznădejde: „Omul nu poate spune decît lucrurile potolite, împuținate, făcute trup, ale vieții lui lăuntrice. Nici marea bucurie, nici marea durere, nici fericirea, nici moartea, nu se pot spune, în nici un mod simțit, pipăit, altuia“. Și Alegënor își aduse aminte de seara în care întrebuse întâia dată pe Mynnò dacă-l iubește și fecioara, cu sufletul melancolic de Destinul pe care și-l presimția adumbrînd-o cu timpuria moarte, tăcuse. Și Alegënor îi spusese atuncia trist: „Mie nu mi-s dragi femeile care tac, căci ele sunt ca avarii cari strîng mereu, fără să dea nimic, ele sunt ca

un călător fără umbră, ca o pădure fără ecou“. Dar Mynnò, zîmbind, răspunsesse : „Mie mi-s dragi femeile care tac, căci poți ceti în surîsul lor tot ce-ți cere inima ; ele sunt ca fecioarele prea tinere, care n-au învățat încă limba iubirii ; iubire li-i toată ființa, dar ele nu știu limpede, ce-i în sufletul lor“.

Soarele cobora spre Apus. El bătea pieziș, tăind lungi pete negre pe zăpada marmorei ce acoperia toată piața dinaintea templelor. Era liniște ca pe cîmp. Ciocanele băteau surd în dălți, iar marmora ruptă răsuna ca argintul. Alegènor gîndi : „Eu sunt cel ce sîp reliefele funebre cerute de oameni. Eu sunt cel ce sîp în marmora tare, ori torn în bronzul alunecos frumusețea cărnii pieritoare. Dar din sufletul meu ce pun în cele lucrate ? Cine poate ceti din ele ceva despre durerile ori speranțele mele ? Nu sunt eu ca fecioarele tăcute, ale iubitei mele, Mynnò ? Din seninătatea armonioasă a operelor mele nu poate ceti fiecare ce-l îndeamnă inima lui ? Pot eu să fac un zeu trist pentru că viața mi se pare zadarnică ? Ori pot să torn un atlet biruit, pentru că mie mi se pare că nimeni nu-i biruitor în lume ? Și Demophanes, cel totdeauna vesel în ceata noastră a cioplitorilor de piatră, poate el să facă chipurile lui cioplite altfel decît și le dorește lumea ? Lui îi sunt toate statuetele prea triste și seara aleargă să-și petreacă gălăgios cu prietenii. Mie îmi sunt prea goale de înțeles și seara mă afund în tragici ori ratăcesc la Callirrhoe¹⁵⁵, să văd acolo unde am văzut întăi pe Mynnò, trupuri frumoase de fete, care se poartă, se mișcă, se îndoiesc, se alungă, se joacă, așteptînd cu amforele lor, împrejurul fîntînei cu apa bogată. Și sufletele lor proaspete, ca florile după ploaie, mă îmbălsămează ca o mireasmă, de multa lor speranță în viață. Dar cînd vreau să pun în piatra lucrată amintirile de la Callirrhoe, nu mai găsesc în mine nimic îmbrăcat în formă, ci toate sunt amintire înnegurată și depărtată. Și noi, săpătorii în piatră, tot niște bieți meșteri suntem, ca făurarii de arme și ca olarii de la poarta cetății. Iar dacă vrem să spunem și ce-i al nostru, nu ne putem birui pe noi înșine, ca să nu alegem tot vechile forme și pentru gîndul cel nou. Și dacă am spus, cum spun poeții lirici ori cei tragici și două-trei gînduri de-ale noastre — că nici ei nu spun mare lucru de la dînșii — nu silim noi oare îndată gîndul să samene cu al oamenilor celorlalți, ca să-l înțeleagă și ei ? Și dacă se aseamănă cu al lor, întrucît mai e al nostru, și la ce bun să ne mai chinuim să-l spunem ? Iar de nu e ca gîndul oamenilor celor mulți, cine să-l înțeleagă, și de ce să-l înțeleagă, și de ce ne-am mai chinuit să-l spunem ?“.

Și Alegènor văzu un copilandru, cum privia dus, la chipurile săpate în marmoră. Fața lui era doritoare și dacă l-ar fi luat atunci cineva cu binele, întrebîndu-l ce-și dorește așa de tare, se vedea limpede că ar fi răspuns : „Să pot și eu săpa frumos în piatră“. Și Alegènor zîmbi cu bunătate spre copil și-l cercă : „Ai vrea și tu să sapi așa ?“. Și copilul speriat din visurile lui se încrunță : „Nu“ — „De ce nu ?“ — „Fiindcă niciodată n-o să pot săpa așa de frumos ca tine“. Și aproape fugind, copilul se depărtă, cu ochii înrouați și obraji aprinși.

— „E viața noastră vorbă, ori e tăcere ?“. „Iată pînă și copilul acesta, care stă încă în anii bucuriei de zgomot, neastîmpăr, gălăgie, de dragul gălăgiei, își are un mare dor și o mare melancolie, trăiește deplin, în tăcerea sacră a visului lui. Și zgomotul vorbeii mele, din afară de el, l-a rănit ca o lovitură dată trupului lui“. Alegènor se adînci tot mai mult în gîndul despre tăcere. Amintirea iubitei lui, Mynnò, cea tăcută, îl învălui întreg ca suavul parfum

amar al migdalilor în april. Nici una din vorbele lor nu fusese așa de bogată în mîngîiere ca privirile lor mute cînd se întîlneau după ziua de lucru, sau cînd se despărțiau pentru ziua de lucru.

Și la amintirea aceasta o mare lumină se făcu în sufletul lui Alegènor : „să sape în piatră clipa întîlnirei cu Mynnò, clipa despărțirii de Mynnò“. Două zîmbete, două mari înviorări ale feței ei ; amîndouă așa de răscolitor duioase în mușenia lor și totuși, fiecare în alt chip : la întîlnire vesel dar sfios, gata de îmbrățișare, dar pare că fără nici o putere, frînt dinainte de marea bucurie, prevestind împăcata ascundere și odihnă sub puternica umbră proaspătă, răcoroasă, a celui ce o acopere la sînul lui, o apără și privește sigur de sine, sfidător, fericit, asupra lumii ; la despărțire, și zîmbetul, și înviorarea feței iubitei e blînd melancolică, dar îndrăzneată, nu mai ascunde, nu se mai rușinează : toată iubirea ei și-o pune în privirea, în fața, în boiul ei ; — ea se arată în toată aprinsa strălucire a focului ei lăuntric, se dăruiește întreagă în zîmbetul de bună urare pentru drum, se întipărește dureros de luminoasă în sufletul iubitelui care pleacă. — Fața lui Alegènor strălucia ca luceafărul dimineții. Dădu să desemneze repede pe luciul imaculat al unui bloc de marmoră, lucrat pentru arhitravă, divina vizuine, — trase cîteva linii, — se întunecă, — plecă fruntea și rămase frînt ca de o veste a morții. Săpase atîtea stane de piatră închipuind rămasul bun al soților la mormîntul proaspăt, așa cum se doreau pomeniți cetățenii pe monumentele lor funerare, și niciodată Alegènor nu fusese chinuit de gîndul de a arăta acolo pe piatră altă ceva decît o bună, blîndă, prietenoasă, potolită despărțire a unui bărbat de o femeie, ori a unei femei de un bărbat, — așa cum se văd în fiecare zi, în viața aceasta, obicinuitele, ștersele, nesimțitoarele despărțiri ale oamenilor. Și totuși, cetățenii erau mulțumiți de pietrele lui de mormînt și alergau pe întrecutele la el, să și le tocmească din vreme. — Și Alegènor gîndi : „de veacuri cioplesc săpătorii noștri în piatră vederi de lupte cumplite, ale zeilor și oamenilor, pe metopele și în frizele templelor. Tot mai stăpîni s-au făcut pe mișcările trupului nostru, și clipele care, singure, într-o mișcare mai lungă, dau înțelesul întregii mișcări, le prind cu așa dibăcie, încît parcă vezi încă tremurînd brațul de pornirea din mînă a lăncii, de urnirea din loc a carului de luptă. Și limba aceasta a mișcărilor trupului o vorbim acum noi, toți săpătorii în piatră, fără greș. Dar fețele oamenilor ciopliți de noi au rămas tot așa de nepătrunse de lumina lăuntrică a sufletelor, ca pe vremea cînd aveam numai urîți idoli de lemn. Și așa eu nu pot acum pune în marmoră față visată de mine și stau înaintea duioasei minuni a gîndului meu tot așa de doritor și de neputincios cum stetea copilul care-a fugit adineaori speriat de la pietrele mele cioplite. Nu pot săpa ce n-am văzut săpat de nimeni înaintea mea. Lupta de veacuri care trebuie, spre a găsi prin dibuiri, înșelări și suferințe de zeci de generații înfățișarea de piatră a mișcărilor ascunse ale sufletului, la noi încă nici n-a început. Și toate minunile lui Polygnotos¹⁶⁶ și Pheidias¹⁶⁷, în cari ni se pare că vedem palpitînd și sufletul, sunt tot numai mișcări, tot numai gesturi ale trupului. Fețele bărbaților și femeilor lor sunt tot lemn ca de demult. Numai mai frumoase. Și tot așa e și în poezie. Chiar Tragiciei, cari, mai mult ca toți, caută să arăte luptele sufletului, nu pun în opera lor decît mișcările de pe dinafară ale ființei omenești. Vezi și pe eroii lor numai în ciocnirea de fapte și de vorbe tari, cu oamenii și cu zeii cari le stau împotrivă, îi vezi apărîndu-se ori lovind, în mișcări regulate, ca ale unor atleți cari se combat după legi statornice ale întrecerilor, păziți de arbi-

tri, cari îi vor pedepsi dacă vor călca prescrierile pancratiului¹⁶⁸. Suferințele lăuntrice, speranțele ascunse, îndoielile, bucuriile eroilor, toate acele agitații ale pătimirilor lor celei adevărate, nu sunt spuse de tragici. Eroii tragediei în lupta lor de vorbe au, ca și figurile noastre cioplite în piatră, fețe de lemn; nici nu rîd, nici nu plîng, nici nu sunt mînioși, nici nu au fețe luminoase de gînduri sublime, ci, strigă, în loc să lovească, în tacturile consfințite, momentele fatalului duel, în care toate fazele luptei sunt dinainte fixate. De n-ar avea actorii mască pe față, tragediile nici nu s-ar putea înțelege. Căci tragediile sunt gîndite tot ca și frizele și metopele și frontoanele noastre figurate; ele sunt viziuni plastice în armonioasă compoziție hieratică; ele sunt fresce polygotice în gesturi vii, continuu altele, dar toate silizate după gesturile consacrate ca simboluri săpate ori zugrăvite ale atitudinilor străvechi, ale etern aceluiași pasiuni omenești.

Și Alegenor cercă să înțeleagă de ce atîtea suflete de modelatori ai pietrei ori cuvîntului, bogate și calde în adîncurile lor, n-au spus nimic, ori aproape nimic, despre dînsule, despre fața lăuntrică a omului care se luptă cu viața, în opera lor așa de desăvîrșit omenească. De pe stîncă înaltă, cu multele temple, privirea lui alunecă departe asupra Atenei, asupra grădinilor de măslini, asupra țărmului alb tăiat de linia mării albastre. Și un răspuns îi veni îndată din ce vedea sub dînsul: aceea ce era clădit frumos și măreț în cetatea lui Cecrops¹⁶⁹ era al gîndului de viață în comun; tot ce ar fi fost dragoste pentru viața insului singuratec, era închis în biete căsuțe urite și scunde. Elenii nu trăiesc decît în lume. Cînd rămîn cu ei înșii viața le e fără preț. Tot ce e gînd singuratec, chin tainic, pătimire a omului desfăcut de semenii lui, nu poate interesa pe nimeni. Cum nu e în dramă descriere de sine însuși a sufletului, tot așa nu poate fi mărturisire pătîmașă în chipul cioplit pe piatră. Ar fi tot așa de necuviincios să arăți sufletul gol, precum e să-ți desgolești trupul în public.

Și totuși, zîmbi Alegenor, ce străvezii sunt sufletele oamenilor, cînd îi privești trecînd pe drum. Cum se dezgolesc ei singuri, fără să-și dea seamă, ca în ascunsul iatacului lor, neabînuind că sunt cercetați și discuși de fiecare călător întîlnit în cale. În clipa în care le dai semn de viață cu cuvîntul tău, ei se acopăr, se drapează numaidecît, în vorba lor, și-și pun masca de lemn a feței lor de lume, masca pe care și-au stilizat-o, săpînd adînc în toate cutele chipului lor de preaplecă, zîmbitoare ori spăsită umilință, — de voioșie ușurată, — de liniște disprețuitoare, — de maiestate binevoitoare, — și cîte alte măști mai știm și noi să săpăm în piatră după fețele de lemn ale muritorilor. Dar nu întotdeauna masca zîmbitoare poate ascunde deplin ura, gelozia, întristarea, oboseala, dîndărătul ei, — ori masca maiestooasă poate împiedica să se străvadă teama lașă, neliniștea meschină, dușmănia clocotitoare, asupra cărora s-a așezat. Și totuși nu e în puterea noastră de judecare și stăpînire decît văzutul. Nevăzutul poate să fie cum ni-l ghicim, dar poate să fie și altfel. Înfățișarea văzută a lumii, aceea singură e realitatea ce se poate prelucra de viață și de artă. Și preferăm să ne înșelăm noi pe noi, lăsîndu-ne, de pildă, ispitii de masca iubirii, ca să uităm ura, care se strîmbă sub ea, decît să cercetăm aspru, dureros, ce-i subțînfățișarea văzută a lumii. În gestul și masca trupului omenesc vom căuta a găsi loc pentru tot ce e luptă interioară, tainică, a sufletului nostru. Nu sunt atîtea gesturi și atîtea măști, cîte gînduri și cîte patimi se zbat în noi. Va trebui deci să dăm același gest și aceeași mască la mișcări și atitudini diferite ale sufletului. Și întocmai cum cu

cele câteva note fundamentale, grupate și regrupate mereu, ritmate și accentuate divers, caută muzicantul a spune tot vălmașagul cel fără forme al patimilor, pornirilor și dorurilor noastre obscure, așa noi, săpătorii în piatră, încercăm, cu cele câteva gesturi și măști ale trupului, să dăm vedenii vecinice ale nesfârșitelor mișcări ale sufletului. Și, astfel, noi prescurtăm, simplificăm, limpezim, compunem din nou viața, după alte legi decât cele ale mișcării ei continuu variabile. Nouă ne trebuieesc gesturi și măști cari să cuprindă o întreagă lume a mișcării într-un singur gest și într-o singură mască, săpate de noi, pentru totdeauna aceleași, în marmora nemișcată. Gîndul nostru modelator trebuie să transpună în materia inertă liniile fundamentale care constituie perpetua amintire a unei mari dureri, a unei mari bucurii, a unei speranțe. Cum îndoiera coroanei unui singur copac de furtuna care îl frînge va fi simbolul pentru toată mulțimea mișcărilor, zgomotului, dezolării unei furii a naturii, tot așa două brațe de femeie, ridicate în toată lungimea lor, cu degetele răsfire ca spre a tăia mai mult din aerul pe care-l străbat, ca spre a chema mai mult din cerul pe care-l arată, în violenta lor desfacere de trup vor striga, cît va dura marmora în care le-am modelat, jalea, disperarea, cumplitul chin al ființei, la care, în viața de toate zilele, acel gest n-a fost decît o clipă, și s-a pierdut apoi în altele ori în nimic.

Noi, săpătorii în piatră, învățăm pe oameni a vedea viața ; noi îi silim să-și adîncească înțelegerea ei, contemplînd îndelungat liniile reprezentative ale furtunilor interioare din sufletul omenesc perpetuu agitat ; noi le dăm gîndirea monumentală, care alege ce e statornic de ce e trecător în om ; noi îi deprindem să caute scurtimea, de piatră, claritatea, de linie pipăită, și în poezia ca și în muzica lor, și tot astfel și în vorba spusă solemn pentru a da viață ori moarte aproapelui lor. Noi învățăm pe muritori să mediteze asupra vieții lor, arătîndu-le că se poate închide într-o vedenie de piatră întreaga bogăție a vieții lor agitate, creîndu-le gesturile simbolice perpetuu expresive, silindu-i să-și aleagă și ei din infinita mișcare tainică a lăuntrului lor inform, stăpînită, puternica încordare a unor linii, întruchipate în însăși oasele și carnea lor și care dau aproapelui cît mai mult din vedenia lăuntrică a suferinței ce le-a crispat.

Și seninătatea noastră tăcută, așa de dureros cîștigată în continua renunțare la tot ce nu se poate spune din noi, îi învață pe oameni și stilul însuși al vieții. Nu întîmplările neașteptate, ci faptele cele mai obicinuite ale vieții alcătuiesc temelia cea vecinică a ființei noastre ; chipul în care simțim aceste lucruri monumental simple și clare (deșteptarea dimineții, culcarea seara, prînzul, mersul pe drum, liniștita stare de vorbă) lămurește viața noastră : ea va fi potolită ori zbuciumată, după seninătatea ori turburarea ce vom pune în împlinirea actelor vieții ; și dacă vom fi senini, gîndirea de deasupra acestor lucruri ale vieții se va putea coborî ca rîndunica, după multa rătăcire pe apele turburate, în sfîrșit, pe pămînt statornic. Și gîndul va prinde, ca sacra pasere, o ramură verde, simbol al creșterii, și sufletul nostru se va face puternic, roditor și luminos, întru potolita pace a celor statornice.

Și Alegător simți cum la adierea gîndului acestuia cald melancolia lui se topea și dorul de modelare neobosită a marmorei imaculate îl prindea iară. Dar vederea atentă a operei lui tăcute și totuși strigătoare, ca mișcările dezordonate ale oamenilor în bîlciul zădărniciilor, îl turbură din nou. „Tînărul meu, cioplit în piatră, cu atîta voință de chemare în el, încît spune ce n-am vrut eu să spun, ar trebui nimicuit. Dar văd că nu voi avea puterea să încep

din nou. Și el va rămîne, va trăi altfel decît cum aș fi vrut eu să trăiesc, va fi încă o înșelare a speranțelor mele de plămădire sinceră a gândurilor de vis în marmoră tare. E poate o mare greșală, dintru început, a crede că gestul poate spune ceva, așa cum e gândul dăinuitor în noi. Gestul e instinct, însoțit de agitație violentă. Gîndul potolît nu dă gest, ci atitudine. Dar ceea ce e mai statornic în noi, vrerea și simțirea noastră, e ceva totdeauna prea adînc, prea dureros ca să poată fi închis în linii și forme. Numai rațiunea noastră rece, înțelepciunea cea de toate zilele, care ne orînduiește viața văzută, numai cumințenia aceasta, care înlănțuie continuu valurile de doruri din noi, în canoanele moarte ale vorbei, ale cîntecului, ale liniei cioplite ori înnegrite, spre a împărtași și celorlalți oameni ce e în noi, numai judecata se lasă pusă în gesturi. Precum în lumea armoniilor pythagoreice sunt sunete prea înalte ori prea joase pentru auzul nostru, așa în suflutele chinuite ale oamenilor sunt dorințe și gînduri, a căror vibrație și al căror ritm nu poate fi prins de simțurile noastre greoaie. Dimpotrivă, judecata, în gospodăreasca ei așezare a tuturor celor cunoscute și necunoscute după o logică fixă, și-a făcut semne înțelese de toți a ceea ce se poate împărtași din noi și altora. Dar ce e comunicabil e, prin însăși esența lui, comun, obicinuit. Marea iluminare interioară e necomunicabilă. Doar slabe reflexe ale ei se pot prinde în clipe binecuvîntate în formele de stil liric. Vorba, sunetul, linia, sunt însă atunci un oracol. Extern el nu dă decît ceva simbolic, sau prea simplu, sau prea obscur, avînd nevoie de tălmăcirea caldă, entuziastă, a aproapelui. În timbrul particular al sunetului, în tonalitatea particulară a compoziției, în unduirea particulară a liniilor, în plinătatea de răsunset a simbolului, e conținută revelarea cea nouă, pe care suflutele mistice ale indivizilor înrușiți ori sufletul liric al maselor o descoperă fără voie și fără să-și dea seama cum, și o proclamă răsunător. Dar înțelepții cei mulți, cari analizează rațional și lucrează cu formele și înțeleșurile precis consacrate ale cuvintelor, sunetelor, liniilor, se opresc la expresia concretă, înțeleg atît cît spune ea, comun rațional, și fac proces mulțimilor naive și solitarilor visători. cari pretind că au simțit ceva necunoscut ori cu înțeles mai adînc“.

Și Alegător gîndi că viața cea adevărată e tăcere, iar nu exprimare. Și deosebirea între marea mișcare continuă a spiritului în tăcere și greoaia mișcare a materiei, în zgomotul uriaș produs de elementele ei deplasate, i se asemănă lui Alegător cu imensa călătorie neobosită a undelor Lumii, cari poartă tăcute lumina de stele din cerul cel fără de hotar la noi, alături de biata călătorie așa de înceată, gălăgioasă și curînd sfîrșită, a valurilor de sunet ori a undelor apei de pe pămînt. Și în sufletul săpătorului în piatră, care poate tocmai de aceea era așa de plin de doruri și vise, pentru că asupra lui apăsa fatalitatea tăcerii artei sale, și care poate de aceea simțea așa de trist adîncimea vecinicei neputințe de a spune a gesturilor trupului omenesc, pentru că trăia așa de puternic tăcerea, în care se făurește durerosul strigăt plastic, cel așa de zugrumat de materie, — se întruchipă recunoscător gîndul de închinare Tăcerii :

„Eram obosit și trist. Și din tăcerea întinselor cîmpuri mi-am tras liniștea gîndului senin și stăpînitor. Eram deznădăjduit de a mai găsi forma. Și din tăcerea celor ce mă așteptau a crescut în mine puterea liniei modelatoare de gînduri, turnate ca arama în tiparele statuei. Tăcerea e centrul lumii. Spre tăcere se adună toate, ca apa spre prăpastia neagră. Se îndeasă toți împrejurul

liniștei, spre a-i găsi înțelesul și toți se liniștesc împrejurul ei și asupra tuturor se așterne stăpînitoare Tăcerea. Tăcerea e Zeul Necunoscut. Puterea ei se vede în durerea și în bucuria muritorilor stăpîniți de dînsa, căci tăcerea e mormîntul în care închidem toată plîngerea sufletului nostru doritor ; și pe fețele noastre tăcerea sapă divină expresie, adîncă și bogată, a Zeului celui Necunoscut. Cine va putea vreodată spune suferința de a nu fi primit să lucrezi pentru cîștigarea pîinii tale de o zi ? Cine va putea găsi vorba pentru suferința de a vedea pe aproapele tău trecînd nepăsător pe lîngă nenorocirea ta ? Cine va putea însemna în forme văzute suferința de a cere ajutor și de a fi alungat, de a cere mîngîiere și de a fi muștrat, de a cere adăpost și de a fi trimis tot mereu mai departe, spre casa altuia, pînă la casa cea largă a Zeului celui prea Puternic, sub coperișul de frunze și pămînt umed al căruia abia de vom găsi în sfîrșit adăpost ? Tăcerea e viața cea perpetuu chinuită de oameni. Toate gîndurile, toate speranțele, toate durerile aproapelui nostru stau atîrnate asupra abisului morții în care se va prăbuși viața lui, fără a fi avut răsunset niciodată în alt suflet de om. Tăcerea e moartea vieții și viața morții. Tăcerea e Zeul Necunoscut. Numele lui nimeni încă nu l-a spus. Căci cei cari o clipă ar fi avut gîndul să-i dea un nume, s-au oprit înspăimîntați de sărăcia cuvîntului cu care ar fi trebuit să însemne nesfîrșitul puterilor lui. — Priviți-l pe cel atins de Zeul Necunoscut. El e învăluit ca de blestem. Bărbații se feresc de el, femeile îl privesc a mirare, copiii deschid ochi mari speriați spre dînsul. Marea încercare a vieții a sfîrșit în el idolul nimicniciilor zilnice ; frîngerea speranței supreme, întru care era clădită toată larma veselă a trăirii sale, l-a împietrit în liniște. Și, totuși, ce mari sunt puterile tale, o, Zeu Necunoscut. Cel ce nu mai așteaptă de la nimeni nimic e, în aceeași vreme, căutat de toți. Fiecare vrea să aibă la el, cît mai des, pe acest călător, simbol al poruncii de a gusta lacom fecirirea clipei, care așa de neașteptat zboară. Văzînd pe prietenul acesta, care nu-și mai dorește nimic, nu-și mai cere nimic, că vine, totdeauna senin și potolit, aducînd chiar ceva mai larg, mai pur, mai înalt în viața ta, prin prezența simbolică a perpetuei morți în viață, simți că mîncarea ta e mai hrănitoare, că somnul tău e mai reparator, că femeia ta e mai ispititoare, tocmai atunci cînd aproape pierduseși gustul tuturor acestor fructe pămîntești ale ostanelilor tale în viață. Și-ți aduci aminte, cu recunoștință, că zilele vieții tale trebuiesc bine umplute, căci ele nu sunt fără număr. Și le umpli atunci cu vîrf de zgomotul bucuos al vieții tale. Și prietenul atins de Zeul Necunoscut trece zîmbind mai departe, și sufletul lui tăcut se umple de puterea gîndului celui nelegat de carne și somn, și inima lui e fierbinte de focul patimei pentru iubirea cea care e dincolo și mai presus de posedare și ochii lui își adîncesc infinit privirile, mîinile lui fac gestul mîngîierii frumuseții vecinice, fața lui e ca cerul de clară, în lumina ca și în întunericul ei. Și el, știînd, nu mai puțin, că zilele vieții noastre nu sunt fără număr, că fiecare zi pierdută în zădărnicia mizeriei trupesti poate fi ultima, se întreabă ce are de spus vrednic de a fi ascultat de cei mulți și slabi în zilele cele puține ale vieții noastre. Și tăcerea crește în el ca natură stăpînită, umplută de suflet, adusă din nou la ritmul Lumilor : cum arborii nu înfloresc decît o dată, ori de două ori, pe an, pregătind atîta vreme în ascuns acest cîntec, acest zîmbet, acest imn al vieții de răsărire, așa sufletul omului atins de Zeul Necunoscut pregătește îndelung Cuvîntul — τὸν λόγον. Și la ceilalți, vorba e ploaie de toamnă, e năvală de lăcuste, e vînt de stepă,

e putere mecanică oarbă, conglomerat de ecouri ale zgomotelor vieții. Ci la omul atins de Zeul Necunoscut, vorba e confesiune, e mîngiere, e revelare, e strigăt tragic, e grațioasă alintare a copiilor-oameni, e gest cu multe înțelegeri al tainei care se zbate în ființa noastră muritoare. Și la ceilalți, vorba e o armă; ei se apără cu ea, ascunzîndu-se îndărătul ei, ca după un scut, sau întepînd cu ea, drept lance; atacă cu ea, deschis ori perfid, făcînd pe dușmanul asemănător lor să se descopere cu vorba lui neînțeleaptă. Și, de frică, vorba e rară și scumpă, la cei necăjiți dintre ei, de amenințarea fiarei umane și de asprimea vieții, — e, dimpotrivă — din ușurătate — bogată și ieftină la cei apărați dintre ei prin cetățile mincinoase ale societății tiranice organizate. Ci la omul atins de Zeul Necunoscut speranța e tăcere, voința e tăcere, durerea e tăcere, iubirea e tăcere, moartea e tăcere. Și viața însăși, în întregul ei, e tot o luptă pentru tăcere, după zadarnicele rătăcirii ale copilăriei și tinereței pentru a putea vorbi. E, odată cu revelarea adîncimei celor ascunse în noi, lupta pentru a cuceri tăcerea, pentru suprema armonie a sunetelor care nu rănesc, a colorilor care nu strigă, a gîndurilor care nu turbură, a iubirii care nu cheamă, ci merge. Și tot avîntul liric e o inițiere întru tăcere. E pregătirea caldă a sufletului pentru trăirea concentrată a viziunii revelate de pasiune. E cîntecul nupțial al îmbrățișării tăcute, e cîntecul funebru al morții tăcute, e cîntecul de jubilarie al transfigurării creatoare ce se apropie și care se va săvîrși în tăcere“.

Și Alegenor privi departe pămîntul cenușiu, și gîndul lui se uni cu frunzele prăfuite care zăceau în băutura arsă. Imensa tăcere elenică, în a nu vrea să dea sufletul, ci numai trupul, tocmai atunci cînd sufletul crea mai mareț, parea a se fi întrupat divin în chipul săpătorului în piatră, cu ochii lui pierduți în zare și buzele adunate a zîmbet de gînd.

Soarele cobora repede spre sacrii munți de la Delphi. În lumina fumurie de seară liniile chipurilor cioplite pe marmoră se ștergeau și fantomele albe păreau că încep a se mișca. Săpătorii în piatră se găteau să plece în cetatea de jos, unde luminile lămpilor prindeau a răsări ca stelele sus. Alegenor se ridică și el, și, după vechiul, scumpul obicei ce-și făcuse, de a povesti seara iubitei lui ce lucrase, măsura din ochi opera nouă a zilei lui: era puțină și-l nemulțumea. Dar așa se și cuvenia acum să fie, cînd Mynnō odihnia afară la Kerameikos¹⁷⁰ sub stela albă cu chipul ei de torcătoare întru vecinicia timpului. Coborî și el, încet, ca spre a se abate la Callirrhoē, dar gîndurile lui grele îl închideau acum prea mult în sine, pentru a-i mai fi drag de lume. Îi veni în minte că tot trebuia în curînd să meargă pentru a alege marmoră nouă pe Pentelicon¹⁷¹; decît în drum gălăgios cu alții, mai bine singur, în noaptea aceasta... Curînd fu afară din oraș și începu a urca printre grădinile de măslini de la răsăritul Lycabettului¹⁷². Luarea unei hotărîri care avea să-l ție toată noaptea și ziua următoare departe de cunoscuți, îi dăduse o liniște aproape bucuroasă și gîndul lui porni iar să țese planuri senine: „cum ar putea el da formă în marmoră întristării și fericirii, îndrăzelii, biruinței, vieții cuceritoare, morții împăcate“; „noi vedem lumea, și ce vedem e plastic, și numai vederea plastică a lucrurilor e eternă, pentru că e întipărită pe totdeauna clară și neșovăitoare în sufletul muritorilor. Dar ce e, plastic, rugăciunea, ce e bucuria, ce e odihna? Căci în lupta ce o dăm pentru a fixa cele continuu dispărute, pentru a crea înfățișarea văzută a celor nevăzute, noi săpătorii în piatră punem doară mereu cele apărute cu forma mai mult în

visurile, decît în trezia noastră. Vedeniile noastre hrănite cu sîngele vieții, dar nicăiri întîlnite în această viață cum e, încîntă pe oameni, pentru că ar fi întocmai ca viața. Și totuși, ca omul care din pămînt se naște și în pămînt se întoarce murind, fiind însă, cît a trăit, altceva decît simplul pămînt, așa și arta se naște din viață și se întoarce în ea cînd moare, fiind însă, atît cît înflorește, mai presus de dînsa. Artă e ca zborul vulturului, viața e ca zborul liliacului. Și liliacul, și vulturul zboară. Și liliacul zboară chiar mai sprinten ca vulturul. Vulturul greoi nu se poate întrece cu liliacul în regiunile acestuia. De-abia în spațiu, durată și înățime, vulturul își găsește plina întindere a ari-pelor și zborului său. Liliacul nu poate zbura sus, vulturul nu, jos. De zborul liliacului li-i silă oamenilor, de-al vulturilor li-e dor. Și fiecare viață omenească în parte e ca zborul unui liliac, care ar dori să zboare ca vulturul ; fiecare viață omenească e o mare iubire în zadar. Căci noi iubim frumosul fiind noi înșine urîți. Cum am putea vreodată nădăjdui că ceea ce e numai milă a cerului pentru pămînt să devie iubire, de răspuns la iubirea noastră ? Și cum ar putea vreodată făptura noastră de lut să se ridice spre ceruri, cînd în loc de aripi ale gîndului, ea își leagă de umeri plumburile grele și moarte ale formelor străvechi și în față își pune capul de Gorgo¹⁷³ al fricei de libertate ? Întocmai ca noi, săpătorii în piatră, se zbat zadarnic, în regiunile inferioare ale aerului, și poezii de drame ; au vrut creatorii să dea în forme simțite, de poezie și cîntec, lupta vieții, — să arate cum eroii, oameni subț perpetua amenințare a morții, cearcă totuși a-și făuri, chiar împotriva zeilor, soarta lor proprie pe pămînt : de biruitoare putere, de cuceritoare iubire, de răzbunătoare ură, de rivnită glorie, de apărare a morților, de judecată cu zeii nedrepți. Dar ca o stîncă apăsînd asupra bietului vîlstar ce vrea să crească spre soare, așa străvechile forme mitice, superstiții barbare, locuri comune ale vieții de lașitate a oamenilor, au strivit opera nouă înainte de a se fi făcut puternică. Ne mai putînd fi tragedie, pentru că oamenii nu mai vroiau să recunoască Destinul orb, drama n-a putut să devie artă, ci a rămas viață, pentru că oamenii nu aveau îndrăzneala de a se ridica în cuget liber, în meditare singuratecă și tăcută pe deasupra vieții și a zeilor. Poezii de drame au luat, ca și noi săpătorii în piatră, viața în formele ei văzute și mai înainte cîntate, nu viața în cuprinsul ei nevăzut și încă neturnat în forme. Dar formele cele vechi, ale tragediei noastre, erau numai cîntecul de întristare al morții, pe cînd formele cele nouă, ale dramei care trebuia să crească, trebuiau să fie imaginea vieții trăite. Iar drama vieții, ea însăși. din ce se naște ? Nu oare, din ce se naște și tăcerea ? Dar tăcerea e destinul pe care-l purtăm în noi înșine. Cînd rămînem singuri devenim gravi. Sau, mai de grabă, ni-i teamă să rămînem singuri, pentru că ne temem de demonul interior, perpetuu iscoditor, de pasiunile interioare, cele fără nume, de golul interior, de destinul interior. Drama vieții e alcătuită din această teamă de propriu destin, ce-l purtăm în noi înșine ; în luptă, în iubire, în glorie, în părăsirea vieții, ne regăsim mereu față în față cu Destinul acesta, care ne întreabă cu zîmbetul lui înghețat : „Ce vei face acum, muritorule, care să fie altceva decît mine însumi, fatalitatea ta ?” — Numai prietenia desăvîrșită cu ideea morții, recea nepăsare față de ispitele vieții, pot da desăvîrșita liniște, calma stăpînire de sine în fața destinului interior. Atunci, te poți sfătui cu el, cum te sfătuiești cu un bun prieten, asupra tuturor celor ale vieții și ale morții, pentru că tu însuți ești dincolo și mai presus de viață și de moarte“.

Și din nou Alegenor avu limpede în mintea sa ideea zădărniceii oricărei împărtășiri în forme văzute a tainei interioare, a Destinului-vieții-noastre. „De l-am putea revela, oamenii nu l-ar înțelege, ori s-ar șperia de el ; iar de nu-l putem revela, pentru că așa e legea neschimbată a existenței noastre omenești, de ce ne mai străduim zadarnic cu ce nu se poate spune ? Să copiem ce vedem, să împodobim marmora și bronzul cu chipuri grațioase și amabile, cum împodobesc olarii de la Kerameikos vasele lor de lut, și, încolo, să petrecem cu vin și femei și cîntece, ca Demophanes săpătorul în piatră, cel totdeauna vesel. Poate aceasta e singura înțelepciune a vieții. Iar toate celelalte gânduri nu sunt decît umbre triste ale unor nopți chinuite“.

Dar ca luna, care tocmai se ridica de după Hymett¹⁷⁴, inundînd toate cu lumina ei blîndă, așa o veche poveste, auzită de demult de la meșterul Euphranor, inundă cu lumina ei caldă sufletul îndoit al lui Alegenor. „Nu pentru oameni, pentru noi, pentru viața noastră, de creare a celor visate, trebuie să găsim formele cele nouă ale gândurilor noastre tainice“. Ca încărcat cu o scumpă povară, Alegenor se lăsă încet pe iarbă și depănă din nou fermecat firul anticei minuni :

„Pe aripa de Miazăzi a palatului regelui Minos¹⁷⁵ lucrează de zor Daidalos la încheiatul clădirei. Zilele vieții meșterului au fost numărate de rege. Și aspri lănceri trufași păzesc jos, ca ele să nu fie mai multe decît zilele creșterii palatului falnic. Cînd cea de pe urmă bătaie a ciocanului va fi răsunat în văzduh ca încheiere a operei, inima mărețului meșter va fi strînsă de pumnul tiranului, să înceteze și ea de a bate. Și se va coborît Daidalos la bună, dulce odihnă : dar nu pe pămînt, ci subț el, la umbre. Căci în sufletul regelui s-a împietrit pentru totdeauna gîndul : un alt palat, altui rege, să facă alt meșter. Ci Daidalos, unicul, după unica, neasemănata lui faptă, să moară ! În strălucire divină cîntă întreaga clădire bucuria vieții. Și roșul strigă, portocaliul jubilează, galbenul se miră, verdele mîngîie, albastrul visează, violetul moare — pe lungile, vastele săli, pe înaltele, lucitoarele ziduri. Și coloane și scări și podoabe de piatră și chipuri de oameni pe ziduri uimesc pe curteni, apleacă spre închinare streinii hălăduind în palatul lui Minos. Și regele-i mîndru ca de propria-i faptă și se bucură inima lui de tot ce cunoaște din mirarea tăcută ori din darnica vorbă a oaspeților. Ci în fundul palatului, în strălucire cu totul și cu totul de aur, în întunecată adîncime, e altarul Zînei celei crude cu Șarpele¹⁷⁶. Acolo, a lucrat totdeauna singur, nezărit și necercetat de nimeni, în sacra oroare a muritorilor blestemați de meșter de ar păși fără voia-i în templu, ani fără șir Creatorul. Se cutremură de mînie regele, la gîndul că chiar el, cel nici de zei înfruntatul, n-a fost scos din blestem de meșter, și nu știe icoana făcută zînei. Ci chipul de femeie al zeiței celei ce dă viața și moartea, celei ce aduce furtunile pe mări, și mîntuiește pe corăbieri din pierzare, celei ce înverzește cîmpul și dă înmulțirea turmelor, celei ce coboară ploaia din cer și usucă cu secetă țarinele, celei ce binecuvîntează iubirea și e mai presus de zei și de oameni, chipul zeiței, așa cum îl știu de demult, și regele, și curtea, cu grele, strînse veșminte, cu podoabe barbare pe cap, cu șarpele încolăcit pe trupu-i, nu-i în templul cel tainic, pe soclul de pietre rare. Căci lui Daidalos zîna i s-a arătat într-o dimineață la mare, cînd pașii rățăcitori, de gîndurile nopții, îl duseseră fără voia-i acolo, în chip de femeie răsărind biruitoare din valuri, și urcînd pe o rază spre soare. Cu trupu-i de fildeş, cu păru-i de aur, zîna era stîncă, de tare, și floare, de fragedă, și ochii

ei erau vis uitător al lumii, și totuși foc dogoritor de iubire, și mâinile ei erau lenese și totuși lacome de a sfărâma cu strângerea lor, și sinul ei era arcuit ca valul ridicat de îmbrățișarea vântului și boiul ei era înfiorat ca lira atinsă de degetele aedului, și luminile ochilor ei sclipeau ca luceafărul răsărit după ploaie, și părul ei se învoldura ca flăcările care se zbat în coamele aprinse de cedri, și ea părea a pluti în văzduh și totuși a zgduuit pământul; — așa strigătul de aramă al frumuseții izvora năvalnic din chipu-i — ca glasul de tunet al trâmbiței vestind biruirea dușmanului. — Și Daidalos închisese de-a pururi în fundul privirilor sale vedenia neasemănată a zînei: Afrodite, născută din Mare. Dar grozava profanare a templului, cu chipul unei alte zeițe, înfiorarea de zi și de noapte a meșterului, care ucidea în fiecare clipă din nou pe zîna cea veche cu șarpele, făurind din fildeș și aur pe zîna cea nouă, învăluită în singura podoabă a luminei trupului ei de femeie, creștea tot mai largă genunea între Făuritor și Lume. Și viața întreagă a lui Daidalos nu mai era decît visul întruchipării zînei, și toată înspăimîntarea morții i se părea o glumă ciudată a oamenilor.

„Ci într-o zi, în templul întunecat și tainic, zeița cu trupul de fildeș și părul de aur fu întreagă pe soclu-i de pietre rare. Și meșterul Daidalos se bucură și plînsese.

„Pe aripa de Miazăzi a palatului, lucrează de zor Daidalos la încheierea clădirei. Și asprii lănceri îl așteaptă să se coboare la moarte. Jelesc ucenicii pe meșter; ci să-i spună adevărul, nu cutează. Dar din visele-i scumpe, deschizînd iar ochii la lume, Daidalos vede pe oameni. El înțelege Destinu-i și ruga-i se înalță spre zîna:

„Întinde, Stăpînă, pe cerul spălat de furtuni, divinul tău pod arcuit peste mări spre zare; cu aripi făcute de mîna-mi, cumpăni-mi-voi călătoria în ceruri și în brațele mele purta-voi icoana vedeniei tale. Și coborînd în țara cu cedri și purpură de la Soare-Răsare, clădi-voi, o, Zînă, un templu imaginii tale de fildeș și aur“.

„Și iată, pe cerul albastru se adună din zare nouri. Și întunerecul negru acopere palatul și lumea, ca noaptea. Și Daidalos înțelege semnul și coboară în templul tainic și, cu grabă de moarte, făurește aripi pentru plutirea prin ceruri. Și le prinde de umeri ca Eros, învăluie zeița în purpură și cu sacra povară el urcă înapoi pe înaltele turnuri.

„Ci Stăpîna vieții și-a morții, cea mai presus de zei și de oameni, Afrodite, născută din Mare, întinde pe ceruri podul. Și vîntul întinde aripile și Daidalos plutește pe raze. Și privesc lăncerii minunea și aleargă poporul și Minos — regele crud și hrăpăreț — și se pleacă, becisnici, în fața puterii fără de nume.

„Dar în cerul cel înalt, o, Daidalos, plutind chinuit peste ape, trupul tău frînge-se astăzi de povara cea mai tare ca mîna-ți. Și-ți slăbesc tot mai grabnic puterile și cobori tot mai jos către valuri, o meșter muritor și jalnic al visului dumnezeesc la oameni.

„Și-ți cade din brațe icoana vedeniei tale la Mare, și ți se întunecă mintea de zădarnica-ți jertfă a vieții... Ci, ușor de povară, la ceruri, vîntul de aripi te saltă și ca fulgul zăpezii, singur, spre țara cu cedri te mîină. Dar în urmă-ți icoana răsare din nou pe valuri ca vie, și purtată de ape alunecă pe drumul cel fără urme...

„Mîntuit de zei de la moarte, Daidalos intră din nou în vîltoarea muncii de meşter. De la rege la rege, de la oameni la oameni, merge neobosit demiurgul să ridice palate şi temple şi chipuri cioplite. Dar pretutindeni găseşte zvonul, că în marea cea largă, pe valuri, pluteşte-o imagine divină, frumoasă şi vie cum nici Daidalos, nici nimeni în veci n-o să facă. Şi corăbierii poposind în porturi, povestesc minunaţi arătarea şi poporul ascultă cu teamă, cugetînd de n-o fi vreun semn de minie ori ceartă a Zeilor.

„Şi în sufletul bătrînului meşter creşte tot mai năvalnic porunca, să pornească din nou pe ape, să caute neasemănata minune. S-o ducă în ţara cu cedri, să-i clădească la ţarmuri, să împlinească făgăduinţa dată la ceasul cel greu, de pierzare. . .

„Se umflă pinza de purpură, aleargă corabia nebună : înălţat pe puntea comenzii, cercetează Daidalos zarea. Şi pe crestele albe ale valurilor frînte, departe, meşterul crede zadarnic că vede mereu arătarea. Şi vîntul geme-n odgoane şi valurile bat aprig în scînduri şi visuri plîng în sufletul făcătorului de minuni trecute ; se răstoarnă şăgalnic undele şi prind a-i cînta în dreapta ; Daidalos, tu cauţi iubirea, cea care-ţi da vedenii odată ; se răstoarnă şăgalnic undele şi prind a-i cînta la stînga : Daidalos, ai iubit pe fata regelui Minos din Creta.....

„Povestesc marinarii prin porturi, că pe marea cea largă se vede alergînd, chiar cînd vîntul a stat peste tot ca de moarte, corabia cu pinze de purpură, c-un bătrîn înălţat cu privirile-n zare, — iar departe-nainte pluteşte, pîrînd a-l tîrî după dînsa, minunea zeiţei cu trupul de fildeş, cu părul de aur...”

. . . . .

Din livezile de măslini de la poalele Penteliconului pleacă, în răcoarea dimineţii proaspete, ca nişte săgeţi spre cer, cîntecele privighetorilor. E încă somnoroasă toată firea, e încă întunec.

Alegînor urcă uşor şi grabnic să prindă de pe culme răsăritul Soarelui din marea Euboeică¹⁷⁷.

Sus, au început să se audă ciocanele tăietorilor de piatră. Jos, se trezesc chemările oamenilor pornind la muncă. Ziua se deschide ca o floare de lumină cît bolta cerului de învală, asupra pămîntului pierdut în haosul întunecimilor. Şi fiecare iarbă şi piatră şi vietate se desface limpede în formele ei, ca atunci creată întăi din nimic de Părintele Zeilor. A început o zi nouă. Ea e tot aşa de uriaşă ca aceea de ieri, ci, tot aşa de plină ori goală de viaţă, precum e sufletul celui ce o primeşte. Şi fapta fiecărei zile e, după măsura ei în noi : se vor prăbuşi imperii, se vor întruchipa gînduri vecinice, ori se vor mişca numai, în ţărîină, furnicile de la un muşuroiu la altul, între un singur răsărit şi un singur apus de soare, după cum imensitatea florii deschise de cer asupra pămîntului se va oglindi în geniu, ori în netrebnic rob al cărnii. Ca lumina zilei, care, inundă lumea, o face văzută şi-i leagă între ele părţile toropite în întunec şi izolare, aşa geniul creator iluminează viaţa şi o face simţită, legînd între ele clipele răzleţe ale ei. Ca şi lumina zilei, geniul e claritate şi armonie, care planează asupra a ce exista dinainte, pătrunzîndu-l pînă în adîncuri, nu meşteşugită strîmbare a vieţii, ca să fie altfel de cum este ea îndeobşte. Şi, în tăcută contemplare, geniul modelează tot mai ade-vărat şi deplin chipul ce se vede al lumii.

Alegënor trecu pe lângă imensele blocuri rupte din coasta de marmoră a muntelui. Unele erau ușurate de o parte din masa lor greoaie, fiind cioplite după liniile mari ale viitoarelor forme. Ele erau mai asemănătoare visului decât statuile sfîrșite. Ele erau încă pline de taină și de tăcere: ca zorii, ca amurgul. Și cît lumina zilei era încă slabă, ele păreau adevăratele opere ale geniului, pe cînd celelalte, gata, păreau a striga tare, ca oamenii de rînd, ce sunt și ce vor. Dar cînd lumina căzu cu toată puterea pe ele, Alegënor văzu că tot niște monștri de materie informă erau și ele, ca și stanele răsturnate de curînd din munte, în vreme ce statuile lucrate în toată mulțimea amănunțelor vieții puteau îndura necruțătoarea dezvăluire prin lumina zilei a ceea ce ar fi mai rămas neînviat în trupul lor de piatră. Și el înțelese că tainele sufletului nostru nu-și pot găsi forma deplină, adesea numai pentru că nu le trăim deplin, ci doar ca pe niște umbre de forme, — ca blocurile potrivite numai din ciocan și avînd o înfățișare vie doar în întunecimea zoriilor, în întunecimea amurgului.

Zarea se înroșea tot mai tare pe linia munților Euboeii. Alegënor grăbi spre culme. Sufletul său se deschidea și se lumina tot mai tare de lumina ce se coboară din ceruri. Cînd în albastrul proaspăt și umed al dimineții înflăcărata față a lui Helios¹⁷⁸ apărură aprinzînd lumea, Alegënor desfăcu larg brațele, își lărgi, bînd raze, pieptul, scutură înfiorat capul, aplecîndu-l pe spate, ca sărutat de Zeu, și în inima lui răsună imnul de adorare Luminei de zi:

„Se ridică apele supte de soare, se scaldă în lumină, se joacă în vînturi și raze, se încheagă, și cad. Se ridică frunzele, se arată bucuroase luminei, se umplu de focul verii, se usucă, și cad. Se ridică florile, se deschid ca potir de lumină, se întrec cu lucirea zilei, se frîng de văpaia luminei, și cad. Se ridică oamenii, se pornesc după visul luminei, iubesc, biruiesc, și cad. Căci lumina e vecinică, noi suntem cei ce murim. Noi suntem vorba, lumina e înțelesul ei. Noi suntem viața, lumina e pricina ei. Noi suntem părțile, lumina e întregul lor. Lumina e cîntecul, noi suntem răsunsetul lui. Lumina e lupta, noi suntem zgomotul ei. Lumina e holda, noi suntem miriștea ei. Lumină de zi, cerească, pătrunde în întunecul nostru. Lumină de zi, născătoare, dă rodire vrierilor noastre. În umbra vieții netrebnice pătrund armoniile tale, viața ne pare vecinică din luminarea prin tine. Răsfrîngem ca roua raza, și lucim ca un soare în ierburi, uciși ca și roua de focul ce-a luminat în noi o clipă..... Căci tu, lumină de zi, ești de-a pururea, noi suntem cei ce murim“.

La picioarele rugătorului, răsună ciocanele lovind în marmora muntelui. Tactul lor e însuși tactul tăcerii. Marea schimbare la față a lumii, dintru noapte întru zi, s-a împlinit în largă domnie a tăcerii tărilor.

Dinspre Munți și Mare, se rostogolesc acum, în adîncuri, uriași balauri de neguri pe văi. Departe, dispar, înghițite, orașe și țîrguri. Ca pămîntul pe cel îngropat, ca valurile peste corabia răsturnată de vînturi în mare, așa se lasă tot mai groasă ceața asupra Atenei. Tăietorii de marmoră privesc de pe Pentelicon întunecarea cetății în neguri. Doar vîrfurile de aur al sulței Parthenei Promachos¹⁷⁹ mai lucește o clipă în soare, deasupra umbrelor. Apoi, se scufundă și el, ca vîrfurile unui catart în abis. Și ciocanele tăietorilor încetează de a bate. Se simt singuri și munca lor zadarnică. Tăcerea așteptării luminei, așteptării vieții, se așterne și în largile bolte ale carierelor.

Memoriale de Vasile Pârvan, București, Ed. Cultura națională, 1923.

1) Cf. Bücheler, *Carmina epigraphica*, 816 (Roma): *Dii, si qua est coelo pietas quae talia curet*; 179 (Roma): *si quid sapiunt inferi*; 542 (Tarraco): *Manes si saperent*; 428 (Stabiae): *si sapiunt aliquid post funera Manes*.

2) *Raportul meu asupra campaniei a II-a de săpături la Histria (1915) în Anuarul Com.mon.hist.* pe 1915, p. 197 și, aparte, p. 26.

3) *Histria IV*, p. 563 și urm.

4) *Gerusia din Callatis*, p. 55 și 74 sqq.

5) *Raportul meu citat și Histria IV*, p. 534 și urm.

6) Kalinka, *Ant.Denk., in Bulgarien*, no. 333.

7) Cf. în această privință și studiul lui A. Brückner, *Lebensweisheit auf griechischen Grabsteinen*, în *Jahrbuch d.Deutschen arch.Inst.*, 1902, XVII, care vorbește și de stela lui Anaxandros din Apollonia, mai jos interpretată de noi, pe altă bază spirituală decât cea propusă de Brückner.

8) Admit pretutindeni lectura lui Kalinka. — Stela e reproducă și la Perrot-Chipiez, *Histoire de l'art*, VIII, p. 347 și la Brückner, *l.c.*

9) Cf. în această privință și M. Collignon, *Les statues funéraires dans l'art grec*. Paris, 1911, p. 62.

10) Cf. art. lui Seure și Kazarow în *Revue arch., Zeitschr. für Religionsw.*, etc.

11) Vezi comentariile lui Caesar, *De bell. Gall.*, locurile citate în a mea *Nationalität der Kaufleute*.

12) Cf. d.p. Kalinka, *o.c.*, ind. col. 409.

13) Cf. *AEM*, II, p. 129 sqq. 131; V. p. 169, nr. 37 (vinătoarea calydonică).

14) Kalinka, *o.c.*, col. 409.

15) Cf. pentru zeul trac Apollon, și studiul lui B. Pick, *Jahrb.d.k.d. arch.Inst.*, XIII, *Thrak.Götter*.

16) Kalinka, *o.c.*, nr. 114, cu Pick, art. cit. din *Jahrbuch*, XIII.

17) Cf. inscripția caracteristică din Serdica (*AEM*. XIV, 150, 25) *Κυρίω Σαβαζίω Ἀθου-παρηνῶ Αὐρήλιος Δίφας Λουκίου ἱερέως ἀνέστησεν ἐξ εὐχῆς τὸν ναόν*.

18) *AEM*, VI, p. 30, nr. 60, cu comentariul lui Gomperz (vremea romană).

19) *CE*, 856, 15.

20) *CE*, 420, 5.

21) *CE*, 809 (Vardagate Liguirae).

22) *CIL*, III 7584.

23) *CE*, 512, 10 (Cirta-Algeria).

24) *CE*, 591 (în agro Capenati propre Soracte).

25) *CT*, 611.

26) *CE*, 590 (Benevent).

27) *AEM*, XIX 227, 93 (Tomi): πάντα χρόνος φθείρειν ἔμαθεν (μέν) τοῦτο δὲ τηρεῖ ζώντων δόξαν καὶ φθιμένων ἀρετήν.

28) *CE*, 507 (Ravenna).

29) *CE*, 513, 14 (Ravenna).

30) *CE*, 460 (ad Tibiscum Daciae; sec. II; un veteran ex decurione).

31) *AEM*, XIX 228, 94, r. 16; οὐ καὶ εὐσεβίαν εἰσιν αἱ θνητῶν τυχαί.

32) *CE*, 493, 6 (Roma).

33) *CE*, 494, 2 (Roma).

34) *CE*, 428 (Stabiae).

35) *AEM*, VI 38, 80; 32, 62; 29, 59; 28, 58; Μοῖρα ἀπαθῆς (toate din Tomi).

36) *AEM*, VI, 51, 97 (Tomi).

37) *Ibid.*

38) *AEM*, VI, 29, 59; 62 (Tomi).

39) *AEM*, VI, 28, 58 (Tomi).

40) *CE*, 490.

41) *CE*, 465, B, 19 sqq.

42) Italia: *CE*. 803, 2.

43) *CE*, 823.

44) *CE*, 387 (Roma): o femeie *vixi duodetriginta per annos... quadraginta duo mecum fero flebilis annos*.

45) Cf. aproape pe toate monumentele funerare formula: *H(oc) M(onumentum) H(ere-dem) N(on) S(equetur)*.

⁴⁴) Vezi d.p. pe *consacrani Silvani Satoris* de la Ulmetum (*Cetatea Ulmetum*, II, 2).

⁴⁷) Adusă la Tulcea, nu se spune de unde, mai probabil însă de la Histria, decât d.p. de la Tomi, care e prea departe.

⁴⁸) *AEM*, VI, 46, 95.

⁴⁹) *CE*, 186 (Italia).

⁵⁰) *CIL*, III 3980 (Siscia): *aliquotie(n)s mortuus sum, set sic nunquam* (se recomandă ca *magister mimariorum*).

⁵¹) *CIL*, III, 293 Col. Antiochia Caesaria.

⁵²) *CE*, 187.

⁵³) *CE*, 118 (Interamna Liris).

⁵⁴) *CE*, 77.

⁵⁵) *CE*, 856, 12 sqq. (Roma).

⁵⁶) *CE*, 801 (Roma).

⁵⁷) Senatori din Histria: la *Ulmetum* (*Cetatea Ulmetum* I, inscr. no. 2) la Chiuciucchioi [azi Nistorești] (*CIL*. 12489: *consisti regione Histria numeraque fecit Histro in oppido archontium et aedilicium et sacerdotium at Liberum*), la Casapchioi [azi Sinoie] (*CIL*, III 14449). Senatori din Tomi, în *vici-i* din teritoriul rural: un cavaler roman, *buleuta Tomitanorum* (*CIL*. 7543), de 65 de ani, *statuam vivus sibi posuit*; un veteran *buleuta Tomitanorum se vivo sibi et coniugi suae memoriam fecit in praedio suo* (*CIL*. III 770), etc.

⁵⁸) Asupra sărbătorilor din Pontul Stîng nu e locul de a insista aici. Voiu aduce tot materialul în *Histria*, I; cf. deocamdată cele comunicate în *Gerusia din Callatis, Histria, IV* și *Cetatea Ulmetum*, II 2. [— *Histria*, I n-a mai apărut].

⁵⁹) Cf. *Histria* IV, p. 607 și nota 4.

⁶⁰) Răposatul în floarea vîrstei e un νέος ἦρως „un erou tînăr” (νέος τὴν ἡλικίαν ἦρως (cf. Kalinka, o.c., nr. 286 și 287): trupul lui nu e obosit de vîrstă, iar sufletul e fără suferință (*ibid.*, nr. 335).

⁶¹) *Di inferi manes* = morții; *superi* = viii.

⁶²) Cum zice o inscripție din Aquileia: „sau mai bine nu plîngeți: nu e nimic rău, unde nu e nimic: *nil mali, ubi nihil est*” (*CE*. 214).

⁶³) *Domus aeterna*, în inscripțiile latine; οἶκος αἰώνιος ori ἡρώων în cele grecești (cf. exemple la Kalinka, o.c., col. 332).

⁶⁴) Cf. *CE*, 481 (Gallia).

⁶⁵) *CE*, 434 (Pisaurum-Umbria).

⁶⁶) *CE*, 467, 8 (Roma).

⁶⁷) *CE*, 473, 9 sqq (Mediolanium).

⁶⁸) *CE*, 476, 8 sq. (Roma). De altfel, sunt fără număr inscripțiile funerare latine, cari poartă încheierea *sit tibi terra levis*: „fie-ți țărîna ușoară”.

⁶⁹) Cf. *Histria* IV, p. 603, V. și în *CIL*, III 1532 = un *servus... coniugi (!) b.m.p.*

⁷⁰) O în ripție din Tomi ne face cunoscut un thiasos dionysiac numit după o femeie, Paso (*AEM*, XI 48; 60: cu adnotările lui Reisch) Πατούς... θιάτος.

⁷¹) *AEM*, XI 44, 57: *μήτηρ δένδροφόρων*; cf. *CIL*, III 7532: tot din Tomi.

⁷²) *AEM*, VI 22, 45 (= Cagnat, *JGR*, I, 602): *ἱεραοα μένη μητρὶ θεῶν* (Tomi).

⁷³) E cazul Sossiei Africana, soția agoranomului Quietus și fiica lui G. Iulius Africanus, în Tomi: *AEM*, VI 22, 45 cu XVII 92, 21 = Cagnat *JGR*, I 602 și 640.

⁷⁴) Pentru materiile predate în aceste școli, avem dovada monumentală despre învățarea pe de rost a cîntecelor lui Homer — mai ales, desigur, a *Iliadei* — în cărămida de la Romula, *AEM*, XVII 81, I.

⁷⁵) Cf. cele ce-am spus în această privință în *Gerusia din Callatis*, *passim*.

⁷⁶) Vezi pentru toate *Histria* IV, p. 598 sqq. și *Gerusia din Callatis*.

⁷⁷) Cf. în *Gerusia din Callatis* decretul în onoarea lui Apollonios.

⁷⁸) Mai toate aceste ramuri de activitate ne sunt documentate prin inscripții chiar din Pontul Stîng, în *AEM passim*, (voi u insista asupra lor în special în *Histria* I); — alte ramuri ne sunt cunoscute prin inscripții contemporane din alte părți ale lumii greco-romane, la Dittenberg, *Syllloge*³, *passim*, cf. și Michel, *Recueil*. [— *Histria* I n-a mai apărut].

⁷⁹) Dittenberger, *Syllloge*³, 762, 43: vremea regelui Burebista.

⁸⁰) Idem, *ibid.*, 730, 23: sec. I a Chr.

⁸¹) Cf. pentru această educativă dorință, și inscripția din Tomi, cam din aceeași epocă (a regelui Burebista) la Dittenberger, *Syll*³, 731, 44.

⁸²) Dittenberger, *Syllloge*³, 708.

⁸³) *AEM*, XIV 22, 50 (și la Dittenberger, o.c., 731).

⁸⁴⁾ *Gerusia din Callatis*, p. 60 și urm.

⁸⁵⁾ Kalinka, *Ant. Denkm., in Bulg.*, col. 86, no. 95; cf. Dittenberger, o.c., 762.

⁸⁶⁾ *AEM*, X 164, 6.

⁸⁷⁾ Vezi, pentru documentarea acestor mici amănunte, *Zidul cetății Tomi, Histria IV, Gerusia din Callatis* și, mai ales, cit de curînd, *Histria I* [care n-a mai apărut; a apărut, însă, *Histria VII*, în 1923].

⁸⁸⁾ Pentru sărbătoarea Chamosynelor Isidei și pentru misteriile ei la Tomi, cf. *AEM*, VI 23, 46 și Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, p. 8 sqq., nr. 3.

⁸⁹⁾ *ATM*, VI 8, 14, cu adnotările lui Gomperz; special pentru misteriile lui Dionysos, cf. *AEM*, XI 48, 60, cu adnotările lui Reisch.⁸⁸

⁹⁰⁾ Cunoaștem din Pontul Stîng pe odessitani și pe dionysopolitani mergînd ca theori și mysti la templul și oracolul lui Apollon Clarios din Notion: vezi inscripțiile, pomenind și inițierea la misterii, la Macridy, *Antiquités de Notion II*, în *Jahreshefte d. oesterr. arch. Inst.*, XV, p. 50 sq., no 15 și 16.

⁹¹⁾ Cf. *Gerusia din Callatis*, p. 72 și urm.

⁹²⁾ Vezi inscripția de la Tomi, *AEM*, XI 43, și cf. A. v. Domaszewski în *AEM*, IX 130, 98, și E. Szantó, *ibid.*, p. 133, și mai ales 134.

⁹³⁾ De pildă, la Tomi, v. înscr. *AEM*, VIII 9, 23, cu comentariul lui Gomperz.

⁹⁴⁾ *CE*, 618: Treveris.

⁹⁵⁾ La Gellius, I, 24, 4, cit de Buecheler, *CE*, 848.

⁹⁶⁾ Buecheler, *l.c.*

⁹⁷⁾ *CE*, 548: Roma: *casta fide semper toru maritalis dilexit/sobria, non moecha, simplex animoque benigno, dedita coniugi soli suo, ignara alienum*; *CE*, 552 Sutrium, încă și (pe lingă calitățile de mai sus) (s-a ocupat de copii, a fost foarte harnică și înțeleaptă: *CE*, 843 Augusta Taurinorum: *casta pudica decens sapiens generosa probata*.

⁹⁸⁾ *CIL*, III 375: Parium-Mysiae.

⁹⁹⁾ *CE*, 427: Pannonia.

¹⁰⁰⁾ *AEM*, VIII 9, 23: Tomi.

¹⁰¹⁾ *AEM*, XVII 92, 21: Tomi.

¹⁰²⁾ *CE*, 249: Praeneste.

¹⁰³⁾ *CE*, 427: Pannonia.

¹⁰⁴⁾ *CE*, 426: Roma.

¹⁰⁵⁾ *CE*, 425: *ibid.*

¹⁰⁶⁾ *CIL*, III 375: Parium-Mysiae.

¹⁰⁷⁾ *AEM*, VIII 9, 23: Tomi.

¹⁰⁸⁾ Kalinka, 97, 98: Dionysopolis.

¹⁰⁹⁾ *CE*, 437: Forum novum in Sabinis.

¹¹⁰⁾ *AEM*, VI 38, 80: Tomi.

¹ Θ. K. ΕΞ ΕΥΧΗ = ΘΕΟΙΣ ΚΑΤΑΘΟΝΙΟΙΣ ΕΞ ΕΥΧΗ, în gr. „zeilor subpămînteni după făgăduință“ (*ex voto*).

² *Laus vitae*, „laudă vieții“ (lat.).

³ *doric*, de la doriene: populație greacă din Pelopones, producătoare a unei arte caracterizate prin laconism și sobrietate, artă ce definește un stil aparte.

⁴ *Pontul Stîng* (*Pontus Sinister* sau *Pontus Laevus*), coasta de apus a Mării Negre, numită astfel, în antichitate, de către navigatorii greci care veneau din sud.

⁵ La *Marathon* atenienii și plateenii, conduși de Mitridate, au înfrînt pe persi (490 î.e.n.).

⁶ *Moire*, trei zeițe (*Athropos*, *Clotho* și *Lachesis*) născute din unirea lui Zeus cu *Themis* și avînd rolul de a călăuzi destinele omeniești. La romani se numeau *Parce*.

⁷ *Mercurius*, divinitate romană, identică cu *Hermes* din mitologia greacă: protector al comerțului și al călătorilor.

⁸ *Pericles* (490? — 429 î.e.n.), om de stat atenian, șeful partidei democratice, a înălțat democrația sclavagistă la treapta cea mai de sus.

⁹ *Alexandru cel Mare* sau *Alexandru Macedon* (356—323 î.e.n.), fiul lui Filip II, regele Macedoniei. Elev al lui Aristotel, a fost unul dintre cei mai glorioși conducători de

oști ai antichității, a ajuns să stăpânească cea mai mare parte a lumii cunoscute atunci, contribuind la răspândirea culturii elene.

¹⁰ *Xenophanes* (sec. VI—V î.e.n.), filosof grec, fondatorul școlii eleate, din a căruia operă (critică a mitologiei tradiționale) s-au păstrat doar fragmente.

¹¹ *Heraclit din Efes* (c. 540—475 î.e.n.), filosof materialist grec, pune la temelia lumii „focul” și privea totul ca fiind în devenire dialectică.

¹² *Empedocles* (c. 490—c. 430 î.e.n.), filosof materialist și poet, așeza lumea pe patru principii: foc, aer, apă, pământ.

¹³ *Homer*, părintele literaturii grecești, autorul *Iliadei* și a *Odiszeii*. A trăit, probabil, în sec. XII—VIII.

¹⁴ *Hesiod* (probabil sec. VIII sau VII î.e.n.), poet grec, autorul unor meditații despre viața rurală (*Munci și zile*), despre genealogia zeilor (*Theogonia*) ș.a.

¹⁵ *Democrit* (c. 460—c. 370), filosof grec de orientare materialistă și atee, fondator, împreună cu Leucip, al teoriei atomiste a materiei.

¹⁶ *Zenon din Elea* (c. 490—c. 430 î.e.n.), filosof grec, a formulat celebrele aporii (paradoxuri) despre imposibilitatea mișcării și a discontinuității.

¹⁷ *Epicur* (341—270 î.e.n.), filosof grec, a dezvoltat materialismul lui Democrit, formulând o gnoseologie senzualistă.

¹⁸ *Elysii*: Cîmpiile Elizee, regiune subpămînteană unde, potrivit mitologiei mediteraneene, ajungeau umbrele celor virtuoși.

¹⁹ *Odin*, în mitologia scandinavă, supremă divinitate care proteja sufletele celor căzuți în luptă.

²⁰ *Walhalla*, reședința lui Odin, unde mitologia Nordului așează pe eroii căzuți în luptă.

²¹ *Sarapis, Serapis*, divinitate greco-egipteană, adoptată de lumea romană.

²² *Isis*, în mitologia egipteană, soră și soție a lui Osiris, era zeița naturii fecunde și a maternității.

²³ *Dionysos Baccheus*, încă un nume sub care era invocat popularul zeu Dionysos, protector al vinului și al viței de vie.

²⁴ *Silvanus*, zeu al pădurilor și al cîmpurilor, era socotit ca ocrotitor al agricultorilor și al ciobanilor.

²⁵ Aluzie la cunoscutul personaj rabelaisian, Gargantua.

²⁶ *thiasuri*, asociații religioase, la greci, consacrate diferitelor divinități.

²⁷ *Pannonia Superioră*, regiune situată între Dunărea centrală și Sava, cuprinzînd Ungaria de azi, parte din Austria și nordul Iugoslaviei.

²⁸ *Venera* sau *Venus*, zeița iubirii, protectoare a vegetației și a fertilității.

²⁹ *Scitia Mică* (Scythia Minor), antică denumire a teritoriului de azi al Dobrogei, dată de coloniștii greci, care îi asemuiau țărmul cu acela al Scitiei reale din nordul Mării Negre.

³⁰ *Odessos*, colonie greacă, fondată de către milesieni în sec. VI î.e.n., pe țărmul tracic al Mării Negre, pe locul orașului Varna de azi.

³¹ *Diombrii*, la vechii greci, reprezentau anumite sărbători de toamnă, pentru ploi.

³² *Callatis*, colonie fondată în sec. VI î.e.n., pe coasta de vest a Mării Negre (Mangalia de azi), de către grecii din Heraclea Pontică. Și-a încetat existența în sec. VII e.n.

³³ *Rosalia*, „sărbătoarea trandafirilor” la romani, avea loc la sfîrșitul primăverii, în cinstea morților.

³⁴ *Hades*, în mitologia greacă, fiul lui Chronos și al Rheeli, stăpîn al lumii subpămîntene.

³⁵ *Persephone*, fiica lui Zeus și a zeiței Demeter, petrecea o parte din an sub pămînt, ca soție a lui Hades, iar restul deasupra, alături de Demeter.

³⁶ *Mani*, sufletele celor morți, considerate ca genii protectoare. În cinstea lor se aduceau ofrande și serbări.

³⁷ *Agamemnon*, erou grec din Mycene, cel care a condus asediul Troiei și a fost ucis, la întoarcere, de către soția sa, Clytaimnestra.

³⁸ *Clytaimnestra*, soția lui Agamemnon, iar în timpul absenței acestuia amantă a lui Egist, cu ajutorul căruia îl ucide după încheierea războiului troian.

³⁹ *Antigone*, fiica lui Oedipus și a Iocastei. Și-a urmat tatăl în pîrbegie, întorcîndu-se apoi în Theba, unde își înmormîntează fratele, pe Polynices, căzut în luptă împotriva cetății sale, ea expunîndu-se astfel răzbunării lui Creon: a fost înmormîntată de vie, fiindcă a săvîrșit acel ceremonial pentru cineva care ridicase armele contra patriei.

⁴⁰ *Oreste*, fiul lui Agamemnon, a cărui moarte o răzbună ucigându-și mama și pe amantul ei, *Egist*, motiv pentru care îl urmăresc *Erianyle*, pînă ce un tribunal atenian îl absolvă de vină.

⁴¹ *Lear*, *Lady Macbeth*, *Hamlet*, *Iago*, eroi shakespeareeni din piesele *Regele Lear*, *Macbeth*, *Hamlet*, *Othelo*.

⁴² *Apollonios din Tyana*, filosof neopitagoreic, reformator etic și religios din sec. I e.n.

⁴³ *Temistocle*, arhonte și strateg care a făcut din Atena întâia putere navală a lumii grecești. Sub conducerea lui, atenienii au obținut victoria de la Salamina (480 î.e.n.) contra perșilor.

⁴⁴ *Pericle* (490 ?—429 î.e.n.), om de stat atenian, a condus destinele cetății, ca strateg, din anul 445 pînă la moarte.

⁴⁵ *efeb*, adolescent.

⁴⁶ *efebarch*, conducător al colegiilor de efebi.

⁴⁷ *gymnasiarch*, conducător al gimnaziilor, avînd în grijă și jocurile, serbările, ceremoniile.

⁴⁸ *Acornion*, grec din Dionysopolis, lăudat într-o inscripție pentru serviciile aduse cetății, ca preot al lui Dionysos și ca sol pe lângă Burebista.

⁴⁹ *Dionysopolis*, colonie greacă pe coasta Mării Negre (Balcul de azi), întemeiată în condiții necunoscute. Cf. O. Tafrali, *La cité pontique de Dionysopolis*, Paris, 1927.

⁵⁰ *Dionysii*, sărbători în cinstea zeului Dionysos.

⁵¹ *Olbia* (Olbiopolis), colonie greacă fondată de milesieni la limanul comun al Bugului (Hypanis) și al Niprului (Borysthenes), în sec. VII î.e.n. Unii autori o numesc și *Borysthenes*.

⁵² *Achilleus* (Achile), erou grec, fiul zeiței Thetis și al muritorului Peleu. A luat parte la războiul troian, în timpul căruia și-a găsit moartea.

⁵³ *Zeul pythic*: aluzie la Apollon, cel ce a ucis șarpele-oracol din Delphi, unde profetiza, în templu, Pythia.

⁵⁴ *Aristagoras al lui Apaturos* (sec. I î.e.n.), titularul unui decret de cinstire, pe vremea cînd Histria era ocupată de geții lui Burebista, aflați în plină expansiune pontică. Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II, București 1967, p. 270—286, 534—546.

⁵⁵ *Zeii din Samothrake*, Cabirii, al căror cult se celebra mai ales în insula Samothrake.

⁵⁶ *Demeter*, la romani, zeia agriculturii și a fertilității pămîntului.

⁵⁷ *Cybele*, divinitate de origine frigiană, protectoare a vegetației. Cultul ei, orgiastic, a fost practicat pînă tîrziu în imperiul roman.

⁵⁸ *Mithras*, zeu uranian de obîrșie iraniană, avînd ca simbol soarele neînvins (Sol invictus), era celebrat de către romani, care l-au cunoscut prin negustorii veniți din Orient.

⁵⁹ *Apollonii*: sărbători dedicate zeului patronim.

⁶⁰ *Dionysii*, sărbători în care era celebrat, pretutindeni în lumea greacă, zeul Dionysos.

⁶¹ *Diombrii*, sărbătoare autumnală în cinstea lui Zeus Ombrinos, „dătătorul-de-ploaie”, și a pămîntului fertilizat de ploie.

⁶² *Caesaree*, la greci, sărbători în cinstea casei imperiale, organizate la Caesarea, cu participarea grecilor de pretutindeni.

⁶³ *Panegyre*, sărbători naționale grecești, cu largă participare, cu jocuri, banchete și sacrificii.

⁶⁴ *Olympia*, oraș în Elida, unde se organizau, o dată la patru ani, cunoscutele întreceri sportive pelenice.

⁶⁵ *Delphi*, oraș în Focida, sediu al celebrului oracol prezidat de Apollon.

⁶⁶ *agonothet*, conducător de întreceri atletice.

⁶⁷ *bien-être* „bunăstare” (fr.).

⁶⁸ *Dies violaris*, zi de ritual, *violaria*, sărbătoare în memoria celor morți.

⁶⁹ *In Memoriam Constantini Erbiceanu*, discursul de recepție la Academia Română, rostit de Vasile Pârvan la 28 mai 1914. Evocă personalitatea predecesorului, C. Erbiceanu (1835—1913), fost profesor la Facultatea de teologie din București și istoric al bisericii. I-a răspuns N. Iorga.

⁷⁰ *Michelangelo Buonarroti* (1475—1564), sculptor, pictor, arhitect și poet al Renașterii, a creat opere de artă care prin dinamismul ritmurilor și forța lor expresivă au exercitat o mare influență, pregătind barocul.

⁷¹ *Leonardo Da Vinci* (1452—1519), pictor, sculptor, arhitect, scriitor și om de știință, „omul universal al Renașterii”.

⁷² *Socrate* (469—399 î.e.n.), filosof grec, întemeietorul metodei dialectice, ca „artă de a discuta în contradictoriu”. Învățătura lui a fost transmisă de Platon în dialogurile sale.

- ⁷³ *Marcu Aureliu* (121—180), împărat și filosof roman, adept al doctrinei stoice (*Către sine însuși*), cu accentul pe libertatea morală ce decurge din caracterul rațional al firii umane
- ⁷⁴ *Amfortas* și *Parsifal*, personaje din dramaturgia wagneriană. Cel dintîi, mare preot al Graalului, vas sacru în care, după credința evului mediu, ar fi fost adunat singele curs din rana cristică. A fost salvat de suferințe de către Parsifal.
- ⁷⁵ *aequanimitas*, egalitate de spirit, seninătate, echilibru.
- ⁷⁶ Data nașterii lui C. Erbiceanu trebuie revizuită astfel: 1835. Cf. L. Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, 1940, p. 309.
- ⁷⁷ *Ignoramus et ignorabimus*, „îngorăm și vom ignora” — maxima naturalistului Emile Dubois-Reymond.
- ⁷⁸ *Veniamin Costachi* (1768—1846), cărturar român, Mitropolit al Moldovei, traducător de texte bisericești și protector al școlilor naționale.
- ⁷⁹ *Filaret Scriban* (1811—1873), teolog și cărturar român, frate cu *Neofit Scriban* (1803—1884). Ambii au jucat un rol de seamă în viața bisericii și în procesul regenerativ de la jumătatea secolului trecut.
- ⁸⁰ *Melchisedec Ștefănescu* (1822—1892), istoric și teolog, unul dintre cei mai activi din epocă. A fost membru al Academiei Române.
- ⁸¹ *Naum Rîmniceanu* (1764—1839), preot și publicist de origine transilvană, unul dintre adversarii epocii fanariote pe planul culturii.
- ⁸² *Confessio in articulo mortis* (lat.), figurat: mărturisire la atingerea morții.
- ⁸³ *Gloria in excelsis Deo* (lat.), „slavă întru cele de sus, lui Dumnezeu” (Luca, II, 14).
- ⁸⁴ Cuvînt rostit la mormîntul lui D. Onciul (22 martie 1923) și prezentat a doua zi plenului academiei (Vezi *Analele Academiei. Dezbatere*, XLIII, 1922/23, p. 49—53).
- ⁸⁵ *Cheiron*, centaur vestit pentru înțelepciunea și bunătatea sa, educatorul lui Achile.
- ⁸⁶ *cothurnii tragici*, încălțăminte folosită în teatrul antic, spre a spori înălțimea și prin aceasta prestigiul actorilor.
- ⁸⁷ *Ὀρῆφος*, bocet, cîntare tragică.
- ⁸⁸ *In mortem commilitonum*, „la moartea camarazilor de arme” (lat.).
- ⁸⁹ „Pentru tine datu-ne-ai tu viață și inima noastră este fără odihnă, pînă ce se odihnește întru tine” (Sfîntul Augustin, *Confessionum libri XIII*, I, 2).
- ⁹⁰ *Sfîntul Augustin* (350—430), teolog și episcop al Hiponei, profesînd o filosofie platonice. A scris, între altele, *Solilocvii*, *Confesiuni*, *Cetatea lui Dumnezeu*.
- ⁹¹ *Altamira*, peșteră în nordul Spaniei, celebră prin picturile policrome, datînd din paleoliticul superior. Ține de așa-numitul cerc de cultură franco-cantabric.
- ⁹² *Semele*, fiica lui Cadmos și a Harmoniei, mama lui Dionysos. Sfătuită de Hera, a cerut lui Zeus să i se arate în toată mărișoara lui, ceea ce a făcut să moară, arsă de focul divin.
- ⁹³ *Ahriman*, principiu al răului, opus lui Ormuzd, care reprezenta binele în mitologia zoroastriană, iraniană.
- ⁹⁴ *Șiva*, divinitate ce personifică, în mitologia indiană, răul, forțele distructive.
- ⁹⁵ „agon (luptă) pentru viață” (gr.).
- ⁹⁶ „O, Doamne, sufletul nostru nemuritor / Oglindă e a splendorii tale: / Milă pentru tine, milă pentru el, / Durerea noastră e durerea ta” (*Vechi cîntec breton*, de J.-H. Rosny, pseudonim sub care se ascunde frații Joseph Henri (1856—1940) și Séraphin Justin Boex (1859—1948)).
- ⁹⁷ *Ralph Walde Emerson* (1803—1882), filosof, publicist și poet american.
- ⁹⁸ *Flavii*, împărații romani din familia Flavia: Vespasian, Titus, Domițian.
- ⁹⁹ *Laocoon*, preot al lui Apollon. Opuindu-se introducerii calului troian în cetate (*timeo Danaos et dona ferentes*, „mă tem de greci chiar cînd aduc daruri”) și-a atras răzbu-narea zeilor potrivnici Troiei, care au făcut să iasă din valuri doi șerpi uriași, meniți să-l ucidă în mari chinuri, împreună cu fiii săi.
- ¹⁰⁰ *Kratos* și *Bia*, în mitologia greacă, personaje, reprezentînd Forța și Violenta, care au ajutat la înlănțuirea lui Prometeu.
- ¹⁰¹ *Vercingetorix*, căpetenie a galilor răsculați contra lui Caesar. A fost înfrînt, adus la Roma și ucis (52 e.n.).
- ¹⁰² *Les preux sans peur ni reproche* (fr.), „viteji fără frică și fără prihană”.
- ¹⁰³ „Aidem, copii ai patriei. A sosit ziua gloriei!”, este primul vers din *La Marseillaise*, cîntec revoluționar, compus de Rouget de Lisle (*Allons enfants de la patrie...*), apoi imn național al Franței.
- ¹⁰⁴ „Sus, în preajma gîndului, a luptei cu oamenii și cu lucrurile, pentru victoria asupra lumii!” (Carducci).

- ¹⁰⁵ *Pontul Euxin*, „Marea ospitalieră”, nume dat de greci Mării Negre.
- ¹⁰⁶ *Fafnir* și *Fasold*, în mitologia nordică : uriași.
- ¹⁰⁷ *voix céleste* (fr.), „glas ceresc”.
- ¹⁰⁸ *cenotaș*, monument funerar în memoria unei persoane ale cărei oseminte se află în altă parte.
- ¹⁰⁹ *Θρήνος*, cîntec funebru, bocet.
- ¹¹⁰ *Ares*, în mitologia greacă, zeul războiului, fiul lui Zeus și al Herei.
- ¹¹¹ *epirukion* (gr.), cîntec de biruință, în onoarea învingătorilor în întrecerile panelenice.
- ¹¹² *Panta nenikeekamen* (gr.), „în toate am învins” !
- ¹¹³ „Ce e omul, / Cînd bunul lui cel mai de preț și țința / Sînt doar să doarmă și să-nghită ? — O fiară ! / Acel ce ne-a-nzestrat cu-nțelepciune, / Ce vede tot în urmă și-nainte, / El nu ne-a dat din veșnic sfînta-i minte / Să rîncezească-n noi, nefolosită” (Shakespeare, *Hamlet*, IV, 4, trad. de Vladimir Streinu).
- ¹¹⁴ *gnom*, în mitologie, spirit despre care se spunea că locuiește sub pămînt, pentru a păzi comorile ascunse.
- ¹¹⁵ *Chaos*, în mitologia greacă, personificarea haosului, a spațiului fără margini dinaintea Genezei.
- ¹¹⁶ *Albion*, străvechi nume al Angliei.
- ¹¹⁷ *Charon*, luntrașul care conduce sufletele morților peste apa Acheronului.
- ¹¹⁸ *Poseidon*, zeu al mării, fiul lui Chronos și al Rheei.
- ¹¹⁹ *Horatio Nelson* (1758—1805), amiral englez, a condus flota în bătălia de la Abukir (1798) și apoi în aceea de la Trafalgar (1805), unde a și murit.
- ¹²⁰ *David Beatty* (1871—1936), amiral englez.
- ¹²¹ *John Rushwath Jollicoe* (1859—1935), amiral englez.
- ¹²² *bacantă*, însoțitoare în cortegiul lui Dionysos.
- ¹²³ *Saul*, primul rege al evreilor.
- ¹²⁴ *David*, succesorul lui Saul, poet și cîntăreț d'n harfă.
- ¹²⁵ Sînt cuvintele biblicului Iov, după ce și-a pierdut toate bunurile.
- ¹²⁶ *Tayget*, munți ce mărginesc, spre nord, cîmpia spartană.
- ¹²⁷ *Gabriele D'Annunzio* (1863—1938), scriitor și om politic italian, a militat pentru intrarea Italiei în primul război mondial.
- ¹²⁸ *Parentalia*, veche sărbătoare în cinstea morților.
- ¹²⁹ *Luciani vitarum auctio*, 14, p. 554 (în *Luciani Samosatensis Opera*, I, Amsterdam, 1743), scriitor grec, autor al unor scrieri de largă răspîndire : *Dialogurile morților* ; *Dialogurile curtezanelor* ; *Charon sau privitorii* ; *Toxaris sau prietenia*. Textul citat are (după traducerea din *Memoriale*, ed. I. Vartic, Cluj, 1973, p. 348) acest cuprins : „Sclavul din agora : Ce sînt, așadar, oamenii ? / Heraclit : Zei muritori. / Sclavul din agora : Ce sînt, așadar, zeii ? / Heraclit : Oameni nemuritori”.
- ¹³⁰ *Decebal*, rege dac (87—106), conducătorul luptei contra expansiunii romane în regiunea carpato-dunăreană. Biruitor la început, înfrînt în cele din urmă, s-a sinucis, spre a nu fi dus în captivitate.
- ¹³¹ *Burebista* (*Boerebista*), rege al geto-dacilor (sec. I î.e.n.), cumuînd o mare putere, împotriva căreia Caesar proiectase o campanie. Moartea protagoniștilor, întîmplată cam în același timp, i-a împiedicat să se înfrunte.
- ¹³² *Philippos* (Filip II), rege al Macedoniei (359—336 î.e.n.), cuceritorul Greciei.
- ¹³³ *Alexandros* (Alexandru cel Mare), fiul lui Filip II și unul dintre cei mai mari conducători de oști.
- ¹³⁴ Ultimul Flaviu, citat în *Parentalia*, e Domițian (51—96 e.n.), cel ce a purtat război contra dacilor (87—89), încheind apoi o pace în condiții pe care adversarii săi din Roma le-au socotit rușinoase.
- ¹³⁵ *Marcus Ulpius Traianus* (52—117), împărat începînd din anul 98, s-a distins mai ales prin războaiele cu dacii, pe care i-a înfrînt, incorporîndu-le țara în imperiul roman.
- ¹³⁶ *Licinus Sura*, prieten și om de încredere al lui Traian, unul dintre însoțitorii acestuia în prima campanie dacică.
- ¹³⁷ *Cocceius Nerva*, împărat roman (96—98).
- ¹³⁸ *Ferdinand*, rege al României (1914—1927).
- ¹³⁹ *Coloanele lui Hercule*, numele antic, grecesc, al strîmtorii Gibraltar.
- ¹⁴⁰ *Tanais*, vechiul nume al Donului.
- ¹⁴¹ *Zalmoxis* (*Zamolxe*), zeul suprem în religia geto-dacă, inițial divinitate chthoniană a fertilității și regenerării, a primit apoi atribute urano-solare.
- ¹⁴² *Melpomene*, muza tragediei.

- ¹⁴³ „cîntărirea sufletelor în balanță” (gr.).
- ¹⁴⁴ *Iupiter Capitolinul*, zeul suprem la romani, avînd principalul templu pe *Capitoliu*.
Asimilat cu *Zeus* al grecilor.
- ¹⁴⁵ *Artemis-Bendis-Diana*, zeița vîntătorii, în ipostază greacă, dacă și romană.
- ¹⁴⁶ *Gaia* (*Gaea*, *Ge*), personificare a pămîntului și principiu din care s-au născut zeii.
- ¹⁴⁷ *Maximins Thrax*, împărat roman de origine tracă (173—238), a purtat război în spațiul dac (235), ceea ce i-a adus titlul de *Dacicus Maximus*.
- ¹⁴⁸ *Maximus*, împărat roman adjunct, fiul predecesorului.
- ¹⁴⁹ *Decius*, împărat roman (249—251).
- ¹⁵⁰ *Gallienus*, împărat roman (260—268).
- ¹⁵¹ *Aurelianus* (271—275), împăratul care a operat retragerea trupelor și a administrației romane din *Dacia*.
- ¹⁵² *Romul* (*Romulus*), după legendă, fiul *Rheeli Silvia* și a zeului *Marte*, întemeietor, alături de fratele său *Remus*, al Romei.
- ¹⁵³ *Atlanta*, zeiță a naturii sălbatice, pasionată de vînătoare.
- ¹⁵⁴ *Melech*, biblică divinitate în *Canaan*, în cinstea căreia se sacrificau ființe umane.
- ¹⁵⁵ *Apollodor din Damasc*, celebru arhitect, a construit podul de la *Drobeta*.
- ¹⁵⁶ *Selinus* (*Selinunt*), orașul în care a murit *Traian*. S-a numit mai apoi *Traianopolis*.
- ¹⁵⁷ *Plinius cel Tânăr* (62—113), scriitor și om politic, autorul unui panegiric al împăratului *Traian* și al unei prețioase corespondențe, în care se reflectă societatea din epoca sa.
- ¹⁵⁸ *Apulum*, *Alba-Iulia*.
- ¹⁵⁹ *Napoca*, *Cluj*.
- ¹⁶⁰ *Porolissum*, *Moigrad*.
- ¹⁶¹ *Sarmizegetusa*, capitală a *Daciei* lui *Decebal*. După cucerirea romană numele a trecut la coloniei *Ulpia Traiana*.
- ¹⁶² *pervigilium sacrum*, „priveghi sacru”.
- ¹⁶³ *Laus Daedali*, „Laudă lui *Daedalus*”, personaj mitic, reprezentînd pe artistul complex, total, a construit *Labirintul*, în care regele *Minos* din *Creta* a închis *Minotaurul*.
- ¹⁶⁴ „Trece-a mea navă, singură, prin tipăt
De pescăruși, prin apa-nvolburată”
(*Carducci*, *Juvenilia*, III, 36, trad. de *Tudor George*).
- ¹⁶⁵ *Callirrhoe*, renumită fîntînă *ateniană*.
- ¹⁶⁶ *Polygnotos*, pictor grec din epoca clasică.
- ¹⁶⁷ *Pheidias*, sculptor grec din sec. V î.e.n. Lui i se datorează statuile *Athena Parthenos* și *Zeus din Olympia*.
- ¹⁶⁸ *panacratiiu*, sport practicat de grecii din vechime, unul dintre cele mai brutale.
- ¹⁶⁹ *Cecrops*, cel dintîi rege al cetății *Atena*.
- ¹⁷⁰ *Kerameikos*, cimitir *atenian*.
- ¹⁷¹ *Pentelicon*, lanț montan, străjuind la nord șesul *Atenei*, avea o bogată carieră de marmură.
- ¹⁷² *Lycabettos*, colină ce ține de lanțul *Pentelicului*.
- ¹⁷³ *Gorgo* (*Gorgona*), făptură mitică a cărei privire împietrea pe oricine se uita la dînsa.
- ¹⁷⁴ *Hymettos*, munte situat în partea de nord a cîmpiei *ateniene*.
- ¹⁷⁵ *Minos*, rege legendar al *Cretei*, fiul lui *Zeus* și al *Europei*.
- ¹⁷⁶ *Zina cu Șarpele*, personifica, în cultura *minoică*, fertilitatea elementelor.
- ¹⁷⁷ *Marea Euboică*, cea care mărginește insula *Eubee*.
- ¹⁷⁸ *Helios*. Soarele, divinitate identificată uneori cu *Apollon*.
- ¹⁷⁹ *Parthenos Promachos* („Fecioara Luptătoare”), *Athena*, zeița-fecioară, protectoare a cetății care-i purta numele.

IV. Introduceri, prefețe

1. M. AURELIUS VERUS CAESAR ȘI L. AURELIUS COMMODUS ¹

PREFAȚA

Studiul de față dă — după izvoare, pentru prima dată, chiar și față de întinsa literatură apuseană asupra chestiunei — o expunere mai pe larg a relațiilor personale și de drept public dintre împărații Hadrian și Antoninus Pius și viitorii primi co-împărați romani Marcus Antoninus și Lucius Verus. Se va povesti dară în cele ce urmează istoria principelui moștenitor Marcus Aurelius Verus Caesar și a fratelui său prin adopțiune Lucius Aurelius Commodus în sfertul de veac al domniei „tatălui” lor Antoninus Pius, luîndu-se ca principal punct de vedere al expunerii situația și relațiile de drept public, pe de o parte ale tatălui față de fii, pe de alta ale acestora între dînșii. Punctul de vedere pomenit nu e arbitrar, ci e adînc motivat de faptul că cu Marcus Antoninus și Lucius Verus se face în dezvoltarea „Principatului” roman începutul cu urmări așa de însemnate, atît în bine cît și în rău, al împărțirii demnității supreme între doi sau mai mulți Auguști, — instituție pe care maestrul modern al dreptului public roman, Theodor Mommsen, a numit-o pe scurt „Sammtherrschaft”. A cerceta originile — o putem spune de acum : pur personale — ale acestei mari schimbări în „Constituția” imperială romană mi s-a părut de interes și pentru publicul iubitor de istorie de la noi.

Dar și pentru alte motive e vrednică de luare aminte istoria acestor trei decenii din viața familiei împărățești a Aeliilor-Aureliilor. Poate pentru nici un alt timp din istoria Imperiului n-avem mărturii, așa de nemijlocite și de un așa de mare preț, atît pentru înfățișarea culturală a vremii, cît și pentru viața intimă a membrilor casei domnitoare, ca bogata corespondență a lui Fronto și ca minunatele *Comentarii* — „εἰς ἑαυτόν” — ale împăratului Marcus.

Ba mai mult decît atît : călătorul care cercetează astăzi, cu gîndul îndreptat spre cele trecute, rămășițele clădirilor de pe Palatin, ori merge la Villa Adriana, poate urmări oarecum chiar pașii oamenilor mari și buni cari au locuit acolo și de cari va fi vorba mai departe : Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius.

Un farmec neasemănat înconjură azi viața acestor trei împărați : cel dintâi, mai strălucit ca stăpînitor decît ca om, ni se înfățișează totuși ca un desăvîrșit principe : mare în trebile publice, nobil în ocrotirea artelor, înțelept în alegerea moștenitorilor ; al doilea, pildă rară a vechii sobrietăți romane în aceste timpuri tîrzii, unește simplitatea în obiceiuri cu o nemărginită bună-tate și modestie, atît ca om cît și ca împărat ; al treilea a fost un sfînt : căci

a-i spune numai filosof, atunci cînd atîția alții făceau filosofie numai cu capul, iar nu și cu inima, adică și cu fapta, e a-i da mai puțin decît i se cuvine. O curățire sufletească fără pereche caracterizează pe împăratul Marcus, cel gata a ierta tuturora toate, numai sieși nimic. Și omul acesta, modest ca și tatăl său Pius, adînc devotat înțelepciunii stoice, ca nimeni altul pe vremea sa, ne apare astăzi cu atît mai vrednic de respect în cadrul vremilor antice cu cît a știut salva împărăția romană și deci cultura europeană în ceasul celei mai grele primejdii ce-a amenințat-o vreodată, — atunci, cînd de la Rin pînă la gurile Dunărei trecuseră barbarii hotarele și pustiau provinciile, ba chiar în Italia ajunseseră, — iar în imperiul însuși bîntuia ciuma, decimînd luptătorii.

Filosofia stoică, așa de cald iubită și de adînc pătrunsă încă din tinereță cu ajutorul părinților lui prieteni și profesori, îi fu acum lui Marcus — spre care cătau toți ca spre tatăl lor — de mare alinare și întărire în aceste vremuri de groaznică nenorocire și neînchipuită întristare obștească.

De aceea, deși, precum însuși spune în *Comentariile*² sale, „tot ce se întîmplă e așa de obicinuit și cunoscut ca o trandafirii primăvara și roadele la vremea secerișului : „πᾶν τὸ συμβαῖνον οὕτως σθνήθεις καὶ γνῶριμον, ὥς τὸ ῥόδον ἐν τῷ ἔαρι, καὶ ὁπώρα ἐν τῷ ὕερί“ (IV 44), o tinereță ca a sa, chiar de n-ar fi așa de rară, încă e destul de frumoasă în ea însăși, pentru a ne bucura mereu de ea și a o trăi din nou, măcar cu gîndul, tot așa cum iară și iară ne bucurăm în fiecare primăvară de noii trandafiri și în fiecare toamnă de nouăle fructe.

Berlin, în august 1909

M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus, A. D. 138—161, studiu istoric, București, „Minerva“, 1909, p. 5—7.

¹ Asupra genezei acestei opere, ca și asupra avatarurilor ei, provocate de polemica cu D. N. Burileanu, cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 161—180.

² La îndemnul lui Pârvan au fost traduse și publicate ulterior, în *Convorbiri literare și Neamul românesc*, apoi într-un frumos volum la „Cultura națională“ (1930), de către C. Fedeleș.

2. CONTRIBUȚII EPIGRAFICE LA ISTORIA CREȘTINISMULUI DACO-ROMAN

PREFAȚA

Sînt cam două veacuri de cînd scriitorii moderni despre antichitatea clasică n-au mai avut timpul de reculegere necesar, pentru a excerpta din nou, dintr-un punct de vedere mai apropiat concepției actuale despre istorie, materialul literar și monumental antic, care s-a salvat prin veacuri pînă la noi. Încă în momentul de față, de pildă, *Istoria împăraților romani* a lui Lenain de Tillemont, sau ediția Codicelui Theodosian alcătuită de Gothofredus, sînt așa de indispensabile cercetătorului contemporan, ca și cum ar fi apărut ieri. — Singurul „umanist“ al vremilor noastre a fost Theodor Mommsen¹: pe umerii săi stă astăzi întreaga „antichitate romană“, și toți cei ce se mai ocupă cu ea de la dînsul pornesc. Dar el a lăsat o sumă de domenii ale vieții romane nestudiate mai de aproape. Mai înainte de toate *istoria internă a provinciilor romane*, a fost numai schițată de el; istoria spiritului public roman în lumea antică, marile mișcări religioase, în general, *civilizația creatoare ori vegetativă* a imperiului roman mai nici n-au fost atinse de el. Mommsen a pregătit numai drumurile spre aceste regiuni: prin publicarea și critica științifică a izvoarelor, prin lămurirea și expunerea organizației politice și administrative, prin sistematizarea „enciclopedică“ a faptelor vieții materiale; școlarii săi au mers apoi, pe drumurile deschise de dînsul, *mai departe*: dar, numai întrucît au avut înșiși sîrguința „umanistă“ a maestrului. Și de aceștia au fost puțini. Pentru Europa sud-estică n-a fost chiar nici unul.

Prin urmare, o *nouă* exceptare, a *tuturor* izvoarelor — *literare și monumentale* — cu privire la Europa sud-estică, în dezvoltarea civilizației omenеști de aici, între granițele de timp: 1000 a. Chr. — 1000 p. Chr. și între granițele geografice: Alpii norici — Bosporul cimmerian — Carpații nordici — Olympul, ar putea preface radical cunoștințele noastre despre acest ținut — ceva cam urgisit — al continentului prin excelență „luminat“. În special însă acel popor al Europei sud-estice, care nu numai e cel mai numeros printre neamurile de aici, dar e — ca origini etnice și culturale — și cel mai vechi, cel daco-român, ar căpăta o nouă istorie și, nu mai puțin, o nouă valoare în mijlocul popoarelor europene: el ar fi recunoscut ca cheia de boltă a culturii mediteraneane în Sud-Estul european și ca un element prin excelență statornic și nobil în lumea neastîmpărată, pestriță și — sufletește — încă nelimepizată a acestor ținuturi.

Pentru învățatul român, care și-ar lua asupra-și sarcina mai sus deșcrisă, s-ar mai ivi, însă, o dificultate: împreună cu alții, ori singur, — după cum

ar găsi ori nu tovarăși harnici și pricepuți — el ar trebui acum, *ad hoc*, să sape și să publice și rămășițele antice, în cea mai mare parte încă nedezgropate, ascunse în pământul țării noastre. Dacă față de o așa multiplă activitate ca adunător și editor de izvoare cu privire la istoria *veche* a Europei sud-estice, i-ar mai rămâne aceluia cercetător și timpul de a prelucra tot el, într-o scriere istorică proprie, materialul adunat, e o întrebare. Dar dacă nu i-ar fi dată această răsplată ideală², atunci la ce bun, din punctul de vedere personal, să-și mai închidă viața în munca ingrată a adunării de material?

Și totuși, admitînd că lumea noastră științifică și cea oficială s-ar arăta înclinată să susțină moral și material o lucrare ca cea mai sus caracterizată, știu că ar fi cineva — destul de sceptic față de propria-i glorie postumă și destul de entuziast pentru anume idealuri „antice” — care să-și consacre activitatea operei pomenite.

Lucrarea de față — pentru a cărei publicare am a mulțumi și aici domnilor Spiru Haret³, ministrul cultelor, și Petru Gârboviceanu⁴, administratorul Casei Bisericii — e o simplă *pildă* despre legăturile indisolubile între trecutul *roman* și prezentul *român*: instituții și numiri antice ajunse pînă la noi, dar astăzi lipsite de un înțeles concret: simple formule, tradiționale, — își recapătă strălucirea trecută în atingerea cu lumea lor veche, și devin clare și firești, încep o altă viață, căpătînd din nou sufletul plecat odinioară din ele, ca din toate cele omenești. — Există, ce-i dreptul, la noi prejudecata, că cine cunoaște bine lucrurile de azi și le-ar putea reconstrui și pe cele din trecut, ba chiar, la urma urmei, ar putea reconstitui și însăși viața daco-romană. Adepții acestei prejudecăți, cari uită că o sumă din instituțiile și practicile vieții noastre actuale sînt, în ce privește conținutul lor logic-sufletească, cam tot așa de clare și convingătoare ca expresiile și formele osificate, anticvate și mistice ale descîntecelor, vor găsi în studiul de față măcar cîteva exemple despre neexactitatea părerii lor.

Cunoștința vieții sufletești actuale, nu în formele ei, ci în spiritul ei, se poate dobîndi numai plecînd de la originile ei daco-romane: noi continuăm azi gînduri născute în mintea străbunilor noștri; unele idei lor le erau neclare, nouă ni s-au lămurit; — altele însă și-au pierdut demult interesul pentru noi; — în sfîrșit, cîteodată noi nu facem decît să repetăm, subconștient, forme și vorbe moarte. Cine altul decît istoricul ne-ar putea lămuri asupra acestor *fapte*?

Firește, în atari cercetări multe concluzii par premature ori nu îndeajuns de convingătoare: dar aceasta e în general inevitabil în istorie, care lucrează mai înainte de toate cu elemente pur spirituale, impoderabile și incalculabile. Toate izvoarele istorice, fără nici o excepție, fie ele literare, monumentale, ori etno-psihologice — sînt fragmentare: fie ca intenție, fie ca execuție, fie ca păstrare. Istoricul trebuie să le completeze, el, cu propriul său suflet. Dar sufletul omului nu se poate, însuși, într-un moment dat, decît tot fragmentar manifesta. Popoarele înseși, în întregi epoce, trăiesc o viață sufletească: unele prin excelență artistică, altele cu deosebire politică, altele aproape numai animalică. Viața sufletească a omului e *ἐν δυνάμει*⁵ infinită, ca dumnezeirea, dimpotrivă *ἐν ἐντελεχείᾳ*⁶ mărginită și înlănțuită, asta e și deosebirea între zei și oameni: primii trăiesc posibilitatea în sine, — cei din urmă numai posibilitatea faptelor precise și mărginite. — Istoria e manifestarea tendinței spre nemurire, inerentă omului: ea arată în chip

logic-evolutiv viața sufletului omenesc în înfățișările sale din toate locurile și timpurile, reconstituind astfel, metafizic, sufletul Umanității, ca al unei ființe unitare, egal îndreptățite cu cealaltă entitate universală, a cărei viață se desfășură numai în *δυνάμει*, Divinitatea.

Tradiția istorică și cultul trecutului au, la neamurile luminate, tocmai acest rost, de a hrăni sentimentul de continuitate spirituală între strămoșii, ori anticii, idealizați, și între luptătorii pentru ideal ai vremilor de azi. — Strămoșii noștri sînt însă tocmai anticii, a căror viață e pentru întreaga lume contemporană un izvor de bogăție sufletească și de avînturi înălțătoare.

Grija pioasă și stăruitoare a națiunii noastre pentru urmele antice, lăsată în pămîntul țării de strămoșii dacoromani, ar da vieții sufletești a întregului popor un orizont mai larg, reînvînd o tradiție nobilă și idealistă și alungînd măcar în parte spaima zilei de mîine, prin trezirea unui anume sentiment de siguranță, ba chiar de nemurire a rasei, și prin întărirea credinței într-un viitor binecuvîntat al neamului romanic de la Dunărea de Jos.

București, în noiembrie 1910.

Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman, București, „Socec“, 1911 p. VII—XIV.

¹ Marele clasicist Theodor Mommsen murise în 1903.

² Singura pe care o putem avea într-o viață de „singurătate, studiu și reculegere“, unde nu are ce căuta lumea din afară cu brutală ei existență — în care „les médiocrités intrigantes arrivent par degrés à la domination par leur activité grossière et matérielle, et cette sorte d'adresse à laquelle ne peuvent descendre les esprits vastes et généreux“ (Alfred de Vigny), — și în care acele „mediocrități intrigante“ hotărăsc de soarta tuturor după placul și interesele lor: „*totius autem iniustitiae nulla capitalior est quam eorum qui, cum maxime fallunt, id agunt ut viri boni esse videantur*“, — „*maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea quae concupiverunt*“ (Cicero, *De off.*)⁷. Căci iată un exemplu, cînd o viață, începută și întocmită și pentru viitor, întru ideal și armonioasă activitate, părea că se va sfărma, supt loviturile acelei *capitalis iniustitiae*, de care vorbește mai sus scriitorul antic, și poate s-ar fi sfărmat și *credinciosul* ar fi devenit un *sceptic* ori un *cinic* ca atîția din cei dimprejurul lui, dacă geniul său ocrotitor, „*θεός σωτήρ*“⁸, Cugetarea „calmă, sfîntă, puternică“ (Vigny)⁹, nu l-ar fi răpit cu ea înapoi, în „reculegerea, studiul și singurătatea“ binecuvîntată, unde sufletul nostru e totdeauna senin și larma mulțimei nu se mai aude...

Acum un an, un coleg a încercat — nepedepsit — asasinarea morală a unui alt coleg, mai tînăr, care voia să ocupe definitiv catedra de antichități, pe care o suplinia: cel dintîi a ridicat împotriva acestuia din urmă acuzarea că într-o ultimă lucrare a sa a copiat — fără s-o mărturisească — o simplă enciclopedie nemțească!¹⁰ Colegul cel tînăr avea, ce-i dreptul, la activul său un anume trecut științific destul de îndelungat și apreciat, care să-i stea cheazăie pentru cartea sa. Totuși, potrivit stării de spirit din anume timpuri și țări, unde oamenii integri și ideali sînt în minoritate și, deci, simpla exprimare a bănuielii se identifică, repede, sau cu adevărată acuzare, sau cu sentința de condamnare, colegul mai tînăr, fără multă zăbavă, fu încredințat binevoitoarei atenții a unei comisii de cercetare, iar alți colegi mai bătrîni, în dragostea și delicateța lor cu adevărat cerească față de cel învinuit, comunicară prin presă și publicului mare — *profanum vulgus*¹¹ — acuzarea de „plagiat“: deși ea era adusă cuiva, care chiar atunci era recunoscut și lăudat în Apus pentru activitatea sa tocmai în domeniul în care voia aici la noi să reprezinte și oficial știința. „Potrivit legii“, colegul acuzat nu se putu înfățișa comisiei de cercetare spre a se apăra. Aceasta chibzui singură. După oarecari discuții umilitoare și dureroase pentru cel învinuit, se hotărî totuși că colegul cel tînăr e un om cinstit. La cîteva luni după aceea

„acuzatul” era numit definitiv la catedra sa, iar cartea lui cea cu ponosul era premiată de Academia Română, în urma unui raport deosebit de favorabil. — Dar colegul cu acuzarea gratuită? Acela — bucurându-se și mai departe de stima multora, iar în chestia prezentă sigur de cauza sa dreaptă — își redactă cu îngrijire contra-memoriul său și-l înainta autorităților în drept, spre a fi tipărit, alături cu celelalte acte respective, în *Monitorul oficial*¹². În toamnă „opera” apărură: de-abia atunci putu vedea și fostul acuzat, care i-a fost vina. Ea era în adevăr mare: căci din exces de modestie el pregetase de a cere autorității superioare ca d[omnul] coleg mai bătrîn — care încă de la început voise, părăsindu-și propria catedră, să treacă la cea vacantă (dar fusese în chip foarte măgulitor rugat de Facultate să nu întrerupă strălucitoarea sa activitate de la catedra cea veche), — să facă, dacă ținea cu orice preț să-și părăsească obiectul, mai întâi un curs de repetiție la colegul cel tînăr. — Căci iată :

Orice elev de gimnaziu, neamț, e dator să știe, sub pedeapsa căderii la abiturium : 1°. Că în timpul Imperiului nu edili, ci pretorii au grija jocurilor publice (lucrul îl pot ceti școlarii chiar în cărțile lui Göschen, vol. resp. p. 41, 119 etc.; iar ai noștri în manualul lui Bouché-Leclercq, p. 132, 136, 527 etc.); 2°. Că toți magistrații și deci și questorii dădeau jocuri la intrarea lor în funcțiune (cf. B-L., p. 131); 3°. Că de la Claudius, în anul 47 fu „*impusă* *qaestorilor obligăția de a da regulat în fiecare an pe cheltuiala lor*” „*lupte de gladiatori*” (*ibid.*); 4°. Că ficțiunea de drept sacru a jocurilor private (*ludi privati*), de caracter funebru, cu gladiatori, se menține „chiar supt imperiu, atunci cînd magistrați, pretori și questori, *presidau în amfiteatru*” (*ibid.*, p. 527). Aceste lucruri elementare însă nu sînt știute de profesorul universitar român de filologie clasică : el scrie și subscie : „în ceea ce privește funcționarii cari dădeau asemenea jocuri” [de gladiatori, în timpul Imperiului !] „aceștia erau edili, nu questorii” !... Și ca să dovedească acest lucru, ilustrul erudit citează și acest pasaj dintr-un *Reallexicon* nemțesc : „namentlich lag es den Edilen (!) ob, sobald sie d[as] (tipărit în *M.O. : die*) Amt angetreten, durch die *munera aedilium* [D]ank und Bitt[e] für die Zukunft auszusprechen...”, adică ce am clarificat mai sus la no. 2; învătățul român însă compromite pe bietul neamț gratuit, citîndu-l pentru nenorocita sa afirmație. Firește, acum, că neștiind lucrurile de mai sus, poți găsi pe Mommsen însuși că „nu cunoaște bine antichitățile romane” și „că interpretează greșit textele latinești, dacă nu cumva chiar pradă și el, în chip neinteligent pe cei dinaintea lui. — Căci bietul „coleg bătrîn” văzînd în *Encyclopedia* nemțescă expresia „und gab sofort ein Gladiatorenspiel”, iar la „colegul cel tînăr” : „*curînd* după intrarea în funcțiune el dădu și jocuri de gladiatori”, își zise : „iar l-am prins” : *sofort* și *curînd* fiind același lucru (!), iar în textul latin neexistînd nici o aluzie la timpul precis (curînd după intrarea în funcțiune), cînd s-au dat aceste jocuri, nu rămîne decît că „colegul cel tînăr” a furat pe neamț, „fără să spună”. În adevăr : „colegului celui tînăr” nici nu i-ar fi dat mîna să citeze pe neamț, întrucît acesta spune *alteceva* ! *Sofort* înseamnă imediat”, pe cînd „*curînd*” se zice *bald* (*darau*) ; între cei doi termeni fiind și linguistic, și d.p.d.v. al dreptului public, resp[ectiv] sacru, o deosebire simțitoare (v. orice manual de antichități !), „colegul cel tînăr”, afară numai dacă n-ar fi fost tot așa de erudit ca adversarul său, nu putea să citeze pe neamțul cu *Encyclopedia* ! — Dar să mai vedem pe colegul cel bătrîn și în alte manifestări ale uimitoarei sale „polyhistoria” :

Voind, mai departe, să dovedească pe „colegul cel tînăr” drept neștiutor în anume chestii elementare, „colegul cel bătrîn”, deși mai bătrîn, arăta în contra-raportul său acum tipărit că el totuși încă nu auzise în viața sa — pentru vremea Imperiului — de „consiliile”, ci numai de „ședințele” Senatului, deși *consulta* în *publicum* înseamnă pe latinește (chiar și la Plinius cel Tînăr !) pur și simplu „a-și expune părerea în Senat”, *fit publici consilii particeps* = „ia parte la deliberările Senatului”, — *consilio publico* = „prin un decret (al Senatului)”, — decretele Senatului se numesc *senatus consulta*, iar *consulo* înseamnă „a delibera”, *consilium*, „deliberare, decret, consiliu, sfat, adunare deliberantă, comisie” etc. (vezi orice dicționar latinesc), iar regretatul Mommsen — care dacă nu va fi fost mai erudit în istoria romană, cel puțin, atunci cînd a făcut ultima corectură a cuvîntului respectiv, era mult mai bătrîn decît colegul nostru „cel bătrîn” și deci avea mai multă practică, — zice Senatului simplu *Rathaus* ; cu o candidă convingere bătrînul nostru coleg afirmă că „nu există consilii de-ale Senatului, ci ședințe”, și deci nu rămîne atunci ca explicare pentru „consiliile” colegului celui tînăr decît că „a tradus greșit” (!) din nemțește vreun loc din dicționarul enciclopedic pe care îl pradă. În adevăr, cu o perspicacitate excepțională, colegul cel bătrîn a descoperit acel loc : iată „plagiatul” pus — în „Monitor” ! — pe două coloane :

Pag. 47 din cartea cu pricina :

Encyclopedia nemțească, I 2285 :

„El lua parte foarte regulat la consiliile Senatului : încă înainte de a fi exercitat quaestura, fusese introdus de Pius în ședințe (*Vita Veri* 3, 5)“

„Auch den Amtshandlungen des Kaisers wohnte er häufig bei, um sich auf seine[n] künftigen Beruf vorzubereiten“ (*i*) reiten (Marc, 6, 5-7)“.

Colegul cel bătrîn zice : „prin Amtshandlungen se face aluzie... la „Consilium Principis“ ; deci „consiliile“ de la colegul cel tînăr nu pot fi (întrucît Senatul pe vremea Imperiului ține ședințe numai ca să șadă, iar nu să delibereze !) decît... „consilium Principis“ !... Furtul, ignoranța și lipsa de cea mai elementară inteligență sînt deci deplin dovedite la colegul cel tînăr de către colegul cel bătrîn. Și e de mirare că acesta din urmă se mai osteneste să adune și alte argumente critice, ori paralele româno-germane. Era de ajuns la urma urmei numai cea de sus, împreună doară cu afirmarea că colegul cel tînăr „n-a scris pînă acum un rînd“ de epigrafie, căci „obiecțiunea că“ el „s-a ocupat cu epigrafia în teza d-sale de doctorat e o simplă glumă, fiindcă aci d-sa n-a făcut decît să utilizeze documente epigrafice studiate de alții, ceea ce nu e tot una cu a studia însuși aceleași documente“. În adevăr : această afirmare a bătrînului coleg a fost aproape textual exprimată și de un profesor neamț, care zicea despre aceeași scriere a colegului celui tînăr următoarele : „diese... umfangreiche Dissertation ist ein erfreuliches Zeugnis für den wissenschaftlichen Ertrag eingehender und gründlicher epigraphischer Studien. Sie bildet ein würdiges Seitenstück zu der von Mommsen anerkannten Dissertation des späteren Nürnberger Gymnasialrektors W. Harster über den Nationen des Römerreiches in den Heeren der Kaiser“. Iar un alt „glumeț“, un oarecare Eduard Meyer, probabil după pilda puțin lăudabilă a altui neserios reprezentant al antichităților clasice în Apus, Ulrich Wilcken, citează în ale sale *Kleine Schriften* (1910) scrierea colegului nostru celui tînăr împreună numai cu o singură altă, ca publicații speciale mai însemnate, în direcția respectivă, în ultimii ani.

Dar cetitorul mirat se va întreba în fine nerăbdător : „adică e posibil, ca un profesor de cultura antică la o Universitate, fie ea și din cel mai întunecat Orient, să fi afirmat, scris, și, mai presus de toate, să fi lăsat să se tipărească, supt proprie iscălitură lucruri ca cele citate textual mai sus, ca izvorite din mintea „colegului celui bătrîn“ ? — Din nenorocire a fost posibil : lamentabilul „raport“ e acum eternizat oficial, în coloanele *Monitorului*, rămînînd ca un document în adevăr caracteristic, pentru superficialitatea culturii noastre contemporane [N.A.].

³ *Spiru Haret* (1851—1912), matematician, sociolog și om politic, ministru al Instrucțiunii Publice în mai multe rînduri, a fost un fervent susținător al cercetărilor efectuate de V. Pârvan (vezi și *Castrul de la Poiana*, București, 1913, p. 1, extras).

⁴ *Petru Gârboviceanu* (1862—1934), profesor, pedagog și om politic, a redactat o vreme revista de largă răspîndire *Albina*.

⁵ ἐν δυνάμει, ca posibilitate (gr.).

⁶ ἐν ἐντελεχείᾳ în realitate (gr.).

⁷ Pasajul din *De officiis* de Cicero (106—43 î.e.n.) vizează nedreptatea (*capitalis in iustitia*) ce se face îndeobște oamenilor de bine.

⁸ „Zeul mîntuitor“ (gr.).

⁹ *Alfred de Vigny* (1797—1863), scriitor romantic francez, autorul romanului *Cinq Mars*, pe care Pârvan îl apreciasse superlativ în articolul consacrat romanelor istorice cu subiecte naționale (1903).

¹⁰ Este vorba de acuzația adusă de N. D. Burileanu lui V. Pârvan că ar fi preluat, fără a cita, informații din *Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, editată de Georg Wissowa, în elaborarea monografiei dedicate lui Marcus Aurelius (1909). Acuzația era lipsită de temei, lucru dovedit prin raportul semnat de N. Iorga, D. Onciul și D. Evolveanu. Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 175—180.

¹¹ *profanum vulgus*, „mulțime neinițiată“, „profană“ (lat.).

¹² *Monitorul oficial*, București, 1910, nr. 163 (23 oct.), p. 6682—6694. Pentru detalii asupra incidentului, vezi Al. Zub, *Vasile Pârvan, biobibliografie*, București, 1975, p. 166—169.

3. ÎNCEPUTURI

În fundul ochilor generației actuale, stă întipărită o hartă a României, pe care copiii din școli o privesc ca pe un lucru de muzeu. Noi cei „bătrâni” (pun semne de citare, căci chiar studențimea de azi încă nu trăiește deplin vremea nouă și ține deci tot de „bătrâni”) nu gândim încă dacoroman, ci separatist. Suntem din „vechiul regat”, din „Basarabia”, din „Ardeal” etc. Măi dacoroman gândesc minoritățile naționale, pentru care e un fapt foarte real și adesea incomod. Dacoromania aceasta dintre Nistru și Tisa, care, evident, deocamdată mai mult negativ, dar în multe privințe și pozitiv, le-a stricat toată viața lor anterioară lunei noiembrie 1918 și le silește la bătrânețe, să se dea după o altă civilizație decît cea în care au crescut.

„Unificarea sufletească” a tuturor locuitorilor țării noastre nu poate fi nici o adaptare (la aspectele din vechiul regat), nici o amalgamare (a diferitelor aspecte provinciale), nici o românizare (după vechile forme), ci ea trebuie să fie o creare din nou, un corp total diferit de elementele lui componente, care-i servesc numai ca simplu material constructiv. România nouă e întregul românism oriental, e organul reprezentativ în răsăritul Europei al glorioaselor civilizații greco-latine și neolatine, în formă nu numai vegetativă, ci și creatoare, e o mare putere între puterile Europei centrale, jucînd rol de element ponderativ în agitațiile și dezechilibrul slavo-turanilor de care e înconjurată. România întregită e o creație nouă a istoriei universale, avînd economic, cultural și politic, un viitor esențial divers de trecutul diferitelor părți din care s-a compus : exact ca la unirea deplină a Italiei acum șaiszeci de ani, noi stăm înaintea unei „renașteri”, în care toate valorile existente pînă acum se vor schimba — valori politice, ca și valori artistice, valori sociale ca și valori religioase. Va fi o intensificare în cantitate și o diferențiere în calitate. Va fi o străbateră mai activă cu elemente europene și americane și va fi o pătrundere efectivă a noastră în concertul civilizației mondiale.

Toate aceste realități ale situației sufletești a poporului nostru cad ca o uriașă povară asupra învățătorilor din România întregită. Ei trebuie să le simtă, să se inspire neîncetat din ele, să se pătrundă în întreaga lor ființă de ele, spre a crește, cu vorba și cu fapta, vlăstarele fragede, încă neștiutoare de România veche ori nouă, astfel ca viitorii soldați, pe cari cealaltă mare școală a unificării, viața, îi va primi, spre a le da înțelesul puternic, ofensiv și defensiv, al vieții naționale, să-i aibă cît mai apropiați de idealul cel nou.

Învățătorul român, revista cea dintîi a tuturor învățătorilor din România întregită, e astfel prima școală a noastră, a celor bătrîni, întemeiată

spre a ne învăța să gîndim potrivit cu vremile așa de schimbate, în care soarta binevoitoare a națiunii noastre ne-a așezat să trăim¹.

Să încercăm a fi vrednici de noul capitol pe care românismul oriental are a-l scrie în istoria universală.

Învățătorul român, București, I, nr. 1, ian. 1922, p. 7—8.

¹ *Învățătorul român*, revista prefațată astfel de V. Pârvan, era publicația societății cu același nume, fondată de un grup de dascăli, între care marele istoric, sociologul D. Gusti ș.a. A avut, ca multe din inițiativele epocii, o viață foarte scurtă.

4. ÎNCEPUTURILE VIEȚII ROMANE LA GURILE DUNĂRII

[Introducere]

Învățații, care scriu istoria popoarelor, sînt de două feluri : unii, care din copilărie și pînă la bătrînețe au trăit tot între cărți, iar alții care au trăit și viața cea de toate zilele, cu luptele, necazurile, urîteniile și frumusețile ei, cunoscînd în carne și oase *oamenii vii* de toate felurile. Istoria scrisă de învățații cărților e foarte bogată și meșteșugită în înșirarea faptelor omenești și mai întotdeauna crede că poate da, fără frică și fără îndoire de sine, pricinile și urmările acelor fapte, așa că avem răspunsuri limpezi la toate întrebările ce trebuie să ne punem atunci cînd privim tainica întrețesere a patimilor și gîndurilor omenești, singuraticе ori de-ale mulțimilor, alcătuiind vălmașagul istoriei popoarelor. Dimpotrivă, învățații care, alături de cărți, cunosc și viața cea de toate zilele, se tem să dea prea repede răspunsuri asupra legăturii și pricinilor faptelor omenești ; de multe ori ei mărturisesc neputința lor de a lămuri de ce s-a întîmplat cutare război, ori s-a ivit cutare mare meșter de icoane frumoase și de case mărețe, ori de biserici cu totul tot nouă față de cele dinainte, și se mulțimesc numai să spună *cum* a fost, și nu și *de ce* a fost așa și nu altfel. Și ei fac astfel, pentru că viața nu e așa de limpede, cum se arată în cărți, de fiecare om, după mintea lui, ci e amar de încurcată și neașteptată, cum e și ciocnirea dintre mințile nenumărate și cu totul străine una de alta, ale oamenilor care alcătuiesc împreună, cu sau fără voia lor, satele, orașele, țările, împărățiile, breslele lumii acesteia.

Cînd istoricul cărților vede că pe un anumit loc hrisoavele lui încep de la un veac oarecare înainte să pomenească alte nume de popoare, el scrie : iar de la anul cutare poporul cel vechi s-a topit, ca negura de razele soarelui, și a început a trăi altul, căci iată, așa scrie în cărțile vechi, alcătuite de oameni tot așa de învățați ca și mine. Dar istoricul vieții se uită larg în lumea dimprejurul lui și vede că popoarele nu se șterg așa de ușor de pe fața pămîntului, că, dimpotrivă, ca buruienile și copacii, care cresc parcă încă mai năvalnic după cîte un prăpăd de foc ori de ape, așa și neamurile omenești se păstrează pe același pămînt cu mare dragoste de brazda pe care din strămoși au arat-o. Iar cînd se întîmplă de-și mai schimbă portul ori graiul — ori chiar numele — amestecîndu-se cu frînturi de popoare străine, pe care furtuna războaielor le-a aruncat peste dinsele, ele rămîn în trupul și în firea lor lăuntrică tot cele vechi.

Povestea începuturilor nației noastre românești a încăput, de vreo sută cincizeci de ani încoace, pe mîna unor învățați străini, care cetiseră multe cărți despre noi, dar țara, viața și firea noastră nu le cunoșteau. Și ei au scris așa cum au găsit în niște istorii vechi, că acum șaisprezece sute de ani¹ stră-

moșii noștri dacoromani au plecat, în urma unei porunci împărătești, din țara aceasta ce o locuim² și s-au dus dincolo de Dunăre pînă în fundul Balcanilor și nu s-au întors înapoi decît acum șese sute de ani³, cînd adică hrisoavele vechi vorbesc iară de ei, ca fiind aici, în România.

Învățați de-ai noștri, tot cu cărți vechi, au căutat să dovedească drept greșite părerile învățaților străini pomeniți, la care, cum e firea omenească, slabă de inger, se adăogaseră și mai mulți învățați români. Dar numai cu cărțile nu se poate dovedi nimic hotărît nici de-o parte, nici de alta. Căci aici trebuie întrebată și viața, nu numai cărțile, care, pentru zece veacuri, nu știu să spună mare lucru despre noi în țara noastră de azi.

Ci noi ne-am gîndit așa. Să facem o socoteală, cam cîți erau strămoșii noștri în veacul al treilea de la nașterea lui Hristos aici, în Dacia lui Traian. Căci avem păstrate în pămînt urme multe de sate și orașe din vremea aceea și, după desimea lor, cît și după mărimea fiecăruia, putem măcar așa pe departe să ne dăm cu gîndul, cam cîți vor fi fost ei, cînd au primit porunca de la împăratul lor⁴, să treacă dincolo de Dunăre, lăsînd pustie frumusețe și bogăție de țară, pentru că împăratul n-o mai putea apăra împotriva barbarilor de la miazănoapte. Socoteala nu e tare grea; căci noi luăm numărul cel mai mic cu puțință (că de l-am lua mai mic, ar rîde chiar și neștiutorii de săpături la cetăți vechi) și așa nu putem greși. Din România de azi erau atunci mai bine așezate cu orașe și sate Transilvania între cele patru ziduri de munți, Banatul și Oltenia; în ce privește Țara Românească de la răsărit de Olt și Moldova de miazăzi, ele erau mai slab locuite și aveau numai sate; orașe romane nu erau pe aici. Acum, cele trei țări numite întîi au o întindere de peste o sută de mii de kilometri pătrați. Astăzi trăiesc la noi pe un kilometru cam 60 de locuitori. Și atunci, ca și azi, la munte populația era mai rară, la cîmp însă, mai ales în Oltenia, era foarte deasă; nu e loc mai de seamă, astăzi, unde să nu găsim în pămînt și urme de așezări romane. Dacă luăm pentru kilometru pătrat numai 10 locuitori (ceea ce e prea puțin, dar vrem să nu fie chip să ni se poată răspunde cu ceva la socoteala noastră), avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori la anul cînd a venit porunca să părăsească toți țara. Și să se bage de seamă că n-am socotit nici un locuitor pentru Muntenia nici pentru Moldova, unde de asemenea știm că au fost destui, după ruinele ce ni s-au păstrat, cum vom vedea cu amănuntul mai la vale.

Și zicem noi: dacă milionul ăsta de oameni a trecut tot, la miazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei scrieri vechi⁵, după care s-au luat învățații cei noi, atunci nu se poate să nu găsim dincolo de Dunăre, în ruinele și pe pietrele scrise ce ni s-au păstrat, destul de multe din vremea aceea, semne, că la anul 270 după Hristos⁶ populația de acolo s-a înmulțit dintr-o dată cu un milion. Dacă nu orașe, măcar sate mai multe, dacă nici sate nouă, măcar lărgirea celor vechi, trebuie s-o întîlnim în semnele scrise ale vremii aceleia. Și totuși.

Toate știrile ce avem de la miazăzi de Dunăre: ruine, pietre scrise, cărți vechi cu nume de orașe și de sate de atunci, nu arată, afară de botezarea de către stăpînire a unor bucăți de pămînt de aici, cu numele Daciei pierdute, nici o schimbare în anii de după 270. Tot atîtea sate, tot atîtea orașe, tot atîta bogăție și sărăcie, și înainte și după anul așa-zisei noastre strămutări. Atunci, unde a intrat mulțimea aceea de oameni? Că nu un milion, ci numai cinci

sute de mii, ba chiar și numai o sută de mii să fi fost, și tot s-ar fi păstrat vreo urmă. Căci iată : sînt așezați aici cu de-a sila, tot prin vremurile acestea, niște barbari *carpi*, rude cu dacii nostri, și istoriile vechi ne-au păstrat numele satului lor⁷, cum ne-au păstrat și numele unor sate ale *sarmaților*⁸, mutați în diferite timpuri la miazăzi de Dunăre. Și tot așa avem păstrate o mulțime de nume de ale satelor dace ori barbare de la miazăzi de Dunăre, precum pietrele scrise ne dau știre bună și dreaptă despre atîtea mutări de popoare de la miazănoapte la miazăzi de Dunăre, încă înainte de vremea lui Hristos și apoi mereu pînă în vremile nouă.

Dar istoriile cele vechi n-au scris *ce vedeau*, ci *ce au zău*. Învățații aceia de atunci, scriind și ei numai după cărți, nu și după viață, au pus în povestea lor știrea ce li s-a spus la Roma, care era așa de departe de Dacia noastră : „Dacia lui Traian a fost părăsită și toți locuitorii ei au fost mutați la miazăzi de Dunăre“. Ar fi fost rușine mare, și pentru Roma, și pentru împăratul care a făcut isprava să se spuie adevărul, că locuitorii nu s-au mutat, ci au rămas dincolo de hotar, cu barbarii stăpîni peste ei și peste țara și munca lor. Pe urmă însă, cum la miazăzi de Dunăre nu se întîmplase de fapt nimic nou, căci totul fusese numai praf în ochii lumii, firește nimeni n-a mai scris nimic și nici pe pietre, nici în cărți, n-a mai rămas nici o știre despre ceea ce ar fi fost să fie viața cea nouă a noastră, în peninsula balcanică. Și a rămas numai știre despre romanii cei vechi de acolo, care erau foarte mulți și au dăinuit acolo, cu tot puhoiul de slavi ce i-a copleșit, mai ales din veacul al șaselea înainte. Așa îi găsim mereu în istoriile vechi, scrise la curtea de la Bizanț, pînă tîrziu, în toate țările de acolo : în munții Balcani (în Bulgaria de azi), în părțile Dobrogei noastre, și, mai ales, foarte mulți, în Serbia și Grecia de azi, unde s-au și păstrat, încă, sub numele de români macedoneni.

De altă parte însă și învățații care cercetează chipul cum s-a alcătuit limba noastră românească ziceau că trebuie să aibă dreptate cei ce spun că noi nu sîntem aici acasă și că am venit de la miazăzi de Dunăre. Căci, ziceau ei : românii din Macedonia, albanezii și românii din România au trebuit o dată să trăiască alături, fiindcă limba lor e, sau aceeași, sau cu multe vorbe înrudite. Și atunci mulți dintre învățații aceștia au fost de părere că undeva, prin Serbia de azi, ar fi leagănul nației și limbei noastre.

Două fapte, iară nu din carte, ci din viață, au uitat și acești oameni cu multă știință.

Întîiul e că granița pusă la Dunăre de împăratul roman, care a părăsit după 270 Dacia lui Traian, n-a fost niciodată ținută cumsecade de romani după anul acesta. Cînd erau barbarii mai tari, ei stăpîneau pînă în Grecia ; cînd erau romanii mai tari (ca de pildă pe vremea împăratului Constantin cel Mare și a fiilor lui, în veacul al patrulea, ori pe vremea împăratului Iustinian, în veacul al șaselea), atunci se întindeau ei dincoace de Dunăre, stăpînind și în fosta Dacie a lui Traian. Lucrul acesta nu e spus de știrile vechi așa de lămurit, dar se vede bine din înțelesul adevărat al vieții ascunse în acele știri. Astfel, nu e nevoie să mutăm pe strămoșii noștri din Oltenia, din Banat și din Transilvania, tocmai în Serbia ori în Bulgaria, ca să înțelegem de ce limba lor e aceeași cu a românilor din Macedonia. Iar cît pentru asemănarea cu limba albaneză, mai e și altă poveste, pe care nu o mai depănăm aici, fiind de ajuns și ce am spus mai sus. E adică și după anul 270

aceeași singură țară romană, trăind în aceeași nenorociri, de la munții de răsărit ai Ardealului și pînă la granițele Greciei⁹.

Al doilea fapt uitat este că la începutul veacului al XIII-lea românii sînt așa de mulți la miazănoapte de Dunăre și întinși pînă așa de departe, încît dacă ar fi venit din miazăzi, fie odată cu toții, fie în cete mai mari ori mai mici, din veac de om în veac de om, ar fi trebuit să rămîie însemnare în cărțile vechi (care nu lipsesc pentru părțile și vremile acestea) despre o așa mare strămutare de popoare. Și dacă mai adăugăm că ei sînt așezați acum, în veacul al XIII-lea și al XIV-lea, tocmai acolo și numai acolo unde au fost așezați strămoșii lor, dacoromanii, te cuprinde mirarea cum de n-au greșit, după zece veacuri de lipsă de aici, ca să se așeze ceva mai la dreapta, ori ceva mai la stînga. Și iarăși, ce zăpăsit tainic vor fi avut ai noștri cu barbarii din părțile Daciei lui Traian, ca atunci cînd au venit iară încoace, aceia să se dea binișor la o parte, ca oamenii bine crescuți, care intrînd în casă străină în lipsa proprietarului, pleacă îndată, cerîndu-și iertare, la întoarcerea lui înapoi.

Învățații cărților n-au găsit nimic de mirare în toate aceste lucruri ciudate, care nu se întîmplă în viața popoarelor; căci din cărțile lor ei nu pot afla că nimic în istorie nu e ciudățenie sau minune, ci toate faptele și sortii neamurilor cresc după orînduirile firești și cu înțeles cuminte ale oricărei vieți, lăsate în om și fiară și buruiană aici pe pămînt. Atîta de puțin vād și înțeleg oamenii aceștia viața dimprejurul lor, încît unul — dintre cei care cred că am fost ca niște țigani rătăcitori cu șatrele — cetînd în scrierile vechi că după așa zisa părăsire a Daciei lui Traian (care, firește, n-a fost părăsită decît de slujbașii și armata romană), barbarii care stăpîneau aici se întorceau regulat, din năvălirile ce făceau peste cei de la miazăzi de Dunăre, cu robi romani, — și-a zis că aici trebuie să fie căutată taina, de ce noi ne aflăm și azi tot în aceeași locuri și numai în aceeași locuri și așa de mulți, în Dacia lui Traian: din robii aceștia trebuie să ne fi trăgînd, și atunci cînd, pe urmă, ne-am înmulțit, încet-încet, din veac în veac, noi, robii, trebuie să ne fi ridicat împotriva stăpînilor noștri barbari și-i vom fi desființat, făcînd țări românești peste tot! Adică ceva asemănător cu robii negri aduși din Africa de americani și alcătuiind azi mare mulțime de popor negru în partea de miazăzi a Statelor Unite. Ce păcat însă, că nici chiar pilda aceasta nu poate sluji la nimic învățatului nostru, căci iată nici acolo robii aceia, așa de mulți, tot n-au putut întemeia țara și statul lor.

Ca toate lucrurile trainice, întemeierea nației noastre nu s-a făcut așa dintr-o dată și pe neașteptate. Războaiele împăratului Traian al romanilor cu regele Decebal al dacilor n-au fost începutul, ci încheierea întemeierii poporului nostru. Cele dintîi semănături cu sămînță romană la Dunărea noastră au fost cu două sute de ani mai vechi. Și atunci cînd Traian a supus și Dacia, tot malul drept al Dunării, de la izvoare și pînă la vărsarea în Marea Neagră, era plin de orașe și sate și cetăți romane.

Noi, românii de azi, suntem nu numai urmașii romanilor din Dacia, ci, în aceeași vreme, urmașii, și ca sînge și ca suflet, ai întregii împărății romane de răsărit, care alcătua o singură țară mare, de limbă latină, peste toate ținuturile care astăzi se cheamă: Slavonia, Croația, Dalmația, Bosnia și Muntenegru, Serbia, Ungaria și, în sfîrșit, Bulgaria cea dintre Balcani și Dunăre. Cum am arătat mai sus, romanii de la Dunăre au trăit în strînsă legătură uniți

cu alții chiar și după anul 270, când Dunărea a fost, de ochii lumii, făcută iar graniță spre miazănoapte, dar de fapt barbarii au pus mîna pe aproape tot ținutul roman și de la miazăzi de rîu. Căci țările de acolo, de la miazăzi de Dunăre, nu se puteau apăra, dacă romanii nu mai erau stăpîni în cetatea cea tare transilvană, așezată în stînga Dunării, în inima barbarilor. Doar Traian de aceea cucerise Dacia, ca să poată apăra țările de la miazăzi împotriva dacilor aspri de la miazănoapte de Dunăre. Împăratul Aurelian părăsind Dacia și-a tăiat toată puterea de apărare a graniței Dunării.

Dimpotrivă, la rîndul ei, Dacia noastră nu ar fi putut să fie nici ea, pe vremea lui Traian, cucerită și apoi apărată, dacă romanii nu s-ar fi făcut întii stăpîni deplini pe cele două cetăți mai mici, dar bine așezate în coastele ei: Dobrogea de-a dreapta și ținutul muntos din cotul Dunării ungurești, pe unde este astăzi cetatea Budei (la Buda-Pesta), de-a stînga Daciei lui Traian. Tot așa, Dacia noastră nu s-ar fi făcut așa de repede romană, numai într-o sută și cincizeci de ani, dacă nu ar fi fost cuprinsă de toate părțile de o lume puternică romană, vorbind bine latinește, cum în adevăr era lumea veche la Dunărea de mijloc și de jos pe vremea lui Traian. În sfîrșit, poporul nostru n-ar fi crescut așa de voinic și de numeros în mijlocul atîtor nenorociri ale năvălirilor și pustiirilor barbare, dacă el s-ar fi rezemat numai pe ținutul roman din stînga Dunării și n-ar fi avut drept temelie a ființei lui și pe toți romanii din dreapta rîului. Așa cum mai tîrziu cele trei țări românești din Dacia lui Traian, Ardealul, Moldova și Țara Românească, s-au sprijinit una pe alta, trimițîndu-și oameni, oști, bogății, cărți de învățătură, și au fost așa un trup și un suflet, la fel, în vremile vechi de tot, din veacul întii și pînă la sfîrșitul celui de al șaselea, cinci sute de ani încheiate, romanii din dreapta și cei din stînga Dunării un trup și un suflet au fost¹⁰.

După veacul al șaselea barbarii slavi, venind tot mai mulți, au înecat încet-încet mai tot ținutul roman din dreapta Dunării, așa că peste cîteva sute de ani nu mai rămăsese din marea și frumoasa țară romană de aici decît vreo cîteva ostroave românești. Dimpotrivă, dincoace de Dunăre, noi românii ne-am înmulțit tot mai tare, avînd norocul că barbarii nu rămîneau statornic aici, ci se scurgeau spre miazăzi, lăsîndu-ne tocmai atîția dintre ai lor, cîți puteam noi aduce la firea și la limba noastră, făcîndu-i români și crescînd astfel și mai tare nația noastră, tocmai așa cum fusese ea așezată aici și întocmită de strămoșii noștri daco-romani.

Astfel dară istoria noastră veche este istoria tuturor romanilor de la răsăritul mării care se cheamă Adriatica. Și mai ales este istoria romanilor de pe cele două maluri ale Dunării, unde din moși strămoși locuiau, începînd cam din Serbia de azi și pînă la Mare, strămoșii noștri, dacii, numiți așa de romani, iar de grecii de la Marea Neagră numiți geți.

Inceputurile vieții romane la gurile Dunării, București, Cultura națională, 1923, p. 5—16.

¹ În realitate, șaptespreceze secole.

² „Țara aceasta ce o locuim”: spațiul carpato-dunărean, adică al munților, cu dealurile și cu șesurile din jur.

³ După estimări ulterioare, șapte sute de ani.

⁴ Este vorba de Aurelian, care a poruncit ca armata și administrația romană din Dacia să se retragă la sudul Dunării, unde au alcătuit o provincie cu același nume.

⁵ Vorbind de scriitorii ce menționează retragerea aureliană din Dacia, Pârvan se referă al Flavius Vopiscus, Eutropius, Rufius Festus, Iordanes, care însă transmit cam aceleași informații, destul de vagi.

⁶ Indicînd anul 270 ca dată a „părăsirii” Daciei, autorul are în vedere, desigur, nu o delimitare precisă, ci o indicație raportată la începutul domniei lui Aurelian, de care se leagă evenimentul. În realitate, „părăsirea” s-a produs spre finele acestei domnii, în anii 274—275. Cf. Radu Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 280—281.

⁷ *Vicus Carporum*, în Dobrogea, așezare menționată ca lagăr al armatei lui Valens, în timpul războiului cu goșii lui Athanaric (368). Cf. Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 310.

⁸ *Sarmates* și *Sarmathion*, fortificații citate de Procopius, *De edificiis*, IV, 4, 11.

⁹ Autorul are în vedere și enclavile aromâne din sudul Dunării: Macedonia și Pindul. Asupra acestei chestiuni și asupra romanizării în genere, vezi observațiile și bibliografia lui Radu Vulpe în ediția a II-a a *Începuturilor vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974, p. 136—138.

¹⁰ Concepția privitoare la etnogeneza românilor, la continuitatea lor etnică și de cultură în spațiul carpato-dunărean V. Pârvan și-a expus-o pe larg în *Getica* și în volumul de apariție postumă *Dacia: An outline of the early civilizations of the Carpatho-Danubian countries*, Cambridge, 1928 (reeditat în românește, sub titlul *Dacia: Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, de Radu Vulpe, ediția a 5-a, București, 1972).

5. EPHEMERIS DACOROMANA

I. PROEMIO ¹

La Scuola Romena di Roma era sul punto di essere fondata nel corso dell'anno 1914. Il Barone Fasciotti, Ministro d'Italia a Bucarest, provvedeva insieme con me alle modalità dell'organizzazione². I miei colleghi dell'Accademia Romena, gli antichi e buoni filoitaliani Duiliu Zamfirescu e Ioan Bianu, mi davano tutto il loro appoggio. Ma la grande guerra scoppiò ed i nostri piani furono rimandati. Però anche nelle difficili circostanze del 1917 e 1918 l'idea non fu abbandonata. L'ora defunto prete transilvano Vasile Lucaciu, il quale trovavasi in quel tempo a Roma, cercava di ottenere un locale per la Scuola e faceva, nel 1919 al Governo romeno delle proposte precise d'acquisto. Nel 1920 il nostro collega all'Accademia e all'Università, Sig. N. Iorga, secondato da molti parlamentari, proponeva, nella sua qualità di deputato, un progetto d'iniziativa parlamentare che in seguito il ministro della Pubblica Istruzione P. P. Negulescu fece suo, per la fondazione di due Scuole superiori romene di studi archeologici e storico-filologici, con sezioni aggiunte per le Belle Arti, l'una a Parigi e l'altra a Roma. Il Parlamento approvò all'unanimità e calorosamente questo progetto. L'Accademia Romena, secondo la legge per la fondazione delle Scuole, designò subito dopo come direttore della Scuola di Parigi il Sig. N. Iorga e come direttore della Scuola di Roma il sottoscritto. Il Ministro Negulescu approvò la nomina. I due direttori, in base alla legge delle due Scuole, procedettero alla redazione del loro regolamento, che venne approvato nel 1921 dal Consiglio dei Ministri.

Fin dal giorno 8 Luglio 1921 il Comune di Roma, concedeva alla Nazione Romena un terreno a Valle Giulia di circa 5000 m.q. accanto al Museo di Villa Giulia, per fabbricarvi il locale dell'„Accademia di Storia, Archeologia e Belle Arti“. E il giorno 12 Gennaio 1922 si firmava, da parte dei delegati dello Stato Romeno e del Municipio di Roma, il contratto di cessione, il quale specificava sin dal principio, „che S. E. il Ministro di Romania a Roma, il Sig. Alexandru Emanuel Lahovary, ha sollecitato dal Comune la cessione di un terreno a Valle Giulia con lo scopo di fabbricarvisi un edificio destinato all'Accademia Romena di Storia, Archeologia e Belle Arti“. Voglio precisare ciò, dato che la fondazione, l'organizzazione e la consolidazione dell'Istituto scientifico che conduco non sarebbero state attuate così rapidamente e sicuramente se, fin dal primo momento, non avessi avuto l'energico e cordiale appoggio del Sig. Lahovary. Un aiuto essenziale per

consolidare la situazione della nostra Scuola di Roma — però in un'altra direzione — mi è stato dato anche dal Ministro di Romania presso la Santa Sede, il Sig. D. Pennescu, motivo per cui mi preme ringraziarlo qui.

Iniziata nel 1921, la Scuola ha cominciato a funzionare nel 1922 soltanto con le sezioni scientifiche e cioè storica, archeologica e filologica, contando quattro soci. Nel 1923 ne ha avuti sei. Nel 1924, la Scuola si è completata anche con la sezione di Belle-Arti, bandendo un primo concorso per due architetti. Il numero attuale dei soci è di otto salirà nel 1925 a dieci. D'altronde l'anno 1924 è stato rilevantemente benefico per la Scuola. La sua biblioteca, con speciale riguardo al Romanesimo orientale, è stata organizzata per mezzo di una serie di donazioni fra cui primeggia quella dell'Accademia Romana³. Le pubbliche conferenze tenute nella sua sede da eruditi italiani e stranieri di Roma son state inaugurate fin dal Febbraio del 1924. I primi volumi dell'Annuario della Scuola sono stati dati alle stampe. In fine il Sig. Ministro Lahovary, approfittando della presenza in Roma di uno dei direttori della Banca Nazionale di Romania, che si trovava qui in missione, ha portato a conoscenza di questa alta istituzione finanziaria il progetto di costruire sul terreno datoci dal Comune di Roma la sede della Accademia di Archeologia e Belle, Arti, e la Banca Nazionale che sempre ha largamente contribuito a tutte le opere di cultura e di patriottismo, ha abbracciato con calore anche questa nuova opera e si è assunta l'incarico — tanto oneroso in questi tempi di crisi finanziaria — di costruire il locale della Scuola a Valle Giulia.

Recandomi a Roma alla fine del 1921 per organizzare la Scuola, ho trovato tanto presso gli eruditi italiani quanto anche presso quelli stranieri il più completo intendimento e la più cordiale accoglienza. Compio il grato dovere di ricordare tra i primi i senatori Calisse e Pais, il professor Paribeni, il compianto Monsignor Duchesne, ed inoltre il professor Carcopino, seguito poco dopo dal professor Mâle, il dottor Thomas Ashby e l'architetto Stevens, insieme con i loro collaboratori, la dottoressa Eugenia Strong, i professori Tenney Frank, Denmore Curtis, G. Q. Giglioli, Guido Calza, Goffredo Bendinelli e Bertini Calosso, l'architetto Gismondi, et a Pompei il nostro buon amico dott. Matteo Della Corte.

Allorquando nel Febbraio 1924 ho iniziato la serie delle conferenze scientifiche nella sala della biblioteca della Scuola Romana, accanto ai già citati sostenitori della nostra opera, primo nuovamente il Paribeni, il quale ha aperto la serie con un bel discorso in latino, abbiamo avuto inoltre il concorso dei senatori proff. Venturi e Pais e dei professori Giuseppe Cardinali e Antonio Muñoz. Mentre nelle loro ricerche scientifiche in Roma ed in Italia i soci della nostra Scuola hanno avuto il vantaggio di giovare dei consigli di tali maestri quali Adolfo Venturi, Cesare De Lollis, Vittorio Rossi, Giulio Beloch, Federico Halbherr, Giuseppe Cardinali, Mons. Mercati, Vincenzo Federici, Emilio Re, fra gli Italiani, ed Ashby, Carcopino, Tenney Frank, Amelung, fra gli stranieri.

Fin dall'inizio della mia attività a Roma ho affidato il delicato e difficile incarico di segretariato scientifico ed amministrativo della Scuola al dottor Giuseppe Lugli, docente nell'Università di Roma. La fiducia che ho posta in lui non è stata un solo momento smentita. Durante le mie lunghe assenze da Roma, egli ha amministrato gli affari della Scuola con tatto e

assoluto accorgimento. Mentre le sue scelte qualità scientifiche hanno fatto di lui un eccellente ed indispensabile consigliere dei soci della Scuola per le ricerche scientifiche a loro da me affidate.

Ho dato la parola nell'Annuario della Scuola esclusivamente ai nostri soci. Ritengo che il direttore abbia il dovere di collaborare direttamente alle pubblicazioni scientifiche italiane; soci pure il segretario il quale, per caso, è un erudito italiano, ha la possibilità, sia pure in italiano, di pubblicare i suoi contributi nelle Memorie dell'Accademia di Bucarest.

I contributi scientifici pubblicati nella *Ephemeris Dacoromana*⁴ mirano, per quanto è possibile, ad illustrare problemi d'interesse generale scientifico in rapporto alla cerchia delle questioni e dei nuovi metodi di studio in Italia ed in generale in Occidente. I problemi d'interesse strettamente orientale, come pure le notifiche di materiali inediti, scoperti massime per mezzo di scavi in Romania e nell'Oriente carpato-balcanico, sono riservati ad un'altra pubblicazione, *Dacia: Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, che appare a Bucarest in lingua francese, sotto la nostra direzione e sotto gli auspicî della Commissione per i Monumenti Storici, annessa al Ministero Romeno dei Culti e delle Arti.

In quanto alla lingua in cui doveva pubblicarsi l'Annuario della Scuola Romena di Roma, ho creduto bene di ristabilire l'antica tradizione d'affetto verso l'Italia, così come erasi rinsaldata per mezzo di quel Bullettino dell'Istituto di Corrispondenza Archeologica di un secolo fa. L'unico omaggio reale che noi stranieri, venuti a studiare l'antica e nuova civiltà di Roma e dell'Italia, possiamo recare alla Nazione italiana è quello di mostrare coi fatti che teniamo a conoscere quanto più da vicino possibile la sua lingua e la sua letteratura, parlando e scrivendo in italiano.

Ma è pur sicuro che la fiducia e la tenacia con le quali un'opera così difficile e costosa viene eseguita contro tutti o dubbi, i sospetti o la semplice inerzia spirituale, non possono giungere alla loro meta se non in virtù di un appoggio morale di carattere costante e preponderante.

Questo appoggio morale, il direttore della Scuola Romena l'ha trovato in due luoghi: presso il Sovrano e presso l'Accademia Romena.

L'attuale Sovrano di Romania, il quale non solo ama, ma è anche un profondo conoscitore delle antichità del Suo paese, e che, per l'affetto che serba al passato, stima in modo speciale anche quelli che di questo passato si consacrano allo studio, ha accordato tanto in linea generale quanto in varie occasioni particolari assai importanti per la Scuola — un credito assoluto al suo direttore. Presentiamo a Lui anche in questa occasione i nostri omaggi devoti.

L'Accademia Romena, che in Romania non è un semplice sodalizio scientifico privato, bensì, come in Francia l'Istituto di Francia, un Istituto Nazionale, cioè la più alta fondazione scientifica e culturale, di valore ed autorità tanto morale che protocollare superiori a tutti gli istituti accademici o universitari del paese, ha accolto fin dal 1914 col più caldo entusiasmo l'idea della fondazione di una Scuola Romena di Storia, Archeologia e Belle Arti in Roma ed ha appoggiato quest'idea con tutti i mezzi a sua disposizione.

Presentando oggi al mondo scientifico i primi due volumi dell'Annuario della Scuola Romena di Roma, ho voluto precisare la parte che, insieme col governo italiano e col municipio di Roma, comme pure col governo romeno,

hanno preso per l'attuazione di un'opera utile all'Italia e alla Romania, tanti istituti e personalități eminenti, con alla testa il Sovrano stesso della mia patria.

Ephemeris Dacoromana, Roma, I, 1923, p. V—IX.

1 Traducerea textului:

Școala Română din Roma era pe punctul de a fi fondată în cursul anului 1914. Baronul Fasciotti, Ministrul Italiei la București, se îngrijea împreună cu mine de modalitatea de organizare². Colegii mei de la Academia Română, vechii și bunii filotalieni Duiliu Zamfirescu și Ioan Bianu, mi-au dat tot sprijinul lor. Dar izbucni marele război și planurile noastre fură aminate. Totuși, chiar în împrejurările dificile din 1917 și 1918 ideea n-a fost abandonată. Preotul transilvănean, acum defunct, Vasile Lucaciu, care se afla în acel timp la Roma, încerca să obțină un local pentru Școală și făcea, în 1919, propuneri de cumpărare guvernului român. În 1920, colegul nostru de la Academie și de la Universitate, d-l N. Iorga, secundat de mulți parlamentari, propunea, în calitate sa de deputat, un proiect de inițiativă parlamentară pe care în urmă Ministrul Instrucțiunii Publice, P. P. Negulescu și-l însuși, pentru întemeierea a două Școli superioare române de studii arheologice și istorico-filologice, cu secții anexe pentru Arte Frumoase, o Școală la Paris și alta la Roma. Parlamentul aprobă în unanimitate și cu căldură acest proiect. Academia Română, potrivit legii de fondare a Școlilor, desemnă îndată ca director al Școlii din Paris pe D-l N. Iorga, iar ca director al Școlii din Roma pe subsemnatul. Ministrul Negulescu aprobă numirea. În baza legii celor două Școli, cei doi directori procedară la redactarea regulamentului, care fu aprobat de Consiliul de Miniștri în 1921.

Din ziua de 8 iulie 1921, Primăria Comunei Roma concesionă națiunii române un teren de 5000 m.p., în Valle Giulia, lângă Muzeul din Villa Giulia, pentru a construi acolo „Accademia di Storia, Archeologia e Belle Arti”. Și în ziua de 12 ianuarie 1922 se încheia prin delegații statului român și ai Municipiului Roma, contractul de concesiune, care specială cu privire la Romanismul oriental, a fost organizată printr-o serie de donații, între vary, a solicitat de la Comună cesiunea unui teren în Valle Giulia, cu scopul de a construi acolo un edificiu destinat Academiei Române de Istorie, Arheologie și Arte Frumoase. Vreau să precizez anume faptul că fondarea, organizarea și consolidarea Institutului științific pe care îl conduc n-ar fi fost realizate așa de repede și sigur dacă n-aș fi avut, din primul moment, sprijinul energic și cordial al d-lui Lahovary. Un ajutor esențial pentru consolidarea situației Școlii noastre din Roma, deși într-o altă direcție, mi-a fost dat și de Ministrul României pe lângă Sfântul Scaun, d-l D. Pennescu, motiv pentru care mă grăbesc a-i mulțumi aici.

Inițiată în 1921, Școala a început să funcționeze în 1922 numai cu secțiunile științifice, adică istorică, arheologică și filologică, numărând patru membri. În 1923 am avut șase. În 1924, Școala s-a completat cu Secțiunea de Arte Frumoase, anunțind un prim concurs pentru doi arhitecți. Numărul actual al membrilor e de opt și va urca în 1925 la zece. De altfel, anul 1924 a fost deosebit de binefăcător pentru Școală. Biblioteca sa, cu specială privire la Romanismul oriental, a fost organizată printr-o serie de donații, între care primează aceea a Academiei Române.³ Conferințele publice ținute la sediul său de către erudiți italieni și străini au fost inaugurate în februarie 1924. Primele volume din Anuarul Școlii au fost date la tipar. În sfârșit, d-l Ministru Lahovary, profitând de prezența în Roma a unuia dintre directorii Băncii Naționale a României, care se afla aici în misiune, a adus la cunoștința acestei înalte instituții financiare proiectul de construire pe terenul dat nouă de către Comuna Roma a sediului Academiei de Arheologie și Arte Frumoase, iar Banca Națională care a contribuit întotdeauna cu larghețe la toate operele de cultură și de patriotism, a îmbrățișat cu căldură și această nouă operă și și-a asumat sarcina — atât de oneroasă în aceste vremuri de criză financiară — de a construi localul Școlii în Valle Giulia.

Ducându-mă la Roma la sfârșitul lui 1921 pentru a organiza Școala, am aflat atât printre erudiții italieni, ca și printre cei străini, cea mai deplină înțelegere și cea mai cordială primire. Îndeplinesc o plăcută datorie amintind, între primii, pe senatorii Calisse și Pais, pe profesorul Paribeni, pe regretatul Duchesne, iar dintre ceilalți pe profesorul Carcopino, urmat puțin după aceea de profesorul Măle, pe doctor Thomas Ashby și pe arhitectul Stevens, împreună cu colaboratorii lor, doctor Eugenia Strong, profesorii Tenney

Frank, Densmore Curtis, pe G. Q. Giglioli, Guido Calza, Goffredo Bendinelli și Bertini Calosso, pe arhitectul Gismondi, iar la Pompei pe bunul nostru prieten, doctor Matteo Della Corte.

Cînd în februarie 1924 am inițiat seria conferințelor științifice în sala bibliotecii Școlii Române, pe lângă susținătorii deja citați ai opere noastre — în primul rînd, din nou, Paribeni, care a deschis seria cu un frumos discurs în limba latină, — am mai avut concursul senatorilor profesori Venturi și Pais și al profesorilor Giuseppe Cardinali și Antonio Muñoz. În timpul cercetărilor lor științifice în Roma și în Italia membrii Școlii noastre au avut avantajul de a se bucura de sfaturile unor atare maeștri ca Adolfo Venturi, Cesare De Lollis, Vittorio Rossi, Julius Beloch, Federigo Halbherr, Giuseppe Cardinali, Mons. Mercati, Vincenzo Federici, Emilio Re, dintre italieni, și Ashby, Carcopino, Tenney Frank, Amelung, dintre străini.

Încă de la începutul activității mele la Roma am încredințat delicata și dificila sarcină de secretar științific și administrativ al Școlii doctorului Giuseppe Lugli, docent la Universitatea din Roma. Încrederea pe care mi-am pus-o în el n-a fost dezmințită o singură clipă. În timpul lungilor mele absențe din Roma, el a administrat treburile Școlii cu tact și deplină pricepere. Alesele sale calități științifice au făcut din el un excelent și indispensabil sfătuitor al membrilor Școlii pentru cercetările științifice încredințate de mine.

Am dat cuvîntul în Anuarul Școlii exclusiv membrilor noștri. Consider că directorul are datoria de a colabora direct la publicațiile științifice italiene; tot astfel secretarul care, în cazul de față, e un erudit italian, are posibilitatea să-și publice contribuțiile fie și în italiană, în Memoriile Academiei din București.

Contribuțiile științifice publicate în *Ephemeris Dacoromana*⁴ tind, pe cît posibil, să ilustreze probleme de interes general științific în raport cu sfera de chestiuni și de metode noi de studiu din Italia și în genere din Occident. Problemele de interes strict răsăritean, ca prezentarea de materiale inedite, descoperite pe calea săpăturilor în România și în Orientul carpato-balcanic, sînt rezervate unei alte publicații, *Dacia: Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, care apare la București în limba franceză, sub conducerea noastră și sub auspiciile *Comisiunii Monumentelor Istorice*, anexă a Ministerului Cultelor și Artelor.

În ce privește limba în care trebuia să se publice Anuarul Școlii Române din Roma, am crezut potrivit să restabilesc vechea tradiție de afecțiune către Italia așa cum fusese statornicită prin acel *Bulletino dell'Istituto di Corrispondenza Archeologica* de acum un secol. Unicul omagiu real pe care îl putem aduce națiunii italiene, noi străinii veniți să studiem vechea și noua civilizație a Romei și a Italiei, e acela de-a arăta prin fapte că ținem să cunoaștem cît mai de aproape posibil limba și literatura sa, vorbind și scriind în italiană.

Dar e sigur că încrederea și tenacitatea cu care o operă așa de dificilă și costisitoare se săvîrșește împotriva tuturor îndoielilor, a suspiciunilor sau a simplei inerții spirituale, nu-și pot atinge ținta decît în virtutea unui sprijin moral de caracter constant și preponderent.

Acest sprijin moral, directorul Școlii Române l-a găsit în două locuri: pe lângă Suveran și la Academia Română.

Actualul Suveran al României, care nu numai le iubește, dar e și un profund cunoscător al anticităților țării sale și care prin afecțiunea ce păstrează trecutului, prețuiește în mod deosebit și pe acei ce se consacră studiului, a acordat atît în general cît și la diferite ocazii particulare destul de importante pentru Școală, un credit absolut directorului său. Îl prezentăm și cu această ocazie omagiile noastre devotate.

Academia Română, care în România nu e o simplă societate științifică privată, ci mai curînd, precum e Institutul Franței, un Institut Național, adică cea mai înaltă fundație științifică și culturală, de valoare și autoritate atît morală cît și protocolară, superioară tuturor institutelor academice sau universitare din țară, a întîmpinat, încă din 1914, cu cel mai cald entuziasm ideea întemeierii unei Școli Române de Istorie, Arheologie și Arte Frumoase la Roma și a sprijinit această idee cu toate mijloacele de care dispunea.

Prezentînd astăzi lumii științifice primele două volume ale Anuarului Școlii Române din Roma, am vrut să precizez partea pe care au luat-o împreună cu guvernul italian și cu Municipiul Romei, precum și cu guvernul român, la înfăptuirea unei opere folositoare pentru Italia și pentru România, atîtea institute și personalități eminente, în frunte cu însuși Suveranul patriei mele.

² Già nel 1912 il Sig. C. Diamandi, allora Ministro di Romania a Roma, trattava col Governo Italiano la fondazione di un Istituto di Studi Superiori a Valle Giulia, nel nuovo quartiere artistico che il Comune di Roma aveva stabilito di fondare ivi (cf. Vico Mantegazza, *La Rumenia*, Roma, 1913, p. 133 sq. [N.a.]: „Încă din 1912, d-l C. Diamandi, pe atunci Ministru al României la Roma, trata cu guvernul italian întemeierea unui Institut de

studii superioare în Valle Giulia, în noul cartier artistic pe care Comuna Roma hotărîse să-l fundeze. (Cf. Vico Mantegazza, *La Rumenia [durante la guerra balcanica]*, Roma, 1915, p. 133 sq.

³ Oltre all'Accademia Romena, dobbiamo ringraziare per i libri che hanno donati alla Biblioteca della nostra Scuola, anche li Ministero degli Affari Esteri e la Fondazione „Leonardo“, il Italia, e la Fondazione Culturale di S.A.R. il Principe Ereditario, il Ministero dei Culti e delle Belle Arti, a „Cassa Școalelor“ del Ministero della Pubblica Istruzione, e inoltre le direzioni delle ditte editrici : „Cultura Națională“, „Cartea Românească“, „Socec“, „Steinberg“, „F. Göbl Fii“ e „Pavel Suru“, in Romania [N.a.] ; În afară de Academia Română, trebuie să mulțumim, pentru cărțile ce au donat Bibliotecii Școlii noastre, și Ministerului Afacerilor Externe, și Fundației „Leonardo“ din Italia, Fundației Culturale a A.S.R. Principele Moștenitor, Ministerului Cultelor și Artelor Frumoase, „Casei Școalelor“, Ministerului Instrucțiunii Publice, iar pe lângă aceasta, direcțiilor editurilor „Cultura Națională“, „Cartea Românească“, „Socec“, „Steinberg“, „F. Göbl și Fiii“ și „Pavel Suru“ din România.

⁴ În sumarul primului volum : Paul Nicorescu, *La tomba degli Scipioni*, p. 1—56 ; G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, p. 57—290 ; Șt. Bezdeki, *Ioannes Chrysostomus et Plato*, p. 291—337 ; Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV et XV*, p. 336—338 ; Em. Panaitescu, *Il ritratto di Decebal*, p. 387—413.

II. PREFAZIONE ¹

L'attività dei Soci archivisti della R. Scuola Romena di Roma diventando sufficientemente ricca per alimentare una pubblicazione speciale, il nostro Annuario, cominciando dal 1925, si divide în due serie : 1° *Ephemeris Dacoromana* che continuerà a comprendere più che altro studi di archeologia e di storia dell'arte, senza tuttavia rifiutare le ricerche analitiche o intorno ai testi letterari degli archivisti e dei filologi, e 2° *Diplomatarium Italicum*, comprendendo esclusivamente i documenti storici raccolti dai Soci della Scuola negli Archivi italiani e riguardanti, s'intende, specialmente la storia della Romanità orientale, sia del Danubio, sia dei Balcani.

În quanto poi agli studi ed ai rilevamenti eseguiti dai Soci architetti della nostra Sezione di Belle Arti, essi troveranno posto, come alle Scuole Britannica ed Americana, nell'Annuario archeologico, cioè nell'*Ephemeris*.

Citando nella prefazione al primo volume della *Ephemeris Dacoromana* tutte le Istituzioni, e le persone che mi hanno dato il loro ajuto alla fondazione ed all'organizzazione della nostra Scuola di Roma, ho riservato appositamente per la prefazione al presente volume la spiegazione delle difficoltà e l'espressione dei ringraziamenti per le *publicazioni* della Scuola.

Stampare oggi è un'impresa oltremodo difficile. I prezzi aumentano da un giorno all'altro e sono diventati insopportabili per i mezzi materiali che sono ordinariamente a disposizione degli intellettuali. Ma stampare una rivista di archeologia e d'arte, con disegni, fotografie, piante e carte, è spesso una cosa addirittura imposibile e parecchie eccellenti publicazioni, anche in Italia, hanno cessato di vivere, non potendo vincere tali difficoltà.

L'apparizione dei tre volumi usciti finora dell'*Ephemeris Dacoromana* e del primo volume del *Diplomatarium Italicum*, è dovuta per la maggior parte al Ministero delle Belle Arti. Il sig. Alexandru Lapedatu, già Ministro dei Culti e delle Arti, ha compreso l'utilità di queste nostre publicazioni e ha voluto, di buon cuore, sovvenire con importanti somme sui fondi del Ministero che dirigeva, la loro progressiva apparizione. Nel nome dei Soci della Scuola e nel mio, gli porgo qui i nostri riconoscenti ringraziamenti.

Un'altra parola ancora, intorno alla *Biblioteca*, cioè alla collezione di grandi monografie independente, della Scuola, sul tipo della ben nota *Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome*, biblioteca prevista come obbligatoria dal regolamento stesso della Scuola Romena di Roma: sono in preparazione alcuni volumi; ma la data di quando questi suranno pronti oltrepasa i nostri immediati provvedimenti, date le difficoltà della vita, con cui debbono lottare, come tutti oggi anche i Soci della nostra Scuola, ricchissimi di entusiasmo per la scienza, ma altrettanto poveri di mezzi materiali. Un primo volume di questa biblioteca può essere però annunciato fin d'adesso; è l'*Onomasticon Thracicum*, intorno al quale lavora da più anni con indefessa alacrità il sig. G. G. Mateescu, l'autore degli eruditi lavori intorno ai Traci, publicati nel primo e secondo volume della *Ephemeris Dacoromana* e nel terzo dell'*Annuario dell'Istituto di Storia Nazionale* dell'Università di Cluj.

Chiudendo questi miei brevi schiarimenti, è per me un dovere di ringraziare, per l'aiuto che mi hanno dato alla correzione delle bozze di stampa dei quattro volumi fino adesso usciti delle publicazioni della Scuola Romena di Roma, i sigg. Giuseppe Lugli, segretario della Scuola, Alexandru Marcu, già Socio della medesima, ed il mio segretario, il sig. H. Metaxa.

Ephemeris Dacoromana, Roma, III, 1925, p. V—VI.

¹ Traducerea textului:

Activitatea membrilor arhiviști ai Școlii Române din Roma devenind destul de bogată pentru a alimenta o publicație specială, Anuarul nostru se împarte, începând din 1925, în două serii: 1) *Ephemeris Dacoromana*, care va continua să cuprindă mai mult studii de arheologie și de istoria artelor, fără să refuze totuși cercetările analitice sau în jurul textelor literare ale arhiviștilor și filologilor, și 2) *Diplomatarium Italicum*, cuprinzând exclusiv documentele istorice adunate de membrii Școlii în arhivele italiene și privind — se înțelege — în special istoria Romanității orientale, fie de la Dunăre, fie din Balcani.

În ce privește studiile și releveurile executate de membrii arhitecți ai secțiunii noastre de Arte Frumoase, ele vor găsi loc, ca la Școlile Britanică și Americană, în Anuarul arheologic, adică în *Ephemeris*.

Citind în prefața primului volum din *Ephemeris Dacoromana* toate instituțiile și persoanele care mi-au dat ajutor la întemeierea și organizarea Școlii noastre din Roma, am rezervat anume pentru prefața prezentului volum lămurirea dificultăților și exprimarea mulțumirilor pentru publicațiile Școlii.

A tipări astăzi e o treabă extrem de dificilă. Prețurile sporesc de la o zi la alta și au devenit insuportabile pentru mijloacele materiale ce stau în mod obișnuit la dispoziția intelectualilor. Dar a tipări o revistă de arheologie și artă, cu desene, fotografii, planuri și hărți, e adesea un lucru de-a dreptul imposibil, iar câteva excelente publicații — chiar în Italia — au încetat să mai apară neputând învinge asemenea dificultăți.

Apariția celor trei volume ieșite pînă acum din *Ephemeris Dacoromana* și a primului volum din *Diplomatarium Italicum*, se datorește în cea mai mare parte Ministerului Artelor. D-l Alexandru Lapedatu, fost Ministru al Cultelor și Artelor, a înțeles utilitatea acestor publicații și a bine voit să sprijine bucuros, cu importante sume din fondurile Ministerului pe care îl conducea, apariția lor progresivă. În numele membrilor Școlii și al meu, îi aduc aici mulțumirile noastre recunoscătoare.

Încă un cuvînt în ceea ce privește *Biblioteca*, adică colecția de mari monografii independente a Școlii, după tipul cunoscutei *Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome*, bibliotecă prevăzută ca obligatorie în regulamentul Școlii Române din Roma: sînt în pregătire câteva volume; dar data cînd acestea vor fi gata depășește prevederile noastre imediate, date fiind dificultățile vieții cu care trebuie să lupte — ca toți astăzi — și membrii Școlii noastre, bogați în entuziasmul pentru știință, dar tot atît de săraci în mij-

loace materiale. Un prim volum din această bibliotecă poate fi totuși anunțat de pe acum : este *Onomasticon Thracicum*, la care lucrează de mai mulți ani cu neînfrîntă voioșie d. G. G. Mateescu, autorul eruditelor lucrări asupra tracilor, publicate în primul și al doilea volum din *Ephemeris Dacoromana* și în al treilea din *Anuarul Institutului de Istorie Națională* al Universității din Cluj².

Incheind aceste succinte lămuriri, am datoria de a mulțumi pentru sprijinul ce mi l-au dat la corectura celor patru volume ale Școlii Române din Roma, ieșite pînă acum, d-lor Giuseppe Lugli, secretarul Școlii, Alexandru Marcu, fost membru al aceleași Școli și secretarului meu, d. H. Metaxa.

² Prematura moarte a lui Vasile Pârvan, în 1927, urmată, în 1929, și de aceea a lui G. G. Mateescu, a zădărnicit definitiv acest proiect. „Lucrarea, ne comunică profesorul Radu Vulpe, n-a apucat să fie redactată, doar fișele materialului respectiv, cules cu multă hărnicie, dar fără a fi complet, se află depuse în arhiva Bibliotecii Academiei, fără ca altcineva să fi preluat pînă acum sarcina de a continua lucrarea. Din cauza dificultăților practice arătate aici de V. Pârvan, considerabil sporite după data morții sale, n-a mai luat ființă nici *Biblioteca* anunțată“.

6. DACIA. RECHERCHES ET DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES EN ROUMANIE

I. AVANT-PROPOS ¹

Ce périodique annuel est l'organe d'un Institut qui n'existe pas encore. J'avais eu l'occasion de proposer, il y a quelque vingt ans ², l'organisation d'un service de fouilles systématiques et, depuis, étais revenu maintes fois à la charge. Mais les avant-projets pour la création d'un „Institut Archéologique Roumain“ par moi rédigés à l'intention des titulaires successifs du Ministère de l'Instruction ou du Ministère des Beaux-Arts, ne purent jusqu'à ce jour être transformés en texte de loi.

Souhaitons que l'avenir nous soit plus favorable.

En publiant les deux premiers volumes de *Dacia*, je tiens à m'acquitter avant tout d'un double devoir : celui de remercier, celui de m'excuser.

Je tiens à remercier la Commission des Monuments Historiques qui me confia, sans m'embarrasser de titres sonores, le soin de toutes les fouilles archéologiques de mon pays, avec des fonds encore très modestes ³, il est vrai, mais suffisants pour permettre du moins une certaine activité collective, capable de stimuler les efforts des jeunes chercheurs qui se sont formés autour du Musée que je dirige et de la chaire que j'occupe.

À remercier de même M. Al. Lapedatu, ancien ministre des Beaux-Arts, qui voulut bien subventionner l'apparition du premier volume de notre revue.

Je tiens aussi à m'excuser du grand retard avec lequel ces deux volumes paraissent. L'on ne peut s'imaginer combien il est plus difficile de faire marcher vingt hommes au même rythme avec la tête qu'avec les pieds. Il ne saurait être question de mauvais vouloir ni de manque d'amitié ; seule l'inégalité naturelle des enthousiasmes fait tout le tort. Le premier volume paraît avec un retard de quinze mois, le deuxième avec un retard de trois mois. Je vais essayer de faire paraître le troisième au terme prévu, c'est-à-dire vers la fin de l'année courante. Chaque volume contient les résultats des recherches et des fouilles de l'année précédente. J'ai donné la préférence au millésime des découvertes mêmes ; les savants nous sauront peut-être gré de cette explication, qui est faite pour montrer que notre retard n'est à un certain point de vue qu'apparent. L'on verra d'ailleurs par les études et les compte-rendus de fouilles qui suivent, que malgré notre millésime archaïsant ⁴, nous nous sommes tenus au courant des tout dernières publications sorties de presse avant notre apparition effective.

Nous publions notre *Dacia* en français (les autres langues mondiales sont également admises) pour fournir à tous les savants qui s'occupent des régions

carpatho-danubiennes la possibilité de se concentrer autour de *Dacia*, comme ils l'ont fait auparavant autour d'*Ausonia*, de *Syria* ou de *Byzantion*. À côté donc des publications roumaines d'archéologie, comportant seulement des résumés en une langue universelle (tels les *Mémoires de l'Académie Roumaine*, le *Bulletin de la Commission des Monuments Historiques* etc.), nous avons cru utile de faire paraître une publication archéologique roumaine rédigée exclusivement en une langue universelle. En effet la *Dacie*, et en général les régions illyro-thraces, qui nous préoccupent tout spécialement, sont le berceau des civilisations pré- et protohistoriques, dont ni l'Italie, ni la Grèce, ni l'Asie Mineure ne pourraient se dispenser de connaître à fond les phases successives et tous les détails de leur évolution. *Les origines italiques, grecques et asiatiques* des III-e et II-e millénaires av. J.-Chr. doivent être attentivement recherchées dans l'Europe danubienne. C'est un point de vue connu, mais pas encore suffisamment reconnu par tout le monde. Notre revue aidera à le faire reconnaître grâce au matériel inédit de tout premier ordre qu'elle publiera de plus en plus amplement chaque année.

D'autre part toute la *Romania* orientale se résume de notre temps à la Roumanie actuelle. C'est un devoir d'honneur pour ce pays que de patronner la recherche de tout le Romanisme oriental.

Mes chers collègues et amis, MM. Jérôme Carcopino et Roberto Paribeni, se sont de suite rangés à mes côtés, en illustrant de leur très précieuse collaboration l'utilité d'une concentration scientifique autour de *Dacia*. Je les en remercie aussi au nom de mes confrères roumains et j'attends avec confiance la participation aussi bienveillante à nos efforts des autres spécialistes étrangers.

La direction de *Dacia* se fait un devoir de respecter toutes les opinions de ses collaborateurs, même celles des plus jeunes, et par suite plus enclins aux illusions „généralisantes“. Il va donc sans dire qu'elle ne s'identifie à aucune de ces opinions. Et si le directeur n'a pris lui-même que rarement la parole pour compléter ou pour corriger tel petit détail, il ne faudrait point en conclure qu'il est toujours et totalement d'accord avec tout le reste. Chaque auteur est responsable de ses affirmations.

Cette revue paraît en „français“. Un français très approximatif, comme le latin parlé aux temps du Bas-Empire dans les provinces trop éloignées du centre. J'ai essayé de lutter, de faire mieux ; j'ai fait appel à des connaisseurs ; j'ai été cependant accablé. Une longue maladie, dont je ne suis pas encore remis, a complété le reste. Non seulement la dernière main aux épreuves n'a pas été donnée avec toute l'attention nécessaire, mais aussi toute la partie critique (compte-rendus, notes bibliographiques, liste des dernières publications spéciales) a dû être remise au III-e volume de *Dacia*, destiné à paraître vers la fin de cette année⁵.

La préparation du matériel des deux premiers volumes de notre revue m'a chargé d'une multiple dette de reconnaissance envers de nombreux amis ou anciens élèves. Je mentionne leurs noms sans pouvoir dire par le détail ce que je dois à chacun, soit pour la mise au point de certains manuscrits, soit pour la version française des différents articles, soit pour la lecture très attentive des épreuves. Je prie donc M-mes Marcelle Flot-Lambrino et Zoé Balș-Marinesco et M-lle Marie Holban, ainsi que MM. I. Andrieșescu, Scarlat Lambrino. P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu et Horia Teodoru de croire à ma profonde gratitude pour le temps et le travail qu'ils voulurent consacrer à

notre *Dacia*. M. D. Pecurariu, le dessinateur du Musée National d'Antiquités, a été infatigable à satisfaire tout le monde avec les ressources de son talent remarquable. Une mention spéciale à M. H. Metaxa, qui cette fois aussi, fut mon auxiliaire le plus précieux à la révision des dernières épreuves.

Une carte schématique publiée en première page du deuxième volume indique les localités principales dont s'occupent les études et les compte-rendus des fouilles de 1924 et 1925.

Bucarest, avril 1927⁶.

Dacia — Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, I, București, 1924, p. [I—III].

¹ Traducerea textului :

Acest periodic anual este organul unui Institut care încă nu există. Am avut ocazia de a propune, acum vreo douăzeci de ani,² organizarea unui serviciu de săpături sistematice și am revenit de atunci de multe ori asupra chestiunii. Dar ante-proiectele pentru crearea unui „Institut Arheologic Român“, redactate de mine pentru titulari succesivi ai Ministerului Instrucțiunii sau ai Ministerului Artelor, n-au putut fi transformate pînă astăzi în text de lege.

Să ne urăm ca viitorul să ne fie mai favorabil.

Publicînd primele două volume din „*Dacia*“, țin să mă achit înaintea de toate de o dublă datorie : aceea de a mulțumi și aceea de a mă scuza.

Țin să mulțumesc Comisiunii Monumentelor Istorice care mi-a încredințat, fără să mă împovăreze cu titluri sonore, grija tuturor săpăturilor arheologice din țara mea, cu fonduri încă foarte modeste³, e adevărat, dar suficiente pentru a permite cel puțin o oarecare activitate colectivă, capabilă să stimuleze eforturile tinerilor cercetători care s-au format în jurul Muzeului pe care îl conduc și al catedrei pe care o ocup.

Mulțumesc și d-lui Al. Lepadatu, fost Ministru al Artelor, care a binevoit să subvenționeze apariția primului volum al revistei noastre.

Țin de asemeni să mă scuz pentru marea întârziere cu care apar aceste două volume. Nu se poate închipui cît e de greu să faci ca douăzeci de oameni să meargă în același ritm cu capul ca și cu picioarele. Nu este vorba de rea voință, nici de lipsă de prietenie ; numai inegalitatea naturală a entuziasmelor este de vină. Primul volum apărea cu o întârziere de cincisprezece luni, al doilea cu o întârziere de trei luni. Voi încerca să fac ca al treilea să apară la termenul prevăzut, adică spre finele anului curent. Fiecare volum conține rezultatele cercetărilor și săpăturilor din anul precedent. Am dat preferință datelor descoperirilor înseși : savanții ne vor fi recunoscători poate pentru această explicație menită să arate că întârzierea noastră nu e, dintr-un anume punct de vedere, decît aparentă. Se va vedea de altfel din studiile și dările de seamă asupra săpăturilor, ce urmează, că în ciuda datei arhaizante⁴ ne-am ținut la curent cu ultimele publicații ieșite de sub presă înainte de apariția noastră efectivă.

Publicăm *Dacia* noastră în franceză (celelalte limbi mondiale sînt admise în aceeași măsură) pentru a furniza tuturor savanților care se ocupă de regiunile carpato-dunărene posibilitatea de a se concentra în jurul *Daciei* precum au făcut-o odinioară în jurul revistelor *Ausonia*, *Syria* sau *Byzantion*. Alături deci de publicațiile române de arheologie, conținînd doar rezumate într-o limbă universală (astfel Memoriile Academiei Române, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice etc.), am crezut util a face să apară o publicație arheologică românească redactată exclusiv într-o limbă universală. În definitiv *Dacia* și în general regiunile iliro-trace, care ne preocupă în mod cu totul special, sînt leagănul civilizațiilor pre- și protoistorice și nici Italia, nici Grecia, nici Asia Minoră nu s-ar putea dispensa de a le cunoaște în adîncime fazele succesive și toate amănuntele evoluției lor. *Origimile italice, grecești și asiatiche* din mileniiile III și II a. Chr. trebuie căutate atent în Europa dunăreană. E un punct de vedere cunoscut, dar încă nu suficient recunoscut de toată lumea. Revista noastră va ajuta ca el să fie recunoscut datorită materialului inedit de prim ordin pe care îl va publica tot mai amplu în fiecare an.

Pe de altă parte, întreaga *Romania* orientală se rezumă în vremea noastră la România actuală. Este o datorie de onoare pentru această țară de a patrona cercetarea întregului Romanism oriental.

Scumpii mei colegi și prieteni, d-rii Jérôme Carcopino și Roberto Paribeni mi s-au alăturat îndată, ilustrînd prin foarte prețioasa lor colaborare utilitatea unei concentrări

științifice în jurul *Daciei*. Le mulțumesc și în numele confrăților mei români și aștept cu încredere participarea tot așa de binevoitoare la eforturile noastre a celorlalți specialiști străini.

Direcțiunea *Daciei* își face o datorie din a respecta toate opiniile colaboratorilor săi, chiar ale celor mai tineri și prin urmare mai înclinați spre iluziile „generalizante”. Se înțelege de la sine că ea nu se identifică cu nici una din aceste opinii. Iar dacă directorul n-a luat el însuși decât rareori cuvântul pentru a completa sau îndrepta cutare mic detaliu, nu trebuie să se concludă că este întotdeauna și în întregime de acord cu restul. Fiecare autor e responsabil de afirmațiile sale.

Această revistă apare în „franceză”. O franceză foarte aproximativă, ca latina vorbită în epoca târzie a Imperiului roman în provinciile prea îndepărtate de centru. Am căutat să lupt spre a face mai bine; am făcut apel la cunoscători; am fost totuși copleșit. O lungă boală, de care n-am scăpat încă, a completat restul. Nu numai că ultima corectură a șpalturilor n-a putut fi făcută cu toată atenția necesară, dar și toată partea critică (dări de seamă, note bibliografice, lista ultimelor publicații speciale) a trebuit să fie lăsată pentru al treilea volum din *Dacia*, destinat să apară către sfârșitul acestui an⁵.

Pregătirea materialului din primele două volume ale revistei noastre mi-a impus o multiplă datorie de recunoștință către numeroși prieteni sau foști elevi. Menționez numele lor fără a spune în amănunt ce datorez fiecăruia, fie pentru punerea la punct a anumitor manuscrise, fie pentru versiunea franceză a diferitelor articole, fie pentru lectura foarte atentă a șpalturilor. Rog așa dar pe d-nele Marcelle Flot-Lambrino și Zoe Balș-Marinescu, pe d-ra Maria Holban, ca și pe d-nii I. Andrieșescu, Scarlat Lambrino, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu și Horia Teodoru să creadă în adâncă mea recunoștință pentru timpul și lucrul pe care l-au consacrat *Daciei* noastre. D-l D. Pecurariu, desenatorul Muzeului Național de Antichități, a fost neobosit în a satisface pe toată lumea cu resursele talentului său remarcabil. O mențiune specială d-lui H. Metaxă, care și de data aceasta a fost ajutorul meu cel mai prețios în revizuirea ultimelor șpalturi.

O hartă publicată pe prima pagină a celui de al doilea volum indică localitățile principale de care se ocupă studiile și dările de seamă asupra săpăturilor din 1924 și 1925.

București, aprilie 1927⁶.

² Préface à mon essai sur le camp romain de *Salsovia*, Bucarest 1906 [N.a.]: „Prefață la lucrarea mea asupra castrului roman de la *Salsovia*, București 1906”.

³ Voir *Dacia*, II (1925), p. 198, nota 3.

⁴ Prefața volumului a fost scrisă în aprilie 1927, în timp ce coperta indică, retrospectiv, anul 1924 ca dată de apariție a revistei.

⁵ Avea să apară abia în 1932, după moartea lui Pârvan (sub redacția lui I. Andrieșescu), împreună cu vol. IV.

⁶ „Aprilie 1927”, dată de tragică semnificație, căci semnatarul avea să se stingă, în chip neașteptat, doar peste două luni.

7. DIPLOMATARIUM ITALICUM, I

PROEMIO ¹

Nella prefazione al terzo volume della *Ephemeris Dacoromana* ² ho spiegato i motivi che hanno determinato l'inizio di questa nuova serie di volumi della Scuola Romana di Roma. Il *Diplomatarium* sarà infatti l'annuario storico della Scuola, accanto al primo annuario, *archeologico*, che continua la sua serie, specializzandosi però negli studi di antichità classiche e di storia generale delle arti. Ciò che ritengo opportuno rilevare qui, in occasione dell'apparizione del primo volume di questa nuova serie, è una questione di principio.

Evidentemente gli archivi d'Italia sono stati assai attivamente ricercati da molti eruditi romeni, già da parecchi decenni. Ma il punto di vista di questi studiosi è rimasto assai spesso limitato sia in quanto all' ¹ epoca, sia in quanto al materiale stesso che loro interessava. Non mai, fino ad oggi, gli archivi d'Italia furono sfruttati dal punto di vista di tutto il Romanesimo orientale, come mondo a sé, rispetto a quello d'Occidente. La storia dei Romeni è in realtà la storia di tutta l'Europa carpato-danubiana e sud-orientale, e non solo nell'epoca romana e in quella antica bizantina, bensì pure nel tardo Medio Evo o nell'epoca moderna.

Roma non perdè mai la speranza di ricondurre alla forma latina della fede cristiana questi Romani d'Oriente, convertiti in principio dai missionari occidentali, ma organizzati in seguito nelle forme ecclesiastiche orientali, greche o slave. Ecco perchè la storia dell'attività dei missionari della Chiesa Romana nell'Europa centrale e sud-orientale è in gran parte storia propriamente romana. Ma per un altro verso, indipendentemente dal loro rito orientale, i Romeni erano eccellenti e devoti militi della causa cristiana contro i pagani, e Roma non esitò a spingerli continuamente nelle ripetute crociate contro il turco, identificandoli in questo modo con lo stesso mondo occidentale.

In fine, dal Seicento in poi i rapporti non solo politici e religiosi ma anche quelli culturali ed artistici, fra l'Italia e l'Oriente romanico, diventano così intensi, che il numero dei documenti reperibili negli archivi italiani pubblici e privati ed interessanti la storia del Romanesimo orientale, diviene anch' esso enorme.

Ma gli archivi d'Italia non sono *tutti* esplorati fino adesso, molti essendo ancora *inaccessibili*, visto che l'immenso materiale che essi rachiudono, non è stato completamente ordinato. Scoperte sensazionali in rapporto alla storia dei Romeni, comme quella fatta dal Pernice a Firenze pochi mesi fa,

sono da aspettarsi un po' dappertutto. Una recente esperienza, positiva, sequită da un'altra assai incresciosa, negativa, a Genova, ci fa sperare che lă sia ancora molto materiale di primo ordine, analogo come importanza a quello di Venezia e di Napoli.

Naturalmente Roma, ciorē il Vaticano e ia „Propaganda Fide“, alimenteră da sola, ancora per molti anni, la nostra serie di volumi con documenti italiani inediti e cōsı potremo aspettare tranquillamente l'organizzazione ed il riordinamento di altri archivi, senza perdere il nostro tempo con indagini infruttuose e senza interrrompere per nulla la nostra publicazione.

Chiedendo ai nostri soci, accanto alla publicazione accurata dei testi, anche dei commenti, delle introduzioni e delle note in base a tutta la letteratura anteriore, specialmente romena, abbiamo creduto di rendere un servizio non tanto ai nostri connazionali quanto agli stranieri e specialmente agli Italiani, i quali vi ritroveranno il loro materiale arricchito di tutto il contributo di queste nuove informazioni, offerto da documenti e da studi critici a loro assolutamente sconosciuti, perchē appartenenti ad un mondo e ad una lingua quasi totalmente ignorata dai loro dotti.

Chiudendo questa nota introductina, considero come un gradito dovere di esprimere tutta la riconoscenza mia e dei Soci alle direzioni dei due grandi archivi pontifici di Roma piū sopra ricordati, per la buona volontă con cui si sono affrettati a mettere a disposizione dei nostri soci archivisti i tesori che essi custodiscono. Ognuno dei soci della Scuola di Roma mostreră poi, nei contributi personali che seguono³, quanto deve agli eruditi italiani o stranieri con i quali ebbe aggio di consultarsi, sia negli archivi di Roma, sia altrove.

Il nostro illustre collega Nicola Iorga, direttore della Scuola romena di Parigi, ebbe la cortesia di leggere alcuni fra i contributi che seguono, curando persino la correzione tipografica delle bozze di stampa di due essi. Gli porgo pure con questo mezzo i miei ringraziamenti, in nome della nostra Scuola. Il prof. Alexandru Marcu, giă socio della medesima, ci ha dato anche questa volta il suo aiuto, mentre il mio segretario, sig. H. Metaxa ha corretto le ultime bozze con ogni cura e puntualită, per cui non potranno mai abbastanza ringraziarlo i suoi giovani colleghi di Roma, che gli restano debitori di un'eguale devozione.

Diplomatarium Italicum, Roma, I, 1925, p. V—VII.

¹ Traducerea textului :

În prefața la al treilea volum din *Ephemeris Dacoromana*² am arătat motivele ce au determinat inițierea acestei noi serii de volume ale Școlii Române din Roma. *Diplomatarium Italicum* va fi, de fapt, anuarul istoric al Școlii, pe lângă primul anuar, *arheologic*, care își continuă seria, dar specializându-se în studii de antichități clasice și de istoria generală a artelor. Ceea ce consider oportun să relev aici, cu ocazia apariției primului volum din această nouă serie, e o chestiune de principiu.

Evident, arhivele din Italia au fost cercetate destul de activ de mulți învățați români de cîteva decenii. Dar punctul de vedere al acestor învățați a rămas adesea limitat, fie în ceea ce privește epoca, fie în privința materialului însuși care îi interesa. Niciodată, pînă azi arhivele din Italia n-au fost exploatate din punctul de vedere al întregului romanism oriental, ca lume aparte, față de aceea din Occident. Istoria românilor este în realitate istoria întregii Europe carpato-danubiene și sud-orientale, și nu numai în epoca romană și în cea veche bizantină, ci și în evul mediu tîrziu sau în epoca modernă.

Roma n-a pierdut niciodată speranța de a readuce la forma latină a credinței creștine pe acești romani din Orient, convertiți la început de către misionari occidentali, dar organizați apoi în forme ecleziastice orientale, greacă ori slavă. Iată de ce istoria activității misionarilor bisericii romane în Europa centrală și sud-orientală e în mare parte o istorie mai ales românească. Dar într-o altă privință, independent de ritul lor oriental, românii erau excelenți și devotați luptători ai cauzei creștine contra păgînilor, iar Roma nu ezită să-i îndemne mereu la repetate cruciade contra turcului, identificîndu-i în acest fel cu însăși lumea occidentală.

În fine, din secolul al XVII-lea înainte, raporturile nu numai politice și religioase dar și cele culturale și artistice, dintre Italia și Orientul romanic, devin așa de intense, încît numărul documentelor ce se pot afla în arhivele italiene publice și private și interesînd istoria Romanismului oriental, devine și el enorm.

Dar arhivele din Italia nu sînt *toate* explorate pînă acum, multe fiind încă *inaccessibile*, avînd în vedere că imensul material ce-l conțin n-a fost complet ordonat. Descoperiri senzaționale relative la istoria românilor, ca aceea făcută de Pernice la Florența acum cîteva luni, sînt de așteptat cam peste tot. O experiență recentă, pozitivă, urmată de o altă neplăcută, negativă, la Genova, ne face să sperăm că sînt acolo încă multe materiale de prim ordin, asemănătoare ca importanță celor din Veneția și Napoli.

Firește, Roma, adică Vaticanul și „Propaganda Fide”, va alimenta singură încă mulți ani seria noastră de volume de documente italiene inedite și astfel vom putea aștepta liniștit organizarea și reasezarea altor arhive, fără a ne pierde timpul cu cercetări infructuoase și fără a întrerupe inutil publicația noastră.

Cerînd membrilor noștri, pe lîngă publicarea îngrijită a textelor, și comentarii, introduceri și note, întemeiate pe întreaga literatură anterioară, în special românească, am crezut că facem un serviciu nu atît conașionalilor noștri, cît străinilor și mai ales italienilor, care își vor regăsi materialul lor îmbogățit cu întreaga contribuție a acestor noi informații, oferită de documente și de studii critice absolut necunoscute lor, deoarece aparțin unei lumi și unei limbi aproape total ignorate de învățații lor.

Încheind această notă introductivă, consider ca o plăcută datorie, aceea de a exprima toată recunoștința mea și a membrilor Școlii către direcțiile celor două mari arhive pontificale din Roma amintite mai sus, pentru bunăvoința cu care s-au grăbit să pună la dispoziția membrilor noștri arhiviști comorile pe care le au în grijă. Fiecare din membrii Școlii din Roma va arăta apoi, în contribuțiile personale ce urmează³, cît datorează învățaților italieni sau străini cu care a avut vreme să se consulte, fie în arhivele din Roma, fie în altă parte.

Ilustrul nostru coleg Nicolae Iorga, directorul Școlii Române din Paris, a avut amabilitatea să citească unele din contribuțiile ce urmează, îngrijind chiar și corectura tipografică a două dintre ele. Îi prezint și cu această ocazie mulțumirile mele în numele Școlii noastre. Profesorul Alexandru Marcu, fost membru al aceleiași Școli ne-a dat și de data aceasta ajutorul său, în timp ce secretarul meu, d-l H. Metaxa a corectat ultimele pagini cu toată grija și punctualitatea pentru care tinerii săi colegi din Roma nu-i pot mulțumi aici îndeajuns, rămîinîndu-i datori cu o egală devoțiune.

² Cu subtitlul : *Documenti raccolti negli archivi italiani*.

³ Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, p. 1—223; Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie, riguardanti la storia romana dei secoli XVI e XVII*, p. 224—258; Nicolae Buta, *I ragguagli di Claudio Rangoni, Vescovo di Reggio — Emilia e Nunzio in Polonia dal 1599—1605*, p. 259—377; Claudio Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento*. Seconda serie, p. 378—505.

8. GETICA

O PROTOISTORIE A DACIEI¹

[Cuvînt înainte]

În a[nul] 1871, Alexandru Odobescu instituia, prin Academia Română (pe atunci Societatea Academică), un premiu pentru cea mai bună lucrare „asupra popoarelor cari au locuit țările române de-a stînga Dunării mai înainte de cucerirea acestor țări de către împăratul Traian”. Grigore Tocilescu, pe atunci student, fu ispitit de subiect, și în 1876 îl prezentă ca teză de doctorat la Praga. În anul următor, el înainta Academiei teza sa, „după o prefacere radicală” și obținea premiul. Cartea sa, cu titlul *Dacia înainte de romani*, apărea în 1880, în vol. X al *Analelor Societății Academice Române*. În aceeași vreme cu Tocilescu, învățatul sas Carl Gooss, după o conștiincioasă anchetă arheologică în Ardeal (*Chronik d[er] arch[äologischen] Funde Siebenbürgens*), scrisese lucrarea sa de sinteză, *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittleren Donaulegenden* (ambele publ[icate] în *Archiv d[es] Ver[eins] f[ür] siebenbürgische Landeskunde* pe 1876 și 1877). În pregătirea pentru tipar a lucrării sale, Tocilescu folosi din plin lucrarea lui Gooss, apărută înainte de a sa. Interpretările și concluziile greșite ale lui Gooss se regăsesc deci și la Tocilescu. Douăzeci de ani după aceste lucrări, F. v. Pulszky publica, în 1897, la Budapesta, cartea sa, în două volume, *Magyarország Archeológiája*. Din nenorocire, această lucrare nu aprofunda suficient chestiunile privitoare la epoca și ținuturile de care ne ocupăm. Contemporan, Nicolae Densusianu scria romanul său fantastic *Dacia preistorică*, plin de mitologie și de filologie absurdă, care la apariția sa (postumă : 1913) deșteptă o admirație și un entuziasm nemărginit printre diletanții români în arheologie. În sfîrșit, în 1912, d. I. Andrieșescu își lua doctoratul, la Iași, cu o *Contribuțiune la Dacia înainte de romani*, tratînd amănunțit și conștiin-cios chestiunea neoliticului din Dacia.

Acum trei ani, cînd am pornit cercetările pe teren privitoare la proto-istoria daco-getică, nu exista, deci, în nici o limbă, nici o carte utilizabilă de informație și orientare generală științifică asupra subiectului.

Am reluat dară, în lucrarea de față, aproape fără nici o putință de sprijin pe lucrări precedente de total, protoistoria Daciei în cele douăsprezece secole care au curs de la primul contact al Daciei cu cultura villanoviană și pînă la sfîrșirea regatului lui Decebalus. Am arătat mai jos, în text, în note și sub ilustrații, cu o strictă punctualitate, tot ce datoresc, ca studii an-

terioare de amănunt și ca material publicat, ori numai adunat, înainte de mine, oricui: pînă și celui mai modest și mai inocent diletant rural. Se va deosebi astfel mai ușor decît în alte scrieri contemporane partea nouă de cea veche.

Pentru lipsurile și greșelile ce se vor găsi mai jos sunt eu singur răspunzător; voi căuta a le îndrepta prin alte lucrări ori la o nouă ediție a acesteia². Pentru executarea desemnurilor inedite de mai jos, am a mulțumi vechiului meu colaborator la Muzeu, d. D. Pecurariu.

Getica : O protoistorie a Daciei, București, Cultura națională, 1926, p. 1—2³.

¹ Titlul complet, pe prima pagină: *Getica : O încercare de protoistorie a Daciei în mileniul I a.Chr. Săpăturile din Cîmpia munteană și geții din masivul carpatic*, cu precizarea că textul a fost comunicat la Academia Română, în ședința de la 27 iunie 1924.

² O nouă ediție n-a mai apărut, deși autorul pregătea una în limba franceză, pentru finalizarea căreia Banca Națională îi acordase, la cerere, un ajutor pecuniar. Abia acum se pune problema restituirii acestei sinteze, cu aducerea la zi a întregii informații.

³ Profesorul Radu Vulpe ne-a prevenit că posedă un exemplar din tirajul de probă al acestei prime coli, exemplar în care textul e diferit întrucîtva de acela de aici, V. Părvan considerînd necesar să renunțe la unele amănunte și să facă anumite modificări, pentru a ajunge la forma definitivă.

V. Addenda

1. [CULTURA CLASICĂ ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR] ¹

[...] Baza studiilor universitare este studiul limbilor clasice; trebuie să cerem înființarea încă a două catedre pregătitoare pentru limbile clasice, pe lângă cele existente, pentru ca și cei mai slabi să aibă posibilitatea de a învăța aici.

Pentru toate secțiile, e o decădere a nivelului cultural al tuturor studenților: cei de la filosofie n-au nici o bază, căci nu cunosc clasicismul, cei de la alte secțiuni la fel. Nicăieri nu se găsește, ca în clasicism, acel cerc armonios pentru ca cineva să-și facă cultura; baza culturii ar trebui să fie clasicismul, mai cu seamă pentru noi, cari suntem un popor tânăr. Să ne străduim, noi cari mai suntem idealisti, ca să întărim învățămîntul clasic, pînă ce-i vom da o bază solidă, armonioasă, pe care să se dezvolte cultura.

E necesar, așadar, reforma învățămîntului superior al literelor, dîndu-i de bază clasicismul, căci altfel această „universitas litterarum“ ar fi nevrednică de acest nume. Pornind curentul, cred că vom ajunge. Nu-i nevoie să facem oameni cari să știe perfect grecește și latinește, ci oameni cari să cunoască clasicismul, și aceasta cu oricîte sacrificii s-ar cere ².

Arhiva Facultății de filologie, București, dos. 113/1907—1912, p. 67.

¹ Intervenție în cadrul Consiliului Facultății de filosofie și litere din București, la 27 oct. 1911.

² Asociindu-se părerii exprimate de C. Rădulescu-Motru, vorbitorul propunea, cu acea ocazie, ca examenele la disciplinele clasice să fie foarte riguroase și ca alte două posturi de profesori de limbi clasice să fie create.

2. INSTITUTUL DE STUDII SUDOST-EUROPENE

1. Se întemeiază un Institut liber de studii și cercetări privitoare la Europa sud-estică, numit *Institutul de studii sudost-europene*.

2. Scopul său este să provoace și să îndrumeze, să ajute și să orienteze cercetările științifice privitoare la toate țările și națiunile din regiunea carpatică și balcanică și în genere din sudostul Europei și regiunile limitrofe, ținând seamă și de tradițiile vechi și interesele actuale românești.

3. Se va avea în vedere ca activitatea Institutului să fie și spre ajutorul și pregătirea practică a acelor cari tind a reprezenta România și interesele românești în Orient ca atașați militari, diplomați, consuli, însărcinați de afaceri, atașați comerciali, în genere, a tuturor cari vor avea să fie ocupați în aceste părți și mai ales în Peninsula Balcanică.

4. Activitatea Institutului se va compune : a) din cursuri și conferințe asupra geografiei, etnografiei, istoriei, literaturii și folclorului acestei regiuni ; b) din cursuri și predarea practică a limbilor orientale (bulgară, sîrbă, greacă, albaneză, turcă, maghiară etc.) ; c) din lucrări speciale urmărite în seminarii sau pe teren ; d) din exerciții științifice și misiuni speciale organizate și ajutate de către Institut, publicîndu-se rezultatele studiilor într-un anuar și în eventuale monografii.

5. Personalul va fi compus din profesori și lectori, plătiți eventual din taxele ascultătorilor și din darurile și subvențiile ce se vor da acestui Institut. Pentru anumite chestiuni și lucrări se poate face apel la profesori și savanți români și străini spre a ține conferințe în Institut.

6. Institutul va fi condus provizoriu de un consiliu format din inițiatorii aici subsemnați, iar după întreaga lui organizare de un director ales pe trei ani de consiliul profesoral.

7. Nici o condițiune nu se cere pentru înscrierea la cursurile și lucrările Institutului ; se vor libera însă certificate anuale de ascultarea cursurilor și de lucrările făcute.

8. Institutul își va începe activitatea la 1 ianuar 1914. potrivit cu un regulament special¹.

N. Iorga, C. Murgoci, V. Pârvan

Neamul românesc, VIII, nr. 73, 21 nov. 1913, p. 1140—1142 ; separat, sub titlul *Regulamentul Institutului de studii sudost-europene*², București, 1921. O versiune franceză în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, Bucarest, I, nr 1, janvier 1914, p. 24.

¹ Asupra activității desfășurate de istoric în cadrul acestui institut, vezi Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 196—200.

² Semnat de trei inși, textul a fost redactat probabil de V. Pârvan. Încercarea de a impune forma *Ost* în loc de *Est*, neizbutită, se explică prin nevoia de a evita confuzia destul de curentă ce se făcea, din pricina așonanței fonetice, între *Est* și *Vest*.

3. [PETRE LICIU]

cuvînt rostit la Ateneul Român ¹

Domnilor,

Fără îndoială, nimeni nu-și făurește situațiunea tristă de a trebui să vorbească ² despre un prieten de curînd trecut dincolo ; să vorbești despre el atunci cînd memoria lui este încă așa de vie, ți se pare în fiecare moment că îl vezi în față răsărind dintre noi ca să ne întrebe : dar, mă rog, ce vreți să faceți aici ?

În primele momente de durere, veșnic inimile noastre se împietresc și nu pot ³ nici plînge, nici spune vorbe de mîngîiere. Durerile tainice însă cari țin mai mult, chiar după vremea aceasta cînd nu poți spune nimic, cînd ți-a înghețat sufletul în tine, vine o vreme cînd poți spune unele lucruri, dar adevseori vorbele sînt așa de slabe față de sentimentele pe cari le ai, încît, mai ales în împrejurări ca acestea, cînd în loc de a vorbi între doi-trei prieteni, cu vocea potolită, îți aduci aminte, așa cu întreruperi, doar de cîte o vorbă, de cîte un gest, sau trebuie să vorbești ca despre un lucru care nu te-ar privi de loc, ca de niște fapte cari ar trece dincolo de sentimente, cari ar avea un fel de elemente de acestea din viața lucrurilor chiar omenești, dar moarte.

Vă mărturisesc că îmi vine așa de greu astă-seară să vorbesc, încît vă rog să-mi iertați felul cu totul nepotrivit în care voi căuta să vă amintesc de Liciu.

D-lor, nu mă gîndesc de loc să-i fac aici lauda, el a trăit într-o atît de ideală singurătate, încît, fără îndoială, cei mai mulți dintre dv. nu-l cunosc ⁴, și două-trei vorbe despre el [n-]o să-l facă cunoscut. Voi încerca numai să gîndesc așa cum cred că el — dacă ar fi fost aci să mă asculte — poate i-ar fi plăcut.

Domnilor, fiecare dintre noi are momente din acelea cînd ar trebui să întrebuițeze altceva decît vorbe pentru a spune ceva și singurul fel în care astă seară trebuie să vă comunic ceea ce vreau să spun despre Liciu este numai aceasta, de a vorbi despre arta lui.

Cînd un artist își ia o piatră sau o pînză ca să-și spună gîndirea lui, atunci el săvîrșește un fapt foarte însemnat și pentru el și pentru omenire, dar un fapt care nu dă decît puțin din sufletul lui și anume dă numai atît cît se poate prinde în forma moartă, în forma inertă a materialului creat.

Cînd el încearcă să caute sau să spună în vorbe rimate ceea ce simte, dă ceva mai mult, dar dă încă puțin față de ceea ce ar putea da.

Numai atunci cînd simțul lui este manifestarea desăvîrșită a sufletului lui, numai atunci dă tot ceea ce ar avea, dar pentru aceasta ar trebui ca artistul să fie în aceeași vreme și creatorul operei și răspînditorul ei, și lucrul acesta în omenire nu s-a întîmplat decît prea rar și de aceea intervine un lucru care face ca arta noastră omenească să fie așa de mărginită, așa de mult legată de împrejurări, încît doar numai cu mare bunăvoință și cu mare optimism putem vorbi despre desăvîrșirea artei.

Cînd te gîndești că, în vorbă, poetul pune în practică și un fel de început de sentiment, în vorba aceea neclară care poate să spună foarte mult dacă cineva — cînd o spune — rupe și o bucată din sufletul lui, sau cînd o spune, o spune ca și cînd ar fi un lucru din acelea de demult; și în muzică, muzicantul acel care o redă poate să dea în același fel o infinitate de simțiri.

Între arta aceasta a sunetelor și lumea noastră care vrem s-o gustăm se opune o legiune întregă de oameni cari fac cel mai trist lucru, cel mai tragic lucru pentru viața oricui dintre noi, anume, jertfindu-se pe ei, să se inițieze în sufletul artistului, să redea opere cît mai complete, și să ne facă pe noi să simțim ceea ce a simțit artistul; și ei se mulțumesc numai cu mulțumirea pe care le-o⁵ dă un moment.

Fiecare dintre artele acestea pot să fie înțelese din două puncte de vedere: întîi pot fi înțelese plecînd de la public înspre opera de artă și al doilea pot fi înțelese plecînd de la artist, de la sufletul artistului, înspre public.

Cînd stă artistul în singurătatea lui și crează și se gîndește ca să redea tot ceea ce sufletul lui suferă, sau tot ceea ce îl înalță într-o bucurie ne bună spre cer, atunci toată lumea dimprejurul lui nu există și rămîne numai el cu bucata de marmoră, sau cu pînza dinaintea lui, sau cu caietul de note, sau cu hîrtia pe care trebuie să aștearnă versurile, rămîne singur numai cu inima lui, ca să spună lumii întregi, absolut egal de va înțelege sau nu ceea ce el a simțit atunci și acesta care mergînd numai prin simțul acesta intim, al celui mai nobil, al celui mai înalt sentiment care-l poate însufleți într-un moment dat, acesta cînd vine în fața noastră, de i-am înțelege sau nu o lucrare, îi este egal, dar un lucru va fi, că noi cu toții vom avea un fel de simțămînt subiectiv căci aci este un mister în care noi nu putem pătrunde decît în acea lepădare de tot ceea ce este în noi și unificîndu-ne în opera artistului așa cum s-a unificat el singur în singurătatea lui. Atunci ceea ce face el, artistul, va trebui să placă publicului și în stolul acela de idei gingașe sau reci, se va amesteca sunetul aplauzelor publicului care îl va face pe dînsul să dea o lovitură de daltă mai mult într-o parte sau alta, pentru a da nu ceea ce simte sufletul lui, ci pentru a da ceea ce simte legiunea sufletelor celor mari despre ceea ce înseamnă arta.

Astfel se lucrează în toate, d-lor, și tot așa se lucrează și în acea artă de jertfire de sine care se chiamă arta dramatică.

Ceea ce face artistul, sculptorul sau pictorul luînd piatra sau pînza ca să închege o operă de artă reprezintă însă numai un studiu începător de artă; ceea ce face artistul dramatic este mai mult decît atît.

În locul pietrei moarte el își ia propriul lui trup, și-l frînge, îl face așa ca din multele suflete cari pot fi pe lumea aceasta, trupul acesta, prin

voința care stă în sufletul ce-l poartă în lume, să dea atunci un suflet într-o formă, firește, opus cu toată jertfa aceasta și a sufletului și a trupului, la judecata acelor cari nu știu ce însemnează aceasta. Aceasta este jertfa cea mare pe care o poate face cineva, pe care unii nu o fac, ba chiar cei mai mulți nu o fac și de aceea cînd este vorba să prindem mai atent ce înseamnă viața cuiva în afară de scindura scenei, trebuie să ne dăm seama de taina aceasta în care trăiește un suflet de artist dramatic.

D-lor, toate lucrurile pot fi explicate pornind numai de la suflet. În colo toată viața cuiva se poate desfășura în linia aceea de la care am pornit.

Cine poate să fie așa de deplin altul încît să se uite pe sine, va trebui să fie în toate direcțiunile de gîndire și activitate omenească un mare autor de jertfă sufletească. Nu va fi numai artist mare, va fi și un propovăduitor și înflăcăătorul unei mulțimi prin mijloace care adesea nu sînt ale lui și numai prin însăși prezența personalității lui în formele acestea sincere și liniștite, altfel decît forma totdeauna închipuită de sine, prin aceste forme va avea lumea, care totuși se lasă prinsă de astfel de accente sincere ale celui care o iubește⁶ și va duce opera lui de înălțare a sufletului în toate privințele, nu numai în artă, ci și în tot ceea ce este alăturat de artă, în tot ceea ce privește sufletul omenesc, moral, intelectual și artistic.

Și dacă astfel privim lucrurile, și dacă ne gîndim că omul pe care astăzi venim abia după cîteva luni ca să-l cercetăm aci în viața lui intimă ca pe cineva care ar fi trecut de mii de ani de la noi, dacă este vorba de acest om și dacă noi toți care l-am văzut mergînd așa de liniștit pe străzi ca și cum nu ar fi fost nimic în sufletul lui, ne gîndim că niciodată acest om n-a venit cu persoana lui s-o pună înainte, să spună o dată măcar, dar care n-a spus-o niciodată și care dimpotrivă, după preceptul creștin, a venit să dea în ascuns darul său de artă și jertfă națională, el a dat pe ascuns și s-a furișat să nu-l vadă nimeni.

Dacă acest om este să fie cercetat aci, atunci trebuie să plecăm de la acest punct de vedere: deplina înstrăinare de sine, jertfa acestuia pentru tot și pentru toți, care și în artă — ca și în toate — caută să dea cît mai mult din el pentru alții, jertfindu-se pentru alții.

D-lor, orice suflet care se înfățișează astfel în lumea aceasta vijelioasă și plină de patimi, orice suflet discret nu poate fi înțeles⁷ de la o cunoștință de bună ziua; fiecare dintre noi are momente de retragere în sine, de ascundere în profunditatea sufletului lui, așa ca să nu mai știe lumea nimic ce este cu el și chiar cei mai răi dintre noi încă fac acest lucru cîte o dată, dar cei buni de tot o fac totdeauna și îndărătul acestei modestii, acestei discreții, stau, se strîng treptat-treptat comori nesfîrșite de sentimente și idei, cari stau acolo în așteptare și cînd în singurătatea lor li se pare că ar putea da din tezaurul acesta infinit ceva într-o formă prin care să nu-i vadă nimeni, să poată și ei spune, cu o mască pe față, ca să nu fie cunoscuți, să nu-i știe nimeni că ei sînt alții [...]; că pot să dea tot ceea ce au ascuns, tot sentimentul năvalnic, toate ideile cari le-au ascuns; atunci lumea care poate prețui și pe cel bun și pe cel rău în dreapta lui valoare, să poată o dată, din dosul acelei măști să rupă acea perdea și să apară în toată maiestatea lui în care Dumnezeu l-a creat pe pămînt, aceasta o pot⁸ face sufletele discrete cari au răbdarea să strîngă în ele toate aceste bogății de frumusețe, de bunătate și adevăr, care plătesc cît lumina soarelui în lume, dar care nu

pot fi prinse decît de sufletele cari au înrudire cu această lumină în clari-tatea și seninătatea lor.

Astfel și omul acesta trece ca un visător prin viață, nicio dată afir-mîndu-se printre ceilalți, ca să nu iasă înainte jertfa sa, cu toate că de cîteva ori a putut să arate ce este ascuns în sufletul lui ; încolo el evita, cu aceasta, cu lumina acea limpede și clară a ochilor aceia cari se deschideau mari și clari ca să prindă toată lumina lumii acestuia.

De odată însă parcă se deștepta [ca] după un vis și făcea⁹ un gest, o vorbă spunea, o glumă și iar se închidea, iar se retrăgea într-însul.

Și așa acel care începuse prin a da doar amuzarea aceea ușoară mul-țimii prin prinderea diferitelor părți ridicule ale fiecăruia dintre noi, arătînd și iertarea pentru aceste părți, în această iertare adeseori lasă să se simtă, pentru acei cari puteau să se apropie de sufletul lui, o mare blîndețe, o mare bunătate, nu răutatea aceea drăcească de a te bucura tu însuși ca să arăți că lumea este urîță și infamă. Nu, ci... așa este lumea, și mai bună și mai rea și spunînd acestea despre lume și de la această arătare a părților așa de ușor prinse de mulțimea doritoare de amuzare, treptat-treptat se ridică căutînd iarăși foarte discret să dea, prefăcîndu-și trupul lui, să dea unele părți pe care el le înțelegea cu acea obișnuită liniște obiectivă a sufletelor mari, acele lucruri bune și rele [pe] care le putea prinde și venind iarăși dîndărătul perdelei lui ne apărea în forme așa de variate, așa de străine de ceea ce bănuiam că nici nu este într-însul, încît stăteau toți și se mirau întrebîndu-se : este acesta un mare prefăcut, sau este un mare înțelegător al sufletului ome-nesc, căci arta dramatică aceste două categorii le are, pe acei cari pot prinde ca într-o oglindă curată toate înfățișările vieții sufletești și pe acei cari lasă să treacă prin ei ca printr-o sticlă curată care nu răsfrînge în afară toate aspectele lumii și s-o arate în forma aceasta fizică, concretă, nelămurită, de acea apoteoză în care apar oarecare lucruri urîte din lumea aceasta, cînd ai pus-o în forma despărțită de lumea așa de individuală a purității de artă curată.

Așa a trăit el numai cu dînsul și cu arta lui, și nicio dată n-a încercat din fundul sufletului, cu disperarea omului care vede ce nedreptate se face ca din însușirea acestei arte să facă un obiect de ridicare a lui sau de speculă a sentimentului mulțimei ; totdeauna s-a șters dintre cei mulți înainte ca să-și arate nobilele lui sentimente [...] și vine iarăși cu felul lui savant și fără nici un fel de exagerare care trece dincolo de fireasca înfățișare reală și spune cu cea mai mare simplitate și cu toată arta care poate intra în această sim-plitate, atunci cînd se pornește din înțelegerea desăvîrșită a operei, spune lucruri de acelea cari par așa de adevărate mulțimei ce văzuse, în cît marele lui suflet are mulțumirea că doar măcar atît a făcut, să-l scoată din zilnica preocupare a lucrurilor pămîntești pe acei cari nu puteau să înțeleagă, poate, lucruri mai înalte.

Cînd este vorba de un astfel de om, vi se pune tuturor întrebarea : prin amintirea lui, prin această vagă reluare a două trei fragmente din viața lui poate fi el rechemat între noi ?... Și trebuie să răspundem cu adîncă durere nu, fiindcă nu este printre noi nici unul care în întristarea pe care o simte un suflet, sincer, să fi văzut tot ceea ce are dorința de a duce mai departe, nu pentru el, dar pentru alții, toată comoara aceea de frumusețe. D-lor, cine nu se prefăce în viața de toate zilele, cine nu se prefăce în artă, cine vede

lumea în felul în care a văzut-o el, acela nu are nevoie nici în vremea de tristețe adîncă, cînd trebuie să te gîndești la plecarea de aci, nici atunci nu are vreme să fie altul decît el și în clipa aceea dureroasă cînd a simțit că se va isprăvi cu dînsul, nu a crezut că trebuie să ia atitudinea aceea rece, ci din fundul sufletului, cu disperarea omului care vede ce nedreptate se face de soarta care conduce lumea aceasta, a întrebat plîngînd ca un copil naiv : de ce să mor așa de tînăr ?

Toți au rămas mirați de această întrebare pe care și-o pune cineva care văzuse de atîtea ori moartea și o redase de atîtea ori, dar acum cînd gîndindu-se împrejurul lui și văzînd că nimeni dintre acei cari vor rămîne să trăiască mai departe nu-i este dator *lui* cu nimic [...] și că el tot așa singur cum rămăsese o viață întreagă era a se socoti numai cu el și cu acel care îl chema la dînsul, atunci durerea aceasta a fost odată desfăcută iară și într-însul a chemat atunci pe unul, a vrut să vadă pe cineva din lumea aceasta, pe cineva care îl iubise mult, pe care adeseori îl certase, îl dojenise prieteneste, care îl iubise atît de mult cum nimeni nu a fost iubit și a vrut atunci, înainte de a pleca din lumea aceasta, un om care credea el că înseamnă în toată lupta pe care a dus-o și el, ducerea mai departe a gîndului lui, și în această ultimă clipă a vieții lui, aceeași sinceritate, aceeași jertfă de sine care [a] făcut din viața lui întreagă, în forma aceasta virtuală a activității de scenă, un apostolat.

Numai cu aceste sentimente putem pomeni atmosfera de răceală, de antipatie, de îndepărtare de acest om, de mărirea acestui om care de atîtea ori în viața lui a fost înconjurat pînă tîrziu de atîția, și astăzi cînd trebuie să ne aducem aminte de el, să ne aducem aminte așa cum încă l-am vedea înaintea ochilor.

Ceea ce am înainte de toate pentru acest om este sentimentul pe care l-a avut el întotdeauna, de a nu face din viața aceasta nici un fel de ridicare a propriei lui persoane, ci de a da, uitat, al lui, tot ceea ce putea da în forma în care un om cu sufletul lui se socotește dator să dea. Aci trebuie să ne oprim un moment ca să vedem ce înseamnă un astfel de om care oprindu-se numai la datoria de jertfă de a exprima opera de artă a cuiva, a altuia decît a lui, să vedem ce însemnează pentru ridicarea unui om o astfel de jertfă, a unui suflet atît de înalt.

Vă spunem că noi toți, nu numai artiștii, ne gîndim chiar în cele mai tainice momente de reflexiune asupra ființei noastre, la ceea ce face legătura dintre noi și lumea externă, cu toți ne gîndim dar să avem puterea aceea de a da din sinceritatea aceasta a noastră numai atît cît este nevoie [...] din înfățișările acelea așa de felurite ale lumii se scoate numai ceea ce crede că este necesar pentru opera de artă în forma ei precisă.

Se prezumă în această dorință [...] o mare jertfă pentru artă, iar pe de altă parte o mare probă de educațiune.

Numai în așa fel se crează acele mari personalități cari înțeleg să lupte în limitele în care au fost creați și numai așa se poate da acel spirit de unitate de sentimente cari nu pot fi create decît din fireasca împreunare a diferitelor valori omenești, așa după cum în natură, în lumea anorganică stau toate așezate de acel care le-a pus în acea așezare [pe] care noi încercăm s-o frîngem atunci cînd ni se pare că sclipește în noi ceva deosebit de ceea ce este în jurul nostru. Această așezare pe care nu se mai poate sprijini viața continuă a unui ins, aceasta nu se învață prin personalitatea vio-

lentă, ci prin personalitatea disciplinată care nu-și arată valoarea decât atunci când este nevoie. În acest sens este un mare apostol acel care, plecând dintre noi așa de discret, precum a trăit, a luat cu dînsul toată opera vieții lui; și sînt mulți care doar o dată l-au văzut și le-a rămas chipul lui, în care el a luat cu dînsul tot devotamentul pentru astfel de firi nobile, încît numai viața lui poate lucra [...] cu o așa putere de devotare către idealul de artă și pe de altă parte către idealul național.

Pe steagurile acestor luptători pentru națiune trebuie să fie scrisă această resignare, această jertfă pe care numai omul nobil, mai nobil decât ceilalți, a înțeles-o și a scris-o mai înainte de toți. Și în evaluarea faptelor noastre ceea ce este hotărîtor este ducerea mai departe a mulțimei pe calea progresului și aceasta este partea capitală care face frumusețea sufletului.

Unii au scris două-trei rînduri, două-trei opere și pînă în ziua de astăzi ne plecăm cu pietate în fața acelor nume.

Această valoare stă însă în părțile subtile ale sufletului nostru, căci din același cărbune se poate face și acel element prețios, diamantul, care să strălucească în razele soarelui și tot același cărbune poate reprezenta nici mai mult nici mai puțin decât valoarea brută a unui cărbune. Primul, prin transparența¹⁰ lui, cuprinde o lume întreagă, iar celelalte în imensitatea blocurilor nu cuprind decât puțința de a se face prin însăși sacrificarea materialului lui, altceva decât este în acel material.

În această pildă, în acest simbol este marele Liciu, în felul cum el a văzut lumea din jurul lui, cum a simțit-o și a prins-o cu bunătatea și iertarea lui — căci aceasta trebuie să avem unul față de altul — cu iertarea aceea creștinească cari să ne facă odată să putem în sfîrșit da inimilor ceea ce așteaptă, unirea noastră a tuturor, numai așa se poate scoate ceea ce este mai bun și mai nobil și în acest scop am venit să vă spun dv. acele două-trei lucruri cari le credeam necesare de spus pentru marele dispărut, o idee vagă despre ceea ce a însemnat el, prin acea neîntrecută delicatețe a sufletului lui, acel suflet discret, neșters din inimile acelor cari l-au văzut și cunoscut.

Aduceți-vă aminte de un om care abia ajuns la vîrsta cînd alții încep a lucra, la 40 de ani deci, a trebuit să treacă la cele eterne; totuși la această vîrstă el dăduse atîta frumusețe din sufletul lui, încît pentru toți de cari s-a apropiat le-a rămas ca o pildă. Aduceți-vă aminte de viața acestui om și gîndiți-vă la el ca la un model care trebuie urmat de toți, căci numai într-un astfel de imbold al sufletului nostru poate să stea înălțarea noastră peste aceste lupte feroce, în dorințele noastre animalice și numai într-o atare înălțare pot sta acele lucruri cari ne unesc pe noi.¹¹

B.A.R., Arhiva V. Părvan, I, ms. 1.

¹ Este o stenogramă transcrisă în grabă, fără revizuirea autorului. Manuscrisul conținînd o mulțime de erori, am eliminat pe cele mai stridente, consemnînd în note forma din original. Cîteva pasaje cu totul neclare au fost omise.

Evocarea lui Petre Liciu a avut loc în 1912, „după cîteva luni“ de la moartea actorului, survenită în prima zi a lunii aprilie. Născut la Foșani (19 martie 1871), dintr-o familie de magistrați, Liciu și-a făcut studiile liceale la Iași și București, luîndu-și licența în Drept la Universitatea din capitală și absolvind în același timp Conservatorul de artă dramatică. Formația actricească și-a desăvîrșit-o, ca bursier, la Paris și Berlin. Într-o carieră

scurtă (moartea îl surprinde la numai patruzeci de ani, în plină ascensiune artistică), Petre Liciu realizează pe scena Teatrului Național un destin actoresc dintre cele mai strălucite. V. Pârvan l-a iubit și stimat ca atare, iar după moartea actorului a inițiat, împreună cu alți admiratori, fără să izbutească, o subscripție publică pentru ridicarea unui monument comemorativ.

² În text, *vorbește*.

³ În text, *poate*.

⁴ În text, *cunoaște*.

⁵ În text, *i-o*.

⁶ În text, *al acelor care îl iubește*.

⁷ În text, *purtat*.

⁸ În text, *poate*.

⁹ În text, *lua*.

¹⁰ În text, *disparența*.

¹¹ Pe aceeași pagină, jos, adnotarea altcuiva: *necomplet: N-a dorit aplauze zgomoase, ci o lacrimă*.

4. EROI DE IERI ȘI DE AZI ¹

Onorat auditor,

La ora când noi stăm aci pentru a ne aduce aminte de eroii Independenței, la București reprezentantul împăratului Rusiei, aducându-și aminte, după foarte mulți ani de o anume colaborare, de un război care-și are în timpurile actuale corolarul lui, dă M.S. Regelui ca semn de mulțumită pentru vechea tovarășie de arme, semnul celei mai înalte demnități militare al armatei rusești.

Și în acest ceas, toți acei cari au luat parte la acele evenimente de acum treizeci de ani, își aduc aminte cu duioșie de vremurile de atunci, de toate acele evenimente triste și vesele care au încheiat o epocă din istoria țării noastre, deschizând o alta.

În timp însă ce acei vii știu și-și pot aduce aminte de lucrurile acestea, depărtate, în pământul străin, sub brazde de iarbă, odihnesc în somnul veșnic acei cari au căzut; și lumina care se răsfrânge asupra capetelor celor în viață este în mare parte reflexul faptelor acelor care nu se mai pot bucura de această lumină.

Mulți dintre dv. vor fi venit aci ca să audă atâtea lucruri plăcute, pe care patriotismul și entuziasmul național și le spune la anumite ocazii. Dar în vremurile prin care trecem am socotit că nu pentru aceasta trebuie să ne adunăm aci. Am socotit că trebuie să ne adunăm nu pentru a serba, ci pentru a face amintirea acelor. Și în această comemorare pioasă să ne aducem aminte de eroii care au trecut dincolo de viață lăsând de o parte bucuria pentru eroii care au rămas.

Când în mijlocul păcii vine deodată ca o furtună de aceia de vară, care pe neașteptate se iscă, izvor năprasnic de primejdii, atunci toate sufletele

liniștite dintr-o țară se deșteaptă în fel și chipuri de puteri, pe care fiecare le are. Și alături de deșteptarea agricultorului care stă la coarnele plugului, alături de deșteptarea celor ocupați în fabrici, alături de deșteptarea celor care conduc viața sufltească a neamului, alături de aceste deșteptări este deșteptarea acelor care sunt puși anume pentru a veghea la deșteptarea neamului, care — am putea zice — cuprinde întreaga istorie a unei renașteri naționale.

În viața de toate zilele ne deprindem de la zi la zi să uităm că mai trăim. În ocupațiunile acestea meschine uităm ades că avem și un suflet. Și dacă sunt ocupațiuni care în adevăr iau posibilitatea acestui om de a-și mai vedea și de sufletul lui, apoi — fără îndoială — sunt unele ocupațiuni care stau în legătură directă cu mijloacele de existență.

Și când în mijlocul unei atari activități vine zvonul acea groaznic, atunci în toți se naște întrebarea: ce va fi cu mine și ai mei, mîine? Și atîți idealisti care socotesc că neamurile merg numai prin dragostea aceasta creștină, cred că și în momente de primejdie pot deștepta dragostea aceasta creștină. Alții cred că trebuie să deștepte spiritul apărării proprii existențe și să dea avînt liber tuturor patimilor acelor nedemne de umanitate.

Dar a venit primejdia. Întrebați sau neîntrebați, pleacă toți într-acolo, ca s-o îndepărteze, s-o sfărîme. Și se duc fără nici un gînd, fără nici o idee care să-i conducă și să le fie lor un fel de mîngîiere în ceasul de pe urmă; se duc acolo numai cu poruncă de sus, fiindcă așa vrea Dumnezeu.

Dar între împlinirea acestei datorii și împlinirea datoriei cu conștiință desăvîrșită, că fiecare viață pierdută acolo înseamnă mii de vieți cîștigate pentru viitor, este tot atît ca între o izbîndă asigurată și cealaltă care este totdeauna problematică, cînd acel care pleacă — pleacă fără convingere.

D-lor, în vremurile de acum 30 de ani, cîndva, a fost să se plece pentru apărarea țării, era un gînd pentru care plecau: era gîndul *libertății*. Și chiar dacă acest gînd nu era viu în mintea tuturor, dar noutatea gîndului dădea tuturor o putere mult mai mare decît aceea pe care o avea de fapt țara.

Și rezultatul îl cunoașteți cu toții. Alături de lupta pe care o dădea o armată fără idealul acesta superior, luptă în care acea armată era biruită, venea această armată cu mult mai mică, dar cu ideal și care ajută celeilalte ca să poată și ea birui.

D-lor, este pentru cel care trebuie să-și facă datoria în felul acesta, al jertfirii vieții lui proprii pentru alții, o clipă groaznică, aceea cînd vede că avîntul spre biruință poate fi în aceeași vreme și triumful morții. Și în această etapă dureroasă ființa lui are nevoie de un sprijin sufletească, pentru ca să poată birui slăbiciunea omenească, pe care o avem noi cu toții.

Acolo, în îndepărtatul ținut, unde nu-i mai ajunge, ades, timp îndelungat, nici cea mai scurtă veste de la „ai lui“, în ultimul moment ar dori măcar să știe ce-i cu „ai lui“. Și siguranța pe care i-o dă faptul că în ultima licărire a vieții îi știe pe ai lui asigurați, îi îmblînzește trecerea din viață.

Vedeți, este greu de vorbit despre tragedia aceasta a celui care pierie departe, uitat, mai ales cînd noi suntem de mai înainte deprinși a gîndi de ceea ce-i viața și moartea. Îndoiala este atît de primejdioasă încît alături de fatalitatea cu care merge omul din popor — „ce-o da Dumnezeu!“ — trebuie și siguranța aceasta, că tot ceea ce se face acolo nu va avea răsplătire, dar va avea urmări de cel mai mare preț pentru cei ce vor rămîne în urmă.

În acest vălmășag al vieții noi uităm repede și cei care suntem aici și care avem — cine știe — poate mâine de răspuns la întrebarea groaznică, dacă suntem gata, nu cu brațul dar cu sufletul, cei care suntem aici ne punem întrebarea : pentru recunoștință mergem ? pentru datorie ?

Ce înțelegem noi prin această datorie către neam ?

Vă spuneam : fiecare dintre noi își are gândurile lui și, mai mult decât ar fi dorit, fiecare ține ca aceste gânduri să-i fie ținute în seamă, după valoarea pe care el o dă gândurilor. Adică, precum în viața de toate zilele suntem așa de desbinați și atunci, când avem gânduri de acestea pentru binele tuturor, suntem iarăși desbinați. Și asta pentru că la mijloc, între gând și faptă, este îndoiala, este lupta sufletului : oare nu-i zadarnic tot ce se face ? nu este zadarnic să lupți cu toate fatalitățile care amenință neamul ?

Prin pomenirea eroilor din trecut, făcând astăzi cercetarea stării de spirit care ne stăpânește pe noi, vom aduce și un pios omagiu celor care au trecut dincolo de noi și vom avea tăria necesară pentru a da noi, din mijlocul nostru, pe acei care încă o dată să poată salva neamul.

Vă spuneam : între gând și faptă este îndoiala. Niciodată, poate, mai mult ca astăzi îndoiala aceasta nu a fost mai puternică. Trăisem așa de mulțumiți în această curgere liniștită a vremii, în care din toate părțile ni s-a arătat bunăvoință ; din toate părțile izvoare noi de bogăție. Viața fiecăruia dintre noi devine din ce în ce mai plăcută și în această curgere a vremii și a vieții suntem deodată deșteptați de energia firească a unui popor, care crede că astăzi i-a venit vremea să-și îndeplinească idealul lui.

Și, d-lor, în atît de plăcute visuri eram cu toții cufundați încît un moment n-am crezut că se poate lupta astăzi cu idealul mai mult decât cu brațul armat. Eram așa de adînciți în această înțelegere materială a vieții, încît, cînd a venit zvonul acela care să clatine toate sufletele, am luat creionul și am făcut socoteala : atîta avere au statele vecine, atîția oameni, atîț sprijin din alte părți. Și făcînd noi această socoteală foarte siguri că spunem adevărul, am zis : *nu se poate*, este încercare zadarnică ! Fiindcă uităsem că se mai poate trăi și prin această înmîiere a unor indivizi și această mică greșeală de socoteală ne-a făcut ca numai într-o lună să cădem într-un așa haos de neînțelegere, încît de la cel mai de sus pînă la cel mai de jos nu a știut nimeni ce avem de făcut pe mâine.

Și a început fiecare a zvîrli în public zvonuri și de la starea aceasta de înțelegere a lucrurilor am trecut la cealaltă : nu era posibil și s-a văzut posibil !

D-lor, fără îndoială că dacă popoarele cad și dacă ele ades dispar vina este a conducătorilor lor. Nu putem noi cere celui ce de dimineată pînă seară [e] prins în vârtejul ocupațiilor manuale, să gîndească și asupra problemelor care conduc omenirea. Dar noi ceilalți, care atîta trebuie să avem grijă de a ne face socoteală, noi ceilalți suntem răspunzători atunci cînd soarta neamurilor este pusă în primejdie.

Prin urmare, d-lor, răspunsul nu era de căutat numai într-o direcție, numai cu avîntul ideii față de care popoarele nu au fost niciodată recunoscute și pe de altă parte nici cu acel materialism brutal care poate fi sfărîmat numai cu idealul. Răspunsul era de căutat în amîndouă.

Și aci, cum vă spuneam, este prilejul de a da încă odată, în vremurile cele mai crude posibile, acelei stări de spirit cu totul dezorientate, care este

caracteristică pentru vremurile actuale, toată atențiunea. Aveți în înfățișarea aceasta, ca să zic așa, această izbîndă finală. Dar este aceasta moral ? Nu este.

D-lor, dacă s-ar fi pus pentru Rusia, la 1878, problema morală : este sau nu lucru cinstit ca să iei altei națiuni o parte din pămîntul ei după ce i-ai dat asigurarea neutralității și după ce împăratul tău a iscălit această neutralitate ?

Și s-a pus la 1864 această problemă altei țări mari. Este cinstit să ataci o țară mai mică — problema pe care ar fi trebuit să și-o pună Germania față de Danemarca — și să iei o parte din pămîntul acelei țări ?

Și iarăși a fost, în împrejurări analoage, un lucru cinstit ca adese să faci o infamie, lucru cinstit ca tu, cu toate puterile tale să intervii s-o faci ? Și, mai mult decît atîta, să acuzi tu de necinste, țara care-și apără propriul ei pămînt ?

Dar mai mult decît atît : este lucru cinstit ca tu, imperiu imens, să superi niște stățișoare foarte slabe de acolo din Africa de sud, să faci război colosul englez cu un popor ca burii ?

Aici este, d-lor, punctul cel greu al întrebării noastre !

Noi suntem deprinși să gîndim lucrurile după propriul nostru suflet : cel hrăpăreț să gîndească în acest fel, idealistul — în felul lui, dar nu să se uite să vadă ce răspuns se dă astăzi unor astfel de întrebări.

Atunci ar fi ușor de văzut care este deosebirea dintre viața indivizilor și viața popoarelor, dintre individ și popor.

Oricare dintre noi, în clipe de acelea în care nu-și mai poate stăpîni elementele de atavism anarhic, are oarecare porniri de acestea, pe care le putem numi criminale. Și fiecare dintre noi găsește pedeapsa acestei porniri atunci cînd nu se poate stăpîni.

Există în istoria omenirii vreo astfel de acțiune pornind de la popor la popor și în care să fie decretate pedepse, așa cum sunt pentru individ ? Ceea ce nu este iertat individului este iertat masei acestea infame, care nu este responsabilă, care se retrage îndărătul acestei animalități generale și face astfel lucruri infame pentru a-și îndeplini numai idealul.

Aici este tragedia istoriei.

Cutare neam care are nevoie să trăiască mai departe este atacat. Dușmanul nu se mulțumește cu supunerea lui, ci îl distruge. Alte neamuri, care nu au nevoie de ținuturi, dar pentru asigurarea din punct de vedere economic a generațiunilor care vor veni, întreprinde astfel de acte nedrepte din punctul de vedere al moralei individuale și pentru un atare ideal, aprobat de sus pînă jos, face astfel de acțiuni.

D-lor, cine răspunde astăzi pentru uciderea românilor din Macedonia ? Si cine răspunde astăzi pentru uciderea albanezilor din Serbia veche ? Nimeni. Cine se indignează ? Nimeni.

Și cînd astfel se prezintă lucrurile, care este situațiunea poporului acestuia prins din toate părțile de prieteni dubioși.

Să se gîndească la recunoștința pe care i-o vor păstra neamurile, pe care le-a alimentat el în trecut ? Să se gîndească la ajutorul pe care ele i-l vor da ? Frumos lucru ! Dar nu vedem nicăieri în istorie împlinindu-se.

Vedem, însă, țara cea mai strălucită, Italia, o vedem sfîșiată secole întregi de acei cărora le dăduse lumină. O vedem luptînd pentru neatîrnarea ei, împotriva acelor care își trăsese[ră] cultura lor de acolo.

Și vedem iarăși atâtea alte țări care au luminat cu sufletul geniului lor întreaga umanitate, care nu au fost totuși cruțate când a fost vorba de împlinit idealul propriu al unui neam.

În această luptă de conservare care se dă între popoare, nu sînt considerați imorali. Fiecare năzuiește ca să-și îndeplinească pentru el sau pentru cei care vor urma cea mai mare dezvoltare culturală și economică. Este egoismul acesta feroce a[1] neamului în întregimea lui.

Și să ne întoarcem iarăși la noi. Am fost o bucată de vreme zăpăciți de groaznica experiență făcută atunci când ni s-a luat o parte din pămîntul nostru. Și am uitat, așa cum uită un om când pierde cel mai drag lucru din lume. Și pe urmă ne-am recules și am zis : este greu să trăim singuri. Și ni s-a părut atunci că putem obține din alte părți un sprijin. Și ni s-a dat. Dar cum ni s-a dat ?

Și aici, d-lor, iarăși aceeași orbire. Pentru fiecare bine care ni se făcuse, ni s-a luat de zece ori dobîndă și în timp ce noi le păstram cel mai credincios devotament, ele își vedeau de interesele lor.

Sunt anume unele din cele mai frumoase state, prietene nouă, care nu ne recunosc dreptul nostru de viață în acele ținuturi unde stăpînesc și care ar face bucuros totul pentru noi, numai că nu pot.

Și cînd am văzut noi că, la urma urmei și aici, nu dragostea pentru noi, ci interesul foarte egoist al acelui neam, al acestui stat, era ca să fie prieten cu noi spre a-și crea din punctul de vedere al apărării lui anume forțe, atunci iarăși am rămas încurcați. Și ne-am gîndit : oare nu ar fi mai bine să ne îndreptăm cu gîndul în altă parte ?

Și nu mai erau decît două direcții unde ne puteam îndrepta cu gîndul. Era una într-acolo de unde ne venise deziluzia, iar cealaltă nu mai exista, căci era un fel de pămînt necunoscut pe care noi nu aveam a-l mai lua, decît ca un fel de prelungire politică și spirituală a altui neam mai mare.

Și în timp ce noi pluteam în această stare de spirit, dincolo, pe celălalt țărm se limpezea un alt ideal care trebuia adus la îndeplinire cu mare energie.

Prin războiul de la 1877—1878 fusese liberate mai multe neamuri creștine din imperiul otoman și cu ura cea veche pe care o aveau împotriva stăpînitorilor de ieri, au început a se pregăti ca să-și răzbune. Și acele dintre ele care au putut, încă de pe cînd erau în relații mai de prietenie cu vecinii lor, au început opera de turburare a liniștei.

Și vedem pe una din aceste țări, pe Bulgaria, anexînd Rumelia. Și atunci, un lucru ciudat : o țară vecină, înrudită cu dînsa, care fusese și ea mai înainte sub aceeași împilare, se ridică cu război împotriva acestei țări, fiindcă ea crește, iar cealaltă rămîne mai mică. Băgați de seamă lipsa de prietenie și de idealism din partea Serbiei față de Bulgaria !

S-a făcut război. Rumelia a rămas anexată și toată regiunea [...] a fost prefăcută în pămînt sîrbesc.

Și vine împrejurarea de azi, în care toate aceste popoare întrevăd speranța de a isprăvi odată cu acel popor care a apus de atîta vreme. Și cei ce nu putuse lupta pentru a îndeplini un ideal de cultură, sluji sentimentului acestui rapace, se tăbărăsc cu toții pentru a sfîrși cu acesta, temîndu-se ca nu cumva unul să ocupe o porțiune mai mare decît altul.

Față de aceste fapte așa de neașteptate, vă spuneam, noi am rămas mirați cu totul. Și oînd am văzut posibilitatea ca acele popoare unite să

meargă la biruință, ne-am zis : *l-am găsit !* Într-acolo trebuie să meargă gândul nostru de a găsi un sprijinitor.

D-lor, este greu de a cerceta în amănunt felul cum vor fi gândit [...] oamenii noștri această nouă problemă. Pe ce anume se vor fi sprijinit pentru a propune aceste trei soluțiuni, a sprijinului de care am avea nevoie noi ?

Fiindcă vă spun : din chiar primele timpuri ale liberării acestui popor, noi nu am avut un singur moment de recunoștință din partea lor. Dimpotrivă, mereu s-au agitat și s-au agitat aci pe pământul nostru, împotriva noastră.

Și, d-lor, astăzi când au nevoie de noi, astăzi ne aruncă în față insulta fără ca să se găsească un singur om care să răspundă.

Cercetați toate jurnalele și nu veți găsi un singur cap care să fi relevat aroganța nemaipomenită pe care un singur om de stat bulgar ar fi avut-o zicînd : „Renunțăm la Dobrogea !“

Aceasta înseamnă că în anul 1912 se afirmă încă o dată dreptul bulgarilor asupra Dobrogei.

Și față de această îndrăzneală nemaipomenită stau oamenii noștri politici foarte delicat la vorbă cu acei care clar o spun : da, noi asta o dorim !

Și în loc să se protesteze de aici, în loc să se răspundă cu aceeași... am zice... vedeți, este greu să întrebuițez un termen mai aspru — am zice... „diplomație“, ni se spune nouă : nu vă înstrăinați de acești oameni, ei sunt gata să lupte cu noi, căutați ca printr-o astfel de unire frățască să întemeiați o unire și mai mare cu care să împlinim idealul scump nouă tuturor.

D-lor, o astfel de rețetă la boala noastră este, fără îndoială, atît cît pot înțelege eu — poate că alții înțeleg mai mult — un fel de condamnare a bolnavului. Fiindcă, dacă acolo ne-a rămas nădejdea, ca acești oameni care sînt în plină desfășurare de energie și fac cuceriri de teritorii străine și caută să-și reîntregească teritoriul pentru sute și sute de ani luînd pămînturi care nu sînt ale lor și luînd popoare care fac parte din alte neamuri, care mai înainte de toate fac parte și din neamul nostru și noi le dăm blagoslovenia noastră, noi renunțăm... la ce, domnilor ? Compensații ? Nu. Renunțăm la drepturile noastre !²

Dacă din vremuri foarte vechi noi am avut soarta aceasta nenorocită de a trebuit să luptăm în toate părțile cu o sumă de dușmani și mai înainte de toate cu acei dușmani — prietenii noștri din sud — dacă noi în aceste continue lupte am avut nevoie mereu de sprijin în dreapta și în stînga, am avut nevoie să facem jertfe față de libertatea și civilizația noastră, nimeni nu s-a îngrijit de cum ne merge. Vă aduceți aminte de vremea aceea cînd se pusese întrebarea dacă nu este mai bine să se sfîrșească cu existența a două țări surori care niciodată nu avusesse domnitor străin, așa după cum în timpurile acestea de înaltă moralitate era să fie sfîșiată definitiv între prea idealistele puteri ale Europei.

Scăpasem de a fi pașalic turcesc, dar ca să fim o prelungire spre Marea Neagră.

S-a format, așadar, o stare de spirit din generațiune în generațiune, în care ne-am deprins să ne vedem mici și slabi și mereu să ne punem întrebarea : încotro ne îndreptăm privirile după un ajutor și din această stare de spirit a decurs în chip firesc lipsa de neatîrnare sufletească, mai mult chiar, lipsa de demnitate națională.

Este firesc că am ajuns acolo, dar este de neiertat că rămînem acolo !.

Și cînd Ștefan, pe patul lui de moarte, spunea fiului lui să se împace cu turcii — vedeți și dv. într-asta un lucru foarte genial — atunci se gîndea el la luptele pe care le dusese și la mijloacele pe care nu le mai avea urmașul lui, căci din pămînt nu putem face oameni. Se gîndea la lucrurile acestea și aștepta vremuri mai bune dar nu se gîndea că niciodată să nu mai facem ceea ce a făcut el.

Or, noi, d-lor, astăzi ne aflăm în aceste vremuri mai bune. Din toate părțile încearcă lumea să ne atragă — și din răsărit și din apus și din sud — toți, fiindcă ei bagă de seamă că s-au schimbat vremurile aici; noi însă în acea învălmășeală de la zi la zi și, mai mult, în acea lipsă de solidaritate între cei care gîndesc în acest neam, nu băgăm de seamă lucrul pe care îl bagă de seamă străinii și continuăm să fim lipsiți adese de acea demnitate de care vă vorbeam.

Căci nimeni nu-și dă încă socoteală că sîntem alții, dacă nu ca gîndire, măcar ca putere în fața căreia să se poată opri cuvîntul dușmanului. De vor observa însă prea tîrziu aceasta, vai și amar de urmașii noștri.

Și atunci, d-lor, cum trebuie să gîndim? De jur împrejurul țării aceștia stau strajă ai noștri și se uită și ei ades cu mirare la noi, cînd văd că ar fi chip să ne mișcăm și nu ne mișcăm și îndrăznesc ades să spună cuvîntul pe care noi nu îndrăznim să-l spunem și afirmă energie și solidaritatea pe care noi nici nu ne gîndim măcar s-o afirmăm. Și de jur împrejurul nostru aceste străji numai un semn așteaptă ca să fie împreună cu noi, nu în forma aceea pe care nu o putem face de azi pe mîine, a unui același organism politic — nu, dar în forma de viață unitară, a solidarității depline a neamului, căci din toate părțile ne fac semn și ne cheamă în ajutor și nu le răspundem.

Mai mult, d-lor. Acum, în momentul acesta actual, suntem în primejdie de a face o crimă. De aici, din trunchiul acesta al Carpaților, se prelungesc spre Marea Mediterană neîntrerupte ramuri ale neamului nostru... și valorile acestea sînt în primejdie de a fi desnaționalizate. Și din toate părțile suntem făcuți atenți că acolo este un lucru care nu privește numai prezentul. ci privește în cel mai înalt grad viitorul. Noi preferim să îngrijim de cei mulți.

Vedeți, ne-a prins dragostea de cei mulți atunci cînd cei puțini sînt în primejdie și cînd cei mulți erau în primejdie atunci nu ne gîndeam la ei.

Dar mai mult decît atît. Chiar acolo lîngă Dunăre stau sute de mii de frați de ai noștri care încă nu au fost prefăcuți după chipul și asemănarea stăpînitorilor lor politici. Nu au avut încă vreme oamenii. Dar, vedeți, noi nu suntem o țară de acea mică, săracă, care să-și poată permite îndrăzneala de a strînge pe toți ai ei la un loc, de a lăsa pentru cel mai modest urmaș al ei destul pămînt ca să trăiască.

Noi suntem un neam mare, bogat! Noi putem lucra și cu această dărniciie putem să-i aruncăm pe aceia. Și nimeni nu se gîndește că mîine vom fi întrebați: avea-veți de noi aceeași dragoste ca față de cei pe care i-ați părăsit? Sau toate aceste declarații pe care le faceți sunt de fapt numai nevoia momentului, pe cînd atunci cînd noi nu eram în primejdie și aceia erau, voi ați fost în stare să-i vindeți.

De jur împrejurul neamului nostru, în forma politică a Regatului, stau strajă atîtea milioane de români. Aceștia au în puterea lor hotărîrea, dacă va mai trăi sau nu forma aceasta de stat, în care întîmplător au fost con-

centrate, aceia dintre români care au mai puțină vrednicie deci toți ceilalți ca să aibă o atare organizație de stat.

Acolo, în puterea aceasta așa de strîns înrudită cu noi, așa de tare în gîndul de a fi odată împreună cu noi, în aceasta este a se căuta regimul.

Și atunci, d-lor, care trebuie să fie gîndul care trebuie să ne conducă astăzi ?

Acela de a nu supăra pe cei din dreapta și din stînga ?

Atîta vreme cît mai ocupăm aci un teritoriu pe care l-ar putea ocupa alții, atîta vreme nu ni se poate ierta o astfel de existență aci.

Cu ce justificare nu lăsăm noi neamul slav ca de la Marea Albă și Egee să pornească în ținutul în care neîntrerupt să se poată dezvolta civilizația aceasta slavă spre strălucirea Europei ?

Care este justificarea existenței noastre aici ? Dacă căutăm răspunsul în prietenia cu aceste neamuri nu îl găsim. Pentru că nu poate fi prietenie între cel care împiedică pe doi frați să fie unul.

Pe de altă parte, noi, aci în răsărit, nu putem fi prieteni cu nimeni, pentru că noi nu avem aici, în răsărit, pe nimeni cu care să avem același gînd.

Am fost sortiți să trăim aici. Dar din această fatalitate noi trebuie să scoatem energia necesară ca s-o putem duce pînă la capătul vremii și aduce aici o idee care este cu totul străină de ideea conducătoare de aici.

Ce avem noi aici de reprezentat ? O cultură veche, care este la baza cutărui neam de pe la poalele munților Carpați ? Sau cumva noi suntem aici un fel de strajă îndărătul a unor astfel de gînduri ?

D-lor, este un lucru pe care, firește, noi numai cu durere îl putem spune, dar nu poate fi vorba de romanitatea noastră fără ca prin însăși această afirmațiune noi să nu formăm aici o notă distonantă.

Și atunci, cînd lucrul se prezintă așa, cînd prin existența noastră noi suntem străini aici, noi nu avem prieteni aici — care poate fi politica noastră ?³

Dacă într-o mulțime imensă, față de un singur om, nu mai puternic decît ceilalți, singur în mijlocul lor, dar care prin puterea sufletului lui îi ține împrejur pe toți și nici unul nu îndrăznește să se arunce asupra lui, care să fie taina aceia care îi face pe toți să rămîna fricoși de a face un lucru pe care îl pot face, de a-l sfîșia ? Taina este numai în această putere sufletească. Dați acestui neam atîta desfășurare de energie ca el să poată, în mijlocul tuturor celorlalte de aici, să poată, în fine, fiecă moment afirma : am a trăi aici atîta cît voi putea rezista împotriva voastră a tuturor — și în fața acestei energii desfășurate cu hotărîrea de a trăi, se vor opri fără îndoială, toți aceia care tabără să cucerească pămînturi.

Și din elementul acesta moral, apărut de ideea transformată în faptă să ia și ei ceva și să ducă mai departe o civilizație, căreia să-i pună numele nostru deasupra.

Numai prin această afirmare, totdeauna cu viața în mîină a existenței noastre, numai în așa fel putem, din toate părțile, să inspirăm respectul necesar și să facem pe toți să ne dea stîmă pe care azi nu ne-o pot da, atunci cînd văd că în toate părțile ne îndreptăm ca să căutăm prieteni și sprijinul care nu ni se poate da.

Dar, d-lor cum să ajungem acolo ? În privința aceasta răspunsul îl avem în înseși faptele trecutului. În fiecare dintre noi există o putere ascunsă care

nu pleacă nici de la viața noastră de aici pe pământ, de la aspirațiunile pe care ni le-am făcut aici, nici de la însăși înfățișarea noastră fizică, legătura noastră cu alți oameni din societate — ci pleacă numai de la resursele credincioase ale unei inimi, idealul pe care l-am socotit noi ca hotărîtor pentru ființa noastră. Și acela care într-o chiliuță depărtată, departe de ceilalți oameni, este de dimineață pînă seară ținut să se ocupe cu cioplitul unei pietre, sau altul care, fără să știe ce se petrece în jurul lui, nu face altceva decît numai să combine diferite sunete care îi vin în chip armonios în urechi și unul și altul își supun întreaga lor voință unei idei. Și oricare dintre noi, în afară de acea preocupare de cîștigare a hranei, are puțința să-și supună însăși această preocupare unei idei.

D-lor, cînd au plecat bulgarii spre Constantinopol, ideea care fusese semănată în capetele lor era o idee străină : ei au plecat să cucerească „Țarigradul“. Era fantoma aceea strălucitoare a lumii romane de mult trecute, era acea desfășurare de idei și forțe pe care pînă în zilele de astăzi toate popoarele le au în inima lor. Aceiași fantomă care l-a făcut pe Napoleon împărat, a făcut pe acest popor mic să pornească și el spre această fantomă.

Și s-au dus cu toții către acel Țarigrad ca să încoroneze pe împăratul lor. Și idealul nu era al lor, dar fusese în mințile lor mereu dezbatut. Și strălucirea unei idei, precum vedeți, concentrate în toate mințile, în aceeași direcție, a dus un neam ca acesta pînă ieri bărbat și astăzi numai în această prelungire a bărbăției, l-a dus spre această biruință pe care altfel în nici un caz nu o putea ajunge.

Supunerea acestei nevoi de viațuire pe care o avem cu toții de cînd ne naștem și pînă cînd trecem dincolo de viață, unei idei conducătoare înseamnă crearea acelei vieți morale care spuneam că este neapărat trebuitoare pentru dezvoltarea unui neam.

În viața dintre noi, cei singurateci, și încă nu putem să trăim fără a jigni pe cel de aproape al nostru, dar încă un popor întreg să se poată astfel subtiliza încît să nu supere nici pe un vecin, nici pe celălalt. Afară chiar de renunțarea totală la o viață completă, acest lucru e cu neputință.

Dar, d-lor, avem și noi Țarigradul nostru și Țarigradul acesta nu este străin nouă, nu este al altui neam, ci este acel Țarigrad pe care l-a pus în acel pămînt acel Traian pe care îl pomenesc toți ai noștri.

Există acest Țarigrad care face pe toți ai noștri să ia hotărîri pe care nici un alt popor nu le-a luat cu atîta hotărîre, acest ideal de care în timpurile actuale începe a ne fi rușine, dorind mai mult să fim orientali decît romani, acest ideal este Țarigradul nostru !

Și atunci, dacă din toate părțile suntem strînși de dușmani, dacă din toate părțile avem străji, același neam crescut în același ideal, înseamnă că nu ne lipsește decît un singur lucru : să ne sfîșie dinaintea ochilor vâlul care ne orbește și să fim odată ce suntem, nu altfel.

Și atunci, cînd fiecare dintre noi ar avea în minte faptul că el nu este nici de ieri, nici de alaltăieri aici, este din așa vremuri vechi, decînd chiar aci, strămoși de-ai noștri care au locuit aici, tracii, au renunțat la forma lor de viață și au trecut la cea romană, — cînd fiecare ar ști că el își are aici pe pământ o așa rădăcină, ar înțelege că atunci cînd i se cere să-și jertfească viața pentru acest pămînt nu i se cere decît într-o foarte mică măsură dobînda unui capital de mii de ani.

Dați fiecăruia acest ideal, că cu el nu se isprăvește aici existența noastră și atunci, în clipa aceia grozavă, când departe, în frig, rănit, în noroi, părăsit de toți, el singur numai cu inima lui va avea a judeca : poate sau nu poate fi răsplătită fapta lui, să aibă răspunsul în el însuși. Oricare ar fi fost valoarea vieții lui în timpuri liniștite, în vremea aceasta de unificare a ființei lui fizice cu un ideal care corespunde idealului unui neam întreg, el este reprezentarea întregului neam. Și cel care, singuratic, acolo, are acest gând, acela poate să aibă siguranța că în jertfa pe care o aduce alor lui, este — cu toată necunoașterea acestei jertfe — un element care va face, sub formă de pildă, din veac în veac pentru cei care îi vor urma, un element de nouă jertfă, prin⁴ pilda însăși a jertfei lui.

Numai prin acest exemplu viu al vieții eroice, numai prin aceasta se poate crea o nouă generațiune de eroi, nu din vorba însăși. Nu din convingeri pe care le capătă cineva numai din considerațiuni de acestea abstracte, ci numai prin moarte se poate crea viață.

Așa a fost fatalitatea neamului omenesc.

Față de acei care și-au putut stăpîni toate patimile omenești, au putut trece peste momentele acelea cumplite, în fața lor ne plecăm pentru a respecta, pentru a idealiza nu pe cei cițiva, ci pentru a adora însuși geniul neamului care-și jertfește fiii spre a apăra pe urmași.

În acest fel, dînd tuturor conștiința despre energia manifestată numai prin demnitate, dînd tuturor aspra convingere că nu există în viața dintre popoare crezare, pregătind astfel pe toți cu înfățișările reale ale vieții, nu cu visurile pe care ni le facem în singurătatea odăii noastre, dînd tuturor energia aceasta, așa putem noi, în sfîrșit, justifica existența aceasta a noastră aici și nu numai s-o justificăm, ci ca s-o ducem mai departe.

Căci va veni vremea și pentru neamul acesta să treacă în lumea din care nu se mai întoarce nimeni, dar trecînd acolo să se pomenească așa cum se pomenește și de strămoșii aceia care nu mai sunt, adică în timpurile viitoare să putem pretutindeni păstra numele și faima unei anume culturi care s-a desfășurat aici sub impulsul unui ideal comun și care în concertul popoarelor a format o notă deosebită, așa după cum în muzică intensitatea fiecărei valori își are felul ei de a fi și se deosebește de toate celelalte, tot așa acest neam să poată crește numai în această *voință* care i-a fost dată prin transplantarea lui aici.

Încît, toți cei care vor veni din neam în neam, așa după cum noi ne plecăm cu pietate genunchii în fața acelor care au trăit pentru ducerea mai departe a ființei noastre fizice, — ei să se plece cu toții în fața acelor care, jertfindu-și trupul lor neamului, au dus mai departe o notă nouă în civilizația omenirii.

În acest semn numai vom învinge !

B.A.R., *Arhiva V. Pârvan*, I, ms. 3.

¹ Conferință ținută în sala Teatrului Central din Galați, în seara zilei de 28 noiembrie 1912, la Societatea ofițerilor veterani, în vederea strîngerii unui fond pentru monumentul eroilor independenței.

Textul a fost revizuit de V. Pârvan, care a adăugat și o notă: „Aproximativ acest titlu. Conferința a fost anunțată fără titlu. Întreaga expunere stenografică e de văzut, întrucât cuprinde și lipsuri de la stenografiere și asperități de formă și logică de la autor”.

² Chestiunea la care se referă istoricul făcuse și făcea încă, în plină criză balcanică, obiectul unor dispute, a căror origine trebuie căutată în soluțiile propuse de Congresul de la Berlin (1878). Dobrogea, teritoriu ce aparținuse Țării Românești și care era locuit în majoritate de români, a făcut ca România să aibă unele diferențe cu noul stat bulgar la stabilirea graniței, diferențe ce au alimentat apoi tensiunile la care se referă Pârvan. Tratatul de pace de la Versailles (1919) și Paris (1946) au reconfirmat în mare situația din 1878. Pentru evoluția acestor raporturi, vezi George Bibescu, *Histoire d'une frontière*, Paris, 1883; N. Iorga *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1916.

³ România nu era însă atât de fără prieteni, pe cât se părea la 1912, fapt dovedit în primul război mondial și în evoluția ulterioară a raporturilor internaționale.

⁴ În ms. urmează un *care* inutil.

5. [CONFERINȚĂ LA FESTIVALUL LIGII CULTURALE, SECȚIA CARACAL] ¹

Era pe la 106 a. Chr., cînd și la nord și la sud de Dunăre locuia o populație care ducea o viață cu mult peste ceea ce înțelegem [prin] „barbară“, cari aveau o organizație, un regat întemeiat pe baze solide și cît se poate de morale. Ocupa, după cum se știe, un teritoriu întins, cuprinzînd o populație vitează, îndrăzneată și care se afla în dușmănie cu populația de peste Dunăre, cu romanii.

Astfel este situația în trecere de cîteva secole și în care timp se observă o mulțime de lucruri asemănătoare cu cele de astăzi. Prin urmare, și la nord și la sud aceleași tendințe. Din Italia veneau locuitori pentru a întemeia așezări și prin cari făceau cunoscut[ă] civilizația romană. Astfel, dîndu-se naștere la diferite așezări s-au creat drumuri cari puneau în legătură *Ardealul* cu sudul pe lîngă Olt, pe la Slăveni și Islaz, pe la Corabia. Pe aceste drumuri se așezau oamenii, romanii, cari făceau agricultură, păstorie, și cari, împreună cu băștinașii dădeau o înfățișare frumoasă ținuturilor. În acest fel a luat naștere Romula, o mică Romă, Celei și alte ținuturi cărora nimic nu le lipsea să semene cu centrele cele mai frumoase ale romanilor. Așa în micul muzeu de la gimnaziul dv., făcut cu multă stăruință de d-l. I. Constantinescu, am găsit frumoase bucăți de marmoră, cari nu sînt altceva decît marmora cu cari locuitorii împodobeau pereții camerilor, așa după cum astăzi cei mai bogați oameni își fac locuințele. Coloane splendide, clădiri monumentale de o artă deosebită, cetăți ale căror ziduri cuprindeau cultura înaltă pe care astăzi n-o mai găsim.

Cultura era așa de dezvoltată încît și școlarii învățau pe Homer și alți clasici, cari și acum și pentru multă vreme se vor învăța.

Din unirea traco-dacilor cu romanii se formează o populație liniștită la care se dezvoltă o viață cetățenească puternică.

Dacii intrînd în înțelegere cu romanii, cu toții lucrează în mod serios la conducerea treburilor publice și viața romană se transformă încetul cu încetul în viață daco-romană.

Chiar pe monumentele ce se ridicau zeilor, deși era scris în latinește, totuși dacul nu uita să-și pună și numele lui de dac pe lîngă cel de roman.

Trec zeci și zeci de ani și de la nord vin neamuri cari nu mai puteau suferi sărăcia și dau năvală la porțile Imperiului, dar el rezistă.

Însă după cum romanii trecuse Dunărea încet, încet, tot așa și barbarii invadează Imperiul.

Ei vin de la nord și ținutul întreg pare că s-a acoperit de o apă. În toate știrile găsim că s-a înșprăvit cu romanii. Apele au venit, s-au unit cu

pământul, dar au dat un sînge curat populației, o vigurozitate nouă. Acea populație a putut să trăiască și și-a păstrat ființa sa pînă astăzi.

Prin urmare, dar, noi suntem urmașii de drept ai acelor traci cari și-au însușit așa de bine și temeinic cultura romană. Deci, urmașii nobilelor neamuri : tracii și romanii.

Dar oare la ce bun cultul acesta, sau amintirea că trecutul nostru este atît de nobil ?

După cum individul are nevoie să știe cine este, cine i-a fost bunic și al cui nepot este pentru a-și revendica drepturile sale, tot așa și neamurile au nevoie ca în vremuri grele să-și aibă un reazim puternic, să-și amintească că sunt fiii unor oameni destoinici cari au luptat pentru pământul acesta și deci ei au dreptul, au sfînta datorie de a muri apărîndu-l. Din trecutul nostru istoric reiese foarte bine că în momentele cele mai grele am luptat cu diferiți dușmani, pe care i-am învins, apărîndu-ne moșia, *mulțumită numai nouă înșine ; n-am alergat la streini pentru a ne scăpa*. Și dacă domnii noștri au făcut de multe ori alianțe, apoi ei înțelegeau să nu se umilească și se considerau de *aliați cu toții*. Trecutul nostru a fost destul de greu, căci noi nu numai că sute de ani am luptat ca să ne apărăm de barbari, dar alte sute de ani am luptat ca să contopim pe toți barbarii, să-i ridicăm la nivelul nostru cultural. Și avem mîndria să spunem că am fost lumina întregului răsărit.

Baza literaturii rusești noi am pus-o cu Cantemir, iar ceilalți slavi de la sud de la noi au primit cultura. Ei bine, aceste lucruri nobile ne dau dreptul să fim mîndri, căci noi am fost luminătorii Orientului : noi am dus lumina pînă sub zidurile Bizanțului pe unde astăzi bulgarii se luptă. Ei bine, astăzi am ajuns în halul încît ne temem de bulgari și cerem pomană de la acest popor pe care l-am luminat și liberat noi chiar, în loc de a căuta în noi înșine *puterile de cari avem nevoie*.

Dar cea mai mare greșală la noi și care a avut darul să ne aducă în situația tristă de acum, este *lipsa de încredere deplină în forțele noastre*, în viitorul neamului nostru. Acest lucru ne lipsește, însă datoria tuturor este de a infiltra în sufletul românilor aceste nobile lucruri și cu multă ușurință le vom putea căpăta prin *școală și armată*.

La școală micului școlar să i se insuflă dragostea de neam, de moșie ; soldatului să i se lămurească, să-l convingă să lupte pentru apărarea moșiei ce o păstrează de la părinți și pe care el este dator a o lăsa neatinșă copiilor și nepoților săi.

Să avem deplină încredere în forțele noastre, să nu ne temem de dușmanii de primprejur. Ceva mai mult chiar, dușmanii — și aceasta este dureros pentru noi — au idee mai bună despre noi de cum o avem noi de noi. Se impune, dar, ca în acest timp — căci vreme este destulă — să ne reorganizăm temeinic, fără nici o teamă atît din partea Rusiei, cît și a Austriei, căci trebuie s-o spunem : este chiar interesul statelor mari ca noi să existăm aci, să fim un zid puternic la Dunăre pentru a înfrîna tendințele Rusiei, iar aceasta are interesul de a împiedica pe Austria de a nu se întinde pînă la Marea Neagră. Deci, să profităm de această împrejurare și să nu uităm că facem parte din marea rasă latină, să ne afirmăm cu tărie *originea noastră*, lucrînd pentru unirea tuturor elementelor noastre răspîndite, într-un mănunchi puternic.

Suntem un neam puternic, cu origine nobilă, cu calități superioare, însă avem și multe defecte.

Am fost ca și un lan de grâu copt peste care a căzut grindina. Deși l-a scuturat, el în anul viitor a răsarit și mai frumos, dar o altă grindină a venit și din nou l-a culcat. Și iarăși a răsarit tot mai frumos, însă de data aceasta din cauza multor ploi a căpătat tăciune.

Ei bine, ne trebuie o nouă grindină care să-l scuture puternic pentru a-l face să crească mai frumos ca pînă aci.

*Ne trebuie deci un război*², pe care trebuie să-l primim fără nici o teamă, avînd încredere în viitorul neamului nostru și în forțele noastre proprii, căci *puterea în noi înșine se află*, nu în ploconeli pe la vecini, cărora, avem mîndria de a o spune, le-am dat lumină.

B.A.R., Arhiva V. Pârvan, I, ms. 2.

¹ Text rezumat de N. Ionescu și însoțit de această notă :

„*Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor* și-a inaugurat activitatea din acest an printr-un frumos „festival” la care a fost invitat să vorbească profesorul universitar d-l V. Pârvan și la care a binevoit să dea concursul și cîțiva artiști ai Teatrului Național din București, jucînd o piesă într-un act și cîteva monoloage spuse cu mult humor de către talentatul artist d-l Mihalescu.

Conferința d-lui V. Pârvan, de o rară frumusețe, cuprinzînd multe adevăruri crude cu privire la ideile conducătorilor noștri în legătură cu evenimentele ce se petrec în Balcani, a plăcut cît se poate de mult publicului nostru care nu mai înceta de a acoperi cu puternice aplauze adevărurile ce cu durere, desigur, le spunea.

Deși-mi este foarte greu de a reda întocmai cele spuse, voi încerca totuși de a schița ideile mai principale din această conferință care ar fi putut să fie ascultate de cîți mai mulți oameni politici, căci în ea ar fi putut vedea ceea ce dînșii nu văd sau se prefac că nu văd.

Ar fi avut ocaziunea să audă glasul autorizat al unui istoric căruia trecutul nostru îi arată calea ce țara noastră trebuie să urmeze pentru îndeplinirea idealului său.”

² Concluzia vorbitorului trebuie raportată la exigența renovării morale propuse de el. Războiul nu era, desigur, o necesitate, cum s-ar putea deduce din considerația finală, ci o eventualitate pe care poporul român trebuia să o întîmpine cu bărbăție. Ceea ce s-a întîmplat după aceea în timpul neutralității, cînd V. Pârvan a fost exclus din Liga Culturală fiindcă ceruse ca România să nu intre imediat în luptă, ci să se pregătească mai întîi cum se cuvine, fiindcă numai astfel se putea îndeplini idealul național, atestă seriozitatea cu care privea marile probleme ale țării.

6. [RAPORTUL COMISIEI PENTRU MONUMENTUL COMEMORATIV AL UNIRII] ¹

Comisiunea a luat următoarea hotărâre :

1. Academia a luat inițiativa pentru deschiderea unei subscriptii naționale în vederea comemorării printr-un *monument* a Unirii tuturor românilor. În această calitate ea patronează și centralizează strângerea fondurilor, publică condițiile concursului și, cooptându-și la nevoie alte persoane de specialitate, hotărăște asupra lucrărilor prezentate.

2. Monumentul se are în vedere pentru capitala țării și anume în spațiu liber — eventual într-un mare scuar din nou tăiat în parcul de la Șosea pe axa Calea Victoriei.

3. Academia nu leagă prin program precis — arhitectonie ori sculptural — libertatea de concepțiune a artiștilor. Singura indicație, în ce privește proporțiile și compoziția, e că monumentul trebuie să exprime, prin întregul său aspect de artă a spațiului liber, măreția faptei comemorate și în același timp să fie simbolul plastic cel mai clar pentru a reda ideea *unirii, stăruirii continuie a națiunii și biruinței*.

4. Concursul e liber, deopotrivă, pentru arhitecți și pentru sculptori, atât asociați cât și individual.

5. Proiectele definitive — cu studiul deplin al motivelor de detaliu — au a fi înaintate Academiei Române, cel mai târziu până la 30 aprilie 1920.

6. Se vor acorda trei mari premii celor dintâi trei lucrări în ordinea clasificării : I de 25.000, II 10.000, III de 5.000 lei.

Analele Academiei. Dezbateri, XL, 1919/20, p. 11—12.

¹ Din Comisia pentru înălțarea monumentului comemorativ al Unirii, alcătuită la 16 mai 1919, făceau parte V. Pârvan, Anghel Saligny, O. Densusianu, D. Onciul și I. Ianculeț. Raportul de mai sus, citit în ședința de la 11 iulie 1919, a fost întocmit de V. Pârvan, care ținea să adauge în încheiere că este necesară o întreagă campanie pentru strângerea fondurilor reclamate de această operă. „Deșteptarea maselor populare trebuie să plece de sus. Academia are în sinul ei membri cari au zările lor proprii și prin mijlocirea cărora s-ar putea face o propagandă cât mai intensivă”. (*Ibidem*, p. 12).

7. REGULAMENT PENTRU APLICAREA LEGII CARE ÎNFIINȚEAZĂ ȘCOLILE ROMÂNE DE LA PARIS ȘI ROMA ¹

Capitolul I

Dispozițiuni generale

Art. 1. Pentru strângerea raporturilor culturale cu surorile noastre latine Franța și Italia, funcționează la Paris și la Roma două Școli românești de studii superioare.

Aceste Școli sunt total independente una de alta, depinzînd fiecare direct de Ministerul Instrucțiunii Publice.

Potrivit împrejurărilor ele se vor putea dezvolta în cursul vremii în chip diferit, atît ca amănunte de administrare, cît și ca specialități științifice și artistice.

Art. 2. Numele școlilor vor fi „Școala Română din Paris” și „Școala Română din Roma”.

Art. 3. Caracterul școlilor e de internat academic, cu disciplină strictă individuală și socială, atît morală cît și științifică.

Art. 4. Menirea școlilor e de a da posibilitatea de studii speciale, de perfecționare și cercetare, tinerilor învățați și artiști români, în domeniul limbilor, literaturilor, istoriei și artelor plastice, clasice și neolatine.

Art. 5. Cele două școli sunt conduse de cîte un director asistat de un secretar permanent pe baza principiilor expuse mai jos la capitolul V.

Organul exclusiv răspunzător pentru conducerea fiecărei școli față de statul român e directorul ei.

Capitolul II

Organizarea interioară

Art. 6. Școlile române din Paris și Roma cuprind fiecare cîte 3 secții :

1. Istorico-arheologică ;
2. Filologică-literară ;
3. Artistică.

Școala din Paris dă o atenție deosebită cercetărilor de arhive și biblioteci din Franța și din Apus.

Școala din Roma urmărește în chip deosebit cercetările și săpăturile arheologice din Italia și țările mediterane.

Școala din Roma va căuta să stabilească relații de reciprocitate cu școlile arheologice străine din Roma și Atena.

Art. 7. Toate 3 secțiile celor două Școli vor avea în special în vedere, la fixarea cercului de activitate a tinerilor încredințați lor, acele specialități științifice și artistice cari nu se predau de loc sau sunt prea puțin dezvoltate în România.

Art. 8. Studiile se fac în diferite școli și institute superioare franceze și italiene, cari cultivă ramurile de activitate interesând cele două Școli române.

Alegerea studiilor și a temelor de lucrări, precum și călătoriile de studii ori excursiile arheologice și istoric-artistice, se fixează de directorii Școlilor române.

Art. 9. Școlile vor avea organizarea completă de internate, cuprinzând în sinul lor întreg personalul de conducere și pe studenții membri ai lor.

Localurile și gospodăria materială a Școlilor vor fi în grija câte a unui intendent, eventual francez la Paris și italian la Roma, la ordinele direcțiunii române.

Art. 10. Fiecare școală va organiza treptat câte o bibliotecă și câte o arhivă fotografică și de diapozitive, atât pentru informarea străinilor cu material românesc asupra țării noastre, cât și pentru aparatul de mîna general științific necesar lucrului zilnic de specialitate.

Art. 11. Fiecare școală va publica un anuar (ori buletin) și o bibliotecă (serie de volume independente) redactate în limba țării unde se află.

Capitolul III

Membrii Școlilor

Art. 12. Tinerii învățați, artiști admiși în Școlile române din Paris și Roma vor purta titlul de „Membri” ai acestor Școli. Ei vor avea dreptul după îndeplinirea cu succes a stagiului lor în școli de a se numi „Foști Membri” ai acestor Școli.

Art. 13. Membrii Școlilor din Paris și Roma se recrutează fie prin recomandare, fie prin concurs.

Pentru secțiunile I și II ei sunt recomandați Ministerului de Facultățile de litere ale celor 4 universități, dintre licențiații ori doctorii cei mai distinși ai lor, înscriși special pentru aceasta.

Pentru secțiunea III se ține, între tinerii arhitecți, sculptori și pictori diplomați doritori a-și complecta cultura lor, concurs înaintea unei comisiuni comune pentru Paris și Roma, compusă din arhitecți sculptori și pictori, fie profesori de aceste arte, fie personalități eminente active în aceste domenii.

Art. 14. Recomandarea prin facultăți se face anual, în luna iunie, de fiecare facultate prin consiliul ei, pe baza lucrărilor personale de caracter original, prezentate de candidați, tipărite sau înscrise² și examinate de o comisiune special însărcinată cu aceasta.

Numărul total al celor recomandați de cele 4 facultăți nu va putea trece în fiecare an, pentru fiecare din cele două Școli, de opt, adică de câte un candidat de la fiecare universitate pentru secția 2 de la Paris și tot astfel câte unul pentru secția 1 și 2 de la Roma.

Recomandările pentru studiile de istoria artelor se fac totdeauna la secția I, secția III fiind exclusiv rezervată artiștilor.

Ministerul va comunica direcțiunilor celor două Școli numele candidaților recomandați de facultăți. Ei vor fi trecuți pe tabloul de admitere al Școlii numai din momentul cînd făcîndu-se un loc vacant din secțiunea respectivă, el, în ordinea vechimei și a calificativelor recomandării sale, va fi invitat de direcțiunea Școlii respective să-și ia în primire pensiunea sa.

Recomandarea candidaților se face inițial pentru durata unui singur an. Prelungirea acestei durate pînă la cel mult 2 ani cade în atribuțiunile direcțiunilor celor 2 Școli din Paris și Roma, cari sunt suverane în a admite sau respinge cererea de prelungire a misiunii membrilor lor. Hotărîrea se dă de director în înțelegere cu secretarul permanent.

Orice recomandare nefăcută în termen de una din cele 4 facultăți va cădea imediat în folosul celorlalte pe rînd, în ordinea : București, Iași, Cluj, Cernăuți.

Art. 15. Concursul pentru secțiunea III a Școlilor se ține anual în luna iunie în București.

Candidații vor trebui să fi avut o activitate anterioară manifestată prin expoziții ale lucrărilor lor, eventual prin opere executate. Totodată, însă, vor fi supuși și unui concurs închis special pentru obținerea bursei, premiul la Paris ori Roma.

Pentru fiecare artă (arhitectură, pictură, sculptură) va fi cîte o comisiune deosebită de cîte 3 membri ; fiecare comisiune nu va putea recomanda decît 2 candidați, unul pentru Paris și unul pentru Roma, după preferințele candidaților combinate cu aprecierile comisiunii.

Cei 6 candidați reușiți în fiecare an, vor fi recomandați de minister direcțiunilor Școlilor din Paris și Roma, spre a fi trecuți pe tabloul de admitere al Școlii. Intrarea efectivă în școală și durata misiunii membrilor artiști se reglementează ca la articolul precedent, alin. 4 și 6.

Art. 16. Lucrările membrilor celor 2 Școli sunt permanente, neputîndu-se acorda decît cel mult 2 luni concedii anuale.

Art. 17. Membrii vor trebui să-și documenteze activitatea lor prin memorii trimestriale și lucrări anuale. Studiile membrilor istorici și filologi se vor publica în organele proprii ale celor două Școli, iar lucrările membrilor artiști se vor expune întîi chiar la Paris și Roma, iar apoi la București.

Art. 18. Membrii Școlilor din Paris și Roma sunt datori a ține conferințe despre viața poporului nostru sub toate raporturile corespunzătoare specialității lor.

Alegerea subiectelor de conferințe de către membrii Școlii și prelucrarea lor se face sub conducerea secretarului permanent.

Publicarea acelor conferințe cari se vor dovedi de o valoare mai trairnică sau de un caracter mai original se va face în fascicule anexe ale anuarului (buletinului) școlii respective, numai cu aprobarea și pe răspunderea directorului.

Art. 19. Membrii cari nu vor îndeplini îndatoririle impuse de acest regulament precum și aceia a căror moralitate ar lăsa de dorit pierd drepturile cîștigate prin intrarea lor în Școală.

Hotărîrea se va da de directorul Școlii pe baza raportului motivat al secretarului permanent.

Capitolul IV
Oaspeții Școlii

Art. 20. Pînă la întemeierea unor institute speciale care să adăpostească în marile centre culturale ale Apusului pe tinerii învățați români trimiși să-și completeze studiile și lucrările în străinătate pentru alte specialități științifice decît cele cari formează obiectul propriu al Școlilor din Paris și Roma, directorii acestor Școli, sunt autorizați a admite pe baza recomandării ce li s-ar face de diferitele facultăți, prin mijlocirea și cu aprobarea Ministerului, un număr de oaspeți ai Școlilor, fixat în comun acord cu Ministerul, pe baza locurilor disponibile în Școli și a bugetului acordat fiecărei Școli.

Toate dispozițiile cu privire la activitatea și disciplina membrilor Școlilor din Paris și Roma, prevăzute în articolele 16—19 inclusiv, se vor aplica întocmai și oaspeților Școlilor.

Capitolul V
Directorii

Art. 21. Directorii Școlilor din Paris și Roma sunt numiți de Minister, după recomandarea Academiei Române.

Însărcinarea lor e de caracter onorific, ei neavînd a primi nici o retribuțiune pentru funcțiunea lor și neputînd fi considerați ca funcționari cu leafă și drept de pensiuie, supuși normelor obișnuite.

Îndatoririle directorilor sunt :

a) Reprezintă fiecare Școala în toate legăturile ei cu așezămintele corespunzătoare și cu organizațiile culturale ale țării respective ;

b) Fixează la începutul fiecărui an lista membrilor Școlii, acordînd sau refuzînd cu acest prilej și diferitele prelungiri de misiuni cerute de membri ;

c) Fixează de asemenea la începutul anului caracterul și ordinea tuturor lucrărilor Școlii ;

d) Verifică la sfîrșitul anului gestiunea materială și activitatea științifică a secretarilor permanenți și a membrilor Școlii ;

e) Îndeplinesc cu ajutorul secretarului permanent diferite sarcini administrative și științifice prevăzute de acest regulament ;

f) Redactează raportul general de sfîrșit de an, pe care îl comunică în cîte o copie Ministerului, Academiei Române și celor 4 Facultăți de litere ;

g) Înaintează Ministerului actele justificative pentru toate sumele cheltuite de școală, contrasemnate de secretarul permanent.

Pentru îndeplinirea acestor îndatoriri, directorii de Școli sunt obligați să rezideze cel puțin două luni pe an (în iunie și octombrie la Paris, în aprilie și octombrie la Roma) în institutele respective.

Ei vor domicilia, ca și secretarii permanenți, chiar în localul Școlii lor.

Pentru cheltuielile de călătorie, întreținere și reprezentare în timpul exercitării efective a misiunilor, ei vor fi despăgubiți de stat, pe baza unor memorii în regulă.

Delegația de directori ai Școlii din Paris și Roma, e fără termen, încetarea funcționării ca director se va hotărî întotdeauna după inițiativa și propunerea motivată a Academiei Române.

Art. 22. Pentru fiecare din cele două Școli, din Paris și Roma, va funcționa câte un secretar permanent.

Secretarii permanenți sunt numiți de Minister după recomandăția Academiei Române, făcută în urma propunerii motivate a directorilor de Școli.

Fiecare director de Școală își face autonom propunerile sale. Secretarii permanenți vor trebui să fie persoane de notorietate științifică ori artistică, care să aibă în domeniul lor lucrări de îndeplinit în țările unde vor fi delegați.

Îndatoririle secretarilor permanenți sunt :

a) Conduc și controlează activitatea membrilor din secțiunea lor, fiind responsabili față de directorii Școlii atât de purtarea cât și de activitatea membrilor lor ;

b) Conduc afacerile curente ale secțiunilor în ce privește mijloacele materiale de lucru și activitatea intelectuală a membrilor secțiunilor ;

c) Conduc gestiunea materială și morală a întregii Școli, ca ajutor ai directorului, sau în lipsa lui, ca locuitori ;

d) Îndeplinesc sub conducerea directorului de Școală toate îndatoririle prevăzute în regulamentul de față ;

e) Fac personal studii și lucrări asupra mersului cărora vor raporta Academiei Române semestrial prin directorul Școlii și pe care sunt datori a le publica, respectiv a le expune în publicațiile, respectiv expozițiile Școlii ;

f) Îngrijesc de ținerea la curent a bibliotecii și colecțiilor Școlii cu toate publicațiile și materialele noi ;

g) Îngrijesc, fiecare pentru lucrările ieșite din Școala sa, publicarea lor în periodicele ori colecțiile Școlii.

Misiunea secretarilor permanenți este temporară, putînd dura cel mult 3 ani, după aprecierea Academiei Române, pe baza raportului motivat al directorului de Școală.

La sfîrșitul fiecărui an școlar, directorul Școlii va face propunerile sale asupra reînnoirii ori încetării misiunilor secretarilor permanenți.

Secretarii permanenți vor primi în afară de cheltuielile de drum, în tot timpul misiunii lor, salariul ce-l posedau în țară sau un tratament echivalent cu acela de profesor universitar, în valuta țării respective.

Capitolul VI

Veniturile și cheltuielile Școlilor

Art. 23. Veniturile Școlilor din Paris și Roma constau :

a) Din subvențiile votate prin bugetele anuale respective de Ministerele de instrucție, arte și externe ;

b) Din bursele acordate membrilor Școlilor de Minister, Universități sau orice alte instituții și persoane publice și particulare, toate aceste burse fiind centralizate prin direcțiunile celor două Școli și sub conducerea directorului de Școală ;

c) Din taxele școlare ce vor avea a se pune asupra diplomelor luate în străinătate, atunci cînd studii similare se pot face în țară din donațiuni particulare.

Art. 24. Raportul general anual de venituri și cheltuieli se va înainta cu toate actele justificative pentru anul financiar curgător (1 aprilie pînă la 31 martie) cel mai târziu în luna septembrie, adică în a șasea lună următoare anului bugetar încheiat, direct contabilității Ministerului instrucțiunii.

Acest raport va fi redactat și semnat de directorul Școlii.

Acele justificative vor fi contrasemnate de secretarii permanenți.

Capitolul VII

Dispozițiuni complementare

Art. 25. Căminul prevăzut de art. 10 al legii pentru înființarea Școlilor din Paris și Roma, în vederea studiilor de latinătate orientală, pe cari ar dori să le facă cercetătorii francezi și italieni la noi, își va avea un regulament deosebit de cel prezent, întrucît constituie o organizație culturală aparte.

Directorii Școlii din Paris și Roma vor mijloci întotdeauna între învățații din țările respective și Ministerul de Instrucțiune român, spre a îndruma folositor pentru ambele părți cercetările avute în vedere la acest articol.

Se precizează, în fine, că prin studiile de latinătate orientală, de care vorbește art. 10 al legii, se înțelege : arheologie romană și medievală, limbile și dialectele romanice răsăritene, influențele de cultură, etnografie, istoria și arta acestor regiuni.

Monitorul oficial, 1921, nr. 105 (13 aug.), p. 4150—4152.

¹ Regulamentul a fost redactat de V. Pârvan. La 12 dec. 1920, el îl trimitea lui N. Iorga spre a-l revizui și subscrie (vezi *Corespondență și acte*, București, 1973, p. 214), întrucît legea de fondare a celor două Școli însărcina pe directorii respectivi cu întocmirea unui regulament comun (cf. *Introducere la Ephemeris Dacoromana*, I, 1923).

² citește : manuscris.

8. PROIECT DE LEGE PENTRU ÎNFIINȚAREA INSTITUTULUI ARHEOLOGIC AL ROMÂNIEI

Art. 1. Se înființează pe lângă Ministerul Cultelor și Artelor, dependent direct de Minister, Institutul Arheologic al României.

Art. 2. Institutul Arheologic al României are de scop cercetarea științifică a trecutului nostru preistoric și protoistoric, dacoroman și greco-roman, romano-barbar și vechi bizantin, pînă la cca. 1000 p. Chr., în special prin explorarea resturilor arheologice pe cale de săpături. Sediul său e în București, în localul său propriu.

Art. 3. Scopul Institutului are a fi urmărit pe următoarele căi :

A. Ridicarea treptată a hărții arheologice a țării.

B. Organizarea de călătorii și săpături arheologice.

C. Supravegherea tuturor săpăturilor publice și particulare în legătură cu scopul Institutului, prin agenți de conducere și agenți de inspecție.

D. Editarea de publicații arheologice.

E. Organizarea de misiuni și burse în străinătate pentru studiile în legătură cu scopul Institutului.

Art. 4. Institutul Arheologic al României e persoană morală și poate primi legăte și donațiuni exact în aceleași condițiuni ca și Universitățile române.

Art. 5. Pentru tot ce privește conservarea monumentelor antice, Institutul stă în acord cu Comisiunea Monumentelor Istorice, căreia îi predă spre păstrare toate localitățile și monumentele vechi pe care Institutul le-a cercetat definitiv.

Art. 6. Institutul e condus de un director cu rangul și retribuția de profesor universitar definitiv și cu sporurile și gradațiile ce le comportă vechimea pe care eventual ar avea-o în învățămînt la data numirii sale prin decret regal.

El este ajutat de un subdirector pentru afacerile administrative și de trei secretari pentru cele științifice, precum urmează : un secretar pentru departamentul antichităților preistorice și protoistorice ; unul pentru departamentul antichităților daco-romane și greco-romane ; unul pentru departamentul antichităților romano-bizantine și medievale pînă la cca. 1000. Subdirectorul are rang, sporuri și gradații de agregat universitar ; secretarii au rang, sporuri și gradații de conferențiar universitar.

Pentru lucrările pe teren directorul recomandă și ministrul numește staționar un număr de arheologi cari au obținut doctoratul în specialitatea lor, în următoarele grade progresive :

Arheologi asistenți, cu retribuția, sporul și gradațiile asistenților universitari.

Arheologi șefi de lucrări „ „ „ șefilor de lucrări universitari

Arheologi inspeciori „ „ „ conferențiarilor.

În afară de acești auxiliari permanenți, directorul va putea angaja temporar un număr de practicieni cu diurne; ei vor trebui să fie despăgubiți la fel cu funcționarii stabili ai Institutului, în chip deosebit pentru cheltuielile extraordinare avute cu deplasările lor în interes de serviciu. La redactarea regulamentului se vor avea în vedere — în ce privește aceste suplimente — normele observate de direcțiunea săpăturilor arheologice din Italia.

Pentru lucrările de topografie, cartografie, desen și fotografii, directorul va putea angaja temporar sau statornic specialiștii de cari va avea nevoie.

Pentru serviciul bibliotecii și al publicațiilor se vor întrebuița funcționari de birou speciali.

Art. 7. Toți funcționarii Institutului, afară de director, se numesc la început cu titlul provizoriu, prin decizie ministerială, iar apoi, după recomandarea motivată a directorului, sunt confirmați ca definitivi prin decret regal.

Art. 8. Institutul nu are muzeu deschis publicului, ci numai colecțiuni științifice închise, potrivit cu scopurile sale de cercetări comparative. Obiectele vrednice de Muzeu, găsite în săpături, sunt încredințate spre păstrare — prin Comisiunea Monumentelor Istorice — muzeelor centrale ori regionale respective.

Art. 9. Directorul Institutului e de drept membru al Comisiunii Monumentelor Istorice.

Art. 10. În fiecare an directorul alcătuiește bugetul de personal și material al institutului și îl prezintă Ministerului Artelor.

Art. 11. Ministerul Artelor prevede anual prin buget sumele necesare Institutului. Pentru sumele întrebuițate Institutul înaintează acte justificative potrivit legii compatibilității.

Art. 12. Directorul Institutului este dator să raporteze anual, printr-o expunere tipărită, Ministerului Artelor, asupra activității desfășurate de Institut în acel an: hartă, săpături, publicații, studii, misiuni.

Art. 13. Subdirectorul are — prin delegație dată de director — conducerea afacerilor administrative și mînuirea fondurilor puse de Minister, anual, la dispoziția Institutului pentru împlinirea obligațiilor de la art. 3. Subdirectorul este răspunzător față de director de felul cum a administrat averea Institutului.

Subdirectorul este ajutat în împlinirea misiunii sale de un casier contabil și de un copist-dactilograf, purtător de registre.

Art. 14. Pentru împlinirea misiunii sale Institutul își poate atașa cu titlul de membri efectivi sau corespondenți, colaboratori în țară și în străinătate.

Sunt de drept membri efectivi ai Institutului membrii Academiei și ai Comisiunii Monumentelor Istorice, directorii de muzee și profesorii universitari de specialitățile arheologice care interesează Institutul. Ei nu pot însă începe a-și exercita acest drept înainte de a primi de la Minister confirmarea

numirilor. Ministerul poate refuza această confirmare, arătînd motivele pentru care o face.

Art. 15. Odată pe an directorul convoacă o adunare generală a Institutului, la care iau parte — în afară de funcționarii științifici, cu titlul definitiv ai Institutului — toți membrii lui. În această adunare se discută probleme de știință, de organizare tehnică a lucrului și de împărțire a sarcinilor colaboratorilor, fie pe teren, fie în publicații ori misiuni. Adunarea nu ia hotărîri, ci exprimă deziderate.

Art. 16. Funcționarilor definitiv ai Institutului li se aplică legea inamovibilității corpului didactic secundar și superior.

Art. 17. Un regulament special va determina în amănunte modalitățile de funcționare a Institutului.

Art. 18. Se va deschide un credit special pentru cumpărarea unui local — și pentru cheltuielile de instalare — al Institutului.

Art. 19. Institutul Arheologic al României va începe a funcționa pe ziua de 1 ianuarie 1927.²

Art. 20. Orice dispoziții anterioare, de lege sau regulament, privitoare la chestiunile orînduite prin legea de față, sunt și rămîn abrogate.

B.A.R., Arhiva V. Pârvan, I, Acte, 63.

¹ Există, în același fond și alte variante, în manuscris, lucrate cu stăruință și efort ameliorativ. Cea reprodusă aici, dactilografiată, este redacția finală.

² Inițial fusese scris 1926, apoi s-a corectat cu cerneală. Proiectul n-a fost niciodată pus în aplicare, iar după moartea lui V. Pârvan, survenită în anul următor redactării acestui proiect, nici n-a mai fost vorba de așa ceva. Institutul dorit n-a luat ființă decît tîrziu, sub auspiciile Academiei R.P.R., fără a se fi luat în considerație prezentul proiect.

9. SPIRITUL ITALIC

conferință la Institutul de cultură italiană ¹

Ca element fundamental, care dă și caracterul de continuitate culturii italiene, găsesc ² *spontaneitatea* și *sinceritatea* în toate formele de manifestare a vieții — însușiri care fac din italian un adversar hotărât al „canonului“, al „formulei“ impuse din afară.

În plastică, în locul formelor rigide și abstractizate pînă la exprimarea generalului — naționalului, am putea zice — pe care le găsim în arta orientală și greacă, în Italia găsim preocuparea de real și de amănunt care se constată din cele mai vechi timpuri, cum se poate observa bunăoară în fresca găsită de curînd în „Villa Item“ [de la Pompei], care reprezintă scena unei inițieri dionisiace și în care figurile sînt așa de vii și concrete încît fiecare din ele reprezintă un „cap de expresie“ demn de invidiat de un artist modern ; mai tîrziu, în epoca Renașterii, aceeași cauză a făcut ca artiștii să caute un model pentru „madonnele“ lor printre cunoștințele lor cele mai de aproape, iar tabloul copiază așa de fidel modelul, și artistul italian, spre deosebire de cel grec, nu considera aceasta ca o impietate — încît multe din aceste „madone“ se puteau identifica, puteau purta un nume propriu.

În religie tendința către real și *omenesc* s-a manifestat prin înlocuirea zeului masculin, autoritar, prin zeița feminină, *Magna Parens* — sub influența și a religiei asiaticilor din Iran, cu credința într-o zeiță al cărei fiu, luptător, a plecat să împrăstie binele în omenire — și nu e o întîmplare că altă religie, — tot cu o mamă ce-și plînge fiul, care și el a plecat în lume să aline suferințele umane, însă nu prin luptă, ci prin propria-i suferință, a prins rădăcini în Italia, unde Madonna a fost atîta vreme motiv de inspirație pentru artiști.

În literatură, spre deosebire de concepția de viață simplistă, naiv-copilară a arienilor nordici, care nu-și pun nici o problemă, ci se mulțumesc să privească și să trăiască viața așa cum se prezintă și pentru care viața nu e decît în funcție de totul din care fac parte — concepție reprezentată de poemele scandinave, germanice, celtice și mai ales de epopeea homerică, tot așa de puțin individuale încît rămîn anonime — și spre deosebire de concepția cealaltă, tot așa de puțin individualistă, pentru care viața nu e decît un dar al fatalității, concepției reprezentată de tragedia greacă, sufletul individualist, adică realist și sensibil al italianului a făcut din Italia *leagănul poeziei lirice*. De la acele vremuri duioase ale poezilor creștini din evul mediu :

Stabat mater dolorosa

și pînă la poezii Renașterii — care în ciuda împrejurărilor în care a luat naștere mișcarea, în loc să stăruiască zădărnice a reînvia ultimele resturi din cea mai înaintată decadență a antichității, au găsit repede drumul liber, care ducea la manifestări de cultură proprie — se observă în literatura italiană o apropiere din ce în ce mai simțită de viața concretă a individului, manifestată în ce are ea mai nobil și mai delicat.

Aceleiași delicateți de simțire se datorește și profundul respect arătat și azi femeii italiene, considerată ca desăvîrșit egală celui alt sex, ca și iubirea ce se arată acolo omului de geniu, care în alte țări poate fi tolerat, dar iubit nu.

În sfîrșit, în muzică aceeași spontaneitate și sinceritate a făcut pe italian să înlăture formele schematizate pînă la monotonie ale muzicii orientale, care la noi s-au păstrat pînă azi în muzica bisericească, și să caute forme noi, variate și complexe ca și mișcările sufletului omenesc. Această pornire a făcut din italieni un popor muzical și [faptul] se poate urmări nu numai în armonia incomparabilă a versului italian, ci și în ritmul melodios al limbii lor de toate zilele³.

Adevărul, București, XXXIX, nr. 12907, 13 ian. 1926, p. 2.

¹ Rezumatul conferinței, publicat fără semnătură, pare a fi fost revăzut de autor. Cîteva cuvinte din partea redacției îl recomandă: „D. profesor V. Pârvan a ținut prima conferință din ciclul organizat de Institutul de cultură italiană, vorbind despre *Spiritul italic*. Într-o sinteză vastă, cu mari și variate perspective, în stilul său vioi și plin de finețe, d. Pârvan a expus elementele caracteristice ce alcătuiesc spiritul italic”. Alte cîteva îl încheie: „Caracteristica spiritului italic o vede deci conferențiarul în sinceritate și lirism, în predilecția pentru individual și concret. D. profesor Ramiro Ortiz a închis seria conferințelor, mulțumind domnilor conferențieri pentru concursul pe care l-au dat, reprezentanților presei pentru simpatia cu care au sprijinit această inițiativă și publicului ales care, intervenind numeros la conferințele ciclului precedent și interesîndu-se de cultura italiană, a meritat să fie considerat ca făcînd parte efectiv din Institut”.

² În text, persoana a treia.

³ Conferința, își amintește prof. Radu Vulpe, conținea și referiri la Italia antică.

10. MISTICA ANTICĂ

conferință la Societatea de estetică ¹

Omul este un fenomen însumabil în seria de fenomene ale cugetării universale. Dar omul vrea să cunoască taina prefacerii. Se pune întrebarea : ceea ce este finit cum să cunoască infinitul ? Sau ceea ce este viu cum să înțeleagă cu adevărat moartea ? Sînt întrebări cari dau mult de gîndit, dar care totuși n-au împiedicat pe oameni să încerce să pătrundă în taină.

[Există] ² trei căi de investigație.

Una prin *cunoaștere* (căutare) ; alta prin *suferință* (mesopotamienii) și alta prin *non-ființă* (India).

Sunt diferite forme ale misticei antice care aplicate *nordicului* își traduc manifestarea prin acțiune, luptă aprigă. Indo-europeanul cunoscu clipa de unificare în agitația și vibrația intensă a întregii lui ființe. Menționînd totodată și formele de manifestare ale misticei grecești, d. Pârvan stăruie asupra tipului mesopotamian care în suferință căuta rezolvarea tainei. Tot ce putea contribui la torturile sufletești era îmbrățișat cu ardore de mesopotamian. Soarele arzător îi chinuia sufletul, procurîndu-i suprema voluptate mistică. Această nouă formă pregătește calea misticei creștine („Luați, mîncăți, acesta este trupul meu” etc.). Identificarea în suferință cu Dumnezeu constituie esența misticei creștine care recomandă că individul nu se poate dezvolta în afară de dumnezeire. *Indianul* merse pe calea *non-ființei*. Ființa lui nu se chinuie, ci se dizolvă. Cum să accepți moartea dacă la început a fost ființa ? argumentează mistica indiană. Cum a intrat atunci *non-ființa* în ființă ? Mai degrabă trebuie să afirmăm că la început a fost *non-ființa*, căreia îi urmează ființa și apoi termenul ultim este tot *non-ființa*. Indienii suprimară complet lumea simțurilor, dar cultivară cu frenezie un al șaselea simț care caută să facă legătura cu divinitatea, cu eternitatea.

Adevărul, București, XXXIX, nr. 13157, 6 nov. 1926, p. 2.

¹ Text rezumat, fără semnătură, cu următoarea lămurire din partea redacției : „Ciclul de conferințe inaugurat de Societatea de estetică în legătură cu problema misticismului s-a încheiat duminică dimineață cu conferința d-lui V. Pârvan, intitulată *Mistica antică*.”

² În text, exprimare indirectă.

11. REFERAT

asupra rezultatului examenului de agregatie pentru catedra de Istoria românilor la Facultatea de litere din București

S-a prezentat un singur candidat : d-l *Const. C. Giurescu*, docent și conferențiar de Istoria românilor la Facultatea de litere din București. S-a procedat strict, conform art. 83 din legea învățământului secundar și superior, candidatul fiind supus la toate probele cerute de lege.

Raportul asupra lucrărilor tipărite (autorul a avut o serie întreagă de lucrări publicate cu cel puțin 6 luni înainte de declararea catedrei vacante), a fost foarte favorabil candidatului. Raportorul, el însuși profesor de istoria românilor la Universitatea din Iași, încheie : „claritatea expunerii lucrărilor ne impune să afirmăm că distinsul și sîrguitorul cercetător va fi un bun profesor“, iar ceilalți membri ai comisiei au fost de acord cu raportul în aprecierea favorabilă a activității științifice a candidatului.

Colocviul public a fost încă o ocazie pentru candidat ca să-și puie în valoare calitățile sale de erudit și de profesor. Judecata următoare a unuia dintre membrii comisiei poate fi considerată ca o opinie a întregii comisii : „desigur, Universitatea va câștiga cu d-l Giurescu un excelent profesor și o forță științifică de cea mai mare valoare“.

Cele două prelegeri publice cari au urmat, prima de un caracter mai amănunțit științific, cea de-a doua de idei generale (*Cronografele grecești și legătura cu cele românești și Originile civilizației noastre contemporane*), au arătat maleabilitatea spirituală a candidatului, care a reușit să se adapteze foarte multumitor, atît la problemele analitice din prima prelegere cît și la cele sintetice din a doua. Alături de erudiția bogată și precisă pe care a dovedit-o, d-l Giurescu a satisfăcut pe deplin comisiunea prin claritatea, preciziunea și eleganța expunerii sale. Auditorul a urmărit cu un viu interes chiar problemele cele mai obositoare de detaliu, ceea ce e o garanție pentru succesul viitor al candidatului în cariera profesională.

A treia probă practică, de paleografie și diplomatică slavă și greacă, a dovedit ascultătorilor buna pregătire a candidatului în ambele direcții ; a citit și interpretat *ex tempore* texte grecești și slave, ce-i erau complet necunoscute în chipul cel mai multumitor.

Candidatul, care în ultimii doi ani a depus pe rînd trei examene universitare, de doctor, de docență, iar acum de agregatie, a arătat, chiar în acest timp scurt, o foarte remarcabilă ascensiune. Cu cît examenele au fost mai grele, cu atît candidatul s-a arătat mai pregătit să iasă cu distincție din orice fel de dificultate. E pentru noi, foștii săi profesori, ori înaintași, o mare satisfacție să vedem că d-l candidat va face onoare catedrei pline de răspundere pe care cere să i-o încredințăm.

Comisiunea, deci, în unanimitate de patru voturi ale membrilor prezenți, aceiași de la început pînă la sfîrșit, considerînd :

1. că lucrările științifice ale candidatului aduc rezultate noi și constituie o însemnată contribuție la literatura istorică asupra epocii de întemeiere și organizare a țărilor românești ;

2. că autorul nu s-a cantonat în cercetările sale exclusive într-un domeniu, ci a manifestat interes pentru toate problemele vechi ori noi de istoria românilor ;

3. că el posedă cunoștințe bogate și precise și în domeniul său propriu și în cele vecine ;

4. că este perfect înarmat pentru a întreprinde și mari lucrări de metodologia istorică, de publicare de izvoare ori de sinteză istorică ;

5. că este bine înzestrat cu darul de a gîndi clar și de a vorbi curent, plăcut și convingător ;

6. că posedă în cel mai înalt grad liniștea și echilibrul necesar unei adevărate activități științifice ;

7. că dovedește dorința și putința unei continue îmbogățiri și adînciri a calităților sale de om de știință și de profesor,

prezintă, cu elogii, onoratului Senat universitar și Consiliului profesoral respectiv pe d-l C. C. Giurescu, spre a fi recomandat Ministerului, în vederea numirii sale ca profesor agregat de Istoria românilor la Facultatea de litere din București.²

Președinte, V. Pârvan

Membri, D. Russo, I. Minea, P. Cancel

Buletinul oficial al Ministerului Instrucțiunii, București, XXIX, nr. 2—4, febr.-apr. 1927, p. 439—441 (vol. 31).

¹ Subscris și de ceilalți membri ai comisiei (D. Russo, I. Minea și P. Cancel), referatul a fost întocmit de Pârvan, iar raportul asupra lucrărilor tipărite de I. Minea, profesor de istoria românilor la Universitatea din Iași.

² La 15 febr. 1927, Senatul universitar, întrunit sub președinția lui E. A. Pangrati, recomanda ministrului de resort pe Constantin C. Giurescu ca profesor agregat la catedra pentru care candidase. Lucrările relative la această numire, *ibidem*, p. 436—442. Detalii asupra împrejurărilor, la Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, I, București, 1976, p. 195—199.

12 NICOLAE BĂLCESCU : „CÎNTAREA ROMÂNIEI“ *

Conferință ținută de Vasile A. Pârvan din cl[asa] a VII[-a] în fața elevilor Cursului superior și a clasei [a] IV-a al Liceului „Codreanu“ din orașul Bîrlad, în anul 1899, luna decembrie în 14.

Domnilor,

Ca nici un alt popor din lume, poporul nostru a avut o putere de viață foarte mare¹. Aruncați ca într-o mare înfuriată, au rămas coloniștii romani ai lui Traian, în mijlocul barbarilor, la retragerea legiunilor din Dacia. Și de atunci au avut de suportat nevoi și chinuri, și totdeauna au fost jertfiți. Destinați a înblânzi pe barbarii năvălitori, a ținea apoi în loc pe grozavii turci ce amenințau să cuprindă Europa întreagă, ei au căzut victime ale sincerității și vitejiei lor, căci la nevoie nimeni nu i-a ajutat și ar fi trebuit să piară dacă n-ar fi strălucit în vremurile de desnădejde cîte o scînteie de patriotism care să deștepte sufletele amorțite și îndurerate de nenorocirile soartei lor. Apăsăți de turci, cînd ei ajungeau la desnădejde nu mai țineau seama de nimic și nu o dată, armatele pururea învingătoare ale turcilor s-au întors sfărîmate și rușinate de vitejia neasemuită a voievozilor români ca Mircea cel Bătrîn și Ștefan cel Mare. Dar au fost puțini și dezbinați strămoșii noștri și n-au putut rezista vrăjmașilor ce-i înconjurau de toate părțile. Au trebuit să cadă înfrînți în genunchi sub lanțurile robiei. Și n-au fost neatîrnați, ci le-au trebuit un sprijinitor, care mai mult le-a stricat decît să le facă bine. Pierzînd apoi și simțul încălzitor al iubirii de patrie s-au sugrumat între ei : domnii au omorît pe boieri, boierii pe țărani și țăranii neatîrnarea². Cînd turcii au avut nevoie de bani și pămîntenii n-au putut să le dea sau nu au vrut cît au cerut ei, atunci o grozăvie a trebuit să aibă loc și anume să fim guvernați de cei mai degradați oameni ai Constantinopolului, de grecii Fanarului.

Ca o pată neagră, rușinoasă se dezvăluie această epocă în istoria neamului nostru, și din adormirea acelor vremuri ne-a trezit un român cu inima caldă la 1821 tocmai, Tudor Vladimirescu, și la anul 1821, an așa de aproape în istoria altor neamuri, dar așa de departe în istoria neamului nostru, căruia de atunci pînă acum i s-au întîmplat atîtea lucruri cîte s-au întîmplat altora în sute de ani³. În sfîrșit, cînd marea revoluție de la 1848 a izbucnit în toată

* Textul conferinței despre N. Bălcescu, recuperat după încheierea ediției, n-a putut fi reprodus decît la sfîrșitul volumului.

Europa, de abia s-au trezit românii pe deplin, căci încă de la începutul secolului începuseră ei a lucra spre deșteptarea întregului românism. Și în această epocă de dulce dar dureroasă amintire, românii avînd a se lupta cu turcii și cu rușii, au izbutit totuși a-și realiza visurile lor, bine înțeles numai cei din principatele Moldovei și Munteniei, visuri făurite și crezute nerealizabile de către strămoșii noștri, și anume: Unirea Principatelor, Neatîrnarea, care s-a îndeplinit ca un dar nici chiar visat de români vreodată. În această epocă de frămîntare și neastîmpăr, România [1] și creă oamenii săi mari.

Printre oamenii mari ai românilor, în epoca revoluțiunii de la 1848, unul se ridică mai presus de toți prin geniul, activitatea și suferințele sale. Au lucrat mulți în această epocă, ca Eliade, Asachi, Andrei Mureșanu, Simion Bărnuț, Mihail Kogălniceanu, Alecsandri și mulți alții, dar n-au lucrat ca Bălcescu, n-au simțit ca Bălcescu, n-au suferit ca Bălcescu, n-au murit ca el. Ei bine, despre acest martir voi spune eu acum cîteva vorbe, desigur cu mult mai prejos de geniul său.

Voi vorbi despre viața și activitatea desfășurată de el. Voi aminti operele sale și, spre a-i aminti talentul, voi lua o operă mică, dar cea mai poetică și cea mai frumoasă dintre toate cîte a scris el.

Deci voi ilustra faptele și gîndirea sa prin oglinda sufletului său amărit, dar totdeauna vesel, prin *Cîntarea României* ⁴.

Nicolae Bălcescu, fiul pitarului Barbu Bălcescu, s-a născut la București, la 29 iunie 1819, în casele părintești ale lui Mache Faca. Revoluția de la 1821 constrîns pe familia lui Bălcescu, ca pe multe alte familii române, să fugă la Brașov; la vîrsta de 7 ani începu să învețe carte grecească, după obiceiul timpului, de la un arhimandrit grec, care venea acasă să-i dea lecții. Mai crescînd el, fu dat la colegiul Sf[în]tu Sava și la vîrsta de 17 pe 18 ani termină cu distincțiune învățăturile colegiului. Din primii ani ai copilăriei el dădu semne de un caracter hotărît, o inteligență prematură, fiind înzestrat cu o bogată imaginație și o memorie surprinzătoare. Recită sute de versuri ca și cum le-ar fi citit pe carte. Silitor, setos de lumină, Bălcescu ceru cu stăruință, de la mama sa, ca să-l trimită la Paris pentru a-și completa studiile. Tată-său murise și el se văzu nevoit să renunțe la dorința ce-o avea. Avînd mare aplicare către matematici și mai cu seamă către filosofie, despre care spunea adesea că formează mintea și învață pe cineva a răbda, rugă pe bănățeanul Murgu ⁵ a-i face un curs de filosofie, și acest martir al libertății împlini cu bucurie dorința tînărului Bălcescu.

La vîrsta de 19 ani el intră în serviciul armatei cu rangul de cadet în cavalerie (iunker), ca toți feciorii de boier, în urma stăruitoarelor cereri ale mamei și rudelor sale ca să-și aleagă o carieră.

În contra obiceiurilor fraților săi de arme, tînărul Bălcescu consacra orele de recreațiune studiului autorilor clasici și mai ales istoriei naționale pentru care simțea vocațiunea sa.

Spre sfîrșitul anului 1839, el propuse deschiderea unei școli pentru învățatura soldaților. Ghica Vodă ⁶ primi cu plăcere propunerea și-l însărcină chiar pe dînsul cu funcțiunea de profesor. Rezultatele fură minunate. În patru ani el învață pe subofițerii regimentului no. 3, ce se afla în garnizoană la București, și ai unui escadron de cavalerie să citească și să scrie cele patru operațiuni de aritmetică, iar din geografie împărțirea politică a Europei. Scandalul fu însă mare și școala nu putu mult exista.

La examenul ce elevii dădură la finele anului asistă și Ghica Vodă și rămase pe deplin mulțumit, dar fiindcă consulatul rusesc nu putu privi cu ochi buni o asemenea întocmire folositoare, școala se desființă.

În 1838 el, ia parte, în unire cu colonelul Câmpineanu⁷, capul partidei naționale, la un proiect de constituțiune, prin care se proclama : egalitatea, unirea cu Moldova, principe străin, împrăștierea țaranului, emanciparea femeii. Câmpineanu duse proiectul în cabinetul Franței, Angliei etc., dar nu izbuti nimic și, mai mult încă, la întoarcerea în țară fu arestat din ordinul Rusiei și trimis la Plumbuita.

În 1840, Bălcescu și cu Mitică Filipescu⁸ fac complot în contra lui Ghica Vodă și căuta apoi să ridice țara și să o scape de jafuri și de abuzuri. Iubindu-și patria, el căută s-o pregătească prin proclamațiuni în contra năvăliților... Complotul se descoperi. Atunci Ghica, care credea că în contra vieții sale s-a făcut complotul, prinde pe conspiratori și toți sunt condamnați la ocnă pe viață, afară de Bălcescu și Filipescu, care fură închiși pe un timp nedeterminat.

Mitică Filipescu în închisoarea de la Snagov fu ținut 2 ani de zile cu picioarele în apă rece, din care cauză și muri, iar Bălcescu stătu închis la Mănăstirea Mărgineni 2 ani, pînă ce Bibescu⁹ suindu-se pe tron îl liberă.

Atunci, în singurătatea închisorii, medită el mai serios la o viitoare revoluțiune și la mijloacele pentru a o pregăti. El se puse deci pe studiu și istoria națională îi oferi un cîmp întins și fertil pentru a-l exploata.

Pentru culegerea documentelor, inscripțiunilor, tradițiunilor el făcu o călătorie pe la mănăstirile din Carpați, „căutînd — după cum el însuși ne spune — sub ruine urmele măririi strămoșești”.

La 1844 el debută cu *publicarea în Foaia științifică și literară*¹⁰, ce apărea la Iași, sub redacțiunea lui Kogălniceanu, Alexandri [sic] și Ion Ghica, a unei *lucrări de merit : Puterea armată*¹¹, care 2 ani mai târziu, în 1846, fu publicată și în franțuzește, în *Revue de l'Orient*.

Despre această operă Eliade zicea în *Curierul românesc*, cu cîteva luni înainte de publicare, următoarele :

„D[omnul] N. Bălcescu, a cărui[a] vocație rară asupra istoriei și învătaturii regulate ce a săvîrșit ne promit un istoric cum să facă cinste patriei, în ocupațiile sale asupra istoriei [țării a scris un tratat asupra istoriei] oștirilor române și nădăjduim peste curînd că junele autor îl va împărtăși compatrioților săi, învingîndu-se în sfîrșit după îndemnul atîtor prieteni iubitori de adevăr, ca să nu crează modestia autorului că-l pot adula, orbiți de prietenia față de el”¹².

Această operă ieși în ediție separată în tipografia lui Kogălniceanu.

Tot în *Foaia științifică și literară*, Bălcescu publică : *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpia Rigăi sau Cosova*¹³, un studiu întemeiat pe izvoare contemporane, în care autorul dovedește că românii nu au fost trădători în acea bătălie.

La 1845, el deschide, în colaborație cu Laurian¹⁴, o publicație periodică de istorie națională : *Magazinul istoric*, care apăru în curs de trei ani¹⁵. Aici se publicară *Cronicele Țării Românești* ale lui Constantin Căpitanul, ale Anonimului, ale lui Radu Greceanu, Radu Popescu etc.¹⁶

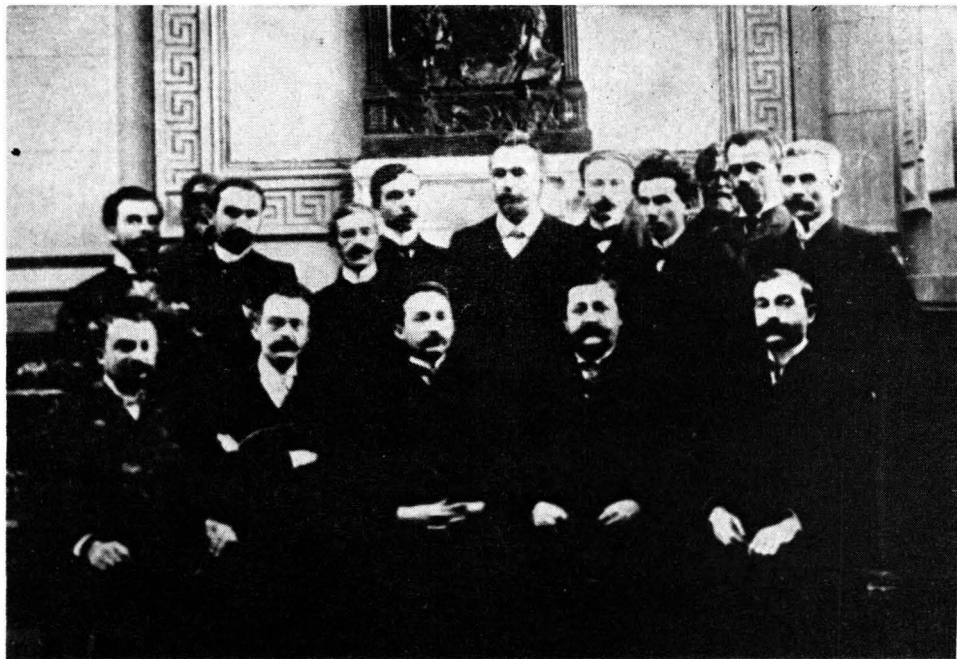
Studiile sale, deși forfecate de cenzor, — după expresia d[omnu]lui Tocilescu¹⁷ — loveau adînc în despotismul zilei, protectoratul rus, clasa

Pârvan student, foto. din 23 dec. 1903.

În redacția Sămănătorului, alături de I. Scurtu,
Ilarie Chendi, M. Sadoveanu, St. O. Iosif,
Al. Lapedatu

În grupul funcționarilor de la Biblioteca Academiei, împreună cu I. Bianu, N. Hodos, Al. Lapedatu ș.a. (1904)

Cu Marin Simionescu-Rîmniceanu la Berlin (1906)

În mijlocul primilor săi colaboratori
întru arheologie (Ulmetum, 1912)

La Universitate, într-una din sălile Muzeului
Național de Antichități (1913)

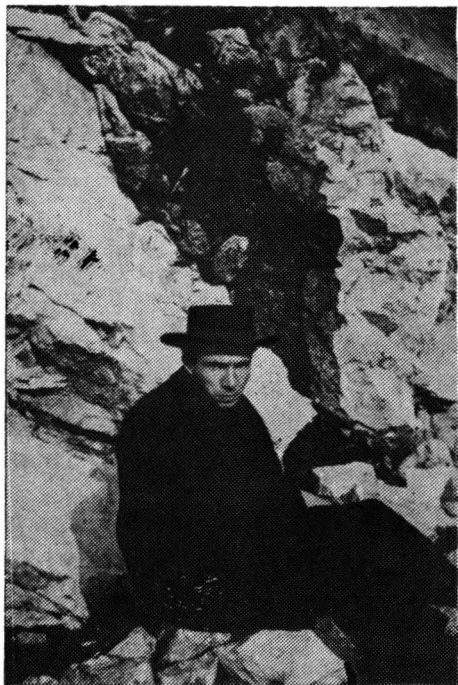
Fragment dintr-o scrisoare către M. Simionescu-Rîmniceanu

treaba filosofică, care nu deosebită pe term. E o corolare pe termen
de drept public român. Hă, toate paginile, aș de multe, de filosofie istorică,
în cap. IV în 6-a edit., sau ... în 18-a parte text ... a scrie pentru corolare
care se vorbesc. Dar cum să fie rezultat? Cărtile, pe care le scriu acum
nu fi date - fără editare - citite peste 50 de ani ??

Ja, ce-i scrie pentru public după mine, e treaba ta. Dar aș dori
pentru mine o scriere investigată și ne-diplomatică despre adevăratele
impreri ce li-a fost lectură lui Baran's căci ca tot în "adevărul" e un
felicită de a-l spune cât mai multe, în special în a privi corepen-
dente noastre ai avea puterea să conștientizăm și să completăm scriererea
la care nu reproducă prin gilda corolare pe care acum o ai la îndemână
depe felul una de a... scrie... o scriere istorică.

La scrierea de mână istorică tal
al tău P. Baran

Curierul, str. Izvor 95 - în 6 Noiembrie 1919,

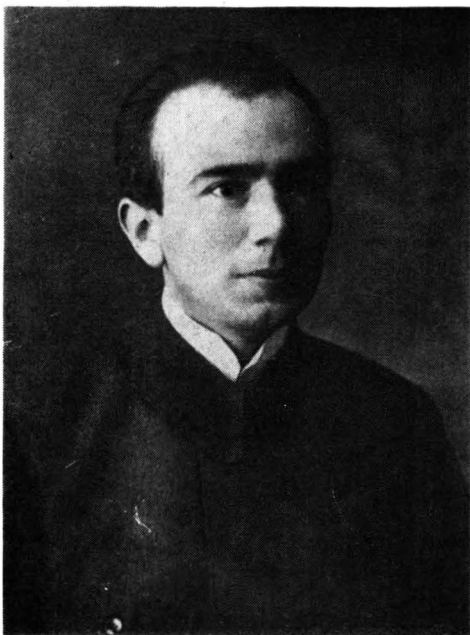

În Italia (1914)

Soția sa, Silvia Pârvan (1914)

Pârvan și soția sa în 1917

Portret din 1921

Aula Universității din Cluj, unde Părvan a inaugurat cursurile (1919)

La Histria, pe șantier (1922)

La Pompei, între colaboratori și prieteni (1922)

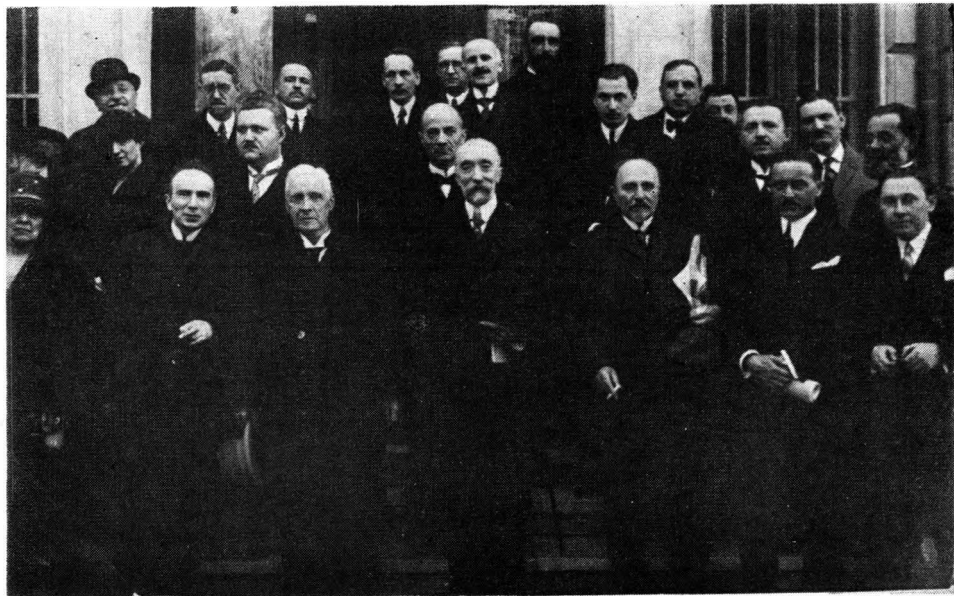

În Italia, cu elevi și prieteni. Ultimul din dreapta, în picioare, G. Călinescu

La Seminarul de istorie antică și epigrafie, alături de Jérôme Carcopino și H. Focillon, aflați în vizită

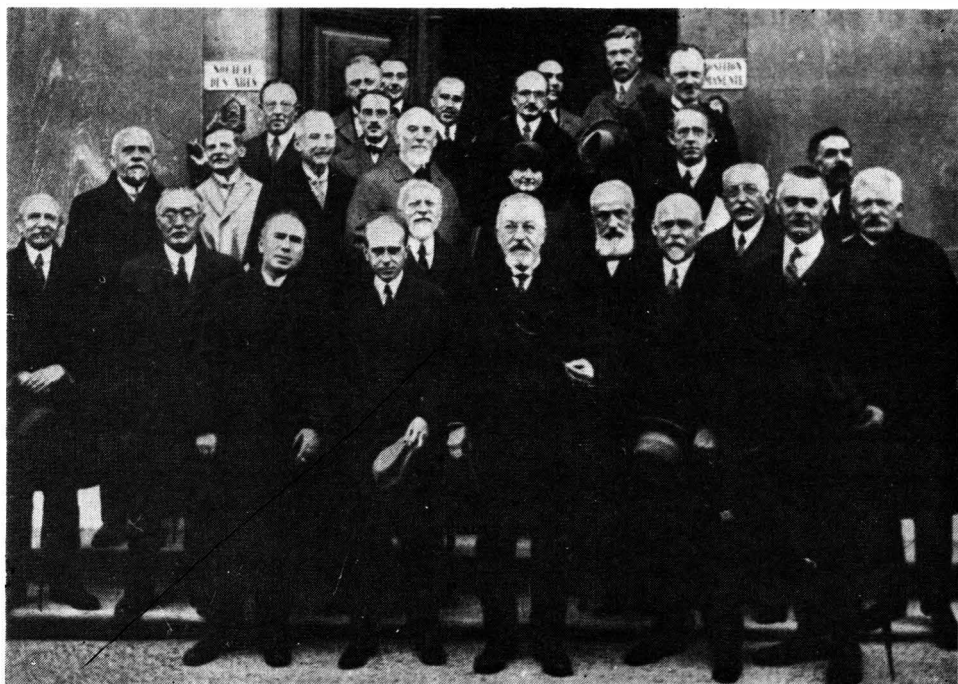

La Congresul internațional de bizantinologie (București, 1924), alături de W. Ramsay, Ch. Diehl ș.a.

Între membrii Comitetului Internațional al Științelor Istorice (Geneva, 14 mai 1926), împreună cu W. G. Laland, H. Pirenne, Aage Früs, Haldvan Koth, G. de Sanctis ș.a. (*Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, Washington, I, 1926, nr. 1, hors-texte).

aristocrată și aruncară semințe în ogorul național, pregătind spiritele pentru revoluțiune.

Pe cînd domnii și boierii așteptau scăparea de la pravoslavnică Rusie și se prosternau și umileau, înainte-i, Bălcescu avu curajul de a scrie : „Nicio dată o nație nu se poate mîntui decît prin sine însăși...”

Intr-un alt studiu despre *Starea socială a muncitorilor plugari*¹⁸, el termină un niște sentințe atît de grozave, încît guvernul de atunci luă măsuri grabnice pentru a aresta pe autor. Bălcescu însă, ajutat de amici, în 24 de ore părăsi țara.

El se duse prin Italia și Francia unde în timp de trei ani adună de prin arhive și biblioteci materialul trebuincios pentru opera la care medita demult, *Epoca românilor sub Mihai Viteazul*¹⁹.

Dar nici în Paris el nu-și uita patria sa scumpă, ci formară acolo 2 societăți, dimpreună cu ceilalți studenți, pentru „luminarea națiunii” : una pentru a trimite tineri la Paris, alta pentru a tipări operele autorilor lipsiți de mijloace²⁰.

În „Societatea studenților români” se cimentară acele legături care vor folosi mai pe urmă și moldovenii și muntenii studenți în Paris și [se] deprinseră cu ideea mîntuitoare a Unirii.

Momentul mult așteptat se apropia. Cu anul 1848 Bălcescu alergă în grabă la București pentru a organiza revoluțiunea. În testamentul său politic, făcut cu puțin timp înaintea morții, Bălcescu arată că programa revoluțiunii de la 1848 trebuia să fie dezvoltarea progresivă a revoluției de la 1821, cu organizarea democrației și liberarea țăranilor, făcîndu-i proprietari. El voia să dea mișcării caracterul unei revoluții de facțiune și s-o apere chiar cu sînge la caz de nevoie !

Spre a lumina propășirea revoluțiunii prin presă, el fundă ziarul *Poporul suveran*, în unire cu Bolliac, Gr. Alexandrescu, Bolintineanu, Teulescu și Zanne²¹.

După căderea revoluțiunii și intrarea oștilor turcești în țară, Bălcescu, împreună cu mai mulți capi ai mișcării fură arestați fără de veste și duși la Rusciuc, iar de aici fură duși pe Dunăre la Orșova.

Le Semlin, Bălcescu deveni liber. De aici se duse la Sibiu ; apoi la Brașov ; de la Brașov la Belgrad, din cauză că-n Transilvania intraseră rușii, și în fine din Belgrad el se duse la Constantinople. Văzînd că el n-a putut reuși întru nimic cu revoluția din Muntenia, se duce la Iancu în Munții Abrudului. Pe cînd se întorcea însă, el e prins de niște cazaci într-un sat și scăpă din mîinile lor îmbătîndu-i. Rătăcind apoi în neștire prin munți și pe vreme de iarnă, el se îmbolnăvi și zăcu în bordeiul unui pădurar.

Întremîndu-se puțin, se travesti țărănește, cumpără 4 care cu doniți și așa ajunse la Semlin, ca vînzător de cofe²².

Așa străbătu el toată Austria, și cu toate că fu supus unui aspru interogator de către Baronul de Viena, el putu ajunge cu bine la Paris în noiembrie 1849. Dar nici aici el nu stătu în nelucrare, ci căută îmbunătățirea soartei sale, bătînd la ușa cabinetelor din Paris și Londra.

Agitația politică încetînd, Bălcescu, trist, se apucă din nou de studiile sale de predilecție. Epoca lui Mihai Viteazul, pedestalul pe care dorea și spera a așeza, încă în viață-i, monumentul gloriei sale literare. Dar el nu o putu fini pentru că moartea nu-l cruță.

Constituția sa slabă, chinurile și suferințele din pribegie prin munți și pe vreme rea și o mulțime de alte cauze contribuie să-l facă a contracta teribila boală incurabilă, ftizia pulmonară. El începu a-i simți simptomele de la începutul anului 1850. Vara acestui an, Bălcescu o petrecu la Ville d'Avray, un sat lângă Paris, iar iarna se duse, cu sora sa Sevastița, în insulele Hyère[s]. Răul mergea crescînd și lovitura de stat a lui Napoleon îi răpi orice speranță în Republica Franceză pentru mîntuirea țării sale.

Iată acum cîteva rînduri, pe care sărmanul Bălcescu le scria cu puține zile după lovitura de stat din Franția, de la 17 decembrie 1850, cu o mină slăbită, tremurîndă, cu lacrimile pe obraz și înălțîndu-și tonul pînă la imn, din care rînduri se va vedea durerea omului, ce se vede că pierе cu speranțele nerealizate: „Minutele în care scriu sunt pline de amar și de întristare. Pe cînd Europa întregă se pregătea a saluta triumful libertății, eroica Franță, de la care, ca întotdeauna, se aștepta semnalul, Franța, prin fatalitate și prin neunirea fiilor săi, cade gemînd în neputință sub un despotism umilitor. Fiii fără-de-legii triumfează în toate părțile și întemeiază spurcata lor tiranie. Sufletele generoase, zdrobite și rănite de moarte, văd apuind din vederea lor ziua mîntuirii. Insumi eu, cu o inimă sfîșiată de durere, mă lupt cu o boală crudă și neîmblînzită, caut a cîștiga timp asupra-i și a o întrece în iuteală, ca să poci lăsa fraților mei aceste pagine din viața părinților noștri, și cad sleit de putere, mistuit de silințele ce fac. Cu toate aceste temeieri de descurajare, sufletu-mi te slăvește încă, *înzeită libertate*; și deși oamenii singiurilor au învelit cu maramă neagră dulce fața ta, cred că va veni ziua fericită, ziua izbîndirii, cînd omenirea întregă se va scula spre a sfîșia acest vâl și dușmanii tăi se vor împietri la vederea soarelui tău de lumină; atunci nu va mai fi nici un rob, nici nație roabă, nici om stăpîn pe altul, ci domniea Dreptății și Frăției! Aceste cuvinte, ce odată am dat de deviză nației mele, vor domni lumea; atunci așteptarea, visarea vieții mele se va împlini, atunci toți românii vor fi una, liberi și frați! Vai! nu voi avea noroc a vedea această zi, deși eu asemenea am muncit și am pătimit pentru dreptate și cel din urmă al meu cuvînt va fi încă un imn ție, țara mea mult dragă!”

Lucrarea, despre care el vorbește cu un așa de dureros entuziasm, este *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, la care lucra de mai mulți ani.

Tirania lui Știrbei Vodă²³ opri însă pe sărmanul muribund a-și împlini ultimele dorințe ale sufletului său și Bălcescu nu putu călca pe pămîntul țarei²⁴ și, ca exilat ce era, se duse la Constantinopole și de aici ajunse pe țărmul înflorit al Palermei, la 5 octombrie 1852. După 20 de zile, simțindu-se slăbit, doborît mai mult decît totdeauna de răul său, rugă pe stăpînul otelului, unde locuia, să facă un inventar de hîrtiele și manuscriptele sale, să le sigileze cu sigiliul său și cu al Consulatului Otoman din Palermo și, în cele din urmă, să-i aducă un preot grec... O oră după aceea, în 16 noiembrie 1852, Bălcescu, fără cea mai mică agonie, intră în noaptea cea eternă...

Cine ar putea spune mîhnirea, amărăciunea ce simți sufletul său, topit încet, încet de dureri, cînd aproape de a-și lua zborul către eternitate, nu văzu în juru-i nici una din ființele dragi: mamă, soră, amic, patrie!

El fu înmormîntat în groapa comună, în cimitirul săracilor din Mă-năstirea capucinilor, pentru că toți banii cîți îi avea se urcau la suma de 30 de lei!...²⁵

Marelui nostru poet Alexandri [sic] [i-]a fost dat să traducă în limba poporului ultima gândire a martirului Bălcescu de pe pragul vecinicii. Să ascultăm deci sublima poezie :

BĂLCESCU MURIND

*„De pe plain-nstrăinării
Unde zac și simt că mor
De amarul desperării
Și de-al țarei mele dor,
Văd o pasere voioasă
Apucînd spre răsărit,
Și o rază luminoasă
Și un nour aurit*

*— Rază vie călătoare,
Unde mergi cu dorul meu ?
— Am solie-nvietoare
De la sîntul Dumnezeu :
Să depun o sărutare
Pe al țarei tale sîn,
Și s-aduc o alinare
Jalnicului tău suspin.*

*— Păsărică zburătoare,
Unde mergi cu dorul meu ?
— Am solia-ncîntătoare
De la sîntul Dumnezeu :
Să duc glas de armonie
Țărmurilor românești,
Să vărs dulce veselie
Înimilor ce jelești !*

*— Nourăș pătruns de soare,
Unde mergi cu dorul meu ?
— Am solie roditoare
De la sîntul Dumnezeu :
Să mă las în România
Ca să crească mii de flori
Pe frumoasa ei cîmpie,
Ce o plîngi adeseori !*

*Du-te, rază strălucită,
Du-te, mîndră păsărea,
Și pe țara mea iubită
Mîngîiați-o-n lipsa mea !
Iar tu, nour de rodire,
Fă să crească-n sînul său
Cu verzi lauri de mărire,
Floarea sufletului meu !**

•

Iată deci cine a fost Bălcescu ; ce-a fost, cum a luptat pentru Patrie și Libertate ; cum a murit.

Să vedem acum, pe scurt, care a fost mediul în care a trăit și a muncit Bălcescu și operele sale mai însemnate, cu toate că de altfel toate sunt însemnate.

Iată, în rezumat, fizionomia epocii, schițată în trăsături distincte.

Pe tronul țarei era în adevăr Domn român, puternic și ascultat sau mai bine lingușit înăuntrul, dar tremurînd în fața puterilor străine și mai cu seamă Turcia și Rusia. Așa că țara era a lui Vodă și Vodă era a[-l] streinului.

Venea apoi Obșteasca Adunare, compusă din boieri, prea-plecate slugi fără nici o inițiativă, fără nici un dor de libertate și neștiind ce mîncare e aceea „patriotism“.

După ei venea o lungă ierarhie de boieri și boiernași, fiecare ținîndu-se pulpană de pulpană. La o parte un cler ignorant și înjosit, cu o religiune

monastică și ascetică în loc de una practică, cu un cîrd de corbi călugărești și venetici ; jos un popor turtit sub tot felul de biruri, rob în pămîntul său, bătut și torturat, pe față cu urmele biciului, prosternat înaintea călăilor. Sus aristocrația, dacă se poate numi astfel treapta înjosită și slugarnică a protipendadelor, jos poporul nenorocit, cu biruri enorme, cu ignoranță și mizerie desăvîrșită²⁶. Armata era dezorganizată, comerțul pe mîna grecilor, evreilor și armenilor ; căi de comunicație mai deloc !

Patriotismul, Unirea, Independența, Românismul erau vise de pe altă lume și chiar acestea numai în cîteva capete.

Limba abea începea, prin literatură, grație unui geniu ca Eliad, să scape de slobozenie, havaeturi, surghiunlîcuri, înghindisele, sindrofii etc., dar în locul lor veneau franțuzismele și italianismele, satirizate cu mult spirit încă de pe atunci de Faca [sic] în *Franțozitele* sale :

„Ascultă, mașer Luxandro, aș vrea să mă plimb pe pod
Ș-apoi să stau cu caleașca la madam marșan de mod ;
Voi să-mi fac o pălărie cu blonduri și au velur
Căci îmi vine a merveil cu boava de samur
Ah ! mașer, să-mi vezi mantela ! mai sublim, mai lucru fen !
O dublură-nfricoșată și față san fen“ etc.

Totuși, pe lîngă părțile rele, începuseră a apărea și scînteii de deșteptare națională cu Tudor Vladimirescu, școala lui Gheorghe Lazăr, cu Eliad în fruntea mișcării literare, Văcărescu, Cîrlova cu *Ruinele Tîrgoviștei* și alții. Iată deci tabloul societății române din timpul vieții lui Nicolae Bălcescu. Acum să vedem operele sale și meritele literare ale autorului, pe care mai cu seamă le vom vedea în partea a III-a a conferinței, adică la *Cîntarea României*.

1. *Puterea armată*
2. *Biografia lui Ioan și Constantin Cantacuzino*
3. *Starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*
4. *Manualul bunului român*
5. *Quéstions économiques*
6. *Cîntarea României și*
7. *Istoria epocii lui Mihai Viteazul* — operă postumă.

Pe lîngă acestea, mai avem publicate în *Magazinul istoric* mai multe opere mai mici ori monografii istorice. Așa, pe lîngă cele citate mai sus, avem în tomul I din anul 1845 : 1. *Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor* ; 2. *Românii și fanarioții* ; 3. *Ioan Tăutul mare logofăt al Moldovei* ; 4. *Logofătul Miron Costin istoricul Moldovei* ; apoi în tomul IV din 1847 : 1. *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595* ; 2. *Buletin despre portretele principilor Țării Românești și ai Moldovei*, ce se află în Cabinetul de stampe de la Biblioteca Regală din Paris.

Apoi mai avem : *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, discurs ținut în fața a cîtorva studenți români ce formaseră la Paris un cerc literar.

Cam acestea îi sunt operele lui Nicolae Bălcescu și cînd ne gîndim că el nu a trăit decît 33 de ani, ne facem atunci o idee despre cît a muncit acest om și apoi cînd vedem arta cu care au fost scrise, nu ne vine a crede

că ele au fost făcute într-un timp atât de scurt și de un om atât de zbuclumiat și chinuit de boală și deznădejde.

Dintre toate operele sale însă epopea lui Mihai Vodă Viteazul se ridică mai presus.

Să luăm acum pe fiecare din operele lui Nicolae Bălcescu și să vedem cam despre ce e vorba în fiecare din ele.

I. *Puterea armată*, sau cu titlul ei complet : *Puterea armată și arta militară la români de la întemeierea principatelor Valachiei și Moldaviei pînă acum*. Am mai văzut încă, la viața lui Bălcescu, cînd a fost publicată și unde această operă.

Destul e să știm, după cum și titlul ne arată, că e vorba despre armata românească de la începutul țărilor românești, adică armata lui Mircea, a lui Ștefan etc. E prima operă a sa și nu trebuie să ne surprindă, ca fiind cea dintîi, că e exclusiv despre armată, căci noi am văzut că idealul lui Bălcescu era crearea unei armate naționale, cu care apoi s-ar putea face orice. El arată, spre marea rușine a apusenilor, că cea dintîi oaste permanentă a fost fondată în principatele române, prin Mircea cel Bătrîn și Ștefan cel Mare. *Puterea armată* e scrisă după izvoare sigure. El ajunge la niște concluzii foarte adevărate, precum e explicarea decăderii puterii armate prin robia pămîntului.

În general, *Puterea armată* e o operă de o valoare incontestabilă și încă de la apariția ei a produs o mare mișcare în cercurile literare. Am văzut că Eliad încă a salutat cu mare admirație apariția ei ²⁷, și cînd mai tîrziu Bălcescu se duse la prietenii săi din Moldova, Filipescu, Russo, Corradini și Negri, și în zilele frumoase de vară hore lungi se întindeau dinaintea curții boierești, el cuprins de entuziasm zicea memorabilele cuvinte : „O, mîndră oaste va avea România cînd i-o veni rîndul pe lume !” ²⁸.

II. *Biografia lui Ioan Cantacuzino și Constantin Cantacuzino* au fost făcute mai mult după îndemnul și documentele ce i-au fost încredințate de către generalul rus Rudolf Cantacuzino ²⁹.

III. *Starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri* ³⁰ expune ideile sociale susținute totdeauna de Bălcescu. Protest în contra stărei actuale de lucruri, simpatia pentru țăran, sprijinitorul umilit și apăsător al țării întregi, ura pentru boieri, în care nu se mai putea pune nici o nădejde, indignarea puternică în contra ocîrmuirii străine făcură ca el să fie în pericol. Deci fără a mai aștepta pofta, el plecă din țară în urma acestei opere de apărare a țăranului român.

IV. *Manualul bunului român*, care e un dialog între un sătean și un comisar de propagandă ³¹.

V. *Opera Questions économiques des principautés danubiennes* ³², publicată la Paris în 1850, e una dintre cele mai însemnate opere pentru noi. El se silește aici cu toată puterea lui de descriere și punîndu-și toate talentele sale istorice, poetice și economice pentru a arăta adevărata stare a principatelor dunărene. El explică în această operă cum străini ca evrei, greci și alții, venind în țările noastre, se îmbogățesc ; el propune înființarea de instituțiuni de credit, studiază chestiunea servagiului la români și propune mijloace pentru împrumutarea țăranilor, arată necesitatea unui minister de agricultură la noi și dezvoltă o mulțime de chestiuni, dintre care unele nici pînă astăzi n-au fost studiate atât de aprofundat ca de dînsul.

V. Dar *Epoca românilor sub Mihai Viteazul*³³ este opera cea mai însemnată, e capodopera lui Bălcescu, e cea mai înaltă expresiune a geniului său împreună cu *Cîntarea României*.

Această operă e scrisă după un studiu a mai bine de 500 de opere întrebuițate spre exactitatea ei. Dar încă numai atît de-ar fi și încă ar rămînea cea mai însemnată dintre monografiile istorice, dar stilul, sentimentele ce-au inspirat-o, tablourile și entuziasmul poetic te înflăcărează și te crezi înaintea unei poeme epice, cu limbajul înflorit și colorat. Iată planul acestei opere, plan făcut de însuși Bălcescu :

Tomul I : Introducerea — Cartea I. Libertatea națională (1593—aprilie 1595). Cartea II. Călugăreni (aprilie 1595—decembrie 1595). Cartea III. Robirea țăranului (decembrie 1595—decembrie 1599). Acte adaose.

Tomul II : Cartea IV. Unitatea națională (aprilie 1599—iulie 1600). Cartea V. Mirislău [sic] (august 1600—ianuarie 1601). Cartea VI. Gurăslău (ianuarie 1601—septembrie 1601). Acte adaose. Lista izvoarelor acestei istorii.

Cartea a VI-a însă nici n-a fost începută, iar cele [1]alte au fost scrise prin deosebitele localități pe unde trecuse el în rătăcirea sa prin țări străine.

În această operă, pe lîngă viața și isprăvile lui Mihai, mai sunt atinse o mulțime de alte chestiuni sociale și economice în legătură cu subiectul ce trata el. Și nu numai istorisește evenimentele, dar le și critică cu imparțialitate și lumină. El arată atît strălucirea cît și greșelile lui Mihai Viteazul.

Prin urmare, în rezumat, epoca lui Mihai Viteazul cuprinde faptele principale cu toate comentariile și criticele lor relative la starea, vitejia, faptele, atitudinile, clasele sociale etc. ale societății lui Mihai Viteazul și a Voievodului însuși.

Și acum să vă arăt un tablou frumos, descris de Bălcescu la începutul Cărții a IV-a, *Unitatea națională*. În acest tablou ne arată înfățișarea Ardealului. Iată o parte din acest tablou, căci a-l cita întreg ar fi prea mult : „Pe culmea cea mai înaltă a munților Carpați se întinde o țară mîndră și binecuvîntată între toate țările sămănite de Domnul pre pămînt. Ea seamănă a fi un măreț și întins palat, cap d-operă de arhitectură, unde sunt adunate și așezate cu mîndrie toate frumusețile naturale ce împodobesc celelalte ținuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brîu de munți ocolește, precum zidul o cetate, toată această țară și dintr-însul, ici coala, se desfac întinzîndu-se pînă în centrul ei ca niște valuri proptitoare mai multe șiruri de dealuri nalte și frumoase, mărețe piedestaturi înverzite care varsă urmele lor de zăpadă peste văi și peste lunci. Mai presus de acel brîu muntos se înalță două piramide mari de munți cu creștetele încununate de o vecinică diademă de ninsoare, care, ca doi uriași, stau la ambele capete ale țării, cîtînd unul în fața altuia. Păduri stufoase, în care ursul se preumblă în voie, ca un domn stăpînitor, umbresc culmea acelor munți. Și nu departe de aceste locuri, care îți aduc aminte natura țărilor de miazănoapte, dai, ca la porțile Romei, peste cîmpii arse și văruite, unde bivolul dormitează alene. Astfel, miazănoapte și miazăzi trăiesc într-acest ținut alături una de alta și armonizînd împreună”.

Și tot așa continuă tabloul viu înaintea cititorului, cu culorile cele măiestru alcătuite ale penei lui Bălcescu. Dar oare între aceste descrieri și cele ale *Cîntării României* nu e asemănare ? Căci după cum vom vedea în curînd, *Cîntarea României* e contestată de a fi a lui Bălcescu. În adevăr, e o mare asemănare, și ca probă, iată, comparați aceste cîteva rînduri ale

descrierii Ardealului cu descrierea României din rîndurile : „Verzi sunt dealurile tale ; frumoase sunt pădurile și dumbrăvile spînzurate pe coastele tale ; limpede și dulce e cerul tău...” și așa mai departe.

Vedem că e o așa de mare asemănare de stil și expunere încît am putea continua descrierea Ardealului cu descrierea României. Și în curînd vom mai aduce și alte argumente foarte puternice, demonstrate și scoase mai bine în relief de către d[omnul] Iorga.

Acum, înainte de a trece la partea a III-a, sau a II-a, mai bine, a conferinței, adică la *Cîntarea României*, vom mai aminti cîteva vorbe și despre alte opere ale lui Bălcescu ce ne-au mai rămas spre a le examina, afară de cele ce le-am amintit pînă acum.

VII. Fiind la Paris, Bălcescu mai compuse cuvîntul asupra *Mișcării românilor din Ardeal la 1848*, pe care îl tipări în ziarul de acolo, *Junimea română*, în 1851³⁴.

Toți acei care s-au ocupat de Bălcescu lasă în umbră această operă minunată, care te farmecă cînd o citești. Discurs rostit sau mai bine citit cu o voce slabă, căci încă de atunci îl apucase boala, în ziua de 15 mai 1851, e mai mult o culegere de amintiri dureroase a celor cîteva luni petrecute în mijlocul vitejilor moți.

Cu o putere foarte mare de descriere, el ne arată starea îngreuiată a românilor și cînd cuîntul a ajuns la os el zice despre român : „Dar atunci, în acel minut greu, cînd nu mai putu pune temei decît pe sineși, cînd rămase slobod de orice povătuire nemțească ce-l paraliza, îl văzurăm desfășurînd toată energia sa, stînd neclintit ca granitul munților săi dinaintea dușmanului ce măturase atîtea oștiri mari, regulate și tari, și făcînd din numele de «moț» un nume de spaimă și groază vecinică pentru semețul și viteazul ungar”.

VIII. În sfîrșit, dintre cele[l]alte opere nu vom mai vorbi decît ceva despre *Buletinul despre portretele principilor Țării Românești și Moldaviei*³⁵ ce se află în cabinetul de stampe de la Biblioteca Regală din Paris. Ca toate cele[l]alte opere ale sale, Bălcescu o scrie într-un stil fermecător și, cu toate că nu e decît un simplu catalog și cu toate că el n-are culori ca să ne descrie, totuși are cuvinte prin care să ne zugrăvească tablourile ce le-a văzut. Așa nu vom lua decît unul dintre tablourile lui Mihai, văzut de către Bălcescu și despre care el ne spune astfel : „Cînd văzurăm pe cel de-al șaselea, strigarăm deodată : „Acesta este !” Citirea cuvintelor scrise pe portret ne încredința desăvîrșit. Iată ce e scris împrejurul portretului, cu litere mari aceste cuvinte : „Michael Waivoda Walachiae Transalpinæ, utraque fortuna insignis et utraque eadem virtute. Aet. XLIIIac”, care se traduce : „Mihai Domnul Țării Românești strălucitor în norocire și în nenorocire și virtuos în amîndouă. În vîrstă de 43”. Mai la vale aceste versuri : „Tanti facit nomen Christi, Maestatem Caesaris, rempublicam Christianam, et Ecclesiae sub Pontifice Maximo concordiam : sui prodigus publicae devotus saluti : etiam si dire omnia et diri adversarentur ; Ficta obruens factis”, care se traduce : „Atît stimă numele lui Cristos, maiestatea împăratului, republica creștină și concordia bisericeii sub Marele Pontifice, încît, pentru binele public, nu-și cruță nici ființa sa ; purcede înainte fără temere ; chiar și dacă s-ar împotrivi toate puterile iadului ; prin faptele sale întrece plăsmuirile poetice”.

În sfîrșit, dedesubt e numele autorului tabloului, care a fost sculptorul Aegidius Sadeler, al Maiestății sale imperiale, la care Bălcescu adaogă : „Fi-

zionomia principelui răspunde tocmai închipuirii celor ce au studiat caracterul acestui bărbat extraordinar“.

Cam tot în acest mod descrie Bălcescu și portretele celor[1]alți principii, adică le face descrierea așa cum crede el, le adaugă toate notițele ce ar sta în legătură cu acel tablou și, în sfârșit, face reflecțiile pe care le crede el de cuviință.

Acum să trecem la partea a II [a-], principală, a conferinței, adică la *Cîntarea României*.

Mai înainte însă de-a vorbi despre această operă trebuie să amintim că ea a fost contestată lui Bălcescu și sunt o mulțime de păreri asupra autorului ei, pe care le vom rezuma³⁶. Cea mai acreditată, însă, este aceea că Bălcescu ar fi adevăratul autor al ei și această părere este susținută de D[omnul] Iorga cu niște argumente foarte puternice. Și această teorie o vom rezuma, dimpreună cu argumentele aduse.

Cauza acestor diferite păreri e că însuși Bălcescu ne spune că această operă e a unui călugăr și că el a găsit-o într-o mănăstire. Dar să ascultăm ce spune el însuși în introducerea la *Cîntarea României*: „Acum cinci ani mă aflu în călătorie pe la mănăstirile din mările noastre Carpați, căutînd sub ruine urmele măririi strămoșești. Într-una din acele mănăstiri, economistul chinoviei, spre răspuns la dorința mea de cercetări și descoperiri istorice, mă duse în biblioteca mănăstirii. Sala ce purta acest nume era o cameră lungă și întunecoasă, murdară și plină de praf, în care, între o mulțime de mobile stricate și calabalâcuri grămădite, văzui într-un unghi un morman de cărți și hîrtii. Începui a răscoli cu nerăbdare acele vravuri și, alegînd ce mi se păru mai interesant, alergai de mă închisei în chilia mea spre a le cerceta. Între manuscrisele ce aveam dinaintea mea, unul, intitulat *Cîntarea României*, aținti mai cu deosebire mintea mea de la cele dintîi fețe; urmai cetirea fără întrerupere pînă la sfîrșit și văzui cu mirare și descurajare că istoria ce cu atîta trudă și cercetări mă nevoiam a descoperi și a scrie se afla scrisă toată aici, în vreo cîteva fețe, dar astfel cum nimeni nu se ispitise a o scrie. Ea-mi păru scoasă nu din adîncimea cărților, ci din sufletul nației, acest izvor bogat, elocvent și nepieritor. Cu toate imperfecțiunile sale, văzui într-această scriere un plan hotărît de mai înainte și metodic“. Și tot așa urmează Bălcescu în acest fel pe tema că această operă ar fi făcută de un călugăr.

Bazat pe aceste rînduri ale lui Bălcescu, Alecsandri, în 1863, revine asupra chestiei pe care o mai discutase și în 1855, fără însă ca atunci el să facă vreo observație relativ la povestea călugărului. A doua oară însă, la 1863, Alecsandri contestă printr-o scrisoare dreptul de autor al lui Bălcescu.

El zice că adevăratul autor ar fi Russo, tovarășul de emigrație al lui Bălcescu. El susține aceasta zicînd că posedă chiar manuscriptul francez al lui Russo. Că Alecsandri avea la el manuscriptul francez al lui Russo e foarte admisibil. Dar se știe bine că exista pe-atunci și manuscriptul lui Bălcescu. Rămîne deci să se hotărască, care dintre cele două manuscripte, deosebite prin limbă, era cel original. Și Alecsandri n-aduse nici un argument, cu toate că s-ar fi căzut să se aducă pentru însemnătatea chestiunii. Dar acum, la cele zise de Alecsandri, se poate obiecta că Russo, pe care el ni-l prezintă ca

„spirit ager, cultivat și destul de poetic“, nu se poate să se fi mărginit numai la această operă :

„Dorul de scris e ceva neastîmpărat din firea sa, și greu se poate admite mărginirea imediată și pentru viață a condeiului care a pus pe hîrtie un asemenea juvaer de limbă ca opera pomenită“, zice D[omnu]l Iorga.

Apoi, totodată, cum ar fi fost Russo atît de mîrinos, ca să nu zică nimic cînd Bălcescu a publicat povestea cu călugărul ?

Pe lîngă acestea, încă de pe vremea sa, istoria cu călugărul era pusă printre legende. Introducerea sau mai bine prefața din 1850, pe care am citat-o mai sus, vorbește numai de o mănăstire și de un călugăr, fără însă de a preciza ceva mai mult.

„Astfel și literaritatea prefetei și chipul neglijent cu care toate amănuntele permițînd o cercetare sunt tratate, arată destul de bine că Bălcescu însuși continua povestea numai de gustul de a menține gluma“, zice în alt loc D[omnu]l Iorga.

Tot acestea sunt și părerile celor ce au studiat pe Bălcescu.

Așa, D[omnu]l Ion Ghica, în scrisorile sale, aduce probe în contra ipotezei lui Alecsandri. Totuși urarea ce-o face D[omnu]l Ghica nu e tocmai favorabilă lui Bălcescu, urare ce sună astfel : „Oricum ar fi și oricine ar fi fost autorul, călugăr sau mirean, din veacuri trecute sau din timpul nostru, ușoară să-i fie țărîna, căci cu frumoasă și mîndră floare a înzestrat literatura română“. D[omnu]l Odobescu, într-o notă a [Domniei] sale în ediția operelor lui Bălcescu, notă de la *Cîntarea României*, zice : „Frumoasa *Cîntare a României* devine pentru noi un scump și prețios odor, în care se unesc amintirile a doi tineri români cu inimi înalte și cu talente puternice, pierduți amîndoi prea de timpuriu de patria lor, pe care ei, în exil și suferințe, au cîntat-o, au strălucit-o, și a cărei „Unire“ ei încă de mult au dorit-o și-au plămădit-o prin lucrările lor“, dar mai departe [Domnu]l Odobescu se îndoiește de acesta și zice :

„Nu ne putem opri de a semna perfecta conformitate de plan ce există între poezi ca concepțiune a *Cîntării României* și *Introducerea* proiectată de N. Bălcescu pentru cartea sa cea mare asupra lui Mihai Viteazul“. Dar în același timp ideile și chiar fondul celorlalte scrieri ale lui Bălcescu se aseamănă foarte mult cu ideile și chiar fondul din *Cîntarea României*.

Optimismul care domnește în toate operele lui Bălcescu se află și în *Cîntarea României*, acolo unde după înfrîngerile și umilirile ultimelor veacuri, pe care le străbate în viziunile sale de apocalips colorat și duios, nici un blăstăm, nici o încrucișare deznădăjduită a miinilor, dar nici resemnare. Robia, domnirea străină, sărăcia vor trece, căci Dumnezeu va duce țara spre calea cea dreaptă și bună și chiar astfel se sfîrșește și *Cîntarea* : „Cinge-ți coapsa, o țara mea... și-ți întărește inima... Miazănoapte și miazăzi, apusul și răsăritul s-au luat la luptă... urlă vijelia... Duhul Domnului trece pe pămînt !“

Și tocmai această idee a optimismului se impunea lui Bălcescu, zice D[omnu]l Iorga. În puterea cărei alteia se ridica poporul românesc, decît în puterea acesteia ?

Căci pentru a-și îndeplini tema pusă, pentru a-și însufleți neamul, el nu arată partea tristă, urîță, reală și grozavă a Istoriei, ci din contra el dă tocmai acel crez de biruință perpetuă, în virtutea legii progresului. Dar oare nu tocmai aceste idei ne sunt relevante și în doina armonioasă a *Cîntării* ?

Această idee e patriotică și patria, ființa aceea iubită, idolul vieții sale, e frumos zugrăvită în *Cîntare* :

„În mijlocul viscolului, ce făceai tu, Patria mea ?” Și mai departe : „Patria e cel dintîi și cel mai de pe urmă cuvînt al omului ; într-însa se cuprind toate bucuriile lui ; simțirea ei se naște deodată cu noi și e nemărginită și vecinică ca și Dumnezeu. Patria e aducerea aminte de zilele copilăriei, coliba părintească cu copacul cel mare din pragul ușii, desmierdările dragăstoase ale mamei noastre...” și tot așa mereu.

Cît privește chestiunile sociale, Bălcescu e și în *Cîntare* ca și în celelalte opere ale sale.

El urăște pe străini și spune că Românul să se îndrepte numai către armă. Pentru el visul, după cum am văzut și mai înainte în *Questions économiques* e împroprietărirea țaranului, scăparea lui de sub jugul ciocoiesc. Pentru asta el e dușman lui Rosetti³⁷, care propovăduia socialismul și ura în contra proprietății. Aceleași idei de pămînt, robie și boieri e [sic !] și în *Cîntarea României* în locurile : „Și sub cortul pribegiei, bătrînii ziceau copiilor : „Colo, în vale, departe, prea departe, unde soarele se vede așa de frumos, unde cîmpiile sunt smălțuite și pîraele răcoroase, unde cerul e dulce, junincile albe și pămîntul roditor..., copii..., acolo e Țara”.

Apoi : „Poporul e stîlpul pămîntului ; fiecare pîrticică de pămînt e văpsită cu sîngele lui... Și într-o zi ne zise...”

„Muncești de dimineată pînă-n seară și rodul muncii nu va fi al tău... Tatăl tău ți-a lăsat moștenire o țarină... tu nu te vei bucura de dînsa... ea va fi a ciocoiului, și tu vei trăi robind vecinic lui... trupul și sufletul tău vor fi ale lui...”

În sfîrșit, ne-au mai rămas ideile politice. Atît în *Istoria lui Mihai* cît și în *Cîntare* e aceeași ură în contra străinilor, căci zice el : „mai întîi chestie de putere și de viață înăuntru și-n afară”, iar în *Cîntare* : „Și trei uriași, Turcul păgîn, Neamțul mișel și Muscalul sălbatec se aruncară asupra trupului tău și-l tăiară în bucăți și împărțiră între sine, ca pe niște turme, pe feciorii tăi”.

Acum, în sfîrșit, unii au mai adus ca obiecție faptul că opera *Cîntării* ar fi a lui Bălcescu și aceea că stilul e deosebit. Și în adevăr așa e. În *Istorie* avem stilul clar, viu, repede, concis, care convine unei narări de fapte, și în *Cîntare* el are proprietatea de a fi înflorit și poetic. Dar acest argument e foarte slab, căci cine nu știe că stilul variază după subiect, și tocmai în aceasta constă meritul marelui scriitor de a ști să potrivească stilul cu subiectul. Căci cum s-ar putea ca mai multe subiecte să fie scrise în același fel, cînd ele ar fi diferite ?

Dar chiar așa de ar fi, cum susțin cei ce contestă dreptul de autor al lui Bălcescu, încă găsim pasaje în *Istorie* care să se asemene perfect prin coloritul și maiestatea epitetelor lor. Așa, de exemplu, descrierea Ardealului și descrierea Țării Române, pe care le-am citat ceva mai înainte la stilul în care este scrisă *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*.

Prin urmare, din cele ce am spus reiese fără nici o sforțare că Bălcescu, care a scris operele ce le-am amintit și *Istoria*, a scris tot el și *Cîntarea României* și, prin urmare, Russo pierde dreptul de autor.

Și acum, după ce am probat îndeajuns că *Cîntarea României* e a lui Bălcescu, să vedem ce cuprinde și care sunt meritele ei, prin urmare ale autorului ei.

Deci voi face un rezumat al operei, voi ilustra acest rezumat cu pasaje din ea, voi arăta stilul în care e scrisă și stilul tuturor operelor lui Bălcescu și în sfârșit voi termina cu lauda sa.

După cum însuși Bălcescu ne spune, toată istoria românilor e scrisă într-o limbă mai poetică decât cele mai frumoase poezii.

După o invocație către țara pe care o consideră ca o ființă vie, autorul începe *Istoria românilor* de la expedițiile lui Traian în Dacia. Și frumoasă e invocația aceasta către ființa prea iubită, „Țara”, căreia îi zice el : „Pentru ce tresari ? Trupul tău se topește de slăbiciune și inima ți se frământă cu iuțeală... Citit-ai oare în cartea ursitei ?... Aerul se mișcă turburat... vîntul dogorește... Îngerul pieirei ți s-au arătat oare ?... Noaptea tale sunt reci, visurile turburate ca marea bătută de furtună... Ce-ți povestesc ?” și apoi, mai departe, el iarăși zice patriei vorbind de poporul ei : „Poporul tău era îndrăzneț ca vulturul și trufaș ca taurul sălbatic... Rămasu-ți-a oare numai umbra puterii și aducerea aminte a vitejiei tale ?”

Și după ce autorul face această invocație țării sale atît de frumoase și nenorocite, el începe istoria înaintea năvălirii armatelor romane, pe care le numește „feciorii vulturului”, pe cînd libertatea *dacă* se juca cu un arc „destins”, așa spune el că s-au bătut romanii cu dacii și a răsărit un popor nou : „În vremea veche... cerul era limpede... soarele strălucea ca un flăcău tînăr...” Și puțin mai departe : „Pe o pajiște verde, Libertatea, copila bălăioară cu coșite lungi și aurite, se juca cu un arc destins... Ferice de oamenii de cîmpie, ferice de cei de la munte !...”

Dar mai departe poetul zice : „Dar iată că aerul se turbură... cerul cel limpede se îmbracă cu nori întunecoși... un nor de praf învăluie cîmpia și ascunde munții... se aud vaiete... dobitoacele fug speriate ca de goana strecchiei, sau ca în nopțile vijelioase cînd lupii ies din păduri... caii nechează jalnic... Mulțime de glasuri se aud strigînd și vădesc cînd primejdie, cînd nădejde, izbîndă, cînd pierdere, turbare, deznădăjduire... Norul se împrăstie puțin... Doamne !... Se vede amestecul unei bătălii !... Cei ce-au năvălit sunt îmbrăcați cu fier... săgeata alunecă pe pavăză și paloșul cu două ascuțișe taie-n carne vie”, dar „inimile slăbesc”, „pierit-a Dacia !”

Dar învinși și învingători se împacă și zice poetul : „Din această rudire pecetluită cu sînge și lămurită cu foc se născu un popor nou”. „Astfel povestesc bătrînii”. Prin urmare, iată cum vedem zugrăvită năvălirea romanilor, înfrîngerea dacilor, apoi un popor nou iese din amestecarea rămășițelor dacilor cu romanii. Apoi poetul ne arată că libertatea iar începe a domni, de astădată mai voinică și mai bărbată ; arată fericirea țării sub dominația romană, fericire ce dealtfel poetul o cam exagerează și, în sfârșit, ajunge la năvălirile barbarilor. O mulțime de popoare necunoscute năvălesc, împingîndu-se și strivindu-se unele pe altele, înspre putredul imperiu roman... Ei, barbari neștiutori, zdrobesc totul ; voinicii nu sunt în stare a li se opuna, dar „lumea prefăcută se întocmește din nou, dar cu încetul și cu durere și cu durere mare”, zice poetul.

Domnii și stăpînitorii începură însă a sămăna zavistia printre popoare și ei se luară la luptă, se secătuiră și tocmai tîrziu pricepură rătăcirea lor.

Și atunci poetul se întoarce către țara sa și o întreabă : „În mijlocul viscolului, ce făceai tu, patria mea ?” Și tot el răspunde : „Mumă fără copii, feciorii tăi, rătăciți în vijelia omenească, pribegeau în toate părțile, ducînd cu dînșii numai limba și dorul său !...” Abia se mai odihnește țara și alți

dușmani mai grozavi se ivesc la răsărit... Căci poetul zice : „Și soarta ta e o luptă necurmată“. Și apoi : „Grăbește a mai prinde putere... Iată că se mai apropie o furtună“. Sunt turcii. Ei copriind și pustiesc totul în calea lor, pustiesc țara noastră, dar în curînd ei se vor întoarce biruiți de puterile piepturilor oțelite ale vitejilor români, și poetul zice : „Ce te-au făcut, mare vizir ?... Unde-ți sunt voinicii, pașo cu trei tuiuri ? Vîntul împotrivirii sfarmă zăbalele armăsarilor tăi... Năvala se trase înapoi spăimîntată de piepturile goale ale vitejilor !“

Poetul apoi amintește înfrîngerile dușmanilor țării sale rînd pe rînd. „Slavă ție, țara noastră !... feciorii tuilor s-au încumetat ca să te supună... și tu ai fost mormîntul lor... Potopul Asiei a vrut să înghită lumea... și tu i-ai pus stavilă. Un neam de războinici a rîvnit la turmele tale și la grînele aurite ale holdelor tale... și tu ai legat pe războinici doi cîte doi... și ai arat cu dînșii țarina... și ai semănat cu sîngele și cu sudoarea lor «dumbrava roșie», pădurea sîngelui“.

Apoi poetul ne arată cum românii fură înfrînți și supuși jugului tot prin ei înșiși. Fiind roși de ură și zavistie, eirecurseră la ajutorul străinilor pentru a-și îndeplini poftetele lor ambițioase, și străinii care nu putuseră să-i înfrîngă prin arme îi înfrînseră prin domnii și boierii țării.

Conducătorii țării deveniră niște împilători și țara cade sub domnia fanarioților, și atunci poetul exclamă : „Jalnic e cîntecul tău, româncă copilă !... Ce zici ?“, iar copila răspunde : „Doină și iar doină ! Cîntarea mea e versul de moarte al poporului... pămîntul îi e de lipsă... și aerul îl înecă... văzut-am flăcăii scuturîndu-și pletele... fruntea lor se încreți înainte de vreme, florile de pe capul copilelor a se vesteji... și poporul căuta în beție uitarea necazurilor... Trist e cîntecul în sîrbătorile satului : „Biru-i greu, podvada-i grea !“ Bătrînii își ascund ochii plini de lacrimi... bărbații stau obidiți... cîntecul se sfîrșește afurisind și copiii blestemă nașterea lor...“

Apoi vine amestecul puterilor străine în afacerile țării noastre și nenorocirea crescîndă a nației... Suferințele poporului „pribeag în coliba pîrintească și străin în pămîntul său de naștere“.

Și cu toate acestea „Nădejdea“ și iarăși „Nădejdea“ o propovăduiește poetul și cu toate că arată că voinicii au slăbit și armele nu mai servesc la nimic, el spune : „Sfîrșitul ispitelor se apropie... căci vremea trece iute... și semne s-au arătat pe cer... și blestemul a covîrșit măsura... Oamenii sîngiuiri-lor ți-au mistuit rărunchii... Ei înălțară trufia lor pe tîlhărie... avuția lor pe foametea ta... boieria lor pe zdrențele tale... puterea și strălucirea lor pe sîngele ce tu vărsași într-o sută de bătlăii, unde pîrinții lor nu erau !... Ține minte numele lor, o țara mea, și numele străinului ce te împilează ca să le afurisești“. Și : „Aurică, copilă, cîntă-mi frunza verde, cîntă-mi floarea cîmpului, cîntă-mi floarea muntelui, cîntă-mi nădejdea... Nădejdea e glasul Domnului !“

Cu astfel de cuvinte și cu alte dătătoare de curaj și nădejde sfîrșește cîntărețul minunata *Cîntare a României*.

Dar niciodată nu deznădăjduiește poetul, ci totdeauna el are în vedere că Domnul Dumnezeu pîrinților noștri nu ne va părăsi și tema întregii lucrări e Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, care zice : „Dacă dușmanul vostru va cere legăminte rușinoase de la voi, atunci mai bine muriți prin sabia lui, decît să fiți privitori împilării și ticăloșiei țării voastre. Domnul pîrinților voștri, însă, se va îndura de lacrimile slugilor sale și va ridica dintre voi pe

cineva carele va așeza iarăși pe urmașii voștri în voinicia și puterea de mai înainte“.

Să vedem acum cu ce sentimente e scrisă *Cîntarea României*.

Iubirea de patrie răsare de la prima vedere, căci patriei se adresează poetul din capul locului... Dragostea pentru țărani și ura pentru „boierii țării“, pentru ciocoii care au robuit poporul și au făcut ca acesta, nemaiavînd pentru ce lupta, să lase țara sa iubită și pe care o apăra cu atîta vitejie în vremurile fericite, în mîinile străinilor.

Ura neîmpăcată pentru cei trei dușmani ai patriei: „Turcul păgîn, Neamțul mișel și Muscalul sălbatic“, cari au căutat totdeauna să sfîșie țara noastră în bucăți și să o adauge la marile lor împărății.

Disperarea pentru ticăloșirea poporului e foarte bine scoasă în relief prin exclamația: „Sîngele feciorilor tăi s-a stricat și inima lor a putrezit... Cînd erai tare erau și ei mîndri de tine... dar cînd s-au amestecat cu cei mișei și cu cei vicleni s-au făcut și ei vicleni și mișei...“

Admirația pentru vitejia strămoșească e atît de bine descrisă încît ne entuziasmează și cu atît mai mult cu cît Bălcescu căuta s-o scoată-n relief pentru a arăta celor de pe vremea sa că românii au știut să se lupte și că prin urmare și acum ar putea-o face.

Încrederea completă ce o are în puterea divină și Nădejdea ce-l cuprinde și pe care iarăși caută s-o insuflă inimilor amorțite din vremea sa. Și multe alte sentimente, a căror complexitate e foarte mare și care se află semănate prin toată opera.

Scopul pentru care e scrisă pare a fi recapitularea, într-un mod poetic, a Istoriei românești, pentru a scoate la iveală din ea și a proba prin chipul în care [e] scrisă opera, unele puncte de o însemnătate capitală pentru reușirea țintei ce și-o propusese tinerimea română de la 1848.

Punctele capitale erau: redeșteptarea patriotismului, a ideii de naționalitate, de origină strălucită, de vitejie națională, de nădejde și încredere în propriile forțe.

Poemă în proză, dacă o putem numi astfel, este scrisă într-un stil biblic, cu frazele întoarse și răsucite într-un chip minunat, cu inversiunile armonioase, cu reticențele pline de taine dureroase și neînțelese. O personificare dumnezeiască a ființei nepricepute de „Patrie“, personificare ce domnește în mod neîntrerupt de la început pînă la sfîrșit, dă *Cîntării* aspectul unei poezii biblice către ființa supremă, care în cazul acesta e țara ori Patria, căci sub aceste două nume poetul înțelege aceeași ființă, „frumoasă, bogată, cu copii mulți la număr și [pe] care o iubești cu cartea de vitejie a trecutului și cu viitorul înaintea ei, cu lacrimile pe obraji“.

Un vâl mistic și de predestinare plutește deasupra poemei; ca pe o scenă în semiobscuritate vezi tablouri frumoase, aici gingașe, aici îngrozitoare și teribile, apărînd și dispărînd, un fel de acțiune dramatică condusă de Destin.

Scrisă în limba cea mai frumoasă și de o gingășie și o flexibilitate extremă, te face să uiți de tot, să nu auzi decît muzica șoșitoare ale [sic] armonioaselor perioade ce se succed neîntrerupt, ca un lanț de aur, în mijlocul tuturor curenților bolnave și otrăvitoare ce domneau pe vremea lui Bălcescu. Și meritul acestei scrieri e atît de mare, cînd ne aducem aminte de starea literaturii pe acea vreme, încît ne vine a crede că această operă n-a fost din timpul acela, ci din alte timpuri poetice, unde geniile domneau pe pămînt. Și

acum ne-a mai rămas să vorbim câte ceva despre stilul în care sunt scrise celelalte opere ale lui Bălcescu, despre geniul lui și să încheiem.

Este știut că după cum cuvintele au proprietate, tot așa și stilul... Pentru aceasta avem stil natural, bombastic, precis etc. Ei bine, de la proprietatea stilului va depinde reușitul operei și puțini sunt scriitorii care au știut să potrivească stilul cu opera. „Limpede, strâns, nervos și elegant“ în *Istoria* sa, Bălcescu e „înflorit și poetic“ în *Cîntarea* sa. E cam deosebită, nu-i vorba, *Cîntarea de Istorie*, dar în una Bălcescu e liric, pe cînd în cealaltă epic. Și desigur că alt stil va fi în o compunere epică și altul în cea lirică. Dar și în una și în cealaltă Bălcescu e neîntrecut. Vioi, cu avînturi poetice și totuși precis, el istorisește viața marelui om. O istorisește frumos și atît de frumos încît Mihai al său nu e numai Mihai și Domn al Țării Munteneste, dar e un erou, un semizeu. Cu cîtă putere de imaginație ne descrie el lupta de la Călugăreni, cu cîtă bucurie celebrează isprăvile eroului său și cu ce rupere de inimă istorisește nenorocirile sale. Cu cîtă ură și compătimire strigă el : „Mirăslău ! Mirăslău ! blestem asupra ta, loc de pieire, loc afurisit ! Ce de sînge eroic sorbiși tu în această zi pustie ! Amar nouă ! Acest sînge îl vom izbîndi în curînd. Biruințele strălucite de la Guruslău [sic], de la Brașov..., de la Petrisdorf... [sic] ne vor răzbuna cu prisos asupra viclenilor unguri ; ele însă nu vor putea întoarce mărirea pierdută în acea zi...“.

Tablourile ce le zugrăvește el cu pana sa talentată ne apar aievea înaintea ochilor. Economisind și ațîțind forțele nervoase, el te face să-i citești operele de la început pînă la sfîrșit cu o mulțumire și un interes crescînd. Te prinzi cu el la nenorocirile și nedreptățile făcute celor slabi, iubești pe eroii săi, te bucuri cu dînsul la bucuria lor și plîngi cînd ei sunt zdrobiți.

Așa scrie geniul român din epoca revoluției de la 1848.

Vecinic cu ideea de a înălța patria sa, de a o face respectată de toate neamurile, el scrie, luptă și moare pentru dînsa. Și cînd azi noi avem o țară unită, fericită înlăuntrul și băgat-n seamă în afară, trebuie să ne aducem aminte că aceasta o datorăm oamenilor mari cari au muncit pentru așa ceva în vremurile de restriște ale istoriei noastre.

Și deși oamenii aceștia or fi avut greșeli, și în special Bălcescu, totuși e [de] necontestat că ei vor rămîne de-apururi iubiți și stimați de posteritatea recunoscătoare muncii lor.

Așa, *Istoria* lui Bălcescu, a epocii lui Mihai Vodă Viteazul, nu e scutită de greșeli și unele poate chiar mari, precum ar fi, de exemplu, ideea lui Bălcescu că eroul său ar fi tins la o „unitate națională“, lucru care după toate cercetările moderne se constată că nu e așa³⁸. Dar noi nu trebuie să căutăm decît meritele, să lăsăm greșelile acelor mari oameni în umbră și să nu privim decît binefacerile ce le-am primit de la dînșii.

Cînd vezi că un om ca Bălcescu n-a avut un singur moment de odihnă în viața lui și că n-a muncit decît pentru visul tuturor românilor : „a avea o patrie mare, precît ține pămîntul românesc“, atunci trebuie, ești dator să uiți toate rătăcirile lui, mai ales că cei mai mulți pronunță cuvintele care au fost ținta și mobilul întregii sale activități, fără măcar să-și deie seama ce însemnează acele cuvinte.

Durerile acestui om, poet și istoric în adevăratul înțeles al cuvîntului și care a scris în cea mai armonioasă și mai fermecătoare limbă românească,

pun o aureolă luminoasă „în jurul acestei fețe așa de simpatice în tristețea sa blândă și visătoare”.

Onoare deci, respect și admirație marelui om ce a murit în floarea vârstei și departe de țara sa mult dragă, onoare lui Nicolae Bălcescu !!

1899 decembrie 14

Sfîrșit

VASILE A. PÂRVAN

Conferința Nicolae Bălcescu: „Cîntarea României”, rostită de V. Pârvan pe cînd era încă elev la liceul „Codreanu”, a fost publicată în anii din urmă, pe fragmente, de către Al. Dima și Al. Piru în *Manuscriptum*, V, 1974, nr. 3, p. 133—140; IX, 1978, nr. 2, p. 41—49, după manuscrisul păstrat în Muzeul Literaturii Române.

¹ Debutul lui Vasile Pârvan ca orator e caracteristic atît sub unghi teoretic (considerații asupra duratei românești) cît și sub acela al expresiei: solemnă, sentențioasă, încărcată de metafore. Conferința despre Bălcescu, a cărei primă parte începe cu aprecieri generale asupra destinului nostru istoric, trebuie pusă alături, din ambele puncte de vedere, cu răspunsul pe care îl dădea, aproape concomitent, la chestionarul lansat de C. Rădulescu-Motru ș.a. cu privire la însușirile etnopsihologice ale poporului român (*Noua revistă română*, vol. II, 1900, supl. la nr. 16, p. 51—52): aceeași modalitate gravă de a aborda problemele, același stil solemn metaforic, aceeași tentativă de a pune în formulă trebuințele epocii și de a fixa liniile unei pedagogii naționale. Compararea lor cu publicistica de mai tîrziu, îndeosebi cu proza poetică, ar fi un demers util pentru înțelegerea lui Pârvan. Bălcescu pare a fi fost, oricum, modelul de la care pornea, în pragul secolului, tînărul cărturar. Școala i-a înlesnit cunoașterea marelui pașoptist, de care îl apropie în primul rînd o afinitate electivă, încă insuficient relevantă. „Pârvan, ca și Bălcescu, Hasdeu și Iorga, n-a despărțit niciodată istoriografia de literatură și principalele lor opere n-au fost lipsite de savoare artistică, uneori chiar în dauna adevărului strict documentar. Imaginația a zburdat cîteodată în jurul actelor și hrisoavelor de tot felul, aurindu-le cu prestigiul artei cuvîntului și înlesnindu-le astfel receptivitatea”, observă Al. Dima, adăugînd că în ciuda metodologiei sale riguroase, Pârvan însuși a fost preocupat mereu de valorile stilistice ale istoriografiei, că a apelat la alegorii și metafore spre a spori relieful textelor sale. „Bălcescu, la care conferința se referă, aparține de fapt aceleiași tipologii care îmbină pe istoric cu scriitorul” (Al. Dima, *Preocupări literare ale liceanului Pârvan*, în *Manuscriptum*, V, 1974, nr. 3, p. 132).

Este de observat că, în entuziasmul său, conferențiarul în vîrstă de numai 17 ani, se lasă prins în mrejele unei retorici juvenile, din care au rezultat unele scăderi ale textului, îndeosebi cele relative la contextul internațional al existenței noastre istorice. O anume brutalitate a expresiei era în firea autorului, însă cu timpul ea va fi estompată, supusă unei cenzuri mai severe.

² „...domnii au omorît pe boieri, boierii pe țărani și țăranii neatrînarea”: idee curentă la 1848, mai ales în opera lui Bălcescu.

Raționamentul nu era însă decît în parte adevărat, problema pierderii independenței în evul mediu fiind mai complicată decît credeau, în plină polemică, pașoptiștii. O formulare corectă trebuie să țină seama neapărat de contextul internațional.

³ Idee împrumutată, se pare, de la Alecu Russo, care afirmase (*Studie moldovană*) că „în 16 ani, de la 1835 pînă la 1851, mai mult a trăit Moldova decît în cele cinci sute de ani istorice, de la descălecarea lui Dragoș la 1359 pînă în zilele părinților noștri” (*Cugetări*, ed. Mihai Zamfir, București, 1977, p. 16).

⁴ Cum rezultă din chiar titlul conferinței și cum s-a silit să releve în partea ultimă a demersului, Pârvan atribuia *Cîntarea României* lui Bălcescu, întemeiat deopotrivă pe argumente de conținut și de expresie. El se situa astfel în linia unei argumentații ce dăinuia din 1853, de la I. Voinescu II, D. Brătianu, D. Bolintineanu, Gr. Tocilescu etc. și care avea să antreneze noi susținători, pînă tîrziu, în G. C. Nicolescu, I. C. Chițimia ș.a. Într-o mai largă măsură s-a impus teza paternității lui Al. Russo, sprijinită de P. V. Haneș, Al. Dima, Th. Virgolic. A fost formulată și o soluție conciliatoare, avansîndu-se, pe urma unei sugestii odobesciene, ideea colaborării între cei doi autori prezumptivi (Paul Cornea). Cf. Al. Piru,

Cuvînt pentru pomenirea lui Bălcescu, în: *Manuscriptum*, IX, 1978, nr. 2, p. 41. S-a invocat, în cursul dezbaterilor, și numele lui Al. Odobescu ca autor al versiunii franceze (N. A. Ursu, *Cui aparține traducerea franceză a „Cîntării Românei”*?, în: *Cronica*, IV, 1969, nr. 15, p. 11).

⁵ Eftimie Murgu (1805—1870), bănățean care studiasse filosofia la Seghedin și Pesta, profesor de logică și drept roman la colegiul „Sf. Sava” și, pasager, profesor de filosofie la Academia Mihăileană din Iași. La 1840 a fost implicat, împreună cu Bălcescu ș.a., în mișcarea revoluționară condusă de Dimitrie Filipescu, motiv pentru care a fost silit să părăsească Muntenia. Și-a continuat activitatea revoluționară și cărturărească în provincia natală. Cf. G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937.

⁶ Alexandru Ghica, domn al Țării Românești (1834—1842), demis în urma anchetei întreprinse de o comisie ruso-turcă, la solicitarea boierilor, după complotul condus de D. Filipescu, la care luase parte și tânărul Bălcescu.

⁷ Ion Cîmpineanu (1798—1863), capul partidei naționale din Muntenia a protestat contra articolului adițional din Regulamentul organic și a elaborat o constituție (1838) care cuprindea un program național și revoluționar: independența statului, unirea tuturor românilor și egalitatea tuturor în fața legii. A fost unul dintre fondatorii „Societății Filarmonice” (1833), iar în timpul revoluției de la 1848 a făcut parte din guvernul provizoriu. Cf. Constantin Vlăduț, *Ion Cîmpineanu*, București, 1973.

⁸ Dimitrie (Mitică, Mitiță) Filipescu (1808—1843), unul dintre fruntașii luptei naționale din Muntenia, de orientare liberală, a organizat, împreună cu Eftimie Murgu, N. Bălcescu ș.a., un complot care i-a adus o aspră detenție și moartea.

⁹ Gheorghe Bibescu (1804—1873), domn al Țării Românești între 1842 și 1848.

¹⁰ Titlul inițial, suprimat de cenzură, fusese *Propășirea*.

¹¹ Titlul întreg al studiului: *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, în: [*Propășirea*], foaie științifică și literară, Iași, I, 1844, nr. 1, p. 145—149; nr. 20, p. 153—156; nr. 21, p. 161—166; nr. 22, p. 169—172; nr. 23, p. 177—178; nr. 28, p. 217—221; nr. 31, p. 241—244. Apare, la Cantora Foiș sătești, 1844, sub același titlu, 85 p. Textul francez, sub semnătura traducătorului J. A. Vaillant: *Force armée et art militaire des Romains depuis de la fondation du Duché de Vallachie jusqu'à nos jours*, în: *Revue de l'Orient*, Paris, X, 1846, p. 81—108. A fost urmat de un studiu complementar despre *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpurile mării lor*, tipărit în *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, 1846, nr. 1, p. 36—64. Cf. Horia Nestorescu-Bălcești, *Nicolae Bălcescu. Contribuții biobibliografice*, București, 1971, p. 3—6.

¹² Este aprecierea lui I. Voinescu din *Curierul românesc*, XVI, 1844, nr. 33, p. 131, nota 1: *Tabla de istoria culturii a Principatului Românesc*.

¹³ Titlul exact: *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova (17, 18, 19 octomvrie 1448)*, în: [*Propășirea*], foaie științifică și literară, I, 1844, nr. 35, p. 273—278.

¹⁴ August Treboniu Laurian (1810—1881), filolog, istoric și publicist, continuator al Școlii ardelen. Membru al „Asociației literare”, a editat, împreună cu Bălcescu *Magazinul istoric pentru Dacia*. După revoluția de la 1848, s-a consacrat mai cu seamă științei și învățămîntului, ca profesor prestigios și membru al Academiei Române.

¹⁵ Din *Magazinul istoric pentru Dacia* au apărut, între 1845 și 1847, 5 volume, Bălcescu semnînd, între altele, un *Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor* (1845) și valorosul studiu *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri* (1846).

¹⁶ Prima cronică, pusă pe seama lui Constantin Căpitanul, se cheamă în realitate *Istoriile Țării Românești sau Cronica Bălenilor* și n-a putut fi scrisă, cum credea N. Iorga, de amintitul autor, de vreme ce acesta era rudă cu Cantacuzinii. A doua cronică anonimă, amintită de conferențiar, e cea Brîncovenască: *Istoria Țării Românești de la 1688 încoace*.

¹⁷ Gr. Tocilescu (1850—1909), istoric, arheolog și om de cultură, a scris, între altele, și un studiu despre Nicolae Bălcescu. *Viața și operele sale*, în: *Columna lui Traian*, VII, 1876, p. 49—82.

¹⁸ Titlul întreg: *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în: *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, 1846, nr. 4 și 5, p. 229—256, 257—308.

¹⁹ Este vorba de *Istoria românilor supt Mihai Voievod Viteazul*, publicată postum de Al. Odobescu în *Revista română*, I, 1861, p. 89—96, 117—192, 273—288, 370—384, 403—480, 639—650, 755—769; II, 1863, p. 83—106, 281—303; III, 1863, p. 81—104, 365—374. Tot Odobescu a tipărit-o și în volum (1877), sub egida Academiei.

²⁰ În realitate, una dintre societăți fusese creată în țară: „Asociația literară a României”. Acestea i se adresa Bălcescu, împreună cu M. Kogălniceanu, de la Paris, pentru tipărirea unui *Dicționar biografic* în două volume, care să cuprindă „viețile celor mai în-

semnați români din toate țările și din toate veacurile". Cealaltă, „Societatea studenților români”, a fost creată la Paris, sub patronajul lui Lamartine.

²¹ Ziarul *Poporul suveran* a apărut la 19 iunie 1848, avînd ca redactor pe D. Bolintineanu și N. Bălcescu, iar între colaboratori pe Cezar Bolliac, Gr. Alexandrescu, P. Teulescu ș.a.

²² Cf. I. Lupaș, *Avram Iancu*, Cluj, 1924, p. 15—18.

²³ *Barbu Știrbei* (1799—1869), domn al Țării Românești după Convenția de la Balta Liman: 1849—1856.

²⁴ De fapt, i s-a permis să-și vadă familia, în ziua de 27 august/8 septembrie 1852, la pichetul din Turnu Măgurele, de unde a plecat spre Constantinopol, cum a dovedit deja Ilie Corfus. Cf. și Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, p. XXXIII.

²⁵ Inexact. Bălcescu n-a murit în mizerie materială (Hotelul „Trinacria”, în care s-a stins, era un hotel de lux) și n-a fost înhumat în groapa săracilor, cum s-a crezut multă vreme, ci în cimitirul Capucinilor din Palermo, după cum rezultă neîndoios din arhiva acestuia, explorată în 1942 de Gaetano Falzone. Cf. Ioana Ursu, *Nicolae Bălcescu: 1819—1979. Biografia unei erori*, în: *Magazin istoric*, XIII, 1979, nr. 3, p. 24—28.

²⁶ Piramida socială astfel evocată amintește de *Introducerea* lui V. Alecsandri la *Operele* lui C. Negruzzi (1872).

²⁷ *Bibliografie*, în: *Curierul românesc*, XVI, 1844, nr. 87, p. 347.

²⁸ Este vorba de întîlnirile de la Mînjina ale patrioților moldo-munteni, organizate anual, sub pretextul onomastice amfitrionului, C. Negri. Despre Bălcescu se știe că a participat la aceea din 21 mai 1845. Cf. Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, p. XVIII.

²⁹ Despre *Spătarul Ioan Cantacuzino*, Bălcescu a scris în *Magazin istoric*, I, 1845, nr. 3, p. 187—205; despre *Postelnicul Constantin Cantacuzino*, ibidem, nr. 6, p. 380—411. Alte biografii: *Ioan Tăutul, Mare Logofăt al Moldovei*, ibidem, nr. 2, p. 135—137; *Logofătul Miron Costin, istoricul Moldovei*, ibidem, p. 138—143.

³⁰ Vezi supra nota 18.

³¹ *Manualul bunului român*, tipărit postum de P. V. Haneș (București, 1903), e o adaptare după o scriere a filosofului francez Charles Renouvier. Cf. Al. Piru, *op. cit.*, p. 41.

³² *Question économique des Principautés Danubiennes*, Paris 1850, 88 p. i-a servit lui Élias Régnault (*Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris 1855) și prin acesta lui K. Marx (*Insemnări despre români*, ed. A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964) ca sursă documentară asupra situației social-economice din țările române. Cf. și G. Zane, *Marx și Bălcescu*, în: *Viața românească*, Iași, XIX, 1927, nr. 4, p. 40—59.

³³ Vezi supra nota 19.

³⁴ *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848* a apărut în *Iuniea română*, Paris, I, 1851, nr. 2, p. 11—13, sub titlul: *Revoluțiile române. Discursul cetățeanului Bălcescu*. A fost reeditată, cu titlul consacrat, de Al. Odobescu în *Revista română*, II, 1862, p. 588—594.

³⁵ „Buletinul” *Despre portretele principilor Țării Românești și ai Moldovei* a apărut în *Magazinul istoric pentru Dacia*, IV, 1847, nr. 4, p. 212—220.

³⁶ Despre paternitatea *Cîntării României*, vezi Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, p. 287—294.

³⁷ C. A. Rosetti (1816—1885) a profesat, în tinerețe, ideea proudhoniană care trata proprietatea ca „un furt”, reclamînd abolirea ei. Mai tîrziu, după Unirea Principatelor, a devenit șeful aripii radicale a Partidului Liberal. Cf. Marin Bucur, C. A. Rosetti, București, 1970.

³⁸ Contestîndu-i lui Mihai Viteazul preocuparea de „unitate națională”, în sens modern, Pârvan își asuma un punct de vedere ce avea să nască vii dezbateri după apariția monografiei lui N. Iorga din 1901.

Era însă o perspectivă la care avea să renunțe ulterior, pe temeiul noilor cercetări, ideea națională apărîndu-i, cum e și firească, ca o preocupare veche și permanentă, dictată de însăși poziția noastră geopolitică.

INDICE

A

- abnegație 607
 absolutism 411
 Abrud, munții 641
 Abukir 562
 Academia Belgiană 249, 302
 Academia din Berlin 279
 Academia Britanică 303
 Academia Daneză 296, 337, 338
 Academia Japoneză 294
 Academia Jocurilor Florale (Toulouse) 287
 Academia Mihăileană 656
 Academia Olandeză 294
 Academia Polonă 249, 295
 Academia Portugheză 294
 Academia din Roma, v. Școala Română din Roma
 Academia Română — administrație 309, 313 ;
 — arhiva 213, 220, 238, 239 ; — biblio-
 teca 15, 17, 21, 55, 227, 228, 252, 345 ;
 — Cabinetul numismatic 348 ; — gene-
 ralități 5, 9, 37, 47, 135, 160, 572,
 582, 585, 597, 622 ; — lucrări 212,
 218, 292 ; — membri 33, 206, 238, 263 ;
 — premii 203, 207—212, 274 ; — pu-
 blicații 213, 252 ; — R.P.R. 631 ; —
 săpături arheologice 201, 217, 221, 224 ;
 — Secțiunea istorică 219, 224, 232, 236,
 237, 240, 261
 Académie des Inscriptions, Paris, 9, 278,
 334, 346
 Accademia dei Lincei 279, 334, 345
 Accademia Pontificia 279, 299, 345
 Achilles (Achile) 16, 447, 450, 456, 493,
 560
 Achradina 222
 acorduri și tonalități culturale 353, 369—
 370
 Acornion 560
 activism 372
 actualism 371
 Acțiunea, București, 36, 152
 Acțiunea națională, liga 36, 151, 157
 Adamclissi 203, 205, 206, 244, 248
 Adatci, ambasadorul 338
 adevăr 393, 415, 450, 452, 487, 492, 578,
 605
 Adevărul, București 36, 152, 633, 634
 Adonis 443, 456
 Adriatică 328, 330, 529, 580
 Adunători de izvoare, isto ici și filozofi
 (de V.P.) 19, 59, 64
 aequanimitas 435, 561
 Aelia-Aurelia 567
 afinitate biologică 412 ; — electivă 429,
 485
 Africa 323, 353, 368, 374, 407, 579 ; —
 romană 246 ; — de Sud 612
 Afrodita, v. Aphrodite, Venus
 Agadir, criza de la — 129
 Agamemnon 444, 447, 448, 456, 558
 agatârși 330
 agricultură 619
 Ahriman 421, 424, 497, 561
 Ahuramazda 421, 424
 Aischylos (Eschil) 448, 450, 451, 453, 457,
 505
 Alba-Iulia 150
 albanezi 578, 612
 Albania 177
 Albina, revista 573
 Albion 517, 562, v. Anglia
 Albumuri de istorie culturală (de V.P.) 30,
 136—142
 Albuș 513
 Alecsandri Vasile, 97, 189, 290, 305, 308,
 316, 335, 348, 639, 640, 643, 648, 649
 Alegător, săpătorul în piatră 543—545, 548,
 550, 552, 554
 Alexandrel Vodă și Bogdan Vodă (de V.P.)
 6, 15
 Alexandrescu Gr. 641, 657
 alexandrinism 388
 Alexandru cel Bun 103
 Alexandru Ioan I (Cuza) 6
 Alexandru Vv. (Ghica) 639, 640, 656
 Alexandru Vv. (Lăpușeanu) 73
 Alexandru Macedon 330, 331, 342, 343, 400,
 402, 429, 433, 441, 526, 538, 540, 558,
 562

- Alexandru Vv., fratele lui Nîcoară Pot-coavă 72
 Alcion 542
 Algesiras 27, 129
 Alimănișteanu 133
 Alpi 195, 512, 531, 569
 Altamira 495, 561
 Amelung 583, 586
 America 163, 173, 252, 314, 337, 341, 368
 americani 579
 Amfortas 481, 482, 561
 amintire 448, 499, 508, 513, 523, 525, 544, 547, 609
Anuarul Liceului „Codreanu”, Birlad 187
 amplitudine spațială 432
 Amphion 424, 456
Amsterdam 337
Analele Academiei Române. Dezbateri 5, 33, 37, 42, 45, 198, 201, 202, 206—208, 212, 214, 218, 224, 226, 232, 234, 235, 237, 240, 251, 252, 254—257, 260, 262, 263, 274, 276, 280, 282, 292, 296, 300, 302, 303, 306, 320, 324, 332, 336, 339, 341, 343, 344—347, 349, 622
Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice 205, 229, 236, 247, 248, 584, 586, 591, 592
Analele Dobrogei, Constanța 181
Analele Societății Academice Române 597
 Anapos 221
 Anastasiu Oreste 149
 Anastasius, împăratul 223
Anaxandros (de V.P.) 443—455, 556
 Anaxagoras 438
 anarhism 372
 Andrei V. (V.P.) 64, 112
 Andreișescu I. 37, 243, 288, 289, 328, 332, 591, 593, 597
 Andronescu, Virgil P. 225, 226
 Anghel D. 310
 Anglia 153, 156, 294, 295, 326, 327, 336, 337, 346, 368, 612, 640
 Anhalt 135
Année épigraphique, Paris 346
 animalitate 496, 505
 Anonimul 640
 Antanta 157
 antichitate 569, 633
 Antigona 443, 446, 447, 456, 559
 Antim Ivireanul, mitropolit 486
 antinomie 398, 411—413, 418, 421, 424
 Antiochia Caesarea 557
 Antiopa 456
 Antipa Grigore 214, 219, 255, 256, 274, 313, 329, 349
 Antonescu P. 324
 Antonescu T. 203
 Antonielli Ugo 342
 Antoninus Pius, împărat 567, 568
 antropofism 411
Anuarul Comisiunii Istorice, București 218, 224
Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj 320, 588, 589
 Anxur 338
 aparență 399
Apărarea națională, Craiova 37
Apel pentru potolirea sufletelor agitate (de V.P.) 148—149
 aperccepție istorică 398, 399, 436
 apheliu 495
 Aphrodite 440, 443, 456, 457, 536, 553, v. Venus
 Apollodor din Damasc 539, 563
 Apollon 443, 448, 449, 456, 457, 518, 522, 540, 556, 558, 560, 561, 563
 Apollonia 224, 556
 Apollonios din Tyana 433, 557, 560
 Apponyi, legea — 7
 Apuleius 69
 Apulia 343
 Apulum (Alba Iulia) 540, 563
 Apus 426, 430, 436, 484, 571, 573, 649
 Apuseni, munții 309
 Aquilea 557
 Arabia 184
 Arad 153
Archaeologiai Ertesítő 325, 331
Archiv d. Vereins f. sieb. Landeskunde 133, 597
Archivium Latinitatis Medii Aevi 332
Archivium Mediae et Infimae Latinitatis 295
 Ardeal 52, 53, 55, 57, 97, 103, 133, 146, 150, 151, 153—155, 157, 159, 178, 185, 189, 238, 239, 274, 309, 328, 331, 574, 579, 580, 597, 619, 644, 647, 650
 Ardeleanu Ion 39
 Ares 514, 562, v. Marte
 Argezi T. 43
 Argos 448, 456
 arheologie 398, 582, 585, 629, 631; — medievală 628; — romană 628
 arhitectonic 440
 arhitectură 430; — egipteană 411
Arhiva istorică a României, București 132
Arhiva românească, Iași 132
Arhiva Dobrogei, Constanța 236
Arhiva pentru știință și reforma socială, București 17, 35, 37, 40, 179, 233, 240, 269, 374
 Arhivele Statului București 310
 Arhivele statului Viena 289
 arieni 429, 632
 Arion, Constantin C. 284, 292
 Arion Virgil 35
 Aristofan 453
 Aristagoras 443, 447, 560
 Aristotel 265, 558
 Ariusd (Erösd) 8, 325, 326, 329
 armată 620
 Armenia 194
 armeni 193, 644

armonie 418, 430, 439—441, 450, 452, 455, 497, 503, 513, 514, 521, 542, 548, 550, 554
 Armstrong 296
 aromâni 581
 arta 397, 400, 406, 418, 421, 423, 424, 430—432, 434, 436, 446, 453, 495, 497, 521, 538, 551, 603, 604; — bizantină 410; — dramatică 604, 605; — greacă 410, 433, 632; — italiană 632; — mexicană 410; — peruviană 410; — plastică 414, 436, 632
 Artaxata 327
 Artemis 454, 457, 533, 563, v. Vendis, v. Diana
 artist 604
 Asachi G. 639
 ascetism 421
 Ashby Thomas 297—299, 583, 585
 Asia 368, 407, 652
 Asia Mică 307, 591, 592
 asiați 447
 asiro-babilonieni 180
 Asklepios 449
 Asociația Internațională de Cooperare Intelectuală 314, v. Comisia...
 Asociația Istorică Americană 334, 340
 Asociația Literară, București 656
 Asociația pentru Știință și Reforma Socială 37, 40, 173, 179, 233, 269
 Astra 304, 309, 314
Așezări geto-dacice și daco-romane în Cîmpia Munteană Piscul Crăsani (de V.P.) 289
 Atena 426, 482, 487, 546, 555, 560, 563, 624
Ateneu, Bacău 26, 30
 Ateneul Român 36, 152, 154, 158, 603
 atenieni 558
 Athanarie 581
 Athena Parthenos 451, 563
 Athropos, moira 558
 atitudine 548; — creatoare 413; — filosofică 412; — istorică 391, 397, 398, 412; — științifică 398
 Atlanta 536, 563
 Atlantic 495, 512, 522, 524, 530
Au căzut pentru libertate (de V.P.) 495
 Augustin, Sf. 495
 Augustus, împărat 322, 430
 Aurelian, împărat 535, 563, 580, 581
 Aurelian, P.S. 108
Ausonia, Roma 591, 592
 Australia 368
 Austria 27, 151, 154—156, 277, 326, 327, 559, 620, 641
 austrieci 331
 Austro-Ungaria 157
 autocrație 436
 autohtonie culturală 530; — națională 530
 Averescu Alexandru 40, 273, 349
 Avrig 283, 285
 Axiopolis 216, 248

B

Babelon Ernest 284, 292
 Babeș Victor 286, 312, 320
 Bacaloglu, Victor A. 207, 208
 bacantă 562
 Bacchantă 518, v. Bacchele
 Bacchele 456
 Bacchus 456, v. Dionysos
 Balcani 154, 156, 158, 208, 261, 577, 579, 587, 588, 621
Balcenia, București 201
 Balcic 199, 200
 Balduwin, J. M. 210
 Balint, tribunul 53
 Balș G. 261, 262, 273, 314, 349
 Balș-Marinescu, Zoe 591, 593
 Balta-Liman 657
 Banat 7, 153, 155—157, 159, 243, 244, 246, 247, 577, 578
 Banca Națională a României 323, 324, 583, 585, 598
 Banca „Timișoara” 315
 barbari 447, 532, 535, 541, 577—580, 620, 629
 Bariș G. 305
 Barth 231
 Barrès M. 105
 Basarabia 153, 178, 243, 245, 246, 302, 349, 574
 Basel 135, 193
 Bașotă Anastase 240
 Batova 200
 Baudelaire Ch. 13
 Bavaria 135, 331
 Baxter 337
 Bădiceanu 513
 Bădina O. 37
 Bălcescu 513
 Bălănoaia 244
 Bălcescu Barbu 639
 Bălcescu N. 14, 17, 35, 46, 132, 513, 638—657
 Bălcescu Sevastița 642
 Bărbulescu Ilie 205
 Bărnăț S. 18, 288, 304, 639
 bătrînețe 493
 Beatty David 517, 562
 Beaulien, marchiz de — 92, 93
 Beethoven 13, 424, 434
 Béla IV, regele 15
 Beldiceanu N. 310
 Belgia 153, 249, 286, 294, 302, 306, 337—339
 Belgrad 641
 Beloch Giulio 583, 586
 Below, von — 230, 241
 Bernheim Ernst 75, 79
 Bémont Ch. 346, 348, 349
 Bendinelli Goffredo 583, 586
 Bendis 533 v. Artemis, v. Diana

- Benevent 556
 Bengescu G. 261, 276
 Benndorf O. 248, 345
 Berger 93
 Berlin 6, 34, 148, 195, 262, 292, 338, 608 ;
     Congresul de la — 129
 Bernardini 298
 Berthelot, generalul 348
 beție dionisiacă 440
 Beza Marcu 273, 275
 Bezdechi Șt. 299—301, 322, 587
 Bîa 512, 561
 Bianu I. 15, 18, 213, 214, 227, 275, 285,
     288, 308, 313, 316, 318, 335, 349, 582,
     585
 Bibescu 133, 656
 Biblioteca Națională a României 317
 Biblioteca Națională din Paris 284, 644, 647
 Biblioteca Regală din Berlin 134
 Bidez 337
 Biel-Monastir 200
 Bienkowski 295, 338
 Bihor 153, 155
 bine 405, 412, 417, 487, 537 ; — individual
     416 ; — social 416
 binefacere 522
 biografia ca metodă 484—485
 biologie 402
 biologic 417, 418
 biruință (izbîndă, victorie) 453, 503, 504,
     506, 508, 512, 514—518, 520, 521, 524,
     537, 550, 610, 622
 biserică 484, 499, 576 ; — catolică 401,
     437, 483 ; — creștină 482 ; — ortodoxă
     594, 596
Biserica Ortodoxă Română, București 486
 Bismarck 29, 30, 81, 108, 110
 Bitinia 256
 Bizanț 246, 578, 620, 629
 Bîrlad 14, 186
 Bîrseanu Andrei 276
 Björkmann Göran 312, 320
 Blaga L. 44
 Blaj 53, 150, 171
 blestem 549
 blîndețe 425, 606
 Bloch R. 340
 Brückner A. 556
 Bocu Sever 58
 Bodensee 135
 Boex, J. H. 561
 Boex, S. J. 561
 bogăție 577
 Bogdan II 6, 15, 73
 Bogdan I. 14, 15, 18, 21, 31, 198, 206, 236,
     284
 Bogdan Petru 348, 349
 Bogdan-Duică G. 35, 219, 220, 274, 283,
     285, 288, 335, 336, 656
 Bogdan-Serai 262
 Bogrea V. 240, 241, 251, 258
 Boian, lacul 329
 Bolintineanu D. 641, 657
 Bolliac Cezar 641, 657
 Bologna 301
 Bonaparte, Rolland 284, 292
 Bonțești, așezare neolitică 289, 329
 Borman 345
 Borysthenes 327
 Bonrget P. 102
 Bosporul Cimmerian 225, 445, 569
 Bosnia 579
 Botoșani 156
 botticelic 435
 Bouché-Leclercq 572
 brahmanism 430
 Brahms 93
 Bramante 342
 Brand 43
 Brandenburg 246
 Brașov 150, 247, 329, 639, 641, 654
 Bratu Traian 128, 149
 Brazilia 341
 Brăileanu Traian 213
 Brăiloiu 513
 Brătescu-Voinești, I. A. 274, 285, 305, 314
 Brătianu D. 655
 Brătianu, I. I. C. 133, 273
 Brătianu, V. I. C. 133, 219—220
 Breslau (Wrocław) 6
 Brețc, pasul — 332
 Bruch Max 93
 Burgas, golful 224
 Britannia 279, 338
 British Museum 294, 303, 306
 Brîncoveanu, v. Constantin —
     „Brîndză”, pensionul — 14
 Bruxelles 34, 273, 278, 286, 289, 294, 305,
     314, 334, 337, 338
 Bücheler 556, 558
 Burckhardt Jacob 193, 195, 196
 Bucovia 150, 153, 155, 243, 245
 Bucur 513
 București 97, 295, 455, 486, 571, 582, 585 ;
     pacea de la — 200
 bucurie 424, 443, 444, 502, 513, 518, 537,
     542, 543, 546, 547, 609, 639, 641
 Bucuța Em. 40
 Budapesta 157, 314, 330, 580
 Buday Arpad 244, 247
 Budeni 52, 53
 Budha 429, 433, 435
 budhism 421, 426, 428, 430, 483
 Bug (Hypanis) 560
 Bujor Paul 187
 bulgari 118, 194, 617, 620
 Bulgaria 27, 152, 154, 177, 200, 201, 261,
     295, 297, 578, 579, 613
Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,
     București, 204, 205, 236, 242, 261, 262,
     336, 591, 592
Buletinul oficial a Ministerului Instrucțiunii,
     București 204, 236

Buletinul Societății Numismatice Române,
București 236
*Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe
Sud — Orientale*, București 602
Bulletin de la Section Historique (Académie
Roumanie), București 288, 305
bunătațe 498, 511, 521, 605, 606
Bunea A. 146
Burada T. 256, 257
Burebista 526, 527, 529, 557, 560, 562
Burileanu, D. N. 32, 205, 560, 570—573
Busuioceanu Al. 297, 299, 300, 322
Buta N. 323, 596
Butmir 241, 328, 329
Byzantion, revista 591, 592
Byzone 327

C

cabiri 560
Cadrlaterul 153, 201, 237
Cadmos 561
Caesar Julius 556, 561, 562
Caesarea 560
Cajal Santiago Ramon y 273—275, 285
Calachioi 216
Calimachi A. 133
Calisse 583, 585
Callatis 33, 180, 181, 200, 229, 327, 556,
557, 559, v. Mangalia
Callicrates 443, 444, 447—450, 452, 456
Callirrhoë 550, 563
Caloslo Bertini 583, 586
Calza Guido 298, 299, 583, 586
Cambridge 163, 296
Canaan 563
Canada 287, 314
Cancel P. 636
Cantacuzino, Constantin 644, 645, 657
Cantacuzino, Gr. G. 133
Cantacuzino Ioan 644, 645, 657
Cantacuzino Rudolf 645
Cantacuzino, familia 656
Cantacuzino, v. Ștefan
Cantemir D. 44, 274, 282, 283, 285, 620
Cagnat, René 346, 348, 349, 557
Capellini Ioan 276
Capidan T. 288
Capidava 199
capitalism 372, 377, 399, 433
Caporali Giulio, pictor 227
Caporali, editor 227
Caracal 36
Caracalla 224
caracter 353, 361
Caragiani I. 205
Caranasuf 221, v. Histria
Caransebeș 332
Carcopino J. 34, 39, 45, 258, 313, 320,
344, 348, 349, 583, 585, 591, 592

Cardinali G. 297, 298
Carducci G. 13, 512, 519, 542, 561, 563
Carăii Mari 153
Carmen, asociația corală 94
Carol-Alexandru, mare duce de Saxa-Wei-
mar 195
Carol I, regele 609
Carol (II), prințul 514
Carpați 100, 103, 127, 157, 159, 169, 245,
309, 379, 501, 569, 615, 616, 640, 646,
648
carpi 534, 578
Cartagina 521
casa Bisericii 570
Casablanca 129
Casa Școalelor 587
Casapchioi (Sinoe) 557
*Castrul Poiana și drumul roman prin Mol-
dova de Jos* (de V.P.), 224, 248, 573
Cassandra 448, 457
Cassius Dio 332
caste sociale 411, 435
Cașin 508
catacombele din Constanța 225, 226
cataclism universal 502
Catargi, Elena D. 308
Catargi, Margareta N. 308
Catargiu Virgil 44
catarsis v. katarsis
catolicism 395
categori istorice 398
Caucaz 194, 449
cauzalitate 413, 445
Cavarna 200
cavalerism 516, 519
Cavallini 323
Călărași 295, 329
Călinescu G. 40, 43, 323, 596
Călinescu N. N. 113
Călugăreni 646, 654
Cărți pentru minorități (de V.P.) 182
Cărți vechi (de V.P.) 227—228
Căscioarele 328, 329
Cârlova V. 644
Cecil, lordul 303
Cecrops 546
Cehoslovacia 248, 286, 294
Celei 218, 619
Cele Trei Crișuri, Oradea 185
celto-traco-romani 523
celți 330, 331, 529, 632
cercetare — istorică 582, 585 ; — științi-
fică 413, 441
Ceres 456, v. Demeter
Cernaucă 285
Cernavodă 216
Cesareo 13
Cetatea Albă 246, 259
Cetatea Callatis de D. M. Teodorescu (de
V.P.) 229
Chamberlain, H. S. 129
Charles Bémont (de V.P.) 346

- Charmosyne 558
 Charon 517, 562
 Chartes 439
 Cheiron 16, 493, 561
 Chélard R. 16, 56, 58
Chemare foștilor elevi ai Liceului „Co-
dreanu” (de V.P.) 186—187
 Chendi Il. 15
 Cherimiciușu 202
 Chersones 225, 327
Chestionar privitor la psihologia poporului
român (de V.P.) 51
„Chestiuni geografice la greci și romani” de
I. G. Costinescu (de V.P.) 239
 China 100
 Chituc 222
 Chitul Tit 70
 Chițimia, I. C. 655
 Chiuciucchioi (Nestorești) 557
 Cristescu V. 329, 330
 Chronos 559, 562
 Chrysippos 223
 Chrysostomos, Ioan 322
 Ciaba 153
 Cicero 571, 573
 Cichorius Conrad 32, 206, 207, 345
 Cilicia 539
 Cirenaica 306
 Cirta-Algeria 556
 Ciogolea Sofronea 18
 civilizație 391, 428, 511, 569, 574, 616,
 635
 Cîmpeni 309
 Cîmpia Munteană 288, 598
 Cîmpia Rigăi 640, 656
 Cîmpineanu I. 640, 656
Cîntarea României, poemul 14, 45, 97, 638,
639, 644—657
Cîteva cuvinte cu privire la organizația pro-
vinciei Dacia Traiană (de V.P.) 32
 claritate 441, 554
 Clark, Charles Upson 273, 275, 313, 320
 clasă socială 417
 clasicism 601
 Claudius, împăratul 572
 Cleon 433, 436
 Clio 495, 525, 526
 Clotho 558
 Clymna 456
 Clytaimnestra (Clitemnestra) 448, 457, 559
C. Moșil (de V.P.) 236—237
Codex Theodorianus 569
 Codreanu, Gh. (Roșca) 186
 coeziune 439
 Colchida 456
 colectivism 372
 colectivitate 392, 402, 442, 429, 455
 Collège de France 273, 284, 307
 Collegium archaeologicum Daco-romanum
 327
 Collignon M. 556
 Columna Traiană 32, 206, 331, 532
 Columna lui Traian 656
 comemorare 514
 Comentariile lui Marcu Aureliu 568
 Comisia Internațională de Cooperare Inte-
 lectuală 286, 295, 305
 Comisia Monumentelor Istorice 33, 214—
 217, 221, 242, 250, 261, 262, 308, 323,
 331, 584, 586, 590, 592, 629, 630
 Comitetul Internațional de Științe Istorice
 34, 334, 340, 341, 348
 Comșa, dr. 348
 comunism 372
 condiția istoricului 485
 Condurachi Em. 12, 129, 248
Conferință la festivalul Ligii Culturale (de
V.P.) 619—621
 confesiune 550
 Congresul Internațional de bizantologie (Bu-
 curești) 278, 286, 288, 295, 303, 305
 Congresul internațional de istoria religiilor
 (Paris) 287
 Congresul internațional de matematică 287,
 314
 Congresul internațional de științe istorice
 273, 334, 340
Conrad Cichorius (de V.P.) 206—207
 consecvență 417
 Conservatorul de artă dramatică (București)
 608
 Conservatorul de muzică (Iași) 256
 Consiliul Societăților Savante Americane 337
 Constantin Brîncoveanu (Vv.) 323, 486
 Constantin Căpitanul 640
 Constantin cel Mare 578
 Costantinescu I. 619
 Constantinescu, lt. 199, 200
 Constantinescu P. 34
 Constantinopol (Țarigrad) 100, 617, 641,
 642, 657
 Constanța 216, 225, 226, 246
 constituționalism englez 437
 Conta V. 12, 44
 contemplare 554
 contemplativism 373
 contingente 433
 continuitate (stăruire) 571, 581, 622, 632
 conținut și formă 399, 404, 412, 570
 conștiință națională 610
Contribuții epigrafice la istoria creștinismului
daco-roman (de V.P.) 33, 44, 244, 248,
569
Convorbiri literare 15, 18, 31, 32, 55, 62,
134, 236, 568
 Copenhaga 278
 Corabia 619
 Coreea 27, 112
 Corfus Ilie 657
 Corint 444
 Cornea Paul 655
Corpus Inscriptionum Graecarum 279, 295,
296, 346

- Corpus Inscriptionum Latinarum* 257, 279, 296, 338
Corpus Vessorum Antiquorum 278, 294, 339
 Corradini 645
 corregic 435
 cosmologie antropocentrică 420
 cosmopolitism 353, 365, 366, 395, 436
 Cosmos 373, 379, 387—389, 391, 394, 400, 401, 415, 420—424, 426, 431, 440—442, 446, 449, 452, 481, 491, 495, 498, 500, 503, 510
 Cosmovici, Dr. Leon C. 209—212
 Cosova 640, 657
 Costești 331, 332
 Costin Miron 644, 657
 costoboci 534
 Coșbuc G. 51, 274
 cothurni 494, 561
 Cracovia 296
 Craiova 243
 Crășani 331
 Creangă I. 51, 310
 creativitate germană 411
 creator 410, 481, 482, 553
 creație 387, 412, 413, 442, 448, 482, 522, 523, 533
 credință 400, 413—415, 444, 450, 490, 512, 519, 521, 526, 531, 537, 571
 Creon 559
 creștere organică 429
 creștinism 371, 373, 409, 421, 428, 483, 489, 537, 571; — catolic 432, 596; — daco-roman 569
 Creta 306, 554, 563
 Cristea Cezar 241
 Cristian N. I. 113
 Crișana 7, 157, 328
 Critică istorică (de V. P.) 19, 65
 critica izvoarelor 569
 criticism 436
 criza lumii moderne 378
 Croația 579
 Croiset M. 455
 cronografie 635
 cronologie raționalistă 396
 cuceritori 433
 Cucuteni 241, 243
 cugetare 571
 cugetător 487
 culoare 409, 550
 cultivarea maselor 353, 356
 cultul ideii 380
 cultura 403, 411, 412, 583, 585; — contemporană 573; — europeană 568; — greacă 639; — națională 36, 385—386; — umană 423; — villanoviană 597
 Cultura clasică și învățământul superior (de V.P.) 601
 Cultura Națională, editura 34, 587
 cultural 402
 cultură și natură 353, 355
 culturism 372
 cumînțenie 511
 Cumont Franz 327, 332, 337, 342, 347—349
 cunoaștere 634
 Cu privire la organizarea cercetărilor arheologice (de V. P.) 213, 214
 curbe ondulatorii 436
 Curierul românesc 640, 656
 curs de istorie antică 495
 Curtea de Argeș 244, 248, 274
 Curtis Deusmore 297, 298, 583, 586
 Curtis Ernst 193, 195, 196
 cuvință 537
 cuvînt (logos) 549
 Cuvînt de răspuns la recepția lui D. Gusti (de V.P.) 264—271
 Cuvînt de întîmpinare la Academia Română a noilor membri (de V.P.) 263
 Cuvînt de deschiderea sesiunii generale academice din anul 1923 (de V.P.) 276
 Cuza, A. C. 129
 Cybele 560
- D**
- daci 184, 327, 526, 529, 531—535, 578—580, 619, 651
 Dacia 9, 326—328, 330—332, 347, 512, 526, 532—537, 539, 541, 577—581, 597, 638, 651
 Dacia: an outline... (de V.P.) 11, 581
 Dacia înainte de romani (de Gr. Tocilescu) 597
 Dacia preistorică (de N. Densusianu) 597
 Dacia. Recherches et découvertes archéologiques 8, 34, 47, 248, 325, 326, 328, 338, 345, 584, 586, 590—593
 Dacia Malvensis 199, 244
 Dacia Superior 159, 172
 Dacia Trajani 244
 dacoromani 511, 512, 536, 537, 569, 577, 580, 619, 629
 Dacoromania 574
 Daicoviciu C. 332, 333
 Daidalus 450, 451, 542, 552—554
 Dalmația 338
 Dan Sever 330
 Danemarca 294, 337, 612
 dani-norvegieni 530
 D'Annunzio 13, 62, 523, 562
 Danabassi, frații 149
 dans 409
 Dante 189, 441
 Danubius 300
 Dare de seamă asupra adunării ținute la Geneva... (de V.P.) 340—341
 Darwin 209
 datoria muncii 528
 Datoria vieții noastre (de V.P.) 8, 376, 490
 datorie 528, 610, 611

- Daudet Alph. 13
 Dauș L. 70
 David, regele 518, 562
 Davies 331
 Da Vinci, v. Leonardo
 Dănilă N. 149
 Decebal 185, 322, 526, 527, 529, 530, 533, 535, 539—541, 562, 563, 597
 Dacius, împăratul 535, 563
 Delavrancea, B. Șt. 310
 Delbrück, Hans 230
 Della Corte, Matteo 259, 583, 586
 Delehay H. 306
 De Lollis, Cesare 583, 586
 Delos 307
 Delatte 337
 Delphi 307, 550, 560
 demagogie 433
 Dembinski 340
 Demeter 443, 449, 456, 559, 560, v. Ceres
 Demetrescu Anghel 51, 78, 79
 demnitate 417, 503
 democratism, democrație 372, 436
 Democrit 438, 559
 Demophanes 544, 552
 Densusianu N. 597
 Densusianu O. 51, 602
De Propaganda Fide 342, 343
 dependență 413
 De Sanctis, Gaetano 306, 340
 descîntec 570
 Desjardin 345
Despre activitatea Școlii Române din Roma (de V.P.) 258—260
Despre organizarea muzeelor în România (de V.P.) 255—256
Despre ritmul istoric (de V.P.) 422—442
Despre situația financiară a Academiei Române (de V.P.) 232
 Dessau H. 32
 destin (soartă) 408, 443, 447, 449, 453, 455, 492, 496, 497, 503—507, 511, 512, 521, 532, 538, 543, 551—553, 579, 607, 616, 618, 653
 deșteptarea neamului 610
 determinism 424, 428, 494
 devenire 409, 410, 418, 424, 425, 434, 487, 495, 498, 525; — biologic utilitară 405; — creatoare 413; — istorică 391, 392, 398—403, 405, 407, 408, 411, 413, 414, 417, 418, 420, 428, 433, 436; — metafizică 421; — ondulatorie 401; — perpetuă 413; — rațională 405, 412; — ritmic vitală 405; — spirituală 402, 415; — totală 408; — universală 521
 de Vigny, Alfred 571
 devotament, devoțiune 415, 608, 613
 dezinertizarea materiei 442
 dezlănțuit 494
 desnădejde 506
 Diamandi C. 586
 Diana 457, 533, 536, v. Artemis
 Dickens Ch. 13
Die Nationalität der Kaufleute (de V.P.) 33
 Diehl Ch. 286, 293, 303
 diferențialul spiritual 439
 diferențial și integral 395
 Dima Al. 46, 655
 Dima G. 250
Dimineața, București 36, 152
 Dimitrescu-Iași C. 14
Dimitrie Gusti (de V.P.) 233, 234
 dinamicitate 436
 Diocletian 257
 Diogenes din Sinope 377
 diombrii 559, 560
 Dionysopolis 200, 558, 560
 Dionysos 440, 443—445, 447, 449, 454, 456, 457, 537, 540, 558—561, v. Bacchus
Diplomatarium Italicum, Roma 34, 342, 587, 588, 594, 595
 diplomatică 635
 discordie 447, 456, v. Eris
 disperare 532, 547
 Dissescu C. 313, 320
 Diși-Pudac 199—201
 Dittenberger 557, 558
 divinație 488
 divinitate (dumnezeire) 440, 441, 570, 571, 634
 Dobreni 12
 Dobrescu N. 20
 Dobrici 199
 Dobrogea 100, 206, 226, 236, 243, 246, 248, 559, 578, 580, 581, 614
 doctrinele salvării 415, 433
 doină 507
Dolgozatok, Cluj 247, 325, 326
 Domaszewski, A. v. 558
 Domitian 527, 561, 562
 Donatello 431, 440
 Donici N. 287
 Dopsch 340
 dor 525, 544, 548
 doric 558
 dorienei 430, 558
 Dostoievski F. 13
 Dragomir S. 285
 Dragoș Vv. 655
 dramă 431, 436, 453, 551
 Drăgan I. C. 149, 273, 275
 Drăghiceanu V. 244, 248, 348
 drept 353, 361, 395, 400, 405, 407, 408, 412, 415, 417, 423, 424, 430, 433, 436
 dreptate 452, 491, 492
Dr. Karel Kadlec (de V.P.) 234—235
 Drobeta (T. Severin) 216, 563
 Dubois-Raymond Em. 561
 Duboșarii-Vechi 287
 Du Cange 337
 Duchesne, Mgr. 583, 585
 Duhamel G. 190
 Dumitrașcu S. 15

Dumitrescu Al. 149
 Dumitrescu Ortensia 329
 Dumitrescu Vladimir 40, 248, 288, 293, 328
 Dumnezeu (Domnul) 387, 389, 395, 421,
 440, 489, 496, 499, 508—510, 524, 561,
 610, 634, 643, 646, 649, 650, 652
 Dunărea 184, 230, 241, 243, 246, 248, 298,
 328, 332, 379, 512, 526, 527, 529, 533,
 535, 559, 576—580, 587, 588, 615, 619,
 620, 641, v. Danubius, v. Istros
 Dunărea de Jos 203, 245, 330, 334, 571
 Duparc Louis 285, 293
 Dura, cetatea 327, 347
 durată, 551, v. timp
 durere 444, 450, 453, 501, 523, 525, 543,
 547, 549, 550, v. suferință
 Dușan Ștefan, regele 234
 Drouhet Ch. 187

E

Eazeré 201
 Ecaterina II 107
 Ecclesia 426, v. biserică
 echilibru 494
 École des Hautes Etudes 346
 economic, economie, economism 371, 429,
 431
 Ecrene 199, 200
 educație 521
 egalitarism 372
 egalitate 416
 Egee, Marea 530, 616
 Egipt 327, 330, 445
 egipteni 180, 403, 441
 Egist 558, 560
 egoism 499
 Ehrhard A. 196
 eleați 438
 Electra 448
 eleni (greci) 123, 133, 180, 225, 306, 403,
 430, 438, 440, 441, 449, 454
 elenism 376
 Eleusis 446
 Eliade Pompiliu 14
 Eliade-Rădulescu I. 639, 640, 644, 645
 Elias Jacques 274
 Elida 560
 Eliodor (Heliodor) 69
 Elveția 135, 342
 Elysii 559
 Emerson, R.W. 500, 561
 Eminescu M. 17, 18, 23, 25, 108, 189
 Empedocles 559
 empiric, empirism 397, 413
 energie — cosmică 439; — ritmică 423;
 — spirituală 436, 437; — vibratorie 399,
 438
 Enescu G. 250

E nevoie la noi de o revistă istorică? (de
 V.P.) 130—135, 455
 entuziasm 505, 523
 Enușești (Romanați) 217
 englezi 432
Ephemeris Dacoromana, Roma 34, 299, 582,
 584—588, 594, 595
 Epicur 559
 epicureism 483
 epifanie 520
epinikion 514, 562
Epoca, București 15, 16, 36, 152
 epopee 436
 Erbicéanu C. 15, 198, 375, 482—484, 486—
 489, 561
 Eridan 457
 Erinyi 448, 452, 457, 560
 Eris 447, 452, 456, v. discordie
Eroi de ieri și de azi (de V.P.) 36, 610—
 618
 Eros 447, 449, 451, 452, 456, 536, 533
 erou, eroi(sm) 446, 488, 499, 503—507, 509,
 513, 515, 516, 520, 523, 524, 532, 553,
 545, 546, 551, 609, 611, 618
 erudit 487, 488
 Eschil, v. Aischylos
 esență 398
 Est, v. Răsărit
 estetic(ă) 413, 415, 418
 etatism 372
 Eteocle 448, 457
 etern(itate) 400, 426, 510, 539, 634
 Eterie 487
 etic(ă), ethos 413, 415, 416, 418, 450
 eticizarea vieții sociale 417
 etnogeneză românească 576—581
 etnografic și cultural 383, 384
 etnografie 628
 Etruria 338
 Eubee 563
 eudaemonism 372, 374
 Eufrat 327, 347
 Euphranor 552
 Euripides 444, 448, 450, 451, 453, 454, 456,
 457, 523
 eurtmie 422
 Europa 173, 353, 368, 401, 407, 432, 512,
 594, 595, 614, 616, 638, 639, 646; —
 de est 574; — sud-estică 602; — zeiță
 — 563
Europa Orientale, Roma 299
 Eurydice 443, 456
 Euxinograd 200
 Euterpe 535
 Eutropius 581
 Evolceanu D. 205, 573
 evoluție 399, 417, 438, 498; — istorică 428,
 437, 486; — organică 395
 evrei 117, 123, 644, 645
 Evreux 199
 evul mediu 484

Excursii școlare... (de V. P.) 150
 exploatat 497
 exploatator 497
 exponent — individual 402; — istoric 398
 extaz 440
 extensiune universitară 21, 30, 167, 170—171

F

Faca Mache 639, 644
 Faccia 348
 factor(i) istoric(i) 398, 402
 Facultatea de drept, București 14
 Facultatea de litere și filosofie, București 14, 572, 635, 636
 Facultatea de teologie, București 486; — Iași 482
 Falzone G. 657
 familie 405, 408, 417, 433
 fanarioți 644
 fantezie 413
 fapt istoric 398, 402, 403, 423, 570, 576
 faptă 511, 611, 616
 Fasciotti, baronul 582, 585
 Fasold 513, 562
 fatalism 381
 fatal(itate) 424, 504, 610
 Făt-Frumos 501, 509
 Fecioara Maria 513, 516, 632, v. Mater Dolorosa
 Fedeleș C. 149, 568
 Federici Vincenzo 583, 586
 femeia 632, 633; — dacă 537
 fenomen — artistic 399; — creator 410; — evolutiv 414, 437; — exploziv 437; — istoric 391, 398, 399, 418, 485, 486; — politic 399; — religios 416
 Ferdinand I, regele 292, 304, 309, 320, 349, 501, 529, 530, 562, 584—586
 Ferenczi, arheolog 331
 fericiere 421, 425, 440, 441, 445, 504, 543, 550
 feudalism 436
 Fichte 28, 38, 115, 119, 128, 129
 fidelitate 516
 Fidias, v. Phidias
 ființă 634
 Filimon N. 103
 Filip II (Macedoneanul) 538, 558,
 Filipescu D. (Mitiță) 640, 656
 Filipescu N. 133
 Filipeștii-de-Pădure 261
 Filaret episcopul, v. Scriban
 filosofie 391, 397, 400, 424—426, 430—432, 434, 436, 446; — greacă 433; — indică 430; — indoeuropeană 420
 Finály, arheolog 331
 fino-ugrieni 330
 Firenze, v. Florența

Flaubert G. 18, 70
 Flavia 561
Fliegende Blätter 85
 Florența 182, 259, 426, 431, 594, 596
 Florescu Gr. 323
 Flot-Lambrino Marcelle 591, 593
Foaie științifică și literară, v. *Propășirea*
 Focida 560
 Focillon H. 344, 348, 349
 Focșani 289, 608
 Fogazzaro 13
 Fondul — „A. F. Robescu” 305; — „Alina Stirbey” 288; — „Aurel Cosma” 315; — „A. Papadopol” 292, 348; — „Asociațiunea craioveană” 348; — „Chițu” 348; — „Corneliu Păcuraru-Bianu” 292, 348; — „D. A. Sturdza” 348; — „Elias” 305, 306, 309, 313—315, 348, 349; — „I. Fătu” 273, 305; — „I. Scorțeanu” 273, 305—349; — „Leon S. Arie” 292, 348; — „Neuschotz” 348; — „N. Rătescu” 292, 348; — „V. Adamachi” 273, 292, 305, 348, 349
Forma Romani Imperii 295, 397
 forme 385, 402, 404, 405, 409, 410, 412, 413, 418, 419, 421, 435, 441, 454, 486, 495, 542—544, 547—552, 555, 570; — culturale 423; — istorice 399, 418, 434; — și conținut 398, 412
 forță — biologică 416; — propulsivă a ritmului 426
 Fougères, G. 238
 France A. 13
 Francesco d'Assisi 362, 485
 francez(ă) 426, 438, 441
Francisc László (de. V.P.) 325—327
 Frank, Penney 322, 324, 583, 585, 586
 Franken Hans 228
 Frankonia 135
 Franța 7—9, 27, 74, 97, 99, 151, 153, 155, 188, 189, 231, 249, 257, 262, 279, 286, 294, 297, 306, 337—339, 346, 347, 385, 397, 514, 522, 529, 561, 640, 641
Frăția bunilor români 23
 frăție 416, 497
 frică 416
 Frideric II 89, 90, 430
 Fronto 567
 frumos 405, 412, 487, 492, 551
 frumusețe 399, 438, 441, 450, 451, 490, 491, 493, 498, 499, 504, 506, 510, 511, 521, 523, 536, 544, 553, 576, 577, 605, 606
 Früs 340
 funcțional 413
 Fundația „Leonardo” 587
 Fundația Universitară „Carol I” 514
 Fundeanca (Fundu-Chiseletul) 329
 Fustel de Coulanges 19, 74

G

- Gaia (Gaea, Ge) 533, 563
 Galați 36
 Galiția 100, 234
 Gallia 338, 512, 557
 Gallienus, împărat 535, 563
 galloromanii 512, 522, 529
 Gamulea N. 149
 Gane N. 310
 Ganea 201
 Gardner Percy 142
 Gargantua 559
 Gălușcă 241
 Girboviceanu P. 570, 573
 G. Balș (de V.P.) 261—262
 G. Bogdan-Duică (de V.P.) 219—220
 Gellius 558
 Gelzer H. 32, 193, 194, 196, 295, 296
 generație 439, 502, 503, 509, 525, 618
 Geneva 286, 293, 305, 334, 340, 341
 geneza 562
 geniu 392, 394, 400, 401, 407, 418, 433, 442, 454, 495, 514, 515, 520, 524, 538, 539, 540, 543, 550, 554, 559, 571, 618, 633; — creator 393, 413, 495, 497
 Genova 301, 595, 596
 George Tudor 563
 Georgescu A. 149, 274
 Georgescu D. 274
 Gerando, Atila de 56
 Germania 201
 germani (nemți) 329, 343, 425, 429, 432, 438, 439, 526, 527, 529, 535, 632, 650, 653
 Germania 27, 43, 80, 85, 86, 94, 97, 99, 118, 119, 121, 133, 135, 153, 154, 156, 195, 207, 230, 245, 257, 269, 277, 326, 327, 338—340.
 Gerusia din Callatis (de V.P.) 557, 558
 Gethsimani 496
 Getica (de V.P.) 7, 9, 581, 597, 598, geți 509, 580, 598
 Gheikciler 200
 Ghiberti 426
 Ghibu O. 172
 Ghica, erou 513
 Ghica I. 640, 649
 Ghika-Budești 261, 308, 316
 Giglioli, G. Q. 278, 280, 299, 301, 322, 583, 586
 Gillieron J. 274
 Giotto 242
 Giovannoni G. 342
 Gismondi 337, 583, 586
 Giurescu C. 20, 206, 233, 265—268, 271
 Giurescu C. C. 591, 593, 635, 636
 Giurgea E. N. 149
 Giurgiu 244
 Giuseppe Lugli (de V.P.) 346—347
 gind 426, 427, 430, 548—550, 552, 576, 611; — artistic 430; — filosofic 430; — liric 453; — științific 430; — plastic 425; — unic 528
 gîndire 522
 Gîndirea, București 40, 45
 Gînduri despre lume și viață... (de V.P.) 46
 Gîrleanu Em. 103
 Gîlina-Bălăceanca 329
 glorie 449, 454, 499, 501, 505, 508, 513, 523, 538, 539
 Gluck 13, 93
 gnomi 515, 519, 562
 Gobineanu, J. A. 129
 Goethe 118, 119
 Goga O. 272, 274, 283, 288, 310, 320
 Goldiș V. 336
 Golgota 520
 Gomperz 556, 558
 Gora Cealac 200
 Gorgias 433
 Gorgo(na) 551, 563
 Gorki M. 13
 Göschel 572
 Götamo 435
 Gothofredus 569
 gotic 425, 426
 goți 200, 581
 G. Popa-Lisseanu (de V.P.) 237
 Graal 481, 482, 526, 561
 grație 440
 Graz 301
 Grădiștea Muncelului 331
 greci 644, 645
 Grecia 152, 177, 246, 251, 294, 295, 338, 444, 538, 562, 578, 579, 591, 592
 Grecianu Radu 640
 Gregoras Nicephor 300, 322
 Grigorescu, frații 149
 Grigorescu N. 250
 Grivița 35
 Grooss Carl 597
 Grotius H. 279, 294, 337
 Guiard Jules 306
 Gumelnița 328
 Gurăslău 646, 654
 Gustave Fougères (de V.P.) 238
 Gusti, Dr. C. 149
 Gusti D. 17, 37, 45, 230—234, 264—272, 274, 275, 288, 305, 310, 313, 314, 575
 Guye, Philippe de 285, 293

H

- Hades 559
 Hadrian, împăratul 567
 Halbherr, F. 583, 586
 Halmyris (Razelm) 455, 457

Hallstatt 328, 330
 Hamangiu C. 187
 Hamlet 560, 562
 Haneş, P.V. 655, 657
 Hanovra 135
 haos (chaos) 451, 497, 498, 515, 562
 Haret Spiru 21, 29, 128, 570, 573
 Harmonia 561
 Harnack A. 32
 Harster W. 573
 harta arheologică 629
 Harz 135
 Hasdeu, B. P. 35, 310, 655
 Hawthorne 13
 Haydn 93
 Hârjeu, C. N. 219, 220
 Hecuba 457
 Hegel 6
 Heiberg 337
 Helespont 457
 Helios 457, 541, 555, 563
 Henric IV 91
Henri Pirenne (de V.P.) 302
 Hepites, St. C. 276
 Hera 457, 561, 562
 Heraclea Pontică 180, 559
 Heracles 449, 456, 457
 Heraclit din Efes 438, 512, 524, 559, 562
 Hero 454, 457
 Hercule, coloanele lui 529, 562
 Herder 118
 Hermes 558, v. Mercurius
 Herodot 66, 257, 327, 328, 455
 Hesiod 559
 Hessen 135
 Hildach 93
 Hirschfeld Otto 32, 256, 257, 276, 345
 Histria 33, 45, 180, 214, 215, 217, 221—
 224, 243, 246, 288, 327, 332, 456, 556—
 558, 560
Histria IV, VII (de V.P.) 557, 558
 Hodos Nerva 15
 Holban Maria 591, 593
 Homer 86, 203, 443, 444, 557, 559, 619
 Homolle Th. 280, 302, 306, 307, 347
Hora, societatea muzicală 94
 Horatius 18, 375, 456
 Hornstein Marcu 313
 Howells 518
 Hristos 52, 647, v. Iisus
 Hugo V. 18, 70
 Humboldt, W. v. 119
 Hurueşti 12
 Hurmuzaki Eudoxiu 285, 293
 Hust 153
 Hyerès 642
 Hymett(os) 552, 563
 Hypnos 451, 457

I

Iacov 509
 iad 424, 497
 Iahve 424
 Ialomîta 246, 288
 Iancu, Avram 53, 304, 309, 320, 641, 657
 Ianculeţ I. 622
 Iapetus 456
 Iason 456
 Iaşi 97, 256, 293, 486, 608
 iazigi 527
 Ibrăileanu G. 30, 187
 Ibsen H. 43, 372
 ideal 497, 502, 503, 512, 523, 571, 611,
 613; — etic 417; — metafizic 417; —
 naţional 608, 611; — religios 417; —
 social 417
 idealism 378, 406, 417, 453
 idee 353, 356, 357, 385, 415, 418—421,
 423, 427, 435, 439, 503, 616; — *anar-*
hică 430; — aristocratică 353, 356, 357;
 — asociaţiei synergetice 353, 368; — *con-*
servator vitală 433, 434; — creatoare
 413; — criticistă 438; — dacoromană
 574; — democratică 353, 356; — *evo-*
luţionistă 438; — experimentală 438;
 — generator vitală 433, 434; — *impe-*
rialistă 433; — internaţională 353, 366
 —368; — justiţiei 353, 360; — *li-*
bertară 353, 356, 357, 432; — naţio-
 nală 353, 364—366, 394, 395, 530; —
 ontogenetică materialistă 438; — *per-*
sonalităţii 353, 361, 362; — plastică
 438; — pură 432, 441, 481; — *refor-*
matoare 430; — religioasă 353, 368,
 369; — republicană 433; — revoluţio-
 nar novatoare 430; — ritmică 433; —
 romană 385; — solidarităţii 353, 362—
 364; — specialităţii 353—366
Ideile fundamentale ale culturii sociale con-
temporane (de V.P.) 37, 44, 45, 48,
 109, 353—375, 455, 456
 idei şi forme artistice 436; — filosofice 436
Idei şi forme istorice (de V.P.) 6, 12, 34,
 39, 42, 44, 46, 48, 376—457
 iertare 455, 498, 506, 511
 Ierusalim 296
 Ifigenia 93
Iliada 557, 559
 Iisus 73, 210, 400, 429, 433, 496, 500, 509,
 520, 521, v. Hristos
 Ileana Cosînzeana 501
 Iliria 330
 iliri 323
 Iliescu N. 34
 Iliovici G. 149
 imperativul categoric 433
 imperialism 395, 432; — francez 397; —
 german 401; — roman 567, 568
 imperiul roman 395, 572, 573

- impulsii instinctuale 432
 Inachus 457
 India 189, 634
In mortem commilitonum (de V.P.) 495, 560, 561
 individ 353, 354, 392, 396, 398, 402, 412—417, 421—423, 425, 427—430, 438, 442, 455, 509, 520, 548, 612, 633
 individualism 353, 355, 372, 374, 402, 416, 632
 indoeuropeni 432
 Indonezia 337
 inegalitatea primitivă 353—355
 infern 511, 513
 infinit 426, 440, 454
 influență — celtică 9; — franceză — 7; — gotică 241; — străină 384, 385
Indépendance roumaine, București 16
 independență națională 609, 639, 644
 inerție 373, 401, 415, 416, 418, 421, 430, 432, 439, 496, 584, 586
 inițiere 550
 Inochentia Micu Klein, episcop 288
 inovație 437
Inscriptiones Graeces 296, 346
 inspirație apolinică 440
 instinct 419, 423, 440; — creator 385, 423; — metafizic 423; — religios 423; — științific 423
 Institutul Arheologic Român 590, 592, 629
 Institutul de Cooperație Intelectuală 314, 340
 Institutul de Cultură Italiană 623, 633
 Institutul de Studii Sud-est Europene 602
 Institutul Francez din București 344
 Institutul Franței 254, 280, 302, 306, 327, 342, 347, 584, 586
 Institutul pentru Europa Orientală (Roma) 260
 Institutul Român de Cercetări Istorice din Viena 305, 316
 Institutul Social Român 37, 40, 254, 269
 Insulele Britanice 337
 integral — biologic 439; — și diferențial 437
 inteligentă 511
 Intensitatea ritmului istoric 431—433
 interdependență 353, 367—368
 internaționalism 372
 interpretare istorică 398
 intrasensibilitate cosmică 423
 intuiție 407, 413
 Io 448, 457
 Ioan, apostolul 389, 509
 Ioan Chrisostomul 587
 Ioan Vodă cel Rău (Cumplit, Viteaz) 72, 73, 96
 „Ioan Vodă” (Crețul) 72
 „Ioan Vodă” (Nicoară Porcoavă) 72, 73
 Ion Ilie 39
 Ionescu C. 149
 Ionescu N. 621
 Ionescu Take 36, 157
 Iorga N. 7, 14, 20, 23, 25, 26, 28—32, 35, 41, 42, 64, 68, 79, 107, 109, 112, 114, 128, 129, 133, 146, 149, 227, 236, 262, 271, 278, 304, 349, 560, 573, 582, 585, 595, 596, 602, 628, 644, 649, 655
 Iosif St. O. 15
 Iran 632
 iranieni 330, 430
 ironie 537
 Isida 558
 Islaz 619
 Ismail 246
 Isopescu Claudius 300, 322, 323, 516
 istoria 392, 396, 406, 494, 570—571; — — bisericii 482, 488; — culturii 455; — empirică 396, 397; — generală 487, 488; — religiilor 422; — școlii 482; — totală 398
 istoricul 576
 istoriografie 398
 istorism 372
 Isis 559
 Istrati, dr. C. I. 214
 Isus, v. Iisus
 Italia 97, 133, 135, 151, 152, 154, 156, 189, 196, 225, 242, 246, 249, 257, 278, 286, 293, 294, 297, 323, 336—338, 456, 527, 556, 557, 568, 574, 582—586, 591, 592, 594—596, 612, 619, 632, 641
 italieni 434, 595, 596, 632
 iubire (dragoste) 373, 415, 424, 425, 442, 446—453, 491, 493, 494, 496—499, 502, 504, 507, 508, 510—512, 515, 516, 522, 526, 528, 531, 533—536, 544, 546, 549—554
Iubire de frați (de V.P.) 56
 Iugoslavia 279, 286, 295, 338, 559
 Iulia Doamna 224
 „Ivan” 112
 Ivan cel Groaznic 485
 izbîndă, v. victorie, biruință
 Izoulet 511
 izvoare istorice 569, 570
- I**
- înalțime 551
Inceputuri, București, 574
Inceputurile vieții romane... (de V.P.) 11, 44, 47, 576, 580
Inchinare (de V. P.) 537
 îndoială 546, 610
 îndrăzneală 550
 înălțător 494
Insemnări de pe manuscrise vechi (de V.P.) 18
 întâmplare (hazard) 400, 424, 498
 întrepătrundere 442
 întristare 412, 444, 550
 întuneric 418, 424

înțelepciune 446, 498, 518, 548, 552
 înțeles 548
Invățătorul român, București, 183, 574, 575

J

Jacopo della Quercia 438, 440
 Jagić V. 284, 292
 Jahn 119
 jale 447, 525
 Janus 356
 Japonia 34, 98, 252, 286, 287, 294, 338
 Jarnik, J. U. 256, 276
 Jena 6, 21, 80, 81, 118
 jertfă 449, 453, 490, 491, 495, 500, 502—
 504, 507, 511, 513, 516, 519, 522—524,
 532, 534, 604—607, 618
 Jireček C. 201
 Jocasta 457, 559
 Jollicoe, J. R. 517, 562
 Jonatan („Mr. Jonatan”) 112
 Jordanes 581
Junimea română, Paris 657
 Jupiter Capitolinul 533, 563
 jurământ 543
 Justinian, împăratul 244, 578

K

Kadlec, Dr. Karel 234, 235
 Kalinka 556, 557
 Kant Im. 118, 210, 389
 Katarsis 373
 Kazarow 556
 Keller G. 134, 455
 Kenyon, Sir Fr. 303, 306, 307
 Kerameicos 550, 552, 563
 Kerschensteiner 361, 375
 Kindriș, Dr. V. 149
 Kipling R. 189
 Kogălniceanu M. 25, 35, 132, 639, 640, 656
 Kogălniceanu V. M. 29, 108
 Koht H. 340
 Kondakov N. 303, 306, 307, 312, 320
 Koracsonyî 234
 Kratos 512, 561
 Krumbacher K. 194, 196
 Külpe 230
Kwartalnik Historyczny, Lemberg 134

L

labirint 563
 Labrandeus 451
 Lachesis, moira 558
 Lahovary, Al. Em. 300, 324, 582, 583, 585
 Lamartine 657

Lambrino S. 248, 591, 593
 Lamprecht K. 62, 79
 Lanciani R. 279, 280
 Langlois, Ch.-V. 295, 296
 Laokoon 65, 506, 561
 Lapedatu Al. 15, 20, 219, 220, 233, 272,
 275, 285, 288, 289, 308, 316, 320, 323,
 325, 336, 343, 587, 588, 590, 592
 László F. 8, 325—327, 329
 La Tène 330, 331
 Latium 279, 338, 343
 Laurian, A. T. 132, 640, 656
Laus Daedali (de V.P.) 542, 563
Laus vitae (de V.P.) 558
 Lazăr G. 18, 274, 282, 285, 644
 Leahu Valeriu 26
 Leandros 457
 Lear, regele 560
 Lebesgue H. 273
 Leeper, lord 303
 legendă 405
 Léger L. 276
 lege 400, 405, 498
 Leibniz 60
 Leipzig (Lipsca) 193, 268, 269
 Leland, W. G. 296, 340
 Lemberg 73, 292
 Lenain de Tillemont 569
 Lenin, V. I. 158, 436
 Leonardo da Vinci 322, 433, 481, 560
 Lessing 68, 118
 Leucip 559
 Levaditti C. 348
 Leyda (Lugdunum Batavorum) 227, 228
 Lhéritier M. 340
 libertate 353, 360, 361, 397, 417, 441, 449,
 490, 491, 497, 504, 506, 512, 513, 518,
 519, 521, 523, 531, 533, 536, 610, 651
 Liceul „Ene Bălțeanu” 14
 Liceul „Gh. Roșca-Codreanu” 12, 655
 Licinius Sura 528, 562
 Liciu Petre 603, 608, 609
 Liga Culturală 18, 35, 36, 152—154, 157,
 621
 Liga Națiunilor 295
 Liguria 135, 556
 linie ritmică 451, 548
 liniște 540, 544, 549, 551
 lirica 424, 436
 lirism 633
 Lisle, Rouget de 561
 List Friedrich 108
 Liszt Franz 13, 230, 231
 literatură 632, 633
 liturghie 543
 Litzica C. 239
 logică 135, 494
 Lombardia 135
 Londra 338, 641
 Longus 69
 Lorena 135

Lovinescu E. 34, 40, 43
 Loyola, Ignățiu de 377
 Luca, evanghelistul 510, 561
 Lucaciu V. 582, 585
 Luceafărul 15, 17, 20, 40, 55, 147, 172
 Lucian din Samosata 524, 562
 Lucius Aurelius Commodus 568
 Ludovic XI 430
 Ludovic XII 91
 Ludovic XIV 91, 92, 227
 Ludwig, Dr. 149
 Lugli Giuseppe 255, 258, 259, 279, 299, 321,
 337, 346—348, 349, 583, 586, 588, 589
 luma 496, 521, 522, 532, 553; — chineză
 437; — romană 617
 lumina 409, 418, 424, 497, 498, 523—526,
 536, 555
 Lupaș I. 309, 320, 657
 luptă 442, 449, 453, 495, 512, 532, 551
 Lycabett(os) 550, 563
 Lycia, Marea 541
 Lycus 456
 Lytton Bulwer 70

M

Macău 153
 Macbeth, Lady 560
 Macedonia 195, 307, 558, 578, 581, 612
 Macedonski Al. 51
 macedoromâni 578, 612
 Macridy 558
 Madgearu V. 37
 Madonna, v. Fecioara
 Madrid 275, 312
 Măle Em. 583, 585
 Mallász 332
 Magazinul istoric pentru Dacia 132, 640,
 644, 656
 Magdeburg 135
 maghiari 184, 527
 Magna Parens 632
 Mahmudia v. Salsovia
 Maior Petru 143
 Maiorescu T. 14, 23
 Majos Erich 455
 Malthus 210
 Mangalia 229, 246, 332, 559
 mani 559
 Mantinea 238
 Mantegazza V. 586, 587
 Manu (sec. XIX) 133
 Manuscriptum, București 35, 45, 46, 655,
 656
 Manzoni 70
 Maramureș 7, 100, 151, 153, 157, 288
 Marathon 457, 558
 Marcianopolis 200
 Marcu Al. 259, 260, 299, 300, 322, 587—
 589, 595, 596

Marcus Aurelius, împărat 22, 23, 375, 481,
 561, 567, 568, 573
 M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius
 Commodus (de V.P.) 32, 567, 568
 Marea Albă 616
 Marea Cretică 541
 Marea Eubacică, 554, 563
 Marea Mediterană 27, 156, 495, 531, 615
 Marea Neagră 217, 221, 224, 241, 245, 248,
 530, 558, 559, 562, 579, 580, 614, 620
 Marea Nordului 517
 Marea Britanie 249
 Maria, regina 501
 maiestate 491
 Marghiloman A. 133
 Marinescu C. 278
 Marinescu, Dr. G. 149, 275, 285, 286, 312,
 314, 320, 349
 Marinescu I. 149
 Marna 515
 Maroc 27, 112
 Marta, personaj biblic 490
 Marte 563, v. Ares
 martir(iu) 447, 497, 500, 503, 506, 516,
 523, 524
 Martonne, Em. de 344
 Marțian Iuliu 238, 239, 243, 247
 Marx K. 22, 430, 456
 Masaryk T. 310
 mase (mulțime) 401, 407, 412, 413, 416—
 422, 425—428, 431, 455, 497, 506, 512,
 548, 571, 608, 612
 Massalia 530
 Mateescu G. G. 259, 299, 322, 332, 333,
 587—589
 Matei Basarab 486
 Matei, evanghelistul 211, 510
 Mater Dolorosa 633, v. Fecioara
 material 398, 401, 402, 413; — și spiri-
 tual 398
 materialism 371, 379, 406, 611
 materie 396, 401, 418, 421, 424, 427, 428,
 436, 438, 439, 505, 543, 547, 548; —
 cosmică 439; — ritmizată 426; — și
 spirit 418, 423, 430; — vibratorie 436
 Mathias Corvin 56
 matriarhat 439
 Maximus Thrax (Dacicus Maximus), împărat
 535, 563
 Mărășești 509
 Mărgineni 640
 mărturisire 543, 546
 mechtariști 194
 Mecklenburg 135
 Medeia 447, 456
 Mediolarium 557
 meditație 453
 Mediterana, v. Marea
 mediu geografic 431
 Medje, dr. 303
 Megara 180

- Mehedinți S. 14, 219, 220, 285
 Meillet A. 274
 melancolie 453, 498, 518, 544, 547
 Melchisedec (Ștefănescu), episcop 484, 561
 Melpomene 533, 562
 memorial(e) 401, 504, 514, 542
Memoriale (de V.P.) 6, 11, 13, 15, 16, 34, 39, 41—43, 45, 47, 48, 458—563
 memorie 498
Memoriu asupra săpăturilor arheologice în România (de V.P.) 215—218
 mentalitate, mentalități 428, 435
 Mercati 583, 586
 Mercurius 558, v. Hermes
 Merejkowski 18, 70
 Mesembria 261
 mesianism creștin 401
 Messina 296
 metafizică 391, 406, 413, 415, 418, 424, 426
 Metaxa H. 35, 588, 589, 592, 593, 595, 596
 metodă 414, 439, 494, 521
 Meyer Ed. 573
 Meyer, P. M. 32
 Michel 557
 Michelangelo 426, 431, 434, 440, 481, 505, 560
 Michelet J. 304
 Micu, v. Inochentie
 migrații 407, 408, 530, 540, 580
 Mihai Viteazul 73, 96, 228, 322, 323, 641, 644—647, 650, 654
 Mihalescu, actor 621
 Mihnă cel Rău 73
 Miklosich F. 284
 milă 511, 522, 551
 Milton J. 516
 Millet G. 261, 303
 Ministerul Artelor 215, 316, 323, 335, 590, 592, 630
 Ministerul Afacerilor Externe 587
 Ministerul Cultelor și Artelor 215, 217, 229, 335, 336, 584, 586, 587, 629
 Ministerul de Interne 215—217
 Ministerul de Război 216
 Ministerul Domeniilor 214—217
 Ministerul Instrucțiunii Publice 255, 321, 582, 585, 587, 590, 592, 623
 Ministerul Lucrărilor Publice 216, 217
 Mincu Ion 250
 Minea Ilie 636
 Minerva 35
 Minns, E. H. 225
 Minos, cretanul 444, 552—554, 563
 minotaur 563
 Mirăslău 646, 651
 Mircea cel Bătrîn 103, 509, 638, 645
 Mîrcești 273, 308, 335, 348
 misionari catolici 596
 mister (taină) 415, 538, 634
 misterii 444, 538, 558
 Missir P. 348
Mistica antică 634
 misticism 373, 406, 430, 634
 mistii (mystai) 446, 456
 mișcare 422; — de creștere cantitativ energetică 432; — ondulatorie 422; — religioasă 569; — ritmică 387
 mit(uri) 405, 443, 448
 Mithras 560
 Mitriade 558
 Mitropolia Ardealului 145
 Mitropolia Moldovei și Sucevei 145, 486
 Mitropolia Ungrovlahiei 145
 Mizil 85
 Mănăstirea, așezare arheologică 331
 Mînjina 657
 mîntuire (salvare) 425, 449, 497, 498, 502
 Mîrzescu G. G. 313, 320
 moarte 421, 425, 432—434, 440, 441, 448—450, 453, 455, 495—498, 501, 503—505, 508, 510, 512, 513, 517, 522—524, 531, 533, 537, 543, 547, 549, 550, 552, 610, 634
 Mocioni, familia 133
 Moesia Inferior 223
 Moire 434, 506, 533, 556, 558, v. farce
 Moise 434
 Moisiil C. 20, 236, 237
 Molda Paul 335, 336
 Moldova 72, 73, 96, 100, 102, 103, 186, 243, 247, 256, 309, 494, 495, 501, 506, 507, 577, 580, 639—641, 644, 645, 647, 652, 657
 moldoveni 509
 Moloch 538, 563
 Mommsen Th. 22, 33, 206, 257, 296, 567, 569, 571—573
 monarhie absolută 430
 monarhism 430
 monism 371
Monitorul oficial 572, 573, 628
 Montessus de Balore, F. de 276
 monument 528, 629
 monumental 440, 547
 monumentalitate 436, 539
 monumentul — eroilor independenței 618; — Unirii 622
 morala stoică 481
 Morava 158, 527
 Moravia 234
 Morawski K. 295, 296
 Moréas Ch. 13
 Mors 457, v. Thanatos
 Moscova 296, 344
 Mostiștea 295
 Movilă, familia 73
 Mozart 93
 Mrazec L. 219
 Mucatrio Sentronis 223
 mulțime, v. mase
 muncă 353, 359—360, 491, 512, 537
 München 337, 455, v. Universitatea

municipalitate 436
 Muñoz Antonio 298, 343, 583, 586
 Muntele Athos 261, 262
 Muntenegru 579
 munteni 509
 Muntenia 243, 245, 305, 330, 639, 641, 645, 656
 Mureșanu Andrei 639
 Murgoci, G. Munteanu 273, 275, 311, 602
 Murgu Eftimie 639, 656
 Murnu G. 202—205, 263, 273
 Mușat Mircea 39
 Muzeul arheologic Cluj, 52, 54, 160, 243, 244, 247, 293
 Muzeul de Artă Italică 278
 Muzeul Național de Antichități București, 33, 47, 199, 203, 214, 216, 217, 242, 248, 331, 590, 592, 593, 630
 Muzeul Național Roman, Roma 258, 345
 Muzeul de Istorie Națională, București 329
 Muzeul de Preistorie, Roma 342
 Muzeul din Barcelona 294
 Muzeul din Napoli 343
 Muzeul Luvrului 278
 Muzeul Moldovei 246
 Muzeul Național al Transilvaniei, Cluj 325
 Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe 325, 326, 329
 Muzeul Național din Villa Giulia 294, 299
 Muzeul Regional Constanța 246
 Muzeul Regional Deva 332
 muzică 547, 633; — orientală 411; — ritmurilor 424
 Mykene 244, 559
 Mynno 543—545, 550
 Myres, J. L. 142
 Myres, P. G. 142
 misterii, v. misterii

neant 504, 505, 511, 516
 Negri C. 645, 657
 Negruzzi, I. C. 198, 274, 276, 305, 335
 Negulescu P. P. 582, 585
 Nelson 517, 562
 Neofit (Scriban), episcop, v. Scriban
 nemurire 440, 441, 505, 570, 571, v. eternitate, veșnicie
 neolitic 328—330, 407, 597
 Nero 223
 Nerva Cocceius 528, 539, 562
 Nestor Ion 328, 333
 Nestor 15
 Nestorescu-Bălcești H. 656, 657
 Neumark 135
 Niccolo d'Apulia 242, 429
 Nicolescu, G. C. 655
 Nicopole 262
 Nicorescu Paul 259, 299, 301, 322, 587
 Niederlausitz 135
 Niederrhein 135
 Niemann G. 248
 Nietzsche Fr. 98, 193
 nihilism 372, 391
 Nike 447, 456
 nimicnicie 532
 Nipru (Borystheneș) 241, 245, 560
 Nirvana 406
 Nistor I. 285, 316
 Nistru 72, 95, 153, 241, 526, 527, 574
Noi considerații asupra episcopatului Scîției Mici (de V.P.) 299
 Nord 450, 496, 512
 noroc 532
 Norvegia 294, 338, 339
Noua revistă română, București 14, 51, 655
 Nyrop 348
 Nyx 456

N

Nagy Géza 330
 Nancy 293
 Napoca 540, 563
 Napoleon I 57, 119, 430, 617
 Napoleon III 57, 642
 Napoli (Neapole) 182, 259, 595, 596
 Nassau 135
 natură 402, 403, 409, 500
 național 383, 385, 395, 632
 naționalism 372
 națiune 394, 395, 417, 497, 502—504, 511, 513, 520, 521, 530—532, 537, 538, 575, 576, 582, 584, 585, 608, 653
 Nazaret 433
 Nazîru 329
 Neamțu O. 37
Neamul românesc, București, 29, 33, 112, 149, 195, 568, 602

O

Oberrhein 135
 obiectul istoriei 392, 396
 Oceană 353
 Oceanidele 448, 456
 Oceanul Atlantic, v. Atlantic
 ochlocrație 436
 Odessa 530
 Odessos (Varna) 200, 201, 327, 559
 Odin 440, 559
 Odobescu Al. 18, 243, 247, 597, 649, 655—657
 Odysseu 86, 559
 oconomism 372
 Oedipos 447, 456, 457, 559
 Oehri 195
 Ohrida 194
 Oituz 508
 Olanda 227, 228, 294, 338, 339
 Olbia (Olbiopolis) 225, 560

- Olt 247, 329, 577, 619
 Olteni (Oltszem), loc. 325, 326, 329
 Oltenia 243, 244, 247, 305, 577, 578
 Oltenița 328
 Olym 424, 449, 494, 539, 569
 Olympia (loc.) 196, 431, 448, 560
 omenie 494
 omenire 453, 495, 512, 611
 omul 442, 514, 551; — de suță 438; —
 genial 438; — social 522
 Onciul D. 14—16, 18, 19, 22, 31, 42, 68,
 79, 206, 236, 276, 285, 293, 310, 492,
 561, 573, 622
 ondularea (ondulația) 391, 392, 395, 421,
 439; — civilizatorie 431; — etnică 530;
 — lumii 452; — panantropică 437; —
 spirituală 439; — vibratorie 397
 onoare 417, 454, 505
 optimism 604
 oracol 548
 Oradea Mare 153
 O răsplătă împărătească (de V.P.) 52
 Orășanu Șt. 20
 Orăștie 331
 ordine 438
 ordonare 441
 Organizația provinciei Dacia Traiana (de
 V.P.) 6
 Oreste 448, 457, 560
 Orient 538, 573, 602
 Originea dramei antice (de V.P.) 443
 Originile artei italice (de V.P.) 322
 ornament 409
 ornamental 413, 436
 Orpheus 443, 456
 orphism 421, 430
 Orșova 641
 Ortiz R. 633
 Ortygia 221, 222
 Osiris 559
 Oslo 340
 ospitalitate 537
 Ostia 259, 298, 299, 322
 Oteteleşanu 286
 Othelo 560
 Oxford 11, 34, 163, 288, 296
- Palingenezie 423
 Pamfile Tudor 288
 Panaitescu Em. 259, 299, 301, 322, 587,
 591, 593
 Pandora 450
 Panegyre 560
 Pannonia 558, 559
 panteism 483
 Pantelicon 550
 Pangrați E. 636
 panritmie, v. ritm
 Panțu 513
 Panta nemikikamen (de V.P.) 514, 516, 518,
 520, 524, 562
 Pantazi E. 313
 Panticapaeum 225
 Papahagi T. 288
 Papiu Ilarian Al. 6, 17, 18, 55, 132, 228
 Parce, v. Moire
 Parentalia (de V.P.) 524, 525, 562
 Paribeni R. 258, 260, 297, 300, 343, 345,
 348, 349, 583, 585, 591, 592
 Paris 34, 97, 151, 155, 256, 292, 293, 295,
 312, 340, 608, 623—628, 639, 641,
 642, 645, 647, 656
 Parsifal 481, 561
 Parthenon 431
 Parthenos Promachos 555, 563
 particularism trac 411
 Partidul Conservator 152
 Partidul Conservator-Democrat 37, 151
 Partidul Liberal 152
 Partidul Țărănesc 39
 Pascadi Ion 39, 374
 pasiune 423, 432, 550
 pathos 450
 patimă 439, 494, 500, 576
 patriarhat 439
 patrie 451, 495, 501, 502, 504, 507, 508,
 513, 514, 521, 523, 531, 533—536, 541,
 649—651, 653, 654
 patriotism 583, 585, 609, 653
 Paul, apostolul 433
 Pauly 573
 păgânism 409
 Părerile unui trădător de neam (de V.P.)
 7, 36, 151—158
 păstorit 619
 Pătrașcu N. 187
 Păclișan Z. 288
 Pârvan Andrei 12
 Pârvan Aristița 12
 Pârvaș Elvira 13
 Pârvan Eugenia 13
 Pârvan Profira 13
 Pârvan V. (5—9) prefață, 10—45, 638,
 655 (V.P. și epoca sa), 15, 20, 45, 134,
 197—198 (la Academie) 11, 64, 108, 109,
 134, 149, 157, 187, 198, 206, 208, 214,
 220, 227, 233, 241, 253—255, 271, 275,
 293, 298, 300, 324, 374, 455, 456, 568,

P

- pace 424, 455, 497, 513, 514, 518, 524,
 540, 609
 Pacific 524
 Padova 295
 Pais Ettore 306, 322, 324, 583, 585
 Palatin 567
 paleografie 635
 Pallas Athena 387, 441, 456
 paleolitic 400, 405, 407
 Paleologii 261
 Palermo 296, 642, 657

- 573, 575, 581, 599, 603, 621, 622, 633,
636 (știri diverse)
- Pecurariu Dionisie 592, 593, 598
(pedagogie națională) 382
- Peleu 560
- Peloponez 456, 558
- PEN - Clubul Român 34
- Peninsula Balcanică 235, 301, 602
- Pennescu D. 300, 583, 585
- Pentelicon 554, 555, 563
- Pentru Callatis* (de V.P.) 180—181
- Perchiu 12
- Pericles 409, 558, 560
- periheliu 495, 514
- Pernice A. 348, 594, 596
- Perrot-Chipiez 556
- Persphone 443, 456, 559, v. Proserpina
- personalism 372
- personalitate 395, 413, 429, 440, 505, 607,
608
- perși 558
- Perugia 227
- Pesta 52, 656
- Petersburg (Petrograd) 97, 155, 292, 314
- Petre Liciu* (de V.P.) 603
- Petreni 241
- Petrescu I. 40
- Petrisdorf 654
- Petroasa 243, 247
- Petronius 69
- Petrovici I. 23
- Petru, apostolul 509
- Petru Șchiopul 72
- Phaëton 449, 457
- Phidias 180, 425, 433, 434, 448, 563
- Philander 227
- Philippide Al. 187
- Philoctetes 447, 456
- Philippos (Filip II) 526, 562
- Pick B. 556
- Piëride 540
- Pilde rare* (de V.P.) 113—114
- Pind 581
- Pippidi, D. M. 40, 560
- Pirenne H. 295, 296, 302, 306, 340, 341,
560
- Piru Al. 655, 657
- Pisa 295, 299
- Pisaurum-Umbria 557
- pitagoreic 548
- Pius 573
- Plan de organizare și de lucru* (de V.P.)
173—179
- Platon 211, 265, 310, 322, 384, 389, 426,
433, 438, 446, 482, 492, 560, 587
- platonism 483
- plateeni 558
- Plevna 35
- Plinius cel Tânăr 539, 563, 572
- Plumbuita 640
- Pluto 456
- plutocrație 430, 436
- poezie 405, 446, 551, 632
- Poiana 33, 243, 244, 573
- politică 400, 415, 431, 446
- poloni 185
- Polonia 245, 246, 248, 294, 326, 327, 340
- Polygnotos 448, 545, 563
- polyhîmnia 414
- polyhistoria 572
- Polynices 559
- pomenire 525, 543
- Pomerania 135
- Pompei (loc.) 259, 298, 322, 334, 583, 586,
632
- Pompei D. 287, 293, 314
- Poni P. 310, 320
- Pontul Euxin 300, 332, 446, 501, 512, 526,
527, 557, 558, 562
- Pop Vasile 102
- Popa-Lisseanu G. 236, 237
- Popescu Dorin 33, 330
- Popescu, J.-A. 323
- Popescu M. 237
- Popescu N. M. 273, 287, 293
- Popescu Radu, cronicar 640
- Popovici Eusebiu 276
- popor, popoare 394, 396, 411, 424, 429, 512,
531, 532, 538, 576, 579
- Poporul suveran* 641, 657
- Porolissum 244, 540, 563
- Porto 298
- Portugalia 322, 338
- Poseidon 517, 562
- Posen 135
- posibilitate 570, 571
- Pottier, Edm. 278, 317, 347, 348
- pozitivism 371, 372
- Praeneste 558
- Praga 279
- Praxiteles 322
- precursori 376
- Predescu L. 561
- prejudecăți 432
- Premiul „Alina Știrbei” 209
- Premiul „A. Tanoviceanu” 274
- Premiul Basarabiei 274
- Premiul „Dacia-România” 274
- Premiul Episcopiei Argeșului 274
- Premiul „G. Asachi” 291, 316, 348
- Premiul „G. Lazăr” 290, 316, 348
- Premiul „I. Eliade Rădulescu” 290, 305, 348
- Premiul „I. I. N. Iancovescu” 348
- Premiul „Năsturel” 205, 209, 274, 305
- Premiul „Toma și N. Socolescu” 305
- Premiul „V. Adamachi” 305
- preoți 503, 504
- Presan, general C. 273
- Priamos 447, 456, 457
- Prietenia noastră cu Bulgaria viitoare* (de
V.P.) 36
- prietenie 425
- primitivism 376
- principatul roman 567

Probleme de arheologie în România (de V.P.) 33, 41, 241—248
 Probotă 261
 Procopius din Caesarea 239, 300, 581
 Procopovici Al. 285
 profeți 433
 progres 400, 404, 608
 proletariat 433
 Prometheus 38, 372, 441, 448—450, 456, 496, 505, 561
Propășirea 640, 656
Propunere pentru numirea lui V. Bogrea... (de V.P.) 255
 Proserpina, v. Persephone
 protoistorie 597, 598
 provinciile romane 569
 Prusia 89, 119, 135
 Prut 156
 Psellos 300
 psihortasie 533
 Ptolemaios 330
 publicații arheologice 629—631
 Pumnul Aron 18
 Pușcariu Ilarion 276
 Pușcariu S. 288, 349
 putere 536, 542
 Puterile Centrale 432
 Putna 23, 25, 289, 508
 Pythagoras 446
 Pythia 560

Q

questori 572
 Quietus 557

R

Racoviță Em. 349
 Radu cel Mare 261
 Radu Elie 348
 raffaelin 435
 Raffet 141
 Rahova 35
 rai 424
 Ralea M. 34
 Ramsay, sir William 303, 306, 307
 Rangone Claudiu 323
 Ranke, L.v. 62
 raționalism 387—430; — antiindividual 416; — antropomorf 454
 raționalizarea umanității 414
 rațiune 405, 413, 439, 442, 503, 511, 548, 601; — ordonatoare 424; — pură 415
 Ravenna 556
 răbdare 537
 Rădulescu Andrei 285, 313

Rădulescu, C. N. 15
 Rădulescu-Motru C. 14, 51, 263, 273, 304, 601, 655
 Rădulescu-Niger N. 187
 Răsărit (Est) 426, 430, 435, 437, 449, 649
 rău 405, 417, 537; — și bine 408, 421, 424
 război 418, 424, 428, 432, 433, 452, 497, 498, 502, 503, 519, 531, 576
 Războiul pentru desăvîrșirea unității naționale 399, 432, 495, 504—506, 511, 512, 514, 518
 Re Emilio 583, 586
 real și aparent 398
 Reale Società Romana di Storia Patria 299
 realism 371, 372, 436, 454, 632
 Recouly R. 16, 56, 57
 reculegere 525, 571
 recunoștință 611
 reforme religioase 401, 432, 437, 488
 Régnauld E. 657
 Reisch 557, 558
Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria (de V.P.) 15, 16
 religie 391, 392, 397, 405, 406, 409, 414, 415, 424—426, 430—435, 441, 456, 510, 538, 632; — indoeuropeană 420; — mahomedană 411
 religiozitate 483
 Remus 563
 Renan E. 13
 Renaștere 403, 632; — italiană 227, 241, 259, 401, 428, 433; — națională 574, 610
 Renouvier Ch. 657
 renunțare 547
 reproducție 436
 Republica Franceză 642
 Reșca 199, 218
 revelație 548, 550
 Revent L. 187
 Revista bibliografică 15
 Revista muzeelor 33
Revue de l'Orient 640, 656
Revue historique, Paris 346
Revista istorică 134
Revista pentru istorie, arheologie și filologie 132
Revista teologică 486
 Revoluția franceză 397
 Rhin 247, 426, 512, 527, 531, 540, 568
 Richet Ch. 348
 ritm 373, 374, 389, 391, 394, 398, 400, 405, 406, 409, 410, 413, 414, 418, 420—423, 425, 427, 429, 431, 441, 442, 455, 481, 491, 500, 503, 512, 513, 549, 590, 592; — accidental 429; — activ 426; — antropomorf 406; — apolinic 441; — arhitronic 424; — biologic 425, 431; — de compensație 434, 436, 437; — constructiv 410, 411; — cosmic 406, 418, 423; — creator 411; — de creștere 432, 437; — cultural 430; — devenirilor

- 437 ; — dinamic 436 ; — extensiv (energetic) 432 ; — feudal 436 ; — dionysic 441 ; — imitativ — 410 ; — individual 423 ; — intensiv 432 ; — de inovație 437, 439 ; — istoric 422—455 ; — larg 437, 438 ; — al lumii 400 ; — al luminilor 424 ; — lung 437 ; — milenar 435 ; — mimetic (cultural) 436, 437 ; — monumental 434 ; — obiectiv 429 ; — organic 429 ; — ornamental 434 ; — panic 426 ; — pasiv 426 ; — politic 436, 437 ; — rațional 430 ; — religios 425, 436, 437 ; — de repetiție 434, 436—438 ; — secular 435 ; — sentimental 430 ; — specific vieții 433 ; — social 423, 436, 437 ; — spiritual 395, 425, 429 ; — static 436 ; — subiectiv, 410 ; — de tradiție 437—439 ; — universal 397, 400, 405, 424 ; — vieții creatoare 437 ; — vieții latente 432 ; — vital 410 ; — voluntarist 430
- Rizzo Giulio 342
- Râmniceanu Nanu 487, 561
- Râmnicu Sărat 289
- Rolul monografiilor în studiile istorice* (de V.P.) 20, 74—79
- Roma 8, 34, 295, 301, 311, 322—324, 334, 342, 385, 386, 456, 508, 509, 512, 521, 527, 528, 531, 532, 534, 535, 537—541, 556—558, 561—563, 578, 583, 585, 587, 594—596, 619, 622—625, 646
- Romagna 135
- Roman 308
- Romanați 189
- Romane istorice cu subiecte naționale* (de V.P.) 69—73
- roman(i) 184, 306, 343, 403, 430, 438, 441, 509, 526, 533, 537, 579, 584, 595, 596, 619, 629
- romani 651, 653
- Romania orientală 535, 591, 592
- romanism 535—537
- romanism sud-dunărean 529
- romanitate orientală 455, 574, 583, 585, 587, 588, 591, 592, 594—596, 616, 628
- romanizare 534, 536, 537, 576, 581
- romantism neocreștin 483
- Romanțai, fondul 54
- români 579, 580, 640, 647
- România 36, 294, 560, 574, 577, 584, 586, 587, 624, 639, 643, 645
- România și criza balcanică* (de V.P.) 36
- Românii în cronică Notarului Anonim* (de V.P.) 15
- românism 644
- Românismul* 28, 35, 36, 150
- Romula 216, 557, 619
- Romul(us) 536, 563
- Rosalia 495, 559
- Rosenthal Eduard 81
- Rosetti, C. A. 650, 657
- Rosetti Radu 219, 220
- Rosny, Leon de 276
- Rossi Vittorio 583, 586
- Rossny, J. H. 499, 561
- Rostovcev 251
- Roșcani 72
- Roșka Martin 243
- Roth V. 348
- Rufius Festus 581
- rugăciune 513, 550
- Rumelia 613
- Rusciuc 641
- Rusia 100, 153, 154, 225, 228, 246, 251, 261, 279, 312, 326, 327, 338, 368, 609, 612, 620, 640, 641, 643
- Ruskin 64
- Russo Al. 97, 645, 648—650, 655
- Russo D. 636
- Rusu-Șirianu I. 58
- ruși (muscali) 641, 650, 653

S

- sacrificiu, v. jertfă
- Sadelev A. 647
- Sadoveanu M. 15, 18, 71, 72, 103, 272, 275, 288, 310
- Safarik 284
- Salamina 560
- Saligny A. 348, 622
- Salsovia* (de V.P.) 6, 31, 33, 593
- salvare 510
- Samothrake 560
- Sanctis, G. de 279, 280
- Sandfeld-Jensen 312
- Sandu-Aldea C. 22, 102, 135
- Sarapis (Serapis) 559
- sarmați 526, 527, 534, 535, 578, 581
- Sarmizegetusa 322, 540, 563
- satan 424, 497, 512
- Sathas 300
- Sauciuc-Săveanu T. 39, 332, 333
- Saul 518, 562
- Sava, riu 559
- Saxa-Weimar-Eisenach 80
- Saxonia 135
- Sălcuța 243
- Săliște 150
- sămănător 496, 498
- Sămănătorul* 15, 16, 18, 26, 32, 55, 106, 141
- săpături arheologice, v. arheologi
- Săpăturile arheologice din România...* (de V.P.) 327
- Săpătorul în piatră 542, 543, 550
- sărăcie 577
- Sătmăr 153
- scandinavi 632
- scepticism 436, 481
- Schiller 93, 118, 119

- Șchițe din viața socială germană* (de V.P.)
 21, 80—94
 Schmidt H. 243
 Schmoller 230, 231
 Schopenhauer 395, 429
 Schrader O. 21
 Schuchardt K. 243
 Scipionii 322
 sciți 225, 327, 330, 443, 527
 Scott W. 70
 Scotus Viator, v. Seton-Watson, R.W.
 Scriban Filaret 484, 561
 Scriban Neofit 36, 484, 561
Scrisoare de la cițiva dascăli... (de V.P.)
 27, 35
 sculptură — chineză 411; — indiană 411
 Scythia Minor 223, 559
Se caută un Bismarck (de V.P.) 29
 Seghedin 656
 Seignobos Ch. 296
 Selinus (Selinunt) 539, 563
 Semele 456, 496, 561
 Seminarul Central București 486
 Seminarul de istorie București 33
 Seminarul „Veniamin Costache” 486
 semiți 430, 441
 Semlin 641
 Senatul Roman 528, 538, 539, 572, 573
 seninătate 455, 499, 518, 547
 sens — istoric 398; — al vieții 353, 374, 413
 sensibilitate, v. simțire
 sensualism 430, 441
 sentiment 380, 381, 419, 442; — de precursor 380, 381; — al progresului 353, 370—372; — religios 441
 sentinela — dacoromană 508, 509; — romană 512
 Serbia 27, 153, 177, 249, 261, 294, 578—580, 612, 613
 Seracin I. 172
 Sero Matilde 108
 Serdica 556
 serenitate, v. seninătate
 Seton-Watson, R. W. 273, 275
 Seure 556
 Sever Axinte 53
 Sextus Julius Africanus 194
 sfinx 494, 543
 Sf. Augustin 561
 Sf. Fecioară, v. Fecioara
 Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) 8, 325
 Sf. Sava, colegiul 639, 656
 Sf. Scaun (Santa Sede) 583, 585
 Sf. Troița (Alagea) 200
 Sforza 433
 Shakespeare 514, 562
 Shelley 13
 Siberia 189
 sibilin 494
 Sibiu 283, 314, 641
 Sicilia 135
 Sieniewski N. 72
 Sienkiewicz H. 17, 70
 Sighișoara 331
 Sikyon 444, 456
 Silezia 135, 234, 246
 Silistra 237
 Silvani Satoris 557
 Silvanus 559
 Silvestri Michele 289
 simbol(ic) 405, 453, 548
 simetrie 418, 430, 441
 simfonie 514
 Simionescu I. 219, 220
 Simionescu-Rîmniceanu M. 6, 22
 simțire 548
 Simu, arheolog 331
 sinceritate 607, 632, 633
 sincretism 436; — gotic/roman 428
 sincronicitate 435
 sindicalism 353, 368, 372
 singuratic 504, 525
 singurătate 447, 448, 451, 453—455, 524, 551, 571
 Sinoe 221, 222
 sinritmie 395, 429, 435, 436, 439, 441, v. ritm
 sinteză formală 413
 Siret 246
 sirian 447
 Siscia 557
 sisteme științifice 414
 Sîn Miclăușul-Mare (Nagy-Szent-Miklos) 243
 sirbi 150, 157, 158
 Slatina 217
 slavi 184, 420, 574, 578, 580, 616, 620
 Slavici I. 23, 70, 71
 Slavonia 579
 Slăveni 619
 Smîrdan 35
 Snagov 640
 Soare 542—544, v. Sol invictus
 soartă 400, 498, v. destin
 social 353, 354, 429
 socialism 373, 374, 378, 416, 455
 socializarea personalității 353, 355, 356
 societate 353, 354, 413, 415—417, 423, 429, 504, 550
 Societatea Academică a Studenților Români (Berlin) 23, 25
 Societatea Anglo-Română 303
 Societatea de Estetică 634
 Societatea de Fizică (Paris) 287
 Societatea de Istoria Patriei (Roma) 279
 Societatea de Legătură a Junimiei Române (Oradea) 18
 Societatea Filarmonică (București) 656
 Societatea Medicilor-chirurgi (Bologna) 287
 Societatea Națiunilor 286, 314, 395, v. Liga
 Societatea Numismatică Română 236
 Societatea Ofițerilor Veterani Galați 618
 Societatea Româno-Cehoslovacă 310

- Societatea Studenților Români din Paris 641, 657
 Societatea Studenților Universității din București 514
 sociologie 415
 Socrates 388, 389, 400, 426, 438, 451, 481, 560
 Sofonea T. 34
 Sol Invictus 560
 solitar 548
 solitudine 389, v. singurătate
 Sombart W. 108
 somn 421
 Sophocles 180, 448, 450, 451, 453, 454, 456
 Sorbona 9, 296
 Soroca 73
 Sossia Africana 557
 Spania 249, 294, 295, 322, 337, 338, 527, 561
 Spann 231
 spartan 537
 spațial 400
 spațiu 373, 391, 394, 400, 402, 409, 422, 424, 436, 437, 440, 441, 451, 551; — biologic 358; — concret 400; — cosmic 403, 404; — geologic 401; — istoric 398; — social 353, 380; — spiritual 358; — terestru 403, 404; — uman 403, 404
 speranță (nădejde) 415, 444, 447, 450, 453, 490, 491, 497, 499, 501, 502, 505, 509, 518, 519, 520, 546, 547, 549, 550, 652, 653
 spirit 396, 421, 426, 453, 505, 548, 570; — apollinic 441; — creator 506; — critic 414; — indoeuropean 634; — intens vibrator 423; — italic 632, 633; — nordic 634; — public 569
 spiritual 401, 402, 417, 418, 429
 spiritualism 406
 spiritualizarea vieții 417
Spiritul italic (de V.P.) 632, 633
 spontaneitate 632
 Stabiae 556
 Stamatescu N. 113
 standardizare 353, 366
 stat 395, 405, 408, 415, 417, 423, 424, 426, 430, 433, 436, 520; — statul-zeu 538, 539
 Statele Unite ale Americii 249, 294, 337, 579
 staticitate 436
Steaua (Cluj) 248
 Stein, baron von 119
 Stere C. 30
 Stevens, G. P. 34, 583, 585
 stil 436, 439; — artistic 437; — doric 440; — elenic 440; — elenistic 436; — ionic 440; — intensiv — 440; — romanic 440; — romanistic 436; — ritmic 439, 440; — de viață 547
 Stoe 513
 Stoica 513
 stoicism 373, 505, 568
 Strabo 224
 Stradonitz, K. v. 32
 Strassburg 426
 strămoși 571, 577, 579
 Streinu Vladimir 562
 Striszower 231
 Strong Eugenia 322, 583, 585
 structura 423, 436; — materiei 425; — ritmului 430
Studii (București) 248
Studii clasice (București) 40
Studii de istorie bisericească (de V.P.) 30, 31, 143—147
Studii și cercetări de istorie veche (București) 248
 Sturdza, D. A. 55, 219, 220, 228, 230, 268, 316
 Sturdza-Scheianu, biblioteca 228
Sturm und Drang 189
 subconștient 411
 sublim 503, 512, 524
 succesiune 396, 413
 Sucidava 216
 Sud 496
 Suedia 312
 suferință 409, 424, 439, 448, 495, 496, 497, 503, 504, 506—508, 511, 515, 518, 519, 537, 543, 544, 546, 547, 549, 550, 571, 634
 Suferitorul tragic 449
 suflet 546—549, 571, 634; — colectiv 425, 429, 430; — elenic 431; — germanic 425; — individual 425, 429—431; — italic 426; — tragic 425
 Sultana pe Mostiștea 328
 superstiții 414
 supraumanism 372
 Suseni 330
 Sușița 508
 Sutescu N. 149
 Sutrium 558
 Sutz M. C. 206, 209
 synagoga 426
 Syracuse 221
 Syria 327, 591, 592
 Szádecky 234
 Szantó E. 558
 Századok 133

Ș

- Șaguna Andrei 143, 283
 școala 620; — și elitele 376—377
 Școala Americană din Roma 258, 297, 322, 587, 588
 Școala Ardeleană 455, 656

- Școala arheologică românească 7, 12, 33, 213,
 224, 327—333, v. arheologie
 Școala Belgiană din Roma 322
 Școala Britanică din Roma 258, 260, 297,
 322, 587, 588
 Școala Cehoslovacă din Roma 322
 Școala Franceză din Atena 238, 293, 307
 Școala Franceză din Roma 258, 260, 293,
 297, 322, 344
 Școala italiană de arheologie 293, 322
 Școala Română din Paris 287, 582, 585, 595,
 596, 623
 Școala Română din Roma 8, 34, 40, 41, 47,
 255, 258—260, 273, 279, 287, 293, 297,
 300, 301, 305, 321, 333, 334, 342—348,
 582—589, 594—596, 623—628
 Școala Superioară de Război 220
 Șiva 497, 561
 Ștefan Vv. (Cantacuzino) 486
 Ștefan cel Mare 6, 15, 106, 142, 262, 509,
 615, 638, 645, 652
 Ștefan cel Sfânt 56
 Ștefan Gh. 328, 331, 333
 Ștefanelli T. 209
 Ștefănescu, maior 199
 Știință 406, 413, 430, 431, 446, 497
 Științificism 371, 391
 Științificism. *Literatura și viața....* (de V.P.)
 188—190
 Știrbei B. 313, 642, 657
 Știrbei (sec. XIX) 133
 Știri nouă din Dacia Malvensis (de V.P.)
 244, 248
- T**
- Tafrali O. 332, 560
 Taină 550, 552, v. mister
 Talek Al. 13
 Tanais (Don) 529, 562
 Taine H. 13
 Tanger 27, 129
 Tanoviceanu I. 219, 220
 Tarde G. 231, 268
 Tarraco 556
 Tașcă G. 348
 Tayget 522, 562
 taylorism 353, 366—367
 tăcere 454, 537, 542, 544, 548, 549, 551
 Tăslăuanu O. 43
 Tăutul Ioan, logofăt 644, 657
 Teatrul Central Galați 618
 Teatrul Național București 609, 621
 tehnica 413, 434
 Teke 200
 Teleajen 246
 Teșeki Irena 56
 Temistokles 560
 temperament 421
 Temperley 340
 temporal 398, 400
- tendenționism 400
 Tennyson 13
 Teodorescu, D. M. 149, 229, 331—333, 558
 Teodoriu I. 149
 Teodoru H. 323, 591, 593
 Teodosie cel Mare 401
 teoria cunoștinței 406, 413
 Terentius 456
 Terracina 338
 Tertulian N. 43
 Tessar 231
 Teulescu P. 641, 657
 Thackeray 13
 Thanatos 451, 457, v. Mors
 Thasos 243
 Theba 424, 448, 456, 559
 Themis 558
 Theoxenos 443, 444, 446—451, 456
 Thetis 560
 thiasuri 559
 thrinos 495, 513, 514, 561, 562
 Thucydides 66, 455
 Thunmann 234
 Tibiscum 332, 556
 Tigru 526
 Tiktin H. 349
 Tillo 295
 timp 373, 374, 377, 380, 391, 399, 400,
 409, 422, 436, 437, 441, 451, 528; —
 concret 400; — geologic 401; — social
 380
 tinerețe 353, 354, 493
Tinerimea Română 14
 tiran(ie) 433, 497, 519
 Tisa 95, 100, 153, 159, 169, 241, 330, 526,
 574
 Titu 113
 Titus Livius 66
 Titus, împăratul 561
 Tîrgu Ocnei 509
 Tîrgu-Mureș 330
 Toader, diacul 18
 Tocilescu, Gr. G. 14, 32, 132, 203, 205,
 215, 216, 237, 248, 597, 640, 655
 Tolstoi L. 13, 18, 70
 Tomascheck W. 299, 301
 Tomis (Constanța) 33, 180, 200, 225, 556
Tomis, Constanța 248
 Topalu 216
 Torino 289
 Toronto 287, 314
 Torouțiu, I. E. 30, 114, 149
 Toxaris 562
 Tracia 445
 traci 301, 322, 425, 429, 447, 509, 588, 589,
 617, 619
 traco-daci 529
 tradiție 406, 413, 437, 438, 442, 571
 tradiționalism 381, 384, 417, 424, 435, 443,
 447
 Trafalgar 562
 tragic 443, 444, 446, 447, 544, 632

tragedie 448, 450, 551 ; — antică 447, 544, 632 ; — aeschyleană 431 ; — a vieții 453
 Traian, împăratul 52, 260, 332, 345, 524, 528, 529, 532, 534, 539, 541, 562, 577—580, 597, 617, 638, 651
 Traianopolis 563
 transcendență 400, 413
 Transilvania 7, 16, 17, 27, 40, 55, 157, 182, 243, 244, 246, 257, 325, 577, 578, 580, 641
Transilvania, Brașov 247
 Trapaezus 327
 trecut 452, 620
 Trei Ierarhi, biserica 245
 Trei Scaune 325, 326, 329
 Treveris 558
Tribuna poporului, Arad 15, 16, 56
 Triest 135
 Trinacria, hotel 657
 Tripla Alianță 153, 155
 Tripla Înțelegere 153—155
 Tristan 439
 Triteanu Lucian 308
 Troia 330, 450, 559
 Tropaeum Traiani (Adanclissi) 202, 203, 205, 243
 Tulcea 557
 turanieni 330, 574
 turci 185, 301, 638, 644, 650, 652, 653
 Turcia 152—154, 643
 Turda-Arieș 53, 330, 336
 Turdaș 329
 Turgheniev 13, 23
 Turingia 135, 193
 Turnu Măgurele 657
 Turnu Severin 216
 Tuzla 222
 Tyras 243, 322, 327
 Tzigara-Samurcaș Al. 142

T

Țara Românească 73, 96, 103, 246, 247, 309, 577, 580, 644, 645, 647, 650—657
 Țarigrad 72
 țară 649—651
 țărânul român 537
 Țebea 309
 Țițeica 287, 289, 305, 314

U

Ucraina 177
 uitare 499
 Ulfila 487
 Ulpia Trajana 563
 Ulmetum 33, 199, 243, 557
Ulmetum (de V.P.) 217, 221

Umbria 135, 343
 umanism 372
 umanitarism 373
 umanitate 400, 422, 424, 426, 427, 438, 449, 450, 491, 495, 496, 506, 510, 511, 523, 571, 610, 613.
Un cântec de jale și un cântec de biruință (de V.P.) 495
Un mare învățat : H. Gelzer (de V.P.) 193—196
 unde — artistice 436 ; — deschise 436 ; — filosofice 436 ; — închise 436 ; — religioase 436 ; — ritmice 431, 435—437 ; — sociale 436 ; — vibratorii 432
 Ungaria 15, 17, 27, 56—58, 150, 151, 153, 155, 159, 234, 246, 559, 579
 unguri 117, 133, 185
 uniformitate 439
Unire (de V. P.) 23—26, 95—109
 unire 622, 639, 657
 unitate 516
 unitate națională 574
 Uniunea Academică Internațională 34, 250, 273, 278, 280, 286, 289, 294, 295, 302, 305, 306, 314, 334, 337—339, 345, 347, 348 ; — pentru Litere și Științe Morale 250, 251 ; — a Artelor Frumoase 249, 250
 Uniunea Academică Națională a Italiei 337, 345
 univers 400, 422, 424, 445, 496, 521, v. cosmos
 universal 632
 universalism 372
 Universitas Litterarum 601
 Universitatea din Basel 195, 196 ; — Belgrad 279 ; — Berlin 22, 32, 196, 205, 206, 291, 230, 241 ; — Breslau (Wrocław) 32, 206 ; — București 13, 15, 20, 41, 47, 134, 205, 219, 247, 284, 292, 320, 333, 443, 582, 585, 608 ; — Cambridge 334 ; — Cernăuți 332 ; — Cluj (Universitatea Națională a Daciei Superioare) 2, 8, 40, 41, 159—172, 240, 244, 255, 259, 275, 301, 306, 320, 325, 326, 349 ; — Edinburg 307 ; — Gand 306 ; — Geneva 285 ; — Göttingen 193 ; — Heidelberg 205 ; — Iași 205, 230, 231, 233, 269, 301, 320, 349, 486, 635 ; — Jena 22, 32, 80, 91, 193, 196 ; — Leipzig 230 ; — Londra 275, 334 ; — Lyon 306 ; — Madrid 274 ; — München 196 ; — Nancy 307 ; — Neapole 287 ; — Paris 205, 238, 258, 274, 334 ; — Petrograd 307 ; — Pisa 322 ; — Praga 234, 307, 597 ; — Roma 280, 295, 306, 345, 583, 586 ; — Sofia 307 ; — Tokyo 286 ; — Torino 306 ; — Viena 284, 292 ; — Yale 275
 Universitatea Populară „Vălenii-de-Munte” 240

ură 442, 447, 449, 452, 453, 496, 499, 512, 515, 519, 522, 526, 535, 540, 546, 551
 Ureche Gr. 241
 urit(ul) 418, 499, 512
 urîşenie 511, 516, 521, 576
 Ursu I. 20, 219, 220
 Ursu Ioana 657
 Ursu, N. A. 656
 Ussani Vincenzo 295, 296
 utilitar(ism) 413, 436

V

Vaillant, J. A. 656
 Valahia, v. Țara Românească
 Valens 581
 Valerian I. 190
 Valle Giulia 323, 582, 583, 585
 valoare 436, 441, 574; — estetică 353, 373;
 — etnografică 407; — geografică 407;
 — istorică 389—422; — socială 353;
 372—374, 407, 417; — rațională 411;
 — supremă 353, 373, 374; — științifică
 407; — vitală 411
 valorificare istorică 399
 vanitate 454, 499, 501
 Varna 559
 Vartic I. 11, 43, 562
 Vasile Vv. (Lupu) 486
 Vasilescu N. 149
 Vasilescu-Karpen N. 273, 286, 293
 Vasiliu Virginia 323, 596
 Vatican 323, 342, 595, 596
 Văcărescu I. 644
 Văleni (Roman) 217
 vegetativitate 353
 Venera 456, 559
 Venetia 135, 194, 595, 596
 Veniamin (Costachi), mitropolit 484, 561
 Venturi A. 322, 583, 586
 Venus 456, v. Venera
 Vercingetorix 512, 561
 verism 372
 Verlaine 13
 Vespasian 561
 Vest 435
 viața 373, 374, 409, 420, 421, 432—434,
 440, 442, 446, 447, 448, 450, 452, 453,
 496, 498—504, 508, 510—513, 521, 524,
 525, 528, 532, 543, 547—552, 555, 576,
 579, 610; — luptătoare 413; — socială
 417; — veșnică 420, 423, 510
 Viața literară, București 190
 Viața românească, Iași 15, 26, 30, 31, 134,
 142, 147, 455
 vibrație 400, 401, 421, 439; — artistică
 437; — filosofică 437; — juridică 437;
 — social etnografică 395; — și ritm
 398, 401; — spirituală 431; — științifică
 437; — teoretic politică 437

vibrație 392, 396, 398, 401, 421, 422, 425,
 427, 436, 438, 439, 442, 514
 victorie, v. biruință
 Vidra 309
 Viena 52, 54, 55, 228, 292, 301, 314, 641
 Vigny, A. de 13, 18, 70, 573
 viitor 452, 499, 500
 Villa Hadriana 567
 Villat H. 314
 Ville d'Avray 642
 violență 507
 Vincent L. H. 294
 Vinogradoff, sir Paul 279, 280, 295, 296
 virtute 503
 vis 424, 499, 501
 viteji(e) 512, 524, 653
 Vitruvius 227
 viziune — artistică 392; — filosofică 392;
 — profetică 392
 Vișan G. 304
 Virgolic T. 655
 „Virsta de fier“ 454
 Vladimirescu Tudor 638, 644
 Vlădescu-Vulpe R. 288, v. Vulpe R.
 Vlăduț C. 656
 Voinescu II, I. 655, 656
 voință 424, 439, 442, 454, 517, 548, 550
 Voința națională, București 15, 17—19, 22,
 27, 35, 64, 68, 73, 94, 108, 128, 147
 Voitinovici 149
 voluntarism 373
 Vopiscus Flavius 581
 vorbă 548, 549
 Vulcu Maria 33
 Vulić N. 279, 295
 Vulpe Ecaterina 323
 Vulpe Radu 11, 33, 43, 46, 201, 248, 293,
 323, 581, 589, 598, 633

W

Wagner R. 13
 Walhalla 514, 559
 Washington 340
 Weber 93
 Westdeutsche Zeitschrift 135
 Wilcken, Ulrich 573
 Willamowitz-Moellendorf, U.v. 32, 206
 Wissowa G. 573
 Wölfflin H. 194, 196
 Wottan 441
 Wundt 230
 Würtenberg 135

X

Xenophanes 271, 559
 Xenopol A. D. 19, 23, 25, 44, 79, 108, 128,
 206, 209, 265, 296, 486

Z

- Zagreb 292
 Zalmoxis 533, 562
 Zamfir Mihai 655
 Zamfirescu Duiliu 70, 71, 582, 585
 Zane G. 657
 Zanne 641
 Zarifopol Paul 34
 zădărnicie 552
 zbor 551
 zei 411, 444—449, 451, 496, 497, 511, 514,
 516, 521, 531, 534, 538—540, 544, 545,
 552, 555, 557, 570, 619, 632; — amur-
 gul zeilor 514
 Zeiss Carol 21, 80
 Zeletin Șt. 108
 Zenker E. V. 230
 Zenon 389, 559
 Zethus 456
 Zeul Necunoscut (Tăcerea) 549, 550
 Zeus 387, 443, 448, 456, 457, 496, 558,
 559, 561, 562, 563; — Ombrinos 560;
 — din Olympia 563
Zidul cetății Tomi (de V.P.) 558
 Zimnicea 331
 Zina cu Șarpele 552
 Zina-Mamă 538
 Zola Em. 13, 62
 Zub Al. 5, 6, 9, 11, 30, 33, 248, 455, 568,
 573, 603

CUPRINS

Prefață	5
Introducere	11
Notă asupra ediției	47

I ARTICOLE SOCIO-CULTURALE, APELURI, „CRONICI ISTORICE“

1 Chestionar privitor la psihologia poporului român	51
2 O răsplată împărătească	52
3 Iubire de frați	56
4 Adunători de izvoare, istorici și filosofi	59
5 Critica istorică	65
6 Romane istorice cu subiecte naționale	69
7 Rolul monografiilor în studiile istorice	74
8 Schițe din viața socială germană	80
a) Săli publice de lectură	80
b) Sărbători și petreceri	85
9 Unire	95
10 Se caută un Bismarck!	110
11 Pilde rare	113
12 Scrisoare de la câțiva dascăli plecați în străini către colegii lor din țară	115
13 E nevoie la noi de o revistă istorică?	130
14 Albumuri de istorie culturală	136
15 Studii de istorie bisericească	143
16 [Apel pentru „potolirea sufletelor agitate“]	148
17 Excursii școlare la românii de peste granițe	150
18 Părerile unui trădător de neam	151
19 Universitatea națională a Daciei Superioare	159
20 Plan de organizare și de lucru propus Secției culturale a Asociației pentru studiul și reforma socială	173
21 Pentru Callatis	180
22 Cărți pentru minorități	182
23 Țara de Apus	184
24 Chemare	186
25 [Științificism. Literatura și viața. Literatura și cultura]	188

1	Un mare învățat: Heinrich Gelzer	193
2	[Alocuție cu ocazia primirii la Academia Română]	197
3	[Relativ la săpăturile efectuate în Dobrogea]	199
4	[„De la Cetatea Tropaeum-Adamclisi: Basilica Cisterna” de G. Burnu]	202
5	Raport asupra lucrărilor și activității d-lui profesor agregat G. Murnu	203
6	[Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf]	206
7	[Conrad Cichorius]	206
8	„Din virtuțile neamului”, de Victor A. Bacaloglu	207
9	[„Morală și religie” de dr. Leon C. Cosmovici]	209
10	[„Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței”, de Traian Brăileanu]	213
11	[Cu privire la organizarea cercetărilor arheologice]	213
12	Memoriu asupra săpăturilor arheologice în România	215
13	[G. Bogdan-Duică]	219
14	Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria	221
15	[Catacombele de la Constanța]	225
16	Cărți vechi	227
17	[„Cetatea Callatis. Rezultatele primei campanii de săpături din primăvara anului 1915”, de D. M. Teodorescu]	229
18	Dimitrie Gusti	230
19	[Despre situația financiară a Academiei Române]	232
20	Dimitrie Gusti	233
21	Dr. Karel Kadlec	234
22	[C. Moisil]	236
23	[G. Popa-Lisseanu]	237
24	[Gustave Fougères]	238
25	[„Urme romane și dacice în Ardeal”, de Iuliu Marțian]	238
26	[„Topografia balcanică în evul mediu”, de C. Litzica]	239
27	[„Chestiuni geografice la greci și romani”, de I. G. Costinescu]	239
28	Raport asupra activității științifice a d-lui V. Bogrea	240
29	Probleme de arheologie în România	241
30	[Raport asupra participării Academiei Române la Uniunea Academică Internațională a Artelor Frumoase]	249
31	Raportul Comisiei permanente a Bibliotecii pentru anul 1920	252
32	[Raportul Comisiei pentru revizuirea și verificarea regulamentului general al Academiei Române]	253
33	[Propunere pentru numirea lui Vasile Bogrea ca secretar permanent al Școlii Române din Roma]	255
34	[Despre organizarea muzeelor în România]	255
35	[Teodor I. Burada]	256
36	[Otto Hirschfeld]	257
37	[Despre activitatea Școlii Române din Roma în anul 1922/23]	258
38	[G. Balș]	261
39	[Cuvînt de întîmpinare la Academia Română a noilor membri: C. Rădulescu-Motru, G. Balș și G. Murnu]	263
40	[Cuvînt de răspuns la recepția lui Dimitrie Gusti în corpul academic]	264
41	[Raport asupra lucrărilor Academiei în anul 1922/23]	272
42	[Cuvînt la deschiderea sesiunii generale academice din anul 1923]	276

43	Raport asupra participării Academiei la al V-lea Congres internațional al științelor istorice și la a IV-a sesiune anuală a Uniunii Academice Internaționale, ținute la Bruxelles în aprilie 1923	277
44	[Cuvînt la comemorarea lui Gheorghe Lazăr]	281
45	[Raport asupra activității Academiei Române în anul 1923/24]	283
46	Raport asupra participării Academiei la a V-a sesiune a Uniunii Academice Internaționale, ținută la Bruxelles de la 12 la 14 mai 1924	294
47	Raport asupra activității Școalei Române din Roma în anul 1923/24	297
48	Henri Pirenne	302
49	Théophile Homolle	302
50	Sir William Ramsay	303
51	Sir Frederic Kenyon	303
52	[Raport asupra activității Academiei Române în anul 1923/24]	304
53	Raport despre casa și mormîntul lui Vasile Alecsandri la Mircești	308
54	Raport asupra activității Academiei Române în sesiunea 1924/25	309
55	Raport asupra activității Școalei Române din Roma în anul 1924/25	321
56	Francisc László	325
57	Săpăturile arheologice din România în vara anului 1925	327
58	[Raport cu privire la călătoria făcută în străinătate]	334
59	Raport privitor la casa și construcția mausoleului lui Vasile Alecsandri la Mircești	335
60	Raport asupra celei de a VII-a sesiuni ordinare anuale a Comitetului Uniunii Academice Internaționale la Bruxelles (10—12 mai 1926)	337
61	Dare de seamă asupra adunării ținute la Geneva la 14 și 15 mai 1926 pentru organizarea Comitetului internațional al științelor istorice	340
62	Raport asupra activității Școalei Române din Roma în anul 1925/26	342
63	Henri Focillon	344
64	Jérôme Carcopino	344
65	Roberto Paribeni	345
66	Giuseppe Lugli	345
67	Charles Bémont	346
68	René Cagnat	346
69	Edmond Pottier	347
70	Franz Cumont	347
71	Raport asupra lucrărilor sesiunii academice 1925/26	348

III STUDII ȘI ESEURI

1	Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane	353
2	Idei și forme istorice	376
3	Memoriale	458

IV INTRODUCERI, PREFEȚE

1	M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus	567
2	Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman	569
3	Începuturi	574
4	Începuturile vieții romane la gurile Dunării	576

5 <i>Ephemeris Dacoromana</i> , I—III	582
6 <i>Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie</i> , I	590
7 <i>Diplomatarium Italicum</i> , I	594
8 <i>Getica</i> : o protoistorie a Daciei	597

V ADDENDA

1 [Cultura clasică și învățământul superior]	601
2 Institutul de studii sudost-europene	602
3 [Petre Liciu : cuvânt rostit la Ateneul Român]	603
4 Eroi de ieri și de azi	609
5 [Conferință la festivalul Ligii Culturale, secția Caracal]	620
6 [Raportul Comisiei pentru Monumentul comemorativ al Unirii]	623
7 Regulament pentru aplicarea legii care înființează școlile române de la Paris și Roma	624
8 Proiect de lege pentru înființarea Institutului arheologic al României	630
9 Spiritul italic	633
10 Mistica antică	635
11 [Referat asupra examenului depus de Constantin C. Giurescu]	636
12 Nicolae Bălcescu : „Cântarea României”	638
<i>Indice</i>	659

Redactor : ILEANA CURTOV
Tehnoredactor : MIRCEA NASTA

Coli de tipar 43,25 + pag. planșe 9.
Bun de tipar 6.X.1981.

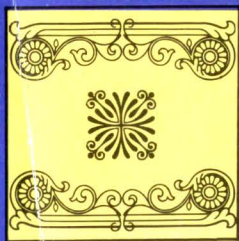

Tiparul executat sub comanda
nr. 9 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

Scrierile adunate în acest volum definesc mai puțin pe omul de știință Vasile Pârvan și mai mult pe cărturarul de largi orizonturi, pe sociologul preocupat de destinele lumii contemporane, pe filosoful care a meditat îndelung asupra existenței individuale și sociale. Dar și în ipostaza de literat sau de gânditor, el rămâne esențialmente istoric, unul de mari adâncimi și de o nebănuită amplitudine. Idei și sugestii din opera lui sînt valorificabile în filosofia istoriei, estetică, sociologie, pedagogie, etică, filosofia culturii. În fiecare din aceste domenii, ca și în acela al istoriei propriu-zise, pe care savantul n-a fragmentat-o nicicînd arbitrar, scrierile pârvauiene alcătuiesc un tărîm miraculos, a cărui explorare trebuie să rămîină accesibilă noilor generații

